VJESNIK

HRVATSKOGA

ARHEOLOŠKOGA DRUŠTVA.

ORGAN ARHEOLOŠKOGA ODJELA NARODNOGA MUZEJA U ZAGREBU.

NOVE SERIJE SVESKA V. 1901.

UREDNIK

DR JOSIP BRUNŠMID.

ZAGREB.
TISKARA I LITOGRAFIJA C. ALBRECHTA (JOS. WITTASEK).
1901.

Pisci za sadržaj svojih članaka sami odgovaraju.

SADRŽAJ „VJESNIKA“

NOVE SERIJE SVESKE V.

IMENA SURADNIKA I DOPISNIKA „VJESNIKA“

NOVE SERIJE SVESKE V.

Bakotić Mate, učitelj u Kaštel Sućurcu kod Spljeta.
Bobinac Jakov, učitelj u Jamarici.
Brajković Mate u Prozoru kod Otočca.
Brunšmid Dr. Josip, sveučilišni profesor i ravnatelj arheološkoga odjela narodnoga muzeja u Zagrebu.
Bulić Fran, ravnatelj c. kr. muzeja u Spljetu.
Celestin Vjekoslav, gimnazijski profesor i kustos gradskoga muzeja u Osijeku.
Ćosić Luka, vlastelinski prihodarnik u Bizovcu.
Ergovac Pavao, u Kaštel Novom kod Spljeta.
Gjipanović Stjepan mladi u Šarengradu.
Hefele Ferdo, građanski učitelj u Sisku.
Jelić Dr. Luka, profesor bogoslovije u Zadru.
Jevremović Luka, gimnazijski profesor u Požarevcu (Srbija).
Jung Ignjat, učitelj u Mitrovici.
Klaić Vjekoslav, sveučilišni profesor u Zagrebu.
Laszowski Emilije, pristav kr. zemaljskoga arkiva u Zagrebu.
Lončarić Papić Ivan mladi, trgovac u Selcima vinodolskim.
Ostermann Stjepan, asistenat geološko-paleontološkoga odjela narodnoba muzeja u Zagrebu.
Pletikosić M. u Spljetu.
Poturičić Ante, učitelj u Surčinu.
Purić Josip, gimnazijski profesor u Zagrebu.
Rožić Đuro, učitelj u Maji.
Šaban Fran, kotarski pristav u Ogulinu.
Vurster Cvjetko, inžinir u Otočcu.

STARI NAPISI IZ OKOLINE POŽAREVCA U SRBIJI.

I. Lučica.

Mjeseca novembra 1899. neki seljaci iz Lučice, prekopavajući zemljište za vinograd na kosi istočno od same Lučice, naiđu na dvije rimske grobnice, koje su bile od opeka na svod ozidane. Iz radoznalosti seljaci su te grobove sasvim razvalili i opeke raznijeli. Od tih je opeka gimnazijski muzej u Požarevcu dobavio dva komada sa različitim pečatima iz cigljana sedme klaudijske legije, koja je stojala u Viminaciju (Kostolac) i četvrte flavijske legije, koja je bila smještena u Singidunu (Beograd).

Manja opeka, 0·44 m. duga, 0·26 m. široka i 0·04 m. debela, ima 0·17 m. dug pečat sa 0·02 m. visokim slovima, koji glasi:

LEG VII CLA SV C VICTORI P PER

= leg(io) VII Cla(udia) su(b) c(ura) Victori(ni?) p(rae)p(ositi)... Ovaj pečat, koji je u ostalom na istoj opeki dvaput otisnut, veoma sjeća na jedan rđavo prepisan pečat na opeci iz Gradišća[1], koji glasi: lEG VII CL ∾ C VICTORINI P, pa je moguće, da se odnosi na istoga praeposita.

Druga veća opeka, 0·59 m. duga i široka, a 0·07 m. debela, ima 0·14 m. dug pečat sa slovima 0·02 m. visokim, a glasi:

LEG IIII FL P C

= leg(io) IIII Fl(avia) p(ia) c(onstans). Taj pečat je dosele poznat samo sa jedne ciglje iz Mitrovice u narodnom muzeju u Zagrebu[2], a jedan srodan nađen je i u Beogradu[3], gdje je ta legija štacijonirana bila.

Kostolac (Viminacium).

U narodnom muzeju u Zagrebu nalazi se jedna rimska ciglja 0·515 m. duga, 0·268 m. široka, a 0·06 m. debela, koju je prije više godina darovao g. Koller, kapetan dunavskoga parobrodarskoga društva. Znade se samo, da potječe iz Kostoca, ali nije pobliže poznato mjesto, gdje se je našla i u kakvim

---

[1] CIL III 1700, 3.

[2] Ljubić u Viestniku II str. 74. CIL III 10664, a.

[3] Lj. Kovačević u Starinaru IV str. 68. CIL III 8275, 2.

prilikama. Na sredini ciglje poprijeko je utisnut pečat sa 0·025 m. visokim slovima u dva retka, 0·173 m. dug, 0·069 m. visok, koji glasi:

LEG VII CL S C

sic ADVEИTIИIPF

= leg(io) VII Cl(audia) s(ub) c(ura) Adventini p(rae)f(ecti). Istu legiju i osobu spominju još dvije ciglje iz Kostoca[1], od kojih se jedna, po obliku s našom veoma srodna, nalazi u beogradskom muzeju.

Pri vađenju kamena iz zidina nekadašnjega Viminacija naišao je jedan seljak iz Kostoca na jedan stakleni predmet zaobljena oblika, na kojem se na obim suprotnim sploštenim stranama nalazi utisnut isti grčki napis, optočen kružnom linijom:

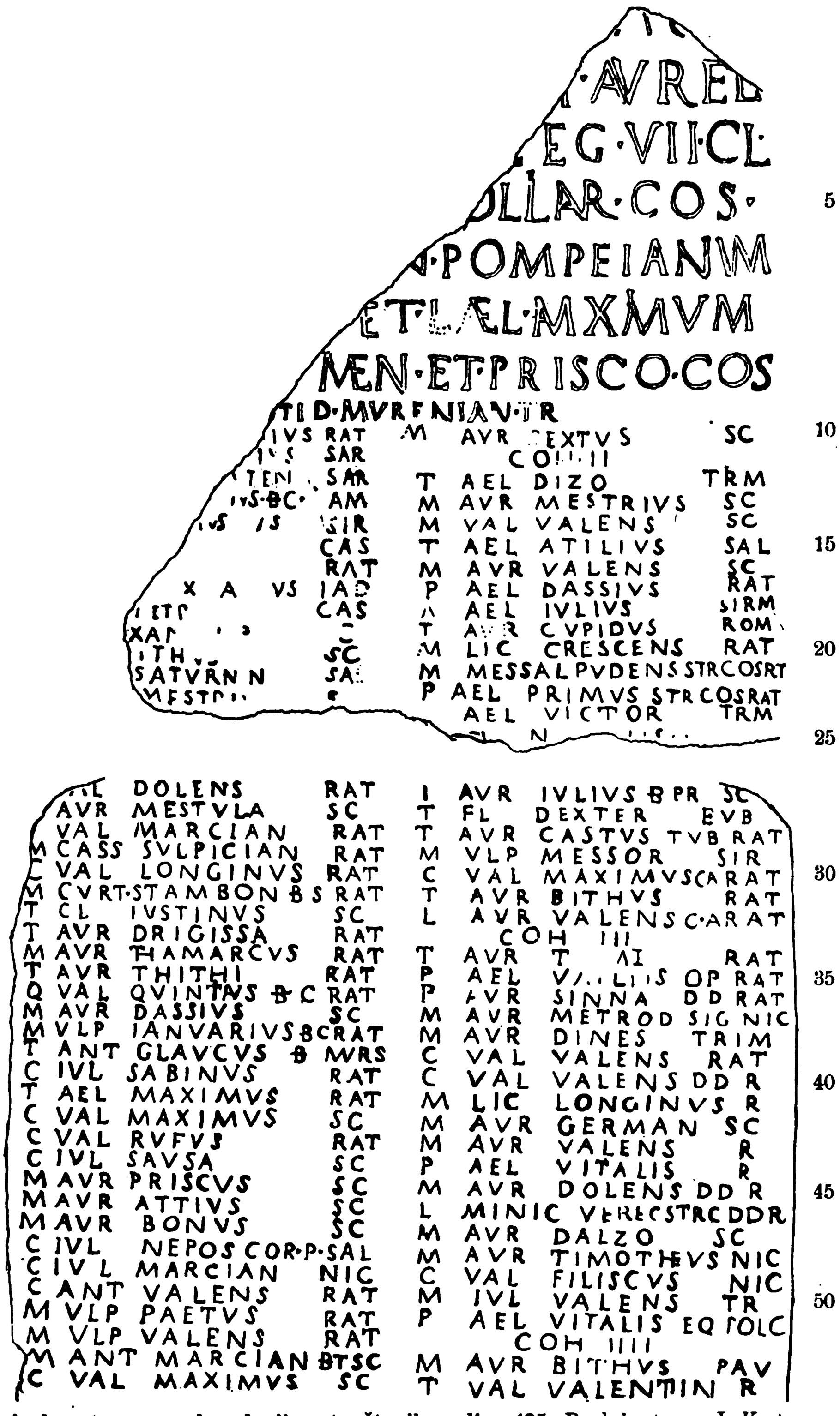
IOΥΛ'
ΠΟΜΠ
ΩΝΟC

što se valjda mora čitati Ἰουλ(ίου) Πόμπωνος. Predmet, koji ima objem od 0·26 m., a u prječniku 0·09 m., teži 321·5 grama. To približno odgovara rimskoj funti, kojoj je normalna težina 327·46 gr., pa prema tomu i poradi običajnoga oblika nema sumnje, da je taj stakleni predmet služio kao utez od jedne rimske funte. Ono grčko ime označuje valjda osobu, kojoj je po njezinom službenom činu bila zadaća da garantira ispravnost težine. Što je ta osoba bila grčkoga porijetla, to se možda neće smjeti odbiti na to, što je u gornjoj Moesiji bilo mnogo helenskoga življa, jer se je taj utez mogao i donijeti iz koje susjedne pokrajine, gdje je grčki jezik bio i oficijelno u porabi kao n. pr. iz doljnje Moesije i Thrakije. U gornjoj Moesiji vladao je nasuprot latinski jezik, pa se na grčke spomenike vanredno rijetko nailazi.

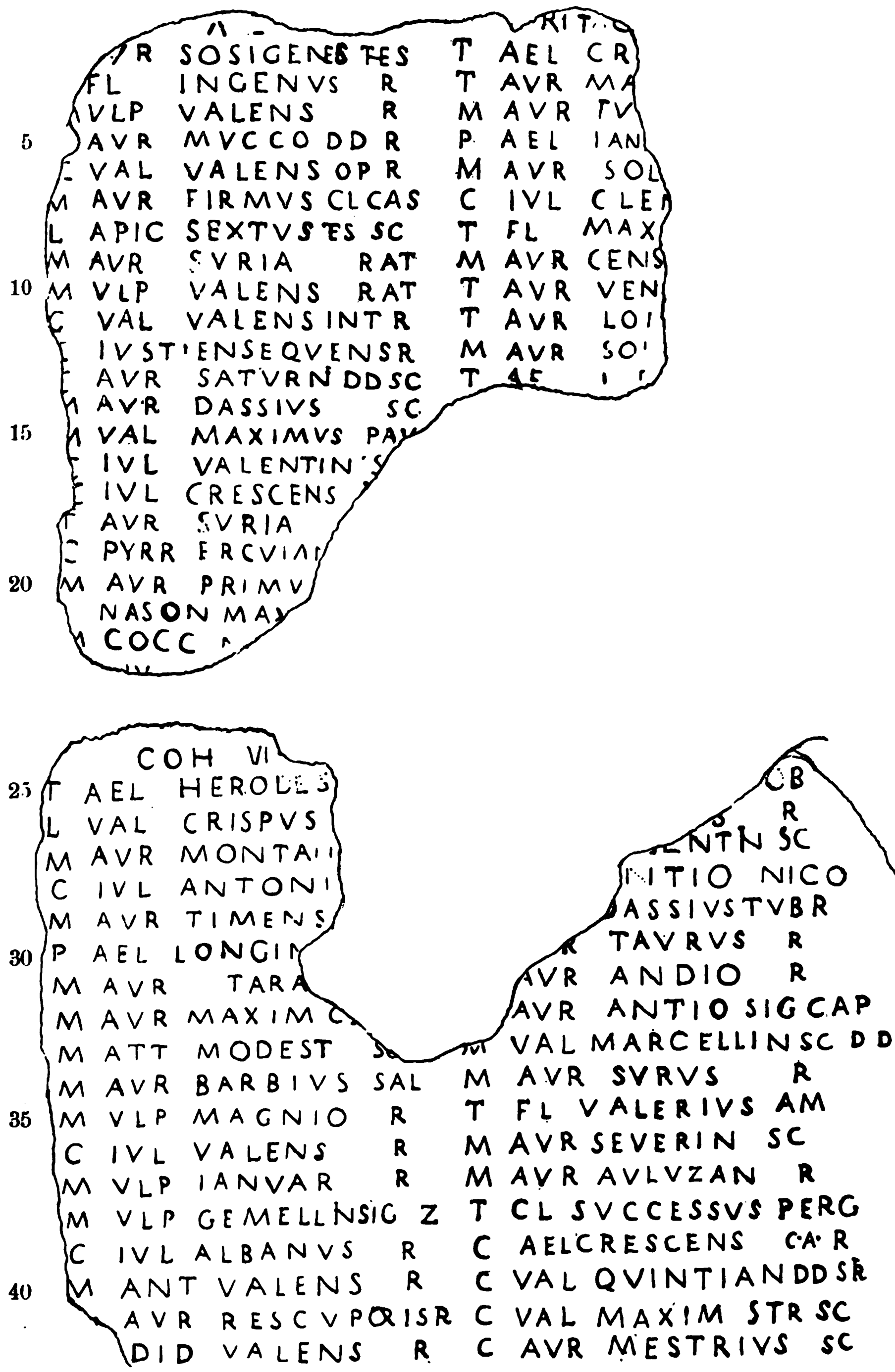
Mnogo je važniji od dosele spomenutih jedan spomenik, koji je kadar, da nam razjasni neke prilike kod rimskih legija u drugoj polovini II. stoljeća. To je velika jedna baza od bijeloga mramora, od koje nam se je sačuvala potpuna doljnja polovica i na nju pristajući velik ulomak od gornje polovice. Ovaj gornji ulomak, koji je samo na desnoj strani potpun, dočim je gore, lijevo i dole, pa i ostrag odlomljen, našli su Premerstein i Vulić kod seljaka Radisava Jovića u Drmnu, koji ga je početkom god. 1899. našao blizu Kostoca na poljima Čajir, vadeći temelje starih zidova[2]. U istom predjelu kostolačkoga polja, koje se zove „Gradac", našla se je zatim u mjesecu februaru 1900. i doljnja polovina toga četverouglastoga stuba, pa se je prenijela u gimnazijski muzej u Požarevcu, gdje se i prijašnji ulomak nalazi. Upozoren od prvopotpisanoga pokušao je čuvar toga muzeja g. prof. Jevremović da oba komada sastavi, pa se je pokazalo, da oni točno pristaju jedan na drugi, a samo kamen da je na lomnim rubovima znatno okrhan i izlomljen, tako da je nestalo više redaka.

[1] CIL III 8275, 3 a i b.

[2] Premerstein i Vulić u „Jahreshefte des österr. arch. Inst. in Wien. III. Beiblatt col. 110—116.

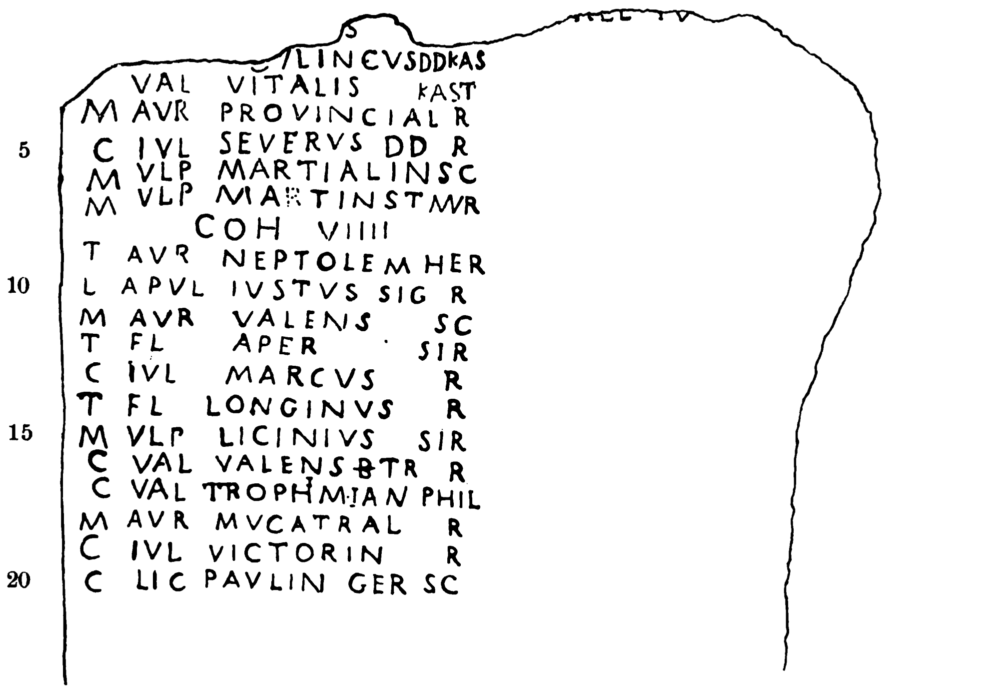

Sl. 1. Spisak veterana sedme legije, otpuštenih godine 195. Prednja strana. Iz Kostoca u Srbiji.
Po prilici $1/4$ n. v.

Sl. 2. Spisak veterana sedme legije, otpuštenih godine 195. Desna strana. Iz Kostoca u Srbiji. Po prilici $^1/_4$ n. v.

Spomenik, koji ima profilirano podnožje i po dvije okvirne letvice na vertikalnim rubovima prednje, desne i lijeve strane, ima totalnu visinu od 1·07 m., od čega otpada na podnožje 0·23 m. Širina polja sa napisom iznosi 0·47 m., dočim je podnožje 0·60 m. široko. Napis zaprema potpunu prednju (sl. 1.) i desnu stranu (sl. 2) spomenika a na lijevoj je strani (sl. 3.) potpuno bio ispisan samo lijevi dio, a desni samo do polovice. Ostrag je stup sasvim hrapav, pa se prema tomu može zaključivati, da je stojao uz zid, tako da se ta strana nije mogla ni viditi. Slova u uvodu u sačuvana dva prva retka velika su 25 mm., u slijedeća četiri 21 mm., u zadnjem retku uvoda i u spisku vojnika prosječno 11 mm.

Sl. 3. Spisak veterana sedme legije, otpuštenih godine 195. Lijeva strana. Iz Kostoca u Srbiji. Po prilici 1/4 n. v.

Napis glasi:

I. Prednja strana:

[pro salute imp(eratoris) Caes(aris)]
[L(ucii) Septimi(i) Severi Pertin]a[cis]
[aug(usti) arab(ici) adiab(enici) et M(arci)] Aurel[i(i)]
[Antonini Caes(aris). Veterani l]eg(ionis) VII Cl(audiae)
p. C. 169. 5 [p(iae) f(idelis), probati Prisco et Ap]ollinar(e) co(n)s(ulibus),
[missi h(onesta) m(issione) per....] n(um) Pompeianum
[leg(atum) aug(usti) pr(o) pr(aetore)] et Lael(ium) Maximum
p. C. 195. [leg(atum) leg(ionis) VII Cl(audiae) p(iae) f(idelis) Cle]mente et Prisco co(n)s(ulibus),
[?curam agente....] tid(io) Murenian(o) tr(ibuno):

10	.... us Rat(iaria)	M(arcus) Aur(elius) [S]extus Sc(upis) Co[h(ors)] II
	.... us Sar(mizegetusa)	T(itus) Ael(ius) Dizo Trim(ontio)
	.... ten(us) Sar(mizegetusa)	M(arcus) Aur(elius) Mestrius Sc(upis)
	.... us b(ene)f(iciarius) c(onsularis) Am(pelo?)	M(arcus) Val(erius) Valens Sc(upis)
	..........us[tu]s Sir(mio)	T(itus) Ael(ius) Atilius Sal(onis)
15	.... Cas(tris)	M(arcus) Aur(elius) Valens Sc(upis)
	.... Rat(iaria)	P(ublius) Ael(ius) Dassius Rat(iaria)
	.... us Ia[d(er?]	P(ublius) Ael(ius) Julius....Sirm(io)
	.........Pe]t[ron...] Cas(tris	T(itus) Aur(eliu(s Cupidus Rom(ula)
	...... Xan[thippus?] Sc(upis)	M(arcus) Lic(inius) Crescens Rat(iaria)
20	.... B]ithu[s] Sc(upis)	M(arcus) Messal(la) Pudens str(ator) co(n)s(ularis) Rat(iaria)
	...... S]aturn[i]n(us) Sa[r(mizegetusa)?]	P(ublius) Ael(ius) Primus str(ator) co(n)s(ularis) [R]at(iaria)
	.... M[e]st[r]iu[s] S.......	..... Ael(ius) Victor Trim(ontio)
	....	.....Aur(elius) N[atal?]is........
	....	.....A]el(ius)...............
25	....	T(itus) Aur(elius) Julius b(ene)f(iciarius) pr(aefecti) Sc(upis)
	...[V]al(erius) Dolens Rat(iaria)	T(itus) Fl(avius) Dexter Eub(...)
	....Aur(elius) Mestula Sc(upis)	T(itus) Aur(elius) Castus tub(icen) Rat(iaria)
	....Val(erius) Marcian(us) Rat(iaria)	M(arcus) Ulp(ius) Messor Sir(mio)
	M(arcus) Cass(ius) Sulpician(us) Rat(iaria)	C(aius) Val(erius) Maximus c(ustos) a(rmorum) Rat(iaria)
30	C(aius) Val(erius) Longinus Rat(iaria)	T(itus) Aur(elius) Bithus Rat(iaria)
	M(arcus) Curt(ius) Stambon b(ene)f(iciarius) s(ub praefecti?) Rat(iaria)	L(ucius) Aur(elius) Valens c(ustos) a(rmorum) Rat(iaria) Coh(ors) III
	T(itus) Cl(audius) Iustinus Sc(upis)	T(itus) Aur(elius) T... at(us) Rat(iaria)
	T(itus) Aur(elius) Drigissa Rat(iaria)	P(ublius) Ael(ius) Valens op(tio) Rat(iaria)
	M(arcus) Aur(elius) Thamarcus Rat(iaria)	P(ublius) Aur(elius) Sinna d(onis) d(onatus) Rat(iaria)
35	T(itus) Aur(elius) Thithi Rat(iaria)	
	Q(uintus) Val(erius) Quintianus b(ene)f(iciarius) c(onsularis) Rat(iaria)	

M(arcus) Aur(elius) Dassius Sc(upis)
M(arcus) Ulp(ius) Ianuarius b(ene)f(iciarius) c(onsularis) Rat(iaria)
T(itus) Ant(onius) Glaucus b(ene)f(iciarius) Murs(a)
40 C(aius) Jul(ius) Sabinus Rat(iaria)
T(itus) Ael(ius) Maximus Rat(iaria)
C(aius) Val(erius) Maximus Sc(upis)
C(aius) Val(erius) Rufus Rat(iaria)
C(aius) Jul(ius) Sausa Sc(upis)
45 M(arcus) Aur(elius) Priscus Sc(upis)
M(arcus) Aur(elius) Attius Sc(upis)
M(arcus) Aur(elius) Bonus Sc(upis)
C(aius) Jul(ius) Nepos cor(nicularius) p(raefecti) Sal(onis)
C(aius) Jul(ius) Marcian(us) Nic(opoli)
50 C(aius) Ant(onius) Valens Rat(iaria)
M(arcus) Ulp(ius) Paetus Rat(iaria)
M(arcus) Ulp(ius) Valens Rat(iaria)
M(arcus) Ant(onius) Marcian(us) b(ene)f(iciarius) t(ribuni) Sc(upis)
C(aius) Val(erius) Maximus Sc(upis)

M(arcus) Aur(elius) Metrod(orus) sig(nifer) Nic(opoli)
M(arcus) Aur(elius) Dines Trim(ontio)
C(aius) Val(erius) Valens Rat(iaria)
C(aius) Val(erius) Valens d(onis) d(onatus) R(emesiana?)
M(arcus) Lic(inius) Longinus R(emesiana?)
M(arcus) Aur(elius) German(us) Sc(upis)
M(arcus) Aur(elius) Valens R(emesiana?)
P(ublius) Ael(ius) Vitalis Remesiana?)
M(arcus) Aur(elius) Dolens d(onis) d(onatus) R(emesiana?)
L(ucius) Minic(ius) Verec(undus) str(ator) c(onsularis) d(onis) d(onatus) R(emesiana?)
M(arcus) Aur(elius) Dalzo Sc(upis)
M(arcus) Aur(elius) Timotheus Nic(opoli)
C(aius) Val(erius) Filiscus Nic(opoli)
M(arcus) Jul(ius) Valens Tr(oesmi)
P(ublius) Ael(ius) Vitalis eq(ues) pol(io) C(astris?)
Coh(ors) IIII
M(arcus) Aur(elius) Bithus Pan(talia)
T(itus) Val(erius) Valentin(us) R(emesiana?)

II. Desna strana.

. . . .
. . . . . a]ur(elius) Sosigenes Thes(salonica)

. . . . . ? Te]rt(inius) Tac[itus?. . . .
T(itus) Ael(ius) Cra . . . .

. . . . Fl(avius) Ingenus R(emesiana?)
M(arcus)] Ulp(ius) Valens R(emesiana?)
5 . . . Aur(elius) Mucco d(onis) d(onatus) R(emesiana?)
C(aius)] Val(erius) Valens op-(tio) R(emesiana?)
M(arcus) Aur(elius) Firmus c(or-nicularius) l(egati) Cas(tris)
L(ucius) Apic(ius) Sextus tes-(serarius) Sc(upis)
M(arcus) Aur(elius) Suria Ra-t(iaria)
10 M(arcus) Ulp(ius) Valens Ra-t(iaria)
C(aius) Val(erius) Valens in-t(erpres) R(emesiana?)
. . . Justien(us) Sequens R(emesiana?)
M(arcus) Aur(elius) Saturni(nus) d(onis) d(onatus) Sc(upis)
M(arcus) Aur(elius) Dassius Sc(upis)
15 M(arcus) Val(erius) Maximus Pau(talia)
C(aius?) Jul(ius) Valentin(us) S . . . . .
C(aius) Jul(ius) Crescens......
T(itus) Aur(elius) Suria......
C(aius) Pyrr . . . [H]ercula-n(us) . . . . . .
20 M(arcus) Aur(elius) Primu[s]..
.. . Nason(ius) Max[im...].....
M(arcus) Cocc(eius) M.........
. . . . Ju[l(ius)?] . . . .

Desunt versus tres.

. . . . Coh(ors) VI
25 T(itus) Ael(ius) Hero[des] . . .
L(ucius) Val(erius) Crispus...
M(arcus) Aur(elius) Monta[nus]...
C(aius) Jul(ius) Antoni[nus]...
M(arcus) Aur(elius) Timens...

T(itus) Aur(elius) Ma . . . .
M(arcus) Aur(elius) Tu . . . .
P(ublius) Ael(ius) Jan[uarius. . .
M(arcus) Aur(elius) Sol[inus. . .
C(aius) Jul(ius) Clem[en . . .
T(itus) Fl(avius) Max[im . . .
M(arcus) Aur(elius) Cens . . . .
T(itus) Aur(elius) Ven . . . .
T(itus) Aur(elius) Lo[ng. . .
M(arcus) Aur(elius) So. . . .
T(itus) Ae[l(ius) . . . .

Desunt versus circiter undecim.

. . . . .O B
. . . . s R(emesiana?)
. . . . entin(us) Sc(upis)
. . . . .ntio(cus?) Nico(poli)
. . . .[d]assius tub(icen) R(emesiana?)

30 P(ublius) Ael(ius) Longin[us]...
M(arcus) Aur(elius) Tara . . .
M(arcus) Aur(elius) Maxim(us) c(ustos) a(rmorum) . . .
M(arcus) Att(ius) Modest(us) Sc(upis)
M(arcus) Aur(elius) Barbius Sal(onis)
35 M(arcus) Ulp(ius) Magnio R(emesiana?)
C(aius) Jul(ius) Valens R(emesiana?)
M(arcus) Ulp(ius) Januar(ius) R(emesiana?)
M(arcus) Ulp(ius) Gemellin(us) sig(nifer) Z . . .
C(aius) Jul(ius) Albanus R(emesiana?)
40 M(arcus) Ant(onius) Valens R(emesiana?)
. . . . . . Aur(elius) Rescuporis R(emesiana?)
. . . . . . Did(ius) Valens R(emesiana?)
. . . . [au]r(elius) Taurus R(emesiana?)
. . . . . aur(elius) Andio R(emesiana?)
. . . . .aur(elius) Antio(cus?) sig(nifer) Cap . . .
M(arcus) Val(erius) Marcellin(us) Sc(upis) d(onis) d(onatus)
M(arcus) Aur(elius) Surus R(emesiana?)
T(itus) Fl(avius) Valerius Am(pelo)
M(arcus) Aur(elius) Severin(us) Sc(upis)
M(arcus) Aur(elius) Auluzan . . R(emesiana?)
T(itus) Cl(audius) Successus Perg. . . . .
C(aius) Ael(ius) Crescens c(ustos) a(rmorum) R(emesiana?)
C(aius) Val(erius) Quintian(us) d(onis) d(onatus) Sir(mio)
C(aius) Val(erius) Maxim(us) str(ator) Sc(upis)
C(aius) Aur(elius) Mestrius Sc(upis)

III. Lijeva strana.

Deest pars superior.

. . . . s . . . . Ael(ius) IV . . . . . . s R(emesiana?)
. . . . . (?) Culincus d(onis) d(onatus) Kas(tris)
. . . Val(erius) Vitalis Kast(ris)
M(arcus) Aur(elius) Provincial(is) R(emesiana?)
5 C(aius) Jul(ius) Severus d(onis) d(onatus) R(emesiana?)
M(arcus) Ulp(ius) Martialin(us) Sc(upis)
M(arcus) Ulp(ius) Ma[r]tin(us) st(rator) Mur(sa)
Coh(ors) VIIII
T(itus) Aur(elius) Neptolem(us) Her(aclea)
10 L(ucius) Apul(eius) Justus sig(nifer) R(emesiana?)
M(arcus) Aur(elius) Valens Sc(upis)
T(itus) Fl(avius) Aper Sir(mio)
C(aius) Jul(ius) Marcus R(emesiana?)
T(itus) Fl(avius) Longinus R(emesiana?)
15 M(arcus) Ulp(ius) Licinius Sir(mio)

C(aius) Val(erius) Valens b(ene)f(iciarius) tr(ibuni) R(emesiana?)
C(aius) Val(erius) Trophimian(us) Phil(ippopoli?)
M(arcus) Aur(elius) Mucatral(. .) R(emesiana?)
C(aius) Jul(ius) Victorin(us) R(emesiana?)
20 C(aius) Lic(inius) Paulin(us) ger(manus) Sc(upis)

Ovdje priopćeni napis javlja nam, da je ovaj spomenik bio podignut g. 195. za zdravlje cara Septimija Severa i njegova sina Caracalle, a da sadržaje spisak veterana sedme klaudijske legije, unovačenih godine 169., koji su, navršivši 25 godina službe, po Pompejanu, namjesniku Gornje Moesije i Laeliju Maximu, legatu iste legije iz vojničke službe otpušteni, a da je taj posao izveo tribun ... tidius Murenianus. Iza toga uvoda, koji je zabilježen cijelom širinom kamenova pročelja, slijedi u dvije kolumne sam spisak vojnika, koji se nastavlja na desnoj strani kamena, a završuje na lijevoj, gdje je doljnja polovica desne kolumne ostala neispisana. Vojnici su popisani po kohortama, u kojima su služili, ali je na početku ispušten naslov prve kohorte, od koje se što potpuno, što dijelomice sačuvaše 43 imena vojnika sa njihovim rodnim mjestima. Između gornjega i doljnjega ulomka otkrhao se komad kamena, koji su mogla zapremati tri retka, tako da je iz prve kohorte, koja je u svakoj legiji imala dva puta toliko vojnika koliko svaka od ostalih, bilo zabilježeno svega 46 vojnika. U drugoj kolumni pročelja zapisan je iz druge kohorte 21 vojnik, iz treće 18, a iz četvrte 2. Na desnoj strani kamena sačuvana su što potpuno što dijelomice 23 imena vojnika, koji su pripadali četvrtoj i petoj kohorti, ali naslov potonje nije bio zabilježen. Tu fali gore valjda 5 imena, a dole 3, tako da su iz tih dvijuh kohorta zajedno sa ona 2 imena na pročelnoj strani bila zabilježena valjda 33 vojnika. U doljnjoj polovici lijeve kolumne zapisano je 18 vojnika šeste kohorte, a oni iz sedme i osme, možda uz koje ime iz šeste, bili su popisani u desnoj kolumni desne strane. Uzmemo li, da je i tu na početku nestalo 5 redaka, a u sredini 14, to sa sačuvanih 13 redaka u gornjoj i 18 u doljnjoj polovici imade 50 redaka Kako prije imena vojnika devete kohorte na trećoj lijevoj(strani kamena imademo šest imena, koji još moraju pripadati osmoj kohorti, a kako tu gore možda fali od prilike 26 redaka, to bi na vojnike šeste, sedme i osme kohorte, odbiju li se za naslove potonjih dvijuh 2 retka, otpalo najviše 98 imena, što mi se u ostalom čini previše. Na trećoj strani imamo lijevo dole zabilježenih 12 imena iz devete kohorte, a spisak vojnika devete i desete kohorte nastavljao se je sa još jedno 30 imena u desnoj kolumni lijeve strane, od kojih se dijelomice sačuvalo samo zadnje ime; iz devete i desete kohorte otpustila se dakle valjda ukupno 42 vojnika, koji bi broj odgovarao odnosnim razmjernim brojevima iz ostalih kohorta. Ako je taj račun ispravan, to se je godine 195. iz sedme klaudijske legije otpustilo najviše 258 vojnika, od kojih se je na sačuvanim dijelovima kamena barem nepotpuno sačuvalo 176 imena.

Popisani veterani bili su svi rimski građani, jer su se u redovitu rimsku vojsku, koju su sačinjavale legije, primali samo momci građanskoga stališa. U doba republike i u prvi kraj carskoga vremena bili su stoga u legijama velikom većinom samo Italci, ali je već August nastojao, da ovomu najvažnijem elementu

rimske države nađe zamjenu u građanskom žiteljstvu latinski govorećih zapadnih provincija. Da se omogući pristup u rimske legije i onima, koji nisu bili rimski građani, odredilo se, da je već sa unovačenjem u koju legiju skopčano podjeljenje građanskoga prava. U prvi kraj se je doduše rijetko pripuštalo negrađanske novake, a učestalo je to tekar iza vremena Antoninâ. Od takovih se je legijonaraca samo tražilo, da su rođeni u kojem gradu od slobodnih roditelja. U prešnim slučajevima mogao je car dozvoliti i unovačenje libertinaca podijeliv im t. zv. natalium restitutio. U burno doba godina 68. i 69. sastavile su se dapače cijele dvije legije I i II. adiutrix iz samih vojnika ratne mornarice, koji nisu bili rimski građani, pa im se je građansko pravo tekar naknadno podijelilo.

Promotrimo li imena vojnika, koji su godine 169. dakle za cara Marka Aurelija bili unovačeni u sedmu klaudijsku legiju, to mora da upadne u oči, da ih je 58 dakle jedna trećina iz roda Aurelijevaca. Veoma je stoga vjerojatno, da je velik dio ovih veterana dobio građansko pravo od samoga Marka Aurelija, za kojega su unovačeni bili, i to možda baš u tu svrhu, da se mogu u legiju uvrstiti. To je naročito vjerojatno za one, koji uz aurelijsko gentilno ime imaju i carev praenomen Marcus. Tih se svega može ustanoviti 36. Iza Aurelijevaca brojem su najjači Valerii, kojih je 23, a onda slijede osobe, koje nose obiteljska imena prijašnjih careva, od kojih su sigurno njihovi pređi dobili građansko pravo, naime 17 Aelija, 14 Julija 12 Ulpija, 6 Flavija, pa 2 Claudija i 1 Cocceius. Ostala gentilna imena mnogo su ređe zastupana, pa ima 4 Antonija i 3 Licinija, pa po jedan Apicius, Apuleius, Attius, Cassius, Curtius, Didius, Justienus, Messalla, Minicius, Nasonius i Pyrr...

U opće se je u vojsku ponajviše drage volje stupalo, jer se je dobivala opskrba za starost. Koje je bilo zakonito doba za unovačenje, nije sigurno. Iz nadgrobnih spomenika rimskih vojnika znademo, da ih je bilo, koji su unovačeni počam od 13 pa sve do 36 godina, ali kako se čini redovito doba za unovačenje bila je 20. godina. Novačenje (dilectus) obavljali su posebni za to određeni povjerenici (dilectatores) viteškoga stališa; u senatskim pokrajinama, dok se je u njima novačilo, katkada sâm namjesnik ili drugi senatski izaslanici. Povjerenici, koji su djelovali u Italiji, redovito su bili senatorskoga stališa, a kao pomoćnici su im bili dodijeljeni inquisitores.

Počam od Trajana bilo je popisanim novacima (conscripti) dopušteno, da mjesto sebe stave jednoga zamjenika (vicarius), koji bi se primao pod istim građanskim i materijalnim uslovima kao što bi se i onaj, kojega je zamjenjivao. Osim popisanih novaka primali bi se i dobrovoljci (voluntarii), ali se je pazilo, da se nebi primili takovi ljudi, koji su time htjeli da izbjegnu kakovoj osudi, koji su iz vojske već sramotno bili otpušteni (ignominiosa missio), ili koji su pristupom k vojsci htjeli, da im se koja parnica u prilog riješi.

Kada je dobrovoljac ili popisani novak pronađen s moralnoga i građanskoga stanovišta prikladnim za vojničku službu (probabilis), imalo ga je natpregledno povjerenstvo proglasiti sposobnim (probare). Tu se je gledalo, da li je momak tjelesno sposoban i da li ima propisanu mjeru, koja je za prve legijske kohorte iznosila 5 stopa i 6 palaca (1·72 m.). Ako mu s te strane nije bilo

prigovora, to bi se momak ubilježio i zaprisegnuo. Samo u slučaju prijeke potrebe poslali bi se novaci odmah k onim odjelima, za koje su unovačeni bili; obično bi ih složili u posebna vexilla tironum, da ih najprije zajedno uvježbaju.

Za legije dali su carevi momčad novačiti, gdje im se je to najshodnijim činilo. Ipak kao da se je u nekim pokrajinama manje novačilo nego u drugima, a biti će tomu razlogom bilo političke prilike bilo narav žiteljstva dotičnih predjela. Mommsen (Hermes XIX str. 4 i sl.) opazio je, da se je od Augusta do Vespasijana uzimala momčad za legije, koje su stajale u zapadnim krajevima, iz Italije i latinski govorećih zapadnih pokrajina, a za one u istočnim krajevima iz Egipta, Azije i dunavskih zemalja grčkoga jezika. Od Vespasijana do Hadrijana nisu se više redovito uzimali Italci u legije, a za istočnu vojsku se novačilo i u Africi. Počam od Hadrijana uobičajilo je lokalno novačenje, pa je u glavnom svaka pokrajina morala sama da namiri kontigenat svojih legija. Španjolske legije su novačile u tarraconskoj pokrajini, britanske i germanske u Britaniji, tri Gallije, obije Germanije i Raetiji, ilirske u dunavskim pokrajinama, orijentalne u Kappadokiji, Galatiji, Syriji i Egiptu, afrička u Africi. Novaci, koji bi se u to doba u Italiji unovačili, bili su određeni, da zauzmu mjesta podčasnika, nižih časnika i centurijona.

Naš spomenik podučava nas, da je godine 169. glavni kontigenat za sedmu klaudijsku legiju, koja je stajala u logoru kod Viminacija (Kostolac u Srbiji), davala sama provincija Gornja Moesija, u kojoj se je taj logor nalazio. Od 141 momka, koji su doživili, da su potpuno islužili, a kojima se može ustanoviti rodno mjesto, bilo ih je naime iz Gornje Moesije 105, i to 36 iz Remesiane (Bela Palanka u Srbiji), 32 iz Ratiarije (Arčer na Dunavu u Bugarskoj), 31 iz Scupija (Zlokućan kod Skoplja u Albaniji), a 5 ili 6 iz logora (Castra) kod Viminacija (Kostolac u Srbiji). Spram toga je broja broj vojnika iz susjednih pokrajina posvema neznatan. Iz dunavskih se pokrajina spominju iz Doljnje Moesije 6, i to 5 iz Nicopola (Stari Nikup u Bugarskoj) i 1 iz Troesmisa (Iglica u Dobruči), iz Dacije 6, i to 3 iz Sarmizegetuse (Varhely u Erdelju), 2 iz Ampela (Zalatna u Erdelju) i 1 iz Romule (Rečka na Aluti u Rumunjskoj), iz Doljnje Pannonije 8 i to 6 iz Sirmija (Mitrovica) i 2 iz Murse (Osijek), a iz Dalmacije 5, naime 3 iz Salona (Solin), 1 iz Jadera (Zadar) i 1 iz Cap . . . (kod današnje Užice). Iz ostalih susjednih pokrajina bilo je 7 vojnika iz Thrakije, naime 4 iz Trimontija (3) i Philippopola (1) (Plovdiv u Istočnoj Rumeliji), 2 iz Pautalije (Köstendil u Bugarskoj) i 1 iz Heracleje (Erekli u Turskoj Rumeliji), a 1 je vojnik bio iz Thessalonike (Solun) u Macedoniji. Za 3 vojnika spominju se kao rodna mjesta Eub . . ., Perg . . . i Z . . ., koja se mjesta ne dadu pobliže ustanoviti; ne vjerujem, da bi se kod prvoga smjelo pomišljati na otok Euboeju, a kod drugoga na Pergamum u Mysiji ili Perge u Pamphyliji, jer oba vojnika T. Flavius Dexter i T. Claudius Successus imaju posvema latinska imena, tako da nije pravo vjerojatno, da bi mogli potjecati iz grčkoga ili orijentalnoga predjela. Prema tomu možemo sasma pozitivno ustvrditi, da su se u doba cara Marka Aurelija za sedmu klaudijsku legiju do tri četvrtine novaka dizale u Gornjoj Moesiji, a četvrtu četvrtinu da su davali gradovi ostalih dunavskih (Doljnja Moesija, Dacija, Pannonija i Dalmacija) i susjednih balkanskih pokrajina (Thrakija, Makedonija).

Novi ovaj viminacijski spomenik najpotpuniji je od svih sačuvanih svoje vrste. Najstariji primjerak (CIL III 6178) je nepotpuna baza iz Iglice (Troesmis) u Dobruči, koja se danas nalazi u Parizu. Na njemu se u uvodu spominje doljnjomoesijski legat Julius Maior, za kojega je poznato, da je to mjesto zapremao godine 134. (CIL III D XXXIV). Navode se po kohortama imena od barem 125 vojnika sigurno pete makedonske legije, koja je u prvoj polovici II. stoljeća imala u Iglici svoj logor, a koji su nekako oko godine 134. doslužili i bili iz službe otpušteni. Spominju se i podčasnički činovi, što su ih neki momci postigli, ali nisu zabilježena rodna mjesta, po kojima bi mogli zaključke stvarati, odakle se je u Trajanovo doba popunjavala momčad pete makedonske legije. Sličnim spomenicima od prilike iz istoga vremena (ali ne godine) pripadati će valjda i druga četiri ulomka iz Iglice (danas u Parizu, CIL III 6179–6181), koji sadržaju spiske vojničkih imena.

Najstariji točno datirani spisak otpuštenih veterana nađen je u Kostocu (CIL III 8110), a nalazi se u beogradskom muzeju. Bez oznake rodnoga mjesta a razvrstano po kohortama sadržavao je spisak imena od 239 veterana, koji su bili unovačeni g. 134. i 135., a bili otpušteni godine 160. Sačuvala su se iz prve kohorte 4 imena, iz druge barem 16, iz treće svega 10 i iz četvrte barem 4. Jedini ovaj spomenik izrično navodi broj od 239 otpuštenih veterana, pa je po tomu Mommsen (AEM VII str. 188 i sl.) nastojao da ustanovi, koliko se je novaka svake godine dizalo.

Najviše spomenika sa dugačkim popisima vojnika našlo se je u Lambaesi u Numidiji, u logoru treće legije Auguste. U jednom (CIL VIII 18067) pobilježeni su veterani unovačeni g. 140 i 141., a otpušteni g. 166. Sačuvalo se je 76 imena po kohortama razređenih vojnika sa rodnim mjestima i vojničkim činom, koji su neki postigli. Svi su vojnici iz Afrike. Drugi je spisak (CIL VIII 18068) sadržavao vojnike, koji su započeli služiti god. 173., a bili otpušteni valjda g. 199. Tu se je sačuvalo 91 ime sa rodnim mjestom — svi iz Afrike — i činom, samo što nisu po kohortama razvrstani. Sačuvala su se i dva spomenika (CIL VIII 2547 i 2744), koje su podigli veterani, unovačeni godine 152. i 153. a otpušteni g. 176, ali da li je prvi od njih uvod u službeni popis veterana, ne da se ustanoviti. Isto tako nije poznato, da li su drugi neki ulomci spomenika iz Lambaesa (CIL VIII 2565—2569, 18084—18087), koji sadržaju popise vojnika, službeni spisci otpuštenih veterana, pa nisu li bili sastavljeni u drugu koju svrhu.

Znatniji ulomak ovakova spomenika našao se je u logoru druge legije Traiana fortis kod Alexandrije u Egiptu (CIL III 6580). Bili su zabilježeni veterani godišta 168., koji su se otpuštali godine 194. Imena uz oznaku rodnoga mjesta i čina bila su razvrstana po kohortama i centurijama, a sačuvalo ih se 46, od kojih otpada na prvu kohortu barem 3, na drugu svega 10, na treću barem 6, na četvrtu barem 1, na petu svega 12, na šestu svega 6, a na sedmu barem 8. Od 39, kojima poznajemo rodno mjesto, bilo je 30 iz Egipta (22 iz logora, 4 iz Alexandrije, 2 iz Paraetonija, 1 iz Tanisa, 1 iz Theba), 2 iz Afrike po 1 iz Karthage i Hadrumeta, a 7 iz Azije (2 iz Caesareje, po 1 iz Antiochije, Hierapola, Nikomedije, Philadelpheje i Samosate). Osim samoga Egipta bile su dakle nadopunidbene pokrajine ove legije azijske pokrajine i Afrika.

Iz svih ovih i nekih drugih spomenika, što su ih podigli otpušteni veterani, vidimo, da su se sve do cara Marka Aurelija vojnici iz legija otpuštali samo svake druge godine, tako

oni iz g. 134. i 135. godine 160. (CIL III 8110),
oni iz g. 140. i 141. godine 166. (CIL VIII 18067),
oni iz g. 152. i 153. godine 178. (CIL VIII 2547, 2744)

Najkasnije počam od zadnjega Commodovoga doba otpuštali bi se oni svake godine, tako

oni iz g. 166. godine 191. (CIL III 1172),
oni iz g. 168. godine 194. (CIL III 6580),
oni iz g. 169. godine 195. (ovaj kostolački spomenik),
oni iz g. 173. godine 199 (CIL VIII 18068).

Dočim su u prvom slučaju veterani mlađega godišta navršili 24 godine službe, to su oni iz starijega godišta, a kasnije svi morali služiti barem 25 godina.

Rimska legija brojala je od prilike 6000 momaka, a taj se broj mjestimice navodi kod nekih pisaca, dočim se kod drugih spominju opet drugi brojevi. Tako je ona po Suetoniju brojala 5600 ljudi, po Hyginu[1] je neposredno prije reforma cara Hadrijana imala kohorta 480 momaka, a to čini za legiju, pošto je prva kohorta bila dvostruko jaka, 5280 momaka. U doba S. Severa cijeni Dio Cassius[2] kohortu na 550 momaka, što odgovara legiji od 6050 momaka, a time dolazimo za vrijeme od Hadrijana do Dioklecijana na okrugli broj od 6000 vojnika. Osim pješaka imala je legija i nešto konjaništva; u prvom stoljeću 120, a počam od Hadrijana možda 300 ljudi.

Rimska legija se je dijelila na 10 kohorta, od kojih je prva imala dva puta toliko momčadi koliko svaka od ostalih. To se i na ovom spomeniku vidi iz dvostrukoga od prilike broja otpuštenih veterana prve kohorte. Zapovjednik cijele legije zajedno sa pridijeljenim joj pomoćnim četama bio je *legatus legionis pro praetore*, časnik senatorskoga tališa, kojemu je na službovanje bilo dodijeljeno više podčasnika raznoga čina. Kao viši časnici služili su u legijama *tribuni* (od prilike naši pukovnici) senatorskoga ili viteškoga stališa, koji su imali legiju da vode na maršu i na bojnom polju, da nadgleđu straže i vježbe i da sudjeluju u bojnom vijeću i kod vojničkoga suda Njihova je zadaća nadalje bila, da drže spiske vojnika u redu, da izdaju otpuste i dopuste da nadziru opskrbu i bolnice. U te su svrhe tribuni imali svoje podčasnike, koji su ih pomagali. Kao zapovjednik logora služio je *praefectus castrorum*. koji bi se upravni časnik redovito uzimao između starijih i iskusnijih centurijona. Niži časnici i vojnički i upravni bili su *centuriones* (kapetani), kojih je svaka legija u carsko doba imala 59, i to 5 u prvoj, a po 6 u ostalim kohortama. Svaki je centurio pod sobom imao 80 momaka; samo u prvoj kohorti zapovijedao je najviši i najugledniji (primus pilus) sa 400 momaka, drugi (princeps praetorii ili princeps

[1] Lib. de munit. castr. ed. Domaszewski str. 69. [2] LXXV 12, 5.

prior) sa 150, treći (hastatus prior) sa 200, četvrti (princeps posterior) sa 150, a peti (hastatus posterior) sa 100 momaka.

Svi ostali niži časnici i podčasnici računali su se, kako i naš spisak iz Kostoca dokazuje, među momčad. Navode se tu dva poručnika (optio) P. Aelius Valens iz Ratiarije u 3. kohorti (II 35) i C. Valerius Valens iz Remesiane u 4. (III 6), jedan donositelj parole (tesserarius) L. Apicius Sextus iz Scupa u 4. kohorti (III 8), četiri stjegonoše (signifer) M. Aurelius Metrodorus iz Nicopola u 3. kohorti (II 37), M. Ulpius Gemellinus iz Z . . . u 6. (III 38), Aurelius Antiocus iz Cap . . . valjda u 7. ili 8. (IV 32) i L. Apuleius Justus iz Remesiane u 9. kohorti (V 10).

Kao ordonanci za razne službene svrhe bili su višim časnicima dodijeljeni cornicularii i beneficiarii. Od ovih se podčasnika spominju 2 kornikularija naime M. Aurelius Firmus iz viminacijskoga logora kao cornicularius legati (III 7) iz 4. kohorte i C. Julius Nepos iz Salone kao cornicularius praefecti (I 48) iz 1. kohorte, pa 8 beneficiarija, naime 3 namjesnikova (beneficiarius consularis): jedan iz Ampela, od kojega se nije sačuvalo ime (I 13), Q. Valerius Quintianus iz Ratiarije (I 36) i M. Ulpius Januarius iz Ratiarije (I 38), sva tri iz 1 kohorte, dva tribunska beneficiarija (beneficiarius tribuni) M. Antonius Marcianus iz Scupa iz 1. (I 53) i C. Valerius Valens iz Remesiane iz 9. korte (V 16), jedan beneficiarius praefecti T. Aurelius Julius iz Scupa iz 2. kohorte (II 26). Neki M. Curtius Stambon iz Ratiarije iz 1. kohorte (I 31) bio je beneficiarius subpraefecti (?), ako ono slovo S, koje označuje naslov njegova časnika gospodara, nije pogrešno zapisano mjesto C (consularis), T (tribuni) ili P (praefecti), a za beneficiarija T. Antonija Glauca iz Murse iz 1. kohorte (I 39) ne znamo kakovomu je časniku bio dodijeljen.

Kao konjušnici (strator) služila su petorica vojnika, i to kod namjesnika 3 stratores consularis M. Messalla Pudens iz Ratiarije (II 21), P. Aelius Primus iz Ratiarije (II 22), oba iz 2. kohorte, a iz 3. L. Minicius Verecundus iz Remesiane (II 46), koji je dapače bio nagradama odlikovan (donis donatus). Za dva stratora C. Valerija Maxima iz Scupa (IV 41) iz 7. ili 8. kohorte i M. Ulpija Martina iz Murse (V 7) iz 8. kohorte ne znamo kakova su časnika služili.

Kao upravitelji oružane (custos armorum) spominju se 4 podčasnika C. Valerius Maximus iz Ratiarije (II 30) i L. Aurelius Valens iz Ratiarije (II 32), oba iz 2. kohorte, M. Aurelius Maximus iz 6. kohorte (III 32) i C. Aelius Crescens iz Remesiane iz 7. ili 8. kohorte (IV 39) Pod njihovim je nadzorom valjda bio kao poslovođa pri izvođenju i popravljanju oružja (polio) P. Aelius Vitalis iz viminacijskoga logora (II 51) iz 3. kohorte, za kojega se spominje, da je bio konjanik (eques).

Dva veterana bijahu trubači (tubicen), naime u 2. kohorti T. Aurelius Castus iz Ratiarije (II 28), a u 7. ili 8. neki Dassius iz Remesiane (IV 29).

Neki C. Licinius Paulinus iz Scupa u 9. kohorti (V 20) bio je germanus (tjelesni stražar?), C. Valerius Valens iz Remesiane u 4. ili 5. kohorti (III 11) tumač (interpres), dok za P. Aelija Julija iz Sirmija u 2. kohorti (II 17) ne znamo kakov je podčasnički čin obnašao, jer je naslov na kamenu oštećen.

Osim spomenutoga konjušnika L. Minicija Verecunda bilo je još i 9 vojnika nagradama odlikovano (donis donatus), i to iz 3. kohorte P. Aurelius Sinna iz Ratiarije (II 36), C. Valerius Valens iz Remesiane (II 40) i M. Aurelius Dolens iz Remesiane (II 45), iz 4. ili 5. kohorte Aurelius Mucco iz Remesiane III 5) i M. Aurelius Saturninus iz Scupa (III 13), iz 7. ili 8. kohorte M. Valerius Marcellinus iz Scupa (IV 33) i C. Valerius Quintianus iz Sirmija (IV 40), iz 8. kohorte neki Culincus (?) iz viminacijskoga logora (V 2) i C. Julius Severus iz Remesiane (V 5).

Za niže časnike i vojnike bilo je u legijama propisano službovanje od 20 godina, ali su se oni redovito pridržali dulje. Sudeći po navedenim spiscima kao da se je u drugom stoljeću, možda povodom Hadrijanovih reforma uobičajilo smatrati zakonitim vremenom 25 godina. Legijski veterani, koji su svoje vrijeme odslužili, dobivali su prigodom časnoga otpusta (honesta missio) po Augustovoj odredbi nagradu od 3000 denara. Caligula je tu nagradu snizio na polovicu, ali je Caracalla stari iznos opet uzpostavio. Događalo se je takoder, da se je veteranima dalo i zemljišta u Italiji ili u kojoj pokrajini, bilo da ih se naselilo u već postojećim gradovima, bilo da se je s njima zasnovalo novih kolonija na državnoj međi. Za Augusta dobivali su legionarci u tri obroka godišnju plaću od 225 denara, koju je svotu Domicijan povisio na 300 denara. Osim toga davalo im se odijelo, oružje i živež. Momci, koji su se odlikovali, dobivali bi poldrug puta ili dvostruko toliko (sesquiplicarii, duplicarii). Podčasnici i časnici su naravno dobivali više, ali nije pobliže poznato koliko; po Polybiju[1] je plaća centuriona bila dva puta tolika, kolika ona prostih vojnika. Časnici su osim plaće imali i drugih dohodaka; centurioni n. pr. zato, što bi vojnicima opraštali dnevnu službu ili dosuđenu im kaznu. Prigodom triumfa, radosnih događaja u carskoj obitelji ili ugušenja buna davali bi se časnicima i vojnicima nagrade (donativum), koje su katkada bile dosta velike, n. pr. August godine 711. (43 pr. Kr.) svakomu 2500 denara, Tiberius kada je nastupio prijestolje po $62^1/_2$ denara. Od ratnoga plijena dobivali bi centurioni dva puta toliko koliko vojnici, a tribuni četiri puta toliko.

Koliko se je svake godine novaka unovačilo u svaku legiju nije poznato. R. Boeckh[2] izračunava na temelju kostolačkoga spomenika od g. 160.[3] koji navodi 239 otpuštenih veterana iz godišta 134. i 135., da se je, ako je legija imala 5000 momaka, svake godine moralo barem 250 devetnajst godina starih momaka u legiju uvrstiti, od kojih je uslijed redovitoga pomora koncem 25. godine službovanja preostajalo 123, a koncem 26. godine 116. Čini mu se u ostalom, da se smije pomišljati i na 275 novo uvrštenih momaka, a redoviti pomor da je svakako bio znatno veći nego danas. Po ovdje priopćenom novom kostolačkome spomeniku, koji navodi jedno 258 veterana sedme klaudijske legije, koji su se godine 195. otpustili, čini se, da je broj novaka te legije godine 169. iznosio mnogo više; ako se uzme veoma povoljan pomor, od prilike jedno 350 momaka, a po svoj prilici dosegao je taj broj i 400.

[1] VI 39.
[2] Arch. epigr. Mitth. aus Oest Ung. VII str. 192.
[3] CIL III 8110.

Broj rimskih legija pri koncu Augustova života iznosio je 25, u Trajanovo doba ih je bilo 30, a Septimius Severus im je broj povisio na 33.

Legio VII. Claudia,[1] kojoj se veterani otpuštaju kostolačkim spomenikom, postojala je kao sedma već u Cezarovoj galskoj vojsci, a vjerojatno je, da je bila ustrojena još i prije u onostranoj Hispaniji. Iza građanskoga rata između Cezara i Pompeja raspustiše ju, a njezine veterane naseliše u Baeterrae u narbonskoj Galiji, pa u Calatiju i Casilinum. Na poziv Oktavijana vratiše joj se veterani u vojsku, da sudjeluju u novom građanskom ratu, a godine 741. (13 pr. Kr.) naseli ih August u mauretanskim kolonijama Tupusuctu i Saldae. Valjda što je sudjelovala u boju kod Philippa, dobila je pridjevak Macedonica, na koji susretamo u prvo carsko doba.

Za Augusta i njegovih prvih nasljednika bila je sedma legija štacijonirana u Dalmaciji, gdje je za Tiberija sudjelovala kod gradnje gabinijske ceste iz Solina u Muć (Andetrium). U prvi kraj bio je njezin logor u Delminiju (Županjac), ali je već onda stojao jedan njezin odjel u Solinu, kamo je kasnije došla cijela legija. Kada se je g. 42. pobunio namjesnik Dalmacije C. Furius Camillus Scribonianus protiv cara Klaudija I., pristale su uzanj i obije dalmatinske legije VII. i XI. ali su se već peti dan opet pokorile. Zato su obije legije dobile pridjevak Claudia pia fidelis. Godine 66. nalazi se sedma legija u Moesiji; valjda ju je onamo poslao Neron, kada je spremao rat protiv Albanaca u Armeniji. Znade se, da je onda u Dalmaciji bila samo jedna legija, naime jedanajsta klaudijska, a u Moesiji dvije, od kojih je jedna morala biti ova sedma, za koju znademo, da ju Tacitus godine 69. spominje u Moesiji. G. 69. pristala je sedma klaudijska legija uz Othona i poslala uz ostale moesijske legije odjel od 2000 momaka protiv Vitellija u Italiji. Doznavši u Aquileji za Othonov poraz kȍd Bedriaka, pristade uz Vespasijana, pa se je odvažno borila protiv Vitellijevaca u bitki kod Cremone, gdje je stojala na lijevom krilu. Da li je sudjelovala u borbi protiv Claudija Civila, kako se misli, nije sigurno.

Vrativ se u Moesiju, koja je bila razdijeljena na dvije pokrajine, bila je smještena u logoru u Viminaciju (Kostolac) u gornjoj Moesiji, gdje je stojala kroz stoljeća. O daljnjoj historiji ove legije nije nam ništa pobližega poznato. Znade se, da je jedan njezin tribun Aurelius Gallus poginuo u nekom ratu u Thrakiji[2] i da je legija nekim zgodama izvodila neke radnje u Mitrovici u Doljnjoj Pannoniji[3] i u Porolissu u Daciji[4], pa da je g. 295. jedan njezin odjel išao sa carem Dioklecijanom u Egipat.

Na bojnom znaku sedme klaudijske legije nalazio se je lik bika, koji uz lik lava četvrte flavijske legije, koja je stajala u logoru u Singidunu (Beograd), vidimo na kolonijalnim novcima grada Viminacija iz sredine trećega vijeka. Legija se spominje i na novcima careva Septimija Severa, Gallijena i Carausija.

[1] Za historiju te legije sr. D. Vaglieri u Ruggierovom Dizionario epigrafico. Vol. II str. 281 i sl. R. Cagnat u Dictionnaire des antiquités od Daremberga i Saglia. T. III str. 1083. Pfitzner Gesch. der Kaiserlegionen str. 242. Grotefend u Paulyevoj Real-Encyklopädie IV str. 885. Stille Historia legionum str. 67.

[2] CIL III 705.

[3] CIL III 10666.

[4] CIL III 8071, sr. 8047.

Od zapovjednika sedme legije spominju nam se slijedeći legati: Tettius Julianus[1] godine 69., C. Memmius C. f(ilius) Quir(ina) Fidus Julius Albius, koji je oko g. 175. bio namjesnikom u Africi[2], Ti. Julius Ti. f(ilius) Cor(nelia) Frugi, promagister arvalske braće za M. Aurelija[3], M. Laelius Maximus oko g. 195.[4], i C. Caesonius C. f(ilius) Quir(ina) Macer Rufinianus za Severa Alexandra[5]. Ime legata od god. 160. nije ispisano na spomeniku, kojim se otpuštaju veterani one godine, jer je isti valjda u ono doba bio radi nečega odsuđen[6]. Velik je broj viših i nižih časnika, te vojnika VII. legije koje nam spominju suvremeni spomenici, a koje je Vaglieri[7] popisao. Taj se broj ovdje priopćenim spiskom još znatno povećava.

Dr. Josip Brunšmid
Luka Jevremović

[1] Tac. hist. I 79.
[2] CIL VIII 12442.
[3] Eph. ep. IV 823.
[4] CIL III 8102 i u ovom spisku.
[5] CIL XIV 3900.
[6] CIL III 8110.
[7] Na n. m.

NOV ULOMAK GRČKOGA NAPISA IZ LUMBARDE NA OTOKU KORČULI.

Na brežuljku Koludrtu, koji se diže između dražica Račišća i Prvoga žala sjeverno od sela Lumbarde na otoku Korčuli, našli su seljaci Kršinići od prilike godine 1877. nekoliko ulomaka jednoga spomenika sa grčkim napisom, koji su bili uzidani u sredovječnu crkvicu sv. Ivana, što se je negda tamo nalazila. Kamenje, od kojega se je godine 1891. našao još jedan ulomak, dospjelo je posredovanjem gospode Vida Vuletića Vukasovića i Frana Radića u narodni muzej u Zagrebu. Neke od ovih ulomaka objelodaniše spomenuta dvojica[1], a ja sam cijeli spomenik objelodanio, nadopunio i rastumačio[2].

Vanredno važni taj spomenik iz Lumbarde ima oblik 0·69 m. široke stele, od domaćega vapnenjaka, koja je sada još 1·08 m. visoka. Dva ulomka sa popisima imena nigdje ne pristaju na glavni komad, pa je moguće, da su od drugoga kamena, na kojem se je nalazio nastavak prvoga. Napis, najstariji pisani spomenik, koji se je dosele u austro-ugarskoj monarhiji našao, sadržaje psefisma, koji uređuje imovinske prilike naseljenika jedne grčke u IV. vijeku prije Krista zasnovane naselbine, kojoj je metropola bio grčki grad Issa (Vis), a iza tih ustanova slijedi popis naseljenika, razdijeljen po dorskim phylama Dymana, Hylleja i Pamphila. Sačuvana su imena od 159 naseljenika, ali ih je moralo svakako biti znatno više od 200. Kako se je zvala naselbina, o kojoj govori kamen iz Lumbarde, nije poznato, ali ne vjerujem, da bi mogla biti istovjetna sa onom, za koju neki stari pisci[3] govore, da su ju utemeljili Knidijci, a koju nazivlju Korkyra melaina (Corcyra nigra).

Kako stvar sa tim dvjema grčkim naselbinama na otoku Korčuli stoji, gdje od jedne imamo pismenu predaju, da je opstojala, a nikakovih spomenika, a od druge spomenik, koji govori o njezinu zasnovanju, a nikakovih vijesti kod starih pisaca, još je neriješeno pitanje, koje se ne može riješiti ni na temelju novoga ulomka, koji je koncem prošle godine na Koludrtu nađen i posredovanjem gospodina Frana Radića, stručnoga učitelja u Korčuli za narodni muzej kupljen. Novi ulomak (slika 4.) je na dvoje slomljena krhotina većega spomenika, 0·125 m. vis., i šir. i 0·02 m. debeo. Sačuvan je samo desni stari rub, a ne

---

[1] Viestnik hrv. arh. dr. V str. 97—99 (sa 3 table) i XIII str. 42—43.

[2] Brunšmid Die Inschriften und Münzen der griechischen Städte Dalmatiens. Abhandlungen des archaeologisch-epigraphischen Seminars der Universität Wien. Heft XIII. Wien 1898 str. 2—14.

[3] Skymnos v. 427 i 428; Strabo VII 5, 5 str. 315; Plinius n. h. III 26(30), 152.

*

ne može se ni ustanoviti, koliko je kamen negda debeo bio. Kako je međutim od istoga domaćega kamena vapnenjaka, od kojega je i prijašnji spomenik, pa kako su slova istoga oblika i veličine, a kamen nađen na istomu mjestu, to mi je jako vjerojatno, da tu imademo nov ulomak onoga dijela istoga spomenika, koji je sadržavao popis naseljenika. Ni ovaj ulomak doduše nigdje ne pristaje na glavni dio prijašnjega spomenika, kao ni ona dva spomenuta sa imenima, pa to govori još više u prilog pomišljanju, da je onaj spomenik možebiti sastojao od dva kamena, od kojih je drugi sadržavao nastavak popisa naseljenika, koji na jedan kamen nije mogao da stane. Sa novim ulomkom narasao je broj sačuvanih imena naseljenika na 169, od kojih se je dakako od nekih sačuvao samo po koji ulomak slova. Sačuvala se je skoro samo druga polovica imena svake osobe po njezinu ocu, koje se je ime dodavalo u genetivu. Za Lumbardu nova su tu imena Δάμαρχος, Εὐκράτης, Κλείνας i Λυκάδας.

Sl. 4. Ulomak grčkoga napisa iz Lumbarde na Korčuli. $^{2}/_{3}$ nar. vel.

Napis se čita ovako:

. . . . χ[ου]
. . . . 'Αρι]στάρχ[ου]
. . . . Θ]εοτίμου
. . . . ας Κλείνα
5 . . . . Λυκάδα
. . . . ς Δαμάρχ[ου]
. . . . ς Διονυ[σίου]
. . . . ς Εὐβού[λου?]
. . . . Εὐκρά[του]
10 . . . . κτ(?) . . . .

Visina slova iznosi od prilike 13 mm., ali je slovo O, koje je posvema okruglo, mnogo manje od ostalih. Doljnji kosi potez slova K jednako je dug kao i gornji, ali ne dosiže do doljnje linije, jer se oba poteza prisastavljaju uz vertikalni nešto povrh njegove sredine. Kod slova B oba se zavojita poteza ne prisastavljaju svojim stjecištem na vertikalni potez. Karakteristično slovo Γ, pa mnogo manja posve okrugla slova Θ i Ω nisu na ovom ulomku zastupana.

Dr. Josip Brunšmid.

RIMSKE SVJETILJKE IZ OSIJEKA.

Stari su si narodi na razan način priređivali svjetlo, koje im je trebalo, da se rasvijetle sjajne palače bogataša i kolibe siromaha. Za stare Egipćane pripovijeda Herodot, da je u gradu Saisu „u noći za vrijeme svetkovine zapalio svatko mnogo žižaka pod vedrim nebom oko kuće unaokolo. Žišci su zdjelice pune soli i ulja, a navrh toga je stijenje, koje gori cijelu noć; i zato se svetkovina zove „paljenje žižaka." A koji Egipćani ne dođu na taj zbor, paze na svečanu noć, te zapale i oni svi žiške, i tako ne gore žišci samo u Saisu, nego po cijelom Egiptu." Na drugom nam opet mjestu pripovijeda isti Herodot, kakovo ulje Egipćani rabe. „A ulje gotove Egipćani, koji u nizinama nastavaju, od ploda silikiprijskoga, a zovu ga kiki. Po bregovima riječkim i jezerskim siju te silikiprije, koje u Heladi same od sebe rastu. One, koje se u Egiptu siju, nose obilan, ali smrdljiv plod. Jedni taj plod, kada ga oberu, tuku i tiješte, a drugi ga prže i kuhaju, pa spravljaju ono, što otječe. To je ulje masno i nije ništa manje prilično za posvjet od drvenoga ulja, samo je smrdljivo." Kod mrtvoga tijela kćeri kralja Mikerina gorjela je svake noći svjetiljka, a vječno svjetlo (λύχνος ἄσβεστος) gorjelo je u hramu Jupitru Ammonu. Ove silikiprije, što se spominju, su ricinus communis. I Antonije se divio množini žižaka, kada je bio kod Kleopatre u Egiptu.

Kod rane i sveopće porabe uljane svjetiljke u Egiptu, nijesu Grci u heroičko doba rabili ulja za rasvjetu. Među predmetima, što ih je Schliemann u Troji iskopao, nema nijednoga, kod kojega bi se razabirala poraba žiška. U Odyseji se spominju luči (δαΐς). Telemaka prate sluge, kada ide spavati, sa gorućim lučima u ruci. Kod luči rasplíće Penelopa tkanje, što ga danju satkala, a u Alkinojevoj palači drže u rukama dječaci luči, da u kući rasvjetljuju noć. Samo Pallas Atena imade u ruci zlatni žižak (λύχνον). Iz ovoga se mjesta ne može sigurno kazati, da bi Grci u heroičko doba rabili žiške, jer je to tako i koji kašnji pjevač mogao dodati. Rasvjeta uljem morala je u Grčkoj ipak rano doći u porabu, jer žiške već Herodot (u V. stoljeću) poznaje. Grci su žiške najobičnije pravili od gline (κεραμικός), a bilo ih je i od kovine: tuča i zlata. Kallimach je načinio svjetiljku od zlata za hram Pallade Polias. Ovaj je žižak bio tako velik, da je jedanput napunjen gorio čitavu godinu. Poraba žižaka postala je skoro obična, te su ju od Grka i Rimljani naučili. Sve vrsti rasvjete, što su ih stari poznavali, ne mogu se mjeriti s našim spravama. Oni nisu umjeli cilindrom odstraniti dim (fuligo), niti su mogli svjetlu podati onaj ugodni sjaj, kako mi to danas činimo. Njihove su prostorije bile zadušljive od dima i čađave.

Kako su Grci već veoma rano poznavali rasvjetu s uljem, dočim se nigdje ne spominje, da su ma kakovu vrst sviječa rabili, to je u Rimljana bilo drugčije. Kod Rimljana su svjetiljke s uljem dosta kasno došle u porabu; pa i onda, kada su se već služili uljanim svjetiljkama, još su uvijek rabili stariju vrst rasvjete: svijeće. Za cijelo, da je tome bilo uzrokom, što ili nijesu ili veoma malo imali ulja. Nigdje se ne spominje, da bi mast rabili za rasvjetu, koja je mogla nadoknaditi i zamijeniti ulje. Stari nam rimski pisci spominju kao rasvjetu luči (taedae). Luči ipak nijesu mogle biti obična kućna rasvjeta radi nejednakoga svjetla, dima, i što je uvijek netko morao na nje paziti.

Druga vrst rasvjete u Rimljana i najobičnije bijahu svijeće (candelae). Grci ovih kao da nijesu ni rabili ni poznavali, dok to nisu od Rimljana naučili (κάνδηλα). Rimljani su si svijeće pravili od voska ili od loja. Kao fitilj ili stijenje (filum) služila je srč sìte (scirpus), kojoj se kora ogulila te voskom oličila. Mjesto srči sìte pleo se i konopac i u vosak umakao. To su candelae cereae, funiculi ili funales cerei, λαμπάδες κηροχίτωνες. Ove su se voštanice morale mnogo rabiti, jer nije bilo mnogo neprilike s čišćenjem i što se kod revnog njegovanja pčelarstva dosta voska dobivalo. Slično su pravili i zublje (faces), koje su se mogle u ruci nositi. Kako se gradovi u noći nisu rasvjetljivali, to si je svatko morao sam svjetliti, ako je kasno noću kuda išao. U noći je morao stari Rimljanin spavati; stari je Cato kao censor strogo kaznio svakoga, kod koga je kasno u noći gorjela svijeća; C. Duilius imao je od senata dozvolu, što je prvi od Rimljana na moru svladao Punjane, da smije u noći, kada se sa kakove gozbe kući vraća, upaliti baklju — za to su ju i zvali funalis cereus. Za rasvjetu kod pratnje na ulicu služile su i svjetiljke (laternae). U ovima su gorjele i svijeće. Svjetiljke su bile načinjene od drveta ili od tuča. Na stranama bilo je napeto u ulje namočeno tanko i prozirno platno (lucerna uncto linteo, linea lucerna), ili je bio napet mjehur (vēsīca), fino brušen rog (laterna cornea) ili napokon staklo (vitrum).

Osim voska služio je za svijeće i loj — lojanice (sebaceae, faces sebales). Ove su se pravile na sličan način kao i voštanice. Kadšto se fitilj ili stijenje oličilo smolom (pice delibuti funes). Ne spominje se, da su lojanice pravili na kakav kalup, kao što se to danas čini, već su ih valjda i Rimljani onako pravili, kao nedavno još naši seljaci. Rimski seljak na svečane dane smije tesati luči (faces incidere) i praviti svijeće (candelas sebare).

Kada je trebalo rasvijetliti veće prostorije, trebalo je i više zubalja ili svijeća. U tu svrhu rabili su posebne podloške ili stalke (candelabra), na koje su nanizali svijeće. Siromašniji ljudi i obične krčmice rabili su kandelabre od drveta. U kućama bogataša i u hramovima bilo je kandelabra od mramora, od plemenite kovine, a najviše od tuča. Napredak umjetnosti opaža se i u toj vrsti, te ćemo ih naći vrlo lijepo i umjetnički izrađenih. Običan im je oblik: na tri životinjske noge stoji visok stup, na gornjem kraju po tri previnuta šiljka, koji su često izvedeni kao vrat i glava ptice, koja u kljunu nosi goruću svijeću. Kod mnogih imade odozdo još zdjelica, u koju kaplje vosak ili loj svijeće. Često se na gornjoj strani nalaze likovi ljudski ili životinjski. Veliku raznolikost oblika pokazuju svječnjaci, što su u Pompejima nađeni. Motivi, koji su prije kod kande-

labra bili običajni, ostali su i onda, kada su Rimljani žiške počeli rabiti. Visina im je od 1—5 stopa, prema tome, kako su ih stavljali na stol ili na pod. Po izradbi možemo razlikovati dvije vrsti, takove gdje prevladava arhitektonski motiv, i na takove, gdje se likovi čovjeka, životinje ili drveta nasljeduju. Kod prve vrsti stoji na tri životinjske noge kaneliran okrugao ili četverouglast stup, koji je mogao biti prekinut te šupao, da je jedan dio mogao unilaziti u drugi i da se mogao u raznoj visini namjestiti. Glavu su sačinjavale razno izvedene šipke o koje su objesili svjetiljke, ili su bile pločice, na koje su lampe nanizali. Kandelabri drugoga principa još su raznovrsniji. U Pompejima je nađen takov, gdje se podražuje drvo, na granama stoje pločice (diski), na koje su stavljene svjetiljke, a uz deblo se prislonio sjedeći čovjek (silen). Kod drugoga opet čovjek nosi na sebi ploču, na koji su stavljali svjetiljke. Ovakov podložak mogao je biti i za druge predmete prikladan. Krasni su kandelabri od mramora, koji su bili u porabi u hramovima. Kod jednoga drže tri sfinge stup, koji je iskićen lišćem i granama vinove loze, na stranama su ovnove glave, a iznad njih ptice. Drugi opet nose grifi, iznad njih sfinge, ovnove glave, likovi i glave čovječje, glave lavova i listovi akantusevi. Kod drugih opet ima po koji čovječji lik u relijefu a stup je sastavljen od akantovog lišća, uz koji dolaze još drugi geometrijski ornamenti. U ovim kandelabrima su zgodno spojena obadva motiva te su umjetnici izveli krasnih kompozicija, kojima se možemo i danas diviti.

Svagdje gdjegod se nađe rimskih starina nailazimo i na velik broj rimskih svjetiljaka (lucernae). Svaka ma kako malena zbirka rimskih starina imade po koju svjetiljku, a zbirke, koje se obogaćuju nalazima predmeta rimskoga carskoga doba, mogu sakupiti dosta lijepi broj najraznovrsnijih svjetiljaka, jer ih je svuda mnogo rabilo.

Kod večere, kod kućnoga noćnoga rada, kod noćnih veselica bile su prostorije rasvjetljene žiščima. Žišci su se upaljivali u počast bogovima bilo to po privatnim kućama (lares i tutela domus) ili po sjajnim hramovima. Kod svih svečanosti ovjenčala se vrata i upalila svjetiljka na vratima (lucerna pro foribus). Kod seoskih svečanostih okitili bi seljaci drveće vrpcama i žišcima rasvjetili. Božici Isis u počast palili su svjetiljke po bijelom danu. U hramu Apolona Palatinskoga stajao je svjetionik u obliku drveta, a o njegovim su granama visjeli žišci kao plodovi. Sličan je svjetionik stajao i u vjećnici grada Tarenta, na kojem je stajalo 365 — koliko dana u godini — žižaka.

Osobitu službu obavljale su zublje i žišci kod žrtava, kod mrtvaca i kod pogrebnih svečanosti. Na svakom rimskom groblju nalazimo rabljenih i nerabljenih svjetiljaka. Kad su mrtvaca stavili na odar, upalili su i pokraj njega postavili zublje i žiške. Relijef-kip u Lateranskom muzeju prikazuje nam prizor, gdje mrtvac leži na odru. Sa strane odra gore baklje, a vrh glave i do nogu na stalcima upaljeni su žišci. U grobovima Grka i Etruraca nađeno je razmjerno malo svjetiljaka, jer valjda kod pogreba nisu imale važnosti. Sprovodi (ἐκφορά) obavljali se kod Grka u starije doba noću, a onda se svjetlilo bakljama i lučima. Tako se radilo i u Rimu. I kašnje su siromašnije po noći sahranjivali. Za carskoga doba i kod kršćana nalazi se u grobovima razmjerno mnogo svjetiljaka. Osobiti se sjaj razvijao kod pogreba careva i članova carske kuće kao i kod apoteoza. Ovom

zgodom dolazi mnogo svjetiljaka u grobove kao simbol svjetla, ali imade ovdje i rabljenih i nerabljenih. Bogati i moćni Rimljani naredili bi testamentom, da im se na stanoviti dan na grobu upali svjetiljka (lucerna). Ovaj običaj mrtvačkoga kulta njegovali su kašnje još više kršćani. Poradi toga, što se u grobovima nalazi mnogo svjetiljaka, nazvali su ih strukovnjaci u opće grobnim svjetiljkama (lucernae sepulcrales) ili pako kršćanskim, ali ni jedan ni drugi naziv ne odgovara sasvim imenu. Iz najprva se mislilo, da su svjetiljke, koje imadu na dnu napis, služile samo u sepulkralne svrhe, a druge da su bile za kućnu porabu. Ovo mišljenje nisu potvrdila iskapanja. U Optuju (Poetovio) prokopano je rimsko groblje, te je u grobovima nađeno svjetiljaka sa napisom i bez napisa a sa relijefnim likovima. Nije ni ono mišljenje ujamčeno, da se svjetiljke bez drška mogu smatrati samo za sepulkralne svrhe učinjene[1], te za praktičnu porabu neupotrebive. Ove bez drška mogle su lijepo stajati nanizane na kandelabrima, na daskama kod opće rasvjete i slično. Među svjetiljkama, što su na optujskom rimskom groblju nađene, imade ih i sa drškom. Iz Murze se ne može k riješenju ovoga pitanja ništa navesti, jer sarkofage, što su ovdje nađeni, nisu otvarali strukovnjaci, koji bi savjesno sve okolnosti zabilježili. Nekoliko kostura, što je u donjem gradu nađeno, bilo je u goloj zemlji bez priloga Među svjetiljkama, što se ovdje navode, imade ih od mnogo vrsta i rabljenih i nerabljenih, kako je to kod svake navedeno.

Teško je govoriti o starosti svjetiljaka, koje su na tlu stare Murze iskopane, jer su nađene sporadički i bez priloga, iz kojih bi se dalo doba ustanoviti. Za naše prilike opstoji još ova poteškoća, što nema iz okolnih mjesta, koja su s Murzom stajala u neposrednom saobraćaju, dovoljno sakupljenoga gradiva, da bi se prispodabljanjem ovo pitanje barem približno dalo riješiti. Rimsko groblje, što je u Optuju prokopano — oko 2000 grobova iznijelo je do 400 svjetiljaka — moglo je pružiti podataka, da se približno ustanovi doba svjetiljaka i tvornica. U ovim je grobovima uz druge priloge nađeno novaca. Prigovore, da su mrtvacu stavljali za Charona stari već neupotrebljeni novac u usta, da mi ne znamo, kako je dugo koji novac vrijedio itd., suzbija Dr. Fischbach (n. d. str. 46. i sl.). Ovi su prigovori sami po sebi u toliko važni, što se iz njih vidi, koliko prilozi novaca vrijede za opredijeljenje doba. Više vrijedi dakako epigrafski materijal, ako se iz njega može pobliže doba razabrati. Ako se svjetiljke iste tvornice nalaze u grobovima sa novcem raznih doba, to se odatle vidi, kada je po prilici koja tvornica radila. Nešto podataka pružaju sami napisi. Ako su slova u napisu lijepo i pravilno načinjena, ili kod relijef-svjetiljaka, gdje su relijefi umjetnički izvedeni, onda se ove svjetiljke stavljaju pod kraj I. i u II. stoljeće poslije Kr. Napisi pako kod kojih su slova napose karakteristična kao Λ mjesto A itd., upućuju nas na III. stoljeće. Ovamo se opaža i veća nepravilnost u izradbi čitave posudice. U IV. pako ćemo stoljeće moći staviti one svjetiljke, koje ne imadu napisa već samo znak tvornice: granu, drvo itd., dočim svjetiljke, koje imadu napis i znak na pr. grančicu, spadaju valjda u sredinu izmedju ovih i pređašnjih. Pod kraj idu one, koje ne imadu nikakovog napisa ili znaka, ali su vrlo nepravilne i

[1] Dr. Otto Fischbach Röm. Lampen aus Poetovio str. 12.

surove radnje. Ako se držimo ovoga načela, to ćemo veću većinu naših svjetiljaka morati staviti u II., nešto u III., a najmanje u IV. stoljeće. Za nas će biti doba Hadrijanovo (117—138) ono isto, što je za Optuj doba Trajanovo (97—117). Trajan je Optuj podigao na Colonia Ulpia Traiana Poetovionensis, a Hadrijan Mursu na Colonia Aelia Mursensium oko god. 133. poslije Kr.[1] Više sigurnosti za riješenje pitanja o dobi ove vrste maloga obrta, u koliko se tiče Osijeka, moglo bi se postići, ako se kada nađe kod Murze rimsko groblje, te ako se ovo bude sistematički prokopalo i sve točno zabilježilo, što se gdje i kako našlo.

Prije smo spomenuli zlatnu svjetiljku u hramu božice. Zlatne su svjetiljke rjetkoća, te valjda samo za hramove određene kao zavjetni ili počasni darovi. Jedna je zlatna svjetiljka nađena u Pompejima. U Beču u zbirci dvorskoga muzeja imade svjetiljka od srebra. Amo tamo po zbirkama imade koja od alabastra ili mramora, od olova, od željeza, od stakla, a u našoj zbirci kao i drugdje imade tri od tuča. Nu velika većina pravljena je od gline. Za pravljenje svjetiljaka uzimala se fina čista bijela ili svjetlosiva, smeđa ili crna glina, kakove se najviše u blizini tvornice nalazilo. Najviše ih imade crvenkaste kao u opeka. Crvenu boju su postizavali umjetno dodavajući crvene gline ili željeznoga oksida (rubrica), ili su ih naličili minijem (μίλτος) ili drugim bojama, koje su se u vodi lako topile. Ovdje opisane su većinom od crvenkaste gline, koje se u okolici dosta nalazilo, ali ima ih i smeđih.

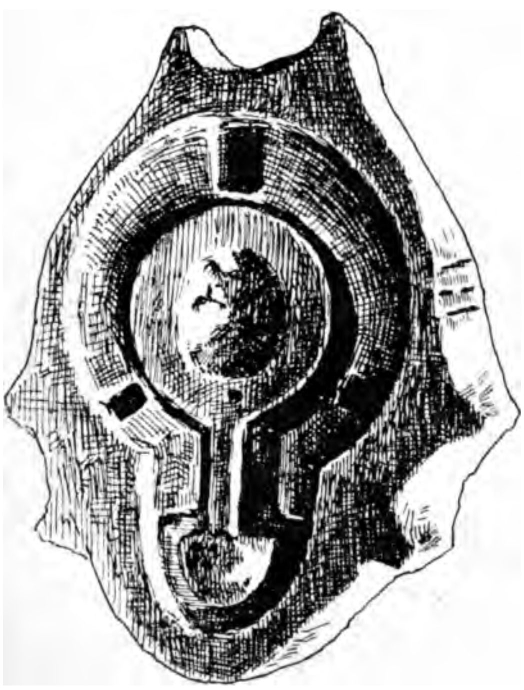

Sl. 5. Gornji kalup rimske zemljane lampice sa prihvatom u obliku lista.
Iz Osijeka $^1/_2$ n. v.

Kako su se svjetiljke pravile, to nam najbolje pokazuju kalupi, kojih se je u staroj Mursi i drugdje mnogo našlo Za svaku svjetiljku trebalo je dva kalupa, jedan za zdjelicu, drugi za pokrovac (sl 5 i 6.). Ona dva komada, koja su zajedno spadala, bila su označena istim brojem ili istim slovom alfabeta. Zdjelica i pokrovac bi se napravili tako, da se u dotične kalupe rukom utisnula glina. Jedan se i drugi dio spojio, dok je zemlja bila još vlažna, i to s kalupima zajedno. Kada se zemlja osušila, onda su se kalupi skinuli, a svjetiljka se do kraja sušila na zraku ili kod ne odviše visoke temperature. Kako se isti kalupi na raznim mjestima nalaze, to se čini, da su se gotovi kalupi u tvornici kupovali, pa razvozili na razne strane. Ako se kod svjetiljke štogod pokvarilo, a dalo se lako popraviti, onda se to kod svake napose dotjerivalo, gladilo i popravljalo. Takovih je sprava od kosti ili tuča nađeno tamo, gdje su nekoć lončarnice bile.

[1] Dr. Fischbach n. d. p. 46. sq i Brunšmid Vjesnik n. s. svez. IV. p. 23. sq.

Pojedini ornamenti, bilo to nizovi crtica, točaka i sl. često su se dodavali kao kod drugih posudica, tako i kod svjetiljaka, kada su već bile gotove. Za to su opet služile posebne sprave, kojima se mekana glina zgodno nanizala na go tovu posudicu (en barbotine). Tako su naknadno stavljali na pokrovac svjetiljke relief-maske, napise, i druge razne ornamente. Na svjetiljkama, koje su ovdje opisane, ne vidi se, da bi se relijefi ili napisi naknadno stavljali, već su oni bili u kalup urezani, te ujedno s posudicom otisnuti. Kod nekojih se svjetiljaka pokrovac rastavio od svoje zdjelice upravo ondje, gdje je bio sastavljen. Pod G, H, I imade dapače takovih svjetiljaka koje nijesu pravljene na dva kalupa, jer se ne nalazi traga, gdje bi bili pojedini komadi spajani, tako te ni fragmenti nemaju traga sastavbi. Ove svjetiljke izgledaju više kao mali plosnati vrčevi te su prostije i surovije radnje.

Sl. 6. Gornji kalup rimske zemljane lampice sa relijefnom glavom na tanjuriću. Iz Osijeka $^1/_2$ n. v.

Kod svake svjetiljke imademo zdjelicu (basin), u koju se lijevalo ulje. Zdjelice su ponajviše okrugle, ali ih imade i odugih i četverouglastih. Na dnu zdjelice s izvanjske strane ima kod mnogih napis ili znak tvornice. Stijena zdjelice je na jednom kraju istisnuta u veći ili manji kanal ili nosac (μύξα, rostrum, nasus?), u koji se stavlja fitilj. Kanala ili nosaca može biti više: 2 (lucernae bilychnes, λύχνοι δίμυξοι), 3 (τρίμυξοι), 4, 5, 7, 12, 20 (lucerna polymyxos). Ove sa više fitilja objesile bi se obično o strop ili postavile na stalak, te dostajale, da rasvjete čitavu prostoriju. U nosac ili kanal stavio se fitilj ili stijenje (θρυαλλίς ellychnium, linamentum), koje se pravilo od lišća nekog drveta (vrsta verbascum-a) ili od asbesta ili amianta. Svjetiljka na Akropoli u Ateni imala fitilj od asbesta iz Karpasije na Cipru (θρυαλλὶς λίνου καρπασίου).

Na zdjelicu i preko kanala dolazi pokrovac. Ovaj imade redovno dva otvora; jedan u sredini zdjelice, kroz koji se lijeva ulje; ovaj otvor začepio se čepom, koji se rijetko našao; a drugi na kraju kanala, kroz koji proviruje stijenje. Kadšto imade između ova dva otvora još treći, koji je služio za to, da se stijenje iglom pomiče. Igla je (ravna, zavinuta ili sa zaperkom kao harpuna) visjela osobito kod tučanih o lančić privezana uz svjetiljku. Ovaj treći otvor nije bio osobito nuždan, jer imade dosta rabljenih svjetiljaka, koje toga otvora ne imadu. Kod obične vrste svjetiljaka imade pokrovac na rubu 2 ili 3 grbe, kod drugih imade na sebi ornamente plastičke ili geometričke. Mnoge svjetiljke ne imadu drška, a druge opet imadu držak (ansa). Ovaj je nasuprot nosu u obliku

lista ili kao kolut, da se preko njega dade prst provući, a kadšto imade obadvoje. Nekoje su svjetiljke opet udešene, da vise. Ove imadu kolut u sredini pokrovca, da drže ravnovesje, ili su pako na tri strane pričvršćeni lančići.

Nekoliko rimskih svjetiljaka iz osječkoga muzeja napomenuo je F. Miler u Vjestniku 1887. str. 68.

A. Svjetiljke sa tvorničarskim pečatima.

Najobičniji oblik svjetiljaka na dnu nosi napis tvorničara, te se radi toga i zovu firma-svjetiljke. One su ponajviše od crveno pečene gline, na dnu imadu dva koncentrična kruga, u kojima se nalazi napis, rijetko kada jedan ili tri kruga. Na rubu pokrovca imadu po dvije ili po tri grbe Napisi imadu gentilno ime u nominativu (Lucius, Vibius) ili u genetivu (Jegidi, Sexti, Vibiani) ili skraćeni nomen i nomen gentile u genetivu (C. Dessi). Iza imena ili ispod njega dolazi katkada F; sa nominativom znači fecit, sa genetivom figlina. Uz ime imade znak. krug ili grančica itd. Uza to imade napisa, koji su kratice od više riječi. Ovamo spadaju i svjetiljke istoga oblika ali bez napisa. Sudeći po surovijoj izradbi nekih od ove vrste, bile su one još u kasnije doba u porabi, a zašto nemaju napisa, to se pouzdano ne zna.

AGILIS

Šir. 61·5mm., vis. 31. Oštećena. Darovao g. C. F. Nuber. — U Optuju 1 put. Fischbach str. 18. 1.

APRIO

Duž. 84mm., šir. 58 mm., vis. 31 mm. Nos oštećen; rupa za iglu u sredini; 2 grbe; rabljena. Darovao g. Otokar Kralj. — Isti napis imade još jedan fragmenat. — U Optuju 3 puta sa F. Fischbach 18. 3—5.

A T I [meti]

Duž. 65mm., šir. 41mm., gornji dio fali. Darovao g. C. F. Nuber, Isti napis imade još fragmenat AT . . . Napis je poznat iz Karlobaga, Brunšmid Vjesnik III. pg. 167. 8. i 9. Iz Bakra. Vjestnik 1882. str. 73. s novcem Traiana od god. 100 Iz Siska Vjesnik III. pg. 192. 2. i pg. 194. 2. Iz Optuja. Fischbach 18. 717. Ova je tvornica radila valjda na okretu I. stolj. u II. stolj.

CA Œ ? 6 V

Duž. 87mm, šir. 59mm., vis. 28mm. Oštećena i rabljena. Darovao g. C. F. Nuber.

C A R I

Duž. 80mm., šir. 53mm., oštećena.

Є Λ R I

Duž. 82mm., šir. 55, vis. 31.

CA R I

Nosac odbit, šir. 57, vis. 29, sa 2 grbe.

C Λ R I

Fragmenat tamno-žuto kalajsan, imao je držak kao kolut.

CA . . CF

U sredini napis zaliven. Duž. 75, šir. 51, vis. 25. Imade rupu za iglu; tamno-žuto kalajsana. Darovao g. C. F. Nuber.

CASSI

1. Na tanjuriću maska, 17mm. vis., s punom bradom i dugom kosom, na obije strane po jedna rupa za ulje. Nosac oštećen, šir. 76, vis. 25mm.

2. Slova su dvostruko crtana. Duž. 91, šir. 63·5, vis. 31mm. Tanjurić oštećen. Darovao g. C. F. Nuber.

3. Sa napisom bez relief-lika imade još jedna sa duž. od 100mm., šir. 65mm., vis. 35. Ova je također u Osijeku nađena i nalazi se sada u zbirci gosp. Oskara Frimela mladega.

C Λ S S I

Nosac odbit, šir. 58, vis. 28mm.

Napis poznat iz Bakra, nađ. u grobu s novcem Divus Augustus pater pod Vespasianom. I ova tvornica spada po tom pod kraj I. stoljeća. Viestnik 1882. str. 74, 5.

⊙
C E R I A L' S

Slova dvostruko crtana. Duž. 88mm. šir. 62, gornji dio fali. Darovao g. C F. Nuber.

O
C E'R I A L' S
S

Nosac odbit, šir. 60, vis. 26, tanjurić razbit; mnogo rabljena, te s više strana ožgana.

C E R I A L' S

Fragmenat bez suznakova.

C E R I A
L' S

1. Nosac odbit. šir. 55·5, vis. 30, 2 grbe, rabljena. 2. Napis izlizan, ali je sigurno Cerialis. Duž. 74mm., šir. 49, vis. 27. Darovao g. C. F. Nuber. — Isti je napis još poznat iz Prečca (kotar Dugoselo); Brunšmid Vjesnik III. pg. 203, iz Siska S. L. Vjestnik 1879. pg. 74 i III. n. s. p. 192, 1. U Optuju 1 put. Fischbach 18. 19.

C R E S C E S •

Na dnu nema običnoga kruga, nosac odbit, šir. 66mm., vis. 33, rupa za iglu u sredini. Našao ju g. Schmid.

C R E S C E S

1. Oštećena, šir. 66, vis. 38. — 2. Jedan fragmenat imade samo jedan okrug na dnu.

C R E S C E
S

Nosac odbit, šir. 62, vis. 36. Sve darovao g. C. F. Nuber.

Svjetiljke s istim napisom nađene su još na otoku Hvaru. Brunšmid Vjesnik N. S. I. p. 150a; u Selcima u Primorju. Vjestnik 1880. str. 76.; u Bakru u grobu s novcem cara Commoda; Vjestnik 1882. str. 74; u Sisku, Vjesnik N. S. III. pg. 194. 4. i 5. U Bosni kod Sovića. Fiala Glasnik V. tabl. V. 2. U Optuju su takove svjetiljke nađene u grobovima s novcima cara Nerona, Antonina Pija, Hadrijana, Fischbach str. 19. 31—32. Ova je tvornica radila u I. i u prvoj polovici II. stolj. poslije Kr.

C• D E S S I dolazi često.

1. Nosac odbit, šir. 47, vis. 25·5. 2. Duž. 80, šir. 53, vis. 30, nerabljena. 3. Duž. 77, šir. 53, vis. 27, nerabljena. 4. Nosac odbit, šir. 67, vis. 28. 5. Duž. 80, šir. 54, vis. 23. rabljena 6. Duž. 78, šir. 55, vis. 23·5, rupa za iglu označena, nerabljena; na rubu 2 grbe. Br. 3 i 5 darovao g. C. F. Nuber.

C D E S S I

1. Napis izlizan. Nosac odbit, šir. 51, vis. 25·5. 2. Načinjena od smeđe gline, duž. 74, šir. 52, vis. 25, oštećena, nema rupe za iglu, rabljena. Obadvije darovao g. C. F. Nuber. — Iz Bakra s novcem Domitijana (cos II) Vjesnik 1882 str. 74. Isti je napis poznat i sa svjetiljke iz Ilidža kod Sarajeva. Kellner Glasnik VII. pg. 192; iz Bugojna, Patsch Glasnik VII. 586. U Optuju dolazi 4 puta. Fischbach 19. 41—44. Sudeći po novcu Domicijana radila je ova tvornica u I. stoljeću.

F A B

Svjetiljka okrugla sa pet otvora. Opis ove svjetiljke vidi pod F. br. 134. Darovao C. F. Nuber.

F A C I . . .

Fragmenat napisa. Darovao isti.

F E S T I

1. Nosac odbit, šir. 52·5, vis. 29, rupe za iglu nema, 2 grbe. Darovao isti. 2. Druga je veća sa šir. od 57, vis. 30·5, 2 grbe. U Optuju dolazi isti napis 3 put, te je sa relietnim likom biline nađena u grobu sa novcem Domicijana. Fischbach 19. 47—49.

◎
F O R T I S

1. Imade iznad napisa točku i oko nje okrug, duž. 92, šir. 61. Gornja ploča fali, slabo rabljena. 2. Iznad napisa točku sa dva koncentrična kruga, duž. 90, šir. 61, vis. 33·5, imade rupu za iglu; slabo rabljena.

F O R T I S
→→→→

Ispod napisa grančica. Duž 88, šir. 57, vis. 31, rupa za iglu u sredini. Na mjestu drška nema grbe. Našao g. Schmid.

F O R T I S

1. na tanjuriću imade masku, 16 × 13mm., puna i duga kosa, usta širom otvorena. Rupa za ulje iznad glave maske, dočim je rupa za iglu blizu rupe za stijenje. Duž. 84, šir. 53·5.

vis. 33·5. Slabo rabljena. Darovao g. Makso Zucker. 2. ima ispod napisa ornamenat i ružu, a ispod nje zmiju. Nosac odbit, šir. 60. Oštećena na dnu, a gornja ploča fali. 3. duž. 71·5, šir. 48·5, vis. 37, tanjurić oštećen. Rabljena. 4. duž. 83, šir. 53, vis. 30, tanjurić razbit, rupa za iglu samo označena. 5. oštećena, šir. 53, vis. 27. 6. duž. 78, šir. 55, vis. 28 5; nema rupe za iglu, slabo rabljena. 7. duž. 84, šir. 57, vis 27. 8. napis izlizan, dno utisnuto, duž. 90, šir. 60, vis. 33, tanjurić razbit, za iglu imade 2 rupe načete, 2 grbe. 9. Nosac odbit, šir. 60, vis. 32, rupa za iglu označena. Darovao g. Makso Zucker. 10. Nosac odbit, šir. 61, vis. 28 Darovao g. C. F. Nuber. 11. Nosac odbit, šir. 61, vis. 35, 2 grbe, načinjena od smeđe gline. 12. Nosac odbit, šir. 61, vis. 26, tanjurić oštećen. 13. Napis izlizan, duž. 91, šir. 61, vis. 32, nema rupe za iglu, 2 grbe, načinjena od smeđe gline. 14. Nosac razbit, šir. 61, vis. 32, tanjurić razbit, načinjena od smeđe gline. Darovao g. C. F. Nuber. 15. Iznad i ispod napisa točka, nosac odbit, šir. 62, vis. 36, tanjurić razbit, načinjena od smeđe gline. 16. duž. 93, šir. 63, vis. 34·5, tanjurič razbit, rupa za iglu u sredini, 2 grbe. 17. Nosac odbit, šir. 63·5, vis. 27, tanjurić razbit, rupa za iglu označena. Darovao g. Herrmann. 18. duž. 98·5, šir. 65, vis. 36, tanjurić razbit, rupa za iglu u sredini; rabljena. 19. duž. 93, šir. 65, vis. 35·5; oštećena, nema rupe za iglu; rabljena. 20. duž. 110, šir. 75·5, vis. 36·5, 2 grbe. Tanjurić kao da nije ni bio načinjen, jer je oko ruba lijepo obrezana. 21. (1364.) Duž. 116, šir. 90, vis. 41mm., tanjurić razbit; rabljena. Dobavio grad Osijek. 22. (314) Fragmenat; na dnu tri koncentrična kruga; veća od predašnje. Br. 5. 10. 12. 14. 15. 16. 18. 19. 20. darovao g. C. F. Nuber. — Svjetiljke s istim napisom nađene su još na otoku Hvaru. Brunšmid Vjestnik N. S. I. 150 b; u Karlobagu, ib. III. 167. 10.; u Bakru, Vjestnik 1881. p. 15.; u Sisku. S. L. Vjestnik 1879. pg. 74, i Brunšmid Vjestnik N. S. III. p. 192. 3. i 194. 7.; u Novim Banovcima, ib. I. 176; u Spljetu, ib. 1880. 76. U Bosni kod Sovića, Fiala Glasnik V. tabl. V. 1; U Optuju 51 put sa novcem divus Angustus pater, Nerve, Germanika, Nerona i Druza, Caligule, Domicijana. Na svjetiljkama dolaze i reliefni likova. Ova je tvornica vrlo mnogo radila i roba joj se daleko prodavala. Po novcima sudeći spada u I. stoljeće poslije Kr., te je jedna od prvih carske dobe. Iz Murze imademo i kalup.

IEG°IDI

Duž. 72, šir. 50, vis. 24. Rabljena Darovao g. C. F. Nuber.

IE⊙IDI

Duž. 94, šir 63·5, vis. 29, imade rupu za iglu, rabljena. Dàrovao isti.

IEGIDI
o

Duž. 73, šir. 50, vis. 20, imade rupu za iglu; rabljena. Darovao isti.

IEGIDI

1. Nosac odbit, šir. 63·5, vis. 31·5. 2. Duž. 69 5, šir. 46, vis. 22, imade rupu za iglu; nerabljena. 3. Duž. 71, šir. 50, vis. 23, rabljena. 4. Duž. 73, šir. 50, vis. 22, rabljena. 5. Duž. 72, šir. 50, vis. 22, rabljena. Br. 1. 2. 3. 5. darovao g. C. F. Nuber. U Optuju je nađena jedna svjetiljka istoga napisa. Fischbach 20.

·LVC°IVS·

Slova su visoka. Na dnu tri koncentrična kruga. Duž. 105, šir. 74, vis. 31, imade rupu za iglu; rabljena.

LVCIVS
F

1. Duž. 74, šir. 48, vis 28; nema rupe za iglu; nerabljena. 2. Duž. 83, šir. 57, vis. 30; nema rupe za iglu; rabljena. 3. Nosac odbit, šir. 55, vis. 31, nema rupe za iglu; nerabljena. 4. Duž. 84, šir. 57, vis. 30·5. 5. Duž. 86, šir. 60, vis. 30·5. Dobavio grad Osijek. 6. Nosac odbit, šir. 65, vis. 28. Tanjurić razbit, ima rupu za iglu, rabljena. Dobavio isti. 7. Slovo F je dolje otegnuto. Duž. 92·5, šir. 64, vis. 30; rupa za iglu u sredini; rabljena. 8. Slova izlizana, ali dvostruko crtana. Nosac odbit, šir. 67, vis. 30·5; tanjurić razbit, nema rupe za iglu; rabljena. 9. Mjesto F imade E Duž. 80, šir. 54, vis. 28; tanjurić razbit; nema rupe za iglu; nerabljena. Br. 1. 2. 4. 7. 8 darovao g. C. F. Nuber.

LVCIVS

1. Duž. 67, šir. 45.7, vis. 28; nema rupe za iglu; rabljena. 2. Duž. 93, šir. 62, vis. 27, ima rupu za iglu; nerabljena. Obadvije darovao g. C. F. Nuber. — Ima taj napis na lampici iz Bakra. Vjestnik 1882. str. 75. U Optuju imade 2 svjetiljke Lucius-napisa Fischbach str. 24.

L·NARI

1. Svjetiljka oštećena, nosac odbit, šir. 60, gornji dio fali. 2. Duž. 86, šir. 60, vis. 32·5. Ova je nađena u Starom Budimu (Aquincum). 3. Kod napisa slova postaju manja te od 8 dužine padaju do 6mm. Duž. 95, šir 64, vis. 32; rabljena. 4. Fragmenat imade ispod manjkavoga napisa hastu I za slovo F, kojemu su crtice uvinute te je nalik na P. 5. Napis na svjetiljci oštećenoj; fali joj gornji dio, duž. 86, šir. 61. Br. 1. 3. 5. darovao g. C. F. Nuber.

INARI

Svjetiljke ovoga napisa ne imadu iza I dotično L točke. Međusobno se razlikuju najviše veličinom. 1. Slova dvostruka. Duž. 84, šir. 59, vis 32; nerabljena. 2. Duž. 85, šir 60, vis. 32; rabljena. 3. Nosac odbit, šir. 61, vis. 33. 4. Oštećena, nosac odbit, šir. 50. Br. 1. 4. darovao g. C. F. Nuber.

OCTAVI

1. Na tanjuriću maska sa dugom rudastom kosom i punom bradom. Nosac odbit, šir. 66; 2 grbe. 2. Svjetiljka načinjena od smeđe zemlje; duž. 77, šir 52, vis. 30; 2 grbe; nerabljena. 3. Napis izlizan. Duž. 80, šir. 51, vis. 29. U sredini rupa za iglu; 2 grbe; rabljena. 4. Načinjena od tamno-smeđe zemlje. Napis izlizan. Duž. 91, šir. 61, vis. 30; 2 grbe; rabljena. 5. Nosac odbit, šir. 62; gornji dio fali. 6. Slova u napisu postaju veća od 6 na 7mm. Nosac odbit, šir. 63; vis. 30; 2 grbe. Ima rupu za iglu. 7. Duž. 91, šir. 64, vis. 33. 8. Kod A nema spojke; nosac odbit, šir. 64, vis. 30, 2 grbe. 9. Napis jedva čitljiv. Duž. 91, šir. 60, vis. 33; 2 grbe; nema rupe za iglu; nerabljena. 10. Fragmenat. 11. Od napisa se vidi samo O; duž. 81, šir. 54, vis. 30. Br. 1. 5. 6. 7. 8. darovao g. C. F. Nuber. Napis još poznat iz Bakra, nađ. u grobu s novcem Hadrijana. Vjestnik 1882. str. 76.

OPTAT
⊙

Fragmenat. Darovao g. C. F. Nuber. U Optuju su nađene 3 svjetiljke istoga napisa. Fischbach str. 24.

PACAⱦ

Napis imadu 2 svjetiljke. Jedna je duga 90, šir. 61, vis. 31·5. Drugoj je nosac odbit, šir. 61, vis. 33. Obadvije imadu rupu za iglu. Koliko su jednake toliko nisu od istoga kalupa.

Kalup s istim imenom nađen u Osijeku. Obadvije darovao g. C. F. Nuber. Ova je tvornica radila valjda u III. stoljeću, što se vidi po slovima. Na optujskom groblju je nema.

P R Q C L I . .

Svjetiljka od smedje gline, duga 94·5, šir. 64. vis. 31, imade 2 grbe. Nije sigurno, da li se može ovdje ime Procli čitati. U Sisku (Vjestnik 1879. pg. 74.) i u Optuju imade PROBVS (Fischbach str. 24.), ali ovo ne će biti isto

S E X T I

Napis dolazi češće na svjetiljkama. 1. Imade nosac odbit, šir. 57, vis 26; 2 grbe; Darovao g. C. F. Nuber 2. Duž. 83, šir. 60, vis 30; rabljena. 3 Duž. 92·5, šir. 62, vis 31. imade rupu za iglu; rabljena. 4 U napisu fali početno S fragmenat

S E X T I I

Izmedju T i I imade još crta Nosac odbit, šir. 62, vis. 28; 2 grbe Istoga napisa nađena je svjetiljka u Prečcu (kotar Dugoselo) Vjestnik III. p. 204. i na rimskom groblju u Bakru. Vjestnik 1882. str. 76

T E S A E I

Iznad napisa dva koncentrična kruga. Duž. 77, šir. 52, vis. 26, 2 grbe. Darovao g. C. F. Nuber.

V R S I O
F

Ispod napisa F. Nosac odbit, šir. 65, vis. 32. Darovao g. C. F. Nuber.

V R S V I

Duž. 92, šir. 65·5, vis. 27, 2 grbe, imade rupu za iglu. Darovao isti. Ovo će biti isto ime Ursulus, koje je u Optujskom groblju 34 put zastupano. Ondje dolazi sa novcem Aelija, Mark Aurela, god. 161—180, i sa novcem Claudija II. Gotika god. 268—270. Fischbach str. 25. Tvornica je valjda obstojala u II. i u III. stoljeću.

V E T L I I

Iznad napisa grozd? Fragmenat samo dno.

V I B I A N dolazi češće.

1. Napis izlizan; duž. 73, šir. 50, 2 grbe; rupa za iglu označena; nerabljena. 2 Nosac odbit, šir. 55·5, vis. 26. 3. Duž. 81, šir. 56, vis. 27, imade rupu za iglu; 1 grbu. Dobavio grad Osijek 4. Napis izlizan; duž. 81, šir. 58·5, vis. 28.

V I B I A N I

1. Duž. 74, šir. 63, vis. 22. Nosac je kraći no obično. Rabljena. Darovao g. C. F. Nuber. 2. Fragmenat. Napis imade samo svršetak . . . . ANI Imade rupu za iglu. Rabljena. Darovao isti. 3. Fragmenat ima samo VIBI. . . — Istoga su napisa svjetiljke nađene na otoku Hvaru.

Brunšmid, Vjestnik I. 150 c i d., gdje imade iznad napisa vijenac; u Bakru Vjestnik 1882. str. 76. U Sv. Jurju kod Senja. Vjestnik IV. 181. Kod Ilidža u Bosni; Kellner, Glasnik VII. 193. U Optuju nađena sa novcem Caracalle (god. 198—217.) Fischbach str. 26. Tvornica je valjda radila u II. i početkom III. stoljeća.

VIBIVS•
F

Napis nema V dolje spojeno, a S je malo previnut. Ispod napisa F. Duž. 91, šir. 61, vis. 27. Slabo rabljena. Darovao g. C. F. Nuber.

VICT

1. Nije sigurno, od koje je riječi ova kratica, Victor ili Victorinus. Oštećena, šir. 60, vis. 31. Držak kao list, kojemu je šiljak odbit; odozdo na dršku rupa. Na tanjuriću neki ornamenat između dvije rupe. Radnja je surova. 2. Oko napisa jedan krug. Duž. 96, šir. 66, vis. 35. 3. Oko napisa dva koncentrična kruga. Fragmenat. 4. Duž. 73, šir. 50, vis. 23. Isti napis imade još jedan neznatni fragmenat Sve 4 darovao g. C. F. Nuber.

VICT
◎

Fragmenat; ispod I točka u sredini kruga. Darovao isti.

VICT

U napisu ispod slova T crtica; oko napisa jedan krug. Gornji dio fali. Duž. 91, šir. 61. Rabljena. Darovao g. C. F. Nuber.

VICT(O)

Nosac odbit, šir. 55.5, vis. 31. Darovao isti.

VICTOR

Fragmenat.

VICTORIA

1. Oko napisa jedan krug· napis izlizan. Pobočna ploha isprugana i više zaobljena; gornji rub isprugan; tanjurić kao zdjelica više uvaljen i isprugan; nosac veoma kratak; Držak odbit. Duž. 86, šir. 60, vis. 27, nerabljena. Darovao g. C. F. Nuber. 2. Oko napisa dva koncentrična kruga. Duž. 88, šir. 70.5, vis. 32. Slabo rabljena. Rupa za iglu označena 3. Pečat utisnut koso. Oko napisa krug nejednak. Slova surovo izrađena. Duž. 85·5, šir. 58, vis. 32. Rupa za iglu je ovelika; rabljena. Darovao g. C. F. Nuber. 4. Napis je nečitljiv, možda Victorinus. Duž. 74, šir. 50, vis. 27. Nema rupe za iglu; nerabljena.

◎
MIA

Iznad napisa točka u krugu. Nosac odbit. šir. 58, vis. 25. Darovao g. C. F. Nuber.

MIA

1. Fragmenat. Šir. 61, vis. 26.5. Darovao isti. 2. Duž. 88, šir. 58·5, vis. 26·5. Oštećena

C•A•S

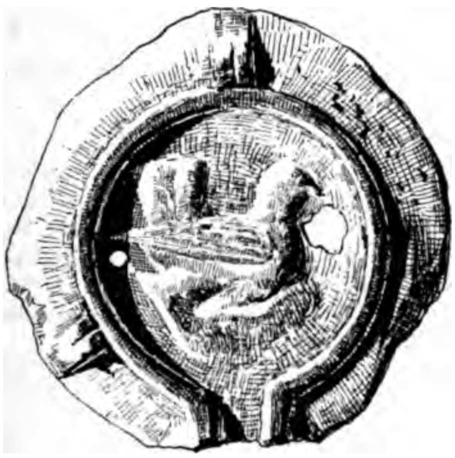
1. Nosac odbit, šir. 55, vis. 30. Rabljena. 2. Fragmenat imade vis. 32. Darovao g. C. F. Nuber.

SCA

1. Fragmenat, vis. 21. 2. dug. 71, šir. 49. Fali gornji dio.

Istoga su oblika svjetiljke, koje ne imadu napisa na dnu, ni relijefna lika na tanjuriću, ni inih kakih osobitosti.

1. Dug. 63, šir. 42, vis. 23·5, rabljena; radnja dosta surova. 2. Dug. 63, šir. 42·5, vis. 25, nerabljena; bez rupe za iglu. 3. Dug. 73, šir. 44, vis. 29, nerabljena; proste radnje. 4. Dug. 64·5, šir. 45, vis. 27·5, oštećena; rabljena. 5. Dug. 65·5, šir. 45, vis. 27, oštećena; nema rupe za iglu; rabljena. 6. Dug 68, šir. 46. vis. 24, oštećena; fali rupa za iglu; 2 grbe; nerabljena. 7. Duž. 76, šir. 52, vis. 28·5, nema rupe za iglu; nerabljena. Na dnu 3 koncentrična kruga. 8. Duž. 80, šir. 53; oštećena; nema rupe za iglu; nerabljena. 9. Duž. 76, šir. 55, vis. 26; 2 grbe; nerabljena. 10. Duž. 82, šir. 57, vis. 34, oštećena; rabljena. 11. Duž, 83, šir. 57·5, vis. 32·5; rabljena. 12. Duž. 90, šir. 60, vis 34; nerabljena, dosta proste i surove radnje. 13. Duž. 88, šir. 61, ima držak; rupe za iglu nema; rabljena. 14. Duž. 94, šir. 61, vis. 27. Od smeđe gline. 15. Duž. 93·5, šir. 65, vis. 30; na dnu 3 koncentrična kruga; slabo rabljena. 16. Duž. 93, šir. 66, vis. 24·5; oštećena; rupe za iglu nema. 17. Duž. 106, šir. 70, vis. 40. Oštećena, nema rupe za iglu; rabljena.

Sl. 7. Ulomak rimske lampice. Iz Osijeka. 2/3 nar. vel.

Isti oblik dolazi jošte bez napisa ali sa oznakom na dnu.

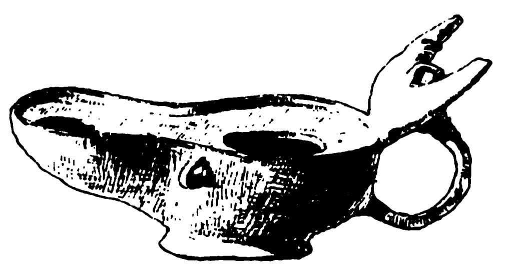
1. Imade na dnu golo drvo; 3 grbe; nema rupe za iglu. Duž. 54, šir. 53, vis. 27 2. Fragmenat sa drvom na dnu. (Sl. 8).

Svjetiljke istoga tipa A mogu imati i držak.

1. svjetiljka od smeđe gline; držak u obliku lista. Duž. 60, šir. 39, vis. 24·5. Nema rupe za iglu; nerabljena. 2. Držak je bio kao ručica, ali je odbit. Duž. 75, šir. 46.5, vis. 25. Nerabljena. 3. Od bronza, držak je uzdignut u obliku polumjeseca, sa strane dvije ručice, u koje se mogao uvući lančić za vješanje. Osim toga imade ispod drška kolut, u koji se može utaknuti prst. Duž. 86, šir. 41, vis. 25. (Sl. 9).

Sl. 8. Ulomak zemljane lampice. Iz Osijeka. 2/3 nar. vel.

Sl. 9. Bronsana rimska lampica. Iz Osijeka. 2/3 nar. vel.

Primjerak ove vrste, bez napisa, nađen je i u Mitrovici. Brunšmid. Vjesnik IV. p. 192. sl. 79. Jedna rudarska svjetiljka ove vrste nađena je s novcem Karakale (211—217). kod sela Dimnića u Bosni. Radimsky Glasnik I. pg. 3.

B. Svjetiljke s relijefnim likovima.

Druga je vrsta svjetiljaka, koje ne imadu ni napisa, ni kakvog znaka tvornice, ali imadu na gornjoj strani kakav relijefni lik: likove bogova i znakove, koji se na stanovit kult odnose, mitologičke prizore ili prizore iz herojskih priča, rjeđe prizore iz povjesti, kadšto iz Ezopovih basna, a većinom prizore iz života, igara u cirku ili amfiteatru itd. Imade ih i sa geometrijskim ornamentima ili su naprosto razno isprugane i izšarane.

One se i oblikom svojim razlikuju od pređašnjih. Nosac im je širi i svršava u trokut. Imadu samo jednu rupu za stijenj i jednu na tanjuriću, kroz koju se ulijevalo ulje; rupe za iglu nemaju. Pokrovac im je na prama promjeru dna prilično širi nego li kod pređašnjih. Većinom nemaju drška, te su služile ili u grobovima ili u kućnoj porabi, da stoje na prikladnim stalcima.

Sl. 10. Zemljana lampica. Iz Osijeka. ²/₃ nar. vel.

1. Br. 239. Na rubu niz od po dva koncentrična polukruga; držak odbit. Duž. 97, šir. 71, vis 26.

2. Br. 321. fragmenat drugoga kalupa. Šir 61, vis. 25. Rub nije imao ornamenta, nu imao ga je tanjurić, koji je razbit. Dobavio grad Osijek.

3. Br. 1329. (Sl. 10.). Na tanjuriću imade poprsje Jupitra en face sa rudastom i punom kosom i bradom. Njemu na lijevo njegovo žezlo. Duž. 83, šir. 60, vis. 24 $^{mm.}$ U Optuju nađena takova svjetiljka sa novcem Vespazijana, Dr. Fischbach tab. VI. 319. Dobavio grad Osijek.

4. Br. 325. Fragmenat. Na tanjuru toranj; drugoga ornamenta nema Nosac odbit, šir. 64·5, vis. 30. Dobavio grad Osijek.

5. Br. 277. Relief na tanjuriću prikazuje tronožan vijencem okićen žrtvenik, na kojem gori vatra. S obadvije strane vrpcama opletene goruće zublje. Na dnu u sredini imade točka u dva koncentrična kruga. Nosac odbit, šir. 64, vis. 24. Darovao g. C. F. Nuber. Slična je nađena kod Ilidža blizu Sarajeva; Kellner, Glasnik VII. 192.

6. Br. 319. Imade na tanjuriću isti lik (sl. 11.); imade iznimno još rupu za iglu. Duž. 74·5, šir. 53, vis. 21·5. Dobavio grad Osijek.

7. Fragmenat sa okruglim drškom, na kojem je visjela, na sredini

tanjurića, a sa dvije rupe za ulijevanje ulja. Nacrt nejasan (sl. 12.). Darovao g. C. F. Nuber.

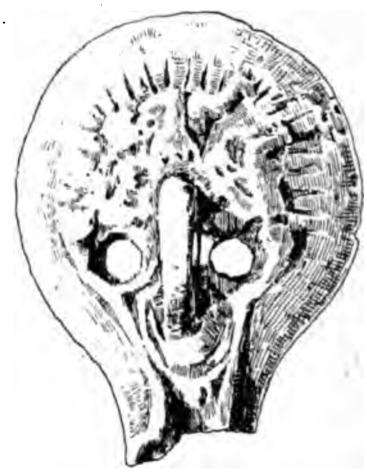
Od ove vrste svjetiljaka su veoma zanimive one, koje su se našle na rimskom groblju u Bakru. Od relijefnih likova bile su tamo: Glava Palade, nađena u grobu s novcem cara Claudija I.; Amor, nađen s novcima careva Divus Augustus, Claudius I. i Vespasianus; muškarac, gdje trči, s novcem cara Claudija; neko lice, gdje sjedi, s novcem Faustine st.; od životinja: pas, gdje trči; ovan, s novcem cara Trajana (98—117); zec, s novcem Faustine st.; kokot, s novcem Hadrijana (117—138); pliskavica; žrtvenik sa gorećom vatrom, s novcem Faustine; kućica, s novcem Hadrijana; zvijezda, s novcem Antonina Pija Sr. Vjestnik god. 1882. str. 70 i d.

Iz Bosne su poznate takove svjetiljke iz Varošluka (Truhelka, Glasnik. V. p. 698. sl. 26.; u Dretelju, (Fiala, ib. VII. p. 370; u Plevlju (Patsch, ib. IX. p. 522).

Na rimskom groblju u Optuju nađena je slična svjetiljka sa novcem Agrippe. Fischbach VII. 367.

Sl. 11. Zemljana lampica. Iz Osijeka. 2/3 nar. vel.

Sl. 12. Ulomak zemljane lampice. Iz Osijeka. 2/3 nar. vel.

Ova vrsta svjetiljaka mora, da je bila veoma obljubljena i mnogo u porabi osobito u I. i u II. stoljeću.

C.

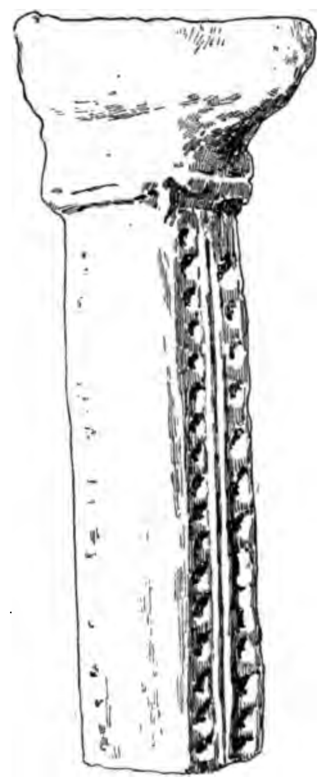
Osebiti tip s ornamentima zastupaju svjetiljke, koje imadu na tanjuriću, na rubu, na tanjuriću i na rubu geometrijske ornamente; kadšto imade tanjurić poprsje, a rub nema ornamenta, ili imade rub geometrijski ornamenat, a tanjurić životinju. Od prije navedenih relijef-svjetiljaka razlikuju se još oblikom nosca, koji je kadšto duži, kadšto kraći, kadšto i nešto surovijom radnjom. Nekoje imadu držak, a neke ga nemaju.

1. Br. 257. Rub bez ornamenta, a tanjurić na okrajku isprugan, sredina mu je razbita; držak odbijen. Nosac odug podsjeća na tip pod A. Gornji dio nema uzdignutih kontura te je čitava površina više ravna. Duž. 70, šir. 47, vis. 21. Darovao g. C. F. Nuber.

2. Br. 235. Rub širok i plosnat te isprugan; pokrovac kanala isto tako isprugan; dočim na uvaljenom tanjuriću nema ornamenta. Na dnu tri grančice

kao znak tvornice. Nosac odug, a svjetiljka u opće sploštena. Duž. 75, šir. 55·5, vis. 20. Nije sigurno, da li je u Osieku nađena.

3. Br. 322. Na rubu i tanjuriću nizovi utisnutih krugljica; ruboširok, tanjurić napadno malen; radnja surova. Duž. 71·5, šir. 55, vis. 30. Dobavio grad Osijek.

Sl. 13. Zemljana lampica sa podstavkom. Iz Osijeka. 2/3 n. v.

4. Osobit oblik ovoga tipa imade svjetiljka br. 342. (sl. 13.). Ona imade na tanjuriću uzak rub i uvaljen tanjurić isprugan. Nosac je kratak; držak odbit. Stajala je na četverouglastom podstavku, koji je stajao na kakvoj ploštini, koja fali. Podstavak je isprugan i izšaran. Ovdje imademo obični današnji svječnjak. Duž. 70, šir. 56, vis. 28. Darovao g. Antun Madile iz nalazišta donjogr. topničke vojarne.

5. Br. 131. Široki isprugani rub prama kraju pada; tanjurić udubljen i isprugan kao pobočna stijena zdjelice; nosac kratak, držak odbijen. Na dnu u krugu imade napis VICTORIA, gdje je O značajno i više uglato. Duž. 73, šir. 60, vis. 26. Darovao g. C. F. Nuber.

6. Br. 238. Na rubu niz krugova; na uvaljenom tanjuriću na desno trči jelen, a pod njim pas, koji ga za rebra ugriza (sl. 14.). Nosac je dosta kratak, drška nema. Duž. 74, šir. 63, vis. 24. Nije sigurno, da li je u Osijeku nađena.

Sl. 14. Zemljana lampica. Iz Osijeka. 2/3 nar. vel.

7. Br. 560. Pokrovac, koji po obliku ovamo spada (sl. 15.); na tanjuriću imade poprsje i 2 rupe za ulje. Imao je i držak. Darovao g. Makso Zucker.

Sl. 15. Ulomak zemljane lampice. Iz Osijeka. 2/3 n. v.

U glavnom su istoga oblika dvije svjetiljke, koje imadu okomit držak na tanjuriću.

8. Br. 545. (Sl. 16.). Na rubu dva kruga, a na tanjuriću amfora sa vertikalno ispruganim tijelom. Na dnu dva koncentrična kruga. Duž. 66, šir. 49, vis. 26. Darovao g. Đuro Flatschner.

9. Br. 233. Imade isti oblik. Na rubu 4 grozda vinove loze, a u sredini

Sl. 16. Zemljana lampica.
Iz Osijeka. $^{2}/_{3}$ nar. vel.

na tanjuriću posudica sa drškom. Držak odbit. Duž. 71, šir. 52·5, vis. 24. Radnja surova i prosta; od smeđe zemlje.

10. Br. 326. imade sličan oblik. Zdjelica je više okrugla, rub, čini se, da je bio isprugan; preko drška je provrtana rupa. Duž. 64, šir. 53, vis. 28^{mm}. Radnja surova. Dobavio grad Osijek.

Od ove vrste su nađena dva komada u Mitrovici. Brunšmid Vjestnik IV, pg. 192. sl. 80, 81 i 82.

D.

Odug tip sa dosta širokim i dugim kanalom imade niz svetiljaka od prilično lijepo do veoma surovo izrađenih. Na dnu nemaju ni znaka, ni ornamenta; na rubu pokrovca držak kao predašnje, a gdje je tip A imao grbe, ondje ove imadu po tri pruge. Oblik nosca bi u glavnom opet sjećao na tip B., samo je zavoj sa ugla produljen i obilazi tanjurić.

1. Br. 245. Mala svjetiljka surove radnje. Na pokrovcu se ne raspoznaju nikakve crte ornamenta; tanjurić plosnat. Duž. 67, šir. 44, vis. 30. Od smeđe gline. Darovao g. Weltmann.

2. Br. 229. Na dnu dva koncentrična kruga. Na pokrovcu na rubu tanjurića pruge mjesto grba; držak. Duž. 80, šir. 52, vis. 33. Mora da je i u novije vrijeme rabila, jer je još veoma masna.

3 Br. 237. Isto takova, ali malo veća. Duž. 81, šir. 53, vis. 33.

4. Br. 223. Nešto surovije radnje; konture na pokrovcu više izlizane. Duž. 80, šir. 53, vis. 35. Ove tri zadnje su od smeđe gline načinjene.

5. Br. 235. Još surovije radnje; ni na dnu ni na pokrovcu ne vide se nikakve konture. Duž. 84, šir. 56, vis. 36.

6. Br. 323. Skroz nepravilno građena. Duž. 87, šir. 60, vis. 38. Ove su dvije od žutocrvene gline. Dobavio grad Osijek.

E.

Novi i neobičan tip imadu one svjetiljke, kojima zdjelica nije okrugla, kao kod svih ostalih, nego četverouglata sa više otvora za stijenje. Ovi su otvori tako učinjeni, da je pobočna stijena na stanovitoj strani tek nešto iskrenuta. Ove su služile za praktičnu porabu u kući, što se još iz toga vidi, što imadu držak. Ornamenat je na pokrovcu jednostavan: nizovi točaka bilo ispupčanih ili utisnutih. Držak prikazuje običan oblik lista.

1. Br. 251. Na pokrovcu tri otvora za stijenje, tri niza utisnutih točaka jedna rupa za lijevanje ulja i držak u obliku lista. Duž. na pokrovcu 64, šir. 36, vis. 28. Darovao g. C. F. Nuber.

2. Br. 270. (Sl. 17.). Na pokrovcu imade isto tako tri otvora za stijenje i dva otvora za ulijevanje ulja. Dva su otvora radi simetrije, jer je nutarnji prostor samo jedan. Oko čitavoga gornjega polja imade niz ispupčanih točaka, a nutarnji se dio dijeli na dva đijela, koji su razdijeljeni sa dvije pruge, te na svakoj po dva niza ispupčanih pruga. Držak u obliku lista. Duž. 82, šir. 45, vis. 24. Darovao isti.

Sl. 17. Zemljana lampica. Iz Osijeka. $2/3$ n. v.

Svjetiljke, koje su imale držak u obliku lista, mora da su u Mursi bile dosta običajne, jer se takovih fragmenata prilično našlo. Po ostacima raspoznaje se, da su svjetiljke i sa okruglom zdjelicom imale drške u obliku lista, a br. 134. je jedna čitava. Broj 141 sa napisom VICT imade držak također u obliku lista, koji imade nešto dulji vrat nego li je obično. Na tanjuriću imade relief amforu i dvije rupe za ulijevanje ulja. Kakav je bio nosac, to se ne da točno razabrati, može lako biti, da je imao oblik, kakav smo kod B navodili; na to nas bar jedan zavoj upućuje. Izvan svega imade još ispod drška probušenu rupu, kojoj svrha nije sasvim jasna. Jedan fragmenat imade također s gornje strane oblik lista, a odozdo ljušturu.

F.

Više otvora za stijenje sa oduljim kanalom imadu okrugle svjetiljke, koje se na ni jedan od navedenih tipova usko ne prislanjaju. One su služile čisto praktičnoj svrsi i bile su prilagođene za prenos, jer imadu drške. Sve svjetiljke, koje imadu više otvora za stijenje, imadu i svoj držak.

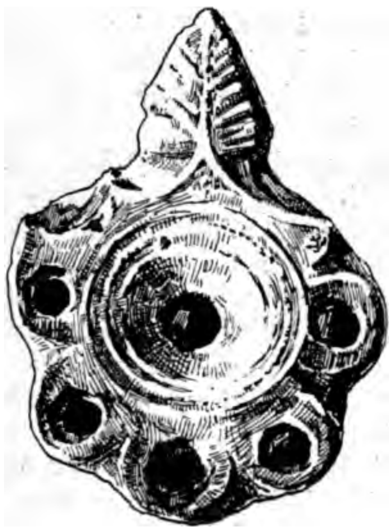
1. Br. 255. Okrugla zdjelica sa dva nosa imade na dnu kao i na rubu tanjurića utisnute točkove. Držak fali. Dužina od nosa preko sredine 64, šir. 47, vis. 26. Darovao g. C. F. Nuber.

Na Optujskom rimskom groblju nađena je slična svjetiljka s novcem Vespasijana. Dr. Fischbach II. 404.

2. Br. 2816. Okruglja svjetiljka sa tri nosca. Tanjurić je ravan te je na širokom rubu isprugan, u sredini rupa za lijevanje ulja. Kanali za stijenje su odugi te imade svaki još rupicu za ravnanje fitilja. Držak je odbit. Duž. 93, šir. 67, vis. 32. Darovao g. C. F. Nuber.

Slična se našla i na Optujskom groblju. Dr. Fischbach. II. 406.

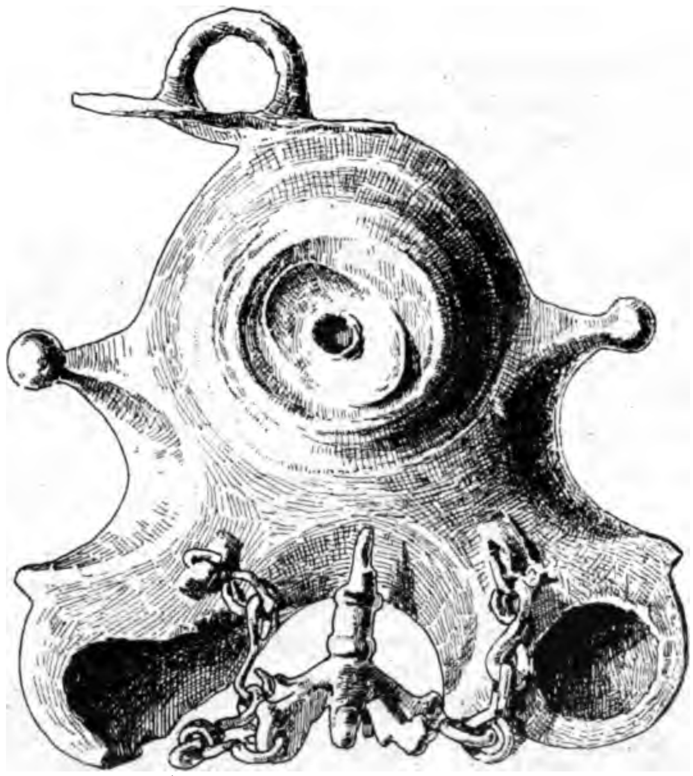
3. Br. 134. (sl. 18.) sa gore navedenim napisom FAB imade pet otvora za stijenje, držak u obliku lista i ornamente pruge. Od smeđe gline. Duž. 84, šir. 60, vis. 25. Darovao g. C. F. Nuber.

Sl. 18. Glazirana zemljana lampica.
Iz Osijeka. 2/3 nar. vel.

Sl. 19. Glazirana zemljana lampica.
Iz Osijeka. 2/3 nar. vel.

Sl. 20. Bronsana lampica. Iz Osijeka. 2/3 nar. vel.

4. Br. 281. (sl. 19.). Okrugla svjetiljka sa pet otvora, koji nemaju kanala, te su otvori za fitilj tako učinjeni, da je pobočna stijena iskrenuta. Rub tanjurića se uzdiže, dočim mu sredina duboko pada u otvor za lijevanje ulja. Držak je u obliku lista te uzdignut. Čitava svjetiljka je žuto kalajsana. Duž. 66, šir. 54, vis. 37. Darovao isti.

5. Svjetiljka br. 268, načinjena od smeđe gline, imade oblik okrugle zdjelice. Nosac joj je od pobočne stijene istisnut; na rubu tanjurića imade dvije grbe, kojima nas sjeća na tip A, držak je odbit. Tanjurić je uvaljen te imade oko rupe koncentrične krugove. Šir. 72, vis. 28. Darovao isti.

6. Uz ovaj tip prislanja se svjetiljka od bronza br. 2815 sa okruglom zdjelicom i sa dva oduga kanala za stijenje. Tanjurić se na okrajku uzdiže, a u sredini imade cijev, koja probija dno. U ovu je cijev utaknuta druga u podobi lijevka. Nad kanalima imade dvije karike, u kojima su lančići, treći je lančić bio utaknut valjda u kolut, što je kod drška, gdje imade još uzdignuto pero. Na rubu zdjelice imadu dva šiljašta nastavka. Svjetiljka je bila učinjena da visi. Duž. 114, šir. 72, vis. 35. (Sl. 20.). Za ovu nije sigurno, da je u Osijeku nađena.

7. Br. 241. je opet svjetiljka od smeđe gline načinjena u obliku okrugle zdjelice. Nosac joj je kratak. Na dnu imade u krugu u sredini i na kraju ornamenat: točka u dva koncentrična kruga i kao grančicu. Uvaljen tanjurić imađe u naokolo krugove; sredina je razbita. Kod nosa je označena rupa za ravnaje fitilja. Drška nema, niti je rabljena. Možda nije ni bila učinjena za svagdanju porabu. Šir. 82, vis. 26. Dobavio grad Osijek.

8. Br. 1294. Okrugla svjetiljka od crvene pečene gline sa tri otvora za fitilj. Držak odbit; tanjurić razbit; bez ornamenta. Šir. 64, vis. 29. Dobavio grad Osijek.

9. Br. 263 je fragmenat svjetiljke, stičan pređašnjoj, sa tri otvora za fitilj, koji su bili malo ne sasvim na rubu tanjura. Na dnu imade tri koncentrična kruga, što gornja nema, a držak je otvoren, da se može prst provući. Vis. 35. Darovao g. C. F. Nuber.

10. Br. 240. Okrugla svjetiljka od crveno pečene zemlje sa tri otvora za fitilj. Držak odbit imao je oblik koluta, da se može prst provući. Radnje dosta proste, bez ornamenta. Šir. 70, vis. 27.

11. Br. 278. Okrugla svjetiljka od crveno pečene zemlje sa pet otvora za fitilj. Radnje priproste, bez ornamenta. Držak sasvim odbit. Šir. 91, vis. 33. Darovao g. C. F. Nuber.

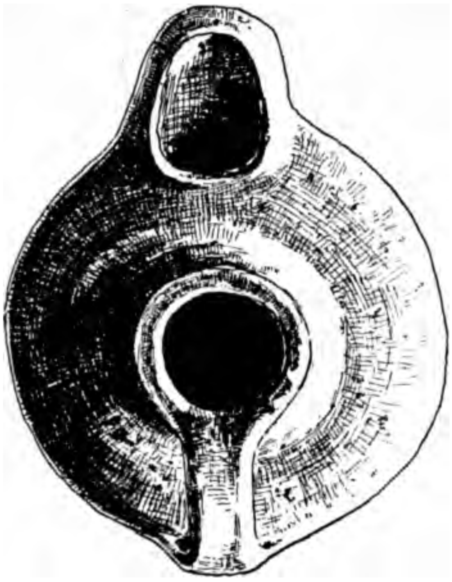
G.

Okrugle svjetiljke, prilično surove radnje, imadu gornji dio tako učinjen, da se rub otvora za lijevanje ulja uzdiže, a od ovoga vodi držak, koji se opet sa rubom zdjelice spaja. Ovaj je držak većinom otvoren, da se može prst provući, jedanput je zatvoren. Svjetiljke su učinjene u jednom komadu.

1. Br. 280, oštećena; fali joj nosac i držak. Rub tanjurića se ponješto spušta, a kod rupe se opet uzdiže. Šir. 68, vis. 38. Darovao g. C. F. Nuber.

2. Br. 318. Rub se tanjurića ponešto uzdiže, a kod rupe je gore zakrenut kao i kod pređašnje. Nosac za fitilj je također otegnut. Šir. 77, vis. 41. (Sl. 21.).

3. Fragmenat svjetiljke istoga oblika crno kalajsan.

Sl. 21. **Zemljana lampica.** Iz Osijeka. $^{2}/_{3}$ n. v.

Sl. 22. **Zemljana lampica.** Iz Osijeka. $^{2}/_{3}$ nar. vel.

Sl. 24. **Bronsana lampica.** Iz Osijeka. $^{2}/_{3}$ nar. vel.

Sl. 23. **Zemljana lampica.** Iz Osijeka. $^{2}/_{3}$ n. v.

Sl. 25. **Zemljana lampica.** Iz Osijeka. $^{2}/_{3}$ nar. vel.

4. Br. 230. Gornji se dio ponešto razlikuje od svjetiljke br. 280, krajnji je rub oštriji, otvor za lijevanje ulja se malo spušta kao lijevak; držak zatvoren. Žuto kalajsana. Šir. 63, vis. 40.

H.

Svjetiljke načinjene u obliku kakovoga predmeta: glave, noge, ananas-ploda, prislanjaju se ponešto uz t. zv. relijef-svjetiljke, nu one se mogu naoseb uzeti, jer se opet u mnogome od njih razlikuju. One su bile učinjene za svagdanju praktičnu porabu, a možda su služile i u sakralne i sepulkralne svrhe.

1. Br. 282. (Sl. 22.). Svjetiijka, kojoj gornju stranu sačinjava lice čovječje dosta surove radnje: oči napadno velike i koso ležeće, usnice isprevijane. Na niskom čelu rupa za lijevanje ulja, ispod brade nosac za fitilj. Kroz čitavo dno imade pruge kao list; nerabljena. Duž. 83, šir. 46·5, vis. 30·5. Darovao gosp. C. F. Nuber.

2. Br. 2249. (Sl. 23.). Svjetiljka u obliku čovječje glave dosta prikladne radnje. Kosa spuštena na čelo, brada se spušta u kanal za fitilj, a otvor podsjeća svojim trokutnim oblikom na otvore, koji su kod svjetiljaka sa tipom B. S jedne je strane pritisnut šiljak, koji bi imao biti na mjesto uha, s druge strane nema ništa. Dno je isprugano kao list. Nerabljena. Duž. 76, šir. preko čela 43, vis. 32. Darovao grad Osijek.

3. Br. 2814. (Sl. 24.). Oblik noge sa potplatom imade jedna svjetiljka od bronza. Na rubu otvora za ulje imade još ostatak lančića; otvor za fitilj bio je ispod palca, koji je oštećen, pa se tako ne vidi, gdje je bio drugi kraj lančića pričvršćen. Duž. 96, šir. 34, vis. 46.

4. Br. 266. (Sl. 25.) je oveća svjetiljka u obliku ananas-ploda. Kanal za fitilj otegnut, imade rupu za iglu. Svojim oblikom sjeća na oblik nosca kod tipa A. Nasuprot nosa imade izbočinu, da se označi držak. Na gornjoj strani kraj rupe za lijevanje ulja bio je držak kao kolut. Svjetiljka može sigurno stojati nu ipak je bila načinjena da visi. Duž. 149, šir. 75, vis. 77. Darovao g. Franjo Sedlaković.

I.

Dvije svjetiljke proste i surove radnje svojim oblikom u opće sjećaju na konture oblika, što smo ga naveli pod br. 2249. Zdjelica im je okrugla sa glatkim podstavkom, gornji dio plosnat sa dosta velikim otvorom za lijevanje ulja. Nosac je napadno otegnut, a na lijevoj strani imadu šiljastu grbu, koja nas sjeća na nespretno uho kod broja 2249.

1. Broj 234. je dug 75, šir. 54, vis. 31. Čini se, da nije rabljena.

2. Broj 228. je dug 73, šir. 50, vis. 29. Ova je morala biti i u novije vrijeme u porabi, jer je još skroz mastna od ulja.

Svjetiljka br. 244. sa križem u sredini i sa 12 glava apoštola u relijefu, naokolo ruba moderna je kopija lijepoga starokršćanskoga originala. Duž. 97, šir. 62, vis. 33·5. Darovala gđa. Kirchbaum u Vukovaru.

Sa križem u sredini ali bez glava kod Dr. Fischbacha tab. II. sl. 399.

V. Celestin.

HRVATSKE RAZVALINE.

Velik je broj razvaljenih utvrđenih zgrada i crkava po Hrvatskoj i Slavoniji, koje već prije više stoljeća opustješe, većinom od onoga vremena, kada je Turčin harao i palio po hrvatskoj zemlji, koja mu se živo otimala, boreći se kao „antemurale Christianitatis" za krst časni i slobodu zlatnu. Mnoge od ovih razvalina zub vremena, a još više ljudska ruka tako oštetiše, da im je skoro svaki trag nestao, jer su razvaline uvijek služile kao najzgodniji kamenolomi, u kojima se je našlo već priređenoga tesanoga kamena, tako da se onomu, koji je htio što graditi, nije trebalo mnogo napinjati. Mnogo razvalina tako pozobaše nove privatne i javne gradnje, a postupalo se je katkada, dapače i u najnovije doba, tako radikalno, da se je kamen povadio i iz samih fundamenata starih građevina. Posvemašnja propast nekih razvalina ne će se žalibože moći zapriječiti ni onda, kada se jednom i kod nas bude oblast za tu stvar življe zauzimala, kako se to čini u svim prosvjetljenijim zemljama, pa kada budemo imali zakon o čuvanju starinskih građevina i spomenika i zemaljsku komisiju, koja će nad njima nadzor vršiti. Takov zakon i komisiju u monarhiji samo još Hrvatska i Slavonija nemaju.

Da učinim nešto za spoznanje naših razvalina, naumio sam da opišem one, koje sam na svojim putovanjima imao prilike da vidim i potanje istražim. Gdjegod to bude moguće ili zgodno, priopćiti ću slike i tlorise dotičnih zgrada jer slika jasnije govori nego najljepši opis. Nije mi pri ovom poslu namjera, da konkurišem sa lijepom Laszowskovom publikacijom „Hrvatske povjestne gradjevine", a to će svatko lako uviditi, koji bude pročitao ove crtice, u kojima govorim o razvalinama nekih sredovječnih crkava u ličko-krbavskoj županiji, koja je barem u tom najbogatija od svih ostalih krajeva hrvatskih, kada nije ni blagom ni zlatom. U sačuvanim pismenim izvorima jedva ima ovim crkvama traga i glasa, ali zato je ipak vrijedno, da se s njima kao starim hrvatskim građevnim spomenicima upoznademo.

I. Razvalina crkve sv. Marka kod Poduma blizu Otočca.

Na južnom kraju sela Poduma tik uz cestu, koja vodi iz Otočca k plitvičkim jezerima leži razvalina crkvice sv. Marka (sl. 26), kojoj navodno još i danas hodočaste katolici i pravoslavni iz okolice, tvrdeći jedni i drugi, da je pripadala njihovoj vjeroispovjesti. Danas od crkvice stoji samo još pročelje, koje je najčvršće građeno bilo, skoro u potpunoj svojoj visini, koja sada iznosi od prilike 8 m. Zidano je od prilično pravilno otesanoga omanjega kamenja različite veličine,

za koje se prilično sigurno može reći, da se nije posebno za ovu crkvicu priugotavljalo, nego da je povađeno iz zidova razvaljenih rimskih zgrada na obližnjim prozorskim oranicama. U sredini toga pročelja, kojemu je širina iznosila 7·52 m. nalazi se 1·15 m. širok i 2·13 m. visok otvor za jednokrila vrata, koja se unutra otvarala, gdje širina iznosi 1·35 m. Desno u visini od 0·79 m. i lijevo u 1 36 m. visine nalaze se u obzidu vrata udubine za učvršćenje babka ili za zapiranje. Odmah povrh vrata na tri su mjesta neke male četverouglaste luknje, koje se ne

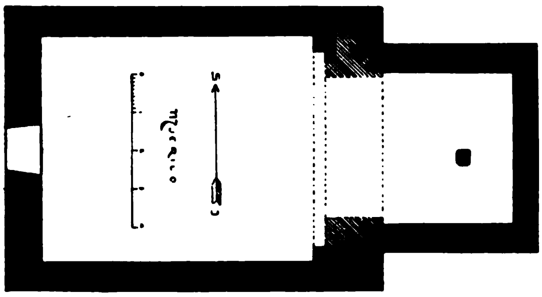

Sl. 26. Razvalina crkve sv. Marka kod Poduma blizu Otočca.

mogu smatrati prozorima; po svoj prilici su u njima bile učvršćene drvene grede što su nosile kor. U 5·5 m. visine povrh zemlje nalazi se kameni okvir uskoga oblongnoga prozora (dimenzije otvora od prilike 0·70 × 0·25 m.).

Totalna duljina crkvice sv. Marka (tloris sl. 27.) iznosi 14·18 m., a od toga otpada na 5 52 m. široko svetište 4·10 m. U svetištu, ali ne sasma u sredini, nalazi se jedan kamen (0·40 × 0·35 m.) koji je bio podnožje mense. Najviše je stradao onaj dio građevine, koji je dijelio svetište od crkve, tako da tu nacrt ne pruža nikakve sigurnosti. U sjeveroistočnom uglu crkve još se opaža nekakov usječen kamen, koji je valjda služio kao podnožje za neki arhitektonski dio, možda za

kakov pilaster, a njemu je sigurno odgovarao sličan komad na suprotnom jugoistočnom uglu, ali se nije sačuvao. Nešto sličnoga biti će da je stojalo i tamo gdje počima svetište. Zidovi crkve nisu svagdje bili jednako debeli. Najdeblji je bio pročelni zid, naime 0·92 m.; na uzdužnim stranama iznosila je debljina 0·75 m., a ostrag 0·66 m.

Sl. 27. Tloris crkvice sv. Marka kod Otočca.
Mjerilo 1 : 200.

U najdoljnjem redu građe na lijevoj strani ulaza opazio je Patsch[1] ulomak kamena sa rimskim napisom, pa je od njega priopćio što je vidio. Ja sam htio taj kamen izvaditi, ali bi se to dalo učiniti samo kada bi se podjedno jedan dio razvaline porušio, na što se nisam mogao odlučiti. Jedino sam uklonio toliko materijala, da sam mogao od napisa, koji je jako izlizan, nešto više pročitati. Kamen je gornji ulomak rimskoga žrtvenika od vapnenjaka, 0·40 m. visok, 0·35 m. širok i 0·34 m. dubok. Na lijevoj strani fale valjda samo po dva slova. Između 1. i 2. retka nema traga onomu slovu, što ga Patsch kao nesigurno navodi, a u 3. retku ne može stojati od njega predloženo čitanje Quin[tus] ili Quin[ta]. Sa vjerojatnošću mogu nadopuniti samo u 2. r. [Lu]cia. U 1. retku dolazi pomisao na nadopunjenje [Silvano silve]stro, ali bi onda veći dio manjkajućih slova morao biti na gornjem profiliranom dijelu kamena.

STRO·MI
lu CIAVE/
RVIMIA

Na jednom grobu našao sam gornji ulomak neprofilirana žrtvenika od vapnenjaka, desno i dole nepotpuna, 0·48 m. vis. i šir. i 0·36 m. dubok. Površina kamena je veoma otučena, a lijeva je strana iskrhana. Od napisa se raspoznaje samo prvi redak

D I M

= D(eo) i(nvicto) M(ithrae)... Spomenuo ga je Patsch[2], ali, kako je kamen bio skoro sav u zemlji, nije mogao prepoznati, što ta slova znače. Ja sam ga dao izvaditi i smjestiti pred pročelni zid razvaline. Spomenik po svoj prilici potječe iz obližnjega sinačkoga Mithreja.

Sl. 28. Rimsko kamenje pred razvalinom sv. Marka blizu Otočca. Po prilici $^1/_{18}$ nar. vel.

[1] Die Lika Col. 89.

[2] Die Lika Col. 90.

Na drugom grobu desno od ulaznih vrata ležao je 0·74 m. dug ulomak sarkofagova poklopca, 0·87 m. šir. i 0·44 m. visok, sa napred okrenutim na odskok (u relijefu) izrađenim poprsjem (sl. 28. gore) kamen je na doljnjoj strani zažlijebljen, da bolje može pristajati na sarkofag.

U koritu obližnjega potoka leži velika profilirana baza stupa od vapnenjaka, 0·325 m. visoka, pa gore 0·65 m. a dole 0·85 m. široka. Na gornjoj strani ima po srijedi 0·11 m široka i 0·06 m. duboka rupa za pričvršćenje stupova debla, a dole su dvije 0·055 m. široke i 0·07 m. duboke rupe za čavle, kojima se je baza imala da učvrsti u podu. Ova će baza možda spadati na onu zgradu u rimskom gradu ispod Vitla, od koje su se sačuvala velika stupova debla na cesti i u Lešću kod Prpića[1].

I na drugim nekim grobovima nalazilo se je raznih građevnih komada od uglednijih zgrada rimskoga vremena, koji su sigurno također dovezeni iz razvalina rimskoga grada Arupija na istočnoj strani Vitla.

Med ostalim sam pribilježio: 1. komad gradje na tri strane profiliran, a na četvrtoj (stražnjoj) koso otesan. Vis. 0·45 m. ostale dimensije 0·94 × 0·78 m. odnosno 0·64 × 0·535 m. Valjda podnožje kakova pilastra. 2. Velik komad epistilne grede (sl. 28. dole), od prilike 1·60 m. d. i 0·40 m. visok, polomljen. Na obije uzdužne strane je profiliran, a ima gore dvije a dole jednu četverouglastu rupu, pomoćju kojih se je kamen vezao sa gornjim i doljnjim građevnim dijelovima. 3. Profilirana glavica pilastra od vapnenjaka, 0·545 m. vis., 0·90 m. šir. i 0·86 m. dub., sa dvije četverouglaste rupe na gornjem 0·26 m. visokom neprofiliranom dijelu. 4. Ulomak 0·24 m. debela i 0·78 m. široka praga od vapnenca za dvokrila vrata, kojemu je širina negda iznosila od prilike 1·37 m. Po srijedi u 0·15 m. širokom žlijebu udubljena je pačetvorinasta rupa (0·05 × 0·04 m.), u koju se je spuštao zapor jednoga krila vrata. 5. Ulomak 0·16 m. debele ploče od vapnenjaka, 0·72 m. d. i 0·63 šir., sa četverouglastom rupom i žlijebom za ulijevanje olova u svrhu vezanja građe.

U jugozapadnom uglu crkve uzidana je velika tesana ploča od vapnenjaka, 2·12 m. duga, preko 0·87 m. vis. a 0·32 m. debela. Žlijeb na nutarnjoj strani za ulijevanje olova u svrhu vezanja dokazuje, da je i ta ploča negda bila sastavni dio — valjda iz poda — jedne odličnije od kamena zidane rimske zgrade.

Za mnogo tesanih ploča na grobovima ne može se sigurno reći, da li se imaju smatrati antiknom građom, ali mi je to veoma vjerojatno. Biljeg kršćanskoga vremena našao sam samo na jednoj 1·70 m. d. i 0·85 m. širokoj ploči, kojoj se po srijedi nalazi urezan krst sa 0·10 m. odnosno 0·09 m dugim krakovima, koji se ponešto koso presijecaju.

Oko crkvice sv. Marka nalazi se staro groblje, za koje se nitko ne sjeća, kada je u porabi bilo. Na zapadnoj strani u novije je doba prilično velik komad otkopan, a materijal odvežen Da ustanovim, u koje doba crkva spada, kopao sam dva dana (31/8 i 1/9 1900.) na toj zapadnoj strani počam od spomenute rupe prema crkvi. Sve do dubljine od 0·90 m. našao sam veoma mnogo kosturova, koji su

[1] Vjesnik hrv. arh. dr. N. s. III str. 185.

ležali jedan do drugoga licem okrenutim prema istoku. Da se uzmognu novi mrtvaci sahraniti, groblje je više puta prekopavano, pri čemu se nije pazilo na kosture prije zakopavana svijeta. Mislim, da je groblje bilo u porabi znatno više od jednoga stoljeća. Mrtvaci polagali su se u zemlju u škrinjama od jelovih dasaka, od kojih su se našli sasma protruli komadići, a uz nje više kovanih željeznih čavala, s kojima su se škrinje zakivale i ulomci željeznih spona.

Predmeta, što su se priložili u grobove, našlo se malo, a i ti su neznatni, što sve sluti na veliko siromaštvo tamošnjega seljačkoga žiteljstva, koje po svoj prilici kulturno nije visoko stajalo a imalo veoma male potrebe. Među prilozima nije bilo ništa, što bi pružilo podataka za sigurno datiranje (n. pr. koji novac), pa mogu samo da izrečem mišljenje, da je to groblje bilo u porabi prije dolazka Turaka u Liku, dakle u XV. i početkom XVI. stoljeća, a prema tomu da je crkvica stojala već najkašnje na početku XV. vijeka. Na vrijeme iza protjeranja Turaka iz Like neće se smjeti pomišljati, jer bi se u tom slučaju u narodu ipak morala bila kakova takova predaja sačuvati, a već Fras[1] piše godine 1835, da su kod Poduma ispod brda Huma razvaline jedne stare crkve nazvane sv. Marko, o kojoj se ne zna ništa primijetiti.

U povjesnim spomenicima našao sam crkvu sv. Marka spomenutu samo u pismu Petra Zrinskoga od godine 1660, kojim javlja ratnomu vijeću kako su smješteni Vlasi Usorčani u Viliću, Kompolju i uz Gacku.[2] Da li je crkva još rabila, iz toga se mjesta ne može zaključiti.

U prekopanim grobovima našao sam samo šest komada nakita, naime dvije naušnice i četiri prstena: 1. Jedna je naušnica (sl. 29., 1) od okruglo savite nesastavljene bronsane žice, koja završuje ovalnim pupoljkom, koji sastoji od dvije šuplje posebno rađene kalote. Oštećeni taj pupoljak, koji je bio urešen sa osam vertikalno smještenih relijefnih rebara, bio je negda posrebren. Najveći premjer iznosi 45 mm.

2. Druga naušnica (sl. 29., 2) od tanke bronsane nesastavljene žice kao da je na jednom kraju završavala komadom u obliku slova S, ali se taj završetak nije sačuvao. Takovih karika (Schläfenringe) našlo se na više mjesta u Hrvatskoj i Slavoniji (Bijelo brdo, Svinjarevci, Pijeski kod Đurđevca, Veliki Bukovac kod Ludbrega itd.) u grobovima svijeta, što je bio pokopan u XI. i XII. vijeku, a nalaze ih u svim krajevima, gdje su kada Slaveni prebivali. Po ovome komadu, koji kao što i pređašnji potječe iz micana starijega groba, smjelo bi se pomišljati i na znatno raniju porabu groblja kod sv. Marka, nego što sam to gore istaknuo.

3. Neurešen bronsan prsten od 2·5 mm. širokoga sastavljena štapića konveksnoravnoga prosjeka (sl. 29., 3). Promjer 20 mm.

4. i 5. Dva bronsana prstena sa prsta jednoga dječjega kostura (sl. 29, 4). Jedan nesastavljen, od pločastoga 6 mm. širokoga štapića, blizu ruba je urešen sa po dvije naokolo tekuće crtice, koje su izvedene kotačićem, koji je bio sproviđen na gusto poredanim šiljcima; promjer 16 mm. Na drugom, koji je sastavljen,

[1] Topogr. d. Karlst. Militärgr. str. 258. [2] Lopašić Spom. hrv. Krajine II 311.

da je crkvica bila orijentirana smijerom od zapada na istok, sa ulaznim vratima na zapadnoj strani, da joj je širina iznosila od prilike 7 m., a duljina 16·5 m. uračunav i 5 m. dugo svetište, koje da je navodno okruglom apsidom završavalo. Blizu zapadnoga kraja crkve našla se je 1·62 m. duga, 0·79 m. duboka, a 0·39 m. debela kamena ploča, koja je služila kao nadvratnik, a pod njom da su se našle i njezine okomite gredice, kojih ja nisam vidio. U toj ploči otklesan je kamen za 0·85 m. široka jednokrila vrata, koja su se unutra otvarala, a kojima se je gornji čep okretao u 0·10 m. širokoj i 0·07 m. dubokoj rupi. Ovaj nadvratnik nalazi se u jednom suhozidu u neposrednoj blizini crkvice, kraj koje su se kao obično i drugdje u starije doba pokopavali mrtvaci, kojima bi se grobovi označivali velikim tesanim kamenim pločama. Jedna takova ploča još se i sada nalazi na južnoj strani do crkvice, a druga 2·245 m duga, 1·05 m. široka i 0·47 m. debela prenešena je odavle pred kuću Marte Popović u Založnicu. Na ovoj ploči nalaze se na dva mjesta po tri četverouglaste udubine, u koje je sigurno na jednoj strani bio usađen željezni krst sa dva pobočna kraka, dočim su u one na drugoj strani zalazila tri kraka željezne prječke, koja je taj krst podupirala, da se tako lako ne bi srušio. Pod tom pločom našle su se čovječje kosti, navodno bez ikakovih priloga.

Razvalina u Brakusovoj dolini ne može biti drugo nego ona crkvica, o kojoj Fras[1] piše, da je razvalina stare grčke crkve kraj puta iz Doljana u Založnicu. Po njemu su se tu našli ulomci kamenja sa napisima rimskoga vremena, od kojih on dva priopćuje. Jedan (CIL III 3011) bio je podignut nekomu C(aio) Julio Rufi[no?]... [f]ilio... patri a... Drugi (CIL III 3009) spominje gradskoga vjećnika (decurio) i podjedno jednoga od obijuh zajedno upravljajućih načelnika (duumvir iure dicundo) neke gradski uređene općine, koja samo može biti toli blizu ležeći Arupium, a glasi: ... Sabi[nus], dec(urio) (duum)[vir] iur(e) [dic(undo) p]ater... Po ovim spomenicima sudeći, dalo je za crkvicu između Založnice i Doljana materijal rimsko groblje kod Prozora, dočim je za sv. Marka građa vađena iz razvaljenih zgrada. Eksistencija crkvice na Brakusovoj dolini dokazuje, da Patsch[2] krivo čini, kada od Frasa spomenutu crkvicu između Doljana i Založnice identificira sa crkvicom sv. Marka, koju Fras na drugom mjestu naročito navodi.

U okolici Založnice našlo se je i prethistorijskih starina. Po pripovijedanju narodnoga pjesnika Jove Uzelca u Založnici našao je prije nekoliko godina neki Brakus u Komarnici-vrhu više bronsanih toka, koje su izgledale kao naočare, pa prodao trgovcima u Otočcu. Radi se tu sigurno o predmetima iz groblja halštatskoga doba. I neki Borčić da je našao nekakovo koplje, a kojekakova oružja da bi se moglo naći u pećini Zelenturiša na vrh Huma.

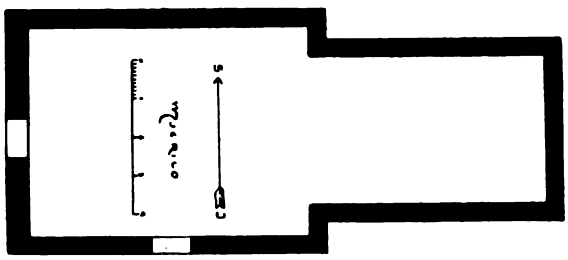
III. Razvaline u Pavlovcu (kotar Gospić).

Na brežuljku Glavici u južnom kraju atara sela Pavlovca nalazi se Crkvina, razvalina stare crkvice (tloris sl. 30.), od koje se još do danas sačuvaše

[1] Die Lika Col. 89. [2] Topogr. str. 257.

do 0·70 m. visoki zidovi, sagrađeni od kamena uz porabu morta. Domaći je svijet tu crkvicu, koja je navodno bila pravoslavna, a posvećena sv. Nikoli, i njezinu okolinu prerovao, pa tom prilikom naišao na groblje, koje će biti kakovih 400 godina staro. Nadgrobne ploče većinom su poodnašane, da služe kao građa u kućama i ogradama. Veoma mnogo ljudskih kostiju našlo se je u samoj crkvici kod mense. Crkva je bila orijentirana od zapada na istok sa ulaznim vratima na zapadnoj strani, gdje još stoji njezin 1·05 m. široki prag. Uprav tako široka vrata nalazila su se navodno i na južnoj strani, ali je tu zid razoren, pa se ne može sigurno reći, da li je to ispravno. Duljina crkve iznosila je 14·85 m., a širina 6·50 m; od toga otpada na 4·85 m. široko svetište 6·30 m. duljine. Antiknoga kamenoga materijala nisam opazio, a osim spomenutoga posve jednostavnoga praga nema tu više nikakovih građevnih komada novijega vremena. Ova crkvica biti će identična za tobožnjom „Schlossruine Zoroeva Glavica", koju Fras[1] u Pavlovcu spominje.

Nasuprot Glavice diže se strmi brežuljak Šupljača[2], koji se tako zove po velikoj pećini blizu njezina vrha, koji brežuljkom prolazi skroz na skroz od sjevera prema jugu. U toj pećini, kojoj se na sjevernom kraju nalazi zidana ograda, navodno od „šterne", negda se je prebivalo, a stanuju tu od vremena do vremena i sada Cigani kovači. Na brežuljku opazio sam karakteristične terase kao kod nekih prethistorijskih naselbina u ličkokrbavskoj županiji, pa hrbina od posuda i speknutoga maza od pleterom opletenih i omazanih koljeba, a svijet mi je pripovijedao, da se u okolini nailazi na bronsane žice i druge predmete, koji obično sačinjavaju inventar grobova halštatskoga doba.

Sl. 30. Tloris crkvice na Glavici u Pavlovcu (kotar Gospić). Mjerilo 1:200.

Na vrhu Šupljače vide se neznatni ostanci kamenom zidane utvrde, kojoj je vanjski promjer od zapada k istoku iznosio od prilike 14 m., a od sjevera k jugu blizu 10 m. U sredini toga ravanka ima izdubina sa sjedalom u kamenu isklesanim, t. zv. turski stolac, na koji da su po narodnom pričanju Turci sjedali, pa se kupali. Ispod pećine ima na sjevernoj strani mali polukružni zid, koji je zatvarao i onako teški pristup do utvrde, a na podnožju je obzid oko cijeloga brijega, koji čini posvema utisak utvrđena sredovječnoga zbijega, u koji su se u slučajevima nužde valjda zaklanjali žitelji onoga kraja. O prošlosti „grada" Šupljače nije ništa poznato. Biskup Glavinić u svojem opisu Like i Krbave od g. 1696.[3] spominje ga kao **Castellum Paulovacz** na dražesnom brežuljku,

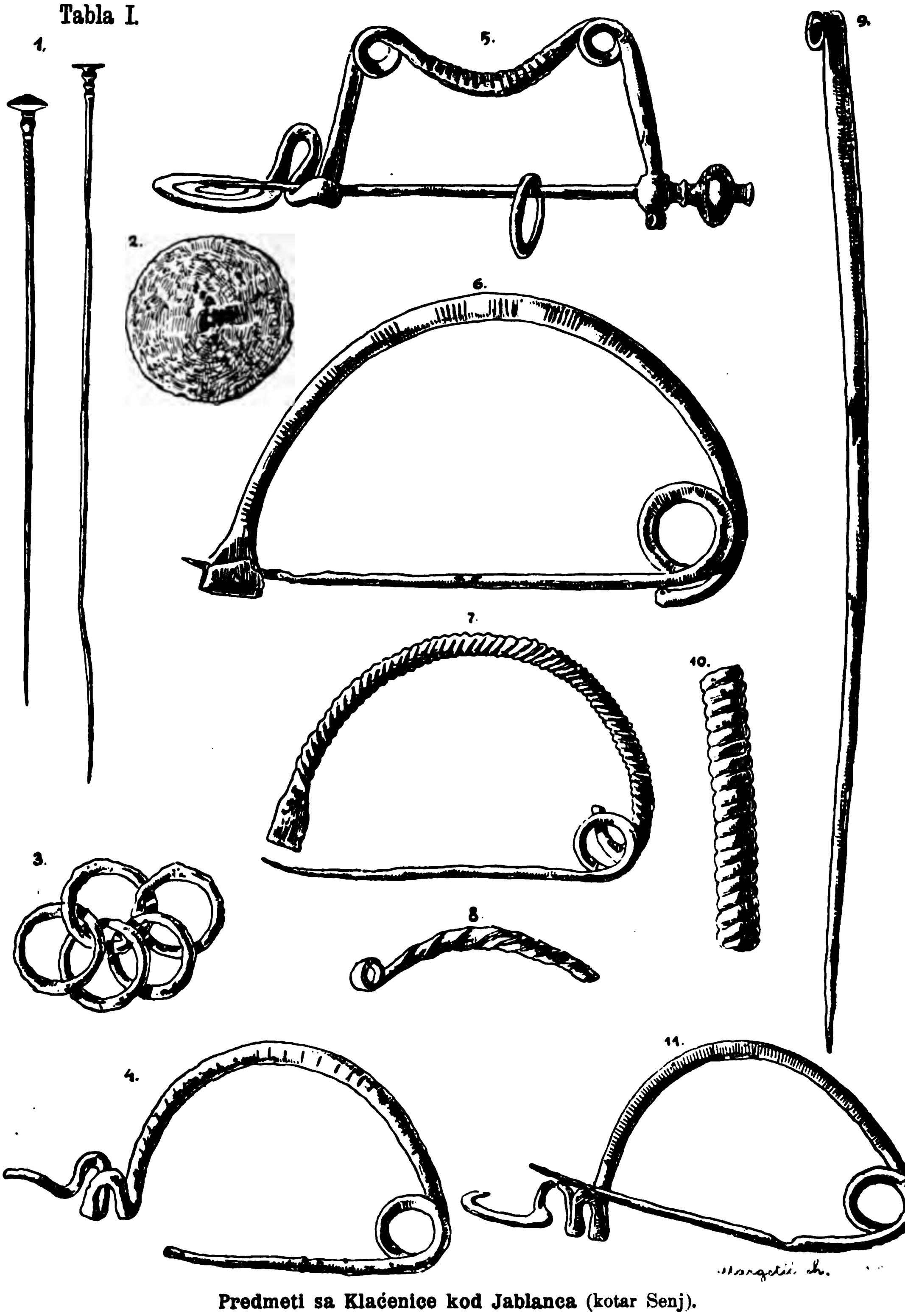
[1] Topographie str. 206.
[2] Fras n. n. m. bilježi Šupljara.
[3] Lopašić Spom. hrv. Krajine III. 49.

veli da u njem ima mjesta za 100 stanovnika (accolae), a da zidovi još i sada stoje, makar da su uvijek bez krova izvrženi nevremenu.

Između Pavlovca i Zavođa vodi preko oniže prosjeke između dva brežuljka t. zv. previja, prosjek kroz liticu baš tako širok, da su njim mogla kola prolaziti. Nema sumnje, da je taj prosjek potekao od ljudske ruke, a da mu je svrha bila, da se njime najkraćim putem prevede cesta, što svjedoči i njegovo latinsko ime. Kada je prosječen, ne da se stalno reći, ali mi je vjerojatno, da su taj posao učinili Rimljani, pa da je ovuda išla rimska cesta iz rimskoga mjesta kod Vrepca na jug i jugoistok u Dalmaciju

Dr. Josip Brunšmid.

Tabla I.

Predmeti sa Klaćenice kod Jablanca (kotar Senj).

Ova dotadanja zanimiva našašća na Klaćenici potakoše me, da i ja pođem u Jablanac, a da pokušam, bi li se kakov uspjeh dao polučiti sustavnim kopanjem u prethistorijskoj nekropoli. Kada sam 24. i 25. kolovoza 1900 tamo bio, išao mi je domaći bilježnik g. Antun Vukelić u svakom pogledu veoma ljubežljivo na ruku; jedino njegova gostoljubivost omogućila mi je i tako kratak boravak u inače lijepo ležećem selu, gdje nije svako tako sretan, da makar i za skupe novce nađe stan i opskrbu u kojoj od one tri gostione, ma imao on i najbolje preporuke. Odmah prvo poslije podne popeo sam se u pratnji nekolicine veoma slabih i nepouzdanih podgorskih radnika po najgoroj žegi, koja nije ni sutradan popustila, uz velike štrapace na Klaćenicu i započeo posao na sjevernom obronku uvale između Panasa i Gradine na jednom mjestu, gdje sam opazio malu ogradu od naslaganoga kamenja. Našao sam tu mnogo sitnih hrbina od raznih posuda prethistorijskoga doba i nešto životinjskih kostiju. Grob na tom mjestu dakle nije mogao biti, nego valjda samo smetište jedne prethistorijske koljebe. Istim se je uspjehom kopalo i na druga tri mjesta dalje na istoku. I sutradan sam kopao na više mjesta, ali samo na jednom na obronku „Gradine“, 5 m. od spomenutoga utvrdnoga zida na zapad, našao sam u 0·50 m. dubljine grob, koji je dijelom bio isklesan iz živca kamena, a dijelom ograđen kamenjem nepravilnoga oblika. Kosti su bile više na hrpu složene, tako da si pravo ne mogu stvoriti slike, kako je mrtvac u veoma tijesni i kratki grob položen bio. Sigurno je samo to, da pokojnik nije bio spaljen i da su među kostima ležale nekako u spoju dvije bronsane fibule na luk, koje su pri polaganju u grob bile izvitlavite i u svojim špiralama pokidane. Obije fibule rađene su na jednostavni polukružni luk sa polukružnom kvačicom za iglu na nogi; na glavi su po jedanput svinute u špiralu. Veća (t. I 6), 82 mm. d. i 50 mm. vis., urešena je na proveslu sa više pruga od 6—13 na gusto poredanih naokolo tekućih crtica; manjoj (t I 7), 61 mm. d. i 37 mm. vis je proveslo tordirano. — Vidio sam na Panasu i njegovom istočnom obronku više mjesta, gdje su prije prekapali Ljubić, Vukelić i Vurster i gdje je rovala spomenuta pohlepna čeljad, ali nigdje mi se više ne ukaza mjesto, koje bi me po svom vanjskom obličju moglo osokoliti, da dalje kušam sreću.

Predmeti iz prethistorijskih grobova na Klaćenici bitno se razlikuju od onih, što ih poznajemo iz drugih prethistorijskih groblja u ličko-krbavskoj i modruško-riječkoj županiji, a naročito imaju neki oseban oblik fibule, koje uprav tako služe prethistoričaru, da ustanovi doba kojega groblja, kao što u sličnu svrhu geologu služe stanovite školjke. Svako doba i veći predjel imaju naime svoje karakteristične kopče, koje u drugo doba i u drugim krajevima nisu bile u porabi. Jablanačkim analogne fibule na polukružni ili zmijoliki luk sa diskom na nožici ili bez njega u većem su broju poznate iz grobova zadnje (četvrte) perijode bronsanoga doba u Italiji, koja od prilike odgovara vremenu od g. 1300—1000 pr. Kr.[1] U Italiji ih se nađe koli na sjevernoj strani Apenina, toli i u srednjoj

[1] Montelius La civilisation primitive en Italie str. VI.; sr. Série A Pl. I 5, IV 25, V 40, XIV 204.

Italiji i u napuljskom kraju.[1] Pošto ih se evo nalazi i u Jablancu i kako ćemo viditi i na drugim nekim našim mjestima, to je dakako morala pri koncu drugoga tisućljeća prije Krista u hrvatskom primorju postojati ista kultura kao i u srednjoj Italiji, dotično neki življi saobraćaj između zapadne i istočne obale jadranskoga mora; nije dapače nevjerojatno, da je u to doba prebivalo u hrvatskom primorju isto pleme, koje je živjelo i u Italiji.

Sa fibulama (t. I 4 i 11) na polukružni luk sa diskom analognih komada nije se u hrvatskom primorju dosele nigdje našlo; neku udaljenu srodnost ima samo jedna nepotpuna fibula iz Garice[2] kod Vrbnika na otoku Krku, koja ima (oštećen) špiralni discus na nožici, ali joj je oblučno proveslo četiri puta špiralno zavijeno, dočim jablanačke imaju nesavijan luk.

Fibuli t. I 5 na zmijoliki luk sa diskom veoma je srodan jedan primjerak iz Triblja[3] (kotar Crikvenica) i jedan nepotpuni iz Garice kod Vrbnika,[4] a donekle srodna fibula poznata je i iz Drvara kod Doljnjega Unca u Bosni.[5]

Fibule t. I br 6 i 7 na jednostavni polukružni luk sa polukružnom kvačicom za iglu na nožici po sjeverozapadnim su krajevima balkanskoga poluotoka mnogo dalje raširene od pređašnjih oblika, a ima med njima i nekoliko primjeraka ogromne veličine. Jednomu i drugomu jablanačkomu primjerku najsrodniji su neki komadi iz Prozora[6] kod Otočca, a spadaju ovamo još i komadi iz Vrepca kod Gospića,[7] Brloga kod Otočca[8] i Triblja[9] u Hrvatskoj, iz Dobrinja (mjesto Šula)[10] i Vrbnika (Garica)[11] na otoku Krku, iz Civljana kod Vrlike u Dalmaciji, iz Jajca[12], Jezerina kod Bišća[13], sa Sobunara kod Sarajeva[14], pa sa Ilijaka[15] i Štrpaca[16] na Glasincu u Bosni.

Ni neki od ostalih predmeta iz Jablanca nisu u ovom obliku u našim japodskim nekropolama u Lici obični. Tako mi n. pr. odanle nisu poznate onakove tanke urešene igle ukosnice kao što su one dvije na tabli I 1 (reproducirane su u ½ prave njihove veličine), a oblik t. I 9 znadem samo još iz Garice kod Vrbnika.[17] Za ustanovljenje doba nije ni najmanje odlučno, što n. pr. ima i kasnije onakovih narukvica kao što je onaj ulomak od tordirane žice t. I 8 i sasma sličnih špiralnih

[1] Montelius u Materiaux pour l'histoire primitive et naturelle de l'homme XV (1880) 586.
[2] Ljubić Popis arheol. odj. nar. zem. muzeja u Zagrebu I. Predhistorička sbirka str. 166, 5; tabla XXXIII 263.
[3] Ljubić Popis I str. 72, 3; t. X 36. Po iskazu pokojnoga župnika Balaša, koji ju je zajedno sa drugim tamo popisanim predmetima našao i po grižanskom kapelanu Gruberu narodnome muzeju na dar poslao, nisu ti predmeti nađeni u Grižanima nego u Triblju
[4] Ljubić Popis I str. 166, 4.
[5] Fiala u Glasniku bos. herc. muz. VI (1894) 424, 1.
[6] Ljubić Popis I str. 118. t. XIX 53 - 55.
[7] Dva primjerka.
[8] Ljubić Popis I str. 156, c 1 i još jedan potpuniji primjerak.
[9] Ljubić Popis I str. 71, 1 (= t. X 35,) 72, 2.
[10] Ljubić Popis I str. 96. 31.
[11] Ljubić Popis I str. 165 B 1.
[12] Ljubić Popis I str. 97, 1 i 2.
[13] Glasnik bos. herc. muz. V 288, 4.
[14] Glasnik bos. herc. muz III 427.
[15] Glasnik bos. herc. muz. V 728, 29 a
[16] Glasnik bos. herc. muz. VIII, 611.
[17] Ljubić Popis str. 166 C 5.

cjevčica za nizanje u nizove, kao što je t. zv. saltaleone t. I 10., jer su ovako jednostavni oblici veoma dugoga vijeka, pa živu dugo i dugo bez ikakovih promjena.

Istočno od prethistorijskoga groblja nalazi se na Gradini utvrđeno mjesto, koje je lijepo opisao gosp. Vurster u svojem izvještaju u zadnjem „Vjesniku." Gradsko platno bilo je potrebito samo na zapadnoj, jednom dijelu sjeverne i na istočnoj strani, gdje je Klaćenica bila najpristupnija; spram Zavratnice drage nije ga bilo, jer poradi strmine puteljka, koji se je lako mogao nagomilavanjem kamena učiniti sasma neprohodnim, nije bilo potrebito. Na istočnoj i sjevernoj strani rabio je kod gradnje perimetralnoga zida kao cement čvrsti maz. Sama utvrda razdijeljena je sa dva poprječna zida na tri dijela, od kojih srednji i istočni sadržaje veći broj pačetvorinastih od kamena na suho zidanih kućica, koje su jedna do druge poredane. Gosp. Vurster je mislio, da su ovdje stanovali oni ljudi, koji su svoje mrtvace u prethistorijskom groblju na Panasu i okolini zakopavali, a mora tako da pomisli svako, tko one primitivne građevine vidi, koje mnogo podsjećaju na kiklopske zidove u grčkim krajevima. Kako je mjesto okrenuto k Zavratnici, koja može da služi kao luka, a da se brodova izvana ni ne vidi, došla mu je pomisao, da je ta naselbina kao stvorena za gusarsko gnjezdo u kraju, kojemu su u prastaro doba žitelji poradi gusarstva bili na zlu glasu. Da se osvjedočim, da li je mišljenje gosp. Vurstera ispravno, dao sam iz dvije stanbene prostorije u trećem odjelu utvrde izbaciti kamenje, koje je u nje sa zidova popadalo bilo. U jednoj dugoljastoj sobi (dimenzije iznutra 8·45 × 3·00 m.) sa 0·90 m. debelim suhozidom, koji je do 1·20 m. visine sačuvan, našlo se mjestimice kao nabijen pod od ilovače, ali i od živca kamena i poslaganoga većega kamenja. U zemlji crnici našlo se ulomaka zeleno glaziranoga suđa, od stakla, nekoliko željeznih kovanih čavala, ulomaka od brusova, školjaka (Spondylus gaederopus, „kopito"), dakle takov inventar, koji spada u kasni srednji vijek, pa se ni malo ne podudara sa inventarom prethistorijskih onih grobova bronsanoga doba. Željezno jedno šilo, 0·08 m. dugo (sl. 31.), koje bi se inače moglo držati i starijim, sudeći po ostalim predmetima također će spadati u sredovječno doba.[1] Ali je prethistorijska na dvoje slomljena bronsana špirala (saltaleone; t. I 10), 44 mm. duga, koju sam u toj kućici našao, pa bi se stoga moglo pomišljati, da se je prethistorijska naselbina, a valjda i groblje, protezalo i preko cijele Gradine, samo što je ova u srednjem vijeku bila iznova naseljena.

Sl. 31. Željezno sredovječno šilo iz naselbine na Klaćenici kod Jablanca. Nar. vel.

U drugom odjelu utvrde na „Gradini" dao sam čistiti i kopati i u jednoj oblongnoj zgradi blizu sjevernoga obronka Klaćenice, zidanoj od

[1] Odavle je valjda 0·28 m. dugo koplje iz Jablanca u obliku šiljatoga lista, od kovanoga željeza sa tulicom osmerouglasta prosjeka za naticanje na držalo, koje je god. 1895. darovao g. kotarski predstojnik Lj. Vukelić.

U vršenju stečenih prava na Jablanac priječili su Rabljane krčki knezovi (Frankopani), koji su kao gospodari Senja svojatali cijelo Primorje od Novoga do Jablanca i imali u potonjem svoj kaštel, kojemu se još danas vide razvaline na sjevernoj strani jablanačke luke. S toga se Rabljani, akoprem mletački podanici, utekoše pod okrilje moćnoga bribirskoga kneza Pavla, bana Hrvata i gospodara Bosne, koji je bio neprijatelj krčkih knezova. Ovaj izdade njihovome knezu Marku Michieliju ddto Skradin 4. siječnja 1307. dvije listine, u kojima kao kakav suvereni vladar, ni ne spominjući kralja, Rabljanima podjeljuje važne povlastice, kojima se ono, što su oni dobili ugovorom od g. 1179. i listinom od g. 1251., obnavlja i raširuje. Jednom poveljom dopušta, da svi Rabljani smiju po cijelom njegovom vladanju i banovini, a i po svim zemljama njegova rođaka kneza Kurjaka slobodno i sigurno prolaziti, boraviti, vraćati se, trgovati bez ikakove carine, danka ili trgovine, a da ih u tom nitko ne smije priječiti. Drugom poveljom potvrđuje Rabljanima pravo vlasništva na sve zemlje, posjede, paše i šume, koje oni uslijed kraljevskih i banskih privilegija u njegovom vladanju posjeduju, a isto tako i na kaštel Jablanc i druga mjesta.[1]

Dok je bio ban Pavao živ, teško da su krčki knezovi Rabljane mnogo uznemirivali u njihovim posjedima na kopnu hrvatskom, ali iza njegove smrti (1312) nastojahu, da ih odanle istjeraju. Na tužbu Rabljana prihvati se mletačka vlada, da obije stranke izmiri.[2] O tom sporu imademo jednostran izvještaj u pismu knezova Dujma i njegova sina Fridrika na mletačku vladu ddto. Otočac 2. srpnja 1314.[3] Knezovi kažu, da su Rabljani za njihove odsutnosti plijenili po Krku i njihovim senjskim posjedima, a da ne samo nisu htjeli zato da dadu zadovoljštine, nego da su se pod zaštitom bana Pavla podigli na nove pohode. Na tužbu kneza Fridrika pred mletačkim duždom, da je mletačkim posredovanjem doduše došlo do izmirenja, ali da se stranke na urečenom sastanku u Sv. Jurju kod Senja nisu mogle pogoditi. Knezovi traže, da Mlečani pošalju svoga čovjeka, da stvar izvidi, ali na zahtjev duždov, da se zemlja Jablane vrati Rabljanima, primjećuju, da je ta zemlja u kraljevini Ugarskoj, od nje da ništa ne spada na Rab, nego da je ona uvijek spadala na okružje i gospoštiju senjsku. Njihovi predšasnici krčki knezovi da su kao vlasnici Senja Rabljanima doduše negda dali neke paše, poradi čega Rabljani sada onu zemlju svojataju, ali da oni sada tu zemlju pridržaju za sebe i neće više paša da dadu. U ostalom da se je za te zemlje javio još i Mladen, sin bana Pavla, koji takoder tvrdi, da su njegove. Konačno izjavljuju knezovi, da će Mlečanima za volju živiti sa Rabljanima u miru, kao sa susjedima i prijateljima, doklegod ovi budu htjeli. — Kako se je ta razmirica svršila, nije poznato.

Kada su poslije muhačke bitke počeli Turci provaljivati u Liku, pobrinuo

[1] Listine u kr. zem. arkivu u Zagrebu. Vjestnik kr. zem. arkiva I. str. 58. Klaić Povjest Hrvata II. str. V. Sr. Klaić Bribirski knezovi str. 84.

[2] Ljubić Monumenta Slavorum meridionalium I. str. 155, 164, 169.

[3] Ljubić Monumenta I. str. 281.

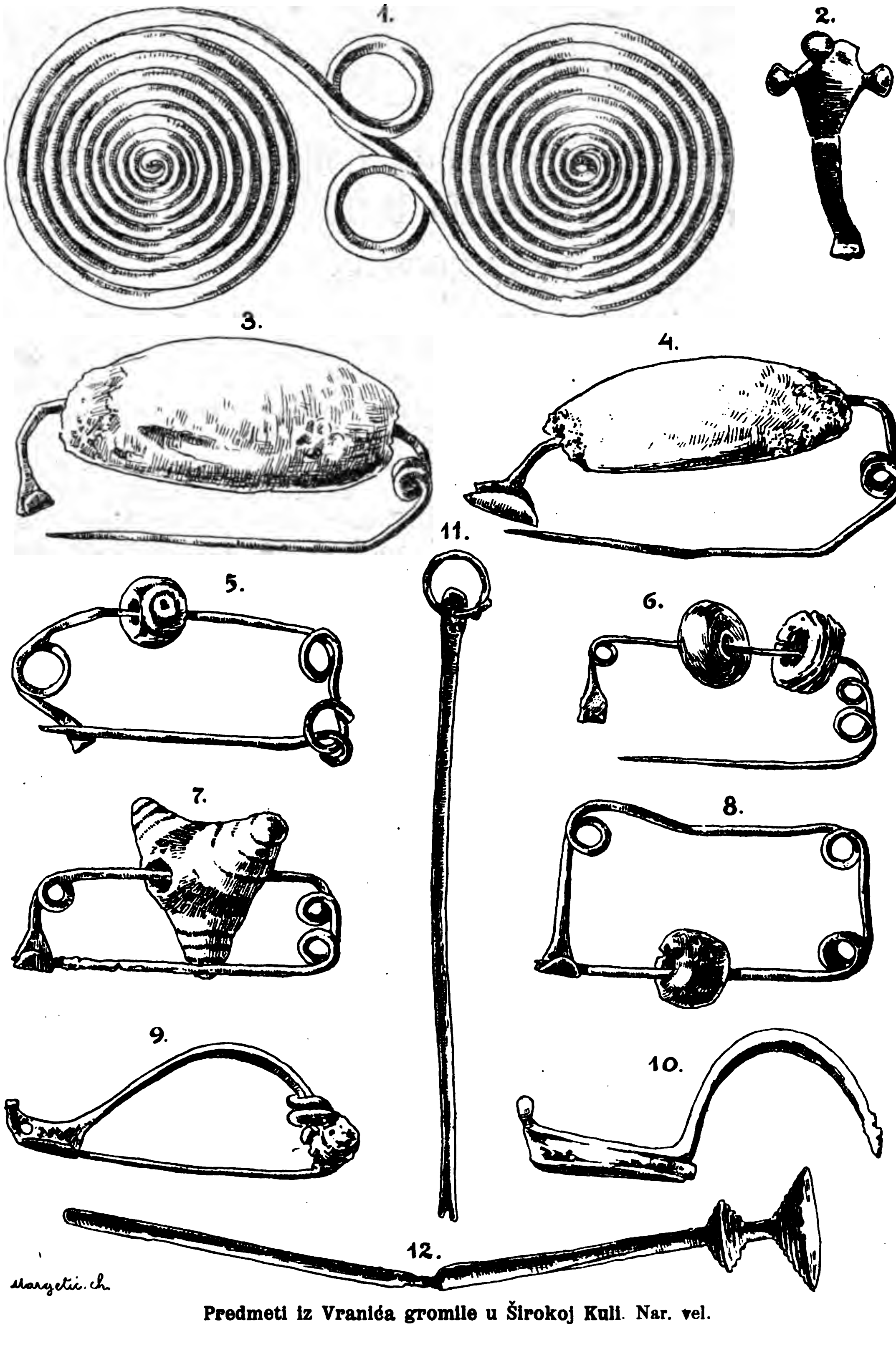
govor, da su za crkvu sabrali milostinje oko 100 dukata i odlučili kupiti zvono i sliku uzašašća blažene djevice Marije.[3] Biskup Martin Brajković u popisu župa senjsko-modruške biskupije od g. 1700. veli, da je u Jablancu u novije doba sagrađena crkva sv. Nikole, a da tamo župnika hrani nekoliko bunjevačkih kuća.[4]

Dr. Josip Brunšmid

[1] Lopašić Spomenici hrv. Kr. III 50.

[2] Lopašić Spomenici hrv. Kr. III 192.

Tabla II.

Predmeti iz Vranića gromile u Širokoj Kuli. Nar. vel.

Ova vrsta fibula veoma je raširena po grčkim krajevima, po cijelom balkanskom poluotoku, po Ugarskoj, austrijskim alpinskim zemljama i južnoj Italiji, dočim je u sjevernoj nema. Po hrvatskim krajevima najčešće se nađe u ličko-krbavskoj županiji,[1] pa su odavle dosele poznate takove fibule i srodni im nakiti na toke sa dvanajst mjesta, naime iz bogate nekropole u Prozoru kod Otočca,[2] iz Lešća kod Otočca (nepublicirane), iz Drenova Klanca kod Brloga (nepublicirane), iz Udbine (nepubl.), Gračca (nepubl.), Metka (nepubl.), Vrepca (nepubl.), Bilaja,[3] Trnovca,[4] iz Sv. Jurja kod Senja,[5] iz Velike Popine[6] i evo sada iz Široke Kule. Nadalje se znade za takove toke iz Duge gore kod Generalskoga Stola (nepubl.) i jedne pećine kraj Korane blizu Drežnika[7] u modruško-riječkoj županiji, iz Varaždinskih Toplica[8] i iz Šarengrada[9] u srijemskoj županiji. Iz Dalmacije ih znademo: iz spljetske okolice (u narodnom muzeju u Zagrebu, nepubl.), između Klisa i Sinja,[10] iz Postranja Imoskoga[11] i iz Nina;[12] iz Bosne i Hercegovine: iz Jezerina,[13] Drvara,[14] Ripča[15] Sanskoga mosta,[16] Gorice,[17] pa iz Jajca,[18] Krehina Graca[19] i Ilijaka na Glasincu.[20] Njezina su nalazišta po tom ponajgušće poredana u ličko-krbavskoj županiji i susjednom bihaćkom okružju u Bosni, dakle u kraju, u kojem su negda prebivali Japodi.

II. Veoma jednostavan oblik prikazuju fibule na obli luk savite od tanke bronsane žice, sa velikim polujajastim komadom jantara na proveslu (t. II 3 i 4.). Žica je na proveslu uglasto iskovana, dočim je igla obla; na glavi se je žica dvaput u špiralu savila, a igla bi se zakvačila na nožici u kvačicu koja je ili od trouglaste ili od okrugle pločice savijena. Ova veoma jednostavna forma zastupana je u glasovitom nalazištu prethistorijskoga doba u Villanovi u Italiji, a stručnjaci ju uvrštavaju u I. i II. perijodu željeznoga doba (po prilici 1000 do 700 pr. Kr.).[21] Iz hrvatskih krajeva znadem za taj oblik samo iz ličko-krbavske županije, i to osim Kule iz Prozora,[22] iz Drenova Klanca (u nar. muzeju 2 kom., nepubl.) i Vrepca (u narodnom muzeju 2 kom., nepubl.). U Bosni je dosele još nisu našli.

[1] Narodni muzej u Zagrebu ima od ovoga oblika što potpunih što skoro potpunih 77 komada, ne računajući mnogobrojne ulomke i srodne oblike bez spajajuće osmice.

[2] Ljubić Popis predhist. sbirke I str. 112 -118; tabla XVIII.

[3] Ljubić Popis str. 67 br. 26, t. IX 24; po Sabljarovoj rukopisnoj bilješci nije taj komad iz Trnovca, nego iz Bilaja.

[4] Ljubić Popis str. 68 br. 27, koji je tu pomiješao dvije Sabljarove bilješke. Trnovac je zapadno od Gospića, a prethistorijsko groblje se nalazi kod današnje crkve.

[5] Ljubić Popis str. 73 br. 2 i 3; t. IX 24.

[6] Ljubić Popis str. 67 br. 17; t. IX 23.

[7] Ljubić Popis str. 71 br. 12; t. X 32.

[8] Ljubić Popis str. 60 br. 19.

[9] Brunšmid u Vjesniku N. s. IV str. 63; t. II 8, 15 i 18.

[10] Zbirka D. Save u Spljetu; Bull. Dalm. XXI str. 157, t. VIII 1 i 3; br. 15 nepoznate provenijencije, ali valjda iz Dalmacije.

[11] I. Bulić u Bull. Dalm. XXI str. 152 i sl. t. V—VI.

[12] Ljubić Popis str. 95 br. 25 i 26.

[13] Glasnik bos. herc. muz. V 299.

[14] Glasnik VI 428, 2.

[15] Glasnik VII t. XIX 20.

[16] Glasnik VIII 248, 256, 264.

[17] Glasnik XI 352.

[18] Ljubić Popis str. 97, 4.

[19] Ljubić Popis str. 99, 17—19.

[20] Glasnik V 728, 30.

[21] Montelius La civilisation primitive en Italie str. VI, tabla VII 61 i 66 slično.

[22] Ljubić Popis str. 119 i sl., t. XIX 70 i 61.

a) Kvačica trouglasta; d. 61 mm., vis. 38 mm.; izvitlavita (Tabla II 3).

b) Kvačica trouglasta okrhana; d. 50 mm., vis. 29 mm.; žica povrh špirale prelomljena.

c) Kvačica svinuta iz okrugle pločice, jantarovo zrno veoma plosnato, igla izvilavita; d. 70 mm., vis. 32 mm. (Tabla II 4).

d) Kvačica svinuta iz okrugle pločice, jantarovo zrno oblasto, proveslo prelomljeno, igla nepotpuna; d. 67 mm., vis. 34. mm.

III. Sa pređašnjim je oblikom veoma srodna pačetvorinasta fibula od jednako uglasto iskovane tanke bronsane žice, kojoj je na proveslu ili igli često nanizano jedno ili više zrna od stakla ili staklene mase (t. II 5—8). Žica je na tri mjesta špiralno svinuta, i to na oba gornja ugla po jedan put, a na glavi jedan ili dva puta. Igla počiva u kvačici, savitoj od trouglaste pločice. Ova je fibula specijalitet ličko-krbavske županije, gdje se je dosele osim u Širokoj Kuli našla u Prozoru[1] Drenovom Klancu kod Brloga (u nar. muzeju 5 nepubl. kom.), Vrepcu (u nar. muz. 3 nepubl. kom.) i u tumulu kod Lipa blizu Gospića (1 kom. u nar. muz.), a veoma je srodan jedan komad ispod Crkvine kod Brloga.[2]

A. **Igla** izilazi na glavi iz jedanput savite špirale.

a) Na proveslu veliko trouglasto zrno od crne staklene mase sa po četiri široka uložena žuta pojasa na uglovima; d. 52 mm. vis. 17 mm. (Tabla II 7).

b) Na proveslu su bila tri okrugla zrna od crnkaste staklene mase sa triput po dva koncentrična žuta kolobara; jedno je još cijelo, od drugoga se sačuvala samo polovica, a treće se je sasma rasulo; d. 52 mm., vis. 20 mm.

c) Na proveslu dva okrugla zrna od prozirna modra stakla, od kojih je jedno slabo sačuvano; d. 47 mm., vis. 16 mm. (Tabla II 6).

B. **Igla** izilazi na glavi iz dvaputa savite špirale:

d) Na proveslu okruglo crno zrno sa žutim kolobarima; reparirana, pošto se je igla na špirali odlomila, pa se ušicom ukvačila u istu špiralu; d. 51 mm., vis. 20 mm. (Tabla II 5).

e) Na igli okruglo zrno od prozirna bijeloga stakla; d. 52 mm., vis. 27 mm. (Tabla II 8).

f) Na igli oblo zrno od prozirna modroga stakla; d. 52 mm., vis. 26 mm.

g) Sada bez zrna; d. 62 mm., vis. 30 mm.

h) Sada bez zrna; d. 56 mm., vis. 20 mm.

i) Sada bez zrna; d. 54 mm., vis. 29 mm.

j) Sada bez zrna; d. 50 mm., vis. 25 mm.

k) Sada bez zrna; d. 47 mm., vis. 23 mm.

l) Sada bez zrna; d. 46 mm., vis. 21 mm.

IV. Certoške oblike prikazuju tri nepotpune fibule sa oblučnim proveslom i produljenom nožicom:

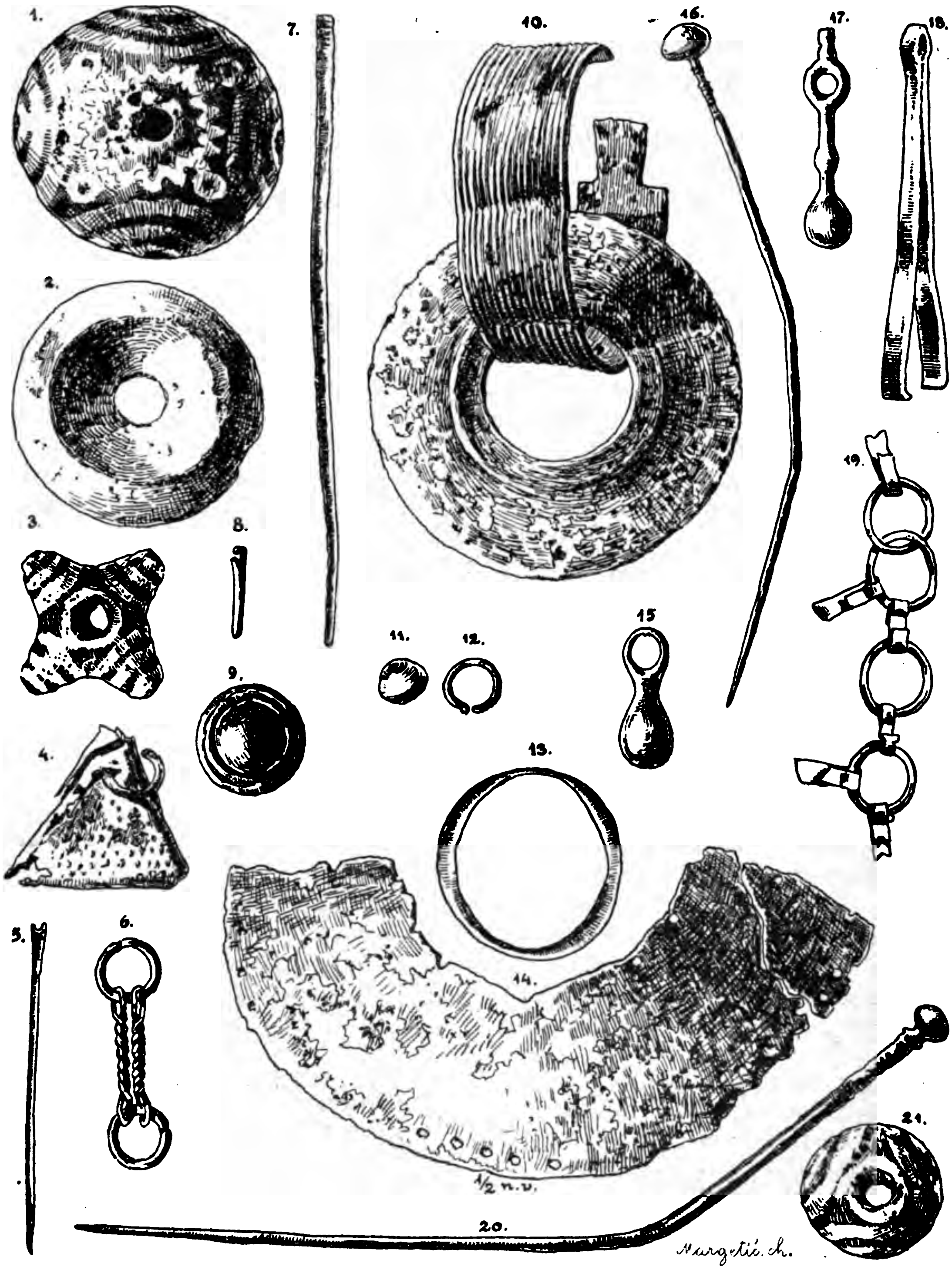
a) Najpotpuniji komad (tabla II 10), 59 mm. d. i 25 mm. visok, imao je negda željeznu iglu, od koje se je komad u žlijebu nožice sačuvao, a tragovi rđe poznaju se i na glavi, gdje je igla bila sa proveslom vezana. Nožica završuje koso uzdižućim se dugmetom. Ta je fibula zastupana u Prozoru[3] i Drenovom Klancu

[1] Ljubić Popis str. 125 i sl.; t. XX 86—90.

[2] Ljubić Popis str. 156 br. 2; t. XXXIII 252.

[3] Ljubić Popis str. 127, 5 br. 1; t. XX 94.

Tabla III.

Predmeti iz Vranića gromile u Širokoj Kuli (1—13, 15—21 nar. vel., 14 u 1/2 nar. vel.).

sistemi špiralnih crtica. Veća igla u staro je doba reparirana, a u tu je svrhu oko njezina gornjega dijela omotana tanka limena pločica, na koju su također one ukrasne crtice zarezane. Ova vrsta igala, koja mi je poznata iz Prozora,[1] Lešća i Vrepca, nije samo rabila u kosi, nego i u tu svrhu, da se na nje pričvrsti jedna vrsta špiralnih toka u obliku halštatskih naočarastih fibula, koje su rabile kao nakit na prsima.

b) Četiri igle sa manjim ili većim okruglim masivnim glavicama. Najveća (d. 144 mm.; tabla III. 20) ima odmah ispod glavice malen discus, a ispod njega je ovdje kao i kod ostalih zarezano nekoliko naokolo tekućih crtica. Ostale tri su duge 107 mm (tabla III 16), 96 i 104 mm. Kod potonje je glavica probušena i na iglu nataknuta. Poznata je ta forma iz Prozora,[2] Vrepca, Jezerina i drugdje.

c) Jedna igla (tabla III 7), 95 mm. duga, nema glavice, nego je na gornjem ponešto debljem kraju urešena sa deset naokolo izvučenih crtica.

Na glavi su u halštatsko doba po Lici nosili kape od bronsana lima sa privjescima u obliku urešenih štapića razna oblika. Takove su se kape u većem broju našle u Prozoru,[3] jedan lijep primjerak lanjske godine je našao g. Mato Brajković u Drenovom Klancu kod Brloga i poslao narodnomu muzeju, neznatni ulomci od jedne našli su se u tumulu na Lećištu kod Vrepca, a na dvoje slomljen ulomak evo sada imamo i iz Vranića gromile u Širokoj Kuli (tabla III 14, u $^1/_2$ nar. vel.). Doljnji promjer ove kape iznosio je, dok je bila čitava, od prilike 142 mm. Na doljnjem rubu vide se u stanovitim razmacima 4, 5 i opet 4 luknjice za privjeske; druge luknjice na gornjem rubu i po srijedi služile su sigurno zato, da se lim na postavu od kože ili tkanine prišije.

U Prozoru[4] se je našlo mnogo komada jednoga nakita, za koji se misli, da se je nosio kraj ušiju na vrpci. koja se je oko glave vezala. Nakit sastoji od pločastoga na vanjskoj strani kaneliranoga kolobara, koji je na jednom kraju zarezan, i okrugle na jednoj strani profilirane pločice sa velikom rupom po srijedi, kroz koju je rečeni kolobar prolazio. Pojedini komadi našli su se i u Vrepcu, a jedan potpun primjerak (tabla III 10) i malen ulomak kolobara od drugoga evo i u Širokoj Kuli.

Kao naušnice su služili mali privjesci sa ušicom i masivnom krugljicom (tabla III 15 i 17), a i one dvije karičice, koje vežu dva sfrkana lančića (t. III. 6.), potječu od naušnice, na kojoj je visilo veliko jantarovo zrno oblika kao što je ono t. III 2.[5] Ovakovi lančići katkada su od srebra, koje ne manjka u ličkim prethistorijskim grobovima. I u Širokoj Kuli su se našla tri malena srebrna predmeta, naime šuplje okruglo zrno (tabla III 11), koje je služilo kao glavica na igli ukosnici, četiri medu sobom vezane karičice od nekakova srebrna lančića sa izgubljenim privjescima (tabla III 9) i jedna malena srebrna karičica (tabla III. 12). Karičica od bronsa našle su se dvije manje i jedna veća (tabla III 13), koja je valjda služila, da se u nju zakvači zaponac od pojasa.

---

[1] Ljubić Popis str. 109, t. XVI, 18 21.
[2] Ljubić Popis t. XVI 7, str. 108, 1 a.
[3] Ljubić Popis t. XVI 1-6, str. 106—108.
[4] Ljubić Popis I t. XVII 29 str. 110 D 1; sr. t. XVI 6.
[5] Iz Prozora sr. Ljubić Popis I. t. XVII 30.

Od bronsa su nadalje još slijedeći predmeti u Vranića gromili nađeni:

a) Trouglast privjesak od tankoga lima (tabla III 4) sa sitnim na otskok rađenim kvrgicama; oštećen. Takovi privjesci, obješeni na podulje lančiće, našli su se češće u Prozoru i drugim halštatskim nekropolama Like i susjedne Bosne.

Sl. 32. La tènska fibula iz Široke Kule.
Nar vel.

b) Privjesak u obliku 97 mm. duga na krajevima iskovana i probušena štapića od žice. Na jednom kraju nalazi se u rupici jedna karičica, u koju je nešto bilo zakvačeno, dočim je predmet na drugoj strani nepotpun (t. II 11).

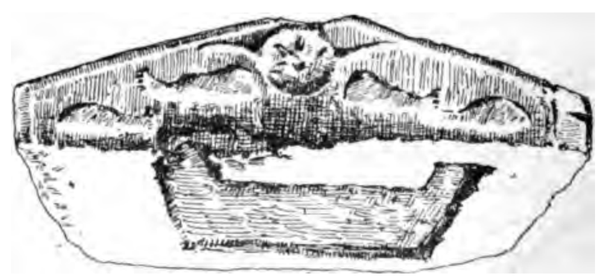
c) Dugme sa ušicom, 16 mm. u promjeru (t. III 11).

d) Štipaljka (pinceta), 57 mm. duga, (t. III 18). Rabila je kao sprava za toaletu za pukanje dlaka iz brade. Sličnih komada se je također mnogo našlo u Prozoru i drugdje, što dokazuje, da su štipaljke općenito bile u porabi.

e) Igla za šivanje, na ušici prelomita, 48 mm duga (t. III 5).

U nakitne svrhe služilo je još i više zrna razne veličine od stakla ili jantara, bilo da se nose nanizana u nizovima bilo da se s njima ukrašavao kakov drugi nakit od kovine. Jantar, koji je dolazio iz baltičkih krajeva, kod nas se je u halštatsko doba veoma mnogo rabio za nakit; u Prozoru se je našlo više tisuća komada zrna od njega. Osim već spomenutih zrna na fibulama villanovskoga oblika iz Široke Kule imademo dva manja ovalna i jedno veliko (tabla III 2) i jedno malo plosnatookruglo zrno, pa ulomaka od nekoliko pokidanih jantarovih zrna.

Veoma su obična zrna od crne staklene mase sa uloženim ornamentima žute boje. Veoma često su služila kao ures na proveslima fibula, ali su se i nizala u nizove i nosila oko vrata. Najveće iz Kule (t. III 1) ima promjer od 40mm., četiriput po tri žuta koncentrična kolobara, a oko rupa gore i dole između četiri mala kolobarića na okrug povučene cikcaklinije žute boje.

Sl. 33. Poklopac rimske kamenice iz Široke Kule
1/14 nar. vel.

Druga dva zrna imaju promjer od 19 mm. (tabla III 21), a ima još i nekoliko manjih, od kojih su najmanja od prozirnoga modroga stakla sa uloženom masom druge boje u kolobarima. Dva zrna od crne mase imaju četiri šiljka sa žutim prugama (t. III 3). Jedan ulomak većega zrna od neprozirne staklene mase na

površini je bijel sa modrim okancem, a unutri je smeđe boje. Od prozirna stakla također se je našlo više zrna razne boje, i to 13 modrih razne nuance u boji, 2 žuta i 2 bijela.

Jedan malen i tanak cilindrični privjesak, gore probušen (tabla III 8) crvene boje, biti će da je od crvenoga koralja.

Za čudo malo se je u gromili našlo ulomaka od zemljanih posuda; ja sam mogao spremiti samo jednu ručicu i malen ulomak od tijela jedne rukom građene posude; ono ostalo par neznatnih i nekarakterističnih hrbina nije bilo vrijedno pokupiti. Među kamenjem našao se je konačno još i jedan životinjski zub i ulomak od 37$^{mm.}$ debela okrugla kamena, koji je služio za žrvnjanje.

U narodnom muzeju nalazi se već odavna jedna bronsana fibula (sl. 32), za koju bivši muzejski čuvar zlata vrijedni major Mijo Sabljar u svojem rukopisnom katalogu piše, da je nađena „kod Marića kuće u Kuli ličke pukovnije“, a da ju je darovao g. Konstantin Malić, nadporučnik u Kuli. To je 62$^{mm.}$ duga la tènska fibula[1], kojoj proveslo ima oblik crticama urešenoga prevrnutoga čamca. Na glavi iz toga provesla izilazi 62$^{mm.}$ duga dvostrana špirala, kojoj obije polovice na vanjskoj strani veže jedna tetiva, a koja prelazi u iglu. Sa nožice uzvija se debeo komad žice, sproviđen jednom većom ornamentovanom i dvjema manjim neurešenim grbama, pa pristaje na proveslo članakom, koji naliči na ptičju nogu sa tri čaporka. Ovakovih la tènskih fibula, koje nisu ni u susjednim zemljama, gdje je Kelta bilo, rijetke, poznajem iz Prozora[2] i Brloga[3] u ličko-krbavskoj županiji i Jezerina[4], Sanskoga mosta[5] i Ribića[6] u Bosni. Kako mjesto, gdje je ta fibula nađena, nije daleko od Vranića gromile, to bi mogli kod Mariića kuća u Širokoj Kuli očekivati groblje la tènskoga doba.

Čini se, da se je kraj Vranića gromile nalazilo groblje rimskoga doba. Rade Mariić (Solić) pripovijedao mi je, da je kopajući jarugu, kojom bi odveo vodu iz podvodne svoje livade, na sjevernoj strani gromile naišao na rimsku kamenicu, pravilno na kvadrat otesanu, navodno bez napisa, koja mu se slomila na dvoje, pa da ju je vrgao na dno te jaruge.

Pred pragom kuće Staniše Zastavnikovića (br. 279) leži poklopac (sl. 33) četverouglaste kamenice od čvrstoga vapnenjaka, 0·97$^{m.}$ šir., 0·80$^{m.}$ dub. i 0·23$^{m.}$ vis. Na pročelnoj strani, koja ima oblik zabatišta, nalazi se u sredini krivo shvaćena udubljeno izrađena rozeta sa šest listova i udubljenim središtem, pa sa dva krilima nalična relijefna nastavka na gornjoj strani. Do nje je sa svake strane po jedan unutra okrenut delfin i po jedna van okrenuta riba. Na dolnjoj strani je poklopac tako izdubljen, da može pristati na 0·59$^{m.}$ šir. i 0·52$^{m.}$ duboku kamenicu, sa koje napred odskakuju dva 0·095$^{m.}$ šir. i 0·08$^{m.}$ debela rubna pilastra. Poklopac je navodno prije 70—80 godina nađen kod Vranića gromile, a nalazio se je prije u staroj kući zadruge Zastavnikovića, iz koje je prenešen u Stanišinu.

[1] Ljubić Popis I. str. 65, 7 t. IX. br. 19.
[2] U nar. muzeju u Zagrebu ima 26 komada. Sr. Ljubić Popis str. 130, 9 i 10; t. XXI 106.
[3] Jedan nepotpun primjerak u nar. muzeju.
[4] Radimsky u Glasniku V 291, 110—113, 117.
[5] Fiala u Glasniku VIII, 288.
[6] Ćurčić u Glasniku X 636[8], 649[15], 650[28], 651[40].

Imao bi navodno da spada na onu kamenicu, koja stoji kod bunara Čekrka, ali to ne može da bude, jer su onoj odnosne mjere posve različne i znatno veće nego što su mjere izdubine na dolnjoj strani poklopca, naime 0·74 0·84$^{m.}$

U ogradi stare kuće zadruge Zastavnikovića (br. 20, sada Jovice Zastavnikovića), u kojoj se je rodio glasoviti general Geca, nalazi se visok tesan kamen navodno iz Vranića gromile; vis. (povrh zemlje) 1·65$^{m.}$, šir. 0·59$^{m.}$, deb. 0.33$^{m.}$. Sa istoga mjesta potječe i jedna otesana ploča u zidu svinjca ispod Jovičine kuće. Na sadanjem joj se licu dole vidi zaparana ravna crta i udarcima proizvedene udubine, kojima je bila svrha, da se ploča učini neravnom i prikladnijom za prihvaćanje maza. Da li ima na nutarnjoj strani kakov napis, neda se ustanoviti, osim da ju se iz zida izvadi. Dulj. 0·70$^{m.}$, vis. 0·50$^{m.}$, debljina od prilike 0·15$^{m.}$.

U ovom časopisu[1] navedeni neolitički predmeti gosp. paroha Petra Krajnovića nalaze se kao i tamo priopćeni ulomak rimskoga miljokaza sa imenom cara Trajana, posredovanjem presvijetloga gospodina velikoga župana Bude Budisavljevića Prijedorskoga kao dar gospodina paroha u narodnom muzeju. Neolitički predmeti potječu kao što sam tamo naveo, samo sa jednoga nalazišta, a to je Dejanovića kućište u zaselku Ćukovcu kod Široke Kule, pa se ovim ispravljaju ponešto netočni navodi Patschovi[2], po kojima bi se moglo zaključivati. da su sa više mjesta.

Dr. Josip Brunšmid.

[1] Vjesnik N. s. III. str. 183.

[2] Die Lika Col. 61. nota 3.

PRILOG K HRVATSKOJ SFRAGISTICI.

II.[1]

Bakar.

Prastari Bakar, opstajao je već u vrijeme Rimljana pod imenom Volcera. God. 1223. darova kralj Andrija II. knezu Guidu sinu Bartola krčkoga vinodolsku županiju, u kojoj je ležao i grad Bakar. Grad ostade u rukama Frankopana, a poslije i Zrinskih sve do g. 1670., dok nije zapljenom pripao komori. God. 1776. utjelovljen je županiji severinskoj, a g. 1778. po kraljici Mariji Tereziji proglašen kraljevskim gradom i slobodnom lukom.

Od vajkada bio je Bakar na općinsku uređen, imajući svoj magistrat i svoj općinski pečat. Takov općinski pečat Bakra sačuvao nam se od g. 1681., pa ga ovdje priopćujemo (sl. 34.). Taj pečat je okrugao, a mjeri u promjeru 50$^{mm.}$ U njem razabiremo s desna na tlu stojeću podobu majke božje sa djetetom, a s lijeva sv. Andrije sa križom; među njima gore sunce, koje izlazi ispod nutarnjega ruba. Među ovim i zarubnim zrnatim kolobarima teče napis: SIGILL : COMVN : BVCCARENSIS· 1681. = Sigillum communitatis Buccarensis 1681. Pečat se nalazi pritisnut na ispravi od g 1774., koja se nalazi u kr. zem. arkivu.

Sl. 34. Pečat bakarske općine od god. 1681.

Sl. 35. Pečat grada Bakra.

Svakako je Bakar imao i stariji pečat, ali ga nisam do sada našao. Nema dvojbe, da će biti sličan ovomu od g. 1681. Ima i jedan manji pečat, što ga rabi općina bakarska (Giudici e seniori di Buccari). Taj je pečat (sl. 35.) također okrugao, mjeri u promjeru 24$^{mm.}$ U pečatnom polju nalazi se lik sv. Andrije, držeći u desnici osmerotraku zvijezdu, a u ljevici t. z. Andrijin križ. Glava svečeva prelazi preko nutarnjega zaruba legende. Između dva crtolika kolo-

---

[1] Prvi članak je štampan u Vjesniku hrv. arh. dr. N. s. I. str. 120—136.

bara, rubom pečata čita se napis: ✠ SIGILLVM CASTRI BVCHARI = Sigillum castri Buccari. Ovaj pečat, koji je za pravo pečat bakarskoga grada (castrum), nalazi se na ispravi od g. 1691. u kr. zem. arkivu među bakarskim spisima (B.).

Cirkvena.

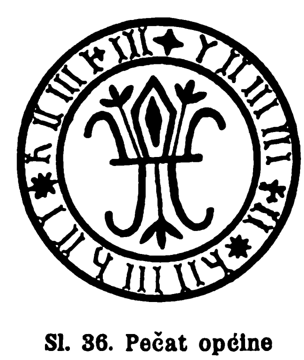
U prvom članku[1] priopćio sam mali pečat ove općine. Veliki je okrugao, mjeri u promjeru 35^{mm}., a sadržaje istu figuru, kao opisani mali pečat. Među vanjskim zarubnim člankovitim i nutarnjim crtolikim kolobarom teče legenda:

SIGILLVM • LIBERI • REGII • OPPIDI • CIRKVENO •

Otisak u gipsu sa pečata od g. 1766. u mojoj zbirci pečata.

Cvetkovići (kotar jastrebarski).

Vrlo staro selo Cvetkovići nosi ime po starom hrvatskom bratstvu Cvetkovića. Ovo bratstvo (generatio Cvetk), kojemu je bez dvojbe praocem Cvet, živjelo je već polovicom XIII. vijeka u županiji podgorskoj na istom prostoru, što ga danas zaprema imovna općina Cvetkovići kod Jaske. Za opstanka stare hrvatske županije podgorske živjelo je bratstvo Cvetkovića mirno i slobodno, ali kada je ova sredinom XIV. vijeka prestala, počeše se gospodari okićki namitati Cvetkovićima za gospodare. U prvi kraj nije to bilo baš tako zlo, ali kasnije naročito u XVI. vijeku, imala je općina mnogo posla, a da spase barem nekakovu neodvisnost. Imade pisama iz konca XIV. vijeka, kojima su okićki gospodari priznali slobode plemenitom bratstvu Cvetkovića, a to je činio polovicom XV. vijeka Martin Frankopan, koji nije dozvolio, da se od njih ubire daća u žitu.

Sl. 36. Pečat općine Cvetkovića.

Na čelu stare ove općine stajaše vazda sudac, nazivan kao i u susjednom Draganiću „županom“. Ovaj je izdavao pisma pod „navadnum plemenitum pečatium dole visećum“. Pečat općine Cvetkovića, koji nalazimo na općinskim izpravama XVI. i XVII. vijeka, jest okrugao sa promjerom od 30^{mm}. U njem se vidi priprosto crtama prikazan (stilizovan) lik liljana. Po tom bi ovaj pečat bio govoreći: od cvijet-Cvetkovići. Na okolo među dva crtolika kolobara teče majuskularni napis, koji se na dodanoj slici pečata jasno razabire (sl. 36), ali se neda protumačiti. Pečatnjak je valjda u XV. vijeku načinjen.

Počam od XVIII. vijeka rabila je cvetkovićka općina novi ovalan pečat, koji ima u visini 24, a u širini 20^{mm}. U njem se vidi na desno okrenuta ljudska ruka sa sabljom krivošijom u šaki. Između sablje i ruke nalazi se osmerotraka

[1] Vjesnik n. s. I. str. 122. sl. 63.

zvijezda. Na rubu pečata nalaze se. dvije grančice, koje niču iz dna pečata, a sižu do slova Z K S, koja se nalaze povrh figure, a znače možda Zvetkovichensis (sic) kommunitatis (sic) sigillum (??) Taj noviji pečatnik čuva još i danas općina cvetkovićka, dočim se onaj stariji više ne može naći. Možda je prigodom velikoga požara g. 1866. kada je skoro cijelo selo Cvetkovići postradalo i on sa množinom starih spisa, koja su izgorjela, propao.

Čazma.

Prastaru Čazmu je kralj Vladislav oko god. 1091.—1095. darovao novoutemeljenoj biskupiji zagrebačkoj. Biskupi zagrebački sagrade si tuj grad, te su često tamo stanovali. Biskup Stjepan II. (g. 1225.—1247.) zasnova tu samostan Dominikanaca, a g. 1232. kaptol čazmanski sa 12 kanonika. Već g. 1242. učiniše Tatari u Čazmi mnogo kvara, a g. 1552. osvojiše ju Turci i razoriše grad do temelja.

Uz grad razvila se i općina čazmanska, koja je od biskupa dobila prilične sloboštine, kakove su u srednjem vijeku uživale t. z. liberae villae. Pod imenom libera villa — općine, koja se je sama upravljala — nalazimo Čazmu u XV. vijeku, dok ju pod konac toga vijeka, nalazimo već kao oppidum. Općini stajao je na čelu sudac, kojega listine općinske zovu judex ili villicus. Uz ovoga bili su i prisežnici jurati, dok se stanovnici općine zovu cives seu hospites ili cives et hospites. Starije općinske isprave čazmanske počimlju: Nos NN. villicus, jurati ceterique cives et hospites oppidi Chasmensis, a mlađe Nos. NN. judex, jurati universique cives seu hospites liberae villae Chasmensis. Kao slobodna općina vidimo, da je Čazma imala svoj magistrat, koji je izdavao općinske isprave pod svojim općinskim pečatom (quibus sigillum nostre communitatis duximus appendendum). Općinske ove isprave pisane su redovito na pergameni, na kojoj visi na crvenoj svilenoj vrpci općinski pečat. U arkivu biskupije zagrebačke Donationalia III. nalazi se jedna takova isprava od g. 1476, na kojoj visi još prilično sačuvan pečat (sl. 37.). Taj je pečat okrugao, mjeri u promjeru 57 mm., a u njem razabiremo figuru gotičke crkve sa tornjem, kojoj je ostrag dozidana obla sakristija; krov je sveden u kupulu, te nosi na vrhu izbočeni križ. Na krovu sakristije stoji kruglja, a na ćošku stražnjeg dijela krova usađen je visok križ. Križ na tornju i kupuli, seže čak u prostor pečatne legende, i to križ tornja

Sl. 37. Pečat slobodne općine Čazme.

među slova Ɱ i A, a onaj kupule iza slova A. Façada crkve nosi zatvorena vrata gotskoga sloga, a slična se manja nalaze nešto dalje na lievo. Iznad ovih uzporedo stoje tri prozorčića u obliku križa ✠. Toranj nosi u visini glavnih vrata jedan manji, a u 1. i 2. spratu po dva uska gotska prozora. Crkva stoji slobodno u pečatnom polju. Između zarubnoga vanjskoga i nutarnjega sitnozrnatoga kolobara, koji je potonji iznutra zaokružen crtolikim, teče legenda:
✠ ⸬ S ⸬ LIBERE ⸬ VVILLE (sic!) DE ⸬ CHASⱮ[1]A[2]. = S(igillum) libere vuille (sic!) Chasma.

Ako i jest taj pečat u sredini nešto oštećen, to ga uza sve to možemo ubrajati među bolje domaće sfragističke spomenike. Po radnji i pismu sudeći može taj pečat — odnosno pečatnik, kojim je načinjen, — potjecati iz XIV. vijeka.

Drivenik.

Stari grad Drivenik dospjeo je u ruke knezova Frankopana sa vinodolskom županijom. Grad ubrajaju među rimskih „septem turres", koji da su stojali u hrvatskom Primorju. Općina drivenička spominje se već rano zajedno sa općinom bakarskom, trsačkom, hreljinskom, grižanskom, bribirskom i novljanskom, i to pod imenom populus et communitas de Drevenico. Na općinskim ispravama nalazi se veoma zanimiv pečat (sl. 38.), koji ovdje priopćujem. Okrugao je i mjeri u premjeru 43^{mm}.; vanjski rub sastoji od člankovitoga kolobara obložena iznutra i izvana crtom, a isto tako i nutarnja strana legende pečatove. Između ovih kolobara teče naokolo slijedeća grčkim slovima napisana legenda: ✠ H ⅄VOK⅄⅄VΨIC TOV • aΓdOV IΩ⅄NNOV TOV ΘЄOΛOΓOV • Taj pogrešno rezani napis ima se po tumačenju g. dr. Jos. Brunšmida, ovako čitati: H AΠOKAΛYΨIΣ TOY AΓIOY IΩANNOY TOY ΘEOΛOΓOY (apokalipsa blaženoga Ivana teologa). U pečatnom polju vidi se s desne strane sjedeći lik spasitelja u dugačkoj haljini sa kolobarom oko glave i podignutom desnom rukom; s lijeve strane do glave izlazi ispod nutarnjega rubnoga kolobara sunce sa sedam zraka, prema citatu: „καὶ ἐν μέσῳ τῶν ἑπτὰ λυχνιῶν εἶδον ἕνα ὅμοιον μὲ υἱὸν ἀνθρώπου ἐνδεδυμένον ποδήρη χιτῶνα, καὶ περιεζωσμένον πλησίον τῶν μαστῶν ζώνην χρυσῆν". (Apokalypsis α. 13.). Iza leđa spasiteljevih stoje slova IΩ. Do spasitelja sjedi odjeven dugom haljinom sv. Ivan evangelista sa perom u desnici i otvorenom knjigom na koljenu. Nad glavom stoje slova ΓPX, a s lijeva iza glave slova PCϑ. Pečatna grupa prikazuje nam momenat, gdje se sv. Ivanu na ostrvu Pathmu ukazuje spasitelj, koji mu nalaže: „Ὃ, τι βλέπεις, γράφον εἰς βιβλίον." (Apokalypsis α. 11.). Kratice znače: IΩ =

Sl. 38. Pečat općine drive-ničke.

[1] Iza toga slijedi križ tornja.

[2] Iza toga slijedi križ kupule.

njen kneževskom krunom, od koje se sa strana štita spušta plašt. U štitu stoji grad sa dvije šiljastim krovovim nadkrite kule na uglovima, koje nadvisuju zid, što ih spaja. Obije kule imaju gore i dolje po dva usporedna četverouglasta prozora. Srijed zida, što veže kule opaža se obli branik iste visine sa tri četverouglata prozorčića poredana ovako: ',', dok na zidu sa svake strane branika (rondella) opažamo po dva usporedna slična prozorčića. Na srijed zida osovio se raskriljen orao, okrenut na desno, koji lijevom nogom drži žezlo, a desnom mač. Na okolo među vanjskim člankovitim debelim i nutarnjim tanko-zrnatim kolobarom stoji napis: ✱ SIGILL · LIB · COMMUNITATIS · MILITARIS · PETRINENSIS = Sigillum liberae communitatis militaris Petrinensis.

Sl. 39. Pečat slobodne vojne općine Petrinje.

God. 1871. 8. juna potvrđene su po kralju krajiške reforme, a Petrinja je podignuta na grad. Od tada rabi grad u bitnosti isti pečat, s tom razlikom, da nema posrijed zida, što spaja kule, branika, nego obla vrata. Napis je dakako drugi. U djelu „Städtewappen von Österreich und Ungarn" od dra. Karla Linda; nalazimo i grb petrinjski. Boja štita je modra, orao crn, krov kula crven, svaka kula ima manja obla vrata, a u srijed zida su velika vrata.

Požega.

Kako su nam manjkave starije vijesti o gotovo svim slavonskim gradovima, to ne možemo saznati, kada i tko je podijelio gradu Požegi privilegij kr. i slobodnoga grada. Poznato nam je ipak, da se već oko god. 1336. za vlade kralja Karla Roberta Požega spominje kao civitas reginalis, dok se još god. 1322. zove samo castrum regium. Po tom bi mogli naslućivati, da je Požega dobila svoje slobode u razdoblju spomenutih godina.

Kao što ostale gradske općine imala je i Požega svoga suca, pa i pečat. Ali taj stari sredovječni pečat nije nam poznat, jer ga nismo našli niti u gradskom požeškom, niti u hrvatskom, niti u madžarskom državnom arkivu. Sve je to propalo bez traga za vrijeme, kada su Turci u XVI. vijeku grad zauzeli. U tursko doba nema u Požegi općinskih uredaba, ali kada su oni g. 1687. iztjerani, poče se grad pomalo uređivati. Skoro opet nalazimo u Požegi suca i senat (judex et senatus civitatis Posegiensis), pa i na općinskim ispravama pečat. Taj pečat (sl. 40.) je okrugao, mjeri u promjeru 34 mm., a u njem se vidi grad sa otvorenom kapijom, nad ovom visoka kula sa tri kruništa i dva usporedna prozora u sredini. Na njoj stoji raskriljen orao, okrenut glavom na lijevo, a povrh njega žarko sunce. Sa svake strane ove veće kule nalazi se po jedna manja sa tri kruništa i dva usporedna prozora

Sl. 40. Veći pečat grada Požege iz početka XVIII. vijeka.

a veže ih sa srednjom zid sa tri kruništa. S vanjske strane povrh lijeve kule stoji rastući mjesec, a do desne šesterotraka zvijezda. Među vanjskim debelim člankovitim rubom i nutarnjim crtolikim kolobarom stoji napis: ✻ SIGILLVM ✻ CIVITATIS ✻ POSSEGIENSIS. Isti pečat našao sam utisnut u papiru na tjestini, na ispravi od god. 1716.[1] Bez dvojbe je taj pečat rabila općina požeška već koncem XVII. vijeka.

Uz ovaj pečat rabila je požeška varoš istodobno još jedan manji (sl. 41.) istoga sadržaja, nešto ovalan, 24 × 21 mm., koji ima među vanjskim debljim i nutarnjim crtolikim kolobarom slijedeći napis: ∾ SIGIL: CIVIT: POSEG ∾ = Sigillum civitatis Posegae. Ovaj pečat sam našao pritisnut na listini od g. 1728.,[2]

Sl. 41. Manji pečat grada Požege iz početka XVIII. vijeka.

Sl. 42. Pečat grada Požege od god. 1765.

Sl. 43. Manji pečat grada Požega od god. 1765.

koja ga izrično nazivlje pečatom »czeszarskoga i kralyevszkoga szlobodnoga varassa Possege.«[3]

Poveljom, izdanom u Beču 1. septembra g. 1765., podiže kraljica Marija Terezija Požegu u red kr. i slobodnih gradova, te joj podijeli ili bolje rečeno, potvrdi stari pečat odnosno grb, koji je u rečenoj povelji ovako opisan: „sigillum, quo et hactenus usa est civitas: Scutum videlicet caeruleum, in quo substratis solidioribus coementitii operis ductibus interstinctis muris exhibetur castrum argenteum tribus constans turribus, pinnatis ejusdem metalli fenestris apertis, et porta castri occlusa, supra mediam turrim, quae major et eminentior est, volat aquila nativi coloris, in sinistram scuti partem conversa, supra laterales porro turres demissiores (rutilante in capite scutario sole aureo) locatae visuntur hinc sexcornis aurea stella, inde vero crescens luna argentea; scuto incumbit corona vulgaris, ipsam demum scuti periphereamambit epigraphe: Sigillum regiae liberaeque civitatis Poseganae anno 1765.“[4]

[1] U zem. arhivu: Acta Coll. S. Jesu Posegani fasc. V. br. 4.

[2] Ibidem br. 42.

[3] Grb grada Požege s opisanim sadržajem nalazimo i na stupu sv. Trojstva od g. 1749., što stoji na požeškom trgu.

[4] Liber regius Tom. XLVII. pag 331. Izvornika nestalo je iz gradskoga požeškoga arkiva, valjda je za velikoga požara god. 1742. izgorio, kad je propao i velik dio gradskoga arkiva.

Prema tomu opisu i slici, koja se nalazila u kraljičinoj povelji, načinjen je pečatnik na srebrenoj ploči[1], što ga od tada rabi kr. i slobodni grad Požega. Pečat (sl. 42.) okrugao, mjeri u promjeru 36 mm; u njem je sferički s krajeva urešen štit, sa peterocjepom krunom na vrhu. Sadržaj je isti kao u gore opisanim, nu s tom razlikom, da je orao okrenut na lijevu stranu. Među vanjskim debljim i nutarnjim tanjim zrnatim kolobarima čita se napis: ✠ SIGILLUM REGIÆ LIBERÆQUE CIVITATIS POSEGANÆ ANNO 1765.

Uz ovaj pečat našao sam na ispravi od g. 1791.[2] drugi, koji je ovalan, mjeri 30 × 28 mm; s istim sadržajem i napisom kao predidući, samo što je štit dulji i sferičan, a sa strana mu zavojci (sl. 43.).

Pribić (kotar jastrebarski).

Pleme Pribića spominje se već polovicom XIII vijeka. G. 1244. dobi od kralja Bele IV. potpunu slobodu i nezavisnost od županijskoga grada Podgorja; što više, ono postade plemenito, jer ga kralj podiže u red svojih službenika i dvorjanika Pleme pribićko sačinjavalo je od vajkada posebnu plemensku općinu. Na čelu joj bijaše sudac, koji je čuvao općinsku „bratinsku pečat, ka je ove općine na višju pravdu i verovanje.“ Sudac je „pod pečat bratinsku pribićku“ izdavao pisma.

Sl. 44. Pečat općine Pribića.

Pečat (sl 44.), što ga je općina pribićka rabila jest okrugao, te je u promjeru mjerio 32 mm. U nutra se vidi sferičan štit, koji reć bi da je šrafiran za zlatnu boju, a u kojem stoji svinuta ruka, okrenuta na desno, držeća u pijesti vertikalno dvosjeki mač, kojemu reč bi da rt prelazi odozgor izvan štita. Balčak imade na kraju kruglju, dok se križ na obije strane svršava kolobarom. Desno i lijevo od štita stoji po jedan kolutić s okom u sredini. Između nutarnjega i vanjskoga dvostrukoga zarubnoga kolobara stoji napis: SIGILLVM PRIBICEN. Prvi dio legende teče odozdo prema gore na desnom rubu, a drugi na lijevom rubu odozgor prema dolje. Pečat nalazi se na dvjema hrvatskim ispravama od god. 1631.

Rab (Arbe) na otoku Rabu u Dalmaciji.

Povijest grada i otoka Raba siže u daleku prošlost. Već geografi rimskoga vremena Plinije i Ptolomej poznaju otok i grad Rab. Kada su Hrvati zapremili svoju današnju domovinu, bijaše grad Rab napučen romanskim življem, ali već u drugoj polovici IX. vijeka morali su romanski žitelji rapski plaćati hrvatskim knezovima danak, a u isto doba poče i hrvatski živalj preotimati maha u Rabu.

[1] Izvorni taj pečatnik čuva gradsko poglavarstvo u Požegi.

[2] U zem. arkivu: acta congreg. 1791 nr. 19.

Počam od X. vijeka mijenjao je Rab često svoje gospodare. Bijaše u vlasti hrvatskih kraljeva, od kojih zadobi crkva rapska važne povlastice, skoro pređe u vlast mletačku, onda opet u vlast ugarsko-hrvatskih kraljeva, dok nije u XV. vijeku došao opet u vlast Mlečana, a napokon opet bio pripojen kraljevini Dalmaciji.

Rabljani (grad) birali su vazda slobodno svoga načelnika, a općina rapska imala je već i u najstarije vrijeme svoj općinski pečat, pod kojim je izdavala pisma. Najstariji nam poznati pečat te općine našao sam na izpravi od 11. septembra 1268., kojom se utanačuje nekaka pomirba između grada Senja i Raba.[1] Taj pečat (sl. 45.) visi na zelenoj svilenoj vrpci, jest okrugao, a mjeri u promjeru 54 mm. Srijed pečata vidimo sliku sv. Krištofora, patrona rapskoga, koji se upire desnicom o štap sa kitom (crista) na vrhu, dok ljevicom drži na ramenu djetešce. Svetac stupa po vodi, koja se razlila među okružnim kolobarima u dnu. S desna mu je polumjesec, rogovima gore okrenut, s lijeva osmerotraka zvijezda. Među nutarnjim u dnu prekinutim (gdje je voda) i vanjskim rubnim sitnozrnatim kolobarom (Perllinien), koje opet obrubljuju crtoliki kolobari stoji gotski napis s tragovima prelaza: ✠ S COMVИIS (sic) ARBЄИSIS = Sigillum communis arbensis.

Sl. 45. Pečat općine Raba iz XIII. vijeka.

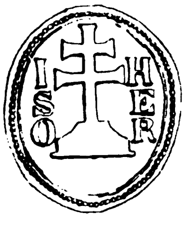
Na istoj ispravi vise još tri veoma zanimljiva pečata na sličnoj zelenoj svilenoj vrpci. To je pečat župana Črnoslava sina Črneča, te njegovih rodaka Grgura i Comesa Meterina. Ova tri pečata, od kojih je jedan srcolik, a ostala dva okrugla, veoma su važna osobito s obzirom na znak, što ga vidimo na pečatu. Taj je znak t. z. kućni (Hausmarke). Nije nam žalibože poznato, kojemu li rodu pripadaju ova trojica, koja rabe u svojim pečatima isti znak. Svakako su Senjani ili bar iz stare gacke županije.

Ruma.

God. 1749. 1. januara u Rumi izdanim privilegijem, podijeli barun Marko Pejačević ovomu mjestu — do tada selu njegove jurisdikcije — preimuštva slobodnoga trga. U istoj ispravi podijeli i pečat, koji potanko opisuje: „Pro ulteriori comparatione aliorum privilegiorum oppidorum seu civitatum memoratum oppidum Ruma sequens insigne seu sigillum geret: Utpote ex tribus vallibus tres decurrentes rivulos, nempe Rumensem, Jellenczensem et Kuttosiensem, qui hocce territorium transfluunt, in medio horum columna marmorea erecta cernetur, supra

[1] U kr. zem. arkivu u Zagrebu.

quam crux dupplicata fixa cum I. H. E. O. R. litteris id designantibus: „In hoc signo evadet oppidum Ruma," extabit quam a sinistro dextroque latere positae stellae illustrabunt et corona a duabus manibus pansis servata circumdabit, in cujus sigilli circulo verba haec exsculpta: Sigillum exempti oppidi Ruma 1749. opus terminabunt.

Sl. 46. Pečat trgovišta Rume.

Pečatnik, što ga rabilo trgovište Ruma, ovalna oblika, 25 × 23 mm. u promjeru, ne odgovara tomu opisu (sl. 46.). U njem se vidi na stalku dvostruki križ, desno

I H
slova: S, lijevo: E. Ta pečatna figura okružena je vanjskim sitno-
O R.

zrnatim i nutarnjim tik do ovoga crtolikim kolobarom.

Navedena slova, prema tumačenju privilegija znače: „In hoc signo evadet oppidum Ruma, dok manjka naokolo napis: „Sigillum exempti oppidi Ruma g. 1749.," što rečeni privilegij naročito kao legendu pečata navodi.

Senj.

Stari grad Senj poznat je već u rimsko doba, gdje ga već Plinije stariji spominje među liburnijskim gradovima. Od kako su Hrvati zapremili svoju današnju domovinu, zadobi Senj važni položaj među hrvatskim gradovima; stajaše u staroj hrvatskoj županiji gackoj, a kao primorski i trgovački grad, bijaše veoma živahno prometno mjesto. Imađaše vazda svoju slobodnu samoupravu, bijaše slobodnim municipijem, na čelu kojega stajaše načelnik ili sudac (prior, judex). Sudac gradski čuvao je gradski pečat, t. j. pečat gradske općine, a kada je ovaj stavljao na pisma dobivaše za to po 8 solda.[1]

Sl. 47. Pečat grada Senja iz XIII. vijeka.

Najstariji pečat grada Senja (sl. 47.), našao se na ispravi od 11. septembra 1268.[2] Taj pečat visi na zelenoj svilenoj vrpci, okrugao je i mjeri u promjeru 55 mm. U njem se razabire sv. Juraj na konju, jašeći na lijevo, dok kopljem, na dršku kojega leprši mala zastavica, bode u vrat zmaja, što se je ispružio ispod konja. Taj zmaj ima dvije noge i dugi vrat, otvorene je čeljusti okrenuo prema glavi konja, a svojim dugim repom omotao mu je stražnje noge. Desna stražnja konjeva noga, kraj njegova repa i noge zma-

[1] Statut grada Senja od god. 1388 čl. 168. u arkivu grada Senja.

[2] Izvor. u zem. arkivu A. N. A. medii aevi.

jeve prelaze nutarnji kolobar i prodiru u prostor legende. Među dva člankovita kolobara teče naokolo napis: ✠ ⁝ • S. COMVNIS : CIVITATIS : D. SCEINNA •⁝ = (Sigillum co(m)munis civitatis de Sceinna).

Ovaj isti pečat opisuje jedna isprava od 29. januara 1302., izdana u Senju, ovako: ... „et sigillo cereo pendenti cum cordula canapi sigillati habentis ymaginem beati Georgii ad caballum super draconem more solito sculptam in medio, et in circulo sigilli has litteras S. comunis civitatis de Sennia."[1] Kako vidimo taj se opis slaže sa slikom našega pečata od god. 1268. izim poslednje riječi pečatne legende.

Nešto mlađi je pečat (sl. 48.) grada Senja, bez sumnje onaj na ispravi, izdanoj po općini grada Senja g. 1743., a sama isprava ga nazivlje „veliki pečat ove plemenite i uzvišene comunitadi Segna grada."[2] Taj je pečat okrugao, u promjeru mjeri 49 mm. U njem je kao i u gornjem sv. Juraj na konju, jašući na lijevo, kako bode u vrat krilata zmaja, koji se pružio ispod konja. Među dva sitnozrnata kolobara teče na okolo slijedeća gotskim slovima pisana legenda: ✠ S. ARMIGER ALME DEI SCENIAM DEFENDE GEORGI. = „Sancte armiger alme dei Sceniam defende Georgi."[3]

Sl. 48. Pečat grada Senja.

Osim ovoga nalazimo na ispravama senjskim također manji pečat. Ovaj je okrugao a mjeri u promjeru 38 mm. U njem razabiremo na lijevo okrenutu podobu sv. Jurja na konju, koji se propinje iznad zmaja. Sv. Juraj maše desnicom mačem, a ljevicom drži uzdu. Pečat je zarubljen zrnatim kolobarom. S desna figuri teče napis: SCOIS, a s lijeva SEP. Ovaj, koji smatram malim pečatom grada Senja, našao sam na ispravi od g. 1619.[4]

God. 1607. u Pragu 2. maja izdanom diplomom potvrdi kralj Rudolfo II. Senjanima njihov stari grb. Doslovni opis grba u toj diplomi jest: Scutum videlicet militare erectum rubri coloris, ad cujus fere medium undabundum mare per transversum excrevisse, cui a parte dextra scuti alatus dicolor draco, cauda portuose inflexa et elevata, victu faucibusque apertis et lingua rubicunda ceu flam-

---

[1] Ljubić Listine I. str. 198.

[2] U zem arkivu A. N. A.

[3] Spomenuti nam je nešto o bojama grba grada Senja. U Valvasorovom rukopisnom djelu: „Opus insignium armorum" od g. 1688, koje se čuva u kaptolskoj biblioteci u Zagrebu pod signaturom 39—5., naslikan je grb grada Senja: Modar štit sa slikom sv. Jurja na konju u borbi sa zmajem. Položaj kao na pečatu. Drugačiji je grb grada Senja na gradskoj zastavi, koja potječe iz XVII—XVIII. vijeka: Modar štit; na zmaju stoji oklopljen vitez sa crvenim križem na grudima, desnicom drži buzdovan, ljevicom zastavu sa slikom B D M. Danas rabi grad Senj slijedeći grb: Štit modre boje, vitez kao na grbu zastave, sa zmajem i zastavom, dok se oko zastave, vije zmija. U Lindovom djelu „Städtewappen von Oester.-Ungarn" naslikana je zastava zlatnom bojom, a dno je u štitu zeleno. Slijede iste figure.

[4] Otisak u gipsu u mojoj zbirci pečata.

mivoma exerta, ad sinistrum scuti latus campumque viridem tendens, innatare, atque penes enatum ex campo viridi scopulum marinum glauci coloris, integer miles cataphactus, armis militaribus per totum corpus indutus, ac juvenili formosa specie, et sereno vultu, nigroque subtili mustace conspicuus, et caput galea, cristis ardearum albis cum nigris intermixtis in manipulo erecte assurgentibus ornata, tectus, ac rubra cruce in pectore insignitus militarique aureo baltheo circumdatus et gladio accinctus, dispositis pedibus, sinistro quidem in terra sive campo viridi bicipitem anguem, patulis oris et linguis rubicundis exertis, versusque adnatantem draconem conversum, tanquam cum protriturus, dextro vero in mari supradicti draconis cervicem erectus ac immobilis stare, et manu dextra clavam militarem elevatam ceu draconi minitans vibrare, sinistra vero hastam crocei coloris in terra defixam aureoque vexillo bifide ex illa et ornate defluente, atque ex nube coelestina beatissimae virginis Mariae infantulum Christum in ulnis gestantis sacram imaginem exurgentem ac „Patronam Hungariae" intitulatam continentem, erecte in medio tenere conspiciuntur."[1]

Prema toj diplomi rabi grad Senj još danas grb odnosno pečat.

Turopolje.

Među tolikim starim hrvatskim plemenskim općinama očuvala je sve do danas jedina turopoljska mnoge tragove i žive uspomene negdašnje slobodne plemenske općine. Ako i izvodi općina turopoljska svoje slobode na temelju povelje kralja Bele IV. od g. 1225., te je vazda zapremala odlično mjesto među inim plemenskim općinama hrvatskim, to ona ipak nije imala svoga posebnoga općinskoga pečata sve do prve polovice XVIII. vijeka. Na listinama, izdanim po turopoljskim županima počam od XIV. vijeka, nalazimo doduše pečata, ali ovi nijesu općinsko-plemenski, nego je župan na isprave stavljao svoj privatni pečat (sigillum nostrum). Ovi su pečati razna oblika i sadržaja, prema tomu, kojoj li je obitelji pripadao dotični župan, koji je ispravu izdao. Takove isprave imale su samo dokaznu moć u kotaru turopoljskom.

Na molbu turopoljskoga župana Sigismunda Škrlca, podijelio je god. 1737. u Beču datovanom poveljom kralj Karlo III. općini turopoljskoj autentičan pečat odnosno grb, koji je na istoj povelji u bojama naslikan i ovako opisan: „Scutum videlicet erectum ceruleum exhibens in principali loco et residentia dictae communitatis Lukavecz habitam turrim argenteam firmatam tecto rubeo, cujus cuspidi affixum brachium armatum distracta framea. Turris autem sita est in prato viridi, clausis valvis, ac extenso ponte ligneo super fossam et quatuor fenestris orbicularibus instructa, e quarum duabus superioribus minitantia duo aenea tormenta bellica cernuntur, turrim ipsam stipant duo armati satelites amictu rubeo cingulo et ocreis aureis, paludamentis seu clamidibus ..avi sive grisei coloris, in regione autem cephalica seu capite scuti fulgent a dextris tres stellae, sexcornes

[1] Sladović Povĕsti biskupijah senjske i modruške. Trst 1856. str. 361—4.

aureae pyramidaliter positae, a sinistris vero luna crescens aurea. Scuto demum incumbit galea consueta tornearia coronata, cujus apex aquila nigra pariter coronata, duo vexilla expansa, quorum dextrum insigne Croatiae, sinistrum vero Slauoniae regnorum refert, unguibus prehendens, laciniae a dextris aureae et caeruleae, a sinistris autem argenteae et rubrae; circumferentiam vero scuti hac epigraphe ambiente: Sigillum communitatis nobilium Campi Turopolya.[1]" Glavna svrha ovomu podjeljenju bijaše, da se stane na put mogućoj zloporabi privatnih pečata župana. Novim pečatom u buduće pečatane isprave imale su opće dokaznu moć kao i isprave, izdane po kakovom vjerodostojnom mjestu. Pečatnik izrađen u srebrenoj ploči, je ovalan, a pečat mjeri 68×61^{mm}. U njem (sl. 49.) u srijed ovalna štita s oznakom modre boje diže se okrugla kula sa zatvorenim vratima i spuštenim mostom, natkrita šiljastim krovom, povrh kojega stoji na desno okrenuta oklopljena ruka sa sabljom. Kula je građena od tesanog kamena, ima sa svake strane vrata po jedan okrugli prozor, dok s gornjih dvaju prozora proviruju na svaku stranu topovi. S desna i lijeva kuli stoji po jedan vojnik sa helebardom u ruci, okrenut licem prema kuli. S desna gore tri zvijezde piramidalno namještene, s lijeva rastući mjesec. Na štitu stoji okrunjena kaciga, na vršku krune jednoglav raskriljen orao, okrenut na desno; lijevom nogom drži zastavu, na kojoj je grb kraljevine Slavonije (među dvijem prugama na desno stupajuća kuna), a desnom zastavu posutu hrvatskim kockama. Sa šljema spušta se s obije strane štita plašt.

Sl. 49. Pečat općine turopoljske.

Pečat obrubljen je debelim člankovitim kolobarom, a među dva crtolika kolobara teče napis: ✻ ◡ SIGILLUM COMMUNITATIS NOBILIUM CAMPI TUROPOLYA 1737 ⁝ ◡ Izvorni pečatnik čuva se u arkivu plemenite općine Turopolja u Velikoj Gorici.

Grb plemenite općine turopoljske nalazimo i u kamenu isklesan nad vratima grada Lukavca u Turopolju. Tamo drže štit dva dvorepa lava, sa svake strane po jedan, a na okolo je uklesan napis: INSIGNIA UNIVERSITATIS NOBILIUM CAMPI TUROPOLYA 1752. Isti taj grb nalazimo i na modroj svilenoj zastavi turopoljskoj od g. 1828. S jedne strane je grb natkrit krunom sv. Stjepana, a okolo napis: VEXILLUM ET INSIGNIA NOBILIUM CAMPI TUROPOLYA ANNO 1737. COLLATA. Na drugoj strani je slika bogorodice s djetetom. Na šiljku zastave urezana je godina: 1828. Držak je crven.

[1] Izvornik u turopoljskom arkivu.

Vukovar.[1]

Vukovar se spominje u listinama već počam od konca XI. vijeka pod imenom Walkow, Valko, Volko. God. 1231. dobi mjesto od slavonskoga vojvode Kolomana svoje povlastice. Iz ove povelje razabiremo, da je Vukovar bio napučen Nijemcima, Madžarima, Vlasima i Hrvatima. Povlastice su slične onima, što su ih u to doba obično dobivali gradovi. Općina si slobodno bira svoga suca „major villae," pa nema dvojbe, da je već tada poput inih gradova i općina i Vukovarska rabila svoj poseban pečat.

Stari općinski život mjesta Vukovara, koje bijaše sjedište istoimene županije, potrajao je sve do oko polovice XVI. vijeka. Gradina, koja se iznad Dunava dizala u Starom Vukovaru na mjestu, gdje je danas franjevački samostan, bijaše sijelom župana županije vukovarske. God. 1543. osvoje Turci Vukovar, koji ostade sve do god. 1687. pod njihovom vlašću, kada ih sretna kršćanska vojska pod grofom Aspremontom iztjera za uvjeke iz njega. Sada opet poče općina vukovarska da živi, te se doskora razvije u lijepo trgovište. Novo procvala općina rabila je općinski pečat (slika 50.), koji potječe iz prve polovice XVIII. vijeka; oblika je ovalna, mjeri 23 × 22 mm., a u njem su dvije dvokatne kule sa tri prozora (2, 1) i tri kruništa. Od svake kule siže zid do ruba. Kule i zid od tesanoga su kamena. Između obije kule, koje su spojene svodom na luk, stoji uspravan sferičan štit, koji drži ostrag stojeći anđeo. U tom štitu stoji lav na lijevo okrenut, držeći desnom šapom na ramenu na naslonjenu zastavicu. Među vanjskim deblje, i nutarnjim sitnije zrnatim kolobarom teče napis: ✱ SIGILLVM · OPPIDI · WVKOVARIENSIS.[2]

Sl. 50. Pečat općine Vukovarske.

Emilije Laszowski.

[1] Bolje rečeno „Vukovo."

[2] Dr. Karl Lind Städte-Wappen von Oest.-Ungarn prikazao je grb Vukovara u bojama: Crveni štit sa zelenim tlom, na kojem stoji srebreni zid tvrđave sa zidanim višim svođenim vratima, na kojima stoji gol Turčin, pokrit srebrenim turbanom, s kojega mu preko leđa pada modar plašt, držeći pred sobom štit modre boje, u kojem se vidi zlatan dvorepi lav okrenut na desno.

ARHEOLOŠKE BILJEŠKE IZ DALMACIJE I PANONIJE.

IV.[1]

DALMATIA.

Doclea.

Prigodom iskapanja, što ih je u novije doba u razvalinama staroga rimskoga grada Docleje (Duga u Crnojgori) poduzeo ruski profesor Rovinski, našao se je oveći broj pisanih spomenika, koje je čuveni francuzki epigrafičar Cagnat objelodanio.[1] Gospodin Ljuba Kovačević, profesor na velikoj školi u Beogradu, boraveći godine 1893. na licu mjesta, prepisao je još daljnja tri dosele nepoznata napisa i jedan četvrti, koji je kod Cagnata netočno priopćen, pa mi ih je imao dobrotu poslati, da ih u „Vjesniku" priopćim.

Ti napisi jesu:

1) D I V O
TRAIAN
D D

= Divo Traian(o) d(ecreto) d(ecurionum). Napis je sigurno bio zapisan na počasnom spomeniku, koji je doklejska općina dala podignuti u čast cara Trajana iza njegove konsekracije (godine 117.).

2) M · EPIDIO
P · FIL · QVR
LATINO DEC

= M(arco) Epidio P(ublii) fil(io) Qu[i]r(ina) Latino, dec(urioni). . . . Iz iste obitelji spominju se na doklejskim spomenicima još i neki Epidius Filipus (CIL III 1707) i neka Epidia Celerina (CIL III 8287), a znade se za nju i iz drugih dalmatinskih napisa (CIL III 2696, 3178). Napis je dole nepotpun. Već Cagnat je opazio, da se tribus Quirina, a i flavijevsko ime na doklejskim spomenicima često opetuje, pa je pravom došao do zaključka, da je Doclea zadobila gradsko pravo ili od samoga cara Vespasijana (69—79) ili od kojega od njegova dva sina. U takovom slučaju uvrstili bi se građani u onu tribus, kojoj je car pripadao, a flavijevski carevi spadali su na tribus Quirina.

---

[1] I. Viestnik n. s. I. str. 148—183; II. Vjesnik n. s. III. str. 150—205· III. Vjesnik n. s. IV. str. 181—201.

[1] Comptes rend. de l' acad. des inscr. 1890. p. 142 i sl.

3) M · N O V I I o
Q · I V S T O
DEC · EX TESTA
MENTO · EIVS
5 T · NONIVS MA
XIMVS FRA
TER · PONENDVM
C V R A V T ·
L · D · D · D

= M(arco) No[n]io Qu(inti) [f(ilio)] Justo de-c(urioni), ex testamento eius T(itus) Nonius Maximus f[r]ater ponendum curavit. L(o-cus) d(atus) d(ecreto) d(ecurionum). Gentilno ime Nonius, za koje se po 5. retku odlučujem, javlja se na nekoliko mjesta po Dalmaciji, ali znademo i za Novijevce. U 2. retku prepisač ima na prvom mjestu Q, u koje je upisano maleno V. Tu bi se očekivala u prvom redu filijacija, kako sam ja i nadopunio; na oznaku kvirinske tribus u tako neobičnom skraćenju ne smije se misliti.

4) SERVENIÆ
MARCELAE
MATRI ·
OPTIMAE ·
5 FL · C · FIL ·
PRISCA
L · DDD

= Serveniae Marcelae matri optimae Fl(a-via) C(aii) fi(lia) Prisca. L(ocus) d(atus) d(e-creto) d(ecurionum). Priopćio Cagnat na navedenom mjestu str. 141 (= CIL III 8287 f), ali sa pogreškom u prvom retku i ispustivši drugi redak. Obitelj Servenia poznata je iz jednoga dalmatinskoga napisa pobliže nepoznate provenijencije (CIL III 3190), pa iz jednoga u Risnu (CIL III 8402). Flavia Prisca našega spomenika možebiti je istovjetna sa onom F // AVIA C · FILIA napisa CIL III 8281 (= 1706), koja sebi samoj (?) priređuje nadgrobni spomenik.

Drsnik u pećkoj nahiji u Albaniji.

G. Ljuba Kovačević, profesor na velikoj školi u Beogradu poslao mi je uz više drugih napisa iz Srbije i Stare Srbije, koji su međutim već drugdje obijelodanjeni, prijepis slijedećega nadgrobnoga napisa, koji je g. 1894 odavle od jednoga učitelja dobio:

D · M
FL KAPIIONI IABER
TO QVI CASV VIMI
NACIVM DASMINIA
5 latRONIBVS ATRO
ciSSIMA MORTEM

= D(iis) M(anibus). Fl(avio Kapi[t]oni [li]-berto, qui casu Viminacium Dasmini a [lat]ronibus atro[ci]ssima[m] mortem....

Napis, koji je dole nepotpun, govori o nekom Flaviju Kapitonu, koji je između Viminacija (Kostolac) i Praetorium Dasmini (negdje oko Aleksinca) od razbojnika okrutnu smrt pretrpio. IABERTO u 2. i 3. retku krivo je prepisano mjesto LIBERTO ili IADERTO. O pogibelji, kojoj su bili putnici po gornjoj Moesiji i Daciji od strane razbojnika izvrženi, priča nam više napisa, a ima za to podataka i u pismenoj tradiciji.[1] Tako doznajemo još iz dva

[1] Sr. Patsch u Bos. Glasniku XI (1899) str. 723 i sl., gdje se navode iz pograničnih krajeva Dacije spomenici CIL III 1559 (= 8009), 1579 i 1585 (= 8021).

gornjomoesijska napisa iz Orahovca[1] i iz Debelice na Timoku[2] za ljude, koje su razbojnici ubili. Kakovi su to razbojnici bili, koji su te krajeve u drugoj polovici II. i u III. vijeku uznemirivali, ne može se sigurno reći, ali nije nemoguće, da bi to mogli biti domaći ustaše, koji se pobuniše protiv rimskoga gospodstva, a za koje doznajemo, da je M. Aurelije od njih ustrojio neke vojne odjele.[3]

Studenica u Staroj Srbiji.

U CIL III 8292—8294 priopćena su tri nadgrobna napisa, koji bi se imali nalaziti u Studenici, tri sata na sjever od Peći (Ipek) u razvalinama pravoslavne crkve. U Corpus dospješe ti napisi iz jedne Evansove radnje (u Archaeologia XLIX 1 str. 69), ali ovaj ih nije sam vidio, nego preštampao iz Milojevićevoga „Putopisa Stare Srbije" str. 166. Meni se čini, da se od ovih napisa barem br. 8292 i 8294 imaju uvrstiti među „inscriptiones falsae", jer osobe, koje se u tim rimskim napisima navode, imaju srpska imena, tako u br. 8292 VELS SADRAGITA (= Velša Dragita) i kći joj BLAZZIZA (= Blažica), a pogotovo u br. 8294 MILIZZA BOSSINA (= Milica Božina) i VLPIVS VVLCASSINVS (= Vukašin). Tko je ove napise skovao, neznam, jer mi Milojevićev putopis nije pri ruci, ali toliko držim, da je nemoguće i pomisliti, da bi se ikada u jednom srpskom manastiru za domaće ljude mogli latinski nadgrobni napisi na način antiknih sastavljati. Da su ti napisi autentični, što sigurno nisu, to bi oni bili dokazala za eksistenciju slavenskoga življa u Staroj Srbiji još u rimsko doba a možda je ovakova misao i nagnala falsifikatora na ovaj posao.

Kao prilog poglavlju faličnih napisa[4] navodim ovdje još nešto, što sam sâm doživio. Prije jedno 10 godina poslao mi je jedan sasma pristojan sabirač starih novaca (pokojni Panaotović u Mitrovici) cijelu kolekciju posve nespretno složenih patvorina latinskih napisa iz Srbije, koje je njemu bio poslao jedan u Srbiji služeći ovostrani nevaljanac (ime sam zaboravio) u namjeri, da od njega izmami kakovu nagradu. Kako je taj čovjek svršio samo par gimnazijskih razreda, ti su tobožnji napisi, u kojima su veliku ulogu igrali carevi Konstantin i Dušan, vrvili pogreškama protiv gramatičkih i epigrafskih pravila. Nije dakle trebalo mnogo stručnjačke vještine, da se odmah prepozna karakter tobožnjih spomenika i čovjeka, pa ih je onaj dobrijan od g. Panaotovića dobio natrag ne polučiv željenoga cilja.

Vis (Issa).

Stara grčka naselbina, koju je na početku IV. vijeka pr. Kr. zasnovao syrakuški tyran Dionysije stariji, sterala se je po brežuljku Gradini sjeverno

[1] CIL III 8242.

[2] Patsch n. m.

[3] Vita Marci 21, 7 „latrones etiam Dalmatiae atque Dardaniae milites fecit. Sr. o tomu pitanju još i Premersteinovo razlaganje u Wiener Jahreshefte III. Beiblatt Col. 151 i sl.

[4] U Staroj Srbiji se je u sedamdesetim godinama našlo ljudi, koji su iz koristoljublja falsifikovali oveći broj starosrpskih zlatnih novaca, koji se u staro doba nikada nisu ni kovali.

od viške luke.[1] I u rimsko su doba na Gradini i ispod nje bile javne neke zgrade, od kojih se mjestimice vide dosta znatni ostanci zidova, naročito u vinogradu gg. braće Dojmi, koji su mi uz prečasnoga gospodina mjesnoga župnika Don Apollonija Zanellu prigodom mojega boravka u Visu bili na uslugu. U vrtu franjevačkoga samostana, koji zaprema onaj poluotočić, što zatvara višku luku s istočne strane, sačuvaše se temelji rimskoga kazališta,[2] iz kojega potječu mnogobrojni arhitektonski ulomci, koji se čuvaju u tom samostanu. Prije više godina našla su gg. braća Dojmi na svojem zemljištu više ogromnih kipova rimskih careva prvoga stoljeća, kojima je po svoj prilici bila urešena kurija gradski uređene općine issejske u rimsko doba. Ti se kipovi dijelomice čuvaju u jednoj kući gg. braće Dojmi (kbr. 492), dočim je jedan kip i jedna glava (Vespasianus) kao dar dospio u dvorski muzej u Beču.

Sl. 51. Portret rimskoga cara Augusta. Iz Visa 1/6 n. v.

Lijepu zbirku starih grčko-dalmatinskih novaca posjeduje domaći župnik i kanonik g. Apollonije Zanella, koji mi ih poznatom svojom ljubežljivosti ne samo na porabu stavio, nego dapače naknadno na točnije proučavanje u Zagreb poslao bio, što mi je od velike koristi bilo. Uz to imaju gosp. Zanella, gg. Dojmi i njihova šurjakinja veći broj grčkih vaza sa slikarijama i bez njih, koje bi, ako i nema među njima primjeraka znatnije vrijednosti, ipak zaslužile, da ih se jednom objelodani. Ne odričem se, da to ne ću možda jednom sâm učiniti, ali bi u tu svrhu još jednom morao par dana boraviti na Visu, pošto u tu svrhu ne dostaju moje bilješke i slabo uspjele fotografije, što sam ih za par ura u Visu načinio.

Ponajglavniji predmeti, što ih gg. Dojmi posjeduje jesu:

1. Glava kolosalnoga kipa sa portretnim crtama, (sl. 51.) od mramora, 0·545 m. visok; visina lica 0·275 m. Dobro je sačuvana, samo što joj manjka komadić nosa; lijeva je strana pokrita naslagom vapna. Na doljnjem kraju vrata je odjelana, da se može umetnuti u kip. Prikazana je starija osoba sa tri nabora na širokom čelu, povrh kojega je u ponešto svinutim čupama poredana po srijedi razdijeljena razmjerno dosta gusta kosa. Ispod plosnato svedenih obrva nalaze se duboko ležeće oči. Brci i brada su obrijani, pa se uslijed toga jače opažaju veoma ističuće se kosti mršavih obraza. Široki obradak izilazi toliko, da leži u istoj visini sa krajevima veoma

[1] O Visu u grčko doba sr. moje djelo: Die Inschriften und Münzen der griech. Städte Dalmatiens. Wien 1898. — Sr. takoder Ljubić Studi archeologici sulla Dalmazia u Archiv f. Kunde oest. Gesch. qu. XXII str. 264 i sl.

[2] Ap. Zanella Teatro romano a Lissa u Bull. Dalm. XVI (1893) str. 72—77, 83—91 sa tablom.

uskih usnica. Pravilna uha ponešto se odalečuju od glave. Izražaj lica je ozbiljan i hladan, skoro bi rekao mrk, pa odaje nešto majestetičnoga, osobu, koja je vična da zapovijeda. Sve ove crte opažaju se na mnogobrojnim portretima rimskoga cara Augusta (+ 14 posl. Kr.), koji su nam se sačuvali,[1] pa ako ova portretna glava u opće prikazuje kojega rimskoga cara, a na to se kod ogromnih njezinih dimenzija jedino može pomišljati, to jedino možemo misliti na cara Augusta. Vanredno malo ima portreta, koji Augusta prikazuju kao stara čovjeka, a i ti se ne podudaraju u svim pojedinostima sa ovom glavom iz Visa, kojoj manjka i svinuti čuperak kose, koji na Augustovim glavama redovito nalazimo na obrazima ispred ušijuh. Sve to ne treba da nas mnogo smeta, pošto viška glava ima drugih nesumnjivo karakterističnih crta Augustovih, dočim sa portretima drugih careva nema nikakove sličnosti. Radnja je ostrag i na desnoj strani prilično nemarno izvedena, jer je kip valjda uz zid tako stajao, da se te strane nisu opažale. Glava ne spada na torze, koji se ovdje niže opisuju.

2. Ogroman muški kip, 1·73 m. visok, rađen od dva komada kamena, od kojih se je gornji umitao u odgovarajuću udubinu doljnjega. Manjkaju: glava s vratom, cijela desna ruka i lijeva počam od lakta, lijeva noga počam od sredine listova, prednji dio desnoga stopala i komadi odjeće. Od baze je samo lijevo jedan komad sačuvan. Prikazana je zrela muška figura, odjevena himatijem, kojemu je jedan kraj prebačen preko lijevoga ramena, a koji joj omotava samo jedan dio te ruke i doljnji dio tijela do koljena. Do desne noge, na kojoj počiva cijela težina tijela, stoji 0·62 m. visok panj uljike sa osam u dva vertikalna reda poredanih kvrga. Ispod treće kvrge do noge zapisano je APo,[2] sigurno početna slova imena umjetnika grčkoga porijetla (A p o l l o n i o s?), od kojega je bio načinjen i drugi jedan kip sa viške Gradine sasma sličan onomu, što je opisan pod br. 3., koji je g. Dojmi preko admirala Sternecka darovao dvorskomu muzeju u Beču. Taj drugi kip, od kojega sam vidio fotografiju, bio je načinjen od jednoga komada kamena. Ovdje opisani kip prikazuje rimskoga cara pod obličjem Jupitra, pa si ga moramo pomisliti tako nadopunjena, da se je podignuta desnica upirala o žezlo, a spuštena ljevica da drži munju.

3. Treći ogromni kip sa Gradine prikazuje nam typus kipa rimskoga cara, odjevena bogato nabranom togom, kako u svojstvu vrhovnoga državnoga svećenika žrtvuje. Manjkaju mu glava, ruke i noge, a tijelo je sastavljeno iz tri komada, koji su se jedan na drugi prisastavili (gornji do pojasa, doljnji i komad tijela sa desnim ramenom i rukom). Visina sačuvana torsa 1·40 m.

4. Gol muški torso od mramora, 0·48 m. vis., kojemu je sada manjkajuća glava bila od posebnoga komada kamena rađena i čavlom na tijelo pričvršćena. Manjkaju još obije ruke i noge, od kojih je lijevom bio živo zakoračio. Radnja srednje ruke.

5. Više arhitektonskih komada, kao ulomci stupova i arhitrava i t. d.

6. Tri ulomka gore i lijevo nepotpune ploče sa napisom, 0·61 m. vis., 0·75 m. šir., 0·275 m. deb.; na desnoj strani otesana. Krasna slova I. vijeka po-

[1] Bernoulli Römische Ikonographie II¹ str. 55. [2] CIL III 3077.

L·SE RVILI
P·F SER
D·A·L·M A·S·I V S
S F·

slije Isusa. Objelodanjeno u CIL III 3079 ali sa znatnijom pogreškom. Čitam: . . . L(ucius) Servili[us] P(ublii) f(ilius) Ser(gia) Dalmasius [p(ecunia)] s(ua) f(ecit).

7. Ulomak ploče od vapnenjaka, desno, lijevo i dole okrhan, 0·53 m. visok, 0·50 m. šir. i 0·13 m.

C·IVLIVS·MVSTEL

debeo. Slova kasnijega carskoga doba. Valjda: [C(aius)] Julius Mus[t]el[us]....

U prečasnoga gospodina župnika Apollonija Zanelle nalazi se jedna mala ženska glavica od mramora, 0·085 m. vis., sa veoma ispranom površinom; oštećena na nosu. Stoji na vratu ponešto na desno nagnuto. U sredini raščešljana kosa pokriva uši do polovice, a nalazi se u njoj jaružica za diadem, koji je bio od druge tvari, po svoj prilici od kovine. Stražnji dio glave pokriva koprena, koja dopire do ušijuh. Posao je bio ostrag kao obično zanemaren. Prikazana je bila božica, i to valjda najprije Aphrodita ili Artemida.

Karlobag (Vegia).

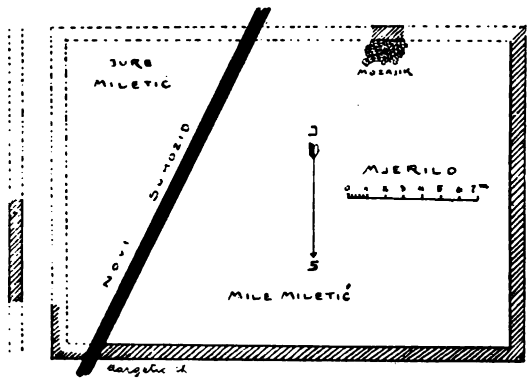
O starinama iz Karlobaga napisao sam opširan članak u ovom časopisu[1], kojim sam nastojao, da dokažem, kako je ovdje već u prvo carsko doba rimsko stojao neki razmjerno dosta važan gradić, za koji mi je vjerojatno, da je bio istovjetan sa mjestom, koje stari pisci nazivlju Vegium, Οὐεγία i Bigi, kojemu antiknomu imenu, kao da se je osnova očuvala i u današnjem imenu grada Baga. Bivši u rujnu 1900. u Karlobagu imao sam prilike, da obiđem neka nalazišta starina, pa sam tom prilikom doznao za neke nove podatke.

Posve zapuštenom Marija Terezijanskom cestom, sagrađenom za porabu pješaka i tovarnoga blaga — kolnikâ naime u Lici prije francuskoga gospodstva nije bilo —, dolazi se u mali zaselak Drvišicu, gdje je na sjeveroistočnom obronku brda Vidovca glavno nalazište starina. Tu su iskapali Slamnik, Rukavina i Biljan, ali žalibože nije se posao izvodio onako kako je trebalo. Išlo se je za tim, da se nađe predmeta ili zemljište iskrči, kako bi postalo prikladnim za kulturu; na znanstveno istraživanje ili na očuvanje nađenih građevnih objekata, nije se ni u snu pomišljalo, pa se je tu — iskrčilo nešto, što je trebalo pomno pretražiti, a onda sačuvati. Na obronku Vidovca kod Drvišiće nalazila se je naime tamo, gdje su si Jure i Mile Miletić iskrčili vrtlove, velika odličnija zgrada sa mozajicima, mramornim pločama i konzolama obloženim zidovima, sa kamenim stupovima i plastičkim uresima, kako to još dokazuju — neznatni ostanci.

Za svoga kratkotrajnoga boravka u Drvišici ja sam uz pripomoć g. Franje Deželića, ravnatelja više pučke učione u Karlobagu, pregledao svaki ulomak ciglje,

[1] Vjesnik hrv. arh. dr. N. s. III. str. 150—171.

što su ju Miletići u zadnje vrijeme izvadili i na nekoliko hrpa sasuli, da nađem takove komade, koji su sprovideni tvorničarskim pečatima, a onda sam pokušao, da izmjerim i nacrtam položaj meltom zidanih zidova, od kojih se još dosta znatni ostanci fundamenta vide. Poradi bujno poraslih smokava nije to bio baš lagan posao, pa stoga ne jamčim, da je priloženi nacrt (sl. 52.) posvema točan. Sigurno je, da je sjeverni zid po prilici 25 m. dug, a zapadni 17·85 m., i da se ispred istočnoga pročelja nalazio 1·60 m. širok trijem, koji je bio ograđen 0·62 debelim zidom, od kojega se u zemlji sačuvao 5·40 m. dug komad temelja. Punktirani dijelovi istočnoga i južnoga zida još su u zemlji, samo na jednom mjestu na jugu iskopana je ispred 1·65 m. dugoga komada zida 0·75 m. duboka jama, tako da se može viditi mozajik, sastavljen od bijelih kamenčića. Sjeverni zid ove oblongne zgrade, koja je po Slamniku[1] sastojala od tri prostorije, služi sada na zemljištu Mile Miletića kao ograda jedne terase, a sačuvan je od njega povrh sadanje razine 1 65 m. visok komad; na zapadnoj je strani otkopan samo ugao na 1·50 m duljine, dočim je ostalo kao što i veći dio južnoga i istočnoga zida još u zemlji. Da li je i na zapadu, pa možda na sjeveru i jugu ispred zgrade bio trijem, kao što je na istoku, nije se dalo ustanoviti. Jure Miletić pripovijeda, da je našao i šareni mozajični pod, koji da je prikazivao ružu, ali da je isti, kada je nastalo hladno vrijeme, popucao i posvema se razasuo.

Sl. 52. Tloris rimske zgrade u Drvišici kod Karlobaga. Mjerilo 1 : 400.

Iz ove velike po svoj prilici javne zgrade potječe velika većina onih predmeta, koje sam u svojem članku o Karlobagu opisao, naročito svi oni predmeti od kamena (str. 153—157) i pečene zemlje (str. 157 —166), dočim je veći dio zemljanih lampica, staklenih i bronsanih predmeta po svoj prilici iz raznih grobova, koji su na drugim mjestima nađeni. I sada sam tu pokupio ulomaka mramornih pločica, kojima su se oblagali zidovi, tri komada mramornih konzola i više ulomaka ciglje sa pečatima, među kojima se nalaze i dva iz dosele u Karlobagu nezastupanih tvornica. Te ciglje jesu: A. od žutkaste zemlje i sa udubljenim slovima:

1. Tri ulomka iz tvornice L. Minicija Pudensa

L·MIN	L·MINI	INICI
PVDEN	PVDE	VDENTS

2. Tri ulomka iz tvornice L. Statija Justa

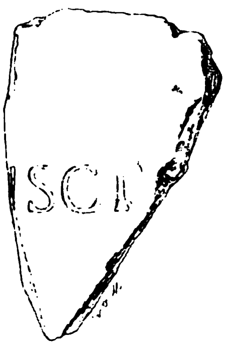
L·S·IVS	L·S·IVS+	L·S·IV

[1] Vjesnik hrv. arh. dr. N. s. III str. 151.

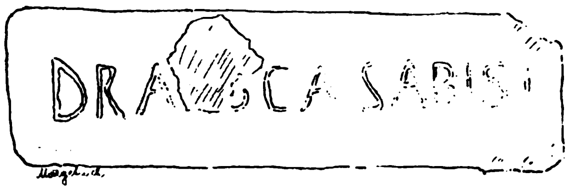
3. Dva ulomka iz tvornice C. Titija Hermerosa

C·+TI·HERMERO ?OT

4. Jedan ulomak iz tvornice nekoga Prisca (sl. 53.). Moglo bi se pomišljati na Q. Granija Prisca, koji je

Sl. 53. Ulomak rimske cigije sa pečatom. Iz Drvišice.

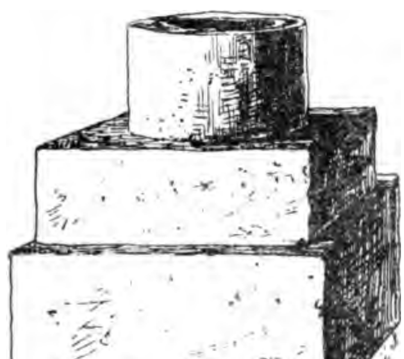

Sl. 54. Pečat na rimskoj cigiji. Iz Drvišice $1/2$ nar. vel.

razvozio svoje proizvode po istočnim i zapadnim obalama jadranskoga mora.[1]

B. od crvenkaste zemlje i sa relijefnim slovima:

5. Ulomak ciglje sa nejasnim 0·10 m. dugim i 0·03 m. širokim pečatom (sl. 54). Sigurna su prva dva slova DR, treće slovo bi moglo biti A ili drugi potez od V, koji bi onda bio u savezu sa prediducim R. Zatim slijedi mjesto, na kojem je površina sa jednim cijelim i jednom polovicom slova uništena, a tu drugo (dotično peto) slovo završuje okruglo. Iza toga su C i A sigurni, a iza maloga razmaka opet S i A; ono što sada slijedi može biti R ili B, a onda još ima tragova od tri slova, od kojih u zadnjem ima sigurno vertikalan potez. Ne usuđujem se predložiti ikakovo čitanje, ali toliko mogu opaziti, da se nijedan od dosele priopćenih pečata sa jedne i druge strane jadranskoga mora, ne može s ovim u savez dovesti.

Sl. 55. Kamenica iz Drvišice kod Karlobaga $1/14$ nar. vel.

U blizini zgrade morali su se nalaziti i grobovi sa spaljivanim mrtvacima, što dokazuje jedna kamenica neobična oblika, nađena u vrtu Mile Miletića. Ta kamenica od vapnenjaka (sl. 55), za koju vlasnik drži, da je služila kao podnožje za kakovu „banderu", ima oblik baze sastojeće od dvije četverouglaste ploče i obloga nastavka na gornjem kraju. Totalna visina iznosi 0·635 m. (računajuć od dole gore 0·305+0·175+0·155), gornji promjer 0·45 m., srednja širina 0·492 m., a doljnja 0·565 m. U gornjem oblom dijelu je 0·19 m. duboka izdubina od 0·22 m. promjera, oko koje je bio

[1] Tvornica Q. Granija Prisca morala se je nalaziti u Aquileji ili njezinoj okolici. odakle se za njezine ciglje znade iz Monfalcona i okoline Udina (most Cormos; CIL V 8110, 90). Iz Dalmacije spominju se takove ciglje iz Korčule (CIL III 3214, 7) i Solina (Bulić Inscr. mus. Sal. p. 294 fragm.; 496, 13.

još i 4—5 cm. debeo sada uslijed upliva leda odlomljeni nastavak, na koji je pristajao poklopac, koji se nije sačuvao.

Nadati se je, da će Miletići i kod daljnjega krčenja naći predmeta rimskoga doba, pa će rodoljubivi Karlobažani, a na čelu im načelnik g. Dragutin Smojver, kojega prošlost grada živo zanima, sigurno rado nastojati, da se barem to spasi za narodni muzej.

G. ravnatelj Deželić mi je pripovijedao, da se na zapadnoj strani Vidovca u moru vidi mnogo ulomaka od rimskih vinskih amfora, pa da se u Karlobagu općenito misli, da se je tamo jednom razbio rimski brod, koji je takovim posudama natovaren bio. Da stvar izvidim, odvezosmo se na lice mjesta, gdje sam zaista u moru vidio mnogo takovih hrbina, ali se ujedno osvjedočio, da je ono općenito mišljenje neispravno, pa da su se ti ulomci spuznuli sa obale u more. Na zapadnom obronku brda Vidovca, koje se uzdiže do kakovih 150 m. apsolutne visine, nalazi se naime počam od mora pa sve do razvaline kapelice sv. Vida po veoma gričevitoj zemlji razasuta sva sila ulomaka takovih amfora. Pokušasmo na jednom mjestu nožićima kopati, pa smo odmah pod površinom našli pripaljenih ljudskih kostijuh, nagomilanih ulomaka od barem dvije amfore, četiri poklopca od amfora, od kojih jedan ima samo gukicu za prihvaćanje, dočim ostale imaju: 1. još jednu ekscentričnu gukicu; 2. slovo Δ; 3. na jednoj strani slovo A, a na drugoj ꟼ (?). Nema dakle sumnje, da je ovdje bilo u ranije rimsko doba, kada su se mrtvaci još spaljivali, groblje siromašnijega svijeta, kojemu se je pepeo u amfore metao i tu na Vidovcu pokapao. Amfore su nedga bile u zemlji, ali ovu su tečajem vremena kiša i bura odnijele u more, a sa zemljom učiniše taj put i mnoge hrbine, koje su dospjele na površinu.

Dalje gore našao sam i tri ulomka od žrvnjeva, a jedan veći ulomak valjda od rimskoga žrvnja našao sam u samoj kapelici sv. Vida, kamo ga je valjda koji pastir, kojemu se je kamen dopao, doneo. Na glavici Vidovca koči se dosta znatna teško pristupna sredovječna ruševina Vidovgrada, ali nisam smio da se do nje popnem, jer inače ne bi bio dospio u Drvišicu. Tim točnije sam pregledao, izmjerio i nacrtao prilično dobro sačuvanu razvalinu crkvice sv. Vida, koja u arhitekturi ima romanskih i gotičkih elemenata, ali o njoj ću govoriti drugom prigodom.

Rimskih grobova se je našlo i na drugim mjestima, naročito u Baškom Dolcu na sjevernoj strani grada. Karlo Tomljenović, umirovljeni financijalni nadmornar u Bagu našao je krčeći g. 1889. svoj voćnjak Pričac, koji se nalazi uz novu cestu, dvije kamenice od vapnenjaka.[1] Jedna neobičnijega oblika (sl. 56.) izgleda kao baza od stupa sa 0·70 m. širokom i 0·20 m. visokom plintom, na

Sl. 56. Kamenica iz Pričca u Baškom Dolcu 1/14 nar. vel.

[1] Ljubić Viestnik hrv. arh. dr. XI. str. 106; Patsch Die Lika Col. 110.

kojoj počiva 0·12 m. visoko profilirano okruglo podnožje. Promjer 0·27 m. duboke izdubine, koja se prema doljnjem kraju raširuje, iznosi gore 0·415 m. Izvana su na tri mjesta udubine ispunjene olovom za pričvršćenje poklopca, koji se nije sačuvao. U kamenici, koju je g. Tomljenović narodnom muzeju darovao, ali još nije dopremljena, bilo je pripaljenih čovječjih kostiju i ulomaka od zemljanih zdjelica i staklenih bočica. Druga kamenica običnoga oblastoga oblika, 0·38 m. vis. sa isto tolikim promjerom, ima gore zažlijebljen nastavak, na koji je pristajao manjkajući poklopac. U njoj je osim kostiju bila zemljana lampica sa pečatom ATIME,[1] dvije staklene bočice[2] i dvije staklene zdjelice, od kojih je prva tri komada narodnomu muzeju poklonio g. šumar Karmelo Zajc. Pokraj kamenice našla se je i druga jedna zemljana lampica i bakren novac, velik kao bivša četvorka, sigurno rimski iz I. ili II. vijeka.

U kući gđe. Ane Milinović nalazi se također jedna kamenica od vapnenjaka, bez poklopca, 0·31 m. visoka, 0·43 m. u promjeru, dole nešto uža. Nađena je od prilike g. 1862 kraj „kraljičine" (Marija Terezijanske) ceste povrh kuće, koja je negda bila Karla Miletića, dakle u Drvišici.

Slična obla kamenica od vapnjenjaka, bez poklopca, leži pred ulazom u zvonik župne crkve sv. Karla. Visina 0·40 m., promjer 0·45 m., promjer 0·275 m. duboke izdubine 0·35 m. Na gornjem su rubu četiri plitke udubine za pričvršćenje poklopca; u trima još ima olova, a u dvije ostanci željeznih čavala. Provenijencija nije pobliže poznata.

Najznatniji spomenik iz Karlobaga je oblongna bronsana škrinjica za pepeo L. Sestija Silvestra, koju je na svojem zemljištu našao Pave Prpić, baški Dolac k. br. 38. Taj se je lijepi i rijetki komad kod vađenja žalibože pokidao na mnogo komada, koji se nisu svi pokupili, pa se tako škrinjica ne može restaurirati. Prpić je te ulomke prodao načelniku Dominesu, od kojega ih je ravnatelj S. Ljubić kupio za narodni muzej. Od ono šest bronsanih 1·5 mm. debelih ploča, iz kojih je škrinjica sastojala, bile su četiri oblongne, a dvije kvadratične. Od potonjih se nije nijedna sačuvala, a od oblongnih su se dale dvije sastaviti skoro cijele, svaka iz 10 ulomaka, tako da se vidi, da je jedna bila 0·69 m. duga i 0·475 m. šir., a druga 0·67 × 0·478 m. Od trećega komada sačuvalo se 5 ulomaka, koji sastavljaju 0·505 m. dug fragmenat oblongne ploče, a od četvrte ploče se ništa nije sačuvalo. Ploče su bile prikeljene na 0·066—0·074 m. široke a 4 mm. debele okvirne letve, koje su na svojim nutarnjim rubovima urešene dvostrukim redom listova. Takovih je letvica moralo biti 8 duljih i 16 kraćih, a sačuvalo se je što cijelih što ulomaka od 13 komada. Na dvije okvirne letve, kojima je valjda bila zaokvirena, ona ploča, na kojoj je napis, izrađeno je spomenuto lišće na odskok, a ispod njega nalazi se odebela narezuckana crta; na ostalim komadima lišće je samo plitko zarezano, a dole jednim žljebićem omeđeno. Od tih letava 4 nepotpuna komada su dvostruka, načinjena tako, da je jedna ploča cijelom duljinom pravokutno previnuta. Na jednom od tih komada isječen je oveći komad

[1] Brunšmid Vjesnik hrv. arh. dr. N. s. III. str. 167 br. 8.
[2] N. m. str. 168 br. 1 i 2.

u obliku nepravilnoga peterokuta, a kako se ta luknja nalazi baš na sredini (potpunoga primjerka), to nije nevjerojatno, da ona stoji u savezu sa zatvaranjem škrinjice. Preostalih 5 letava rađeno je svaka osebice, a možda su bile na pristajućim rubovima jedna s drugom skeljene. Tri cijela komada (jedan sastavljen iz dva ulomka) na užim nutarnjim rubovima su duga 0·441, 0·445 i 0·446 m., a

Sl. 57. Bronsana ploča sa napisom od škrinjice za pepeo. Po prilici 1/6 nar. vel.

na duljim vanjskim 0·563, 0·567 i 0·575 m. Jedini cijeli dulji sa relijefnim lišćem, sastavljen iz 4 ulomka, ima u duljini 0·523, odnosno 0·648 m.

Napis (sl. 57.), urezan lijepim slovima I. stoljeća, glasi: L(ucio) Sestio L(ucii) f(ilio) [S]er(gia) Silvestri, decur(ioni), annor(um) XXIII L(ucius) Sestius T(iti) f(ilius) Ser(gia) Clemens pater t(estamento) p(oni) i(ussit).[1]

[1] Spomenik je publiciran od S. Ljubića Viestnik XI str. 105. u CIL III. 10027 i od K. Patscha Die Lika Col. 106.

Iz ovoga napisa doznajemo za jednoga općinskoga vjećnika (decurio) karlobaškoga u rimsko doba, koji je u 23. godini života umro. Karlobag je dakle imao u rimsko doba gradsko ustrojstvo, a sudeći po tribus Sergia, kojoj je mjesto pripadalo, smijemo zaključivati, da je, kao što i Senia, gradsko pravo dobilo po svoj prilici već od cara Augusta.

Sl. 58. Staklena pisaljka. Iz Karlobaga. ²/₃ n. v.

Sl. 59. Staklena bočica. Iz Karlobaga ²/₃ n. v.

Osim onih u pređašnjem mojem članku o Karlobagu spomenutih predmeta, našao sam u narodnom muzeju još nekoliko, koji su u starije doba prirasli, a bez točnije oznake, gdje su nađeni. Spomena su vrijedna samo tri predmeta od stakla: 1. i 2. Dvije bočice za parfum od tankoga zlatnožutoga stakla, oko kojih je omotana tanka bijela staklena nit, tako da izgledaju kao narebrene. Na krugljastu tijelu stoji odugačak tanak vrat, koji se na otvoru raširuje. Jedna (sl. 59), 0·085 m. vis., na jednoj je strani razbijena, a drugoj, koja se je pod uplivom vatre, kojoj je kod spaljivanja mrtvaca izvržena bila, navorala i izvitlavila, manjka gornji komad vrata.

Sl. 60. Ulomak sjekire bronsanoga doba. Iz Karlobaga ²/₃ n. v.

3. Igli naličan predmet od stakla (sl. 58), 0·19 m. dug, na troje slomljen, sa špiralnim zavojima na gornjem i doljnjem dijelu. Na gornjem kraju dole svinut završuje okruglom pločicom. U koju je svrhu ovaj predmet služio, ne znam; valjda nije kao igla ukosnica, nego možda prije kao stilus za pisanje po voštanoj ploči. Poradi krhkosti materijala nije baš za to najzgodniji.

Po vrijednosti neznatan, ali za to ipak važan predmet je gornji ulomak jedne bronsane sjekire (sl. 60) sa vertikalno stojećim porubom, na kojem je samo zabilježeno, da je iz Karlobaga. Ovaj 0·07 m. dugi i 0·03 m. široki ulomak spada valjda u onu vrstu sjekira, koju W. Osborne[1] nazivlje letvičastim celtovima (Leistencelte, hâches à talon), a najviše odgovara onomu komadu, koji je u njegovu djelu naslikan na tabli X. br. 11.; na našem komadu ne sačuvaše se sjecalo i onaj komad sa poprječnom letvicom, kojoj je bila svrha, da zapriječi, kako ne bi sjekira kod porabe sasma zašla u procijepljeno svoje držalo.

[1] Das Beil str. 42 i sl.

Ovaj ulomak dokazuje. da je u Karlobagu svijet živio već prije 3000 godina, a kako se je našlo nekoliko neznatnijih predmeta iz prethistorijskoga željeznoga doba, možemo zaključivati, da je mjesto od toga vremena bilo trajno naseljeno.

Sv. Juraj kod Senja (Lopsica).

Na groblju ovoga mjesta nalazi se razvalina crkvice gotičkoga sloga, u kojoj još stoje na svojim mjestima[1] ornamentovane glavice, na kojima je počivao šiljati svod. Pri gradnji te crkvice upotrijebilo se kao obično i antiknoga materijala, pa sam u sjeverozapadnom uglu našao ulomak dole profiliranoga rimskoga spomenika od bijela mramora, 0·55 m. visok i 0·97 m. širok, sa 0·10 m. visokim slovima ranijega carskoga doba. Sačuvana je samo lijeva veoma otučena strana zadnjega redka: V E I [illegible] T E R [illegible] A V

Treće slovo bi moglo biti i R, ali je tamo kamen na desnoj strani otučen. Iza šestoga slova je veći razmak; možda je tamo stojala piknja. Napis se neda nadopuniti.

Na ogradi izvora blizu morske obale leži više tesanih kamenih ploča, na kojima su negda bili rimski napisi, ali su se uslijed atmosferskih upliva posvema izlizali. Na četiri takova ulomka, koji valjda potječu od jednoga te istoga spomenika, još se raspoznaju zarezani okviri.

Na brežuljku tik uz more, gdje još stoje ostanci utvrde XVII. vijeka, iskapao je prije nekoliko godina presvijetli gospodin Dr. Isidor Kršnjavi, koji je tu našao mnogo ulomaka od rimskih posuda. Nema sumnje, da je i ovdje bilo rimsko groblje za spaljivane mrtvace, kojima se je pepeo pohranjivao u zemljanim amforama kao ono na Vidovcu kod Karlobaga, na Nehaju kod Senja i drugdje po hrvatskom Primorju.

Pisani kamen u Lomskoj dulibi (kotar Perušić).

U ovom sam časopisu[2] već priopćio napis, koji se nalazi na živcu kamenu u državnom šumskom srezu Lomska duliba, a u predjelu Legenac na teritoriju upravne općine Kosinj (kotar Perušić), jedno 20 km. na jug od sela Krasnoga, odakle se najzgodnije onamo doći može. Od toga t. zv. pisanoga kamena, stojala su mi na raspolaganje dva netočna prijepisa, a treći jedan dobio je g. Dr. Karlo Patsch, kustos bosansko-hercegovačkoga muzeja, koji se je također tim spomenikom bavio,[3] ali poradi netočnosti prijepisa, koje su načinili nestručnjaci, nismo ni jedan ni drugi mogli doći do konačne redakcije teksta i točnoga ustanovljenja sadržaja. Poradi toga pošao sam koncem kolovoza 1900. u prijatnom društvu g. državnoga šumara Janothyka iz zaista krasno ležećega Krasnoga, pod

[1] Kako mi priopćuje g. Ilija Šarinić, ravnajući učitelj u Švici, imalo bi se to groblje prekopati i razvalina demolirati.

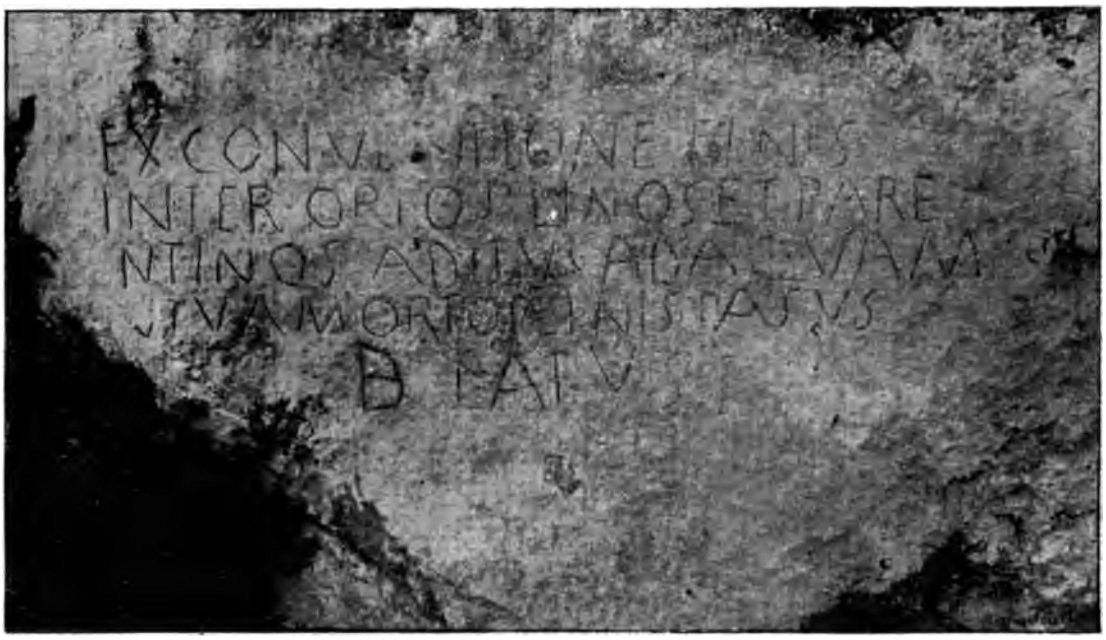
[2] Vjesnik hrv. arh. dr. N. s. III str. 174–177.

[3] Die Lika in röm. Zeit. Col. 22—23

kojega spada Lomska duliba, na lice mjesta, te sam napis fotografisao, otisnuo i prepisao.

/ / / / / / /
/ / / / / / / /
ANO 1786
VEXILIFER
SZECSEN
/ / / / / / / / / / / / / / / /
/ / / / / / / / / /

„Pisani kamen" je ogroman živac u srijed jelove prašume, od prilike 5 m. visok, a 7 m širok, koji se ničim od svojih mnogobrojnih susjeda ne razlikuje. Pročelje njegovo od naravi oravno, ima danas dva napisa: lijevo je bio plitko udubljen napis od negda sedam redaka, od kojih su prva i zadnja dva besposleni ljudi navodno šumarskim čekićima razbili. Preostala tri pričaju, da je

Sl. 61. Napis na „pisanom kamenu" u Lomskoj Dulibi.

na tom mjestu godine 1786. bio neki zastavnik Szecsen, koji je ovamo valjda dospio na lovu. Bio je valjda Madžar, a služio u ratnoj mornarici.

U sredini „pisanoga kamena" nalazi se na ne sasma izravnanom kamenu na 0·90 m. šir. i 0·30 m. visokom prostoru dobro sačuvan rimski napis (sl. 61.) koji ja sada ovako čitam:

EX CONVENTIONE · FINIS
INTER · ORTOPLINOS · ET PARE
NTINOS · ADITVS · AD · AQVAM
VIVAM ORTOPLINIS PASVS sic
5 ƟLATUS

= Ex conventione finis inter Ortoplinos et Parentinos. Aditu[s] ad aquam vivam Ortoplinis pa(s)sus delatus. U slobodnom hrvatskom prijevodu to znači: „Po dogovoru ovo je međa između Ortoplina i Parentina.

Pristup do žive vode (koja se nalazi na parentinskom zemljištu) Ortoplinima je dozvoljen.

Na koncu napisa nalazi se iza delatus brojka I, što je mene navelo na krivo mnijenje, da se je napis tobože nalazio na prvoj strani (ili potezu) ustanovljene međe, a Patscha, da se tu govori o putu do izvora Begovače, koji bi tobože bio jedan korak širok. Oboje je već zato krivo, što onaj I na starom napisu nigda nije eksistovao, nego je uprav tako u najnovije doba od besposlena čovjeka urezan, kao što i drugo jedno slovo ispod napisa. U 5. r. smo obojica onaj D shvatili kao broj, valjda baš poradi onoga horizontalnoga poteza u njemu, koji je jedina ligatura u cijelom napisu, pa ju stoga u ovako neobičnijem obliku nismo očekivali.

Živa voda, koja se u 4. r. spominje, je Begovača, koja i za najveće suše posvema ne presuši, pa stoga za predjel, koji ljeti mnogo trpi od nestašice vode, imade veliku vrijednost. Kako vidimo iz našega napisa, u rimsko si je doba ćak ugovorom jedno susjedno pleme osjeguralo pravo, da se s tim vrelom smije služiti. Kada sam ja tamo bio, bilo je u njoj samo malo kaljužaste vode, koja može samo za blago biti prikladna, ali se je jasno vidilo, da voda bez prestanka pritiče. Možda je Begovača u rimsko doba bila bolje u redu nego danas, gdje blago u nju zalazi, pa ju zamuljuje, ali mislim, da se ona nikada ne bi uređenju htjela pokoriti, pošto ona rado podivlja i poplavi u dolini ležeće kosinjske poljane.[1]

Iz napisa na „Pisanom kamenu“ sada mi je posve jasno, što sam prije predmnijevao, da je Begovača bila na zemljištu parentinskom, te da je ovo iz tradicije posvema nepoznato pleme stanovalo negdje oko Kosinja i Perušića. Ortoplinska zemlja ležala je zapadno od „Pisanoga kamena sve do mora, gdje se je nalazio njezin glavni grad Ortopla, valjda na mjestu današnje Stinice.

Spomenuo sam, da bi takovih međašnjih napisa po Lici moglo više biti, pa da ima vijesti o sličnim spomenicima nad jednim vrelom u Švici i u Smrčevoj dolini. Dočim se o onom prvom nije moglo ništa pobližega doznati, ovaj drugi po kazivanju cestara u Oltarima zaista postoji na jednoj pećini, a dimenzije da mu od prilike iznose 0·40 × 0·25 m. Žalibože mi nije bilo moguće, da zađem u onaj zabitni kraj, a tko pozna strašni terrain lički, ne će mi zamjeriti, što nisam na puko, često puta nepouzdano pripovijedanje pošao tražiti ostale ovdje spomenute napise u najnepristupnijim mjestima ove zanimive županije, čega se usprkos predstojećim mi štrapacama ne bi bio odrekao, da sam za to imao konkretnih podloga u ma kakovim prijepisima ili nacrtima. Jedan umirovljeni lugar u Krasnom mi je n. pr. pripovijedao, da se jedan napis na živcu kamenu nalazi u srezu brloške šumarije na Kućištu u Jelovcu, jednu uru od Oltarâ na sjever, ali je dodao očito izmišljenu priču o tobožnjem nekom blagu, u kojoj da je on sam igrao neku ulogu. G. brloški šumar Vuković u ostalom mi je obećao, da će prigodice izviditi, što je u stvari. G. Dr. Adolf Scherzer u Senju priopćio mi je, da je doznao od g. Dr. Koreve, koji ima posjed u Kozici, da se tamo blizu u

[1] Fras Topogr. der Karlstädter Militärgrenze str. 231.

Vlaškoj peći nalazi također jedan napis na živcu kamenu. Po svoj prilici sasma druge naravi biti će spomenik, koji se po kazivanju financijalnoga poglavice g. Bartola Prpića u Karlobagu nalazi u Bijelim brigovima od prilike 2 km. na jug od Prizne tik uz more. Spomenik sastoji od relijefa (stojeća osoba) i napisa, a svijet pripovijeda, da bi to imao biti biljeg, gdje je grčki novac — i uvijek taj grčki novac igra po Lici neku ulogu — bio pohranjen, pa da su Grci došli te po plani novac našli i odnijeli. Valjda će to biti zavjetni napis posvećen morskomu bogu Neptunu, a onaj relijef bi mogao prikazivati njegov lik. Napis je navodno prije jedno 10 godina prepisao financijalni povjerenik Miletić, koji je sada u Gospiću. — Kakov je konačno napis na pećini kraj ceste preko Kapele idući od Jezerana, povrh kojega da je isklesana nekakova kruna, možda će nas izvijestiti koji prijatelj iz ovoga kraja.

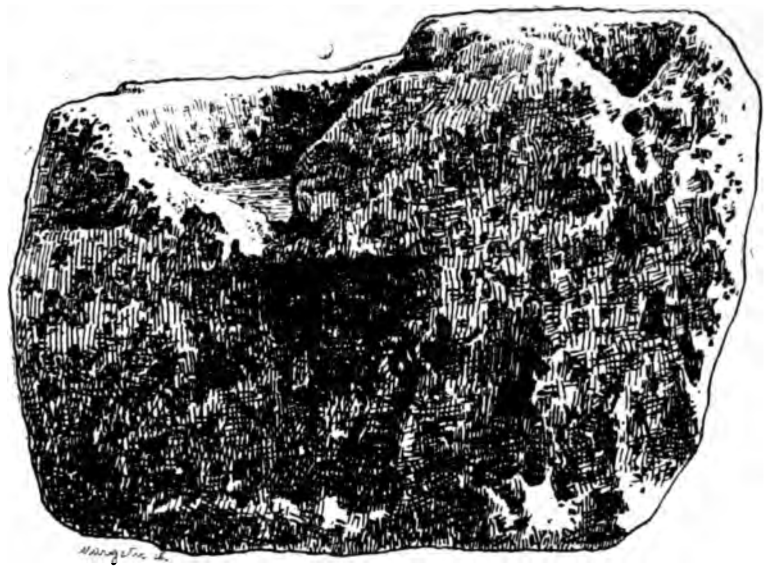
Kvarte (kotar Perušić).

Do prije dvije godine nalazila su se kraj ceste u selu Kvartama dva velika kamena, u kojima su izdubljene nekakove oblaste udubine. Već domaći je svijet prepoznao, da su to u starije neko doba bile mjere, a mislio je, da su turske, pa se je o njima i svašta pričalo. Nema sumje, da je od tih mjera dobilo svoje ime i selce, u kojem su već odavna[1] na cesti ležali izvrženi vremenu i ljudskoj obijesti, koja ih nije poštedila. Gdje je to kamenje, a s njime i treći ogroman kamen kockasta oblika sa još uvijek neprotumačenim a po svoj prilici važnim napisom, nađeno, nije se dalo sigurno ustanoviti, ali biti će, da je negda, valjda kada se cesta gradila, izvađeno iz zidina neke „Crkvine", od koje se sada još neznatni ostanci istočno od sela raspoznaju. Povrh te crkvine, u kojoj je to kamenje valjda bilo samo kao građevni materijal uzidano, nalazi se mjesto „Megdan", gdje sam na površini zemlje vidio mnogo ulomaka od posuda prethistorijskoga vremena, pa slutim, što kao da i sadanji naziv potvrđuje, da je tamo bilo groblje halštatskoga doba. Navodno ima takovih ulomaka i na drugim mjestima onoga atara, naročito na t. zv. Čardaku.

Već prije skoro pet godina, kada sam to kamenje kraj ceste u Kvartama prvi put vidio, prepoznao sam, da to nisu turske nego rimske mjere, ali nisam dospio, da se njima bavim. Isto mnijenje izrazio je i Dr. Patsch,[2] koji je dvije godine kasnije tamo prolazio i prvi pokušao, da mjere uz veoma nezgodne prilike što točnije izmjeri. Takav se posao može točno obaviti samo kada se spomenici nalaze na mjestu, gdje je čovjeku sve pristupno, što mu treba, a u Kvartama to nije. Ne žaleći velikoga troška, koji je s transportom tako težkoga kamenja (oko 55 metr. centi) na kolima iz Like preko Janjče i Kapele bio skopčan, dao sam stoga te rijetke spomenike[3] dopremiti u narodni muzej u Za-

[1] Spominje ih već Fras Topogr. der Karlst. Militärgrenze str. 205.
[2] Die Lika Col. 67—71.
[3] Sa balkanskoga poluotoka poznat je samo još jedan takov kamen iz Kosova u Bugarskoj. Sr. Domaszewski u Arch. epigr. Mitth. XV (1892) str. 144 i sl.

grebu. Što je na rubovima bilo otkrhano, dao sam po kiparskom vještaku nadopuniti, da se mjere uzmognu točno izmjeriti. U svrhu mjerenja upotrijebio sam sitni pijesak.

Sl. 62. Kamen sa rimskim mjerama od 60 i 12 sextarija. Iz Kvarata $^{1}/_{12}$ nar. vel.

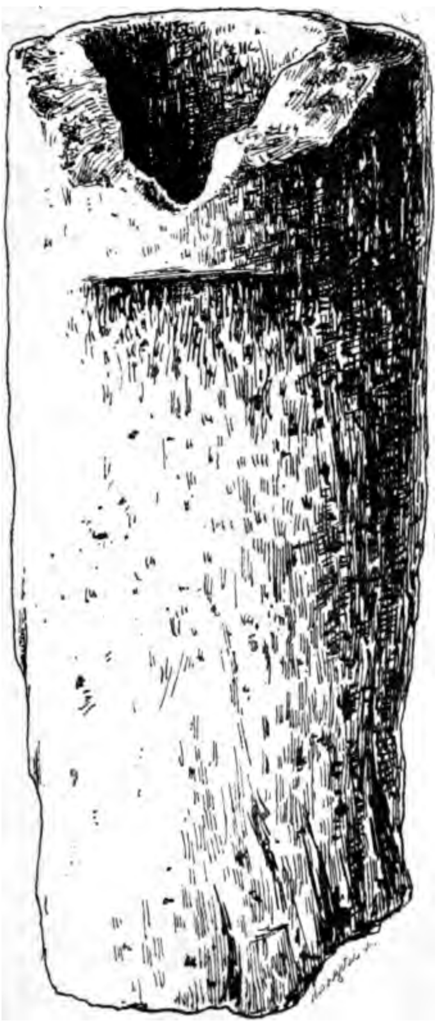
1. Veći kamen (sl. 62., bez dopunjaka), 0·84 m. vis., 1·28 m. šir. i 1·11 m. dub., sadržaje na prednjem svojem dijelu dvije mjere. Veća (vidi prosjek sl. 63.), 0·21 m. duboko izdubljena, sa gornjim promjerom od 0·495 m., sadržaje 33·3 litre

Sl. 63. Prerez gornjih rimskih mjera.

(Patsch ima 30 l.). Na doljnjem kraju iz nje vodi ponešto nagnuta cjevkasta šupljina, kojom je imala da isteče tekućina, što se je mjerila, a ispod te rupe kamen je ravno podrezan i otesan, da se može podmetnuti posuda, u koju se imalo pretočiti. Desno do ove veće mjere nalazi se na istom kamenu ali za 0·08 m.

[1] Patscheve mjere su drugačije, jer je kamen dijelom bio u zemlji i što nema posve pravilan oblik.

Sl. 64. Kamen sa rimskom mjerom od 24 sextarija. Iz Kvarata 1/12 n. v.

Sl. 65. Prerez gornje rimske mjere.

više, manja mjera cilindrična prosjeka, koja dole završuje čunjasto (prosjek sl. 63.). Promjer iznosi gore 0·23 i 0·24 m., a dubljina 0·275 m. Kanalić se nalazi već 0·12 m. ispod gornje razine, a kamen napred nije otesan za podmetanje posude. Mjera sadržaje 7·95 litara, ali je spomenutim kanalićem moglo isteći samo od prilike 6·45 litara tekućine, jer čunjasti nastavak, koji sadržaje 1·5 l., leži dublje od njega.

2. Drugi kamen (sl. 64. nenadopunjen) ima oblik skoro valjkastoga 0·615 m. debela, a 0·69 m. duboka stupa, koji je sada 1·55 m. visok. Prije je bio nešto viši, ali ga se je moralo dole otklesati, da uzmogne uspravljeno stajati. Čini se, da je ovomu stupu služio kao baza onaj veliki kockasti kamen sa napisom i s udubinom na gornjem licu, koja od prilike odgovara mjerama ovoga stupa. Udubljena mjera ovoga kamena u prosjeku (sl. 65.) ima oblik valjka sa čunjastim nastavkom.[1] Na gornjem kraju proteže se oko otvora 0·045 m. širok, 0·02 m. visoko izbočen rub; promjer otvora iznosi gore 0·27 i 0·26 m., a kamen je 0·29 m. duboko izdubljen. Rupa za oticanje tekućine nalazi se 0·20 m. odozgor, a još 0·10 m. dalje dole kamen je ravno podrezan i otesan za podmetanje posude. Mjera sadržaje 13·50 litara, ali je moglo isteći samo 12·40 litre, jer ispod rupe ima još prostora za 1·10 litre.

Za opredijeljenje rimskih mjera za tekućine ima pismenih izvora i spomenika. Kao veća jedinica bila je u porabi amphora (quadrantal) od 26·26 l., koja se je dijelila na 2 urne, 8 congija, 48 sextarija, 96 hemina, 192 quartarija i 576 cyatha.[2] Uzorci tih mjera, koji su vrijedili kao normalni, čuvali su se u Rimu na Kapitolu, gdje su valjda god. 69. propali, kada su Vitellijevi vojnici Kapitol popalili. Vespasijan je valjda, kako bi se to dalo zaključiti iz napisa od g. 75. na t. zv. farneškom congiju, dao načiniti nove normalne

[1] Risač je taj nastavak učinio nešto dubljim, nego što zaista je.

[2] Volus. Maecianus Distributio § 79.

mjere, kao što je i obnovio veliki državni arkiv. Nadzor nad mjerama i utezima bio je sve do drugoga vijeka iza Krista povjeren aedilima, a kasnije je to bio posao gradskoga praefecta, kojemu je u tom pogledu bila podčinjena cijela Italija.

Amphora je u teoriji imala da prikaže sadržinu rimske kubične stope vina ili kišnice, a ta se je sadržina određivala po težini, koja je imala da iznosi 80 rimskih funti. Uz ovakovo postupanje moglo se je polučiti samo približna točnost, jer razna vina, a i kišnica pri raznoj temperaturi, imaju raznu specifičnu težinu. Kada bi se mjera izračunavala iz kubične stope, dobila bi se opet druga vrijednost nego li na temelju vage, a druga i to veća vrijednost se dobiva, ako se uzme za podlogu već spomenuti farneški congius draždanskoga Antikencabineta, koji drži 3·38 litre, a koji je svakako bio propisno baždaren.

Da vidimo, kako se slažu mjere iz Kvarata sa iznosima rimskih mjera:

I. Najveća mjera sadržaje 33·3 l., a tomu odgovara po Hultschovom[1] računu skoro 61 sextarius, a na temelju farneškoga congija 59 $^{1}/_{3}$.

II. Srednja mjera od 12·4 l. imala bi po Hultschu skoro 23 sextarija, a po farneškom congiju 22, pa je svakako bila nešto premalena, jer je sigurno imala da sadržaje 24 sextarija. Kada bi se uvažio čunjasti doljnji nastavak, što se u ostalom nikako ne će smjeti, to bi 13·5 l. bilo blizu 25, odnosno skoro točno 24 sextarija.

III. Najmanja mjera od 6·45 l. ima po Hultschu skoro 12, a po farneškom congiju 11 $^{1}/_{2}$ sextarija. Sa čunjatim nastavkom, koji ne uvažujem, bila bi ta mjera prevelika (7·95 l. = 14 $^{1}/_{2}$ odnosno 14 sextarija).

Iz ovoga promatranja prilično jasno izbija, da je velika mjera imala da sadržaje 60 sextarija, najmanja imala je, da joj bude $^{1}/_{5}$ t. j. 12 sextarija, a srednja $^{2}/_{5}$ t. j. 24 sextarija ili j e d n a u r n a. Rimljani su kod svojih mjera duodecimalni sustav veoma mnogo rabili, a i ovdje vidimo, da je takov sustav barem kod količine sextarija proveden. Slične mjere, ali za suhe tvari, našao je Benndorf u Ephesu,[2] sa sadržajem od 6·6 i 6·8, odnosno 13·95 litara, a to u savezu sa našim mjerama iz Kvarata dokazuje, da su mjere od 12 i 24 sextarija u rimskoj državi općenito u porabi bile. Velika mjera iz Kvarata opet nas upućuje, da je barem u sjevernoj rimskoj Dalmaciji u širem prometu običajna bila i mjera od 60 sextarija.

Široka Kula[3] (kotar Gospić).

Pred pravoslavnim parohijalnim stanom stoji ulomak obloga stupa od tvrđega vapnenjaka, 0·65 m. vis., 0·35 m. u promjeru. Nađen je pred crkvom, gdje je služio kao spomenik na nekom grobu novijega doba, kako to dokazuje plitko urezan dugokraki krst.

Na katoličkom groblju nalazi se nekakova duguljasta povišica, koju svijet nazivlje rimskom cestom, ali bez prekopavanja nije moguće reći, da li je to pričanje ispravno.

[1] Griech. und röm. Metrologie. II. izd. str. 705.
[2] Wiener Jahreshefte, Beiblatt Col. 62.
[3] Sr. ovaj Vjesnik str. 63 i sl.

Patsch u svojoj lijepoj publikaciji o Lici[1] spominje pred kućom Dane Čanka (br. 306) tobožnju rimsku nadgrobnu ploču, koja je služeći dugo kao kućni prag tako izlizana, da se jedva raspoznaju neka slova, od kojih on u 1. r. bilježi CLP, a na koncu 3. IENT = [p]ient[issim . . .]. Taj kamen, koji je od takova materijala (tamnoplavi vapnenac), kakov se dosele nije na nijednom rimskom spomeniku iz Like konstantovao, nije nikada nosio rimski napis, nego je na njem bio građevni napis mosta na cesti iz Kule u Osik iz francuzkoga doba. Počimao je, kako to i Patschov prijepis nekih slova prvoga retka potvrđuje ovako: Ce pont est construit itd., a spominjao je, da je most bio sagrađen u doba uprave maršala Bertranda, nasljednika Marmontovoga. G. paroh Krajnović prije više ga je godina mogao još posvema jasno čitati.

Prozor (Arupium) kod Otočca.

U blizini ovoga sela, a na istočnoj ostrmini brda Vitla i susjednim poljima u ravnici sve do državne ceste prostirao se je Arupium, ponajznatniji grad rimskoga vremena, što ga je današnja ličko-krbavska županija imala. Mnogi spomenici i znatniji građevni ostanci u Prozoru i susjednim mjestima dokazuju, da je ova gradskim pravom odlikovana općina imala više od kamena uz porabu ogromnih stupova građenih hramova i javnih zgrada, a među potonjim morala se je naliziti i gradska vjećnica, urešena kipovima nekih rimskih careva, od kojih se baze sačuvaše do današnjega dana.[2]

O Prozoru i njegovim starinama progovorio sam u ovom časopisu[3] već jedanput, a opširno se njime bavi i dr. Karlo Patsch.[4] Ovdje samo dodajem, što prije nisam spomenuo.

G. Mato Brajković, koji mi je pri mojem boravku u Prozoru i okolici bio od velike koristi, našao je na vrh Vitla lijevi gornji ugao velikoga žrtvenika (ara) od vapnenjaka, 0·37 m. visok, 0·25 m. širok i 0·40 m. dubok (ostrag nepotpun), na kojem se sačuvaše neka slova iz prva četiri retka nekoga izvan svake sumnje zavjetnoga napisa. Nije tako lako moguće reći, komu je taj spomenik bio posvećen, ali najprije da će se smjeti čitati: S(oli) i(nvicto) d(eo) R. . . . sa[cr(um)]. L(ucius) Lucca[eus]. . . . . . U 4. retku vide se ostaci jednoga zaokruženoga i jednoga šiljatoga slova.

SIDR
SA
L·LVCCA

Blizu ovoga ulomka našao se još jedan profilovan četverouglasti stup bez napisa, koji se je sa Vitlova vrha odronio, pa leži jedno 15 m. dalje dole. Drugi takov stup, da je sa vrha Vitlova odvezao limar Ostović u Čoviću, a treći umirovljeni lugar Tomo Orešković u

[1] Die Lika in römischer Zeit. Col. 64 br. 3.

[2] Nedavno se je našla opet jedna ogromna baza sa napisom na čast cara Gordijana III.

[3] Vjesnik n. s. III. str. 184. i sl.

[4] Die Lika Col. 71—90.

Prozoru. Za potonja dva komada nisam mogao doznati, da li imaju napise, a sâm nisam imao prilike, da ih pođem viditi.

Sl. 66. Ulomak sarkofagova poklopca sa relijefom. Iz Prozora. 1/2 nar. vel.

Sudeći po ovom ulomku sa napisom i onom žrtveniku bez napisa moralo je na vrhu Vitlovu biti neko svetište, a veoma je vjerojatno, da je bilo posvećeno kojemu nebeskomu božanstvu, n. pr. rimskomu Solu, s kojim je možda bilo izjednačeno neko epihorsko božanstvo, što se prije tamo štovalo, kao n. pr. kod Bišća epihorski Bindus sa rimskim Neptunom. Da li je na Vitlovom vrhuncu bio hram ili se božanstvo štovalo pod vedrim nebom, teško da će se moći ustanoviti.

U dvorištu Markovićeve kuće u Prozoru nalazio se je do g. 1896., kada sam ga za narodni muzej nabavio, žrtvenik neobična oblika (Sl. 67). Spomenik od čvrsta vapnenca ima obli oblik, sada je 0·48 m. visok, a ima 0·56 m. u promjeru. Čini se, da je na gornjem dijelu završavao čunjastim nastavkom kao dva spomenika, koje sam vidio u zadarskom muzeju, a na vrhu da je imao veću okruglu udubinu za ulijevanje žrtve; rupa za učvršćenje kultna kipa ili kakova akroterija to na nikakov način nije. Napis je više puta publiciran[1], a najbolje od Patscha, koji ga čita: I(ovi) c(onservatori?) D(olicheno) s(acrum). Octavius Eu[f]emus. Iskreno moram reći, da me čitanje prvoga retka ne zadovoljava, ali sâm također ne znam boljega razriješenja.

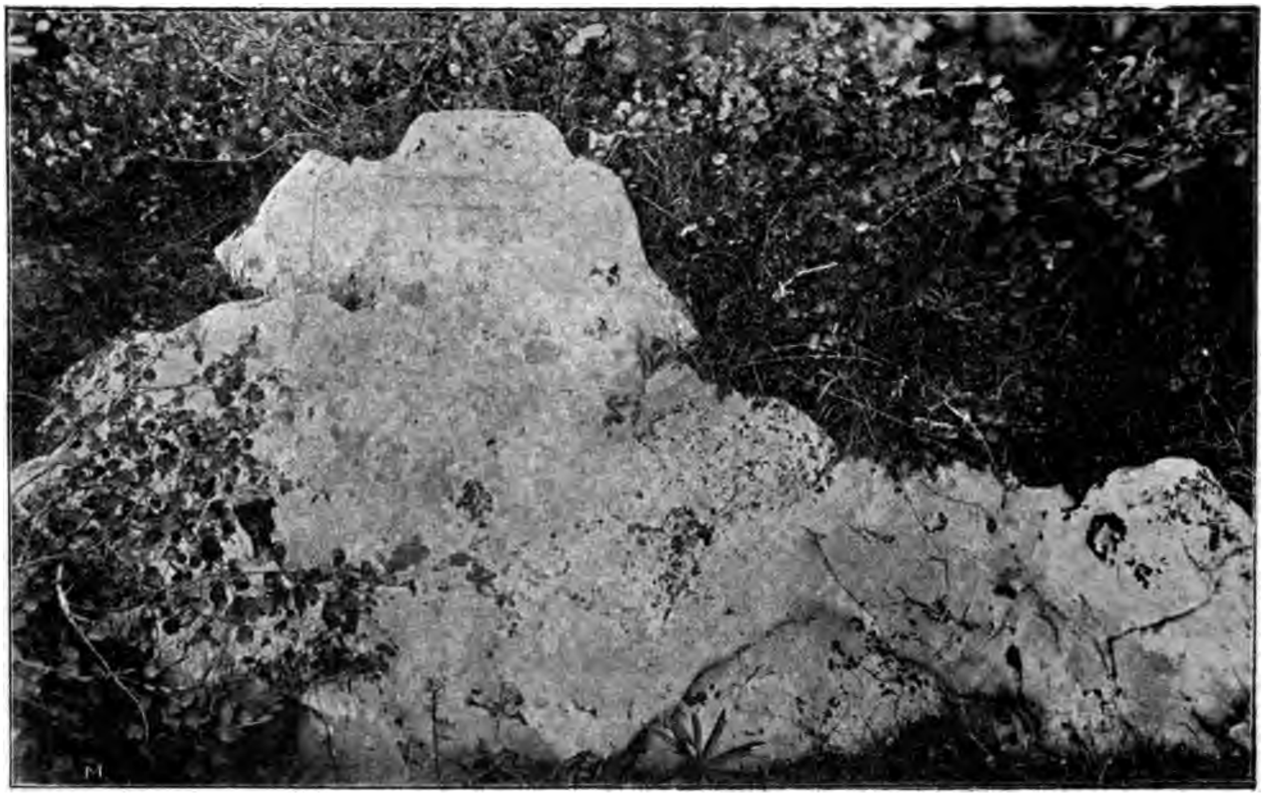

Sl. 67. Rimski žrtvenik sa napisom. Iz Prozora 1/12 n. v.

Na zemljištu Mike Premuža ispod istočne strane Vitla nađen je komad na svim stranama otučena kamena (sl. 66), koji na pročelju ima u relijefu izrađenu žensku glavu sa raskuštranom kosom, okrenutu spram gledaoca. Kako nešto sličnoga[2] već poznajemo na ulomku jednoga sarkofagova poklopca ispred sv. Marka kod Poduma, to ne može biti sumnje, da je i ovaj ulomak sa poklopca jednoga rimskoga sarkofaga. Dimenzije: vis. 0·10, šir. 0·16, dub. 0·24 m. Darovao g. Cv. Vurster inžinir u Otočcu.

Sa pobliže nepoznatoga mjesta u Prozoru potječe jedna trbušasta posuda

[1] CIL III 10044 i Patsch Die Lika Col. 86. [2] Sr. ovaj Vjesnik str. 46.

Sl. 68. Žrtvenik posvećen Jupitru, isklesan iz živca kamena na Vitlu kod Prozora.

Sl. 69. Rimska zemljana posuda sa slikarijama. Iz Prozora. $^1/_2$ nar. vel.

(sl. 69) crvenkasto smeđe boje sa dvije vertikalno nastavljene ručice, koje ju za gotovo 30mm. nadvisuju. Vis. 0·133 m (od najviše točke ručica 0·162 m.), najveći promjer posude 0·172 m. Veoma velike ručice sastoje od po dva žlijebom razdijeljena članka. Na najvišem mjestu nastavljene su po dvije grbe, čime se je dobilo nešta, što sjeća na ansu lunatu. Oko vrata posude teče crnom bojom naslikana nepravilna valovita linija, a na leđima vijenac paromice poredanih duguljastih listića. Niska nožica neznatno je profilirana. Posuda je bila pokidana, ali se je iz ulomaka opet sastavila. Darovao ju je muzeju g. Stjepan Šegavčić, trgovac u Otočcu.

Sl. 70. T. zv. kanape na podnožju Vitla kod Prozora.

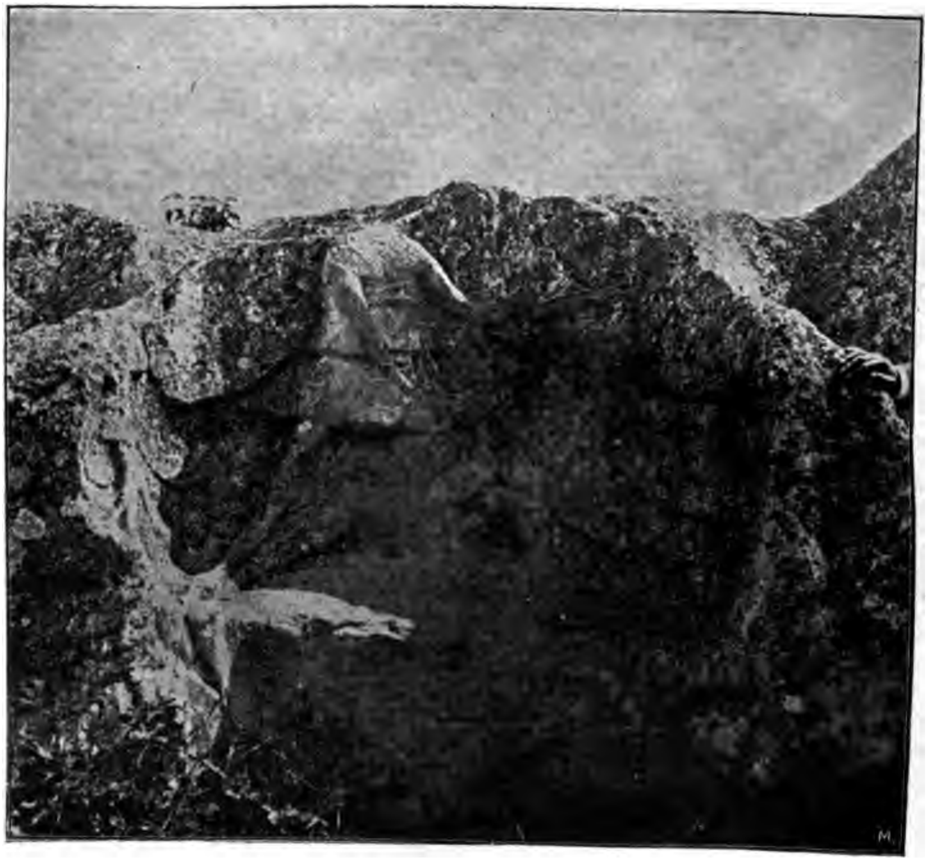
U prijašnjem jednom članku[1] spomenuo sam neke spomenike, koji su na živcu kamenu isklesani, i obećao, da ću njihove slike priopćiti, kada budem imao zgodnih fotografija. Međutim se je s njima opširno bavio dr. Karlo Patsch[2], kustos bosansko-hercegovačkoga muzeja, koji je međutim priopćio samo jedan ne posvema točan nacrt, dočim su-mu se fotografski snimci poradi znatiželjnosti seljaka pokvarili. Iza njegovih lijepih opisa mogu da budem kod opisivanja nešto kraći.

1. Na obronku Maloga Vitla nalazi se živac-kamen, iz kojega je isklesan žrtvenik (sl. 68), posvećen bogu Jupitru.[3] Od napisa, koji se slabo raspoznaje, sigurno se može pročitati samo 1. redak: I(ovi) o(ptimo) m(aximo); u 2. r. kao da se je htjelo zapisati Ju[noni], ali su se zapisala samo prva dva slova; ostalo što slijedi u 2. r. i kratice v(otum) s(olvit) u 3. r., zapisano je manjim

[1] Vjesnik n. s. III. 185.
[2] Die Lika Col. 76–85.
[3] CIL III 10045.

slovima po svoj prilici kašnje od druge ruke. Da li se je taj žrtvenik nalazio u kakovom hramu, koji je bio oko njega sagrađen ili u otvorenom svetištu pod vedrim nebom, sada se ne može kazati.

2. Dalje na sjever jedan je grič na jednoj strani tako otesan, da to izgleda kao kakova klupa (sl. 70), na kojoj bi bilo mjesta za desetero svijeta. Netko je to nazvao kanapéom, pod kojim je imenom ta klisura sada općenito poznata.

Sl. 71. **Mithras žrtvuje bika**. Relijef na živcu kamenu između Prozora i Sinca.

Valjda je ovdje bio upotrijebljen naravni grič kao zid za neki hram ili zgradu, pa mu se je u svrhu praktične porabe primjereno otklesala ona strana, koja se je u nutrašnjosti nalazila.

3. Jugozapadno od razvaljene crkvice sv. Marka strši iz zemlje hrpa klisura, koja se je upotrijebila, da se tu načini umjetna špilja u svrhu kulta orijentalnoga boga Mithre, koji je u rimsko carsko doba po dunavskim pokrajinama imao veoma mnogo štovatelja. Na istočnoj strani toga svetišta nalazi se naravna niša polukružnoga oblika, a tu su na živcu kamenu isklesani relijefi, koji se odnose na glavni kultni čin Mithrasova bogoštovlja, naime na žrtvovanje bika. U sredini povrh 0·80 m. visokoga klupi naličnoga žrtvenika glavna je grupa (sl. 71),

možda i višeputa, učinili. Poradi toga našao je on samo neznatnih ulomaka od rimskoga ravnoga crijepa i kubura, kojima je krov svetišta negda bio pokrit, ulomaka od zemljanih posuda, među kojima komadića od jednoga većega tanjura od terra sigillate, par neznatnijih ulomaka od t. zv. firma-lampica, dva sitnija ulomka od staklenih posudica, komad olova, kojim je bio zaljeven jedan čavao, upotrebljen za vezanje kamenja i sedam komada rimskih novaca, koji spadaju u vrijeme od sredine trećega do sredine četvrtoga stoljeća. Od tih novaca spadaju 3 komada na cara Gallijena (Coh. 5. Abundantia aug B, Coh. 158. Dianae cons. aug. Jelen na l., Coh. 165 Dianae cons. aug. Antilopa na l.), 1 na Klaudija II. (Coh. 84 Fides exerci), 1 na Konstantina Velikoga (Coh. 454. Providentiae augg), 1 na Urbs Roma ili Constantinopolis, a 1 je posvema izlizan. Za čudo našao se je tu i ulomak neolitičkoga artefakta od kremena, iz kojega vremena iz Like dosele veoma malo predmeta poznajemo.

4. Drugi Mithraeum leži kraj jedne struge spram sela Čovića u neposrednoj blizini državne ceste na t. zv. Rajanovom Griču. I tu su za proizvođenje umjetne špilje (spelaeum) upotrijebljene naravne klisure, koje su ovdje i mnogo više nego u gackom polju, a zapremaju i veći prostor. Relijefni kultni lik (sl. 72) koji na obični način prikazuje žrtvovanje bika, okrenut je spram jugoistoka, a isklesan je u jednoj 1·40 m. visokoj i dole 1·45 m. širokoj niši, ispred koje se je valjda također nalazio žrtvenik u obliku klupe kao kod svetišta u gackom polju. Likovi su veoma surovo izrađeni, a uz to je spomenik veoma mnogo trpio od vremena i mahovine, koja se je nanj sjela i površinu mu uništila. Pokraj niše bili su u malenim dimenzijama izrađeni bakljonoše, od kojih se onaj na lijevo prilično dobro raspoznaje, dočim se onaj na desnoj strani slabo više vidi. Običnim životinjama (pas, gavran, zmija, škorpijon) i poprsjima (Sol i Luna) nema sada više traga. Ispod lijevoga bakljonoše u mnogo je većem mjerilu prikazano, kako se Mithras iz pećine rađa; u desnoj ruci drži bodež, a u lijevoj baklju, koja se je slabo sačuvala. Ispred Mithreja na Rajanovom griču sam je kamen, pa s toga nije bilo moguće prekopavanje u tom svetištu.

Sl. 73. Baza sa napisom u počast cara Florijana. U Otočcu. 1/10 n. v.

Otočac.

U ogradi vrta g. Stjepana Šegavčića, trgovca u Otočcu uzidana je već odavna prizmatična baza od vapnenjaka (sl. 73), gore i lijevo nepotpuna i otučena 0·69 m. vis., 0·40 m. šir. i 0·30 deb. Veoma je vjerojatno, da taj kamen nije u samom Otočcu nađen, nego da je dovežen iz razvalina kakove javne zgrade rimskoga grada Arupija, koji se je spuštao sa istočnoga obronka brda Vitla u Gackinu ravnicu, a iz kojega je mnogo građevnoga materijala odveženo u više mjesta tamošnje okolice.

Napis nadopunjujem ovako: [Imp(eratori) caes(ari) M(arco) Ann(io) Flo]riano [au]g(usto), p(ontifici) m(aximo), tr(ibunicia) p(otestate), co(n)s(uli) d(ecreto) d(ecurionum). U 1. retku sačuvao se doljnji poprečni potez slova E od Caes. Od imena rimskih vladara, na koja bi moglo spadati ono RIANO u 2. retku, samo su četiri moguća, naime Hadrianus, Valerianus, Florianus i Numerianus, ali Valerijanovo i Numerijanovo ime otpadaju, jer ispred slova R je stojalo neko okruglo slovo, a nipošto slovo E. Poradi kasnijega oblika slova na Hadrijanovo se doba nikako ne smije pomišljati, a Hadrijan je uza to, kada je postao carem bio već dvaputa konzulom, dočim napis spominje osobu, koja je konzulat prvi put obnašala. Vjerojatno je s toga, da se napis odnosi na cara Florijana, koji je g. 276. doduše samo dva mjeseca vladao, ali za kojega po jednom miljokazu iz Bakarca[1] znademo, da su ga u sjevernom dijelu Dalmacije priznavali za cara i dizali njemu na čast spomenike.

Spomenik iz Otočca po svoj je prilici bio baza carskoga kipa, koji je negda rijesio gradsku kuriju u Arupiju. Takovih baza sa napisima na počast rimskih careva iz Arupija se je sačuvalo još i od careva Augusta[2], Nerve[3], Antonina Pija[4], M. Aurelija kao Caesara[5], Decija[6], ovih dana našla se jedna na čast Gordijana III., a valjda amo spada jedna sa zamazanim napisom, koja se nalazi u sinačkoj crkvi, gdje služi kao reservoir za svetu vodu.

Crikvenica.

G. Ivan Župan u Crikvenici k. br. 189 našao je g. 1882, kada je u svojem dvorištu vadio materijal iz jedne male špilje, iz koje je načinio pivnicu, ljudskih i životinjskih kostiju, ognjište sa ostancima ugljena i više predmeta i novaca rimskoga doba, iz čega je jasno, da se je u toj špilji ili do nje negda stanovalo, a u rimsko doba, a možda i kasnije da je ona služila za pokopavanje mrtvaca. Među predmetima, koji su sigurno pokojnicima u grob položeni bili, bilo je četiri zemljanih lampica rimskoga vremena, od kojih je najbolje sačuvani primjerak odnijela nadvojvodkinja Štefanija; druga nepotpuna kasnijega doba, bez tanjurića na gornjoj strani, a sa malim prihvatom na jednom kraju, 0·085 m. duga i 0·033 m. visoka, dosta je surove radnje, a od ostale dvije, koje također spadaju u kasnije rimsko doba, sačuvali su se samo gornji dijelovi. Od bronsa našao se je ulomak urezanim crtama urešene pločice, koja je služila za to, da se s njom jedna pređica na kajiš pričvrsti. Duljina toga ulomka iznosi 0·036 m., a širina 0·047 m. Bilo je tu i raznoga željeznoga alata, koje se žalibože nije sačuvalo: među ostalim jedan rezilnik obručnjak, što ga rabe kolari i bačvari i jedan komad širokoga i debeloga željeza od nekoga oruđa, kojemu porabu g. Župan nije mogao prepoznati. Našao se je i jedan komad tesanoga kamena

[1] Vjesnik hrv. arh. dr. N. s. I. str. 155.
[2] CIL III 3008=10046; sa udubinami za pričvršćenje velikoga kipa; u narodnom muzeju.
[3] CIL III 3006
[4] CIL III 10047 i k tomu Patsch Die Lika Col. 74, koji dokazuje, da je ulomak od cara Pija, a ne od Hadrijana.
[5] CIL III. 3007.
[6] CIL III 10048; u narodnom muzeju.

sa luknjom, u kojoj se nalazi učvršćen komadić željeza i konačno više rimskih novaca počam od Augusta do Theodosija, iz kojih se može samo zaključivati, da se je u Crikvenici stanovalo kroz cijelo vrijeme rimskoga carstva.

Kuća g. Župana nalazi se u neposrednoj blizini bivšega pavlinskoga samostana, gdje se je u Vitezovićevo doba našao kamen s napisom rimskoga doba.[1] Za sada se po svim tim našašćima u ostalom još ne može sigurno reći, da li je na mjestu Crikvenice stajalo rimsko mjesto Ad Turres, kako sam ja pomišljalo, ili u obližnjim Selcima, gdje se je dosele mnogo više starina našlo.

Sl. 74. Zemljana rimska lampica iz Crikvenice. ¾ nar. vel.

Osim u ovom časopisu već spomenute staklene bočice nalazi se od prije u narodnom muzeju iz Crikvenice još i jedna lampica od pečene zemlje, a darovao ju je g. Slavko Potočnjak. Po obliku spada ovaj 0·084 m. d., 0·06 m. š. i 0·021 m. visoki primjerak sa jednom luknjom za fitilj na noscu i jednom za ulijevanje ulja na tanjuru u red onih relijefnih lampica, koje se obično nađu u grobovima I. i II. stoljeća posl. Kr. Na tanjuru nalazi se na desno stupajući Pegasus u relijefu (sl. 74.).

Selce u Vinodolu (kotar Crikvenica).

Skoro cijelom duljinom, kojom se proteže današnje lijepo ležeće mjesto, a u blizini obale sve do punte, pred kojom je smješteno kupalište, nalazilo se je i nađe se je još i sada kod gradnja i kod obdjelavanja zemlje, osobito u predjelu, koji se zove Dolac, staroga zida, mozajičnih podova, stare ciglje, ulomaka zemljanih i staklenih posuda, predmeta od bronsa i željeza i po koji rimski novac. Prije, kada se je toga češće nalazilo, nije se na to mnogo pazilo, pa bi se opet pogubilo ili uništilo, a sada je opet zemljište, na kojem su negda stojale rimske zgrade, većim dijelom prekopavanjem već tako prerovano, da može samo sretni slučaj iznijeti na vidjelo koji zanimiviji predmet, dočim sustavno iskapanje ne bi imalo nade na kakov osobitiji uspjeh. Po svemu, što se je dosele našlo, ipak se vidi, da je kod današnjih Selaca u rimsko doba stojalo neko oveće selo ili gradić, možebiti mjesto Ad Turres, koje je svakako stajalo negdje oko Crikvenice.

Hvale vrijednim nastojanjem nekih rodoljubivih domaćih ljudi, koji su shvaćali, da ovakovi starinski predmeti imaju neku važnost za spoznanje prošlosti i kulturnih prilika njihova rodnoga mjesta, pa da ih stoga valja sačuvati i pohraniti u zemaljskom zavodu, dospjelo je odavle nekoliko starina u narodni muzej u Zagreb. Prije jedno 30 godina prekapao je Vicko Antić k. br. 30 svoje

[1] Vjesnik hrv. arh dr. N. s. IV. str. 185.

zemljište, pa je na doljnjem kraju blizu ceste našao temelja zgrada sa raznobojnim mozajikom, što je sve povadio. Dalje gore našao je grob, koji je bio obzidan betonom, u kojem se je nalazilo kamenja i ulomaka ciglje, kako se to vidi na jednom ulomku, koji još tamo leži. U grobu se je nalazio čovječji kostur, a uzanj staklenka, posuda i kojekakovi drugi predmeti, koje je darovao nekomu staromu financijalnomu savjetniku. I kod Antićeva susjeda povađeni su zidovi i mozajici, ali se nitko više ne sjeća, kada se je to učinilo.

Godine 1876. darovao je g. Ardoje Potočnjak nekoliko predmeta, koji su valjda zajedno u jednom ili više rimskih grobova nađeni. Na dvije staklene bočice

1

2

3

Sl. 75. Rimske staklene bočice. Iz Selaca u Vinodolu. (2 $^1/_2$ nar. vel., 1 i 3 u nar. vel.)

zabilježeno je, da su nađene u mjestu Pešćac pod Knežinom kod Selaca, dočim kod ostalih samo piše, da su iz Selaca. To su oni isti predmeti, koje spominje naš povjerenik g. Ivan Lončarić Papić mlađi[1] u svojem izvještaju, samo što se seljak, od kojega je to čuo, nije više točno sjećao, kada je sve to našao. Ti predmeti jesu:

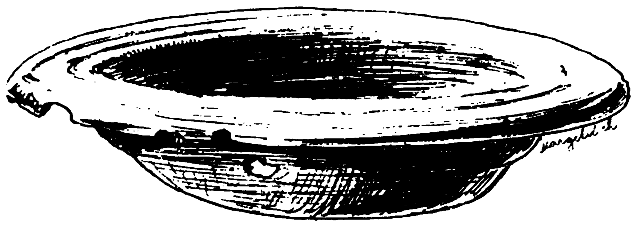
1. Lampica od crvene pečene zemlje, 0·104 m. duga, 0·072 m. šir. i 0·035 m. visoka, sa pečatom tvorničara CRESCES.

2. Bočica od običnoga stakla (sl 75, 2). sa čunjastim tijelom i dugim vratom, 0·147 m. visoka.

3. Bočica od običnoga stakla sa plosnatijim čunjastim tijelom i dugim vratom, 0· 138 m. visoka.

[1] Vjesnik hrv. arh. dr. N. s. IV str. 228.

4. Bočica od veoma tankoga žutoga stakla (sl. 75, 1), po obliku nalična na lukovicu, 0·046 m. vis., sa promjerom tijela od 0·05 m.; grlašce okrhano.

Sl. 76. Bronsana zdjelica iz Selaca. 4/5 nar. vel.

5. Bočica od istoga tankoga žutoga stakla (sl. 75, 3), šiljato čunjastoga oblika; vrat i grlo okrhano; sada još 0·046 m. visoka. Bočice pod 4. i 5. služile su sigurno za fine mirise (parfum), koji su iz njih mogli samo u sitnim kapljicama izilaziti; sadržina one pod br. 4. prema njezinoj je visini razmjerno velika.

6. Četiri dugmeta od crnoga neprozirnoga stakla sa promjerima od 15—17 n.m.

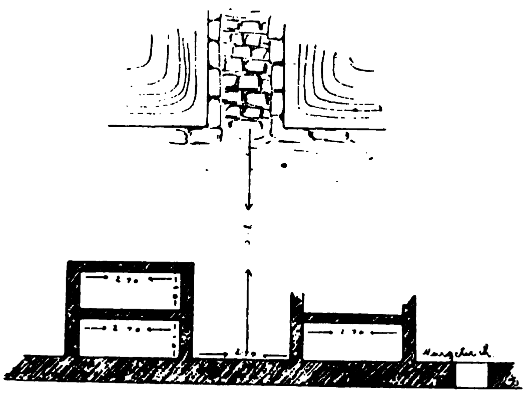
7. Plitka zdjelica od bronsa (sl. 76.), 0·022 m. visoka, sa promjerom od 0·106 m. Široki rub urešen je sa pet kružnih poteza, a na sploštenom dnu nalaze se izvana četiri koncentrična relijefna obručića.

Sl. 77. Pečat na cigiji iz Selaca 1/2 nar. vel.

8. Plosnat 11 mm. širok kolobar sa vanjskim promjerom od 0·134 m., urešen sa četiri relijefna okruga. Negda je bio prikeljen na gornjem rubu veće bronsane posude.

Početkom godine 1899. gradila se je uz obalu cesta do selačkoga kupališta. Tom prigodom naišlo se je na zemljištu Jure Jeličića na fundamente jedne zgrade sa mozajikom, koji je sastojao od samih bijelih kamenčića. Za približno datiranje te zgrade imamo barem nekakov podatak u jednom ulomku ciglje sa tvorničkim pečatom pansijanske tvornice iz doba cara Tiberija (sl. 77, duljina pečata 0·16 m., visina 0·031 m.), koji se je tu našao, a od općinskoga poglavarstva darovao narodnomu muzeju. Pansijanska tvornica, koja je ležala između Pesara i Riminija, bila je vlasnost rimskih careva počam od Augusta do Vespasijana, radila je veoma mnogo, a svoje je proizvode izvozila u sve krajeve na obije strane sjevernoga dijela jadranskoga mora.[1]

Sl. 78. Tloris rimskih zidova blizu kupelji kod Selaca.

[1] Cigalja sa ovim pečatom iz naših krajeva znademo iz Bakra (Viestnik IV. str. 77.).

Tako ranomu datiranju rimske zgrade u Selcima ne protive se ni novci, koji su prigodom gradnje obalnoga puta nađeni, a od kojih su nekoliko komada darovali kr. županijska oblast u Ogulinu, g. Ivan Lončarić Papić mlađi i g. bilježnik Jakov Papić. Od tih je novaca jedan bakren autonomni novac lakonski, kovan prije Augustova vremena (Poprsje Apolonovo sa tenijom, na d.) (Na desno okrenuti stojeći orao i napis Λ — Α / Κ — Κ), dva su od Augusta, jedan od Tiberija, jedan od Tita, jedan od Domicijana, a dva neopredjeliva mogla bi biti iz II. vijeka (možda od Hadrijana i M. Aurelija).

Sl. 79. Držak rimske bronsane posude. Iz Selaca. Skoro $^{2}/_{3}$ n. v.

Kr. županijska oblast u Ogulinu poslala je odatle i nekoliko bronsanih ulomaka, koji potječu od pokidanih rimskih fibula prvoga vijeka, a ja sam na licu mjesta u obližnjoj okolici u zemlji vidio komad prostoga mozajika, sastavljena od bijelih i crnih kamenčića i pokupio ulomaka crveno bojadisana maza, dva bronsana manja i jedan željezni veći čavao, ulomaka zemljanih i staklenih posuda, a među njima ulomak ručice od velike amfore, spletene od tri valjkasta komada.

Kod gradnje ceste do kupališta našao se je spram zemljišta Jose Lončarića na Dolcu po prilici 0·60 m. pod zemljom jedan dulji zid, a ispred njega ziđe od betona, od kojega se ovdje prilaže nacrt (sl. 78.) gospodina Ivana Lončarića Papića mlađega. Kako se je u onim predjelima sa dimensijama 2·70 × 1·0 m. našlo ljudskih kostiju, to nema sumnje, da su to bili od betona načinjeni sarkofazi, kao što je bio onaj na zemljištu Vicka Antića, a pokopavali su se tu mrtvaci u kasnije rimsko doba, kada je bio napušten običaj spaljivanja.

Najljepši predmet iz Selaca našao se je, kada se je koncem godine 1900. kopala jedna jama na Dolcu. To je zeleno patinirana ručica (sl. 79.) bronsane posude za grabljenje, kojoj maksimalna duljina iznosi 0·178 m. Ručica, koja se kao dar g. Ivana Lončarića Papića mlađega nalazi u narodnom muzeju, ima oblik ukusno modelovanoga morskoga raka, a prisastavljao se je na posudu 0·13 m. širokim komadom, na kojem su načinjena dva delfina, koji se repovima dotiču rakova tijela.

Sv. Jakov-Šiljevica (kotar Crikvenica).

Južno od Sv. Jakova nalazi se poluotočić Glavina (kulminacija 62 m. vis.), koji se mjestimice okomitim stijenama ruši u more. Na dva mjesta zalaze unj oveće dražice, kraj kojih ima položitijega zemljišta, koje je negda u jačoj mjeri

1 2 3 4 5

Sl. 80. Rimski predmeti iz Sv. Jakova-Šiljevice. (2—5 u nar. vel., 1 u 3/4 nar. vel.)

kultivirano bilo nego danas. Tu je na Dirači (Trstena) i na Rtcu obala posuta ulomcima rimske ravne cigle, kubura, amfora, drugih zemljanih posuda i melte od zidova. Svega toga ima i u samom dosta plitkom moru, u koje se je tečajem vremena plodna zemlja sa obronaka Glavine staložila. Iz rimskih ostanaka, koje sam u kolovozu 1900. na licu mjesta vidio, dalo bi se zaključivati, da je tu u

rimsko doba bilo groblje, u kojem se je sahranjivao pepeo spaljenih mrtvaca u amforama i od ciglje sazidanim malim rakama ili škrinjicama. Gdje je stojalo svakako neznatnije naselje, to se nije dalo ustanoviti, ali nema sumnje, da je bilo u neposrednoj blizini groblja.

Na Glavini se nađe katkada i po gdjekoji novac. Mate Pavlić iz Sv. Jakova mi je pripovijedao, da je lomeći tamo kamen našao jedan navodno zlatan rimski novac, ali da mu se je izgubio.

Godine 1872. je jedan čovjek od Mikinih iz Kloštra krčeći zemlju na Rtcu, tamo gdje se danas nalazi malen ograđen vrtić, naišao na dvije kamene žare sa mrtvačkim pepelom, a u njima je bilo i nešto predmeta, koji su dospjeli u narodni muzej. Biti će, da su to oni predmeti, uz koje je zabilježeno, da su iskopani u Šiljevici kod Sv. Jakova pri moru, a darovani od tamošnjega župnika Pavla Šekulje. Ti predmeti jesu: 1. Zdjelica (sl. 80, 1) od fino smiješane plavkastosive ilovače sa tankim bočinama, urešena sa tri pojasa vertikalnih možda noktom zaparanih crtica; vis. 0·048 m., promjer 0·087 m. 2. Bočica za parfum (sl. 80, 3) običnoga oblika (t. zv. suzna bočica) od prostoga stakla, čunjastoga oblika sa nastavljenim dugačkim vratom, 0·071 m. vis. 3. Bočica za parfum (sl. 80, 4) jajastoga oblika sa kratkim vratom, od bijeloga veoma tankoga stakla, 0·069 m. 4. Plosnata bočica od bijeloga stakla; vrat sa grlom manjka; visina preostavšega ulomka 0·047 m., šir. 0·046 m., debljina 0·01 m. 5. Bronsana srebrom tauširana 0·039 m. široka okrugla pločica (sl. 80, 2) sa 0·014 m. širokom rupom u sredini. Ornamenat od uložene srebrne žice sastoji od po šest puta konveksno i konkavno uvijajuće se hvoje, iz koje izmjenice na vanjskoj i nutarnjoj strani niču manje grančice sa po jednim listićem, grozdićem i zaperkom. Predmet je mogao služiti kao poklopac cilindrične posudice za kakovu pomast, a bio je negda na nju prikeljen (prilotan). Ona luknja po srijedi zatvara se manjim zaklopcem, koji je, kako se još može raspoznati, bio šarnirom pričvršćen. 6. Bronsani okov polumjesečasta oblika, 0·031 m. dug; možda sa kakove drvene škrinjice. S meni nikako nepojmljivih razloga Ljubić[1] je ovdje pod br. 5 i 6 opisane predmete metao u prethistorijsko doba, dočim o tomu ne može biti dvojbe, da su rimski i da spadaju od prilike u I. ili II. stoljeće poslije Krista.

U narodnom muzeju nalazi se još i jedna veća bočica za parfum (sl. 80, 5) u obliku krugljina segmenta sa nastavljenim dugim vratom, od običnoga prostoga stakla, 0·081 m. visoka, kod koje je zabilježeno, da je iskopana na Stavišću kod Sv. Jakova u Vinodolu, a darovana od Nikole Grbčića iz Sv. Jakova. Da li je ta bočica sa istoga mjesta na Glavini ili s kojega drugoga u svetojakovljanskoj najbližoj okolici, nisam imao prilike da ustanovim.

Odavle su konačno i tri ulomka ravnoga crijepa sa pečatima, koje je muzeju darovao g. Pavao Švrljuga (nije li možda i to od g. župnika Pavla Šekulje). Jedan ulomak sa 0·032 m. širokim pečatom a izbočenim slovima s OLON as

[1] Ljubić Popis ark. odj. nar. muz. I, 1 str. 159 C.

potječe iz tvornice, koja je svoje proizvode raspačavala po dalmatinjskoj[1] i talijanskoj[2] obali jadranskoga mora. U rimskoj Dalmaciji su primjerci nađeni u Promaljani kod Makarske, Županjcu,[3] Solinu, Zadru, Brinju, Bakru,[4] Labinu, Donasdolcu na Hvaru i Starom gradu hvarskom. Druga dva ulomka potječu iz tvornice Q. Clodija Ambrosija, koja je svoje proizvode također u istim krajevima prodavala.[5]

Q CLOD   MBRO

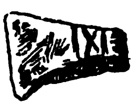
PANNONIA SUPERIOR.

Kraljevo selo kod Bosiljeva (kotar Vrbovsko).

U zbirkama starina narodnoga muzeja razmjerno veoma je slabo zastupana modruško-riječka županija. Razlog tomu ne leži možda u tomu, što bi teritorij te županije u staro doba bio nenastavan, jer imamo dokaza, da je tu na raznim mjestima bilo svijeta u bronsano i halštatsko, a valjda i la tènsko doba, a naročito u rimsko doba nizala se je u primorskom kraju te županije naselbina do naselbine.[6] Tragova predrimske i rimske kulture ima i u zabitnijim gorskim krajevima njezinim,[7] samo se veoma rijetko tkogod sjeti, da narodni muzej o nađenim ostancima izvijesti, dotično nađene predmete muzeju na dar ili otkup pošalje. Nadajmo se, da će tu na diku zemlji, a na korist njezina zemaljskoga zavoda u skoro biti bolje.

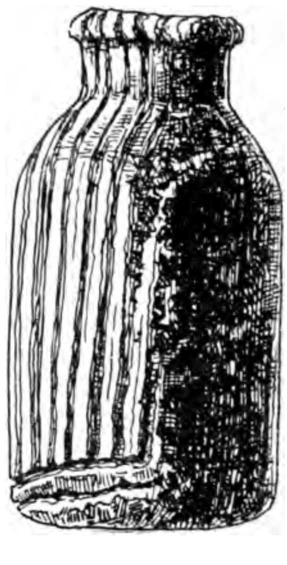
---

[1] CIL III 3214, 13.
[2] CIL V 8110, 136. IX 6078, 152.
[3] Bos. Glasnik VI (1894) str. 306.
[4] Viestnik hrv. arh. dr. IV. str. 77.
[5] Sr. Viesnik n. s. III str. 161.
[6] Sr. Brunšmid u „Vjesniku“ n. s. I. str. 154.
[7] Tako se n. pr. znade, da je kod župne crkve u Marija Trostu (kotar Ogulin, općina Dubrave) bilo prethistorijsko groblje sa zemljanim posuđem i svakojakim oruđem, poimence sjekirama, čekićima od kamena i koječim drugim. Blizu sela Hrsine (opć. Bosiljevo) nalazi se od ljudskih ruku nanešen humak, a na sjenokoši kod Korenić sela (opć. Bosiljevo) ih ima tri. Vjerojatno je, da su to prethistorijske naselbine. Na mjestu Gradišću kod Lešća (opć. Bosiljevo) našlo se starih novaca, komada izrađena željeza, ruča od kotlova i drugih posuda, ciglje, tuta i raznih cijevi, a rimskih novaca se je kod Lešća našlo na više mjesta. U Radočajima na Dobri (opć. Bosiljevo) našlo se rimskih novaca i ovelik zlatni prsten sa emajlom. (Lopašić Oko Kupe i Korane str. 61—62). Od svega toga nije žalibože ništa u narodni muzej dospjelo, pa je za nas posvema propalo. Trebalo bi stoga pripaziti, ne će li se na tim i drugim mjestima naći opet kakovih stvari, a te onda valja svakako skloniti u narodnom muzeju. U samom Bosiljevu našlo se je u šesdesetim godinama na mjestu „Kloštar“ blizu crkvice sv. Ane tesanoga kamena sa rezbarijama navodno u romanskom i istočnom slogu, nekoliko mužara i drugih manjih stvari (Lopašić n. m. str. 60). Ni za te se stvari ne zna, kamo su dospjele.

Sl. 81. Srebrna glavica od igle ukosnice. Iz Kraljeva sela. Nar. vel.

Ovdje priopćujem neke rimske predmete, koje je narodnomu muzeju godine 1899. darovao gospodin Josip Pupić, upravitelj dobara grofa Nugenta u Bosiljevu. Prigodom krčenja šume bosiljevačkoga vlastelinstva između Kraljeva sela i Vrhove gorice naišlo se je bilo na grobove rimskoga doba, u kojima je uz mrtvace bilo i nešto predmeta. Sačuvala su se samo dva predmeta, naime jedna 0·015 m. duga srebrna glavica od igle ukosnice u obliku sjekirice (sl. 81.), koja je ostrag na obije strane urešena zarezanim ornamentom u obliku IXIΞ i 0·108 m. visoka cilindrična posudica za parfum, istesana od prugastoga aragonita (sl. 82.), koja ima debele bočine, a gore 0·02 m. visoki vrat, koji završuje plastičkim rubom. U narodnom muzeju je to prvi primjerak toga oblika i od takova materijala, što ga dosele imamo. Vrijeme toga groblja jedino po ova dva predmeta se ne da točnije ustanoviti.

Sl. 82. Posudica za parfum od aragonita. Iz Kraljeva sela. $^{2}/_{3}$ n. v.

Kaštel kod Karlovca.

Sl. 83. Staklena bočica za parfum. Iz Kaštela kod Karlovca. Nar. vel.

Na nekadanjem dobru grofa A. Nugenta u Kaštelu našao se je prije više godina jedan rimski grob, iz kojega je g. Josip Pupić, upravitelj dobara u Bosiljevu, sačuvao jednu 0·082 m. vis. staklenu bočicu za parfum (sl. 83.) sa okrhanim gornjim rubom. To je staklenka od one vrste, koja se obično nazivlje „suznim bočicama". Sada se ona nalazi kao dar g. Pupića u narodnom muzeju.

Čini se, kao da rimski ostanci u tamošnjoj okolici nisu rijetki, jer se među ostalim navodno i u rijeci Kupi nalazi jedan rimski sarkofag, koji se je uzalud kušalo iz rijeke izvaditi.

Sisak (Siscia).

1. U mjesecu kolovozu 1900. naišli su radnici, iskopavajući pivnicu ispod novo prigrađenih prostorija gostione „Maloga Kaptola" u Sisku na više ostanaka rimskih građevina, koji dokazuju, da se je na tom mjestu negda morala nalaziti neka znatnija zgrada. O tomu našašću muzejsko je ravnateljstvo odmah obavijestio muzejski povjerenik g. Ferdo Hefele, učitelj na građanskoj školi u Sisku, a muzejski je ravnatelj skoro zatim na licu mjesta sve izvidio. U dubljini od skoro 2 m. našli su se temelji zida, sagrađena od cijelih rimskih cigalja, od kojih se neki u temelju sadanje

zgrade još vide. Tamo gdje je sada temeljni zid na desnoj strani do stepenica, koje vode u pivnicu, našao se je 27. kolovoza u dubljini od 1·5 m. gornji ulomak profiliranoga rimskoga žrtvenika (ara) običnoga oblika. Spomenik, koji je narodnomu muzeju darovao g. Ignjat Golenko, gostioničar u Sisku, načinjen je od vapnenjaka, 0·42 m. je visok, 0·39 m. širok i 0·305 m. dubok. Na njem je napis posvećen Jupitru i Junoni od neke osobe, kojoj se ime nije sačuvalo, a koja je zavjet ispunila za zdravlje svoje i drugih nekih prinosnika. Publiciran je po mojemu prijepisu u Corpus inscriptionum latinarum III 15127. Broj sisačkih spomenika, posvećenih Jupitru, ovim je komadom narasao na 15,[1] ali je ovo prvi iz Siska, koji uz Jupitra spominje i njegovu suprugu Junonu. Samo potonjoj iz Siscije je takodjer jedan spomenik posvećen.[2]

I · O · M · ET ·
IVNONI · SAC
PRO · SALVTE · SVA
ET COLLATORVM

Nešto dalje na jug našao se je u istoj pivnici „Maloga Kaptola," a u dubljini od 1·7 m. pod, sastavljen od velikih vapnenjačkih ploča, koje blizu vanjskoga ruba cijelom svojom duljinom imaju polukružno izdubljen 0·10 m. dubok ober,[3] kojemu je gornja širina 2 × 0·10 m. Od tih se je ploča izvadilo onih šest, koje su se nalazile na otkopanom prostoru 10 m. dugačke pivnice, a i nešto dalje, ali ih je valjda još preostalo u netaknutom susjednom zemljištu. Mjere tih komada jesu: 1. duljina 2·66 m., širina 0·92 m., debljina 0·28 (sl. 84.); 2. polomljena; d. 2·60 m., š. 0·91 m., deb. 0·30 m.; 3. d. 1·27 m., š. 0·98 m., deb. 0·31 m.; 4. okrnjena; d. 1·53 m., š. 0·83 m., deb. 0·28 m ; 5. okrnjena; d. 1·66 m. š. 0·94 m., deb. 0·28 m.; 6. slomljena na dvoje; d. 2·02 m., š. 0·86 m deb. 0·34 m Totalna duljina svih komada, položenih jedan do drugoga, iznosi dakle 11·74 m.

Sl. 84. Ploča sa žlijebom iz poda jedne rimske zgrade. Iz Siska. Po prilici. 1/40 nar. vel.

2. Prigodom iskapanja temelja za kuću g. Antuna Krivošića, trgovca u Sisku (br. 70) našao se je u svibnju 1900. ulomak jednoga spomenika sa napisom (sl. 85.) koji je vlasnik narodnomu muzeju darovao. To je doljnji odlomak odebele ploče od pjeskovitoga vapnenca, 0·47 m. široke i 0·20 debele, koji je sada još 0·445 m. visok. Od toga je veća doljnja polovica (0·23 m.) nešto deblja i samo surovo odjelana, da se spomenik, kada bi se u zemlju usadio, uzmogne bolje učvrstiti. Lijevi doljnji ugao je okrhan, a okrhao se je

Sl. 85. Ulomak rimskoga spomenika sa napisom. Iz Siska. 1/10 nar. vel.

[1] CIL III 3946—3949, 10839 (= 3950), 3951 — 3955, 10840—10843.

[2] CIL III 10838.

[3] To je po g. Hefelu narodni izraz za rigol.

i lijevi brid kamena, ali tako da tamo od napisa ništa bitnoga ne manjka. U poznije doba je kamen bio rabljen ili kao pornjak za neku drvenu gradu ili u sličnu inu svrhu, kako to dokazuje polukrugljasti izdubak na gornjoj strani. = ... M(arcus) Aur(elius) [Diog]ene[s], leg(ionis) XIIII G(eminae) [Sever(ianae)] b(ene)f(iciarii) co(n)s(ularis) v(otum) s(olverunt) l(ibentes) m(erito). — Spomenik su u nepoznatu nam sada svrhu dali napraviti beneficiariji 14. legije gemine u doba vladanja cara Severa Aleksandra (222—235), a od njihovih imena sačuvalo se je samo ime na zadnjem mjestu zapisanoga, koji se je zvao M. Aur(elius) Diogenes. U drugom je retku pridjevak legije, što ga je imala po imenu carevomu, naknadno namjerice izradirano, a to se je dogodilo iza careve smrti, kada mu se je uspomena oficijelno proklela (damnata memoria).

Četrnajstu legiju, kojoj su bili pridjevci Gemina Martia Victrix, zasnovao je već car August. U prvom je stoljeću više puta mijenjala svoje logore, dok nije na koncu stoljeća bila premještena u Carnuntum (Deutsch Altenburg na Dunavu kod Beča), gdje je ostala kroz cijelo vrijeme, doklegod je onaj kraj spadao pod rimsko carstvo. Za izvođenje raznih poslova ili obavljanje službenih funkcija bili su mnogi njezini pripadnici komandirani po raznim mjestima Gornje Panonije, u kojoj je ona službovala. U panonskim krajevima južno od Drave spominju se slijedeći:

U Trebnu u Kranjskoj (Municipium Latovicorum) u Gornjoj Pannoniji.

1. CIL III 3905. I. o. m. et gen. loc. M. Aur. Valentinus bf. cos. leg. XIIII gem. v. s. l. m. !!!!!!! Kal. Nov.

2. CIL III 10784 (= 3909). I. o. m. D. M. Aur. Valentinus bf. cos leg. XIIII g. v. s. l. m. im!!!! t !!! et P. !! sc!!! cos. Kal. Novembrib. Dedikant je ista osoba kao i kod br. 1.

U Haselpachu kod Krškoga u Kranjskoj (Municipium Flavium Neviodunum) u Gornjoj Pannoniji.

3. CIL III 3918. I. o. m. [et] ge[ni]o loci A[ur]. Marcus b[f]. cos l. XIIII. gem. pro s[e] e[t] suis v. s. l. m.

U Sisku (Colonia Septimia Siscia) u Gornjoj Pannoniji.

4. CIL III 3943. Genio provinc. P. A. Ci[t]us op. l. XIIII. v. l. s.

5. CIL III 10855 (= 3972). C. Sempron. Severo, cornicul. leg. XIIII. 7 (sic!) XXXXI Julia Florentina coniugi carissimo viva fec.

6. Ovdje na str. 122. M. Aur. [Diog]ene[s], leg. XIIII. g. [Sever]. bbff. cos. v. s. l. m.

7. CIL III 3970. M. Aurel. Glabrio, vet. leg. XIIII g. ex bf. cos. vivus sibi et Septimiae Matronae coniugi fecit.

U Topuskom (Ad Fines) u Gornjoj Pannoniji.

8. i 9. Vjesnik hrv. arh. dr. N. s. I. str. 158, 2. Silvano sac. Pap. Terminalis et Jul. Atlius, mil. leg. XIIII. g. v. s. l. l. m.

10. Vjesnik n. s. I. str. 158, 4 Silvano sacr. Cepasius Secundus mil. leg. XIIII. [g]. v. s. l. l. m.

11. Vjesnik n. s. I. str. 159, 7. Silvano Fla. Albinus, mil. leg. XIIII. g. v. s. l. l. m.

U Osijeku (Colonia Aelia Mursa) u Doljnjoj Pannoniji bio je pokopan jedan njezin centurio, za kojega nemamo pravoga povoda za pomisao, da se je tamo u službenom poslu nalazio. CIL III 3284. D. m. Aurel. Secundo, 7 leg. XIIII. ge. m. v., qui vix. ann. XL m. VIII d. XV. Aur. Annianus 7 et Maximianus sig. paren. bene merito pos. Sudeći po jednoj cigIji sa njezinim pečatom, koji se je davno našao kod Petrijevaca (CIL III 3755 [le]g. XIIII g. m. v.), ipak se čini, kao da je 14. legija i u blizini Osijeka neke radnje izvodila.

Za jedan nadgrobni spomenik nekoga M. Ulpija Tita u Opovu u Srijemu (CIL III 3259), koji je kao centurio službovao u više legija, čini se, da je neispravan nazor, kao da se je na njem spominjalo i ime 14. legije.

Spomenike iz rimske Dalmacije, koji navode pripadnike XIV. legije nedavno je sakupio Dr. K. Patsch.[1] Među njima nalazi se i jedan napis iz hrvatskoga dijela pokrajine Dalmacije, nađen u Crkvini kod Kompolja u ličko-krbavskoj županiji, kamo se meće rimsko mjesto Avendo. CIL III 10050. I. o. m. Jul. Sextilius b. cos. [e]x leg. XIIII. gem. v. s. l. m.

Iz Siska imademo razmjerno dosta velik broj spomenika, koje su kao što i ovdje priopćeni podigli beneficiariji, što su tamo poradi stanovitih nama nepoznatih službovnih zahtjeva, dijelom valjda poradi obavljanja službe sigurnosti štacijonirani bili. Barem za jedan dio tih ljudi, od kojih kao da je većina u Sisku bila u prvoj polovici trećega stoljeća, vjerojatno je, da su bili iz četrnajste legije.

Sl. 86. Ulomak arhitravne grde sa guirlandom. Iz Siska. 1/12 nar. vel.

3. Uslijed posredovanja muzejskoga povjerenika g. Dr. Frana Gundruma, gradskoga fizika u Križevcima darovao je g. Hinko Pšerhof u Križevcima narodnomu muzeju iz Siska potječući ulomak relijefom urešene arhitravne grede od vapnenjaka (sl. 86.), koji je u novije doba služio kao reservoir pred bunarom na šmrk. Greda je bila 0·54 m. visoka i 0·48 m. debela, a sačuvala se je od nje desna 0·66 m. duga polovica. Na njoj je u visokom relijefu isklesana polovica jedne guirlande, spletene od grančica sa lišćem i voćem. Na gornjoj strani vidi se nekakova životinja sa dvije noge i uvijenim repom, po svoj prilici gušter, kojemu se zaboravilo načiniti prednje noge. Napis u dva retka CVI / VS svakako je u kasnije doba zapisan, a ja dvojim, da je antikan.

4. G. Andrija Colussi, građevni poduzetnik u Sisku, koji je narodnomu muzeju već više lijepih starina darovao, poklonio je g. 1898. među ostalim i dvije

[1] Bos. Glasnik XI (1899) 496 i sl. = Wiss. Mitth. VII str. 85.

u Kupi nađene tanke pločice od olova (sl. 87.), 31 × 26 mm. odnosno 34 × 24 mm. d. i šir., koje su negda u jednom uglu jednim zajedničkim čavlom bile probušene i možda na nešto prikovane. Na svakoj su na obije strane zaparani grafito napisi, i to na jednom komadu četiri i tri retka, a na drugom na svakoj strani po dva retka. Obije tablice su dva puta upotrijebljene za pisanje, te je stariji zapis iskivanjem nejasnim učinjen, tako da se jedva više raspoznaje. Čini se, da su tu zapisane nekakove bilješke o primljenim manjim novčanim iznosima. U 3. retku prve strane sasma se sigurno čita ACCIIPTI (accepti), a opaža se i više raznih brojaka.

Sl. 87. Olovne pločice sa grafito-napisima.
Iz Siska. Nar. vel.

Bjelovar.

Kada se je g. 1895. popravljala rimokatolička crkva u Bjelovaru, izvadila se jedna ploča od bijeloga mramora, uzidana povrh vrata, na kojoj je napisano, da je crkvu dala sagraditi carica Marija Terezija. Tom zgodom opazilo se, da je ona strana kamena, koja se je nalazila u zidu, urešena relijefom rimskoga vremena. O tom našašću muzejsko je ravnateljstvo odmah obavijestio njegov povjerenik g. Gustav Fleischer, onda profesor a sada ravnatelj tamošnje realne gimnazije, koji je svojoj poruci priložio i dobro uspjelu fotografiju spomenika po kojoj je ovdje priopćena reprodukcija (sl 88.) načinjena. Muzejsko ravnateljstvo odmah se je obratilo na gosp. građevnoga savjetnika Bolléa, koji je izvodio restauraciju bjelovarske crkve, i izjavilo se pripravnim, da će na svoj trošak u ovdješnjoj obrtnoj školi dati načiniti posvema odgovarajući kamen sa napisom, a da mu se ovaj veoma zanimivi i važni spomenik odstupi, zamolilo je nadalje i g. Fleischera, da kao provjerenik u Bjelovaru posreduje, što je isti i učinio. Ali sve to nastojanje imalo je jedino taj uspjeh, da se je na koncu XIX. vijeka u Hrvatskoj opetovano upotrijebio važan spomenik kao građevni materijal usprkos tomu, da su kod gradnje odlučujuće osobe (graditelj i župnik) naročito na njegovu važnost upozorene bile. Takovo postupanje samo se odsuđuje.

Bjelovarski kamen gornji je dio velike nadgrobne stele od prilike onoga oblika kao što su to primjerice spomenici M. Herennija Valensa iz Vinkovaca,[1] T. Aurelija Avita[2] i Julije Primille[3] iz Osijeka, a naročito M. Valerija Sperata iz

[1] Brunšmid u Viestniku hrv. arh. dr. XIV 83 i sl.
[2] Brunšmid u Vjesniku n. s. IV 41.
[3] Brunšmid u ovoj svesci Vjesnika str. 128.

Kostoca u Srbiji.[1] Sačuvan je samo gornji dio, na kojem je u relijefu izvedeno pročelje jedne aedikule; doljnjega dijela sa nadgrobnim napisom nema. U sredini aedikulina zabatišta bio je lik, koji je uništen, kada se je tamo za modernu porabu kvaka učvrstila; čini se, kao da je to bila napred okrenuta Meduzina glava. U uglovima zabatišta stoje dva unutra okrenuta pauna. I na arhitravu aedikule bili su u niskom relijefu isklesani neki crteži, ali se ne može ustanoviti što prikazuju. Lijevo čini mi se kao da raspoznajem trokut krova od jednoga hrama, a taj bi si onda imali pomisliti u gradu, od kojega se zidovi ispod njega vide.

Sl. 88. Relijef na rimskom nadgrobnom spomeniku u Bjelovaru

Veoma zanimiv i lijep je glavni nacrt: Lijevo se u zatku raspoznaju zidovi jednoga grada sa nadvisujućim ih kruništima (Zinnen) i jednim otvorenim vratima. Na ova je izišla mlađa ženska, odjevena chitonom i od vjetra napuhnutim himatijem, pa naglim korakom stupa preko daske, koja vodi sa kopna na jednu lađicu. Pri tom joj pomaže, pruživ joj obije ruke, mlad bradat heros, kojemu se je niz leđa spuznuo himation, tako da izgleda kao da je posvema gol. Iza nekakove barijere opažaju se četiri na lijevo okrenuta vojnika sa korintskim kacigama, na kojima su perjanice, sa kopljima i okruglim štitovima, koje ćemo valjda imati smatrati pratiocima herosa, koji se nalaze na lađici.

Teško se je odlučiti, kako da se nazovu glavne dvije figure bjelovarskoga relijefa, kojemu je sadržaj uzet iz grčke herojske priče. U mnogim pojedinostima postoji analogija sa grupom na jednom relijefu budimpeštanskoga narodnoga muzeja,[2] na kojem je prikazan bijeg Iphigeneje iz Tauride, a gdje na sličan način Pylades pomaže Iphigeneji, da pređe u lađicu, tako da ne može biti sumnje, da i jedan i drugi nacrt mora da stoji pod dojmom istoga originala. Ali na belo-

[1] Brunšmid u Vjesniku n. s. I 1 i sl.
[2] Ziehen u Archeologiai Értesitö IX (1889) 159; Arch. epigr. Mitth. XIII (1890) 52.

varskom kamenu nema Oresta i ubijena Thoasa, dočim su na njem četiri naoružana momka, kojih opet na kamenu u Budimpešti nema. Kako je time stvorena posvema druga situacija, to mislim, da na Iphigenejin mythus ne smijemo pomišljati, a bježeća žena ne će valjda biti niti Helena,[1] niti Arijadna,[2] s kojima bi se također moglo računati, nego najprije Medeia. U tom slučaju bio bi heros Jason, oklopnici njegovi drugovi Argonauti, a lađica Argo.

Relijef na bjelovarskom kamenu je kopija nacrta, koji je bio skomponovan za sliku na ploči ili zidu, a ne za reprodukciju na kamenu. Slikar, koji je tu kompoziciju zamislio, stojao je svakako pod dojmom tragičke poezije Euripidove, za kojega znademo, da je spjevao tragedije Iphigeneiu u Tauridi i Medeiu. Originali ovakovih slika od vrsnih slikara iz vremena cvjetanja grčke umjetnosti i hellenističkoga doba bili su u širim krugovima grčkoga i rimskoga svijeta općenito poznati i uvažavani. Obični slikarski i klesarski majstori kasnijega vremena imali su od njih nacrte, katkada sa manjim ili većim inačicama, u svojim knjižicama sa uzorcima, pa su s njihovim kopijama urešavali zidove u kućama bogatijega svijeta, pa sarkofage i nadgrobne spomenike. Među takove je spomenike spadao i bjelovarski kamen.

Dosele se nije znalo, da li je Bjelovar u rimsko doba bio naseljen ili ne, pa ni ovaj kamen u bjelovarskoj crkvi ne može da nam posluži kao nepobitno dokazalo, jer je možebiti dopremljen od druguda, možda dapače iz veoma udaljena mjesta, gdje je rimskih spomenika mnogo bilo. Od novijega vremena imademo međutim dokaz, da se je u Bjelovaru u rimsko doba stanovalo. G. ravnatelj Fleischer poslao je naime kao dar g. nadinžinira M. pl. Luterottija u Bjelovaru narodnomu muzeju uz list od 8/6 god. 1899. nešto ulomaka jedne posudice od zelenkastožutoga stakla i nekoliko komada bakrenih rimskih novaca iz sredine IV. vijeka, koji su se zajedno s njom prigodom kopanja jarka kraj jedne ceste našli. Ti novci jesu:

1. Constantinopolis. Coh. VII^2 326, 21. SMTSΔ
2. Constantinus II. Coh. VII^2 378, 122. Gloria exercitus. Izlizan.
3. Constans. Coh. VII^2 406, 10. Fel. temp. reparatio | /SIS/
4. — — — — — — — — — — — — — . Nejasno ali samo od Constansa ili Constantija II.
5. — — Coh. VII^2 406. 11. Fel. temp. reparatio A | ?. Veći novac (M. B.)
6. — — Coh. VII^2 408, 22. Fel. temp. reparatio | ΓSIS
7. — — Coh. VII^2 431, 176. Victoriae dd. augg. q. nn (palma) /SIS/
8. Constantius II. Coh. VII^2 447, 47. Fel. temp. reparatio LXXII | /////
9. — — — — Coh. VII^2 484, 293. Victoriae dd. augg. q. nn /SIS/

---

[1] Njezin bijeg na slici u Annali dell' instituto 1860 tav. d'agg. C.

[2] Sr. nacrt u gornjem dijelu salzburškoga mozajika u dvorskom muzeju u Beču. Arneth Arch. Analecten Taf. V. u SB. bečke akademije VI.

PANNONIA INFERIOR.

Osijek (Mursa).

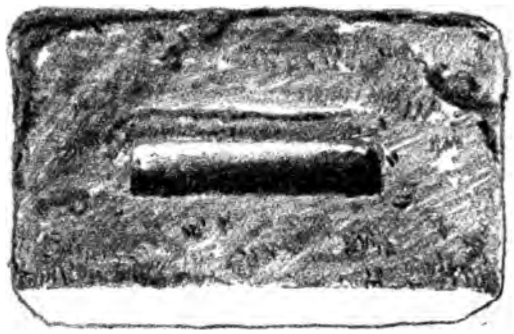

Sl. 89. Spomenik Julije Primille. Iz Osijeka. 1/15 nar. vel.

Kada su se g. 1900. kopali temelji za novu zgradu muške učiteljske škole u doljnjem gradu Osijeku, našla su se lijepa dva rimska spomenika, koji se sada nalaze u osječkome gradskome muzeju. Susretljivosti mojega prijatelja g. prof. Vjekoslava Celestina, koji je kustos toga muzeja, imam da zahvalim fotografije tih spomenika, po kojima su ovdje priopćene slike načinjene:

1. Velika nadgrobna stela (sl. 89) od bijeloga krupnozrnoga mramora 2·30 m. vis., 0·90 m. šir. i 0·17 m. debela; veoma dobro sačuvana, samo što joj je okrhan gornji lijevi ugao i uglovi 0 19 m. visoke petice, kojom se je spomenik uticao u odgovarajuću udubinu svoga kamenoga postamenta. Ukusno skulpirana ploča oponaša pročelje jedne zgrade, a sastoji od četiri dijela: Gore u trouglastom zabatištu, koje je zamišljeno kao relijef, vide se ostaci jednoga orla, koji pandžama gnjavi ogromnu previjajuću se zmiju. Drugi mnogo uži pojas, koji u neku ruku predstavlja epistilnu gredu, urešen je sa dva morska grifa, koji po jednu prednju pandžu dižu protiv jedne amphore, koja između njih stoji. Napis zaprema prostor od 1·18 m. visine, ima postrance po jednu 0·15 m. široku okvirnu letvu, a na svakoj u relijefu izrađenih po sedam cvijetova, jedan ispod drugoga, od kojih je najdoljnji desno znatno manji od ostalih. Dole konačno nalazi se opet jedan relijef u ponešto udubljenom prostoru.

Tu je prikazana kanelirana amphora, iz koje je nikla na nadgrobnim spomenicima toli obična vinova loza, kojoj po jedna hvoja sa lišćem i grožđem ide na jednu i drugu stranu. Lijevo sjedi na amphori jedan paun, a desno pripravlja se drugi, kako će se na nju da popne.

Sl. 90. Baza spomenika Julije Primille.
Iz Osijeka. 1/18 nar. vel.

Od ovoga se je spomenika našla i baza (sl. 90) od vapnenjaka, 1·18 m. duga, 0·89 m. šir. i 0·22 m. debela. Dimenzije izdubine iznose 0·71×0·19×0·18 m. Kako su se oba skupa spadajuća kamena zajedno našla, veoma je vjerojatno, da je spomenik stojao još na svom prvobitnom mjestu na samom grobu na jednoj od mursijskih grobnih cesta. S toga treba točno pribilježiti nalazište i paziti na daljnje eventualne nahođaje.

Napis ovoga spomenika, koji je po mojem prijepisu u CIL III 15097 obijelodanjen, glasi: Iuliae C(aii) libertae Primillae, annor(um) XXV, h(ic) s(ita) e(st). C(aius) Iulius Successus collib(ertae) bene merenti d(e) s(ua) p(ecunia). — Lijepa velika slova upućuju na prvu polovicu drugoga stoljeća, kada je sudeći po razmjerno ukusnim formama relijefa u Mursi moralo biti vještih klesara, koji su umjeli, da za provincijalne prilike veoma dobre radnje izvedu. Što je C. Julija Successa i njegovu sulibertinku Juliju Primillu, koja je u 25. godini života umrla, u Osijek dovelo, to ne doznajemo, ali nema sumnje, da je taj svijet morao biti imućan, kada si je mogao priuštiti tako ukusan i tako velik spomenik od mramora.

Sl. 91. Kip Hermesa iz Osijeka.

Zajedno s ovim nadgrobnim spomenikom našao se je jedan dosta ukusno izveden torso Hermesa, pa nije nemoguće, da bi on mogao kao Psychopompos spadati na vrh spomenika. Kip (sl. 91), kojemu manjka glava, cijela desna ruka sa kesicom, desna noga ispod sredine bedara, a lijeva od koljena, komadi lijeve ruke, odjeće i kerykeja, pri-

kazuje obični typus Hermesa, snažna mlada momka sa chlamydom na lijevom ramenu, koja mu omata cijelu ruku, ali ne sakriva lijepih tjelesnih forma. Lijeva ruka drži na rame prislonjen kerykeion, obični atribut toga vjesnika bogova, a u spuštenoj desnici je imao kesicu za novac, koja ga označuje kao boga trgovine i prometa, koji podjeljuje bogatstvo.

Ja sam u zadnjoj svesci ovoga časopisa napisao kulturnohistorijski članak o Osijeku u rimsko doba, ali nije odmah sve učinjeno, ako se pisani i monumentalni spomenici u takovu svrhu upotrijebe; treba segnuti i za neznatnijim predmetima, koji su čovjeku u svagdanjem životu služili, treba dakle proučiti i sitnije ostanke antikne kulture, što ih u osječkom gradskom muzeju mnogo ima, pa ćemo si tečajem vremena moći stvoriti još mnogo jasniju sliku o tomu, kako se je u rimsko doba živilo u trgovačkom gradu, koji se je nalazio na državnoj međi protiv barbara. Već u ovoj svesci „Vjesnika" bavi se kustos osječkoga gradskoga muzeja g. Celestin jednom vrstom veoma običnih predmeta, rimskim lampicama, kojih se je u Osijeku već koja stotina našla. Ja ovdje dodajem tvorničke pečate na posudama i ulomcima posuda od terra sigillate, kojih se u cijeloj Hrvatskoj i Slavoniji nigdje nije toliko našlo, koliko baš u Osijeku, s kojim i u ugarskom dijelu Pannonije mogu konkurisati samo Stari Budim (Aquincum) i Ó Szöny (Bregetium). Bila mi je namjera, da napišem cijelu študiju o terra sigillati u našem dijelu Pannonije, ali bi za to morao imati dulje vremena pri ruci cijeli osječki materijal, pa s toga tu radnju odgađam za zgodnije vrijeme i zgodnije prilike.

1. Ulomak dna velike zdjele sa pečatom AMN = Am(a)n[dus f(ecit)]. Slični pečati iz podunavskih pokrajina rimskih navedeni su u CIL III 6010, 12 i 12014, 5; među ostalim iz Staroga Budima.

2. Dno veće posude (br. 2363) sa pečatom AΓICIS OF = Apicis of(ficina).

3. Ulomak dna od manje zdjelice (br. 2410) sa pečatom ATTILLI M = Attilli m(anu). Sr. CIL III 6010, 25 i 12014, 11 (Ó Szöny).

4. Dno male zdjelice (br. 2411) sa pečatom AVENTINI M = Aventini m(anu). Sr. CIL III 6010, 28 i 12014, 147.

5. Ulomak posude (br. 2359) sa relijefnim napisom na vanjskoj strani AVGVSTIN = Au(g)ust....; možda Augustinus; sr. CIL III 12014, 150—151; među ostalim iz Ó Szönya.

6. Dno velike zdjele (br. 2426) sa pečatom CAVR///M = C(aii) Aur[eli(i)] m(anu). Sr. CIL III 6010, 35.

7. Velik ulomak plitke zdjele (br. 1367) sa pečatom BANNACVS FE = Bannacus fe(cit).

8. Dno male zdjelice (br. 2423) sa pečatom BORILLI OF = Borilli of(ficina). Pečat, koji je već i Katančiću iz Osijeka poznat bio Sr. CIL III 6010, 43; među ostalim iz Ó Szönya.

9. Dva fragmenta dana od malih zdjelica sa istim pečatima: a) (br. 2370) ADGATI:MA b) (br. 2400) CADGA///MA = Cadgati ma(nu). Sr. CIL III 12014, 171, među ostalim iz Ó Szönya.

10. Dno male zdjelice (br. 2379) sa pečatom u obliku potplata C·MVR· Sličan pečat iz Siska, Ó Szönya i drugih mjesta sr. CIL III 12014, 178.

11. Debeli rub velike zdjele (Reibschale) sa pečatom {ICINA·G·V / NDIDVS = [off]icina G.... V.... [ca]ndidus.

12. Ulomak dna veće zdjele (br. 2431) sa pečatom CANT = Cant[omiti m(anu)]. Sr. CIL III 12014, 181; među ostalim iz Ó Szönya.

13. Dno male zdjelice (br. 2380) sa pečatom CATVLLIC = Catulli [o(fficina)?] Sr. CIL III 6010, 53 i 12014, 23 i 190; među ostalim iz Ó Szönya.

14. Mala zdjelica (br. 2374), slomljena na dvoje i okrhana, sa pečatom CERIALI·M = Ceriali ma(nu). Sr. CIL III 6010, 56 i 12014, 25; među ostalim iz Staroga Budima i Ó Szönya.

15. Dno zdjele srednje veličine (br. 2381) sa pečatom VMSVTNIC = Cintusmu(s). Sr. Arch. ep. Mitth. III. str. 157.

16. Na vanjskoj strani figuralnim relijefom urešena ulomka velike zdjele napis u relijefu MANNIC = Cinnam[i]. Sr. CIL III 6010, 61; p. 1052 i 12014, 26.

17. Dno velike posude (br. 2342) sa pečatom CIIANIC = ? Cina fec(it).

18. Ulomak relijefom urešene posude (br. 2378). Kraj gole figure, koja drži žezlo i nejasni predmet zajedno sa odjećom, nalazi se na vertikalnoj vrpci udubljen napis COMITIALISF· = Comitialis f(ecit). Sr. CIL III 6010, 68 i p. 1053; b. Na vanjskoj strani ulomka relijefom urešene posude na vertikalnoj vrpci udubljenim slovima //IJA:TIMO) = Comitiali[s f(ecit)].

19. Ulomak male zdjelice sa slabo otisnutim pečatom ONSIANTI· = [c]on-[t]anti. Sr. CIL III 6010, 71 i 12014, 211 i 212; među ostalim iz Ó Szönya.

20. Ulomak dna manje posude (br. 2428) sa pečatom COTTALVSFE = Cottalus fe(cit). Drugi ulomak (br. 2373) sa COTT imao je na doljnoj strani dna zaparan grafito, od kojega preostadoše slova NA = Na... Sr. CIL III 6010, 72.

21. Ulomak dna manje zdjelice (br. 2425) sa pečatom CROBISO = Crobiso[m(anu)]. CIL III 12014,229 ima osim ovoga osječkoga komada i jedan potpuni iz Ó Szönya.

22. Dno male zdjelice (br. 2375) sa pečatom CRVCVRO FEC = Crucuro fec(it) Sr. CIL III 6010,76 i 12014, 31.

23. Ulomak dna velike zdjele sa pečatom DIVICATVS

24. Dno male zdjelice (br. 2356) sa pečatom DVPPIVS F = Duppius f(ecit). Sr. CIL III 12014,260; među ostalim iz Ó Szönya i Hajdina kod Optuja.

25. a. Ulomak posude (br. 2345) sa relijefnim napisom na vanjskoj strani ELENIVS[...] = Elenius[fec(it)]. Sr. CIL III 6010, 83 i 12014, 33', među ostalim iz Ó Szönya. b. Ulomak drugoga primjerka (br. 2402) sa NIVSF

26. Dno male zdjelice (br. 2366) sa pečatom ERICI·M = Erici m(anu). Ovaj isti primjerak CIL III 12014, 265.

27. Dno male zdjelice (br. 2394) sa pečatom IITVRI·M = Eturi m(anu). Čini se, da napred ništa ne fali.

*

28. Dno velike posude (br. 2371) sa pečatom FATO FEC = Fato fe(cit). Sr. CIL III 6010, 84 i 12014, 34.

29. Od tvorničara Firma ima ulomaka od tri posude: a. Polovica veće zdjele (br. 2385) sa FIRMVS FE = Firmus fe(cit); b. Dno veće zdjele, u dvoje slomljeno, sa FIRM///E; c. Dno male zdjelice (br. 2412) sa FIRMVS FE Sr. CIL III 6010, 89 i 12014, 37; među ostalim i iz Ó Szönya.

30. Dno velikoga tanjura (br. 2349) sa pečatom u obliku potplata G·E·L·L·I = Gelli. Sr. CIL III 6010, 95 i 12014, 283; među ostalim iz Siska, Drnova i Billichgratza u Kranjskoj i Hajdina kod Optuja.

31. Dno veće posude (br. 2350) sa pečatom GENIALIS/ = Genialis [f(ecit)]. Sr. CIL III 6010, 96; p. 1052 i 12014,39; među ostalim iz Subotišta, Sagvara i Gigvara.

32. Od tvorničara Gippija su ulomci od pet posuda: a. Dno velike zdjele (br. 2409) sa GIPPI·M = Gippi m(anu); b. Dno veće zdjelice (br. 2376) sa GIPPI·M; c. Ulomak dna posude srednje veličine (br. 2401) sa GIPPI}; d. Ulomak dna velike posude (br. 2343) sa GIPPI·M; e. Ulomak dna veće posude (br. 2420), sa {PI·M Sr. CIL III 6010, 98. 6540, 2 i 12014, 41; među ostalim iz Staroga Budima, Ó Szönya i Baracsa.

33. Tvorničar Habilis zastupan je sa ulomcima od dvije posude: a. Ulomak dna manje posude (br. 2351) sa {HA·BILIS F = Habilis f(ecit); b. Ulomak manje zdjelice (br. 2432) sa HA·BII} Sr. CIL III 12014, 291.

34. Polovica zdjele (br. 2403) sa pečatom IANVAR M = [I]an[u]ar(i) m(anu). Sr. CIL III 6540, 4 i 12014, 297; među ostalim iz Staroga Budima i Ó Szönya.

35. Dno velike zdjele (br. 2414) sa pečatom IMPRITO M = Imprito m(anu).

36. Od tvorničara Juliana ima tri komada: a. Ulomak dna veće posude (br. 2422) sa pečatom IVLIANVSF b. Ulomak dna velike posude sa pečatom IVL = Iul[ianus]; c. Ulomak posude (br. 2346) sa relijefnim napisom na vanjskoj strani {VLTAN Sr. CIL III 6010, 106. 6540, 5 i 12014, 44; među ostalim iz Ó Szönya.

37. Dno velike posude (br. 2339) sa pečatom IVNIANVS = Iunianus. Sr. CIL III 6010, 109.

38. Od tvorničara Justiniana ima četiri komada: a. debeo rub velike zdjele (Reibschale, br. 720) sa pečatom OF ICIAI / IVSTINIANI = Of[f]icin[a] Iustiniani; b. Ulomak debela ruba velike zdjele (Reibschale) sa pečatom O·I·I CIAN / IVSTINIANV = Of[f]ici[na] Iustinianu[s]; c. Ulomak debela ruba velike žuto glazirane zdjele (Reibschale) sa pečatom IVSTINIANV = Iustinianu(s); d. Na debelom rubu velike zdjele (Reibschale) IVSTINIAN Sr. CIL III 12014; 117 i 320; među ostalim više raznih komada iz Hajdina kod Optuja.

39. Dno manje posude sa pečatom u okrug IVVENIS·FE· = Iuvenis fe(cit). Sr. CIL III 6010, 113 i 12014, 47'; među ostalim iz Ó Szönya.

40. Dno velike zdjele (br. 2408) sa pečatom IVVENTINV°· = Iuventinus.

41. Dno manje zdjelice (br. 2377) sa pečatom LAITILO = Laitilo.

42. Dno manje zdjelice (br. 2392) sa pečatom MACCIIIMAF =? Maccima f(ecit).

43. Dno male zdjelice (br. 2395) sa pečatom M·ALL// =? Mall[iaci]. Sr. CIL III 12014, 352 a; među ostalim iz Ó Szönya.

44. Dno posude srednje veličine (br. 2429) sa pečatom MAMILIAN = Mamilian(i). Sr. Bonner Jahrbücher 99 str. 104.

45. Dno male zdjelice (br. 2406) sa pečatom MAMMI = Mammi. Sr. CIL III 12014, 354; među ostalim iz Ó Szönya.

46. Na vanjskoj strani relijefom urešene zdjele na vrpci udubljen napis ƎƧVƆIA⟆ =? [M]arcus f(ecit). Sr. CIL III 12014, 360.

47. Ulomak dna veće zdjele (br. 2405) sa pečatom MARINVS F = Marinus f(ecit). Sr. CIL III 6010, 132 i 12014, 362.

48. a. Dno posude srednje veličine (br. 2340) sa pečatom ꓥꟽITꓤAM = Martianus. Sr. CIL III p. 1052 ad 6010, 133 b; b. Ulomak dna posude srednje veličine sa pečatom ⟆ꓤAM.

49. Dno manje zdjelice (br. 2404) sa pečatom MRTINVSFE = Martinus fe(cit). Sr. CIL III 6010, 133 i 12014, 55; među ostalim iz Ó Szönya.

50. Ulomak manje zdjelice (br. 1995) sa pečatom ꟻOTTACI =? Ottaci.

51. Dno velike zdjele (br. 2398) sa pečatom PA·T·RI·CI MA = Patrici ma(nu). Sr. CIL III 12014, 418; među ostalim iz Ó Szönya. Na doljnjoj strani dna zaparan je kurzivnim slovima napis ʃIʃIEʃ = Sisies(?)

52. Mala potpuna zdjelica, slomljena (br. 2298) sa pečatom PAVLI M = Pauli m(anu). Sr. 6010, 161 i 12014, 64; među ostalim ovaj osječki primjerak.

53. Dno velike zdjele (br. 2413) sa pečatom PRIMANVS·FE = Primanus fe(cit) Sr. CIL III 6010, 170 i 12014, 68 (Ó Szöny).

54. Dno male zdjelice (br. 2419) sa pečatom PRISCINI M = Priscini ma(nu) Sr. CIL III 12014, 441 iz Osijeka, Staroga Budima i Ó Szönya. Na doljnjoj strani kurzivnim je slovima zaparan grafito NC/HA = Nc/ha (?)

55. Doljnja polovica smeđe glazirane posude (br. 2416) sa pečatom PRIVATV⟆ = Privatu[s fe(cit)]. Sr. CIL III 12014, 444 iz Staroga Budima.

56. Dno posude srednje veličine (br. 2388) sa pečatom QVARTI M = Quarti m(anu).

57. Dno velike posude (br. 2430) sa pečatom ·ꟼ·SANAƧꓥƎꓤ

58. Iz Staroga Budima (Aquincum) je dno male zdjelice (br. 2390) sa pečatom SEDATI·M = Sedati m(anu). Sr CIL III 6010, 203 i 12014, 76; među ostalim ovaj starobudimski komad osječkoga muzeja.

59. Na vanjskoj strani relijefom urešena ulomka posude utisnut pečat SEVERV⟆ = Severu[s]. Sr. CIL III 6010, 208 i 12014, 79.

60. Dva dna malih zdjelica (br. 2387 i 2397) sa pečatom SIIXTI·M = Sexti m(anu). Sr. CIL III 6010, 210 i 12014, 80 (Osijek, Raczkeve i Ó Szöny).

61. Dno manje zdjelice (br. 1366) sa dva put otisnutim pečatom SOLLEMNI = Sollemni. Sr. CIL III 6010, 212 i 12014, 534'.

62. Dno velike zdjele (br. 2391) sa pečatom STABIRVS F = Stabirus f(ecit).

63. Dno velike posude (br. 2338) sa pečatom TASSCAI·E = Tassca fe(cit). Sr. CIL III 12014, 549 (nepotpun pečat iz Traismauera).

64. Dno male zdjelice (br. 2396) sa pečatom TITVRONIS = Tituronis. Sr. CIL III 12014, 560.

65. Ulomak dna male zdjelice (br. 2393) sa pečatom TITVS·F = Titus f[ecit]. CIL III 12014, 561; među ostalim iz Ó Szönya.

66 a. Dno manje zdjelice (br. 2389) sa pečatom VEGETI·M = Vegeti m(anu); b. Dno male zdjelice (br. 1247) sa pečatom VEGETI.M; c. Dno velike zdjele (br. 2407) sa pečatom VEGETI·M; d. Ulomak dna male zdjelice sa pečatom VEG e. Ulomak dna sa VE.

67. Dno manje zdjelice (br. 2417) sa pečatom VENICARVS·F = Venicarus f(ecit). Sr. CIL III 12014, 572; među ostalim iz Ó Szönya.

68. Ulomak posude (br. 2348) sa relijefnim napisom na vanjskoj strani VERVS = Verus. Sr. CIL III 6010, 230 i 12014, 89; među ostalim iz Staroga Budima i Ó Szönya.

69. Dno velike zdjele (br. 2382) sa pečatom VICTORINVS F = Victorinus f(ecit). Sr. CIL III 6010, 234 i 12014, 91; među ostalim iz Staroga Budima, Ó Szönya i Gornjega Optuja.

70. Ulomak dna velike posude (br. 2362) sa pečatom VINICOEF =? Vinico [fe(cit)].

71. Ulomak manje zdjele (br. 2383) sa pečatom VXOPI = Uxopi[lli m(anu)]. Sr. CIL III 12014, 597 iz Ó Szönya.

72. Ulomak dna veće zdjelice (br. 2421) sa PV, možebiti Pu[pus f(ecit)]. Sr. CIL III 12014, 450.

73. Ulomak dna sa pečatom NNA, možda [Ci]nna.

74. Ulomak dna velike zdjele sa G·E

75. Na vanjskoj strani relijefnim likovima (životinje) urešene veće zdjele velikim relijefnim slovima zapisano DVOCISI.

76. Na vanjskoj strani relijefima urešene zdjele na vrpci udubljenim slovima ΓLVICAS.

77. Dno male posude (br. 2344) sa retrogradnim pečatom SVAD.

78. Dno veće zdjelice (br. 2368) sa pečatom I·ALIVS FEC

79. Na vanjskoj strani ulomka relijefima urešene posude (br. 2399) na vertikalnoj vrpci udubljenim slovima OTTAF, možda [c]otta f(ecit).

80. Ulomak dna veće posude (br. 2358) sa RA

81. Ulomak dna veće posude (br. 2357) sa GV

82. Ulomak dna manje posude (br. 2347) sa STIIAES

83. Mali ulomak dna (br. 2367) sa {TIOGENI M

84. Ulomak dna veće posude (br. 2341) {·ATTA·P}

85. Ulomak dna male posude (br. 2365) sa {IM

86. Ulomak dna velike zdjele (br. 2365) sa {IИM

87. Ulomak dna velike zdjele sa NIM

88. Ulomak dna velike zdjele sa M

89. Ulomak dna male posude sa {ATIM

90. Ulomak dna sa /ā.TVSEI. Na doljnjoj strani je zaparano kurzivnim slovima {VA = . . . va.

91. Ulomak dna velike zdjele sa AV////FE

92. Na vanjskoj strani relijefom urešena ulomka posude na vrpci velikim udubljenim slovima RIAKF

93. Ulomak dna veće posude (br. 2352) sa {VF F P/FF

94. Ulomak dna male posude sa SFE^C

95. Ulomak velikoga dna VSFE

96. Ulomak relijefom urešene posude (br. 2354) sa ƆƎƎƧV/

97. Ulomak dna veće posude (br. 2369) sa {IVIXF

98 Ulomak dna veće zdjele (br. 2360) sa ·J\Ψ, možda [Man]ne.

99. Ulomak dna veće posude (br. 2364) sa }C

100. Ulomak dna velike posude (br. 2355) sa {VSFE; na doljnjoj strani kurzivnim · slovima zaparano = M S a(?) . . .

101. Ulomak dna veće zdjele (br. 2361) sa {CVS·F

102. Ulomak dna veće zdjelice (br. 2418) sa INO

103. Ulomak dna velike zdjele; pečat sa velikim slovima ·KII

104. Ulomak dna male zdjelice sa {S

105. Ulomak dna velike zdjelice sa VVS

106. Ulomak dna male posude (br. 2427) sa MVT

107. Ulomak dna posude srednje veličine; pečat u obliku potplata /mVƨ

108. Ulomak dna sa {FNN^

109. Ulomak dna manje posude (br. 2424) sa M·+·II

110. Ulomak dna velike posude (br. 2386) sa {//I·M

111. Ulomak dna veće posude (br. 2372) sa pečatom u obliku potplata ali bez slova.

112. Dno velike crveno naličene posude (br. 2353) sa ornamentalnim pečatom oIXXXIo nađen 1895, kada se je gradila svilara.

113. Na vanjskoj strani ulomka posude kurzivnim slovima zaparano \XIM = [m]axim . . .

114. Na dnu bez pečata veće posude na doljnjoj strani kurzivnim slovima zaparano IVNIA / MATS = Julia / mes ili miis (?).

115. Na vanjskoj strani ravna dna velikim slovima zaparano CΛRVI = Carui.

116. Dno velike zdjele (br. 2384) sa pečatom VTERE FELIX = Utere felix. Nađeno g. 1895 kod gradnje topničke vojarne. Sr. i Katančić de col. mill. 2. izd. str. 117, 5.

Isti napis, koji sadržaje želju, da vlasnik dotični predmet, koji mu se je darovao ili prodao, sretno upotrijebi, nalazi se i na dva druga predmeta osječkoga muzeja naime:

a. Pozlaćena bronsana fibula sa dugmetima na oblik lukovice na poprječnoj šipki na glavi; desna polovica te šipke, igla i nožica fale. Na desnoj strani luka srebrom uloženim slovima VTERE FELIX

b. Zlatan prsten (br. 1371), nađen g. 1897. od Bugara u doljnjem gradu; napred je više trouglasta oblika, pa tu nosi napis VTR (AVG) FEL, od čega je sredina kao u kakovu zrnu od pečatnika. Promjeri prstena iznose 28 i 22^{mm}, najveća širina napred 8^{mm}, najmanja ostrag 2^{mm}; najveća debljina napred 4^{mm}, najmanja ostrag 1^{mm}.

Potpunosti radi dodajem ovdje još i od druguda poznate pečate na posudama iz Osijeka:

117. Posuda sa pečatom AVFATR FE Katančić de col. mill. 2. izd. str. 118, 8. CIL III 6010, 30.

118. Dno velike zdjele sa pečatom BELATVLLVSF$_{c}$ = Belatullus f(e)c(it). Zagreb, nar. muz. (Iz zbirke dra. J. Brunšmida).

119. Posuda sa pečatom BORILLI OP = Borilli o[f(ficina)]. Katančić n. m. str. 118, 6 CIL III 6010, 43. Sr. gore br. 8.

120. Ulomak posude sa pečatom BRICC}. Beč, dvorski muzej. CIL III 6010, 44.

121. Dno male zdjelice sa pečatom CADGA+ M = Cadgati m(anu). Zagreb, nar. muz. (Iz zbirke dra. J. Brunšmida). Sr. gore pod br. 9.

122. Ulomak zdjelice; izvana između dvije guirlande relijefni napis IMAИИIↃ = Cinnami. Zagreb, zbirka Dra. Adolfa Müllera, zubara. Sr. gore pod br. 16.

123. Dno velike zdjele sa pečatom FAVENTINVS = Faventinus Zagreb, nar. muz. CIL III 12014, 267.

124. Posuda sa pečatom IVSTINA. Katančić n. m. str. 118, 7. CIL III. 6010, 111.

125. Ulomak posude sa pečatom IVSTI CIL III 12014, 47.

126. Ulomak zdjelice (oblik Dragendorf 33) sa pečatom LI · LVS{ Zagreb, nar. muz. CIL III 12014, 50.

127. Pečat LVCCI. Budimpešta, nar. muz. CIL III 12014, 333.

128. Pečat MANNE. Budimpešta, nar. muz. CIL III 12014, 359. Sr. gore br. 98.

129. Pečat m {ARTIVS F. Budimpešta, nar. muz. CIL III 12014, 364.

130. Pečat •MVXTVLLI•M. Budimpešta, nar. muz. CIL III 12014, 399.

131. Pečat PACATI. Budimpešta, nar. muz. CIL III 12014, 62'.

132. Na rubu ulomka velike zdjele (Reibschale) utisnut pečat SVCESSIANVS Zagreb, zbirka Dra. Adolfa Müllera, zubara.

133. Pečat VENICARVS F. Budimpešta, nar. muz. CIL III 12014, 572.

134. Dno male zdjelice sa pečatom ⁝⁝⁝ Zagreb, nar. muz.

Štrbinci kod Đakova.

Južno od Đakova, na pol puta u Budrovce leži vlastelinski vinograd Štrbinci na povišici, što se naglo spušta u povodnji izvrženu nezdravu nizu, kojom se provlače Jošava i neki njezini i Biđevi pritoci. Negda je ovuda prolazila rimska cesta iz Cibalâ (Vinkovci) u Marsoniju (Brod), ugibajući se močvarama, koje je tekar krajiška uprava uz velik trud učinila prohodnima, sagradiv kroz nje cestu, pošto ju nije mogla ili htjela provesti mnogo više ležećim terrainom u provincijalu. Domaći ljudi su znali, da se na Štrbincima nailazi na cigliju i kamen,[1] a i u narodni muzej su dospjeli kao dar preuzvišenoga gospodina biskupa Strossmayera neki rimski novci,[2] koji su se tu našli, dapače i mali jedan tamnocrveni jaspis-intaglio iz prstena, 10 × 8 mm. u promjeru, na kojem je urezan na lijevo okrenut na oklopu sjedeći Ares sa Nikom u desnoj ruci. Zanimivo se je otkriće učinilo u zimi g. 1894/5, kada je đakovačko vlastelinstvo dalo po ličkim radnicima rigolovati jednu parcelu, da zasadi novi vinograd. Siroti radnici baš se namjeriše na mjesto, gdje je negda stojala neka rimska zgrada sa mozajičnim podovima, pa su se, krčeći njihovu betonsku podlogu, silno namučili, dok su dosegli propisanu im dubljinu od mislim 0·70 m. Nadajući se valjda, da će naći kakovo blago, koje bi si bili razdijelili, nikomu nisu htjeli ništa reći o svojim neprilikama, a kada je ravnatelj biskupovih dobara g. N. Čačinović za to doznao, već su svi fundamenti bili demolirani i mozajici uništeni. Biskup, koji je davni prijatelj i dobrotvor narodnoga muzeja, kao što je to i svim drugim hrvatskim kulturnim zavodima i tečevinama, obavijestio je muzejsko ravnateljstvo po pokojnom predsjedniku jugoslavenske akademije gosp. Josipu Torbaru, koji je u taj par baš bio kod njega u gostima, o tom našašću uz poziv, da ravnatelj što prije dođe, da stvar razvidi. Kada sam tim povodom početkom lipnja 1895. došao u Đakovo, ne samo da je dozvolio prekapanje na već posijanom zemljištu, nego mi je dapače stavio na raspolaganje besplatne radnike. Na žalost morao sam se brzo uvjeriti, da iza radikalnoga rigolovanja naših Ličana svako istraživanje može iznijeti samo taj rezultat, da je na Štrbincima u rimsko doba stojala jedna bolja rimska zgrada sa mozajikom, ali da joj je sada izbrisan svaki trag.

[1] Naziv „Štrbinci“ dolazi od „štrbiti“, što se zdesi oruđu, kada se njegovom oštricom udari o kamen ili cigliju.

[2] Ljubić Popis II str. 235, 20 (Antoninus Pius AR), 257, 9 (Faustina maior AR), 277, 112 (M. Aurelius AR), 419, 1 (Aurelianus AE).

Morao sam se stoga ograničiti na to, da pokupim ono predmeta, što se je kod prekopavanja opet pojavilo i što se je već prije spremilo u biskupskom dvoru. Polazeći iz Đakova u Srijem ponio sam samo manje predmete, a veće sam ostavio u dvoru, odakle su kasnije odnešeni u osječki gradski muzej. Među potonjima nalazi se i jedna rimska ciglja sa grafito-napisom:

E R E

koji se ne da protumačiti i više komada mozajika sa geometrijskim likovima, načinjenim od kamenčića bijele, modre, crvene i žute boje. Jedan takov komad nalazi se i u narodnom muzeju. Moralo je u ostalom u Štrbincima biti i finijih mozajičnih radnja, kod kojih su se upotrijebili kamenčići od bijeloga, zelenkastoga, zelenoga, svjetlo i tamnomodroga i sivkastoga stakla, od kojih se je nekoliko komada našlo. U sedri je bilo i ulomaka bojadisana maza od soba, a rabile su osim smeđecrvene boje još i žuta, modra i smeđa; na jednom komadiću raspoznaje se čaška nekakova cvijeta bijele boje, pa se po tom može zaključivati, da su zidovi bili urešeni naslikanim cvijećem.

Pojedince se je našlo u zemlji: ornamentovana nožica bronsane fibule IV. vijeka sa glavicama u obliku lukovica; nepotpun bronsan zaponac; u cjevčicu smotana olovna pločica; 0·12 m. dug željezni nož sa peticom za uticanje u držalo; drugi nešto veći nož, kojemu petica manjka, sada 0·102 m. dug; jedna željezna kvaka; veći željezni čavao; više ulomaka od urešenih i neurešenih narukvica od crnoga neprozirnoga i modroga prozirnoga stakla i jedna oštećena rabljena zemljana lampica onoga oblika kao što je ona iz Osijeka, naslikana u ovoj svesci. „Vjesnika“ na str. 42 pod br. 21, 0·08 m. d., 0·063 m. šir. i 0·04 m. vis., samo što na štrbinačkom primjerku sada manjka vertikalna ručica.

Prigodom kopanja našlo se je i više rimskih novaca, a još više sam ih vidio kod đakovačkoga urara. Od ono kakovih 250 komada iz Štrbinaca, koji su mi došli pod ruke, najstariji su bili od Traiana, a najmlađi od Valentinijana I. i Valensa. Srebrnih sam vidio od Antonina Pija, starije Faustine, Marka Aurelija, Septimija Severa i Severa Aleksandra, a najviše je bakrenih od vladara IV. vijeka. Prema tomu bi se dalo zaključivati, da je rimsko naselje na Štrbincima postojalo negdje od početka drugoga do osmoga decenija četvrtoga vijeka, kada su barbari uništili mnoge naselbine u podunavskim pokrajinama.

Istočno od spomenute zgrade našao se je 0·65 m. pod zemljom grob, zidan od obične rimske ciglje (0·45 × 0·32 m.) na oblik sarkofaga. Mrtvac je ležao licem prama jugo-istoku u 1·92 m. dugoj, 0·56 m. visokoj i 0·57 m. širokoj raci, koja se je prama gore sužavala do 0·41 m. širine. Gore je raka bila popločena većom cigljom od 0·61 m. duljine i širine i 0·075 m. debljine, a povrh toga nalazio se je krov, sastavljen od koso postavljenih običnih cigalja, koje su gore bile primjereno usječene. Raka je bila građena uz porabu cementa, kojim je bila i iz nutra 0·014 m. debelo izmazana, a i krov je bio zaliven par centimetra debelim slojem cementa. G. ravnatelj Čačinović predao mi je predmete, koji su se u tom grobu našli, naime: zemljanu firmalampicu, 0·081 m. d., 0·057 m. šir. i 0·028 m. visoku sa pečatom LNARI; bronsanu fibulu IV. vijeka sa dugmetima

na način lukovica na glavi i na oba kraja prječke, 0·082 m. d., sa nepotpunom iglom; ulomke jedne staklene bočice.

Drugi grob našao sam sasvim blizu ribnjaka. Bio se je gore zarušio i sasma ispunio zemljom. U zidanoj raci, koja je iznutra bila 1·86 m. duga, 0·58 m. šir. i 0·52 m. visoka, ležao je sasma istrunut kostur odrasloga čeljadeta sa zdrobljenom lubanjom, licem okrenut na istok. Ciglja na krovu je bila tako usječena, da je u srednji isječak jedne zahvaćala petica na njezinu paru. Čini se, da je tu bila pokopana ženska, jer sam oko vrata našao ogrlicu, sastavljenu od malih bronsanih članaka sa dvije ušice, nešto spletene bronsane žice, zdrobljenu ponešto svinutu cjevčicu od tankoga bronsanoga lima i nekoliko sječenih staklenih zrnaca iz niza. Iza desne noge bila je manja, a iza lijeve veća zdrobljena staklena boca, od kojih se je potonja donekle dala opet restaurisati. Pokojnici su bila priložena dva cijela i ulomak od trećega bakrenoga novca iz druge polovice IV. vijeka. Oba cijela su bila od cara Julijana Apostate, i to jedan (Coh. VIII² str. 218—219 br. 41—47 Spes reipublice) iz vremena, dok je kao Caesar (355—361) bio suvladar svoga bratića Konstancija II, a drugi (Coh. VIII² str. 62, 151 Vot. X mult. XX) iz vremena, kada je sam vladao (361—363). Štrbinačka pokojnica je dakle svakako iza g. 361. umrla.

Kopajući na Štrbincima konstatovao sam, da je to mjesto bilo već davno prije došašća Rimljana kroz dulje vrijeme naseljeno, a da je onda prije njih kroz više nego hiljadu godina valjda pusto ležalo. Blizu onoga prvoga groba, a i na većem prostoru zapadno od njega našao sam naime tragove od mnogo okruglih u zemlji iskopanih koljeba neolitičkoga (novoga kamenoga) doba, na kojim je mjestima zemlja od ugljena, pepela i organičkih tvari sasvim crna, dočim inače svagdje prodire na površinu žuta ilovača. U dubljini od 0·20—0·25 m. našlo se više ognjišta i mnogo maza od crveno speknute zemlje, posvuda ima sva sila hrbina od rukom građenih neornamentovanih posuda, a nađe se i mnogo kojekakova oruđa od kremena i uglađena kamena, pa po koje od kosti i jelenova roga. Priličan broj tih predmeta nalazi se u zbirkama narodnoga muzeja i osječkoga gradskoga muzeja.

Sotin (Cornacum).

Na mjestu današnjega Sotina u rimsko je doba ležao grad Cornacum, bez dvojbe glavno mjesto Cornacata, koje Plinije[1] među panonskim narodima spominje. Važnost ove točke, koju Peutingerova tabla (Cornaco) označuje sa dva tornja kao znatniji grad, koji da je 16 rimskih milja od Tittoburgo (Dalj), a 13 od Cuccio (Ilok) udaljen, leži u njezinu položaju na povišem slavonskom brijegu Dunava, koji nekako ovdje zakreće[2] jugoistočnim smijerom na mjestu, gdje se je nalazio zgodan prelaz u barbarsku zemlju, koji je valjalo jakom utvrdom i posadom braniti. Taj je prelaz i bio povodom, da je ovo mjesto već u pradavno neolitičko doba bilo naseljeno, tako da možemo reći, da je naselbina kod Sotina znatno preko 3000 godina stara.

[1] Plin. n. h. III (25) 148.

[2] Ptol. II 15 (16) 2 i 5 Κόρνακον.

Prvi put se mjesto ili narod spominje u rimskom vojničkom diplomu iz Bijele crkve kod Rače,[1] kojim je konjaniku druge hispanske kohorte Dasentu, Dasmenovom sinu, Cornacatu podijeljeno građansko pravo; spominje se još u itineraru cara Antonina,[2] u kosmografiji ravenskoga Anonyma,[3] a najkasnije u drugoj pariškoj karti Beata,[4] gdje su samo dva panonska grada zabilježena, naime Cibalis i Cordiaco (mjesto Cornaco), ali u doba, kada stari rimski Cornacum sigurno nije više postojao.

U kasnije rimsko doba bila je u Kornaku jaka posada, koju su sačinjavali Cuneus equitum scutariorum Cornaci[5] i equites Dalmatae Cornaco,[6] stojeći pod vojvodom posavske Panonije (dux Pannoniae secundae [et] ripariensis sive Saviae). U isto doba spominju se između 18 legiones pseudocomitatenses Corniacenses,[7] a među konjaničkim numeri intra Gallias Cornacenses.[8]

U Sotinu se je dosele našao samo jedan rimski kameni spomenik s napisom,[9] koji se sada nalazi kao dar g. župnika Roberta Turmayera u narodnom muzeju. To je nadgrobni spomenik nekoga M. Domicija, Markova sina, iz Viminacija (Kostolac u Srbiji), koji je 17 godina služio u legio IIII f. f., koja je bila u logoru u Singidunu (Beograd). Tim više se je tu našlo manjih ali zanimivih starina, od kojih sam veći dio za narodni muzej kupio od gosp. Nikodema Vlašića u Vukovaru. Nešto ih se nalazi i u gradskom muzeju u Osijeku, a i u samom Sotinu je lijepa mala zbirka isključivo u mjestu nađenih starina i novaca, koju je tečajem vremena sabrao vrijedni domaći župnik g. Robert Turmayer. Ovaj ću put ovdje samo u kratko navesti glavne predmete iz te zbirke i nekoliko rimskih predmeta u narodnom muzeju, dočim mnogobrojne predmete prethistorijskih vremena u muzeju za sada ispuštam.

U zbirci gosp. župnika Roberta Turmayera nalaze se među ostalim slijedeći predmeti:

Iz mlađega kamenoga doba: 1. Neprobušena sjekirica od tamnozelenoga serpentina, napred, ostrag i mjestimice na gornjoj strani oštećena, 88 mm. d. 48 mm. šir. i 16 mm. debela. Na jednom mjestu gore priljubila se naslaga od pepela i vapna.

Iz bronsanoga doba: 2. Bronsan kelt (sl. 92.) bez ušice a sa dvije rupice za pričvršćivanje na držalo; na svakoj strani po dva trokuta i po dva para ravnih crta u relijefu; dužina 97mm., širina u novije doba naoštrena sjecala 40mm.

[1] Equiti Dasenti Dasmeni f. Cornac. Brunšmid u Vjesniku hrv. arh. dr. N. s. II 3, Bormann u Wiener Jahreshefte I 164.

[2] It. Ant. 243, 2 Cornaco, po 16 rimskih milja od Cucci i Teutiburgio.

[3] An. Rav. 219, 18 Cornacum.

[4] Miller Die ältesten Weltkarten I Die Weltkarte des Beatus (776 n. Chr.) str. 32.

[5] Notitia dignitatum in partibus Occidentis ed Boecking. II 91, 4.

[6] Ibidem 91, 15.

[7] Ibidem 28, 8.

[8] Ibidem 36, 23.

[9] CIL III 10250.

Iz la tènskoga doba: 3. Srednjelatènska fibula od bronsa (sl. 94.), na nožici prelomljena, 93 mm. d. i 19 mm. vis

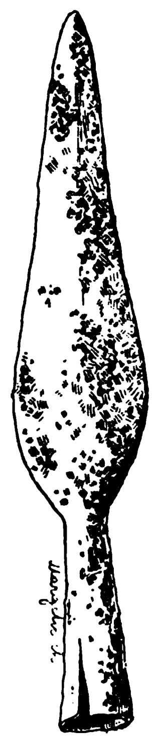
4. Četiri željezna koplja sa tulicama za nasad, od kojih samo jedno (sl. 93.) dobro sačuvano, sa naslagom pepela, 287 mm. duž.

Iz rimskoga doba: 5. Zlatan privjesak od naušnice u obliku 15 mm. duge sjekirice, 3/4 dukata težak. Nađen 1880 u Surduku pod župskim vrtom.

6. Kamenčić iz prstena od crvenkastoga poludragulja sa nečistobijelim pjegama, 13 11 mm. Na njem su udubljeno urezane stojeće figure dioskura

Sl. 92. Sjekira (kelt) bronsanoga doba. Iz Sotina. 2/3 nar. vel.

Sl. 93. Željezno koplje. Iz Sotina. 1/3 nar. vel.

Sl. 94. Srednjelatènska fibula. Iz Sotina. 1/3 nar. vel.

Castora i Polluxa sa zvijezdama povrh glava, sa kopljima i konjima. Nađen na Božićevom zemljištu.

7. Ulomak baze od većega bronsanoga kipa sa komadom stražnjega dijela odjeće. Na jednom se mjestu vidi trag nekoga predmeta (deblo?), koji je tamo pristajao.

8. Narukvica od nesastavljena bronsanoga štapića završujući zmijskim glavama na krajevima; promjeri 65 × 58 mm Iskopana g. 1881. na ciglani.

9. Ogledalce od okrugle bronsane ploče sa zarezanom kružnom crtom blizu ruba; promjer 86 mm. Nađeno 1880. u grobu na Ciglani, ali kod vađenja pokidano.

10. Tri bronsane fibule raznoga oblika od II—IV. vijeka.

11. Manji ključ od bronsa, nađen 1877. u vrtu kuće br. 116 i veći željezni nađen 1880. na ciglani.

13. Razni bronsani privjesci, okovi i uresne pločice od bronsa.

13. Zrna iz nizova od stakla razne boje.

14. Bronsan utez u obliku kruglje, s koje je gore i dole po jedan segmenat odsječen. Na gornjoj je strani zarezana oznaka

Ɣ · A

koja je valjda srebrom bila izložena. Jedna uncija. Težina 27·3 gr., što posve odgovara normalnoj težini od 27·288 gr.

15. Ulomak ljuskastoga oklopa (lorica squamata (sl. 95.),[1] sastavljen od 38 što potpunih što nepotpunih ribjoj ljuski naličnih duguljastih i dole zašiljenih bronsanih pločica, koje su 27 mm. duge, 14 mm. široke i 0·5 mm. debele. Pločice su se među sobom žicom spajale, pa u svrhu spajanja imaju gore, dole i na obije strane po dvije vertikalno postavljene rupice. I u narodnom muzeju ima iz Sotina dijelova od rimskih ljuskastih oklopa, i to jedan komad sastojeći od 30 što cijelih što nepotpunih sličnih pločica sa dimenzijama 25 × 13 mm. i dvije nešto veće pločice (28 × 14 mm.) sa po dvije rupice desno i lijevo u uglovima i na doljnjem kraju. U narodnom muzeju ima sitnijih ulomaka takovih ljuskastih oklopa i iz Karlobaga, ali su ljuske drugih dimenzija.[2]

Sl. 95. Ulomak bronsanoga rimskoga oklopa (lorica squamata). Iz Sotina. 4/5 n. v.

16. Željezna strjelica (sl. 96. gore lijevo) sa rebrom po srijedi, dva oštra čekljuna (Widerhacken) na krajevima, četiri luknjice na listu i tulicom za nasad; d. 92 mm., najveća širina 24 mm.

17. Željezna sjekira (sl. 96. gore desno) sa okruglom luknjom za nasad; d. 207 mm. Ostrag završava kolobarima urešenim okruglim nastavkom kao čekić.

18. Veoma izjeden željezni nož sa peticom za uticanje u držalo; d. 215 mm. (petica 70 mm.), šir. sjecala 40 mm.

19. Željezna kosa (sl. 96. dole) sa svinutom kukicom na doljnjem kraju i previnutim velikim čavlom, kojim je bila na držalo pričvršćena; d. 395 mm., najveća širina primjereno dole zavinuta sjecala 45 mm.

20. Malo željezno crtalo od pluga; duž. 235 mm.; šiljak otkinut.

21. Ulomak posude od terra sigillate, na kojem je uz neke ornamente relijefni lik vučice, koja doji Romula i Rema; 135 mm. d., 70 mm. vis.; nađen g. 1877. u Klancu preko puta od općinske kuće.

---

[1] O rimskim oklopima sr. Grollerovo razlaganje u Der römische Limes in Oesterreich II Col. 85 i sl.

[2] Vjesnik hrv. arh. dr. N. s. III 171, 15.

22. Tri ulomka jedne zdjele od terra sigillate sa guirlandom u relijefu.

23. Zemljana firma-lampica; 78 × 55 × 28 mm.; tanjurić razbijen, tvorničarski pečat

C DESSI

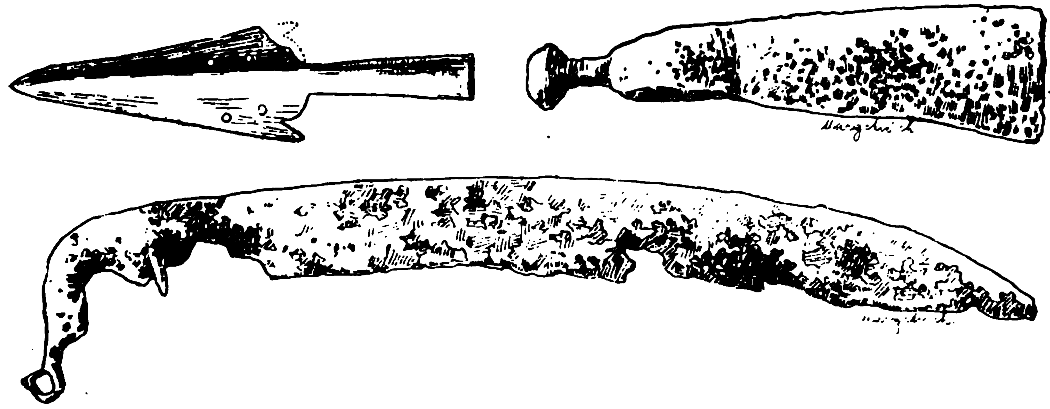
24. Zemljana firma-lampica; 65 × 44 × 22 mm.; iskopana god. 1880. na ciglani zajedno sa ogledalcem (br. 8); tvorničarski pečat

PHOETASPI

25. Zemljana lampica; 78 × 55 × 22 mm.; iskopana god. 1878. na ciglani. Na tanjuriću u relijefu uvijajući se na desno okrenuti delfin.

26. Glazirana rimska lampica sa vertikalnim neprobušenim drškom; 97 × 77 × 37 mm.; obična oblika.

27. Zemljan vitki vrč sa jednom ručicom i tankim vratom, 285 mm. vis.

Sl. 96. Željezni rimski predmeti iz Sotina. Strjelica u $^2/_3$, sjekira i kosa u $1/_8$ nar. vel.

28. Ulomak cigljе, 165 × 135 × 28 mm., sa napred nepotpunim pečatom, koji je 27 mm. visok i sada još 101 mm. dug:

HA\?BAT

Pečat, koji je mjestimice oštećen, ima se možda nadopuniti u [co]h(ors) A[ur(elia)] Bat(avorum?), ali će se to sigurno moći ustanoviti tekar onda, kada se bude našao potpuniji primjerak. U Panoniji[1] se spominju god. 98. cohors I Batavorum miliaria p. f. i cohors II Batavorum miliaria,[2] a u drugom vijeku cohors III Batavorum miliaria (equitata?).[3] Potonja je negda stojala u logoru u Adonyu na Dunavu u Doljnjoj Panoniji, gdje

[1] Sr. Cichorius u Pauly-Wissowa Real Encyclopädie IV[1] Col. 251—253.

[2] CIL III D XXVII.

[3] God. 138—146 CIL III D LVIII; god. 145 do 160. D LXIX.

se je našlo njezinih cigalja[1] i nadgrobnih spomenika njezinih pripadnika,[2] na koje možda spadaju i drugi neki spomenici iz drugih mjesta.[3] Po mojem sudu sotinska cigla ne može potjecati iz ciglana koje od ovih trijuh kohorta, nego će to biti posvema drugi vojnički odjel, zasnovan u drugoj polovici II. vijeka od prilike u doba cara Marka Aurelija.

U narodnom muzeju nalaze se među ostalim slijedeći predmeti rimskoga doba iz Sotina:

29. Velika zemljana zdjela od pečene zemlje sa 65 mm. širokim dole svinutim rubovima i trouglasto izdubljenim kljunastim dijelom za izlijevanje. Promjer 380 mm. vis. 115 mm. Rabila je, da se u njoj nešto sriba (Reibschale). Na lijevom rubu izlizan pečat: VALER / IVS · / = Valerius . . .

30. Ulomak dna veće posude od terra sigillate sa utisnutim pečatom

SAXAMI · M

= Saxami m(anu). Sr. CIL III 12014, 501, gdje su priopćeni nepotpuni primjerci iz Staroga Budima i Zollfelda.

31. Crveno firnisovana firma-lampica obična oblika; 93 mm. d., 64 mm šir. i 33 mm. vis, restaurovana, sa tvorničarskim pečatom

C · A · S

32. Zemljana firma-lampica, 44 mm. šir. i 22 mm. vis.; manjka nosac, a tanjurić je razbit; na dnu izlizan pečat:

FORTIS

33. Crveno firnisovana lampica sa na desno okrenutim skačućim ovnom u relijefu. Oblik kao u osječke lampice na str. 35 br. 10. Na tanjuriću nešto na desno od središta veća rupa za ulijevanje ulja, a na prelazu od reservoira u nepotpuno sačuvani nosac posve malena za potiskivanje stijenja. Na doljnjoj strani u relijefu slovo V. Duljina lampice 84 mm., šir. 62 mm., vis. 25 mm.

34. Utez u obliku okrugle ponešto konične 7 mm. debele bronsane pločice; promjer gore 23, a dole 29 mm.; gore i dole po srijedi mala udubina, a dole povrh toga još blizu ruba kružna crta. Težina od 36·22 gr. od prilike odgovara nešto prelaganoj sesunciji ($1^1/_2$ uncije), kojoj je normalna težina 40·93 gr.

U dvorištu Jakova Szaboa na lijevoj strani u ulici, koja vodi u Grabovo, našao je od prilike g. 1891. prijašnji vlasnik Eduard Mazarek, kada je iskapao pivnicu, rimski zidan grob sa kosturom, na kojem je bio prsten. Povađenom velikom cigljom, od koje ima i komada dvostruke veličine, taracao si je dvorište. Rimskih grobova bilo je navodno i u drugim dvorištima uz cestu u Grabovo, pa je vjerojatno, da je ovuda tekla i rimska cesta, uz koju su se barem do Szabove kuće nalazili grobovi (Gräberstrasse). Rimskih grobova kažu, da se našlo i uz put, koji se na lijevu stranu od te ceste odvaja, a bezuvjetno ih je bilo kod ciglane, odakle potječu neki predmeti u zbirci g. župnika Turmayera.

[1] CIL III 3760 i 10671.
[2] CIL III 10329 i 10330.
[3] CIL III 3345 (od god. 211 iz Stolnoga Biograda). 10322 (iz Szalka). 3676 (nepoznate provenijencije).

Dodatak. Dne 6. svibnja 1891, kada je predidućе već bilo štampano, poslao mi je g. župnik Turmayer otisak potpuna pečata jedne ciglje, koju on posjeduje, a kojom se sigurno utvrđuje, koja je kohorta bila u Sotinu u doba careva Caracalle (211—217) ili Elagabala (218—222) štacijonirana ili javnim radnjama zaposlena. Pečat glasi:

C I AR D AT ·

=C(ohors) (prima) Aur(elia) D(ardanorum) Ant(oniniana). Ovu kohortu spominje nadgrobni napis G. Julija Severa iz Naissa (Niš) u Gornjoj Moesiji (CIL III 8251), pa je stoga Cichorius (Pauly-Wissowa Real-Encyclopädie IV' Col. 280) mislio, da je ona u toj provinciji bila u garnizonu. Kako je međutim taj vojnik bio 47 godina star, kada je umro, vjerojatno je, da je on, ako je bio kao obično sa 20 godina unovačen, već bio izslužio, tako da se nije više morao nalaziti u pokrajini, gdje je njegova četa stojala. Istovjetna sa ovom kohortom biti će i σπεῖρα Δαρδάνων, kojoj praefecta T. Porcija Aeliana spominje grčki napis iz Massilije (Marseille; IGI 2433). Drugi vojni odjel je cohors III Alpinorum Dardanorum, koju Notitia dignitatum Occ. XXXII 53 napominje u Pannoniji secundi. Nepotpuni sotinski pečat, priopćen na str. 143, sa ovim novim nije istovjetan. Ako je ciglja potekla iz tvornice iste kohorte, to je prvi potez tobožnjega slova H faktično drugi potez slova H od COH ili CH, a drugi potez je broj I. Nije međutim nemoguće, da to H ima značiti broj II, a u tom slučaju imali bi u Sotinu i dosele nepoznatu drugu kohortu istoga imena. Poprječni potez u Θ nema nikakova znamenovanja, te se slovo ne smije čitati kao B, a zadnja dva slova A i T su spojena, pa sačinjavaju ligaturu Ant.

Ilok (Cuccium).

U ovom se je mjestu dosele veoma malo rimskih starina našlo, ali će tomu valjda biti razlogom, što se u onom predjelu, gdje se je nalazio rimski grad, nije mnogo kopalo, pa što se na slučajno nađene premete nije mnogo pazilo. Da je u Iloku negda zaista bila rimska naselbina po nekim podacima, koje sam skupio, izvan svake je dvojbe. Neke rimske starine priopćuje već Marsilius,[1] naime tri ulomka stupova, koji su se u njegovo doba nalazili usađeni u zemlju pred malom džamijom i tri rimska sarkofaga. Od jednoga, koji se je nalazio izvan grada nacrtao je relijefni lik sa obijuh užih strana, naime amforu, iz koje niče vinova loza, od koje se na svaku stranu simetrički spuštaju po dvije rozgve sa lišćem i grožđem. Moguće je, da se je taj relijef nalazio na užim stranama kojega od ona dva sarkofaga, koji su nacrtani na slijedećoj t. 46, za koje se navodi, da su nađeni izvan gradskih vrata. Na prvom, kojemu je po srijedi zaokvirena ploča za napis, koji je možda bio bojom, zabilježen, nalazi se lijevo ženska figura, odjevena — kako se čini — pasanim

[1] Danubius pannonico-mysicus. Hagae Comitum 1726. T. II. t. 45 i 46.

hitonom i himatijem, a desno mladolika muška u kratkom hitonu, oklopu i himatiju, dakle valjda vojnik. Na drugom sarkofagu nalaze se ponešto drugačije izvedene slične figure, od kojih ona muška drži desnom rukom koplje. Katančić[1] priopćuje taj napis bolje od Marsilija, navodeći, da je iz Osijeka, gdje se je u njegovo doba dakle valjda nalazio. Po tom napisu bio je u ovom sarkofagu sahranjen Q. Valerius Severianus, konjanik treće pretorijske kohorte, koji je živio 19 godina, 9 mjeseci i 8 dana, a sarkofag je dala načiniti za njega i za sebe njegova mati Flavia Januaria, koja je u onaj par još živila. Ženski lik na sarkofagu imao je da prikaže valjda Januariju, a muški vojnički njezina pokojna sina Severijana.

Od onih stupovih debala, koje je Marsilius objelodanio, čini se, da se je jedno još do danas sačuvalo. U porti pravoslavne crkve leži naime jedno na oba kraja nepotpuno deblo velikoga antiknoga stupa od granita, kojemu duljina još danas iznosi 2·57 m., a promjeri od prilike 0·47 m. i 0·50 m. Površina mu je skoro posvema oljuštena. Biti će da potječe od kakova hrama rimskoga doba.

U dvoru kneza Baltazara Odescalchija nalazi se u dvorištu desni gornji ulomak rimskoga nadgrobnoga spomenika od lošijega mramora.[2] Visina 1·10 m., širina 0·64, debljina gore 0·12, dole 0·23 m. Na kamenu su u dva pojasa relijefi: Gore u aedikuli desno poprsje muške togom odjevene figure, a do njega na lijevo ostanci drugoga poprsja. Dole su ostanci od tri mnogo manja lika i drugo slovo obične na nadgrobnim spomenicima formule [D(is)] M(anibus). Spomenik je po svoj prilici nađen negdje na teritoriju iločkoga vlastelinstva.

Za drugi jedan spomenik u iločkom dvoru nasuprot bi rekao, da će biti strane provenijencije, valjda iz Italije. To je glava jednoga satira,[3] koja u visokom relijefu odskače od okrugle mramorne ploče, kojoj promjer iznosi 0·30 m.

Sl. 97. Rimski žrtvenik, posvećen bogu sunca. Iz Iloka. 1/10 n. v.

Na pravoslavnom groblju iločkom služi još danas kao biljeg jednoga novijega groba mahovinom obrasli rimski žrtvenik, (sl. 97.) 0·52 m. v., 0·42 m. š. i 0·22 m. dubok. Kamen je gore okresan, a odbijen mu je i lijevi gornji ugao. Napis je od mahovine skoro sasma uništen, tako da se samo u prva dva retka raspoznaju riječi Deo [so]li invicto... Čini se, da su na kamenu bila još tri retka, ali se u njima ne raspoznaje više ni jedno slovo. U sredini urezane su konture ponešto asimetričnoga krsta

Stari rimski grad imao je svoj vodovod. Dokazuje to ovelika okrugla zemljana vodovodna cijev sa nastavkom, kojom se

[1] Geogr. I. 429 br. CCCCXVII. = CIL III 3265.
[2] Brunšmid u. Kubitschek u Arch. epigr. Mitth. IV (1880) str. 105.
[3] N. m. str. 106.

je uticala u svoju susjedu. Ta je vodovodna cijev prije nekoliko godina nađena u gornjoj varoši kod Biljčevića kuće.

Od g. Koste Arsenića, koji se zanimao za starine svoga rodnoga mjesta i njegove okolice, doznao sam i za neka našašća rimskih grobova na raznim mjestima iločkoga atara: Jugoistočno od pravoslavnoga groblja našao je neki Madžarević zarušen zidan rimski grob sa kosturom, iz kojega je cigljn povadio. Po priloženom rimskom novcu carice Fauste, supruge cara Konstantina Velikoga, koji je dospio u zbirku g. Arsenića, dalo bi se reći, da taj grob spada u početak IV. vijeka. U blizini našla su se još tri navodno dječja groba, u kojima su kosturi ležali na jednom redu rimske ciglje, a na gornjoj su strani bili zaklonjeni isto takovom cigljom (žmurnjacima), smještenom na način krova.

Staro jedno valjda rimsko groblje nalazilo se je i na kraju Simićeve strane na općinskom pašnjaku na lijevoj strani od ceste idući prama selu Ljubi. Tu se je više puta dosta na plitko naišlo na čovječje kosti, a g. Kosta Arsenić našao je tu uz jedan kostur jedan rimski krčag, od kojega je bila ručica otkinuta.

Zimi 1893., kada je g. Josip Maljak, učitelj u Iloku jednu parcelu na Alvalugu rigolovao, da ju zasadi amerikanskom lozom, naišao je neposredno kod krsta od prilike u dubljini od 0·80 m. na velik rimski sarkofag od vapnenjaka. Poklopac toga sarkofaga, koji je bio načinjen u obliku krova sa akroterijima na sva četiri ugla, već je u staro doba bio na jednoj strani oštećen, valjda od ljudi, koji su mrtvaca porobili; kod vađenja se je raspao na tri komada. Sâm sarkofag se je izvadio čitav i preneo u dvorište protestantske pučke učione. Visina mu iznosi 0·635 m., duljina 2·05 m., a dubljina 0·865 m. Poklopac je 2·105 m. dug, 0·88 m. dubok i 0·32 m. visok. U sarkofagu po pripovijedanju gosp. Maljaka nije ništa bilo osim zemlje, ali je u neposrednoj blizini izvan njega bila hrpa kostiju, možda kostiju mrtvaca, koje su se tamo bacile, kada je sarkofag bio porobljen. Po prilici 1 m. dalje našao se je jedan krčag sa odlomljenom ručicom (sl. 98.), a u njem navodno pepeo. Krčag, koji je g. Maljak poklonio narodnomu muzeju, sproviđen je zelenkastosmeđom olovnom glazurom, a visok je 0·305 m. Slično glaziranih zemljanih posuda iz rimskoga doba dosele se je po Srijemu već veoma često na raznim mjestima našlo.

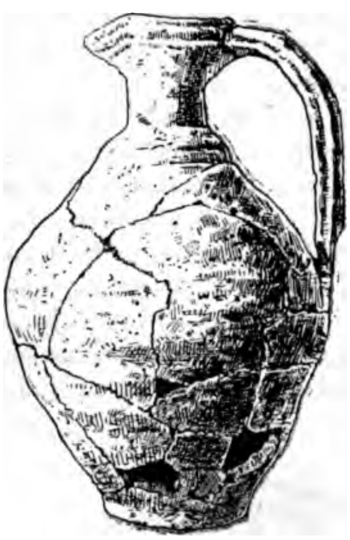
Blizu ovoga sarkofaga našao se i jedan siromašniji rimski grob u trokut sagrađen, kao oni, što ih je našao Madžarević, od ciglje, kojoj su dimenzije 0·41 × 0·395 × 0·075 m. Ciglja se je povadila i također prenijela u dvorište rečene pučke škole.

Sl. 98. Glaziran rimski vrč iz Iloka.
1/3 nar. vel.

Banoštor (Bononia).

Rimski grad na mjestu današnjega Banoštra negda je morao biti dosta znatan, ali se je ovdje dosele dosta malo spomenika i starinskih predmeta našlo. Mnogo se nađe jedino rimskih novaca, kojih ima od početka carstva pa sve do Theodosija i Arcadija. Ja sam u svoje vrijeme ovdje nabavio bakreni novac sa glavama Augusta i tračkoga kralja Roimetalka. Češće se nađu i nikejski novci Severa Aleksandra i Gordijana III i viminacijski.

Sl. 99. Zemljani vrč iz rimskoga groba. Iz Banoštra. 1/4 nar. vel.

Prolazeći g. 1894. kroz Banoštor doznao sam, da se je već više puta kod kopanja zemlje na Milinom brdu odmah ispod groblja našlo starinskih predmeta. Sa žalošću sam morao konstatovati, da mi iskapanje neće imati znatnijega uspjeha, jer se je kopanjem zemlje došlo već gotovo sasma do ruba strmoga obronka, na kojem sigurno nitko nije mogao mrtvaca zakopavati. Prekapajući sa 4 čovjeka ono, što se je još kopati moglo, našao sam jedan grob sa paljevinom, naime u dubljini od 1·30 m. pod površinom vrč tamnosive boje, sa ručkom (sl. 99.), 0·246 m. visok, sa mrtvačkim pepelom. Do vrča nalazila su se horizontalno položena tri kovana željezna čavla, i to sa svake strane po jedan, osim one strane, gdje je ručka.

Pokušao sam kopati i odmah do toga rimskoga groblja na samom obronku onkraj jedne vododerine. Tu sam od prilike 15 m. od onoga groba sa paljevinom našao 0·50 m. duboko pod zemljom u zemlji iskopanu peć, kojoj su se bočine pod uplivom vatre crveno skorile. Ta je peć imala oblik vršanja, kako su se negda kod nas kod kuhanja rabili. Promjer te polukrugljaste peći iznosio je na dnu 1·20 m., a visina od prilike 0·50 m.; napred je već bila razvaljena. Ispred peći nalazilo se mnogo ugljena i pepela, i jedan nepravilan komad kamena (0·20 × 0·15 × 0·08 m.), kojim se je valjda njezin otvor zatvarao. Bila je to valjda krušna peć, a da li spada u rimsko ili koje kasnije doba, to se ne da ustanoviti.

Prije dulje vremena našao je Stevan Milanov (Đuričković), kopajući na općinskom zemljištu Darošu, u drugom aršovu neke željezne predmete rimskoga doba, ali ih je većim dijelom pogubio. Vidio sam u njega još željeznu sjekiru sa širokim zavojitim sjecalom, škare oblika velikih krojačkih škara, četiri kosira; motiku ili budak, nekakove podkovice neobičnijega oblika i neke druge predmete već je bio izgubio.

Prije više godina našao je Proka Veličković, gradeći plot oko svoga dvorišta, poklopac rimskoga sarkofaga obična oblika, koji sada leži u njegovom dvorištu blizu bunara.

Mitrovica (Sirmium).

G. Ignjat Jung, revni muzejski povjerenik i mnogogodišnji stalni dopisnik ovoga časopisa, poslao je sredinom travnja 1901. narodnomu muzeju jedan mali rimski žrtvenik od pješčenjaka, što ga je on našao na hrpi kamenja kog g. Ignjata Andraške, sitara u Mitrovici, trg sv. Dimitrije br. 18, koji ga je darovao muzeju. Žrtvenik, koji je samo 0·315 m. vis., 0·17 m. šir. i 0·115 m. dubok, ima gore široku okruglu izdubinu sa 3 cm. dubokom rupom na sredini, što dovoljno dokazuje, da je tu bio učvršćen jedan kipić i to, kako iz zavjetnoga napisa možemo zaključivati, božice osvete (Nemesis). Naslaga cementu nalična maza sa primiješanim sitnijim šljunkom svjedoči, da je spomenik negda, i to valjda već u rimsko doba, negdje bio kao građevni materijal uzidan.

NEMESI
AVG
C·LARININ
V·S L·M·

Napis, koji je u 3. r. ponešto nejasan, glasi: Nemesi Aug(ustae) C(aius?) Larinin(us?) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito). — Kult božice Nemeze, koja se je po ovom spomeniku i u Sirmiju štovala, bio je osobito u Daciji veoma raširen. U Doljnjoj Pannoniji imala je ona osim u Mitrovici samo još u Starom Budimu (Aquincum)[1] svoj hram, a u Gornjoj Pannoniji našlo se je njoj posvećenih spomenika u Andautoniji (Ščitarjevo kod Zagreba),[2] Savariji (Szombathely),[3] Scarbantiji (Šopronj)[4] i Carnuntu (Deutsch Altenburg kod Beča).[5] Iz ostalih podunavskih pokrajina[6] o njenom je kultu malo poznato, a iz Dalmacije nema dapače nijednoga spomenika, koji bi ju spominjao.

Petrovci kod Rume (Bassiana).

U južnom šamcu rimskoga logora, koji se nalazi na sjevernoj strani odmah do sela, leži odmah do prvoga mosta gore i dole desno nepotpuna nadgrobna ploča od vapnenjaka, 0·81 m. vis., 0·72 m. šir. i 0·14 m. debela. Napis u ponešto udubljenom dijelu između dva pilastra sa jednostavnim bazama mogao bi spadati od prilike u III. stoljeće poslije Krista. Po mojem je prijepisu priopćen u dodacima CIL III 15085, a glasi: .... o D[ase]n[t]is(?) filia [an]n(orum) XX M(arcus) Ulpius Dasius posuerunt pater filiae pient[iss]imae et Ulpi[i] (?) Lu[cc]aius [et] Capito Prim[itivus?] Crescens [sorori] pienti[s-

OD
NIS · FILIA (columna)
NXX · M · VLPI
VS · DASIVS · POSVER
5 VN · PATER · FILIAE ·
(columna) PIENISS IMAE · ET
· VLPI ///LV///\IVS · I
CAPITO · PRIM
CRESCENS
10 · PIENTI

[1] CIL III 3484, 3485, 10439–10442.

[2] CIL III 4008.

[3] CIL III 4161, 10911.

[4] CIL III 4241=10939.

[5] CIL III 11121, 11153; Arch. ep. Mitth. XX str. 236 i sl.

[6] Viminacium u Gornjoj Moesiji CIL III 8107, 8108. Teurnia u Noriku CIL III 4738. Napis iz Viruna CIL III 4805 valjda ne spada ovamo.

simae]. Gore manjka valjda samo jedan redak sa D(iis) M(anibus) i veći dio retka, u kojem je bilo pokojničino ime. Kamen je donešen iz neposredne blizine, gdje se je odmah kraj logora našlo više grobova. Iz toga groblja potječe nekoliko predmeta, koje mi je lanjske godine predao kao dar za narodni muzej g. Franjo Seč, nadinžinir u Mitrovici. Među njima spominjem:

1. Zlatan prsten, koji je samo dijete moglo nositi (17 × 16 mm.); na širem prednjem dijelu (10 mm. šir.) prilotana je ovalna pločica sa dvije rukujuće se ruke u reljefu. (Sl. 100. gore lijevo).

2. Zlatna naušnica od žice svinute u obliku kvačice, sa malim zrnom od zelenoga stakla na doljnjem kraju; vis. 23 mm. (Sl. 100. gore desno).

3. Nesastavljena narukvica od srebrne prema krajevima tanje žice sa pomičnim duguljastim privjeskom; promjeri 90 × 84 mm. (Sl. 100.).

Sl. 100. Rimski predmeti iz Petrovaca (zlatan prsten i naušnica, srebrna narukvica i ženska glavica od stakla). Nar. vel.

4. Dvije bronsane fibule, od kojih je jedna posrebrena, sa dugmencetom (fali) i ornamentovanim poprječnim štapićem na glavi, u kojem se igla pomiče na šarnir; duž. 47 odnosno 55 mm. Ovaj se oblik ne javlja prije druge polovice III. vijeka.

Sl. 101. Srebrna fibula iz Petrovaca. Nar. vel.

5. Zemljana lampica sa dva nosca i dvije rupice za pomicanje stijenja; tanjurić razbit. Ostrag je vertikalno naštavljen trouglast nastavak, na kojem je u reljefu nekakov biljevni ornamenat (stablo?). Lampica, koja je valjda samo prigodom pogreba bila u porabi, razbila se, kada se je našla, ali se je mogla restaurovati. Na dnu loše otisnut retrogradni pečat Victori

IЯOTƆIV

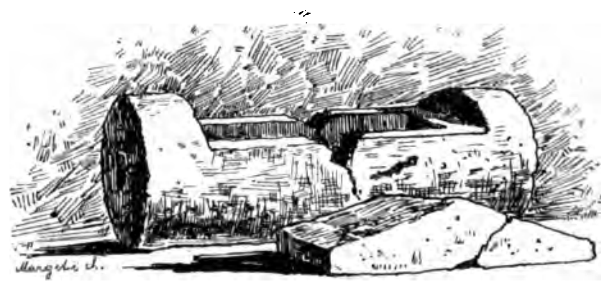
6. Mala staklena bočica sa parfum, sa čunjastim tijelom i dugim vratom, 47 mm. vis.

7. Mala ženska glavica od stakla, 23 mm. vis., kojom je bila urešena neka staklena posuda. (Sl. 100. dole).

Možda iz istoga je groblja masivna fibula od srebra sa člankom na proveslu i velikim dugmetom na gornjem kraju nožice; igla, koja je otkinuta, izilazi iz dvostrane špirale (sl. 101.) Darovao g. Pretner inžinir u Mitrovici.

Dobrinci (kotar Ruma).

Jugozapadno od sela našao je u proljeće 1900. seljak Jovan Bošković, kada je na svojoj zemlji izlijevao hrčkove, malen rimski sarkofag (sl. 102.) neobična oblika. Sastojao je od 0·81 m. dugoga okrugloga stupa od vapnenca sa promjerom od 0·32 m., koji je na gornjoj strani na duljinu od 0·54 m. i širinu od 0·18 m. izdubljen 0·11 m. duboko. Bio je poklopljen poklopcem, otesanim u obliku krova, 0·60 m. dugim i 0·28 m. širokim sa najvećom visinom od 0·15 m. Oko toga sarkofaga bilo je čitavih rimskih cigalja, valjda od izidane rake, u koju je sarkofag negda metnut bio, a jedna od njih je zajedno sa sarkofagom i poklopcem po nalogu upravitelja općine Čede Popovića prenešena u općinsku zgradu. Po iskazu Boškovićevom u škrinjici se je nalazio samo mrtvački pepeo; drugi seljaci doduše vele, da je unutri bila i malena čupica tobože puna novaca, ali to nije vjerojatno, jer se veća količina novca u opće nije običavala metati u grobove, a po gotovo ne u tako siromašne, kao što je to bio ovaj dobrinački. Sarkofag i poklopac su drugi seljaci razbili, nadajući se valjda, da će naći u kamen tobože zalivenih novaca. Tomu su krive kojekakove bezsmislene babje priče, u koje se na štetu starih spomenika po Srijemu vjeruje, pa ih seljaci razbijaju, gdjegod im se za to prilika zdesi.

Sl. 102. Rimski sarkofag iz Dobrinaca. $^{1}/_{15}$ n. v.

Simanovci (kotar Zemun).

Više puta sam već na pravoslavnim grobljima u Slavoniji, naročito u srijemskoj županiji našao rimskih spomenika sa napisima ili relijefima, arhitektonskih komada i tesane građe, tako da mi je već gotovo prešlo u običaj, da ih, ako samo mogu dospjeti, obiđem. Vidio sam dosele takovih spomenika na grobljima u Bijelom brdu, Iloku, Petrovcima i Mihaljevcima, a čuo sam, da se jedan nalazi i na klimentinačkom katoličkom groblju u Nikincima. Nasuprot toga pojava nisam dosele zamijetio na nijednom drugom starijem katoličkom groblju,

premda sam ih tečajem vremena više pohodio. Kao kod drugih pogrebnih običaja u pravoslavnoga dijela našega naroda, biti će da tu imademo preostatak staroga običaja, koji je donešen iz predjela, gdje je taj običaj kod stranoga nekoga življa vladao, s kojim je naš narod negda stojao u nekom saobraćaju, a to bi mogao biti grčki živalj. Pijetet, koji se osjeća spram pokojnih članova svojte, zahtjeva, da im se zadnje počivalište trajno i vidljivo označi nekim biljegom. Kao takov nije dostatan samo grobni humak, koji će se tečajem vremena izravnati; trajniji biljeg je tesan kamen, koji se ističe već svojim oblikom, nešto što dakle u neku ruku odgovara starogrčkoj steli. Gdje nije bilo klesara pri ruci da kamen oteše i unj napis zareže, tamo bi se uzeli slučajno nađeni stari spomenici ili građa iz starih razvaljenih ili polurazvaljenih zgrada, da se metnu kao biljeg na grob, baš kao što je to bilo u običaju kod pređašnjih i današnjih Grka. Takovi bi spomenici tečajem vremena naravno veoma stradali, jer su bili izvrženi nevremenu i rastvarajućemu uplivu raznih alga i mahovina, koje im uništavahu površinu i napise posvema izbrisaše, što se sve ne bi dogodilo, da su u zemlji ostali. Ali gdjekoji bi se kamen ipak spasao, ako bi se naime sretnim slučajem prevalio tako, da bi ležao na onoj strani, na kojoj su se nalazili napis ili nacrt. Gorje bi prošli oni stari spomenici, za koje se je našla „vješta“ ruka, koja je ne obazirući se na tragove starijega napisa ili relijefa, urezala krst ili novi ćirilicom pisani napis, a osobito radikalni majstori znali bi, prije nego što će takov „novi“ spomenik načiniti, sa staroga otesati sve ono, što je dotle na njem bilo. Ovo neoprostivo postupanje, koje odaje posvemašnje pomanjkanje štovanja spram starih ostanaka i spomenika, koji pričaju o davno prošlim vremenima i narodima, u kojem se odrazuje neko materijalistično shvaćanje, koje vidi u spomeniku samo materijal, od kojega je načinjen, ne pojimljući njegove idealne strane, nije u ostalom ograničeno samo na pravoslavni dio našega naroda. Ako ni u čem drugom, a ono se mora žalibože priznati, da su barem u uništavanju ili nečuvanju starih spomenika i građevina katolici i pravoslavni uvijek složno i jednako bezobzirno postupali, ne štedeći u svom neznanju niti ostanaka iz svoje vlastite prošlosti, pojava, koja je kod nižih slojeva skoro svih kulturnih naroda karakteristična.

Sjećajući se, da sam baš u bližnjoj okolici na grobljima našao mnogo rimskih spomenika i građe, nisam propustio, a da ne obiđem prigodom svoga putovanja po srijemskoj županiji u jeseni 1900. i šimanovačko groblje. I nije me nada prevarila, jer sam tamo našao odmah dva rimka spomenika, koje sam pomoćju u blizini stanujućih Cigana nekako odkopao i pregledao.

Prvi je komad bio gornji ulomak profilirana rimskoga žrtvenika (**ara**) kojemu manjka samo odgovarajuće profilirano podnožje i ulomak sa dijelovima najdoljnjega retka. Ulomak, koji je po mojem prijepisu u CIL III 15084 objelodanjen, je 0·64 m. visok, a gore 0·45 m. širok i 0·30 m. debeo; uži komad sa napisom ima širinu od 0·35 m. i debljinu od 0·27 m. Na gornjem dijelu pročelja nalazi se jednostavni listovni ornamenat. Napis glasi: I(ovi) o(ptimo) m(aximo) Ael(ius) C[e]l[s]inus, mil(es) leg(ionis) II adiut(ricis)...... v(otum) [s(olvit)

· I · O · M ·
AEL · CEL
SINVS · MI
L · LEG $\overline{II}$ · AD
IV ·T· Q · VES
VSLM

l(ibens) m(erito)]. — Napis, koji je prema zavjetu bogu Jupitru dao načiniti Aelius Celsinus, vojnik druge legije sa pridjevkom adiutrix, kojoj se je logor nalazio u Aquincu (Stari Budim), nije najbolje sačuvan, a mjestimice kao da ni prvobitno nije bio dobro zabilježen. Opravdano sumnjam, da marmorarius (klesar) nije baš najbolje bio u tajne alfabeta upućen. Tako mu n. pr. slovo E i S u imenu Celsinus ne odgovaraju pravomu obliku tih slova, zadnja dva slova petoga retka nisu potpuno urezana, a mjestimice (n. pr. u 1. i 5. retku) ima suvišnih rastavnih znakova. Meni je stoga vjerojatno, da je netko slova bojom na kamen namaljao, a nepismen klesar da ih je urezao. Samo tako se može protumačiti, što na neozlijeđenim mjestima kamena ima polovično usječenih slova; ono naime, što mu se je kod posla slučajno izbrisalo, klesar nije izvukao. — G. Dr. Petar Marjanović, općinski liječnik u Šimanovcima, koji se za spomenike svoga područja živo zanima, obećao mi je, da će nastojati, da se taj spomenik od daljnjega propadanja sačuva i u narodnom muzeju pohrani.

Na kraju groblja ukaza mi se mnogo veći potpun rimski žrtvenik od vapnenjaka (1·02 m. visok, 0·45 m. odnosno 0·40 m. širok i 0·35 m. odnosno 0·275 m. debeo) sasma obrasao bagremovim trnjem. Moje očekivanje, da bi na njem još mogao biti sačuvan rimski zavjetni napis, nije se obistinilo, nego sam morao na žalost konstatovati, da je prvobitni napis otesan, a njegovo mjesto danas zaprema još prije 120 godina ćirilicom zapisani napis:

sic З ꙋ Ѣ П О Ч И
Р А Б Ъ Б О Ж І И
С Р Є Т Λ П О Ж И В Є
1781 80
ΛѢТ

Prezime pokojnoga Srete nije zabilježeno.

I inače po šimanovačkom groblju ima više komada starorimske građe od kamena bez ikakove važnosti. Jedan komad nalazi se u blizini groblja. u polju blizu cigljana, a navodno se na mnogo komada naišlo na sjevernoj strani sela na predjelu „Selište,“ gdje se je valjda rimsko naselje nalazilo.

U predjelu Vrtlozi sjeverno od Šimanovaca u rimsko je doba bilo groblje. Oko 18. prosinca 1893. naiđe Damjan Mandić (kbr. 27) na svojoj njivi na zidan grob, za koji mu je kod oranja bio plug zapeo. On i njegov sin Ljuba ga otkopaše, ciglju povade i kući odvezu. U grobu, koji je navodno 2·30 m. dug 0·80 m. šir. i 1·60 m. (?) dubok bio, da se je nalazio kostur od mlađega čeljadeta bez ikakovih priloga. Poradi toga našašća imao je Mandić bez potrebe okapanja, jer ga je netko bio pozlobio, da je tobože našao blago, a da nije oblasti prijave podnio. (Muzejski spisi g. 1895. br. 97).

Godine 1898. našla su se istočno od sela, a lijevo od ceste i opet dva zidana rimska groba, ali se prilozi nisu sačuvali.

Po pripovijedanju bio je sjeverno od sela na „Tapavicama“ velik stup, koji bi po opisivanju mogao biti miljokaz, ali ja i g. Dr. Petar Marjanović uzalud smo ga tražili.

Mihaljevci (kotar Zemun).

I na mihaljevačkom pravoslavnom groblju ima na grobovima više ulomaka od kamenih građevnih greda, ulomak gornjega dijela od stupova debla

i veoma oštećen desni lav od poznate i sa drugih srijemskih nadgrobnih spomenika tipične grupe dvajuh počivajućih lavova.[1] Vrijedno bi bilo, da ga tkogod od posvemašnje propasti sačuva, na koju je svojom sadanjom uporabom odsuđen.

Cesta, koja idući istočnim smjerom spaja Mihaljevce sa cestom, koja vodi iz Šimanovaca u Karlovčić, siječe poljski predjel „Staro selo". Nema sumje, da je tu negda stojalo nekakovo naselje, pa i danas se posrijed polja bijeli oveći komad tesanoga kamena vapnenjaka, za koji ja ne dvojim, da je barem prvobitno bio rimskoga porijetla. Nisam mogao doznati, da li se i kakovi se predmeti na „Starom selu" kod poljskoga rada nalaze, pa stoga ni ne mogu reći, kojemu li vremenu to naselje pripada. Čuo sam doduše za nekakova dva velika željezna „turska" noža (ili sablje), koje je prije 5—6 godina negdje u mihaljevačkom ataru Živojin Sekulić našao, ali nalaznik nije mogao, da se sjeti, gdje su mu, a njegova je kći direktno zanijekala, da bi štogod o takovu našašću znala. Sirota bojala se valjda, da ne bi po seljaka čovjeka nastale kakove neprilike, kada se gospoda propitkuju za ono, što je on na svojem vlastitom posjedu našao. Nadati se je u ostalom, da će spomenuti g. Dr. Marjanović kao domaći čovjek moći pobliže doznati, što je u stvari s tim mačevima i da će od ljudih dobiti sitnijih predmeta sa „Staroga sela," tako da će se doba naselja moći ustanoviti.

Sudeći po pripovijedanju seljaka izorava se rimska ciglja kod Tri ante kraj martovačke bare i to na predjelu, koji je 20—30 jutara velik, a i na gredi „Spajinska bara" nalazi se kod oranja cigalja ogromne veličine, koje će dakle valjda biti rimske.

Južno od sela ima jedna hunka okrugla oblika, kojoj je materijal izvađen iz odubokoga šamca, koji se oko nje nalazi. Na njoj sam našao samo neznatnih hrba od posuda i sitnijih kamenčića, pa mi se i obzirom na to, što je objekt tako malen, da bi na njem bilo mjesta samo za jednu koljebu, ne čini vjerojatna pomisao na naselje neolitičkoga doba, koja toj hunki oblikom drugdje po Slavoniji i Srijemu odgovaraju. Kako takovih malih hunka u onom kraju Srijema ima više — jedna joj je na dogled — i kako se baš nekako nalaze u onom potezu, kojim je tekla međa između Austrije i Turske iza Karlovačkoga mira (1699), to mi se čini mnogo vjerojatnijim, da joj je bila svrha da označi državnu među.

Prhovo (kot. Zemun).

G. Dr. Petar Marjanović, općinski liječnik u Šimanovcima upozorio me je na jedan rimski spomenik, uzidan u štali njegove kuće, koji je on prije kratkoga vremena dovezao bio iz Prhova, gdje se je već dulje vremena u dvorištu seoske krčme nalazio. Na moju molbu dao ga je opet iz zida izvaditi, pa ga je poklonio narodnomu muzeju, a općinsko poglavarstvo šimanovačko dalo je besplatan podvoz do slijedeće željezničke postaje.

Kamen je nadgrobni spomenik rimski (sl. 103.) od pješčenjaka, 0·53 m. visok, 0·55 m. širok i 0·20 m. debeo. Zaleđe spomenika čini školjka, od koje je

[1] Sr. Vjesnik n. s. IV str. 35, 194, 196.

gornji rub otkrhan. U toj školjci nalaze se dva napred okrenuta odjevena poprsja, desno bradato muško, a lijevo žensko sa frizurom, kako je u prvoj polovici drugoga vijeka u modi bilo. Lica, naročito muško, veoma su otučena, a povrh toga još je i cijela površina spomenika rastrošena. Ova školjka sa poprsjima bila je jednom željeznom peticom, od koje se je udubina na doljnjoj strani spomenika sačuvala, nastavljena na kameni podstavak, na kojem se je valjda nalazio napis.

Sl. 103. Rimski nadgrobni spomenik iz Prhova. $^{1}/_{12}$ n. v.

Prhovski spomenik zanimiv je poradi svojega oblika, jer je prvi dosele poznati primjerak iz Hrvatske i Slavonije, na kojem se je upotrijebio motiv školjke kao zaleđe za portrete pokojnih osoba. I u drugim podunavskim krajevima veoma rijetko susretamo spomenika ove vrste.

Pita se, da li je taj spomenik u rimsko doba u Prhovu stojao. Po gosp. Dr. Marjanoviću kamen je iskopan na sjeveroistočnom uglu Đurđevićevoga vrta preko puta od pravoslavne crkve, ali kako su se negda rimski kameni spomenici po Srijemu daleko razvozili od onoga mjesta, gdje ih se našlo, to nije isključena mogućnost, da je od drugud u Prhovo dovežen. Najprije bi tu pomišljao na obližnje Petrovce (Bassiana), koji su kamene građe dali i za građevine, što ih je despot Đorđe Branković izvodio u mnogo udaljenijem Kupinovu.[1] Na površini prhovskoga spomenika još i sada ima naslaga od maza, koji ne potječe od uziđivanja u Šimanovcima, nego iz starijega vremena, a to nam dokazuje, da je spomenik negda služio kao građevni materijal za neku valjda sredovječnu zgradu.

Surduk (Rittium).

Surduk, gdje je stojala postaja Rittium rimske državne ceste uz Dunav znatnije je nalazište starina,[2] ali razmjerno malo ih dođe u narodni muzej, pošto isti ovdje nema povjerenika, koji bi se pobrinuo, da ih od svijeta pokupi i muzeju na otkup pošalje. Prolazeći mjestom ja sam u novije doba nešto predmeta i starih novaca kupio, ali mnogo više se je navodno prodalo u Zemun i prolazećim agentima. Među novonabavljenim predmetima napominjem:

1. Srebrna fibula (sl. 104.), sastojeća od à jour probijene deblje uresne pločice u obliku stilizirane triquetre, na koju je dole pričvršćena dvostrana špirala sa tetivom, iz koje izilazi igla, koja bi se zakvačila u podulji dole svinut nastavak, koji zastupa nožicu igle. Širine pločice 31, 31 i 26 mm.

2. Srebrn prsten (sl. 105.), na prednjoj strani ponešto na šire iskovan, neurešen; ostrag puknuo. Najveći promjeri 19 × 23 mm.

[1] Isp. Vjesnik n. s. IV. str. 198.

[2] Isp. Viestnik n. s. I str. 180.

3. Okrugla pločica bronsana prstena, 16·5 mm. u promjeru, na kojoj je urezana svezana kitica cvijeća, koja svojim oblikom sjeća na stilizirani liljan. Sitnije cvijeće ispunja prazni prostor polja. Slične rezbarije veoma se često pojavljuju na starom bronsanom i srebrnom prstenju, što se po Slavoniji nađe.

4. Ulomci od tri bronsane fibule IV. vijeka na oblik luka sa poprječnim štapićem, koji na oba kraja završuje dugmetima na oblik lukovice (Armbrustfibel mit Zwiebelknöpfen). Jedan je primjerak nađen u grobu, koji je kiša otprala na strmom putu, što se desno od crkve spušta prema Dunavu.

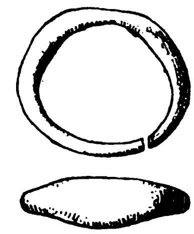
5. Uresna pločica od bronsa, à jour probijena, na oblik krsta (sl. 106.), kojemu krajevi završuju polumjesečastim nastavcima. Ostrag jaka petlja, kroz koju se je valjda provukao kakov kajiš. Šir. 50 mm.

Sl. 104. Rimska srebrna fibula iz Surduka. Nar. vel.

Sl. 106. Uresna pločica od bronsa. Iz Surduka. Nar. vel.

Sl. 105. Rimski srebrna prsten iz Surduka. N. v.

6. Bronsana žlicica sa okruglim nastavkom za grabljenje. D. 55 mm.

7. Bronsan predmet u obliku žira prekonaravne veličine, ispunjen olovom. Služio je kao utez na kantaru ili kao komilo (Senkel). Manjka komad kapice sa ušicom, kojom se je privješao. D. 50 mm., najveći promjer 37 mm.

Novi Banovci na Dunavu (Burgenae).

O ovom nalazištu neolitičkih, rimskih i sredovječnih starina u ovom sam časopisu[1] već jedanput opširnije pisao. I kasnija našašća potvrdiše, da je ono veoma bogato navlastito sitnijim predmetima, koji su služili u svagdanjem životu. Oko sakupljanja tih predmeta veliku si je zaslugu stekao g. Mijo Fakundini, učitelj u Novim Banovcima, koji je jesenas premješten u Surčin. Njegovoj pažnji i nastojanju[2] ima se zahvaliti, da je narodni muzej odavle mogao povrh rimskih

[1] Viestnik n. s. I. str. 172—180. Isp. Patsch u Bos. Glasniku 1896, 283 i u Pauly-Wissowa Real-Encyclopädie III[1] Col. 1062.

[2] Isp. njegove izvještaje u Vjesniku n. s. IV 220 i sl.

i sredovječnih predmeta nabaviti i priličnu lijepu kolekciju starina iz vojničkih grobova la tenske perijode. U zvanju muzejskoga povjerenika zamijenio ga je, kada je otišao, domaći učitelj g. Roman Posavac, od kojega se pravom može očekivati, da će sa svojim vrijednim predšasnikom držati jednak korak. Zauzet sabirač starina i starih novaca je i gostioničar Fridrik Wenzel, domaći čovjek, koji ih rado uz primjerenu odštetu ustupa narodnomu muzeju ne mareći za kojekakove prolazeće agente.

Sl. 107. Ulomak napisa iz Novih Banovaca. 1/16 n. v.

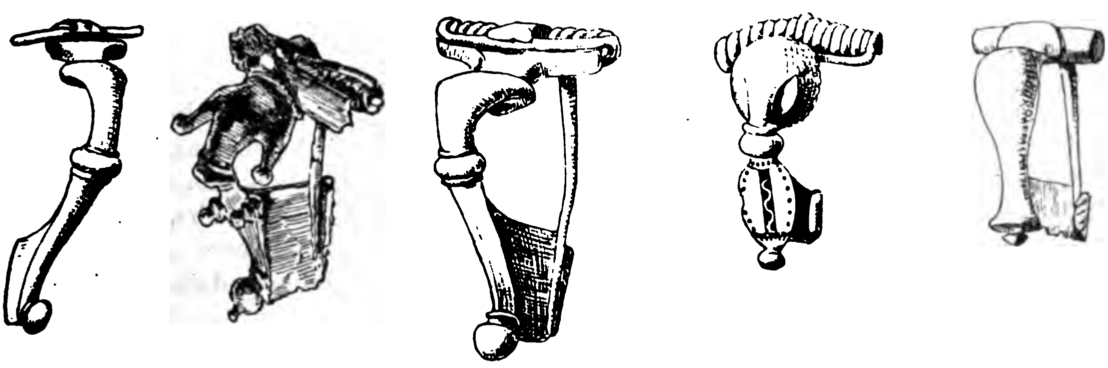
Ovdje navodim samo jedan dio predmeta iz velike množine, što su zadnjih godina iz Novih Banovaca u narodni muzej došli:

1. Andrija Kajoš iz Novih Banovaca kbr. 80 doneo je u svoje dvorište ulomak jednoga nadgrobnoga spomenika sa napisom (sl. 107.) od vapnenjaka, koji se je pojavio, kada se je kod njegove kuće odronio dunavski bajer. Vis. 0·20 m., šir. 0·35 m., debljina 0·28 m. Sada je u muzeju. Ima se valjda nadopuniti: . . . coni[ugi pientissi]mae . . .

Sl. 108. Rimsko ogledalo od bijele kovine. 2/3 nar. vel.

2. Iz jednoga groba potječe jedno ogledalce (sl. 108.) od bijele uglađene kovine 77 mm. u promjeru, urešeno na naličju sa više koncentričnih kolobara i nizom manjih rupica blizu ruba. U tom je grobu još nađeno: sjecalo jedne željezne škljoce, 88 mm. d.; staklena bočica, 85 mm. d., sa čunjastim tijelom i dugim vratom; na jednoj strani glatko, a na drugoj narovašeno, dva puta probušeno zrno od crnoga stakla; dva neznatna ulomka od različitih narukvica od crnoga stakla, dva komadića željeznih štapića i obična zemljana firmalampica, 87 × 55 × 29 mm. sa pečatom.

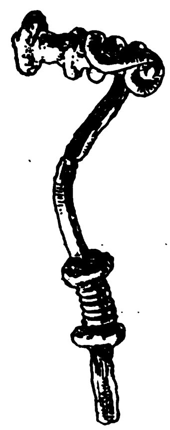

Sl. 109. Srebrne rimske fibule iz Novih Banovaca Nar. vel.

VRSVLI

U narodnom muzeju se je iz Novih Banovaca nakupio priličan broj srebrnih predmeta, među kojima je najviše kojekakovih nakita, i to:

3. Pet srebrnih rimskih fibula (sl. 109.). Dvije (sl. 109, 3 i 1) spadaju u red onih fibula ranijega carskoga doba, koje Tischler[1] nazivlje rimskim provincijalnim fibulama sa jednim dugmencetom i punom kvačicom za iglu. To dugmence se nalazi na proveslu, a osim toga je drugo oblo na kraju nožice. Duž. 44, odnosno 41 mm.; potonji primjerak je izvitlavit i bez igle i špirale. — Treća fibula (sl. 109, 2) sasma je srodna ovima, ali se proveslo na glavi raširuje polumjesečasto, a male krugljice se nalaze na krajevima toga polumjeseca i na obije strane na proveslu tamo, gdje započimlje nožica. D. 39 mm. — I četvrta fibula (sl 109, 4) spada u istu vrstu. Kod nje je proveslo na glavici veoma debelo, a na nožici pločasto i ornamentovano; igla manjka; d. 33 mm. — Peta fibula (sl. 109, 5), 27 mm. d., je t. zv. fibula na koljence sa poluokruglom pločicom na glavici.[2] Spada od prilike pod konac drugoga ili u početak trećega vijeka.

Sl. 110. Srebrna rimska fibula iz Novih Banovaca. Nar. vel.

4. Neobičnijega je oblika jedna nepotpuna srebrna fibula (sl. 110.), 51 mm. duga. Na doljnjem kraju provesla, gdje počimlje sada nepotpuna nožica nalazi se profiliran poluvaljkast članak; na glavi proveslo prelazi u nepotpunu špiralu, koja se omata oko štapića sa sličnim člancima (od kojih jedan fali) na oba kraja.

5. Srebrna igla ukosnica (sl. 111.) sa okruglom masivnom glavicom, 147 mm. duga.

6. Srebrna ogrlica (sl. 112.) od 3 mm debele prema krajevima sve to tanje žice. Na krajevima svinuta u ušice, koje jedna u drugu zahvaćaju tako, da se ogrlica bez odmatanja žice ne može otkvačiti.

Sl. 111. Srebrna igla ukosnica iz Novih Banovaca. Nar. vel.

7. Srebrna naušnica (sl. 112, 2) od tanke žice, koja je na jednom kraju svinuta u zamčicu, na što se je žica dvaputa špiralno savila, jedanput ispred, a drugi put oko sebe same. U prvu plosnatu špiralu bilo je možda umetnuto kakovo zrno ili kamečak. Drugi kraj žice, koji bi se promolio kroz uho, završuje kvačicom, koju bi se u spomenutu zamčicu zakvačilo. Promjer 23 mm.

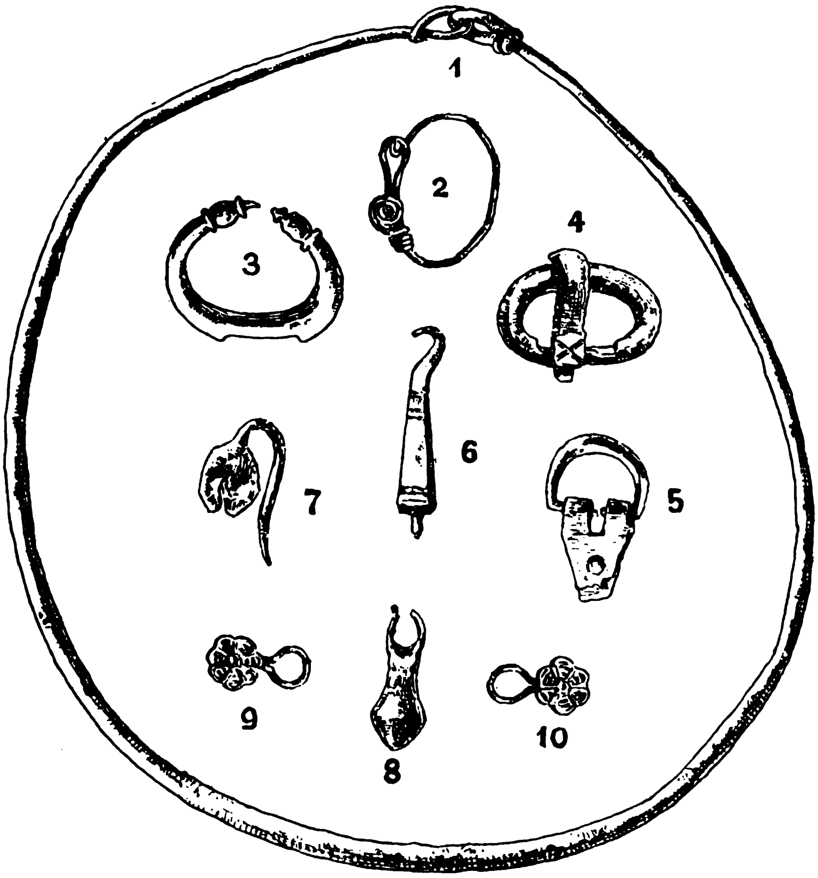
8. Srebrna naušnica (sl. 112, 7) od kvakasto presavinute dole zašiljene

[1] Tischler u djelu Gurina od A. Meyera str. 28.

[2] Tischler n. m. str. 32.

žice, koja na drugom kraju završuje 10 mm. širokom tankom pločicom. U ovoj se raspoznaju dvije udubine, a to dopušta mogućnost, da je negda mogla biti urešena emajlom, kojemu sada više nema traga. D. 20 mm.

9. Srebrni privjesci od naušnica: jedan (sl. 112. 8,) u obliku masivnoga dvočunjastoga dugmeta sa ušicom, koja se uslijed dugotrajne porabe gore prolizala, duž 19 mm.; drugi (sl. 113) od savijane i omatane žice, nekako na oblik

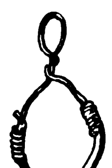
Sl. 112. Rimski srebrni predmeti iz Novih Banovaca. Nar. vel.

osmice, vis. 23 mm; treći (sl. 114, 1) u obliku kolobara četverouglasta prereza, kojemu se oba tanja kraja omataju oko žice protivnoga kraja. Promjer 29 mm.

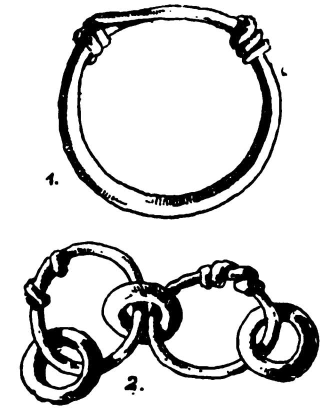
10. Ulomak narukvice od okruglo smotanih članaka od srebrne žice, koji su među sobom dva po dva vezani masivnim karičicama od tamno sive kovine. (Sl. 114, 2).

11. Srebrne pređice od kajiša: jedna vrsta (sl. 112, 4) zastupana sa dva ponešto različna 22 mm. odnosno 18 mm. duga primjerka, sastoji od ovalno savinute debele žice, na koju je nataknut pomični trn. S njom je srodna druga vrsta (sl. 112, 3), zastupana također sa dva primjerka, gdje je trn bio nataknut na dva šiljata okrajka, od kojih se jedan otkinuo, uslijed čega je trn opao. D. 24 mm.;

oba primjerka razlikuju se samo time, što je kod jednoga tijelo četverouglastoga prereza, a kod drugoga okrugloga. Treća vrsta (sl. 112, 5) ima oblučno proveslo, koje je na kajiš ili tkaninu vezano duplom limenom pločicom, kroz koju se probio čavao. D. 23 mm. Svi su ovi komadi iz kasnijega rimskoga vremena.

Sl. 113. Srebrna rimska naušnica iz Novih Banovaca. Nar. vel.

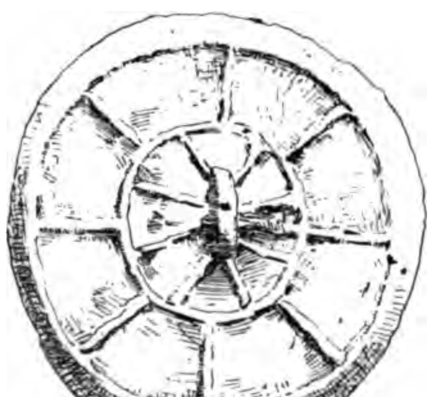
Sl. 114. Rimski srebrni nakiti iz Novih Banovaca. Nar. vel.

Sl. 115. Ulomak narukvice od kositra iz Nov. Banovaca. Nar. vel.

12. Dvije srebrne kopčice (sl. 112, 9 i 10), sastojeće od petlje i pločice u obliku šestero odnosno sedmerolatična cvijeta, na kojoj je dole ujedno i kvačica, kojom se je jedna kopča zakvačila u ženku od druge. D. 14 mm.

13. Srebrna igla za kačkanje (sl. 112, 6), 29 mm. d., načinjena od maloga štapića četverouglasta prereza, koji je gore u kvačicu savijen, a dole sproviđen šiljatom peticom, da se može u drveni ili koštani držak utaknuti. Na doljnjem kraju i na sredini urezana su po 3—4 zareza.

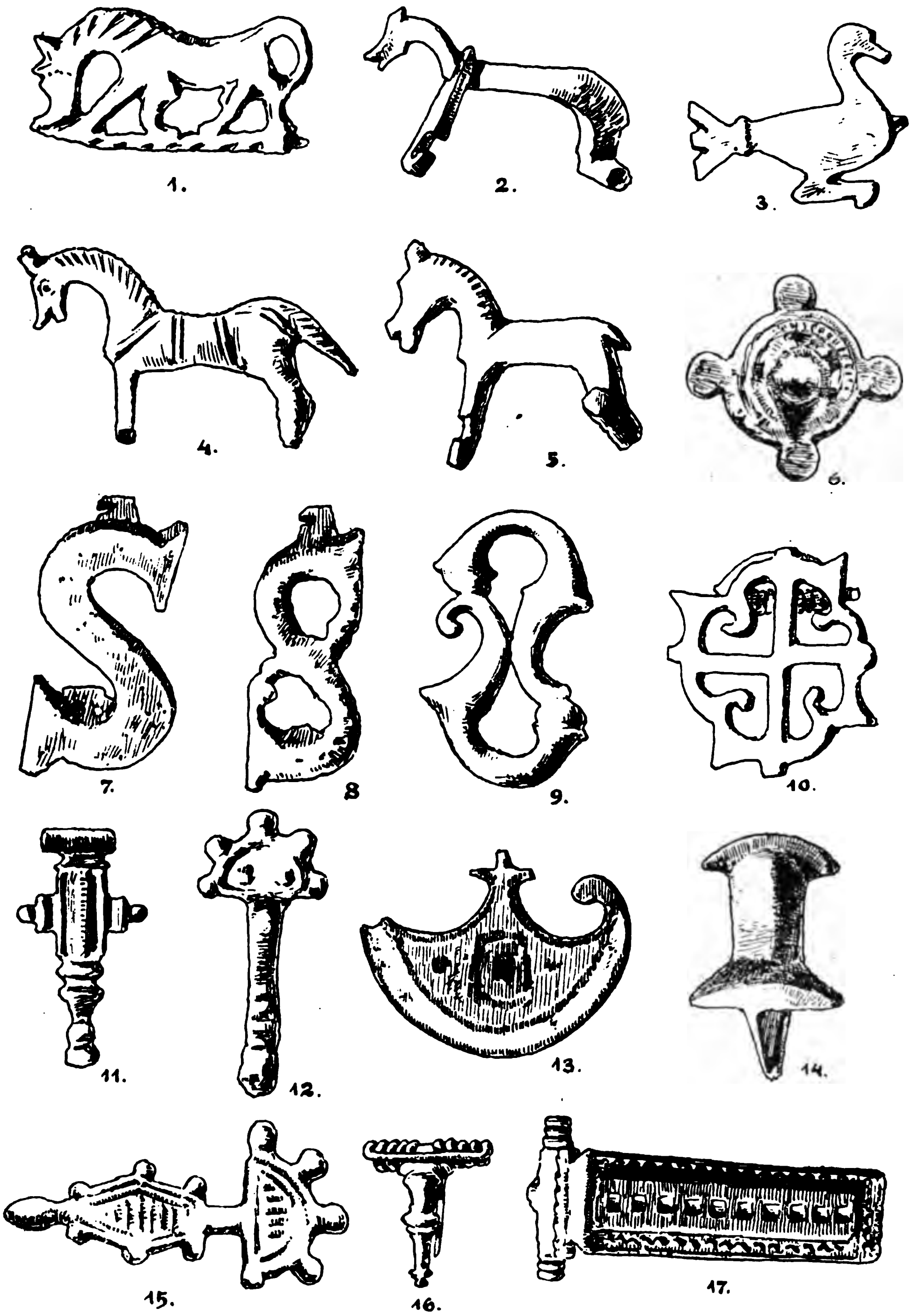

Sl. 116. Ogledalo od kositra iz Novih Banovaca. Nar. vel.

14. Osim srebra rabila je za nakite i neka crnkastosiva kovinska smjesa, koja će valjda biti kositar. Od nje je bila jedna narezuckana otvorena narukvica, koja je sigurno na oba kraja završavala plosnatim zmijskim glavama (sl. 115).

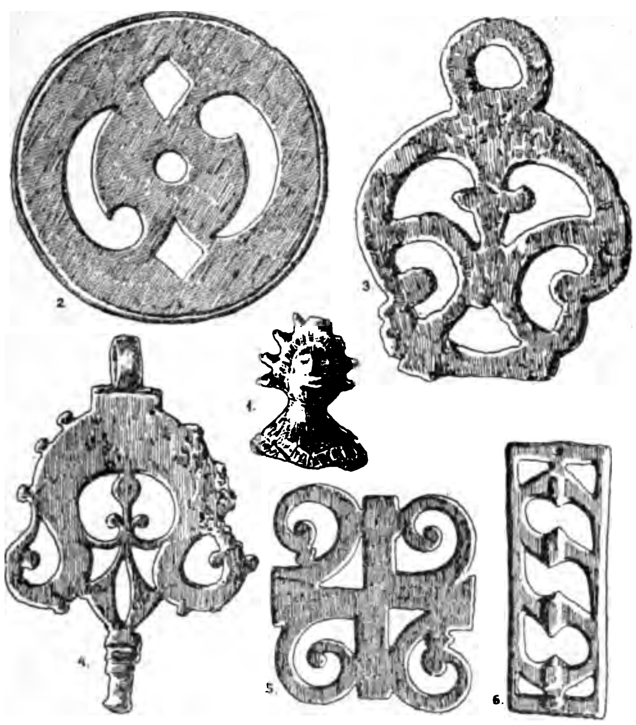
15. Od iste kovine je također jedno malo okruglo ogledalce. Jedna strana, na koju se je ogledavalo, sasma je uglađena; na drugoj (sl. 116.) su dvije koncentrične relijefne kružne crte. Plohe omeđene vanjskim i nutarnjim krugom rasječene su sa četiri premjera svaka na osam polja, od kojih su ona nutarnja dosta nepravilna. Po srijedi nalazi se debela probušena gukica, kroz koju se je provukla žica ili uzica, na kojoj se ogledalo nosilo ili držalo. Ova vrsta kovnih ogledala veoma se obično pojavljuje u velikim kavkazkim nekropolama, koje spadaju u doba kasnijih rimskih careva i seobe naroda, a iz potonjega vremena našlo

Tabla IV.

Rimske bronsane fibule iz Novih Banovaca. Nar. vel.

rubovima još ponešto zaobljen, br. 7 više ne pokazuje nikakove radnje, koja bi podsjećala na relijefnu tehniku. Istoga je doba i tehnike pločasta fibula br. 10, 34 mm. d., koja sastoji od spojenih hvoja sa krstolikim člankom po srijedi. Pločaste fibule, koje su u neku ruku i životinjske fibule, jesu i primjerci br. 1 i 3. Fibula br. 1, rađena na proboj, prikazuje pasućega na lijevo okrenuta konja, kojemu su neki detalji na grivi označeni zarezanim jaružicama, u kojima je negda možebiti bilo emajla. D. 40 mm. Br. 3 u obliku na desno okrenutoga goluba nema skoro nikakove detaljne radnje na površini; d. 32 mm. — Drugi oblik životinjskih fibula prikazuju br. 2, 4 i 5, gdje je životinja — sva tri puta konj — više ili manje naturalistički figuralno izvedena. Br. 4, koji je 55 mm. dug, ističe na konju oba oka, dlake u grivi i u repu, sedlo i njegove kajiše; igla je bila od željeza, a izilazila je iz jedne špirale. Kod br. 2 i 5 bila je igla na šarnir, učvršćena čavlićem, koji je prolazio kratkom cjevčicom. Konj br. 5, (d. 35 mm.), još je dosta naravnih oblika, dočim je onaj br. 2, (d. 37 mm.), jako stiliziran.

Sl. 117. Rimske bronsane uresne pločice i poprsje iz Novih Banovaca. $^2/_3$ nar. vel.

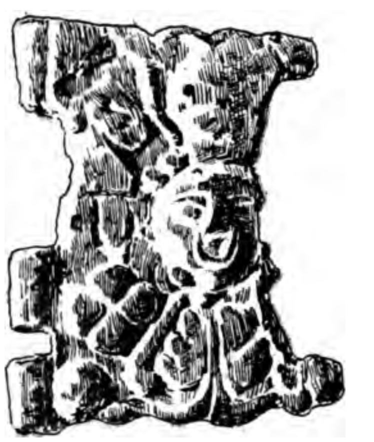
Najmlađe su među ovim fibulama br. 12 i 15, koji oblici se prije druge polovine IV. vijeka ne javljaju. Br. 15, d. 49 mm., sastoji od polukružne ornamentovane glavice sa pet kvrgastih rubnih nastavaka i pločaste nožice sa 6 manjih i jednim većim završnim nastavkom, koje dijelove među sobom spaja posve kratak ravan članak. Dočim je kod toga komada proveslo sasma ravno, kod br. 12 je ponešto oblučno svinuto; na zaglavnoj pločici, koja ima također 5 rubnih kvrgastih nastavaka, bio je uložen emajl sa dva crvena okanca. D. 38 mm.

18. Slika 117. 2—6 prikazuje u $^2/_3$ naravne veličine neke rimske uresne pločice probijene radnje od bronsa, kojima je kao ornamentalni motiv služila biljevna hvoja (Ranke). Br. 2 i 5 su okovi, a 3 i 4 privjesci od konjske orme, dočim je br. 6 okov sa kajiša.

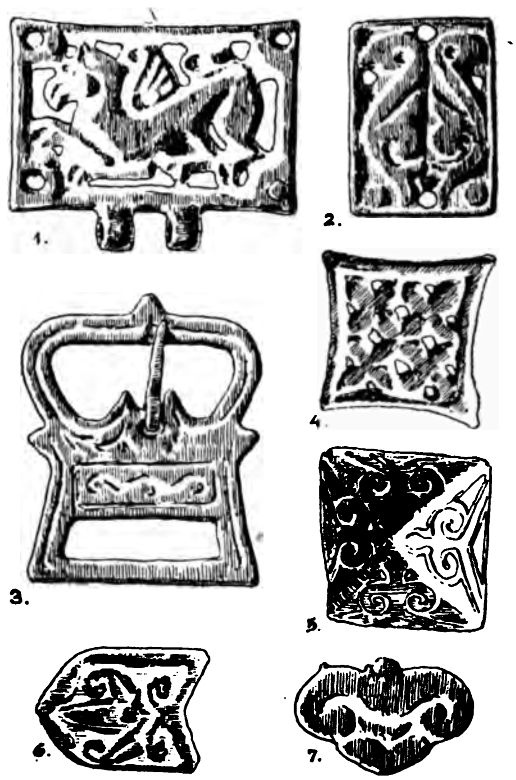
19. Zanimiv je bronsani zaponac sa pojasa (sl. 118.), koji je bio šarnirom spojen sa drugim odgovarajućim komadom; na desnoj je strani bila kvačica, koja sada manjka. Na licu ploče izrađena je u visokom relijefu jedna glava, koje se

gore i dole dotiče po jedan list vinove loze i po dvije hvoje; lijevo su dvije četveroliste rozete. Pločica, koja je 52 mm. d. i 42 mm š., bila je sa dvije zakovice pričvršćena na pojasov kajiš.

20. U mnogo kasnije doba, naime u doba seobe naroda spadaju neki od onih bronsanih predmeta, što ih prikazuje slika 119. Br. 1, 37 × 29 mm., je na proboj rađena uresna pločica sa kajiša, koju je s predicom vezao šarnir, dočim je na kajiš bila prikovana sa četiri čavlića, od kojih se je jedan bakreni još sačuvao. Urešena je likom na lijevo okrenuta navaljujućega grifa. Ovakovih i sličnih uresnih pločica, koje spadaju od prilike u V. stoljeće posl. Kr., našlo se je više po raznim mjestima u Madžarskoj,[1] dočim je ovo prvi primjerak, što ga iz Hrvatske

Sl. 118. Rimski bronsani zaponac sa kajiša iz Novih Banovaca. Nar. vel.

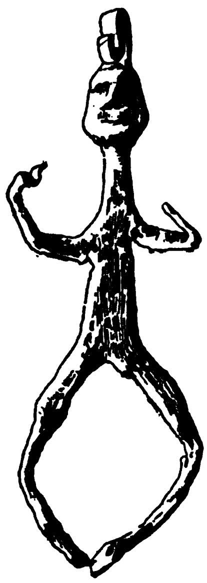

Sl. 119. Bronsane uresne pločice iz Novih Banovaca. Nar. vel.

i Slavonije poznajem. Na proboj je rađena i okovna pločica br. 4, 20 mm. d. i š., koju urešavaju četiri krstolika cvijeta. Ovaj motiv, ali dalje razvijen, prikazuje također i četverouglasto veoma ispupčeno dugme br. 5, 23 mm. d. i š., kod kojega su u trokutnim poljima ugravirani stilizirani likovi liljana. Okovna pločica sa kajiša br. 2, 26 19 mm., ima kao uresni motiv simetrijski naređene relijefne hvoje, a okov sa kajiševa kraja (Riemenzunge) br. 6, 23 × 16 mm., cvjetast u re-

[1] Hampel A régibb Középkor (IV—X. század) emlékei Magyarhonban. I. Budapest 1894. navodi ih iz Szeged-Sövénháza (t. LXXIII 7, LXXIV 9—12), Ordasa peštanske žup. (tab. LXXVIII 1), Bölcskea žup. Tolna (tab. LXXXII 1—4), Keszthelya (t. CIII 5, CV 3—5, CXII 3), Lebénya u mošonjskoj žup. (tab. CXXX 1), Nemesvölgya u mošonjskoj žup. (t. CXXXIV 4—8, 12, CXXXXII 24—26) i Mártélya u čongradskoj žup. (t. CXXXXVIII 6—8).

lijefu izveden ornamenat. Drugi okrajni okov sa kajiša br. 7., 23 × 17 mm., urešen je graviranim hvojinim ornamentom, koji je na sličan način izveden i na kajiševoj predici br. 3, 38 × 31 mm., koja je muzeju kao dar prirasla s mojom zbirkom. Izdubine ovih zadnjih dvajuh predmeta, koji valjda spadaju u srednje carsko doba, sigurno je negda ispunjao email, koji je u opće na rimskim nakitima veoma često upotrijebljen. Žalibože u većini je slučajeva nerazumnim čišćenjem izgreban ili na površini uništen.

Sl. 120. Olovni čovječji kipić iz Novih Banovaca. ²/₃ nar. vel.

21. Veoma primitivno lijevanjem, rezanjem i kovanjem izvedena čovječja figura od olova (sl. 120.), 110 mm. vis. Na glavi ima kvačicu za privješanje, a na lijevoj je nogi čavlom bila na nešto prikovana. Da je ta figurica stara, o tom nema sumnje, ali se ne može sigurno kazati, da li spada u rimsko ili sredovječno doba. Po svoj prilici biti će to zavjetni dar kojega bolesnika nekomu poganskomu božanstvu ili kršćanskomu svecu, doprinešen uz molbu da dedikant ozdravi. Slično se je kod starih naroda postupalo i onda, kada bi koja domaća živina oboljela, a prešlo je to i u kasnija vremena. U zabitnijim crkvicama alpinskih zemalja, osobito u onima, koje su posvećene sv. Leonhardu, nađu se još i danas često ovakove primitivne figure životinja od željeza, koje bi se prinosile tomu zaštitniku domaće stoke u tu svrhu, da se postigne izliječenje oboljeloga komada blaga[1].

Sl. 121. Rimska koštana igla iz Nov. Banovaca. Nar. vel.

22. Od koštanih predmeta iz Novih Banovaca spominjem samo jednu 142 mm. dugu iglu ukosnicu (sl. 121.), koju je lane g. Mijo Fakundini u jednom rimskom grobu iskopao. Gore zavinuta završuje poprsjem jednoga majmuna, koje je bilo grimiznom bojom nabojadisano. Naročito se tragovi boje raspoznaju na kosi, lijevom obrazu, usnama i ušima, pa na bulli, koja mu visi oko vrata i nekakovoj ogrlici. Oči su bile od posebne tvari, koja je ispala. Na poprsju se vide nabori od odjeće.

23. Kao svagdje u rimskim naselbinama tako se je i u Novim Banovcima našlo mnogo hrbina zemljanih posuda, dapače i nekoliko cijelih komada. Među hrbinama ima i ulomaka posuda od terra sigillate, od kojih su neki urešeni relijefima. Na tri dna imademo i pečate tvorničara, po kojima bi se moglo suditi, da je to suđe uveženo iz zapadnih pokrajina rimske države. Ti pečati jesu:

[1] Meringer u. Mitth. der Wiener anthropolog. Ges. XXIII. (1893.) S. 179 u. fgde.

a) mammi na ulomku dna male zdjelice. (Isp. CIL III 12014, 354).

b) PRIMI·M na ulomku dna velika tanjura. (Isp. CIL III 12014, 69).

c) ꟻOVVƎƧ na dnu velike zdjele; na doljnjoj strani su zaparane dvije crte, koje se na način krsta sijeku. (Isp. CIL III 12014, 522).

Sl. 122. Pečati rimskih cigalja iz Novih Banovaca. $^1/_2$ nar. vel.

24. Tri zemljane lampice sa pečatima tvorničara:

a) ATIMETI na dnu napred i gore nepotpuna primjerka, 61 mm. šir. i 32 mm. vis.

b) FORTIS Dimenzije 92 × 61 × 29 mm. Iz ove tvornice već je od prije jedna lampica iz Novih Banovaca poznata (Viestnik n. s. I. str. 176 d.).

c) Lampica sa sasma izlizanim pečatom, 82 × 55 × 26 mm.

25. Na novobanovačkoj Gradini našlo se je veoma mnogo ciglje, crijepa

i kubura iz cigljana vojničkih odjela rimskih, koji su u tamošnjem kaštelu bili štacijonirani ili barem ovdje izvodili koju gradnju. Ti vojnički odjeli jesu:

I. Doljnjopanonska vojska (Exercitus Pannoniae inferioris)[1].

a) Ulomak crijepa sa {R PAN INF (sl. 122., 10).

b) Ulomak crijepa sa {PAN IN. Pečat različan od predašnjega.

Jedan primjerak publiciran u CIL III 13385.

II. Flavijsko panonsko brodovlje (Classis Flavia Pannonica).

a) Ulomak kubure sa CL · F · P · Potpun pečat (sl. 122., 14) je 123 mm. dug i 33 mm. šir. U muzeju ima pet što potpunih što nepotpunih primjeraka.

b) Četiri ulomka kubura sa nepotpunim sličnim pečatom, kojemu je širina 37 mm.

c) Šest ulomaka ravnoga crijepa sa sličnim 37—39 mm. širokim pečatom, koji na nijednom primjerku nije potpun.[2]

III. Prva kohorta Thračana rimskih građana (Cohors prima Thracum civium romanorum). Od nje ima muzej najviše ciglje sa različitim pečatima, naime 59 komada, pa je stoga opravdana pomisao, da je ta kohorta dulje vremena bila u novobanovačkom rimskom kastelu kao posada.[3] Razlikuju se slijedeći pečati:

a) COH ·P·T·C·R· (sl. 122., 3). Duljina pečata 113 mm., šir. 20—22 mm. Taj pečat otisnut je na šest kubura (samo jedanput potpun) i dvanaest komada ravnoga crijepa (uvijek nepotpuno). Lako se prepoznaje po točki ispred slova P, koja je sasma prionula uz slovo.

b) CO]HITCR (sl. 122., 6) Nepotpun 33 mm. šir. pečat na jednom ulomku ravna crijepa.

c) COH ·I· TCR. Potpun 102 mm. d. i 29 mm. šir. pečat na jednom ulomku ravna crijepa.

d) CO]H P·T·C (sl. 122. 2). Nepotpun 22 mm. šir. pečat na jednom ulomku ravna crijepa i jedne kubure.

e) TꟼHOↃ (sl. 122., 5). Potpun pečat na ulomku kubure, 119 mm. dug i 30—31 mm. širok. Jednako još na osam ulomaka.

f) TꟼHOↃ. Ovaj 125 mm. d. i 36—34 mm. šir. pečat dolazi na dvije potpune ciglje (mjere 405 × 270 × 60 mm. i 395 × 270 × 60 mm.) i na pet ulomaka ravna crijepa.

g) ЄHO (sl. 122, 11). Nepotpun pečat na tri ulomka ravna crijepa, 26 mm. š.

h) CHOITC Pečat 113 mm d. i 24 mm. šir. na ulomku ravna crijepa. Još jedan nepotpun primjerak.

[1] Ciglje sa ovim pečatom našlo se je i u Mitrovici, Starom Budimu i u Ostrogonu CIL III. 3749.

[2] Pečat panonskoga brodovlja samo je još iz Zemuna poznat CIL III 10675. U Viestniku n. s. I. str. 175, 3 a priopćen ulomak potječe iz cigljana toga brodovlja, a ne četvrte flavijske legije.

[3] Pečat ove kohorte poznat je samo još sa puste Baracs blizu Duna Pentela CIL III 10672.

i) ɔTꟼOHɔ (sl. 122., 7). Potpun 106 mm. d. i 28—30 mm. šir. pečat na jednom ulomku ravna crijepa. Povrh toga još 7 nepotpunih primjeraka.

j) ɔTꟼOHɔ (sl. 122, 9). Potpun pečat na ulomku kubure, 103 mm. d. i 22 mm. širok.

k) ɔTꟼOHɔ (sl. 122., 4). Nepotpun 20 mm. širok pečat na ulomku ravna crijepa. Još jedan nepotpun primjerak.

l) CH · I · T · C · R · (sl. 122., 1). Potpun 117 mm. d. i 25 mm. šir. pečat na ulomku jedne kubure.

m) T · C · R Nepotpun 22 mm. šir. pečat na ulomku jedne kubure. Slova veoma pravilna.

n) C H I T C (sl. 122, 8). Nepotpun pečat na ulomcima dvijuh kubura, 29 mm. širok.

IV. Sedma antoninijanska kohorta Breuka (Cohors septima Breucorum Antoniniana).[1] Antoninijanski pridjevak odaje nam, da je ciglja građena u doba samovlade careva Caracalle (211—217) ili Elagabala (218—222).

[coh vi] I B R N (sl. 122., 12). Nepotpun 27 mm. šir. pečat na ulomku 39 mm. debele ciglje.

V. Treća alpinska kohorta (Cohors tertia Alpinorum).[2]

Jedan ulomak ravna crijepa sa 32mm. širokim pečatom priopćen u Viestniku n. s. I. str. 175, e, 2.

26. Na jednom ulomku ciglje natisnut je ulomak nerazumljiva pečata sl. 122., 15.

Jedan ravni crijep sa nepotpunim 19 mm. širokim pečatom potječe iz jedne privatne cigljane (fig(lina)):

F I G · C

Sl. 123. Ulomak crijepa sa grafito-napisom. Iz Novih Banovaca. 1/5 nar. vel.

Na jednom ulomku ravna crijepa jedan je Rimljanin iz duga vremena zaparao grafito napis (sl. 123.), od kojega su preostala slova: . . . ve Vic . . . . . . stro . .

Dr. Josip Brunšmid.

[1] Pečati ove kohorte iz Doljnje Panonije su poznati iz Mitrovice, Osijeka, Belya, Bana, Baracsa, Batine, Szekcsöa, Paksa, Duna Pentela, Pešte, Staroga Budima i Ó Szönya. CIL III 3757, 6472, 10668.

[2] Pečati su poznati još iz Bana i Belya u Doljnjoj Panoniji.

RIMSKI ZID OD RIJEKE DO PREZIDA.

U starijim i novijim knjigama mnogo se spominje neki zid, kojega se ostaci i tragovi protežu od juga k sjeveru od grada Rijeke (Fiume) pri moru sve do Prezida na međi hrvatsko-kranjskoj. Općenito se tvrdi, da taj starinski zid potječe još od Rimljana; neki kažu, da je podignut za obranu Italije od provala barbarskih naroda, drugi ga opet drže za medu dvijuh oblasti ili država. Da ogledamo redom sve podatke o tom zanimljivom zidu.

Prvi se bavi rečenim zidom J. W. Valvasor u svom djelu „Die Ehre des Herzogthums Krain. Nürnberg 1689. U četvrtoj svesci svoga djela govori Valvasor na str. 98. i dalje o gradu Rijeci i njegovim starinama, pače pridaje i suvremenu sliku toga grada. Na toj slici prikazani su i ostaci prastaroga zida (rudera muri antiquissimi), kako se nižu uz desni brijeg Rječine (Fiumare) od gornjega grada Rijeke prema brdu Kalvariji, a odanle dalje uzbrdice k sjeveru prema Grobniku. U samom tekstu govori Valvasor o tom zidu ovako: „...... wiewol die wenigsten Anzeigungen solches ihres Altherthums (grada Rijeke) annoch daselbst übrig geblieben sind, unter welche wir bloss einig und allein einer schon gantz zerfallenen uralten, doch dick und starcken Mauren zu zehlen haben, welche wir auch in einem besondren Abriss hier mit beigefüget. Diese Maur hat sich vor gar langen Zeiten von dem Meer aus über das hohe steinigte Gebirge auf viel Meilweges erstrecket, wie man dann einige übergebliebene Stücke derselben sehr weit in Türckey hinein hin und wieder (massen ich solches selbst gesehen habe) findet. Und vermeynen Ihrer viele, dass diese Maur hiebevor eine Grentz-Scheidung zweyer mächtiger Königreiche gewesen sey. Wiewol Andere glauben, Keyser Octavianus habe solche verfertigen lassen, damit denen Einwohnern in Dalmatien die Herüberkunfft verwehret würde."

Drugi se bavi tim starinskim zidom grof Alojzije Ferdinand Marsigli (Marsili), predsjednik austrijske komisije, koja je nakon mira u Karlovcima (1699) imala odrediti nove međaše prema turskoj carevini. Umni grof proučavao je tada i zemlje, u kojima se je bavio, a rezultat njegovih studija je monumentalno djelo: Danubius pannonico — mysicus, observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis, historicis, physicis perlustratus et in sex tomos digestus ab Aloysio Ferd. com. Marsili, socio regiarum societatum Parisiensis, Londinensis, Monspeliensis. Hagae Comitum & Amstelodami, 1726. U drugom tomu svoga djela, gdje se bavi poglavito rimskim starinama u Podunavlju, pripovijeda Marsili na strani 75., kako je boraveći u Lici i Krbavi razabrao, da je istina, „prope Flumen exstare non solum vestigia muri a mari od Montes protensi, sed insuper

Portam integram e silicibus vetustatem passis, sed forma et magnitudine sua nequaquam laesis;“ pak je stoga odlučio potražiti na Rijeci vješta muža, koji bi ga o svemu tomu obavijestio. Obratio se je zaista na carskoga savjetnika Klaudija Marburga (de Marburgh), koji mu je 30. listopada 1700 u talijanskom jeziku poslao zatraženu relaciju. Marsili je talijansko pismo preveo na latinski jezik, te ga na strani 75—77 svoga djela objelodanio. O starom rimskom zidu piše ondje Klaudije Marburg ovo:

„Muri huius principium est in Mari ad meridiem, quasi bis centum passibus arenâ tegitur, et ipso Mari a me quadraginta abhinc annis descripto, deinde porrectus per lineam rectam prope Fortalitium Sokol protenditur, sub Urbe nulla detegens sui vestigia, et tendens versus Collem Sanctae Catharinae resumit adscendentiam Versusae capax altitudine suâ hominem tegere, et obex fieri cuivis equitatui, latus supra duos pedes, adeoque bituminatus, ut magis calx, quam lapis ipse obdurescat. Sequitur Murus modo altior, modo depressior dirutus, aut adhibitus in fulcimen aliorum Aedificiorum ruralium, usque ad Studenam villam Fratrum de Ordine Divi Augustini Heremitarum Fluminis, et praetergrediens Sylvam Terstenik, producitur ad montem Prisek, Bazuam et alios, nec eius finis dignosci potest. Prodit in Murlachiam, nec quo inde perveniat veritatem e Libris eruere potui, nec oculis inquirere, quamvis ipse usque ad hos terminos de anno 1662 in formâ commissari eius Icnographiam effinxerim.“

Riječki patricij Klaudije Marburg, koji se je do četrdeset godina bavio proučavanjem svoga zavičaja, umije nam više kazati o starom zidu, nego Valvasor. Marburg veli, da zid počinje u samom moru, gdje ga na 200 koraka pokriva more i morski pijesak, zatim se ravnim pravcem prostire kraj tvrdinje (kule) Sokol, onda se uzpinje na brdo sv. Katarine, odanle pak sve do sela Studene, koje pripada riječkim Augustincima. Poslije toga prolazi kraj šume Trstenik, te se uzpinje na brdo Prisek, na Bačvu, i na druga brda, tako da mu se konac razabrati ne može. Za bolje razumijevanje Marburgova opisa treba spomenuti, da je tvrdinja Sokol u ono vrijeme bila kula na jugoistočnom uglu zida, koji je tada pasao grad Rijeku;[1] brdo sv. Katarine poznato je i danas, te se uzdiže na sjeveru Rijeke. Selo Studena nalazi se u susjednoj Istri nedaleko od izvora Rječine, a šuma Trstenik zajedno s brdom Trstenik (1243 met.) prostire se na sjeveru Grobničkoga polja baš na samoj međi istarsko-hrvatskoj. Brdo Prisek nije nam danas poznato, a brdo Bačva (1454 met) uzdiže se na sjeveroistoku Trstenika blizu tromeđe hrvatske, istarske i kranjske. Vidi se dakle, da je

[1] Ivan Pieroni (1639) u svojoj relaciji o gradu Rijeci piše o kuli Sokolu: „Il posto E. è una torre tonda su l'angolo della marina, circa al quale non hà notato cosa particolare se non che quando si douessi fortificare la città in tal luogo si ricerca un buon baluardo, perche è posto molto principale, si chiama Socol.“ (E. Laszovski, Izvještaji Ivana Pieronija, Starine XXIX. p. 29). O položaju tvrdinje Sokol u današnjoj Rijeci piše Kobler G.: „La fortezza Sokol sorgeva sullo spazio, ove in oggi dalla via del Corso presso la casa Jurmann si passa nella via del Fosso. Memorie per la storia della liburnica città di Fiume, II. p. 39.

Marburg poznavao priličan komad rimskoga zida, naime sve ono od ušća Rječine na jugu pak do tromede na sjeveru.

Opis Marburgov dopunjuje kasnije znameniti putnik B. Hacquet. U svojem djelu: „Physikalisch-politische Reise aus den Dinarischen durch die Julischen, Carnischen, Rhätischen in die Norischen Alpen im Jahre 1781 und 1783 unternommen (2 Theile, Leipzig 1785.) pripovijeda Hacquet u prvoj svesci na str. 55–56 ovo: In der Mitte des Berges (Snježnik, Platek) fand ich ein Blockhaus mit einem Commando, wider die Räuber gestellt. Da ich nun einige Stunden tiefer kam, erreichte ich ein kleines Dorf, welches Persid (Prezid), oder so viel, als bey der Mauer heisst; als ich mich umsahe, warum es diesen Namen führte, so fand ich noch die Überbleibsel einer dicken Mauer, welche zwar schon meistens unter der Erde liegt, aber doch die ganze hier im hohen Gebirge vorfindige Enge zuschliesst. Nach alten Urkunden weiss man, dass sie hier von den Römern gegen die Illirier aufgeführt worden, um sich den Einfällen zu widersetzen."

Opise pisaca 17. i 18. stoljeća dopunjuju neki najnoviji spisatelji o onim krajevima. D. Hirc govori o rečenom zidu u dva svoja djela. U knjizi „Hrvatsko primorje" piše na strani 34. ovako: „Na Rijeci vide se i sada u ulici iza gradskoga tornja ostanci vratâ, koja mnogi drži za slavoluk cara Klaudija II. Još su u okolini i ostanci ogromna zida, što se je od Rijeke vukao uzduž Rječine na Lopaču, odavle na Jelenje (gdje mu se i danas ostanci vide), pak se onda spuštao k ovomu mjestu, protežući se dalje prema Klani, odkuda skreće u Kranjsku sve do Nanosa. Na Grobničkom polju, a nedaleko od Podkilovca duboki je klanac Bukovo. Ovdje je taj zid još jedan metar visok i lijepo se vidi, kako se sa lijevoga vrha spušta i na desni prelazi." U drugoj knjizi svojoj s nadpisom „Gorski kotar" dopunjuje D. Hirc na str. 123. svoj opis ovako: „I Prezid je Hacquet posjetio, — zanimalo ga znati, odkuda mjestu ime; i tako razpitujući kraj, našao je još ostanke debeloga zida, koji je nekoč u gori zatvarao klanac. To su ostanci onoga zida, što se od Rijeke vukao uzduž Rječine na Jelenje, protežući se prema Klani u Istri, odkud je išao na Prezid, a odavle u Kranjsku do Nanosa. Pada naročito u oči u klancima, gudurama i ponikvama, a možda je tu i tamo imao i vrata, jer ima poviše Grobničkoga polja u planini jedno mjesto, koje i danas narod zove „Željezna vrata."

Najizdašniji opis staroga zida sastavio je G. Kobler u talijanskom djelu svojemu: Memorie per la storia della liburnica città di Fiume (Fiume 1896). U prvom svezku na strani 25. imade posebno poglavlje „Il Vallo romano presso Fiume," gdje no pisac o starinskom zidu piše po prilici ovako:

„Penjući se iz Rijeke na Kalvariju vidjeti ćeš od druge kapelice prema gore s desne strane skalina u dugom nizu ostatke neke stare zidine, koja je debela 5', a slabo visoka. Sastoji za pravo od dva naposredna zida mortom građena, svaki je debeo oko $1\frac{1}{2}'$, a sredina između njih zatrpana je kamenjem (većim i manjim) bez morta."

„Iza tri križa, od vrška Kalvarije, nastavlja se zidina prema kolnomu putu sv. Luke, te se je u ovom odsjeku oko godine 1848. vidjelo obilatijih tragova: visina od 10' i jedna mortom zidana pačetvorina, koja se je onda činila

kao temelj neke porušene kućarice. No tih obilatijih ostataka nestalo je sada, jer su ih seljaci upotrebili za gradnju svojih kuća."

„Na rečenom kolnom putu viđevao se je tada duž ovoga zida podor neke male posvođene zgradice, kojoj je bio ulaz s nutarnje strane zidine, dok je opet prozor imala prema obronku, gdje joj je bila vanjska strana. Tako smještena zgradica možebiti da je bila zaklonište jedne straže (stražarnica)."

„Odavle se nastavljaju tragovi (zidine) prema sjeveru uz put, koji vodi do sv. Katarine, pak sve do vrška brijega, što no se uzdiže više tvornice papira. I u tom se je pravcu viđevalo oko godine 1848. dosta znatnih ostataka, (naime) komad zida visok oko 20', koji bi poslije porušen poradi potreba seljaka; pripovijeda se pače, da su u nekom blizom podzemlju našli starih oklopa, koje su onda prodali kao staro željezo."

„S ovoga vrha pak do brda Lubanj nema tragova; poslije ukazuju se doduše opet tragovi, ali neznatni, od vrha Lubanj do Lopače i do same Rječine; iza toga vide se bolje sačuvani s one strane vode (Rječine) sve do sela Jelenja, gdje imade nekoliko kuća prislonjenih na tu zidinu."

„Od Jelenja do sela Podkilovac na obronku brijega, što no se diže nad poljem (Grobničkim), koje je nekad bilo jezero, nalaze se samo fundamenti zidina u visini samoga polja, zatim dvije pačetvorine, nalike na onu na Kalvariji, koje su možebiti bile temelji za kule stražarnice."

„Uzpinjući se dalje od Podkilovca na brdo vidi se komad slične zidine, visoke malo stopa. Tu je zidina prosječena stazom, te se stoga lijepo razpoznaje nutarnja konstrukcija njezina: zidovi s oba kraja, građeni cementom, a sredina izpunjena kamenjem. Što se nastavka zidine tiče, seljaci pripovijedaju, da joj se nalazi tragova između Siljevice i Trstenika uz liniju, koja dijeli gospoštiju grobničku od Kranjske."

*

Koliko se iz svih starijih i novijih opisa može razabrati, stari rimski zid od Rijeke do Prezida prilično se sudara s današnjom političkom međom kraljevine Hrvatske (modruško-riječke županije) prema Istri i Kranjskoj. To potvrđuje nekako i jedna stara listina, u kojoj se potanko opisuju međe stare vinodolske župe prema zapadu i sjeverozapadu.

Rečena je listina, koju je tobože kralj Bela IV. god. 1260. izdao u Dobri knezovima Frankopanima, i kojom im potvrdio župu Vinodol i ustanovio njezine granice prema zapadu, nedvojbeno je patvorina, valjda iz XV. stoljeća, ali sam opis granica Vinodola odgovara istini. Isprava je jamačno i patvorena samo za to, da se faktično postojećim granicama podade neka posveta starine. A da su Frankopani u XV. stoljeću zaista držali današnji gorski kotar, svjedoči nam druga nesumljiva isprava od godine 1481., u kojoj se „Morawicza, Dehnycze (Delnice), Loqua, Brood, ... Verbowzko" spominju uz Grobnik kao državina njihova.[1]

[1] Tkalčić, Mon. civit. Zagrabiae, II. p. 406.

U pomenutoj dakle povelji, izdanoj tobože g. 1260., čitamo ovo: „Cuius (loci Vinodol) confinia ad Tramontanam, imprimis est fluvius et locus Rika in monte maris incipiendo; et nostra libera aqua Richina, usque ponticulum penes Prohovo (Grohovo). Trans aquam, prima meta est in uno lapide, in quo est littera A meta, et aqua sequitur libera. Quae aqua ex monte nostro Grobnicensi et confinio scaturit. Murus supra inchoatur in Jilievicheh (Ilovik?, Jelenje?), qui dicitur Prezum, murus in piscina ad Praputische, ex illa parte Terstenik. Locus autem Terstenik manet noster et integer. Ex Praputische ad Kupin kamen, a Kupin kamen ad Lisen kamen; a Lisen kamen ad bella vada (Bela voda?) in valle Papruthio. A valle paprutrio ad montem Berinschek, a monte Berinschek ad Gromache, a Gromache ad Brezidin (Prezid) Babinopolie (Babino polje, Babenfeld). Haec sunt vera confinia a monte maris usque Babinopolie.“[1]

Međa dakle Vinodola prema zapadu sudara se od Rijeke do Trstenika gotovo posve sa starim zidom, kako ga opisuju stariji i noviji spisatelji; pače pri opisu granica vinodolskih spominje se u povelji dva put i sam zid (murus), jedan put kod Prezuma, a drugi put u ribnjaku pri Praputišću. Nema stoga gotovo ni najmanje sumnje, da se i dalja granica Vinodola od Trstenika do Prezida i Babinog polja podudara s pravcem staroga zida. Prema tomu tekao je stari zid od Trstenika k sjeveru najprije do Kupina kamena i Lisen kamena; onda k Beloj vodi (na karti austrijskoga generalnoga štopa na međi hrvatsko-kranjskoj); napokon je zid prolazio kraj ovih danas još poznatih točaka na granici hrvatsko-kranjskoj: Paprotna draga (782 m.), brdo Berinšek (1169 m.), i onda kraj nekakve gromače (Steinhaufen, Trümmerhaufen) između Babinog polja i Prezida. Prema svemu tomu možemo si svoriti ovu sliku staroga zida:

Stara zidina tekla je u glavnom uzduž današnje političke granice hrvatske kraljevine prema kotaru grada Rijeke, Istri i Kranjskoj. Zidina započinjala je u moru kod Rijeke, a svršavala je kod Prezida na sjeveru, te je po tom bila duga nekih 30 kilometara. Najprije je išla od mora do Jelenja uz desnu obalu Rječine, ondje je prelazila rijeku i tekla lijevom obalom njezinom nekako do izvora njezina; poslije je obilazila podnožje kranjskoga Snježnika i ostavljala današnju Hrvatsku negdje kod Prezida. Glavne točke, kraj kojih je zidina išla jesu ove: Jadransko more na desnom ušću Rječine, kula Sokol (danas Jurmanova kuća na uglu via del Corso i via del Fosso na Rijeci), brdo Kalvarija, brdo sv. Katarine, brdo Lubanj, Lopača, selo Jelenje, Podkilovac, klanac Bukovo, selo Studena (Klana), Željezna vrata, brdo Trstenik, brdo Prisjek (Prisjeka), brdo Bačva, današnja tromeđa hrvatsko-istarsko-kranjska, Kupin kamen, Lisen kamen, Paprotna draga, Bela voda, brdo Berinšek, i napokon Gromače između Babinog polja i Prezida.

Potanja mjesna istraživanja iznijet će na vidjelo, da li je ta stara zidina tekla suvislo, ili je bila isprekidana. Što se danas znade, bila je različite visine; najviša poznata visina iznosi 20'. Jamačno je u dolinama i klancima bila viša

[1] Kercselich B. A., De regnis Dalmatiae Croatiae Sclavoniae notitiae praeliminares, p. 196.

nego li na teže pristupnim brdskim vrhuncima. Široka je bila do 5', te je za pravo bila sastavljena od dva paralelna zida, koji su bili široki po $1^1/_2$'; šupljina između oba zida (2') bila je izpunjena nabacanim kamenjem. Na nekim mjestima stajale su tik do zida stražarnice, u koje bi se straže zaklanjale. O rasporedu stražarnica (malih kula) nema podataka; samo se znade, da im je tloris bio nalik na pačetvorinu.

*

Tko je tu staru zidinu gradio i kada?

Neima sumnje, da su tu staru zidinu podigli Rimljani. Jednakih i sličnih zidina imade još više u susjednoj Kranjskoj i Istri, a od svih je najpoznatija „Ajdovski zid" (poganski zid) između Vrhnike (Nauportus) i Logatca (Longaticum) u Kranjskoj, podignut za obranu rimske ceste, koja je vodila iz Emone (Ljubljane) u Aquileiu (Oglej) i u Italiju. Ajdovski zid proučili su potanko Anton von Premerstein i Simon Rutar, te su svoje rezultate priopćili u raspravi: Römische Strassen und Befestigungen in Krain (Wien 1899). Oni pišu o „Ajdovskom zidu" na str. 13. ovako:

„Antikna zidina, koja je duga po prilici 10 km., i koje je fronta obrnuta bila prema Nauportu (Vrhniki), prikazuje se u svojim najbolje sačuvanim čestima kao 3 m. široki i 1 m. visoki kameni nasip; građena je od kamenja, koje je lomljeno na licu mjesta, i koje je ispunjeno cementnim vapnom iz okoliša i pijeskom, izvađenim iz Male Ljubljanice. Na 45 mjesta hvataju se zidine traversama slični primeci, kojima su stranice duge nekih 6 m.; ti se primeci (prigradnje) nižu bez iznimke duž južne, dotično istočne fronte zidine, te bi — sudeći po udubinama u svakom primetku — mogli biti ostaci kula. Na početku zidine u šumi više Vrda stoji ugalna kula; 40—45 koraka dalje prema jugozapadu nalazi se druga, zatim dalje nekako u jednakom razmaku treća. Inače su kule udaljene jedna od druge u opće 110 do 150 koraka. Na duljim prugama nema međutim nikakvih kula; ali tu je zidina uslijed toga, što je tlo ili kultivirano ili se pretvorilo u krš, u tako lošem stanju, da joj se i pravac jedva raspoznati može. Niže Špikelja nađen bi željezni lanac; da se je našlo željeznih stvari, spominje Klun . . ."[1]

Opis „Ajdovskoga zida" gotovo se u svemu podudara s opisom našega zida od Rijeke do Prezida, te stoga nema nikakve sumnje, da su oba građena nekako u isto vrijeme, i od istoga naroda, naime od Rimljana Svrha pako jednoga i drugoga zida, kao i drugih utvrda i zidova u Kranjskoj i jednom dijelu Istre bila je nedvojbeno ta, da brane i zaštićuju Italiju od provala barbarskih naroda budi iz Pannonije budi iz Dalmacije. „Ajdovski zid" imao je braniti rimsku cestu iz Emone u Aquileiu, — a naš zid od Rijeke do Prezida imao je zadaću, da štiti cestu rimsku, koja je vodila iz Dalmacije kraj Senja

[1] U glavnom se slaže s ovim opisom A. Müllner, koji je kranjske zidove potanko proučio, u svojem članku „Der röm. Limes in den italischen Grenzgebirgen," Argo VIII (1900) br. 11—12, IX (1901) br. 1—2.

(Senia), Novoga (Volcera), Crikvenice (Ad turres) i Trsata (Tarsatica), današnjom sjevernom Istrom (Tituli, Malum) u Trst (Tergeste) i onda u Oglej (Aquileia). Naš zid rastavljao je mjesta Tarsatica i Malum, a sama cesta ili možda koji ogranak njezin sjekao je zid na onom mjestu, koji se i danas još zove „Željezna vrata."

Utvrde dakle na međi Pannonije i Dalmacije prema Italiji imale su u prvom redu zadaću, da štite potonju zemlju od navala barbarskih naroda. U mirno doba stajale su tu straže, koje su bdile oko javne sigurnosti i progonile hajduke. Čini se, da je prvi te zidove, kule i tvrdinje stao podizati car Augustus za rata pannonsko-dalmatinskoga godina 6—9 po Is. Kasnije biše u I. i II. stoljeću utvrde zanemarene; tek nakon provale Markomanna i Kvada god. 166. stali su Rimljani stare obnavljati i nove podizati. Po drugi put dao je stare zidine (τὸ . . . τεῖχος παλαιόν) popraviti usurpator Magnentius godine 351. Iza njega utvrđivao ih je god. 388. Andragathes, vojvoda usurpatora Maxima. Za daljih bojeva do pobjede cara Theodosija na rijeci Frigidu (6. rujna 394.) biše utvrde i zidine u tim krajevima od najveće česti razrušene, te se nijesu više ni popravljale. Za potonjih provala barbarskih naroda (Alarik sa zapadnim Gotima 403, Attila sa Hunima 452, Teodorik s iztočnim Gotima 489) bili su zidovi i utvrde ne samo posve razvaljene, nego ih nije u opće nitko više ni branio.[1]

*

Imade li tragova sličnim zidinama u ostaloj Hrvatskoj?

Čini se, da je još jedan zid bio između Senja i Karlobaga, a protezao se je od Jablanca na moru u nutarnju zemlju nekih 10 km. pravcem od zapada prema istoku. O tom zidu piše Cvjetko Vurster u Vjesniku hrv. arh. društva n. s. IV. str. 231. ovako: „Ne manje zanimiv je opstanak druge građevine starinskoga porijekla u neposrednoj blizini Jablanca. Na prvom brežuljku, sjeverno od opisanoga, nalaze se ostanci staroga, 2—3 m. debeloga suhozida, koji se od vrha brežuljka uspinjućom se kosom proteže prema Velebitu i po njem, u koliko se odozdo vidjeti može, duljinom od kakovih 10 km. Ovaj zid osobito se dobro razabire, kad se polazi iz Jablanca na Rab, te se može pratiti okom do visine od kakovih 800 m., a neprekidan mu je pravac od zapada prema istoku. Prema kazivanju žitelja može se do Apatisanske kose i odavle do Kosinjske doline pratiti, prema čemu mogao bi prolaziti također u blizini onoga međašnoga kamena, otkrivenoga u Lomskoj dulibi. Držim, da u ovom zidu vidimo među onih dvajuh japodskih plemena (Ortoplini et Parentini), kojima međašnji kamen protumačište prošle godine . . ."

Predaja napokon spominje još jedan tobožnji rimski zid u današnjoj Slavoniji. Taj bi se zid nekako podudarao s granicom između gornje i doljne Pannonije (Pannonia superior et inferior), te je tobože tekao od Drave na sjeveru do Save na jugu. O njem piše dr. Pilar Đ. u raspravi „Podravina, Dja-

[1] Premerstein A. und Rutar Simon Römische Strassen und Befestigungen in Krain, pag. 15—17.

kovština i Dilj-gora (Rad jugoslav. akademije, XXXIII. pag. 49) ovako: „Isto tako spomena vrijedan je zid, koji od Drave kod Čađavice teče prema Požegi smijerom južnim 20° istočnim. Na mjestu, gdje je zid nekoč stojao, diže se zemlja, prem neorana, u spodobi niskoga naspa, u kojem je moći u svako vrijeme odlomaka opeke naći. Ljudi nalaze često rimskih novaca, a seljanin Stjepan Valent iz Čađavice pripovijedao mi je, da mu je otac iskopao zemljan ćup (lonac, grnac), koji je u misli, da novaca sadržaje, razbio, ali ne našao nego samih sićušnih kosti, što prilično govori za rimsku dobu. Narod priča o ovom zidu, da je tekao od Drave do Save, pak da su kod Čađavice bila željezna vrata, koja su za vremena turske čuvarije poharana i u baru bačena. Narod još uvijek pokazuje nekadanje mjesto tim vratima, kao i mjesto, gdje su bačena."

Koliko se međutim razabira iz ovoga opisa Pilarova, čini se, da su tu najvjerojatnije ostaci stare rimske ceste, a ne zida za obranu. Možda je to komad neke ceste, koja je vodila iz pannonske Podravine u Posavinu?

V. Klaić.

PRETHISTORIJSKE NASELBINE U OKOLICI ERDUTA.

U dravsko-dunavskoj nizini, Osijeku na istoku, tamo gdje mutna Drava uvire u hladni Dunav, uzdiže se do 100 m. nad morem maleno humlje, koje narod zove Almaškim i Erdutskim brdima. Ovaj kraj, osobito Erdutska brda, bio je naseljen već u drevno prethistorijsko doba. Držim, da neću pogriješiti, ako kažem, da je cio kraj od Sarvaša kod Osijeka pa do Vučedola kod Vukovara, a i dalje do Lovasa u Srijemu bio naseljen u mlađe kamenito doba i da su tadanji žitelji u tom kraju bili na istom kulturnom stepenu, što pokazuju do sada ondje nađene starine i što će bez sumnje budući nalazi još bolje utvrditi[1]. Sudeći po prethistorijskim predmetima, nađenim u okolici Erduta, bila je tamo prethistorijska naselbina već u mlađe kamenito doba, a potrajala je i kroz brončanu, halštatsku i latensku periodu. Na vinorodnim humcima, koji se steru uz Dunav od drevne kule Erdutske, koju je sadanji gospodar, hrv.-slav.-dalm. ministar Ervin Cseh de Szentkatolna pretvorio u obiteljsku grobnicu, u kojoj počiva u miru božjem njegova plemenita supruga, poznata hrvatska patriotkinja gospođa Fanika pl. Cseh, rođena Adamović-Čepinska, pa do željezničkog prijevoza na Dunavu imade više prethistorijskih nalazišta: „Staro brdo“ (Ó hegy) ili kako ga narod još zove „Fratrovo brdo“, pak „Mali Varad“ i „Veliki Varad“, dok je u najnovije vrijeme na drugoj strani željezničke pruge prema Dalju obretena prethistorijska naselbina iz tučanoga doba na „Prkosu“. Već prije više godina, kada se je gradila željeznička pruga pokraj Erduta, našlo se je tamo više prethistorijskih žara, koje je građevno željezničko poduzetništvo darovalo arheološkom odjelu narodnoga muzeja i koje je S. Ljubić objelodanio.[2] Sve moje nastojanje, da saznam točno mjesto, gdje su ove žare iskopane, ostalo je do sada bez uspjeha.

U novije doba u Erdutu obreteni predmeti nađeni su slučajno prigodom rigolovanja zemljišta za vinograde, pa kako se sam vlasnik Erduta zanima za starine, to su po njegovoj odredbi nađeni predmeti sakupljeni i u posebnoj zbirci pohranjeni, samo je žaliti, da nijesu zabilježeni potanji podaci o samom iskapanju, položaju predmeta u zemlji i t. d. Što nije učinjeno do sada, učinit će se sigurno u buduće, jer će se još nekoja zemljišta rigolovati, a nema sumnje, da će se i tamo naći starina, što pokazuju na površini nalazeće se rbine i ulomci posuđa i

[1] Isporedi Dr. M. Hoernes Funde verschiedener Altersstufen aus dem westlichen Syrmien (Mittheilungen der prähist. Commission der kais Akademie der Wissenschaften I. B. N. 5. Wien 1900.).

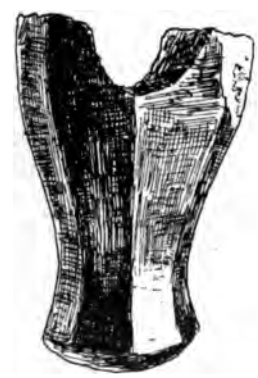
[2] Ljubić Popis predmeta iz predhist. dobe. Zagreb 1870. — Ljubić Popis ark. odj. n. z. muzeja. Odsjek I. sv. 1. str. 50.—52 tabla VI. Sada u muzejskom inventaru br. 1510.—1516.

kosti. Po pripovijedanju vlastelinskoga upravitelja g. Scheina sva je zemlja na spomenutim humcima u dubljini od 0·50—0·75 m. ispremiješana pepelom i ugljenom, pa je izvan svake sumnje, da je tamo bila velika naselbina, koja je svoje pokojnike spaljivala, a njihov pepeo i izgorene kosti u žarama sahranjivala, što potvrđuju nađeni predmeti. Buduć da se nije sistematički iskapalo, nije mi moguće iskopane predmete ni sistematički razvrstati i opisati, nego ću ih ovdje nabrojiti po nalazištima, po dobi i po materijalu.

A. Naselbina Veliki Varad.

Velika većina predmeta prethistorijskoga doba iz okolice erdutske nađena je prigodom rigolovanja zemljišta za vinograde na humku Veliki Varad zvanom. Veliki Varad se proteže od Maloga Varada uz Dunav prema željezničkoj pruzi, a od Maloga Varada dijeli ga dolina, za koju držim, da je ljudskom rukom iskopani veliki šanac. Po pripovijedanju samoga preuzv. gosp. ministra Cseha, koji mi je već prije tri godine sam pokazao nalazišta i po kazivanju vlastelinskoga upravitelja g. Scheina, koji mi je ljetos tumačem bio, bili su predmeti na Velikom Varadu iskopani većinom u dubljini od 0·75 m. Predmeti su iz kamena, jelenjih rogova, pečene zemlje i iz željeza. Zemljište je na Velikom Varadu osobito plodno, jer je svuda izmiješano pepelom i paljevinom.

I. Predmeti iz mlađega kamenitoga doba.

Sl. 124. Ulomak čekića od kamena. Iz Erduta. ²/₃ nar. vel.

a) Predmeti iz kamena. 1. Ulomak kamenitoga čekića iz uglađenoga serpentina; gornja strana i obadvije pobočne strane razdijeljene su bridovima u dvije plohe, dok se doljnja strana sastoji iz jedne glatke plohe. Prelomljen je na luknji, a mjeri u duljini 0·065 m. (sl 124). 2. Ulomak kamenitoga čekića iz uglađenoga serpentina, obloga oblika, također na luknji prelomljen, duljina 0·065; stražnji dio je uporabom oštećen.

b) Predmeti iz jelenjih rogova. Nađeno je više komada jelenjih rogova, ali samo na nekima se opaža, da ih je ljudska ruka priređivala bud za oružje, bud za oruđe. 1. Komad jelenjega roga dug 0·14 m., na obadva kraja odrezan i skroz probušen [1] 2. Šiljak jelenjega paroška na vrhu uglađen, prošupljen, da se može nataknuti na držalo, dug 0·09; mogao je rabiti kao svrdlo. 3. Jelenov parožak na vrhu zašiljen; po svoj prilici je služio kao svrdlo, dug 0·24 m.[2] 4. Jelenji parožak na vrhu zašiljen, dug 0·23 m.; rabio valjda također kao svrdlo [3] 5. Pri korijenu odrezan jelenji parožak, dug 0·28 m., na vršku uglađen, služio valjda za bušenje. 6. Jelenji parožak na vrhu zašiljen i uglađen; služio za bušenje, doljnji dio na oba kraja odrezan, šiljak mjeri 0·13 m. 7. Tri komada jelenjih parožaka, na kojima se razpoznaju tragovi ljudskoga rada, ali nije lako odrediti zašto su mogli rabiti.

c) Predmeti iz pečenice. α Posude. 1. Ornamentovana posuda sa ornamentovanom ručicom, na največem objemu četiri skoro na jednako razmaknuta geometrijska ornamenta sa uloženom bijelom zemljom, kao što je i ornament na ručici sa uloženom zemljom,

[1] Isporedi dr. J. Brunšmid: Naselbina bronsanoga doba kod Novoga grada na Savi sl. 32. br. 7. Vjesnik n. s. IV str. 47.

[2] Brunšmid o. c. sl. 32. br. 5.

[3] Brunšmid o. c. sl. 32. br. 6.

osim toga je ispod gornjega ruba u okolo vijenac; visina 0·075 m. (sl. 125., 8). 2. Posuda po obliku kao br. 1. ali veća; odbijena ručka i komad gornjega dijela, sredinom u okolo ornamenat geometrijski sa uloženom bijelom zemljom, na gornjem rubu u okolo vijenac; visina 0·105 m. 3. Malena ornamentovana posudica sa dvije probušene bočkice, od kojih jedna odbijena, jer je

Sl. 125. Zemljano posuđe iz Erduta. $^1/_3$ nar. vel.

posudica na jednoj strani oštećena; vis. 0·04 m. (sl. 126.). 4. Zemljana siva žara sa tri malene bočkice, visina 0·23 m., promjer dna 0·14 m., najveći objem 0·76 m., objem gore 0·35 m., promjer gore 0·11 m., (isp. Ljubić: Popis I. 1. tab. VI. br 13.). 5. Siva žara po obliku kao br. 4. ali bez bočkica, postrance i na gornjem rubu oštećena, visina 0·23 m. 6. Siva žara sa ručkom, cijela, visina 0·15 m. (sl. 124. 5.). 7. Običan prost lonac sa četiri bočke, neoštećen bez ručica, visina

0·15 m., promjer dna 0·07 m., najveći objem 0·42 m., objem gore 0·39 m., promjer gore 0.12 m. 8. Običan surov lonac, oštećen, visina 0·12 m., promjer dna 0·08 m., najveći objem 0·58 m., objem gore 0·56 m., promjer gore 0·17 m. (isp. Ljubić XXXIV. 7.). 9. Običan lonac sa jednom ručkom, visina 0·22 m., promjer dna 0·08 m., najveći objem 0·64 m., objem gore 0·36 m., promjer gore 0·12., neoštećen ali malo nakrivo građen (isp. Ljubić VI. 13.). 10. Običan lonac, visina 0·20 m., promjer dna 0·10 m, najveći objem 0·65 m., objem gore 0·50 m., promjer gore 0·15 m.; u loncu bilo spaljenih kosti izmiješanih sa spaljenom zemljom (isp. Ljubić XXXIV. 4.). 11. Crn lončić, surovo gradjen, visina 0·145 m., promjer dna 0·06 m., najveći objem 0·43 m., objem gore 0·25 m., promjer gore 0·07 m., gornji rub oštećen (glede oblika isp. Ljubić XXXIV. 4.). 12. Malen lončić, surove radnje, vis. 0·10 m., promjer dna 0·04 m., najveći objem 0·35 m., promjer gore 0·06 m., oštećen (isp. Ljubić XXXIV. 14.). 13. Lončić surove radnje, vis. 0·095 m., promjer dna 0·06 m., najveći objem 0·33 m., objem gore 0·28 m., promjer gore 0·085 m. (isp. Ljubić XXXIV 4.). 14. Lončić surove radnje, po obliku naličan br. 13., vis. 0·09 m., promjer dna 0·045 m., najveći objem 0·28 m, objem gore 0·195 m., promjer gore 0·06 m. 15. Bolje pečena crna posuda, u gornjem dijelu znatno oštećena, vis. 0·09 m., promjer dna 0·05 m., najveći objem 0·36 m.; imala je ručku, koja je kod kopanja odbijena. 16. Oštećena crna posuda kao broj 15. promjer dna 0·05., najveći objem 0·36 m.; ručka odbita. 18. Maleni crni lončić sa ručicom, vis. 0·05 m., promjer dna 0·035 m., najveći objem 0·17 m., objem gore 0·15 m., promjer gore 0·045 m. 19. Malena posuda iz pečene zemlje, vis. 0·07 m., promjer dna 0·05 m., najveći objem 0·26 m., objem gore 0·15 m., promjer zjala 0·04 m., urešena u okolo najveće izbočine kosim crtkama. 20. Malen lončić, surovo rađen, sa sitastim dnom, vis. 0·09 m., promjer dna 0·027 m., najveći objem 0·18 m., gornji rub oštećen, promjer zjala 0·015 m. 21. Malena zdjelica, u gornjem dijelu eliptična oblika, ručica odbita, u dno utisnuta luknja više postrance nego u sredini, vis. 0·035 m., promjer dna 0·03 m., promjeri zjala 0·065 m. i 0·05 m. (Isporedi dr. Brunšmid o. c. str. 54. sl. 47. tom razlikom, da je u ove posudice bila ručka na duljoj strani). 22. Zemljana čaška cilindričnog oblika sa dvije neznatne probušene bočkice na gornjem rubu, vis. 0·075 m., promjer dna 0·035 m., promjer zjala 0·03 m. 23. Ornamentovana ručka veće posude, mjeri u duljinu 0·05 m., promjer šupljine 0·03 m. (glede oblika i ornamentike i radnje isporedi dr. M. Hoernes o. c. str. 269. sl. 5.).

Sl. 126. Neolitička zemljana posudica iz Erduta. Nar. vel.

β T k a l a č k i u t e z i. 1. Utez iz pečene zemlje. težak 5·20 kg., promjer dna 0·14 m., objem dole 0·50 m., objem u sredini 0·44 m., promjer gore 0·04 m., visina 0·26 m., na vrhu znak +, luknja od vrha dolje 0·09 m. (glede oblika isp. Ljubić: Popis VII. 7.). 2. Utez iz pečene zemlje oblika piramide, težak 2·60 kg., promjeri dna 0·12 m. i 0·10 m., promjeri gore 0·06 m. i 0·05 m., visina 0·17 m., luknja od vrha daleko 0·04 m. (glede oblika isp. Ljubić VII. 8.). Osim toga još 17 manjih uteza, koji oblikom naliče onomu pod br. 2.

γ I n i p r e d m e t i. 1. Zemljani mosur neprobušen, dugačak 0·04 m., promjer strana 0·03 m., objem u sredini 0·07 m. 2. Više zemljanih prešljena i ribarskih uteza različite veličine i oblika (Vidi Ljubić: Popis VII. 9., 10., 12. i 13. i dr. Brunšmid o. c. str. 55. sl. 50—52). 3. Dva ulomka žrvnja iz kamena pješčenjaka sa 1·60 kg. teškim kamenom, kojim se je dropilo žito. 4. Pakruglja iz čvrste pečene zemlje, najveći objem 0·145 m.

II. Predmeti tučanoga doba.

P o s u d e. 1. Zemljana posuda (sl. 125., 2) urešena crtama, sa dvije ručke, od kojih je jedna odbita i četiri bradavice (bočke), od kojih jedna manjka, donji dio posude je okrugao, a gornji je koničko-eliptičnoga oblika, promjer dna 0·05 m. najveći objem 0·49 m., objem gore 0·32 m., promjeri zjala 0·12 m. i 0·07., visina 0·14 m.; na jednoj strani kod iskapanja oštećena. U prethistorijskoj zbirci arheol. odjela narodnoga muzeja nalaze se dvije posude iskopane u

vinogradu g. dra Laudenbacha u Vukovaru, koje su ovoj po obliku i po radnji i po ornamentima nalike. 2 Zemljana posuda sa jednom ručkom (sl. 125., 4), u donjem većem dijelu urešena rebrima, gornji dio se prema vrhu sužuje, te je pri dnu i ispod gornjeg ruba urešen kružnicama, gornji rub malo oštećen, promjer dna 0 08 m. najveći objem 0 665 m., objem gore 0·29 m., promjer gore 0·095 m., visina 0·18 m. 3. Zemljana posuda sa jednom ručkom, po obliku i radnji kao br. 2 samo nešto manja, vis. 0·15 m., promjer dna 0·06 m., najveći objem 0·52 m., objem gore 0·26 m., promjer gore 0·08 m. 4. Zemljani lonac sa otkinutom rukom, u gornjem dijelu oštećen, a u doljnjem prugama prema dole tekućim urešen, vis. 0·18 m., promjer dna 0·06 m, najveći objem 0 56 m. 5. Zemljana siva posuda sa jednom ručkom, koja je prigodom kopanja odbita, sredinom t. j. između donjeg i gornjeg dijela urešena vijencem iz dva reda točkica, a ispod vijenca prugama prema dolje tekućim, u gornjem dijelu oštećen, vis. 0·19 m., promjer dna 0·07 m., najveći objem 0 65 m., objem gore 0·36 m, promjer gore 0·11 m. (glede oblika isp. Ljubić XXXIV. 14) 6 Zemljana posuda, gore oštećena, urešena žlijebovima, koji teku od sredine prema dnu, vis. 0 14 m., promjer dna 0 07, najveći objem 0·50 m., objem gore 0·34 m., promjer gore 0·10 m. (glede oblika isp Ljubić XXXIV. 7). 7. Zemljana posuda (sl. 125., 1) sa oštećenom ručkom, u donjem dijelu urešena žlijebovima,[1] na dnu mala utisnuta luknja sa promjerom 0·015 m., vis. 0·09 m., promjer dna 0·08 m. najveći objem 0·60 m., objem gore 0.42 m., promjer gore 0 13 m. 8. Zemljana posuda sa jednom ručkom, po obliku, radnji i uresu kao br. 7., vis. 0·17 m., promjer dna 0·09 m., najveći objem 0·84 m., objem gore 0·56 m., promjer gore 0·17 m. 9. Malena posuda sa jednom ručkom odbitom kod iskapanja po obliku, radnji i uresu kao br. 7., u dnu na sredini utisnuta luknja, vis. 0·08 m., promjer dna 0·035 m, najveći objem 0·34 m., objem gore 0·24 m, promjer gore 0 085 m. 10. Zemljana posuda sa jednom ručkom odbitom kod iskapanja, bila puna zemlje izmiješane pepelom i izgorenim kostima, vis. 0·075 m., promjer dna 0 04 m., najveći objem 0·38 m., objem gore 0·33 m., zjalo eliptičnog oblika ima promjere 0·11 m. i 0 09 m. 11. Zemljana zdjela crvenkasta, vis. 0·06 m., promjer dna 0·07 m., najveći objem 0·54 m., promjer gore 0·15 m. (isp.: Ljubić XXXIV. 27.). 12. Zemljana zdjelica surove radnje sa drškom, promjer dna 0·05 m., objem gore 0·27 m., promjer gore 0·06 m 13. Zemljana crvenkasta posuda sa jednom ručkom, odkinutom kod iskapanja, vis. 0·18 m., promjer dna 0·07 m., najveći objem 0·63 m., objem gore 0·33 m., promjer gore 0·105 m. (isp. Ljubić VI. 13.). 14. Zemljani crvenkasti lonac sa četiri bradavice (bočke) na najvećoj izbočini, vis. 0·20 m., promjer dna 0·10 m., najveći objem 0·63 m., objem gore 0·46 m., promjer gore 0·15 m., dno i gornji rub oštećeni. 15. Zemljani crni lonac bolje pečen sa jednom ručkom, koja je kod kopanja odbita, vis. 0·10 m., promjer dna 0·05 m., najveći objem 0·31 m., promjer gore 0·09 m., gore oštećen, (oblikom naliči donekle Ljubić XXXIV. 4.). 16. Zemljana čaša na stalku (sl. 125., 6) sa dva probušena uha, dno stalka je utisnuto i točkama urešeno, rub čaše je urešen vijencen od crtaka, a strane crtama i točkama, vis. 0·08 m., promjer dna 0·05 m., objem gore 0·32 m., promjeri 0·105 m. i 0·09 m. 17. Zemljana posuda sa ručicom (sl. 125., 3), znatno oštećena kod iskapanja, vis. 0·105 m., promjer dna 0·04 m., najveći objem 0·225 m. 18. Velika zemljana žlica sa šupljim drškom (sl. 125., 7); moguće da je rabila za grabljenje rastaljene kovine, pa da je bila nataknuta na držalo iz sirovog drveta, da se tako brzo neupali; promjeri žlice mjere 0·11 m. i 0·10 m., visina 0·045 m., dužina drška 0 055 m., promjer otvora na dršku 0·045 m., žlica sama na jednoj strani oštećena. (isp. dr. M. Much: Die Kupferzeit in Europa und ihr Verhältniss zur Kultur der Indogermanen. II Auflage. Jena 1893. str. 241. sl. 91. „Gusslöffel aus dem Mondsee.").

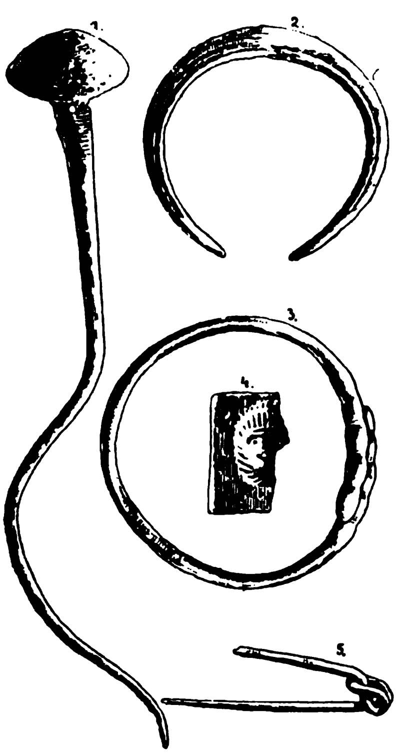
III. Predmeti iz la-ténskoga doba.

1. Željezno koplje, rđom vrlo izjedeno, d. 0·345 m., lit sama mjeri 0·19 m., najveća širina 0·04 m., šiljak otkinut, na liti hrptenica na obadvije strane istaknuta. 2. Željezno koplje, rđom vrlo izjedeno, d. 0·30 m, lit sama mjeri 0·23 m., najveća šir. 0·03 m., na obije strane

[1] Ovakovih žlijebovima urešenih posuda nađeno je u Sotinu i u Lovasu u Srijemu; neke se čuvaju u prethistorijskoj zbirci arheološkoga odjela narodnoga muzeja u Zagrebu.

liti hrptenica povisoko istaknuta. 3. Željezni rđom izjedeni tulac za koplje, d. 0·145 m., promjer luknje 0·03 m. 4. Željezna konjska žvala, sastojeća se iz dva komada željeza i dva željezna kolutića, koji imaju promjer od 0·04 m. 5. Komad željeza na jednom kraju sa željeznim kolobarom, koji ima promjer od 0·035 m., a na drugom kraju zavinut; moguće da je dio konjske žvale.

B. Naselbina Staro ili Fratrovo brdo.

Sl 127. Bronsani predmeti iz Erduta. $^1/_2$ nar. vel.

Nedaleko stare kule erdutske, sada grobnice, nalazi se Staro ili Fratrovo brdo, koje je bilo prethistorijsko groblje u halštatskoj periodi, što potvrđuju tamo nađeni tučani prethistorijski predmeti i iskopane spaljene kosti, ali se je na tom mjestu zakapalo i u kasnije doba, jer se je našlo kosti i lubanja, koje bez sumnje potječu iz novijega vremena.

a) Tučani predmeti. 1. i 2. Par dugačkih tučanih ukosnica sa ovelikom glavicom, koja je na vrhu probušena i šuplja, kao što je šuplja u gornjem dijelu i sama igla; promjer glavice 0·03 m. a duljina igle, koja je na dva mjesta svinuta 0·19 m. (Sl. 127., 1.). Po pripovijedanju upravitelja g. Scheina nađene su obadvije ukosnice na jednoj lubanji unakrst tako, da su se križale baš kod gornjega zavoja, ali kako na lubanji, koju mi je g. upravitelj pokazao nema nikakvoga traga tučanom oksidu, a uz to mi se čini lubanja iz novijega doba biti će, da je zamijenio lubanju.

3. i 4. Par otvorenih tučanih narukvica, koje su urešene sa tri pruge i na gornjoj i donjoj strani žlijebom (sl. 127., 2.). Po kazivanju g. upravitelja nađene su obadvije u istom grobu sa gore opisanim ukosnicama.

b) Predmeti iz pečenice. 1. Velika crna žara sa dvije ručke, nešto oštećena gore, vis. 0·21 m., promjer dna 0·12 m.; najveći objem 0·80 m., visina 0·21 m; isp. Ljubić XXXIV. 5. 2. Velika zemljana žara po obliku kao br. 1., u gornjem dijelu oštećena, promjer dna 0·10 m. najveći objem 0·80 m. 3. Velika žara sa dvije probušene ručke, znatno oštećena, promjer dna 0·11 m., vis. 0·27 m. 4. Velika žara sa dvije ručke, od kojih jedna odbijena, donji dio znatno oštećen, najveći objem 0.68 m., objem gore 0·38 m., promjer gore 0·12 m. 5. Dno velike posude sa promjerom od 0·14 m. — Osim toga je nađeno 6 lubanja, mnogo kosti i ulomaka različitoga posuđa. Neke lubanje i kosti su nedvojbeno iz novijega doba.

C. Naselbina Prkos.

Naselbina Prkos nije istražena; slučajno je izoran lonac sa nekoliko broncanih predmeta iz doba la-tènskoga: 1. Broncana narukvica na oba kraja urešena; jedan kraj ide preko drugoga (sl. 127. 3). 2. Dvije broncane pločice sa izbočenim

ljudskim glavama; moguće da su bile ures na broncanom pojasu (sl. 127., 4.). 3. Igla broncane fibule, dugačka 0·059 m. (sl. 127., 5.). 4. Igla slične broncane fibule, dugačka 0·065 m.

Spomenut ću još, da se u okolici erdutskoj i na spomenutim ovdje naselbinama nalazi predmeta iz doba rimskoga, sredovječnoga i turskoga, ali ih za sada ne kanim iznijeti na javu.

Prava slika kulturnoga stanja prethistorijskih naselbina u erdutskoj okolici moći će se tek onda prikazati, kada budu do kraja prekopane i kada bude pretražen još Mali Varad i Prkos, koji će se, kako se nadam, pomnije i točnije pod nadzorom stručnjačkim istražiti.

Konačno mi je dužnost, da se zahvalim preuzv. gosp. hrv.-slav.-dalm. ministru Ervinu pl. Csehu, koji mi je opisane ovdje starine najpripravnije za publikaciju ustupio i vlastelinskom upravitelju g. Scheinu, koji mi je vrlo rado dao neke podatke o samim nalazištima i koji će u buduće točno bilježiti sve okolnosti slučajnih nalaza na vlastelinskom zemljištu.

Jos. Purić.

SPOMENICI GRADA NINA.

2. Stariji arheološki nahođaji sve do g. 1852.[1]

Važni spomenici Daniellijeve zbirke, što su se našli u Đurovićevom vrtu, stoje u savezu sa onima, koje je Sabljar g. 1852. našao u Gojićevoj kući. Točni položaj Đurovićevoga vrta i kuće, s kojim se bave navedene isprave i iskapanja, biva nam naznačen investiturom od g. 1775, po kojoj je Đurovićev vrtal na jugu graničio s vrtom Mirkovićevim (poznije Gojićevim), a s tri druge strane javnim putem.[2] To se slaže na dlaku s položajem današnjega vrta i kuće gosp. Medovića.

Ova je vijest i s toga važna, pošto je u Mirkovićevoj (Gojićevoj) kući, što stoji na uglu među sv. Križem i sv. Antunom opatom,[3] te je u katastru od g. 1677. pod br. 126, Sabljar našao god. 1852. Isidin kip i dva napisa. Po tom i Isidin kip, sada u narodnom muzeju u Zagrebu, pripada izvorno istoj skupini, kojoj i kipovi Daniellijeve zbirke. Valjda i u Gojićevom još neistraženom vrtu bude spomenika i ostataka javnih zgrada, što stoje u savezu sa Đurovićevim i Daniellijevim nahođajem.

U Medovićevom vrtu je po svoj prilici bio Augusteum, te toj zgradi pripada baza od bijelog kamena 0·86 m. u promjeru a 0·36 m. visoka, što rabi krunom zdenca.

Završujemo ovaj iscrpivi pregled starijih ninskih nahođaja obaviješću preč. gosp. nadžupnika ninskoga P. Zanchi-ja. Kada se je god. 1843., mijenjao pločnik u nadžupskoj crkvi sv. Anselma, pod pločnikom otkrilo se je grobova, što su sizali u dubinu od 1·00—1·50 m. Kod glavnoga žrtvenika, i to do vrata sakristije na sjevernoj strani, ispod tih grobova, naišlo se na starinske zidove, i u jednom od istih na vrata. Onda se je cijenilo, da bi to bila vrata stare kripte ili valjda kakove još starije rimske zgrade. Kao što ćemo kašnje vidjeti, to su ostaci starije sredovječne ili rimske zgrade, što je stojala pod baptisterijem sv. Ivana Krstitelja.

---

[1] Nastavak članka u „Vjesniku" N. s. IV str. 156—171.

[2] Nota delli terreni per il Signor Giusseppe Giurovich — — Item una muracca con orto in questa città fra li seguenti confini da garbin. maistro, borra strada publica, e da sirocco ortaglie Mircouich." 28. Maggio 1775. Mandano parte li magnifici signori consiglieri, che attesa la supplica di Giuseppe Giurovich sia inuestito per se eredi — — nelle terre descritte. — — Consiliorum Nonae Lib. II, 1742—1779, fo 129 i d. C. k. namjesnički arhiv u Zadru, Ninski otsjek.

[3] Tloris grada Nina. Vjesnik hrv. arh. dr. N. S. IV, 164., br. 133 sv. Križ, a br. 122 sv. Antun opat.

3. Opis spomenika uz pokušajna iskapanja 1895—7. godine.

Ninjani sami i seljaci ninskoga varoša Klanica, obrađujuć svoja polja u bližnjoj gradskoj okolici, češće otkriše starina, pretežno u grobovima. Sadržine grobova, većinom dakako nesustavno izvađene, dospješe djelomice u zadarski muzej sv. Donata, a djelomice u zbirku ninskoga veleposjednika g. M. Medovića u Zadru, od koje je jedan dio sada također pohranjen u muzeju sv. Donata u posebnom ormaru. Sadržaje glinene i staklene posude. Nekoliko predmeta je kroz privatne ruke otputovalo u inozemstvo.

Na predlog pokojnoga konservatova spomenika nadzornika Glavinića počelo se je državnim srestvima istraživati ninske spomenike, te je provedeno i nekoliko pokušajnih iskapanja godina 1895—97. Međutim je na državne troškove bila popravljena crkva sv. Nikole u Prahuljama, djelomice srušena, što se već bijaše nagnula, da se u gomilu pretvori. A posrijed Nina starodavna crkvica sv. Križa bijaše još u opasnijem stanju. Zanimanjem konservatora savj. Tamina c. k. bečko središnje povjerenstvo je i ovu crkvicu dalo obnoviti, te su dan danas obije cjelovite. To su dva ponajbolje sačuvana ninska spomenika, s kojima je skopčana ne samo hrvatska povjest Nina, nego i najstarijega doba narodne povjesnice.

Nekim od pokusnih iskapanja prisustvovahu razni članovi arheološko-epigrafskoga seminara pri bečkom sveučilištu, poimence gosp. Schwarz i prof. Dr. P. Sticotti, koji je točno vodio dnevnik iskapanja u njegovoj prisutnosti izvedenih, te nađene predmete otpremio u zadarski muzej sv. Donata.

Kako su pokušajna istraživanja bila poglavito vođena s naumom, da se obogati muzej sv. Donata, to su i nađeni predmeti porazređeni bili po vrstama: napisi među ostale rimske napise; novci među novce, predmeti stakleni među stakla, a glineni među glinene. Samo sadržine od trijestak po prilici grobova u zadnje doba našasta, sačuvane su na okupu. Pri opisu u gradu opstojećih spomenika spomenut ćemo i uspjeh provedenih iskapanja, a na koncu pružit ćemo pregled nahođaja manjih predmeta.

Nin nije još svestrano obrađen, premda su se osim starijih kao Farlata, Fortisa itd. i noviji pisci barem nuzgredice dotakli ninskih spomenika, kao Eitelberger,[1] Jackson,[2] te katkada i spljetski „Bullettino“ i „Starohrvatska Prosvjeta.“ Bianchijevo djelo, što se također opsežno bavi Ninom[3], s kritičnoga gledišta zaostaje, te nije sveđer pouzdano; temeljitije su bilješke prof. Benevenije na osnovi tiskanoga već gradiva.[4]

---

[1] Die mittelalt. Kunstdenkmale Dalmatiens, 1884., str. 166 i d. Po Eitelbergeru je spomenuo ninske spomenike i V. Ranjina u „Hrvatskoj Vili“, kao i Bulić, Hrvatski spom. u Kninskoj okolici, str. 36 i d.

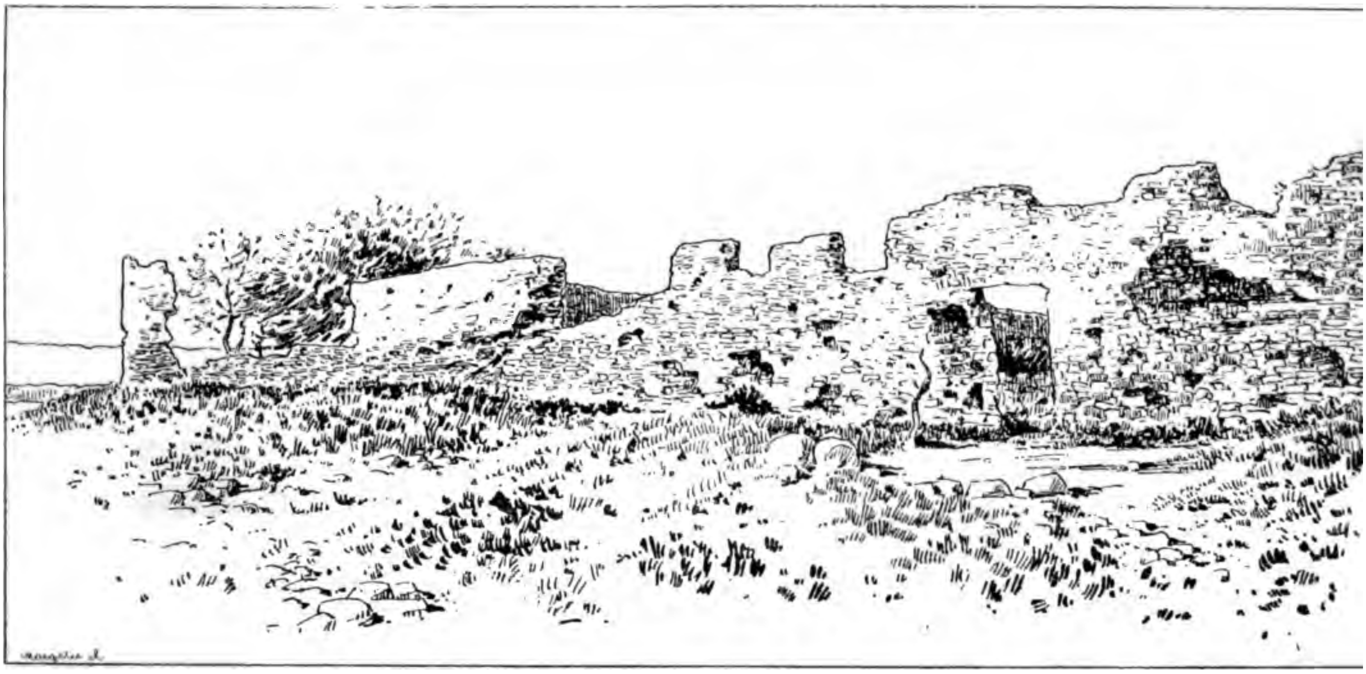
[2] Dalmatia the Quarnero, Oxford 1887, I, str. 338 i d. uz kratki povjesni pregled.

[3] Zara cristiana, 1880, str. 183 i d.

[4] Benevenia, Contributo alla storia di Nona, podlistak „Il Dalmata“ 1885 br. 94 - 6, 98—100; 1886, 1—6, 8—10; 12—16, 18.

A. Gradske utvrde.

Nin je ratovanjem češće postradao, najskoli od g. 1500 unaprijed. Po nalogu mletačke vlade Nin je bio od samih građana zapaljen g. 1646., te iz luke bombardovan. Gradski bedemi su tako pretvoreni bili u podrtine, koje su za obnovljenja g. 1673. bile javnim kamenolomom, kao što sve do naših dana. Ipak su se gradska vrata i miri, većim dijelom dakako u lošem stanju održali. Tako sa zapadne strane još strši visoko podrtina gradskoga kaštela i platno mira do

Sl. 128. Sredovječni gradski miri u Ninu u Dalmaciji, dio od Kaštela do sv. Marija.

kule Kandije Male (sl. 128). Na tlorisu grada smo označili debljom crtom još vidljive gradske mire (Vjesnik IV 164.).

Kako su gradski miri većim dijelom na podlozi starorimskih, tako se tragovi ovih na nekoliko mjesta vide. Poimence od Donjih Vrata k istoku i od Gornjih Vrata k sjeveru. Gornji dio platna s kruništem inače je starijega sredovječnoga doba. Osim Donjih i Gornjih Vrata još su vidiva Vrata od Kaštela na sredini zapadne stranice spram luke i na jug istima omanja vrata sv. Marije. Donja vrata su s više gledišta zanimiva, s toga ćemo se na njih potanje osvrnuti.

Sve do g. 1346. Nin je bio na poluotoku. Te godine mletačka vlada dade presjeći prevlaku, što je grad spajala s kopnom kod donjih vrata i napraviti most. Taj prokop bi izveden iz strategičnih razloga, da se grad sasvim rastavi

od kopna prokopom, koji je Rječina oblijevala.[1] Tom prigodom bjehu napuštena stara rimska vrata kod crkve sv. Marka, i sagrađena nova „Donja Vrata“, kao što i most ispred njih.

Sl. 129. Rimska vrata u Ninu.

1 Ljubić, Listine VI, 236; sr. I, 397; II, 274; III, 313, 314; V, 270, 271.

Rimska vrata još se vide u starom gradskom zidu (sl. 129), uz kuću gosp. Leše Zanchi-ja (Tloris grada, Vjesnik str. 164, br. 1). Donji dio zidan je izvana rustikom na nejednake visoke slojeve (0·33, 0·44, 0·25, 0·38 m.), te je pri dnu 1·80 m. debeo. Krševi su različite dužine (od 0·41 do 0·86 m.), a duboki poprečno 0·66 m. Fuge su okomite i kose; rubovi do 0·02 široki i oštro markirani, te bunjatura odskače za 0·03 m. Po načinu zidanja, rek bi da je ovaj dio gradskoga zida iz poznijega republikanskoga doba, te se sudara sa starijim zidom solinske akropole.[1]

Od dekoracije ovih vrata nije na mjestu ništa ostalo; po svoj prilici je gradivo ili razneseno te uzidano drugdje, ili je ostalo pod gomilom, što zasipava donju trećinu vrata. U obližnjem vrtu, kažu susjedi, da ima velikih pragova i stupova na maloj dubini. Trebalo bi to ovjeroviti kopanjem, koje bi se lako izvesti dalo. Time bi došla na vidjelo i glavna gradska ulica, koja je od najstarijega doba do polovine četrnaestoga vijeka bila poglavita žila kucavica gradskoga života i dobila bi se točna slika o stratifikaciji gradske topografije.

Od dekorativnoga gradiva ovih vrata jedan komad bi uzidan u obližnja donja vrata god. 1336. Nahodi se na južnom vanjskom uglu 2 m. od tla. Prvobitno je bio upotrebljen kao ugalnik, ali kašnje mu bi dograđen sprijeda zid, tako da ga se tamo vidi s lijevoga boka, ali se rukom može sav opipati. To je ključ svoda od bijelog kamena 0·51 × 0·51 m. Na boku je u visokom relijefu što od razine za 0·12 m. otskače, lik božanstva s rogovima. Poznato je, da se u podunavskim zemljama za rimskoga doba običavalo na gradskim vratima uklesati lik pomjesnoga vodenoga božanstva kao odvraćalo (apotropaion), te prof. Conze takova je dva vratna ključa već objelodanio.[2] Na našem spomeniku bi bilo prikazano božanstvo obližnje ninske Rječine (Miljašić-Jaruga). Uz rimska vrata sa zapadne vanjske strane bje za srednjega vijeka dograđena četverokutna kula, što je sada uzidana u kuću gosp. L. Zanchija. Na uglu spram mora ove kule uzidana je čest nadgrobnoga rimskoga spomenika. To je škvadrani krš od bijeloga kamena 0·55 m. visok a 0·75 m. dug. Na desnoj polovici je u polurelijefu žensko poprsje (0·55 × 0·38) otučena lica, odjeveno palijem prebačenim od desnoga na lijevo rame. Gornji desni ugao do čela lika je odvaljen.

Do vrata rimskih iznutra bila je crkva sv. Marka Ev., po kojoj su za starijega doba i sama vrata i ulicu nazivali; g. 1646. je pogorjela, da su joj se kašnje tek tragovi vidjeli.[3]

Donja vrata nam u kratko predstavljaju sve doživljaje grada potla polovine četrnaestoga vijeka. Dočim su s nutrašnje strane sačuvala izvorni oblik, pročelje je bilo često popravljeno. Zadnji put su bila donja vrata s mostom po-

[1] Sr. Voda po Spljetu i Solinu, str. 231.

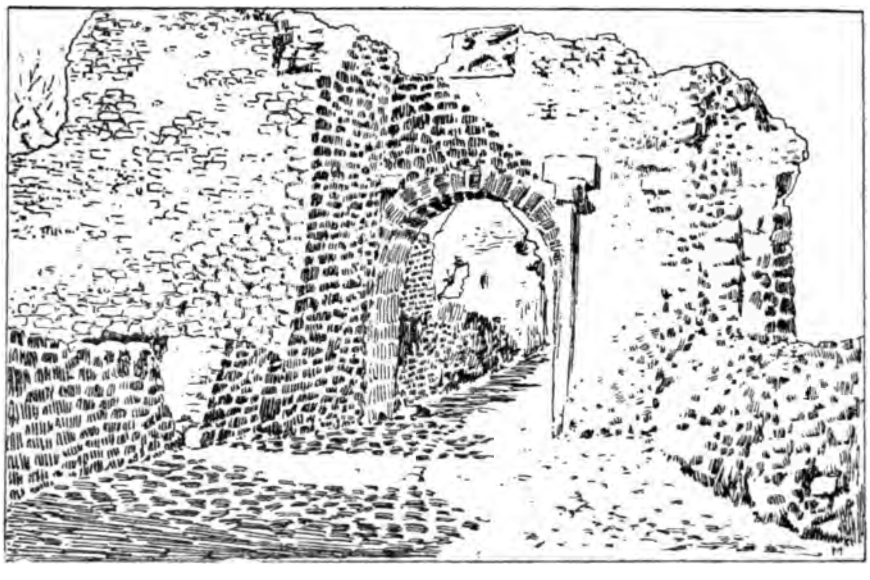
[2] Antike Bildwerke einheimischen Fundorts in Oesterreich. Takovih rogatih božanstva ima i na konsolama vrata Dioklecijanove palače u Spljetu.

[3] Spomenuta u ispravi 28. II. 1449, de Grassis n. mj. 12 str. 76, — 22. IX. 1551: „nella città di Nona in strada di S. Marco; Civr. Katastar 1675, br. 46, fo 95; sr. br. 125, fo 22; v.; de Grassis n. mj. br. 97, 327.

pravljena za generalnoga providura Aloisa Foscarina III. g. 1778, kako neobjelodanjen napis, visoko nad svodom uzidan, svjedoči:

D · O · M
ALOUSI FOS ////// PREGNALI
/ / / / / / / / / RIO
ET · PRETORIO COMITIS
/ / / / / / / H/SPITIO
PONS RESTAURATUS
/ / / O
M / / CLXXVIII

Deo Optimo Maximo. Alou(i)si Fos[carini] pr(aef)e(cto) g(e)n(er)ali...... et pretorio comitis.... h[o]spitio, pons restauratus [ann]o M[DC]CLXXVIII. Nad napisnom pločom je i lav sv. Marka, što prednjim šapama drži grb, gdje je na okruglom štitu jelen a do njega kula; istovjetan s onim nad ulazom kneževskoga dvora gen. providura Petra Civrana

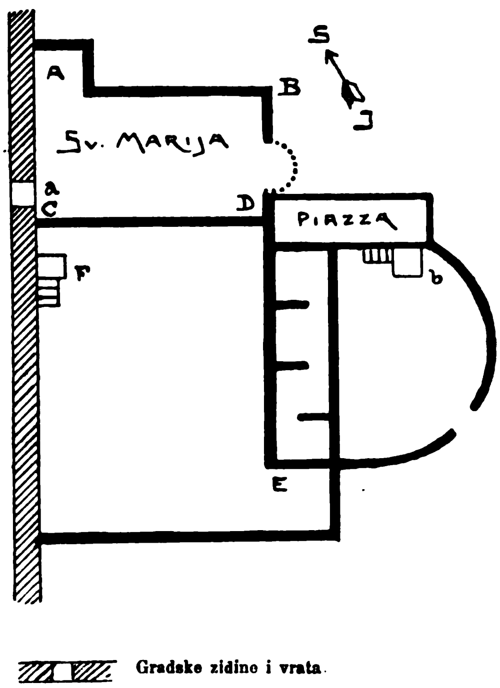
Sl. 130. Gornja vrata u Ninu.

od g. 1673. O bok napisu su u polurelijefu isklesane tikva pijenjača i pipun. To nije grb gradski, nego naimarov hir.

Oko grada vidi se nekoliko porušenih kula. Gradske kule su bile g. 1453 popravljene na trošak mletačke vlade;[1] poznijih doba rek bi da nijesu bile iz-

[1] Isprava 13. VII. Mleci 1543, u zborniku sastavljenom od ninskoga biskupa Frana de Grassis, pod naslovom: Monumenta ecclesiae cathedralis Nonae, ex antiquis et recentioribus scripturis et documentis, canonice et in forma probanti decerpta, anno Domini MDCLXXV.,

vedene oveće radnje oko utvrda, premda se je to namjeravalo. Znamenitije još vidive kule jesu: Kaštel, Kandija mala, Banovac ili Kandija velika i stražarnica do gornjih i donjih vrata. Gornja vrata, za srednjega vijeka i vrata sv. Ambroza po obližnjoj crkvi nazivana, odgovaraju drugom mostu, što grad veže s kopnom na sjeveroistočnoj strani. Ova su vrata sredovječnoga izgleda, po svoj prilici na rimskoj osnovi. Od Mlečića popravljena, kako poznije visoko uzidan lav sv. Marka svjedoči, monumentalnijega su izgleda od donjih vrata. Imala su po boku četvorinaste branike, a s južne strane i kulu stražarnicu (sl. 130). Gradske perimetralne utvrde trebalo bi još potanje ispitati, jer bi se time postiglo ne samo podataka za povijest istih i grada, nego bi se naišlo i na starije spomenike, koji su bili uloženi u njih kao prosto gradivo.

Gradske zidine i vrata.

AB opstojeći zid, CD do temelja porušeni zid, DE porušene zgrade, F Pergula sa shodom, a nahodaji grobova, b Piazzin solar.

Sl. 131. Tloris samostana sv. Marije u Ninu.

B. Rimska zgrada (thermae?)

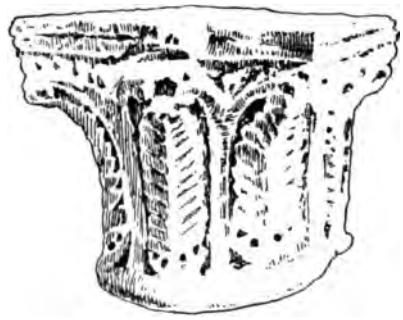
Čim prođeš kroz donja vrata i stupiš na raskrižje srednje ulice s onom što vodi Kaštelu, na lijevu ruku se vidi još čitav 1·80 m. debeo rimski mir s nutrašnje strane (Tloris br. 23.). U vrtu Luke Ćurka (Tloris br. 1895.), što je na sjever spomenutoj točki, otkrivene su pokusnim iskapanjem ruševine rimske zgrade, koje je tlo bilo obloženo mozajikom na razne boje, i olovna vodovodna cijev s napisom. Te ruševine su se zasule, a da nijesu bile snimljene. U susjednom vrtu sa sjeverne strane vide se tragovi zgrade sa apsidom, kojoj se značaj pobliže ne može opredijeliti.

C. Koludrički samostan sv. Marije ili sv. Marcelle.

Nastaviv istom ulicom kroz vrata u gradskom miru kod podrtine kule Kaštel dospije se do luke, gdje je pristan, te dalje k sjeveru vide se prilično sačuvani gradski miri (sl. 128.). Kod drugoga pristana završava na najsjevernijem rtu gradski mir u kulu Kandija Mala, kod koje su ruševine samostana koludrica sv. Marije ili sv. Marcelle.

što se čuva u nadbiskupskom arhivu u Zadru br. 15, str. 95. Ovaj zbornik poznat inače i pod imenom „Liber Rubeus" sadrži ovjerovljene prepise od 133 isprave za razdoblja 1200—1675 god., uz dodatak dvijuh poznijih isprava. Odsele ćemo ga navadati pod sabiračevim imenom.

Ruševine, na našem tlorisu označene br. 58.; stoje među platnom gradskoga mira i kućom Piazza. Točni položaj samostana nam je opisan u ispravi šesnaestoga vijeka,[1] a u jednom narisu od g. 1793. predočeno je tadanje stanje zgrada.[2] Danas mu se jedva tragovi razabiru (tloris sl. 131.). Od crkve se još drži sjeverni zid AB, dočim je južni CD u novije doba do temelja bio porušen; među B i D mora da je bila glavna apsida; sada djelomice pokrivena Piazzinom kućom. S južne strane crkvi u pravcu DE vide se podrtine zgrada, koje mora da su pripadale samostanu, kao što i visoki shod F uz gradski zid s pogledom na ninsku kulu. U samoj

Sl. 132. Kapitel iz sv. Marije.

crkvi do vrata u gradskom zidu (sl. 131. a). već od g. 1885. počeli su se otkrivati grobovi sa bronsanim špiralnim tokama i nakitima od jantara iz halštatskoga doba, te se je i pokusnim iskapanjem g. 1896. nekoliko našlo.[3] U solaru pred Piazzinom kućom ima ulomak crvenoga oprsnika od kamena, sa dekoracijom na pleter i pticom u plitkom relijefu; sličnih ulomaka ima također u obližnjoj gomili.

Sl. 133. Građevni komad iz sv. Marije.

Nu važniji arhitektonski ostaci sv. Marije bjehu pred ne vele godina kojekuda raznešeni, ali na sreću veći dio ostao je kod ninske obitelji Vigato u Ninu. Od jedanaest kapitela jedan je dospio u muzej sv. Donata u Zadru,[4]

[1] U ispravi od g. 1519. ovako se opisuje položaj samostana: „La chiesa et il monastero di Santa Marcella, è dentro nella città di Nona tra questi confini: da scirocco Jadretta [stradella?], et parte via publica, da borra e prouenza le muraglie della città di Nona, da garbin messer Zorzi Adiantis.“ Namj. arh. Civr. Kataster g. 1675. fo 40.

[2] N. mj. Atti di S. Domenico, br. 997.

[3] Na ovu točku se odnose i otkrića g. 1755., o čem sravni Vjesnik NS. IV, str. 166.

[4] Smirićev katalog Sv. Donata, br. 72, gdje se veli, da je ninski kapitel darovao gosp. I. Meštrović.

četiri su raznesena na razne strane, a šest ih se nahodi pred kućom načelnika Vigata na srednjoj ulici kod donjih vrata. Osnova svih kapitela je oponašanje rimsko-korintskoga tipa, ali izradba starija sredovječna. Imaju samo jedan red primogovoga surovoga lišća (acanthus spinosa). Listovi su rastavljeni deblom, što se razdvaja u dvije grane i završuje kratkom odvodnicom; pobočne grane nad vrškom lista dovršuju u volutu (sl. 132.).

Nad vratima Vigatova vrta nahodi se uzidan sredovječni prag crkvenoga svetišta, urešen plitkom vajarijom navadnoga sredovječnoga pletera (sl. 133.). Donji prag susjedne kuće sastavljen je od ulomka oprsnika sredovječnoga crkvenog svetišta, 0·47 × 0·40 m., na kojem je plitka vajarija sličnog motiva kao na ulomku oprsnika u nadžupskom oboru.

Jackson cijeni, da bi crkva bila iz dvanaestoga ili trinaestoga vijeka,[1] i doista najstarija spomena siže u to doba;[2] nu, nama se čini, da kapiteli i ostali arhitektonski fragmenti odaju svakako starije sredovječno doba. Polovinom petnaestoga vijeka je crkva bila trošna, te je ugledan građanin oporučio trošak za popravak.[3] Neznamo kada je u ovoj crkvi zasnovan koludrički samostan, jer Bianchijeve vijesti nijesu pouzdane;[4] svakako to mora da se je zbilo prije petnaestoga vijeka.[5] Tada je u ovu crkvu donešeno i tijelo sv. Marcelle, te se samostan i po njemu nazivao.

Za obsijedanja grada po Skenderpaši g. 1500. ovaj samostan je posvema postradao, te su se koludrice preselile u Zadar i sagradile samostan sv. Marije Nove.[6] Koludrice su htjele prenijeti u Zadar i tijelo sv. Marcele; ali toga dužd ne dozvoli, da grad ne bi opustio.[7] U ninskom samostanu bjehu ostale samo tri starice, pak mletački vojnici ukradoše tijelo svetice sa drevnom drvenom škrinjom, te ga prodaše samostanu sv. Dominika u Šibeniku. Odatle je g. 1503. bilo povraćeno Ninu i položeno u stolnu crkvu.[8] Sv. tijelo g. 1646. bi prenešeno u Zadar; ali iza obnovljenja grada g. 1673. opet povraćeno ninskoj stolnoj crkvi, gdje se sveđer čuva. Jedna od najvećih ninskih dragocjenosti jest ta škrinja sv. Marcelle u riznici nadžupske crkve. Pri opisu riznice ćemo se i ovim spomenikom pobliže baviti; za sada spominjemo, da ta umjetnina siže u starije razdoblje srednjega vijeka.

Dr. L. Jelić.

[1] Dalmatia itd. I, 346.

[2] Crkva sv. Marije u Ninu spominje se prvi put u ispravi od 9. IV. 1201, u arhivu sv. Marije u Zadru.

[3] XII. 1448: „ecclesiae sanctae Mariae monialium Nonae;" de Grassis n. mj. br. 13, str. 84 itd.

[4] Sr. Zara crist. II, 255 i d

[5] Posjedi samostana popisani su u Civranovom Katastru 1677 god., br. 18, fo 34—41, i tu navedene isprave sižu od 1424 god. do 1638; po kojima se razabire, da je selo Sutmija među gradom i Vrsima pripadalo ovom samostanu.

[6] Izvješće na sv. Stolicu oko 1536 god., de Grassis n. mj. br. 23, str. 119 i d.

[7] 28. IV. 1502; N. mj. br. 24, str. 123.

[8] 31. X, 4. XII. 1502; I, 1503, Sanudo, Arkiv za jugosl. povj. VI, str. 223, 227—9, 233.

IZVJEŠTAJ

pete glavne skupštine „Bihaća“, hrvatskoga društva za istraživanje domaće povjesti, držane u Spljetu dne 27. prosinca 1898.

Dnevni red:

I. Izvještaj upraviteljstva ob ovogodišnjem društvenom radu.

II. Izvještaj strukovnoga odbora o znanstvenom društvenom radu. *a*) Dnevnik iskapanja u Solinu od 22. kolovoza do 15. prosinca 1898. *b*) Izvještaj predsjednika o crkvi Sv. Marije od Otoka i nadgrobnom napisu kraljice Jelene *c*) Izvještaj glavnog izvjestitelja strukovnog odbora prof. dr. Luke Jelića ob istom predmetu. *d*) Izvještaj člana strukovnog odbora g. Pavla Ergovca o nekojim iskapanjima u kaštelanskom polju.

III. Izvještaj blagajnika prof. Ivana Benzona o ekonomičkom stanju društva.

IV. Izbor odstupajućih upravitelja.

V. Konačno uredenje odnošaja društva sa braćom Katalinić iz Kaštel Novoga glede zemljišta na „Mirima“.

VI. Nabava slučajna zemljišta za iskapanje društveno u Rižinicama u solinskom polju.

VII. Slučajni prijedlozi.

Prisutni od upraviteljstva: Predsjednik Mons. Fr. Bulić, prof. Ivan Benzon i Dr. Srećko Karaman.

Predsjednik konstatovavši dovoljan broj članova, otvara sjednicu i pozivlje u odsutnosti tajnika velečasnoga D. Kerubina Šegvića, da zauzme mjesto perovođe. Predsjednik žali, što gospoda članovi društva nisu mogli primiti jošter dotiskan izvještaj četvrte glavne skupštine zbog štamparskih neprilika, nego javlja, da će to biti kroz veoma kratko vrijeme.

I. Izvještaj upraviteljstva ob ovogodišnjem društvenom radu.

Predsjednik Mons. Bulić izreče slijedeću besjedu:

Slavna skupštino, štovana gospodo!

U drugoj glavnoj skupštini našega društva, držanoj dne 16. rujna 1895 u ovomu općinskomu domu, svršavao je moj uvodni govor ovim riječima, koje mi je milo ovdje iz dotičnoga izvještaja navesti:

„Do godine nastaviti će se iskapanja na Mirima i u Rižinicama, a započeti će prema novčanim sredstvima kod podžupničke crkve sv. Marije u Solinu, zvane Gospe od Otoka, kod sv. Marte u kaštelanskom polju i u zadužbini hrvatskih vladara na Putalju povrh Sućurca. U svakomu od ovih mjesta nadati se je važnim otkrićima, a po mojemu mnijenju najvažnijim u ruševinama crkve sv Marije od Otoka (S. Maria de Otoch), koja se spominje već za kralja Zvonimira, i koja je po tradiciji, što ju je Toma Arcidjakon sačuvao, bila sagradjena g. 830 od kneginje Jelene (Doc. str. 486). Baš o njoj Toma, po svoj prilici vidok, veli da su u njezinu pridvorju bili pokopani hrvatski kraljevi. Srećom prošlog ljeta kopanjem temelja za zvonik solinske crkve, otkrio se sklop zidova, koji uz omanje arhitektonske i nakitne ulomke, što se kod iste crkve odavna nahode, daju temeljito nagađati, da su to ruševine povjesne crkve i zadužbine kneginje Jelene, i da je tu tražiti grobove hrvatskih kraljeva. Uz božju pomoć nadam se, da ću gospodo, kada se prvi put opet do godine sastanemo, biti sretan, da Vam javim koje radosno otkriće.“[1]

Kroz godinu 1896 i 1897 iskapanja na Mirima u kaštelanskom polju, započeta dne 8. srpnja 1895, kako Vam je to poznato iz II. glavnog izvještaja za g. 1895. i III. za g. 1896, morala su biti nastavljena, te su godine 1897 dovršena, pa jedino s ovoga razloga nisu se naumljena iskapanja mogla na drugom mjestu započeti, osobito ne ona kod Gospe od Otoka u Solinu. Pošto su kroz godinu 1897 bila sasvim dovršena iskapanja na Mirima, a to povoljnim uspjehom za našu narodnu povjest, o čemu ste bili obaviješteni

[1] Drugi izvještaj Bihaća. Zadar 1896 str. 6–7.

lanjske godine, a podrobnije ćete čitati u IV. izvještaju za god. 1897, koji na žalost zbog tehničkih i tiskarskih poteškoća nije mogao biti nego istom ovo dana u Vjesniku hrvatskoga arheološkoga društva dotiskan. Naše društvo ove godine stade, da dalje kopa na solinskomu polju, te ponajprije stade istraživati crkvu Gospe od Otoka u Solinu.

Iza kako je upraviteljstvo ob ovomu vijećalo, te se sporazumilo sa strukovnim odborom, pa dobilo dozvolu za kopanje uz stanovite uvjete od crkovinstva blažene gospe u Solinu, kojemu na susretljivosti budi ovdje izrečena najtoplija zahvalnost, 22. kolovoza ove godine započelo se kopati. Već 25. kolovoza bi nađena grobnica hrvatske kraljice Jelene, a 26. izvađen iz utrobe zemlje njezin napis. Ovo radosno otkriće, o kojemu Vam g. 1895 malne u proročanskom duhu natuknuh, eto štovana gospodo obistinilo se 26. kolovoza t. g.

Na prvu vijest znamenitoga otkrića, Vi ste gospodo svjedoci, kako se je uzradovala sva hrvatska zemlja, kojim je ushitom primila ovu vijest i kojim je zanimanjem pratila svaki daljnji korak našega rada.

Netom bjehu otkriveni prvi sigurni ulomci ovog napisa naše hrvatske kraljice Jelene, cijenio sam svojom dužnosti, poslati odmah iz Solina teklića, da javi ovu radosnu vijest našoj općini i pučanstvu ovoga grada, a istodobno otposlati s mjesta iskapanja našoj jugoslavenskoj akademiji u Zagrebu, ovomu središtu našega kulturnoga života, brzojavni izvještaj ob ovom znamenitom otkriću.

Tekom iskapanja, kako su se popunjavali važniji ulomci ovoga za hrvatsku povjest preznamenitoga napisa, cijenio sam svojom dužnosti, izvješćivati jugoslavensku akademiju, koja je ovo priopćivala kroz novine širemu općinstvu. Još za vremena kopanja osobito pako prvih dana, na sajam Male Gospe u Solinu i na Ime Marijino, hiljada je duša hodočastilo do Gospe od Otoka, da svojim očima vidi mjesto pokopališta hrvatske kraljice, koja je tu g. 976 zaklopila oči, u crkvi od nje sazidanoj, pokraj samostana od nje utemeljena, iza kako je zadnje godine svoga umrloga vijeka, valjda iza nesretna vladanja, sprovela u kršćanskim djelima, otirući suze udovicama i tješeći sirote.

Kako ćete, štovana gospodo, razabrati iz dnevnika iskapanja, iz moga dotičnoga izvještaja, iz izvještaja glavnog izvjestitelja, koji nemogavši doći na lice mjesta, ipak na temelju otisaka, koji u mu se slali, netom bi se što sigurna u napisu sastavilo, trudio se je da odgoneta, a više nego li sada zbog kratkoće vremena, na svoje vrijeme iz dotičnoga tiskanoga izvještaja, mi smo u Solinu našli jedno od pokopališta hrvatskih kraljeva, samo jedan napis kraljeva naše hrvatske krvi, a tih još ima u solinskom polju. Ali taj je napis od neizmjerne važnosti za našu povjest, pa i ako nepotpun, on je najveći, najpotpuniji, najznamenitiji starinarski spomenik iz naše prošlosti Jer dočim do sada mi smo imali samo imena na napisima naših vladara malne bez drugih oznaka, Branimira na Muću, Držislava, Sedeslava i Pribimira u Kninu, Trpimira u Solinu, u napisu hrvatske kraljice Jelene, i ako razdrobljenu u 90 komada, od kojih samo 14 nesloženih, i nepotpunu, kako ga vidite na onoj fotografiji i na onomu otisku, mi imamo tri imena naših vladara, uz zgode života naše kraljice Jelene. Znamenito ovo otkriće crkve sv. Marije od Otoka ili od Solina, uz napis kraljice Jelene, pada upravo u najtamnije doba naše povjesti. Kako je ovaj napis kadar, da baci mnogu svjetlost na ovo doba, tako opet, jer je manjkav i nepotpun, a popunjen samo povjesničkim nagađanjem, pruža prigodu istraživaocima domaće povjesti, da popune šnjim praznine, koje imamo u našoj povjesti u drugoj polovici X. v. Ali ovaj napis, jer je manjkav, izazivlje naše društvo, da ide opet u solinsko polje u trag novim pokopalištima vladara naše krvi — a ovih ima još nekoliko — koja će bolje našu povjest rasvijetliti. Ova praznina, koju nam opet Jelenin napis za sobom ostavlja, zahtijeva od našega društva, od svih nas, da naš rad podvostručimo, materijalnim, moralnim, intelektualnim silama nastavimo, da lakomoj zemlji iz utrobe istrgnemo još koji spomenik, koji će kadar biti, uz one, koji su u ovo zadnjih desetak godina nađeni, posvema rastjerati tmine, koje su se nadvile, kako nad povješću svakoga naroda, tako i nad našom, osobito u razdoblju X. i XI. vijeka.

A kada to bude, a pomoću božjom, samosvjesnom pomoći i materijalnom i moralnom našega naroda to će biti, nadajmo se, skoro, tada ćemo mi nadoknaditi ono, recimo, nehajstvo, koje nas je spopalo prigodom otkrića drevne crkve Gospe od Otoka i napisa kraljice Jelene, te bez odbora, sjednica i vijećanja, svaki će spljetski Hrvat na prvu vijest ovakoga otkrića gologlav i bosonog pohrliti do Solina, da se pokloni grobnicama hrvatskih vladara, da im se za pokoj duše Bogu pomoli, da poljubi njihov pepeo i zemlju, po kojoj su oni gazili.

Nego ako je štovana gospodo, društvo „Bihać“ moglo izvesti, što je izvelo, to se ima pripisati

živomu hrvatskomu osjećaju i živoj uzajamnosti, koja sklapa u jedan duh sve članove upraviteljstva, neutrudivu radu i maru strukovnog odbora, moralnomu podupiranju hrvatskog naroda i svih prijatelja naših starina, materijalnoj pripomoći Vas gospodo, koje dobri Bog poživio i broj Vam pomnožio, te pripomoći odličnih rodoljuba, vlasti, zavoda, koji su nas ove godine lijepo pripomogli.

I u prvom redu imamo biti zahvalni vis. ministarstvu nastave u Beču, koje nam je i ove kao i lanjske podijelilo potporu od 1000 kruna. Preuzvišeni Mecena hrvatskog naroda, na vijest znamenitoga otkrića sjetio se je našega družtva svotom od 400 kruna, koju je popratio žarkim patriotičkim pismom. Slavna jugoslavenska akademija, koja je živim zanimanjem pratila ovo otkriće, uvrstila je u svoj proračun za g. 1899 svotu od k. 400 u ime pripomoći našemu družtvu za nastavak istraživanja u solinskom polju. Zemaljski dalmatinski odbor poslao nam je i ove godine kao i prošle svotu od 400 kruna, spljetska općina darovala nam je 200 kruna, a toliko i hrvatska vlada u Zagrebu. Prva hrvatska štedionica u Zagrebu sjetila se je za prvi put našega družtva darom od 100 kruna, a općina hvarska i ove godine poslala nam 20 kruna. Štovani g. kateheta Hefler Ferdo u Križevcima upisao se je kao član utemeljitelj dvostrukom svotom, naime mjesto sa 50 sa 100 kruna. Gg. učitelji pučki u mjestu Ivan Bulić i Frane Bradić u stanovitoj prigodi darovali su družtvu 11 kruna i 88 filjira.

Svim je ovim vlastima i rodoljubima družtvo već zahvalilo, a upraviteljstvo staviti će kasnije prijedlog, da se ovim darežljivim dobročincima i današnja skupština javno zahvali, kao što će predložiti, da se uzme na ugodno znanje i odobri, što je upraviteljstvo primilo ponudu od hrvatskog akademičkog družtva u Spljetu i hrvatskog „Sokola“ u našemu gradu, da u slučaju raspusta ovih družtava, njihova imovina pripade našemu družtvu.

Skupština ima se sa zahvalnošću još da sjeti g. Wittaseka vlasnika tiskare C. Albrechta u Zagrebu, koji je družtvu darovao papir, separatnu štampu i broširanje 300 istisaka III. izvještaja Bihaća i g. Dra Josipa Sade u Trogiru, koji je ovo dana darovao našemu družtvu jedan ulomak sarkofaga sa komadom napisa iz X. ili XI. vijeka.

Izim u Solinu, naše družtvo nije o svojem trošku drugdje istraživalo, ali prigodom poljskih radnja na zemljama oko Mira u kaštelanskom polju, član strukovnog odbora našega družtva g. Ergovac, konstatovao je nekoliko malenih otkrića, koja zasijecaju u naš rad ovdje, o čemu će kasnije u kratko izvijestiti. Suviše je bila pregledana, da na svoje vrijeme bude bolje istražena, crkva sv. Klare na Tarcima, u kojoj je uzidano ornamentalnih komada iz doba hrvatske narodne dinastije.

Naše je družtvo i u drugomu pravcu svoga rada, naime sabiranju i čuvanju narodnih spomenika, nešto i ove godine učinilo. Upraviteljstvu pošlo je za rukom nabaviti preko glavnog izvjestitelja strukovnog odbora prof. Jelića u Zadru sliku na ulju u naravnoj veličini, glasovitoga srdara Lazara Smiljanića, uz knjigu isprava, odnosećih se na glasovite junake srdare Petra, Iliju i Smoljana Smiljanića, počam od g. 1647 do XVIII. vijeka. To su prijepisi terminacija, dukala i odluka, odnosećih se na zasluge vojničke ovih narodnih junaka. Ova je knjiga od važnosti za narodnu povijest, osobito pako za narodne pjesme.

Kako vide gospoda članovi, i ove se je godine družtvo Bihać u čednim granicam svoga rada odužilo narodu za povjerenje, koje mu dariva moralnom i materijalnom pripomoći. Da družtvo u ove četiri godine svoga opstanka ne bude drugo učinilo, nego istražilo crkvu Gospe od Otoka i našlo napis Jelenin, dapače kažem više, da u pedeset godina svoga opstanka i rada ne učini više, nego je ove godine učinilo, i neotkrije ništa drugo, to bi bilo dosta ne samo da se njegovo utemeljenje opravda nego da se i njegov daljnji opstanak sve to više obezbijedi. A družtvo Bihać uhvano je istom na početku svoga rada, jer kaštelanskosolinsko polje, gdje je družtvu ponajprije istraživati, bogato je na našim spomenicima. Lakoma je zemlja, koja ih krije, te bez sustavna, neumorna, ozbiljna rada ne da ih iz svoje utrobe. Ali ovakoga rada upraviteljstvo ima i imati će još više, ako li bude i unaprijeda kao i dosad uživalo Vaše povjerenje, štovana gospodo, i Vašu moralnu i materijalnu potporu.

I ove godine našemu je družtvu nemila smrt ugrabila dva člana utemeljitelja, naime Glavinića Mihovila nadzornika srednjih pokrajinskih škola i Dra. Pavla Kambera bilježnika. Sjetimo ih se i ovom prigodom te im u znak harnosti, što su s nama podupirali ovo družtvo, uskliknimo ustavši se „Slava!“ (Prisutni stojeć kliču „Slava!“)

Prema radu našega družtva, prema važnomu otkriću, učinjenu ove godine, bilo se je nadati — neka mi se dozvoli taknuti i u ovu žicu — da će broj članova našega družtva u svim hrvatskim zemljama narasti, osobito pako u našemu gradu. Ali to se na žalost nije obistinilo. Bilježimo samo šest novih članova utemeljitelja, kojih će imena honoris causa kasnije blagajnik iznijeti. Ovo

recimo nehajstvo pripisati je po našemu mnijenju okolnosti, što se naš narod uzobičajio, da vrši svaku patriotičku svoju dužnost uz udaranje talambasa, naime da ju vrši reklamom. Pošto naše društvo, kako sam višekrat imao prigodu istaknuti, nije osnovano na reklami, niti u svojem istraživanju, niti u sabiranju sredstava za ovu svrhu, to mu fali veliki broj članova, kojim se nije moglo podičiti niti u početku svoga osnutka. Ali ako mu to fali, ne fali mu, hvala Bogu, točnosti u isplaćivanju sa strane sadanjih članova, potpora od rodoljuba i vlasti, čvrste, moralne snage, da i malim sredstvima kroči ozbiljno, strogo znanstvenom stazom, kojom iduć zna, da će doći k cilju. U to ime da Bog, kako je do sada, pomogne i blagoslovi i naš dalji rad!

II. Izvještaj strukovnog odbora

o znanstvenom društvenom radu.

A. Predsjednik javlja: pošto glavni izvjestitelj strukovnog odbora Dr. Luka Jelić nije mogao doći na lice mjesta, da razgleda otkrića, osobito napis kraljice Jelene, on je sam izradio o tom otkriću svoj izvještaj, a na temelju otisaka napisao je glavni izvjestitelj svoje izvješće. Za to imademo dva sasvim odjelito izrađena izvještaja, koja će se pročitati. Za tim pozivlje g. M. Pletikosića, da pročita svoj dnevnik iskapanja, a za tim perovođu g. Šegvića, da pročita oba izvještaja o samim otkrićima.

1 Dnevnik iskopina u Solinu dne 22. kolovoza do 15. prosinca 1898.

Naše je društvo u ponedeljak 22. kolovoza ove godine započelo kopati u Solinu na položaju, zvanu od seljana „Gospin Otok“ ili „Gospe od Otoka.“

Na podlozi učinjenih izvida bje naloženo radnicima, da započmu kopanjem od temelja sadašnjega zvonika a sa sjeverne strane i u blizini sadašnje crkve B. D. Marije. I zbilja prvi zamahaj mašklina bijaše sretan, jer na 5 cm. ispod površja ledine bi otkriven zid u klaku. Taj je zid išao od istoka prama zapadu u dubini od 5–15 cm. ispod površine. Na takovoj pličini bi u brzo otkrivena mal da ne sva površina temelja zgrade. kako se vidi iz ovdjepriložena nacrta, (sl. 136) u mjerama snimljena na licu mjesta Ove bazilike sva tri broda bijahu popločena taracom (klak, pržina i stučenih opeka od 6—10 cm. debljine), dočim ostali dijelovi bazilike nisu bili taracani. Taj se je tarac sav iskopao, da se bolje mogu otkriti temelji i da se vidi, što je ispod njega. Dalje se je išlo kopanjem u dublje i u lijevomu prostoru atrija (III), kojih 30 cm. ispod površine, bje nađen ulomak napisa na bijelomu kamenu. Kopajući dublje na istomu mjestu, našlo se je mnoštvo komada kamena iste vrsti sa slovima i bez slova. Odmah na prvi mah se je vidjelo, da su to komadići razbijena sarkofaga, koji je ležao u spomenutom prostoru na malom zidiću od jedne ruke prostih stijena u suho uzidanih. Pismo je ležalo okrenuto prama istoku, to jest prama crkvi, a sarkofag je ležao u dužini od sjevera prama jugu. Ulomci pisma, kao što i ostali komadići sarkofaga, bijahu pomljivo sakupljeni i postavljeni na sigurno mjesto.

O tomu našašću bi namah obaviješten predsjednik, koji on čas dođe u društvu g. D. K. Šegvića, sastavi nekoliko komada, te naredi, da se slavi u zvona podžupske crkve blažene gospe, jer da je to pismo hrvatske kraljice Jelene. Na taj nenadni glas zvona, sakupi se mnoštvo naroda i kad čuše pripovijedati, što povjest kaže o kraljici Jeleni, svi se od oduševljenja zanesoše i svakomu se u oku zasja suza radosnica. Pošto se raznio o tomu glas širom naše domovine, nastajućih dana narod je hrlio pojedince i na buljuke, te se je svaki potanko htio obavijestiti, gdje počivahu kosti njihovih kraljeva.

Osobito mi je istaknuti, da je zemlja koli pri ulazu bazilike, toli okolo mjesta, gdje je stajao Jelenin grob, unutra i van zidova, izgledala izgorena, kao što i sami ulomci njezina sarkofaga izgledaju izgoreni, kao da su pod ognjem stajali. Uza sam sarkofag bje nađeno nešto pepela, tri zahrđala noža razne veličine, te ribjih i živinskih kostiju, dočim u blizini istoga nije se našla niti jedna ljudska kost.

Oko same bazilike van zidova sa zapada, sjevera i istoka, odgrnulo se mnogo grobnica iz raznih kasnijih doba. Ti grobovi leže u raznim položajima, te prosto i prostim kamenjem obzidani, a pokriveni koji prostim pločama, koji komadima razbijenih sarkofaga. Sa južne strane ove bazilike bilo je takoder takovih grobova ali su bili porušeni, kako pripovijedaju Solinjani, prije 20 godina, kada su se dublji temelji sadašnjoj crkvi podignuli, koja je tik uz staru crkvu sagrađena. Također i unutar zidova otkrila su se takova dva prosta groba: jedan u lijevom krilu narteksa (slika 136, br. 16), a drugi u istomu narteksu ispod ulaza u glavni brod (br. 17). Osobitu je pažnju svratio na se grob izvan zidova na sjevernoj strani apside, koji leži tik uza zid (br. 20.), jer je bio obzidan sa ornamentiranim ulomcima staro-hrvatskoga doba. Ovi su se ulomci pokupili, a grob se je obzidao prostim kamenjem. Osim tih grobnica, u kojima je bio samo po jedan kostur, iskopalo se je mnogo

kostura, prosto u zemlji zakopanih, iz starijeg i novog doba. Sve su se kosti pomljivo sakupile, kao što i one iz groba, ležećega u lijevomu krilu narteksa, te su se zakopale sve skupa u sadašnje solinsko groblje tik na istoku jedne i druge crkve. Kostur iz groba pod ulazom u glavni brod, jer dobro sačuvan (br. 17.), bje izvađen i u jednoj škrinjici predan gosp. predsjedniku Buliću.

Osim spomenutih stvari, nađenih unutar zidova bazilike i okolo istih izvana, bijahu nađeni i ovi predmeti: nekoliko arhitektoničkih komada iz hrvatskoga doba, (sl. 137 br. 6.) ulomaka napisa iz rimskoga doba, jedna cijela i nešto hrbina rimskih zemljanih svjetiljaka, puceta, više komada bakrenoga rimskoga zahrđala novca, čavala, igala od bjelokosti, komada mozajika, dva komada razbijenih mramornih kipova, jedna kamenica pepelnica bez poklopca, izvrnuta naopako, pa uzidana u zidovima kao prosti materijal, korintski kapitel od bijela mramora, komad poklopca sarkofaga od bijela mramora, u jednom komadu dva kipa razbijena od bijeloga mramora, baza od bijele stijene i gdjekoja lijepa bijela stiena. Svi ovi predmeti, kao što i oni, koje ću kašnje spomenuti, bijahu predani g. predsjedniku na pohranu.

Ispred same spomenute bazilike otkrili se temelji druge zgrade, koja ne stoji u nikakovoj simetričnoj svezi sa prvom, a i sami su joj temelji u većoj dubljini. Puna je prosto sazidanih grobova iz rimskoga doba, ležećih u svakomu smjeru, neki ispod temelja, a neki povrh njih. U svakomu je po kostur, u nekim i dva i tri.

Ova se zgrada sastoji iz dva glavna odjela, jedan veći, a drugi manji. Dužina većega odjela *J*, *K*, *L*, *H*, leži sa sjevero-zapadne strane prama južno-istočnoj, a dva joj glavna pobočna zida *I*, *H* i *K*, *L* idu ispod sadašnje crkve, radi čega se je moralo prestati dalje ih odgrtati. Razdijeljena je u dva dijela presječnim zidom *A*, *R*.

Drugi manji odjel ove zgrade *S*, *L*, *R*, *V* ide pravcem od sjevero-istoka prama jugozapadu; njegovi tragovi svršavaju taman pod temeljima treće zgrade, koja izgleda kao pačetvorina *P M*, *N*, *O*.

Usprkos dubokomu kopanju do živca, ovim se zgradama nije našlo daljega traga Temelji, koji izgledaju kao pačetvorina, iz kasnijega su doba, a to se vidi po klaku i načinu zidanja zida.

U zgradi, što izgleda kao pačetvorina nije se našao nikakav predmet, dočim se je u onoj drugoj našlo više komada igala od bjelokosti, bakrena tava bez ručice, staklenih igralica, puceta, jedan šuplji komad od bijele kosti izrađen, bakrenih i gvozdenih čavala, kocaka od mozajika, opeka sa pečatom tvornice, od novca više komada bakrenoga rimskoga, jedan mletački, jedan republike dubrovačke, jedan Marije Terezije, svi od bakra.

Osim tih zgrada bijaše otkriven žlijeb, koji presijeca mal da ne cijeli Gospin Otok, tekući od sjeverozapada prama jugoistoku. Taman u blizini sadašnje crkve i malo prvo spomenutih zgrada pokriven je pločama od modraca 1·30m. dugim, 0·50—0·90m. širokim, a 0·20m. debelim. Povrh tih ploča bilo je nabacano neotesana prostoga kamena u obliku zida u suho. Na dnu žlijeba nalazi se cijelom njegovom dužinom pločnik, dočim su mu pobočni zidovi lijepo uzidani malim kamenjem. Mjestimice ovi su se zidovi porušili klonuvši jedan prama drugomu. Na sjevero-zapadnoj je strani prelrgnut i zbog brijega izlazi van površine, te mu nema dalje traga. Jugo-istočni mu dio ulazi u korito „Jankove mlinice" i tu prestaje.

Zemlja iskopana iz žlijeba sive je boje, a izgleda kao taložina od raznih otpadaka. U njemu se je našlo zemljanih, opečnih i staklenih hrbina, raznih ulomaka mramora i bijele stijene, komada zahrđala gvožđa i čavala, više komada rimskoga bakrenoga novca i jedan komad srebrna, te mnogo živinskih kostiju.

Kada se je odgrtao žlijeb, moralo se je porušiti ogradu sadašnje crkve, koja je ograda iz onoga vremena, iz kojega je stara crkva, što je bila pred ovom, koja je izgorjela g. 1875 Rušeći tu ogradu našlo se je u njoj 3 ulomka napisa rimskoga doba i jedan ulomak lijepo izrađena praga iz starohrvatskoga doba (sl. 137 br. 4.)

Napokon bjehu odgrnuti temelji posebne neke zgrade, udaljene kojih 20 m. od žlijeba prama zapadu. Temelji su joj ležali ispod same površine, a dužina joj je tekla prama već gore opisanim zgradama. Zidovi njezini, sa sjeveroistočne strane, ležali su pod samom površinom sa jednim redom stijena, a ispod njih je namah sadrena tvrdina Zgrada je razdijeljena presječnim zidovima u dva dijela: veći i manji. U samom istočnom zidu manjega odjela uzidana je čatrnja, kojoj na dnu sa svih strana izvire bistra voda. Bunar je dole širi, a gore uži i na okrug. Tu se našlo okolo jugozapadnoga zida mnogo opečnih hrbina od raznih velikih i malih posuda iz rimskoga doba, kao čupa, čupića, crijepova i opeka.

Pri kopanju od velike su dangube bile radnicima žile dvajuh stoljetnih brijestova, koje su sve zidove prorovale i za kamenje srasle, a rasli su taman jedan blizu drugoga na južnom kutu pred atrijem bazilike, kod slova *H* i br. 17. slike 136. Brijestovi su sa mnoštvom žila iz temelja izvađeni, izsječeni i ispiljeni na velike komade.

Na njima su bila smještena solinska zvona, koja su na društveni račun bila premještena na novi zvonik, načinjen od greda i dasakâ. (slika 139.) Takoder uzduž cijeloga žlijeba bilo je mnoštvo brijestovih žila, koje su priječile, da se nije moglo dosta brzo raditi.

Pošto je sve otkrivene zgrade prof. Bezić točno narisao, prešlo se je na zasipanje istih. Pri toj se je radnji imala osobita pomnja, da ne bi iz već iskopane zemlje izišao koji ulomak Jelenina napisa. Radnici su svaki kamenčić metali na stranu, sve se je oprezno pretraživalo, ali na žalost nije se ništa više našlo.[1]

Iza kako su se sve zgrade zagrnule, pokušalo se je kopati po raznim drugim položajima po otoku, e da bi se još čemu našao trag, nu uzalud.

Od početka radnje 22. kolovoza do svrhe dne 15. prosinca nije se neprekidno radilo, nego se je posao više puta prekinuo, i to kad bi god bilo kišovito ili blatna zemlja, 5 dana radi blagdana Male Gospe, više dana u jamatvi, pak od 26. listopada do 22. studenoga radi poljskih poslova.

Dnevnice i nedjeljni iskazi radnika prikazivani su upraviteljstvu našega društva.

2. Izvještaj predsjednika o crkvi sv. Marije od Otoka i nadgrobnom napisu kraljice Jelene.[1]

3. Izvještaj glavnog izvjestitelja strukovnog odbora Dra Luke Jelića o istom predmetu.[2]

B. Član strukovnog odbora g. Pavao Ergovac čita izvještaj o iskapanjima u kaštelanskom polju.

Izvještaj člana strukovnog odbora g. Pavla Ergovca o nekojim iskapanjima u kaštelanskom polju.

Braća Medić pok. Josipa iz Štafilića, krčeći mjeseca kolovoza g. 1898 na vlastitoj zemlji „Stomrata" porezne općine Štafilić, čest. zem. 411, naidoše na velik skup starinskih grobova, medu kojima se osobito ističe jedan sarkofag. Možda je ovo groblje od veće važnosti, pošto je otkrito u neposrednoj blizini poznate crkve sv. Marte, do dvije stotine koračaja k sjeveroistoku iste.

Većina gore naznačenih grobova, bijaše sasvim prosta, sa četiri jednostavne ploče nespretno složene jedna do druge, sačinjavahu poslijednje počivalište običnih smrtnika, dočim istaknuti sarkofag, koji je od lijepo tesanoga kamena, mogao lako sadržavati mrtve ostanke kojega odličnika. Groblje je zapremalo površinu do 400^{m^2}

Već gore spomenuti sarkofag otkriše baš u sredini groblja, pod površinom duboko 1·20m. sa temeljem podzidanim u klak. Dočim ga otkopaše, opaziše, da je sav razkomadan — prigodom prvog krčenja — u 5 većih komada, a fino isklesan iz vapnenca kamena; oni ga opet ponovno razkomadaše, e da ga uzmognu iznijeti van iz dubljine zemlje, gdje bijaše sasut. Poklopac je bez običnih kod rimskih sarkofaga akroterija; razmjeri su mu, u koliko se dadu približno ustanoviti: izvanjska duljina 1·50m., širina 1·00m, dubljina 0·80m, a debljina 0.10m. Unutri nadoše od zapada prama istoku orijentirane ostanke ljudskoga kostura sa prilično dobro sačuvanom lubanjom.

Uz ovaj sarkofag otkriše ulomak praga, u obliku brojke 7; u ostalim grobovima nadoše nekoje hrđom istrošene novce, svojedobno predate c. kr. arheološkom muzeju u Spljetu, od kojih se je mogao samo jedan raspoznati, da je naime cara Klaudija. Sav opisani prostor pretražiše vlasnici najpomnije, ali ne nadoše nikakva zanimiva i važna predmeta.

Mate Rašić iz Štafilića, krčeći na vlastitoj zemlji „Križić" čest. zem. 431 porezne općine Štafilića, do 100 koračaja istočno gore opisanim grobovima, otkri zid pod površinom zemlje 1·50m. pod južnoistočnom ledinom (međašem) svoga vinograda. Taj zid u klak, širok 0·50m. u koliko je otkrit, mjeri duljine 20m., ali se ne može bez daljnjeg otkapanja ustanoviti, da li se nastavlja, pošto je preveć duboko zašao u ledinu vlastitosti Marijana Krečak pok. Petra iz Štafilića, čest. zem. 429, gdje se je pred kakovih 15 godina našao napis rimskoga veterana, sada čuvan u spljetskom muzeju. Po tome izgleda, da je tu bilo više zgrada na okupu.

Na zemlji „Križić" braće Perišić pok. Ivana iz Štafilića, čest. zem. 433, ispod gore opisane Bašićeve zemlje vide se dva ulomka stupa iz prostog kamena, duga 1·20m. a debela u promjeru 0·42 do 0·50m. — Po gomilama naokolo nabacanim, krcatim

[1] Upraviteljstvo društva dalo je opet naknadno od 20. do 21 siječnja god 1901. ovdje kopati, te opet pretražilo pomnjivo svu zemlju ovdje prorovanu, nebi li se našao koji ulomak napisa kraljice Jelene. Bilo sve uzalud: ništa se ne našlo. Ovih istih dana dozvolom crkovinarstva porušilo se je i južni zid ograde okolo crkve, ne bi li se u njemu našao uzidan koji ulomak napisa ili arhitektonski komad. Nenašlo se baš ništa.

Upraviteljstvo.

[2] Obzirom na kratkoću vremena ova dva izvještaja bjehu samo u glavnim potezim priopćena u sjednici. Budući se pako odmah iza ove sjednice glavni izvjestitelj prof. Dr. Luka Jelić odrekao svoje časti i pitao da mu se povrati njegov izvještaj, to isti ovdje nije tiskan.

ulomcima opeka i crijepova od žara itd., regbi, da je tu bilo zgrada.

Braća Vuletin Stjepanovi iz Novoga, krčeći mjeseca kolovoza 1898. na zemlji „Mir" čest. zem. 275, uprav na sjeveroistok do Klobučkog dvorca, od istoga udaljeno 15m. nadoše u dubini od 0·50m. 3 ploče uzidane u obliku pravilnog četverokuta (četvrta ploča fali), udaljene jedna od druge 3m. Razmjer ovih ploča od kamena smrdelja jest slijedeći: duljina 0·80m., širina 0·70m., a debljina 0·20m. Sjevero-zapadno od ovih ploča, vide se tragovi 2m. duga zida, koji teče od istoka prama zapadu; dakle uprav prama Klobučcu. Južno od ovih ploča takoder se vide tragovi zida u klak za 9m. duljine, orijentirana kao gornji. Nad temeljem potonjeg zida, otkriše ulomak stupa iz čvrstoga bijeloga vapnenca, dug 1·66m. sa doljnjim promjerom od 0·52m., a gornjim od 0·46m.

Isti vlasnici još otkriše na pomenutoj zemlji „Mir" mjeseca rujna 1898 temelj uzdužnog zida, orijentiran od sjevero-istoka k jugo-zapadu. Ovaj zid tecijaše od skrajnje tačke krčevine Vuletin za 20m. upravo do dušobrižničkoga stana (vidi izvješće „Bihaća" 1897). Otkriše još i poprječnih zidova smjerom južnim i sjevernim. Napokon ista braća Vuletin početkom studenoga, 65m. istočno od Klobučca, otkriše dva ulomka kamene ploče turnja (vinske preše), duga po 1·40m., debela po 0·30—0·40m., oba sasvim podobna onoj ploči turnja, otkritoga 1897 sjevero-istočno od Klobučca. Ovo je novi dokaz, da vinogradarstvo na klobučkom posjedu, bijaše u velike razgranjeno.

III. Izvještaj blagajnika g. prof. Ivana Benzona o ekonomičnom stanju društva.

Račun za godinu 1898.

I m a t i.

1.	Imovina po računu 26. XII. 1898.	Kr.	6125·32
2.	Od članova utemeljitelja . . .	„	284·00
3.	Od članova godišnjih	„	324·00
4.	Pripomoć od c. kr. ministarstva nastave	„	1000·00
5.	Pripomoć od visokog zem. dalm. odbora	„	400·00
6.	Pripomoć kr. hrv.-slav.-dalm. vlade	„	200·00
7.	Pripomoć od sl. spljetske općine	„	200·00
8.	Pripomoć od sl. hvarske općine	„	20·00
9.	Darovao biskup Strosmajer . .	„	400·00
10.	Darovali Fr. Bradić i I. Bulić .	„	11·88
11.	Darovao Janko Rogoz	„	10·00
12.	Od kamata	„	322·68
	Ukupno	Kr.	9297·88

D a t i.

1.	Iskapanje u Solinu	Kr.	891·80
2.	Najmovina zemlje u „Mirima" i „Rižinicama" za g. 1898 . . .	„	179·00
3.	Za fotografije umjetnina hrvatskih u Mlecima	„	100·00
4.	Za sliku Smiljanića uz okvir i isprave	„	374·00
5.	Kancelarijske potrebe, biljegovina, poštarina, podvorba itd. . . .	„	105·40
6.	20 dionica prve pučke banke u Spljetu	„	3200·00
7.	Položeno kod prve pučke banke na knjižici		4200·00
8.	U gotovini	„	247·68
	Ukupno	Kr.	9297·89
	Prihod	Kr.	9297·88
	Izhod	„	1650·20
	Pretičak	Kr.	7647·68

Pregledano, našlo se u potpunom redu. Kaštel Sućurac 24. prosinca 1898.

U Spljetu 22. prosinca 1898.

Prof. Ivan Benzon,
blagajnik.

Pregledači:
pop. Ivan Lubin,

(Drugi član pregledatelj malo dana prije umro).

Kroz godinu 1898 upisalo se je u naše društvo šest novih članova utemeljitelja: g. Ferdo Heffler, kateheta u Križevcima sa svotom od 100 kruna, općina u Sućurcu, Izak Morpurgo u Spljetu, Ivan pl. Trnski u Zagrebu, Dujam Mikačić u Spljetu, društvo „Napredak“ u Spljetu i 3 člana godišnja naime: Angjeo o. Cvitanić, župnik u Baškojvodi, Don Petar Melada, župnik u Morteru i Ante Staničić, posjednik u Baškojvodi.

IV. Izbor odstupajućih upravitelja.

Mate Jankov predlaže, neka se potvrdi stara uprava, a na mjesto pok. Dr. Pavla Kambera neka se izabere pregledačem računa g. Dujam Mikačić. (Primljeno).

V. Konačno uređenje odnošaja sa braćom Katalinić pok. iz Novoga glede zemljišta na „Mirima“.

Predsjednik javlja skupštini otačbeničku susretljivost te braće naprama društvu, jer su voljni mjesto dosadanjega godišnjega najma od 20 for. i za čuvanje same zgrade staroga dvorca primiti odštetu od 50 forinta jednom za uvijek. (Prima se jednoglasno).

VI. Nabava slučajna zemljišta u „Rižinicama“ u solinskom polju.

Predsjednik javlja, kako bi bilo korisno po društvo, kad bi se kupilo nekoliko vriti zemljišta u Rižinicama, gdje se kopa.Isplatilo bi se to u nekoliko godina današnjom najmovinom. Kad prestane svrha, te se zemljište proruje, bit će lako opet ga prodati uz iste, ako ne uz bolje uvjete.

Prof. Dr. Josip Aranza predlaže, da se stvar pusti u ruke upraviteljstva, da prema okolnostima kupi onoliko vriti, koliko cijeni, da je potrebito (Prima se).

Predsjednik javlja, kako je crkovinarstvo seoske crkve u Solinu za odštetu prorovane Gospine livade i porušenog zida za iskapanja starina pitalo samo 120 for. Uvaživ, da je cijena umjerena, predlaže skupštini na prihvat. (Prima se jednoglasno).

Obzirom na važnost otkrića kod svete Marije od Otoka, osobito obzirom na okolnost, što je tu otkrivena stara hrvatska bazilika i nadgrobni napis kraljice Jelene, predsjednik predlaže, da se uzida spomen-ploča u zvoniku, koji bi se doskora imao graditi, te da se na vječnu uspomenu potomcima, nariše tloris te otkrivene bazilike, a ispod njega dotični napis. U tu svrhu moli skupštinu, da dade ovlaštenje upravi, da na svoje vrijeme to izvede i učini dotični potrošak. (Prima se jednoglasno).

Predsjednik zatim javlja, da je upraviteljstvo nabavilo u Zadru za 180 for. uljenu sliku slavnoga kotarskog junaka Smiljanića i nekoliko isprava o toj obitelji, jer mu srce nije dalo, da dozvoli, da se to prodade u tuđinu, kao što je bio naumio vlasnik, te moli skupštinu da odobri taj trošak (Odobrava se).

VII. Eventualni predlozi.

Prof. dr. Josip Aranza predlaže, da se izrazi upravi zadovoljstvo nad uspješnim i upravo krasnim radom. Skupština prima i kliče Živio!

Tim je iscrpljen dnevni red i skupština je zaključena.

IZVJEŠTAJ

predsjednika društvenoga mons. Fr. Bulića o crkvi sv. Marije od Otoka i nadgrobnom napisu kraljice Jelene.

I. Opis položaja crkve.

Kako je u dnevniku iskapanja rečeno, otkrivena crkva sv. Marije od Otoka ili de Salona, leži po prilici u sredini ravnice, zvane Gospina livada, na Gospinu otoku, uz koju leži sadašnja podžupska crkva sela Solina blažene djevice Marije, zvane također Gospe od Otoka. (sr. nacrte sl. 134 i 136) Cijeli ovaj otok dijeli se u dva dijela, sjeverni, na podnevnom kraju kojega leži uz staro-hrvatsku i sadašnja podžupska crkva i na južni. Ovaj zadnji pa i dio zapadnoga spušta se prema rijeci Jader ili Solin. Malne sva ova ravan sada je što ledina što livada, vlasništvo crkve. Otok ima od istoka prema zapadu u dužinu 104 m. a od sjevera prema jugu 158 m. Od ceste, koja vodi u Klis, do sadašnje crkve ima preko 100 m. daljine. Dva rukava rijeke Jadra opkoljuju otok od sjevera i od juga. Na sjeveru kameni Gospin most spaja Gospinu livadu sa cestom, koja vodi u Klis, Sinj i dalje u Bosnu, a na jugoistočnoj strani drveni most vodi u solinsko polje pokraj mlinice Gabrićeva velika, dok je mali mostić kod Jankove mlinice, koji je na jugozapadu vodio u solinsko polje, od dvadesetak godina porušen. Rijeka Jader razlijeva se ovdje s jedne i druge strane u više manjih rukava, te tjera više mlina. Na sjevero-zapadu je otoka Velika mlinica ili Galija velika sa 14 mlina, zgrada iz raznih doba, od kojih bi jedan dio mogao biti iz doba hrvatske narodne dinastije, uprav onaj na porušeni svod. Niže od nje leži mlinica Mala galija sa 4 mlina, od kojih 20 god zapuštena. Na južno-istočnoj strani leži mlinica Gabrićeva velika sa 4 mlina i Gabrićeva mala sa 5 mlina, na jugozapadu Jankova sa 6 kolesa. Ova je zadnja uslijed neuređene rijeke i juridičkih odnošaja mnogih njezinih vlasnika od kojih 20 godina zapuštena, te se mlini više ne vrte. Jedan dio ove zgrade u obliku kule veoma je star, te sudeći po sitnu kamenju i istrošenu klaku posve je lako, da je iz doba hrvatske narodne dinastije, a jedna od onih mlinica, koje se spominju u našim dokumentima ujedno sa crkvom Gospe od Otoka. Na zapadu crkve, među mlinicama Jankovom i malom Galijom (3 mlina) leži veoma stara zgrada, vlasništvo Mihe Cerine, u kojoj je do nazad 30 godina bila stūpa. Ovo je bez dvojbe u temeljima najstarija zgrada od svih ovih i ova stūpa, u kojoj se stūpalo sukno do nazad malo godina, valjda da je ona calavagia i fulla, koje se spominju u starim dokumentima pokraj Gospe od Otoka. Solinske mlinice, od kojih još ima izim spomenutih Aljinovića sa 5 mlina i Gašpića sa 15 mlina, spominju se često u našim dokumentima počamši od god. 1000. kao molendinum, molendina, molendina regia,[1] a to su ove sadašnje mlinice, koje su tekom vremena promijenile vlasništvo. Kako u staro doba, tako i dandanas veoma su unosan obrt. Istom otkada je god. 1880. Grgo Vidović sagradio nedaleko od izvora rijeke Jader veliku mlinicu po novijem sustavu i stalo se uvažati u Spljet brašno iz vana, mlinice solinske, sagrađene po starinsko, stale su propadati, sasvim da se neke i tako još drže.

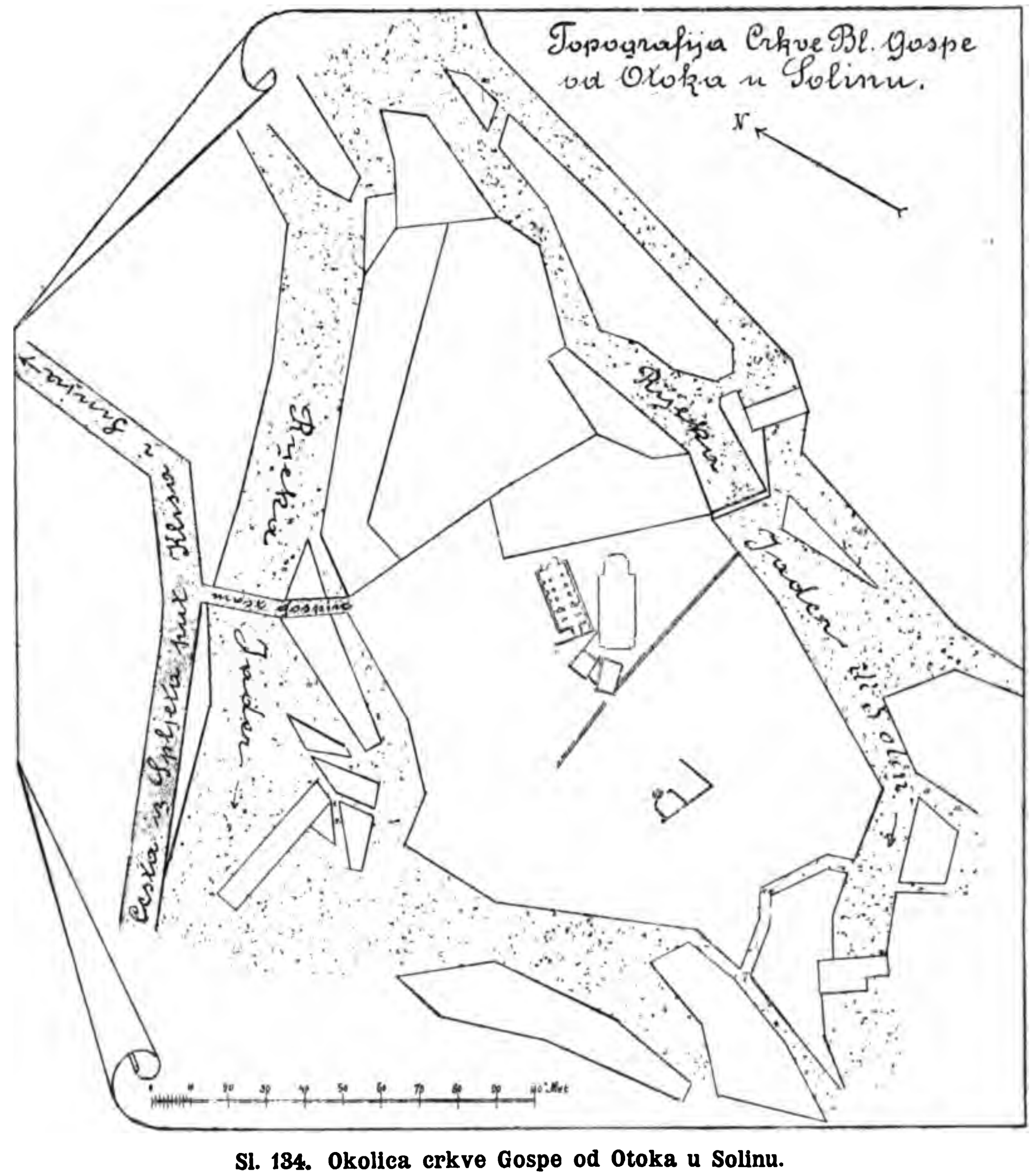
Na sjeveru preko rijeke i preko ceste, koja vodi Klisu, leže ispod ceste i kuća sela Solina perimetralni zidovi stare rimske Salone, od kojih Gospa od Otoka ne leži nego jedno 100 m. daleko.

Na ravnici, koju opisasmo, t. j. na Gospinoj livadi leži malne u sredini sadašnja podžupska crkva blažene djevice Marije, sagrađena god. 1880. (sl. 134 i 136). Ova je na jedan brod, bez zvonika, koji se namjerava graditi. Sagrađena je na istom temelju, na kojem je bila do god. 1875. stara podžupska crkva istog imena, tako da je stara crkva ostala uprav između temelja nove.

---

[1] Rački Docum. p. 29, 79, 132, 135 (molinum), 149.

Propade ova stara crkva mjeseca travnja god. 1875. uništena od požara, koji je buknuo za svečanosti prigodom boravka našega vladara Franje Josipa I. u Spljetu. Bila je oblika, kakvi se vidi na slici 135[1] atrija ili narteksa u staro-kršćanskim crkvama. Ova je crkva bila sagrađena po svoj prilici iza kako je staro-hrvatska bila za doba Turaka porušena, negdje u XVII vijeku, a jamačno je u

Sl. 134. Okolica crkve Gospe od Otoka u Solinu.

t. j. na jedan brod, a sprijeda sa tezom, vrstom njoj bilo uzidano i materijala iz staro-hrvatske porušene crkve, koji je ovom prilikom propao.

[1] Ovu sam sliku našao u albumu risarija pok. Petra Zečevića, pučkoga učitelja u Velikom varošu, koji sam album god. 1898. nabavio među nekojim ostalim knjigama iz ostavštine pok. dra. A. Bajamonta, bivšega spljetskoga načelnika. Zečević se je rado bavio i sa slikanjem, osobito predjela i narodnih nošnja, te je on izradio i slike narodnih nošnja za nedovršeno djelo pok. dra. Fr. Carrare „La Dalmazia descritta“.

Višekrat sam zadnjih godina propitkivao starije seljake, tadašnje crkovinare i tadašnjega glavara sela, dali se je pri kopanju temelja za novu crkvu našlo što starinskoga, a pri raskopavanju starih zidova, da li je iskočio koji starinski predmet, no odgovor je bio uvijek niječan. Nego mora ipak da je toga bilo. Prigodom novoga iskapanja opazilo se, da temelji zgrada okolo staro-hrvatske crkve idu dalje pod novom crkvom. Bio je porušen sjeverni zid crkvine ograde, pa je i u temelju bilo ostanaka starijega zida. I na mjestu gdje je god. 1896. bačen temelj novomu zvoniku (vidi sl. 136) udarilo se je u perimetralne zidove staro-hrvatske crkve. Da je ovuda naokolo imalo biti materijala staro-hrvatske crkve, dokazom je ornamentalni ulomak br. 5. na slici 137 (na kraju) našast uzidan god. 1898. na uglu zapadno-podnevnom ograde okolo crkve. Stup br. 1. na istoj slici bio je od davnih vremena usađen na desnoj ruci vrata crkvene ograde prema ulaznim vratima u crkvu, te je služio kao sjedalo. Čestokrat sam se i ja na njem odmarao, kada bi još kao klerik, a kasnije kao svećenik iz bližeg rodnog mi sela Vranjica dolazio u solinsku crkvu[1]. Teza, koja je bila pred starom izgorjelom crkvom sprijeda otvorena, dopuštala je, da se u nju gleda i vidi, što je u njoj bilo. Takov je po prilici bio i atrij staro-hrvatske crkve sv. Marije od Otoka. Tako se tumači apostrofa na našem napisu kraljice Jelene, u kojoj se kaže putniku, koji ovuda prolazi, da pogledavši amo, reče joj duši: Bog ju pomilovao! Putnik prolazeći ovuda od mosta kod Jankove mlinice do Gospina mosta, prolazio je mimo vrata ulaza u crkvu, te je bacivši oko na desno, mogao viditi sarkofag kraljice Jelene u atriju crkve.

Sl. 135. Nova crkva gospe od Otoka u Solinu, koja je godine 1875. izgorila.

Crkva sv. Marije od Otoka, koja je bila prekopana god. 1898. mala je bazilika na tri lađe (sl 136), odijeljene među sobom sa četvorokutnim

[1] Vranjic i Solin jesu jedna župa; u prvom jest stan župnika a u drugom pomoćnika.

pilovima, kojih ima po tri sa svake strane (*b*, *c*, *d*, *e*, *f*, *g*), ukupno dakle šest, a svršava polukružnom absidom (*a*). Orijentirana je od istoka prema zapadu, samo nešto malo ide više prema sjeveru. Sadašnja nova podžupska crkva istoga imena nešto je bolje orijentirana, kako se vidi na tlorisu, a stara podžupska crkva, koja je izgorjela god. 1875., bila je sagrađena na istom položaju sadašnje, naime tik uz staro-hrvatsku, t. j. tiču se malne perimetralnim zidom, starohrvatska južnim, a nova i novija sjevernim zidom. Vidi se, kada je bila staro-hrvatska porušena, da je njezino nagomilano kamenje priječilo, da se nova sagradi baš na istom mjestu, te je stoga bila nova do stare sagrađena.

Perimetralni zidovi staro-hrvatske crkve nisu bili svagdje sačuvani, ali se ipak našao svagdje podzidak pravih zidova. Isto tako može se reći i o pilovima. Prema svakom pilovu bio je contrefort ili četverokutna lizena, tako da su pobočne lađe imale 2·25 m. širine, a srednja 3·50 m. Proporcija, koja ima vladati po arhitektonskim pravilima glede širine glavne lađe naprama pobočnim, i ovdje je dakle sačuvana. Glavna lađa bila je obično široka još jedan put više nego pobočne. Dužina pako lađa od abside do vrata ulaza iznosi 11 m. Absida (*a*) ima 1·20 m udubine, a njezina tetiva iznosi 2·40 m. Do ove abside, na desnu gledaoca, u perimetralnom zidu, a prema desnim pilovima ima mali izdubak kao posve mala absida. Takovomu izdubku s druge strane nema traga, te se s toga nemože pomisliti ovdje na trichoru, ili baziliku na tri abside, odgovarajuće trim lađama crkve. Taj mali izdubak imao je po svoj prilici služiti kao ponara za potrebe crkve. Sva je prilika, da je nad pilovima *b*, *c*, *d*, *e*, bližim absidi, bila konična kuba. Osnova dakle ove bazilike bila je onaka, kakva je bila sv Eufemije u Spljetu iz god. 1069[1], sv. Nikole u Velom varošu Spljeta iz god. 1069[2], sv. Barbare u Trogiru[3] iz god. 1194[4] t j. crkva na tri broda i unakrst poprječnom središnjom čunjastom kubom. Stil je ovaj bio vladajući za ono doba u Dalmaciji. Kuba konična nije se iz vana vidila, nego je bila obla. Bazilika ima samo jedna vrata t. j. ona što vode u glavnu srednju lađu; pobočne lađe nemaju vrata. I ako su u starokršćanskim bazilikama bila obično troja vrata, odgovarajuća trim lađama, ipak to nije bilo uvijek i svagdje, te nalazimo mnogo bazilika samo sa jednim vratima i to još od najstarijih na pr. sv. Klementa u Rimu[5], sv. Pamakija u Porto[6], sv. Marije u Bethelemu[7]; kasnijih vijekova pako to nije običaj, naime jedna su sama vrata i to glavna[8]. Dapače i staro-kršćanska bazilika sv. Anastazija tangara u Marusincu u Solinu, na tri broda, imala je samo jedna vrata, i to u glavnoj lađi[9], jer na mjestu, gdje su imala biti ostala vrata, tu su dvije četverokutne prostorije. Bazilika pako u Manastirinama, sv. Dujma biskupa i mučenika i ostalih solinskih mučenika ima redovito troja vrata [10]. Ispred lađa naše bazilike ima (II) narteks t. j. mjesto u starim bazilikama, u kojem su stajali neofiti, katehumeni, pokornici i javni grješnici, a koje je u srednjem vijeku služilo također za istu svrhu, ali običajno za sastajalište prije ulaza u crkvu za službu božju. Ispred narteksa bila je opet druga prostorija, po prilici isto tako velika kao i prva, a to je atrium (III). Lijevo na podzidku u pravcu osi bazilike ležao je sarkofag kraljice Jelene (*C D*), licem napisa okrenut prema absidi crkve.

I ispred atrija bila je prostorija, nešto veća nego li dvije opisane, od koje je malne sama substrukcija sačuvana. Na desnu bilo, sva je prilika, mjesto za crkvene potrebe, valjda za krstionicu, a lijevo bila je prostorija nešto veća, koja je izlazila van zidova same bazilike *G—Z*. Sva je prilika, da je ovdje bio zvonik. U starokršćanskoj crkvenoj arhitekturi zvonik je bio samo u iznimnim slučajevima integralna čest bazilike; većina zvonika stoji o sebi u blizini bazilike[11]. Ali tekom vijekova zvonik se je stao približavati crkvi, pa u srednjem vijeku nalazimo

1 Sr. Eitelberger Mittelalterliche Kunstdenkmale Dalmatiens II. Aufl. Wien 1884. S. 293, 294; Vodja po Spljetu-Solinu str. 201. Ova je crkva god. 1877. postradala od požara.

2 Sr. Vodja po Spljetu i Solinu str. 208.

3 Vodja po Spljetu i Solinu str. 285 sl. Farlati Illyr. Sacr. IV. p 308; Celio Cega La Chiesa di Traù p. 55.

4 Eitelberger o. c. p. 295. Jackson-Boni Monumenti d'architettura della Dalmazia u Ateneo Veneto 1888. Vol. I. fasc 1—3 p 100 ss. Hauser A. Die Kunst in Dalmatien u Oesterr.-ungar. Revue 1887. pp. 33 ss.

5 Kraus Real-Encyclopaedie der christl. Alterthümer. I. p. 123. Holzinger Die altchristliche Architektur p 26.

6 Kraus Geschichte der christl. Kunst.

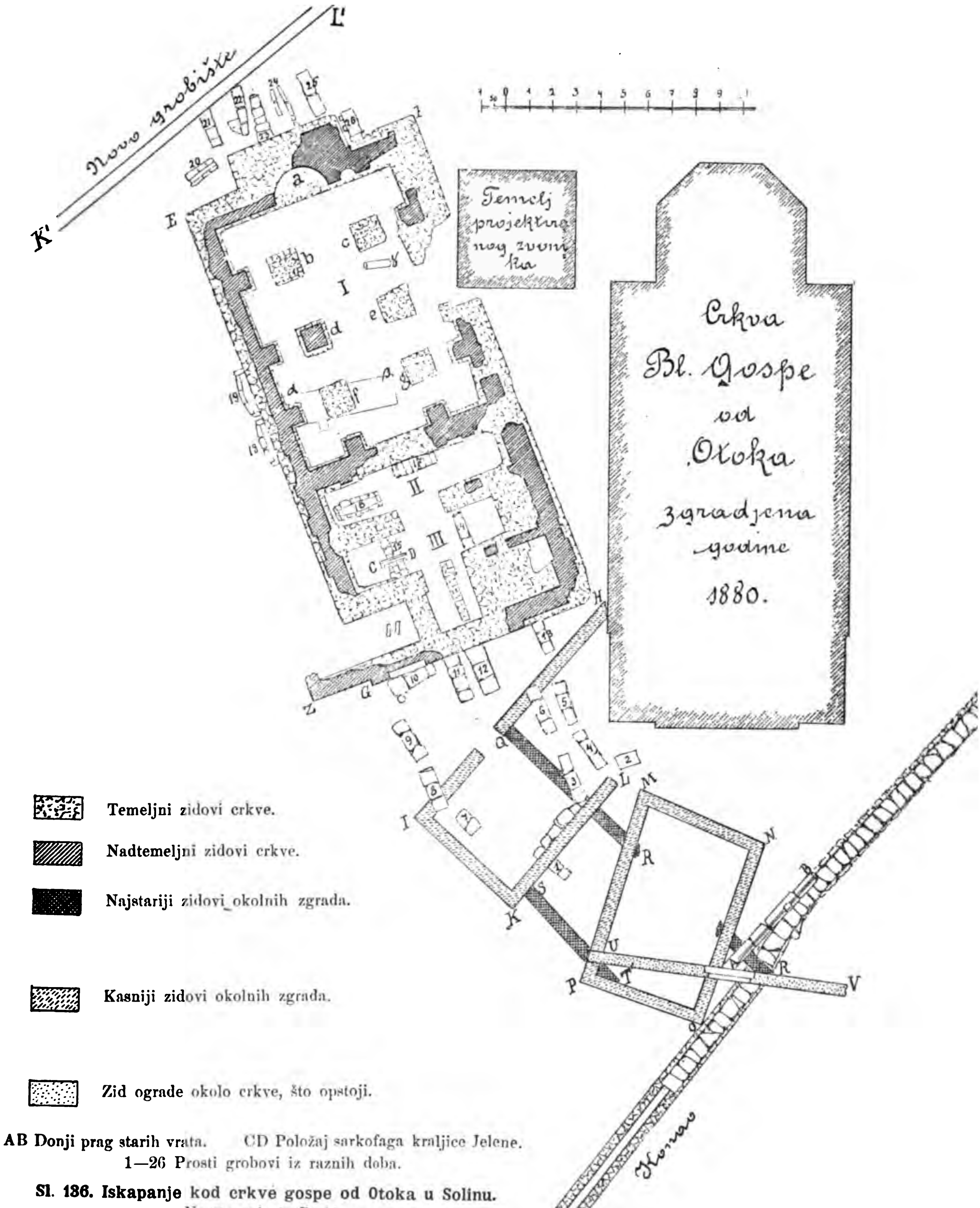
7 Idem p 299.

8 Sr. Cattaneo L'architettura in Italia dal secolo VI. al Mille str. 52. 121.

9 Bullettino di archeologia e storia Dalmata 1899. Tabl. I—II.

10 Bull. dalm 1886. Tabl. I; 1892. Tabla II; 1900. Tab. VII—VIII; Tab. XI.

11 Holtzinger Die altchristliche Architektur str. 203 sl.

Sl. 136. Iskapanje kod crkve gospe od Otoka u Solinu.
Nacrt prof. A. Bezića.

crkava sa zvonikom blizu i podalje. U malim crkvama zvonik zbog troška sačinjava integralni dio.

Cijela naša bazilika, uračunav lađe, narteks, atrij i recimo pridvorje, ima sa zidovima u dužini 23 m., a 10 m. u širini. Po tom nije baš niti malena bila. Sadašnja crkva Gospe od Otoka malo se razlikuje i u dužini i u širini od stare; ova ima u dužini izvanjskoj sa absidom 23 m. a u širini 10 m, a u dužini nutrnjoj sa absidom 21·60 m, a u širini 8·40 m, pa u ovoj ipak može stati okolo 500 duša. Naravno da je ova zadnja na jedan brod, dok je stara bila na tri broda, ali pošto pilovi i odjelni zidovi odnose prilično u prostoriji, staro-hrvatska mogla je sadržavati nešto manje duša. Ispred bazilike otkopalo se više prostorija iz raznoga doba. Zidovi zgrada *I, Q, H, K, L*, pa *M, N, O, P* i *U V* spadaju jednom razdoblju, a zidovi zgrade *Q, R, S, T* drugomu. Kako se vidi na nacrtu zidovi zgrade *I, H* i *K, L* idu dalje pod sadašnju crkvu Gospe od Otoka, te su morali biti porušeni kada se je ova god. 1880. gradila.

Po onomu što ćemo vidjeti, naime da su crkve u solinskom polju sv. Marije i sv. Stjepana bile izručene nekojim redovnicima, koji su u njima obavljali službu božju, nije trudno pogoditi i opredijeljenje ovih zgrada, naime da je ovo bio samostan Benediktinaca, koji su ovdje stanovali i svoju službu vršili. Poznato je iz povijesti, kako je silno bio rasprostranjen ovaj red u Dalmaciji, kako je kod naših vladara bio obljubljen, kako je u njihovim rukama bila sva tadašnja naobrazba[1]. I nedaleko odavle, u solinskom polju u Rižinicama, gdje je od društva „Bihaća" bio otkriven kneževski dvorac bana Trpimira, uz ulomak njegova napisa[2] bio je samostan redovnika[3]. Ali nije isključena niti misao, da bi ove zgrade ili dio njih mogle biti dvorac kraljeva, koji su u okolici imali svoje imanje, a koji se u listinama spominje (villa regalis). Naša Jelena bila bi se zadnjih godina života amo povukla, te je u crkvi ovoj bila i pokopana. Nisu se dalje mogla ovdje voditi iskapanja zbog nove podžupske crkve.

Tik uz ove zgrade, ali u smijeru poprječnom, otkopao se žlijeb, koji ide od sjevero-zapada prema jugo-istoku. Kraj ovoga žlijeba prema sjeverozapadu, zidan je lijepim pravilnim zidom od učetvorenoga sitnoga kamenja, s jedne i s druge strane. Po sredini ovih žlijeb je širok 50 cm. a dubok od 1·50 do 1·80 m. U dnu, s ove strane, u podanku žlijeba našlo se zemlje sive boje, kao taložina. Dalje pako prema jugo-istoku cio je žlijeb bio pokriven balvanima od modra kamena, porušenim na mjestima prema rijeci, dugim do 1·30 m., širokim od 50—90 cm., a debelim 0·20 m. S ove strane, pošto se zemljište obara prema rukavu rijeke, dva zida žlijeba, valjda uslijed slaba temelja, prignula se jedan prema drugomu. U cijelom pako žlijebu našlo se u taložini mnogo hrbina starinskih rimskih predmeta, kano bakrena novca loše sačuvana, hrbina glinenoga posuđa, ulomaka ornamentalnih, ulomak basreliefa, hrbina rimske staklarije, živinskih kostiju itd.

Kojih 15 m. daleko od vrutka žive pitke vode zvana „Gospin bunarić", prema sjeverozapadu, nestaje traga ovomu žlijebu, i to baš ondje, gdje se mala visočina Gospine livade obara prema rijeci. Sva je prilika, da se je ovdje zemljište, jer od rijeke podrovano, prosjelo, a s njim i zidovi ovoga žlijeba. Ili su, kada se zemljište ugnulo, zidovi ostali na površju, te bili od ljudske ruke porušeni i raznešeni. Kod „Gospina bunarića" vide se na dva mjesta odrtine zida, koje bi mogle biti ostanci žlijeba.

I prema jugo-istoku ovaj žlijeb prestaje, ali tik uz rub rukava rijeke, korita Jankove mlinice.

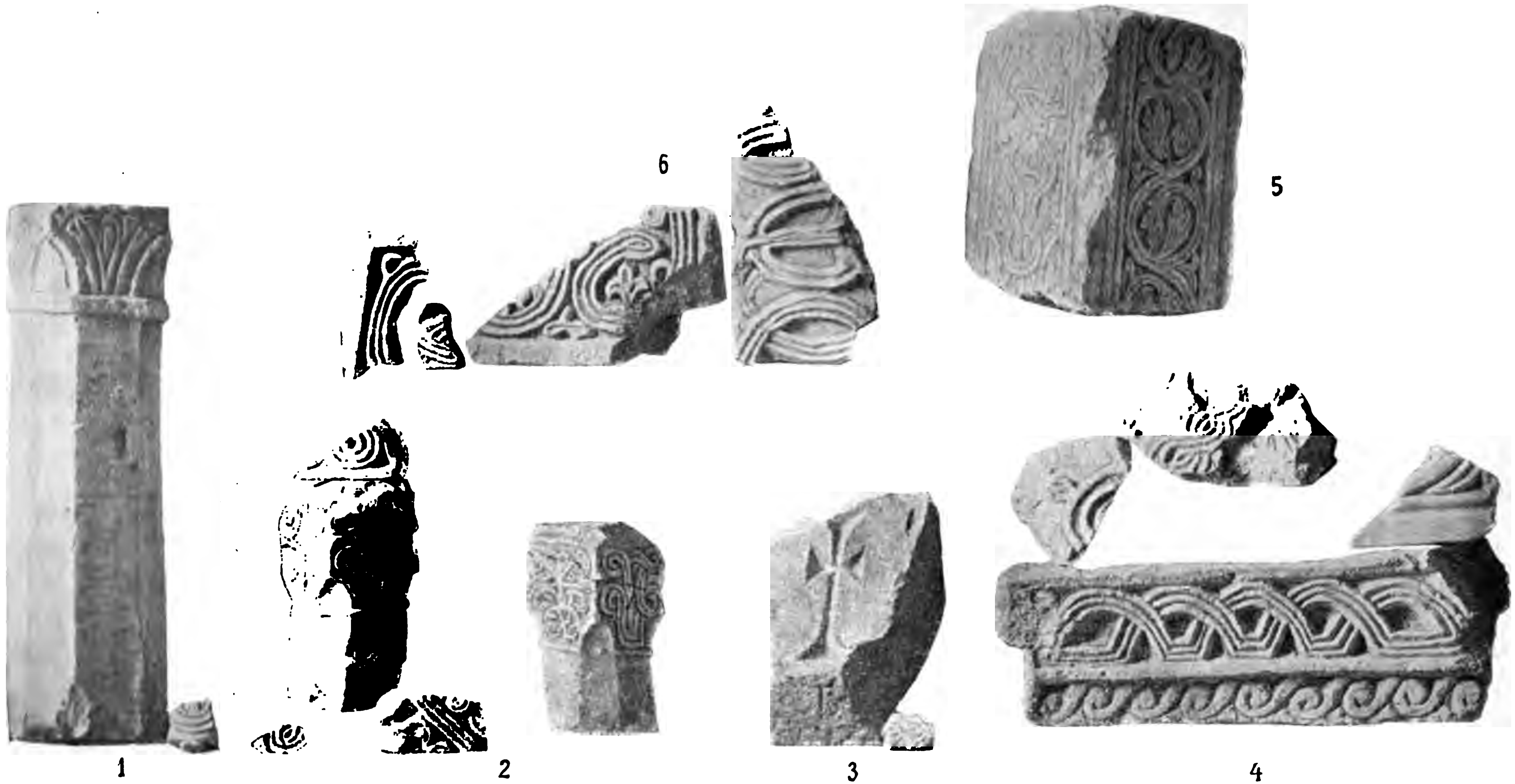
Nije lako pogoditi, čemu je služio ovaj žlijeb, koji je bez sumnje spajao dva rukava rijeke Jadra. Nameće se misao, da je mogao biti korito vode, koja je tjerala mline, jer i s jedne i s druge strane ima sada dovoljne strmine za vodu. Ali s druge strane, u staro doba zemljište nije ovdje imalo ovako površje. Pa ovako lijepi žlijeb za kanal vode za mline, gdje na 100 metara i manje na sve strane teče rijeka Jader u širokim rukavima, na kojim su još i dandanas veoma stare mlinice, isključivalo bi ovu misao. Okolnost pako da se je u cijeloj dužini ovoga žlijeba našlo u dnu svakojakih hrbina rimskih predmeta, isključuje misao, da bi ovaj žlijeb mogao biti iz doba hrvatske narodne dinastije *A* i konštrukcija njegovih zidova, lijepa i pravilna, rimska je a ne kasnija radnja. Osobito položaj ovoga žlijeba prema zgradama iz kasnijega doba, koje su se nanj nametnule, isprekrižale ga u više pravaca, potvrđuje ovu misao, da je naime ovaj žlijeb rimska radnja. Ovo bi mnijenje potvrdivalo to, što se na ovom žlijebu nalazi u *A B* doljnji prag starinskih vrata, iz doba hrvatskoga.

---

1 Rački Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stolj. u Radu jugosl. akademije LXX. Crkva hrvatska str. 68 sl.

2 „Bihać" hrv. društvo za istraživanje domaće povijesti. Zadar 1896. II. Izvješće str. 21 sl.

3 Ibid. str. 26. Bullettino di archeol. e stor. dalm. 1891. str. 84 sl.

Sl. 187. Starohrvatski arhitektonski ulomci, nađeni kod crkve Gospe od Otoka u Solinu.

Na jugo-zapadu ovih zgrada bi otkriven skup zidova, kojim nebi imalo biti trudno opredijeliti svrhu. Ti su zidovi kao ograda maloga bunarića žive vode i ograda valjda drugih potreba gospodarske naravi. U bunariću, koji je, sudeći po svemu, središte ovih zgrada, kada je bio otkriven i pročišćen, vrela je živa, bistra, pitka voda Mnijenja sam, da je ovaj bunarić služio samostanu i drugim eventualnim stanovima, a to sudim po analogiji sadašnjega običaja u Solinu glede pitke vode. Poznato je, da je u rijeki Jadru dobra, pitka voda, tako da je car Dioklecijan za svoju palaču u Spljetu sagradio početkom IV. vijeka veličanstven vodovod od izvora ove rijeke, u dužini od 9 kil., koji je iza stoljetnoga zanemarenja bio opet god. 1878. popravljen i svojoj prvotnoj svrhi povraćen[1]. Nego rijeka Jader mutna je prigodom kiša, ne samo u toku, nego i u samom vrelu[2], pa stoga Solinjani dandanas u ovakim prigodama nju ne piju, nego crpe vodu na Gospinu bunariću t. j. na izvoru mlaza iste vode na malo metara od same rijeke, koja se nikada ne pomuti, nego je uvijek bistra. Bunarić prekopan god. 1898. na samih 30 m. od Gospina bunarića bio je po ovom zdenac, iz koga je samostan crpio vodu, te je bio za ovu svrhu sagrađen. A to bi potvrdio i način gradnje ovoga bunarića: naime od dna prema vrhu se je pomalo suživao. Ovakih bunarića opaziti je iz najstarijega našega doba u sjevernoj Dalmaciji, a sliče i turskim iz kasnijega doba.

Posve se je malo arhitektonskih ulomaka našlo u svim ovim zgradama. Od povećih nije nego ulomak stupa od vapnenca visok 1·00 m. u promjeru 0·37., koji se je našao među prvim i drugim pilovom od abside (γ na tlorisu), a bio je podignut i ostavljen na mjestu. Svi ostali arhitektonski komadi naslikani su na slici 137. Br. 1. prikazuje stupić šestouglasti sa kapitelom, koji je do god 1898. bio usađen u zemlju ispred vrata crkve, kako je gore rečeno. Br. 5., koji je do ove godine bio uzidan kao prosti materijal u zid ograde crkvene na desnu, obrađen je na dvije strane, a mogao je biti ulomak arhitrava. Ures mu naliči onomu na pluteju sv. Marije u Trastevere iz IX. vijeka[3]. Osobito je lijep ulomak šestouglastog stupića br. 2. sa kapitelom izrađenim raznolikim ornamentom na sve četiri strane. Prilično je, da je ovaj stupić bio od ciborija oltara. Ostali su komadi što arhitektonski što uresni. Uprav je začudno, koliko se je malo ovih ulomaka našlo kod ovoga iskapanja! To se ne da drugačije protumačiti, nego tim, što je crkva ležala posve plitko ispod površine zemlje, te ono što nije prigodom njezina porušenja od ognja postradalo, to je kasnije bilo raznešeno i tko zna kako upotrebljeno.

Ispod zgrada ispred crkve otkopano je trinaest grobova, a u atriju bazilike samo dva, br. 15. rimski grob od opeka na krov ispod sarkofaga kraljice Jelene, a prema ovomu br. 14. vas porušen od žilja dvajuh drevnih dubova. U nartheksu našasti su br. 16. i 17. Svi su ovi grobovi veoma obični i sastojali su od više kamenih ploča obzidanih naokolo, malo visokih, pokrivenih običnom pločom. Jedini grob pod br. 17. rek bi da je bio nešto bolji, bile su mu nešto pravilnije i bolje tesane ploče, a kostur dobro sačuvan. Grobovi pako br. 18. i 19. uza sjeverni perimetralni zid bazilike, kao što i grobovi br. 20—26 na istoku abside bazilike, bili su kao i oni ispred crkve. Nema sumnje, da su svi ovi grobovi izim dvajuh br. 1. i br. 15., koji su rimski, iz kasnijega doba. Već je bilo opaženo, da su se do nazad malo godina Solinjani u nekojim iznimnim prigodama sve do zadnjih godina, kao na pr. prigodom epidemičnih ili priljepčivih bolesti, ovuda pokapali. I sama okolnost, da je jedan grob (br. 20.) na istoku bazilike bio sazidan od ulomaka iz hrvatkoga doba jasno svjedoči, da su ovi grobovi iz kasnijega doba. Stariji grobovi dakle nebi bili nego li br. 1. koji leži ispod zida *K. L*, i br. 15. grob rimski ispod sarkofaga kraljice Jelene. Ova dva stoje u jednakoj dubini i najdubljoj. Sarkofag kraljice Jelene *C—D* jedini je sigurni iz hrvatskoga doba.

Svagdje u otkopanom prostoru naišlo se na veće i manje svakovrsne predmete iz rimskoga doba. Utisak, koji je ovaj položaj činio na onoga, koji poznaje pobliže ruševine rimskoga grada Salone i okolice mu, jest, da je i na ovom mjestu opstojalo koje obitavalište ljudsko za doba rimsko. I ne računajući silu manjih predmeta rimskih za domaću porabu, o kojim je gore bilo govora, našlo se je više predmeta povećih, kano nadgrobnih napisa,[4] glavica kipića i glava pasa,[5] više

1 Vodja po Spljetu i Solinu str. 78.

2 Ovo sam višekrat sam opazio, a prof. A. Bezić kao općinski inžinir (od god. 1880—1890) višekrat je ovo na samom izvoru opazio i sada mi ovo potvrduje.

3 Cattaneo L'architettura in Italia p. 158.

4 Uvršteni pod br. 2650 *A* (Bull. dalm. 1898 str. 201), 2651 (Bull. dalm. 1898 str. 202), 2652 (Bull. dalm. 1898 str. 202), 2654 (Bull. dalm. 1898 str. 202), 2655 (Bull. dalm. 1898 str. 203) kataloga *A* napisa c. k. arheol. muzeja u Spljetu.

5 Uvrštena pod br. 142 i pod br. 113 Kat. C c. k. arheol. muzeja u Spljetu.

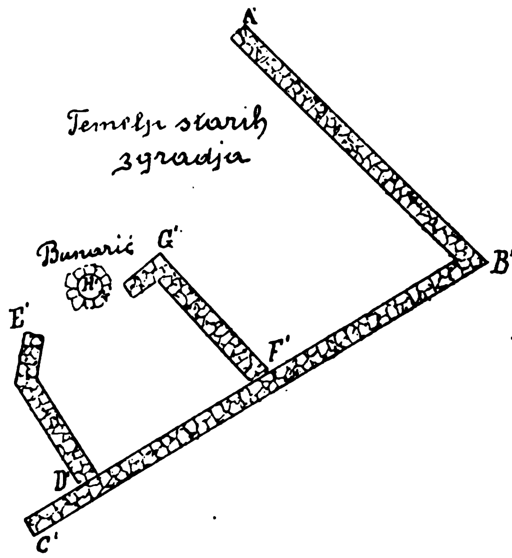
komada basrelijefa[1], više komada arhitektonskih, kano kapitel i baza[2], više komada opeka od krova sa pečatom tvornice Pansiana[3], ulomaka posuđa[4], dvije glinene svjetiljke[5], silu ukosnica od bjelokosti razbijenih i slomljenih, a među ovim manjkava posudica od bjelokosti[6]. Sve to daje nekim temeljom nagoviještati, da se je za rimsko doba ovdje stanovalo, a kasnije i Hrvati tu se nastanili. A ovoj prvoj rimskoj naselbini mogao bi pripadati gore opisani kanal vode ili žlijeb a valjda i onaj bunarić za vodu.

Svi arhitektonski i ornamentalni ulomci ovdje našasti iz X su vijeka. A i da nemamo povjesničkih sigurnih dokaza, naime datiranoga napisa kraljice Jelene, da su svi ovi predmeti iz X v., njihova radnja bila bi nam zato siguran dokaz. I kapiteli i svi arhitektonski ulomci ovdje našasti odaju X—XI vijek. Dosta je baciti pogled na ovake spomenike nađene ovo zadnjih godina u solinskom i kninskom polju[7]. Ali napis kraljice Jelene, iz god. 976, to nam jasno svjedoči. Dapače on nam ima biti unaprijeda izhodište za tačno opredijeljenje i arhitekture i ornamentike za doba hrvatske narodne dinastije.

II. Iz prošlosti crkve.

Između svih zemalja hrvatskih jedina Dalmacija može se podičiti, da bijaše odabranim boravkom vladara hrvatskih narodne krvi, a predjel između Trogira i Spljeta kao da im bijaše nada sve mio. Tu su se ponosito podizali dvorci kraljeva i banova naših i tu nam je tražiti i grobove njihove i po predaji i po povjesnim spomenicima. A drugačije niti je moglo da bude. Kulturno središte doseljenih Hrvata moglo se nastaviti samo na središte propadajuće latinske kulture; Salona rimska sa svojom krasnom okolicom, morala je postati kulturnim i političkim središtem Hrvata.

Kada su oci naši završili svoju seobu u prvo polovici VII. vijeka i u većem dijelu primili sv. krst, stadoše i oni po primjeru ostalih naroda zidati crkve i samostane, te osnivati zadužbine za pokoj duše. Brojne isprave te davne prošlosti naše jasnim slovom nam svjedoče, da osobito kraj od Trogira do Spljeta, ubavo ovo primorje, bijaše posuto tim spomenicima iz prvoga početka kulturnoga života našega[8].

Sl. 138. Temelji starih zgrada kod crkve Gospe od Otoka u Solinu.

Po praksi sredovječnoj u takovim crkvama, kod takovih zadužbina imaju se tražiti i grobnice njihovih osnivača. Isprava sinovca Petra Krešimira, slaboga Stjepana II. to nam sjajno potvrduje. U njoj se čita, da je u samostanu sv. Stjepana de Pinis (pod borovima), na jugozapadu Spljeta, gdje je danas općinsko groblje, „odabrao sebi svoju grobnicu, preporučivši se molitvi samostanaca[9]“. A razne druge isprave kao i svjedočanstva Tome arcidakona iz XIII v. jamče nam bistrim slovom, da se u crkvama sv. Marije So-

[1] Uvršteni pod br. 247 D—254 D i pod br. 261 Kat. D basrelijefa c. k. arheol. muzeja u Spljetu.

[2] Uvršteni pod br. 322 i 323 E Kat. E. arhitektonskih ulomaka c. k. arheol muzeja u Spljetu.

[3] Uvršteni pod br. 643—645, 663 kat. F a) Opeka itd. c. k. arheol. muzeja u Spljetu

[4] Uvršteni pod br. 585—586 Kat. F b) Posuda itd. c. k. arheol. muzeja.

[5] Uvrštene pod br. 673, 676 Kat. F c) Svjetiljaka c. k. arheol. muzeja. Prva sa pijevcem, a druga sa pečatom tvornice C· DESSI.

[6] Uvrštena pod br. 1053 Kat. K. Kosti itd c. k. arheol. muzeja u Spljetu.

[7] Bulić-Hrvatski spomenici u kninskoj okolici uz ostale suvremene dalmatinske iz dobe narodne hrvatske dinastije Zagreb 1888 Tabl. III—XVIII; Starohrvatska Prosvjeta passim; Izvještaje „Bihaća“.

[8] Rad jugoslav. akademije 126 str. 190, Poziv i Pravila „Bihaća“, hrvatskoga društva za istraživanje domaće povjesti u Spljetu. 1894 str. 3 sl.; I Izvješće „Bihaća“ str. 8 sl.

[9] Rački Documenta str. 119: „atque ibi deposui omnem dignitatem meam et ibi elegi sepulchrum meum, recomendando me orationi eiusdem monasterii abbatio“.

linske i sv. Stjepana nalažahu grobnice mnogih narodnih naših kraljeva i kraljica[1].

Ona se crkva spominje višekrat u ispravama i kod sredovječnih pisaca pod nazivom sv. Marije od Otoka. Tu je crkvu kralj Zvonimir 1078. na ninskom saboru povratio prvostolnici sv Dujma ujedno sa crkvom sv. Stjepana[2], jer ju je valjda bila zamijenila ili izgubila. A prvi kralj iz Arpadove kuće Koloman, kad je 5. lipnja 1103 potvrdio spljetskomu nadbiskupu nadbiskupu posjed crkve sv. Marije, koja je u Solinu, sa svim pripacima i sa svim dohocima od mlinica[4]. Jednako je i kralj Gejza II. 4. svibnja 1143 potvrdio nadbiskupu Gaudiju posjed „Sv. Marije od Otoka" uz rijeku solinskoga grada, sa svim pripacima, slugama, ali ne mlinovima[5] Klement III papa, podijeljujuć nadbiskupu spljetskomu Petru dne 13 ožujka god. 1191. nadbiskupski plašt, u opseg nadbiskupije, koji mu naznačuje, ubraja također crkvu sv. Marije u Solinu sa

Sl. 139. Ostanci stare crkve Gospe od Otoka u Solinu.

Krešenciju sve predašnje darovnice, izričito napominje uz ostale i crkvu Sv. Marije Solinske[3]. I Bela II god. 1138 potvrđuje Gaudiju, spljetskomu mlinovima i svim pripacima[6]. Ova se crkva ko-

[1] Historia Salonitana edid. Rački str. 55.

[2] Rački Docum. str. 213 ... „illustris vir Demetrius cognomento Svinimir, rex Chroatorum, restituit ecclesiae sancti Domnii ecclesias sancti Stephani et sanctae Mariae in Salona cum omnibus earum bonis". Ibidem nr. 98, p. 114.

[3] Kukuljević Codex diplomaticus, II p. 8. Farlati Ill. sacr. III. str. 164 . . . „confirmamus auctoritate regia ... ecclesias sancte Marie de Salona et sancti Stephani ... cum omnibus pertinentiis earundem".

[4] Kukuljević Cod. dipl. II p. 31 Farlati Ill. sacr. III p. 173 ... „do ecclesie Spalatensi et tibi Gaudio predicte matris ecclesie archiepiscopo, ecclesiam sancte Marie, que est Salone, cum omnibus appendiciis suis, tam mobilium, quam immobilium rerum et cum molendinorum redditibus".

[5] Farlati Ill. sac. III str. 173, 2; Kukuljević Cod. dipl. II p. 35 ... „Confirmo ecclesie spalatensi et tibi Gaudine, archiepiscope, ecclesiam sancte Marie, que iuxta rivum salonitane civitatis est posita, cum omnibus suis appendiciis, tam in terris, quam in vineis atque hominibus, sine molendinis".

[6] Kukuljević Cod. dipl. II p. 162; Farlati

načno spominje u kupoprodajnom dokumentu nekoga Ivana sina Ratinova, kojim prodaje između 1. siječnja i 28. ožujka god. 1193 samostanu sv. Stjepana u Solinu neko zemljište ležeće u Solinu iza crkve sv. Marije[1].

U reambulaciji dobara spljetske crkve, učinjenoj god. 1397 pod nadbiskupom Andrijom Gualdo, dolazi crkva sv. Marije od Otoka dva krat imenovana[2]. I u reambulaciji učinjenoj iste god. 1397, koja je prvu popravljala i popunjivala, ista se crkva sv. Marije od Otoka spominje[3].

Nego uz crkvu sv. Marije od Otoka u Solinu spominje se u starim poveljama i samostan, uz redovnike, čuvare crkve i grobova bijaše tu i vladarski dvorac „villa regalis". U njem je bez sumnje boravio kralj Zvonimir. U regestu god. 1076—1078 čita se, da je kralj Zvonimir darovao Mariji, opatici samostana sv. Benedikta zemljište Pustica u Lažanima, i da je ovo bilo učinjeno u „kraljevskom dvorcu, u kojem mjestu leži crkva sv. Marije". „Inter quos quaedam sanctimonalium mater, Maria uidelicet, cenobii sancti Benedicti, in sollempnitate consecracionis ecclesie nostri episcopatus, sancte Marie uocabulo, auxilium immo subsidium memorati cenobii a nobis perquirens et regali throno cum suis quibusdam sororibus coram nobis astitit. Unde consultu omnium seruorum dei et nobilium nostrorum, qui gracia dei dicte solempnitati aduenerant, propensione et uoluntate prefate abbatisse et quia locus territorii eidem monasterio contiguus uidebatur, nostra regali potestate, quod Pustiza nominatur, perpetuo iure possidendum sibi inuiolabiliter concessimus in Lazani[4]. Actum est hoc in uilla regali, quo in loco iam dicta ecclesia sancte Marie (sita uidetur, his) coram testibus. in primis coram Laurencio uenera(bili) archiepiscopo, Petro chroatensi episcopo" etc. Ova povelja nije izdana u Kninu, kako to Farlati[5] stavlja, nego u Solinu, kako se još razgovjetno čita na samom izvorniku, koji se sada čuva u regnikolarnom arkivu u Zagrebu i kao što se to po samomu tekstu, koji smo navlaš u cjelini naveli, razabire, te crkvu sv. Marije, o kojoj se ovdje govori, i njoj blizi kraljevski dvorac nije moguće staviti u Knin, nego izvjesno u solinsko polje i to baš na ostrviću Gospe od Otoka. Da je ovo ovako, proizlazi također jasno i iz dokumenta, kojim Stjepan II. potvrđuje god. 1088/89 ovu darovštinu, u kojem se razabire, da je ova crkva bila u Solinu a ne u Kninu[6].

Najvažniji spomen crkve Gospe od Otoka je onaj domaćeg pisca Tome arcidakona († 1268) u njegovoj Solinskoj povijesti. Pripovijeda on naime, da je kralj Zvonimir na ninskom saboru god. 1078. povratio prvostolnoj crkvi sv. Dujma crkvu sv. Stjepana i sv. Marije solinske, koju da je sagradila neka kraljica Jelena. Te crkve da su obzirom na kraljevske grobnice, što se u njima nalažahu, bile izručene nekojim redovnicima, koji su u njima obavljali službu božju[7]. Arcidakon Toma dakle ili po predaji

Ill. sacr. III str. 223 . . . „et territorium de . . . ecclesiam s. Marie in Salona cum molendinis, aquimolliis et omnibus pertinentiis suis". Aquimollia jest molendinum aquaticum t. j. mlin na vodu. Sr. Ducange Glossarium mediae et infimae latinitatis s. v.

[1] Kukuljević Cod. dipl. II str. 166: „ . . . qualmente io Giovanni figliolo del quondam Ratina ho uenduto all' abbate Isach di S. Stefano . . . una calavagia posta in Salona dopo la chiesa di S. Maria d' Atago. Nije trudno uviditi, da je ovo d' Atago pokvareno od Otoka. Nebih znao što je „calavagia" (koju riječ ne nalazim u nijednom rječniku, koji su mi pri ruci); valjda je kaljavadja hrvatska riječ od kal, kalj i vaditi t. j. mjesto, gdje se vadio kal ili mrlje s odijela, dakle stupa.

[2] Farlati Ill. sacr. III p. 340. X. „Item terram et totam insulam S. Mariae de Otoch cum omnibus scupellis et aquimolliis, seu insulis parvis et pertinentiis intra fluvium Salonae positis". Na istoj strani: „XI Item terras predictae Ecclesiae S. Mariae de Otoch infra fluvium Salonae positae".

[3] Farlati Ill. sacr. III str 345. LIX. Item in supradicto fluvio Salonae, et aquaeductu super insula et scupellis et aquimolliis territorii Ecclesiae Sanctae Mariae de Otoch, mensae archiepiscopalis".

[4] I dandanas položaj poviše sela Gomilice u kaštelanskom polju zove se Lažani. Ovaj položaj višekrat dolazi u našim dokumentima pod imenom Lazani ili Lasani. Sr. Index personarum, locorum etc. u Račkovim Documenta s. v.

[5] Farlati Ill. sacr. III. 155 bez temelja tvrdi, da je to biskupska kninska crkva sv. Marije i to tek za Zvonimira prvikrat posvećena. Već smo imali prigode opaziti (Hrv. spom. u kninskoj okolici str. 11 Op. 2) da sollemnitas consecrationis, o kojoj se u regestu govori, nije nego godišnjica posvećenja crkve, a ne prvo posvećenje. Lučić de regno Dalm. Chroat lib. II cap. XVI Regest god 1072. Kukuljević Cod. dipl. I p. 154 stavlja upravo, da je rečeni regest izdan u Solinu; Rački (Docum.) u kronologičnom kazalu p XXXI stavlja ga također „Salonae", a u tekstu „Tinnini", što nije nego tiskarska pogrješka, kako je to već i Milinović opazio; Viestnik IV p. 48.

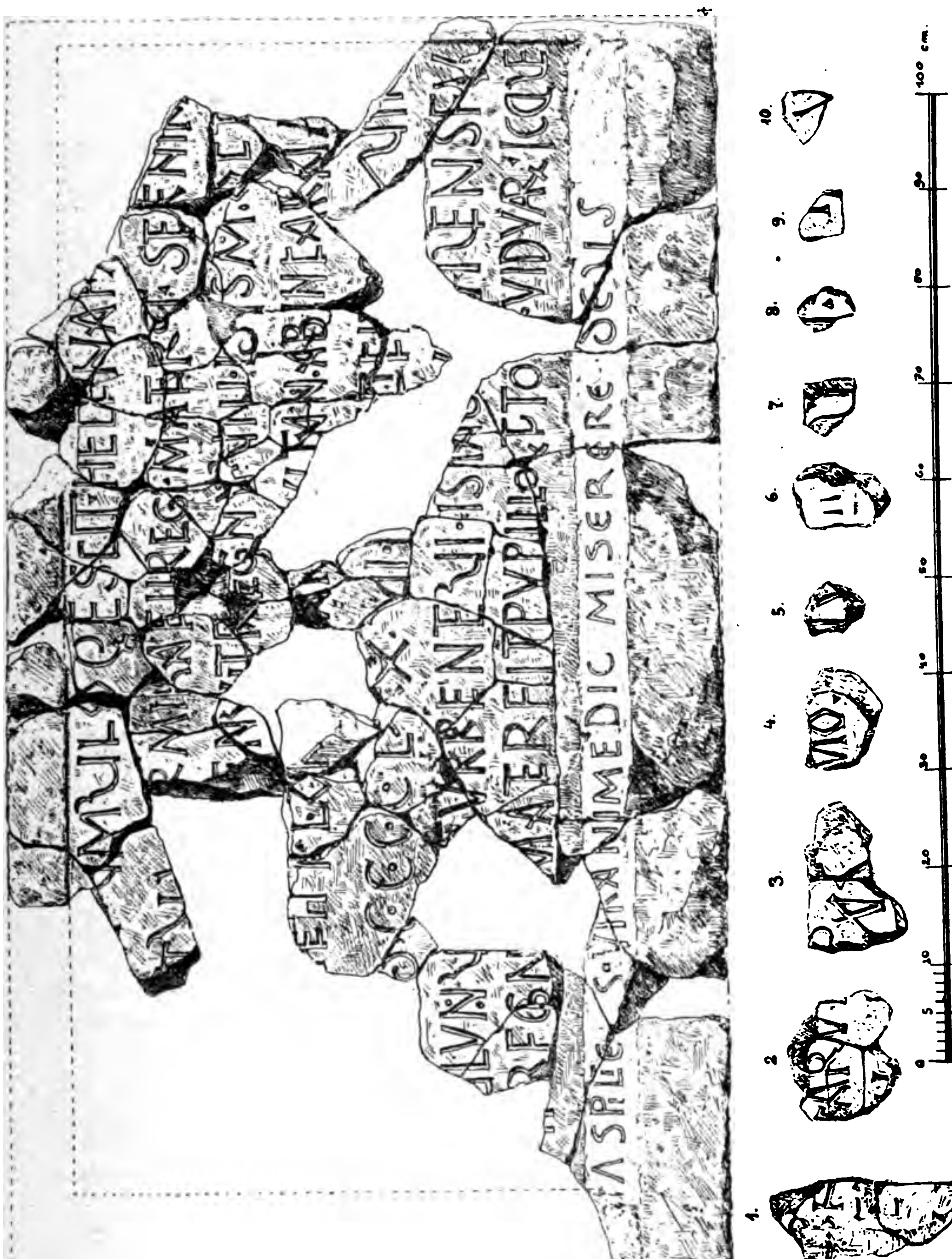
[6] Rački Docum. p. 148

[7] Hist. Salonitana str. 55: „His temporibus celebrata fuit sinodus in ciuitate nonensi sub Johanne cardinali apostolice sedis legato. Ubi proclamationem faciente Laurentio archiepiscopo

*

Sl. 140. Nadgrobni napis hrvatske kraljice Jelene od godine 976. Po fotografiji.

Sl. 141. Nadgrobni napis hrvatske kraljice Jelene od godine 976. Nacrt građevnoga savjetnika Ć. Ivekovića.

ili iz spisa nadbiskupskih i kaptolskih, kojima on razpolagaše, svjedoči, da je crkvu sv. Marije solinske sazidala kraljica Jelena. Ob ovoj crkvi imademo i jednu bilješku na rukopisu Tomine povijesti, sačuvanom u obitelji knezova Fanfogna-Garagnin u Trogiru. Bilješka je iz god. 1716, a u njoj stoji isto, što u Tomi, s dodatkom, da je uz crkvu opstojao i samostan. Nadalje se u bilješci veli, da su samostan i crkva opstojali do provale Turaka, a u doba, kada je bilješka napisana, da na mjestu stare bazilike opstoji malena crkvica, ovisna od župske crkve vranjičke[1].

Ako složimo ove vijesti s prvima, moramo izvesti, da su sve suglasne i da je Toma crkvu sv. Marije i samostan vidio, pošto je oboje opstojalo do provale Turaka, da je pročitao valjda i napis na grobu Jelene, dapače da mu je on mogao biti povodom, da općenito napiše, da su se u toj crkvi pokapali hrvatski kraljevi i kraljice, premda je moguće, da je on vidio samo Jelenin sarkofag u atriju crkve.

Ova povjesnička svjedočanstva slažu se posvema i sa narodnom predajom. I dandanas ovaj položaj zove se Gospin otok, a i sama crkva zove se Gospe od Otoka, ne samo u Solinu, nego i u cijeloj dalmatinskoj Zagori. Solinjanin, kada hoće da se kune, kaže „tako mi one u Otoku" t. j. blažene Gospe, ne imenujući ime Marijino iz nekoga strahopočitanja i cijeneći, da mu je ovako zakletva manje grješna.

Kada se uvaže sva ova svjedočanstva, priznati je, da je bila veoma sretna misao društva „Bihaća", da se ova znamenita točka naše prošlosti istraži, što se je zbilo zadnjih dana mjeseca kolovoza god. 1898, kako je to u dnevniku iskopina bilo opširno rečeno.

III. Napis kraljice Jelene.

Sarkofag, na kom je napis kraljice Jelene, jest od dalmatinskoga vapnenca (calcaris) kamena, od koga se od vajkada, za grčko i rimsko doba, pa i za srednje, novo i novije, u cijeloj Dalmaciji prave svakojake grobnice i napisi svake vrsti. Bi našast u atriju bazilike (br. III na sl. 136 u položaju *C—D*, licem okrenutim prema crkvi, u površju od dva m², vas u komadima i razbacan, a uz to tako trošan, da čini utisak, da je bio razlupan i da je od ognja stradao. Opaža se naime na licu napisa crnih ljaga od vatre. Prigodom pako sastavljanja pojedinih ulomaka, kada ih je trebalo cementom priljepljivati, kamen već izgoren na po, pod akcijom vode i vlage, vrio je kano klak, koji se gasi. Napis bi našast u 90 što većih što manjih ulomaka. Pošlo je za rukom, većinom već odmah iza našašća, sastaviti u oveće skupine 76 komada, dočim 14 sastavljenih u 10 ulomaka, većinom malih, nije bilo moguće unijeti u cjelinu. (Vidi sliku 140 po fotografiji, a sliku 141 po nacrtu). Dužina ili širina cijeloga sarkofaga, što opstoji, jest 1·25 m. Cijela visina iznosi 0·76 m. na desnoj strani, a na lijevoj 0·74 m., dočim dužina ogledala napisa od ruba do ruba iznosi 1·16 m, a visina na desnoj strani 0·58 m., na lijevoj 0·56 cm. U vrhu je rub samo djelomice sačuvan, dočim u podanku sasvim izim u nekojim malim pukotinama Ne opstoji rub na lijevoj strani u svoj visini, a na desnoj samo malo pokraj predzadnje brazde i treće odozdo u visini od 0 12 m. U priloženoj ilustraciji po fotografiji ovo se ne razabire, dočim u slici po nacrtu to se lijepo opaža Da je cijela visina napisa iznosila 0·76 m. dokazom je okolnost, što se ulomci od vrha pa do podanka potpuno slažu.

illustris uir Demetrius, cognomento Suinimir, rex Chroatorum, restituit Ecclesie sancti Domnii ecclesias sancti Stephani et sancte Marie in Salona cum omnibus earum bonis. Has siquidem ecclesias edificauit et dotauit quedam Helena regina, donans eas Spalatine sedi iure perpetuo possidendas. Que ob reuerentiam regalium sepulcrorum concesse fuerant quibusdam regularibus ad tempus, qui assidue in eis officiorum ministeria exercebant".

[1] „San Stefano di Salona, detto con per distinguerlo de altro s. Stefano (de Pinis) e perchè fu fabbricato tra le ruine di quella città. La chiesa si fondò da Elena, moglie di Mislao duce di Croazia, intorno all' a. 830. In questa si sepellivano li principi e le principesse della casa ducale, e poi regia, la quale nel contado di Clissa presso Salona ebbe per lo più residenza" (p. 56). „S. Maria di Salona fu pure edificata dalla principissa Elena, che l'arcidiacono onora col nome di regina; e credesi che potesse essere su le ruine di S. Maria, che fù la prima chiesa e poi il domo di Salona. Ivi pure sono sepeliti de' principi del sangue e della corte, sinchè fu fissa nel contado di Clissa, perciò anche ivi fu edificato un altro monistero per l'oggetto accennato. Ma e prima e dopo la parrocchia fu appoggiata alla immediata dipendenza degli arcivescovi. Fino all' invasione dei Turchi furono in piedi questi monisteri, con le loro basiliche; ora di sta. Maria è rimasta una piccola chiesa, la quale è un appendice alla parochiale di Vragnizza" (p. 57). Ovu sam bilješku ovako prepisao dne 2/XII god. 1898 iz smotka rukopisa u knjižnici Fanfogna-Garagnin u Trogiru, koji nosi naslov VIII Salonitana et Spalatensia p. 56 retro. Sa nekojim malim inačicama tiskana je na str. 487 Documenta Račkovih.

To se opaža, ako se neprekidno slijedi okom osobito na desnoj ruci od vrha pa dole ili obratno. Razlika od 2 cm. u visini sarkofaga na lijevoj ruci od desne, koja se opaža na sl. 140, a ne na onoj 141, može se valjda tim protumačiti, što se pri sastavljanju pojedinih ulomaka umećalo na lijevoj ruci više cementa, nego na desnoj, po čem za 2 cm. cijeli se sarkofag na ovu desnu ruku nagnuo, a na lijevu dosljedno odskočio. Ali i velika praznina među ulomcima na desnoj ruci čini, da ovi nešto padaju, a opet na desnoj ruci ulomci rek bi da se bolje priljubljivaju, nego li na lijevoj, pa dosljedno na ovoj zadnjoj napis odskače u visini za 2 cm. Nego nije ni mogućnost isključena, da je napis već s početka bio malko nakriv. Kada bi se ispunile ulomcima one rupe prema desnoj ruci, valjda bi se ovaj kraj napisa podigao.

I gornji i donji rub sarkofaga nije konačno izgladen. Na gornjem rubu vidi se straga, ali ne na slikama, u dužini od 23 cm. podignut mali rub u visini od 15 mm., što je služilo, da se pokrivalo sarkofaga bolje priljubi i zatvori.

Dubina sarkofaga u boku, ne da se označiti, jer nema dovoljno podataka. Sakupila su se u blizini četiri komada podanka sarkofaga i još više komada, koji istomu spadaju negdje straga, ali nije sigurno gdje. Kako se vidi fali još mnogo komada kamena ovoga sarkofaga, ne samo pisana nego i nepisana Rek bi po ovim mjerama i proporcijama, da je sarkofag bio malen za odraslu osobu. Prividno dà, nu treba uzeti u obzir, da je sarkofag nepotpun na desnoj i lijevoj strani i da se to ne da točno popuniti. Uz to je opaziti, da je bio običaj kod Rimljana ne polagati mrtvaca ležečke u sarkofag, nego donekle naslonjena na jednu ili drugu stranu podanka, koje su bile malko podignute, tako da je mrtvac na po sjedečke ležao; strana podignuta sarkofaga služila mrtvacu kano uzglavlje. To se opaža u stotinama rimskih sarkofaga to poganskih to kršćanskih, koji se iskapaju godimice iz solinskih ruševina.

Promotrimo malko napis sa epigrafičkoga gledišta. Pismena ovoga napisa jesu rimska kapitala, ispremiješana samo donekle sa uncijalom pod uplivom karolinškoga i merovinškoga doba. Piknje su većinom oble (s početka većinom tro kutne), a postavljene su nepravilno bez sustavnoga reda. Dvije piknje služe kao znak kratice, ali ne svagdje. U prvim brazdama i to s početka opaža se donekle veća promjena: slova su veća i širi je razmak među njima. Kasnije ide napis jednakom pomnjom sve do zadnje brazde, u kojoj su zadnje riječi manje i manjom pomnjom uklesane. Napis je u osam brazda, koje su od kraja, u koliko se može suditi po cijelo sačuvanima, do kraja ispunjene slovima, samo što je u zadnjoj brazdi ostalo pri kraju prostora prazna za 18 cm.

Pregledajmo brazdu po brazdu ovoga napisa nastojeći, da popunimo po mogućnosti praznine, i da ih donekle protumačimo:

I. brazda. Od lijevoga kraja ove brazde do prvoga sigurnoga slova V ima 40 cm., dakle obzirom na vrst pismena prostora za sedam do osam slova, uračunavši i prostor među pojedinim riječima. Slovo je V sigurno, a pred njim vidi se na kamenu i na slici 141. doljnji trag jednoga slova kao T. Popunjenje IN HOC Túmulo naravno je. Za popunjenje opširnije in hoc parvo, arto, humili tumulo nema dovoljna prostora obzirom na to, da su ovdje slova s početka široko razvedena. Slovo V od tumulo, na drugom mjestu, jest alfabeta uncijalnoga, dočim prvo rek bi po opstojećim tragovima da je kapitalno. Zadnje O jest alfabeta uncijalnoga, četverokutno, kakvo dolazi u napisima staro-kršćanskim već u VI. v[1]. Slijedeća skupina slova jest riječ Q(VI)ESCIT. Q sa prekriženim repom je kratica ili bolje sveza za V i I q(ui)escit. Slovo C je kutno merovinškoga doba. Dolazi u napisima staro-kršćanskim već počamši VI-im vijekom[2]. U Solinu, gdje ima mnogobrojnih napisa iz VI. i VII v. još se nije našlo C kutno karlovinškoga doba, nego uvijek C kapitalno. Ali ovo kutno C dolazi u napisu Branimira od god. 888[3], pa na spomenicima iz doba hrvatske narodne dinastije[4] i na napisu spljetskoga priora Petra Dujma u peripteru mauzoleja Dioklecijanova[5]. IT je u svezi. Iza trokutne točke, postavljene u sredini, slijedi lijepo čitljivo ime HELENA, sve rimskom kapitalom. Drugi gornji krak slova H, pa slijedeća slova ELE u vrhu su ponešto manjkava. Zadnje slovo A učinjeno je na osobit način, t. j. dva kosa kraka ovoga slova nisu spojena sa vodoravnom crticom kao obično (A), ili prelomljenom crticom kao u kasnijim kršćanskim napisima (ᴀ), pa kroz cijeli srednji vijek, nego ova crtica od desnoga kraka ide koso, te siječe lijevi krak i izlazi

[1] Le Blant Inscriptions chrétiennes de la Gaule. Préface p. XXV; idem Manuel d' Epigraphie chrétienne p. 42. Krasan primjer ovakoga O nalazi se na napisu Ivana Ravenjanina, prvoga spljetskoga nadbiskupa, na njegovu sarkofagu u krstionici sv. Ivana u Spljetu. Sr. Farlati Ill. sacr. III. p. 42; Kukuljević Cod. dipl. I str. 217; Jackson Dalmatia the Quarnero and Istria II str. 70.

[2] Le Blant o. c.

[3] Rad jugosl. akad. XXVI str. 104.

[4] Starohrvatska Prosvjeta I. (1895) Tab. str. 76.

[5] Vodja po Spljetu i Solinu p. 100.

van. Ovaki A dolazi malne svagdje na ovom napisu t. j. na šest mjesta, izim na prvom mjestu u zadnjoj brazdi i još ondje, gdje ovo slovo dolazi u svezi s kojim drugim. Što nam je poznato, ovako A ne dolazi na nijednom napisu iz našega doba, te se stoga ima smatrati kao osobitost kle sara Jelenina napisa. Slovo, koje slijedi iza opisane skupine je F, kojemu fali gornji vodoravni potez, a od slijedećega slova vidi se samo donji dio lijevoga kosoga poteza, koji ne može biti nego od A, od M ili N. Pošto su dva zadnja isključena, jer iza F ne može slijediti jedan od ovih dvajuh suglasnika, sigurno je A. Odavle do kraja prve brazde i kraja napisa ima 23 cm., prostora dakle za 7—8 slova. Obzirom na ovo, dalo bi se FA popuniti sa FA[M O S A ili FA[M V L A D E I. Pridavnik Famosa dolazi u latinštini svakoga doba, pa i najpoznijega, kao što i samostavnik famula, ali svakako u napisima famosa jest rjeđe, dapače meni nije poznat nego jedan slučaj, a to na sarkofagu nekoga comes Duio sa ženom, zazidanu od 1767. u zidu kapele sv. Dujma u stolnoj crkvi u Spljetu, u peripteru Dioklecijanova mauzoleja. Po nekom starom prepisu[1] u petoj brazdi se čita: Hoc iacet in tumulo famosa laudem... Napis je iz doba Martina III., nadbiskupa spljetskoga od god. 970—1000[2], dakle baš po prilici iz doba, u koje pada i naš napis. Ali popunjenje FA-[M V L A D E I obzirom osobito na kršćanski duh, na pobožnost kraljice Jelene, na cio tekst, koji ovim duhom diše, čini mi se vjerojatnije.

Prema ovomu popunjenju prva bi brazda ovako glasila: [I N H O C T]VMVLO Q(ui)ESCIT HELENA FA[M V L A D E I].

II. brazda. Od kraja ruba do manjkavoga ali sigurnoga slova T ima 30 cm., prostora dakle za 5—6 slova, ali držanih međusobno i u ovoj brazdi kano i u prvoj široko. Popunjenje QVAE FVI]T, sa AE valjda u svezi, obzirom na slijedeće slovo i na slijedeću riječ, posve je vjerojatno. Manje vjerojatno, i ako glede smisla po prilici biva isto, bilo bi H A E C F V I]T. Od slijedeće skupine slova vidi se dole manjkavo V, krak od X i polovica od R. Naravno je popunjenje VX[O]R obzirom na prostor, na predidući quae fui]t i na slijedeće ime. Skupina, koja slijedi, MIhAELI, jasna je, i ako zadnjim dvama slovima fali donji dio. Slovo H dolazi u ovom obliku h već V. vijeka[3], a nalazimo ga također u navedenom napisu Comes-a Duio na četiri mjesta. Michael u srednjem vijeku dolazi i sa *c* i bez njega; dapače u jednom napisu iz ovoga doba u crkvici sv. Trojstva nedaleko od Poljuda u spljetskom polju ime Michael dolazi u ovoj formi MICHAHEL (Sr. Bull. di arch. e storia dalm. 1891 str. 19). — Slijedeće skupine MAᴛᴇRq TE je u svezi[4]. q ima oblik uncijalni, a rabi se veoma često u sredovječnim napisima. U navedenom spljetskom napisu Comes-a Duio dolazi u ovom obliku jedanaest puta. q sa dvije tačke, koje za njim stoje, jest obična kratica za q(ue). Dakle cijela riječ glasi MAᴛᴇRQ(ue). — U slijedećoj skupini jasno je S, pa TE u svezi, pa FA u svezi. Ova se sveza jasno ne razabire, jer pada u cjepotinu, a učinjena je tim, što je slovu F pridodan ispod njegova vodoravnoga poteza u sredini kosi potez, t. j. desna noga od A. Slijedeće slovo N jasno je, a slovu I, koji za njim ide, fali gornji dio. Sigurno je čitanje ove riječi razriješeno sa STEFANI. — Slijedeće slovo jest okomiti potez, koji je u vrhu malo oštećen, a uz desni mu bok vidi se lijepo na kamenu i dobro se pipa prstom kosi potez, koji može biti samo noga od R. Za ovim se pipa i vidi dno slova kao piknja, donji dio slova I ili još bolje E. Odavle do kraja ruba ima 7 cm., dakle prostora za tri slova po prilici. Ono R sa slijedećim trakom slova popunjujem R[EG](is), ili ovako R[EGıS] ili ovako RE[GS] bolje nego li po cijelo REGIS, za koje nebi bilo na kamenu dovoljna prostora. Prema ovom popunjenju druga bi se brazda ovako čitala:

QVAE FVI]T VX[O]R MIHAELI REGI MATERQ(ue) STEFANI R[EG](is).

III. brazda. Od lijevoga ruba do prvoga sigurnoga slova ima 42 cm., dakle prostora za 14—15 slova. Ovu prazninu pokušati ću da niže popunim. Od prve skupine slova vidi se E, komu

[1] Ovaj sam napis u njegovoj cjelini prepisao dne 21. rujna god 1900 iz IX. sveske Spalatensia u knjižnici knezova Fanfogne-Garagnin u Trogiru. Sada se od ovoga napisa vide samo četiri gornje brazde, i to za trećinu manjkave s lijeve ruke, dočim je sve ostalo još pod zemljom, odnosno pločnikom.

[2] Farlati Ill. sacr. III p. 109 sl; Lucius De Regno Dalm. etc. II c. 8. p. 79; Rački Doc. n. 19 p. 23; n. 22 p. 28; Kukuljević Cod. dipl. I p. 96 n CVI, p. 97 n. CVII.

[3] Le Blant Inscriptions chrétiennes de la Gaule. Préface p. XXIV; idem Manuel d'Epigraphie chrétienne p. 42.

[4] Ovaka sveza za ET ili TE veoma je obična u ovom obliku u epigrafici klasičnoga doba, pa kršćanskoga i sredovječnoga. Za ovaj zadnji slučaj sr. napis na str. 190 (iz IX v.) u djelu R. Cattaneo, L'architettura in Italia dal secolo VI al Mille circa. Ista ova sveza za TE dolazi i niže u sedmoj brazdi, u istoj riječi MATER.

manjka djelomice okomiti i vas donji vodoravni potez. Po sebi samom uzeto, ovo bi slovo moglo biti i F, ali ne može, uzeto u skupini sa slijedećim, nego E. Za ovim se vidi jasno N, a od slijedećega V na široko razvedena, kao s početka u prvoj brazdi, vide se gornji dijelovi obajuh krakova. Za tim se opaža malo I ispod lijevoga kraka od T. Ovdje imamo sigurno ENVIT. — Od slijedeće riječi REGNI fali dijelom trbuh slova R, većim dijelom okomiti i vas vodoravni gornji potez od E, mrvica gornja od G i nešto od I pri dnu. Slijede dvie točke, koje ovdje nisu kratice. Čita se sigurno REGNI. — Prva skupina ENVIT može se popuniti sa T]ENVIT, R]ENVIT, G]ENVIT. Drugoga zgodnijega izbora ja ne bih znao. Glagola renuo nema u poznijoj latinštini srednjega vijeka[1], ali ga ima u klasičnoj[2], a znači odreći se čega. TENVIT i GENVIT dva su obična glagola. Kako se koji glagol ovdje izabere, tako se i mijenja smisao cijele izreke, koja sprijeda sva fali. Pomislio sam na [solium t]enuit regni, na [habenas t]enuit regni. Netko je pomislio na popunjenje pro quo solium t]enuit regni, odnoseći se na regenstvo majke Jelene za maloljetnoga sina Stjepana. I popunjenje [quae habenas t]enuit regni dovodi na isti smisao; [quae solium t]enuit regni značilo bi, da je Jelena dneva, koji slijedi u napisu, stupila na prijestolje. Netko je pomislio i na popunjenje quae heredem g]enuit regni. U ovom zadnjem slučaju odnosno zaime quem, odnosilo bi se na prediduće ime na kraju druge brazde t. j. ... Stefani r[eg(is)], [quem heredem g]enuit regni t. j. dana koji u napisu slijedi Za sva ova popunjenja ima dovoljno prostora sprijeda, ima naime mjesta za 14—15 slova. Meni se čini najvjerojatnijom konjektura sa r]enuit, a tada bih sprijeda popunio quae deliciis r]enuit regni. Kraljica Jelena, žena Mihajla kralja, a majka Stjepana kralja odrekla se sjaja prijestolja, te postala, kako napis dalje kaže, majkom sirota i udovica. Od slijedeće skupine, broja VIII, fali donji dio dvajuh II, ali je inače sigurno. Zatim slijedi tačka. Od IDVS, koji zatim ide, fali nešto malo doli od I, od D nešto gornjega dijela, od V malne lijevi cijeli i desni krak. Dobro je sačuvan donji dio Za slijedećim M dvije su tačke, znak kratice t. j. jedna je od ovih dviju piknja u samom slovu Ṁ. U skupini OCT, koja slijedi, fali nešto od slova O gore i dole i mrvica ispod sredine od T. Odavle do kraja brazde ima 8 cm., prostora dakle za 4—5 slova Sigurno je ovdje popunjenje i čitanje: VIII IDVS M(ensis) OCT[OBRIS] ili OCT[OBR(is)]. — Prema ovom popunjenju treća bi brazda ovako glasila: QVAE DELICIIS R]ENVIT REGNI VIII IDVS M ensis) OCT[OBRIS] ili PRO QVO SOLIVM T]ENVIT REGNI itd ili QVEM HEREDEM G]ENVIT REGNI VIII IDVS M(ensis) OCT[OBRIS] ili jedno od gore navedenih popunjenja, ali sve manje vjerojatno.

IV. brazda. Od kraja do prvoga sigurnoga slova E ima 25 cm., prostora za 9 slova po prilici. Pred ovim pismenom vidi se mali ostatak noge slova, koje bi moglo biti ili I, ili A, ili što slično. Sigurno je slovo E, koje slijedi i ako je splosnuto, te mu fali djelomice gornji vodoravni potez. Slijedi neko slovo, manjkavo s gornje strane, koje bi moglo biti h, ili TI ili vezano IT ili vezano FI. Za ovim vidi se okomiti potez, rek bi I, iza kojega u visini tačka. Slovo, koje slijedi, a u vrhu kao da nije potpuno, moglo bi biti L sa točkom, ili Ľ kutno bez gornjega vodoravnoga poteza, sa tačkom. Slijedi sigurno kutno ◇, za kojim R, kojemu fali trbuh. Po ovom ova posve manjkava skupina slova izgledala bi kao .. E HIC OR, ili ETII LOR; ili IL sa tačkom kraćenice pa OR. — U praznini koja slijedi odavle, t j. od R do ostatka slova A, ima 15 cm., dakle prostora za 4—5 slova. Od ovoga A vidi se trag dole, a do njega poluokomiti potez uz nogu od slova valjda R. Odavle u praznini do prvoga sigurnoga slova ima 10 cm., prostora za 4—5 slova. Od ovih zadnjih vide se ispred vjerojatnoga Ľ dva gornja poteza, koja bi mogla biti VI ili VL ili što slična. Opaziti je, da bi ono Ľ, sastavljeno u vrhu od dva tri komadića, a u dnu manjkavo, bez donjega kraka, moglo biti i T sa lijevim gornjim vodoravnim krakom, neobično malenim, koji pada u procjep kamena. — Ova dobra polovica četvrte brazde najgore je sačuvana i najtrudnije je ovdje popunjenje. Pomislio sam na HIC OR[NATA], na manje vjerojatno IL(lo) OR[BATA], na COR[ONATA], i na ĽOR[PVS] [S]A[EP]VLT, dakle corpus saepultum ili corporis saepultura. Obzirom na prediduće, da je naime dne 8. oktobra nešto se zbilo, pa na slijedeće, da što se zbilo, to se dogodilo god. 976, po cijelom smislu napisa ima se u ovoj praznini očekivati, da se je kraljici Jeleni nešto u životu važna dogodilo, da je ili orbata viro ili coronata, ili da je umrla, ordinata ili corpus sepultum,

---

[1] Sr. Du Cange Glossarium mediae et infimae latinitatis.

[2] Forcellini Totius Latinitatis Lexicon s. v.

ili što slična. Svakako joj se nešto dogodilo, što ju ponukalo, da se povuče u samostan od nje utemeljen, da tu u crkvi od nje sagrađenoj bude pokopana. — Skupina slova, koja odavle pa do kraja četvrte brazde slijedi, jasna je i sigurna, naime AÑ. AB INCARNA, i ako djelomice fali nešto na zadnjim trim slovima. Odavle do kraja ima 6 cm., prostora dakle za tri ne široka slova; TIO je naravno popunjenje dakle AN. AB INCARNA[T I O]n e D o m i n i. Ovu četvrtu brazdu popunjujem konačno QVAE] HIC OR[DINATA F]VIT AN(no) AB INCARNA uzev ordinare u smislu umrijeti potkrijepljen sv. sakramentima.

V. b r a z d a. Od kraja ove brazde do prvoga sigurnoga broja D ima 22 cm, dakle prostora za 5—6 slova. Popunjenje NEDNI, obzirom na prediduću brazdu, ili manje vjerojatno cijelo DOMINI zbog nestašice prostora, sigurno je. Slijedi za ovim skupina brojeva DCCCCLXX·VI· (976), koja je sigurna, samo što od prvoga X fali sredina, a opažaju se vrhovi svijuh četirijuh krakova. Iza točke opažaju se tragovi okomitoga poteza od I. Odavle u praznini do prvoga sigurnoga slova C ima 13 cm., prostora dakle za 4-5 slova. Ali pred ovim C opaža se mali trag slova, valjda V. Obzirom na ono, što slijedi, dade se popuniti I[ND V] t. j. I[ND(ictione)V]. Skupina, koja slijedi daje CCL, t. j. cicl[o], u kojoj skupini i ako je C i L manjkavo, ipak je sigurno. Iza ovoga vidi se gornji trag slova I ili V ili što slična. U praznini, koja slijedi, od 15 cm do prvoga slova, t. j. X od brojke XVII, vidi se gornji trag ili slova S, ili vjerojatnije lunarnoga ϵ Obzirom na prostor i na broj XVII popunjenje nije trudno, naime ϵP(acta) XVII. Od ove brojke preostaje još do kraja prostora za 2 slova, gdje je moglo stati C ili CC od riječi slijedeće u slijedećoj brazdi CICLO.

Da je ovo popunjenje brojaka sigurno, nije trudno pogoditi, kada se jednom sigurno ima god. DCCCCLXXVI (god. 976). U ovoj godini ima se indictio IV, ciclus lunaris V, epacta XVII[1], i kako u slijedećoj brazdi stoji luna V concurrente VI. Ovo se zbilo u petak dne 8 oktobra god. 976.

Prema ovomu popunjenju peta brazda glasila bi ovako: NE DNI] DCCCCLXXVI·I[ND·IV] CICL[O·L(un) V E P] XVII [CC.

VI. b r a z d a. Od kraja do prvoga sigurnoga slova L ima 10 cm., prostora za 4—5 slova. No prije L vidi se mali trag slova ᴊ trudno reći koga, ako nije valjda jednoga V razvedena na široko kano po prilici u prvoj brazdi. Slijedi zatim LVÑ. Ovdje dvije tačke u N kratica su za A, kojim ova riječ svršava. Zatim se vidi veća polovica brojke V. U praznini od 9 cm., što slijedi, a u kojoj je prostora za tri slova, obzirom na ono, što ide zatim, mora se umetnuti [CON]CVRRENTE; TE je u svezi. Zatim je brojka VI sigurna, a za njom tačka. — Skupina, koja slijedi, jest ISTA, u kojoj slovu T fali gornji potez. Slovo, kojega se trag vidi, rek bi da je Q, i to pokraćeno ili donji dio od D dakle ISTAQ ue ili ISTA D[VM]. Slijedi praznina od 12 cm, prostor za četiri slova. Vidi se zatim trag okomitoga poteza I, pa drugi okomiti potez u vrhu manjkav kao I, pa čisto VENS FV, za kojim je rub napisa. VE je u svezi. Ovaj VENS cijenio sam jednom, da mogu popuniti sa INT]VENS, ali onaj drugi u vrhu manjkavi potez ne može da bude T, jer tu nema prostora za gornji vodoravni krak ovoga slova. Jedino moguće popunjenje jest VI, jer onaj prvi manjkavi potez u ovom slučaju jest drugi kosi potez ovoga slova V, kakav se na primjer vida u prvoj, drugoj i šestoj brazdi. Popunjenje je dakle VIVENS FV, koji slijedi, jest prva s'ovka riječi u slijedećoj brazdi t. j. TVRO. — Trudno je reći, što je moglo biti u početku ove brazde, u prostoru od 15 cm za 4—5 slova, iza onoga ep(acta) XVII, a prije lun(a) V ove brazde. Svi su podaci datiranja više manje navedeni. Ne bi ostalo, nego da u ovom kratkom prostoru umetnemo još jedan Ciclus. Ako je u predidućoj brazdi popunjen Ciclus sa LVN t. j. lun(aris), ovdje prilično da je stajao solaris, koji je god. 976 bio V. Ili obratno moglo bi se gore popuniti sa sol aris), a u ovoj brazdi lun(aris). Po ovom popunjenju šesta brazda imala bi glasiti: LO SOL·]V LVÑ V [CON]CVRRENTE VI·ISTAQ [V]IVENS FV

VII. b r a z d a. U praznini od 10 cm, dakle prostora za 3—4 slova od kraja do prvoga sigurnoga slova R, vide se neposredno prije ovoga slova ostanci donje noge dvajuh slova, n. pr. IT, ili TI, ili II, ili PI, i to jedno u drugom kano PI u slijedećoj osmoj brazdi, ili VI, ili što slična. REGN, što slijedi, sigurno je, a iza njega 7 cm. prostora za jedno slovo, trudno za dva, na pr. za O ili I. Da nema tragova donjih ovih slova, najvjerojatnija bi bila konjektura, koja se sama nameće, naime ISTAQ(ue)[V]IVENS FV[TVRO] REGN[O] Skupina, što slijedi, MATR FIT PVPILLOꝶ (m a t e r f i t p u p i l l o r(u m), jasna je. Kratica Oꝶ za ORVM, ili u slijedećoj riječi Aꝶ

---

[1] Mas Latrie Trésor de Chronologie p. 127. H. Grotefend Taschenbuch der Zeitrechnung des deutschen Mittelalters und der Neuzeit. Hannover u. Leipzig 1898. p. 3.

za ARVM, veoma je obična u napisima srednjega doba u opće, pa i za doba hrvatske narodne dinastije[1]. — Slijedi skupina ƮTO, za kojom praznina od 5 cm., dakle prostora za najviše dva slova, koji se može popuniti bez dvojbe sa RQ(ue) t. j. TVTO[RQ]ue. Sveza TV čudna je, ali ne neobična. U napisu Branimirovu s Muća (sada u zagrebačkom muzeju) nalazimo ova dva slova u obratnoj svezi Ʌ za VT[2]. TV u ovakoj svezi nalazimo u napisu nad ulaznim vratima u kapelicu sv. Martina u debljini perimetralnih zidova Dioklecijanove palače nad Porta Aurea u riječi CONSTI ƮIT[3], u jednom napisu IX. v. milanskoga nadbiskupa Ansperta[4], pa u napisu god. 1290 kraljice Jelene u crkvi u Širdžiju u Albaniji[5]. Jedina od pogrešaka u latinštini u ovom napisu jest u ovoj riječi TVTOR mjesto TVTRIX. No to je od male važnosti. Skupina slova, koja slijedi, VIDVA℞, sa AR u svezi, sa ℞ nogom prerezanom kao znak kratice, jasna je. Jasna je također i skupina, koja za ovom ide, naime ICQVE sa VE u svezi. Ovdje je Q kao okrenuti D sa repom, učinjen drugačije nego li je onaj Q u prvoj brazdi. Ovdje fali H s početka. Ako je ovo pogreška, ta je također od male važnosti. Za ovom skupinom vidi se također desni rub ogledala napisa. Sedma brazda dakle prema raznim gore navedenim nagadanjima i uzevši zadnju riječ od šeste brazde, odakle počimlje nova rečenica, ovako bi glasila: .... ISTAQ(ue) [V]IVENS FV[IT] REGN[O] MATER FIT PVPILLO℞ TVTO[RQ] VIDVA℞ · ICQVE. Nagadanje istaque [iram metuens fu]turi regn[i] ne može se uzeti u obzir, jer apsolutno nema prostora za ovako popunjenje. A i nagadanje int]uens [funus ili funera ili funesta] regn[i] obzirom na gore navedeno, da ne može biti intuens, od sebe pada. Mater je metnuto samo jedanput, mjesto da se opetuje.

VIII. brazda jedina je u kojoj je početak napisa sačuvan; dapače od početka pisma ovdje proračunalo se je, koliko ga u drugim gornjim brazdama fali. Prva skupina ASPIEƐ[n]S, sa PI, EI u svezi i točkom pri kraju, jasna je. Fali N, koje je lako popuniti. Ovdje za prvi put dolazi Ɛ uncijalno, koje se još opetuje za četiri puta u ovoj brazdi[6] a nalazi se često u napisima srednjega vijeka i na spomenicima iz doba hrvatske narodne dinastije[7]. Od VIR fali gornja polovica od R. Skupine, koje slijede: ANIME DIC MISƐRƐRƐ DƐVS, jasne su i potpune, a odavle do kraja ruba ima još 18 cm prazna prostora Čitanje ove brazde nema poteškoća, te glasi:

ASPIEƐ[N]S VIR ANIME DIC MISƐRƐRƐ DƐVS. I u drugom napisu u Spljetu, naime na sarkofagu Comes-a Duio, o kojem je bilo gore govora, zaključak napisa sliči ovomu. Glasi po prepisu HVC QVICVQVE VENIS CONCORDE CORDE SERENO IPSIVS ANIME DIC MIS DS, t. j. razriješeno: huc quicu(m)que venis concorde corde sereno ipsius anime dic: mis(erere) D(eu)s.

Ulomci napisa. Kako je gore istaknuto, nije pošlo za rukom sastaviti 14 ulomaka ovoga napisa. Tri komada bila su sa ostalim sastavljena, tako da se sada ima 10 ulomaka, što većih što manjih, ne umetnutih u cjelinu.

1. Poveći ulomak vis. 0·20 m., šir. 0·09 m., deb. 0·07 m. Na njem se vidi u vrhu trag ruba, a ispod ovoga u prvoj brazdi vide se nejasni tragovi dvajuh slova, valjda C, pa R ili A. U drugoj brazdi vidi se E, komu fali srednji potez, a u trećoj trag nejasna slova. Ovaj ulomak, obzirom na trag gornjega ruba, ne bi mogao nigdje drugdje pristati, nego ili na početku, ili na svršetku prve brazde. Na svršetku ne, jer popuni li se sa FA[MVLA DEI] ili FA[MOSA] slovima ovoga ulomka nema tu mjesta. Na početku moguće da, a tada ono C moglo bi biti ostatak od IN HO]C, pa slovo nejasno, pa T]VMVLO. U drugoj brazdi vidi se E, koje bi moglo biti slovo riječi QVA]E ili HA]E[C, kako se popuni ili sa QVA]E [FVI]T ili HA]E[C FVI]T. Trag slova u trećoj brazdi nejasan je, rek bi od I. Nemoguće je pokušati ikoje razborito popunjenje, jer s početka u trećoj brazdi fali mnogo. Kada bi se htjelo, moglo bi se naći mjesta ovomu slovu u skupini gore, nagadanjem popunjenoj.

2 Ulomak br. 2, vis. 0,09, šir. 0·13, deb. 0·09 m., sastavljen je od 4 komada. U prvoj

[1] Bulić Hrv spom. Tab. IV br. 8; Tab. V br. 5.

[2] Rad jugosl akademije XXVI tabla.

[3] Sr. Bull. di archeol. e storia dalm. 1899 str. 234.

[4] Cattaneo o. c. p. 190. Riječ je ƐPƮS, u kojoj dolazi ova sveza.

[5] Glasnik zem. muz. za Bosnu i Hercegovinu 1899 str. 14. Riječ je ƮE, u kojoj dolazi ova sveza.

[6] Ovako Ɛ lunarno dolazi u staro-kršćanskim napisima u opće već VI. v. Sr. Le Blant o. c. p. XXIV, a u Solinu još ranije, naime V. ako ne IV. v. Sr. C. I. L. III 9610.

[7] Bulić Hrv. spom. IV br. 2, 11; T. VI br. 6. Isto Ɛ nalazi se na sarkofagu Ivana Ravenjanina nadbiskupa, nadbiskupa Lovre Dalmatinca i kćeri Bele IV u krstionici sv. Ivana u Spljetu. Sr. Jackson o. c. II p. 70 71. Starohrvatska Prosvjeta II str. 29.

brazdi vidi se gornji trag slova, rek bi od V. Slijede jasno AR, pa ostatak po svoj prilici od V, pa okomiti potez valjda od M. Popuniti valjda Q]VARV[M. Ali kamo ide ovaj ulomak u napisu? U drugoj brazdi vide se tragovi trijuh slova. Od dvajuh sa strane jedva da se u vrhu vide mali ostanci, od trećega u srijedi vidi se gornji okomiti potez. I ovdje je trudno što razborita predložiti za popunjenje.

3. Treći ulomak, sastavljen od dva komada, vis. 0·08 m., šir. 0·14 m., deb. 0.04 m. Vidi se trbuh od P, za kojim rek bi tačka. Slijedi sigurno A, a za ovim kao da je D, iza kojega tačka.

4. Četvrti ulomak, vis. 0·08 m, šir. 0·10 m., debeo 45 mm. Vidi se M, i ako sa lijeve strane manjkavo, te O, pa tačka više pri dnu brazde. Obzirom na visinu slova od 45 mm., ovaj ulomak nebi mogao pristati lako u prvu brazdu i to s početka, gdje su slova nekako šira, dok su u ovom ulomku nekako više stisnuta.

5. Peti ulomak vis. 45 mm., šir. 0·05 m., deb. 0·04 m. Vidi se okomiti potez i kosi podalje, valjda od IO ili od M.

6. Na šestom ulomku, vis. 0·08 m., šir. 0·05 m., deb. 0·04, vide se dvije piknje. Nego ovaj ulomak posve je izgoren, te pod nožem krk. S toga ne može se niti reći sigurno, da li pripada sarkofagu ili ne.

7. Sedmi ulomak vis. je 0·06 m., šir. 0·04 m., a deb. 15 mm. Vide se tragovi okomita poteza, tačka, pa trag ovalnoga poteza. Rek bi da je V sa točkom u srijedi.

8. Osmi je ulomak vis. 0·05 m., šir. 0·04 m., deb. 0·03 m. Vidi se okomiti potez, rek bi noga od R, pa tačka.

9. Deveti ulomak vis. 0·04 m., šir. 0·04 m., deb. 0·02 m. Vidi se donji dio okomitog poteza.

10. Deseti ulomak vis. 43 mm., šir. 0·05 m. deb. 0·03 m. Vidi se trag poteza, koji jedva da se raspoznaje, pa trag okomitog poteza.

Popunjeni napis ovako glasi:

IN HOC T]VMVLO Q(ui)ESCIT HELENA FA[MVLA DEI
QVAE FVI]T VX[O]R MIHAELI REGI MATERQ(ue) STEFANI R[EG(is)]
QVAE DELICIIS R]ENVIT REGNI VIII IDVS M(ensis) OCT[OBRIS]
QVAE] HIC OR[DINATA F]VIT AN(no) AB INCARNA[TIO
NE DNI] DCCCCLXXVI·I[ND·IV] CICL[O·L(un) V·EP] XVII [CIC
LO SOL] V LVÑ V [CON]CVRRENTE VI ISTAQ [V]IVENS FV
IT] REGN[I] MATER FIT PVPILLOR TVTO[RQ](ue) VIDVAR ICQVE
ASPICE[N]S VIR ANIME DIC MISERERE DEVS

a u hrvatskom prevodu: U ovom grobu počiva Jelena, službenica božja, žena kralja Mihajla, a majka kralja Stjepana, koja se odreče sjaja prijestolja dne osmoga mjeseca oktobra, a ovdje bi pokopana godine od upućenja gospodinova 976, četvrte indikcije, cikla mjesečnoga petoga, epakte XVII, cikla sunčana petoga, dana petoga, koji pada sa šestim (petak). Ona, koja je za života bila kraljevstvu majka, postade (majkom) sirota i zaštitnicom udovica. Ovamo pogledavši, čovječe, reci: Bože smiluj (joj) se duši!

Iz ovoga se napisa dade nedvojbeno izvesti, da je u ovom sarkofagu bila sahranjena Jelena, supruga Mihajla kralja, a majka Stjepana kralja, koja je uslijed raznih događaja postala majkom udova i sirota, te je preminula god. 976. Nastaje pitanje: tko bijahu ove osobe i u kakovom su savezu sa našim vladarima X. vijeka. Jer u ovom napisu god. DCCCCLXXVI (976) tako je čista i bistra, da bi bilo neumjesno i nerazložito povući u nagađanje osobe bilo iz IX. bilo iz XI. vijeka. O kakovoj kraljici Jeleni iz X. vijeka u starim našim državnim ispravama nema ni spomena[1]. Iz ovoga vijeka sačuvalo se doduše premalo tih isprava, ali iz razdoblja od god. 918 do 976, kada je preminula kraljica Jelena, dakle za dugih 58 godina, nije nam preostala niti cigla[2].

Ne imajući tih isprava prvoga reda, treba posegnuti za onim drugoga reda, naime za povjesničarima. Kako smo gore naveli, Toma Arcidakon († 1268) pripovijeda ili po predaji ili iz spisa nadbiskupskih i kaptolskih, koje je imao pri ruci, da je crkvu sv. Marije u Solinu sazidala kraljica Jelena. Naš napis u suglasju je sa ovom viješću, te nam navodi, tko bijaše ta kraljica i kada je živjela. A pošto su napisi ove vrste izvori prvoga reda, to o njegovoj autentičnosti ne može se ni za čas podvojiti. S toga popunjujući jedan izvor s drugim možemo temeljito kazati, da je crkva sv. Marije od Otoka bi a također sagrađena od ove kraljice Jelene, a ne

[1] O Jeleni sestri bana Godimira iz god. 1029 (Rački Doc. br. 29 str. 38) ili o Jeleni, ženi kralja Zvonimira (Doc. br. 99 str. 117) ne može naravno ovdje biti govora.

[2] Rački Doc. str. 17—20.

prije, i to tim sigurnije, što Toma ne veli, da bijaše u toj crkvi grobova banova hrvatskih, nego samo kraljeva i kraljica. Dakle i po Tomi, u skladu s našim napisom, crkva je iz doba kraljeva.

Jelena kraljica našega napisa istovjetna je sa Tominom Jelenom i s onom, koju spominje navedeni nepoznati pisac XVIII. vijeka. Ona je sagradila crkvu sv. Marije od Otoka, tu je živjela i umrla. Ali tko bijaše kralj Mihajlo, tko li sin Jelenin, kralj Stjepan? U popisima naših kraljeva o kakovomu kralju Mihajlu iz polovine X. vijeka ne bijaše dosele spomena. Prigodom otkrića Jelenina napisa i na prve vijesti o ovom znamenitom obretu, požurili su se neki naši domaći povjesničari, da po novinama razjasne sa povjesničkoga gledišta ovaj napis. I jer se po dosadanjim spomenicima nije moglo ustvrditi, da je za ovo doba živio koji hrvatski kralj Mihajlo i kraljica Jelena, brže bolje oni uskočili u susjedne slavenske zemlje, da tu traže riješenje ovomu pitanju[1]. Nama se čini posve nenaravno, a i protivno zdravoj povjesnoj kritici ovako postupanje, dosljedno ovako tumačenje ovoga spomenika. Okolnost, što imena ovih kraljeva nema u suvremenoj hrvatskoj povijesti, ne ovlašćuje, da se posizava za vladarima van hrvatske države, pa lijepo da i slučajno za ovo doba nađemo ovih imena među vladarima susjednih zemalja[2]. Napis je Jelenin spomenik prvoga reda, po njemu se ima pisati i popunjavati naša povijest, a ne udešavati njega dosad pisanoj, nepotpunoj hrvatskoj povijesti u X. vijeku. Da je prva misao, čim je bio otkriven ovaj napis, poletila na hrvatske vladare[3], to je posve naravno i sasvim opravdano. Solin i solinska okolica od Trogira do Klisa, od Spljeta do Omiša, to je bilo središte hrvatske kulture za prvih vijekova našega narodnoga života; tu ponajviše moramo tražiti odgovor na sva ona pitanja naše domaće povijesti, koja nam nisu još dovoljno razjašnjena. Da je ovo isključivo hrvatsko zemljište, to nam svjedoče svi dosad našasti spomenici, bilo u poveljama, bilo na kamenu. Tu nam je na samih 15 km. u ravnim Kaštelima „Bihać“, dvorac hrvatskih banova, na sama 3 km. u Rižinicama prema Klisu dvorac bana Trpimira s njegovim napisom; u ovom polju još je sila uspomena i povjesničkih zgrada. Sam opis položaja, gdje je našast napis Jelenin, upozoruje nas, da se je na ovom mjestu za blizu hiljadu godina malo što promijenilo, a i rijeka Jader je neuređena sada kao i tada; na njoj zgrade za mlinice, od kojih nekoje još iz tadašnjega doba; ravne livade, bujni vinogradi, lijepi maslinjaci vabe i sada kao i tada na stanovanje. Osim što je zub vremena porušio ili kopito tursko pogazilo, sve je drugo ostalo po prilici onako, kako je bilo nazad hiljadu godina: čist hrvatski predjel u prirodi, u zgradama, u narodnoj nošnji, više manje u načinu življenja stanovnika. Od trideset godina na ovu stranu i Solin otvorio vrata evropskoj kulturi, koja ipak nije mogla još izbrisati pečata ovoj klasičnoj zemlji za rimsko i za hrvatsko doba. S ovih razloga meni se čini sasvim neumjesno i protivno zdravoj povjesničkoj metodi pripisivati napis Jelenin drugoj slavenskoj zemlji, a ne hrvatskoj, i ako u našoj povijesti nemamo izravnih spomenika za njezino razjašnjenje. Ali ako nemamo izravnih izvora za ovo riješenje, to imamo neizravnih.

Glede rodoslovlja i reda vladanja naših kraljeva na početku X. vijeka dosada smo prilično na čistu. Tomislav bio je svakako prvi hrvatski kralj, bio je krunjen negdje između god. 914 i 924[4]. God. 914 bio je još banom[5], ali na prvom spljetskom crkvenom saboru god. 924 nalazimo ga kao kralja[6], te je vladao još god. 9 8, kada se je u Spljetu obdržavao drugi crkveni sabor. Od ove (928) godine nemamo diplomatičkoga svjedočanstva sve do god. 970 po prilici, kada se spominje, da je bio kraljem Držislav[7], ali sigurno je bio kralj god. 978[8]. I imenik spljetskih nadbiskupa navodi u drugoj česti za nadbiskupa Ivana VIII. od 914—910. godine Trpimira i Krešimira, ovoga t.j. zadnjega i za nadbiskupa.

[1] Prilog „Obzoru“ od 3. rujna 1898 stupac prvi u vrhu. Sr. u Dragoljubu ili Upisniku kalendaru za god. 1899 na str. 67—70 članak pod naslovom „Grobovi hrvatskih vladara“.

[2] Sr. raspravu od dr. F. M. u „Glasniku zem. muz. u Bosni i Hercegovini god. 1899 str. 237—316, osobito o Mihajlu I. Viševiću (str. 245—250) i o Mihajlu II. Viševiću (str. 251—252).

[3] Izještaji na jugoslavensku akademiju, priopćeni u našim novinama, na pr. Obzor br. 194, 197, 200, 220, 240 god. 1898; Hrvatsko Pravo br. 843 god. 1898; Agramer Tagblatt br. 195, 198, 200, 201 god. 1898; Katolička Dalmacija br. 59 god. 1898, itd. (ne imajući sve pri ruci).

[4] Rad jugoslavenske akademije XVII p. 71 sl., XIX str. 62—104 „Dopunjci i izpravci za stariju poviest hrvatsku“ od Račkoga

[5] Thomas Archidiaconus Hist. sal. str. 36 „Johannes archiepiscopus fuit anno Domini nongentesimo quarto decimo tempore Tomislavi ducis‘. Rački Rad XVII p. 74.

[6] Docum. str. 187—197 „Tempore Johannis papae sanctissimi, consulatu peragente in provincia Chroatorum et Dalmatiarum finibus Tomislao rege“. Rački Rad XVII p. 74.

[7] Documenta p. 20. „Držislav Chroatorum rex“ itd. Rački Rad XVII p. 72.

[8] Documenta p. 20.

Frontiniana od 940—970. godine; za nadbiskupa Martina IV. od god 970—1000. kralja Držislava[1].

Ovu prazninu od kojih 40 ili 50 godina možemo popuniti sa vijestima bizantinskoga pisca cara Konstantina Porfirogeneta. Ovaj okrunjeni pisac pisao je svoje djelo de administrando imperio između god. 949—952[2]. U njem se spominju dva hrvatska kralja Krešimir i Miroslav[3]. Za Miroslava veli Konstantin, da ga je ubio ban Pribina, a ovo ubojstvo spominje kao da se je dogodilo tada, kada je car pisao svoje djelo, dakle oko g. 950 Za to i uzimlju obično naši historičari[4], da je ban Pribina ubio kralja Miroslava god. 949. Pošto pako car Konstantin izrično veli, da je Miroslav vladao poslije svoga oca četiri godine[5], to slijedi, da je Krešimir umro oko god. 945[6]. Da li je i u koliko vjerodostojan Konstantin Porfirogenet, nije mjesto ovdje da se raspravlja, to su učinili i naši povjesničari[7] i drugi[8] Ma kako se o njemu sudilo, ipak možemo mu toliko vjerovati, kako je dobro opaženo bilo[9], da je znao napisati barem imena suvremenih hrvatskih vladara[10], u konkretnom slučaju Krešimira i Miroslava. O njima dakle on pripovijeda ovo: „i ovaka je bila vlast i ova je bila vojna snaga Hrvatske do vladanja Krešimira, iza čije smrti, buduć njegov sin Miroslav iza vladanja od četiri godine bio ubijen od bana Pribine, uslijed razmirica i stranaka, koje se pojaviše, broj konjaništva i pješaštva veoma je pao itd[11].

Po ovoj vijesti Konstantina Porfirogeneta mi imamo popunjenu prazninu u redu vladara hrvatskih okolo polovice X. v. sa Krešimirom i Miroslavom. U napisu Jeleninu baš u ovo isto prazno razdoblje dolaze imena dvajuh kraljeva, naime Mihajla i Stjepana. U Konstantinu Porfirogenetu ova dva vladara nose narodno ime, u napisu Jeleninu kršćansko-evropsko. Što je dakle više naravno, nego li pomisliti, da su dva Porfirogenetova kralja Krešimir i Miroslav isto što Mihajlo i Stjepan napisa Jelenina? Suvišno je ovdje dokazivati, da su naši narodni kraljevi u X. i XI. v. nosili uz narodno i jedno kršćansko ime. Za to imademo mnogo primjera, a budi dovoljno navesti dva velika kralja: Petra Krešimira[12] i Dimitra Zvonimira[13] Kao što ovi, tako su morali imati drugo kršćansko ime Krešimir i Miroslav, naime prvi Mihajlo, a drugi Stjepan.

Ali za ovo doba po pril ci spominje se u piscima naše povijesti ime nekoga Mihajla. Farlati[14], koji je crpio iz mletačkih povjesničara veli, da je okolo god. 920 vladao u Hrvatskoj neki Mihajlo, te nagađa, da bi to mogla biti ista osoba, koja i Miroslav cara Porphirogeneta. Istoga Mihajla na drugom mjestu[15] spominje kao bana, određuje mu doba između god 912—932 i nagađa, da je on bio upravo onaj Miroslav Porphyrogenetov, koga je pogubio ban Pribina Ali to je nagađanje pogrešno i u prvom i u drugom dijelu. Razdoblje od god. 912—932, to je nedvojbeno doba kralja

---

[1] Rad jugosl. akademije XIX str. 75.

[2] Documenta p. 399; Krumbacher Geschichte der byzantinischen Litteratur II Aufl. p. 253; Rački Književnik I. Ocjena itd. str. 39.

[3] Constant. Porphyrog. de administrando imperio ed. Bonn. c. 31 p. 150; Documenta p. 398.

[4] Smičiklas Poviest Hrv. str. 227: Klaić Poviest Hrv. str. 86.

[5] Documenta p. 398 „quo (Crasemere) mortuo, cum filius eius Mirosthlabus, postquam quadrigenium genti praefuisset.

[6] Smičiklas o. c. p. 227; Klaić o. c. p. 85.

[7] Rački u „Književniku" I Ocjena itd. Konstantin Porphyrogeneta p. 36 sl.

[8] Rački u Radu jugosl. akad LIX p. 201 sl.

[9] Prof. dr. R. Horvat u br. 86 „Obzora" god. 1899 u članku pod naslovom „Hrvatski kraljevi iz narodne dinastije". Rački u Književniku I. Ocjena itd. str. 77.

[10] Const. Porphyrogeneta piše doslovce: Terpimere, Krasemere, Mirosthlabus; Docum. str. 397 i 398, što su naravno naši Trpimir, Kriesimir, Miroslav.

[11] De administr. imperio c. 31 p. 150—151; Docum. p. 398: „atque haec quidem Chrobatiae potentia et copiae fuerunt usque ad principatum Krasemere; quo mortuo cum filius eius Mirosthlabus, postquam quadrigenium genti praefuisset, a Pribunia bano interfectus esset, plurimis obortis dissidiis ac factionibus, equitum peditumque numerus valde imminutus est" etc.

[12] Docum. p 62: „ego Cresimir, qui alio nomine vocitor Petrus Chroatorum rex".

[13] Docum p. 111: „Ego Zuonimir seu Demetrius, qui et Suinimir nuncupor"; p. 103: „Ego Demetrius, qui et Suinimir nuncupor"; p. 104: „Ego Demetrius, qui et Suinimir"; p. 116 „ego Suinimir, qui et Demetrius". — Tako Vojslav zvao se je i Stjepan. Rad jugosl. akad. XIX str 74.

[14] Farlati u trećem dijelu I. toma Illyr. sacr. navodi imenike solinskih i spljetskih nadbiskupa i doba njihova vladanja označeno kraljevanjem domaćih i susjednih vladara. Na str. 312 nosi red hrvatskih banova i kraljeva naslov „Series ducum et regum Chroatiae", pa pod br. „XIII Michael, anno circiter 920. Ex Historicis Venetis; idem fortasse ac Mirosthlabus Porphyrogeniti".

[15] Illyr. sacr. I p. 341: „Hunc Michaelem Ducem itidem Slavorum sive Chrobatorum memorant veneti scriptores revocantque eius tempora ad principatum Ursi secundi Baduarii inter annos 912 et 932. Fortasse is Michael idem est, ac Myrosthlabus, cuius meminit Porphyrogenitus, eumque interfectum tradit a Pribunia Bano".

Tomislava[1], a da je tada i vladao doista Mihajlo, onda ovoga nije mogao pogubiti Pribina, koji se spominje tek polovicom X. v[2]. Mihajlo Farlatov to je ban južnih krajeva hrvatskoga kraljestva, koji se spominje u spisima spljetskoga sabora sa kraljem Tomislavom god. 924[3], i za koga mletački pisci kažu, da je zarobio Petra, sina duždc mletačkoga Ursa Badoarija, na povratku iz Carigrada, na granicama Mizije[4].

Ovoga Mihajla spominju god. 926 i barski anali napominjujući osvojenje grada Siponta u južnoj Italiji, izvedeno po hrvatskoj vojsci, predvođenoj od bana Mihajla, koga se pogrešno nazivlje „rex Sclavorum[5]".

U ostalom suvišno je i baviti se s Farlatovim Mihajlom, za koga na trećem mjestu ponovno veli, da je istovjetan sa Porphyrogenetovim Miroslavom, koga drži vladarom Hrvatske prije Tomislava, dakle kakovih 50 godina prije Porphyrogenetova Miroslava[6]. Mihajlo dakle, koga spominje Farlati na temelju mletačkih pisaca i hoće da zamijeni s Miroslavom, nije bio niti mogao biti kraljem Hrvata, najmanje pako mužem Jelene i ocem Stjepanovim. Mihajla, muža Jelenina, moramo tražiti kasnije od Tomislavovoga doba, ali ipak u prvoj polovici X. v[7].

[1] Rad jugosl. akademije XVII p. 70 sl.; Smičiklas Poviest hrvatska I. dio.

[2] Rad jugosl. akademije XVII p. 70 sl.; Const. Porphyr. de administrando imperio c. 31. p. 151.

[3] Rački Documenta p. 187: „Tempore Johannis Papae sanctissimi, consulatu peragente in provincia Chroatorum et Dalmatiarum finibus Tomislao rege et Michaele in suis finibus praesidente duce". Farlati Illyr. sacr. III p. 92; Cod. dipl. I p. 76

[4] Sabellico I Deche lib. III p. XXVI: „Orso Badoario . . . mandò Piero suo figliuol a l'imperator de Greci a Constantinopoli . . . e ritornando il giovene a Venetia: da uno certo Michiel regulo in Dalmatia fu preso: e spogliato: el confino in Misia". Sr Lučić De Regno Dalmatiae et Chroat. str. 58-59.

[5] Rački Doc. p. 393. „A. 9 6 10 Julii „Hoc anno comprehendit Michael rex Sclavorum civitatem Sipontum. mense Julio, die sanctae Felicitatis, secunda feria, indictione XV". Mihajlo možda bijaše prvi ban kralja Tomislava i njegov generalissimus. Za to bi vojevala činjenica, što ga se u aktima spljetskoga sabora spominje odmah uz kralja.

[6] Farlati Ill. Sacr. III p. 86 „Hic (Michael dux) siquidem videtur idem esse ac Mirosthlabus quem commemorat Porphyrogenitus quique ante Tomislavum apud Crobatos principatum tenuit".

[7] Tumačenje ovoga napisa u članku pod naslovom „Nadgrobni napis hrvatske kraljice Jelene u Solinu" u Vjesniku hrvatskoga arheološkoga društva N. S. III str. 19 sl. (a odavle na talijanskom jeziku u Bull. dalm 1899 str. 22 sl.), pisano malo dana iza otkrića ovoga spomenika, nije mjerodavno, jer tada nisam imao pri ruci povjesnički materijal, koji sam kasnije pribrao i sakupio.

Potvrdu za ovo nagađanje nalazimo i u drugim manje poznatim spomenicima.

U knjižnici knezova Fanfogna — Garagnin u Trogiru čuvaju se uz ostale rukopise neki smotci Collectanea pod naslovom Salonitana et Spalatensia, u kojim je ponajviše građa za crkvenu povijest spljetsku. U svesci VIII. i X. ovih Collectanea između drugih listina i isprava nalazi se Catalogus Ducum et Regum Dalmatiae et Croatiae[8]. U ovom imeniku navodi se 29 vladara hrvatskih. Pod br. XVII čita se ovo: „Cresimirus filius Tischimiri (u katalogu sveske X. pisano je Tescimiri) regis Serviae a patre Bossina et regio titulo donatus c. 929 defuncto Cidomiro socero Chroatiam novo suo regno adiunxit regiamque Salonae figit 932. Uxor Helena Basilicarum apud Salonas fundatrix. ob. c. 954". Kaže se dakle u ovom odlomku,

[8] Da potražim što više materijala za protumačenje i razjašnjenje napisa kraljice Jelene, koji je bio otkriven koncem kolovoza god. 1898, dne 2. studenoga iste godine pošao sam u Trogir, da u knjižnici gosp. knezova Fanfogna-Garagnin pregledam, da li što ima ob ovom pitanju, odnosno osobito na ono, što blagopokojni Rački bijaše o tom pisao. Kao uvijek tako i ovoga puta gg. braća Fanfogna metnuše mi na raspoloženje svoju knjižnicu, na čemu budi im i ovdje izrečena najsvesrdnija zahvala. Ovoga dana mogao sam pregledati svezak VIII. Salonitana et Spalatensia i prepisati ovaj Catalogus ducum et regum Dalmatiae et Chroatiae. Dne 15. veljače god. 1900. pošao sam opet u Trogir, da kolacioniram ovaj prepis, te sam u sv. X Salonitana ac Spalatensia sacra našao isti Catalogus, sa kojom malom varijantom. Dne 22. rujna god. 1900. u društvu veleuč. prof. Smičiklasa opet sam posjetio ovu knjižnicu, te ova dva kataloga kolacijonirao. U njima nema bitnih razlika, a samo su dvije neznatne varijante u odlomku, koji u ovo naše pitanje zasijeca i koji se ovdje navodi. Blagopokojni Rački opisao je sadržaj ove knjižnice u Radu jugosl. akademije XXVI str. 172-174, te istaknuo, da ga je osobito zanimalo, što je našao „o položaju onih samostana u Solinu i Spljetu, te okolini, koji se za vladavine knezova i kraljeva narodne dinastije spominju u suvremenim ispravama, jer držim, da čim u starije doba zasižemo, bješe onaj položaj poznatiji i ne obazrijev se na to, da su tada i tragovi bili jasniji ovim spomenicima hrvatske davnine. Ondje se imenito raspravlja o samostanima sv. Stjepana „de Pinis", te sv. Stjepana, sv. Marije i sv. Petra u Solinu. Prva dva od ovih trijuh jesu za nas znamenita kao sahranilišta smrtnih ostanaka naših vladalaca".

da je Krešimir zavladao Hrvatskom poslije smrti svoga tasta i uredio svoj dvor u Solinu god 932, njegova supruga Jelena, da je osnovateljica bazilika oko Solina, a da je umro oko god. 954. Ova naime godina odnosi se na Krešimira, a ne na Jelenu, pošto nam naš napis jamči nedvojbeno, da je Jelena umrla god. 976. Ako je Krešimir naslijedio na prijestolju tasta, ovaj tast mogao je biti samo Tomislav, kojemu je Krešimirova žena Jelena nedvojbeno bila kći.

Dalje u ovom rukopisu pod br. XVIII. navodi se ovo: „Stephanus I. ab aliis Miroscablus, Miroslavus, Michael[1], persequente Svenomiro fratre Ragusium fugit 955. Redux a Pribina bano necatus 958, cum regnasset annos quattuor. Ux. Margarita nob. romana, quae Ragusii obiit sanctimonialis“. Po ovom nasljednik Krešimirov bio je Stjepan I., koga drugi prozvaše Miroscablus, Miroslavus, Michael. Taj da je god 955. pobjegao u Dubrovnik, progonjen od svoga brata. Povrativši se, da je bio ubijen od bana Pribine, pošto je kraljevao četiri godine. Njegova supruga Margarita, rimska plemenitašica, da je preminula u Dubrovniku kao opatica.

Blagopokojnomu Račkomu, koji je ovaj imenik pročitao, te ovdje niže[2] navedene opaske učinio, palo je u oko ono, što anonimni trogirski rukopis govori o kralju Krijesimiru I., naime da je on uredio svoj dvor u Solinu (regiam Salone figit a. 932), da mu je žena Jelena utemeljila bazilike u Solinu (uxor Helena, basilicarum apud Salonam fundatrix), da je Krijesimir umro god. 954 (obiit circa annum 954[3]; da je poslije Krijesimira I. vladao Miroslav inače Stjepan (Stephanus I., ab aliis Miroscablus, Miroslavus, Michael), a da mu je supruga Margareta umrla kao koludrica u Dubrovniku (nobilis Romana que Ragusii obiit sanctimonialis). On se nije htio upuštati u razglabanje istinitosti ovih vijesti, ali o zadnjoj, naime o Miroslavu inače Stjepanu i o supruzi mu Margariti kaže, da je imenik ovdje usvojio predavanje, koje se i u dubrovačkim ljetopiscima odziva.

I bez obzira na ostale vijesti, sadržane u trogirskom imeniku, sudeći po sama ova dva poglavlja br. XVII i XVIII, koja se odnose na predmet, s kojim se bavimo, lako je uvidjeti, da je Catalogus trogirski neka smjesa raznih vijesti, neka krparija iz kasnijih doba, negdje valjda iz XVII. v., skrpana od raznih pisaca, nešto više legendarna, nego li povjesničkoga Ali se opet vidi po svemu, da nije ovo iz glave izvadeno, nego da je ovo skrpano iz povjesničkih legendarnih starijih djela, da nije ovo sve izmišljeno, da izvornici odmiču u starije vijekove. Rački je opazio, da su vijesti, koje se odnose na kralja Miroslava inače Stjepana i suprugu mu Margaritu, odziv dubrovačkih ljetopisa. A nije niti mogućnost isključena, da su dubrovački analiste crpili iz istoga starijega izvora, iz koga i Anonym trogirski, pa je crpao jedan bolje, drugi gore, jedan više, drugi manje obilno. I naše povjesničare čeka zadaća, da ove zamršene kataloge u svjetlu povijesti pretresu, istrijebe i urede. Ali ja cijenim, da u gore navedenom zamršenom katalogu ima već nešto povjesničkog zrnja odnosno na napis Jelenin Cijenim, da mogu ustvrditi, da se vijesti sadržane u ovom napisu odnose na hrvatske kraljeve, dotično da prema ovomu napisu i nekoje vijesti u ljetopisima dubrovačkim nalaze svoju potvrdu.

Trogirski Anonym u svojem popisu izričito veli, da je supruga Krešimira bila kći njegova predšasnika, dakle Tomislava, da se je zvala Jelena i da je dala sazidati bazilikâ oko Solina

[1] Ove riječi ab aliis Miroscablus, Miroslavus, Michael napisane su u sv. VIII. poznijom rukom poviše brazde, a u sv. X. isto tako, samo mjesto Miroslavus pisano je Miroslaus.

[2] Rad jugosl. akademije XXVI str. 173 „U ovom imeniku navodi se 27 vladalaca hrvatskih“ (ja sam ih nabrojio i prepisao 29 u katalogu jedne (VIII) i druge (X) sveske, samo što medu br. XXIII i XXV nema broja, nego je tu napisano Vacat regnum usque ad annum 1034). „Navesti ću ovdje njeke zanimive, od druguda manje poznate podatke, ne upuštajući se ovdje u razglabanje o njihovoj istinitosti. O kralju Kresimiru I. veli se: „Regiam Salona figit a. 932, uxor: Helena, basilicarum apud Salonam (sc. s. Stephani et s Mariae) fundatrix; obiit circa a. 954. Poslije Kriesimira I. vladao bi bio po imeniku Miroslav inače Stjepan, a supruga mu Margarita „nobilis Romana que Ragusii obiit sanctimonialis“. Ovdje je imenik usvojio si predavanje, koje se i u dubrovačkim ljetopisima odziva. Kries miru, pradjedu Petrovu, dopituje imenik vladavinu do 969 godine, a iza njega vladao je Držislav do 1003, onda Kriesimir III. s bratom Gojslavom, o kojih prvom veli: a Graecis (1019) capitur et cum uxore et filio Stephano abducitur Constantinopolim“.

[3] Već je gore rečeno, da se ova godina odnaša ne na zadnju imenovanu osobu t j. Jelenu, nego na Krijesimira prvo imenovana.

Nadalje veli, da je ovaj kralj udario svoje boravište u Solinu god. 932.

Za nasljednika Krešimira trogirski Anonym postavlja Stjepana, koji da se je zvao i Miroslav, a njega da je pogubio god. 958 ban Pribina. Njegova supruga kraljica Margarita, da je svršila kao opatica u Dubrovniku.

Trogirski Anonym pobija dakle sve one, koji Jelenu dodijeljuju kao ženu kralju Miroslavu, jer navodi ime kraljice Margarite, koja da bijaše Miroslavova žena, a za Jelenu izrično veli, da je bila žena Krešimirova. Mi ne dajemo važnosti Anonymu trogirskomu, ali ako se može naći historičke potvrde, da je njegov navod glede kraljice Margarite istinit, onda će biti istinit i onaj glede Jelene, u smislu da Jelena bijaše kći Tomislava, supruga Krešimira, koji se zvao i Mihajlo, a majka Stjepana Miroslava. I tada se Anonym trogirski i naš napis Jelenin izvrsno slažu. A i ovo ima svoju vrijednost. A da je ovaj navod glede Margarite zbilja istinit, nalazimo potvrde u dubrovačkim ljetopisima.

U dubrovačkoj kronici Junija Restija, kojoj se vjerodostojnost, glede stricte dubrovačkih stvari nemože poreći, po gotovo što se tiče crkava i zadužbina, čita se[1], da je Krešimir ili Tiescimir oko god. 925—932 pomoću tasta svoga bana hrvatskoga (kralja Tomislava) ukrotio neprijatelje dubrovačke i prijateljevao s Dubrovnikom. Nadalje se čita[2], da je oko polovine X. v. Stjepan, sin Krešimirov, kralj Bijele Hrvatske, zavjetovavši se u teškoj bo-

[1] Chronica Ragusina Junii Restii u Scriptores VII ili Monumenta spect. hist. Slav. merid XXV str. 26—27 pod god. 925: queste inimicizie durarono (coi Bossinesi) sinchè, cresciuto Tiescimir, (mjesto Krešimir; narod kresati i tesatir ado izmijenjuje) con l'ajuto del bano di Croazia (god. 925 proglasio se Tomislav kraljem) suo suocero, rimise i sollevati al dovere ed ai Ragusei corrispose con tutto l'affetto".

[2] Ibidem str. 27: E poco dopo, Stefano, re di quella porte della Bossina (sic!) che si chiama Croazia Bianca, venuta in parte a Crescimir, suo padre, ... a causa di una grave malattia fece voto di ristaurare la chiesa di S. Stefano a Ragusa, poichè questa essendo stata fabbricata negli esordj della città, come dice il Porfirogenito, si trovava per la vecchiezza in mal arnese. E l'accommesso del re Stefano suddetto stette a Ragusa intorno alla detta fabbrica due anni, auendo spesa buona somma di danari. Fece l'abitazione del prete accanto di detta chiesa, nella quale pose per piovano un pio parente, detto per nome Stoico. Non solo fece il re riedificar detta chiesa, ma ancor lui e la regina sua consorte a nome Margarita, di nazione romana, mandarono gran quantità d'argento, per ornar tutte le reliquie de' santi, che in buona quantità si trovano in detta chiesa. E la regina, che era una pia principessa (god. 940), volle, che s'andasse personalmente al a visita di detta chiesa; al che il re condescese. Ma prima che s'inviasse fece sapere la sua resoluzione ai Ragusei, acciò li fosse apparecchiata l'abitazione per lui, per la regina e per tutta la corte. I Ragusei risposero esserli di gran consolazione la sua venuta e che avrebbero apparecchiato tutto quello, che faceva di bisogno, per alloggiar sua maestà e la regina, con i principali baroni della lor corte; ma per essere la città piccola, che gli altri si contentassero restar, per schivar ogni occasione possibile di confusione; e con fu convenuto. Onde il re con alcuni baroni, e la regina con le sue damizelle entrarono nella città; il resto della corte si fermarono a Breno ed a Canali. Le loro maestà visitarono la chiesa di S. Stefano, e lasciarono elemosine grandi, con far le divozioni in essa. Alla republica, poichè con distinzione non ordinaria l'auea trattato, donò in segno d'amorevolezza le contrade di Breno, Vergato, Ombla, Gravosa. la valle di Malfi, ed una parte di quella di Gionchetto, obligandola a far fabbricare in tutte le ville, chiese di S. Stefano d'una stessa grandezza. (Trogirski Anonymus ovo putovanje pogrješno uzimlje za bijeg, poslije kojega Miroslav je poginuo). E partito da Ragusa, poco tempo dopo, in Bossina (!) passò da questa alla miglior vita. Li furono celebrate l'esequie a Ragusa, come a un principe benemerito della republica. Ma la regina Margarita, restata vedova e senza discendenza, fece risoluzione di ritirarsi a Ragusa, come tra poco esegui e fu accompagnata in questo viaggio da molto baroni .. Ella donò alla republica da duecento lire di glama, che è una specie d'argento, meschiato con buona quantità d'oro. La morte del re, suo marito, la avea mortificata e componta tanto, che risolve di farsi monaca. Laonde detta la chiesa di S. Stefano, fece fabbricare accanto d'essa una stanza positiva (modesta), e menò una vita religiosa. Fece anche fabbricar, poco lontano, una chiesola con titolo di s. Margarita, la quale con progresso di tempo fu trasportata poco lungi dal primo luogo, mentre nel primiero sito la repubblica fece fabbricare una fortezza, che ai tempi anche d'oggi si chiama S. Margarita. Questa regina portò a Ragusa i due pezzi di legno della s.ma Croce, dei quali il maggior presentemente si trova tra le reliquie, nel deposito del publico tesoro. E dopo esser dimorata alquanto tempo con esempio mirabile dell' austerità e santità di vita, rese lo spirito al Signore e fu seppellita nel cimiterio della detta chiesa di S. Stefano". Ob ovoj crkvi, osobito sa pregleda arhitektonskoga, dobro je vidjeti, što je pisano u Starohrvatskoj Prosvjeti god. 1897 str. 14 si.; arhitektonski i ornamentalni ulomci tu našasti potječu bez dvojbe iz doba hrvatske narodne dinastije, kako se to tu dokazuje.

lesti, dao popraviti crkvu sv. Stjepana u Dubrovniku Njegov je zastupnik nadgledao radnje oko toga popravka duge dvije godine i bila je potrošena za to lijepa svota. Niti se je, dodaje Resti, kralj Stjepan ograničio na sam popravak crkve, nego je ujedno sa svojom suprugom kraljicom Margaritom, porijeklom iz Rima, poslao mnogo srebra, da se nakite moći svetaca iste crkve. Dapače kraljica Margarita, kao bogoljubna vladarica, htjede, da sa svojim suprugom osobno pohodi tu crkvu. Kralj je na to pristao, te su oboje s velikom pratnjom pošli u Dubrovnik. Građani su ih primili s velikim veseljem i ukonačili ih u samom gradu, dočim je brojna pratnja odsjela u okolici. Kraljevski par ostavio je znatnu milostinju crkvi sv. Stjepana, a republici je kralj, u priznanje za sjajni doček, darovao više predjela naokolo grada, uz obvezu da republika sagradi u pojedinim po jednu crkvu sv. Stjepana. Ali kralj, veli nadalje Resti, malo je zatim preminuo, a Dubrovčani su držali zadušnice za njegov pokoj.

Kraljica Margarita, ostavši udova bez poroda, odluči sklonuti se u Dubrovnik, kamo je sprovedoše mnogi velikaši. Ona darova tada republici dvije stotine libara glame. Silno raztužena s gubitka svoga ljubljenoga supruga posta koludricom. Sagradi uz crkvu sv. Stjepana čednu kućicu, a malo dalje i crkvicu sv. Margarite, od koje se kasnije podignuta tvrđa prozva tvrđom sv Margarite[1]. Ova kraljica donese u Dubrovnik i dva komadića drva sv. križa, od kojih veći nalazi se među moćima u riznici republike. I pošto je neko vrijeme sprovela u pokori i svetom životu, preminula je i bila pokopana do spomenute crkve sv. Stjepana Ovo se isto pripovijeda u bitnosti i u drugim dubrovačkim ljetopisima, kano u onim Anonymi Ragusini[2] i N. Ranjine[3], samo što se ovi događaji meću u ovim ljetopisima u god. 815 i sl.

Ljepše potvrde riječima trogirskoga Anonyma ne može se željeti. Jelena nije mogla da bude žena Stjepana Miroslava, jer je ovaj imao za ženu Margaritu Rimljanku; s toga mu je Jelena mogla biti samo majkom, kao što i u napisu; a Krešimir, njezin suprug, uz narodno nosio je ime Mihajla, kako se u napisu spominje. Napis je kršćanski, pa su u njem narodna imena ispuštena i za Jelenina supruga i za sina Da li je pak Stjepan-Miroslav poginuo god. 949, kao što većina drži, ili god. 958., kao što trogirski Anonym piše, malo mari. Glavno je, što je povjesnički utvrđeno, da je Tomislav bio prvi hrvatski kralj, da on nije imao muškoga potomka nego jedinicu kćer Jelenu[4]. Ova se udala za Krešimira, koji je prvi toga imena u redu naših kraljeva, koji je naslijediv svoga tasta na prijestolju, primio uz narodno i kršćansko ime Mihajla[5]. Ovaj je vladar imao od god. 932. prijestolnicu u Solinu, gdje je njegova supruga podigla više crkava, između ostalih onu sv. Marije od Otoka. Poslije smrti Krešimira-Mihajla (945?) došao je na prijestolje njegov sin Miroslav-Stjepan[6], oženjen sa rimskom plemkinjom Margaritom[7]. Ovaj je jednom sa svojom suprugom pohodio grad Dubrovnik i republici darovao mnogo zemljišta. Njega je god. (949?) pogubio ban Pribina, na što se njegova udova kraljica Margarita povukla u Dubrovnik i tamo svršila svoje dneve kao koludrica[8]. Njezina svekrva kraljica Jelena proživjela je također u sve-

---

[1] Jireček Dr. K. Bedeutung von Ragusa in der Handelsgeschichte des Mittelalters (Kais. Akademie, feierliche Sitzung 1899) str. 44 not. 11; str. 45 not. 14.

[2] Monumenta vol. XIV. Scriptores vol. I. Annales Ragusini Anonymi str. 15—17. Makušev u djelu: „Izsljedovanija ob istoričeskih pamjatnikah i bytopisatelja Dubrovnika“ (koje djelo nije mi bilo pristupno), kako mi javlja g. prof. K. Jireček, ima od riječi do riječi isti tekst.

[3] Idem str. 193 sl.

[4] Trogirski Anonym i Resti spominju predšasnika Krešimirova kao tasta njegova. Svi historičari predšasnikom Krešimira I priznaju Tomislava, koji je kao tast Krešimirov morao biti ocem Krešimirovoj ženi Jeleni.

[5] Ime Mihajla moramo dati Krešimiru i nikomu drugomu: a) jer se je suprug Jelene zvao i Mihajlo, kako u napisu; b) jer trogirski Anonym veli izričito, da je Jelena bila žena Krešimirova; c) jer u napisu stoji, da je Stjepan bio sin Mihajla i Jelene, a Resti veli, da je otac Stjepanov bio kralj Krešimir, pa i Anonym trogirski stavlja za nasljednika Krešimiru Stjepana-Miroslava. Krešimir i Mihajlo, dakle, jedna su te ista osoba

[6] Izravno ili neizravno to svjedoče svi izvori.

[7] I Anonym i Resti označuju posve suglasno Margaritu ženom Stjepana, koji se je po Anonymu zvao i Miroslav. Nikakav izvor ne dosuđuje Jelenu za suprugu Miroslavu, koji se je zvao i Stjepan; dapače napis i Resti izravno, a Anonym neizravno, Stjepana Miroslava priznaju Jeleninim sinom.

[8] O tomu Resti iznosi takovih potankosti, da je svaka dvojba isključena. I Anonym veli, da je Margarita svršila u Dubrovniku kao koludrica.

ZAPISNIK

šeste glavne skupštine „Bihaća", hrvatskoga društva za istraživanje domaće povijesti, držane u Spljetu u dvorani općinskoga doma dne 28 prosinca 1899.

Dnevni red.

I. Izvještaj upraviteljstva o društvenom radu tekom godine 1899.

II. Izvještaj strukovnog odbora o znanstevom radu društva tekom god. 1899.

III. Izvještaj blagajnika o ekonomičnomu stanju društva.

IV. Izbor odstupajućih upravitelja.

V. Izbor strukovnog odbora.

VI. Slučajni predlozi.

Prisutni od upraviteljstva gosp. predsjednik Msgr. Fr. Bulić i blagajnik prof. I. Benzon. Gg. članovi: prof. N. Ivanović, D. Mikačić, dr. V. Mihaljević, V. Juras, M. Pletikosić, dr. Marin Kuzmić, D. Domić, M. Jankov, dr. H. Luger, M. Bužančić, M. Pera, dr. I. Manger, N. Ratković dr. E. Karaman, dr. J. Buić, prof. A. Mrkušić, dr. D. Rendić, Pavao Ergovac. Gg. članovi dr. Mihaljević u zastupstvu općine spljetske i D. Mikačić Hrvatskog napredka. Predsjednik konstatuje, da je u smislu §. 10 društvenog pravilnika zakonit broj prisutnih članova, te otvara skupštinu u 11 s. i 45 časova pr. p. U odsutnosti g. tajnika dra. Trumbića na poziv predsjednika vodi zapisnik g. Pavao Ergovac.

Predsjednik predlaže, da se obzirom na kratkoću vremena i na okolnost, da će izvještaj V. glavne skupštine, koji se spravlja, biti u nedaleko vrijeme članovima razdiljeljen, dotični zapisnik odobri bez čitanja. (Prihvaćeno.)

I. Izvještaj upraviteljstva o društvenom radu tekom god. 1899.

Predsjednik Msgr. Bulić javlja, da prama zaključku, prihvaćenu u V. glavnoj skupštini g. 1898, društvo je nastavilo iskapanje, pretrgnuto god. 1897, u Rižinicama u solinskom polju, te isto vodilo 25. listopada do 8. prosinca 1899.

Bio je otkriven nastavak zidova dvorca bana Trpimira i samostana i našlo se nekoliko grobova u atriju, podalje od već otkrivene bogomolje. Ovo se je iskapanje vodilo na česticama porezne općine Solina br. 6113 i 6102 vlasništva Vicka i Marka Bobana. Prva od ovih čestica bila je sasvim prorovana dijelom ove godine, dijelom prije, te pošto u njoj ne bilo našasto predmeta, vrijednih da budu sačuvani pod otvorenim nebom, bi ona tako uređena, da bude mogla biti prodana ili zamijenjena s drugom kojom bližom česticom, u kojoj je nade da će se naći starinskih predmeta. U drugoj čestici br. 6102 počeli se otkrivati zidovi daljih zgrada. Pošto je kopanje u ovoj čestici spojeno sa velikim trudom i troškom, a prenos materijala sa ove čestice mogao bi se uz manje troška obaviti, kada bi se nabavila druga čestica ispod ove, kako se namjerava, ove dvije čestice biti će konačno nabavljene, mjesto da se za nje plaća godišnji najam, što će svakako biti društvu korisnije. No za ovu kupoprodajnu nabavu ima se mnogo poteškoća juridične naravi, koje nije lako u kratko vrijeme odstraniti. Kada se ove odstrane, tada će upraviteljstvo društva nabaviti ove čestice, da ih proda ili zamijeni sa drugim česticama.

Ravnateljstvo se je društva pobrinulo također, da uredi pitanje nabave čest. 6099 Mate i Antice Crmarić, koja je već god. 1895. i sl. prorovana, u kojoj se našla bogomolja i napis bana Trpimira. Ove ruševine ostati će otkrivene i čuvati će se koliko bude bolje moguće.

Za tim predsjednik izvješćuje, da je 1899. visoko c. kr. ministarstvo za bogoštovlje i nastavu u Beču podijelilo društvu potporu od 1000 kr., dalmatinski zemaljski odbor u Zadru 400 kr., jugoslavenska akademija u Zagrebu 400 kr., I. hrvatska štedionica u Zagrebu 100 kr., poglavarstvo slobodnoga kr. grada Karlovca 200 kr. Blagodarnim darovateljima već je društveno upra-

viteljstvo zahvalilo, ali predsjednik smatra shodnim, da skupština ponovno izrazi vlastitu zahvalnost, te meće na glasovanje dotični predlog. (Članovi ustajući jednoglasno prihvaćaju.)

Broj društvenih članova razmjerno je slabo narasao: pr'stup la su u društvo dva utemeljitelja i jedan godišnji član. Dva su društvena člana tekom godine preminula: prof. Vicko Danilo u Zadru i Conte Albert Pavlović u Spljetu. Predsjednik pozivlje skupštinu, da se sjeti svojih članova uskliknuvši im slava. Članovi stoječke odazivlju se ovomu pozivu.

II. Izvještaj strukovnog odbora o znanstvenom društvenom radu tekom g. 1899.

Pošto se je prof. dr. L. Jelić odrekao časti glavnog izvjestitelja strukovnog odbora društva, predsjednik izjavljuje, da je on međuto privremeno zauzeo se ove časti, te kako je izvijestio o znanstvenom radu društva za god. 1898, tako da će i onoga ove godine 1899. On će to posve u kratko učiniti, jer kako proizlazi iz već navedenoga, za kratko se je vrijeme kopalo ove godine, nije se dokončalo iskapanje, te s toga o konačnim rezultatima ne može biti ovog puta govo.a.

Nastavak iskapanja u Rižinicama kroz g. 1899. išao je u pravcu podnevnom i zapadnom od već otkrivenih zgrada. Prema podnevu bio je otkriven atrij bogomolje Trpimirove, u kojem nekoliko prostih grobova, a ispod zida podnevnozapadna bi našast dne 30. studenoga sarkofag. Još se opažaju dva zida, koja idu dalje u zemlju Crmarića čest 6099 i treći komad zida, koji rekbi zaokružuje se u oblik abside. Dalje u ovom pravcu ne bilo moguće nastaviti iskapanje, jer zemlja pod koju idu ovi zidovi, tuđe je vlasništvo. Naravno da niti nije moguće za sada opredijeliti svrhu ovih zidova.

Prema zapadu bje otkopana prostorija četverokutna, koja bi imala biti dio samostana. Pa opet dalje u pravcu zapadno-podnevnom u čest. 6102 počeli se otkopavati zidovi. Zbog razloga gore navedenih bjehu ovdje radnje obustavljene.

Sarkofag, koji leži ispod zida u atriju, od kamena je smrdeca sa četiri akroterija i bez napisa. Rimskog je porijekla, a bi ondje opet upotrebljen IX. v. Oko njega bjehu našasta četiri groba sa prilično dobro sačuvanim lubanjama, a pokraj jedne lonac od crne zemlje. Ne bi tada sarkofag otvoren, jer nadošle silne kiše, radnje bile obustavljene, a morao se ponajprije fotografirati i narisati položaj, naime kako je kasnije zid ležao na ovom sarkofagu. S toga ovaj sarkofag bi otvoren istom 20. rujna 1900. u prisutnosti sveuč. prof. i akademika Tade Smičiklasa. Pokrivalo sarkofaga bi našasto razbijeno na po, kao što i sam sarkofag (arca) pred njim ležeći. Ovo je bez dvojbe prouzrokovala težina zida nad njim. Bi nađen pun zemlje, vlažne do preko polovice, a u njoj četiri kostura. Ova okolnost kao što i položaj sarkofaga ispod zida atrija bogomolje isključuje po mojem mnijenju misao, da bi ovaj sarkofag mogao biti koga velikaša na pr. samoga bana Trpimira, i ako je on u atriju bogomolje, u kojoj bi našast napis ovoga bana.

U materijalu iskopina našlo se prema zapadu više komada ploče od krova kuća, kojima se običavaju i danas pokrivati kuće u Solinu, a i u ostaloj Dalmaciji. Rek bi da su ove ploče izrađene iz kamenoloma nedalekog Kočinjeg brda. Suviše ovdje bi našast komad ornamentike sa običnim pleterom iz doba hrvatske narodne dinastije, pa komad kućnoga praga, dva komada ploče četverokutne, koja se prama jednom kraju sužuje na klin, komad stupića, hrbina posuđa iz IX.—X. v., hrbina opeka krova iz rimskoga doba. Ovom prigodom bi za društvo nabavljen od jednog Zižića ondje u okolici komad prigrade ornamentikom iz našega doba. Ovaj komad kao što i nekoliko drugih komada ornamentike, uzidano u bližim kućama, a kupljeno ovo godina, potječe sve iz Rižinica, te je sve spadalo zgradama, koje se prokopavaju.

Društvo nije kopalo ove godine na drugom mjestu, ali slučajno našlo se je ove godine drugdje trag hrvatskim starinama. To se zbilo u sućuračkom polju, u mjestu zvanu „Gajine." Ima se i potanji izvještaj ob ovomu obretu od gosp. Mate Bakotića, pučkoga učitelja u Sućurcu, koji se ovdje čita:

Izvještaj o iskapanjima u Gajinama K. Sućurca god. 1899.

G. 1898. počelo se krčenje Gajina čest. zem. 3475 p. o. K. Sućurca, vlasništvo župske crkve i mjesta. „Gajine" zahvaćaju okolo 500 vriti, protežu se na sjeverozapadnoj strani K. Sućurca, od sela od prilike 2·5 km. daleko, a 120—200 m. nad morem. Sav istočni kraj moglo bi se reći, da stoji kao na dvije police, koje zovu „Malo" i „Velo Lêtnje", dok se zapadni uzkoso postepeno podiže do jedne kose nalične lûku, koju i zovu Lûko.

Oko 10. siječnja t. g. pročulo se selom, da je Bože Alfirević p. Ivana kod krčenja na svojoj čestici 3451/123 našao nekoliko grobova. Ova čestica

leži na istočnome dijelu „Gajina«, na podanku druge police, nazvanom Velo Lêtnje. Zemlja je sva čisti humus, naplavina ili poloj. Privatnim putem dočuo je ovu vijest msgr. Bulić, kojemu je isti Alfirević malo zatim kazao, da je našao do onda u 0·60 do 0·80 m. dubljine 13 grobova, 8 velikih i 5 malih, u razmaku jedan od drugoga od prilike 2 m ; u svakom grobu da je bio po jedan kostur, postavljen glavom na zapad t. j. gledajući na istok; lubanje, da su lijepe, a grobovi da su načinjeni od poljskih klinova i da su popločani tankim neubranim poljskim pločicama. Kašnje je pak potvrdio, da je dne 16./2. našao opet 9 grobova i u jednom grobu 2 naušnice od žice prilično dobro sačuvane. Alfirević je u jednom grobu našao po dnu noguh 2 naušnice, a što je još zanimivije, u tome je grobu našao na položaju droba 2 valjda kokošja jajeta. Jedno se raspalo netom ga je uzeo u ruke, dočim je drugo ostalo sačuvano i predano mons. Buliću. Razumijeva se, da je iz njih tekućina sasvim izhlapila bila, te teže toliko, koliko može da teži ljupina jajeta. U jednom drugom grobu našao je uz glavu dvije lijepe naušnice od posrebrenog bakra, te niz od 15 probušenih novaca rimskoga i bizantinskoga doba na položaju, gdje je mogla da dopre ispružena ruka, te mons. Bulić mnije, da je to imao biti nakit okolo glave, kako se to običava i danas nositi svakojakih probušenih novaca okolo vrata i na kapi i na prsluku u Zagori dalmatinskoj. U dva druga groba našao je po jednu vezicu. Ove predmete kupio je u istog Alfirevića ravn. Bulić za društvo „Bihać". U brzo je Alfirević prekrčio svoju česticu, te je u sve našao, kaže, oko 60 grobova; u svakom po štogod, osim što u dječjim grobovima nije našao ništa.

Pri koncu mjeseca travnja otvorio je radnju na zapad čestice Alfirevićeve, na čest. 3451/126 Ivan Biočić pok. Mihovila, a na istok Šimun Kovač p. Silvestra čest. zem. 3451/120, a istočnije od ovoga, na čest. zem. 3451/117 Božin Mate p. Ivana. Dne 1./5. krčio je Šimun Kovač na svojoj čestici, te je u mojoj prisutnosti otkopao jedan grob. Na zapadnoj strani bio je znak t. j. klin poljski okomito postavljen — svoje vrijeme valjda je virio van zemlje, dok se je sada nalazio pod istom jedno 50 cm. Grob je bio na dubini od jedno 0·90 m., ograđen jakim poljskim klinovima, a popločen običnim poljskim pločicama; dug iznutra 1·83, širok u vrhu 0·35 m., a po dnu 0·20 m., dočim po sredini 0·50 m. Glava je ležala na zapadnoj strani, bila je sasvim dobro sačuvana, samo je jedan sjekutić manjkao. Kod glave našaste su dvije naušnice okrugle, promjera 5 cm., na težištu kojih stoji ures naličan bajami, izrađen kosim prugama, u četvorinama kojih nalaze se okrugla sitna puceta.

1. svibnja bio mi je pisao msgr. Bulić, da mu spravim bolje sačuvane lubanje. To sam isti dan pokušao, ali je preko noći puhnuo burin, radi česa težaci sutradan lubanje opeta zakopaše, jer da je bura — govorili su — puhnula „na kosti," da im se može u kući također koja nesreća dogoditi. To sam javio mosgr. Buliću, te mu pisao da sam dođe u četvrtak 4. svibnja, a da sam stvar tako sa Kovačem uredio, kako će on sam taj dan moći »na licu mjesta" potrebne izvide učiniti. Međutim kazao mi je Kovač, da je 1. svibnja po podne našao jedan grob, a u njem dva velika kostura, jedan okrenut glavom na istok a drugi na zapad. 2. svibnja opet u mojoj prisutnosti otkopao Kovač 2 groba, koji su stajali jedan povrh drugoga; jedan mali 0·40 m. duboko, dug 0·90 m., širok u vrhu (zapad) 0·20 m., a u dnu (istok) 0·15 m., donji na dubini 0·80 m., veličine po prilici kao onaj veliki prije opisan. Obije glave bile su na zapadu, a ruke kao u svima spuštene niz ramena.

Dne 4. svibnja došao je mons. Bulić na lice mjesta. U njegovoj prisutnosti bilo je otkopano 5 grobova na čestici Kovača. Jedan grob ima praznine 1·00 m., širine u vrhu 0·22, širine na dnu 0·10 m., od 6 komada ploča, glava redovita, mjerila od zubi do zatiljka 36 cm. a od zigoma do zigoma 11 cm Drugi grob 97 cm. praznine, širine u vrhu 18 cm., u dnu 16. Treći grob velike osobe bio zasut zemljom; četvrti dug 1·67, širok 21 u vrhu, a u dnu 10 cm., i u njem kostur; peti pak bio dug 1·03 m., u vrhu širok 19 cm., a u dnu 16. Istome mons. Buliću kazao je težak Biočić (čest. /126), da je i on našao jedan grob, sav od poljskog klinja kao što su i drugi grobovi. Opazio je na dalje, da se odmah ispod „meje", krajem čestice Jakova Kovača, koji nije još otvorio radnju, nalaze tragovi zidu, koji se pruža uz dan, te mnije, da su to mogli biti zidovi crkve ili bolje groblja, na površini nad morem 100 m. Mons. Bulić, je sve ove podatke pokupio, te su i ovi u ovom mojem kratkom izvještaju.

Radnje su se tada pretrgle, a opet su nastavljene bile tekar po trgnji, te sam naknadno doznao, da je Ivan Biočić našao u sve oko 100 grobova, Bože Alfirević, kako rekosmo 60, Šimun Kovač nekoliko, a Mate Božin također nekoliko.

Što sam rekao o položaju čestice Bože Alfirevića, to isto vrijedi i za ostale, na kojima se skupno protezalo groblje od istoka na zapad dužinom kakovih 120 m, a širinom od 25 m. Za

ovo groblje u Sućurcu nije nitko niti slutio, a sve što nam predaja zna kazati je, da je povrh ovoga položaja bilo „Selo“, kojemu ime ne spominju, da je imalo 70 dimnjaka i to u današnjoj „zabrani“, dakle ispod crkve sv. Luke kakovih 300 m., a nad morem jedno 500 m. — Kazaše mi također, da je jedno selo bilo ispod položaja upitnoga groblja na jugo-zapadnoj strani za 3/4 km. na zemljama zvanim „Krtine“, koje zemlje danas su već sve vinogradi, posuti mnogim gomilama, da su se tuda nalazili tragovi zidovima. Ovaj položaj leži ispod brda, na kojem i okolo kojega bilo je selo, zvano u starim dokumentima već IX. vijeka Putalo, Putalj (Sr. Rački Documenta Index p. 530 s. v.). Svi mali predmeti, našasti u ovim iskapanjima, bili su nabavljeni za društvo „Bihać“.

Predsj. priopćuje: Rodoljub Petar Didolić, nač. općine Selce na otoku Braču, prigodom nekog mog arheološkog izleta na onom otoku, darovao mi je za društvo Bihać četiri komada naušnica iz doba hrvatske narodne dinastije. One su od srebra, mnogo legirana sa olovom i kositerom, te pozlaćene. Bjehu našaste po njegovu kazivanju g. 1896. u predjelu zvanu „Nagorinac“ pod rubom stare gomile, okolo 800 m od čobanskoga stana „Nagorinac“, a jedno 5 km. od Selaca. U blizini iste gomile nalazi se nekoliko starih prostih grobova. G. učitelju M. Bakotiću i g. načelniku Petru Didoliću budi i ovdje izrečena zahvalnost društva za njihovo zauzimanje za unapređenje društva.

Predsjednik priopćuje, da je gospodin građ. savjetnik Dr. Slade, iz Trogira poslao na dar društvu „Bihaću“ ulomak, rek bi pokrivala sarkofaga, na kojem uz stup na pleter iz doba narodne dinastije ima i ulomak napisa, loše sačuvana. Kamen je nađen u dvorištu kuće dra. Slade-Šilovića iza crkve sv. Petra u Trogiru, a služio je u podzemnom kanalu. Sudeći po ornamentici na pletere padao bi u X-XI. v. Napis se čita:

O I I I I LME ///
TVIII· STIPATRI
B V SIq III CONSI
i MPERATOREM VT
XIAMPLIVSADPo
TITVPATIATVR
II VELAI-EI· CHATEPEOMEPAM

Stup sa pleterom

= ... me ... t VIII s(an)c(t)i patri ... busq(ue) III consi(lii?) [i]mperatorem ut .. XI amplius ad potitu patiatur.

Gospodinu darovatelju budi izrečena i ovom prigodom topla zahvalnost.

Suviše predsjednik priopćuje, da je društvo ove godine nabavilo dva komada, rek bi arhitrava, 1·58 m. duga, sa ornamentikom iz doba hrvatske narodne dinastije, na kojim slijedeći napis:

ornamentika na uvojke i pletere

I • ASPIEE • DERETVEONSERIPALEGALAD◇DIEATA

...aspicite depictu conscripta legalia D(omin)o dicata. Bi našast g. 1899. prigodom razorenja stare kuće svećenika čuvara svetišta blažene Gospe od Poišana na istoku Spljeta. Valjda je i ovdje za IX—XII. v. bilo svetište narodno. Depictu moglo bi ovdje značiti pictura t. j. in hac pictura. Popunjeno glasilo bi: u ovoj slici vidite (darove) napisane zakonite Bogu prikazane.

Predsjednik pri koncu javlja, da se čuje kadikad prigovor, da se izvještaji godišnji o radu društva Bihaća kasno primaju. Kaže, da je tomu uzrok kadikad zakašnjenje zgotovljenja izvještaja, kadikad zakašnjivanje tiskanja Vjesnika hrvatskoga arheološkoga društva u Zagrebu, koji naše izvještaje tiska, ili bolje, što se ovaj Vjesnik radi preobilna gradiva tiska tako, da se naši izvještaji ne sudaraju sa vremenom njegova izdanja. Kada bi se društvu svidilo, moglo bi se tiskati napose naše izvještaje, za što on nipošto ne bi bio.

Skupština se jednoglasno izrazuje, da se ostane pri staromu, t. j. da se tiskaju izvještaji „Bihaća“ u Vjesniku, dapače izrazuje jednoglasno zahvalnost uredništvu Vjesnika na naklonosti prema Bihaću.

Izvještaj predsjednika o društvenom radu društva tekom god. 1899. prima se na ugodno znanje.

III. Izvještaj blagajnika o ekonomičnom stanju društva kroz god. 1899.

Iza pročitana isvještaja M. Jankov, dobiv riječ, pita razjašnjenje, koliko je novca uloženo u dionice prve pučke banke u Spljetu. Blagajnik mu odgovara, da je uloženo 4000 K. Jankov je mnijenja, da bi se iz razpoložive glavnice moglo nabaviti novih dionica. Za dotične rasprave, u kojoj učestvuju predsjednik, blagajnik, Jankov, Luger, na predlog ovoga zadnjega skupština zaključi, da se nabavi još 10 dionica pučke banke u Spljetu. Zatim metnuti na glasovanje bjehu jednoglasno odobreni računi za g. 1899.

Računi „Bihaća“ za godinu 1899.

Imati.		Dati.	
1. Imovina po računu 22. XII. 1898. K	7647·68	1. Iskapanje u „Rižinicama“. . . .	734·90
2. Od članova utemeljitelja	150·—	2. Odšteta župskoj crkvi u Solinu .	240·—
3. Od članova godišnjih	378·—	3. Braći Katalinićima na podmirenje najmovine zemlje u „Mirima“	100·—
4. Pripomoć od c. k. ministarstva za bog. i nastavu	1000·—	4. Cliché za izvještaj god. 1898. . .	52·—
5. Pripomoć od zemalj. dalm. odbora	400·—	5. Posebni otisci izvještaja g. 1897.	50·20
6. Pripomoć od jugoslav. akademije	400·—	6. Najam zemlje u „Rižinicama“ za god. 1899	139·—
7. Pripomoć od prve hrv. štedionice u Zagrebu	100·—	7. Za fotografije	30·—
8. Pripomoć od poglavarstva grada Karlovca	200·—	8. Za nacrte kroz godinu 1898 . .	60·—
9. Darovano (Dr. Mirko Grahovac i Češko društvo)	16·—	9. Kancelarske potrebe, biljegovina, poštarina, podvorba itd. . . .	86·96
10. Kamati	382·18	Imovina.	
Skupa	10673·86	10. 20 dionica prve pučke banke u Spljetu	3200·—
		11. Položeno kod p. pučke banke na knjižici	5400·—
		12. U gotovini	580·80
		Skupa	10673·86

Imovina društva koncem god. 1899. K. 9180·80.

U Spljetu, 22. decembra 1899.

Prof. **Ivan Benzon.**
blagajnik.

Viđeno, pregledano i našasto u potpunom redu.

U Spljetu 27. prosinca 1899.

Dujam Mikačić. Pop **Ivan Lubin.**

IV. Izbor odstupajućih upravitelja. Predsjednik priopćuje, da u smislu §. 14. društvenih pravilâ ima biti birano novo upraviteljstvo za g. 1900, odnosno za novo trogodište. Obavješćuje, da su se zahvalili od upraviteljstva na časti g. Fr. Šimeta podpredsjednik i dr. Sr. Karaman čuvar. Na predlog D. E. Lughera bivaju ponovno birani preostavši članovi, a mjesto odstupajućih birani su g. Dr. Dujam Rendić i Dr. Ed. Karaman. Stari i novi članovi razdijeljuju među sobom ovako časti: msgr. Fr. Bulić predsjednik, dr. Dujam Rendić podpredsjednik, dr. Ante Trumbić tajnik, prof. Ivan Benzon blagajnik, dr. Eduard Karaman čuvar.

V. Izbor strukovnoga odbora. Predsjednik javlja, da se u smislu § 17. pravilnika ima ove godine također birati strukovni odbor, pa predlaže, da mjesto dra. L. Jelića, koji se je zahvalio na časti glavnog izvjestitelja strukovnog odbora, bude biran D. Bare Poparć, prof. na nautičkoj školi u Bakru, poznat na polju hrvatske historiografije, pa dva dosadanja prof. dr. Josip Aranza i Pavao Ergovac Jednoglasno primljeno.

VI. Slučajni predlozi. Pošto se nitko ne javlja za koji slučajni predlog predsjednik diže sjednicu.

ZAPISNIK

sjednice upraviteljstva „Bihaća", držane dne 11. prosinca 1900.

Prisutni potpisani. Odnosno na poziv, upravljen dne 4. t. m. članovima upraviteljstva „Bihaća", na sastanak za sporazumljenje glede posala, tičućih se društva, pristupiše potpisani članovi, te budući zakonit broj prisutnih, predsjednik u smislu § 16. društvenoga pravilnika otvara sjednicu.

Javlja ponajprije da je običaj već od nekoliko godina uveden, da se glavna skupština društva drži koncem mjeseca prosinca. Nego kaže, da se kroz godinu 1900. nije kopalo, ni istraživalo. Uzrok je tomu, što se nije moglo u Rižinicama, gdje se namjeravalo nastaviti iskapanje, nabaviti zemljište, koje se moralo prokopati. Ne moglo se ovo zemljište niti nabaviti, a niti sa drugim ondje zamjeniti, jer ne mogla se sklopiti kupoprodajna pogodba sa Bobanima zbog juridičkih poteškoća, a istom se baš danas sklopilo sa Crmarićima. To su dvije zemlje, za koje se ondje plaća godišnji najam, a konačnu nabavu kojih je društvo odobrilo. Ne budući se mogla sklopiti kupoprodajna pogodba sa Bobanima, nije se moglo ući u dogovaranje za zamjenu jednoga komada njihove već prerovane zemlje sa bližnjim vinogradom drugoga Crmarića, gdje je nade, da će se što naći.

Obzirom na ovu okolnost, da se naime nije vodilo iskapanje g. 1900, da se dakle nema što važna članovima priopćiti, on je mnijenja, da se glavna skupština ne drži ovoga mjeseca, nego na temelju §. 7. društvenoga pravilnika, valjda u proljeću, ili kasnije, iza kako se bude imalo što važna članovima priopćiti.

Prisutni članovi pristaju na ovaj predlog.

Predsjednik nastavlja dalje, da zbog poteškoća znanstvene naravi nije još dotiskan izvještaj za god. 1898. o iskapanju kod Gospe od Otoka i napisu kraljice Jelene, da je nade da će biti kroz prve mjesece godine 1901. Predlaže, da obzirom na trošak u istom mahu bude tiskan i izvještaj glavne skupštine god. 1899.

Prisutni članovi odobravaju ovaj postupak.

Priopćuje zatim predsjednik, da je početkom godine 1900. društvo ućeralo K 200 iz ostavštine pok. Starčevića društvu Bihaću, a da će se ostalo K 200 ućerati u 4 godine u obrocima od 50 K.

Javlja, da je dalmatinski zemaljski odbor podijelio društvu 400 kruna podpore, a prva hrvatska štedionica u Zagrebu 100 kruna.

Pošto se tiska izvještaj za godinu 1898. i 1899. predlaže, da se međutim dok bude držana glavna godišnja skupština, tiska i zapisnik ove sjednice upraviteljstva, da članovi uvide stanje društva. — Prima se i ovaj predlog.

Priopćuje, da je jugoslavenska akademija u Zagrebu odlučila tiskati u „Starinama" Epistolar našega domaćega povjesničara Lučića, nabavljen nazad 3 godine od društva, a da taj Epistolar priređuje za tisak glavni strukovni izvjestitelj društva prof. Don Bare Poparić.

Blagajnik prof. I. Benzon izvješćuje zatim o ekonomičnom stanju društva kroz godinu 1900, koje je primljeno na ugodno znanje.

Izvještaj blagajnika o ekonomičnomu stanju društva kroz god. 1900.

Imati

1.	Suvišak po računu 24. XII. 1899. na VI. gl. skupštini. . . K.	9180·80
2.	Od članova utemeljitelja	50·—
3.	Od članova godišnjih	252·—
4.	Pripomoć zem. odbora dalmatinskoga	400·—
5.	Pripomoć prve hrv. štedionice u Zagrebu	100·—
6.	Od ostavštine dra. Ante Starčevića	300·—
7.	Prihod od unajmljenih zemalja . .	45·60
8.	Dobiveno pri nabavi 10 dionica p. p. banke u Spljetu	40 —
9.	Kamati	410·17
	Ukupno K.	10778·57

Dati

1.	Zemlja kupljena u Rižinicama . .	220·—
2.	Nabava starinskih predmeta . . .	11·—
3.	Fotografije	34·80
4.	Najam zemlje u Rižinicama . . .	139·—
5.	Kancelarijski troškovi, biljegovina, poštarina, obrađenje vinograda, prenos predmeta, podvorba . .	130·38
		535·18
6.	30 dionica prve puč. banke u Spljetu	4800·—
7.	Položeno kod pr. puč. banke u Spljetu	5000·—
8.	U gotovini	443·39
	Ukupno K.	10778·57

Spljet 31. decembra 1900.

Prof. **Ivan Benzon**
blagajnik.

Viđeno, u potpunom redu.

Dujam Mikačić. Pop **Ivan Lubin.**

* * *

Zaključeno i potpisano.

Fr. Bulić, predsjednik. **Dr. Dujam Rendić**, podpredsjednik. **Dr. A. Trumbić**, tajnik. **I. Benzon**, blagajnik. **Dr. Eduard Karaman**, čuvar.

P M TR P IIII CO[s II p p]. Gordijan, odjeven kao vojnik, sa naperenim kopljem u desnoj i krugljom u lijevoj ruci. — Kovan godine 994 a. u. c. (241 posl. Kr.)

AR (komadić otkinut); promjer 22 mm. Cohen Monn. imp. V² 46, 253. (zbirka Koczynski.) 1 kom.

2. Kao br. 1.

VICTORIA AVG. Na desno stupajuća Nika sa vijencem u desnoj i palmom u lijevoj ruci. — Kovan valjda g. 995 a. u. c. (242 posl. Kr.).

AR; promjer 23 mm; težina 2·68 gr. (željezan pa platiran). Cohen n. d. V², 60, 362. . 1 kom.

Philippus pater (244—249).

3. IMP PHILIPPVS AVG Carevo poprsje sa zračastom krunom i carskim plaštom na desno.

AETERNITAS AVGG. Na lijevo stupajući slon, na kojem jaši kornak, koji drži u desnoj ruci koplje, a u lijevoj štap (kentron).

AR; promjer 22 mm; težina 3·66 gr. Cohen n. d. V² 96, 17 . . . . 1 kom.

4. IMP M IVL PHILIPPVS AVG Carevo poprsje sa zračastom krunom i plaštom na desno.

FELICITAS PEMP (sic!). Na lijevo okrenuta Tycha sa kaducejem u desnoj i obilnicom na lijevoj ruci.

AR; promjer 24 mm., težina 3·25 gr. Dif. od Cohen n. d. V² 99, 43. . . . . . 1 kom.

5. Isti novac, ali sa pravilnom legendom FELICITAS TEMP.

AR; promjer 23 mm. težina 2·50 gr. Cohen n. d. V² 99. 43. . . . . 1 kom.

6. IMP C M IVL PHILIPPVS P F AVG P M. Carevo poprsje sa zračastom krunom i plaštom na desno.

SPES FELICITATIS ORBIS. Na lijevo stupajuća božica nade (Elpis), pridižući lijevom rukom svoje odijelo, drži u ispruženoj desnici cvijet.

AR; promjer 22 mm; težina 3·25 gr. Cohen n. d. V² 116, 222. . . . . 1 kom.

Philippus filius (244—249).

7. IMP PHILIPPVS AVG. Carevićevo poprsje sa zračastom krunom i plaštom na desno.

P [M] TR P VI COS P P Lik kao br. 4.

AR; promjer 22 mm; težina 2·79 gr. Dif. od Cohen n. d. V² 164, 34 . . . . . 1 kom.

Decius (249—251).

8. IMP C M Q TRAIANVS DECIVS AVG. Carevo poprsje sa zračastom krunom i oklopom na desno.

PVDICITIA AVG. Na lijevo sjedeća božica srameżljivosti, sa velikim žezlom u lijevoj ruci, raskriljuje svoju koprenu.

AR; promjer 21 mm, težina 4·16 gr. Cohen n. d. V² 195, 98. . . . . 1 kom.

Gallus (251—253).

9. IMP CAE C VIB TREB GALLVS AVG. Carevo poprsje sa zračastom krunom i plaštom na desno.

FELICITAS PVBLICA. Lik kao br. 4. U polju desno šesterotraka zvijezda.

AR; promjer 22 mm; težina 3·21 gr. Cohen n. d. V² 240, 37 . . . . 1 kom.

10. Kao br. 9.

MARTI PACIFERO. Na lijevo stupajući Ares sa uljičnom grančicom u podignutoj desnoj i žezlom u lijevoj ruci.

AR; promjer 21 mm; težina 2·99 gr. Cohen n. d. V² 245, 71 . . . . 1 kom.

11. Kao br. 9.

SALVS AVGG. Na lijevo okrenuta božica zdravlja sa žezlom u lijevoj ruci hrani iz zdjelice uspravljenu zmiju, koja se omotala oko žrtvenika.

AR; promjer 21 mm; težina 3·50 gr. Coh. n. d. V² 251, 117 . . . . 1 kom.

Volusianus (251—253).

12. IMP CAE C VIB VOLVSIANO AVG. Carevićevo poprsje sa zračastom krunom i plaštom na desno.

CONCORDIA AVGG. Božica sloge sjedeći na lijevo drži u ispruženoj desnici zdjelicu, a na lijevoj joj je ruci dvostruka obilnica.

AR; promjer 20 mm; težina 3·72 gr. Coh. n. d. V² 268, 25. . . . . 1 kom.

Valerianus pater (253—260).

13. IMP C P LIC VALERIANVS P F AVG. Carevo poprsje sa zračastom krunom i plaštom na desno.

APOLINI (sic) CONSERVA. Na lijevo okrenut goli Apollon, sa uljičnom grančicom u ispruženoj desnoj ruci, upire se o lyru, koju je postavio na zemlju.

Bill.; promjer 22—20 mm; težina 2·75 gr. Coh. n. d. V² 300, 20. (Zbirka Koczynski 1 kom.) 2 kom.

14. IMP C P LIC VALERIANVS AVG. Carevo poprsje sa zračastom krunom i plaštom na desno.

CONCORDIA EXERCIT. Na lijevo okrenuta božica sloge sa zdjelicom u ispruženoj desnoj a dvostrukom obilnicom na lijevoj ruci.

Bill.; promjer 21 mm; težina 3·38 gr. Cohen n. d. V² 302, 39 . . . . 1 kom.

15. Kao br. 13.

CONSERVAT AVGG. Lik kao br. 14. U polju desno Q.

Bill; promjer 19 mm; težina 3·04 gr. Cohen n. d. V² 302, 49. . . . . 1 kom.

16. Kao br. 13.

FELICITAS AVGG. Lik kao br. 4.

Bill.; promjer 21—19 mm; težina 3·69, 2·32, 1·66 gr. Cohen n. d. V² 303, 53. (Zbirka Koczynski 2 kom.) . . . . 5 kom.

17. Kao br. 14.

Kao br. 16.

Bill.; promjer 21 mm; težina 2·82 gr. Cohen n. d. V² 303, 55. . . . . 1 kom.

18. Kao br. 14.

FIDES MILITVM. Na lijevo okrenuta božica vjernosti sa dva bojna znaka u rukama.

Bill.; promjer 21 mm. težina 2·20 gr. Cohen n. d. V² 304, 65 . . . . 1 kom.

19. Kao br. 13.

IOVIS — STAT[or]. Na lijevo okrenuti Zevs sa žezlom u desnoj i munjom u lijevoj ruci.

Bill.; promjer 23—20 mm; težina 2·27 gr. Dif. od Cohen n. d. V² 307, 99. . . . 1 kom.

20. Kao br. 13.

LAETITIA AVGG. Na lijevo okrenuta božica veselja sa vijencem u desnoj i sidrom u lijevoj ruci

Bill.; promjer 21 mm. Cohen n. d. V² 307, 102. (Zbirka Koczynski) . . . . . . 1 kom.

21. Kao br. 13, ali sa veoma malenom glavom.

LIBERALITAS AVGG. Na lijevo okrenuta božica darežljivosti sa teserom u desnoj i obilnicom na lijevoj ruci.

Bill.; promjer 22 m; težina 3·16 gr. Cohen n. d. V² 308, 108. . . . . 1 kom.

22. Kao br. 13.

ORIENS AVGG. Na lijevo okrenuti Helios, sa zračastom krunom na glavi i bičem u lijevoj ruci, diže desnicu.

Bill.; promjer 20 mm; težina 2·13 gr. Cohen n. d. V² 310, 135 . . . . 1 kom.

23. Kao br. 13.

ORIENS AVGG. Na lijevo okrenuti Helios, sa zračastom krunom na glavi i krugljom u lijevoj ruci, diže desnicu.

Bill.; promjer 20—18 mm; težina 2·53, 2·36 gr. Cohen n. d. V² 310, 140 . . . . . 2 kom

24. Kao br. 13.

PIETAS AVGG. Valerijan i Gallijen, stojeći jedan spram drugoga, žrtvuju pred zapaljenim žrtvenikom.

Bill.; promjer 20 mm; težina 3·57 gr. Cohen n. d. V² 311, 152. . . . . 1 kom.

25. Kao br. 14.

PIETATI AVGG. Na lijevo okrenuta božica pobožnosti, sa žezlom u desnoj ruci, upire se lijevim laktom o jedan stup.

Bill. (probušen); promjer 22 mm; težina 3·71 gr. Cohen n. d. V² 312, 155 . . 1 kom.

26. Kao br. 13.

P M TR P V COS IIII P P Valerijan, sjedeći na kurulskoj stolici na lijevo okrenut, drži u desnoj ruci kruglju a u lijevoj žezlo. — Kovan g. 1010 a. u. c. (257 posl. Kr.)

Bill.; promjer 20 mm; težina 2 gr. Cohen n. d. V² 313, 166.

27. IMP VALERIANVS P AVG Carevo poprsje sa zračastom krunom i plaštom na desno.

PROVID AVGG. Na lijevo okrenuta božica providnosti sa obilnicom na lijevom ramenu dotiče se štapićem kruglje, koja leži do njezinih nogu.

Bill.; promjer 20 mm; težina 3·77 gr. Cohen n. d. V² 314, 174 . . . . 1 kom.

28. Kao br. 13.

RESTITVTOR ORBIS. Na lijevo okrenuti Valerijan, odjeven kao vojnik, a držeći u lijevoj ruci veliko žezlo, pridiže klečeću žensku, koja ima tornjastu krunu na glavi.

Bill.; promjer 19 mm. težina 2·45 gr. Cohen n.d. V² 315, 183. (Zbirka Koczynski 1 kom.) 2 kom.

29. Kao br. 13.

RESTITVT ORIENTIS. Na desno okrenuta ženska sa tornjastom krunom na glavi predaje vijenac Valerijanu, koji je odjeven kao vojnik, a lijevom rukom drži žezlo.

Bill.; promjer 21 mm; tež. 3·48, 2·60 gr. Cohen n. d. V² 316, 189 . . . . . 2 kom.

30. Kao br. 13.

VICTORIA AVGG. Na lijevo okrenuta Nika sa palmom u lijevoj ruci upire se desnicom o svoj štit.

Bill.; promjer 21—19 mm; težina 2·86, 2·80, 2·52 Cohen n. d. V² 318, 224 (zbirka Koczynski 1 kom) . . . . 4 kom.

31. Kao br. 13.

VICTORIA GERM. Na lijevo okrenuta Nika sa vijencem u podignutoj desnoj i palmom u lijevoj ruci; do njezinih nogu sjedi na lijevo okrenut zarobljenik, kojemu su ruke na leđima svezane.

Bill.; promjer 22 mm; težina 2·78 gr. Cohen n. d. V² 320, 248. . . . . 1 kom.

skomu predstojniku u Velikoj Gorici, koji ih je poslao ravnateljstvu narodnoga muzeja u Zagrebu, a ovo ih je od M. Klasnića uz primjerenu odštetu otkupilo.

Novci, koji reprezentiraju sadržaj jedne novčarke iz početka IV. vijeka posl. Kr., koja je možda samo slučajno dospjela u grob svoga vlasnika, spadaju na slijedeće rimske vladare i kovnice:

Maximianus Herculeus (286—310) 2 kom. Kovnice Aquileia (1), Tarraco (1).

Galerius (292—311) 3 kom. Kovnice Herakleia (1), Kyzikos (1), Thessalonike (1).

Maximinus Daza (305—313) 16 kom. Kovnice Herakleia (1), Kyzikos (1), Siscia (14).

Maxentius (306—312) 7 kom. Kovnice Aquileia (3), Ostia (1) Tarraco (3).

Licinius pater (307—323) 15 kom. Kovnice Herakleia (1), Siscia (11), Thessalonike (3).

Constantinus maximus (305—337) 9 kom. Kovnice Aquileia (1), Nicomedia (1), Siscia (6), Tarraco (1).

Gornjohruševački skup novaca svakako je dospjeo u zemlju iza g. 307., kada se je zacario Licinius, ali i prije g. 317, pošto nema nijednoga novca od carevića Licinija mladega, Krispa i Konstantina mladega, koji su te godine dobili caesarski naslov, na što se je odmah u obilnoj mjeri kovao novac s njihovim likom i imenom, tako da bi u ovom skupu moralo biti i njihovih novaca, kada bi ih se već kovalo bilo.

Novci iz gornjohruševačkoga skupa jesu:

Maximianus Herculeus (286—310).

1. IMP C MAXIMIANVS P F AVG. Lovorom ovjenčana careva glava na desno.

CONSERV — VRB SVAE Hram sa šest stupova, u kojem je na lijevo gledajuća sjedeća Roma sa krugljom i kopljem u rukama; desno do nje je štit U zabatištu dva upoprijeko položena duguljasta štita; na vrhu krova tronog, a na doljnjim krajevima po jedan kip. — Kovan između g. 1059—1063 a. u. c (306—310 posl. Kr.) Kovnički biljeg $\overline{\text{AQΓ}}$

AE; promjer 25 mm. Kovnica Aquileia. Dif od Cohen monn. imp. VI² 500, 64 . . 1 kom.

2. Slično, ali uz Romu nema štita, zabatište je prazno, a na vrhu i doljnjim krajevima krova po jedan tronog. Kovnički biljeg $\overline{\text{TT}}$ — Kovan istodobno sa br. 1.

AE; promjer 25 mm. Kovnica Tarraco Cohen n. d. VI² 500, 64 . . . . 1 kom.

Galerius (292—311).

3. GAL MAXIMIANVS P F AVG Lovorom ovjenčana careva glava na desno.

GENIO A — VGVSTI. Lijevo okrenuti genije sa modijem na glavi i obilnicom na lijevoj ruci drži u ispruženoj desnici zdjelicu, s koje curi tekućina. Kovnički biljeg $\frac{\text{✱ | B}}{\text{SM TS}}$

AE; promjer 25 mm Kovnica Thessalonike. Cohen n. d VII² 106, 40 . . . . . 1 kom.

4. IMP C GAL VAL MAXIMIANVS P F AVG. Lovorom ovjenčana careva glava na desno.

GENIO IMP — E — RATORIS. Lik kao br. 3. Kovnički biljeg $\frac{\text{✱ |}}{\text{HTA.}}$

AE; promjer 21 mm. Kovnica Heraclea Thracum. Cohen n. d. VII² 107, 48. . 1 kom.

5. Kao br. 3.

GENIO IMP — ERATORIS. Lik kao br. 3. Kovnički biljeg $\frac{\text{Λ | ⁝}}{\text{MKV.}}$

AE; promjer 25 mm. Kovnica Cyzicus. Cohen n. d. VII² 107, 49. . . . . 1 kom.

Maximinus Daza (305—313).

6. GAL VAL MAXIMINVS P F AVG. Lovorom ovjenčana careva glava na desno.

GENIO A — VGVSTI. Lik kao br. 3. Kovnički biljeg nejasan $\frac{\text{? | ⁝}}{\text{MKV}}$ (?)

AE; promjer 25 mm. Kovnica Cyzicus. Dif. od Coh. n. d. VII² 145, 25 . . . . . 1 kom.

7. IMP MAXIMINVS P F AVG. Lovorom ovjenčana careva glava na desno.

GENIO AV — GVSTI Lik kao br. 3. Kovnički biljeg $\frac{\text{◡ | Λ}}{\text{SIS}}$

AE; promjer 24 mm. Kovnica Siscia. Cohen n. d. VII² 145, 26. . . . . . . 1 kom.

8. IMP C GAL VAL MAXIMINO P F INV AVG. Lovorom ovjenčana careva glava na desno.

GENIO IMP — E — RATORIS. Lik kao br. 3. Kovnički biljeg $\frac{\text{| ◡}}{\text{HTΓ}}$

AE; promjer 25 mm Kovnica Heraclea. Thracum. Cohen n. d. VII² 147, 53 . 1 kom.

9. Kao br. 7.

IOVI CONS — ERVATORI. Na lijevo okrenuti Zevs sa munjom u desnoj i žezlom u lijevoj ruci. Ispred njega orao sa vijencem u kljunu.

Kovnički biljezi: $\frac{|\,\Gamma\ \mathrm{M}}{\mathrm{SIS}}$ (1), $\frac{|\,\epsilon\ \mathrm{M}}{\mathrm{SIS}}$ (1)[1], $\frac{|\,ς\ \mathrm{M}}{\mathrm{SIS}}$ (2) $\frac{|\,\mathrm{B}}{\mathrm{SIS}}$ (2), $\frac{|\,\epsilon}{\mathrm{SIS}}$ (1)[1]

AE; promjer 25—24 mm. Kovnica Siscia. Cohen n. d. VII² 151, 110 . . . . . 7 kom.

10. Kao br. 9 ali sa legendom IOVI CO-NSE-RVATORI. Kovnički biljeg $\frac{\ast\,|\,\mathrm{A}}{\mathrm{SIS}}$

AE; promjer 24 mm. Kovnica Siscia. Cohen n. d. VII² 151, 112. . . . . 1 kom.

11. IMP MAXIMINVS P F AVG. Lovorom ovjenčano carevo poprsje sa plaštom i oklopom na desno.

IOVI CONSERVATORI AVGG NN. Na lijevo okrenuti Zevs sa Nikom na kruglji u desnoj i žezlom u lijevoj ruci; ispred njega orao sa vijencem u kljunu. Kovnički biljezi

$\frac{|\,\Gamma}{\mathrm{SIS}}$ (2), $\frac{|\,\epsilon}{\mathrm{SIS}}$ (1)

AE; promjer 23 mm. Kovnica Siscia. Dif. od Cohen n. d. VII² 153, 127. . . . 3 kom.

12. Kao br. 11, samo što carevo poprsje nije odjeveno plaštom nego oklopom. Kovnički biljeg $\frac{|\,\Delta}{\mathrm{SIS}}$

AE; promjer 23—22 mm. Kovnica Siscia. Cohen n. d. VII² 153, 127. . . . . . 2 kom.

Maxentius (306—312).

13. IMP C MAXENTIVS P F AVG. Lovorom ovjenčana careva glava na desno.

CONSERV-VRB SVAE. Lik kao br. 1, samo što su na vrhu i doljnjim krajevima krova vaze. Kovnički biljeg $\overline{\mathrm{AQ\Gamma}}$

AE; promjer 24 mm Kovnica Aquileia. Dif. od Cohen n. d. VII² 168, 21. . . . . 1 kom.

14. IMP MAXENTIVS P F AVG. Lovorom ovjenčana careva glava na desno.

Lik kao br. 2. Kovnički biljeg $\overline{\mathrm{PT}}$

AE; promjer 24 mm. Kovnica Tarraco. Dif. od Cohen n. d. VII² 169, 34 . . . . 1 kom.

15. Kao br. 14.

CONSERV-VRB SVAE. Hram sa 4 stupa, u kojem je na lijevo gledajuća sjedeća Roma sa krugljom i kopljem u rukama; desno od nje Nika, koja će da ju vijencem ovijenča. Zabatište hrama prazno, a na vrhu i doljnjim krajevima krova figure. Kovnički biljezi: $\overline{\mathrm{PT}}$, $\overline{\mathrm{ST}}$

AE; promjer 24—23 mm. Kovnica Tarraco. Cohen n. d. VII² 169, 39. . . . . . 2 kom.

16. Kao br. 13.

CONSERV-VRB SVAE. Hram sa četiri stupa, u kojem je na lijevo okrenuta sjedeća Roma sa krugljom i kopljem u rukama; lijevo od nje stojeći car, koji drži u lijevoj ruci žezlo i staje lijevom nogom na sjedećega zarobljenika, prima iz njezinih ruku kruglju. Do Romina prijestolja štit. U zabatištu hrama vučica, koja doji Romula i Rema, a na doljnjim krajevima krova po jedna figura. Kovnički biljeg $\overline{\mathrm{AQS}}$

AE; promjer 25 mm. Kovnica Aquileia Cohen n. d. VII² 170, 42. . . . . 1 kom.

17. Kao br. 16, samo je mjesto glave carevo plaštom odjeveno poprsje. Kovnički biljeg $\overline{\mathrm{AQP}}$

AE; promjer 25 mm. Kovnica Aquileia Cohen n. d. VII² 170, 43. . . . . 1 kom.

18. Kao br. 13.

FIDES MIL-ITVM AVG N. Na lijevo stojeća božica vjernosti drži dva bojna znaka. Kovnički biljeg $\overline{\mathrm{MOSTS}}$

AE; promjer 24 mm. Kovnica Ostia. Cohen n. d. VII² 173, 71. . . . . 1 kom.

Licinius pater (307—323).

19. VAL. LICINIVS P F AVG. Lovorom ovjenčana careva glava na desno.

GENIO A-VGVSTI. Lik kao br. 3. Kovnički biljezi:

$\frac{\ast\,|\,\mathrm{B}}{\cdot\mathrm{SM}\cdot\mathrm{TS}\cdot}$ $\frac{\ast\,|\,\Gamma}{\cdot\mathrm{SM}\cdot\mathrm{TS}\cdot}$

AE; promjer 26—25 mm. Kovnica Thessalonike. Cohen n. d. VII² 192, 27. . . 2 kom.

20. IMP LIC • LICINIVS P F AVG. Lovorom ovjenčana careva glava na desno.

IOVI CONS-ERVATORI. Lik kao br. 9. Kovnički biljeg:

$\frac{|\,ς\ \mathrm{M}}{\mathrm{SIS}}$

AE; promjer 26 mm. Kovnica Siscia. Cohen n. d. VII² 197, 83 . . . . 1 kom.

21. Kao br. 19.

IOVI CONSER-VATORI AVGG. Lik kao br. 9. Kovnički biljeg:

$\frac{|\,\epsilon}{\cdot\mathrm{SM}\cdot\mathrm{TS}\cdot}$

[1] Kod ovoga je legenda rastavljena ovako CONSE-RVATORI.

AE; promjer 24 mm. Kovnica Thessalonike. Cohen n. d. VII² 199, 105. . . . . 1 kom.

22. IMP C VAL LICIN LICINIVS P F AVG. Lovorom ovjenčana careva glava na desno.

IOVI CONSER-VATORI AVGG. Lik kao br. 11. Kovnički biljeg:

$$\frac{|\,\Delta}{\text{SMHT}}$$

AE; promjer 22 mm. Kovnica Heraclea Thracum. Cohen n. d. VII² 200, 109. . 1 kom.

23. IMP LIC LICINIVS P F AVG. Lovorom ovjenčano carevo poprsje sa plaštom i oklopom na desno.

IOVI CONSERVATORI AVGG NN Lik kao br. 11. Kovnički biljezi: $\frac{|\,\Gamma}{\text{SIS}}$ (1), $\frac{|\,\Delta}{\text{SIS}}$ (1),

$\frac{|\,\epsilon}{\text{SIS}}$ (2).

AE; promjer 24—21 mm. Kovnica Siscia. Cohen n. d. VII², 201, 124. . . . . 4 kom.

24. Kao br. 23, samo što je carevo poprsje odjeveno samo oklopom. Kovnički biljezi:

$\frac{|\,A}{\text{SIS}}$ (2)[1], $\frac{|\,B}{\text{SIS}}$ (1), $\frac{|\,\Gamma}{\text{SIS}}$ (1), $\frac{|\,\Delta}{\text{SIS}}$ (1),

$\frac{|\,\epsilon}{\text{SIS}}$ (1)

AE; promjer 26—22 mm. Kovnica Siscia. Cohen n. d. VII². 201, 124. . . . . 6 kom.

Constantinus Maximus (305—337).

25. IMP C FL VAL CONSTANTINVS P F AVG Lovorom ovjenčana careva glava na desno.

IOVI CONS-ERVATORI. Lik kao br. 11. Kovnički biljeg nejasan: $\frac{?\,|\,B}{\text{SMN}}$ (?)

AE; promjer 22 mm. Kovnica Nicomedia. Cohen n. d VII² 262, 291. . . . . . 1 kom.

26. IMP CONSTANTINVS P F AVG. Lovorom ovjenčano carevo poprsje sa plaštom i oklopom na desno.

IOVI CONSERVATORI AVGG NN. Lik kao br. 11. Kovnički biljeg: $\frac{|\,\Gamma}{\text{SIS}}$

AE; promjer 23 mm. Kovnica Siscia. Cohen n. d. VII² 265, 312. . . . . 1 kom.

27. Kao br. 26, samo što je carevo poprsje odjeveno samo oklopom. Kovnički biljezi:

$\frac{|\,A}{\text{SIS}}$ (1), $\frac{|\,B}{\text{SIS}}$ (1), $\frac{|\,\Delta}{\text{SIS}}$ (3).

AE; promjer 23—22 mm. Kovnica Siscia. Cohen n. d. VII² 265, 312 . . . . . 5 kom.

28. CONSTANTINVS NOB CAES. Lovorom ovjenčana carevićeva glava na desno.

PERPETV-A VIRTVS. Na desno stupajući Ares sa naperenim kopljem u desnoj i štitom na lijevoj ruci. Kovnički biljeg $\overline{\text{ST}}$

Kovan g. 1059 a. u. c. (306 posl. Kr.)

AE; promjer 24 mm Kovnica Tarraco. Cohen n. d. VII² 272, 385 . . . . 1 kom.

29. CONSTANTINVS — P F AVG Lovorom ovjenčano poprsje carevo sa oklopom na desno

SOLI INVI-CTO COMITI. Na lijevo okrenuti Helios sa zračastom krunom i chlamydom, držeći u lijevoj ruci kruglju, a uzdižući desnicu u vis. Do njegovih nogu sjedi zarobljenik svezanih na leđima ruku. Kovnički biljeg $\overline{\text{AQP}}$

AE; promjer 21mm. Kovnica Aquileia. Dif. od Cohen n. d. VII² 290, 520. . . . 1 kom.

XIV. Našašće srebrnih novaca XV. vijeka u Virovitici.

23. svibnja 1899. vadio je Tomo Jeuša u Virovitici Gundulićeva ulica br. 20 u svojem dvorištu u rovu zatrapite krompire, pa je tom prilikom iskopao malu posudicu, u kojoj je bilo od prilike 100 malih srebrnih novaca. Posudu je razbio, ali su se naknadno pokupili neki ulomci, iz kojih se je ona djelomice mogla restaurirati. Posudica kruškolika oblika (sl. 142) bila je preko 0·098 m. visoka, a najveći joj promjer iznosi 0·07 m; gore je nepotpuna. Surovo je građena, a na površini ima nepravilno izveden ornamenat od ravnih i valovitih poteza. Redovita svrha te posude bila je, da služi kao novčarka.

O tom našašću odmah je isti dan muzejsko ravnateljstvo obavijestio Vatroslav Polović, dnevničar gruntovnoga ravnateljstva u Virovitici, priklopiv podjedno 5 komada novaca. Premda je odgovor muzejskoga ravnateljstva u Virovitici bio već treći dan, od kako su se novci našli, ipak se nisu više mogli dobiti na uvid. Jeuša ih je naime već skoro sve bio porazdavao osim nekoliko od akvilejskih patrijarka Antonija Panciere

[1] Jedan je primjerak u reverzu dva puta kovan.

i Lodovica Techa, koji su mu se iza uvida povratili, jer ih muzeju nije trebalo. Nekoliko komada iz toga našašća naknadno je još narodnomu muzeju poklonio g. Josip Zbierschowski, župnik u Bukovici.

U Jeušinom skupu bilo je navodno 60 većih — valjda akvilejskih — novaca i polovica toliko manjih, valjda ugarskih od Sigismunda. Zakopani su iza g. 1423, kada su od prilike u ugarskoj nekoj kovnici kovani denari akvilejskoga patri-

Sl. 142. Posudica iz Virovitice, u kojoj su se našli novci XV. vijeka. 1/2 nar. vel.

jarke Ljudevita Techa, a valjda prije smrti kralja Sigismunda († 9. XII. 1437). Našašće je stoga zanimivo, što nam dokazuje, da su u prvoj polovici XV. vijeka u Slavoniji uz domaći ugarski novac kolali i novci akvilejskih patrijarka, a valjda i novci austrijskih nadvojvoda, koje oponaša jedan halski novac, nađen u virovitičkom skupu. Kako znademo iz našašća u Lipovoj glavici[1], bili su akvilejski novci u prometu i u Liki, a da su rabili u prometu i u Bosni dokazuje jedno našašće iz okolice Bišća, od kojega je 1 kgr. sve samih akvilejskih novaca g. 1872. u Senju od jednoga fratra kupio g. Dr. Gržetić i u svoje vrijeme većim dijelom darovao narodnomu muzeju. Novci virovitičkoga našašća, koji su došli u narodni muzej, jesu slijedeći:

Leuchtenberg u Bavarskoj. Kovnica Hals.

1). U troluku štit sa prugama, a do njega gore ђ, na stranama ʟ — ^V. Izvana do stjecišta lukova po jedna karičica-Pfenig Dm 14 mm. 1 kom.

Ovaj su novac kovali leuchtenburški landgrofovi u prvoj polovici XV. vijeka u svojem gradu Halsu. Taj njihov novac, koji je pod imenom „die bösen Halser" poradi loše smjese bio na zlu glasu, prodro je bio i u austrijske zemlje i u Ugarsku, jer su landgrofovi, da mu onuda prođu omoguće, poprimili bili tip novaca austrijskih vojvoda. Jedina je razlika bila u napisu, koji nije svatko umio da čita. Stoga se takovo postupanje naprosto u ničem ne razlikuje od prostoga patvorenja novca.[2]

Aquileia. Antonio Panciera (1402—1414.)

2. Denari kao br. 18 našašća u Lipovoj glavici . . . . 3 kom.

Aquileia. Lodovico Tech (1419—1435.)

3. LODOVICVS ◦ DVX ◦ D ◦ TECh

U kolobaru od piknjica štit sa grbom.

PATRA — AQVILEG Sjedeća majka božja sa djetetom na desnoj ruci.

Denari Dm. 18—16 mm. . . . . 6 kom.

Ugarska. Sigismund (1387—1437).

4. S-V-R (Sigismundus Ungariae rex) oko rasčetvorena štita sa prugama i orlom.

Krst sa četiri krune u uglovima.

Quadrans. Dm. 10 mm Rupp Numi Hungariae br. 437. . . . . 2 kom.

XV. Našašće ugarskih denara XV. i XVI. vijeka u Bukovici (kotar Virovitica).

G. Josip Zbierschowski, župnik u Špišić Bukovici poklonio je g. 1899. narodnomu muzeju uz više drugih stvari i 16 ugarskih denara, koji su zajedno sa mnogo većim brojem takovih novaca nađeni u jednom tamošnjem vinogradu. Novci, koji su zakopani kratko iza g. 1527, spadaju na slijedeće kraljeve:

Matija Korvin (1458—1490). 5 denara s gotičkim slovima u napisima i kovničkim biljezima K—P, K—P/❀ i K—✱ (3 kom.), 2 denara sa latinskim slovima i biljegom K—P/❀ . . 7 kom.

Vladislav II. (1490—1516). 1 denar bez godine, a s biljegom K—P (u napisu je skraćeno VNGAR), 1 od g. 1508 sa K—G (Ungari) i 1 od g. 1512 sa K—G (Ungarie) . . . . 3 kom.

Ljudevit II. (1516—1526). 2 denara od g. 1518 i 1 od g. 1519 sa K—G (Ungar), 1 od g. 1518 sa K—G (Ungari), 1 od g. 1525 sa K—B i 1 od g. 1527 sa L—K (Ungar) . . . 6 kom.

Dr. Jos. Brunšmid.

[1] Vjesnik IV. str. 148.

[2] Luschin Die bösen Halser. Mitth. der bayer. num. Ges. VII (1888) str. 1 i sl.

Draganićke zastave.

Iza plemenite općine turopoljske najznamenitija bijaše stara plemenska općina Draganića. Plemenu (generatio) odnosno bratstvu draganićkom nalazimo spomen već u XII. vijeku; ono spadaše na staru bratsku županiju podgorsku Kasnije nakon prestanka županije podgorske budu Draganićani podčinjeni pod grad Okić ili Jastrebarsko, premda se uvijek otimahu, braneći svoju plemićku slobodu. Premda je pritisak bio strašan, ipak nijesu Draganićani nikada postali kmetovima. Kao plemići dužni su bili Draganićani na zapovjed bana ili kralja polaziti u boj i staviti se u banski banderij. U saborskim spisima XVI. vijeka često se spominje, da su plemići Draganićani stavljali 25 opremljenih konjanika pod banski stijeg. Često su opet Draganićani vojevali kao domobranci protiv Turaka u krajiškim četama na susjednoj karlovačkoj Krajini. Tako je god. 1665. 4. marta poručio zamjenik karlovačkoga podgenerala barun Friderik Sauer općini draganićkoj, da je stigao glas od bana Petra Zrinjskoga, da će velika turska vojska udariti na hrvatsku Krajinu, zato da se „toliko Draganićanov na noge stane, koliko možebiti junakov za oružje, a da brašno sobom nose“.[1]

Draganićani zajedno s Turopoljcima sačinjavali su jednu četu u banskom banderiju. Posljednji put bijahu Draganićani sakupljeni u takovu četu g. 1813. u vrijeme vojne na Francuze. Tad je općina draganička stavila 100 a turopoljska 200 momaka. Ova četa našla je i priznanje kralja Franje II. te je nosila naslov čete „hrvatsko-ilirskih dobrovoljaca.“[2]

Četa draganička imala je i svoju posebnu zastavu. Dvije takove zastave čuvaju se danas u Draganiću u župnoj crkvi sv. Jurja na Šipku, To je svetinja za Draganićane i lijepa uspomena na ona vremena, kada su njihovi pređi kao plemići kraljevine vojevali za dragu domovinu. Starija od damascirane svile potječe iz god. 1723. Prednja je strana na pol crvena, a na pol žuta (razdijeljeno paralelno s motkom) sa zelenim širokim rubom. U sredini je po dužini dvoglavi orao sa slikom blažene djevice Marije na grudima. Gore na zelenom rubu do motke po širini je napis:

R. K. M. C A R O L V S S E X T V S
17 NOBILITAS DRAGANICH 23.

Stražnja strana je žuta, na vrhu je ispod zelenoga ruba prišiven crveni dijelak s tri privjeska (sličan t. z Tournirkragen-u.) Na taj privjesak položena je po dužini zastave slika raspela sa spasiteljem, koja prelazi i na žuti dio zastave. Gore do motke na zelenom rubu po širini stoji napis: IESVS NAZARENVS REX IVDE.

Druga zastava od g. 1801 je svilena i s obijuh strana crvena sa zelenim obrubom. Na prednjoj strani je naslikan po dužini zastave dvoglavi orao sa slikom B. D. M. Odozgo do motke na zelenom rubu je po širini napis:

R K. M. FRANCISCVS SECVNDVS
18 NOBILITAS DRAGANICH 01

Na drugoj strani naslikano je po dužini raspelo, oko kojega se s desna i lijeva ovija lovorgrančica. Iznad toga do motke na zelenom rubu je napis:

18 IESVS NAZARENVS REX IVDE 01

Obije zastave vrlo su trošne.

E. Laszowski.

Stari utezi u narodnom muzeju u Zagrebu.

U Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji dosta se često nađu razni nominali jedne vrste bronsanih uteza kockasta oblika sa odrezanim uglovima. Sâm sam negda posjedovao dva komada, od kojih je jedan veći, sprovidjen sa zahrđalom željeznom karikom, bio nađen u polju kod Gaboša blizu Vinkovaca, a drugi u samim Vinkovcima, ali sam ih prije 12 godina poklonio nekom, koji se je za to zanimao. Nekolike sam komade vidio u zbirci g. Ljudevita Kaisera, za onda žandarskoga stražmeštra u Vinkovcima, a sada svilarskoga nadzornika u Mitrovici. U narodnom muzeju u Zagrebu ima šest takovih uteza naime:

Br	Nalazište	Veličina	Težina	Biljeg	Opaska
1.	Medak	25 mm.	146 gr.	* * / * * *	
2.	Mitrovica	19	62·90	* *	Sl. 143.
3.	Vinkovci	19	61·80		
4.	Solin	20	61·80	* *	
5.	Solin	20 × 14	30·30	▾ ✳	Sl. 144. desno.
6.	Solin	13	16·15	⁙	Sl. 144. lijevo.

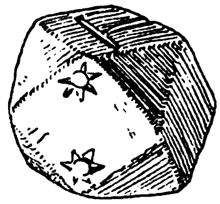
Jedan takov utez nalazi se u kninskom muzeju, a teži 42 gr., a u osječkom gradskom muzeju ih ima sedam, koji teže 311·2, 298·1, 292·5, 149·9 (sa turskim napisom), 139·8, 62·7 i 59·5

[1] U arkivu jugoslav akademije.

[2] Dopis c. kr. ilirskoga glavnoga zapovjedništva u Ljubljani od 30. studenoga 1813. u arkivu jugoslavenske akademije.

gr. Većina ovih uteza je sprovidena patinom, što dokazuje, da su dosta stari, većina valjda više stotina godina.

Ovi utezi zastupaju razne nominale nekoga uteznoga sustava, koji je u hrvatskim zemljama

Sl. 143. Bronsan utez iz Mitrovice. Nar. vel.

Sl. 144. Bronsani utezi iz Solina. Nar. vel.

negda u porabi bio. Kako dokazuje najmanji solinski komad, bila je jedinica toga sustava od nešto preko 30 gr. po decimalnom sustavu razdijeljena. Taj primjerak daje kao najveću uteznu vrijednost za veću jedinicu 32·30 gr a za manju 3·23 gr. Deseterostruka jedinica po njemu bi iznosila 323 gr., što se veoma približuje težini rimske funte (327·45 gr.), iz koje je ovaj utezni sustav valjda nastao. Po ostalim primjercima varijira težina jedinice između 31·45 i 27·96 gr. (31·45, 31·35, 31·12, 30·90, 30·90, 30·30, 29·98, 29·81, 29·75, 29·25, 29·20, 28·00, 27·96 gr.). Bitna razlika izmedu oba utezna sustava postoji jedino u tom, što se je rimska funta duodecimalno dijelila, a ova druga decimalno.

Kakovi su to utezi, to nam tumači turski napis na jednom primjerku osječkoga muzeja. U Turskoj je, prije nego što se uveo metrički sustav, bio za zlato i srebro u porabi čeki od 321·25 gr. = 1/4 oke, a dijelio se je decimalno, naime na 100 drahma[1] Ako Turci tu nisu jednostavno samo poprimili stariji utezni sustav, koji su našli u osvojenim zemljama na balkanskom poluotoku, to bi i naši stariji primjerci bili turski ute i, a što ih se nalazi u hrvatskim zemljama i u Madžarskoj, a dalje na sjever i zapad ne, dalo bi se lako protumačiti činjenicom, što su oni negda u tim zemljama gospodovali. Nije u ostalom isključena mogućnost, da je taj utezni sustav kod nas i ranije bio u porabi, pa da kakogod stoji u savezu sa bizautinskim. *Dr. J. Brunšmid.*

Dvije bilješke iz povjesti grada Zagreba u XVI. vijeku.

U kr. zemaljskom arkivu u Zagrebu čuva se svezak, koji sadržava račune grada od g. 1557.—1559. Iz ovoga crpljeni su podaci za niže slijedeće bilješke o gradnji mesničkih vrata i o gradskoj ciglani.

Gradnja mesničkih vrata. Poznato nam je, da je nekoć Zagreb bio utvrđen, opasan čvrstim zidom, utvrđenim jakim kulama, od kojih stoji još te današnji toranj kod Dveraca. U grad se je ulazilo na više vrata. Bila su to današnja kamenenita vrata (porta lapidea), „sirove dverce" (današnje Dverce kod vatrojavnoga tornja), mesnička vrata (porta carnificum) i nova ili poljska vrata (porta nova) kod današnje državne blagajne, nedaleko staroga „popovoga tornja". Mesnička vrata stajahu nekoć u mesničkoj ulici kod današnjega vrta viteza Pongratza God. 1557. bila su ova vrata dosta trošna, tako da su se morala obnoviti. U tu svrku dozvala je gradska općina zidare iz Brežca i Samobora. Prve zidare nalazimo kod toga posla Mihajla iz Brežca, meštra Lovru sa sinom Lukom iz Samobora, Ivana Radetića, Ivana Knopa i Jurja Šlegela iz Radoiče. Posao je rukovodio meštar Hans iz Brežca. Dne 6. jula počeše kopati temelje za nova vrata. Kopači temelja i tesari dobivahu 10 novčića, a klesari 15 nč. na dan. 10. jula postavljen je temeljni kamen novim vratima. Zidanje je napredovalo veoma sporo, jer je radilo samo šest zidara. Potrebno kamenje za gradnju vrata lomilo se kod kloštra zagrebačkih opatica, a uzimalo se iz neke porušene gradske kuće; veće kamenje dovezlo se iz zagrebačke gore kod Gračana. Za dovoz kamenja od srušene one kuće plaćalo se je po vozu 3, a iz Gračana po 7 denara Potrebni pijesak dovozio se iz Save, a svaki koš plaćao se je po 8 denara. Najviše pijeska dovozio je neki Antun Stanko. U gori kod Gračana žegli su gračanski kmeti vapno; za žeženje jedne vapnenke dobivali su 75 denara plaće. Greda hrastova, koju je gradska općina kupila od Stjepana Zrinšćaka iz Kraljevca, stajala je 28 de-

[1] Arapski čeki, koji se dijeli na 10 uncija, odnosno 100 dirhema teži 305·6 gr.

nara, a upotrebljena je kod temelja novih mesničkih vrata. Prigodom kopanja temelja naišli su na zidan kanal, koji su morali razrušiti. To je valjda bio onaj podzemni hodnik, koji je vodio iz gornjega grada u Tuškanac. Pod vratima iskopane su duboke jame. Kopanje jama (opkopa) rukovodili su Matija Pišec i Fabijan Kruhopek. Ove zamijeni god. 1558. meštar Martin Paller iz Sv. Križa uz mjesečnu plaću od 4 forinte. Pod konac god. 1559. stajala su mesnička vrata pod krovom. Drva za krov kupljena su iz kaptolskih šuma, a neka dopremana su Savom iz Otoka. Pošto je bio i most pred mesničkim vratima vrlo slab, zamijenjen je drugim širokim i jakim mostom (1559). Iste godine sagrađen je i novi odvodni kanal kod mesničkih vrata, providen željeznim rešetkama, pa su onda te radnje bile dovršene.

Iste godine 1559. natkrita je kula kod mesničkih vrata, koja je za zadnjega požara pogorjela bila, a na kamenitim vratima načinjeni su novi željezni tečaji. Popravak rečene kule rukovodio je Ivan Hans iz Ljubljane. Na dan dobivaše 10 novčića plaće.

Gradska ciglana. Za gradnju gradskih vrata, kula i zidova trebalo je mnogo cigle. U aprilu god. 1557. sagradila je stoga gradska općina svoju vlastitu ciglanu, natkrivenu sa daskama, koje su kupljene od Sebastijana Plavnikera iz Kranjske. On je te daske dovezao na splavi u Zagreb, pa se stoga i zove prišverkom „Flozzar". Ostalo drvo dovažalo se iz Otoka. Kada je ciglana bila sagrađena, sklopi gradska općina 3. juna 1557. ugovor sa najmljenim ciglarom meštrom Hansom, zvanim Cigler iz Kranjske. Po ovom ugovoru imao je Hans peći ciglu za grad i to 1000 za 75 novčića. Općina će mu dati potrebna drva, peć i pijesak. Ciglu ne smije prodavati nikomu osim samoj općini. Kad je Hans negdje kasno u jeseni god. 1557. umro obustavljen je posao u gradskoj ciglani sve do proljeća slijedeće godine. 25. marta 1558. sklopi gradska općina novi ugovor s ciglarom meštrom Andrijom Gabrićem iz Novoga mjesta u Kranjskoj. Ovaj ugovor je veoma zanimiv: 1) Andrija će doći s obitelju u Zagreb i mora biti marljiv, da može grad podmiriti ciglom. 2) Grad će mu dati prostranu ciglanu, peć s trim vratima, kuću za stan s vrtom, dosta drva, pijeska i potrebne radnike. 3) Kada bude Andrija ispekao označenu peć cigala (za krov i zidanje) dobit će 2 forinte (rajnčka) za likov (bibalia). 4) Kada bude punu peć zapalio dobit će svaki put 50 ugarskih denara za likov. 5) Andrija dužan je gradu davati 1000 cigala za zid po 1 forintu (rajnčak). 6) cigle za krov, te žlijebnjake dužan je dati hiljadu za jednu zlatnu krunu, a 7) ciglu za tarac 300 za jednu ugarsku forintu. Andrija se odmah lati posla, koji je dobro išao. On dovede odmah u aprilu svoju obitelj iz Novoga mjesta. Kako je dugo bio gradskim ciglarom ne znamo, nu god 1559. još je marljivo radio. Gradska općina nije svu ciglu, koju je Andrija izradio, sama upotrijebila, nego je suvišak prodavala, što je davalo priličan dohodak

E. Laszowski.

Paleolitički čovjek i njegovi suvremenici iz diluvija u Krapini u Hrvatskoj.

II.

U IV. svesci ovoga Vjesnika prikazan je rezultat u rujnu 1899. obavljenoga iskopavanja i istraživanja krapinskoga diluvijalnoga ležišta. U srpnju 1900. nastavljen je taj posao s vrlo povoljnim rezultatom. Radilo se je kao i 1899. kopajući od ozgor dolje, od zone sa Ursus spelaeus prema zoni potočne taložine, ali s većim horizontalnim dimenzijama. Nastojalo se je, koliko se je moglo, doprijeti do stijena pećine, što je u stanovitom opsegu i uspjelo. Posao je bio trudan i naporan, jer su se morale svladavati neke neprilike. Kopanjem u dubljinu i prodiranjem prema stijenama špilje u brijeg (s vrlo strmim obroncima) nastala je opasnost, da će se raspucane stijene špilje, koje su nad radnicima visile, na njih srušiti. Da se to ne dogodi, morale su se dinamitom lomiti, a odlomljeni komadi, da ne smetaju daljnjem kopanju, ukloniti. Za vrijeme tvorbe pješčanoga eluvija u špilji, nadviseće su se stijene raspucavale, same od svoje težine lomile i u obliku velikih balvana u špilju padale. Ovi su se balvani tijekom iskopavanja morali polugama odstranjivati. Špilja je od svoga početka kao nekom okomitom stijenom bila na dvoje razdijeljena. I tu je stijenu trebalo tijekom iskopavanja polugama lomiti i odstranjivati.

Već na početku ovogodišnjega iskapanja gornje su partije eluvijalnoga nasloja upravo iznenadile svojim bogatstvom dobro sačuvanih ostataka od U r s u s s p e l a e u s. Nađeno je od njega više donjih čeljustih, lubanjâ i njezinih dijelovâ, lopaticâ, kukovâ, kralježakâ, ekstremitetnih kosti,

rebarâ i t. d. U istoj partiji nađeno je i nešto ostataka od Ursus arctos. Za ovom zonom eksploatirana je slijedeća (niža), koja je bila ispretrgana velikim balvanima. U njoj je nađeno ostataka od Bos primigenius i Rhinoceros antiquitatis. Vrijedno je spomenuti i ovdje nađene ostatke sasma mladih individua ovih životinja, koje su čovjeku služile valjda kao osobita poslastica.

Kao prošle t ko je i ove godine bila najinteresantnija treća zona, zona sa Homo sapiens. Istina, nije se toga našlo bog zna kako mnogo, ali ono, što se je našlo, vrlo je vrijedno. Našlo se je naime: komad lopatice, komad nadlaktice, dijelova kralježaka, pokrovnih lubanjskih kosti, čeona kost, nekoliko supraorbitalnih lukova, komad gornje čeljusti sa 2 zuba, izoliranih zuba i t. d. Čeona kost, supraorbitalni lukovi i neki molari osobito su karakteristični. Čeona je kost znatno visoka, a donji joj se dio upravo napadno naprijed savija prema supraorbitalnim lukovima, koji se opet ističu svojom znatnom debljinom (9·6 mm — 13·5 mm) i izbočenošću prema naprijed (15 mm — 23 mm). Potanje promatranje ove izrazite protraktilnosti, koja je svojstvena i antropoidnim majmunima, dovodi na misao, da je ona i krapinskom diluvijalnom čovjeku i antropoidnim majmunima zajednički karakteristikon, jedan od onih, koji govori za njihovo srodstvo. Da ta protraktilnost nije patološki pojav, više je nego sigurno, jer je opažen na deset u istom ležištu nađenih individua raznoga doba. Iste naravi i isto tako velike je važnosti drugi slijedeći karakteristikon krapinskoga diluvijalnoga čovjeka: Njegovi drugotni molari, i to oni, koji još nijesu bili van prodrli, a po tom niti funkcionirali, imaju osobito karakterističnu površinu krune. Ona je naime pokrivena brojnim caklovnim borama, koje odmah padaju u oči. Isti se fenomen opaža i kod odgovarajućih zuba antropoidnih majmuna.

Ostaci čovjeka, i to najmanje od 10 individua različitoga doba, nađeni su u trećoj zoni amo tamo razbacani, izlomljeni i djelomice naprženi. Sudeći po tome, što su ti ostaci nađeni samo u jednoj zoni, koja nije ništa drugo nego jedno veliko ognjište, i po tome, što su nađeni u spomenutom stanju, čini se, da je to stanovništvo palo žrtvom navale, a moglo bi se zaključiti i na eventualni kanibalizam.

U ovoj trećoj zoni, kao i u svim ostalima, našlo se je kamenoga krhotinja i primitivno izrađenoga kamenoga oruđa (typus moustérien). Ove je godine prvi put nađeno i koštanoga oruđa i to jedan šiljak, jedna sjekirica i jedan oveći instrumenat od distalnoga komada humera od Ursus spelaeus. Kao ni lani tako se ni ove godine nije mogao konstatovati nikakov napredak u kulturi ovoga krapinskoga diluvijalnoga stanovnika.

Ove godine iskopani ostaci sisara nađeni su u mnogo boljem stanju nego oni prošle godine, pak su se mogli lakše i povaditi. Uz već spomenute ostatke nekojih fetalnih oblika vrijedno je spomenuti i bolesne ostatke odraslih individua od Ursus spelaeus. To su dvije donje čeljusti, nekoliko kralježaka, jedno rebro i nekolike ekstremitetne kosti. Sve su nađene kosti bile kao navlaš porazbacane amo tamo po špilji; najviše ih se je našlo uz stijene. Biti će, da su ih posjetioci špilje micali s puta. Mnoge su polomljene, pa se na njima vide prvotni lomovi, a mnoge napaljene i izgorene. Bez dvojbe ljudi su te životinje, osobito tura i nosoroga, pekli, meso im jeli, kosti prebijali i iz njih moždinu srkali, a možda su kosti uz druge stvari i kao gorivo rabili.

Krapinska je diluvijalna fauna t. zv. čista fauna, t. j. u njoj nema niti jednoga oblika, koji bi bio naknadno ma na koji način u nju dospio. U njoj su zastupana osim evertrebata, od kojih dolazi nekoliko još i danas u Hrvatskoj živućih moluskâ, sva tri viša razreda kralježara, naime: reptili, ptice i sisari.

Reptile zastupa: želva (Emys, Testudo); ptice: orao (aquila) i po jedan gallinid i oscinid; sisare: vuk (Canis lupus), medvjed špiljski (Ursus spelaeus), medvjed smri (U. arctos), kuna (Mustella foina), vidra (Lutra vulgaris), neka mačka (Felis), svizac alpinski (Arctomys marmotta), dabar (Castor fiber), hrčak (Cricetus frumentarius), konj (Equus caballus), nosorog (Rhinoceros antiquitatis), svinja (Sus scrofa), jelen obič ni (Cervus elephas), srna (C. capreolus), C. euryceros, tur (Bos primigenius) i čovjek (homo sapiens).

Između novih oblika vrijedno je napose spomenuti svizca alpinskoga (Arctomys marmotta), od kojega su nađene 2 donje čeljusti i poviše ekstremitetnih kosti. Ovaj nalaz je vrlo važan, jer je sredstvo za točnije određenje starosti ležišta. Svizac je naime alpinska životinja, koja nastava više gorske krajeve. Za oledbe Alpâ morao se je spustiti prema jugoistoku. Tako je dopro i do Krapine, gdje je eto i ostavio tragove svoje prisutnosti. Kad je uzmaknuo led, uzmaknuo je i on.

Zaključujući po tome, krapinsko je diluvijalno ležište sisara svakako iz glacijalne perijode.

Po predavanju prof. Dr. Gorjanovića

Stj. Osterman.

IZVJEŠTAJI MUZEJSKIH POVJERENIKA I PRIJATELJA.

1. **Jamarica** 18. travnja 1901. — O sv. Marku kod Poduma. O ruševini negdašnje crkve sv. Marka na otoćkom polju nedaleko sela Poduma pričaju Prozorani, da su pastiri iz Poduma k njoj gonili ljeti na plandovanje svoju marhu, a kako je ista spala u vrlo trošno stanje, te marha i u nju zalazila, da je zato pukao grom u crkvu i konačno ju razorio. Sliku sv. Marka prenesoše u crkvu sv. Ilije u Sinac. I najstariji sada živući ljudi pamte samo ruševinu. Kod te ruševine je i vrelo. Prozorani (katolici) pripovijedaju, da je neki „vlah“[1] iz Poduma, potrebujuć jedan klesani kamen od ruševine, dobavio ga svojoj kući, pa da ga je odmah uhvatila groznica i držala dotle, dok isti nije odbavio natrag. Vrelo — vele — da nije nego jednom presahnulo, a tada su Podumljani morali u Prozor na Gačku po vodu. Čudeć se ljudi tomu, pripovijedao im je neki Dubravčić, čija je kuća nedaleko Gačke, da je on u svojoj Bari (livada) zatvorio neko „proždiralo,“ gdje je voda iz Gačke propadala, kraj obale. Ljudi smisliše, da je tuj propadajuća voda morala podzemnim nekim šupljinama biti spojena sa Markovcem. Čim je spomenuti čovjek odčepio „proždiralo,“[2] pokazalo se je opet najskorije i staro vrelo kod Markovca. Tako je pripovijedao starac Miko Dubravčić.

Ja sam još negdje oko g. 1885. poslao „Matici hrvatskoj“ između mnogih junačkih pjesama, sakupljenih u Prozoru, i jednu junačku pjesmu, koja sjeća na „Markovac.“ Pjesmu sam čuo od Marije i Mate Bobinac, a glasi ovako:

„Dok su Turci na Krajini bili,
Vajk je bilo smutnje i nemira.
Sad ću kazat ja jednu priliku,
Što je bilo na otočkom polju:
Salazili Turci s Perušića,
Salazili Sincu niz Dražicu,
Robili su püste Otočane,
Svetiti se Turci Otočanom.
Igra kolo kod svetoga Marka,
A u kolu Kata Laškarina,
Kolo vodi Orešković Janja.
Još je Kata Janji govorila:
Skoči bolje Orešković Janjo.
Da bi bolje od Vlainjâ bilo,
Odmahuje belimi rukami,
Pomahuje šarenom maramom.

[1] Grčkoistočnjak.
[2] Mjesto, gdje je voda propadala.

To gledala četa iz Godače[1],
Mala četa, tri stotin Turaka
I med njimi Luka Odorčiću,
Što no se je skoro poturčio,
Iz Sinca je roda i plemena.
Još su Turci Luki govorili:
Poturica Luka Odorčiću,
Oš' li nami pravo kaživati,
Koje jesu mlade Otočkinje,
A koje su mlade Vlainjice?
Tiho njimi Luka govorio:
Što se bele, to su Otočkinje,
Što se šare, oto su Vlainje.

* *

Pade magla po otočkom polju,
Spustili se Turci na to polje,
Pa letidu baš svetomu Marku,
Svaki vata po jednu divojku.
Srčene su mlade Otočkinje
Kano turski momci odabrani,
Ne dadu se Turkom uvatiti,
Kada vide Turci janjičari,
Da se mlade uvatit ne mogu,
Oni samo pet, šest uvatili.
Uvatili Orešković Janju,
Uvatili Peru Uzelačku,
Uvatili još dvije vlainje,
Baš i jednu iz Otočca grada,
U Otočcu samu odgojenu.
Odatle ih Turci povedoše.
Kad su došli do Debela luga[2],
Još su Turci njimi govorili:
Bogaj Vami mlade Otočkinje,
Je l' se tote koja üdavala?
Ali veli Uzelačka Pera:
A ja jesam mlada udovica.
Još su Turci Peri govorili:
Jesi l'' vol'ko svatova imala?
Jesam borme mladi Janjičari,
Al' su bili pobolji junaci.
Smijali se Turci janjičari:
Vidi k . . . . Uzelačke Pere.
Istom oni u riječi bili,
Al udriše Vlasi Vilićani
I sve Turke pod mač okrenuše.
Tu se čini veliki metežu
I jauka velika leleka.

[1] Brdo nad Sincem
[2] Dio otočkoga polja blizu Sinca.

To se čudo do Otočca čulo,
Al eto ti Otočana mladi
I otočki mladi komandante,
Al' još viče mladi komandante:
Vatajte mi Luku Odorčića,
Nemojte mi Luke pogubiti,
Gledajte ga živa uvatiti,
Ja ću njemu lijep darak dati.
Al se najde jedno momče mlado
Iz Prozora sela malenoga,
On poznade Luku Odorčića,
U kičmasi njega uvatio,
Darova ga mladu komandantu
A on njemu dvadeset dukata.
Ali Turkom loša sreća bila,
Ko je doša do svetoga Marka
Toga želi ostarela majka,
Ko je doša do Debela luga
Onog žali i majka i ljuba.
Luku meću u škuru tamnicu,
Komandant je njemu govorio:
Poturica Luka Odorčiću,
Kamo Isus, kamo dika naša,
Što Isusa jesi odbignuo,
Sam se Isus na te rasrdio,
Bacio te u škuru tamnicu,
Kako bi ti pred Boga došao
Prez krunice i prez očenaša.

* * *

Onda bilo, sad se spominjalo
Slušaocem, Bog im dao zdravlje.
Rodila vam šenica belica
I ostala svaka litinica.
Bog da živi u polju težake!
Bog da živi u vojski junake!

Jakov Bobinac
učitelj.

2. **Otočac** 17. listopada 1900. — Po nalogu g. inžinira uputio sam se u Brlog (Drenov klanac), te sam tamo na Luke Banovića zemljištu preduzeo iskapanje. Kroz dva dana našao sam stvari, koje su pobilježene u nacrtu, koji sam sastavio na licu mjesta, te ću ga izraditi u mjerilu 1 : 100. Među ovim stvarima je svakako zanimiv ovaj, koji Vam prikazuje priložena škica; po mom sudu biti će ovo kapa nekoga japodskoga poglavice. Istina ona nije potpuna, jer joj manjka mnogo toga.

Ovo mjesto bilo bi vrijedno dobro prekopati, odnosno pretražiti, jer po mom nazoru našle bi se lijepe stvari, koje bi rijesile muzej. Po pripovijedanju vlasnika tu je bilo iskopano mnogo stvari i među njima jedan luster? poput današnjih, što ih u crkva ima. Ove stvari, koje je on iskopao rasule su se, dočim da je onaj luster dao svom parohu. *Mate Brajković.*

3. **Otočac** 12. siječnja 1901. — Ovih dana pošao sam iz Prozora preko Crnoga jezera, Male i Velike Kose u Doljnji Kosinj, jer sam čuo bio, da se tamo nalazi više komada tesana kamena sa napisima rimskoga doba, koje je nađeno na Basarici. I zaista sam našao pred crkvom sv. Ivana jednu ploču bez napisa kod propela uz cestu i dvije sa napisima na ulaznim vratima ograde oko crkve, od kojih prilažem prijepise kako sam ih na snijegu i studeni načiniti mogao. (To su dosele nepoznati rimski nadgrobni napisi. Op. ur.).

Mate Brajković.

4. **Otočac** 10. ožujka 1901. — U Mlakvi među Kosinjem i Perušićem nalaze se pećine zvane Kavge i na istima napisi, a pod istima da ima pećina, u kojima da su nekada ljudi stanovali. Pokraj tih pećina ima oranica i livada, na kojima se kod oranja nađu raznovrsni predmeti, prilični po opisivanju onima iz Prozora (Vitla.) I kod Bočaj gradine u Gornjem Kosinju iskopavaju se prethistorijski predmeti. Iza Lipovapolja u Doljnjem Kosinju nalazi se t. zv. Prijespa, a tamo da je po nagađanju negda bila crkva.

Mate Brajković.

5. **Prozor** 10. travnja 1901. — U privoju šaljem preris iz kat. mapa zemljišnih čestica okolice Vitalske u Prozoru sa oznakama mjesta, gdje su se do sada iskapali prethistorijski i rimski predmeti, kao i onih, koji su na dotičnim mjestima starine iskapali. Prilažem i položajni nacrt, gdje su sve u prozorskoj okolici bile japodske naselbine; među ovima novo su otkrite one na Umu više sv. Marka i u Obilju, dočim će ona druga na Umu biti ruševina neke gradine iz rimskoga doba. Japodska naselbina na Umu, kojoj vodi put pravcem od sv. Marka, u podobi je elipse, te po prilici mjeri od južne strane prama sjeveru 120 m., a od istoka prama zapadu 150 m. Ova naselbina obraštena je sada gustim šikarjem, te je skoro neprolazna. Naselbina u Obilju je većega opsega, te mjeri 250 m. u duljini od istočne prama zapadnoj strani, a od južne strane prama sjevernoj oko 130 m. Ruševina na Umu ima oblik pravilne kružnice sa promjerom od 50 m; zidovi te ruševine debeli su 1·20 m. U toj ruševini pronašao sam pećinu unutar zida do južne strane sa ulazom, kroz koji lako može unići čovjek. Unutarnjost ove pećine jest zatrpana, ali ipak ima još prostora za 20 ljudi.

Dne 9. travnja t. g. otputio sam se po želji muzejskoga povjerenika poglavitoga gospodina inžinira Cvjetka Vurstera u Vital, te sam tamo na parceli br. 1165. Jakova Premuža sa 9 radnika preduzeo iskapanje jednoga kamena, komu je iz zemlje virio samo jedan ugal. Kada smo ga otkopali, pokazao je ovaj kameniti stup, da je nešto ljepše izrađen nego li je gornja stranica, koja se je iz zemlje pokazivala. Pokušasmo složno, da kamen preokrenemo, te nam uz pomoć stožina, koje je Jure Marković donio od kuće, pođe za rukom prevaliti ga i tako otkriti njegovu tajnost, koju je čuvao pod sobom, kako to škica pokazuje. Ovaj sam stup dao iz jame izvaditi, i pokraj zemljišta uz grmlje postaviti. Na gornjoj plohi opaziti je stopalo desne noge, dočim od lijeve samo vrh stopala. Ovaj stup je visok 2 m., dočim svaka stranica u četvorini ima 88 cm., te bi mogao težiti 80 centi. Pokraj ovoga kamena našao sam jedan klesani kamen, koji sam dao odkrčiti, odkopati, prevaliti i omjeriti. On je dug 2·70 cm., pri krajevima 35 cm., dočim u sredini 65 cm., širina mu je 85 cm., sa tri strane ima uzvisite korniže šir. 15 cm., tako, da mu je udubljena ploha šir. 70 cm. Sudeć po njegovoj sliki držao bi, da je ovaj kamen služio za nadvratnik ulaznih vrata.

Glede ovoga spomenika izdan je od strane slavne kr. kot. oblasti u Otočcu shodni nalog na općinska poglavarstva u Sincu i Otočcu, odnosno uputa, da se nebi oštetio, i da ono posveti što više pažnje ovakovim predmetima. (Iz napisa na tom kamenu vidi se, da je on bio podnožje ogromnoga kipa cara Gordijana III. Op. ur.)

Mate Brajković.

6. **Bizovac** 14. siječnja 1901. — ... Prošle nedelje poslao sam Ti pun jedan sandučić raznoga kamenja i crepića, koje je nađeno ove jeseni prigodom rigolovanja vinograda u Samatovcima; poslao sam Ti također i bronsanu Veneru, koja je nađena na vlastelinskoj pustari našoj Cerovac zvanoj, na najvećem brežuljku ote pustare, prigodom oranja. Ja sam odmah, čim mi je naš išpan ovu figuru predao, njemu dao nalog, neka sa 10 nadničara na otom mjestu, gdje je ista nađena, lijevo i desno, ostrag i napred kopati dade. On me je treći dan izvijestio, da dalje ništa više našli nisu ... Čim se bude počelo u vinogradu raditi, ja ću sâm u Samatovce otići i vincilira i nadničare prema Tvojoj želji uputiti, neka sve pokupe, štogod tamo nađu ... *Luka Ćosić.*

7. **Šarengrad** 12. prosinca 1900. — Nadničari u Šarengradu iskopali narukvice iz bronsa, kroz koje su ručne kosti provučene bile, k tomu tri dugmeta i dva komada od 4 cm. duljine, koja su kod lubanje stajala, sigurno nakit sa glave Narukvice su u tri struke u obliku zmije ...

Stjepan Gjipanović mlađi.

8. **Šarengrad** 27. siječnja 1901. — Oni grobovi bili su na zemljištu Ivana Kurucerića, zvanom Removo. Bila su dva groba u 0·5 m. dubljine, jedan od drugoga po prilici 50 m. daleko, u svakom po jedan kostur. U prvom grobu bijahu na ručnim kostima narukvice i dugmeta i ovaj nakit s glave, još k tomu ove dvije veće posude. Kod drugoga kostura bijaše tik lubanje ova mala posudica. Kosturi bijahu tako položeni, da su im glave bile okrenute prama sjeveru, a noge prama jugu.

Stjepan Gjipanović mlađi.

9. **Sisak** 10. rujna 1900. — U Prevlašćici, a to je ravnica, kojom teče i razlijeva se u više rukava Lonja iznad Stružca već u bjelovarskoj županiji, od Siska preko 20 km. daleko, sada radi više stotina ljudi iz Ugarske, da urede korito Lonji, što će zapriječiti poplavu polja i livada prama lonjskom polju. Jedan je radnik našao lijepu bakrenu fibulu i zlatni novac cara Augusta, koji je vrlo dobro uzdržan, a teži na zlatara Kupfermana vagi 8 grama. Kupferman daje za komad taj K 24, nu ja sam zato, da se prije upita to veleslavno ravnateljstvo, ne bi li taj novac po muzej veću vrijednost imao, pa ako da, izvolite javiti i ja ću se pobrinuti, da taj lijepi primjerak zlatnoga rimskoga novca ne ode mimo muzeja. (Muzej je novac posredovanjem g. Hefela kupio za znatno višu cijenu, nego što je zlatar bio nudio. Op. ur.) *F. Hefele.*

10. **Sisak** 12. studenoga 1900. — Ove godine u polovici kolovoza otpočeto je kopanje gradskoga kanala posrijed duge ulice, i to počamši od ugla Kukuljevićeve ulice, pa do ugla kuće Đure Tomaševića kbr. 151. Kanal se je kopao počamši od 2·5 m. do 4 m. dubljine, dakle što dalje to dublje, sve do duboke jame pred kućom M. Špeljaka. U kanalu pred kućom 146. naišli su težaci na više velikih zemljanih rimskih posuda (amfora), od kojih je jedna sačuvana za narodni muzej. Pred kućom 148. naišli u težaci u tom. kanalu na debeli zid, koji je valjalo dinamitom razbijati, da se može s onu stranu iskopati dovodni kanalić; malo dalje naišli na komad staroga žrvnja, a umah za tim slijedila su dva zida, što ću ovdje pobliže označiti. Ta dva zida teku od sjeveroistoka prama jugozapadu i to svaki od njih deblji je od metra; oba teku paralelno, a jedan od drugoga razdaleko do 2 metra. Na tę zidine naišlo se je u metar

dubokom tlu, a sastoje od čiste rimske cigle. Između zidova bila je tvrda zemlja. Uz taj zid, što je prama sjeveru, našla se jedna baza od stupa, a skoro za tim kod ugla kuće br. 151. (Đ. Tomašević) iskopan je stup od granita, preko jednoga metra dug i sasvim okrugao. Od ugla kuće br. 151. kopao se kanal na stranu prama grabi, ali se je za to pokrajni nešto manji kanal nastavio bliže pred kućom 151 i tu se je našlo više stupova ležećih od istoka prama zapadu. Od tih stupova jedan je izvađen; ostali su u zemlji sada pod kanalom. U najbližoj blizini nađena su i dva ornamentovana građevna ulomka. Radi laglje orijentacije evo prilažem mali nacrt. *F. Hefele.*

11. **Mitrovica** 22. studenoga 1900. — Veseo sam što Vam opet nešto znatnijega objaviti mogu:

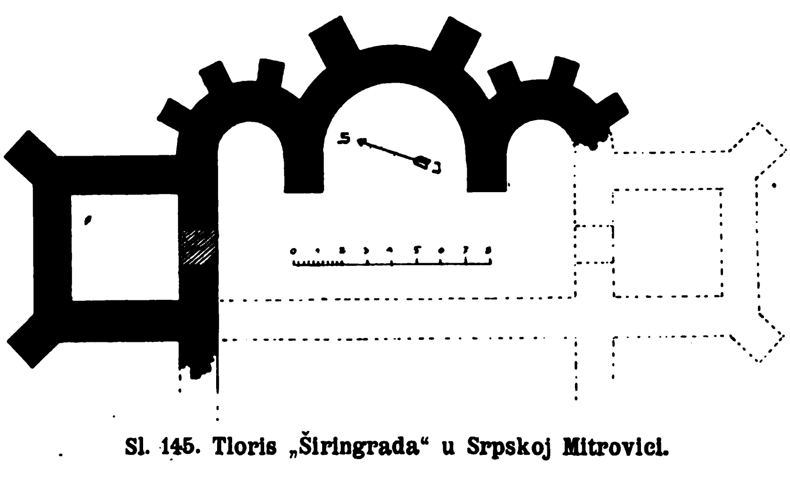
A. U Vjesniku n. s. IV. 224. priopćeni napis dobio sam od preč. g. opata, te ću ga poslati čim to bude moguće. Ispraviti mi je, da isti nije nađen kod Švajberića, nego ga je ovaj donio od Mate Biondića Palanka br. 113. (743.) Ustanoviti ću nalazište, ako se bude moglo.

B. Dne 8.—13 listopada 1900. kopao je Fr. Bauer, srijemska ulica (Palanka) br. 84 (731.) u svom gumnu zdenac, a pri tom nađe radničar Röhrich malo dublje od 1 m. rimski grob. Ovaj nije bio zidan, a u njem bijaše čovječja okosnica i osim toga 4 okrugla kalupa od opeke, ukrašena sa dubkim relijefima i 3 okrugle tučane pločice. Prvi kalup prikazuje odjevenu mušku osobu sa kalathom na glavi i obilnicom u lijevoj ruci, koja nešto sipa iz zdjelice na dvostruk valjkast žrtvenik. Na drugom je Herakles, koji drži u desnici kijaču, a u ljevici, preko koje je prebačena koža nemejskoga lava, jednu vazu. Na obe strane po jedna lovorova grančica. Na trećem komadu prikazan je erotički symplegma, koji ne opisujem. Četvrti se je polupao, a ulomci pogubili. Prvi i drugi nalazi se u g. H. Batora, treći u mene, te stoji na raspoloženje. Tučane pločice bijahu jedna u drugoj. Patina je tako jaka, da se pretvorila u azurit, te sam mislio, da je modro bojadisana. U koju svrhu su služila ta tri komada ne mogoh se dosjetiti. Primjećujem još, da na toj (južnoj) strani Palanke do sada ne bijaše grobova nađeno, kako jih na drugoj mnogo ima.

C. U prilogu popisao sam stvari, nađene u Mitrovici i Iloku i okolici, a sada u posjedu g. H. Batora. *Ign. Jung.*

12. **Mitrovica** 31. siječnja. 1901. — I. Magistratski radnici kopali kraj Milisavljeva obora jarak, te naišli na rimski kanal od ploča.

II. U siječnju 1900. iskopao je trgovac Pera Petrović u Maloj Mitrovici u Srbiji na svom oboru nazvanom „zidine" ili „Širingrad" zapadno od mjesta ležeći dijel oveće rimske zgrade. Nacrt iste prilažem (sl. 144.) Pošto je Sava bila smrznuta, mogao sam tu iskopinu premjeriti i prerisati. Naišao sam na nju tražeći Neptunu posvećeni napis, priopćen u Viestniku VI. str. 123. Našao sam ga pred džumrukom pola u zemlji. Šir. i deb. po 45 cm., viri iz zemlje pol metra, tako da je cijela visina gotovo 1m. Iznad napisa ima dvije 10 cm. vis 5 cm. šir. udubine, isto takove i ostrag. Gore svud naokolo je okrnjen. S desne strane ima isklesanu školjku; đaci, koji mi taj napis g. 1884. prepisaše mišljahu, da je grčka palmeta. Nitko mi ne znade reći, kada i gdje je kamen nađen, samo jedan veli na „zidinama," što je i vjerojatno, jer samo tamo ima rimskih zidova, inače po svoj Maloj Mitrovici vele ne. Ako je zbilja tamo (dakle na Petrovića oboru) nađen, onda je ona zgrada možda

Sl. 145. Tloris „Širingrada" u Srpskoj Mitrovici.

svetište Neptuna, a mogla bi biti i utvrdeno mjesto, jer joj zidovi imaju utvrdene pilove (Strebepfeiler), koji se obično na jakim i visokim zgradama prave.

13. **Selce** 14. siječnja 1901. — Po gosp. Adalbertu Lončariću poslao sam Vam 2 kom. bronsane kovine iz rimskoga doba, koja je nadena kod kopanja jame na „Dolcu,“ dakle na onom mjestu, gdje su se prošle godine našli oni rimski novci. Na ovom mjestu kopati će se sada jedan fundamenat za kuću, te se nadam, da će se još što naći. Molim Vas javite mi, koju su svrhu imali poslani predmeti. (Opširnije o tomu na str. 114—117. ovoga „Vjesnika“ Op. ur.)

Ivan Lončarić Papić ml.

14. **Surčin** 29. studenoga 1900. — Odzivajući se na vrlo poštovani list br. 319. od 23. XI. t. g. šaljem u mom vinogradu pri rigolovanju nadene starine la Tènske (marinske) kulture, te ih poklanjam narodnome muzeju u Zagrebu. Pod A. priložena kopija odnosne česti surčinske kat. mape grafično tumači zanimivije podrobnosti. Točnijega saznavanja radi nadovezujem, da se taj moj vinograd i voćnjak kat. čestice br. 2484 i 2485 u površini od 6 jutara 544 □° (bez okupacija prema bari »Šariću«) sa dvije na njem nacrtane kuće zabilježen nalazi u Generalstabs- kao i u Special-karti (Zona 26 Col. XXII.) 58·75 dužine, 47·75 širine sproću stećke 10ga km. državnoga makadama Zemun — Surčin, kao što škica pod B. prikazuje. O predmetima dojakoga nalaza čast mi je izvijestiti: U tački A naden je najveći lonac sa krnjim točirom i ona 4 kamena, koji sastavljeni čine kao neki krnj žrvanj. Sumnjam, da ti predmeti (već po nalazištu) stoje u svezi sa grobljem. U tačkama B i C iskopana je većina nadenih stvari. U tački D vrlo je duboko kopano — 100 — 110 cm. — i našli smo na najviše predmeta, ali su nam se pod prstima razpadali na sitne džidže i rbine. U tački E nalazi se jedna stara, velika kruška, u čijem sam popoljdašnjem hladu namjestio jednu klupu. Kopajući rupu za nogu, aršov nije mogao dublje, te na silu iskrhasmo ono malo neobličnoga sitnoga kamena, te naslućujem, da se na tom mjestu nalazi kakav čvršći zid.

Što se tiče valjanoga nadzora oko budućega iskopavanja, te tačnoga biljeJženja nalazišta u sastaviti imajući se situacijoni plan u razmjeru 1 : 100, uvjeravam slavno ravnateljstvo, da se može potpuno pouzdati u mene; dà, nastojati ću, da sasma vjerno ocrtam i sam poredaj stvari pojedinoga groba, a saradništvo gosp Fakundinija osobito mi je milo i hvala mu, te je stvar pospješio, jer nijesam slutio, da će ti nalazi pobuditi jače zanimanje, zbog čega sam i odgadao šiljanje stvari s dana na dan. (Predmeti su veoma zanimivi. Op. ur.)

Ante Poturičić,
učitelj.

15. **Maja** 24. svibnja 1900. — U zadnje vrijeme porušena je pravoslavna crkva u Dragotini (11 km. od Gline), da se na istom mjestu sagradi nova. Jučer sam imao prilike, da pregledam te ruševine i opazio sam mnogo stvari, koje mi dadoše slutiti, da je ova crkva morala biti sagradena od materijala, koji je još iz rimskoga doba. To mi posvjedočava i velika množina rimske cigle (na jednoj se vidi utisnuta ljudska stopa, na drugoj pasja), zatim množina kamenja izradena u obliku stupova po 2 m. visokih i 40—50 cm. debelih, dovrataka, kamenja neobično izdubljenoga, fino isklesanoga u raznim oblicima, potičućega po svoj prilici od ljepše gradnje. Nijedan ovaj kamen nije u sada porušenoj crkvi služio kao ukras, nego samo kao surova grada. — Brežuljak, na kom je crkva bila, čini se, da nije naravan, jer nije nastavak obližnje kose, nego se na kraju iste izbočio kao pupak, pa je postao valjda od ruševina kakove rimske zgrade. Kamenje se je kopalo do 70 cm. dubljine, a reče mi radnik, da se dalje nije moglo raditi, pošto niže imade i većega kamenja, koje nisu mogli iskopati. Držao sam za potrebno ovo Vašoj veleučenosti javiti, dok se kamenje nije upotrijebilo za novu gradnju. Priloženi nacrti prikazuju: 1. Stup, naden u uglu crkve 1·90 m. visok sa napisom (rimski miljokaz iz vremena cara Septimija Severa i njegovih sinova Caracalle i Gete, kojega potonjega ime u 6. retku je u staro doba eradirano bilo. Op. ur.)

PIV
Ь PART · M
L COS I I PR
M · AVREL AN
5 ELIX ERIB
VIA
CONRV
N L : CVR
N EILCAV
10 SISC
XIII

*

(Ovaj napis se ima ovako nadopuniti i čitati:

[imp. caes.]
[l. sept. severus] piu[s pert. aug]
[arab. adia]b. part. max. [pont. max.]
[trib. pot. v ⁘ imp. x] cos. ⁘ pr[ocos. p.p.]
[et imp. caes.] M. Aurel. An[toninus]
[pius aug. f]elix trib. [pot. ⁘ procos.]
[et p sept. geta caesar] via [s et pontes]
. . . .
[vetustate] conru[ptas]
[restitueru]nt cur[ante]
[fa]b. Cilone [leg. augg. pr. pr.]
[a] Sisc.
[m. p. x]x ⁘. — Op. ur.)

2. Siv komad kamena, pri kopanju vrlo okrnjen, pa se samo nekoliko slova čitati može. (Napis ćirilicom nejasan i dvije rozete. Op. ur.) 3. Komad peterostrana stupa bez napisa. 4. Škropilnica, napred okrnjenja. 5. i 6. ukras pod krovom ili na prozoru, u profilu (Br. 5 je konzola od kamena. Op. ur.) 7. Ogromni kamen sa dva lika u basrelijefu, prelomljen. Raspoznaju se dobro glava, vrat i prsa. (Nadgrobni spomenik rimski sa poprsjima pokojnika, ispod kojih se je sigurno nalazio — valjda izlizani — nadgrobni napis. Op. ur.) Na više kamenova ima uklesanih križeva rimskih i istočnih . . . *Đuro Rožić*, učitelj.

16. **Ogulin** 1. svibnja 1901. — Laćam se pera, da Vam odgovorim odmah na Vaš cijenjeni list od jučer. Mate Mihaljević, u koga se kamen sa napisom nalazi, nije iz Josipdola, već iz Careva polja. To je omašno polje od 3—4 četvorna kilometra, na kom se je morala znatna rimska naselbina nalaziti, kako je to ustanovio zaslužni nu sada žalibože jur pokojni naš povjesničar Radoslav Lopašić. Tako je dakle i taj rimski kamen iz toga glasovitoga polja, punoga raznih ruševina, što je u ostalom filozof Jure Božićević lijepo pred 2 godine u našem Vjesniku opisao. Značajno je, da je pred nekoliko tjedana nađeno na tom polju jedno desetak rimskih bakrenih novaca, vrlo krasno sačuvanih: svi potječu iz III. stoljeća, te u koliko se sjećam, imade tuj novaca od careva Gordiana, Filipa Arapina, Valeriana, Galliena, Diocletiana etc. Ti se novci sada nalaze kod g. Jurkovića, nu ako bi potrebno bilo, to bi ih lahko za muzej dobavio. Kamen sa napisom od Mihaljevića dati ću prvom zgodom prenijeti u Ogulin, a da će mi ga rado dati, o tom ne dvojim; mojega pako mjernika g. Kalića, koji po onih krajevih mjeri, zamolio sam, da mi od drugoga kamena sa raznim znakovima, koji se kod istoga Mihaljevića nalazi, točan nacrt i sliku načini. U ostalom ja ću doskora i sam tamo, da vidim što je s tim kamenom.

U samom Josipdolu (recte Munjavi) ne opaža se starina, osim što se na staroj Josefinskoj cesti nalazi napis na kamenu od g. 1786. bez osobite važnosti. (ME STRVXIT VIGILANS IOSEPHI CVRA SECVNDI.)

Pred nekoliko vremena čitao sam u novinama o plašćanskom stečku. Upozorujem ali Vašu Veleučenost, da to nije jedini stećak, koji bi se dosele tamo našao, već se nalazi tamo još jedan pred episkopalnom crkvom. Taj je dovežen pred mnogo godina pred crkvu sa livade kraj Dretulje, gdje je i prvi stećak nađen. Taj stećak vrlo je omašan i imade 2·6 m. duljine, 0·8 m. širine i 0·6 m. debljine. Žalibože je bez ikakova napisa, jedino se nalazi na njem izvajan lik gavrana. Odlučujući u Plaškom faktori bili bi skloni dozvoliti, da se taj kamen u Zagreb odpremi, nu ja scijenim, da to ne bi bilo potrebno, jer je kamen ogroman i vrlo težak, a tamo, gdje je sada, ostati će sačuvan i za buduća vremena. Želite li ali, da taj stećak mora u Zagreb, to mi izvolite javiti, samo se bojim velikih transportnih troškova. Kako se sada tok Dretulje regulira, moguće je, da bi se tamo još šta zanimljiva našlo.

Iz Dugegore dobio sam opet nekoliko lijepo sačuvanih fibula; nadam se, da će ljetos tamo biti »obiljnija žetva.«

U Popovom selu (Trost Mariji) nekoliko metara od župne crkve, a kraj ceste, koja vodi u Ogulin, nalazi se krasno a ogromno grobište halstattske periode. (Popovo selo je samo 4 kil. udaljeno od Duge gore), pak se nadam, da će nam se tuj otvoriti do mala rudnik krasnih starih stvari. Prigodom gradnje spomenute ceste odkopan je malen dio toga grobišta (g. 1896), pak je tom zgodom, kako mi svijet a i tamošnji župnik pripovijeda, nađeno mnogo raznih predmeta, nu tamošnja inteligencija, neupućena u važnost tih iskopina, dala je sve to u groblje zakopati. Ja sam sa župnikom po groblju tražio to mjesto, nu sada ne zna nitko pravo za nj, jer onoga, koji je to zakopao, neima sada kod kuće, već je negdje žandar kod Otočca. Čim se kući vrati, biti će ti predmeti iskopani i tako od propasti spašeni. Od svega ostala je velika vrlo lijepo sačuvana kopča, koja je sada kod mene i koju ću sa njekoliko drugih još predmeta veće ili manje vrijednosti donijeti prvom zgodom u Zagreb. Oko Popova sela nalazi se više grobišta, pak je tuj nalazio pok. Ljubić više starina, navlastito bakrena posuđa etc.

Sa srdaćnim pozdravom *Fran Šaban*.

17. **Otočac**, 27. svibnja 1900. Prigodom mojega boravka u Jablancu prije 4 sam nedelje na-

išao i opet na neke zanimive činjenice. Imao sam posla u Prizni, mjestancu 15 klm. južnije od Jablanca kraj mora, te sam na hridinama, koje dominiraju ulazom u luku, naišao na obzid, sazidan od kamena u mortu, koji opasuje sav brijeg, te koji je na mjestima po 1 do 3 m. visok. Prostor opkoljen ovim zidom obiluje hrbinama od lonaca, komadima opeka i t. d., nu što je najvažnije, na strani prema moru nalaze se tragovi zgradama u tako dobro uzčuvanom stanju (zidovi su 2—3 m. visoki), da se raspored svih prostorija razabrati može. Ovaj je prostor sada kultiviran, a kao podzidi izmed pojedinih kulturnih terasa služe ili stari zidovi ili suhozidovi, načinjeni od ostanaka starinskoga zida i gruha. Na pojedinim mjestima razpoznati je žbuku na stijenama. Sva zemlja ovoga prostora prepuna je starinskoga gruha, crijepa i t. d. Pod starinskih ovih prostorija ležao je ispod sadanje površine valjda za 0·50 do 1 m. dublje. Vlasnik iskopao je velikih žara na ovom prostoru, a inače nije nitko ovdje još kopao, a dvojim, da je opstanak ove naselbine, koja mora da je rimskoga porijekla, u opće do sada poznat. (Nije poznat. Op. ur.) Svakako stoji, da je vrlo malo takovih tragova starinskih naselbina, koje bi ovako dobro sačuvane bile, kao što su ove priznanjske, kojem uzčuvanju je njihov posve osamljeni položaj uzrok Istraživanje i kopanje, na ovom mjestu moralo bi bezuvjetno ovjenčano biti sa najljepšim uspjehom, čega radi bio sam slobodan Vašu pozornost na ovo mjesto obratiti.

U spomenutim zidinama našao sam komad mlinskoga žrvnja, koji ću svojedobno u Zagreb otpremiti, a u Jablancu pribavio sam neki predmet od spaljene gline sa primjesama, koji je predmet šupalj te providen četverouglastom rupom. Možebiti da je to bio kalup za lijevanje bronsanih predmeta. Nadalje moram spomenuti, da sam na brijegu sjeverno od Jablanca, i to u neposrednoj blizini prije opisanoga međašnoga zida naišao na tragove japodskih koljeba, a opet do ovih na obzide grobova. U opće može se reći, da je sva okolica jablanačka puna starinskih uspomena.

Blizu Kosinja naišao je pr je par mjeseci Mate Brajković na ostanke velike japodske naselbine, a veli, da je na jednom brijegu u blizini također trag međašnom zidu. Ako bi se to obistinilo, onda nebi odveć teško bilo spojiti obije krajne tačke zida, ı aime Kosinj i Jablanac, u koju svrhu mogle bi najbolje služiti, pri istraživanju na licu mjesta, karte generalnog štopa u mjerilu 1 : 25000, koje bi se mogle od žup. oblasti pribaviti.

Na tri naselbine naišao sam ovih dana kod Doljana (10 klm. od Otočca); jedna na dvije strane sa 4·0 m. visokim opkopom. Ovdje bijaše nađen i raznešen željezni i valjda bronsani alat, kako žitelji pripovijedaju.

Osobito bih Vas upozorio na naselbinu Č a l o p e k k o d P e t r o v o g a s e l a, koju je žaliboże prepisač u mojem izvještaju ispustio, tako da je smisao istoga pri kraju nešto nejasan i ne odgovara faktičnim opstojnostima.

Cvjetko Vurster.

KNJIŽEVNE VIJESTI.

Bullettino di archeologia e storia dalmata pubblicato per cura di Fr. prof. Bulić. Anno XXIII. Spalato 1900. Nro 5—12.— P. I. Delehaye Santi dell' Istria e della Dalmazia (str. 85—111). F. Bulić i G. Bersa Iscrizioni inedite (str. 111—121. 158—164). F. Bulić Le Gemme dell' i. r. Museo in Spalato (str. 121—122). F. Bulić S. Menas (str. 122—126). F. Bulić Notizie storiche ed agiografiche risguardanti Spalato (str. 126—128). P. Pisani La Dalmatie de 1797 à 1815 (str. 128—130, 173—180, 229—233, 301—305). G. Alačević Alcuni documenti delle cessate Comunità Nobili di Arbe e di Nona (str. 130—134.) Il II. Congresso internazionale d'archeologia cristiana a Roma (str. 134—137.) L' i. r. Conservatore dei monumenti antichi a Spalato e la Commissione d' ornato (str. 137—139). Ritrovamenti e Notizie (str. 140—143, 191—192, 239—241, 299—300). Naši spomenici u c. k. središnjem povjerenstvu za stare spomenike (str. 143—144, 192). G. Drexler Il culto delle divinità egiziane in Dalmazia (str. 145—158). G. Bersa Di un bollo della Legione IV. Flavia Felice (str. 164—169). U. G. Vram Quattro cranii dalmati (str. 169—170) G. Alačević Caterina moglie di Giovanni Nelipcich (str. 171—173) Contributo alla topografia di Spalato nel XVIII sec. (str. 180—181). Le disgrazie del Dottor Girolamo Fasaneo (str. 182—185, 233—239). Bibliografia (str. 185—191, 245—248. 308). F. Bulić Scavi nell' antico cemetero cristiano di Manastirine a Salona (str. 193—216, 249—272). F. Bulić L'arca delle reliquie di S. Dojmo vescovo e martire nel Duomo di Spalato (str. 216—223) F. Bulić Iscrizione di un vescovo salonitano probabilmente di Giovanni V. (str. 224—229.) Ch. Šegvić Un frammento di affresco nell' abside della Chiesa cattedrale di Cattaro (str. 241—244). F. Bulić Sarcofago di Primus vescovo, nipote di Domnione martire (str. 273—293). F. Bulić Iscrizioni ricomposte risguardanti il cemetero di Manastirine (str. 293—295). F. Bulić Ritrovamenti nel cemetero antico cristiano di Marusinac (str. 296—298). F. Bulić Nomi e marche di fabrica su tegoli (str. 298—299). Il ristauro del Campanile del Duomo di Spalato (str. 305—307) Prilozi: Ch. Diehl Nella Dalmazia romana. A. Zanella Riflessioni sopra l' istoria di S. Doimo primo vescovo di Salona.

— — — — — — Anno XXIV. Spalato 1901. Nro 1—2. — F. Bulić Iscrizioni inedite (str. 3—12) F. Bulić Le Gemme dell' i. r. Museo in Spalato (str. 13—16). F. Bulić Statuetta di Bacco trovata a Traù (str. 16—19). P. Pisani La Dalmatie de 1797 à 1815 (str. 19—25). E. Spadolini Dalmatica dall'archivio storico di Ancona (str. 26—31). V. Milić Atti del Consiglio della Comunità di Spalato dell'a. 1678 (str. 31—32). Naši spomenici u c. k. sred. povjerenstvu za stare spomenike (str. 32.). Prilozi: I. Delehaye Saints d' Istrie et de Dalmatie. D. Savo Descrizione di due ripostigli di denari della repubblica romana trovati nella Campagna di Sućurac nel 1899. Vienna 1901.

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. Urednik Kosta Hörmann. XII. 1900. 2—4. Sarajevo 1900. — Dr. A. Gavazzi Jezero Plive (str. 161—168). K. Patsch Nove rimske epigrafske tečevine iz Bosne i Hercegovine (str. 169—194). V. Jelavić Veliki vezir Ahmed Ćuprilić (str. 195—212). E. Lilek Bilješke o zadružnim i gospodarstvenim prilikama u Bosni i Hercegovini (str. 213—226.) V. Celestin Rimski medailloni (str. 227—256). O. Reiser i I. Knotek Rezultati posmatranja seobe ptica po Bosni i Hercegovini (str. 257—294, 361—422.) K. Patsch Rimska mjesta po imotskom polju (str. 295—344). F. Siebenrock O nekojim fosilnim ribama iz Bosne (str. 423—436). Dr. Đ. Protić Prilog k poznavanju flore Bosne i Hercegovine (str. 437—510). T. Ippen. Stari spomenici u Albaniji (str. 511—532). J. F. Ivanišević Oro. Crnogorska narodna igra (str. 533—542). K. Patsch Nahogjaji novaca (str. 543—574). Dr. Ć. Truhelka Nešto o bosanskim solanama (str. 575—580). Književnost. Različito. Ivan Zovko †

— — — — — — — — XIII. 1901. 1. Sarajevo 1901. — Dr. Ć. Truhelka Rezultati prehistoričkog istraživanja u Bosni — Hercegovini (str. 1—30). M. M. Vukičević Iz starih Srbulja (str. 31—70). Dr. Ć. Truhelka Državno i sudbeno ustrojstvo Bosne u doba prije Turaka (str. 71—112). A. Pichler Tri nametnice: Viscum album L., Loranthus europaeus L. i Arceuthobium Oxycedri M. B. u Hercegovini i nekim dijelovima Bosne (str. 113—116). T. Ippen Starine iz Albanije (str. 117—120). Dr. F. M. Kratki prijegled balkanskih duodec-državica od XIII. do XV. vijeka (str. 121—148). Različito.

Starohrvatska prosvjeta. Glasilo hrvatskoga starinarskoga društva u Kninu. Urednik Fr. Radić. Godina V. sv. 2—4. 1900. — F. Radić Nova svjetlost na pitanje o admiralima ratne mornarice hrv. g. 1358—1413 (str. 59—66). L. Marun Popis naušnica prvoga muzeja hrv. spomenika u Kninu (str 67—69, 131—135). F. Radić Izvješće o II. međunarodnom kongresu kršćanskih arheologa u Rimu (str. 70—90, 136—146). Izvješće XII. glavne skupštine (str. 91—94). F. Radić Ostanci starinske crkve i groblja u Gornjim Koljanima kod Vrlike (str. 107—122). F. Radić Još o hrvatsko-bizantinskom slogu (str. 123—130). Bibliografija. Razne viesti.

Starinar srpskog arheološkog društva. Godina X. Knj. 3 i 4. Beograd 1893 (1900). — M. Valtrović Preistoriske starine u valjevskom i podrinskom okrugu (str. 75—97). M. Valtrović Legijonski znak iz Kostoca (str. 98—104). M. Valtrović Nepoznati novci (str. 105—122), M. Valtrović Tanjir patrijarha Arsenija četvrtog (str. 122—124). M. Valtrović Zastava od g. 1804 (str. 124—129). Razne vesti.

Vjestnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva. Uređuje Dr. Ivan Bojničić, Kninski. God. II. sv. 3 i 4. Zagreb 1900.— Dr. I. Kršnjavi Prilozi historiji salonitani Tome arcidjakona spljetskoga (str. 129—169). E Laszowski Podatci o Koprivnici u srednjem vijeku (str. 170—183, 215—226). Dr. M. Wertner Saracen „Heyza“ i njegova obitelj (str. 193—200). Dr. F. Bučar Širenje reformacije u Hrvatskoj i Slavoniji (str. 201—214). J. Janković O seljačkoj buni oko Križevca i u nekom dijelu generalata varaždinskog g. 1755 (str. 227—233). V. Celestin Parnica proti Anici Pauković, seljakinji i „vještici“ iz Čepina (str. 234—244). Svaštice. Književnost.

— — — — God. III. sv. 1 i 2. Zagreb 1901. V. Klaić O neupotrebljenom dosad prilogu za hrv. povjest na početku XII. stoljeća (str. 1—5) Dr. F. Šišić Studije iz historije anžuvinske dinastije (str. 6—15). Dr. M. Wertner Prinosi k poznavanju hrv. banova od g. 1105. do god. 1225 (str. 16—31). E Laszowski Stare sloboštine Ivanić-grada (str. 32—35). V. Klaić Pismo ug. kralja Ladislava opatu montekasinskomu Oderiziju (str. 36—41). Dr. L. Jelić Zadarski bilježnički arkiv (str. 42—46, 134—146). M. Magdić Petnaest izprava, koje se čuvaju u arkivu senjskoga kaptola (str. 47—59). Dr. G. Manojlović O mletačkim prefektima u Dalmaciji za Petra II. Orseola (str. 60—68). Dr. D. Gruber Iz starije hrvatske povjesti (str. 73—103). Dr. G. Manojlović O godini „Prijenosa sv. Anastasije u Zadar“ (str. 104—113). Dr. F. Bučar Katarina Zrinska i Klarise u Ljubljani (str. 114—119). V. Klaić Tri Sekelja, rodjaci Ivana Hunjada (str. 120—124). E. Laszowski Popis crkvenih dragocienosti bivšega pavlinskoga samostana u Lepoglavi (str. 125—133). Svaštice.

Rad jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Knjiga 142. Razredi filolog. histor. i filosof. jurid. 53. Zagreb 1900. Dr. A. Musić Rečenice s konjunkcijom „da“ u hrv. jeziku. V. Klaić Hrv. hercezi i bani za Karla Roberta i Ljudevita I. F. Šišić Zadar i Venecija od g. 1159. do 1247. — Knjiga 144 (54). Dr. A. Bauer O metafizičnom sustavu Wundtovu. Dio treći. O supstanciji. Dr. F. Vrbanić Prilozi gospodarskomu razvoju hrv. slav. Krajine u 19. vijeku. Dr. F. Marković O tragičnom problemu u Bogovićevu „Stjepanu, posljednjem kralju bosanskom“ i u analognih značajih svjetske dramske literature.

Znanstvena djela za obću naobrazbu. Na svijet izdaje jugosl. akademija znanosti i umjetnosti. Knjiga II. Bizantija i germanski zapad do smrti cara Justinijana I. (476—565). Napisao Natko Nodilo. Zagreb 1900.

Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena. Na svijet izdaje jugoslav. akademija znanosti i umjetnosti Sv. V. Uredio Dr. Ant. Radić. U Zagrebu 1900. V. Ardalić Bukovica (nast.) J. Žic Vrbnik na otoku Krku. V. K. Petrović Zaplańe ili Leskovačko (u Srbiji). J. Božičević Šušńevo Selo i Čakovac. Š. Varnica. Iz Gradišta. J. Krmpotić. Iz osičke općine ili kulske kumpanije (u Lici). K. Križnik Iz Motnika (u Krańskoj). M Alačević Starine.

KNJIŽEVNE VIJESTI.

Bullettino di archeologia e storia dalmata pubblicato per cura di Fr. prof. Bulić. Anno XXIII. Spalato 1900. Nro 5—12.— P. I. Delehaye Santi dell' Istria e della Dalmazia (str. 85—111). F. Bulić i G. Bersa Iscrizioni inedite (str. 111—121. 158—164). F. Bulić Le Gemme dell' i. r. Museo in Spalato (str. 121—122). F. Bulić S. Menas (str. 122—126). F. Bulić Notizie storiche ed agiografiche risguardanti Spalato (str. 126—128). P. Pisani La Dalmatie de 1797 à 1815 (str. 128—130, 173—180, 229—233, 301—305). G. Alačević Alcuni documenti delle cessate Comunità Nobili di Arbe e di Nona (str. 130—134.) Il II. Congresso internazionale d'archeologia cristiana a Roma (str. 134—137.) L' i. r. Conservatore dei monumenti antichi a Spalato e la Commissione d' ornato (str. 137—139). Ritrovamenti e Notizie (str. 140—143, 191—192, 239—241, 299—300). Naši spomenici u c. k. središnjem povjerenstvu za stare spomenike (str. 143—144, 192). G. Drexler Il culto delle divinità egiziane in Dalmazia (str. 145—158). G. Bersa Di un bollo della Legione IV. Flavia Felice (str. 164—169). U. G. Vram Quattro cranii dalmati (str. 169—170) G. Alačević Caterina moglie di Giovanni Nelipcich (str. 171—173) Contributo alla topografia di Spalato nel XVIII sec. (str. 180—181). Le disgrazie del Dottor Girolamo Fasaneo (str. 182—185, 233—239). Bibliografia (str. 185—191, 245—248. 308). F. Bulić Scavi nell' antico cemetero cristiano di Manastirine a Salona (str. 193—216, 249—272). F. Bulić L'arca delle reliquie di S. Dojmo vescovo e martire nel Duomo di Spalato (str. 216—223) F. Bulić Iscrizione di un vescovo salonitano probabilmente di Giovanni V. (str. 224—229.) Ch. Šegvić Un frammento di affresco nell' abside della Chiesa cattedrale di Cattaro (str. 241—244). F. Bulić Sarcofago di Primus vescovo, nipote di Domnione martire (str. 273—293). F. Bulić Iscrizioni ricomposte risguardanti il cemetero di Manastirine (str. 293—295). F. Bulić Ritrovamenti nel cemetero antico cristiano di Marusinac (str. 296—298). F. Bulić Nomi e marche di fabrica su tegoli (str. 298—299). Il ristauro del Campanile del Duomo di Spalato (str. 305—307) Prilozi: Ch. Diehl Nella Dalmazia romana. A. Zanella Riflessioni sopra l' istoria di S. Doimo primo vescovo di Salona.

— — — — — Anno XXIV. Spalato 1901. Nro 1—2. — F. Bulić Iscrizioni inedite (str. 3—12) F. Bulić Le Gemme dell' i. r. Museo in Spalato (str. 13—16). F. Bulić Statuetta di Bacco trovata a Traù (str. 16—19). P. Pisani La Dalmatie de 1797 à 1815 (str. 19—25). E. Spadolini Dalmatica dall'archivio storico di Ancona (str. 26—31). V. Milić Atti del Consiglio della Comunità di Spalato dell'a. 1678 (str. 31—32). Naši spomenici u c. k. sred. povjerenstvu za stare spomenike (str. 32.). Prilozi: I. Delehaye Saints d' Istrie et de Dalmatie. D. Savo Descrizione di due ripostigli di denari della repubblica romana trovati nella Campagna di Sućurac nel 1899. Vienna 1901.

Glasnik zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini. Urednik Kosta Hörmann. XII. 1900. 2—4. Sarajevo 1900. — Dr. A. Gavazzi Jezero Plive (str. 161—168). K. Patsch Nove rimske epigrafske tečevine iz Bosne i Hercegovine (str. 169—194). V. Jelavić Veliki vezir Ahmed Ćuprilić (str. 195—212). E. Lilek Bilješke o zadružnim i gospodarstvenim prilikama u Bosni i Hercegovini (str. 213—226.) V. Celestin Rimski medailloni (str. 227—256). O. Reiser i I. Knotek Rezultati posmatranja seobe ptica po Bosni i Hercegovini (str. 257—294, 361—422.) K. Patsch Rimska mjesta po imotskom polju (str. 295—344). F. Siebenrock O nekojim fosilnim ribama iz Bosne (str. 423—436). Dr. Đ. Protić Prilog k poznavanju flore Bosne i Hercegovine (str. 437—510). T. Ippen. Stari spomenici u Albaniji (str. 511—532). J. F. Ivanišević Oro. Crnogorska narodna igra (str. 533—542). K. Patsch Nahogjaji novaca (str. 543—574). Dr. Ć. Truhelka Nešto o bosanskim solanama (str. 575—580). Književnost. Različito. Ivan Zovko †

I. K. Tkalčić Monumenta historica liberae civitatis Zagrabiae, metropolis regni Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae. Vol. VI. Libri citationum et sententiarum ann. 1412—1448. Zagrabiae 1900. Zanimivi materijal za kulturnu historiju grada Zagreba, koji se ovdje predaje javnosti, pisac je u opširnom uvodu poznatom vještinom obradio i širim krugovima pristupnim učinio.

E. Laszowski Hrvatske povjestne gradjevine. Zagreb 1900. Tisak Antuna Scholza u Zagrebu. Naklada piščeva. Dosele izišla 4 sveščića veoma ukusno opremljenoga i bogato ilustrovanoga ovoga djela od poznatoga veoma marljivoga pisca sadržaju povijest slijedećih hrvatskih gradova: Trsat, Perušić, Erdut, Kostel, Brezovica, Hreljin, Greben-grad, Klokoč, Ilok, Crikvenica, Blagaj na Korani, Otmić-grad, Cesargrad, Otočac, Slavetić. Svakomu prijatelju hrvatske prošlosti budi to djelo najtoplije preporučeno.

P. Boppe La Croatie militaire (1809—1813). Les régiments croates a la grande armée. Paris 1900. — Djelo sastoji od dva dijela: u prvom govori pisac o uredenju hrvatske vojne krajine za francuzkoga gospodstva, a u drugom o hrvatskim pukovnijama (prva, druga i treća provizorna hrvatska pukovnija i pukovnija hrvatskih husara), koje su bile u velikoj vojsci Napoleonovoj. Slijede spisi, koji su piscu služili kao izvor. Knjizi je priloženo 6 tabla sa bojadisanim likovima časnika i vojnika hrvatskih pukovnija i jedna geografska karta.

F. Kirchmayer La caduta della repubblica aristocratica di Ragusa e la lotta dei soldati di Napoleone colla flotta russa, i Montenegrini e Crivosciani pel possesso delle Bocche di Cattaro. Zara 1900. — Pisac govori o zadnjim danima dubrovačke republike i borbi Napoleonove vojske sa ruskim brodovljem, Crnogorcima i Krivošijanima za boku kotorsku. Na jednoj strani je talijanski tekst, a na drugoj njemački prijevod, što je svakako suvišno, a time se i knjiga poskupljuje. Ako je već trebao njemački prijevod izići, mogao se je posebice štampati.

Dr. Gržetić Nikola O vjeri starih Slovjena prema pravjeri Arijaca i Prasemita na temelju starih hronista, narodnih običaja, starih pjesama, mjestnoga, lićnoga i obiteljskoga nazivlja. I. dio. U Mostaru 1900. — Pisac je inače dosta nezahvalan predmet obradio sa velikom ljubavi, pa je upotrijebio svu pristupnu mu literaturu.

Dr. Šišić Ferdo Franjo barun Trenk i njegovi panduri. Istorička rasprava. U Zagrebu 1900. — Veoma pregledno i lijepo napisana rasprava o poznatom vojvodi slavonskih pandura.

Horvat Karlo Toma Erdedi-Bakač, ban hrvatski. U Zagrebu 1900. Doktorska disertacija, u kojoj pisac savjesno i iscrpivo piše o jednoj od najznatnijih ličnosti hrvatske povjesti.

Klaić V. Povjest Hrvata od najstarijih vremena do svršetka XIX. stoljeća. Sv. II. dio 2. Treće doba: Vladanje kraljeva iz raznih porodica (1301—1526). Druga knjiga: Od gubitka Dalmacije do Matije Korvina (1409—1457). Sa 77 ilustracija. Zagreb 1901. Tisak i naklada knjižare Lav. Hartmana (Kugli i Deutsch). Neumorni pisac obdario je u razmjerno kratko vrijeme hrvatski narod evo trećom sveskom svoga monumentalnoga djela, koje je nagradila Matica hrvatska iz zaklade grofa Ivana Nep. Draškovića. Sadržaj je ovoj svesci razdijeljen u tri poglavlja. U poglavlju „Hrvatsko kraljevstvo u XIV. stoljeću (1301—1409.)“ prikazane su teritorijalne promjene, način vladanja, hercezi i bani, uprava, upravne oblasti i oblasnici, žitelji po narodnosti i po staležima, suđenje i pravo, vojska i mornarica, daće i porezi, vjera i crkva, književnost latinska i slavensko-hrvatska, umjetnosti, obrt i trgovina i prometala. Poglavlje „Sigismund kraljuje sam (1409.—1437)“ je najopširnije izrađeno, te opsiže skoro polovinu cijele knjige; tu su prikazani ratovi sa Turcima i Mlečanima, odnošaji Sigismundovi prema Bosni, Srbiji, Turcima, Njemačkoj, Austriji i Poljskoj, zatim herceg Hrvoja Vukčić, knez Ivaniš Nelipić, knezovi Frankopani i Celjski, ban Matko Talovac i t. d. U poglavlju „Albrecht Austrijski, Vladislav I. Varnenčik i Ladislav Postumus (1437—1457.)“ prikazuju se prilike u Ugarskoj, Hrvatskoj, Bosni, Srbiji, ratovi sa Turcima, građanski ratovi, boj na Kosovu, pad Carigrada; to je tako rekuć povjest balkanskoga poluotoka. Iza ovoga slijede »Prilozi« i to izvori i pomagala za povjest Hrvata u treće doba i transkripcija isprava, čim se nadomještavaju citati. Djelo je bogato opremljeno i mnogobrojnim ilustracijama urešeno. Kako je ovo razdoblje opširno ocrtano, moralo se je odustati od prvobitne namjere, da se cijelo djelo izda u 4 sveske, te će valjda u svem izaći 6 svezaka. Ako i je djelo osnovano na znanstvenom temelju, mi ga preporučujemo i širemu općinstvu, jer Klaić umije pisati zanimljivo i za svakoga razumljivo.

J. Purić.

Stolna crkva u Djakovu. U slavu pedesetgodišnjeg biskupovanja svoga pokrovitelja Josipa Jurja Strossmayera izdala jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Ovo je naslov hrvatsko-francuzkog djela, kojim je naša akademija počastila svoga osnivača, svoga pokrovitelja i svoga najvećega dobrotvora jubilarca biskupa Josipa Jurja Strossmayera prig dom pedesetgodišnjice njegovoga biskupovanja g. 1900. U »posveti« akademija prikazuje biskupu najsjajniji spomenik njegovoga apoštolskoga djelovanja, đakovačku stolnu crkvu. Iz »predgovora« se razabire, da su akademiji bili na ruku kod izdavanja ovoga djela Lodovico Seitz, ravnatelj vatikanskih umjetničkih zbiraka i Heinrich barun Schmidt, profesor u politehnici u Monakovu, da je sve arhitektonske crteže izradio arhitekt Josip Pospišil, da je fotografijske snimke izradila bečka tvrdka Angerer i Göschl i da je nakladnica Česka grafická společnost Unie u Pragu. U »uvodu« je kratka povjest Đakova i biskupije đakovačke, razlozi, koji su sklonuli biskupa, da je dao prednost romanskome slogu kod gradnje crkve i životopisi profesora Karla Roesnera i građevnog nadsavjetnika Friedricha baruna Schmidta. Arhitekt stolne crkve sarajevske Josip Vancaš-Požeški napisao je poglavlja: »Građevni opis crkve« i »O izvedbi i o troškovima stolne crkve«. Najvažnije i najopširnije je poglavlje »Slikarski ures stolne crkve đakovačke«, koje je napisao profesor Nikola Mašić. Francuzki prijevod priredili su profesori Julije Adamović i Franjo Sarazin. Prekrasne ilustracije uvećavaju vrijednost djela, te prenašaju čitatelja u divni đakovački hram. Osim mnogobrojnih slika, koje predočuju stolnu crkvu đakovačku iz vana i iznutra, imade još i mnogo nacrta. Cijena je ovomu krasno opremljenom djelu vrlo umjerena (10 kruna), te ga hrvatskomu općinstvu najtoplije preporučujemo. *J. Purić.*

INHALT DES „VJESNIK“

der kroatischen archaeologischen Gesellschaft in Agram.

Neue Serie. Band V. 1901.

VERZEICHNISS DER ABBILDUNGEN.

Predstavka hrvatskih historičara i arheologa u poslu sačuvanja sredovječnih utvrda oko stolne crkve zagrebačke.

Preuzvišeni gospodine!

Prečasni prvostolni kaptole!

U osnovi obnove stolne crkve zagrebačke nalazi se medju ostalim i točka, da se ima porušiti srednja „Bakačeva" kula biskupskoga grada, a uz nju i zid, što ju desno i lijevo veže sa kulama na uglovima zapadne strane toga grada. Kada bi se to izvelo, a mi nemožemo vjerovati, da će to biti, Zagreb bi i opet izgubio vrijedan historički gradjevni spomenik, kako ih je u novije doba već više izgubio, gdje je dapače i sama stolna crkva neispravnim načinom restauriranja tako promijenjena, da na njoj i u njoj još veoma malo ima prvobitnih pojedinosti.

Proniknuti smo uvjerenjem, koje si je u novije doba u svim kulturnim zemljama protrlo put, da kao vrela za historičko istraživanje nisu važni jedino i isključivo samo napisi i povelje, nego da jednaku, ako ne još i veću važnost imaju gradjevni spomenici i sve što na nje spada. Ako se napisi i povelje pravom spravljaju i čuvaju u muzejima i arkivima, to se istim pravom moraju i gradjevni spomenici, u koliko imaju historičku ili umjetničku važnost po koju zemlju ili koje mjesto, u nepromijenjenom obliku sačuvati tamo, gdje su stvoreni i sa okolinom, koja je za nje stvorena. Ništa ne buni, ako se na kojem većem gradjevnom spomeniku nalaze dijelovi, izvedeni u raznim stilovima, jer u tom se zrcali gradjevna historija toga spomenika, dotično razvoj umjetnosti u kojem kraju, pa stoga svaki stil ima jednako pravo na eksistenciju.

I drugdje se je negda postupalo kao kod nas. Poradi tobožnjih zahtjeva prometa, za koje bi bilo i drugačije pomoći, rušili su se zidovi i gradska vrata, javne i privatne zgrade prošlih vijekova bez obzira na njihovu umjetničku ili historičku vrijednost. Poradi tobožnjih zdravstvenih obzira uništavali bi se cijeli stari dijelovi gradova, a da se tim nije postigla svrha, za kojom se je išlo. U krivoj predpostavi, da je izoliranje spomenika u svakom slučaju zaslužno djelo, uništavala se je okolina gradjevnih spomenika, bez koje oni ne mogu pravo umjetnički i etički da djeluju. Želja, da se vlastitim djelom zamijeni poštovanja vrijedno starije, vanredno pogibeljno nastojanje oko t. zv. stilističke purifikacije, pa pogrešni način sabiranja, uslijed kojega se pomične umjetnine uklanjahu iz okoline, za koju su stvorene bile, sve je to djelovalo i djeluje, da se uz i onako već u nepovrat izgubljene spomenike mjestimice još i danas broj gradjevnih i umjetničkih spomenika sve to više umanjuje.

Protiv ovakova kratkovidna postupanja, uslijed kojega svega onoga ne staje, što narode veže s njihovom prošlošću, u svim je kulturnim zemljama nastao odlučan preokret. Svagdje, gdje se koji historički ili gradjevni spomenik ili sa neznanja ili sa pomanjkanja pieteta za starinu hoće da uništi, ili gdje se to hoće da učini sa želje za novotarenjem, za korišću ili poradi nikakova ili zabasala smisla za umjetnost, svagdje se dižu odlučni glasovi protiv toga. Odazivljući se javnomu mnijenju svagdje se za to pitanje zanima i državna vlast, pa preko stručnjačkih komisija priječi i brani bezrazložno rušenje ili nakaživanje gradjevnih i historičkih spomenika.

Sada gdje je prijeka pogibelj, da bi se našoj stolnoj crkvi oduzelo bitno obilježje utvrdjene sredovječne crkve, kako ga valjda nijedna stolna crkva u Evropi tako potpuno sačuvano nema, gdje je pogibelj, da se grad Zagreb liši najzanimivijega gradjevnoga spomenika sredovječnoga, koji on još ima, mi potpisani hrvatski povjesničari i starinari kao stručnjaci u tom pitanju obraćamo se na Vas preuzvišeni gospodine i na prečasni prvostolni kaptol sa molbom, da pod nikojim uslovom ne dozvolite, da se Bakačeva kula i platno biskupskoga grada oko nje poruši, a evo još i posebnih razloga, zašto mi to želimo i molimo:

Bakačeva kula kao sastavni dio sredovječne crkvene utvrde je historički spomenik, koji se trajno mora sačuvati i stolnoj crkvi i gradu Zagrebu, koji takovim spomenicima ne obiluje.

Kako to dokazuje kamen sa grbom i napisom povrh vrata kule, sagradio je istu g. 1517. kardinal ostrogonski Toma Bakač, upravitelj zagrebačke biskupije, upotrijebiv u tu svrhu ono 16.000 dukata, što ih je biskup Luka Baratin bio ostavio za popravak stolne crkve. Kako je to bilo u ono nesigurno vrijeme dobro učinjeno, dokazaše skori dani. Već godine 1529. imao je biskupski grad da podnese skoro dvomjesečnu opsadu od strane grofa Nikole Thurna, vojvode kralja Ferdinanda I. Ondašnji zagrebački biskup Šimun Erdödi bio je naime pristaša Ivana Zapolje. Thurn nije mogao grada da osvoji; samo je topovima oštetio gornji dio kula, a onda je izgorio i krov stolne crkve i srušila se desna strana njezina pročelja sa polovicom tornja. Bakačeva kula je za pravo bila štit stolne crkve, jer da nje nije bilo, sigurno bi njemački vojvoda bio porušio cijelu crkvu.

Bakačeva kula osobito je karakterističan primjer sredovječnoga utvrdnoga braništa i bitna sastavina toli zanimive crkvene utvrde, kakove u Hrvatskoj nigdje više nemamo, pa se već stoga samo po sebi preporuča njezino sačuvanje Kroz ovu se je kulu negda ulazilo s kaptolske strane u biskupski grad i crkvu. Do vrata vodio je diživi most, koji je stajao na ispod praga poduprtoj osi. Tečaji ove osi još se raspoznaju, kao i rupa, kroz koju je prolazio lanac, kojim se je most dizao. Ova vrata na Bakačevoj kuli, možemo reći, unicum su u Hrvatskoj, jer je na njima sve originalno, sve iz početka XVI. vijeka, pa ih stoga valja *na svom prvobitnom mjestu sačuvati*. Kako dokazuju još sačuvani tragovi, bili su negda iznutra na gradskom zidu svuda naokolo drveni trijemovi, kojima se je dolazilo do puškarnica na zidu i do kula; kruništa (Zinnen) nije bilo niti na zidu, niti na kulama. Na početku XIX. vijeka probijena su desno i lijevo od Bakačeve kule velika vrata u gradskom zidu, koji je sagradjen već u XV. vijeku od biskupa Osvalda. Ovaj vanjski zid negda je bio sam za se; današnja diecezanska biblioteka, koja se nanj naslanja, sagradena je g. 1693. od biskupa Aleksandra Mikulića. Ova zgrada dakle nije sastavni dio starih crkvenih utvrda, niti star suvisli dio biskupske rezidencije, pa bi se bez ikakove štete mogla porušiti.

Veli se, da se Bakačeva kula mora stoga ukloniti, da se dobije prostora ispred stolne crkve i da uzmogne novi portal djelovati. *Prvomu zahtjevu lako će se udovoljiti, ako se poruši zgrada biblioteke*. Glede drugoga zahtjeva pitalo bi se ponajprije, da li će novi portal biti zaista takovo remek-djelo, da se njemu za volju mora žrtvovati *vrijedan stari gradjevni spomenik, koji se nikada više ne može nadomjestiti*. Uz to je važno još i drugo pitanje, kako bi se stolna crkva u onom tjesnacu izmedju preostale dvije kule, nadbiskupske rezidencije i sjemeništa reprezentirala. *Po našem sudu svakako veoma nepovoljno*. Ako se pako bude sve ostavilo, kako je sada, *sačuvati će se važan historički gradjevni spomenik, koji je za stolnu crkvu naročito sagradjen i pokriti će se barem donekle neki nepobitni gradjevni nedostatci na vanjskom licu današnje crkve*. Naročito ističemo, da *nije samo zasluga podizati nove monumentalne gradjevine, nego da je još mnogo veća zasluga sačuvati i obnoviti stare historičke gradjevine, koje narode sjećaju njihove prošlosti*.

Dotičemo se i pitanja gradnje diecezanske biblioteke, jer će se sadanja njena zgrada valjda morati srušiti i jer čujemo, da bi se nova zgrada imala metnuti na sjevernu stranu stolne crkve do sjemeništa, gdje bi se morao upotrijebiti, ako ne još i rušiti gradski zid. Mislimo, da je to nesretna misao, pa da bi se time samo mogla *nagrditi okolica stolne crkve i pokvariti oblik njezinih utvrda*. Kamo bi se smjestila diecezanska biblioteka, o tom će naravno sam kaptol odlučiti; mi primjerice držimo, da bi se nova biblioteka mogla sagraditi na onom velikom prostoru, gdje je danas kaptolska vjećnica, a gdje je na veoma nesigurnom mjestu pohranjen i dragocjeni arkiv kaptolski i vjerodostojnoga mjesta zagrebačkoga kaptola, ali ima i drugih mogućnosti za riješenje toga pitanja.

Nerado se dotičemo pitanja staroga portala stolne crkve, jer rušenje toga velikim dijelom romanskoga gradjevnoga spomenika ne možemo nego najodlučnije odsuditi. Odlični stručnjaci iz Beča i Budimpešte, koji su vidili, što se je uklonilo, nad tim su se postupkom upravo zgražali. *Portal se svakako mora sačuvati*; na crkvu se dakako više ne može metnuti, a nikako ne bi ga zgodno bilo prigraditi niti na gradskom zidu. Mi preporučamo, da se svi njegovi dijelovi bez iznimke sačuvaju na suhom sigurnom mjestu u nadbiskupskoj rezidenciji dotle, dok se ne bude gradio novi narodni muzej, kojega je gradnja postala već prijekom potrebom, pa da se onda na toj zgradi iz starih svojih dijelova iznova sagradi. Jedino još na taj način mogao bi se do-

stojno sačuvati i dostojno upotrijebiti veoma dragocjen gradjevni spomenik, jedini u svojoj vrsti u Hrvatskoj.

Baš povodom rušenja toga portala jasno se vidi, kako bi nužno trebali komisiju, sastavljenu od stručnjaka arhitekta, arheologa, historičara i pravnika, koja bi imala u svakom slučaju da odluči, smije li se na kojem gradjevnom spomeniku izvesti koja promjena i u kojem opsegu, pa koja bi imala da pazi, da se spomenici ne uništavaju. Takove komisije postoje već svagdje. Za cislitavske je zemlje u Beču centralna komisija za čuvanje historičkih i gradjevnih spomenika kao organ vlade, koja djeluje već preko 50 godina, a i u Ugarskoj postoji već preko dvadeset godina takova komisija, koja je od ugarske vlade ovisna. Za sada samo Hrvatska i Slavonija nemaju takove komisije, pa bi bilo prijeko potrebito, da ju kr. zemaljska vlada ustroji. U njoj bi svakako morali biti stručnjaci, koji kao rodjeni Hrvati imaju srca za hrvatske spomenike, a ne možda takovi, koji se kao stranci za iste ne mogu oduševiti.

Završujući ovu predstavku još jednom Vas preuzvišeni gospodine i prečasni prvostolni kaptole molimo: Ne dajte rušiti niti Bakačeve kule, niti išto od ostalih utvrda oko stolne crkve.

U Zagrebu 18. lipnja 1901.

Ivan Tkalčić
Dr. Ivan pl. Bojničić
Ferdo Ž. Miler
Dr. Aleksandar Szentgyörgyi
Prof. Jos. Purić
Fran Bulić
Dr. Luka Jelić
Mile Magdić
Ivan Rabar

Fra Vjekoslav Marun
Vjekoslav Celestin
Bare Poparić
Fran Radić
Emilije Laszowski
Tade Smičiklas
Vjekoslav Klaić
Natko Nodilo
Dr. Ivan Hoić
Robert Pinter

Dr. Gavro Manojlović
Dr. Petar Tomić
Dr. Dane Gruber
Dr. Milan Šenoa
Dr. Stjepan Srkulj
Dr. Franjo Bučar
Dr. Ferdo Šišić
Dr. Rudolf Horvat
Dr. Josip Brunšmid

VJESNIK

HRVATSKOGA

ARHEOLOŠKOGA DRUŠTVA.

ORGAN ARHEOLOŠKOGA ODJELA NARODNOGA MUZEJA U ZAGREBU.

NOVE SERIJE SVESKA VI. 1902.

UREDNIK

DR JOSIP BRUNŠMID.

ZAGREB.
TISKARA I LITOGRAFIJA C. ALBRECHTA (JOS. WITTASEK).
1902.

Pisci za sadržaj svojih **članaka** samí odgovaraju.

SADRŽAJ „VJESNIKA"

NOVE SERIJE SVESKE VI.

IMENA SURADNIKA I DOPISNIKA „VJESNIKA“

NOVE SERIJE SVESKE VI.

Bažulić Baltazar, upravitelj župe u Nadkrižovljanima.
Božičević Juraj, stud. phil. u Beču.
Brajković Mate u Prozoru kod Otošca.
Brunšmid Dr. Josip, sveučilišni profesor i ravnatelj arheološkoga odjela narodnoga muzeja u Zagrebu.
Celestin Vjekoslav, gimnazijski profesor i kustos gradskoga muzeja u Osijeku.
Florschütz Dr. Josip, gimnazijski profesor i privatni docenat u kr. sveučilištu Franje Josipa I. u Zagrebu.
Gundrum Dr. Fran, gradski fizik u Križevcima.
Hefele Ferdo, ravnatelj više pučke škole u Sisku.
Hoffiller Dr. Viktor, čuvar arheološkoga odjela narodnoga muzeja u Zagrebu.
Ivančan Ljudevit, začasni kons. prisjednik i župnik u Stenjevcu.
Jelić Dr. Luka, profesor na bogosloviji u Zadru.
Jiroušek Antun, asistenat arheološkoga odjela narodnoga muzeja u Zagrebu.
Jung Ignjat, učitelj u Mitrovici.
Jurić Valentin, ravnajući učitelj u Privlaci.
Klaić Vjekoslav, rector magnificus i profesor u kr. sveučilištu Franje Josipa I. u Zagrebu.
Laszowski Emilije, pristav kr. zemaljskoga arkiva u Zagrebu.
Mutavgjić Mijo, trgovac u Dubici.
Panjković Đuro, učitelj u Krbavici.
Plaščević Đuro, rav. učitelj u Lovasu.
Poturičić Antun, učitelj u Surčinu.
Purić Josip, profesor kr. realne gimnazije u Zagrebu.
Seljan Mirko u Bruselju.
Skomerža Ivan u Crikvenici.
Šaban Fran, kotarski pristav u Ogulinu.
Turmayer Roberto, župnik u Sotinu.
Vurster Cvjetko, inžinir u Otošcu.
Žic Ivan, učitelj u Polju na otoku Krku.

GRAĐA ZA TOPOGRAFIJU LIČKO-KRBAVSKE ŽUPANIJE U SREDNJEM VIJEKU.

Na tlu današnje ličko-krbavske županije nalazimo u srednjem vijeku ove starohrvatske župe ili knežije (kneštva): 1. Brinjsku; — 2. Senjsku; — 3. Podgorsku; — 4. Gatansku ili Gacku; — 5. Bušku ili Bužane; — 6. Ličku ili Liku; — 7. Otučku; — 8. Odorjansku; — 9. Krbavsku ili Krbavu; — 10. Unsku; — 11. Lapačku; — 12. Nebljušku ili Nebljujsku. Napokon je pripadao amo i jedan dio župe Drežniške ili Drežnika.

1. Brinje ili Brinjska župa (ladanje).

U kronici franjevca Ivana Tomašića čitamo, da su Turci god. 1524. provalili „in partes inferioris Coruatie", te da su tom prigodom poharali „dominium Modrussie, ac etiam Drexnik, comitatus Briniensis, ac omne fere inter montes Coruatie..." (Arkiv za jugosl. povjest. IX p. 26). Kotar dakle naokolo Brinja bio je „comitatus"; u hrvatskim spomenicima 15. stoljeća čitamo „vladanje (ladanje) Brinjsko".

Glavno mjesto župe bile su Brinje, današnji Brinj. U sredovječnim latinskim spomenicima čita se „Brignia", „Brigna" ili „Bregna", a u njemačkim „Brünlein" (1418.) i „Prundleyn" (Unrest Chronicon austriacum p. 584). Varoš Brinje spominje se prvi put u polovici XIV. stoljeća. Godine 1343. stoluje u Brinjama knez Bartol VIII. Frankapan, dok u isti mah brat mu Dujam III. boravi u Modrušama. Dne 21. veljače 1358. izdaje Bartol VIII. u Brinjama zajedno sa svojim sinovima Stjepanom i Ivanom V. (Anžom) neku ispravu. Sinovi Bartolovi razdijelili su očevinu tako, da je Stjepan I. primio Modruše, a Ivan V. Brinje. Tu u Brinjama sastaju se 17. lipnja 1385. poslanici, kojima je poći u Francusku, da dovedu orleanskoga vojvodu Ljudevita za supruga kraljici Mariji. Poslanicima pridružio se je i knez Ivan V. Frankapan. U Brinjama je mnogo boravio silni knez i ban Nikola (IV.) Frankapan zajedno sa svojom suprugom Dorotejom iz porodice Gorjanskih. Grbovi Frankapana i Gorjanskih u kapelici grada Sokola više Brinja svjedoče, da su ban i banica činili tu zadužbine. U Brinjama zaručio je knez i ban Nikola god. 1411. svoga najstarijega sina Ivana VI. (Anža) s kneginjom Katarinom, kćerju Ivaniša Nelipića; slijedeće godine 1412. boravio je tu u studenom sam kralj Sigismund kao gost kneza Nikole. Prigodom diobe Frankapana (1449.) zapalo je Brinje s gradovima Sokolom i Jelovikom kneza Bartola IX., praoca loze brinjsko-tržaške; taj Bartol umro je oko god. 1458., te bi sahranjen u Brinjama u crkvi sv. Marije (Klaić Krčki knezovi Frankapani p. 73—74).

Brinje su od davne davnine stajale uz cestu, koja je vodila iz Senja preko Vratnika u Modruše. U jednoj ispravi od god. 1408. spominju se naročito kao postaja na toj cesti (Ljubić Listine X p. 63—65).

Za opseg i topografiju Brinjske župe ili vladanja evo još nekoliko podataka:

— 1449. Knez Bartol IX. prigodom diobe s braćom u Modrušama primio je „oppidum Brine cum castro Jaknik (Jalonik = Jelonik), et aliis castris Sokol..." Wenzel Frangepán család p. 28—29.

— 1461. V Jelovici. Kneginja Jelža (Elizabeta), udova kneza Bartola IX., a mati kneza Anža i kneza Mikule, kneginja senjska i brinjska i jelovska, daje samostanu sv. Jelene kod Senja „sinokošu na planinah ... ka se zove Dolac vetrni, ka je pod Knežu goricu k Brinjam, sa vsimi kumfini i mejami". Šurmin Hrv. spom. p. 227—228.

— 1463. Knez Martin Frankapan želi „in conventibus fratrum minorum... castrorum Cerzath et Brinie modrusiens. et senien. diocesis religiosos locari". Fermendžin Acta Bosnae p. 253.

— 1466. Knezovi Frankapani potvrđuju samostanu sv. Jelene kod Senja „sinokošu... na Vetrnom dol'ci za Knežu goricu", zatim „tri ždribi zemlje v Brinjskom polji, kô se zove Drštino (Drćino) selo". Šurmin Hrv. spom. p. 247—248.

— 1476. In castro Proringense (Pringense). Ivan (Anž) Frankapan dariva samostanu redovnika sv. Augustina i crkvi njihovoj sv. Marije u Brinjama (ecclesia sanctae Mariae in Pringis) za sva vremena: villam in Zezaruph, villam parvam, quae vocatur Obrovatz, villam quae olim vocata est Oltitz, portam apud viam publicam, quae ducit Modrusiam, et villam, quae dicitur Nagoruzi prope Jezerin, ecclesiam sanctae Mariae in Jeserin; — nadalje dariva „decimam totam illam, quae posita est citra montem in parochia ecclesiae sancti Martini in Obrovi... napokon im predaje još i „officium, quod dicitur suppaniae, quod officium prius erat in manibus saecularium... Illud officium supradictum suppanatus... pertinet ad castrum seu dominium Pringense, et illud supradictum suppaniae debeat cedere media pars introitus monasterio supradicto, altera vero media pars introitus fratribus eiusdem monasterii... Prior i redovnici dužni su za tolike darove čitati misu za pokojne kod žrtvenika sv. Bartola, a taj žrtvenik stoji „in medio ecclesiae iunctum sepulcro genitoris mei" (comitis Bartholomaei). Farlati Illyrici sacri IV p. 109 Sladović Povêsti biskupije senjsko-modruške p. 224—226.

— 1479. junii 10. Budae. Mathias rex firmissime mandat castellanis castri sui Brynye, quatenus a modo a Segniensibus in possessione Hrepeth in pertinentiis castri Brynye nullum tributum exigere debeant. Vjestnik zem. arkiva I p. 143.

— 1489. V kloštri sv. Marije v Brinjah. Fratar Petar, priur sv. Marije z Brinj zajedno s ostalimi fratri daje Martincu, Fabinu sinu, jedan kus zemlje „v polji brinjskom vrh malina", ki je kupil taj isti Martinac od Bolkovac(a). Martinac darovao je „v pomoć krova te iste crikve (sv. Marije) dukat devet i jednoga vola". Šurmin Hrv. spom. p. 334—335.

— 1493. Knez Anž Frankapan stoluje „v našem gradu Brinjah“. Šurmin Hrv. spom. p. 370—374.

— 1495. „U našem mjesti u Brinjah.“ Knez Anž Frankapan dariva samostanu sv. Nikole na Gvozdu modruškom „u jednom selu, po imenu u Črnici, 3 kmeti sideći, najprvo selo, na kom sidi Pavlak Andrij, drugomu selu, na kom sidi Karin Peroić, treće selo, na kom sidi Anton Tisoić“... Šurmin p. 381—382.

— 1495. „V našem gradu Brinjah“ Knez Anž Frankapan dariva samostanu sv. Spasa kod Senja „va vladanji našem Brinjskom selo, ko se zove Mali Prokičci, sa vsimi seli i ča k njim pristoji“. Šurmin Hrv. spom. p. 384—387.

— 1496. „V našem gradu Brinjah.“ Knež Anž Frankapan prodaje samostanu sv. Nikole na Gvozdu modruškom „va vladanji i otačastvi našem Brinjskom selo, ko se zove Mokro, vse za vsim za 150 zlatih, sa vsimi seli ča k njim pristoji“. Šurmin Hrv. spom. p. 390—392.

— 1499. „Va Brinjah.“ Juraj Tomković iz Brinja prodaje samostanu sv. Nikole u Gvozdu modruškom „s dopušćenjem knezev i va volji moje bratje“ ... „selo Škinje u ladanji Brinjskom“ za devet dukata. Nazočni su svjedoci: „pop Grdin, plebanuš sv. Marije u Jezerah, sudac Martin Dminavić z Brinji“... Izprava je podkrijepljena pečatom „poštovana muža gospodina Mihovila, plebanuša Brinjskoga i vikara biskupa senjskoga“ ... Šurmin Hrv. spom. p. 413—414.

— 1499. „V našem gradu v Brinjah.“ Knez Anž Frankapan primio je od Jurja Kosinjskoga grad njegov Kosinj „v kneštvi Buškom“ — a za to daje knez njemu „Zahumje vse v Brinjskom pitanji, ladani... v kom Zahumji je najprvo selo Bitoraj, drugo selo Jesen, treto selo Selca, četrto selo Krakar... sa vsimi tih sel prihotki i dohotki malimi i velikimi,... is ravninu vlašku, i sa vsimi njih kotari,... s malini, i crikvami...“ Jošte će im pomoći grad zidati... „i jošće jim dasmo hiže (v) varoši našem v Brinjah, ke su poli potoka...“ Šurmin Hrv. spom. p. 414—417.

Brinjska župa (comitatus) ili vladanja (dominium) spadala je u crkvenom pogledu pod senjsku biskupiju. Župa je bila prostrana: osim varoši Brinja bili su u njoj tvrdi gradovi Sokol ili Sokolac (zvan također Brinjski grad), i zatim Jelovik (krivo: Jaknik, Zelovich god. 1426.), koji je po svoj prilici stajao današnjemu Brinju na sjeverozapadu, možda ondje, gdje je na karti generalnoga štopa zabilježeno „Stari Brinj“. Jedan dio Brinjske župe zvao se je Zahumje, a to je Zahumje obuhvatalo jugozapadni obronak Velike Kapele (selo Bitoraj, selo Krakar), pače je prelazilo i tu goru (selo Jesen = Jasenak). Inače su u Brinjskoj župi bila sela: Črnica (valjda na današnjem Crnačkom polju), Dršćino selo, Jezera ili Jezerine (u povelji od god. 1476. Jeserin, današnji Jezerani) s crkvom sv. Marije, Mokro, Nagoruzi (Na gorici?) blizu Jezera, Obrova s crkvom sv. Martina i Obrovac, Oltitz, Vrata (porta) uz cestu u Modruše, Prokičci mali (možda današnje Prokike), Škinje, Zezaruph (?).

*

2. Senjska župa.

Kotar naokolo grada Senja, koji se spominje već u rimsko doba (Senia), bio je također starohrvatska župa. U spisima spljetskoga sabora od god. 1185. zove se senjski kotar „parochia" kao i susjedne župe Gacka i Bujani (Kukuljević Codex diplom. II p. 131), a u jednoj ispravi od godine 1497. čitamo: „Actum in comitatu Segniae" (Farlati IV., pag. 132), te se „comitatus" mora jamačno prevesti na hrvatski sa županija ili knežija. Župa senjska međašila je na sjeveru s Vinodolom (Ledenice), na istoku sa župama Brinjskom, Gatanskom i Buškom, a na jugu s Podgorskom. Prostirala se je uz more po prilici od zatona Žrnovnice kod Ledenice na sjeveru, a do Stinice na jugu. Južna međa pomicala se u potonje doba tako, da su Senjani pribrajali svojoj župi ne samo Jablanac, nego napokon i Cesaricu.

Uza grad Senj (villa Signye, civitas Scen, castrum de Scen, terra castri de Scen) spominje se već oko god. 1184. „ecclesia sancti Georgii" (Kukuljević Cod. dipl. II p. 132—133). Ta je crkva zajedno s gradom pripadala redu Božjaka, kojima su ih darovali kralj Bela II. (III.) i spljetski nadbiskup Petar. U jednoj ispravi od god. 1209. čitamo: „Civitas vero Scev, quam eis (fratribus militiae templi) illustris B(ela) rex pie recordacionis in puram contulit elemosinam cum omnibus appendiciis suis, silvis scilicet et pascuis ceterisque ad ius regale spectantibus, ipsis fratribus semper permaneat, et iura perpetuo inconcussa cum ecclesia beati Georgii in eiusdem civitatis territorio sita, quam eis Petrus archiepiscopus Salonie dedit, consistat" (Tkalčić Mon. episcop. Zagrab. I p. 22). Da je uz crkvu sv. Jurja bio i samostan, vidimo iz jedne vijesti od god. 1248., koja kaže, kako su Božjaci za tatarske provale bježali preko mora u Bašku na otoku Krku „ex monasterio s. Georgii" (Ljubić Listine I p. 77).

Gdje su dakle stajali „monasterium et ecclesia s. Georgii, koji se spominju god. 1184.—1242.? Sudeći po ispravi od 1209. nije rečeni samostan s crkvom sv. Jurja bio u samome gradu, nego u kotaru gradskom, „in territorio civitatis". I Magdić (Topografija i povjest grada Senja) ne traži samostana i crkve sv. Jurja u gradu Senju; na strani 53. veli, da su ležali „izvan grada", a na strani 50., da su Templari ili Božjaci imali svoj samostan nedaleko (od današnjega) sv. Jurja, koje se mjesto stere uz more na jugu Senja, u kraju, koji je bez sumnje pripadao vazda župi senjskoj. Prema svemu čini se, da je samostan s crkvom sv. Jurja stajao ondje, gdje je danas mjesto sv. Juraj uz morsku obalu; samostan s crkvom davno je propao.

U kotaru grada Senja bili su još ovi samostani:

1. Samostan Franjevaca. O tom samostanu piše Farlati (Illyric sacri IV p. 120) ovo: „Anno 1297. Leonardus et Damianus (Doymus) fratres comites Frangepani, patribus Franciscanis Seniam evocatis, coenobium suburbanum et ecclesiam s. Francisci titulo insignitam aedificarunt". Taj samostan s crkvom sv. Franje stajao je „prope muros civitatis", kako

se čita u jednoj ispravi kneza Dujma Frankapana od god. 1481. (Sladović Povêsti biskupija senjske p. 243).

2. Samostan Pavlina svetoga Spasa (Sancti Salvatoris). Taj je samostan stajao uz more na jugu Senja. U jednoj ispravi od god. 1375. čitamo: „crkvi svetago Spasa v Ljubotini"; u drugoj od god. 1381.: „Jakov, preur svetoga Spasa s' svoju bratiju z Lobotin' bliz' Senja"; a u trećoj od god. 1495.: „crikvi Spasitelja mira, ka crikva častno s'zdana jest' na brigu mora v drazi, ka se zove Ljubotina, na južnu stranu Senja" (Šurmin Hrv. spom. p. 89. 93. 385). Drage Ljubotine na jugu Senja danas više nema, ali nije ni najmanje sumnje, da je to današnja draga Spasovac, koja je to ime dobila baš od nekadanjega samostana i crkve svetoga Spasa.

3. Samostan Pavlina svete Jelene (Beatae Helenae). U jednoj hrvatskoj povelji od god. 1493. čitamo: „v' crikvi rečenoj svete Jelene cesarice, ka crikva častno s'zdana jest na brigu mora na sunač zapad' poli Senja v drazi po imeni na vlaškoj" (Šurmin Hrv. spom. p. 368. Kukulj. Acta croat. p. 151). Jedna „Vlaška draga" imade i danas još južno od Spasovca prema sv. Jurju; ali imade i Senju na sjeveru draga sv. Jelene, koja je mogla dobiti svoje sadanje ime od rečenoga samostana. Šteta, da se u povelji ne kaže, da li je samostan sv. Jelene bio Senju na jugu ili na sjeveru.

Senjskoj župi pripadao je nedvojbeno i Vratnik, koji se u trgovačkom ugovoru izmedju knezova Frankapana i Mletaka od 26. lipnja 1408. piše: „Vratenich(o)" i „Vratemich(o)" (Ljubić Listine X p. 64 i 65). Tu su mletački trgovci, vozeći robu iz Senja u Modruše, plaćali za neke stvari daću knezovima Frankapanima (n. p. za naranče, papar, i pamučne tkanine).

Između mjesta u primorju, koja su se pribrajala senjskoj župi, ističe se i Starigrad nasuprot otoku Rabu. Prigodom diobe Frankapana godine 1449. dobio je Starigrad knez Martin, koji ga je držao još i 1455. („a poli mora gospodujući Starigradom i delom Senja". Šurmin Hrv. spom. p. 205). Između 1469. i 1480. došao je Starigrad u kraljevsku vlast, te su njim upravljali kraljevski kastelani. U jednoj ispravi od god. 1489. čitamo: „Gregorio castillano in Starigrad, Joanne castillano in Novigrad" (Farlati IV p. 131). Koji je to Novigrad bio, ne znamo; stalno je, da nije ni vinodolski (Novi) ni lički (Novi). Možda je Novigrad u Bužkoj župi.

U netom spomenutoj ispravi od god. 1489. čitamo još i ovo: „Actum in loco capitanei extra civitatem apud ecclesiam S. Spiritus Segniae". Odatle razbiramo, da su kapetani senjski (od 1469.) stanovali izvan grada u kapetaniji (locus capitanei), a ta je kapetanija bila kod crkve sv. Duha. Magdić piše (pag. 30), da je stara crkva sv. Duha sada kr. glavna carinara.

3. Podgorska župa ili Podgorje.

Podgorje ili Pogorska župa obuhvaćala je primorje i primorski obronak Velebita od Stinice južno od Senja pak do Obrovca i Zrmanje u današnjoj Dalmaciji. U povelji kralja Petra Krešimira od god. 1071., kojom je ustanovio međe

i kotara rabske biskupije, čitamo, da je kralj pomenutoj biskupiji privalio „iuppam, que fuit sub alpibus (pod gorama = Podgorje) a castro latine Murula uocitato sclauonice Stenice usque ad flumen Copriue et ecclesiam sancti Georgii in Rawna (Rački Doc. hist. croat. p. 88). Po istraživanju dra. Račkoga i Črnčića (Najstarija povjest p. 18—20) bit će rijeka Kopriva današnja Zrmanja, uz koju je još god. 1468.—1531. pod gradom Obrovcem stajao samostan benediktinski i crkva „sancti Georgii de Copriva Nonens. dioecesis". Tu stoji i danas još selo Ravanjska, nekadanja Ravna. Antonije Rajmundo, namjestnik ninskoga biskupa i ophodnik (visitator), zapisao je u svom opisu ninske biskupije malo poslije god. 1531. ovo: „A parte vero orientali subtus montes Ceraneos catenae mundi (la montagna) extat castrum Zelengrad, et est tota montanea, ad pedes cuius versus mare est castrum cum suburbio, cui flumen magnum subcurrit, vocatum Obrovaz, sedes magnificorum dominorum comitum Corbaviae appellatorum Chiurgacovich. Ultimus dominus et comes fuit Joannes Torquatus nuncupatus latine, a Romanis oriundus, Caroli filius, et Carlovich vocatus, de Frangipanibus, qui obiit banus in Slovigne post captum dictum Obrovaz a Turcis dicto anno 1527, mense Januarii, existente castellano domino Jurco de Possedaria nequaquam laudando; sub quo castro ad ripam fluminis est monasterium alius ordinis S. Benedicti, sub invocatione S. Georgii de Copriva de iure patronatus dominorum comitum praedictorum, tunc in commenda obtentum a d. Jacobo de Possedaria, habens curam animarum parochialem aliquarum villarum, subtus dictam montaneam sub diocesi nostra Nonensi. Quod castrum et abbatiam saepius visitavimus praesente et absente domino comite, et multo, Turcas captivos in vinculis recreavimus eleemosynis. Castrum Racich, castrum Vegae domini comitis, oppidum Schrissi pro dimidia domini comitis, pro alia dimidia illorum de Frangepanibus filiorum quondam Anze maximi ... patrui comitis Joannis, captum a Turcis 1525 nocte carnis privii, dum ebrii per oppidum et plateas saltando choreatim debaccharentur: quae omnia castra et oppidum saepius accessimus, et visitavimus; ultra quod oppidum versus occidentem seu boream, extat ultima villa, seu castrum et parochia Cessarizza. Citra tamen castrum Jablanaz dicti Anze Francapani ..." (Farlati IV p. 225—226).

Antonije Rajmundo više je puta (saepius) obilazio te krajeve i dobro ih je poznavao; stoga nema sumnje, da ih je također dobro i opisao. On spominje na teritoriju župe Podgorske ili Podgorja (iuppa sub Alpibus, subtus montes Ceraneos catenae mundi, la montagna ova mjesta: castrum Obrovaz cum suburbio, monasterium S. Georgii de Copriva, castrum Racich, castrum Vegae, oppidum Schrissi, castrum (villa) et parochia Cessarizza, i castrum Jablanaz. K tomu treba još pridati castrum Steniçe (Stinica) ili Murula, koja se u povelji od 1071. spominje kao sjeverna medja Podgorja prema Senjskomu kotaru. O izbrojenim gradovima i mjestima evo još nekoliko podataka:

Obrovac grad i varoš bili su svakako u vlasti krbavskih knezova Kurjakovića već u 14. stoljeću, jer 1387. izdaju u njemu (Obrovacij) pomenuti knezovi povelju (Kukulj. Jura I 157). Na jednom glagolskom misalu čitamo za godinu 1441.: „To pisa pop Marko popu Blažu v Obrovi, kapelanu sv. Jurja li

v Obrovi, dobro mužu i ophodniku gospodina biskupa gospodina Anadala" (Šurmin Hrv. spom. p. 154). Pop Blaž bio je dakle tada kapelan crkve „S. Georgii de Copriva". Dne 14. srpnja 1527. vodila se je u gradu Posedarju istraga, kojom je Stjepan Posedarski, kanonik zagrebački i vikar zagrebačkoga biskupa nastojao dokazati, da njegov brat Juraj Posedarski nije kriv, što su Turci zauzeli grad Obrovac (Kukulj. Acta croat. p. 227—230).

Castrum Racich dobilo je svoje ime od plemenite porodice (hiže) Radčić ili Račić, koja je pripadala plemićkoj općini Mogorovića u Lici. God. 1490. prodaje Juraj Račić po svome bratu Ivanu svoju plemenštinu u doljnom Žažićnu Matiju Draškoviću. (Šurm. Hrv. spom. p. 340). Ivan Račić od hiže Račić jest 1495. „rotni sudac plemenitoga suda kraljeva v Lici", koji se je sastao na Skurini (Surm. p. 388). Godine 1497. rješava lički stol u Crnoj Vasi pravdu Mihajla Skoblića s Lapodušićima; tom prigodom polažu prisegu 24 plemeniti osidnici, a na čelu im „povodac Ivan Račić, ki ima svoj grad" (Šurmin p. 406). Castrum Racich pripadao je dakle godine 1497. plemenitomu mužu Ivanu Račiću.

Castrum Vegae opominje mnogo na staru rimsku Vegia (Vegium), koja je nesumljivo ondje negdje stajala (Črnčić Najstarija povjest, p. 19—20). U Kukuljevićevoj monografiji „Borba Hrvata s Mongoli i Tatari" (pag. 50) čitamo, da narod uzduž Podgorskoga kanala priča, „kako je neki divlji narod bio napao i prognao nekoga kralja iz njegova kraljevstva, koji je kralj utekavši sa svojom blagajnom u Dalmaciju, ondje zakopao blago svoje. Onaj divlji narod nazivaju pučke pripovijesti pasoglavcima, te ondješnji narod dodaje, da je baš u onoj okolici poginuo i kralj tih pasoglavaca, bivši sin neke kraljeve kćeri i psa, i da je svaki put, prvo nego je počeo govoriti, tri puta zalajao. Taj kralj pasoglav, pripovijeda dalje narod, došao je sa svojim divljim narodom na kršćane, no u onoj bi okolici nakon boja od tri dana pobijeđen, te bi mu glava odsječena, a tijelo zakopano u Većkoj kuli, koja se uz potok veliku Paklenicu usred starih podrtina u vis diže. Tu leži taj kralj devetdeset i devet sežanja pod zemljom. Onaj, koji ga je ubio, bijaše, veli narod, biskup, i dobi od pape najljepši njegov krst. Po svojoj smrti naredi taj biskup, da se rečeni krst zakopa također u kulu, da kralj pasoglav, bojeći se krsta, već nikada ne ustane iz groba". Nema sumnje, da su rimska Vegia, sredovječni castrum Vegae, i današnja Većka kula, ako ne isto, svakako u tijesnoj svezi.

Oppidum Schrissi, današnji Karlobag, spominje se na početku 14. stoljeća kao Scripsallum, Scripsalea, Scrisalea, i napokon Scrissa. Najprije je taj oppidum pripadao hrvatskomu plemenu Tugomirića; ovomu ga je oduzeo prije 1307. ban Pavao I. iz plemena Šubić, te ga je držao i sin mu Mladin II.; po padu bana Mladina (1322.) uzeše ga krbavski knezovi Kurjakovići. O svemu tomu priča prigodom neke istrage god. 1339. neki svjedok ovako: „quod banus Paulus accepit dictum locum Scrisalee dicte parentele vocate Tugomirich, et quod post decessum ipsius bani Pauli habuit banus Mladenus; sed postmodum existente dicto bano Mladeno in carceribus (1322) Curiachi acceperunt dictum locum, et dederunt cuidam comiti Petro (Disislavich) sui propinquo, qui comes Petrus postmodum convenit cum Jadrensibus, et ab illo tempore citra miserunt Jadrenses suum comitem illuc, qui exigebat pro medietate sue tergouine, et aliam medie-

tatem exigebat prefatus comes Petrus..." (Ljubić Listine V p. 274—275. II p. 94. 96. 98).

God. 1387. dne 2. studenoga dođoše u Obrovac pred krbavske knezove Kurjakoviće (Nikola, Tomaš, Butko, Pavao, Karlo) „viri nobiles Vitus Cacichiewych et Hlapaz Obrosych, vice et nomine communitatis terre nostre Scrisie siue Bagh", te ih zamoliše, da potvrde općini stara prava slobode i preimućtva. Knezovi ugodiše vazda vjernoj i odanoj općini, te joj uz inò potvrdiše i međaše njezinoga kotara (metas et confinia sui districtus), i to: „incipiendo a parte boreali dicti burgi nostri Scrisie, a loco dicto Belwischa Draga iuxta mare, inde ascendendo superius versus trauersum ad partem borealem locorum dictorum Stanischa, et sic recto tramite ad locum dictum Dubaz, deinde ad Ledenyze, exinde vero ad australem plagam ad locum dictum Stupize, deinde recto tramite ad Cerne stine, usque ad locum Bani stany, deinde versus quirinalem plagam eundo inferius ad mare in Dragam, que dicitur Moschiena, iuxta mare..." (Kukuljević Jura I., p. 156—157). Od rečenih mjesta postoji još danas selo Stanišće u župi karlobažkoj, a sela Ledenik (Ledenyze), Stupačine (Stupize) u župi oštarijskoj. Cerne stine mogle bi biti današnje Crne grede na istoku Oštarijama, gdje se uzdiže i Crni vrh. Za unutarnji život u Bagu znamenita je glagolska listina od 12. studenoga 1460., u kojoj se spominju knezovi Kurjakovići kao „gospoda baguška" i „sudci baguški", a uz njih „podknežin Jurica Mirković". Žitelji se zovu Bagužani („dobrih muži Bagužanь"; a u varoši je crkva „s(ve)toga Ivana na B'gu". Nije se dakle govorilo „u Bagu", nego „na Bagu". (Šurmin, Hrv. spom. p. 225—226). Nuzgredice budi samo spomenuto, da je kralj Matijaš Korvin god. 1480. knezovima Kurjakovićima oteo varoš Bag, i da je onda 21. prosinca 1481. na molbu „nobilis Mirko, filii Georgii Mirkowych de Scrisia" potvrdio rečenoj općini sve stare povlastice, povelje i prava, koja je od knezova Kurjakovića primila i uživala (Kukulj. Jura I p. 155—159). Nakon smrti kralja Matijaša obladali su opet Bagom knezovi Kurjakovići i njihov rođak, knez Anž Frankapan Brinjski.

Antonije Rajmundo spominje kao najsjevernije mjesto ninske biskupije grad (ili selo) i župno mjesto Cesarica. Ovo je mjesto jamačno dobilo ime od prastare crkve, posvećene „svetoj Jeleni cesarici". I danas još imade crkva to ime. Oko god. 1500 bilo je pravde između ninske biskupije i senjske radi Cesarice. U jednome pismu od 25. travnja 1500. piše netko iz Senja vikaru ninskoga biskupa, „da nigdar po nijedno vrime Cesarica ni bil' kum'fin' Ninski ni Baguški, nego bilo vazda senj'sko duhovnim i telesnim zakonom, k(a)ko oćemo ištrumenti verovanim pokazati". (Kukulj. Acta croat. p. 181).

Podgorju ili Podgorskoj župi pripadao je od davne davnine i Jablanac (god. 1179. „in Ablana"), koji su međutim Senjani od 13. stoljeća svojatali i napokon posvojili. Kratku istoriju Jablanca prikazao je prof. Brunšmid u Vjesniku hrv. arh. društva V (1901), p. 59—62. Njegovim podacima pridajemo, da su stari Hrvati govorili i pisali „na Jablan'ci" i „z Jablan'ca" (Šurmin Hrv. spom. p. 303—304. 334).

Castrum Steniçe (Murula) spominje se poslije god. 1071. samo još u povelji kralja Kolomana od god. 1111. (Kukulj. Cod. dipl. II p. 17); čini se,

da je taj grad vrlo rano opustio, te da je mjesto njega poslije podignut Jablanac.

Ime Podgorje kao ime župe ili oblasti opetuje se više puta na tlu hrvatskih zemalja. „Comitatus de Podgoria" spominje se od 12. do polovice 14. stoljeća oko Jastrebarskoga, a središte mu je bio grad Turanj (župa sv. Ane pod Turnjem). I u Crvenoj Hrvatskoj bila je posebna oblast Podgorje (Submontana), kojoj je pripadalo desetak župa, medju njima Onogošt (Nikšići), Morača, Komarnica, Piva i dr.

4. Gatanska župa ili Gacka.

Gatanska župa zapremala je čitavo porječje Gacke i njezinih pritoka. Čini se, da je u najstarije vrijeme njoj pripadao i kotar župe Brinjske, koja se je tek poslije od nje odijelila, možda u drugoj polovici 13. stoljeća. Još na početku toga stoljeća međašila je Gacka na zapadu i sjeverozapadu Senjskim kotarom i Vinodolom, na sjeveru s Modruškom županom, na istoku i jugoistoku s Drežniškom i Krbavskom županom, a na jugu županom Bužanima ili Buškim kneštvom (Klaić Krčki knezovi Frankapani p. 71—72).

Kotar Gatanske župe znamenit je već u doba prethistoričko i rimsko. Brojne starine rimske (Prozor, Vital) dokazuju, da je to bio kulturan kraj. Ovuda je prolazila i rimska cesta iz Senja u Dalmaciju, te su uz nju stajale rimske naseobine Avendo (Kompolje) i Arupium (Prozor). U srednjem vijeku javlja se župa Gadska i žitelji njezini Gadčani (Guduscani) namah iza Karla Velikoga za borba, što no su god. 818—819. bjesnile između dva hrvatska kneza: Borne i Ljudevita Posavskoga. U polovici 10. stoljeća pribraja se Gacka i Gatska (ἡ Γουτζηκᾶ) onim trima županama, kojima posebice upravlja ban hrvatski. Na koncu XI. stoljeća, a možda još prije, stajao je u Gackoj, i to u samome Otošcu, benediktinski samostan s crkvom sv. Nikole; čini se, da su iz toga samostana izašli redovnici, koji su prije god. 1102. sazidali samostan sv. Lucije u Baškoj drazi na otoku Krku. U crkvenom pogledu pripadala je tada Gacka zajedno s Otošcem krčkoj biskupiji; ali kad je Krk poslije oko god. 1154. došao pod zadarsku nadbiskupiju i mletačkoga patrijarku, pridružena bi župa Gacka senjskoj biskupiji, što bi poslije također na crkvenom saboru u Spljetu godine 1185. i potvrđeno. (Kukulj. Cod. dipl. II p. 131).

Za topografiju Gatanske župe u srednjem vijeku iznosimo ove podatke:

— 1100. „I bêše vь tь dni Mikula vь Otočьci i vь svetuju Luciju vь edino". (Rački Docum. hist. chroat. p. 488).

— 1219. Kralj Andrija II. darova čitavu Gatansku župu viteškomu redu Božjaka ili Templara: „terram quandam in Croatia, terrae castri de Scen et terrae de Modrus et de Bozane contiguam, Gazke nomine". U darovnici opisuju se međe župe Gatanke prema ostalim županama ovako: „Prima meta (terrae) incipit iuxta rivulum Gernovize, inde ad locum Cedelov usque ad Wrata; hinc tendit versus Busan usque Bame (Banie) Kamenice, quae est divisio inter Busan et Guesche, ubi lapis et fixus, ibique est area triturandi. Protenditur usque ad Crastino, ubi est ecclesia s. Georgii et s. Marci, inde ad aquam iuxta

Vatenic ad montem Malecenic in Chesche et Vinador versus occidentem; inde vadit ad Jeceniçe et protenditur ad Cherniche versus orientem; inde versus divisiones de Guechke et Modrus ad lapidem, qui vocatur Pes Ursi, inde ad montem Plaz, inde quidem dividitur in montem Plaz et Guechke, tenditque ad Gernovice..“ (Wenzel Cod. dipl. Arp. XI p. 155. Starine jug. akad. XXI. pag. 269). „Gernovice“ bit će Žrnovnica, „Wrata“ možda Vratnik“, „Bame Kamenice“ bit će Banje Kamenice, gdje je bilo guvno za vršidbu. Crkva sv. Jurja i crkva sv. Marka bit će valjda podori crkvi istoga imena, koji i sada još stoje u okolišu Otošca (Brunšmid Hrvatske razvaline. Vjesnik hrv. arheol. društva V (1901) p. 44—50). „Crastino“ bit će možda brdo Hrastovac (921 m.), Lešću na zapadu, ispod kojega se brda vidi podor Carin grad. Plaz opominje na Plase i Plaški. Gdje je bio „Pes Ursi“ ili Medvida noga, ne može se za sada ustanoviti.

— 1235.—1270. Kralj Bela III. (IV.) darovao je „Ladislao, filio comitis Jacobi de Chorbavia Gusich... sex possessiones positas in Corbavia..., primo Dramotischa... Chovachiche et Rafgnane, que sunt ad confines Gezev“. (Ljubić, Listine, III p. 432). Za „Chovachiche“ ili „Kowachycze“ kaže se u jednoj ispravi od 1490. izrijekom, da su „in comitatu Gaczka“; „Rafgnane“ jesu nefaljeno današnji Ravljani (Ravljane) na putu iz Otošca u Bunić, a nedaleko od izvora rijeke Gacke. U jednoj glagolskoj ispravi od god. 1512. čitamo: „I ostalim inim' Kovačićem“ (Kukulj. Acta croat. p. 200). Kovačići i Ravljani bili su dakle na međi gatansko-krbavskoj, te su ih pribrajali sad jednoj župi, a sad drugoj.

— 1290. Papa Nikola piše pismo „Johanni et Leonardo Vegle, Vinodoli, Modrusse et Gezche comitibus“ (Wenzel Cod. dipl. Arp. IV p. 371). Po ovome sudeći pripadala je već te godine Gatanska župa knezovima Frankapanima, pošto su ju 1269. Božjaci ustupili hercegu Beli, te su onda njom 1270.—1275. posebni župani upravljali. (Vjestnik kr. hrv. slav. dalm. arkiva I (1899) p. 271—274).

— 1292. U jednoj povelji od rečene godine opisuju se granice župe Drežniške (comitatus de Dresnuk). Tu se uz ino veli, da granica župe Drežnika „tendit in montem Gozd versus occidentem et pervenit ad alium montem Obnognicha vocatum, ubi iungitur vicinitati comitis de Gecke, ubi terra et termini eiusdem comitatus (de Gecke) remanent ad partem sinistram, a parte vero dextra terra seu vicinitas comitatus de Dresnuk antedicti, deinde eundo per eundem montem directe descendit ad quandam planitiem Zabunicka vocatam, et per eandem planitiem procedit parvum et pervenit ad sessionem seu fundum Krasina filii Radeth de comitatu de Modros, ubi iungitur vicinitati eiusdem comitatus et separatur a vicinitate comitatus de Gecke supra dicti...“ (Thallóczy et Barabas Codex dipl. comitum de Blagaj p. 57). Granica dakle između župâ Gacke i Drežnika bilo je brdo „Obnognicha“, i ravnica ili polje „Zabunicka“.

— 1300. Napuljski kralj Karlo II. potvrdjuje krčkomu knezu Dujmu (Frankapanu) uz ino „comitatum Gezege, quem nunc tenet, ut dicitur, videlicet terras Ottozez, Obriz, Doyanum et terram De lazmiziz (de Lastrizi, de Laznychych) ac duas partes Stagovinae, Segniae et potestariam ipsius“. (Rad jug. akad. XVIII p. 224).

— 1314. Knezovi Dujam i Fridrik (Frankapani) pišu pismo mletačkomu duždu „in Othozazo" (Ljubić Listine I. p. 282).

— 1316. Kralj Karlo Robert potvđuje knezu Dujmu (Frankapanu) „comitatum de Gheczke et terram de Dolano, et terram de Laznychych in dicto comitatu de Gheczka; item castrum Othochach cum terra Obrich" (Századok XXIV p. 206—207). Otočac je poznat; de Dolano (Doyanum) bit će današnje Doljane kod Dabra. „Terra de Laznychych" bit će ona zemlja, koja je pripadala plemenu Lasničića ili Losničića, kojega je župan Obrad god. 1102. s ostalim starješinama hrvatskih plemena izabrao Kolomana za hrvatskoga kralja (comitem Obradum de genere Laznizithorum, Thomas archid. edid. Rački p. 59). Zemlja Obrich ili Obriz bit će negdje u neposrednoj blizini grada Otošca.

— 1408. Za topografiju Gatanske župe osobito je znamenita isprava, kojom je knez Nikola IV. Frankapan hrvatskomu plemiću Pavlu Novakoviću iz plemena Mogorović u Lici, sinu kneza Novaka, za ustupljeni mu grad Ostrovicu u Lici dao u zamjenu prostrana posjedovanja u Gatanskoj župi. Knez je Nikola IV. Frankapan predao „quasdam villas suas hereditarias Kamenyk, et utramque Lwcicze sub Werh, ac unam sortem terre in territorio ville Synacz nuncupatis et quedam fenilia inferius denotata, in comitatu suo Gaczka habitas et existentes . . ." U ispravi se nadalje međe tih zamjenjenih sela i posjeda opisuju ovako: „Mete autem atque termini predictarum villarum Kamenik et utriumque Lucycze ... hoc ordine continentur: Prima meta incipitur in postremo seu ultimo fine inferioris insule Otok in wlgo vocate, eademque insula totaliter una cum flumine ab utroque latere eiusdem insule currente est ipsius Pauli (Nowakowych); inde procedendo directe secus quedam fenilia Zagrade et Nemoy vocata pervenitur ad arbores in wlgo Thopoli vocatas, deinde usque ad medium rubetis in wlgo Welikilug vocati; deinde venitur ad locum, qui wlgo Nemoyska wrata appellatur. Inde venitur ad arborem piri antiqui, inde itur cis quodam fenile Blatcze dictum et itur per longum per quendam locum, qui vocatur wlgalice Bryg, separans terras ville Samostacz; idemque fenile est eiusdem Pauli; inde ad fontem de super Oberh (Obriz od godine 1300 i Obrich od god. 1316.) existentem; abindeque recte tramite itur et ascenditur ad arcem montis Bukowicza dicti; inde descenditur et pervenitur ad quosdam fontes in silva inter quasdam gliscinas wlgo Polsyne appellatas existentes; eedem quoque gliscine sunt ipsius Pauli; exindeque directe tendendo pervenitur ad magnam stratam tendentem secus fenile ecclesie beati Georgii martiris, site in dicta Kamenyk; hecque strata ab invicem separat terram eiusdem ville Kamenyk et ville Samostacz; per hanc quoque stratam pergendo pervenitur ad quandam petram, sitam in fine montis, in qua quidem petra est crux sculpta; abinde recto transitur ultra quendam locum Neyrtua vocatum et pervenitur ad arborem lipa in wlgo vocatam; inde pervenitur ad quasdam columpnas ex lapidibus fabricatas, deinde ad fontem Kolowrat appellatum; inde ad congeriem lapidorum, que vocatur Zmetanicza Gromacha. Inde recto tramite transeundo ascenditur ad verticem montis Otowwerh dicti; inde ad locum Javorowoberdo vocatum, inde ad vallem wlgalice Wely-

kidol appellatam, et venitur ad Scalnicza existentem secus stratam publicam; inde per hanc stratam tendendo pervenitur ad locum Oklwch vocatum, ad arborem oskorusfa in wlgo nuncupatam; inde venitur ad lapidem cruce pro meta signatum, qui sub arbore lipa wlgatice nuncupata viget positus. Inde per creberimos lapides pro metis ultra campum usque ad flumen directe in oppositum prefate ecclesie beati Georgii gradiendo positos, et crucibus sculptis pro meta signatos, et abinde procedendo pervenitur iterum ad primum prefatam metam, videlicet in ultimum finem ipsius antefate insule (Otok). — Porro prefatarum villarum utriumque Luczycze terra se extenditur ab una plaga usque ad arborem quercus, metaliter ad invicem separantem terras ipsarum villarum Lwcycze et villa Salug, ab altera vero plaga usque ad ortum fluminis ville Zynacz vocate, et a tertia plaga usque ad confines terre eiusdem ville Zynacz, ubi videlicet terre tam ipsarum villarum Lwcycze, quam et Zynacz in diversis locis in earum finibus se mixtim oontinentur; ad easdem etiam villas Lwcycza mons desuper earum existens usque ad verticem suum, similiterque fenilia, primo quod est inter torrentes Dubachka et Rezua vocatas, aliud vero fenile Krayne appellatum, existens inter fenile piscatorum de Zynacz, prefata ab arbore cerusa et inter fenile ecclesie beati Elye constructe in prefata Zalug, et inter fines terre eiusdem ville Zynacz ..." (Izvorna povelja u kr. državnom arkivu u Budimpešti. Signatura: M. O. D. L. 38501).

— 1435. Brinje. Devetero braće Frankapana, sinovi Nikole IV., poklanjaju franjevačkomu samostanu tik Senja „molendina, quae hactenus nostra fuerunt, posita ultra nostrum castrum Otočac prope villam nostram, quae dicitur Vilići, et molendina de Vilići .." (Sladović Povêsti p. 241—243).

— 1437. In castro nostro Ottochacz. Sigismundus de Frangepan Antonio Balyardich et coniugi eiusdem Marinae villam in Doglipoglie, nomine Prelipe donat. (Sladović, Povêsti p. 71. Farlati IV p. 163).

— 1444. V Otoč'ci našem' gradu. Knez Žigmunt de Frankapan dariva samostanu sv. Jelene kod Senja „jedno malinišće, kô je bilo pusto na Švici, kadi su bila dva malina" (Šurmin Hrv. spom. p. 156—157).

— 1445. U jednoj listini senjskoga biskupa Andrije Dračanina potvrđuje se Petru, Nikoli i Novaku Novakovićima, sinovima Pavlovim, da je otac njihov primio od Nikole IV. Frankapana u zamjenu neka sela „in Gaczka", naime Ramerak ili Pamiczak (krivo zapisano mjesto Kamenyk), i onda još dva (Lucycze) „nuncupatis Podwerh". (Farlati Illyr. sacri IV p. 128. Sladović Povêsti p. 72—73).

— 1449. Prigodom diobe knezova Frankapana dobio je knez Žikmunt ili Sigismund „castra Othochacz, Prozor, Werhouina et Dobar (Dabar) appellata". (Wenzel G. Frangepán család p. 28—29).

— 1461. Sigismundus Frangipanus instituit episcopatum Ottocensem in ecclesia s. Nicolai, quae olim abbatialis erat ... (Farlati IV. p. 164).

— 1464. Knez Žikmunt Frankapan samostanu sv. Nikole na Gvozdu: „povratismo mesto jedno na Švici, na kom je pila prvo bila, kô mesto su bili braća moja i sinovci moji razvalili, kadi su bili i moje pile i moje maline tako razvalili;

i na tom istom mesti da su volni pilu ali malin, ali stupu činiti. I ošće k tomu im povratismo dva malina i jednu stupu na Švici, a to za prošnju kralja Matijaša i kmeti ugrskih . . ." (Šurmin Hrv. spom. p. 239—240).

— 1466. Kralj Matijaš „vernim našim hrabarnikom Jurju Hankoviću i Mikloušu Pohmajeviću, porkulabom va Otočcu i v' Gač'ki" javlja, da potvrđuje samostanu sv. Nikole na Gvozdu „više rečeno imanje, dva malina, pilu i stupu na Švici", koje je knez Sigismund samostanu zapisao (Šurmin Hrvat. spom. p. 266—268).

— 1468. Knez Martin Frankapan dariva samostanu sv. Marije na Trsatu neke dohotke „castri nostri Othoçaç" (Fermendžin Acta Bosnae p. 276).

— 1475. „V Otočci". Knez Martin Frankapan dariva samostanu sv. Marije na Crikvenici selo Črman' kal' (Šurmin Hrv. spom. p. 278).

— 1476. Plemeniti ljudi Lovrinac Čehović i brat mu Bartol javljaju knezu Martinu Frankapanu, „kako bihota izgubila listi i pravi svoje od ognja u varoši našem imenovanem Otočac v Gatanskom kotari", naime liste, koje bijaše dao otac knežev Nikola IV. djedu njihovu Čehu „na selo imenovano Pujevšani i na selo imenovano Mala Prisika, kô selo udržaše 1 ždrib zemlje v Gornjem polji, mejeći (međašeći) s Veliku Prisiku". Knez Martin obnavlja sada darovnicu očevu na ta dva sela Pujevšani i Mala Prisika. (Šurmin Hrvat. spom. p. 281—282).

— 1478. Knez Martin Frankapan dariva samostanu sv. Nikole na Gvozdu „na Švickom jezeri dva kusca trave vikuvičnim zakonom". (Šurmin Hrvat. spom. p. 283).

— 1486. U rukopisu „Knjige sv. Bernarda" zabilježio je žakan Broz Kolunić: „. . . I v to vrime biše . . . kralj ugarski kralj Matijaš. I biše podbil poda se vsu hrvatsku gospodu . . . . ., i tada vladaše Senjem i Otočcem i inimi gradi. I va to vrime biše Paval biskup sen'ski i gatan'ski. I tada biše vikar gatanski g(ospo)din Levnardo, i ošćak s(ve)te M(a)rije v' Kneži v'si . . . I tad (držaše?) . . . Knežu vas plemenit č(lovi)k Matko Novaković. I po redu držaše Podgradac poštovan plemenit č(lovi)k Petar Prusurić plemenom Stupić. I tada držaše Papraćane plemenit č(lovi)k Mikša Ričanin. Ošće držaše Kut'nane plemenit č(lovi)k Grgur Dešić . . . I tada biše pšenica v' Otočci po pet, a proso po pet beči, zač biše dobra litina . . ." (Šurm. Hrv. spom. p. 313—314).

— 1489. Pred crkvom sv. Duha kod Senja raspravlja se o desetini, koju prima senjski biskup iz Gatanske župe. To se zbiva „coram . . . Hosualdo, castellano Ottociensi . . . ac coram quam pluribus nobilibus et probis uiris de Gacka; ibique (adfuerunt) Matcho Nouachouich, Pętrus Persurich, Mathesa Micha Ricanin, Georgius Landar . . . Mixa Ricanin dixit: domine, ego semper dedi decimas et in futurum semper soluam . . ." (Farlati IV p. 131. Sladović, Povêsti p. 26—27 i 162).

— 1490. Petrus Tarnok, capitaneus Segniensis, attentis servitiis nobilis Nicolai Rechanin illo tempore, quo serenissimus rex Mathias obierat, et diversa molestia in regno Croatie specialiter insurgebant — daje po želji hercega Ivana Korvina rečenomu Nikoli (Mikši) Rečaninu „possessionem Kowachycze in comitatu Gaczka . . ." (Izvornik u arkivu samostana na Trsatu).

— 1497. Prigodom potrage u pogledu desetine: „Dixit dominus Matthaeus plebanus Dollensis in sua conscientia, quod ipse collegit decimas a nobilibus tempore Pauli episcopi ab omnibus, qui tunc temporis erant in Gatzka, excepto Novakovich et Matessa Desich, qui se composuit cum presbyteris Ottochiensibus . .“ (Farlati IV p. 132).

— 1501. Spominje se „presbyter Johannes Merzlothyth, canonicus ecclesie Othociensis“ (Prvostolni kaptol u Senju).

— 1502. Kralj Vladislav II. prigodom pravde između senjskoga biskupa i otočkoga radi desetine u Gatanskoj župi određuje: . . . „Ottociensis episcopus debeat habere liberas decimas civitatis et inhabitatorum Othocensium et rusticorum suorum, . . . ac iurisdictionem plebanorum et quorumcumque clericorum in districtu Gatzka, Dabar, et Verhovina, ac medietatem decimarum omnium nobilium Ottocien(sium) convincendarum opere et expensis utriusque partis.“ (Farlati IV p. 133).

— 1502. Kralj Vladislav II. poziva senjski kaptol na molbu „egregii Nicolai Kolwnich“, neka uvede pomenutoga plemića Kolunića „in dominium possessionum Zthokolyth et Orlych vocatarum, in districtu de Gaczka et ad castrum nostrum Otochacz pertinencium“; povjereniku kaptola neka se pri uvađanju pridruži Ivan Nowakowych, aut Mathko Gasparynych, vel Janko Karynych, seu Gaspar Perwsych, vel Petrus Gwsych, aut Dwyam Orlovchych, seu Paulus Kazanchych, aliis absentibus homo noster . . .“ (Vjestnik kr. hrv. slav. dal. arkiva III p. 54—55).

— 1510. „V Otočci.“ Andrijaš Bot od Bajne, D(almacie), H(rvat), S(lovinski) ban i k(apetan) s(enjski) izdaje naloge senjskomu kaptolu (Kukulj. Acta croatica p. 193—195).

Skupimo li sve podatke u jedno, evo slike stare Gatanske župe. Gatanska je župa na sjeverozapadu međašila s Vinodolom kod Žrnovnice (Gernoviza), na zapadu sa Senjskom županom kod Vratnika (Wrata); na jugu s Bužanima kod Banje Kamenice, na jugoistoku s Krbavom kod Kovačića i Ravljana, na istoku s Drežniškom kod brda „Obnognicha“ i polja „planities Zabunicka“, a na sjeveru s Modruškom kod kamena „Pes Ursi“ (Medviđa noga). U toj župi spominju se osim rijeke „Gacke“ još ovi potoci, izvori i vode: Kolowrat, Dubachka i Rezna, Švica i Švicko jezero. Od gora i brda spominju se: Bukowicza, Jaworovo brdo, Otowwerh, Werh. Osim grada i varoši Otošca, koji je bio središte i branik župe, nalazimo još ove gradove, sela, mjesta i posjedovanja: Črman kal (1475), Dabar (1449, 1502), Doljani (Doyanum 1300, Dolano 1316, Dollensis 1497), Kamenyk (1408), Kneža vas (1486), Kovačiće (1235—1270, 1490, 1512), Kutnjane (1486), terra de Laznychych (1300, 1316), dvije „Luczycze“ sub Werh (1408), Neyrtua (1408), Obriz (1300, Obrich 1316, Oberh 1408), Oklwch (1408), Orlych (1502), Prelipe in Dogli poglie (1437), Prozor (1449), Pujevšani (1476), Prisika mala i velika (1476), Podgradac (1486), Paprаćani (1486), Ravljani (Rafguane 1235—1270), Samostacz (1408), Stagovina (1300), Sinac (Synacz, Zynacz 1408), Vilići (1435), Vrhovina (Werhouina 1449, 1502), Zalug ili Salug (1408), Zthokolyth (1502). Od crkvi spominju se crkva sv. Nikole u Otočcu, dvije crkve sv. Jurja, crkva sv. Marka, i crkva sv. Ilije u Zalugu.

Na posljetku treba spomenuti, da se Gatanska župa (polje) kao i Podgorje nalaze također u staroj Crvenoj Hrvatskoj, u današnjoj Hercegovini. O toj Gackoj ili Gatanskoj župi u Hercegovini, koja se u dubrovačkim spomenicima piše „Geçcka“ ili „Gececha“, vidi Jirečeka Die Handelsstrassen und Bergwerke von Serbien und Bosnien p. 75, zatim St. Novakovića Srpske oblasti u X. i XII. veku p. 46—47, napokon i Črnčića dr. Iv. Najstarija povjest p. 36—37.

5. Buška župa ili Bužani (Bužane).

Buška župa ili Bužani obuhvatala je porječje srednje i doljne Like, nekako od utoka Novčice pak do onoga kraja, gdje se Lika gubi u ponore. Osim toga pripadali su toj župi oni predjeli, kojima protječu neki lijevi pritoci Like, kao što su Bakovac i Otešica (Hotešica). Buška je župa na sjeveru međašila s Gatanskom, na zapadu s Podgorskom, na jugu s Likom, a na istoku s Krbavom. Prema tomu zapremala je prostoriju, na kojoj se danas nalaze mjesta: Krasno, Kuterovo, Kosinj gornji i doljni, Perušić, Bužim, a možda i Smiljan.

Značajno je, da bizantski car Konstantin Porfirogenetes spominje u polovici 10. stoljeća hrvatske župe Krbavu, Liku i Gacku, — a Bužane ili Buže, koji su među njima u sredini bili, ne imenuje. Zar nije ta župa tada još opstojala, ili možda nije car spisatelj za nju znao? Vjerojatnije je potonje, jer se čini, da je baš ta župa prastara. Jer nema sumnje, da je ime Buže ili Bužani u svezi s imenom hrvatske knjeginje Buge (ἡ Βοῦγα), koja je po pradavnoj priči hrvatskoj s petero braće i sa sestrom Tugom dovela narod Hrvata sa sjevera u staru Dalmaciju. Nije nimalo slučajno, što se tik uz župu Bužane spominje oko današnjega Karlobaga (Scrissia, Bagh) hrvatsko pleme Tugomirića, koje je još na početku 14. stoljeća nastavalo jedan dio Podgorske župe i držalo današnji Karlobag. Ne sjeća li susjedstvo Bužana i Tugomirića na dvije rođene sestre, na Bugu i Tugu? A ne opominju li opet Buga i Bužani na evropsku pradomovinu Slavena, i na one dvije rijeke Bug (jedna pritok Visle, a druga samostalna rijeka) u toj pradomovini? Zar se Bužani ne spominju i kao pleme ruskih Slavena? Sve se nameće misao, da se je jedno od sedam plemena hrvatskih, koja su iz pradomovine slavenske došla na jug, zvalo po rijeci Bug imenom Bužane, da se je naselilo u potonjoj župi istoga imena, i da je onda izvodilo svoju lozu od mitičke kneginje Buge. Svakako je vrlo vjerojatno, da su Bužani stariji od Buge.

Na hrvatskom jugu pleme Bužana prebivalo je ne samo u potonjoj župi ili kneštvu istoga imena, nego se je raselilo i drugamo. Eno jedan dio Lijevanjskoga polja u današnjoj Bosni zove se Buško blato, a na Duvanjskom polju vidi se podor Bužanin-grada. Nije to puki slučaj; ima i tome razloga.

Nekadanje župe Bužanâ ili Bužâ nema više; ali imena nekih mjesta i gora u onome kraju, kuda se je sterala, sjećaju nas još, da je opstojala. Doljnomu Kosinju na sjeveru stoji brdo Bužnjak (800 metara visoko), kod sela Klanca (Pazarište gornje) imade seoce Bužak od 200 stanovnika, a nedaleko od Smiljana stoji selo Bužim ili Bužin s ostacima staroga grada. To su nedvojbeno uspomene na staru župu hrvatsku, u kojoj su ta mjesta stajala.

Župa Buže ili Bužani (Bužane) spominje se u našim spomenicima od godine 1071. sve do druge četvrtine 16. stoljeća, naime do onoga časa, kad su se Turci u Lici i Krbavi ugnjezdili. No mnogo puta ističe se u toj župi kao neka zasebna oblast i zasebni dio neki predjel, koji se u glagolskim ispravama zove „Bočaći" (v Bočaći, v Bočaćêh), a u latinskim „Boçachi". Budući da se u najstarijim spomenicima piše „iuppam Buçani et Boçachi", prilično je vjerojatno, da je ta oblast „Bočaći" prvobitno bila samostalna župa, koja bi poslije pridružena Bužanima. Uz lijevi brijeg Like, a između današnjega gornjega i doljnoga Kosinja, stoji na 660 met. visoku brijegu podor staroga grada „Bočaj", za koji Fras još god. 1835. piše: „Ferners befinden sich hier (bei Ober-Kossin) auf einem Berge Rudera von einem Schlosse, welches Bochaj genannt wird, dessen Ursprung und Zerfallung aber nicht erörtert werden kann. Mitten in der Ringmauer dieses Schlosses ist noch ein zerfallener Brunnen, und etwas weiter sind Spuren von einer Strasse gegen St. Georgen hin anzutreffen." (Vollständige Topographie der Karlstädter Militärgrenze p. 230). — Vrlo je vjerojatno, da je oblast „Bočaći" dobila ime od toga grada Bočaja, jer se i grad Kosinj spominje u toj oblasti. Mogli bi pače poslutiti, da je Kosinjski grad za pravo isto što i Bočaj, naime da se je Kosinjski grad u starije vrijeme zvao Bočaj. Svakako stoji, da je dolina Like oko Bočaja (danas Lipovo polje i Uramovo polje) bila oblast Bočaći.

Bužanska župa bila je vrlo dobro napučena, i to starohrvatskim plemstvom. Čitavo plemstvo te župe dijelilo se je u 15. stoljeću na tri glavna plemena, na Kršelce, Poletčiće i Stupiće; no bilo je hiža ili kuća također od plemena Kolunića i Lapčana. Plemeniti ljudi u kneštvu ili španstvu Buškom (s plemenitimi ljudi Bužani) imali su svoj plemenski stol (sud), koji se je sastajao u Novigradu, poslije u Tržiću i napokon pod kaštelom Perušića. Pleme Stupić nastavalo je u mjestima: Dubovik, Dugopoljci, Mazalci, Mohlići i Štitari, a najznatnije hiže njegove bili su Daroići, Kosinjski, Vukanići, Nemanjići, Vučkovići, Zorčići i Karlovići. Kršelci nastavali su mjesta Gvoznica i Humčani, a najpoznatije hiže bili su Širinići, Vlkšići i Zoranići. Poletčići napokon držali su sela: Trev's, Kučani i Čelopeci; od hiža toga plemena spominju se Vukšići i Filčići. Dio plemena Lapčana prebivao je u selu Vasci, gdje je bila kuća Dobrečića. U župi Buškoj bili su također plemići Draškovići i Perušići, ali se ne spominje, od kojega su plemena.

Za sredovječnu topografiju župe Bužana evo podataka:

— 1071. Kralj Petar Krešimir dodjeljuje rapskomu biskupu: „iuppam Licche, iuppam Buçani et Boçachi". (Rački Docum. hist. chr. p 87—88).

— 1111. U povelji kralja Kolomana potvrđuje se rapskoj biskupiji „iuppam Liçce, iuppam Buçani et Boçaci..." (Vjestnik hrv. slav. dalm. zemalj. arkiva I p. 35).

— 1185. Senjskomu biskupu imade pripadati: „et habeat has parochias: Signiam, ... Gaczam et Busan"... „Radona, busanensi archipresbytero". (Kukulj. Cod. dipl. II p. 131 132).

— 1219. „hinc tendit (međa između Gatanske župe i Bužana) versus Busan usque Bame (Banie) Kamenice, que est divisio inter Busan et Quesche, ubi lapis est fixus, ibique est area triturandi". (Starine jug. akad XX p. 269).

— 1258. Capitulum Nonenu ecclesie s. Anselmi significat, quod ad eius praesentiam venerint nobilis vir Ladislaus filius quondam comitis Jacobi de Corbavia Gusich parte ex una et Bogdan ... et consanguinei, omnes de generatione Lapchane, — idem Ladislaus in dicta ecclesia protulit haec verba: quod ipse attendens servitia a praedictis nobilibus de Lapach sibi et suis antecessoribus impensa, ipsis possessionem suam desertam in Buxane, dictam Gomiliane, prope aliam villam suam Radoslavla vas, — quas ipse ex dono Belae regis cum privilegio de anno 1257, et per aliud privilegium Stephani bani in 1252 scriptum acquisiverat — dedit et tradidit praedictis nobilibus de generatione Lapchane. (Starine jug. akad. XXVIII p. 21.)

— 1271. Jurisa de Busan. (Wenzel, Cod. dipl. Arp. VIII p. 378).

— 1275. Terra Crazna (Krasno) in parochia Busan ultra Gozd, que fuit Vyd filii Volchina, magistro Paulo comiti de Volco a rege Ladislao IV. donatur. (Starine jug. akad. XXVIII p. 140).

— 1347. Duymus, comes Wegle, Modrus et Posage donationem regis Ludovici comiti Gregorio, filio condam Pauli bani, et Georgio nepoti suo (Duymi), filio olim comitis Pauli, fratris eiusdem Gregorii, de comitatu Busan litteris mediantibus factam confirmat, et promittit fide sua et domine Elisabeth, omniumque suorum bonorum hominum, ipsos comites fraterniter tractare et manutenere in eo, quod in privilegiis regalibus plenius continetur. (Fejer, Cod. dipl. IX 1 p. 552—553).

— 1371. Ludovicus rex magnificis viro domino Petro de Bellanti, comiti Busanae et Provetelli, vel officialibus suis in comitatu de Licha et Busana constitutis mandat, quatenus episcopo Arbensi vel eius officialibus decimas in dictis provinciis Lichae et Busanae exigi facere permittant. (Farlati IV p. 97).

— 1387. Nos Nicolaus Thomas et Butcho, filii olim comitis Budislai, et Paulus, filius olim comitis Caroli, et Carolus, filius olim comitis Gregorii, Corbauie, Lyche, Bussane, Scrisie domini et comites naturales ... (Kukuljević, Jura I p. 156).

— 1393. Tomaš i Butko, krbavski, lički, buški i pročaja knezi.. (Šurm., Hrv. spom. p. 98).

— 1411. Paulus comes Corbaviae, Likae, Busanae etc, regnorumque Dalm. et Croat. banus „hospitali s. Mariae Magdalenae, sito et posito in territorio parochialis ecclesiae s. Mariae virginis de Busana, dioecesis Corbaviensis, totam quintam partem totius villae Cherniachianae donat. Datum in Busana in Baniepale. (Farlati IV p. 99).

— 1411. Carolus comes Corbaviae, Likae, Busana etc, regnorum Dalmatiae et Croatiae banus" izdaje „in Busana in Baniestale" povelju, kojom sporazumno sa svojim rođacima dariva „hospitali S. Mariae Magdalenae in territorio parochialis ecclesiae s. Marinae virginis de Busana" čitav svoj peti dio „totius villae Cherwachiana" na granici između Ličke i Buške župe. (Fejer, Cod. dipl. X 5 p. 186—187).

— 1411. Petrus et Franciscus fratres, filii quondam magnifici domini Bulkij (Butkonis), comites Corbauiae, Lika et Busana etc, sporazumno s rođacima svojima daruju „hospitali B. Mariae Magdalenae in territorio paro-

chialis ecclesiae S. Marinae virginis de Busana" čitav svoj peti dio „villae Cherwachana, positae iuxta forum vocatum S. Petri de Lika ex una parte, ex alia vero iuxta villam Dugchane districtus Busanensis". Isprava izdana „Bochlinii in domibus nostrae habitationis". (Fejer, Cod. dipl. X 5 p. 187–188).

— 1412. Kralj Sigismund potvrđuje sve te darovnice krbavskih knezova na molbu „Andreae, presbiteris plebis S. Mariae de Busana". (Fejer, Cod. dipl. X 5 p. 263—265).

— 1434. Mi Blaž Stu... podknežin stola i pitanja Buškoga plemenitih ljudi, Petar Ivanišin sin z ...(Du)bovika, Grgur z Mazalac, oba plemena Stupić, Jakov s Trevsi plemena Poletčić, i Paval Vlkšić s H'm'čan' plemena Kršelac, sudci rotni... Juraj sin Mikulin z Gvoznice pridivkom Sultić... Ivan Satničić z braću svoju Lipkovići... Radoslav Vlkšić z' Dugopoljac' i Ivanac z Rodčevsi... v Bužah pod Novimgradom..." (Šurmin, Hrv. spom. p. 137—138).

— 1435. Andreas Woksich (Wksich) de Starawaz de Bussan, kao zastupnik Nikole V. Frankapana, sina i bana kneza Nikole IV., pita plemenski stol u Kninu u ime svoga gospodara: „si idem quondam magnificus dominus Nicolaus comes et banus possessiones seu comitatum Bussane dictum, sibi pignore obligacione (a rege Sigismundo) proueniens, filio suo prenominato moderno magnifico domino Nicolao (V.) aut uxori eiusdem, vel aliquibus aliis dare, alienare, vendere vel impignorare potuisset vel non?" (Kukulj., Jura I p. 198—199).

— 1437. Mandatum Sigismundi regis, quo Mathko de Thalowcz, Dalm., Croat. et Sclauonie banus in iurisdictionem comitatus de Busan, cum castro Potoyan, comitatus de Frangepanibus impignorati, se ingerere prohibitur. (Fejer, Cod. dipl. X 8 p. 670).

— 1449. Prigodom diobe knezova Frankapana dobio knez Ivan mlađi „dominium Bwsan". (Wenzel, Frangepán család p. 28—29).

— 1455. Knez Martin Frankapan „Ostrovicu v Bužah". (Šurmin, Hrv. spom. p 205).

— 1460. „Šimun Dražić z' Bužan." (Šurmin, Hrv. spom p. 226).

— 1461. Nicolaus (Machinensis) de Cataro, episcopus Modrusiensis et Charboviensis manifestum facit, comitem Laschonem de Cosin in ecclesia s. Mariae, sita in Busana in villa vocata Psevich aedificasse altare ad honorem nativitatis gloriosissimae virginis Mariae et donasse altari certas terras suas. Episcopus relaxat etiam omnes decimas ad se pertinentes unius sortis, quam nunc tenet Doymus Strilach in villa vocata Velichi psiuichi (Mlichipsuuchi)" (Farlati IV p. 108).

— 1466. „malin, ki je svete Jelene (kod Senja) v' Bočaćêh, v' koj malinici sta dva malina pod Banjim dvori s' slapi i s' potoci"... „i ošće takoje pol Male v'si v' Bočaćêh sa vsim, ča k njej pristoji; i takoje v Botocih 1 ždribi zemlje..." (Šurmin, Hrv. spom. p. 247—248).

— 1482. Pednić Dragiša š njega braću s' sela Marinac' s knez'tva Buškoga. (Šurmin, Hrv. spom. p. 290).

— 1483. Ivan Darojić, človik plemenit z Bužan, z Mohlić... (Šurm. Hrv. spom. p. 292).

— 1484. Gašpar Perušić iza Pseta (i-z-apseta)... v stoli kraljevi meni plemenitimi ljudi v Bužah... Ivan Kosinski i Stipan Vukanić z Mohlić, od plemene Stupić, Šimun Vukšić s Kučan', plemene Poletčić, i Tomaš Satnik z Gvozdanice od plemene Kršelac... Blaž Zrčić z Dugopoljac od plemene Stupić i Mikula Dobrečić z Vasce od plemena Lapčan — va obranom mesti našem v Tržići,... Petar Franač, sin z Mohlić, v Mohlićih i v Štitarih — v Mohlićkim kotari i Šćitarskom kotari... (Šurm., Hrv. spom. p. 294—296).

— 1484. v selo Humčane v Bužah — gospodin Andrij vikar buški — fra Antuna opata Draškoga — crikva i selo svete Marine, na dom, kadi prebiva rečin fra Anton... (Šurmin, Hrv. spom. 300—301).

— 1485. Fra Antonu v Marininu v Bužah.... Filip, brat gospodina Jandrija vikara buškoga, plemenit človik Pavao Dudić s' Stare V'si, i plemenit človik Mikula Svojčić takoje s' Stare V'si. (Šurm. Hrv. spom. p. 305).

— 1485. Matej Hrnić z Bužan' z Mohlić... na zemlju Braničevića — kraljev človik Matejića sina z Dugopoljac... (Šurmin, Hrv. spom. p. 307).

— 1486. plemenit človik Matej Svilić z Bužan s' sela, ko se zove Mohlići... za plemenštinu v Štitareh... Marka Mečarića s' Neverić, Mikulu Dobrečića z' Vas'ce, Petra Kresenića z' Mazalac... (Šurmin, Hrvat. spom. p. 311—312).

— 1486. Ja Broz žakan..., z' Bužan od Kacitić z' Dubovika, plemenem Kolunić. (Šurmin, Hrv. spom. p. 314).

— 1487. Petar Satničić z Gvoznice z Bužan, Mikula Jurinić s Podhoma, Mikula Nemanić (z) Šćitar, Šimun Vukšić s Kučan — Jurja Kosinjskoga — Lukač Zrčić z Dugopoljac, Ivan Dulčić s' Čelopek, — skupismo se v Bucih — rok u svete Marije va Psivićih na prestol svetoga Petra — Marka Vrsatića z Bana dvora. (Šurmin, Hrv. spom. p. 315—318).

— 1487. Pop Balaš, prmanur senjske crkve — pridje v Glagoišće i sazva plemenite ljude Okljušane, i rotijaše ih... Grubiša Veselković z Mohlić... Filip z Grib'... Filip z Gomilan' priseže, da je čul, da pristoji Jurja Vidošića v Glagolišćih... (Šurmin, Hrv. spom. p. 327—328).

— 1487. Pop Balaš, prmanur senjske crkve, podje „v Bužane" da sluša svjedoke... Petar Petrinić priseže, da je čul te listi Petkove čtuć' pod kaštelom Perušić, kada je čtaše Pohmajević... sudac z Mohlić. (Šurmin, Hrv. spom. p. 328—329).

— 1489. Knez Anž Frankapan posuđuje od Jurja Kosinjskoga na sedam godina njegov grad Kosinj, te prisiže, da će nakon toga doba njemu „povernuti ta isti grad Kosinj i sela, kâ su poda nj, najprije Srakvinu, drugo selo Hotilju Vas, treto selo Pol Buk, četvrto selo Botuci, ča je plemenita plemenšćina Jurja Kosinjskoga i njega sina Ivana". Knez im za to dariva svoja osebujna sela Stanicu(?) i Ivačiće(?).

*

Na molbu sina Jurja Kosinjskoga, po imenu Ivana (knez Ivan Lacković) prepisuje poslije senjski kaptol gornju ispravu. (Šurmin, Hrv. spom. p. 335).

— 1489. Helena, relicta condam Sigismundi de Francapanibus, villas suas Tribilyane (Triblyane), Zryane, Lwphchych et Koschicze (Coschicye) filiabus suis (Dorothee coniugi Stephani comitis Blagay et Barbarae relictae despothi Wok) legat. (Thallóczy, Codex comitum de Blagay p. 428—430)

— 1490. Tomaš Mogorić, špan meju plemenitimi ljudi Bužami i v stoli pitanja buškoga namestnik... sudac Paval Nemanić š Šćitar, Šimun Vučković z Mazalac, ta oba od plemena Stupić; Mikula Filčić ot plemena Lapčan; ... Ivan Daroić z Mohlić ot plemena Stupić, Franko Širinić s Humčan ot plemena Kršelci ... v Tržići na sudu... Ivan Kosinjski (zalaže) polovicu Malih Črnihovь pri vodi (prioru sv. Spasa kod Senja). (Šurmin, Hrv. spom. p. 351—352).

— 1490. studenoga 1. Plemeniti ljudi Draškovići iz sela Zažićna dolnjega, na kih deli iminja je vrh, ki se zove Gradčina, osnovaše na tom vrhu molstir i crikvu sv. dive Marije, te ju daju redovnikom sv. Pavla. Među inim daju samostanu „vas svoj del blata pod Marinac' poli lapat Karinov, zovući se „na selih" .... satnik z Gvozdnice sa braćom kao svjedok.. (Šurmin, Hrv. spom. p. 343—349).

— 1492. Tomaš Mogorić, špan meju plemenitimi ljudi v Bužah — Paval Nemanić š Šćitar i Šimun Vučković z Mazalac, oba plemena Stupić, i Mikula Filčić š Čelopek od plemena Polečić, i Mikac Zoranić s Homčan od plemena Kršelac; Ivan Daroić z Mohlić od plemena Stupić, i Franko Širinić s Homčan od plemena Kršelac — v navadnem mesti našem v Tržići, pravdu i zakon dileći — Franko Budičić, poslan od starišine crikve i kloštra svete dive Marije iz Žažična (na Gradčini) — z' Mohlić... — dan v stoli našem v Tržići... (Šurmin, Hrv. spom. p. 363—366).

— 1493. Knez Anž Frankapan daje samostanu sv. Jelene kod Senja ... „va vladanji našem Buškom selo, ko se zove Koš'ćice, ko selo biše dano od naše hiže gospi Jeleni bivšega kneza Žigmonta, strica našega". Međaši sela Košćice: „najprvo na iztok s'l'nca selo, kô se zove Marinci..., a od Marinac ... gredući jesu njih mejami selo Kuterevo..., a od sela rečenoga Kutereva gredući jesu njih mejami selo Krasno..., a od Krasna rečenoga gredući jesu njih mejami selo Ljubčići po starih mejah..." (Šurmin, Hrv. spom. p. 371—374).

— 1499. Knez Anž Frankapan javlja, ... „kako Juraj Kosinjski svojim sinom Ivanom s nami se zamini dobrovoljnim zakonom. Najprvo nam dâ svoj grad Kosinj osebujni, ki je v Bužah v Bočaći v kneštvi Buškom; i tolikoj nam da svoje plemenite plemenštine: najprvo Srakvinu, selo drugo Pol Buk, treto selo Botuke, četerto selo Hotilju Vas. A sebi ostaviše svoju plemenitu plemenšćinu didinu selo Kosinj, ki drži svojim stricem Ivanom v Bočaći, sa vsim kotarom kosinjskim ... i s crikvu. I tukoj v Srijah za se ostaviše ča drže pored svoju braću, svoju staru didinu plemenšćinu". ... „pod oltar svojna Psivićih..." (Šurmin, Hrv. spom. p. 414—417).

— 1500. Knez Anž Frankapan „videći ubožaštvo kloštra i crikve blažene svete Marije v Zažit'ni v Bužah" — dariva kloštru i crikvi „v

našem gospoctri v Bočaći v V'likih Psivićih polovicu graččine, ča je naša didina", zatim sinokoše „v našem gospoctvi v kotari Ljubčićskom poli Huma, od sunča shoda k Sapu, zemlje už 10., ča se je zvalo općina Ljubčićska . ." (Kukulj. Acta croat. p. 180).

— 1501. Stipan Vukanić z' Mohlić, . . . knez Gašpar Perušić s Martinkom banovcem, . . . v Bužah, budući pod kaštelom kneza Gašpara (Perušića) . . ., (Kukulj., Acta croat. p. 182—183).

— 1504. „Kada bi na stoli Buškom pod kaštelom Perušića . . . Jakova Boniča z Balić . . . Ivana Dražića z Dugopoljac . . . Grgura Petrinića s Bana dvora . . . Grgura Zrčića (iz) Zahumić i Mikulu Dijanković z Ral . . ." (Kukulj., Acta croat. p. 187—188).

— 1507. Vladislav II. kralj dariva i potvrđuje „Jeronime, relicte condam Mathie Nowakowyth de Gaczka, ac Johanni et Georgio filiis eiusdem" . . . za vjernu službu „terciam partem possessionis Marincz vocate in comitatu de Bwsan" te povjerava senjskomu kaptolu, da ih u taj posjed uvede. Petrus Petharych de Maryncz, Johannes Mankowyth de Pzywyth, vel Belos Demethryht de predicta Maryncz . . ." (Arkiv prvost. kaptola u Senju).

— 1508. „Na lici zemlje, a v seli Šćitarih . . . z Dubčan . . . (iz) Zalužan . . . z Mazalac . . . z Vasce . . . z Grib . . . z Ral . . . z Dugopoljac . . . z Balić . . . z Bana dvora. v Mohlićih . . . (Kukulj. Acta croat. p. 190—191).

— 1510. Budući Barak na vkup s kraljevim človikom Juretu Piščićem z Novoga sela, i budući pred crkvu svetoga sela, poslaše sudci Jurja Klinčića, pristava, z Radosle v'si, po zakoni njih; . . ." (Kukulj., Acta croat. p. 195).

— 1512. . . . „kada pridoh v selo Srijane . . . (u parnici Novakovića s Pednićem radi Marinaca) . . . „Zamiril sam, da se lipo ljubljaše Radković s Pednićem, i zamiril sam, da stojahu na kup v Marinci . . . kada pridoh v Ban' dvor . . . (Kukulj., Acta croat. p. 200—201).

— 1512. „Kada pridosmo v selo, kô se zove Marinci, i tu sede namesnik španov Buških, (a to) Jurja Korlatovića i Ivana Kobasića, knez Dujam Perišić; kadi tolikae sedoše g. sudci niki, knez Petar Karlović, Juraj Piščić, Marko Petričić, Ivko Zoričić, tolikae pristav Jurko Lončarić. Preda timi zgora rečenimi biše skupljeni plemeniti ljudi, ki biše izabrani na rotu proti Novakovićem, a to od zakona Buškoga, a po odluci gospoje banice." Porotnici (24) svjedoče: „da su Pednići bili v mirni deržani, i njih otac i njih ded, i da su to jure tri viki ljudi pokle su držali treti del Marinac. Ošće rekoše rečeni porotnici, da je Novaković nitijak Radkovića, i da ga nestoji rečene plemenšćine po hrvatskom zakonu ni malo ni vele . . ." (Kukulj., Acta croat. p. 202).

Prema iznesenim podacima stajala su u Bužanskoj i Bočačkoj župi u srednjem vijeku ovi gradovi, sela i mjesta: Balići, Banj dvor, Bame (Banje) Kamenice, Baniepole (Banje polje), Baniestale (Banstol), Bochlinium (Bočlin), Buci i selo „pol Buk", Botuci ili Botoci, Čelopeci, Dubovik, Dubčani, Dugchane villa, Dugopoljci, Glagolišća, Gomiljani (Gomiliane possessio 1258), Gribi, Gvoznica ili Gvozdnica, selo Hotilja vas, Hrvaćani (Cherwachiana, Cherniachiana), H'mčani ili Homčani, Košćice (Coschicye, Koschicze villa), Kosinjgrad i Kosinj selo

v Bočaći (kojima su vladali Lackovići-Kosinjski), Krasno (Crazna 1275), Kučani, Kuterevo selo, Ljubčići (Lwphchych villa), Mala v's, Marinci (Marine svete crikva i selo), Mazalci, Mohlići, Neverići, Novigrad, Okljušani, Ostrovica grad, Perušićâ kaštel (gdje je nastavala hiža ili kuća Perušića), Podhom, Potoyan castrum, Psivići veliki (i mali) v Bočaćeh, i crikva „sv. Marije va Psivićih" (ecclesia s. Mariae in villa Psevich), Radosla v's (Radoslavla vas 1258), Rali, Rodča vas, Srije ili Srijane (Zryane), Stara v's (Starawaz), Srakvina selo (danas valjda selo Sraklin s kapelom sv. Vida u župi Gornjem Kosinju), Štitari ili Šćitari (danas kula Stitar kod sela Kvarte), Trev's, Tribilyane villa, Tržić (navadno ili obrano mjesto stola buškoga, gdje se je sastajao sud plemenitih ljudi župe bužanske), Vasca, Zahumić, Zalužani i napokon Žažično doljnje, gdje je na vrhu Gračini stajao samostan Pavlina s crkvom sv. djevice Marije. Suviše je u Buškoj župi bio i hospital (bolnica) sv. Marije Magdalene, koji je stajao „in territorio parochialis ecclesiae s. Mariae virginis de Busana".

Već bi spomenuto, da je Kosinjgrad po svoj prilici stajao ondje, gdje se danas vidi podor grada Bočaja. U okolišu grada i sela Kosinja, a u dolini rijeke Like i pritoka joj Bakovca bilo je valjda i selo Veliki Psivići sa crkvom sv. Marije. Tu je negdje stajao i hospital sv. Marije Magdalene, kojemu su krbavski knezovi Kurjakovići god. 1411. selo Hrvaćane (Cherwachiana) darovali. Fras u svojoj knjizi „Topographie der Karlstädter Militärgrenze" piše na strani 230., da se kod današnjega Gornjega Kosinja u brdu Mlakvena greda (636 m.) nalaze obilate ruševine. On veli „Mlaquena-Greda, ein ziemlicher Berg, weiset auch die Grundmauern eines weitschichtigen Schlosses, und nebst diesen, Rudera von Gebäuden, allwo vor alten Zeiten eine Glocke soll ausgegraben worden sein." Možda je baš tu bio hospital sv. Marije Magdalene i selo Veliki Psivići s crkvom sv. Marije? U opće je okolica grada Kosinja u srednjem vijeku bila posuta crkvama. Senjski biskup Sebastijan Glavinić govori još godine 1696. u svom opisu Like i Krbave o Kosinju i okolici njegovoj ovako: „... pertingitur in Kossin; castrum est in edito situm, rudera tantummodo supersunt, aquis indeficientibus est dives; hunc locum prioribus Christianis fuisse celebrem et late patentem foris et intus; indicio sunt impressa breviaria illyrica, uti legitur ad calcem eorum, quae nunc sacerdotibus glagolitis in recitandis horis canonicis serviunt, hic impressa; in septem templis prius Deum adorabat populus in hoc districtu... Superest adhuc locus monasterii eremitarum s. Pauli primi Anachoritae." (Lopašić, Acta confinii militaris croatici III p. 50—51). Po Glaviniću dakle bila je nekad u Kosinju štamparija glagolskih crkvenih knjiga, a Boga je narod slavio u sedam crkvi! Na crkvi sv. Vida u Sraklinu u dolini Bakovca vide se uzidana tri glagoljaška napisa iz doba kneza Anža Frankapana, koji su doneseni onamo iz nedalekoga sela Ribnika (Radić Fr. u Starohrvatskoj prosvjeti II p. 163). Okolica grada Kosinja bila je napokon znamenita još za Rimljana. Prof. Brunšmid našao je prošle godine u današnjem doljnjem Kosinju kamen s latinskim napisom (koji je valjda donesen s brežuljka Basarice), po kojemu se razabire, da je tu nekad stajao u rimsko doba „municipium Tesleum". I Fras (p. 230) piše: „In der Waldung Begovacha findet man ferners Zeichen von einem bestandenen Dorfe, und weiter bei einer Wasserquelle in einem Felsensteine eine

Aufschrift, die aber nicht mehr entziffert werden konnte.“ Po prof. Brunšmidu nalazi se taj „pisani kamen“ kod Legenca u Lomskoj dulibi blizu vode Begovače; napis na njemu kaže, da je tu u rimsko vrijeme bila međa između dva plemena: Ortoplina i Parentina. (Vjesnik hrv. arh. društva V 99—102).

U župi Bužanima mnogo se spominje „Ban dvor, Banja Kamenica, Banpolje i Banstol“. Prema tomu smijemo nagađati, da su tu nekad bani stolovali, možda još u X. stoljeću, kad su posebice upravljali Likom, Krbavom i Gackom. I sva ta mjesta bila su jamačno u okolišu grada Kosinja. Na karti generalnoga štopa nalazi se na sjeveru Mlakvene grede, a na sjeveroiztoku gornjemu Kosinju blizu potoka Mlakvine nekakva „Panova lokva“; nije li to za pravo „Banova lokva“?

Gdje je bilo Žažično doljnje i samostan Pavlina na vrhu Gračini? Lopašić sudi, da je nekadanje Žažično doljnje današnje Pazarište dolnje, blizu kojega se nalaze podori gradova Ostrovice i Hoteša (Oteša). U šematizmu senjske i modruške biskupije od god. 1896. čitamo na strani 56.: „Pazarište doljnje. Ecclesia s. Jacobi apostoli. Prius claustrum Paulinorum, qui Crikvenicam transmigraverunt, cuius ruderibus superstructa eminet ecclesia in colle, a parochianis nunc quoque „Kloštar“ nominato.“ Biskup senjski S. Glavinić piše godine 1696.: „Sub Pasarische, Ostrovicza et Hotes rudera quatuor ecclesiarum; unius stant integri muri laterales imo et fornix, sed tecto non munitus contra pluvias et nives; extat adhuc baptisterium, quadrati lapides cum vetustis inscriptionibus inveniuntur exterius“ (Lopašić Acta confinii III p. 50). Biskup Martin Brajković piše opet god. 1700: „Est sub Pazarische antiqua ecclesia penes Ostroviczam arcem distans a parochia bonis 30 (?) horis, quae ob habitantium multitudinem vel debebit esse parochialis vel continuo uno cappellano providere debebit“ (Lopašić Acta conf. III p. 190).

6. Lička župa ili Lika.

Lička župa hvatala se je na sjeveru Bužana, na zapadu Podgorja, na istoku Krbave, a na jugu prelazila je preko gore (Velebita) u župu Luku, koja se je sterala između Zrmanje i Krke u današnjoj Dalmaciji. Kako je Lika na jugu međašila s župom Lukom, to su ju poradi sličnosti imena često zamjenjivali s potonjom, pak je stoga koji put teško razlučiti jednu od druge, naročito po spomenicima, pisanim u latinskom jeziku.

Župa Lika obasezala je u srednjem vijeku samo gornji tok istoimene rijeke i njezinih pritoka (Jadove, Glamočnice, Počiteljice, Novčice s Brušankom) sve do utoka Novčice. Prema tomu obuhvatala je prostoriju, na kojoj se danas prostiru mjesta Gospić, Bilaj, Divoselo, Lipe, Novi, Ribnik, Drenovac, Kukljić, Medak, Mogorić, Pavlovac, Počitelj, Raduč, Vrebac, Barlete, Ostrvica, Brušane, Trnovac, Ploča i Lovinac Antonije Rajmundo, namjesnik ninskoga biskupa i ophodnik (visitator), govori u svom opisu ninske biskupije malo poslije god. 1531. o župi Lici ovako: „Citra tamen castrum Jablanaz dicti Anze Francapani, et sic illuc usque, tota dicta montanea citra et versus mare, nec non ultra ad continentem, et continens ipsa regio pulcherrima, plana Lica nun-

cupata, usque ad Corbaviam aliam regionem post montem versus ... et versus orientem. Versus autem boream occidentem usque, ad quamdam partem Busane regionis episcopatus Ottocensis: in qua Lica modo cum tota montanea ipsa, ab ipsis infidelibus (Turcis) oppressae, erant multae parochiae, villae et castra: regio omnibus bonis, et decimis fertilissima, sub ditione memorati comitis Joannis Chiurgacovich (Kurjaković), cuius etiam erat regio Corbavia ...“ (Farlati Illyr. sacri IV p. 226).

Župa Lika pripadala je u crkvenom pogledu od god. 1071. rapskoj biskupiji; u drugoj polovici XII. stoljeća podvrgnuta bi jedna čest njezina ninskoj biskupiji, a druga krbavskoj. Napokon je čitava Lika pripadala ninskoj biskupiji.

Za topografiju Like u srednjem vijeku iznosimo ove podatke:

— 950. Καὶ ὁ βοάνος αὐτῶν κρατεῖ τὴν Κρίβασαν, την Λίτζαν, καὶ τὴν Γουτζηκᾶ... Rački Docum. p. 400.

— 1071. Kralj Petar Krešimir dodjeljuje rapskomu biskupu „iuppam Licche“. Rački Docum. p. 88.

— 1111. Kralj Koloman potvrđuje rapskomu biskupu „iuppam Liçce“. Vjestnik hrv.-slav.-dalm. zem. arkiva I p. 35.

— 1185. „Nonensis episcopus habeat has parochias: Nonam, totam Lucam, et medietatem Lice... Corbauiensis episcopus habeat sedem suam in Corbaua, et habeat has parochias: Corbouam, medietatem Lice, Nouigrad...“ „Desimiro licensi archipresbytero.“ Kukulj. Cod. dipl. II p. 131—132.

— 1248—1260. Stephanus banus totius Sclavoniae, a rege Bela (IV) ad partes Croatiae ad distinguendum et separandum terras nobilium a terris castrensibus destinatus, pervenit ad partes Likae, ubi cum XXIV iuratis iudicibus nobilium de Lika et cum centurionibus ad id deputatis, de quadam possessione Tethacsics, utrum sit terra castri aut terra hereditaria nobilium Porugh et filiorum suorum de dicta Tethacsics, quaestionem habuit; qui iurati iudices et centuriones dixerunt, dictam possessionem ab antiquo tempore, quo nec augmentare potest mens humana, fuisse iure proprio et nobili titulo avi et proavi dicti Porugh et filiorum suorum, et quod eadem possit gaudere nomine proprio, quo quorumvis nobilium status Mogorovich. Metae (terrae Tethacsics): terrae Mogorovich, campus Visoka Goricza ad montem Pecsnik, Morzka gora et rivulus Dragobil... Arkiv za jugosl. povjest XI p. 121. Starine jug. akad. XXIV p. 199—200.

— 1263. Bela III. (IV) rex a comite Petro de Lyka recepit terram Pochytel pro municione facienda, eique per banum (Rolandum) iussit dari de terra castri in Lyka terram equivalentem... Kaseg, Setra, Scisia, Grebenar et Bratam,... metasque poni. Bulletino di archeologia e Storia Dalmata IV p. 70—71.

— 1272. Stephanus V. (VI.) rex confirmat litteras Stephani bani pro quodam nobili Perugh (Porugh) de generatione Boith, nobilis de Tetachich, de Lica. Starine jug. akad. XXVII p. 112.

— 1272. Cum inter archiepiscopum Johannem de Spalato et episcopum Stephanum de Nona super provincia de Lica et eius decimatione gravis materia quaestionis suscitata esset, archiepiscopus Stephanum episcopum Nonensem

in causam coram rege attraxit Postea vero archiepiscopus provinciam Likam Nonensi episcopo possidendam reliquit, quod etiam rex confirmavit. Farlati III 285—286; IV 219. Starine jug. akad. XXVII p. 112—113.

— 1332. Mletačka općina piše „Budislavo, Paulo et Gregorio, fratribus, natis olim comitis Curiati, honoratis comitibus Corbavie"; — zatim i „Georgio Mlatcovis (Wlatkovic?) comiti de Pochitel, civi None, fideli servo dilecto". Ljubić Listine I p. 393.

— 1341. junii 26. Segniae. Frater Radoslavus Dei gratia Corbaviensis episcopus,... cupiens ecclesias, et loca sacra, videlicet S. Michaelis in castro Ostroviciae, et S. Mariae sub eodem castro congruis honoribus frequentari, omnibus vere poenitentibus et confessis, qui diebus dominicis et festivis praedictas ecclesias visitaverint, quadraginta dierum indulgentiam donat. Farlati Illyr. sacri IV p. 96.

— 1345—1346. „comes Petrus (Disislavich) de Licha" Ljubić Listine II p. 275. 317. V p. 274—275.

— 1349. In capitulo Nonensi. Lukaz, quondam Andreae de genere Mogorovich de Lyka, Novakus, Marinus et Petrus fratres, filii quondam Berislavi, et Gregorius Tollenus de Lika, de eodem genere Mogorovich, nepotes dicti Lukazii — vendunt nobilibus viris comitibus Curiako, nato quondam comitis Disislavi, et suis nepotibus comitibus Novako, Gregorio et Joanni fratribus, filiis olim comitis Petri Disislavich, et Petro filio quondam comitis Joannis de Lika, cuncti de genere Mogorovich etc. etc. Bulletino di archeologia e storia Dalmata IV p. 87.

— 1371. Ludovicus rex magnifico domino Petro de Bellanti, comiti Busanae et Provetelli (Pochitelli?), vel officialibus suis in comitatu de Licha et Busana constitutis mandat, quatenus episcopi Arbensi vel eius officialibus decimas in dictis provinciis Lichae et Busanae exigi facere permittant. Farlati IV p. 97.

— 1372. „Nominatur magister Novak Disislavich de Ostrovica de genere Mogorovich." Bulletino di archeologia e storia Dalmata IV p. 87. (O tom knezu Novaku vidi studijicu u Vjesniku hrv. arh. društva IV 1899/1900 p. 177—180).

— 1387. Obrovacij. Nos Nicolaus, Tomas et Butcho, filii olim comitis Budislai, et Paulus, filius olim comitis Caroli, et Carolus, filius olim comitis Gregorij, Corbauie, Lyche, Bussane, Scrisie domini et comites naturales ... Kukuljević Jura I p. 156.

— 1393. Pod Počitelom. Tomaš i Butko (Kurjakovići), krbavski, lički, buški i pročaja knezi, potvrđuju mir između Dujma Mlničevića i Netrmca, te daju za veću tvrdost toga izmirenja pristave: Grdu z Bužan, Stanka z Nedomišljan, pristava rotnoga našega z Like, Jurja Čavlića i drugoga Jurja Sletkovića i Radmana Sultića s' Selčan ... Šurmin Hrv. spom. p. 98.

— 1403. Petrus Nouakouich (sin kneza Novaka iz Like), miles fidelis Ladislai regis, ustupa knezu Nikoli IV. Frankapanu „castrum Ostrouiza in prouincia Like", te prima u zamjenu „castrum Ozagl in ducatu Sclauonie". Arkiv za jugosl. povjest VII p. 46.

— 1408. Pavao Novaković, sin kneza Novaka iz Like, od plemena Mogorović, ustupa knezu Nikoli IV. Frankapanu u zamjenu od svoje plemenite djedovine „medietatem... castri Oztorwicza, ac villarum Nowaczi et Strelych, nec non totalis et integre ville Dolan, et portionum possessionarium in villis Grebenari, Hocowani, Secchyaua, Byhouych, Brusane, Sthwlowazela, villarumque Omnium sanctorum et Suepetar, ac utriumque Kolnyzaz apellatarum in antelato Lyke... districtu..." Državni arkiv u Budimpešti pod signat. M. O. D. L. 38501.

— 1411. Villa Chernichiana (Cherwachiana, Cherwachana), a comitibus Corbaviae hospitalis B. Mariae Magdalenae de Busana donata, posita erat iuxta forum vocatum S. Petri de Lika... Fejer Cod. dipl X 5 p. 187—188.

— 1432. Dux Venetiarum capitaneo Jadre scribit: quod Nicolaus (Frangepan) comes Segne recomisit Gregorium archipresbiterum provincie Liche, suum capellanum, promotum ad beneficium prelibatum per apostolicam sedem, et confirmatum per episcopum Nonensem, ut ei faciant respondere de fructibus eius beneficii sub iurisdictione Veneta existentibus. Ljubić Listine IX p. 55.

— 1432. Datum sub nostro castro Pocitel, in villa vocata Podgradie... Carolus et Thomas fratres et filii quondam comitis Pauli, et Franciscus filius quondum Butchi, comites Corbauie etc. Kukulj. Jura I p. 157—158.

— 1433. Mi Antun Tuković i Ivan Herendić, knezi, vladiki, Paval voivoda, i sudci Vlaški, po imeni: Dian Mušković, Juraj Ružić, Matiaš Vlkotić i Matiaš Jelčić, takoje pristava stola Vlaškoga: Matul Rubanović i Mikula Mulgašić... i svi dobri Vlasi v Hrvatih, damo viditi vsim, kim se dostoi,... da učinismo slobodšćinu vsemu imanju svetoga Ivana crikve v Lici na Gori, najprvo v selu Čelopekam i v Kozlu rogu i v Nadbrdu i drugdi, gdi je imanje svetoga Ivana crikve...: da nijedan Vlah i s nami naš brat hrvatskih Vlahov ne imi rečenomu imanju nijednoga zla učiniti, ni gajev pasti, ni žit ni senokoš trti... A to učinismo cić Ivana svetoga i cić naših duš spasenia... Lopašić Bihać p. 295—296. Šurmin Hrv. spom. p. 132—133.

— 1439. Mi knez Šimun Slavković, budući knez lički meju plemenitimi ljudmi Mogorovići stola kraljeva u Lici, litogaj kraljeva stola budući mi sudci, po imeni Mikula Mihalić od hiže Petričević i Vladišić i tolikoj Petar Volenčić od hiže Kuklić i takoje Grgur Budišić od hiže Vrhovac, i takoj Grgur Veseličić od hiže Tugomerić, i takoj Miklouš Juranić od hiže Metka... daju viditi, kako su se Vladišići zadužili u Dujma Petričevića, pak stoga rečenomu Dujmu zalažu „v Ljubnićih kmeta ... i toliko v Radini v'si pod gradom na gornjoj Lici... i takoj s zemlju pod Caktinje, ka je poli Petričević meju do gromače i do višnjic jedan lapat... Stol daje rotne pristave vlad'nske po imenu Ivana Piplića s Tugomerić i Juriša Zbudala za vekše veruvanje... Šurmin Hrv. spom. p. 150—152.

— 1446. Sub Pechitel (Pochitel). Krbavski knezovi Ivan i Gregorije (Kurjakovići), sinovi Tomini, daju „nobili viro Joano (Johanni) filio Jurislawaç (Jurislai) pe Vlamlin duas sortes terre suos hereditarias in villa Baduchovosello (Radučevo selo, Raduč) in districtu de Licha nobilitatis titulo perpetuo possidendi". Ljubić Listine IX p. 249—250.

— 1449. Prigodom diobe knezova Frankapana dobio je knez Dujam IV. gradove „Osterouicza, Nouum castrum (Novigrad, Novi)" u Lici, zatim Slunj i Ledenice. Wenzel G. Frangepán család p. 28—29.

1449. Ja pop Blaž plemenêm Bobinac, vikar v Lici pod gospodinom Anadalom (Natalis) biskupom ninskim stoje u svetoga Ivana v Kasezih prodah ta misal crikvi svete devê Marije na Drenovci za 27 dukat. A tada biše ta isti knez Dujam (Frankapan?) odvitnik te crkve. A tada biše ban Petr (Talovac) v Hrvatih, a pod njim biše knez Franko Petričević v Lici. I va to lêto se načiniše vsi (gospoda) Mogorovići s knezom Dujmom Banićem (Frankapanom) za županiju ličku, i daše 200 dukat, a on im županiju pusti v Lici vikuvičnim zakonom, a oni ju daše crkvi svetago Ivana na Gori vikuvičnim zakonom. Šurmin Hrv. spom. p. 154—155

— 1451. Egregius Thomas Twerctkowich de Belay de Lika (1446—1448 Thomas Twertkovich de Belai regnorum Dalmacie et Croacie vicebanus) concordat se cum magnifico Petro de Thallowcz, regnorum Dalmatie et Croacie bano, eique castrum suum Belay in comitatu Like cum possessionibus et pertinentiis cedit, et obligat se bano et filiis eiusdem fideliter servire, tamdiu et usque castrum Ozteruicza (in comitatu Luke) cum medietate oppidi Scardonensis teneret et possideret . . Kammerer Codex comitum Zichy IX p. 288—290.

— 1451. In oppido sub Pocitel . . . Johannes, filius olim bone memorie Thome, ac Paulus et Carolus, filii Caroli comitis Corbauie . . . Kukulj. Jura I p. 156, 159.

— 1453. Knez Dujam Frankapan izdaje ispravu „na Ostrovici u Lici". Lopašić Urbari p. 21.

— 1453—1465. Vlahe u Lici spominju kralji Ladislav Postumus i Matijaš Korvin u poveljama, kojima knezu Dujmu Frankapanu potvrđuju gradove Ostrovicu i Novigrad u Lici. Lopašić Urbari p. 2.

— 1455. Krbavski knezovi Tomaš, Ivan i Gregorije (Kurjakovići) pišu „in castro nostro Pochicel" mletačkoj općini, da joj vazda vjerno služili protiv svakoga osim krune ugarske. Ljubić Listine X p. 57.

— 1465. In Cotuchia in Gradaç. Krbavski knez Karlo (Kurjaković), sin Karlov, očituje, da je „a nobili viro Cregliaç Petrichievich" primio 24 dukata, pak mu za to prodaje „unam sortem terre nostre nobilitatis in nostra villa vocata Buchovichi in Liccha, supra qua sorte residet vilicus nomine Millum." Ljubić Listine X p. 325.

— 1465. Diploma, quo Mathias rex pro Dwymo de Frangepanibus inter cetera confirmat relationem capituli Tinniniensis super statutione eiusdem in dominio castri Uywaz (Novum castrum, Novigrad, Novi) anno 1464. die 22. julii sibi factam. Kovachich M. G. Supplementum ad vestigia comitiorum apud Hungaros II p. 170.

— 1466. Kralj Matijaš Korvin zapovijeda krbavskomu knezu Ivanu (Kurjakoviću) na molbu „fidelis nostri Georgii de Flore", da ovomu povrati „possessionem Jagodne vocatam in comitatu de Licca, koje mu nepravedno oteo. Ljubić Listine X p. 374—375.

— 1468. In castro nostro Comich. Krbavski knez Pavao (Kurjaković) slavi službu „fidelis nostri dilecti Ivani Gusich dicti de Jedrathinavas", te mu za nagradu dariva „unam sortem terre nostre hereditarie in villa nostra Terschiane nuncupata in provintia Licche in confinibus Jadre, in qua sedet quidam iubagio Pribam nuncupatus". Ljubić Listine X p. 411—412.

— 1487. Plemeniti ljudi... po imenu Juraj Malić z Kuklić z Like... Surmin Hrv. spom. p. 315.

— 1490. Na Skurini. Mi Juraj Orlovčić, špan otoka kraljeva meju plemenitimi ljudi v Lici, i mi sudci li togaje stola po imenu: Ivan Starac od Pribislavić, Jakov Sobčić od Ribničan', Grgur Nelković od Vrhovljan', Matijac Piričić od Bugošan', Matij Babić od Tugomerić... dijele pravde i zakon „v dan navadni pitanja našega, va obranom mesti našem u s(veta)go Jurja na Skurini... Plemenit človik toga vladanja Ivan Račić kao prokurator svoj i svoga brata Martina prodaje Matiju Draškoviću svoju plemenšćinu „od 40 ter 6 už" v Zažićnu doljnem „pod zavez 100 dukatov". Stol pridao pristave: Domjanca Radmančića z Gaćeleg i Filipa Zoranića z' Lučan..." Šurmin Hrv. spom. p. 340—341.

— 1495. U svetoga Jurja na Skurini. „Mi Petar Malić, knez plemenitoga stola kraljeva v Lici, i mi suci rotni li togaje stola kraljeva, po imenu Ivan Račić od hiže Račić i Juraj Ždribač od Ribničan, i Grgur Nelković od Vrhovljan, i Vidak od Teličan, i Petar Sučić od Tugomer... v dan navadni pitanja našega u svetago Jurja na Skurini, v pondiljak", dijele pravdu. Plemenit človik Petar Petrićević iz Radine v's i, hoteći otkupiti sina iz turske ruke, prodaje Jurju Milečiću „v' Sebidraži v's i" vsi veliki ždribi zemlje... za 40 dukata... Stol kraljev daje pristave: Filipa Zoranića z' Lučan i Petrića Jakovčića (iz) Zahumić... Šurmin Hrv. spom. p. 388—389.

— 1497. U svete Marije v Črnoj V(a)si. Mi Juraj Sladojević, budući špan meju plemenitimi ljudi Mogorovići v Lici, i mi sudci rotni li togaje plemenitoga stola i pitanja kraljeva po imenu: Jakov Sopčić od Petrićević, i Jakov Račić od Ždralić, i Ivan Starac od Vrhovljan, i Grgur Nevković od Podknežinić, i Petar Sudčić od Tugomerić... Plemeniti človik Mihalj Skoblić tuži ljude plemenite Lagodušiće (kojima pripadaju Kosići, Hrančići, Radušići, Tvrdčići, Plavšići i Vladići) radi smetanja posjeda. Oni su mu oteli i pokosili sinokošu. Lagodušići kažu, da to nijesu oni svi učinili, nego od plemena Lagodušić Jakov i Filip Vladić. Na to prisegoše dvadeset t(e)r četiri poglaviti ljudi osidnici, najpro Ivan Račić, ki ima svoj grad, i Miklouš Babonožić, i Grgur Slavković, i Ivanuš Miserić, i Matij Plišković, i Matijaš Ždralić, i Petar Mihalić, i Mikula Radmančić, i Karin s Kaseg, i Juraj Vidović, i Vidas s Kaseg, i Anton Babić — ti vsi prisegoše tr povidaše, da je to Mihalja Skoblića plemenšćina i da mu je to pokošeno silom. Poslije toga ide stol „v Lagodušiće na njih dom", da plate zavez (globu) od 500 dukata, jer su posegli za Skoblićevom plemenštinom. Ali Lagodušići ne će zaveza platiti, zato stol vodi Skoblića „v Bročnane i v Doljane i v Sutpetar (v Sutpetri) v njih kotar i van njih kotara, ča ih (Lagodušiće) godi pristoji z gora rečenih seli"; a to da drži Mihalj pod po(l) treto sto dukat do iskupa pinez. Rotni pristavi: Domjanac, Radmančić z Gaćeleg i Juraj Du-

dulović (iz) Zahumić. Pisan i dan v dan navadni pitanja našega u svete Marije v Črnoj V(a)si, v pondiljak prvi pred blagdanom vsih Svetih. Šurmin Hrv. spom. p. 404—408.

— 1499. U sv. Jurja na Skurini. Mi Juraj Korlatović, knez plemenitoga stola kraljeva meju plemenitimi ljudi Mogorovići v Lici, i mi sudci li togaje stola: Ivan Starac od hiže Tvrdković, Grgur Nelković od hiže Slavković, Jakov Radčić od hiže Paladinić, Jurislav Piričić od hiže Sopčić, Ivan Suzotić od hiže Tugomerić... Plemenit človik Paval Slavković od plemena Mogorović iz sela Ribnika želi prodati pol ždribja v seli Bisićih i kotari Bisićskom v španstvi Ličkom, na kom sada stoji Tomaš Mitarinić s kraja sela od Podsluna, a pol ždriba poklanja za svoju dušu kloštru svete Marije v Žažićnu. Pristavi: Petar Gonešić is Čahović i Juraj Hlapčić iz Zahumić. Šurmin Hrv. spom 417—420.

— 1499. Va obranom mesti našem u svetago Jurja na Skurini. Mi Jadrij Kobasić, knez plemenitoga stola kraljeva meju plemenitimi ljudi Mogorovići v Lici, i mi sudci li togae stola: Grgur Nelković od svoje hiže, Grgur Sopković od hiže Jurislav.., Jakov Radčić od hiže Vučić, Juraj Hlibčić od Zahumić, Petar Sudčić od Tugomerić... Plemeniti človik Juraj Malić od plemena Mogorović iz sela Kuklić očituje, da je njegov pokojni sin Petar oporučio crkvi bl. dj. Marije u Žažićnu jedan ždrib svoje dedinje plemenšćine v seli Bisićih v kneštvi stola kraljeva v Lici. Rotni pristavi: Juraj Dudulović iz Zahumić, i Ivan Surotvić iz Zabrda. Šurmin Hrv. spom. p. 423—425.

— 1501. U parnici kneza Gašpara Perušića s banovcem Martinkom spominju se svjedoci: Antun Kosić z Lagodušić, Petar Tomašić s Telića sela.., Dragiša Kačić iz Čehović... Kukulj. Acta croat p. 183.

— 1503. To je bilo v Lagodušićih, polag kaštela. Stipan s' Mokrić pridivkom Knavor prisegši reče: Ja va t' dan nis bil pri s(ve)t(o)m Petri, kadi je bila svadja; da slišil sam, da su „sa nam“ vapili, i trgovine i straževne brali, i da su niku ženu vlahinju ranili i crikav osilili; i znam, da su im litine žali i gaje njih sikli.

Martin Vrbanić s Tožić prisegši reče: Da su im vse ono učinili, kako je v tudomani. I ošće reče, da znam, da su im nepravednu trgovinu vzimali, na ku imaju pravi i pisma, i da su popu Šimunu meč vzeli, i da su im mnogo oružja i žita v kašteli vzeli i obećali vratit, a nisu im vratili.

Anton Vukašinić s Tožić, od kmeće diti, priseg' reče: Da s(a)m' sliš(a)l, kada su ljudi kneza Mihovila „sa nam“ klicali i trgovine i straževne zbirali... Kukulj. Acta croat. p. 184.

— 1509. Knez Ivan Karlović (Kurjaković), šurjak kneza Nikole Zrinskoga starijega po sestri svojoj Jeleni, posjeduje gradove: „castrum Pochytel, Belay, Lovynecz, Barleth, Zlyvnyk, Novaky et Novigrad in Lykaensi... comitatibus...“ Arkiv za jugosl. povj. III p. 111—113.

— 1512. Kada ja pop Blaž idoh za kapitul (senjski) v Liku, i pridoh pod Belaj v varoš Belajski, v hižu plemenitoga člov(i)ka Lacka Kročića, i tu bi s mnom kraljev človik Juraš Per s Tugomer, vicešpan, Dragiša Kačić z Čahović... Kukulj. Acta croat. p. 199—200.

— 1513. Budući ondi v Kase(z)ih u Pavlena Prhočića za obedom, ondi pride Juraj Mišljenović . . . i Grga Surlić . . . v Humčane . . . Petar Lukšić s Kasez, Mikula Duluić z Ličan, Autica z Novoga sela... s Telića sela... z Lagodušić . . . na meji humačkoj i kasežkoj... Kukulj. Acta croat. p. 202—203.

— 1521. Plemeniti človik Martin Vrbanić iz Like, iz sela, ko se zove Tožići . . . Matij Tvrdčić z Lagodušić, Tomaš Lešić z Lučan . . . na lice zemlje v Tožiće s plemenitimi ljudi, s knezom Bartulom Utišenićem . . . Paval Košavić z Glagolić... od strane kneza Jurja (Frankapana) Slunjskoga Jakov Ostrovički porkulab . . . Filip Čavlić s Podsmluna . . . z Nehorić. Kukulj. Acta croat. p. 209—211.

7. Otučka župa ili Otuča.

Sterala se je naokolo potoka Otuče i njezinih pritoka. Potok Otuča izvire u Sv. Petru ispod gore Urlaja, teče pravcem južnim kraj Tomingaja i sela Gračaca, te se južno od Gračaca gubi u ponore: Gaćešin ponor i Kesića ponor. Selo Gračac imade do 2000 žitelja, većinom pravoslavnih; u okolici sela ima više gradina i podora. Tik uz katoličku crkvu vidi se podor nekoga staroga grada, koji se naprosto zove Gradina.

U srednjem vijeku zove se župa Otuča ovako: Hocucha, Cotuchia, pače i Hothwsa.

— 1302. srpnja 4. Mladin I., ban bosanski, brat hrvatskoga bana Pavla I. Bribirskoga od plemena Šubić, izdaje „in Hocucha" povelju Spljećanima, kojom im dozvoljava slobodno trgovanje po čitavom vladanju svojem u Hrvatskoj i Bosni. (Lucius, De regnis Dalmatiae et Croatiae libri sex p. 203).

— 1465. svibnja 22. Knez Karlo Kurjaković od Krbave, sin kneza Karla, stoluje „in Cotuchia in Gradac" te prodaje Hreljcu Petričeviću za 24 dukata selo „Buchovichi in Liccha". (Ljubić Listine X p. 325).

— 1467. Spominje se „Georgius Jwrychich de Hottwchyna" kao susjed Mekinjana u Krbavi. (Thallóczy & Barabás, Codex diplomat. comitum de Blagay p. 380).

— 1509. veljače 22. Kao gradovi kneza Ivana Karlovića, sina Karla Kurjakovića od Krbave, spominju se: castra Gradecz, Lokavec, Zwonnygrad, Mothnycza, Zthermechky, Grahovecz in Hothwsa et Odria provinciis existencia" . . . (Arhiv za jugosl. povj. III p. 111).

Po ovim podacima nema sumnje, da je u župi Otuči u srednjem vijeku stajao neki grad Gradac (Gradaç, Gradecz), možda ondje, gdje je sada podor Gradina u Gračacu. Možda je ondje blizu bio i grad Lukavec, kojemu inače nema spomena.

8. Odorjanska župa ili Odorja.

Ova župa obuhvatala je vrelište rijeke Zrmanje kod Male Popine, zatim divlje-romantičnu dolinu te rijeke do onoga mjesta, gdje se ta dolina suzuje u klanac, koji vodi iz današnje Like u današnju Dalmaciju. Nekad je dolina gornje

Zrmanje bila bujna i rodna, puna vinograda, te neki pišu, da se je radi toga zvala i Vinodol. U župi Odorjanskoj stajao je grad Zvonigrad, a bilo je u njoj jamačno i drugih gradova. Tako se namah na početku zrmanjske doline uzdižu i sada još ruševine nekoga grada Rakovnika, dok se na kraju doline vide veličanstvene ruševine velikoga nekad grada Zvonigrada, koji gospoduje čitavoj dolini. Oba su grada bili nekad znameniti, prostrani i čvrsti. Kod njih našlo se rimskih i bizantskih novaca.

Oko god. 1220—1223. bio je gospodar Zvonigrada neki knez Višan, rođak kneza Gregorija Bribirskoga od plemena Šubić, a velik zaštitnik patarena. O njemu piše spljetski arcidjakon Toma: „Post hec autem ingens bellum exortum est inter comitem Gregorium berberiensem et Buysenum comitem spalatensem. Manebat autem Buysenus (nobilis vir de Luca) in Suinigrado; et licet esset uir nobilis, diues et potens, fautor tamen hereticorum. Cum autem dissensionum procella inter ipsum et Gregorium multo tempore deseuisset, et assiduis congressionibus partes ad deteriora uergere cogerentur: pars tamen Buyseni superior videbatur. Erant autem ambo una stirpe progeniti . . ." (Thomae archidiaconi Historia salonitana, edit. Rački p. 99, 100, 102, 103; — Klaić Bribirski knezovi p. 25—27).

O daljoj sudbini Zvonigrada i župe Odorjanske evo nekoliko podataka:

— 1408. Pavao Novaković, sin kneza Novaka iz Like od plemena Mogorović, ustupa knezu Nikoli IV. Frankapanu osim grada Ostrovice u Lici također svoju polovicu „quarumdam villarum Ozlauc, Cruswychi et Hysane vocatarum, in Odorya districtu(bus) nuncupatis sitarum . ." (Isprava u državnom arkivu u Budimpešti, sign. M. O. D. L. 38.501).

— 1412. 29. studenoga. Kralj Sigismund, boraveći u Brinjama, dozvoljava knezu Ivanišu Nelipiću, da slobodno raspolaže sa svim svojim gradovima i posjedovanjima. Među gradovima kneza Ivaniša Nelipića spominje se „quoque castrum Zvonygrad cum contrata eius Odorya nuncupata" (Transsumptum documentorum mixtorum u zemaljskom arkivu u Zagrebu p. 194—195).

— 1434. Knez Ivaniš Nelipić duguje svojoj kćeri Katarini, supruzi kneza Ivana (Anža) Frankapana, 50.000 dukata, pak joj za taj dug predaje sva svoja imanja i gradove, među njima „ac castri Zvonygrad cum provincia Odoria" (Transsumptum . . . p. 197—198).

— 1468. Plemić Ivan Benković (Bencovich), službenik (familiaris) krbavskoga kneza Karla Kurjakovića, spominje se kao „castellanus Svonigradi" (Ljubić Listine X p 409—410).

— 1509. veljače 22 Među gradovima kneza Ivana Karlovića, sina Karla Kurjakovića od Krbave, spominju se: „castra Gradecz, Lokavec, Zvonnygrad, Mothnycza, Zthermechky, Grahovecz in Hothwsa et Odria provinciis existencia . . ." (Arkiv za jugosl. povj. III p. 111).

Po ovim podacima nema dakle sumnje, da je opstojala župa (contrata, provincia) Odorjanska, i da je u njoj bio grad Zvonigrad. Trebalo bi još odrediti položaj gradova Mothnycza, Zthermecky i Grahovecz, nadalje sela (villarum) Ozlauc, Cruswychi i Hysane.

V. Klaić.

NAHOĐAJI BAKRENOGA DOBA IZ HRVATSKE I SLAVONIJE I SUSJEDNIH ZEMALJA.

Kada se je čovjek u Evropi pojavio i kako je u pradavno doba živio, ne spominje ni priča ni povjest. Moglo bi se dakle na prvi mah pomišljati, da će nam njegove prastare kulturne prilike za uvijek ostati tamne i da je izlišno svako nastojanje, koje bi išlo za tim, da se stvar kakogod razbistri. Ali iskustvo je dokazalo, da tomu nije tako, pa danas na sva ta na oko nerješiva pitanja znade da odgovori prethistorijska arheologija na temelju podataka, koje vadi iz neznatnih ostanaka primitivnoga čovjeka, što ih oruđe marljivoga radnika svaki dan i svagdje u obilnom broju iznosi na svjetlo. Ponajviše ti ostanci nisu po običnom shvaćanju dragocjene stvari, koje bi imale bog zna kako veliku novčanu vrijednost, ali zato ipak zaslužuju, da se spreme u muzejima one zemlje, u kojoj su se našle, da posluže kao građa za upoznavanje kulturne prošlosti zemlje i narodâ, koji su negda u njoj prebivali. U tu svrhu treba da se pazi na svako ma na oko i neznatno našašće, pa u velike griješe oni, koji to dosta ne uvažuju. U svakom slučaju treba da se o našašću starinskih ostanaka obavijesti zemaljski muzej, a svako vrši patriotičku dužnost, ako se pobrine, kako bi se nađene starine muzeju poslale bilo kao dar bilo na otkup. Svako je pozvan, da prema svojim silama doprinese ono što može, kako bi se prošlost zemlje, koju svi jednakim žarom ljubimo, što bolje upoznala i razbistrila. Taj će se cilj moći samo onda postići, ako se svaki inteligentan čovjek bude zanimao za sve ono, što se oko njega pojavljuje i ako se i u pogledu istraživanja zemaljske prošlosti okanimo apatije, koja je najveći neprijatelj svakoga napretka bilo na kojem polju ljudskoga života. Ako igdje baš na polju prethistorijske arheologije može svaki čovjek mnogo korisna da učini, samo ako ima dobre volje za to i ako znade da štuje ono, što je preostalo iz pradavnih vremena kao dokaz eksistencije i kulturnoga nastojanja čovječjega roda u davno prošlim vijekovima. Jednostavnim razlaganjem činjenica bez vlastitih refleksija i nestručnjak će znatno poslužiti znanosti, koja je na to suradništvo širih krugova upućena.

Prethistorijska je arheologija ustanovila, da su u kulturnom razvoju ljudskoga roda u pretpovjesno doba u glavnom bile tri faze. U pradavno doba, koje od nas dijeli razmak od mnogo tisućljeća, nije čovjek poznavao kovina, nego si je sprave, što ih je u svagdanjem životu trebao, načinjao od kamena, roga, kosti i drveta, a kasnije i od pečene zemlje. Po najvažnijoj tvari, koja se je u tu svrhu rabila, nazvalo se to doba kamenim, a razlikuje se u njem starije — palaeolithičko doba, kada su te sprave bile još veoma nedotjerane, pa kada još nije bilo zemljana suđa, i mlađe — neolithičko doba, za kojega je čovjek već umio, da

kameno oruđe ukusno ugladi i sprovidi rupom za nasađivanje na držalo i kada je izvodio često puta veoma ukusno urešene zemljane posude. Naselbine iz palaeolithičkoga doba dosele su se po svoj Evropi rijetko gdje mogle naći, ali se je sretnim slučajem ipak u najnovije vrijeme moglo ustanoviti, da je čovjek već i u to doba u Hrvatskoj živio barem na jednom mjestu, naime kod Krapine, dakle u mjestu, koje slučajno — ali u drugom pogledu — i opće poznato pričanje o Čehu, Lehu i Mehu drži najstarijim hrvatskim gradom. Dok je u palaeolithičko doba u opće bilo malo ljudi, što i samo velevažno otkriće mojega druga Gorjanovića kod Krapine dokazuje, bili su u neolithičko doba osobito ravni i pitomiji krajevi oko Dunava, Save i Drave veoma gusto naseljeni, tako da primjerice u srijemskoj županiji, koju u tom pogledu najbolje poznajem, ne će gotovo biti sela, gdje se ne bi tragovi od barem jedne naselbine toga doba našli ili naći mogli. U to pradavno doba spadaju pretežnom većinom „gradine“ i „gradišta“, koja obično nemaju nikakovih zidanih ostanaka od gradova i zamaka historijskoga vremena, na koje domaći ljudi obično pomišljaju. Kako su ljudi prethistorijskoga doba poradi sigurnosti svoje koljebe najrađe gradili na povišim mjestima, nailazi se kod nas na ostanke neolithičkih naselbina osobito često prigodom rigolovanja vinograda, koji se u novije doba po cijeloj zemlji intenzivnije regenerišu. Stoga će biti dobro, da oni, kojima je stalo do napredovanja narodnoga muzeja, toj stvari posvete što veću pozornost propitkujući i puteći neuki svijet, koji će eventualno nađene starine, ako nisu od zlata ili srebra, u većini slučajeva kao ropotariju bez vrijednosti opet zemljom zatrpati.

Novo razdoblje t. zv. bronsano doba započimlje kod nas nekako oko god. 2000 pr. Kr., od kako je u svagdanjem životu počela da igra važnu ulogu bronsa, smjesa od bakra i kositra. Bila je to prva kovina, od koje se je u većem opsegu načinjalo i bojno oružje i razno oruđe i nakit.

Sa željezom, bez kojega si moderni čovjek ne može pravo ni da pomisli naprednijega kulturnoga života, upoznao se njegov prethistorijski prešasnik razmjerno dosta kasno. Kod nas kao i u ostaloj srednjoj Evropi željezno doba teško da počimlje prije 10. stoljeća prije Kr. Po karakteru predmeta, koji odaju razno doba, razlikuju se tu dva kulturna razdoblja, koja se u srednjoj Evropi po glavnim nalazištima odnosnih predmeta nazivlje halštatskim (Hallstatt u Gornjoj Austriji) i latenskim (La Tène u Neufchatelskom jezeru u Švicarskoj), dočim drugdje opet imaju druge nazive.

U bronsano doba i u oba razdoblja željeznoga živio je čovjek po cijeloj Hrvatskoj i Slavoniji, pa se je svagdje našlo i nalazi se što obilnijih što manje obilnih tragova njegove prisutnosti. Novi nahođaji i tu će uvijek donijeti još mnogo svjetla za upoznavanje zemaljske prošlosti, samo valja da uvidavni ljudi stručnjaku pruže priliku, da se može s njima da upozna i da o njima može svoju da rekne.

* * *

Jedno od najvažnijih otkrića po daljnji kulturni napredak ljudskoga roda bilo je otkriće kovina. Ono je upravo tako važna kulturna stečevina kao što to bijahu otkriće vatre i prirodnih tvari za proizvođenje raznih sprava, pripitomljenje domaćih životinja i sijanje ratarskih plodina. Gdje, kada i kako se je čovjek naj-

prije s kovinama upoznao, veoma je zanimivo pitanje kulturne historije, koje doduše još nije posve sigurno riješeno, ali smo se riješenju već prilično primakli. Tim se pitanjem traži podjedno i odgovor na drugo, koje glasi: koja je bila najstarija kulturna zemlja?

Već u kasnije vrijeme neolithičkoga doba, i to kod nas nekako oko sredine trećega tisućljeća prije Kr. — u južnijim kulturnim zemljama već i mnogo prije — javlja se poraba kovine. Rabio se najprije bakar a uza nj za proizvođenje nakita još i zlato. Ipak su bakrene sprave razmjerno dosta rijetke, tako da se je dugo moglo dvojiti, da li se je kada bakar kao glavna kovina isključivo rabio za proizvođenje sprava svagdanjega života. Mnoga našašća novijega vremena dokazaše, da ta dvojba nije bila opravdana, pa iza istraživanja Dra. Matije Mucha [1] u Beču nitko više ne sumnja, da je u kulturnom razvoju čovječanstva bakreno doba postojalo, samo što je ono u Evropi bilo razmjerno nešto kratkotrajnije, pa nije moglo da ostavi onoliko tragova, kao što su ih ostavila ostala kulturna razdoblja. Čovjek se je naime brzo okanio porabe čistoga bakra, čim se je osvjedočio, da je smjesa od bakra i kositra (bronsa) mnogo tvrđi i prikladniji materijal, a to se je kod nas moralo dogoditi već nekoliko stoljeća iza prvoga uvedenja bakra.

Za pitanje hronologije bakrenoga doba velikih si je zasluga stekao švedski arheolog Oscar Montelius [2], koji se kod rješavanja istoga obazire na rezultate znanstvenoga istraživanja po cijelom starom svijetu. Montelius drži, da se je čovjek sa bakrom najprije upoznao u jugozapadnoj Aziji u području prastarih kulturnih naroda Babylonije, gdje ima rudnika, u kojima se je u veoma staro doba kovina vadila. U prvi se je kraj bakar rabio bez ikakove primjese, ali kasnije pokušaše, da ga mješanjem sa drugim tvarima učine tvrđim. Čini se, da se u tu svrhu najprije upotrebljavali arsen i antimon, ali se kasnije otkrilo, da je za to kositar najprikladniji. Tako se otkrila kositrena bronsa. Primjesa kositra u prvi je kraj bila neznatna, pa se tek postupice došlo do primjese od 10%, koja je najpodesnija.

U Aziji se je veoma mnogo oružja i sprava od bakra našlo u Indiji, ali se za sada o hronologiji tih nahođaja nije još ništa sigurno ustanovilo. Vjerojatno je, da je ta indijska bakrena kultura mlađa od one, na koju se nailazi u Mesopotamiji. Tamo je u Tellou u južnoj Babyloniji Francuz de Sarzec osim raznih bakrenih sprava našao i malen jedan zavjetni kipić od bakra, koji drži u ruci čunjast predmet sa napisom Gudea. Sudeći po tom napisu, spadao bi isti u doba oko g. 4000 pr. Kr., a za drugi jedan kipić iz istoga Telloa drži se, da je dapače još i stariji. Bakrenih sprava našlo se i u prastarom kaldejskom gradu Larsa (Senkereh) i u babylonskim gradovima Ur (Mugheir) i Ereh (Warka). Kada su u Mesopotamiji naučili, da od bakra i kositra saljevaju bronsu, za sada se još ne zna, ali da je to bilo prije 14. vijeka pr. Kr., nema sumnje, jer se je našao jedan bronsan mač, na kojem je klinovim pismom urezano ime assyrskoga kralja

[1] Dr. M. Much, Die Kupferzeit in Europa und ihr Verhältniss zur Kultur der Indogermanen. 2. izdanje. Jena 1893.

[2] O. Montelius, Die Chronologie der ältesten Bronzezeit in Nord-Deutschland und Skandinavien. Braunschweig 1900.

Rammân-nirâra I., koji je u to vrijeme živio. U gradu Kalach (Nimrud), koji je oko g. 1300 pr. Kr. sagrađen, našlo se mnogo bronsana oružja, a neki tamošnji bronsani predmeti sadržaju dapače veoma mnogo (do 18·37%) kositra.

Bakrenih predmeta našlo se i u Syriji i Palestini, a naročito dosta u starom amoritskom mjestu Lachish (Tell-el-Hesy), koje spada u vrijeme prije nego što su Izraelićani pod Joshuom zemlju zauzeli.

U Egiptu su bakar poznavali već u petom tisućljeću prije početka naše ere, a dobili su ga valjda iz azijskih zemalja. Istina je doduše, da se postojanje bakrene kulture u Aziji u tako rano vrijeme dosele nije moglo ustanoviti, ali ima podataka, koji ovakovo predmnijevanje čine vjerojatnim. Već za treće egipatske dinastije vadio se je u Egiptu bakar u domaćim, većim dijelom još u staro doba posvema iscrpljenim rudnicima na poluotoku Sinaju. Već to, što su se ti egipatski rudnici nalazili u Aziji, kao da upućuje na tijesnu svezu između egipatske i azijske kulture. Upada to još više u oči, ako se uvaži, da su Egipćani imali bakra i bliže, naime u gorju između Nila i Crvenoga mora, pa ga ne bi bili trebali ići tražiti u Sinaju, da su bakar sami bez tuđega uticaja bili pronašli. Bakar su Egipćani rabili valjda još prije početka vladanja svoje prve dinastije, dakle još prije nego što im počimlje povjest. Kako stručnjaci sada meću prvu egipatsku dinastiju u peto tisućljeće prije Kr., to se može reći, da su Egipćani najkasnije u petom tisućljeću pr. Kr. za svoje sprave bakar već upotrebljavali. Prva pojava te kovine u ostalom valjda i ne će biti mnogo ranija od toga vremena, jer su i oružje i razne sprave u to doba većinom bile načinjene od kamena. Starije kovinske sprave egipatske od čistoga su bakra bez ikakove hotomične primjese drugih kovina. Iz vremena prije 12. dinastije znade se samo za tri predmeta od bronsa sa jačom primjesom kositra, ali nije isključena mogućnost, da su isti krivo datovani. Toliko stoji, da bronsa iz vremena 12. dinastije često ima samo malu primjesu kositra, a jača primjesa je sigurno ustanovljena samo za kasnije vrijeme te dinastije. U doba 18. i 19. dinastije bila je poraba bronse sa mnogo kositra sasma obična. Sa željezom upoznaše se Egipćani u prvo vrijeme nove države, ali se je bronsa i nadalje rabila za manje predmete i u vjerozakonske svrhe.

Na otoku Kypru, gdje ima bogatih bakrenih rudnika, bila je ta kovina sigurno veoma rano u porabi, a odavle se je i razvozila po istočnim stranama oko sredozemnoga mora. U nekim kyparskim grobovima našlo se uz bakrene sprave i karakterističnih crnih zemljanih posuda sa piknjastim ornamentima, na koje se naišlo i u egipatskim naselbinama iz vremena dvanaeste dinastije. Prema tim i nekim drugim nahođajima može se zaključivati, da su na Kypru sprave od bakra načinjali dugo prije konca trećega tisućljeća prije Kr., a kako se je u jednom takovom grobu našao i jedan valjkast pečatnjak sa napisom, koji navodno spada u doba babylonskoga kralja Sargona I. (oko 3800 pr. Kr.), to bi dapače moglo biti, da su na Kypru bakar već na početku četvrtoga tisućljeća pr. Kr. poznavali. Po analogiji sa sličnim predmetima iz Egipta moglo bi se za početak bronsanoga doba na otoku reći, da pada u doba 18. ili 19. egipatske dinastije, dočim su željezo na Kypru kao i u Egiptu i zapadnoj Aziji rabili već počam od druge polovice drugoga tisućljeća pr. Kr.

U Maloj Aziji, koja još nije dovoljno istražena, najbolje poznajemo pri-

like u Hissarliku, gdje je Schliemann našao ostanke staroga Ilija. U najdoljnjem od devet opaženih slojeva iskopalo se mnogo oružja i sprava od kamena, nekoliko bakrenih noževa i igala i jedna srebrna igla. Dulje vrijeme iza razorenja toga grada sagradio se drugi, koji je veoma dugo cvao. U njegovim ostancima se našlo mnogo oružja i sprava od kamena i bronsa, a dosta i zlatnih i srebrnih posuda i nakita. Bronsani predmeti sadržaju razmjerno još dosta malo kositra. Schliemann je mislio, da je taj drugi grad bio Homerov Ilion, koji da su Grci za trojanskoga rata razorili, ali predmeti nađeni u Mykenama i Tirynsu, koji će biti suvremeni s tim ratom, napućuju, da nije drugi nego šesti grad u Hissarliku iz mykenskoga doba, dakle Homerova Troia. Ako se sa Dörpfeldom uzme, da je treća, četvrta i peta naselbina postojala okruglo 500 godina, a mykenski grad bio zasnovan najkasnije 1500 godina pr. Kr., to je drugi grad razoren od prilike koncem trećega tisućljeća. I on je valjda postojao 500 godina, dakle bio sagrađen od prilike oko godine 2500 pr. Kr. Kako je prije toga neko vrijeme mjesto bilo nenaseljeno, a i prvi grad morao dulje vremena postojati, to je veoma vjerojatno, da je isti osnovan oko godine 3000 pr. Kr., a kako se je u prvom gradu našlo predmeta od bakra, to ne može biti dvojbe, da su žitelji Troade na početku trećega tisućljeća prije Kr. bakar već poznavali. Sudeći po predmetima iz drugoga grada, rabila se je bronsa sa primjesom kositra u sjeverozapadnom dijelu Male Azije već prije konca trećega tisućljeća.

Čini se, da je bakar u evropske zemlje dospio dvojakim putem. Jedan je vodio uz sjevernu afričku obalu u Španiju i odavle dalje na sjever, a drugi bliži iz Azije preko Kypra, pa preko onoga otočnoga mosta egejskoga mora u grčke primorske krajeve. Na nekim otocima našlo se u starim grobovima priloga, koji spadaju u ranije doba od onih, što ih je Schliemann u mykenskim grobovima iskopao. Uobičajio se je za to doba naziv predmykenski. Predmeti su od obsidijana, bakra ili bronse, mramora i pečene zemlje, a nalaze se uz nespaljene kosturove u kamenim škrinjama. U mnogom pogledu ima u tim predmetima analogija sa egipatskima, što navodi na pomisao, da je između Egipta i tih otoka morao postojati neki življi trgovački saobraćaj. Na nekim rezanim kamenčićima opaža se neka vrsta hieroglifa, koja je po svoj prilici suvremena sa sličnim radnjama iz vremena 12. egipatske dinastije. Iz svih dosadanjih našašća postaje vjerojatnim, da je kovinsko doba na grčkim otocima ranije od egipatske 12. dinastije, dotično da je žiteljstvo tih otoka najkasnije sredinom trećega tisućljeća pr. Kr. bakar poznavalo; vjerojatno je dapače, da je to još i prije tako bilo. Davno prije konca trećega tisućljeća sigurno su na grčkim otocima već rabili bronsu, u koju je bilo primješano više ili manje kositra.

Za cijelo vrijeme mykenskoga doba oružje se i sprave načinjahu od bronse. Željeza se u t. zv. kopanim grobovima (Schachtgräber) nije našlo, a u zidanim grobovima pojaviše se samo male željezne karičice, što dokazuje, da je to onda bila nova i još dragocjena kovina. Za kasnije mykensko doba, kada se je željezne sprave već počelo rabiti, moglo se je na temelju nahođaja iz Grčke i Egipta ustanoviti, da pada u vrijeme 18. egipatske dinastije, dakle u 15. stoljeće pr. Kr.

O kulturi bakrenoga doba u balkanskim zemljama još se veoma malo znade. U Bosni se je kod Butmira kraj Sarajeva našla jedna veoma važna na-

selbina neolithičkoga doba, u kojoj bakar još nije bio poznat. Ta će naselbina valjda biti suvremena sa starijim predmykenskim razdobljem, dakle valjda iz sredine trećega tisućljeća pr. Kr., pa je prema tomu bakreno doba u Bosni po svoj prilici nešto kasnije započelo.

Veoma rano, valjda još i prije nego u Bosni javlja se bakar u Madžarskoj, koja ima veoma razvijenu bakrenu kulturu. Od velike je važnosti tamo osobito naselbina u Lengyelu (županija Tolna). U tamošnjim grobovima sa skvrčenim kosturima našlo se je uz priloge kasnijega kamenoga doba još i nizova sastavljenih od zrna od školjaka i bakra, bakrenih karičica i drugih manjih nakita. Kako nema oružja i većih sprava od bakra, kojih se u Madžarskoj inače veoma mnogo nađe, to su ti grobovi u Lengyelu sigurno stariji od potonjih predmeta, t. j. iz najstarijega razdoblja bakrenoga doba. U jednom grobu nađena je i jedna zemljana posuda u obliku gljive sa bojom naslikanim špiralnim ornamentima, koji ne mogu biti stariji od sličnih ornamenata na grčkim otocima, gdje se špirale nisu slikale prije prve polovice trećega tisućljeća pr. Kr. Prije sigurno nisu niti u Madžarskoj mogli znati da rabe bakar, s kojim su se kao i sa rečenim špiralama valjda upoznali povodom saobraćaja, što je postojao sa zemljama oko sredozemnoga mora. U mnogom pogledu je prvobitno egipatski dotično orijentalni upliv nesumnjiv.

Bakreno doba zastupano je i u austrijskim alpinskim zemljama. U neolithičkoj sojeničarskoj naselbini u jezeru Mondsee u Gornjoj Austriji uz mnogo predmeta neolithičkoga doba izvadiše i mnogo predmeta od bakra, zemljanih sprava za ljevanje, pa drvenih držala, u koja su se bakrene sjekire veoma zgodno usaditi mogle. Zemljane posude po svojem obliku, ornamentaciji i cijeloj udesbi posvema se podudaraju sa posudama iz najstarije naselbine u Hissarliku. Kako ova pada u prvu polovicu trećega tisućljeća, to će se naselbina u Mondseeu morati datovati sredinom ili najkašnje drugom polovicom toga tisućljeća. Iz bakrenoga doba su i sojeničarske naselbine u Atterseeu u Gornjoj Austriji i ljubljanskom tresetištu u Kranjskoj, a zanimivo je i jedno našašće sa „Lange Wand“ kod Stollhofa u Doljnjoj Austriji, gdje se u bakreno doba javlja već i zlato, koje se je u nekim krajevima monarkije već veoma rano počelo vaditi.

U srednjoj i sjevernoj Italiji znade se za mnoge nahođaje i groblja iz bakrenoga doba, pa je vjerojatno, da su tu već u trećem tisućljeću bakar imali. Kositrena bronsa pojavila se je najkasnije oko g. 2000 pr. Kr. već i u sjevernoj Italiji, a mnogi bronsani predmeti nesumnjivo italskoga porijetla, a iz starijih razdoblja bronsanoga doba, na koje se nailazi u srednjoj i sjevernoj Evropi, dokazuju da je kositrena bronsa u to vrijeme bila već prodrla i preko Alpa i po srednjoj i sjevernoj Evropi brzo se raširila.

Na Siciliji, gdje starije bronsano doba pada u drugu polovicu trećega tisućljeća pr. Kr., nije se doduše još našlo bakrenih predmeta, ali se je našla jedna vrsta zvonolikih zemljanih čaša, koja je u susjednim zemljama za bakreno doba karakteristična, tako da se i za taj otok može bakreno doba pretpostavljati.

Takovih se čaša uz bakrene predmete našlo i u Španiji u nekim grobovima orijentalnoga oblika. Bakar je dakle valjda i tamo u prvoj polovici trećega tisućljeća poznat bio, a došao je valjda kopnenim putem uz sjevernu obalu Afrike.

Najkasnije na koncu toga tisućljeća pojavljuje se u Francuskoj i Švicarskoj. Ni u Engleškoj i Škotskoj nisu spomenute zvonolike čaše rijetke, ali su nešto vitkije i spadaju u mlađe doba, a još su mlađe slične posude u sjevernoj Njemačkoj i Danskoj. Katkada se je uz one engleške posude našlo i bronsanih predmeta, ali potonji nisu analizovani, tako da se o njihovoj sastavini ne može pobliže govoriti. Toliko ipak ta našašća dokazuju, da te čaše u Engleskoj spadaju u kasnije kameno i ranije bronsano doba. Veoma mnogo bakrenih sprava našlo se je u Irskoj.

U južnoj Njemačkoj i Češkoj, koje su zemlje bile u živom sabraćaju sa Italijom i Madžarskom, bakar i bronsa sigurno nisu mnogo kasnije uvedeni, nego što su u potonjim zemljama. Montelius misli, da su u južnoj Njemačkoj i Češkoj bakar počeli rabiti već oko godine 2500 pr. Kr., a bronsu oko god. 2000. Nešto kasnije da su se s tim kovinama upoznali žitelji sjeverne Njemačke i Skandinavije, naime s bakrom već u drugoj polovici trećega tisućljeća, a s kositrenom bronsom u prvim stoljećima drugoga tisućljeća.

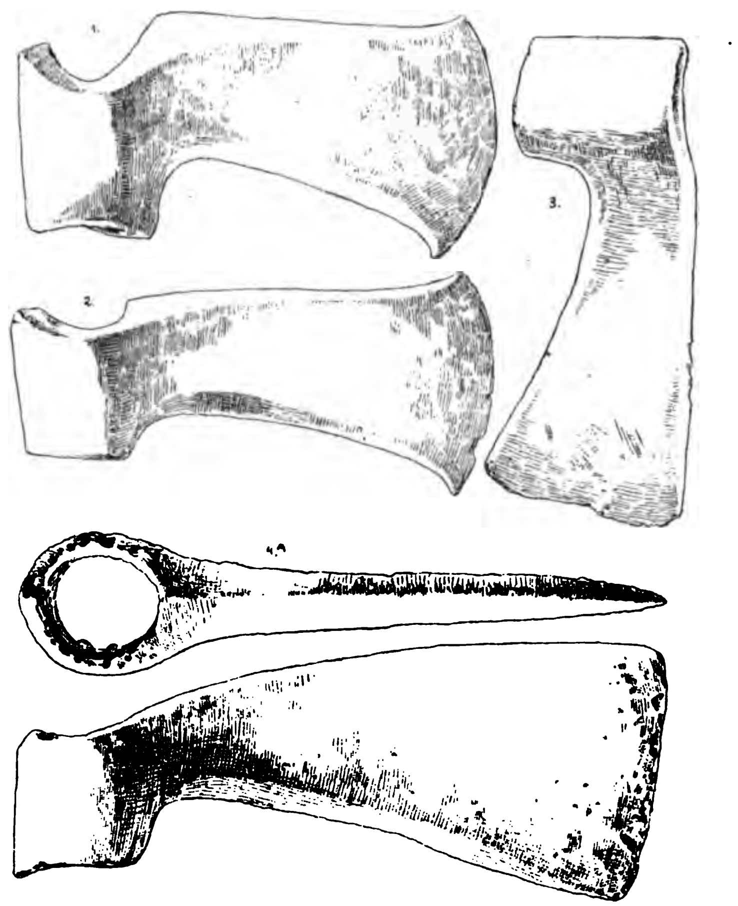
O kulturi bakrenoga doba u hrvatskim zemljama još se nigdje nije opširnije raspravljalo, nego su strani stručnjaci samo uzgredice spomenuli ono malo podataka, do kojih su mogli da dođu. Broj bakrenih sprava iz Hrvatske, Slavonije, Dalmacije, Bosne i Istre, što se nalazi u zbirkama prethistorijskih starina narodnoga muzeja u Zagrebu, bosansko-hercegovačkoga zemaljskoga muzeja u Sarajevu i rasijano po drugim muzejima i nekim privatnim zbirkama nije međutim tako neznatan, a da ne bi bilo vrijedno, da se taj materijal u cjelini i pregledno objelodani.

Po obliku naši su predmeti sasma srodni predmetima iz Madžarske, gdje je bila u bakreno doba razmjerno veoma razvijena kultura, o kojoj je lijepu monografiju napisao madžarski arheolog Franjo Pulszky[1]. Osim hrvatskih zemalja spadaju u područje te madžarske bakrenodobne kulture još i Srbija, pa Galicija i Moravska, gdje su također slične sprave od bakra nađene, a veoma je vjerojatno, da je ono na istoku i jugu još i nešto dalje dopiralo. U cijelom tom području osim Madžarske najviše se je bakrenih sprava našlo u Slavoniji, gdje se one javljaju i u namjerice zakopanim većim hrpama, koje moramo smatrati skladištima bilo domaćih ljevaonica bilo putujućih trgovaca. Često se one nađu i pojedince na raznim mjestima, a za takove nahođaje se ponajviše ni ne dozna, jer se predmeti velikim dijelom ili preliju ili zabace ili prodadu u inozemstvo, gdje im se provenijencija ili posvema izgubi ili ostane oznaka „iz Madžarske", ili u povoljnijem slučaju „iz Hrvatske". Tako onda ti predmeti ne mogu više da posluže za istraživanje o našim arheološkim prilikama, a kao strane nisu od velike koristi onim zemljama, u koje su dospjele.

U Slavoniji se je dosele — u koliko se to moglo doznati — samo na dva mjesta našao veći broj namjerice zakopanih bakrenih predmeta na okupu. U jednom su slučaju (Brekinjska) ti predmeti svakako bili pohranjeni u neposrednoj blizini same ljevaonice, gdje su bili saljeveni, a i u drugom je to slučaju (Bečmen) veoma vjerojatno. Svi su ostali predmeti bakrenoga doba iz Hrvatske i Slavonije nađeni pojedince na raznim mjestima ili u grobovima.

[1] A rézkor Magyarországban. Budapest 1883. Njemački prijevod pod naslovom: „Die Kupferzeit in Ungarn" u Ungarische Revue. God. IV., str. 297—343 i 386—438.

Prvi od spomenutih skupnih nahođaja bakrenoga oruđa učinio se kod Brekinjske (opć. Gaj, kotar Pakrac). Kada je tamošnji seljak Antun Vrh 7. listopada 1872. orao svoju oranicu na Graovištu, koje leži zapadno od sela, zape oko 9 sati u jutro s plugom za veliku zemljanu posudu, u kojoj je bilo 45—50 komada bakrenih sjekira. Brzo se tu sakupi do 20 seljaka, što su naokolo orali, pa što ne učiniše plug i lemeš, učini objesna ruka neupućena čovjeka, tako da je posuda za čas bila razlupana na male komade. Prekopavajući tom prilikom

Sl. 1. Svedene uske sjekire od bakra. 1. Vukovar (Vuić). 2. Vukovar (Dobra voda). 3. Lukovo. 4. Brekinjska. ½ nar. vel.

blizini nalazišta žutulju zemlju na dvije stope dubljine, nisu mogli ništa više da nađu, a nije bolje sreće bio ni gajski kapelan Petar Pazman, koji je nekoliko dana kasnije prema uputi kopao u blizini mjesta, gdje se je posuda sa sjekirama našla. Jedino je mogao da sakupi nešto crepovlja od posude, koje je zajedno sa dvije od seljaka dobivene sjekire predao vlastelinu daruvarskomu grofu I. Jankoviću, da se otpreme narodnome muzeju u Zagreb. O svojem istraživanju kasnije je kapelan Pazman dva puta pisao muzejskome ravnateljstvu, priloživ drugom

dopisu izvrsnu škicu bliže i daljnje okolice nalazišta od umirovljenoga majora N. Czarrena. [1]

Prvu vijest o tom zanimivom našašću kod Brekinjske, zajedno sa jednom od nađenih sjekira pošalje muzejskom ravnateljstvu Stjepan Vočinić, savjetnik kod hrvatskoga trgovačkoga popečiteljstva u Budimpešti, koji je tada u Pakracu bio. Muzejsko je ravnateljstvo odmah obavijestilo i Vočinića i grofa Jankovića o važnosti nahođaja, koje je bilo prvo iz bakrenoga doba, što se kod nas našlo i zamolilo, da se sve, što se je našlo, pokupi i u muzej pošalje. Premda je bilo prošlo tekar 16 dana, od kako su sjekire izorane, bilo je već prekasno, jer su one, kako je Vočinić 23. listopada brzojavno javljao, bile otpremljene u samoborski majdan, da budu kao stari bakar pretopljene. Na brzojavnu molbu muzejskoga ravnateljstva pobrine se međutim vlasnik toga majdana g. Reisner, te spasi, što se je još spasiti dalo i pokloni narodnome muzeju, gdje se sada nalazi 29 cijelih sjekira (inv. br. 2717—45), jedan iza našašća odsječeni ulomak sa ušicom (inv. br. 2746) i velik komad bakrena materijala nepravilna oblika (inv. br. 2747), što se je rabio za saljevanje tih sjekira [2], dakle od prilike dvije trećine svega, što se je našlo. Znatan dio toga našašća došao je još prije u razne ruke i otišao izvan zemlje, a da se za više komada sada više ni ne zna, kamo su se djele. Jednu je sjekiru ravnatelj pakračke bolnice Dr. Gregorić darovao ljubljanskome muzeju, druga je otpremljena u Gradac [3], dva komada dospješe kao dar kupališnoga liječnika Dra. H. Kerna u madžarski narodni muzej u Budimpešti [4], a jedna dapače u zbirku antropološkoga društva u Parizu.

Sve su ove sjekire (sl. 1. br. 4) sprovidene šupljim valjkastim nastavkom za nasad, s kojega se ponešto oblučno uzdiže lit trouglasta oblika, završujuć gotovo posve ravnom 65 mm dugom oštricom. Cijela duljina sjekira iznosi 173 mm, a gornji promjer rupe na ušicama (29 mm) nešto je veći od doljnjega (27 mm), da se sjekira uzmogne što čvršće na držalu učvrstiti. Sve su sjekire ljevene iz dva kalupa, što se vidi po prilično oštrim bridovima na stražnjoj strani ušica, pa duljinom na gornjoj i doljnjoj strani liti. Da su ljevene a ne kovane, dokazuju osim toga i mjehuri na njihovoj površini, što nastaju u svakoj rastopljenoj kovini. Ove sjekire iz Brekinjske nisu u ostalom nikada mogle biti u porabi, jer su još sve tupe pa nigdje ne pokazuju traga kovanju čekićem, na koji bi se način jedino bile dale naoštriti.

Činjenica, da se na jednom mjestu našlo pedesetak nerabljenih bakrenih sjekira na okupu, a uz nje još i više komada sljevena bakrena materijala, svakako je dostatna, a da se smije ustvrditi, da je tamo negdje u neposrednoj blizini bila i ljevaonica, u kojoj su one saljevene bile. Što se nisu našli

[1] Muz. spisi iz god. 1872.

[2] Ljubić Popis arkeologičkoga odjela nar. muz. I, 1 str. 76, 19. U starijem Ljubićevom Popisu predmeta iz predhistoričke dobe. Zagreb 1876 str. 16 B 3 navodi se 31 sjekira i 3 komada kovine, od koje su saljevene bile. Čini se, da je Ljubić 2 sjekire i jedan ili 2 komada materijala odstupio komu kao duplikat u zamjenu.

[3] Muz. spisi iz god. 1872.

[4] Pulszky n. d. str. 28, ali se tamo krivo navode kao nalazište Varaždinske Toplice i godina 1873. Sr. njemački prevod te radnje u Ungarische Revue 1884 str. 314. Dr. Kern je u ostalom bio kupališni liječnik u Lipiku, pa je lako mogao doći do sjekira iz Brekinjske.

nikakovi kalupi ili druge sprave za ljevanje, ne može te tvrdnje da obori, jer je vjerojatno, da vlasnik ljevaonice svojih kalupa, ako su u opće i bili od pečene zemlje, nije brižno čuvao i spremao, pošto si ih je od ilovače ili pijeska po modelu, u koju je svrhu mogla svaka sjekira da služi, lako mogao napraviti. Takovih kalupa nije se u ostalom našlo ni na drugim mjestima, gdje su, sudeći po nađenim zemljanim posudama za topljenje bakra i zemljanim žlicama za vađenje rastopljene kovine, bezuvjetno ljevaonice postojale, kao n. pr. u Mondseeu u Gornjoj Austriji.[1]

Težina bakrenih sjekira iz Brekinjske iznosi prosječno 931 gr., uvaživ samo 12 komada, na kojima nema kvrgastih izraslina oksida, a koji su između 962 i 900 grama teški. Među ostalima sa spomenutim kvrgama po jedna teži 962, 963 i 964 gr., a samo jedna je dosegla težinu od 1000 gr., dočim su sve ostale laglje od 962 grama. Dva komada, s kojih je netko patinu vatrom skinuo, izgubila su uslijed toga postupanja dosta od svoje prvobitne težine, pa važu samo 894 i 867 gr. Onaj komad saljevena bakrena materijala (sl. 2.), što se iz brekinjskoga nahođaja u narodnom muzeju nalazi, posvema je nepravilna oblika, a težak je sada 1569 gr. I on je iza našašća nešto malo od svoje prvobitne težine izgubio, pošto se je oštrim oruđem po njem udaralo.

Sl. 2. Komad bakrena materijala iz ljevaonice kod Brekinjske. $^1/_2$ nar. vel.

Sjekire iz Brekinjske pokrite su veoma nejednakom zelenkasto smeđom patinom, koja je mjestimice na većim plohama glatka sa samo malo rupica. Mjestimice se je ta patina odlupila, pa se pojavila plavkasto crna površina bakra, mjestimice je poradi mjehurića veoma rupičava, a mjestimice opet izrasle su nepravilne kvrgaste naslage zelenoga i tamnomodroga oksida, koji nagrđuju vanjsko lice tih inače lijepo sačuvanih predmeta.

Od zemljane posude, u kojoj su sjekire bile pohranjene, nalaze se u muzeju samo posve neznatni ulomci, po kojima se ona ne može rekonstruisati. Bila je prosto rukom bez porabe lončarskoga kola građena od ilovače pomiješane sitnim zrncima pijeska. Čini se, da je bila veoma trbušasta, sa povišim vertikalno nastavljenim zjalom. Vanjska i nutarnja površina bila je nekakovom spravom dosta pomno uglađena i nekom crnom, firnisu naličnom bojom nabojadisana.

Drugi skupni nahođaj iz bakrenoga doba učinio se nedavno blizu Bečmena u srijemskoj županiji (općina Surčin, kotar Zemun). Zadnjih dana mjeseca prosinca 1901. izorao je tamo Karl Sorg mlađi, kuće broj 72, na svojoj njivi, koja leži zapadno od sela iduć cestom u Petrovčić, nekoliko komada bakrenih sprava, koje su tamo na hrpi zakopane bile. Njivu, gdje su se našle, ore on običnim plugom do dubljine od 15—16 cm već 18 godina, pa nikada nije ništa našao. Valjda je ovaj put malo dublje zahvatio ili se je zemlja tečajem vremena

[1] Much Die Kupferzeit str. 242.

splavila u niže dijelove njive. Dobivši muzejsko ravnateljstvo posredovanjem Sorgova brata, inžinira u Zagrebu, jedan primjerak nađenih nadžaka na uvid, obrati se na izvrsnoga svoga povjerenika gosp. Antu Poturičića, učitelja u Surčinu sa molbom, da cijelo našašće za muzej nabavi, mjesto potanje pregleda i ako moguće prekopa, ne bi li se još štogod našlo. G. Poturičić prvi dio svoje zadaće izvrši odmah uz najbolji uspjeh, jer je gotovo sve dobio i kupio, što se je našlo. Izvijestio je nadalje, da je Sorg na mjestu, gdje se je ta hrpa bakrena alata našla — a to je mjesto humka, koja se pružila između livade i bare — navodno izorao još tušta kremenja, koje su djeca pogubila, i jedno „koplje", koje da je sluga zametnuo, pa se nije moglo naći. Jedino sa kopanjem bilo je poteškoća, jer je najprije navalilo hrđavo vrijeme, tako da se je već započeti posao morao obustaviti, a poslije nije g. Poturičić nikako mogao da dospije. Stoga ga je zamijenio bečmenski učitelj Drenovčanin, koji je na za kopanje reserviranom dijelu Sorgove njive naišao na nekakovo „smetište", a u njem našao još dva ulomka bakrenih nadžaka i kojekakovih hrbina od posuđa i kremenja. Žalibože nisu se potonje stvari sakupile, nego su se od njih poslali samo neznatni komadići, koji za prosuđivanje značenja toga „smetišta" nisu dostatni. Konačno uspije Sorgu, da još nađe i ono po slugi zametnuto tobožnje koplje, koje nije ništa drugo nego bakreno šilo, a time će valjda biti sve iscrpljeno, što je ovo nalazište bakrenoga doba sadržavalo.

Bečmenski nahođaj, u koliko je dospio u narodni muzej, sastoji od pet čitavih bakrenih nadžaka razne veličine, dva na dvoje slomljena primjerka, dva nepotpuna komada, neznatne krhotine valjda od desetoga primjerka nadžaka jednoga bakrenoga šila. Mjere i težina tih predmeta jesu:

Inv. br. 2758. Nadžak, čitav. Duljina 277 mm. Širina horizontalne oštrice 59 mm, vertikalne 44 mm. Promjer rupe gore 35, dole 34 mm. Težina 1295 gr. (Sl. 3 br. 1.)

„ „ 2759. Nadžak, u staro doba prelomljen na rupi, jedna polovica u novije doba od vatre trpila. Duljina od prilike 248 mm. Šir. hor. oštr. 61 mm, vert. 50 mm. Težina 982 gr.

„ „ 2760. Nadžak, čitav. Duljina 240 mm. Sir. hor. oštr. 54 mm, vert. 38 mm. Promjer rupe gore 35 mm, dole 33 mm. Težina 973 gr.

„ „ 2761. Nadžak, čitav. Duljina 224 mm. Šir. hor. oštr. 50 mm, vert. 39 mm. Promjer rupe gore i dole po 34 mm. Težina 974 gr. (Sl. 3 br. 3.)

„ „ 2762. Nadžak, čitav. Duljina 203 mm. Šir. hor. oštr. 51 mm, vert. 38 mm. Promjer rupe gore 35 mm, dole 34 mm. Težina 807 gr. (Sl. 3 br. 2.)

„ „ 2763. Nadžak, u staro doba neznatno okrhan na gornjem kraju vertikalno položene oštrice. Duljina 200 mm. Šir. hor. oštr. 47 mm. Promjer rupe gore i dole po 31 mm. Težina 695 gr.

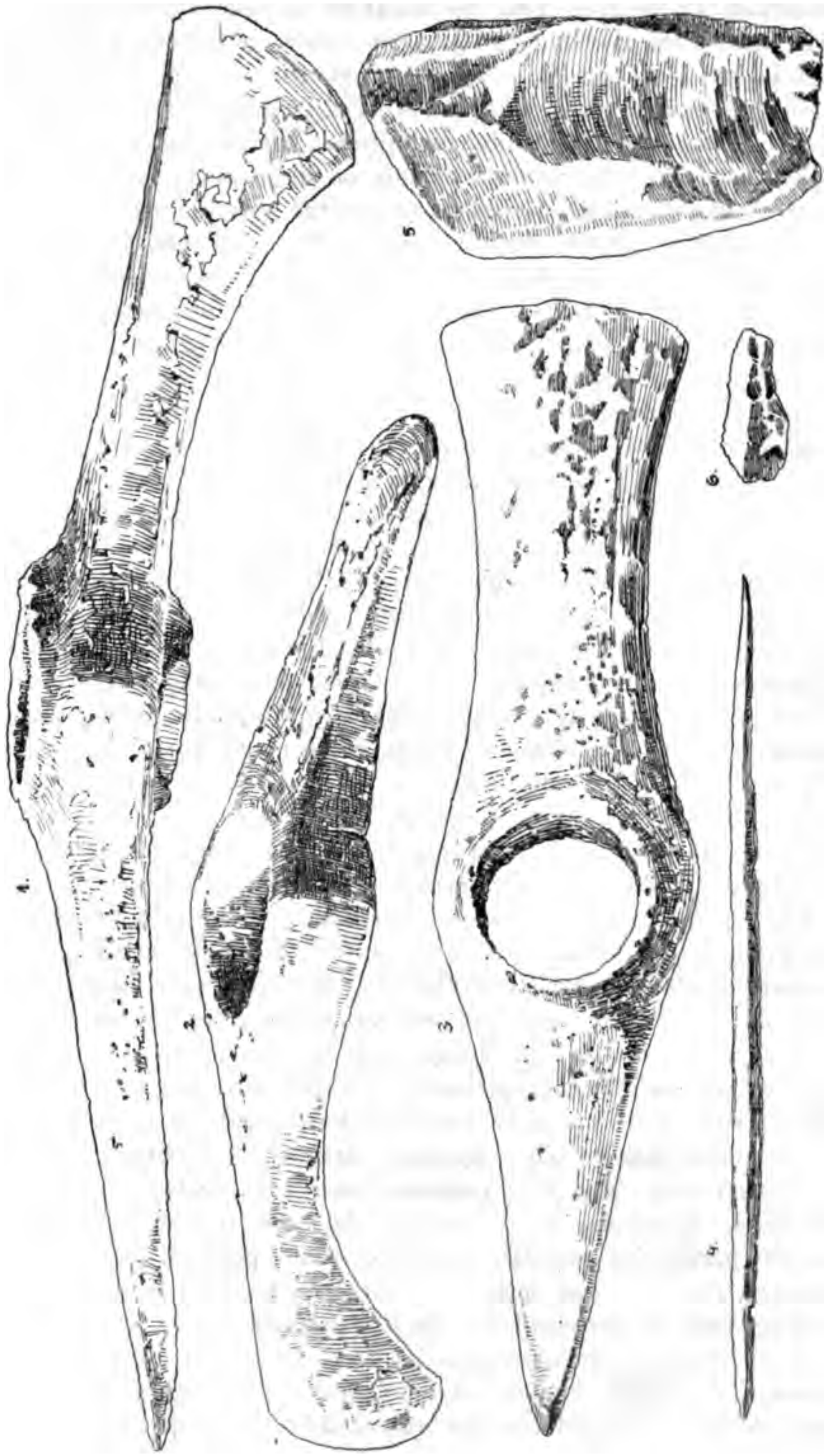
„ „ 2764. Nadžak; manjka doljnja polovina horizontalne liti. [Duljina preostaloga komada 174 mm]. Šir. vert. oštr. 41 mm. Promjer rupe gore i dole po 34 mm. [Težina ulomka 775 gr.].

„ „ 2775. Nadžak, u staro doba slomljen na gornjoj trećini horizontalne liti; ulomci ne pristaju tačno jedan uz drugi. Duljina od prilike 233 mm. Šir. hor. oštr. 52 mm, vert. 43 mm. Promjer rupe gore i dole po 34 mm. Težina 930 gr.

„ „ . . . . Ulomak nadžaka sa horizontalno položenom liti. Duljina od rupe do kraja 92 mm. Šir. hor. oštr. 46 mm. Težina ulomka 266 gr.

„ „ . . . . Krhotina od bakrena nadžaka, teška 11·5 gr.

„ „ . . . . Šilo, na jednom kraju u novije doba porabom jače zašiljeno. Duljina 170 mm, najveća debljina 7 mm. (Sl. 3 br. 4).

Sl. 3. Bakreni i kremeni predmeti iz Bečmena. $^2/_3$ nar. vel.

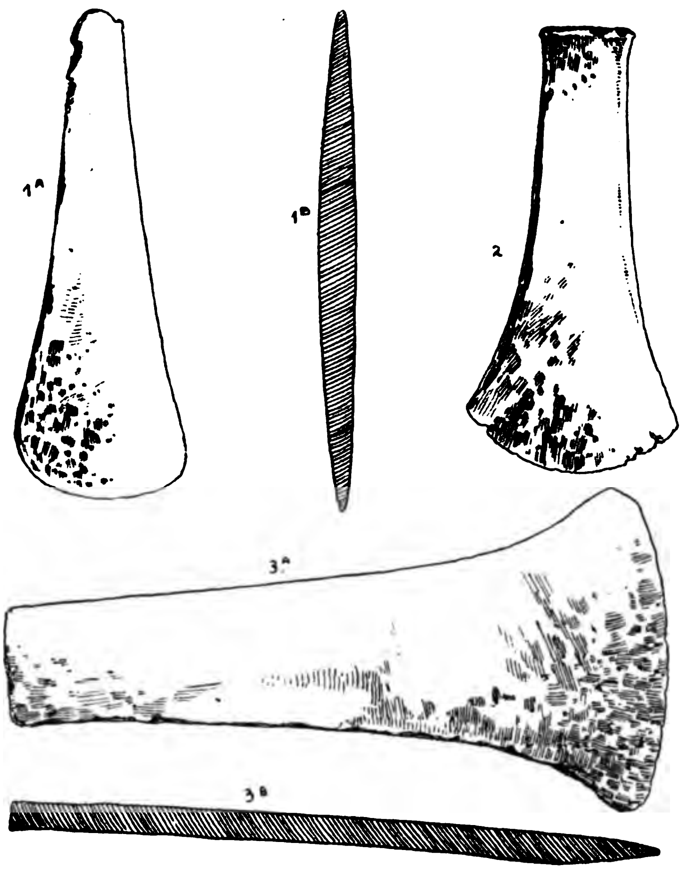
Bečmenski su nadžaci, kako to dokazuje njihova razna veličina i oblik, svaki iz drugoga kalupa ljeveni, a to je tako valjda moralo da bude poradi načina postupanja kod ljevanja. Za svaki se je komad pomoću modela od voska valjda načinio poseban zatvoren kalup od ilovače, iz kojega se je vosak palenjem na slabijoj vatri istopio, a onda ulila rastopljena kovina. Još prije nego što bi se ova mogla sasma skrutiti, razbio se kalup, pa bi se zatim kroz još elastičan i mekan proizvod, koji bi se tim povodom na sredini više ili manje svinuo, okruglom bakrenom šipkom probila rupa za nasad. Da se je zaista tako postupalo, dokazuju uzdignuti rubovi na obije strane oko rupe, a biti će da je taj postupak (probijanje i svijanje) i bio razlog, što su neki od ovih bečmenskih nadžaka na rupi i podalje od nje popucali, a neki se dapače i pokidali. Samo jedan primjerak nema onih uzdignutih rubova oko rupe, ali je na doljnjoj strani do rupe na obije strane u staro doba popucao. Da je kalup za ove nadžake bio zatvoren, sudim iz toga, što nigdje ne opažam traga t. zv. šavu (Gussnat), koji nastaje tamo, gdje se dva kalupa sastaju, niti kovanju čekićem, uslijed čega je taj šav mogao nestati. Ljevanca (Gusszapfen) također nigdje nema, jer se je isti valjda nalazio negdje tamo, gdje se je kasnije rupa probijala, pa je tim povodom nestao. Da se preko ovih nadžaka iza ljevanja nije čekićem prešlo, dokazuje njihova neravna površina, radi koje su — kao i mnogi drugi bakreni predmeti od druguda — sasma nejednakom patinom prevučeni, pokazujući na većem dijelu površine crvenu boju bakra.

Bečmenski nadžaci imaju po dva od prilike jednako velika kraka, koji se od rupe na jednu i na drugu stranu ponešto spuštaju. Na jednoj strani završuju horizontalno položenom oštricom, kojom se je moglo kopati kao s budakom, a na drugoj vertikalno položenom, kojom se je moglo cijepati. Nije baš nevjerojatno, da su se te sprave u svrhu kopanja i cijepanja često zaista i rabile, ali još je vjerojatnije, da su u prvom redu ipak bile ubojno oružje ili poglavarski znak.

Horizontalno položena oštrica manje je zaokružena i kraća od one druge, a jedna i druga je na bečmenskim komadima doduše oštrobrida, ali još tupa. Već to, pa onda prisutnost pokidanih, dakle neuspjelih a nikada nerabljenih primjeraka, opravdava pomisao, da su ti nadžaci na samom mjestu našašća saljeveni, dotično da je na Sorgovoj njivi negda stanovao majstor, koji je tamo imao svoju ljevaonicu. Ovaj bi nahođaj u tom slučaju bio zalihom gotove robe i neuspjelih komada, koji su se imali prvom prilikom opet pretaliti, ali do toga nije došlo, jer je majstor valjda prije umro, ne kazavši nikomu, gdje je svoju zalihu sakrio. Bakar je u ono doba sigurno bio i rijetka i dragocjena kovina, pa je skrivanje poradi opće nesigurnosti, koja je u prethistorijsko doba vladala, svakako bilo posvema opravdano. Vjerojatno je u ostalom, da bi se o pitanju ljevaonice kod Bečmena moglo pozitivnije govoriti, da su se pomno pokupili kulturni ostanci u onom „smetištu", što se je na Sorgovoj njivi našlo; ovako se moramo za sada zadovoljiti samo velikom vjerojatnošću, da je postojala.

Osim bakrenih predmeta izorao je Sorg na svojoj njivi navodno još i mnogo kremenja, od kojega je u narodni muzej dospjela samo jedna 92 ^{mm} duga, 47 ^{mm} široka i 31 ^{mm} debela jedarka (nucleus, sl. 3 br. 5), s koje su se na sve četiri strane otkršili iverci, koji su imali da služe za rezanje, struganje i bušenje i možda kao strjelice. Iz spomenutoga smetišta poslao se je jedan 30 ^{mm} dug iverak od

kremena (sl. 3. br. 6), koji se na oštrim svojim bridovima uslijed dugotrajne porabe svijetli. Jedan odugačak na dvije strane splošten komad obsidijana dokazuje, da se je i taj materijal kod proizvođenja kamenih artefakata rabio, a kako pričaju dva neznatna ulomka pješčenjaka, od kojih je jedan uslijed porabe na jednoj strani uglađen, umjeli su žitelji prethistoričke bečmenske naselbine, da na kamenim pločama tucaju ili žrvnjaju žito. Jedan kvrgast komad od spečene ilovače služio je valjda kao prihvat na većoj zemljanoj posudi. Iz svega se dakle vidi, da su prethistorički ljudi u Bečmenu uz bakrene predmete rabili za neolithičko doba tipične sprave od kamena i pečene zemlje, a da još nisu poznavali bronse.

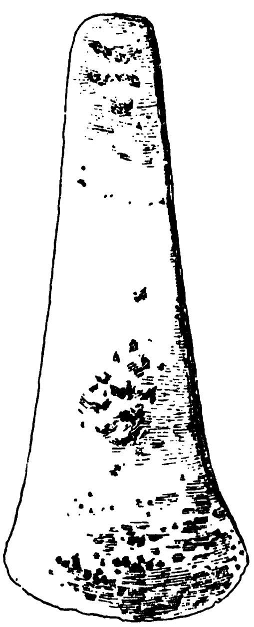

Sl. 4. Bakreni klinovi iz Hrvatske i Slavonije.
1. Mikleuš. 2. Samoborska okolica. 3. Vukovar. ½ nar. vel.

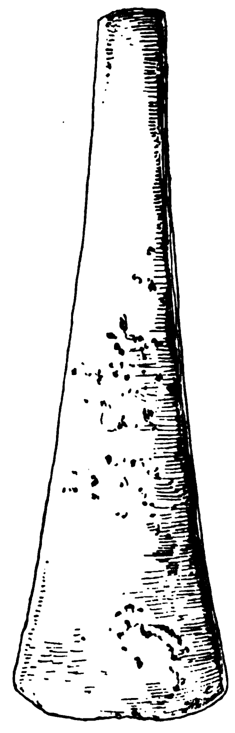
Promotre li se predmeti bakrenoga doba, što su se kod nas bilo pojedince bilo u skupovima našli, sa tipološkoga gledišta, to ne može biti sumnje, da se moraju najstarijima držati oni, koji po svojem obliku sjećaju na odgovarajuće predmete kamenoga doba. Takovim jednostavnim predmetima imamo da smatramo neka ravna dlijeta ili sjekire, na kojima se može jasno raspoznati, da nisu drugo nego reprodukcija kamenih sjekira i dlijeta, što ih se u našim naselbinama neolithičkoga doba veoma mnogo nađe. Najjednostavniji oblik prikazuje jedan trouglast klin (sl. 4. br. 1) iz Mikleuša (općina Nova Bukovica, kotar Slatina), koji je muzeju darovao župnik Jakov Kolarić (inv. br. 2152).[1] Duljina mu iznosi 96 ^{mm}, najveća debljina od 8 ^{mm} nalazi se od prilike u gornjoj trećini, a najširi (33 ^{mm}) je na oblučno iskovanoj oštrici; težina 106 gr.; patina čišćenjem skinuta. Negda je sigurno bio utaknut u držalo od roga ili kosti ili rašljasto rasječeno drvo, da može služiti kao oruđe za cijepanje.

[1] Ljubić Popis str. 59 br. 9.

Sasma srodan typus tih klinova zastupan je jednim primjerkom (sl. 4. br. 3) iz vinograda J. Zimonića u Vukovaru (inv. br. 2750; nabavljen 1902.), koji je 127 mm dug, na oštrici 63 mm širok, a najveću debljinu (9 mm) ima na sredini. Prevučen je nekom crnkasto zelenom patinom, koja se ljuskasto odlupljuje, a težina mu iznosi 257 gr. Slabo svedena oštrica završuje šiljatim krilima i pokazuje tragove porabe. Na glavi je taj klin ravno odsječen, pa se je možda bez držala rabio kao dlijeto. Drugi sličan klin (sl. 4. br. 2) navodno iz samoborske okolice[1], a dar g. Reisnera, za onda vlasnika samoborskoga majdana (inv. br. 2112), mnogo je manji (86 mm dug, 41 mm šir. na oštrici, najveća debljina 9 mm, težina 126 gr., patina djelomice skinuta). Oštrica mu je mnogo jače zaobljena, a na rubovima liti opažaju se uslijed kovanja neznatno uzvinuti bridovi, kojima je mogla biti svrha, da se sjekira ili klin uzmogne u rašljasto procijepanom kvrgastom držalu bolje učvrstiti. Ravno odsječena glava u novije je doba udarcima čekića nešto razbijena, ali je moguće, da se je komad već i u staro doba bez držala rabio kao dlijeto i nešto na glavi razbio. — Vukovarskomu klinu posvema odgovaraju tri bakrena klina (sl. 5., inv. br. 2753—2755), koji su — možda uz više drugih — nađeni kod Boljuna u Istri[2], a narodnome muzeju prirasli kao dar Mate Mandića u Kastvu. Jedina je razlika u tom, što su boljunski klinovi znatno veći (duljina 160 mm, širina oštrice kod dva 69 mm a kod trećega 63 mm, najveća duljina 10 mm) i što im je oštrica bolje zaobljena. Patina je čišćenjem skinuta, a raspoznaju se tragovi kovanja, za koje ne mogu reći, da li su iz staroga ili novijega vremena. Težina iznosi 401 gr. (slomljen i u novo vrijeme slotan komad), 397 i 488 gr.

Sl. 5. Bakren klin iz Boljuna u Istri. ½ nar. vel.

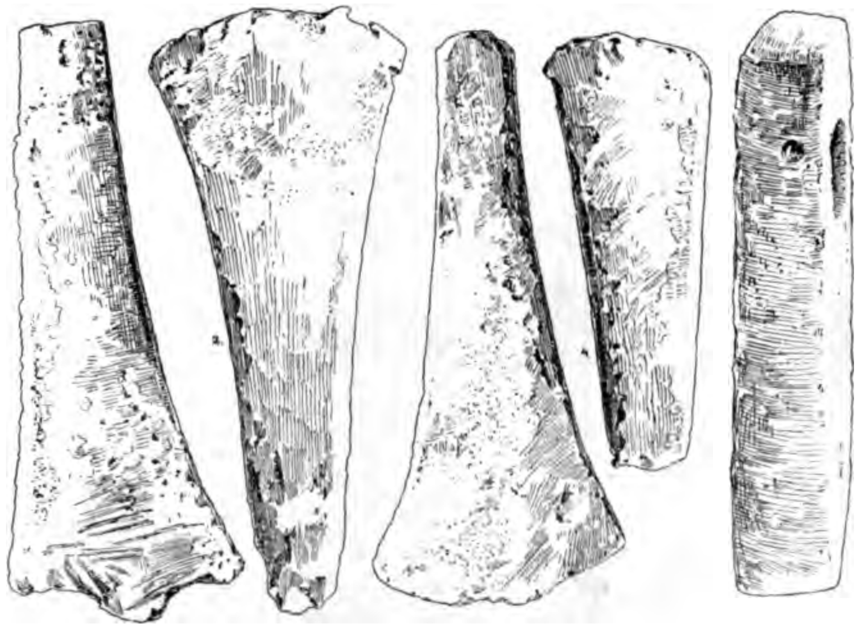
Sl. 6. Bakren klin iz Grabovca u Dalmaciji. ½ n. v.

U Dalmaciji našla su se dva bakrena klina. Jedan u prirodoslovnom dvorskom muzeju u Beču (inv. br. 34360), nađen u Vinjanima (kot. Imoski) dosta naliči našemu vukovarskomu primjerku, od kojega je nešto manji. Drugi u spljetskom muzeju (inv. br. N 148) potječe iz Grabovca u Imoskom kotaru (sl. 6.).[3]

[1] Ljubić Popis str. 60 br. 23.
[2] Ljubić Popis str. 104 br. 1.
[3] Bull. dalm. XXI 1898 str. 15.

Kako na njem nema patine, moglo bi biti, da je na svojoj površini mnogo izgubio. Klin je plosnat, na obije strane zaoštren i veoma tanak (D. 140 mm, šir. na doljnjoj oštrici 41 mm a na gornjoj 13 mm, najveća debljina 4·5 mm; težina 137 mm).

Zagrebački narodni muzej posjeduje još i četiri bakrena klina (sl. 7. br. 1—4), koji su opisanim boljunskima veoma slični, a koji navodno potječu iz Orašja na Savi u Bosni, dakle sa međe Slavonije (inv. br. 1958—1961)[1]. Dva su komada veoma debela (19 i 20 mm), a dva poput boljunskih više plosnata i tanja (11 mm). U staro su se doba rabila, pa je jedan od debljih komada sigurno uslijed porabe znatno od svoje prvobitne duljine izgubio. Pokriva ih tamno zelena patina, koja se izmjenjuje sa svijetlijom naslagom neravnoga oksida, ali se je mjestimice mnogo toga odlupilo, pa proviruje čisti bakar.

Sl. 7. Bakrene sprave iz Orašja u Bosni. $^1/_2$ nar. vel.

Inv. br. 1958. Dulj. 150 mm, šir. na oštrici 66 mm, najveća debljina 19 mm, težina 634 gr.
„ „ 1959. Dulj. 115 mm, šir. na oštrici 45 mm, najveća deblj. 20 mm, težina 466 gr.; na oštrici porabom istrošen i iskivan.
„ „ 1960. Dulj. 159 mm, šir. na oštrici 66 mm, najveća deblj. 11 mm, težina 411 gr.
„ „ 1961. Dulj. 158 mm, šir. na oštrici 62 mm, najveća deblj. 11 mm, težina 420 gr.; na oštrici u novo doba oštećen.

Ove je klinove zajedno sa jednom bakrenom sjekirom i nekoliko bronsanih predmeta narodnome muzeju darovao moj pokojni prijatelj sudbeni pristav Šandor Oršolić, a Ljubić[2] je sve to objelodanio kao da potječe iz jedne mogile kod Orašja blizu Toliše napram Županje, sa obligatnim kod njega pogreškama u pisanju imena, čemu nije ni ime sama darovatelja moglo da izbjegne. Već je Tru-

[1] Ljubić Popis str. 96 br. 1—4.
[2] Ljubić Popis str. 96 IVa br. 1—15.

helka[1] opazio, da se ti bakreni predmeti nisu mogli naći zajedno sa ono 10 bronsanih, koje on meće u bronsano doba, a da se sigurno nisu našli u mogili, dakle u grobu. Na ovo sasma objektivno i u bitnosti posve ispravno razlaganje Ljubić je kao obično, kada mu se prigovaralo, veoma papreno odgovorio[2], ali nije nikoga osvjedočio, da je imao pravo. Meni bi se činilo, da bi ono pet bakrenih sprava moglo biti dio zalihe jedne ljevaonice bakrenoga doba, a nikako se nisu mogle naći zajedno sa navedenim bronsanim predmetima, od kojih je samo jedan srp iz bronsanoga doba, dočim su svi ostali još znatno mlađi, pa spadaju u prvo željezno (halštatsko) doba. Ne držim dapače ni za posve sigurno, da su svi ti predmeti u Orašju nađeni, nego bi prije rekao, da ih je moj prijatelj Oršolić dobio od kojega Franjevca u samostanu Toliši u blizini Orašja, da ih narodnome muzeju u Zagrebu preda, a da ih je taj Franjevac tečajem vremena na raznim mjestima po Bosni skupio bio.

Sl. 8. Bakrena dlijeta iz Surčina. ½ nar. vel.

Onim tanjim klinovima iz Orašja i Boljuna posvema naliče tri klina u srpskom narodnom muzeju u Beogradu, koji su se našli na ušću Kolubare u Savu[3], dakle i opet na međi Slavonije.

Posvema oblik dlijeta sa konveksnoravnim prijerezom imaju dvije duge a uske sprave (sl. 8.) iz Surčina (kotar Zemun), gdje su prigodom rigolovanja nađene u kućnom vrtu Pavla Milutinovića k. br. 70 (inv. br. 2772 i 2773, nabavljene 1902.). Duljina ovih tankom zelenom patinom prevučenih predmeta iznosi 147 odnosno 133 ^{mm}, najveća širina na slabo svedenoj oštrici, koja je uslijed kovanja na doljnjoj strani postala nešto konkavna, 44 odnosno 31 ^{mm}, najveća debljina 9 i 8 ^{mm}, težina 271 i 147 gr. Kod većega komada vidi se, da je u staro doba uslijed udaraca čekićem na glavi malo popucao i sabijen, pa da se je na doljnjoj trećini ponešto savio.

Ovim surčinskim dlijetima posvema odgovara jedno iz tešanjskoga kotara u Bosni[4], sada u sarajevskom muzeju, samo što je nešto veće (180 ^{mm}) i mnogo teže (800 gr.).

Bakreni klinovi, koje W. Osborne[5] u svojoj radnji o sjekiri u prethisto-

[1] Bos. Glasnik IV 1892 str. 81. = Wiss. Mitth. I str. 315.
[2] Viestnik XIV str. 85.
[3] Valtrović u Starinaru VII str. 69.
[4] Truhelka Glasnik IV. str. 80. = Wiss. Mitth. I str. 315
[5] Das Beil und seine typischen Formen in vorhistorischer Zeit. Ein Beitrag zur Geschichte des Beiles. Dresden 1887.

rijsko doba nazivlje imenom plosnatih celtova (Flachcelte), imali su tu prednost, da su bili teži od kamenih, pa stoga za porabu prikladniji pa što su se laglje i brže dali napraviti i popraviti, kada bi se uslijed porabe pokvarili. Ali kako je bakar dosta mekana kovina, to bi se svaki čas slučilo, da bi se oruđe svinulo i izvitlavilo. Da se tomu po mogućnosti doskoči, pokušali su si pomoći na taj način, da bi predmete prema sredini deblje saljevali i da bi klinove i nalike sprave većim ili manjim uzvinutim bridovima na rubovima iskivanjem pojačali. Nešto sličnoga se opaža već na opisanom dlijetu iz samoborske okolice, ali su onakovi

Sl. 9. Bakrene plosnate sjekire iz Hrvatske i Slavonije.
1. Sotin. 2. Orolik. 3. Hrvatska. 4. Bobota. 5. Kutjevo, Brdo. 6. Kutjevo. Mihalje. $^1/_1$ nar. vel.

porubi i na bakrenim spravama znali biti tako veliki, da se onda dotični bakreni klinovi u ničem osim po kovini ne razlikuju od t. zv. letvičavih keltova (Leistencelte, Palstäbe) bronsanoga doba. Za sada narodni muzej u Zagrebu još ne posjeduje nijedne takove sjekirice bakrenoga doba, a nije ni drugdje nijedan primjerak poznat, koji bi iz hrvatskih zemalja ili Srbije potjecao. Kako ih se je

međutim dosta našlo u susjednoj Madžarskoj [1], koja ima s našim krajevima posve analognu kulturu bakrenoga doba, to je jako vjerojatno, da će se takove sjekirice još i kod nas pojaviti.

Veoma jednostavan oblik bakrene sjekire, dlijeta ili glodala je plosnata četverouglasta sjekira, koja se kao što i klin kamenoga doba može smatrati samo sploštenim oblikom kamene sjekire. Ove po bakreno doba karakteristične, često puta veoma tanke sprave mogu se odmah po svojem obliku prepoznati, a da im se kovina pobliže ne istraži, jer takovih sjekira u bronsano doba više nema. Po obliku mnogi komadi sjećaju na željezo od blanje, ali poradi iskivanjem redovito dosta jako zaobljene oštrice ne čini mi se vjerojatno, da su za što drugo služile nego kao sjekire i možda kao bojno oružje. U tu su svrhu naravno morale biti utaknute u prikladno procijepljeno držalo. Kao što u opće i sve druge bakrene sprave, nisu ni ove plosnate sjekire nikada kakovim ornamentom urešene, prama sredini su redovito nešto napupčane, a najveća im se debljina nalazi blizu oštrice I kod njih se opaža razan postupak kod izvođenja posla. Na najvećem primjerku narodnoga muzeja u Zagrebu (sl. 9. br. 1), koji je nađen u Sotinu (kotar Vukovar; inv. br. 2142, nabavljen 1894.; duljina 125 ^{mm}, širina napred 73 ^{mm} a ostrag 63 ^{mm}, težina 527 gr.; bez patine), zaobljena oštrica je samo na jednoj strani koso iskovana, dočim na drugoj strani leži u istoj ravnoj plohi sa tijelom sjekire. Kod druga dva primjerka oštrica je simetrijski s jedne i druge strane iskivanjem svedena, završujuć na krajevima zašiljenim krilima. Oveći komad (sl. 9. br. 2, inv. br. 2115; 99 ^{mm} dug, šir. na oštrici 50 ^{mm} a na glavi 38 ^{mm}, najveća debljina 9 ^{mm}, težina 262 gr.; pokriven neravnom zelenom i modrom patinom) nađen je blizu Orolika (opć. Slakovci, kot. Vinkovci), kada se je gradila željeznica, a dospjeo je u muzej kao dar s mojom zbirkom. Za manji komad (sl. 9. br. 3, inv. br. 2067; dulj. 58 ^{mm}, šir. 41 i 28 ^{mm}, debljina 6 ^{mm}, težina 87 gr.; crna patina) samo se znade, da je negdje iz Hrvatske i da je muzeju prirasao sa zbirkom Ivana Kukuljevića. Jedan četvrti komad (sl. 9. br. 4) posvema je tanak, pa ne mogu vjerovati, da se je takovim oruđem moglo mnogo uraditi, a da se ne bi odmah svinulo. Nađen je prigodom kopanja maloga prekopa zapadno od Bobote (kot. Vukovar) u profilu 9·475 od ušća kanala, a darovao ga je g. Hugo Stubenvoll, inžinir u Vukovaru (inv. br. 2757; duljina 76 ^{mm}, šir. 37 i 35 ^{mm}, debljina jedva 2 ^{mm}, težina 58 gr.; zelena i modra patina). — Valjda će ovamo spadati i jedna dugoljasta bakrena ploča (sl. 9. br. 5) iz vlastelinskoga vinograda na Brdu kod Kutjeva, darovana od g. Milana Turkovića (inv. br. 2141, priraslo god. 1898.; d. 93 ^{mm}, š. 46 i 35 ^{mm}, deb. 6 ^{mm}, težina 181 gr.), ali joj je hrđa površinu tako duboko izjela, da se je posvema izobličila. Nasuprot malena jedna bakrena pločica (sl. 9. br. 6) iz Mihalja kod Kutjeva (inv. br. 2164, g. 1897. darovana od g. Milana Turkovića; d. 67 ^{mm}, š. 29 ^{mm}, deb. 2 ^{mm}, tež. 39 gr.; crna patina), ako valjda i spada u bakreno doba, nikako se ne može računati među ove plosnate sjekire.

Osim ovih pet komada narodnoga muzeja u Zagrebu biti će negdje iz Hrvatske i Slavonije i jedna ravna sjekira — navodno iz Zagreba —, koja se

[1] I u nar. muzeju u Zagrebu ima jedan bakren primjerak iz Sćavnice u sjevernoj Madžarskoj.

nalazi u muzeju za ethnologiju u Berlinu [1], a našlo se je oruđa toga oblika i u susjednim zemljama. Iz Bosne znade se za jedan primjerak sa orahovačkoga polja blizu rijeke Bosne kod Nemile (kot. Zenica) [2], a i u Srbiji se je jedan našao u beogradskom gradu [3]. Iz Dalmacije spominje Much [4] jedan komad iz Gornjega Muća u zagrebačkom muzeju, ali se taj tamo ne nalazi, a po Ljubićevom opisu [5] biti će to prije kakov kalup, nego li plosnata sjekira. Spljetski muzej posjeduje jedini za sada iz Dalmacije poznat primjerak tih plosnatih bakrenih sjekira, koji se našao blizu Muća (inv. br. 1315; d. 98 mm, šir. napred 64 mm a ostrag 47 mm, najveća debljina 8·5 mm; neravna svjetlozelena patina; na jednoj strani dvije u novije doba načinjene rupe, koje su voskom ispunjene). [6] Jednu takovu bakrenu sjekiru iz Prestranka u Kranjskoj [7] posjeduje zagrebački muzej (inv. br. 2752; darovao Adolf Vuković, ravnatelj brzojavnoga ureda u Zagrebu, a nađen g. 1856; dulj. 72 mm, šir. 47 i 42 mm, težina 122 gr.; mjestimice deblja patina, ali većinom od hrđe duboko izgrižena), koja po obliku i po načinu oštrenja posvema odgovara gore opisanomu sotinskomu komadu, samo što je od njega mnogo manja.

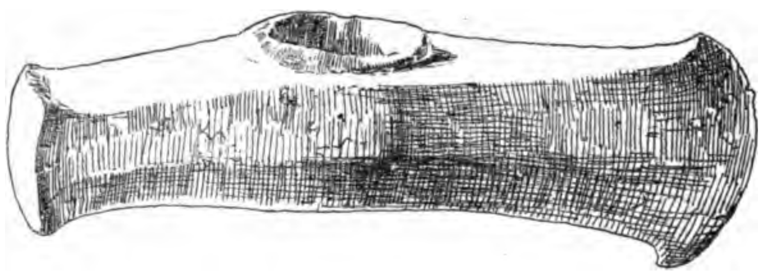
Kako se je u bakreno doba oponašalo vitkije rađene neprobušene sjekire i dlijeta, pa iz njihova oblika onda izvelo još i nove ukusne i praktične oblike, isto se je tako učinilo i sa onim masivnim probušenim čekićima neolithičkoga doba, koji su na jednu stranu tupi, a na drugu dulju poput sjekire naoštreni. Da zaoštreni kameni čekići nisu mogli služiti u svrhu cijepanja u svagdanjem domaćem poslu nego valjda kao bojno oružje ili poglavarski znak, biti će onomu, koji ih je vidio, prilično vjerojatno, a čini mi se jako vjerojatnim, da su i bakrene reprodukcije tih sprava, ako i jesu za cijepanje nešto podesnije, jednako rabile. Od tih masivnih sjekira, koje Osborne nazivlje ravnim uskim sjekirama (gerade Schmaläxte), iz Hrvatske i Slavonije u narodnom muzeju nema nijednoga primjerka osim neznatnoga ulomka sa oštricom iz jednoga groba kod Novoga Vukovara, o kojem će biti kašnje govora. Ali zato ima takovih sjekira iz susjednih zemalja. Jedan primjerak [8] u narodnom muzeju u Zagrebu nađen je navodno u Orašju u Bosni odmah s onu stranu Save blizu Županje u srijemskoj županiji i to u društvu sa još četiri bakrena klina. Ta sjekira (sl. 7. br. 5, inv. br. 1962; dulj. 149 mm, najveća širina neposredno ispred rupe 35 mm, visina 29 mm, težina 807 gr.) ima posve blizu ravno odsječene glave rupu ovalnoga oblika, koja je na ovom komadu odmah pri ljevanju tako napravljena, da se je u kalup umetnuo odgovarajući čep od ilovače. Izvana se je sjekiru pokušalo s jedne i druge strane okomito na rupu probušiti, možda u tu svrhu, da ju se uzmogne na držalu što sigurnije učvrstiti. Kovanjem sabila joj se sva četiri brida, a poradi toga izgledaju plohe u produljenju rupe nekako kao uleknute. Crna patina mjestimice se ljuskasto odlupljuje, a mjestimice je opet hrđa većim ili manjim rupama prodrla u tvar predmeta. Na oštrici je naša sjekira pokositrena, što se je moglo dogoditi

[1] Much n. d. str. 58.
[2] Dragičević u Glasniku IX 1897 str. 481 = Wiss. Mitth. VI str. 525.
[3] Valtrović u Starinaru VII str. 69.
[4] N. d. str. 46.
[5] Ljubić Popis str. 96 br. 34.
[6] Bull. dalm. XXI 1898 str. 13, sa slikom.
[7] Ljubić Popis str. 104 br. 2.
[8] Ljubić Popis str. 96 br. 5.

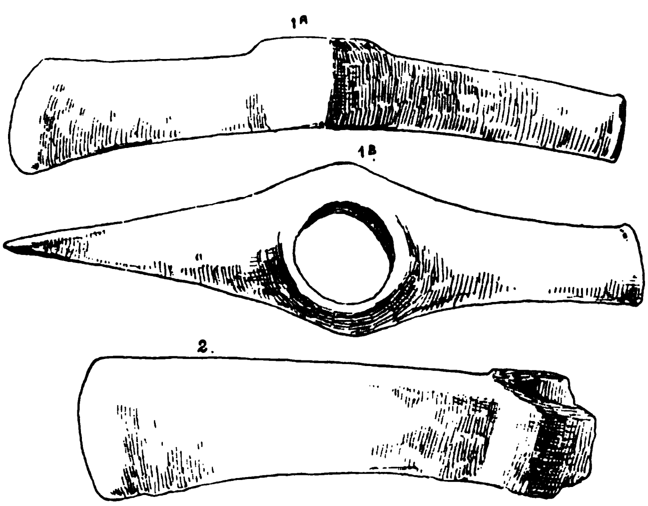
samo iza njena našašća, pa mi je vjerojatno, da je služila kao sprava kod lotovanja, a na to me još napućuje, što se na površini jasno raspoznaje, da je komad više puta u jakoj vatri bio.

Bosna je dala još i više takovih sjekira. Sarajevski muzej posjeduje jedan primjerak iz Laktaša (kotar Banjaluka)[1] i dva iz okolice Travnika[2]. Od komada iz Orašja ti se nešto veći primjerci razlikuju, što im je čekiću naliki nastavak iza rupe nešto uvučen i znatno dulji.

Ponešto drugoga oblika je masivna jedna sjekira iz Dalmacije (sl. 10.) u narodnom muzeju u Zagrebu (inv. br. 1997; dulj. 140 ^{mm}, najveća širina na rupi 50 ^{mm}, visina tijela kod rupe 24 ^{mm}, visina oštrice 44 ^{mm}, promjer rupe 24 ^{mm}, težina 870 gr.; nejednaka zelena patina). Njezina provenijencija nije tačno poznata. Ljubić[3] ju je kupio u Šibeniku zajedno sa 12 bronsanih sjekira sa krilima i jednom velikom probušenom sjekirom osobita oblika, a reklo mu se, da su sve iz skupnoga našašća sa blizine tromeđe kod Spiča u Dalmaciji. Ako je to istina, to je onda ova bakrena sjekira mogla još i u prvo vrijeme bronsanoga doba biti u porabi. Sličnoga je oblika druga jedna bakrena sjekira iz Gorice u kotaru Ljubuškome u Hercegovini, koja je u prirodoslovnom dvorskom muzeju u Beču (inv. br. 17601)[4].

Sl. 10. Sjekira iz Dalmacije, $^2/_3$ nar. vel.

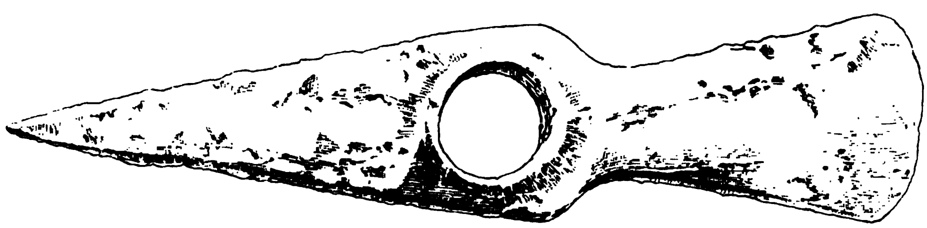
Sl. 11. Bakreni nadžaci iz Srijema. 1. Deč. 2. Vinkovci (?). $^2/_3$ nar. vel.

Produljenjem glave probušene sjekire dobila se sprava veoma ukusna oblika, nadžak, koji je u prvom redu služio kao bojno oružje, a sigurno i kao poglavarski znak. Tih nadžaka bilo je u bakreno doba više vrsta. Katkada je stražnji dio završavao tupim nastavkom kao čekić, ali se

[1] Fiala u Glasniku VI 1894 str. 328 = Wiss. Mitth. IV str. 180.
[2] Fiala Glasnik VIII 1896 str. 346 = Wiss. Mitth. VI str. 147.
[3] Popis str. 95 br. 21.
[4] Much n. d. str. 46.

je uz vertikalno položenu sjekirinu oštricu na jednoj strani na drugoj nalazila druga horizontalno postavljena, ili su i obije oštrice bile horizontalno smještene kao u budaka. Oblik nadžaka sa dvije vertikalne oštrice (bipennis) nije u bakreno doba niti iz naših niti iz madžarskih nahođaja poznat [1]. Nadžaci navedenih oblika karakteristične su sprave bakrenoga doba; u kameno ih doba nije bilo, jer je bilo teško takovo oruđe od kamena izraditi, a nije ga se pravilo niti u bronsano doba.

Bakreni nadžak sa sjekirom i čekićem veoma je rijetko oruđe. U narodnom muzeju u Zagrebu nalazi se samo jedan primjerak (sl. 11. br. 1), koji je g. 1899. prigodom cestogradnje nađen blizu Deča (kot. Zemun), a darovala ga građevna uprava u Staroj Pazovi (inv. br. 2126, prirasao g. 1900; dulj. 123 mm, najveća šir. 34 mm, šir. oštrice 24 mm, promjer čekića 17 mm, promjer rupe 20 mm, težina 255 gr.; lijepa zelena patina, koja se na krajevima oČešala). Kod ovoga ponešto svedena nadžaka glava okrugla prereza nešto je kraća od nastavka sa sjekirom. Najširi je spram sredine, gdje se je oko rupe za nasad nalazio još i gužvasti nastavak za pojačanje, da se sprava kod porabe tako lako ne polomi. Tragovi porabe na jednoj i drugoj strani jasno se raspoznaju. Kao oružje lijepi taj predmet valjda nije služio, jer je i premalen i prelagan, a da bi se s njime moglo

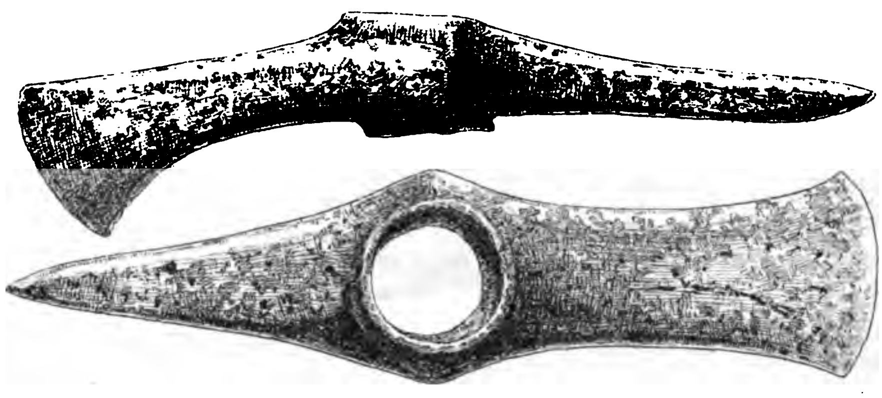
Sl. 12. Bakren nadžak iz Klakarja. $^1/_2$ nar. vel.

kakov znatniji uspjeh polučiti; prije će biti, da je to bio poglavarski nadžak. Nije mnogo veći bio bakren nadžak iz Vrličke okolice u Dalmaciji, od kojega se prednja 89 mm duga polovica čuva u kninskom muzeju. Predmet, kojemu se prednji kraj ponešto izvinuo, izgubio je svoju patinu. Kako mu je izgledao stražnji dio, ne može se sigurno kazati.

Sigurno su bili ubojno oružje nadžaci sa vertikalno i horizontalno položenim oštricama, koje sam spomenuo opisujući skupno našašće u Bečmenu. To je jedna od najobičnijih sprava bakrenoga doba. Osim ovih 9 ili 10 bečmenskih primjeraka posjeduje narodni muzej iz Hrvatske i Slavonije još dva cijela komada i dvije polovice. Jedan je komad (sl. 12.) nađen na savskoj obali u Klakarju (opć. Trnjani, kod. Brod na Savi), a kupljen od Jove Paunovića u Brodu (inv. br. 1081). Duljina ovoga nejednakom zelenom patinom prevučena nadžaka iznosi 240 mm, a najširi (55 mm) je ne kao obično spram sredine rupe, gdje se je najlaglje mogao prelomiti, nego odmah iza rupe. Taj prednji komad dosta sjeća na običnu ma-

[1] Ovakovih se je sjekira našlo više primjeraka u Njemačkoj i jedan u Bielskom jezeru u Švicarskoj.

sivnu sjekiru sa čekićem, na koju je nastavljen znatno kraći budak sa 55 ^{mm} širokom slabo zaobljenom oštricom. Sjekirina oštrica samo je 28 ^{mm} široka, a težina cijeloga nadžaka iznosi 953 gr. — Mnogo više od ovoga naliči bečmenskim nadžacima jedan, koji je muzej godine 1892. dobio kao dar iza pokojnoga vjećnika banskoga stola Ljudevita Ivkanca (inv. br. 1982; dulj. 264 ^{mm}, šir. na rupi 54 ^{mm}, promjer rupe gore 36 ^{mm} a dole 32 ^{mm}, šir. oštrice sjekire 52 ^{mm} a budaka 60 ^{mm}, težina 1094 gr., neravna zelena patina). Zbirka Ivkančeva većinom sastoji od sisačkih rimskih starina, ali je on imao i prethistorijskih starina iz varaždinske okolice, gdje je dulje vremena služio. Komad ima veoma sveden oblik, a na oštricama je u novije doba oštećen. Od spomenutih polovica, koje su obije na rupi prelomljene, a imaju samo stranu sa sjekirom, jedna (inv. br. 2065), na kojoj je zabilježeno ime darovatelja Ant. Bogetića, sada župnika u Čereviću, biti će po svoj prilici iz srijemske županije (dulj. 103 ^{mm}, šir. oštrice 27 ^{mm}). Druga (sl. 11. br. 2) kupljena je g. 1901. u Vinkovcima (inv. br. 2756, dulj. 100 ^{mm}, šir. oštrice 28 ^{mm}). Stražnji su joj okrajci nešto sabijeni, pa se je na taj način pokidani taj nadžak ipak nasadio na držalo. Da li se to učinilo u staro doba ili si je kakov

Sl. 13. Bakren nadžak iz Bosanskoga Svilaja ½ nar. vel.

seoski pastir prastarim predmetom htio da nacifra pastirski štap, mislim da se ne će tako lako moći ustanoviti. — Spominjem konačno još jedan nadžak iz srijemske županije, koji doduše nisam sâm vidio, ali za koji sam iz vjerodostojna izvora doznao, da ga je jedan židov iz južne Madžarske u jesen 1901. kupio u Svilošu (opć. Susek, kot. Ilok) i proneo kroz selo Banoštor.

Iz Dalmacije mi nije još nijedno nalazište bakrenih nadžaka poznato. U zbirci g. Duje Save u Spljetu se nalaze tri primjerka, kojima se ne zna za provenijenciju, ali je veoma vjerojatno, da su iz spljetske okolice, možda sa otoka Brača. Dva su nešto odeblja oblika, pa je naročito krak sa sjekirom razmjerno veoma kratak, na jednom je taj krak na kraju tako razbijen, da izgleda kao čekić [1].

Iz Bosne za sada su samo dva bakrena nadžaka poznata: jedan nepotpuni iz tešanjskoga kotara u sarajevskom muzeju [2] i jedan potpuni (sl. 13.) iz

[1] Bull. dalm. XXI 1898 tab. VIII br. 19, 20 i 22, duljina 21, 15 i 13 cm.

[2] Truhelka Glasnik IV 1892 str. 80 = Wiss. Mitth. I str. 315.

Bosanskoga Svilaja na Savi, gdje je g. 1900 navodno pri kopanju jednoga zdenca nađen. Sada se nalazi u narodnom muzeju u Zagrebu (inv. br. 1980; dulj. 127 ^{mm}, najveća širina 54 ^{mm}, šir. oštrice sjekire 44 ^{mm} a budaka 51 ^{mm}, promjer rupe gore 35 ^{mm}, dole 32 ^{mm}, tež. 1003 gr.; patina vatrom uništena). — Jedna polovica takova nadžaka našla se i na sjeveroistočnoj obali Skadarskoga jezera na ravnici Tusi u Albaniji [1].

Veći broj takovih nadžaka našao se u Srbiji. Beogradski narodni muzej posjeduje svega 26 komada i to dva komada iz Valakonje (okr. crnorečki), po jedan iz Ripnja i Bora (okr. crnorečki), iz nepoznatih mjesta u crnorečkom i krajinskom okrugu i devet, od kojih provenijencija nije pobliže poznata [2], jedan valjda iz Brestovca nalazi se u fizikalnom kabinetu gimnazije u Negotinu, a jedan iz Slatine kod Rgotine (blizu Zaječara) u prirodoslovnom dvorskom muzeju u Beču [3]. Jedan malen nadžak (dulj. 18 cm) beogradskoga muzeja našao se je g. 1901. u nekim zidinama kod grada Golupca na Dunavu, a u jednoj njivi u selu Štitarima (srez. mačvanski, okr. podrinski) našlo se g. 1902. jedanaest većih primjeraka takovih nadžaka, od kojih je 9 dospjelo u beogradski muzej, a dva posjeduje g. Steva Gjurčić, urednik „Beogradskih novina“. [4] U Jelašnici (okr. Niš) našao se jedan nadžak beogradskoga muzeja, na kojem su obije oštrice horizontalno položene [5].

S ovim bakrenim nadžacima srodna je jedna vrsta, koja se odlikuje svojom ogromnošću, kako je nema nijedno drugo oruđe bakrenoga doba. Moglo bi se pomišljati, da je to bilo rudarsko oruđe, ali protiv toga govori, što se još nijedan komad nije našao u starom kojem rudniku. Narodni muzej u Zagrebu posjeduje samo jedan lijep primjerak toga oruđa (sl. 14.), koji se našao u Rumi (inv. br. 1983, kupljen g. 1896.; dulj. 346 ^{mm}, najveća širina 68 ^{mm}, promjer rupe 38 ^{mm}, težina 2910 gr.; neravna zelena patina). Ispred rupe je 225 ^{mm} duga sjekira, kojoj su bridovi čekićem sabijeni, a kojoj je 59 ^{mm} visoka oštrica ponešto zaobljena. Ostrag se nastavlja 87 ^{mm} dug splošten čekić sa 68 ^{mm} dugom i 12 ^{mm} debelom, nešto zaobljenom glavom. Jedan prednji ulomak takova ogromnoga nadžaka, koji je samo još iz madžarskih nahođaja u više primjeraka

Sl. 14. Ogroman bakren nadžak iz Rume. 1/2 nar. vel.

[1] Ippen Glasnik XIII 1901 str. 118.
[2] Valtrović Starinar VII str. 70–72.
[3] Much n. d. str. 59. Inv. br. 28609.
[4] Iz lista g. prof. M. Valtrovića u Beogradu.
[5] Valtrović Starinar VII str. 69.

poznat, nalazi se i u beogradskom muzeju, a našao se u Osniću (crnorečki okrug)[1].

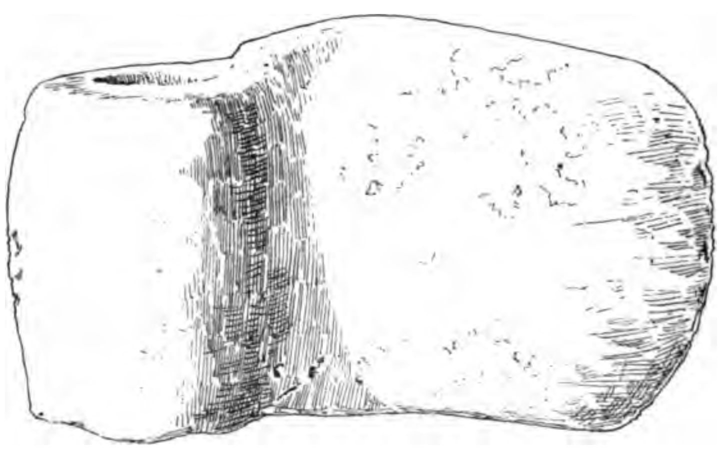
Kao što plosnata sjekira i nadžak bakrenoga doba nemaju nikakovih analogija sa oruđem bronsanoga doba, tako ih ni nema jedna vrsta bakrenih sjekira, koja ima na glavi prošupljen valjkast nastavak za nasađivanje na držalo. Neka se srodnost sa potonjima opaža na željeznim sjekirama kasnijega rimskoga vremena i doba seobe naroda, ali to oruđe sigurno ne stoji u nikakvoj svezi sa sjekirama bakrenoga doba, nego se može protumačiti samostalnim razvijanjem postojećih oblika.

U Hrvatskoj i Slavoniji nađene bakrene sjekire sa valjkastim nastavkom za nasad spadaju u red onih sjekira, koje Osborne[2] nazivlje svedenim uskim sjekirama (geschwungene Schmaläxte). Kod ovoga oblika znade biti više razlika obzirom na to, kako je izrađen nastavak sa ušicama i oštrica. Nastavljenoga valjka katkada posvema ne staje u sjekirinoj glavi, katkada je on ravno otsječen, katkada opet zaobljeno izrezan. Tijelo se opet uzdiže iznad ušica u više ili manje svedenoj liniji, pa je oštrica ili ravno ili zaobljeno iskovana. Narodni muzej u Zagrebu ovakovih sjekira ima veći broj iz skupnoga našašća kod Brekinjske, o kojima je već gore bilo govora, a od kojih je više primjeraka dospjelo i u razne strane muzeje. Od ovih se sjekira u mnogo koječem razlikuju dvije bakrene sjekire iz Vukovara. Jedna iz vinograda G. Vuića (sl. 1. br. 1; inv. br. 2749, kupljena g. 1902.; dulj. 130 ^{mm}, tež. 679 gr.; zelena patina) ima 48 ^{mm} visok nastavak sa 29—27 ^{mm} širokom rupom za nasad, iz koje ide omanja luknja u sjekirino tijelo. Ovo svakako dokazuje — kada bi za to u opće dokaza i trebalo —, da se je u kalupe kod lijevanja umetnuo zemljan valjak, koji se je svaki put morao dubljenjem vaditi. Sjekirin nastavak dole je ravno otsječen, dočim se gore u oblo svedenoj liniji uzdiže na obije strane, i to napred više i tako, da gornji brid sjekirina tijela čini sa osi ušica pravi kut. Oštrica je oblo iskovana, a završuje gore i dole malim zašiljenim krilima. Na produljenju doljnjega brida, što se spustio niz valjak ušica, vidi se, da je ta sjekira ljevena iz dva kalupa, jer je tamo ostao t. zv. šav. — Drugi primjerak (sl. 1. br. 2) iz vinogradâ na Dobroj vodi kod Vukovara (inv. br. 2558; kuplj. 1901.; dulj. 127 ^{mm}, tež. 585 gr.; crna patina sa zelenim pjegama) ima kraći (38 ^{mm} vis.) probušen nastavak, koji se prema gornjoj strani raširuje. I kod ovoga je on primjerka dole ravno otsječen, a gore u obloj liniji sveden, samo što se ta linija i napred i ostrag jednako visoko uzdiže. Oko stražnjega dijela rupe nastavljena je na rubu nekakova pruga, koja donekle sjeća na t. zv. šav (Gussnat), ali kako joj tamo ne može biti mjesta, mora se drugačije protumačiti. Čini se, da su se na tom mjestu oba kalupa namjerice zarezala, da se ta rubna letvica dobije, koja je dobro mogla da posluži kod učvršćivanja sjekire na držalu, ako bi se naime čekićem sabila u drvo držala. Gornji brid tijela ove sjekire sa vukovarske Dobre vode uzdiže se u lako svedenoj liniji do oblo iskovane 58 ^{mm} široke oštrice sa malim zašiljenim krilima na krajevima.

[1] Valtrović Starinar VI str. 29. [2] N. d str. 56.

Mnogo veću sličnost sa sjekirama iz Brekinjske imaju dvije sjekire iz Hrvatske, koje nisu u zbirkama narodnoga muzeja. Jednu od njih, nađenu u Očuri (opć. i kot. Ivanec), od prilike 146 mm dugu, sa oblo iskovanom rabljenom oštricom, posjedovao je g. 1885. mjernik Vjekoslav Luterotti u Varaždinu[1]. Druga (sl. 1. br. 3.) iz Lukova (opć. Sv. Juraj, kot. Senj) iskopana je god. 1895. tamo na Plitvinama, a sada se nalazi u zbirci g. Dra. Adolfa Müllera, zubara u Zagrebu. To je za sada u opće jedini predmet bakrenoga doba, što mi je iz Like i hrvatskoga Primorja poznat. Valjkasti nastavak sa ušicama (40 mm vis., promjer rupe 28 mm) gore je i dole ravno otsječen, ali se gore ipak ponešto uspinje prema tijelu sjekire, na kojem sva tri brida gornje strane prikazuju gotovo posvema ravne linije. Na doljnjoj su se strani bridovi osim srednjega iskovali i zaoblili. Cijela duljina sjekire, s koje je patina skinuta, iznosi 122 mm, visina oštrice 51 mm, težina 573 gr.

Iz susjednih zemalja osim Ugarske, gdje je i ova sjekira veoma obična, poznajem jedan prednji ulomak u zbirci g. Duje Save u Spljetu, kojemu provenijencija nije pobliže poznata, ali je sigurno iz Dalmacije. Duljina sada iznosi 95 mm, širina usljed porabe istupljene oštrice 60 mm[2]. Jedan primjerak iz blizine Kosovače (kot. Zvornik)[3], nalazi se u sarajevskom muzeju. Ta je sjekira toliko slična onima iz Brekinjske, da ima dapače i slično ravno naređenu oštricu, samo je od njih mnogo manja (d. 110 mm).

Sl. 15. Bakrena sjekira iz Dalmacije. 2/3 nar. vel.

U neku ruku srodan oblik sa ovim svedenim uskim sjekirama ima jedna sjekira spljetskoga muzeja (sl. 15.) nepoznate, ali sigurno dalmatinske provenijencije. Pričinja se, kao da je tu oblik plosnate četverouglaste sjekire u toliko promijenjen, da mu se je ostrag nastavilo ušice za držalo, a gornjoj i doljnjoj strani dao se ponešto sveden oblik. Ta se sjekira, kojoj je oštrica okrugljasto iskovana, može uvrstiti među svedene široke sjekire, a imade analogija sa nekim bakrenim primjercima iz Madžarske[4]. Duljina primjerka spljetskoga muzeja iznosi 140 mm, visina 82 mm, najveća debljina izpred ušica 15 mm; promjer rupe na 69 mm visokim ušicama 22 mm. Težina 1104 gr.

[1] Muz. spisi. List L. Horvatha sa nacrtima.
[2] Bull Dalm. XXI. 1898. tab. VIII br. 11.
[3] Fiala, Glasnik V. 1892. str. 152.
[4] Osborne n. d. tabla XIX. 1.

Much[1] navodi među bakrenim oruđem nekolike primjerke jedne bakrene sjekire iz južne Dalmacije, koja ima poseban oblik. Za zagrebački primjerak[2] (sl. 16.) znade se samo toliko, da je negdje u južnoj Dalmaciji blizu crnogorske međe nađen i da je zajedno sa više drugih predmeta u Šibeniku kupljen (inv. br. 1996.; dulj. 280 mm, najveća debljina spram rupe 38 mm, širina oštrice 112 mm, visina bata 88 mm, težina 1418 gr.; tamna zelena patina). Valjda iz istoga kraja, vjerojatno dapače iz istoga skupnoga našašća poznato je osim našega još sedam primjeraka ovakovih sjekira. Dva se nalaze u Torinu u Italiji[3] u narodnom topničkom muzeju i u kraljevskoj oružani, dva u gradskom starinarskom muzeju u Trstu[4], po jedan u muzejima u Ljubljani[5] i Gradcu[6], a jedan u prirodoslovnom dvorskom muzeju u Beču (inv. br. 8577) navodno potječe iz „spljetskoga kraja"[7]. Deveti poznati primjerak našao se na hrpi sa predmetima bronsanoga doba u Sitnom ispod gore Mosora u Dalmaciji[8], ali on nije potpun, nego namjerice presječen da služi kao materijal za ljevanje.

Zagrebački primjerak ovoga južnodalmatinskoga oblika, koji spada među svedene široke sjekire (Geschwungene Breitäxte), mora da je tekar izišao bio iz ljevaonice, pa da nije nikada bio u porabi. Vidi se to mjestimice po t. zv. šavu, pa po tome, što na batu, gdje se je raztopljena kovina među kalupe ulijevala, nema traga kovanju, a jedino kovanjem mogao se je isti pre-

Sl. 16. Bronsana sjekira iz južne Dalmacije. ½ nar. vel.

udesiti, dotično izravnati. Sjekirino tijelo pojačavaju dva snažna rebra, od kojih gornje skoro ravno ide do gornjega ugla oštrice, dok se doljnje u veoma svedenoj liniji spušta k doljnjem njegovom krilu. Oba ova rebra zahvaćaju i preko ušica, koja su dole pojačana još i trećim rebrom, što napred završuje šiljatim nastavkom. Ovalna rupa je 35 mm duga, 16 mm široka i 40 mm visoka, pa se je prema tomu u nju moglo utaknuti samo veoma slabo držalo, koje osobito jakih udaraca s tim oruđem ne bi moglo podnijeti, a da se ne prelomi. Prema tome bar

[1] N. d. str. 46.

[2] Ljubić, Popis str. 94. br. 20.

[3] A. Angelucci u Bullettino di paletnologia italiana II, 1876. str. 27. . . . . vengono dalla Dalmazia.

[4] C. Kunz ibid. str. 174. . . . venute dalla Dalmazia.

[5] Bulledino ibid. str. 175. opaska . . . trovata insieme con altre 19 fra Castel Lastua e Spizza, lungo il confine dalmato — albanese — montenegrino.

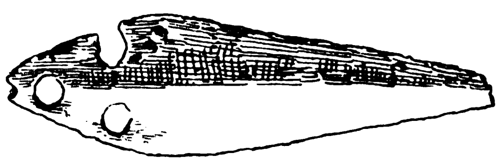
[6] Chantre u Materiaux pour l' histoire primitive et naturelle de l' homme 1878. str. 552. . . . de la même provenance . . . kao one u Trstu.

[7] G. prof. Hoernes priopćuje mi, da je ta sjekira g. 1884. kupljena od Carla Battistelle u Trstu. Prema tome je neispravna vijest u Bull. di paletn. ital. II. 1876. str. 175. opaska, po kojoj bi bečki komad bio iz Livade u Albaniji.

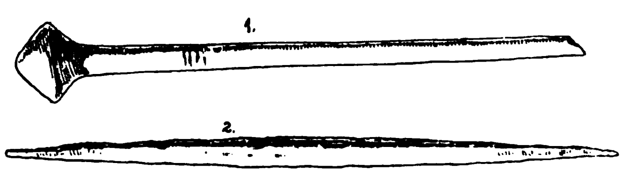
[8] Kaer Glasnik IX. 1897. str. 250 sl. 16.

ovaj zagrebački primjerak nije mogao biti oruđe za cijepanje ili tesanje. Kao ubojno oružje mogao bi doduše za nuždu da služi, kada boljega ne bi bilo, ali najprije će biti, da je to bio znak poglavarskoga dostojanstva. Za to kao da govori i u neku ruku bizarni oblik toga oruđa, koji nikako ne pristaje među ostale sprave bakrenoga doba našega područja, s kojima nema nikakove srodnosti. Pa jesu li te sjekire u opće od bakra? Svi, koji su o njima pisali, osim Mucha, kažu, da su od bronsa, za bečki primjerak mi to pismeno potvrđuje g. prof. Hoernes, pa i zagrebački je od tuča, koji se istina nešto malo crveni. Možemo dakle taj oblik mirne duše i bez analize metnuti u bronsano doba.

Pravoga oružja u bakreno se doba nije mnogo načinjalo. Jedini nešto običniji oblik bio je bodež, koji bi se redovito sprovidio drvenim ili koštanim drškom ili pričvrstio na dulji štap, a u potonjem je slučaju služio kao koplje. Mačeva, koji nisu drugo nego produljeni bodeži, bilo je veoma malo, a veoma su rijetki i šiljci od strjelica, koji su smanjeni oblici bodeža. Poradi svoje svrhe, da služi kao bodilo, bio je bodež zašiljen i na obije strane oštar. Trouglasta njegova lit, kojom po srijedi prolazi rebro, polagano se spram drška raširuje, a na doljnjem njezinom kraju često se nalaze manje rupe, kroz koje su prolazili čavli, kojima se je bodež na držak pričvrstio. Katkada je bodež imao i kovni držak, koji je bio ili plosnat, pa drvenim, koštanim ili rožnim pločama obložen, ili je imao oblik tanke šipke, koja bi se kroz držak od prolazna materijala provukla i na doljnjem kraju previnula. Iz svih naših zemalja poznajem samo jedno jedino takovo oružje (sl. 17.), a to je tako maleno, da ne mogu vjerovati, da je ono moglo služiti kao bodež; prije valjda kao šiljak od koplja. Taj bodež (inv. br. 517. prirasao god 1900.; dulj. 64 ^{mm}, najv. šir. 18 ^{mm}; manjka neznatan komadić od rata; na doljnjem kraju tri u trokut postavljene rupice; zelena patina) našao se g. 1898. u Lovasu (opć. Opatovac, kot. Vukovar), kada se rigolovao župnički vinograd na Kalvariji, a darovao ga muzeju pokojni župnik Ante Hartel. U tom se je vinogradu nalazila naselbina kamenoga doba, iz koje je muzej također dobio više predmeta od kremena, pa što čitavijih zemljanih posuda, što opet karakterističnih ulomaka. Da se je u ostalom na Kalvariji lovaskoj i iza neolitičkoga i bakrenoga doba stanovalo, dokazuje tamo nađen ulomak zemljana kalupa za ljevanje keltova bronsanoga doba i hrbine od sivih zemljanih urna, koje su u Slavoniji karakteristične za kasnije la tènsko i prvo rimsko vrijeme.

Sl. 17. Bakren bodež iz Lovasa. Nar. vel.

Sl. 18. Bakreni predmeti iz Srijema: 1. Igla iz Vukovara. 2. Šilo iz Deča. $^{2}/_{3}$ nar. vel.

Od bakra se je načinjalo i raznih drugih sprava, koje su služile u svagdanjem životu, kao n. pr. srpova, keltova, šila, udica, igala za šivanje, ali od svega mi toga za sada iz našega područja nije ništa poznato do tri primjerka bakrenih šila. Najbolje sačuvan primjerak (sl. 18 br. 2.) iz Deča (kot. Zemun) četverouglasto je iskovan i na oba kraja zašiljen i to tako, da je na jednoj strani šiljatiji, a na

drugoj tuplji (inv. br. 2127., dulj. 121 mm, šir. i deblj. 6 mm; zelena većim dijelom opala patina). Drugi se je primjerak (sl. 3. br. 4.) našao u skupnom nahođaju kod Bečmena, a treći u Starim Jankovcima (kot. Vukovar; inv. br. 2751, kupljen g. 1902.; dulj. 152 mm, najv. debljina 4 mm, tamna patina većim dijelom skinuta).

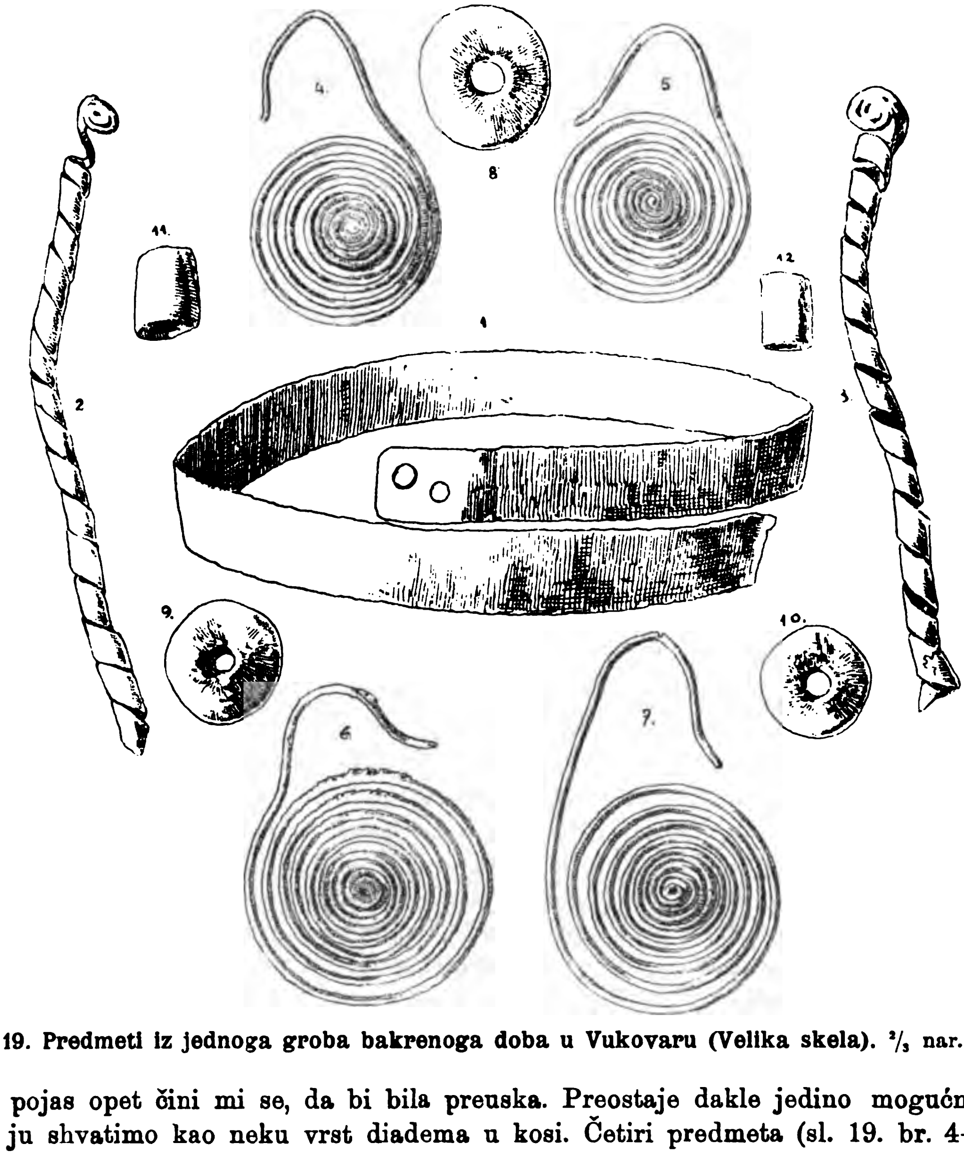
Kao uvijek, čovjek se je i u bakreno doba kitio, pa je u svrhu izvođenja nakita rabio razne tvari, među ostalim od kovina zlato i bakar. Zajedno sa bakrenim predmetima našlo se u skupnom nahođaju na Lange Wand kod Stollhofa u Doljnjoj Austriji toka od zlatnoga lima sa izbijanim većim ili manjim kvrgama. Sličnih toka ima i u madžarskom narodnom muzeju, ali iz našega područja ne poznam još nijednoga komada, pa ako se je koji našao, to nije dospio u nijedan od domaćih muzeja.

Bakrenih nakita poznajem samo nekoliko iz srijemske županije. U naselbini u Zamfirovom vinogradu u Vukovaru, odakle narodni muzej zagrebački ima više predmeta bronsanoga i prvoga željeznoga doba, našla se i jedna nepotpuna igla ukosnica od bakra (inv. br. 1027, kuplj. 1902; dulj. 111 mm, lijepa zelena patina). Ta igla (sl. 18. br. 1.) ima čunjastu glavicu, koja je poradi nepažnje kod ljevanja nešto vitlavo ispala. Gornji dio igle je okrugao, na četiri ga mjesta urešava po 6 zareza, a na 27 mm od glavice je probušen; na doljnjem kraju, od kojega sigurno manjka još velik komad, četverouglasto je iskovan i mnogo tanji.

Druge dvije bakrene igle iz Iloka nalaze se u narodnom muzeju u Budimpešti. Ja sam ih prije par godina vidio u zbirci iločkoga trgovca Koste Arsenića i načinio si od njih nacrte i bilješke. Veoma je zanimiv oblik jedne od tih igala, koja se je našla u bivšem Arsenićevom vinogradu na Božinom brdu. Duljina joj iznosi 243 mm, gore je probušena, a završuje 116 mm širokim i 28 mm visokim kao u dva krila svedenim nastavkom, koji joj služi kao glavica. Napred je izbočeno, a ostrag ravno ljevena. U tom vinogradu bila je neolithička naselbina, u kojoj se našlo probušenih i neprobušenih sprava od uglađena kamena, malen potpun žrvanj, maza od koljeba, ulomaka od zemljanih posuda, rezanih jelenjih rogova, životinjskih kostiju, školjaka i puževa. Od kovine se našla jedino ova bakrena igla, a to dokazuje, da je naselbina bila samo u kasnije kameno doba nastavana, kada se je bakar već poznavao. O drugoj veoma velikoj bakrenoj igli iz Iloka (negda u zbirci K. Arsenića a sada u Budimpešti) znade se samo, da se je negdje u tamošnjim vinogradima našla, zajedno sa jednom bronsanom, koja je kao i ova bakrena nepotpuna. Bakrena igla sada je još 365 mm duga, a njena velika okrugla glavica ima 20 mm u promjeru. Glavicu i gornji dio igle urešavaju zaparane ravne i kose crtice Njezina bronsana družica — sada još 262 mm duga sa 18 mm debelom okruglom glavicom — ima odmah ispod glavice deblji jedan dio, koji je sa 28 horizontalno oko igle zaparanih zareza urešen.

Po upoznavanje kulturnih prilika bakrenoga doba u Slavoniji od prilične su važnosti predmeti iz dva groba, koji su se našli na raznim mjestima u Vukovaru. Jedan od tih grobova našao se g. 1901. na zemljištu Vase Mihajlovića kod velike skele, a predmeti (sl. 19.) nabavljeni su — u koliko su se sakupili — od Nikodema Vlašića u Vukovaru za zagrebački narodni muzej (inv. br. 2554—2557). Čini se da je grob sadržavao kostur, uz koji je bilo 7 predmeta od bakra i 5 zrna izrezanih od kamena ili iz kućica školjke Spondylus gaederopus. Najveći

predmet (sl. 19. br. 1.) je 465 mm duga i 18 mm široka vrvca od tankoga bakrenoga lima, kojoj su na jednom kraju jedna za drugom dvije rupice. Sudeći po svježem prelomu, na drugom se je kraju prigodom otkrića groba ili iza toga jedan komad odlomio, na kojem se je valjda nalazilo jedno ili dva dugmenceta, koja su pristajala u one dvije rupice. Čemu li je ova vrvca mogla da služi? Kao nakit oko vrata sigurno ne, jer bi oštri njezini rubovi veoma neugodno djelovali.

Sl. 19. Predmeti iz jednoga groba bakrenoga doba u Vukovaru (Velika skela). ²/₃ nar. vel.

Za pojas opet čini mi se, da bi bila preuska. Preostaje dakle jedino mogućnost, da ju shvatimo kao neku vrst diadema u kosi. Četiri predmeta (sl. 19. br. 4—7) su ploče od špiralno savijene 1·5 mm debele bakrene žice, od kojih dvije imaju veći (46—47 mm), a dvije manji promjer (36—37 mm). Kod manjih je komada sredina plosnato iskovana, tako da kod jednoga primjerka izgleda kao masivna pločica sa zarezanim špiralnim linijama. Krajevi žice, od koje su ove špiralne

ploče smotane, ponešto se uzdižu i opet svijaju, tako da se pričinja, kao da su one na nešto bile pričvršćene. U što su služile te bakrene špirale, koje nam prikazuju prastar ornamentalan motiv, rabljen već u kameno doba za urešavanje zemljanih posuda? Na to nam daje odgovor jedno našašće u sjevernoj Moravskoj, upućujuć podjedno na srodnost kulture bakrenoga doba u Moravskoj i Slavoniji, koja se i onako i po drugim nekim srodnim oblicima izvan svake dvojbe ustanoviti može. U špilji Čertova dira (vražja špilja) kod Novoga Jičina (Neutitschein) u Moravskoj[1] našao je naime prof. Maška bakrenu uresnu iglu, kojoj glavicu sačinjava pet ovakovih špiralnih pločica, od kojih su jedna na gornjem kraju, a po dvije sa svake strane pričvršćene. Drugi jedan primjerak nije imao gornje špirale, a tomu je valjda naličila vukovarska igla, ako se je od nje sve pokupilo. Dva daljnja predmeta iz vukovarskoga groba (sl. 19. br. 2—3) jesu nekakove dvije cijevi od špiralno svijane 8^{mm} široke bakrene limene vrvce, koje na jednom kraju prelaze u male špiralne pločice. Veoma je vjerojatno, da su oba ova primjerka, od kojih jedan ima 15, a drugi 14 zavoja, negda sačinjavala jednu cjelinu, a da samo u sredini nešto manjka. U tom slučaju najprije bi mi se činilo, da je ovaj predmet bio narukvica, koja bi se onim malim špiralnim pločicama zakvačila. Moglo bi u ostalom biti, da su se ovakove špiralne cijevi nosile i u nizovima poput halštatskih „saltaleona", na koje one veoma sjećaju. I za to iz Čertove dire poznajemo nešto sličnoga, jer se je i tamo našla jedna 8^{mm} široka špiralna cijev iz glađene bakrene žice, sastojeća od 23 zavoja. Vukovarska pokojnica — na muškarca se uz ovakove nakite sigurno ne može pomišljati — nosila je oko vrata niz od ovećih probušenih zrna razna oblika (sl. 19 br. 8—12), koja su bila načinjena ili od žućkastobijeloga kamena ili (što mi je još vjerojatnije) bila izrezana iz kućica školjke Spondylus gaederopus. Tri komada imaju oblik nepravilno okruglih $6-7^{mm}$ debelih pločica od 23, 25 i 30^{mm} promjera sa razmjerno velikim luknjama. Dva komada su 27^{mm} dugi, 10 i 12^{mm} debeli, duljinom probušeni nepravilni valjci. Na dva komada opažaju se tragovi bakrenoga oksida, pa prema tome je vjerojatno, da su oni bili u doticaju sa nekim bakrenim predmetima, možda sa špiralama spomenute uresne igle. Zrna za nizove a i drugi nakiti sve do potpuno izrezanih narukvica od Spondyla nisu rijetka pojava u neolithičkim naselbinama srednjega Podunavja i njegova neposredna susjestva, pa nije nikakovo čudo, da se pojavljuju i u grobovima bakrenoga doba, koje je samo zadnja faza neolithičkoga. U Madžarskoj se je toga dosta našlo u važnoj štaciji kod Lengyela, a kod nas znadem za takove nakite osim iz Vukovara još i iz neolithičkih naselbina na Gradcu kod Babske[2] i u vinogradu Pfeiferove puste Seleš kod Osijeka,[3] pa sa zemljišta Opatija blizu Ražanca (kot. Zadar) u Dalmaciji.[4] Odakle je potekao materijal za ove nakite, ne će biti lako ustanoviti. Moguće je, da je u tu svrhu

[1] Much n. d. str. 40.

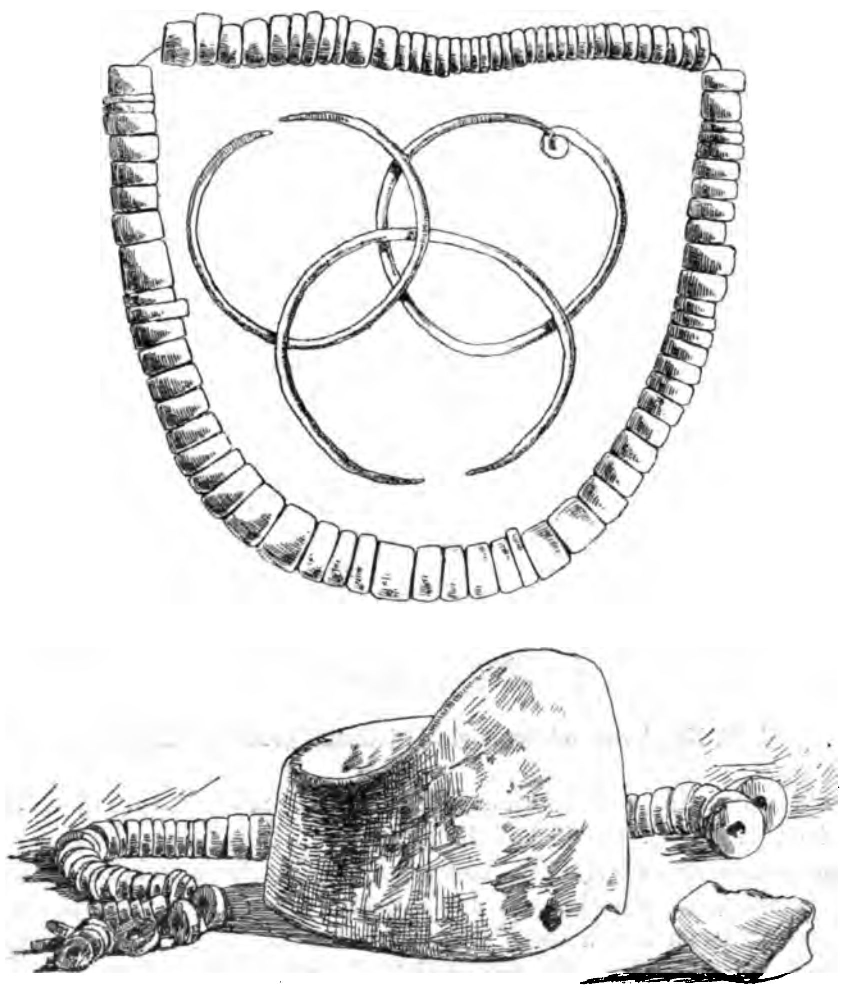
[2] U narodnom muzeju u Zagrebu ima odavle od spondylovih kućica načinjenih: ulomak široke narukvice (inv. br. 456), 2 svedene uresne pločice, od kojih jedna sa 2 luknje za pričvršćivanje (inv. br. 457—458), polukružna uska pružica sa 2 luknje na krajevima (inv. br. 2826) i mala dva puta probušena peterouglasta pločica.

[3] U nar. muzeju ulomak tanje narukvice od spondyla (inv. br. 1533).

[4] U nar. muzeju 4 potpune tanje narukvice i 5 ulomaka od narukvica od spondyla (inv. br. 1876—1880).

katkada poslužio i koji fosilni komad, ali većina će ipak biti iz primorskih krajeva uvežena.

Drugi grob našao se g. 1895. blizu vukovarskoga kolodvora na zemljištu vrtlara Gašpara Thallera, koje leži kraj željezničke pruge. Sadržavao je kostur, uz koji je bilo priloženo više predmeta (sl. 20), od kojih se veći dio nabavio za narodni muzej u Zagrebu (inv. br. 984—986), ali je nešto dobio i gradski muzej u Osijeku. Od kovine je bio malen ulomak masivne jedne bakrene sjekire sa 34mm

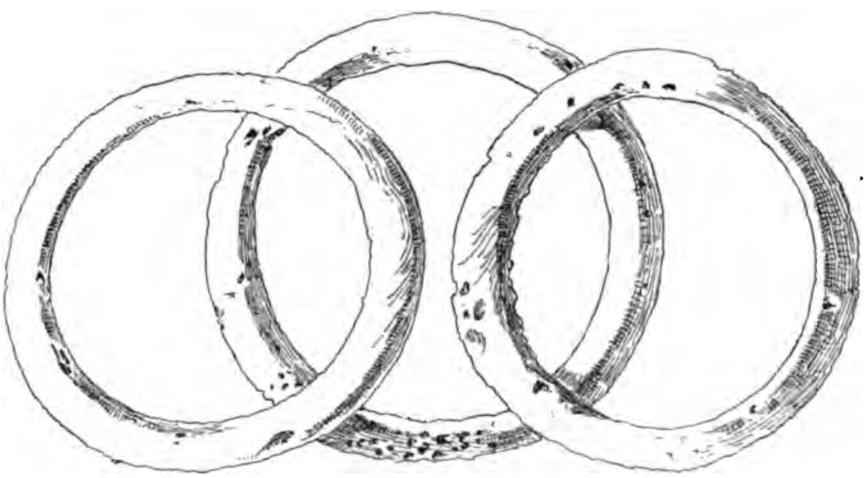

Sl. 20. Predmeti iz jednoga groba u Vukovaru $^2/_3$ nar. vel.

visokom oštricom i tri otvorene karike od navodno bronsane žice, koje su služile ili kao narukvice ili kao naušnice. Dosta velik je bio broj nakita od spondylovih kućica, a izmed njih osobito se ističe velika jedna narukvica, 94mm d. i 83mm šir., koja je napred 63mm, a ostrag 29mm visoka. Blizu doljnjega ruba prednje strane nalazi se u njoj veća luknja nepravilna oblika. Oko vrata nosila je pokojna osoba niz plosnatovaljkastih zrna od spondyla razne veličine, kojima promjer iznosi iz-

među 20 i 10^{mm}, a visina između 8·5 i 0·5^{mm}. Oblik tih zrna, kojih ima u narodnom muzeju 87, a nekoliko komada u osječkom, nije niti pravilno okrugao niti je visina na pojedinim komadima napred i ostrag jednaka. Površina narukvice i nizovih zrna brušenjem se je izgladila, ali je ipak ostala neravna na onim mjestima, gdje je materijal bio rupičav. Ako su spomenute tri bronsane karike zaista iz ovoga groba, onda je on svakako mlađi od predjašnjega, pa već spada u bronsano doba. Nije u ostalom izvan svake sumnje, da li su se one zajedno sa ostalim ovdje spomenutim predmetima našle.

Vjerojatno mi je, da će se k ova dva vukovarska groba bakrenoga doba imati da pridoda još i treći, na koji se g. 1902. naišlo u vinogradu Ilije Perkaćanskoga u Vukovaru. Odanle su u narodni muzej kupom dospjele tri narukvice od spondyla (sl. 21) zajedno sa komadom nadlaktice pokojne osobe, koja ih je negda nosila. Da li je u tom grobu sa kosturom bilo još i drugih nakita, pa možda i kakovih predmeta od kovine, nije se moglo doznati. Ni ove narukvice

Sl. 21. Narukvice od Spondyla iz jednoga groba u Vukovaru.

nisu pravilno okrugle, a i debljina njihova jako mijenja (promjeri 91 × 89, 83 × 77 i 81 × 79^{mm}). Onaj, koji ih je pravio ili nije bio tome poslu vješt ili je imao poteškoća sa materijalom, koji se ni ne da lijepo ugladiti. Na površini narukvica opažaju se mjestimice i dosta znatni tragovi crvene boje, pa bi se u prvi mah reklo, da su one u staro doba bile urešene bojadisanim ornamentima. Kada su u kameno doba umjeli da bojadišu i urešavaju zemljane posude, ne bi baš nemoguće bilo, da bi tu vještinu upotrebljavali i za urešavanje nakita. Osvjedočio sam se međutim, da je ta boja, koja se opaža i na nekim drugim našim predmetima od spondyla, naravni proizvod same školjke.

Iz gornjega razlaganja moglo se uviditi, da se je u hrvatskim zemljama našlo dosta bakrenih sprava, pa da su se one dapače u Slavoniji u domaćim ljevaonicama saljevale, ali se nije moglo uviditi, odakle je bio bakar, iz kojega su se te sprave načinjale. Je li bio domaći ili je od drugud dovežen? Ima doduše u hrvatskim zemljama na više mjesta bakra, a ponajviše u južnim krajevima

Bosne, ali nije kovina čista, tako da bi se odmah mogla rabiti, nego bi se iz rudača morala tekar talioničkim postupanjem dobiti. Kako otkriće bakra nije u našim zemljama samostalno uslijedilo, to ne može biti sumnje, da se je u prvi kraj bakar sigurno k nama dovozio. Tako je to valjda bivalo i poslije, jer nigdje nema podataka, iz kojih bi se moglo zaključivati, da su se u onako rano doba kod nas otvorili ili iscrpljivali majdani bakrene rude. Odakle se je bakar dovozio, ne može se kazati: možebiti iz Ugarske i Erdelja, gdje ga dosta ima, ali možda je ovamo dospio i prastarim putevima uz rijeke i iz mnogo južnijih krajeva. Smjelo bi se pomišljati baš i na otok Kypar, koji je bakrom tako vanredno bogat, a gdje je rudarsko proizvođenje i izvozno trgovanje bakrom bilo prastaro, tako da ne bi bilo nemoguće, da se je odanle namaknuo bar jedan dio bakrena materijala, što su ga zemlje oko srednjega i doljnjega Dunava trebale.

PREGLED NAHOĐAJA BAKRENOGA DOBA U HRVATSKOJ I SLAVONIJI I SUSJEDNIM ZEMLJAMA.

Hrvatska i Slavonija.

Županija ličko-krbavska: 1. L u k o v o, Plitvine (opć. Sv. Juraj, kot. Senj): 1 svedena uska sjekira (Dr. Müller Zagreb).

Županija zagrebačka: 1. S a m o b o r s k a o k o l i c a: 1 trouglast klin (Zagreb, muzej).

Županija varaždinska: 1. O č u r a (opć. i kot. Ivanec): 1 svedena uska sjekira (Sada posredovanjem prof. D. Marića u Zagrebu u muzeju).

2. O k o l i c a V a r a ž d i n a (?): 1 nadžak (Zagreb, muzej).

Županija požeška: 1. B r e k i n j s k a (opć. Gaj, kot. Pakrac): Zaliha ljevaonice sa 45 do 50 svedenih uskih sjekira i bakrenim materijalom u jednom loncu (29 cijelih, 1 ulomak i 1 komad materijala u Zagrebu u muzeju, pojedini komadi u Budimpešti (2), Ljubljani (1), Gradcu (1), Parizu i drugdje).

2. K u t j e v o, Brdo (kot. Požega): 1 plosnata sjekira (Zagreb, muzej).

3. K u t j e v o, Mihalje (kot. Požega): 1 pločica (Zagreb, muzej).

4. K l a k a r j e (opć. Trnjani, kot. Brod na S.): 1 nadžak (Zagreb, muzej).

Županija virovitička: 1. M i k l e u š (opć. N. Bukovica, kot. Slatina): 1 trouglast klin (Zagreb, muzej).

Županija srijemska: 1. B o b o t a (kot. Vukovar): 1 plosnata sjekira (Zagreb, muzej).

2. V u k o v a r, vinograd I. Zimonića: 1 trouglast klin (Zagreb, muzej).

3. V u k o v a r, vinograd G. Vuića: 1 svedena uska sjekira (Zagreb, muzej).

4. V u k o v a r, Dobra voda: 1 svedena uska sjekira (Zagreb, muzej).

5. V u k o v a r, Zamfirov vinograd: 1 igla ukosnica (Zagreb, muzej).

6. V u k o v a r, Velika skela, zemlja V. Mihajlovića: U grobu 1 dijadem, 4 špiralne ploče, 2 špiralne cijevi, 5 zrna iz niza od Spondyla (Zagreb, muzej).

7. V u k o v a r, zemlja G. Thallera: U grobu 1 ulomak probušene masivne sjekire, 3 otvorene bronsane karike (?), 1 velika narukvica i preko 100 zrna iz niza od Spondyla (Zagreb, muzej; Osijek, muzej).

8. V u k o v a r, vinograd Ilije Perkaćanskoga: U grobu 3 narukvice od Spondyla (Zagreb, muzej).

9. S o t i n (kot. Vukovar): 1 plosnata sjekira (Zagreb, muzej).

10. L o v a s, Kalvarija (opć. Opatovac, kot. Vukovar): 1 bodež (Zagreb, muzej).

11. Stari Jankovci (kot. Vukovar): 1 šilo (Zagreb, muzej).
12. Vinkovci(?): 1 pola nadžaka (Zagreb, muzej).
13. Orolik (opć. Slakovci, kot. Vinkovci): 1 plosnata sjekira (Zagreb, muzej).
14. Ilok, Božino brdo, neolithička naselbina: 1 igla ukosnica (Budimpešta, muzej).
15. Ilok, vinogradi: 1 igla ukosnica (Bupimpešta, muzej).
16. Sviloš (opć. Susek, kot. Ilok): 1 nadžak (Kamo je dospio ne zna se).
17. Ruma: 1 ogroman nadžak (Zagreb, muzej).
18. Surčin (kot. Zemun): 2 duguljasta dlijeta (Zagreb, muzej).
19. Bečmen (opć. Surčin, kot. Zemun): Zaliha ljevaonice sa 7 nadžaka, 2 nepotpuna nadžaka, krhotinom od 1 nadžaka i 1 šilom. Predmeti od kremena i obsidijana (Zagreb, muzej).
20. Deč (kot. Zemun): 1 mali nadžak i 1 šilo (Zagreb, muzej).
21. Srijem, nalazište pobliže nepoznato: 1 pola nadžaka (Zagreb, muzej).

Pobliže nepoznata provenijencija: 1. Zagreb(?): 1 plosnata sjekira (Berlin, Narodopisni muzej).
2. Hrvatska: 1 plosnata sjekira (Zagreb, muzej).

Kranjska.

1. Prestranek: 1 plosnata sjekira (Zagreb, muzej).

Istra.

1. Boljun: 3 trouglasta klina (Zagreb, muzej).

Dalmacija.

1. Vrlička okolica: 1 pola nadžaka (Knin, muzej).
2. Muć: 1 plosnata sjekira (Spljet, muzej).
3. Grabovac (kot. Imoski): 1 klin (Spljet, muzej).
4. Vinjani (kot. Imoski): 1 klin (Beč, dvorski prirodopisni muzej).
5. Tromeđa dalmatinsko crnogorsko albanska: 1 probušena sjekira (Zagreb, muzej).
6. Nepoznate provenijencije: 1 svedena široka sjekira (Spljet, muzej).
7. „ „ 3 nadžaka (Spljet, D. Savo).
8. „ „ 1 svedena uska sjekira (Spljet, D. Savo).

Bosna.

1. Tešanjski kotar: 1 dlijeto, 1 nepotpun nadžak (Sarejevo, muzej).
2. Laktaši (kot. Banjaluka): 1 probušena sjekira (Sarajevo, muzej).
3. Travnička okolica: 2 probušene sjekire (Sarajevo, muzej).
4. Nemila (kot. Zenica), orahovačko polje: 1 plosnata sjekira (Sarajevo, muzej).
5. Bosanski Svilaj: 1 nadžak (Zagreb, muzej).
6. Orašje: 4 klina, 1 probušena sjekira (Zagreb, muzej).
7. Kosovača (kot. Zvornik): 1 svedena uska sjekira (Sarajevo, muzej).

Hercegovina.

1. Gorica (kot. Ljubuški): 1 probušena sjekira (Beč, dvorski prirodoslovni muzej).

Albanija.

1. Ravnica Tusi na s. i. strani skadarskoga jezera: 1 pola nadžaka.

Srbija.

Podrinski okrug: 1. Štitari: Zaliha ljevaonice: 11 nadžaka (Beograd, muzej [9 kom.] Gjurčić [2 kom.]).

Beogradski okrug. 1. Ušće Kolubare u Savu: 3 trouglasta klina (Beograd, muzej).
2. Beograd: Plosnata sjekira (Beograd, muzej).
3. Ripanj: 1 nadžak (Beograd, muzej).

Požarevački okrug: 1. Golubac: 1 nadžak (Beograd, muzej).

Krajinski okrug. 1. Brestovac: 1 nadžak (Negotin, gimnazija).
2. Nalazište nepoznato: 1 nadžak (Beograd, muzej).

Crnorečki okrug. 1. Valakonja: 2 nadžaka (Beograd, muzej).
2. Bor: 1 nadžak (Beograd, muzej).
3. Slatina kod Rgotine: 1 nadžak (Beč, dvorski prirodoslovni muzej).
4. Osnić: 1 pola ogromnoga nadžaka (Beograd, muzej).
5. Nalazište nepoznato: 1 nadžak (Beograd, muzej).

Niški okrug. 1. Jelašnica: 1 nadžak sa horizontalnim oštricama (Beograd, muzej).

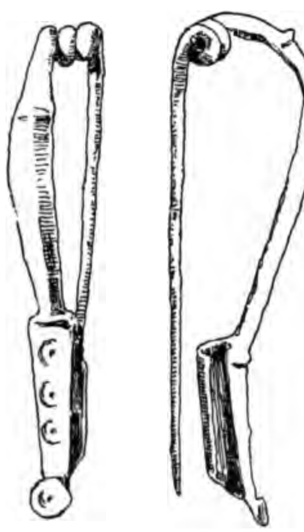
Srbija. Nalazište nepoznato: 9 nadžaka (Beograd, muzej).

Dr. Josip Brunšmid.

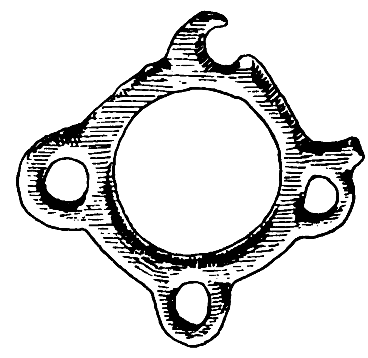
PRETHISTORIJSKI PREDMETI IZ SRIJEMSKE ŽUPANIJE.

1. Kasnohalštatski grob sa Vučedola kod Vukovara.

U siječnju 1902. kupio je narodni muzej od Nikodema Vlašića u Vukovaru više predmeta, koji su se kratko vrijeme prije toga prigodom rigolovanja u Vukasovu vinogradu, na pol puta između Vukovara i Sotina, iskopali. Bronsani predmeti i stakleno zrnje iz niza nalazili su se navodno u jednom grobu sa kosturom, a u neposrednoj blizini našla su se 4 željezna koplja, kratak mač od željeza i okov od mačevih korica. Kako prodavaoc napominje, da su se svi predmeti našli na prostoru od samo 3—8 četvornih metara, to je vjerojatno, da svi prilozi potječu iz jednoga jedinoga groba.

Sl. 22. Bronsane certoske fibule iz Vukovara (Vučedol). Nar. vel.

Sl. 23. Bronsan zaponac iz Vukovara (Vučedol). Nar. vel.

U vučedolskom grobu su se našli slijedeći predmeti:

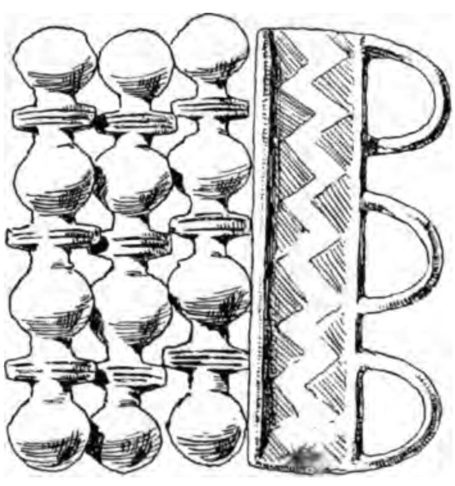
a) Četiri certoske fibule od bronsa (sl. 22), 64—65^{mm} duge, od kojih dvije imaju oluk za zapinjanje igle na lijevoj, a dvije na desnoj strani. Na prilično plosnatom luku imaju tri komada blizu glave poprijeko položeno rebarce; igla je na jednoj strani glave dva puta špiralno presavinuta Duguljasta nožica završuje malim plosnatim dugmencetom, u koje je na dva komada (i to onim, kojima je glava na desnoj strani) zaparana kružna crta sa tačkom u sredini. Na istim primjercima ima takov ornamenat i gornja pločica nožice, i to jedanput 3, a drugi put $3^1/_2$ kružne crte.

b) Bronsana karika (sl. 23) sa četiri ušice, od kojih se jedna uslijed porabe izlizala, 37 ^{mm} d. i 33 ^{mm} š. Služila je valjda kao zaponac.

c) Pojas sastojeći od 102 bronsana, 58 ^{mm} duga članka (sl. 24), koji nanizani daju duljinu od 1·03 m. Članci imaju oblik šipke sa četiri ovalne ispupčine,

koje jednu od druge dijele duguljasti narovašeni člančići. Na doljnjoj strani ispod ispupčina nalaze se petlje, da se članak može na nit nanizati ili na kakav pojas od kože ili tkanine prišiti. Dva krajna članka imaju oblik 56 mm dugih i 13 mm širokih pločica, kojima rubove urešavaju dva niza šrafovanih trokuta. Na vanjskim stranama tih pločica, koje također imaju po četiri petlje na naličju, nalaze se po tri poluovalne ušice za zakopčavanje pojasa. To se je po svoj prilici učinilo pomoću nesastavljenih bronsanih karičica, kakova se je jedna uz ovakov pojas našla u Mitrovici. Drugačiji način zakopčavanja vidi se na jednom pojasu iz Surčina (sl. 30).

d) 148 zrna iz niza od staklene paste (sl. 25): 2 duguljasta žuta, narebrena poput dinje, 6 oblastih žutih i 2 zelenkasta urešena su modrim očicama, 67 manjih komada žute su boje, 11 modre, a ostala sivkaste i svjetlosmeđe. Od potonjih jedno je zrno dvostruko.

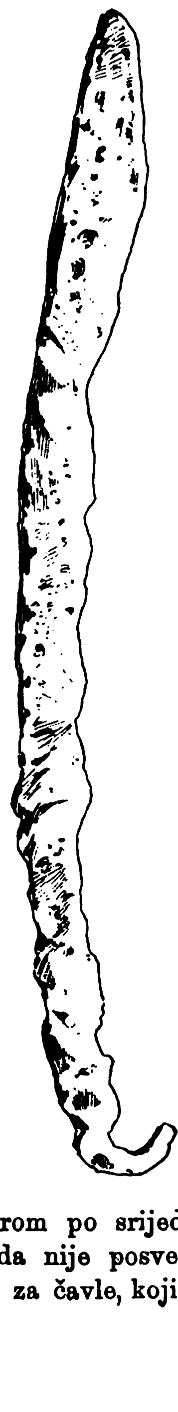
Sl. 24. Dio kasnohalštatskoga bronsanoga pojasa iz Vukovara (Vučedol). Nar. vel.

e) Kratak mač sjekač od željeza (sl. 26) sa gore svedenom, 320 mm dugom i do 31 mm širokom liti, koju nastavlja 124 mm dugi pločasti nastavak drška. Držak je negda bio obložen pločama od prolazna materijala (drveta, kosti ili roga), koje su bile sa dva sačuvana čavla i kukasto previnutim nastavkom na doljnjem kraju pričvršćene.

Sl. 25. Zrnje iz niza od staklene paste. Vukovar (Vučedol). Nar. vel.

f) Okov od korica jednoga mača (sl. 27, 3), 220 mm dug; najveća širina 66 mm. Načinjen je od trouglasta komada odebela željezna lima, kojemu su se dulji rubovi preko drvenih korica presavili bili. Na širem gornjem kraju opaža se jednostavan ornamenat od zaparanih usporednih crtica.

Sl. 26. Željezan mač iz Vukovara (Vučedol). 1/3 nar. vel.

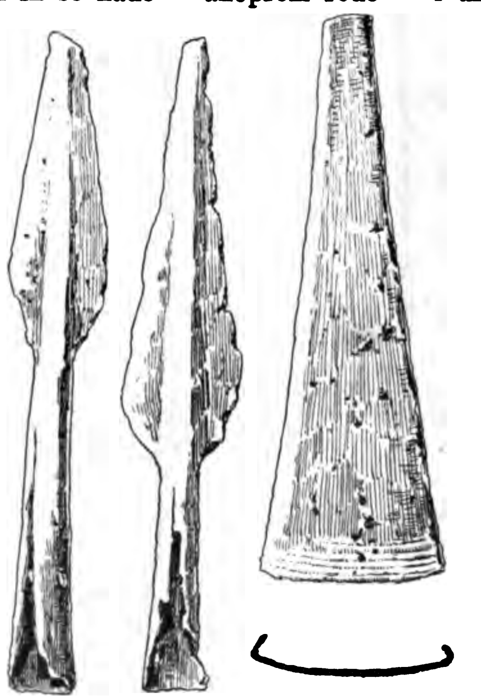
g) Željezno koplje (sl. 28), 388 mm dug, sa jakim rebrom po srijedi i uskom liti. Cijev za nasađivanje kod ovoga i slijedećih komada nije posvema zakovana, a blizu njezina doljnjega kraja nalaze se dvije rupice za čavle, kojima se je na držalo prikivalo.

h) Željezno koplje (sl. 29), 316^{mm} d., sa rebrom po srijedi i širokom liti. Na cijevi za nasađivanje nema rupica za čavle.

i) Željezno koplje (sl. 27, 1). 255^{mm} d., sa slabijim rebrom po srijedi i dugom uskom liti. Cijev za nasađivanje otvorena i sa 2 rupice sprovidena.

j) Željezno koplje (sl. 27, 2), 251^{mm} d., sa slabim rebrom i kratkom uskom liti. Rupice na otvorenoj dugoj cijevi nalaze se podalje od doljnjega kraja.

Doba vučedolskoga groba, koji spada u vrijeme, kada je vladao običaj, da se mrtvaci zakopavaju nespaljeni, a sa obilnim prilozima u ime popudbine za život u drugom boljem svijetu, može se približno tačno ustanoviti po certoskim fibulama, što su se u njem našle. Ovakove fibule u Italiji spadaju u etruščansko doba (od prilike 550—400 pr. Kr.), ali ih se nađe — akoprem rеđe — i uz

Sl. 27. Željezna koplja i okov mačevih korica iz Vukovara (Vučedol). ⅓ nar. vel.

Sl. 28. Željezno koplje iz Vukovara. ⅓ nar. vel.

Sl. 29. Željezno koplje iz Vukovara. ⅓ nar. vel.

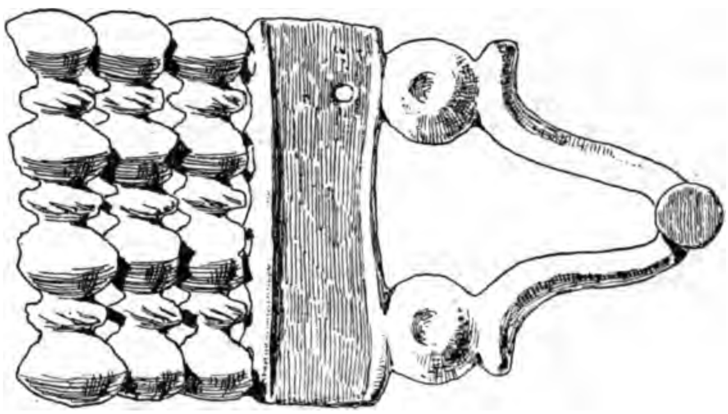
predmete, koji su bili u četvrtom vijeku u porabi.[1] U alpinskim zemljama, gdje te fibule nisu neobične, pa u Slavoniji i Bosni više puta ih se je našlo sa t. zv. srednje-latènskim fibulama. Prema tomu smjeti će se vučedolski grob uvrstiti u

[1] Montelius La civilisation primitive en Italie str. VI.

zadnje vrijeme halštatskoga doba ili u prvo latènsko, dakle od prilike u V. ili IV. stoljeće prije Kr.

Time se podjedno ustanovljuje i doba zanimivoga pojasa od bronsanih članaka, kojima oblik sadržaje južnjački — grčki motiv. U srijemskoj županiji takovi se pojasni članci u vojničkim grobovima veoma često nađu, a često se nađu i pojedini ulomci članaka, koji su se pogubili ili pobacali. Za sada ih poznajem iz slijedećih mjesta:

1) Surčin (kot. Zemun; sl. 30). Dio jednoga pojasa od 37 komada 52^{mm} dugih članaka, koji se od vučedolskih ponešto razlikuju. Zanimiv je zaključni članak, na kojem ima dugme, koje se je u odgovarajući članak na drugom okrajku pojasa zakopčavalo. Pojas se je našao u grobu u jednoj humki, kada se je gradila cesta iz Surčina u Bežaniju. Duljina nanizanih članaka iznosi 380^{mm}. Nalazi se u narodnom muzeju u Zagrebu. — I u vinogradu učitelja A. Poturičića, gdje se je našlo zanimivo groblje latènskoga doba sa spaljenim mrtvacima iskopala se među mnogobrojnim predmetima kasnijega doba 3 ovakova pojasna članka, koji u ostali inventar tih grobova nikako ne pristaju.

Sl. 30. Komad bronsana pojasa iz Surčina. Nar. vel.

2) Mitrovica, tvornica tanina. Sr. slijedeći članak.

3) Kuzmin (kot. Mitrovica). Prigodom gradnje ceste iz Kuzmina u Bosut naišlo se kod sela Kuzmina na starinske grobove. Gosp. inžinir A. Vogel, koji je tu cestu gradio, darovao je narodnomu muzeju nekoje predmete, koji iz toga groblja potječu, naime 16 pojasnih članaka od bronsa (56^{mm} d.), koji su vučedolskima sasma slični, 39 žutih i 1 zeleno zrno od staklene paste sa tamno modrim očicama, pa 26 manjih žutih i 4 smeđa neurešena. Najzanimiviji komad iz tih grobova je jedna srebrna polukružna fibula na luk sa jednim zavojem na glavi (sl. 31), 40^{mm} duga i 26^{mm} vis. Oko luka, koji je na dva mjesta crticama urešen, omotana je tanka srebrna žica. Luk prelazi u 13^{mm} visoku nožnu ploču trapeznoga oblika, pristajuć na nju na njezinu nutarnjem gornjem uglu, dočim se iz lijevoga ugla diže valjkast nastavak, koji završuje malim dugmetom. Nožna je pločica zaokvirena i urešena crticama i sa 4 male kružne crte, koje imaju tačku na sredini. Kuzminska fibula, kojoj je skoro posvema jednaka jedna srebrna fibula

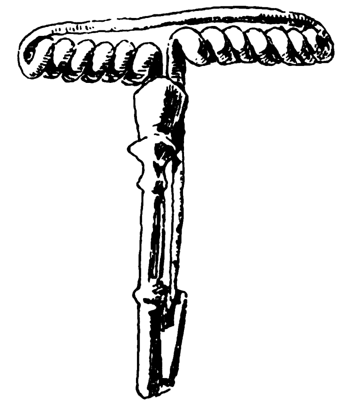

Sl. 31. Srebrna fibula na luk sa jednim zavojem. Iz Kuzmina. Nar. vel.

sa Glasinca [1] u sarajevskom muzeju, grčkoga je oblika, pa je Kuzmin valjda najsjevernije mjesto onoga područja, gdje se je takov nakit rabio. Nije izvjesno, da li je naš komad importiran ili od kojega domaćega ilirsko-panonskoga kujundžije po grčkom uzorku napravljen; Hoernes [2] za glasinački primjerak misli, da je sasma grčki, dakle iz Grčke donešen. Srodnih a i veoma sličnih primjeraka od bronsa našlo se mnogo na Glasincu, ali i u Hercegovini, Dalmaciji i zapadnim krajevima Hrvatske, pa će valjda velikom većinom spadati u kasnije vrijeme halštatskoga doba.

4. Adaševci (kotar Šid). Sjeverno od sela kraj ceste u Šid našao se g. 1891. grob sa kosturom i prilozima, koje je g. inžinir H. Stubenvoll darovao dvorskomu prirodoslovnomu muzeju u Beču. Od priloga bile su od bronsa jedna certoska, jedna nepotpuna druga i ulomak jedne treće fibule, gornji ulomak igle ukosnice, 46 pojasnih članaka sa jednim zaključnim primjerkom, koji je sličan onima iz Vukovara. Od željeza bila su dva koplja. [3]

5. Novi Jankovci (kotar Vinkovci). Kada se je g. 1890. gradila željeznica u Mitrovicu, naišlo se blizu sela na vojnički grob. Iz toga sam groba dobio 11 komada 54 mm dugih pojasnih članaka, koji posvema naliče na vučedolske, jednu certosku fibulu bez igle (d. 57 mm), lijepu 48 mm dugu srednje-laténsku fibulu (sl. 32.) i 4 mala zrna iz niza od žute staklene paste. Ti se predmeti nalaze u narodnom muzeju, a prirasli su kao dar s mojom zbirkom. Zanimivo je, što se tu sa certoskom fibulom i pojasnim člancima javlja srednje-laténska fibula, pa će se kod datovanja toga groba možda morati sići u treće stoljeće prije Kr.

Sl. 32. Bronsana srednjelaténska fibula iz Novih Jankovaca. N. v.

6. Vinkovci. Odavle se od g. 1901. nalazi u narodnom muzeju jedan članak i jedna zaključna pločica sa pojasa, oboje 61 mm dugo. Sasma naliče na odgovarajuće vučedolske komade, samo što zaključna ploča, koja uslijed pogrješke kod lijevanja ima duguljastu rupu, nema uresnih trokuta, nego su joj samo one velike tri petlje i rub narezuckani. Oba komada sigurno potječu iz groba, ali se nije moglo potanje doznati, gdje se je otkrio i dobaviti i ostale predmete, koji su se tom prigodom našli.

7. Vukovar. Kod nove ciglane vlastelinstva grofa Eltza kod Novoga Vukovara našlo se zadnjih godina više grobova laténskoga, a valjda i kasnohalštatskoga doba. Iz jednoga takova groba potječe 1 bronsan pojasni članak, 57 mm dug i veliko željezno koplje, 358 mm d. sa jakim rebrom po srijedi i dugom prilično uskom liti (Inv. br. 1078 i 1079; nabavljeno 1896.).

Osim ovih mjesta našlo se je ovakovih pojasnih članaka i pojedince — dakle ne u grobovima —, koji su se pogubili ili kao neuporabivi ulomci pobacali na takovim mjestima, koja su nastavana bila, kada su se takovi pojasovi nosili. Po

[1] Stratimirović u Glasniku III 1891 str. 364 sl. 34 = Wiss. Mitth. I str. 122 sl. 22.

[2] Wiss. Mitth. IV str. 385.

[3] Hoernes M. u Mitth. der prähistor. Commission der k. Akad. der Wiss. in Wien I 5 str. 282 i sl.

obliku razlikuju se kod nas tri vrste takovih članaka, naime onakovi, kako ih repreeentuju pojasi sa Vučedola, iz Surčina i jedna treća uža i zaobljenija vrsta, od koje su se našli samo ulomci na raznim mjestima. U narodnom muzeju ih ima iz Novih Banovaca (kotar St. Pazova; 29 pojedince nađenih ulomaka od članaka i 1 duplo zrno od žute staklene paste), Surduka (kotar St. Pazova; 2 ulomka članaka), Kupinova (kotar Ruma; uz mnoge kasnije latènske predmete i 1 nepotpun pojasni članak, 24 zrna od žute staklene paste sa modrim očicama, 25 takovih od zelene paste i 1 bjelkasto bez očica), Petrovaca (kotar Ruma; 4 pojasna članka, 57 ^{mm} d., kao vučedolski)[1], Jarka (pusta Fischer, kotar Mitrovica; 1 pojasni članak)[2], Sotina (kotar Vukovar; 1 ulomak pojasnoga članka) i Dalja (kotar Osijek; 1 pojasni članak).

Osim u istočnom dijelu Slavonije nailazi se na pojasove, sastavljene od ovakovih i sličnih članaka i u susjednim zemljama. Iz Bosne znadem za jedan lijep pojas iz Arareve gomile i za jedan nepotpun iz Crvene lokve na Glasincu[3], gdje se je i inače dosta srijemskim prethistoričkim starinama srodnih oblika našlo. Iz Srbije ima narodni muzej u Zagrebu više članaka sa 7 polukružnih ispupčina, a sa samo tri petljice na doljnjoj strani, koji su se u jednom prethistorijskom grobu u Jucu našli. Madžarski narodni muzej u Budimpešti ima također više primjeraka tih pojasova, koji su u Madžarskoj nađeni[4], pa se prema tomu može pomišljati, da je ta vrsta pojasa bila sastavni dio vojničke nošnje u sjevernoilirskim zemljama Panoniji, istočnoj Dalmaciji i Gornjoj Moesiji. Kako se takovih članaka još nikada nije našlo u ličko-krbavskoj županiji i u susjednim krajevima Bosne, to je vjerojatno, da ih Japodi, koji su tamo stanovali, nisu rabili.

2. Prethistorijski zlatan nakit iz Mitrovice (tvornica tanina).

Zapadno od Mitrovice leži u neposrednoj blizini Save jedno od najznatnijih tvorničkih poduzeća u Slavoniji, tvornica tanina braće Franje i Josipa Čerycha, koja je sagrađena god. 1887. Već prigodom građenja tvornice naišlo se na grobove sa spaljivanim mrtvacima, te se je po nađenim prilozima moglo ustanoviti, da je to groblje bilo u porabi u latènsko (drugo željezno) doba.[5] Nekoje od nađenih predmeta darovao je gosp. Josip Duška u Josefovu u Češkoj dvorskomu prirodoslovnomu muzeju u Beču, naime dva željezna koplja, jedan nepotpun latènski mač od željeza i jedan čunjast zemljani utez. Na maču se nalazi komad

[1] Odavle je možda i 7 zrna od žute staklene paste sa modrim očima i 15 bez očiju „iz okolice Rume“, koje je muzeju darovao B. Budisavljević, za onda podžupan u Rumi.

[2] Ljubić Popis I 1 str. 93 br. 28, gdje se pogrešno navodi kao sastavni dio skupnoga nahođaja bronsanoga doba.

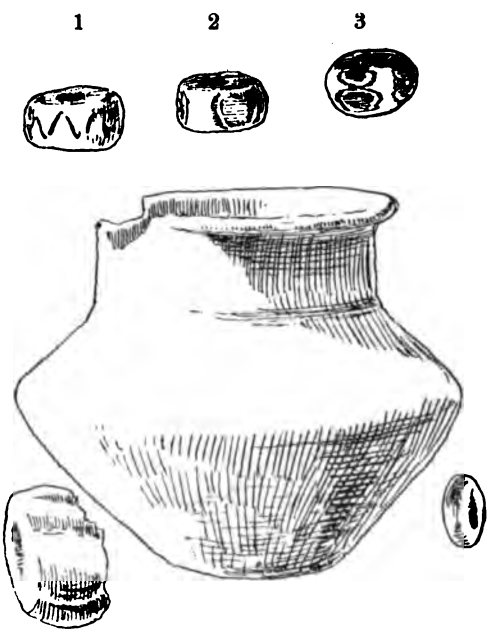
[3] Pojas iz Arareve gomile ima 88 članaka; zaključne ploče imaju 5 petalja, na kojima na karikama vise bronsani privjesci. Truhelka u Glasniku II 1890 str. 75 = Wiss. Mitth. I str. 79 sl. 50 i 51.

[4] Sr. „Arch. Értesitö“ X 1890 str. 331. Tamo naslikani primjerak ima oba zaključna članka, koji odgovaraju po obliku našemu iz Surčina, a ostali članci imaju po 5 ispupčina. Pogrešno se meće u rimsko doba.

[5] Szombathy La Tène-Fund von Mitrowitz an der Save in Slavonien. Mitth. der anthropolog. Gesell. in Wien XX 1890 str. [10] sa nacrtima.

limenih korica, na kojima je prednja ornamentovana lamela načinjena od bronse, a stražnja od željeza. Sigurno je mač zajedno sa koricama bio presavijeno u grob položen, kako se je to u latènsko doba u Srijemu općenito činilo, pa je tekar odkada ga se našlo opet izravnan. To silovito ravnanje je krivo, da se je odlomio i izgubio šiljak mača i pokrhale njegove tanke limene korice.

I kod kasnijih gradnja redovito se je nailazilo na prethistorijske grobove, ali kuda su se nađeni predmeti djeli nije poznato. God. 1898 našla se više nego 1 m duboko u zemlji mala zemljana urna sive boje (sl. 33), rađena pomoćju lončarskoga kola, 95 ^{mm} vis., a sa najvećim promjerom od 134 ^{mm}. U njoj je bio mrtvački pepeo, a oko nje mnogo staklenih zrna razne veličine iz jednoga niza (sl. 33). Od ovih je 21 komad zajedno sa urnom narodnomu muzeju darovao g. Emanuel Alković, vjećnik sudbenoga stola u Mitrovici. 7 je manjih zrna od tamnomodroga prozirnoga stakla (sl. 33, 5) 3 veća tamnomodra (sl. 33, 1) urešava cikcakna linija, 6 komada od žute staklene paste (od kojih jedno dvostruko) imaju jedan ili dva reda modrih bijelo opasanih očiju (sl. 33, 2 i 3). Jedno veće zrno od svjetlozelena prozirna stakla narebreno je poput dinje (sl. 33, 4), a po jedno neprozirno zrno tamnomodre i zelenkastomodre je boje. Predmeti iz toga groba spadaju u latènsko doba, a u to će doba možda spadati i jedno istodobno nađeno i od g. Alkovića muzeju darovano, 242^{mm} dugo željezno koplje (sl. 34) sa slabim rebrom i oširokom liti, kojemu fali šiljak. Nasuprot jedna prostom rukom građena, 98 ^{mm} visoka zemljana posudica (sl. 35) sa visokom vertikalno nasađenom ručicom, koja je istodobno kod tvornice tanina nađena, ima posvema karakter sličnih radnja starijega vremena, pa bi mogla biti iz halštatskoga doba.

Sl. 33. Urna i stakleno zrnje iz Mitrovice (tvornica tanina). $^{1}/_{2}$ i $^{1}/_{1}$ nar. vel.

Sl. 34. Željezno koplje iz Mitrovice (tvornica tanina). $^{1}/_{2}$ nar. vel.

Najvažnije našašće učinilo se kod prekapanja u proljeću 1901, o kojem mi je neke podatke priopćio gosp. Basche, inžinir tvornice: Na jednom mjestu naišlo se na grob — navodno bez skeleta — a u njem na jedan zlatan niz, 2 pokidane bronsane certoske fibule i pojas, sastavljen od jedno 70 bronsanih članaka. Zlatni niz (sl. 36), koji je narodni muzej iz druge ruke kupio, sastavljaju četiri uske cjevčice od špiralno savijene tanke žice (duljina 114, 113, 112 i 74 mm), a pripadao mu je sigurno i jedan peti na troje slomljen, jače razmotan komad od 40 mm duljine. Između pojedinih špiralnih članaka nalazi se jedna veća (visina 19 mm, promjer 24 mm) i dvije manje (17 × 21 mm) šuplje bikonične jabučice, koje na površini imaju na način rozete pritaljenu dvostruku žicu, koja na većoj jabučici tvori po 8 listova, a na manjima po 7. Cijela težina niza sa jabučibama iznosi 60·65 gr.

Od pokidanih bronsanih fibula certoškoga oblika jedna 48 mm duga (sl. 37), koja se dala potpuno sastaviti, ima na najvišem mjestu plitko zarezanim crticama urešena luka dva mala krila i jedan nepotpun vertikalni nastavak, koji je valjda malim dugmetom završavao. Nožica završuje malim plosnatim dugmetom, a manjkajuća igla bila je na glavi dva puta špiralno smotana. Druga nešto veća fibula, kojoj glava i igla fale, ima sličan oblik, ali bez krilâ, vertikalnoga nastavka i crtica na luku.

Sl. 35. Zemljana posuda iz Mitrovice (tvornica tanina) 1/2 nar. vel.

Pojas su sastavljali 55 mm dugi bronsani članci (sl. 37, desno), na kojima su po četiri ovalne izbočine, koje dole imaju petljice za pričvršćivanje ili nanizavanje. Završavale su ga dvije pločice, na kojima su po tri ovalne ušice, a ovima je sigurno barem u prvi kraj morala da bude svrha prikopčavanje ili vezanje. Najprije bi se očekivalo, da će jedna od tih završnih pločica imati tri odgovarajuće kvačice ili tri dugmeta, kojima bi se mogla zakvačiti u svoj par. Mjesto toga i ovdje, kao i u opisanom grobu sa Vučedola kod Vukovara, nalazimo na krajevima jednak par pločica sa jednakim ušicama. Tu je ili moguće, da su se oba kraja pojasa vezala otvorenim karikama od debele žice, od kojih se je jedna (sl. 37, dole; promjer 24 mm) u tom grobu našla, ili pako, da su članci bili kao ures prišiveni na remen ili tkanicu, koja se je prikopčavala posebnom pređicom. U tom su slučaju ušice na zaključnim člancima imale tu svrhu, da se u nje zakvače lančići ili drugi privjesci, kako to vidimo na jednom takovom pojasu iz Arareve gomile na Glasincu u Bosni.[1]

Za jedno 1·5 m dalje od groba sa zlatnim nakitom našli su se ulomci

[1] Truhelka u Glasniku II 1890 str. 75. = Wiss. Mitth. I str. 79.

zrna od jantara, ali se ne može reći, da li je taj niz spadao u ovaj grob, ili u koji drugi.

Spomenuti inžinir Basche, koji posjeduje ovdje opisani pojas, ima još i više predmeta, koji su prigodom iskapanja g. 1901 nađeni. Po njegovim riječima našli su se na drugom jednom mjestu ljudski kosturi i konjske kosti uz staklena zrna iz nizova. Na trećem je mjestu bilo više željeznih predmeta, naime jedno veće i

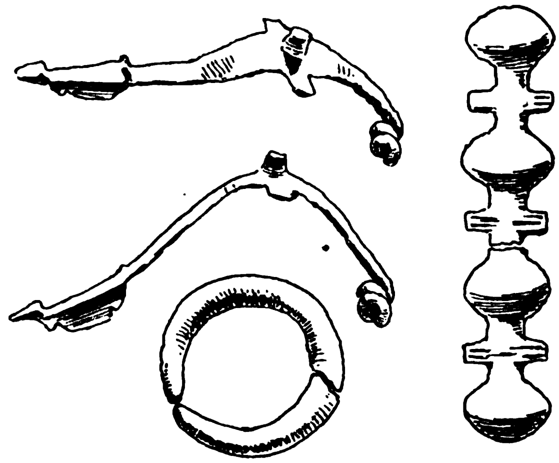

Sl. 36. Prethistorijski zlatan nakit iz Mitrovice (tvornica tanina). Nar. vel.

jedno manje koplje, dva noža i jedan duguljast kameni brus, koji na jednom kraju ima luknju za privješavanje. Osim toga mi je pokazao još jedan ulomak željezne latènske fibule, malen željezan čavao, jednu manju zemljanu urnu, ulomke jedne zdjelice sa oniskom nožicom, ulomaka od više drugih posuda, pa tri kruš-

kolika zemljana uteza srednje veličine sa ribarskih mreža i dva uteza od vretena, od kojih je jedan ornamentovan.

Promotre li se svi ovi nahođaji sa mitrovačke tvornice tanina, zajedno sa priopćenim podacima, kako su se našli, to je ponajprije sigurna činjenica, da tamo nije bila naselbina, nego neko groblje, u kojem su se pokopavali nespaljeni i spaljivani mrtvaci. Veoma je vjerojatno, da tako oprječni način postupanja kod pokopavanja ne spada u isto vrijeme.[1] Kako se sa drugih mjesta u Srijemu znade, da su se u latènsko doba mrtvaci spaljivali, to je vjerojatno, da su grobovi sa kosturima iz drugoga doba. Sudeći po nađenim predmetima, može to biti samo kasniji dio halštatskoga doba, u koji spadaju zlatni niz i drugi prilozi groba, u kojem se je on našao. Vjerojatno je, da je to bio grob sa kosturom, ali je isti valjda već tako istrunuo bio, da mu radnici ostanaka nisu vidili. Da je bio grob s paljevinom, morala bi se bila naći urna i na pola izgorjele kosti, koje se u zemlji uvijek dobro sačuvaju. Certoske fibule toga groba svakako upozoruju, da se ne smije kod datovanja previsoko ići, teško preko početka četvrtoga stoljeća pr. Kr., dočim su latènski grobovi još i mlađi.

Sl. 37. Bronsani predmeti iz Mitrovice (tvornica tanina). Nar. vel.

Nešto što bi mitrovačkom zlatnom nizu posvema odgovaralo, nisam mogao iz susjednih zemalja da ustanovim. Iz Bosne zna se samo za jednu špiralnu cjevčicu od zlata, koja se je sigurno slično nosila kao mitrovačke, a iskopala se u Okrugu na Glasincu uz jednu fibulu sa lukom[2] u obliku čamca (a navicella) i 4 male fibule sa dugmetima. Prema tomu spada u isto doba sa mitrovačkim zlatnim nizom. Više komada zlatnih špirala ovoga oblika našlo se i u pokladu u Ližovicama blizu Labske Tynice u Češkoj,[3] a nisu rijetke niti u Madžarskoj, samo mi nije poznat nijedan drugi primjer, gdje bi se one pojavile u savezu sa zlatnim jabučicama, koje bi pojedine članke niza rastavljale, a koje su prouzročile, da je ovaj jednostavni nakit morao na gledaoca učiniti veoma ugodan dojam.

[1] Mogućnost, da su neke obitelji jednoga plemena mogle imati u običaju spaljivanje, a druge pokopavanje, naravno nije isključena. Žalibože za sada svi podatci o dosele kod nas nađenim grobovima toga vremena nisu dosta sigurni.

[2] Fiala u Glasniku VIII 1896 str. 449 = Wiss. Mitth. VI str. 23 sl. 33.

[3] Pič Starožitnosti země české I 1, 133

3. Grob drugoga željeznoga doba u Mitrovici.

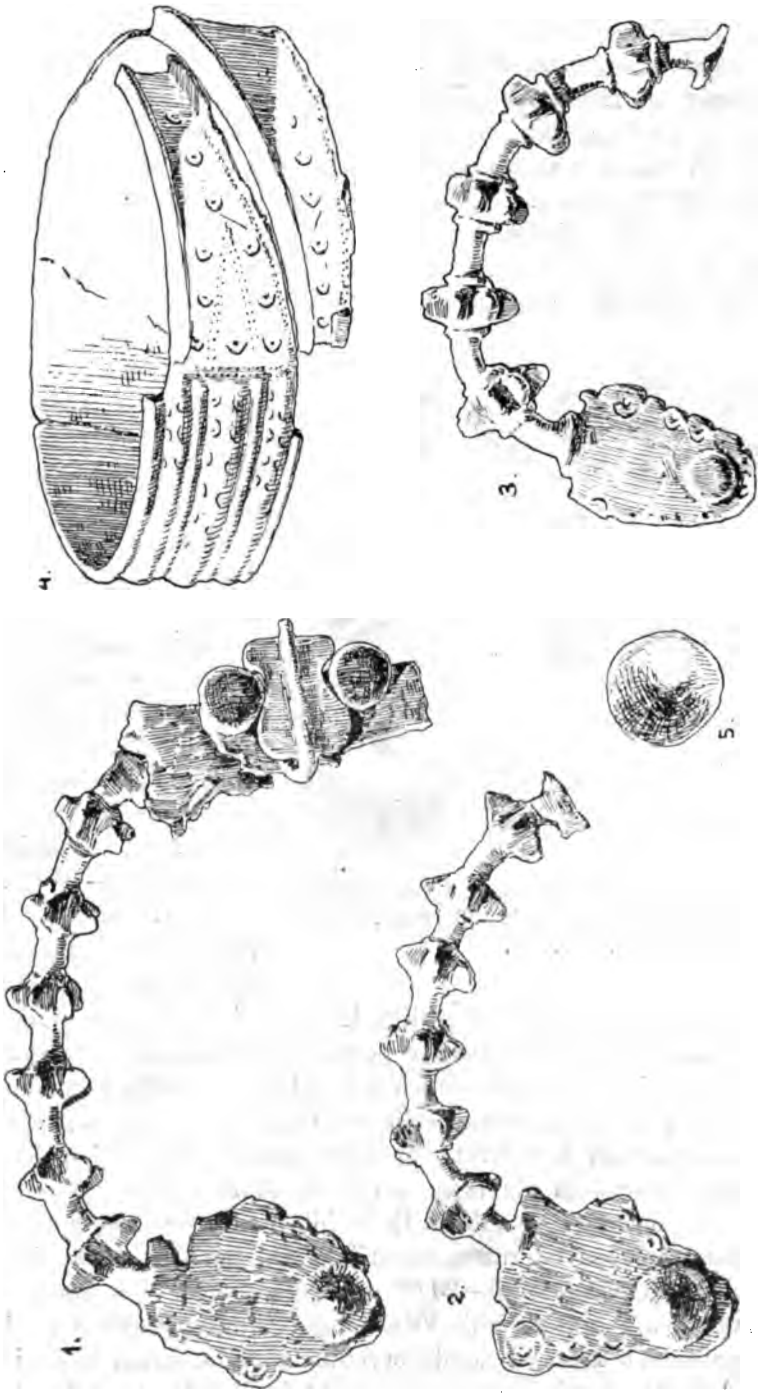
God. 1895 kupio je narodni muzej posredovanjem gosp. opata Paje Milera u Mitrovici veći broj predmeta, koje je tamošnji žitelj Stjepan Lovrić, ulica Palanka br. 745 (sada Srijemska ulica br. 119) u svojem dvorištu iskopao. Kopajuć u jugozapadnom kutu dvorišta, 6 m daleko od ulice, a 4 m od svoga zapadnoga susjeda malen trap (pivnicu), naišao je Lovrić u 1·5 m dubljine na jedan grob sa prilično dobro sačuvanim kosturom, položenim od istoka na zapad. Malo dalje na sjever nalazio se zid, koji da nije na taj grob spadao, a jedno 2—3 m dalje našao je bio prije 15 godina, kada je kopao zdenac, zidan rimski grob bez ikakovih priloga.

Iz spomenutoga groba potječe veći broj predmeta iz drugoga željeznoga doba, o kojima ću ovdje da govorim, ali su se tu našla i tri malena zemljana vrča sa ručicom, uskim grlom i uskim dnom, od kojih je jedan bio razlupan i zemljana „kadionica" (lampica?), koja se je izgubila. Ona dva čitava vrčića, koji su dospjeli u narodni muzej, ne spadaju u istu skupinu sa prethistorijskim predmetima, nego su bezujetno iz rimskoga vremena, dakle za više stotina godina mlađi. Biti će, da su iz rimskoga groba, kojemu su po svoj prilici pripadali i spomenuti zid i dobro sačuvani kostur. Prethistorijski mrtvac nasuprot, koji je na tom mjestu prije bio pokopan, možda je bio spaljen, pa su na pola izgorjele kosti i priloženi nakiti izpremiješani ležali u zemlji.

Ponajglavniji među nađenim prethistorijskim predmetima jesu tri fibule i dvije narukvice od srebra. Žalibože se je tvar na površini pretvorila u klorovo srebro, koje sačinjava prilično debeo sloj smeđe-crnkaste boje, a uslijed toga postali su predmeti veoma krhki, pa su se kod vađenja pokidali. Kako se nisu svi manji ulomci pokupili i poslali, to se nisu ovi nakiti mogli tako sastaviti, da bi bili potpuni. Najveća fibula (sl. 38 br. 1) 94 ^{mm} je duga, a od prilike 48 ^{mm} visoka. Njezin veoma splošten luk urešava šest zrna u obliku zvjezdolikih rozeta sa po pet trakova. Okrhana pločica, na kojoj se igla pričvrstila, imala je oblik trouglasta na uglovima zaokružena lista, sa po tri male oble krpice na vanjskim stranama, u kojima su zarezani središnim tačkama providjeni mali krugovi. Po analogiji sa sličnim slijedećim primjerkom morala su se u oba sada okrhana gornja ugla nalaziti po dva koncentrična kruga sa piknjom po srijedi. Na doljnjem kraju pločice bila je negda srebrnim čavlom, koji ima veliku polukružnu šuplju glavicu, prikovana željezna igla, od koje su se sačuvali samo neznatni tragovi. Nožna pločica (48 ^{mm} duga) također je okrhana i izvitlavita, ali se vidi, da je imala krstolik oblik i da je dolje bila previnuta u jednostavnu kuku, u koju se je igla zapinjala. Ta je pločica bila urešena, a od njezinih uresa sačuvaše se dva na povišim člancima stojeća dugmeta i izmed njih jedan list. Moguće, da je taj dio uresa drugačije bio pričvršćen na nožnoj ploči, a bez dvojbe tu još fale neki uresi.

Drugi primjerak (sl. 38 br. 2), koji ima također šest rozeta na luku, opisanomu je sasma sličan. Pločica sa iglom potpunije je sačuvana, a vide se i tragovi željezne igle, koja je jednako pričvršćena bila. Nožna pločica za zapiranje manjka. Duljina je iznosila od prilike 75 ^{mm}.

Ponešto različna je treća fibula (sl. 38 br. 3), koja je najmanja (duljina od prilike 64 mm, visina 46 mm). Zaobljeniji luk urešava pet mnogo debljih zrna

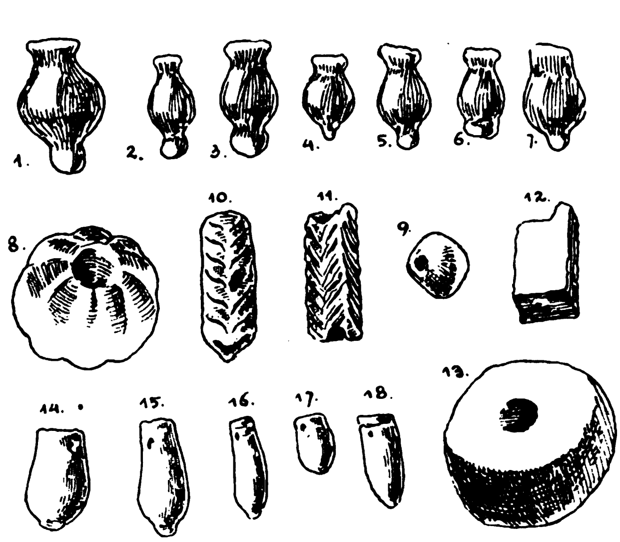
Sl. 38. Srebrni nakiti iz jednoga prethistorijskoga groba u Mitrovici. Nar. vel.

u obliku zvjezdolikih rozeta sa po šest trakova. Ovalna pločica za manjkajuću

željeznu iglu urešena je na rubu malim krugovima sa središnjim tačkama; glavica na čavlu je masivna i mnogo manja. Nožna pločica manjka.

Dok su ove fibule bile tako udešene, da im je nožna pločica bila na desnoj strani, nalazila se je kod četvrtoga komada na lijevoj. Od ove fibule sačuvala se je u ostalom samo na dvoje slomljena pločica s glave sa prvim člankom na luku, po čemu se može zaključivati, da je ona bila par prvoj ili drugoj od ovdje opisanih. Osim toga ima još nešto sitnijih ulomaka od nožnih pločica svih trijuh komada, tri čitava veća (promjer 16 mm) šuplja dugmeta (sl. 38 br. 5) i jedno manje (promjer 12 mm) koja su negda po svoj prilici bila na valjkastim nastavcima kao ukras na nožne pločice prilotana.

Jedna od narukvica (sl. 38, 4) je slomljena na dva komada, a druga na četiri. Prikazuju se kao 26 mm široke otanke ploče, kojima sužujući se okrajci stoje jedan povrh drugoga. Na širem srednjem dijelu iskovana su tri šira rebra, a izmed njih nalazi se još po jedno posve tanko. Na tim širim rebrima bili su zarezani sistemi od po dva polukruga sa središnim tačkama, dok su ona tanka bila na gusto sitnim udubinama sprovidena. Sužujući se okrajci imaju van previnute rubove, a urešavaju ih tangentama spajani mali krugovi sa središnim tačkama i dupli redovi sitnih piknjica oko ruba i uporedo s rubovima spram sredine. Promjer tih narukvica iznosio je od prilike 68—63 mm.

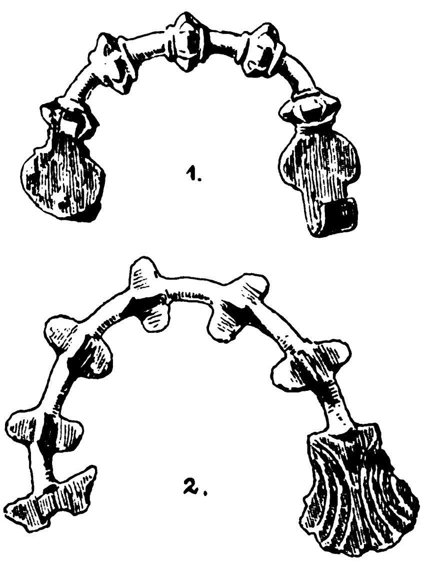
Sl. 39. Zrna iz nizova iz jednoga prethistorijskoga groba u Mitrovici. 1—11 staklo, 12—13 jantar, 14—18 koralji. Nar. vel.

Od bronsa bila je u tom grobu samo jedna manja zdjelica sa van izvinutim rubom, kojoj je gornji promjer mogao od prilike iznositi 11 cm. Na zaobljenom dnu ove samo u neznatnim ulomcima sačuvane posudice razpoznaju se zarezane koncentrične kružne crte. Kao podnožje služio joj jedan kusočunjast kolobar od 52 mm doljnjega promjera, a oveća jedna petlja valjda je sa svojim izgubljenim parom imala svrhu, da se zakvači nesačuvano proveslo posude. Još se je našao i bronsan čavao sa širokom plosnatom glavicom, ali se ne može reći, u što je rabio.

Mitrovački mrtvac — a možda ih je bilo i više — imao je uza se veoma obilan broj zrna iz nizova od razna materijala. Od jantara (sl. 39, 12 i 13) se je pokupilo cijelih oblih, počam od 5—20 mm promjera, svega 74 komada, a četiri nepotpuna komada imaju uglast oblik. Više manje cilindrična oblika je 61 blizu gornjega kraja probušeno zrno od negda crvenih, a sada sasma izbijeljelih koralja (sl. 39, 14—18), kojima se je tvar sasma smekšala. Najviše je staklenih zrna, i to od prozirna bijeloga stakla 262 na gornjem kraju probušena komada u obliku

kruškica razne veličine (sl. 39, 1—7) i jedno malo bikonična oblika (sl. 39, 9). Od zelenkasto bijeloga prozirnoga stakla jedno je veće zrno (sl. 39, 8), koje po obliku sjeća na dinju; od drugoga nešto manjega glatke površine nije se sačuvalo više od jedne polovice. Dva duguljasta staklena zrna crne su boje, a sva im je površina urešena svedenim zarezima (sl. 39, 10 i 11).

Cijela skupina predmeta iz ovoga mitrovačkoga prethistorijskoga groba u mnogo koječem bitno se razlikuje od predmeta, što ih inače iz naših prethistorijskih grobova, pa iz srednje Evrope i Italije poznajemo. Morati će se dakle analogije potražiti drugdje, a u tu svrhu najbolje će kao uvijek poslužiti fibule kao najkarakterističniji nakit. U koliko je meni poznato, našlo se je dosele fibula takovoga oblika samo u Grčkoj, Albaniji,[1] Bosni i Slavoniji, dakle u zapadnoj polovici balkanskoga poluotoka i jugoistočnom dijelu nekadanje Panonije. Čini se dakle, da je tu negdje taj oblik fibule i nastao, a najprije će biti, da se to dogodilo u Grčkoj, odakle se znade za primjerke iz Olympije i Dodone i nepoznate provenijencije u Kopenhagenskom muzeju.[2] Od Grka došla je ta fibula Ilirima, koji su u ostalim od spomenutih zemalja stanovali, a njihovi domaći kujundžije oponašali su grčki uzorak onako, kako su umjeli i kako su ga shvatili. Nije stoga čudo, da su mnoge pojedinosti na ovim ilirskim fibulama grčkoga oblika drugačije ispale, nego što je to na uzorcima izgledalo.

Sl. 40. Bronsane fibule iz Novih Banovaca na Dunavu. Nar. vel.

Najvažnije našašće takovih fibula od srebra, u skupu sa drugim nekim predmetima, učinilo se g. 1897 u Štrpcima u Bosni,[3] gdje se med ostalim našlo šest velikih fibula od 11^{cm} duljine i dva komada u pol te veličine. Iz Bosne se je već od prije znalo za slične primjerke iz Rusanovića na Glasincu[4] iz Rudina kod Rusanovića[5], sa Gosinje planine na Glasincu[6], sa Debeloga brda kod Sarajeva[7] i iz Gorice u Ljubuškom kotaru u Hercegovini.[8] Mitrovačke fibule označile bi za sada najsjeverniju tačku

[1] Jedan komad iz južne Albanije u sarajevskom muzeju spominje Fiala u Glasniku VI 1894 str. 757.

[2] Hoernes u Glasniku XIII 1901 str. 527 i sl.

[3] Dr. M. Hoermes Srebrni pokladni nalazak iz Štrbaca u Bosni. Glasnik XIII 1901 str. 527—536.

[4] Fiala u Glasniku VI 1894 str. 741 sl. 35 = Wiss. Mitth. IV str. 18 sl. 38 i 39. Grob sa paljevinom, Fibula od srebra.

[5] Fiala u Glasniku VI 1894 str. 753 sl. 51 = Wiss. Mitth. IV str. 26 sl. 57 U gromili sa paljevinom i kosturnim grobovima bilo svega 7 nepotpunih takovih fibula od bronza, jedna laténska fibula, mnogo jantarskih i modrih staklenih zrnaca, 4 kruškolika staklena zrna i više drugih predmeta.

[6] Fiala u Glasniku VII 1895 str. 554 sl. 31 = Wiss. Mitth. V str. 19 sl. 31 Željezna fibula iz groba sa kosturom.

[7] Fiala u Glasniku VI 1894 str. 137 sl. 2 = Wiss. Mitth. IV str. 63 sl. 175 Nepotpuna bronsana fibula.

[8] Truhelka u Glasniku XI 1899 str. 366 sl. 39 i 40 = Wiss. Mitth. VIII str. 25. Sa mjesta, gdje su bili pokopani i spaljeni i nespaljeni mrtvaci.

područja, u kojem se je ovakov nakit rabio. S njima zajedno našla su se i slična staklena i jantarska zrna, kao što su se sa takovim fibulama našla i u prethistorijskim grobovima na Rudinama kod Rusanovića na Glasincu u Bosni. Za mitrovačke narukvice analogija iz Bosne ili od drugud za sada još ne poznajem.

Mitrovački nahođaj nije u ostalom osamljena pojava u Slavoniji. U narodnom muzeju nalaze se naime još tri srebrne fibule nepoznate provenijencije i dvije bronsane, koje su se našle u Novim Banovcima na Dunavu (kotar Stara Pazova). Od potonjih je jedna (sl. 40, 2), koja se je našla god. 1900, 53 ^{mm} duga i 43 ^{mm} visoka. Skoro potpuno polukružni luk urešavaju na pet mjesta krstoliko smješteni listići. Nožna se pločica nije sačuvala, a pločicu, na kojoj je bila igla pričvršćena, rijese svedeni potezi, koji oponašaju motiv palmete. Druga novobanovačka fibula (sl. 40, 1), 44^{mm} duga i 30^{mm} visoka, našla se god. 1902. Na sploštenu luku nalazi se pet zrna u obliku šesterolistih rozeta. Krstolika nožna pločica ima previnutu kukicu za zapiranje, a na duploj zaglavnoj pločici, gdje je zakovicom bila učvršćena bronsana igla, nalazi se jednostavan ornamenat od svinutih crtica. Po svojem obliku sjeća ova fibula na bosanski primjerak sa Gosinje planine na Glasincu.

Sl. 41. Srebrne fibule iz Slavonije ili Hrvatske.
Nar. vel.

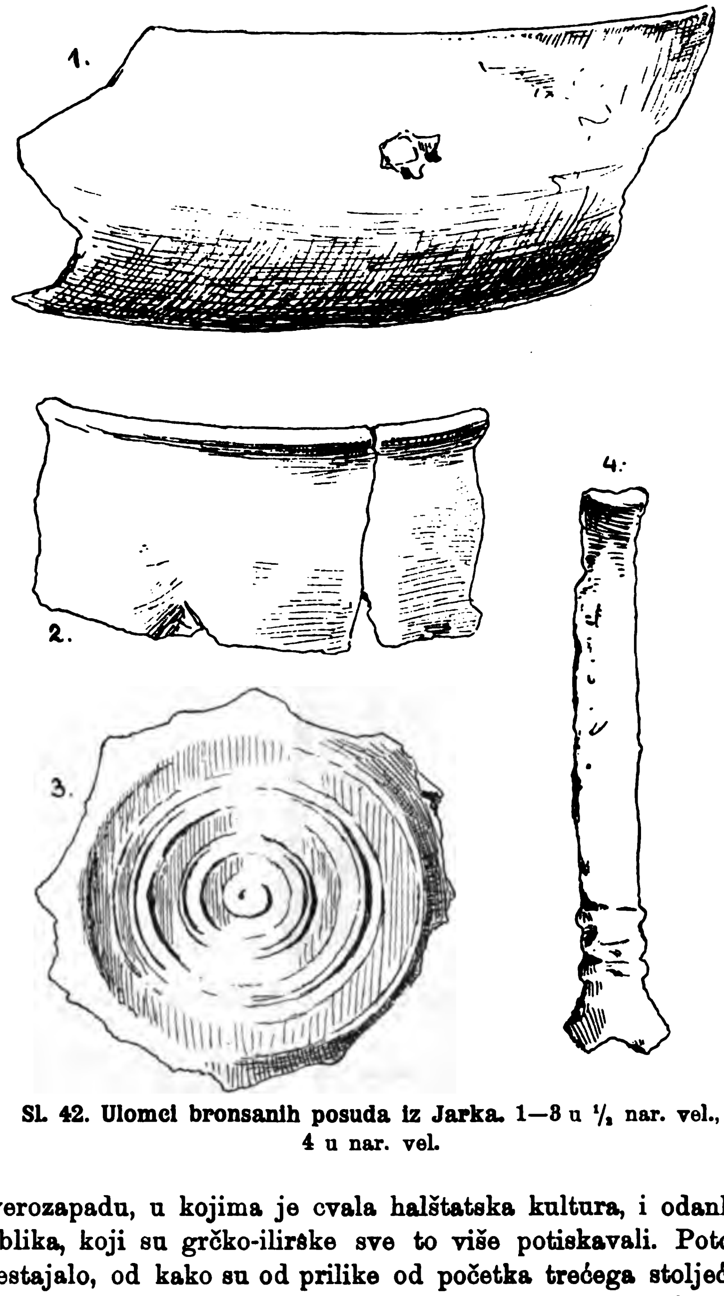
Tri srebrne fibule (sl. 41), koje najviše sjećaju na bosanski primjerak iz Rusanovića, dobio je narodni muzej iz umjetničko-obrtničkoga muzeja. Mjesto, gdje su se one našle, nije poznato, ali je vjerojatno, da su se negdje u Slavoniji iskopale. Najveći komad (sl. 41, 2) 74 ^{mm} je dug i 51 ^{mm} visok. Na luku nalazi se petnaest na gusto poredanih zvjezdolikih rozeta sa po pet listića. Dvostruka zaglavna pločica ima oblik lista, a urešava ju ornamenat, koji u neku ruku sjeća na pravo neshvaćenu grčku palmetu. Na doljnjem kraju pločice bila je srebrnim čavlom pričvršćena bronsana igla, od koje se sačuvao

samo neznatan komadić. Nožna pločica u obliku slova T dolje je previnuta u kuku za zapiranje igle. Urešavala su ju tri polukružna dugmenceta, stojeća na povišim narebrenim valjkastim nastavcima. Ti su valjci, od kojih jedan fali, na nožnu pločicu prilotani.

Drugi primjerak (sl. 41, 1) razlikuje se samo po tom, što je manji (63 mm d. i 41 mm vis.), što ima na luku samo 11 rozeta, i što ona tri dugmeta na nožnoj pločici nisu bila prilotana, nego zakovicama pričvršćena Tih dugmeta sada u ostalom više nema.

Kod treće fibule (sl. 41, 3) nožna je pločica na protivnoj (lijevoj) strani. Na luku ima 12 rozeta; ornamentovana zaglavna pločica sa iglom fali. Duljina iznosila je od prilike 60 mm, visina 37 mm.

Predmeti iz prethistorijskoga groba u Mitrovici prikazuju nakit, koji se je u Srijemu rabio, kada je dosta znatan saobraćaj sa južnije ležećim ilirskim krajevima postojao. Bilo je to u ono doba, kada su zapadnobalkanske zemlje i Panoniju nastavala samo plemena ilirskoga roda, izmed kojih se trgovački saobraćaj, koji je sizao dalje i do Grčke, sasma vjerojatno pretpostavljati može. Sjeverni dijelovi toga područja, podvrženi uplivu susjednih zemalja na sjeverozapadu, u kojima je cvala halštatska kultura, i odanle su poprimali nakitnih oblika, koji su grčko-ilirske sve to više potiskavali. Potonjih je sve to više ponestajalo, od kako su od prilike od početka trećega stoljeća

Sl. 42. Ulomci bronsanih posuda iz Jarka. 1—3 u $^1/_2$ nar. vel., 4 u nar. vel.

pr. Kr. ilirski narodi došli u dodir sa kulturno dosta naprednim Keltima, od kojih su se neka plemena privremeno ili trajno med njima nastanila. Kelti su bili nosioci t. zv. latènske (druge željezne) kulture, koja je u hrvatskim zemljama na početku trećega stoljeća pr. Kr. već općenito gospodovala. Za mitrovačke i bosanske fibule držim, da su nešto starije od toga vremena, pa da je način, kako su im igle na zaglavnu ploču jednostavno čavlom prikovane, tako jednostavan, da nije opravdano jedino zato pretpostavljati možda još i kasnije vrijeme. Mislim, da će ih se slobodno smjeti uvrstiti od prilike u četvrto ili treće stoljeće prije Kr., pa da su nekako u to vrijeme bili zakopani i mitrovački nakiti, koje je valjda nosila kakova imućnija panonska mlada žena ili djevojka.

4. Srebrni nakiti latènskoga doba iz Jarka kod Mitrovice.

U proljeće 1902. nabavio sam za narodni muzej nekoliko predmeta, koji su se od prilike prije godinu dana u selu Jarku kod Mitrovice našli. Za pobliže podatke, gdje i uz koje se prilike stvari nadoše, nisam mogao da doznam, ali ne može biti sumnje, da barem većinom potječu iz jednoga groba. Ima tu većih ulomaka — jedno dno i šest većih komada od bočina — od barem tri veće posude od iskucana bronsana lima (sl. 42, 1 i 2.), tokareno dno rimske bronsane kaserole (sl. 42, 3.) i ulomak nekakova bronsana provesla (sl. 42, 4.), koje valjda spada na koju od onih većih posuda. Uz ove stvari neznatne vrijednosti, koje su se sigurno samo nepotpuno sabrale, tako da se ništa neda rekonstruisati, našla su se i tri bolja srebrna predmeta, naime dvije fibule i jedna uresna ploča sa pojasa. I oni su bili oštećeni. Na jednoj se fibuli bila prekinula tetiva, pa je uslijed toga bila otpala jedna špirala sa iglom, a na drugoj su tetiva, špirale i igla bile na više komada polomljene i izvijene; ploča je bila uslijed udarca, koji je u staro doba zadobila, sasma uleknuta, pa je, kada se je uz najveću opreznost u prvobitni položaj izvijala, na više mjesta popucala.

Sl. 43. Srebrna latènska fibula iz Jarka. Od prilike 1/2 nar. vel.

Obije fibule, koje imaju za drugo željezno (latènsko) doba karakterističan oblik, ističu se svojom vanrednom veličinom. Kod većega komada (sl. 43.), koji je 370 gr. težak, iznosi duljina 149 mm a visina 53 mm. Luk sastoji od debele, napred 37 mm široke trouglaste ploče, a prelazi u karakteristično udešenu nožicu, s koje se debeo okrugao nastavak, urešen sa tri velike oble kvržice, vraća k luku, pa ga blizu njegova gornjega kraja oširokim profilovanim člankom obuhvaća. Vanjsku stranu oluka na nožici urešavaju na jednoj strani jednostavni cikcakni potezi, a na drugoj su četiri relijefna rebra smještena tamo, gdje luk prelazi u oluk. Iz fibuline glave izilazi na lijevu stranu debela žica zasukana u špiralu od 20 zavoja, a ovu 187 mm duga tetiva spaja sa odgovarajućom špiralom od 19 zavoja na desnoj strani, koja prelazi u 5 mm debelu iglu.

Manja fibula (sl. 44.) je 130 mm duga i 50 mm visoka; prednja širina lukove pločice iznosi 45 mm, cijela težina 294 gr. Nastavak, što se vraća k luku, ima samo dvije kvrge, koje kao i kod većega primjerka na obije strane prati po par uskih letvica. Oko oluka, koji je inače neurešen, obilaze vani četiri relijefna rebra. Špirala, kojoj je sada cijela duljina 143 mm, ima na lijevoj strani 21 zavoj, a na desnoj 15, ali nema sumnje da tu na desnoj strani fali i komad vanjske tetive i komadić špirale sa jedno 5—6 zavoja. U obije polovice špirale nalaze se sasma zahrđali željezni klinci.

Sl. 44. Srebrna latènska fibula iz Jarka. Od prilike ²/₃ nar. vel.

Obije ove fibule imaju oblik t. zv. srednje-latènskih, koje Tischler[1] meće u treće ili drugo stoljeće pr. Kr. Iskustvo je međutim dokazalo, da su te t. zv. srednje-latènske fibule još mnogo dulje u porabi bile. Tako ih se n. pr. u Personi kod Ornavassa u Gornjoj Italiji našlo veoma mnogo u grobovima zajedno sa novcima cara Augusta, od kojih su neki bili dapače kovani iza Augustove smrti za vladanja njegova nasljednika Tiberija[2]. Ne može dakle biti sumnje, da su se srednje-latènske fibule još u prvoj četvrti naše ere općenito rabile. Sudeći po gore spomenutom dnu rimske kaserole — ako ono zaista potječe iz istoga groba sa fibulama — biti će, da ni ove dvije jaračke fibule nisu starije od druge polovice prvoga stoljeća pr. Kr.

Ako i jesu ove fibule poradi svoje neobične veličine, pa i poradi toga što su od srebra mjesto da su od bronsa ili željeza, ređi predmeti, to im vrijednost ipak znatno zaostaje iza srebrne pojasne ploče (sl. 45.), koja se zajedno s njima našla. Ta uresna ploča sa pojasa načinjena je od odebela svedena komada srebrna lima u obliku velikoga lista. Cijela duljina iznosi 255 mm, najveća širina 125 mm.

[1] Correspondenzblatt der deutsch. Ges. f. Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte XVI 1885 str. 157 i sl.

[2] Dechelette Le Hradischt de Stradonic en Bohême. Macon 1901 str. 16.

Po srijedi je iskucano do 27 ^{mm} široko rebro, koje se na doljnjem kraju rašljasto razilazi. Rubovi su na duljim stranama gore uzvinuti. Na gornjem kraju nalazi se uzvinut debeo trn sa polukružnim dugmetom, kojim se je ploča zakopčavala, a na doljnjem savita je ona, kako bi se uzmogla na pojasu pričvrstiti. Srednje rebro prati u dva reda 15 zakovicama pričvršćenih čunjastih dugmeta, koja su zarezima, okruzima i tačkama po srijedi urešena. Od ovih su dugmeta prednja dva znatno manja od ostalih; petnaesto nalazi se osebice između rašljastih nastavaka srednjega rebra.

Ovakovih uresnih ploča dosele se nije kod nas još nigdje našlo. Za nešto sličnoga znade se samo iz Doljnjih Laminaca u Bosni (kot. Bosanska Gradiška)[1]

Sl. 45. Srebrna uresna ploča s pojasa iz Jarka. Od prilike $1/2$ nar. vel.

gdje ih se je iskopalo deset komada. Ali laminačke ploče, koje su i sasma drugačije urešene, nego što je naša jaračka, nisu od srebra, nego od željezna lima, a kod nekih primjeraka bile su na površini pričvršćene sasma tanke urešene pločice od bronse. Da li sa našim posavačkim pločama stoji u kakovu savezu jedna ploča iz Možigorja kod Kijeva u Rusiji, koja po Truhelki ima sličan oblik zapora i slične ornamentalne motive, za sada se ne može reći, a još se manje može ta analogija protumačiti. Svakako laminačke ploče i jaračka spadaju u isto vrijeme i istomu narodu, koji je nastavao bosansku i srijemsku Posavinu. Po gore istaknutim opaskama prilično je vjerojatno, da je to vrijeme druga polovica I. stoljeća pr. Kr., dakle vrijeme kratko prije dolaska Rimljana u južnopanonske krajeve, a narod, koji je onda tu prebivao i takove nakite nosio, bili su oni hrabri ilirski Panonci, koji su pod Batonom pokušali, da se rimskoga gospostva otresu.

Dr. **Josip Brunšmid.**

[1] Truhelka Glasnik XIII. 1901. str. 17.

STRIDON I ZRIN.

Sv. Jeronim (Hieronymus) rodio se oko g. 346. u nekom gradu Stridonu, o kojem sam kaže, da ga na svršetku 4. stoljeća već nije bilo, jer su ga razorili Goti oko g. 378. Evo, što on sam piše u svojoj autobiografiji: „Hieronymus, natus patre Eusebio, oppido Stridonis, quod a Gothis eversum, Dalmatiae quondam Pannoniaeque confinium fuit, usque in praesentem annum, id est Theodosii principis XIV., haec scripsi".[1] Doslovno prevedeno to znači: „Ja Hieronymus (Jeronim) rodivši se od oca Eusebija u gradu Stridonu, koji je od Gota razoren negda na međi Dalmacije i Panonije bio, sve do ove godine, t. j. za Teodosija cara XIV.[2] to napisah". Na razorenje rodnoga grada njegova Stridona odnose se i Jeronimove riječi, što ih je napisao g. 396 (Ad Heliodorum): „Viginti et amplius sunt anni, quod inter Constantinopolim et Alpes Julias quotidie romanus sanguis effunditur. Scythiam,.... Dalmatiam cunctasque Pannonias Gothus, Sarmata.... vastant, trahunt, rapiunt". (Dvadeset i više ima godina, kako se među Konstantinopolom i Alpama Julskim svaki dan proljeva rimska krv. Skitiju..... Dalmaciju i sve Panonije — valjda gornju i doljnju — Got, Sarmaćanin.... pustoše, grabe, otimlju).

Na ove riječi Jeronimove, navlastito na one prve navezuje se obilna literatura, koja se bavi pitanjem, gdje je ležao grad Stridon, rodno mjesto toga slavnog crkvenog oca. Pred što ću da iznesem, što ja o tome mislim, čini mi se, da ne će biti na odmet, ako spomenem, kamo se sve smještao stari Stridon.

Najvjerojatnije je mišljenje, da je taj grad ležao u staroj Dalmaciji i da je prema tomu sv. Jeronim bio Dalmatinac. U najnovije doba pokušao je naš zaslužni i veleumni arheolog Bulić, da utvrdi to mišljenje novim dokazima.[3] On drži, da je Stridon ležao na Grahovu polju poviše Glamoča, kojuda je od prilike išla međa između Dalmacije i Panonije u predaugustovo doba, na koje se odnose Jeronimove riječi: Dalmatiae quondam[4] Pannoniaeque confinium. Tu je od prilike ležala i Σιδρῶνα, što je spominje Ptolomej, aleksandrijski geograf u 2. stoljeću po Kr., iza Burnuma[5] u Liburniji, koja je na sjevero-zapadu međila s Dalma-

---

[1] Hieronymi de viris illustribus liber, ex recensione Herdingii, Lipsiae, Teubner 1879. p. 65.

[2] Teodosije Veliki vladao je od 379—395. Ako brojka XIV. označuje godinu njegova vladanja, onda je to g. 393. napisano.

[3] „Festschrift für Otto Benndorf zu seinem 60. Geburtstage gewidmet von Schülern, Freunden und Fachgenossen". Wien 1898. i Bulletino di archeol. e storia dalmata a. 1899.

[4] U radnjama Bulićevim riječ quondam nije tiskom istaknuta, kako je ovdje ja ističem, no držim, da je to potrebno u dokazivanju njegovu.

[5] Rimski Burnum ležao je malo zapadno od današnjega Knina.

cijom. Po Bulićevu je mišljenju Ptolomejeva Σιδρῶνα i Stridon isto. Jezično ne bi bilo lako identičnost tih imena ujamčiti; razlozi jezičnim preobrazbama geografskih imena obično su vrlo tajnoviti i teško im je ulaziti u trag, a jezikoslovna nauka traži danas računa o svakoj i najneznatnijoj fiziološkoj promjeni riječi. Bulićeve su riječi: „(Ich) begnüge mich ... zu erklären, dass ... ich Hieronymus für einen Dalmatiner zu halten mich berechtigt glaube, und dass ich an der Identität von Stridon mit dem Σιδρῶνα des Ptolomaeus nicht zweifle".

Bulić pridonio je samo novo jedno dokazalo (napis — kopiju — na kamenu međašu, što se našao na cesti između Glamoča i Grahova) hipotezi, koja je već odavna poznata. Tako je Katančić smještao Stridon „in haec loca, quibus hodie quoque fines Chroatiae Bosnae et Dalmatiae concurrunt" (Orbis antiquus p. 336), dakle „u one krajeve, u kojima se i danas granice Hrvatske, Bosne i Dalmacije dotiču". Na Grahovo pomišlja Capor, Della patria di S. Girolamo 1828. Appendini identificira Stridon s Ptolomejevom Sidronom (Storia della Dalmazia 1844.) Uz to mišljenje pristaju Katalinić, Ljubić, Alačević i dr.

Drugi traže Stridon između Mure i Drave i smještaju ga od prilike onamo, gdje leži mjesto Štrigovo. To je dokazivao Dankó Josephus[1] po sličnosti imena i staroj tradiciji iz 15. stoljeća. Svoje dokazivanje osniva poglavito na jednom pismu pape Nikole V. od g. 1447., u kojem se pripovijeda, da je celjski knez Fridrik „ecclesiam sine cura sancti Hieronymi de Strigone, Zagrabiensis diocesis, que olim domus paterna ipsius sancti et in qua nutritus et educatus exstitit, de bonis sibi desuper creditis notabiliter construi et aedificari fecerit ac solemniter dotaverit", t. j. da je pomenuti knez „učinio, da se bez dušobrižništva crkva sv. Jeronima iz Strigona biskupije zagrebačke, koja je bila nekoć očinskim domom samoga sveca i u kojoj je on othranjen i odgojen, od dobara njemu gore povjerenih znatno popravila i izgradila i da ju je svečano obdario".[2] Ta se hipoteza čini nevjerojatnom, prvo što je tradicija i pobožna legenda već mnogo prije 15. stoljeća mnogo pridavala imenu sv. Jeronima, drugo što se ne podudara s riječima samoga Jeronima, a treće što je jezično još teže doći od „Stridona" do „Štrigova", nego li od „Sidrona" do „Stridona".

Neki su držali, da je Stridon ležao u Istri, i identificirali ga sa selom Sdrinja (Sdregna)[3]. U Istru smješta Stridon već Toma arciđakon († 1268) u svojoj Historia Salonitana. Njegove su riječi: „ad sinum Quarnericum, in cuius interioribus est oppidum Stridonis" t. j. „na zalivu kvarnerskom, u prikrajcima kojega je grad Stridon"; a na drugom mjestu spominje „oppidum Stridonis, quod nunc est confinium Dalmatiae et Histriae" — „grad Stridon, što sada leži na granici Dalmacije i Istre". A Flavius Blondus (XV. stolj.)

[1] Divum Hieronymum oppido Stridonis in regione interamna (Muraköz) Hungariae anno CCCXXXI. p. Ch. natum esse propugnat ... Moguntiae 1874.

[2] Isp. Theiner, Monum. Slavor. meridionalium I. 400.

[3] Bulić Estratto dal Bulletino di archeol. e storia dalmata 1899. p. 3... Poichè gli uni collocavano Stridone a Sridnja (sic!) (Sdregna), villagio del decanato di Portole nel vescovato di Capodistria.

tvrdi kao gotovu činjenicu, da je Strido = Sdrinja. U svom djelu Italia illustrata veli: „Petram Pilosam inter et Portulam ac Primontem est oppidulum nunc nomine Sdrigna, quod fuisse constat olim Stridonis oppidum; unde gloriosissimus Ecclesiae doctor illustratorque Hieronymus originem duxit.... tantum virum plane Italicum et non alienigenam fuisse constat". To znači: Između Petre Pilose (Kostela) i Oprtlja i Primonta (Piemonta, Završja) je gradić sada s imenom Sdrigna, o kojem se zna, da je bio nekoć grad Stridon; odanle je veoma glasoviti crkveni učenjak i prosvjetitelj Hieronymus potekao . . . da je taj veliki čovjek za cijelo bio Talijan, a ne inostranac, poznato je". Tome mišljenju priključili su se mnogi istraživači gotovo do našega doba. To mnijenje prihvatio je i neki talijanski pisac monah iz Bergama, koji je ustvrdio: „Hieronymum non Dalmatum esse sed Italum", „da Jeronim nije Dalmatinac već Talijan". Na nj i na njegova učitelja Blonda oborio se naš slavni Marko Marulić (1450—1524.) sa svojim spisom „Marci Maruli Spalatensis in eos qui Beatum Hieronymum Italum esse contendunt" t. j. „Marka Marulića Splićanina protiv onih, koji tvrde, da je sv. Jeronim Talijan". Pobijajući Blonda, „qui, cum Italiae regiones describeret, decimam tertiam, dixit, Istriam esse, in qua, inquit, Justinopolis civitas, et Pola et **Stridon** oppidum, sanctissimi Hieronymi patria, quod hodie Sdrigna appellatur" — koji je, kad je zemlje Italije opisivao, rekao, da je trinaesta Istria, u kojoj je, reče, grad Justinopolis i Pola i Stridon grad, slavnoga sveca Jeronima rodni grad, što se danas zove Sdrigna" — Marulić tvrdi „Stridonem non illud oppidum esse, quod, sicut Blondus ait, Sdrigna dicitur, sed longe ab eo diversum et quod nunc ab accolis **Strigoum** vocatur" — „da Stridon nije onaj grad, koji se, kako Blondus veli, Sdrigna zove, već da je od toga znatno udaljen, i da se on (Stridon) danas od susjeda Strigoum zove".[1] Po svemu razlaganju svome Marulić pomišlja na Štrigovo na hrvatsko-bosanskoj granici niže Bos. Kostajnice, koje se u srednjem vijeku zvalo Ztregomba, a taj je kraj u istinu jednom pripadao Dalmaciji i prema tome bio je Jeronim rodom Dalmatinac. Na istom mjestu i Klaić na svom Historičkom zemljovidu Hrvatske bilježi Strido? u rimsko doba. Da se imena Ztregomba, Strigoum, Štrigovo ne mogu jezično lako složiti s riječju Stridon, već sam prije rekao.

Pa ipak mi se čini vjerojatno, da je tu negdje ležao stari grad Stridon. Prvo moramo vjerovati, da je sv. Jeronim, tako uman i učen čovjek, točno znao odrediti, gdje mu je rodno mjesto. Prema riječima njegovim: „oppidum Stridonis... Dalmatiae quondam Pannoniaeque confinium fuit" čini se, da Bulić Stridon smješta suviše južno, Danko suviše sjeverno, a Blondus suviše zapadno. Preda mnom leži Klaićev Atlas za hrvatsku povjesnicu 1888. Iz karte Panonija i Dalmacija za rimskoga vladanja razabiram, da Dalmacija obuhvataše istočni dio današnje Istre do rijeke Arsie (Raše), južnu Hr-

[1] Isp. J. G. Sahwandtneri Scriptores rerum hungaricarum, dalmaticarum croaticarum... 1748. p. 766 id.

vatsku, čitavu današnju Dalmaciju, najveći dio Bosne, Hercegovine i Crnu Goru. Na istoku dopiraše preko rijeke Drine. Panonija obuhvataše današnju zapadnu Ugarsku među Dunavom i Dravom, dio Austrije, Štajerske i Kranjske, zatim svu Slavoniju, sjevernu Hrvatsku od Drave do Kupe i preko nje, napokon bosansku Posavinu i komadić Srbije među Drinom i Savom. Na sjeveru i istoku bijaše joj međa rijeka Dunav (po prilici od Beča do Biograda), na zapadu je graničila s pokrajinom Noricum i s Karnijom, a na jugu s Histrijom i Dalmacijom...." Granicu između Dalmacije i Panonije u doba rimsko mogla bi od prilike označivati ravna crta, povučena od Postojne u Kranjskoj do Loznice na Drini; ta će sjeći upravo Kostajnicu, ispod koje leži jedno 6 km. s desne obale Une Štrigovo, a neko 4 km. s lijevoga brijega — gradina Zrin, negdanji grad slavnih naših grofova Zrinskih.[1] Na Klaićevu zemljovidu leže ta mjesta iznad rimske granice dalmatinske, dakle u Panoniji. Da je to označivanje ispravno, sv. bi Jeronim jamačno ovako pisao: Pannoniae et Dalmatiae confinium, kako Bulić vrlo dobro veli: „nichts ist natürlicher und menschlicher, als dass Hieronymus bei einer solchen Ortsbezeichnung, zuerst die Heimat, dann erst das angrenzende Land nannte". Očito je dakle Jeronim riječima Dalmatiae et Pannoniae confinium htio prvo da označi domovinu svoju, a drugo tek pograničnu zemlju. Prema tomu treba da je Strido ubilježen ispod granice dalmatinske. U ostalom sv. Jeronima držali su u općeno Dalmatincem i sami protivnici njegovi.

Prema tome je Marulić, kako mi se vidi, najbolje odredio mjesto staromu Stridonu Ali zašto on baš Štrigovo drži, da je i položajem a valjda i imenom stari Stridon? Zar on nije znao, da se i grad Zrin, od Štrigova jedno 10 kilometara s onu stranu Une, baš u njegovo doba nazivao i Sdrigna, navlastito u spomenicima mletačkim, kako ćemo poslije vidjeti? A u svojoj hrvatskoj legendi piše: „Rodi se blaženi Jerolim u gradu Zdrinju, ki biše na mejaših Dalmacije i ugarske (sic!) zemlje."[2] To je očito protivuriječje. Ili možda ta hrvatska legenda nije od Marulića? Ja sam za tu nesuglasnost već znao pišući svoj članak „Marko Marulić i sv. Jeronim" u Vijencu 1901. br. 42., pa ipak sam se riješio za to, da je ta legenda po mnogim znacima vjerojatnosti djelo Marulićevo. Pa odakle te nesuglasnosti? Već sam u pomenutom članku izrekao mogućnost, da nama dohranjeni rukopis u akademijskoj knjižnici br. 341. nije autograf već prijepis; na to nas vode neke apsurdnosti, kao što je ona, da je Jeronim tumačio „stari testament iz kaldejskoga i židovskoga u latinski, a novi testament iz hrvatskoga u latinski. Tako Marulić jamačno nije mogao napisati.

Čini mi se, da je pisac hrvatske legende poznavao Jeronimove riječi: Hieronymus natus .... oppido Stridonis, quod ... Dalmatiae quondam et Pannoniae confinium fuit. Zar nijesu gotovo iste riječi u početku hrvatske legende? Mjesto „Pannoniae veli hrvatski pisac „ugarske zemlje", očito, da bude hrvatskomu neukomu čitaocu jasnije. A gdje je naš

[1] Tako nekako označuje među i Kiepert, Imp. rom. tabula geographica.

[2] Starine I. str. 226.

pisao mogao pomišljati taj svoj „grad Zdrinj“. Valjda ne misli na istarko selo Sdrigna, jer tuda nije međila ni Ugarska ni Dalmacija, a lje nije mogao misliti ni na Međimursko Štrigovo, jer onamo Dalmacija nikad nije sezala. Vjerojatno je dakle, da je naš pisar smještao svoj Zdrinj onamo, kamo mu je Marulić odredio mjesto u svom latinskom spisu — u blizini Štrigova (Strigonm). U hr vatskom autografu Marulićevu možda je i stajalo „Štrigovo“, a prepisivaču se vidjelo istini podobnije, da rimsko mjesto Stridon identificira sa Zdrinjem, koji se nalazio neko 10 km. na zapadu Štrigovu. A Bog zna, nije li to već i sam Marulić znao, ali nije htio svomu talijanskomu protivniku da priznaje, da bi i samo ime Zdrinja moglo potjecati od staroga Stridona. Da je Marulićev latinski polemični spis napisan s nekom rodoljubnom uzbuđenošću, može svatko lako vidjeti. Priznavajući samo ime Zdrinja, ako i na drugom mjestu, bio bi oštrinu polemike svoje znatno oslabio. A moglo je i tako biti, da je Marulić jednom bio o tome uvjeren, da je Stridon ostao u imenu Štrigovo, a poslije je mogao svoje vjerovanje promijeniti, pa je prema svome novom uvjerenju pisao u hrvatskoj legendi „Zdrinj“. A vjerojatno je, da je ova mlađa od latinskoga spisa njegova. Dakle je i sam Marulić mogao već u svom hrvatskom autografu napisati u „gradu Zrinju“. A tko bi to sve znao!

Ali sad na stvar.

Baveći se o četiristagodišnjici naše umjetne pjesme izbliže djelima Marulićevim zaustavim se baš kod pomenute prve rečenice iz Života sv. Jeronima; oko mi zapne za grad Zdrinj i osvoji me neka slutnja, da bi to mogao biti slavni naš grad Zrin ili Zrinj. Navela me na to činjenica, da Zrin leži 10—12 km. sjevero-zapadno od Štrigova, pored kojega je na Klaićevu Histor. zemljovidu zabilježen Strido(?) To je daljina, kao od Zagreba do Podsusjeda i još bliže. Geografske prilike dakle su u prilog mojoj hipotezi, jer po samim riječima Jeronimovim, u tom je kraju morao ležati rimski Stridon.

Da vidimo, što historija o gradu Zrinju zna. Na Klaićevu zemljovidu zabilježeno je do gradine Zrin: 1347. dobili Šubići. Te godine naime 31. julija darova kralj Ljudevit I. knezu Gregoriju i sinovcu njegovu Jurju od plemena Šubić „castrum Zryn .... in terra Sclavonie habitum“.[1] Da je grad Zrin već u početku XIV. vijeka stajao, o tom svjedoči listina od g. 1302., pisana u gradu Zrinju.[2] Može biti, da su grad Zrinj podigli u XIII. stoljeću knezovi Babonići.[3]

A sad da vidimo, kako se u ispravama piše ime tome gradu. God. 1328. čitamo castrum Ziryn[4] .... I tu dalje: Zyrin, Zirin, Zerin, Zeryn,

[1] Isp. Fejer, Codex dipl. Hungariae IX. 1. p. 475—476. i Kukuljević, Zrin grad i njegovi gospodari str. 31.

[2] Njome daruje ban Stjepan Babonić opatu cistercitskomu u Toplicama (Topuskom) neku zemlju za uzdržavanje oltara sv. Križa. Taj oltar možda je stajao u samom Zrinju, gdje je bila već g. 1334. crkva B. D. Marije. Slična je vijest Marulićeva: Saepe audivimus, in mediis Strigoni ruinis adhuc sacellum stare Hieronymo dedicatum t. j. često smo čuli, da usred razvalina Štrigova još svetište stoji Jeronimu posvećeno. Već sam na drugom mjestu istaknuo, da ovakim pripovijedanjima ne treba pridijevati mnogo važnosti.

[3] Isp. Kukuljević, o. c. str. 11.

[4] Isp. Thalloczy et Barabas, Codex comitum de Blagay p. 105.

Zeren, zatim Zryn, Zrin, Zrign, Zrinium, Zrinyum, Zrynyum i t. d. Oni su prvi oblici zabilježeni očito prema madžarskomu izgovoru, a ovi posljednji prema hrvatskomu. Madžarski jezik naime ne podnosi na početku riječi dva konsonanta ili suglasna, pa ih uklanja ili da umeće između njih jedan vokal: barát prema brat, szerencse: sreća, ili da pred njih metne jedan vokal: iskola: škola, asztal: stol.

Ali u talijanskim, navlastito u mletačkim spomenicima nalazi se i oblik Sdrigna i Sdrign za Zrin, Zrinj. Evo nekoliko mjesta. U spisima mletačkoga arkiva spominje se Petar Sdrigne,[1] gdje je govora o Nikoli Ujlaku Iločkom: .... quod magnifico comiti Petro Sdrigne, oratori serenissimi domini regis Nicolai novi creati regis Bossine petenti subsidium et favorem ad aquisitionem regni predicti respondeatur, ... odgovara se plemenitomu knezu Petru Zrinskomu, govorniku prejasnoga gospodina kralja Nikole, novoga izabranog kralja Bosanskoga, koji traži potpore i prijateljske pomoći za osvojenje pomenutoga kraljevstva .... To je isprava od g. 1472.,[2] a odnosi se na Petra II. Zrinskoga, koji je pao na krbavskom polju kod Udbine u krvavoj bitki 11. rujna 1493.[3]

Ljubić izdao je[4] izvještaje Pietra Pasqualiga, poklisara republike mletačke, što ih ovaj šalje u godinama 1509—1512. mletačkomu senatu o našim prilikama, a živio je u to vrijeme u Zagrebu. Tu se spominje među ostalima ... conte Michiel Frangiepani, esso conte Zuanne (Ivan), conte Nicolo da Sdrigna suo cugnado (šurjak), conte Antonio et conte Gregorio Blagagia (Blagaj), tuti signoroli in sta Croatia .... 1509. 1. novembre. Scrizza. — Ili malo dalje na str. 110. ... a 11 fu sotto Bichachi con 450 cavalli, di cui 300 del conte Zuan e il resto del conte Nicolò da Sdrigna suo cognato .... 1509. 16. novembre. Zagabria. — U istom listu niže: Il conte Zorzi (Đorđe t. j. Zorzi Marsinschi) passò a Sdrigna a trovar sua madre .... — Na str. 124. Il cardinal è andato a Zagabria per dar ordine alle cose di quel vescovato (biskupija). Bot Andreas neli di passati morite in Croatia, et fu sepulto in Sdrign. 1511. 15. marzo Vratislavia.

God. 1319.[5]: Filii Bratosclavi de Strena. Item in eodem consilio Dimitri de Radosta factus fuit scribanus in barcusio Dobresse de Strena (str. 147.), a na str. 113. Dobressa de Screna; piše se i Scregna. Gelcich drži, da valja svuda čitati Strena, Stregna. Nije li i to Zdrinj, Zrinj? Po vremenu može to biti. Moram kazati, da ne znam, dali je to porodično ime ili ime mjesta. A ne znam ni to, kamo bih ova imena smjestio, za to ih ne ću u dokazivanju svom ni upotrebljavati, premda bi ona meni dobro poslužila, kako će se poslije vidjeti.

Nema sumnje, da bi se našlo još izvora, u kojima se Zrin zove Zdrin. A kako da protumačimo ovaj jezični pojav? Filologija zaprema danas među nau-

[1] Isp. Ljubić, Opis jugoslavenskih novaca 1875. str. 211. i 212.

[2] Isp. Kukuljević, Grad Zrin str. 46. 47.

[3] Isp. Kukuljević, o. c. str. 52.

[4] Commissiones et Relationes Venetae Tom. I. 1876. str. 109.

[5] Monum. sp. h. Sl. mer. vol. XXIX. Monumenta Ragusina Tom. V. ed. Gelcich 1897. str. 133.

kama vrlo odlično mjesto, pa je upravo ona često pozvata, da svoju kaže navlastito u arheologiji, povijesti i geografiji, a i u drugim naukama. Ona se kao nauka pomoćnica, čini se, još uvijek premalo cijeni. Ako se njene zasade upotrebljavaju lakomisleno, bit će dašto i rezultati bezuspješni i nevjerojatni, i uz savjesnu porabu njihovu uvijek će ostati još mnogi znanosni problemi ne riješeni; toga u ostalom ima u svakoj nauci. Osobito teško je jezično tumačenje geografskih imena rijeka, gradova, bregova i t. d., jer tu jezici idu svojim posebnim putovima, a elementima koji su utjecali na jezičnu promjenu tih imena, često je vrlo teško ulaziti u trag. Takovih će teškoća biti i u našem pitanju. Ali nauka jezična zna mnoga pitanja da objasni sasma novim svjetlom i kadra je mnogim problemima drugih nauka da prokaže sasma nove smjerove istraživanju.

I ja ću pokušati, da osvijetlim pitanje o Stridonu naukom jezičnom. Želim naime pojavama jezičnim, da dokažem, da se u našem imenu Zrin čuva ime staroga rimskog Stridona. Kako će svatko lako pogoditi, navelo me na to dvoje: 1. što mnogi Stridon traži u blizini grada Zrinja, a 2. što se naš Zrin u ispravama zove i Zdrinj.

Pored rimskoga oblika Stridon mora da je postojao i oblik Stridan i Stridanj, prema kojemu stoji genit. sg. Stridna i Stridnja. Čovjek bi doduše prije očekivao nomin. Stridūn prema drakūn: lat. draco, dracōnis it. dracone, lijūn: leone, pavūn: pavone, račūn: ragione, spirūn: sperone (kljun u lađe), timūn: timone (kormilo) i t. d.[1], ili čak Stridin prema Jakin, Nin, Skradin, Solin: Ancona, Nona, Scardona, Salona.[2] To su doduše sama imena na *a*. Tu je *i* postalo od *y* (= ы) a ovo iz *ū*, koje se fiziološki razvija iz zatvorenoga vokala ō; Brugmann taj glas bilježi ọ̄, a stoji između ō i ū. Ali taka oblika za Stridon nema.

Našu će stvar valjati drukčije obrazložiti. Mi moramo suponirati oblik Stridŏn s kratkim vokalom *o* u nominativu. A takov je bio izgovor očito u vulgarnom latinskom jeziku za razliku od književnoga jezika.[3] Ali sada pomislimo, da se tu radi o tuđici ili posuđenici, koju su preuzeli panonski Slaveni u 5. 6. 7. stolj., onda joj oblik nije mogao biti drugojačiji već Stridънъ ili Stridън'ь (стридънъ, стридън'ь). Kako već rekoh romanski ọ̆ je vokal zatvoren, te ima kvalitetu vokala *u*, a ovomu je odraz u starom slovenskom (i slavenskom) ъ (= ŭ) Po fiziološkim zakonima jezika hrvatskoga moglo je od toga postati samo Stridan, Stridanj s genitivom Stridna, Stridnja, kako iz stsl. сънъ gen. съна postaje hrv. san sna. Sličnim putem dobili smo valjda od ἡγεμών, ἡγεμόνος riječ iguman gen. igumna ili od φράτωρ, φράτορος riječ fratar fratra pored frator fratora.

Ali tu je još nešto moguće. Već sam rekao, da su Goti u 4. stolj. Stridon razrušili i ovim su krajevima bili gospodari još u 5. stolj. Kako su oni mogli

[1] Mikl. Vgl. Gramm. der sl. Spr. I[2] 401.

[2] Mikl. o. c. I[2] 399.

[3] Isp. Zauner, Romanische Sprachwissenschaft p. 23. §. 5. Auf einer weiteren Stufe wurden dann die Vocale in freier Silbe gelängt, in gedeckter Silbe gekürzt, so dass sich die Entwickelung der Vocale im Vulgärlatein folgendermassen darstellt: Schriftlatein ọ̄, Vulgärlatein in freier Silbe ọ̄, in gedeckter Silbe ọ̆.

nazivati to mjesto? Strido, Stridonis pripada t. zv. idg. n-osnovama, za koje se uzimlju grčke paradigme ἡγεμών, — όνος i ποιμήν — ενος. Prema tima osnovama stoji u germanskim jezicima, dakle i u gotskom vrlo razvijena konsonantska n-deklinacija, i paradigmi ἡγεμών akuz. ἡγεμόνα točno odgovara u gotskom: nom. hana akuz. hanan (= der Hahn). I Stridon, Stridonem morao je dobiti u got. oblik Strida, Stridan Poznato je, da se tuđa imena gradova najradije preuzimlju u obliku akuzativa (idem u Vinkov*ce* dalo povoda njem. nom. Vinkovce); tako je i gotski akuz. Stridan mogao postati slavenski a poslije hrv. nom. Stridan, Stridanj gen. Stridna, Stridnja.

To je prva točka mojega dokazivanja. Prelazim na drugu, u kojoj hoću da dokažem, kako je iz genit. i drugih kosih padeža mogao nastati nom. Strin, Strinj (Zdrin, Zdrinj).

Dentalni konsonant *d* među svimā je zatvornima konsonantima najmanje resistentan. On se artikulira baš na onim mjestima u usnoj duplji našoj, gdje se izmjenjuje i artikulacija govornih vokala: ispred grlenih ili guturalnih (velarnih) a iza usnih ili labijalnih. Zatvor usnih organa kod glasa *d* tako je slab, da on uz živo izmjenjivanje vokala, stojeći među njima, vrlo lako i često nestaje. Tako možemo tumačiti u našem jeziku ispadanje konsonanta *d* među vokalima u glâti mj. gleati od glëdati. U Vuku ima poglejati, čudo neglejano. Od jedan na deset postaje u brzu govoru jedan na eset pa otuda jedanaest.[1] Možda se imadu tako tumačiti i imperativi ne, nej, naj, nete, nejte, najte, nemo, nejmo, najmo iz *ne-dêj, *ne-dêjte, *ne-dêjmo u značenju nemoj, nemojte, nemojmo. Ovdje spominjem uzgredice, da ja iz oblika nemo kao baze izvodim imperative nemojmo, nemojte, nemoj. Taj je jezični pojav poznat i u drugim indoevropskim jezicima; tako u njemačkom postaje od zu dem zum, bei dem beim itd. Tim pojavom pokušao sam, da protumačim germanski slabi preterit: njem. ich salbte, staronjem. salbōta, got. salbōda iz pragerm. *salpō-đeđa indoevrop. salpō-dhedhōm.[2] I grčko τριάκοντα postalo je od τρια-δεκοντα.[3]

Ali ne samo među vokalima, i među konsonantima u našem jeziku *d* ispada: grozdak gen. groska od grozdka, a navlastito to biva pred nazalnim dentalom *n*, bio *d* pred konsonant ili vokal: nužno iz nuždno, prazno iz prazdno, pozno iz pozdno, skinuti iz skidnuti prema skidati, prenuti se prema prëdati. Na tom se pojavu osnivaju već i u starom slov. jeziku glagoli: бѫнѫти, прѧнѫти, загѧнѫти, свѧнѫти, вѧнѫти od korijena: bѫd, prѧd, gad, svѧd, vѧd.[4] Istina je, to biva redovno, kad između *d* i *n* nije bilo vokala od iskona, ako je pak među njima stajao vokal, ostaje *d*: dno iz dъno, gladna iz gladьna, hladna iz hladьna,[5] ali ipak ima prazna iz prazdьna, a u Marulićevoj Juditi (Stari pisci I str. 34. stih 334) čitamo — istinabog u sroku — hlanje (: zvanje) mj. hladnje, hladnije.

---

[1] Drukčije Maretić, Gramatika i stilistika hrv. ili srp. jezika str. 66.

[2] Ispor. moju raspravu: Zur Entstehung des schwachen Praeteritums im Germanischen str. 60 i dalje.

[3] Isp. Brugmann, Grundriss II. 464.

[4] Isp. Miklosich, Vergl. Gramm. I 226.

[5] Maretić o. c. str. 66.

Možda se ovi pojavi i ne osnivaju na prostom ispadanju dentala *d*, već na t. zv. regresivnoj asimilaciji konsonanata. Zatvorni dental *d* se asimilira nazalnom dentalu *n* vrlo lako, prvo što mu je resistencija ili otpornost veoma slaba, a drugo što oba konsonanta pripadaju istoj konsonantskoj kategoriji, te bi proces bio: skidnuti, skinnuti, skinuti. Isp. lat. annecto, annitor, annumero iz ad-necto, ad-nitor, ad-numero.

Po tom jezičnom procesu lako dolazimo i do oblika Strina, Strinja (Zdrina, Zdrinja) iz Stridna Stridnja. Što bilježim dva oblika Strina i Strinja, to time označujem samo dialektne razlike, koje su u našem jeziku dovoljno poznate. Na sjeveru (kajk.) govori se *n*, na zapadu i jugu *nj* (čak. i štok.). Tako se i sam grad Zrin piše i govori: Zrin i Zrinj, a pitanje, koje je bolje, upravo je bespredmetno. U oblike Strinja, Zdrinja moramo vjerovati, jer su historički utvrđeni. A kad su jedan put nastali oblici gen. Zdrinja, dat. Zdrinju instr. Zdrinjem, što je bilo prirodnije, nego da se prema njima uobičaji nom. Zdrin, Zdrinj.

Još mi preostaje, da objasnim dvije stvari: 1. kako je postalo od Strinj Zdrinj, a 2. kako se prometnuo Zdrinj u Zrinj. Moram po duši priznati, da mi nije lako dati računa o tome, kako je Strinj prešlo u Zdrinj. Kako smo vidjeli, historijski je posljednji oblik utvrđen u latin. i talij izvorima: Sdrign. Otkuda ono *d* mj. *t*? Takovih zagonetki ima u slavenskim jezicima više. U starom slovenskom jeziku je takav pojav u riječi nozdri hrv. nozdra, nozdrva, lat. nares, koja očito potječe od nosъ + rь (-rъ, -ry), te bi čovjek očekivao između *s* i *r* umetnuti prijelazni dental *t* a ne *d*, dakle nos-t-rь, nos-t-ri. Tako je u lit. nas-rai, nas-t-rai, njem. Nüster. Staroslov. riječ мѣздра (nježna kožica na rani) potječe od мѧсо; slovenački mezdra, malorus. mizdra, gdje bi trebalo između *s* i *r* da stoji *t* mj. *d*. Takvih pojava ima još, a nitko ih nije protumačio, koliko je meni znano.[1] Zašto se govori sestra, a ne sezdra; indoevr. je baza svesr- staroind. svasr- nom. sg. svasā lat. soror iz *svesōr lit. sesů iz *svesō, got. svistar, stnjem. swester. Dakle i german. jezici poznaju te umetnute dentale između *s* i *r*. Brugmann, Grundriss I² 788 veli: „Vielleicht ist zdr die lautgesetzliche Umgestaltung und sestra durch *sesā *seser — mit stimmlos gebliebenem *s* oder durch bratrъ erzeugt worden". On misli, kako se iz pomenutoga mjesta razabira, da je nozdri postalo iz noz-ri, a ovo od nos-ri, da je dakle glasovnim zakonom jednim *sr* prešlo u *zr*, a ovo u *zdr*, pa isporeďuje s tim pojavom riječi: starosl. iz-d-rešti hrv. izreći, bez-d-rala = bez pluga, slovenački zdrěl, donjosrb. zdrjały = staroslov. зрѣлъ hrv. zreo.

Da protumačimo Zdrinj prema Strinj, naći ćemo možda pomoći u historiji jezika talijanskoga; u njem nam se i sačuvao oblik Sdrign. Tu vidimo ovake pojave: sdruzzolare iz *s-rotealare, sdrajare iz *disradiare, sicilski sdruviglià iz s-revigilare.[2] Pored ovih riječi ima u talijanskom jeziku i drugih s početnom konsonantskom skupinom sdr-: sdrisciare „mljeskati", sdramba „konopljano zrno". O toj riječi veli Tommaseo, Dizionario della

[1] Isp. Miklosich, o. c. str. 279.

[2] Brugmann o. c. p. 827. § 954. i Gröber, Grundriss der rom. Phil. I. str. 532.

lingua ital.: È un pugnello (peštica) di stoppa (kučine). Forse aff. a stramba per la commutaz. solita delle due lett. U talijanskome je dakle poznat glasovni zakon, po kojem se na početku riječi bezvučna skupina *sr* i *str* pretvara u zvučnu *sdr*. Talijani su dakle mogli od Strinj napraviti Sdrinj, a Hrvati na zapadu primili su taj oblik od njih i pišu Zdrinj. Kako ćemo odmah čuti, u zapadnim baš krajevima Hrvatima ta skupina *sdr* na početku riječi dobro zvuči i u hrvatskim riječima.

Svatko će lako uvidjeti, da ja govorim o konsonantskoj *zdr-* na početku riječi, gdje je *d* tek sekundaran umetak između sr- ili zr-, a trebalo bi da objasnim, kako se *str-*, gdje je srednji dentalan prvotan, prometnulo u *zdr-*, ali takvih riječi ima u tal. vrlo malo, jer skupina str- ostaje u talij. jeziku nepromijenjena: strato, strepito, stridore itd. Riječ sdramba, stramba neka je rijeđa pojava. S pravom se može ustvrditi, da su Talijani po svom glasovnom zakonu od naše riječi Zrinj napravili Sdrign, umetnuvši *d*. I to se vidi i nekako vjerovanije. Ali zašto Talijani još i danas nazivlju u Istri selo Ždrenj[1] Sdregna, pa ga izvode iz staroga Stridona? Da je talijansko Sdregna postalo od roman. a i slav. Sdrigna, o tom nema sumnje: talij. *e* stoji prema lat. ĭ latin. minus, talij. meno, signum: segno, benignus: benegno itd.[2] Prema talij. Sdregna postalo je hrvatski Zdrenj, Ždrenj. Čini se dakle, da je u ovom slučaju *zdr-* postalo od *str-*, dali u povodu kojega glasovnog zakona, ili kojega drugog jezičnog pojava, to ne bih znao reći. Već sam imao prilike istaknuti, da je kod geografskih imena često najteže ući u trag istini. Tko može jamčiti, da tal. Sdrigna Sdregna nije nastalo iz običnoga vezanja s prijedlozima *a*, *da*: *a* Sdrinja, *da* Sdrigna mj. *a* Strinja, *da* Strinja. U tal. postoji pravilo, da u riječima iza *a tr* prelazi u *dr*: patre: padre, latro: ladro.[3] Po fonetičnim zakonima između pojedinih riječi u rečenici (sandhi) mogla je ova promjena u Sdrign u talijanskom lako nastati, koja se onda općeno prihvatila. Mogao je oblik Sdrign i tako postati, da se ta riječ iz neznanih psiholoških povoda prislonila uz koju, kakva je pomenuto sdruzzolare. Od Stridanj Stridnja postalo je među Hrvatima ili Slovenima Strinj, Strinja, kako sam već pokazao; dakle su riječ u tom obliku Talijani primili od Slovena ili Hrvata. A od kojih? Od dalmatinskih ili istarskih? Po onomu, što sv. Jeronim veli o Stridonu, postao je Strinj među dalmatinskim Hrvatima, a što ima i u Istri jedan Zdrinj ili Zdrenj, tomu se ne moramo čuditi. Eno nam dva Cetinja; Stridon u Dalmaciji bio je možda matica, a istarski naseobina; u vrijeme seobe naroda ide raseljavanje pravcem prema zapadu. Amo su donijeli Dalmatinci ime Stridon, Strinj ili Zdrinj, a Talijani su napravili Sdregna, a otuda hrv. oblik Zdrenj Ždrenj. Da je obrnuto bilo iseljivanje, i Hrvati Dalmatinci bi svoj grad Zdrinj nazivali Zdrenj s vokalom *e*, a toga nijesam našao. Ponavljam, da je moguće, da su Talijani a i zapadni Hrvati mogli u XIV. XV.

[1] Ždrenj, Sdregna je selo od 800 stanovnika u općini Oprtaljskoj (Portole). a u političkom kotaru Pazinskom (Pisino) i sudbenom kotaru Motovunskom (Montona).

[2] Ispor. F. D'Ovidio i Meyer-Lübke, Die ital. Sprache u Gröbers Grundriss d. rom. Phil. I. str. 502.

[3] Isp. Meyer-Lübke, Ital. Gramm. p. 137.

stolj. naš Zrin krstiti imenom Zdrigna, Sdrigna, jer je i u talijanskom i u hrvatskom jeziku poznat jezični pojav, da se između z-r umeće d, i tako postaje zdr. Prema tomu se onda ne bi u obliku Sdrinj Sdrigna čuvala stara tradicija rimskoga oblika Stridona i riječ Sdrinj bila bi tek neka renaissanca staroga Stridona. Ako je to tako, onda se ni istarski Zdrenj ne smije izvoditi izravno iz oblika Strido, kako se to čini. Uprkos svima ovima neprilikama u mojem dokazivanju, ja se iz pomenutih drugih razloga priklanjam mišljenju, da se u našem gradu Zrinju čuva i jezična uspomena na rimski Stridon. Treba samo razmisliti ovo: Od Jeronimovih vremena do XIV. vijeka proteklo je upravo tisuću godina. Koliko je baš našim krajevima prolazilo i stajalo naroda i plemena, koji su mogli staromu Stridonu podati oblik, iz kojega se izvilo naše ime Zrinj! Mi jezika mnogih tih prolaznika a ni jezičnih zakona njihovih ne poznajemo, pa o mnogome, što nam je iza njih ostalo, ne možemo dati računa. Tu se moramo zadovoljavati onom: non liquet.

Ako li se pak čuva u obliku Sdrigna izravna jezična tradicija imena grada Stridona, onda nam valja drugim putem potražiti postanje hrvatskoga oblika Zrin, Zrinj.

Pokušat ću da pokažem, kako je od Zdrinj Zdrin moglo postati Zrinj, Zrin, t. j. kako je konsonant *d* mogao u Pounju i Posavini nestati. Po zapadnim a i južnim krajevima, kojuda se govori hrvatska riječ, čuju se oblici: zdrak, zdraka, pored zrak, zraka, zazdreti (u Boki) pored zazreti, zdreo i zdrěti pored zreo, zreti, zdrijevati, zdrijevanje, razdriješiti pored razriješiti, otuda i samo driješiti i t. d. konsonant *d* ovdje je svuda umetnut između *z-r*. Drugi slavenski i neslavenski jezici ne poznaju ga na tom mjestu u tim riječima, on dakle prvotno ne spada u korijen pomenutih riječi. Ali ne čuje se ni u sjevernim ni istočnim krajevima, gdje se govori hrvatski; ne čuje se u kraju, gdje n. pr. leži grad Zrinj. I ime Zdrinj ima posve jednaku strukturu, kakva je u navedenih riječi zdraka, zdreo i t. d., i ako vjerujemo, da je u Z*d*rinj *d* prvotno, postalo valjda od *t* u riječi Stridon. Amošnji Hrvati prema Savi ne poznaju oblika zdreo, zdraka. Poradi strukturne jednakosti riječi Zdrinj, zdreo, zdraka i sličnih moglo se lako dogoditi, da su Posavci počeli govoriti Zrinj bez *d*, kako se u njih govori i zreo, zraka i t. d. bez *d*. Na jugu i zapadu govorilo se i pisalo Zdrinj, na sjeveru Zrinj. Ovakovo preobražavanje riječi dopušta jezična nauka, a za naše dokazivanje ima k tomu još i potvrda u spomenutim historijskim zapisima.

Naš Zrinj-grad izdigao se dakle na mjestu, gdje je nekad stajao rimski Stridon! Neznamo doduše baš na tom mjestu za nikaku staru rimsku gradinu, ali je ima navodno nedaleko od Zrinja — 10 km. prema istoku — kod Štrigova. To je valjda mnoge i nanukalo, te drže samo Štrigovo starim Stridonom.

Da je Stridon mogao biti samo u tom kraju, za to nalazim još jednu vjerojatnu potvrdu u riječima sv. Jeronima, što ih je napisao kao neku tužbu u jednom listu: „In mea enim patria, rusticitatis vernacula, Deus venter est, et in diem vivitur; et sanctior est ille, qui ditior est“, t. j. u mojoj domovini, u kraju prostoga seljaštva, Bog je želudac, i žive

se iz dana u dan (bezbrižno); svetiji je onaj, koji je bogatiji.[1] To je moralo biti u kraju rodnu, gdje je bilo malo prosvjete. To ne može lako biti ni Istra, ni današnja Dalmacija, a o Medimurju ne ću ni da govorim; to je mogao biti samo rodni kraj amo prema Savi.

Ja sam na kraju svoga posla. Pred što ću da završim, resumirat ću u kratko, što dokazujem. Stridon rimski ležao je od prilike na mjestu, gdje je naš Zrinj-grad. Tu je bio „confinium Dalmatiae et Pannoniae". Naš se Zrinj zove u staro doba u latinskim i talijanskim spomenicima Sdrign, a to je postalo od rimskoga Stridona.

S jezičnih, geografskih, povjesnih a i nekih kulturnih razloga držim, da se moraju ostala mišljenja napustiti. Na Grahovu polju bit će da nije ležao stari Stridon, jer je to suviše južno, i ako moram priznati, da je Ptolomejeva Σιδρῶνα svojim jezičnim oblikom veoma nalik na Stridon. U Istri bio je možda Stridon neki, iz kojega se razvio današnji Zdrenj, ali to nije mogao biti Jeronimov Stridon. Međimurje suviše je daleko u Panoniji i tu nije bilo granice dalmatinske.

Dakle naš Zrinj je rimski Stridon! Međutim istina je božja, a mi zemnici tek je naslućujemo. Ako moje vjerovanje i nije sama istina, ono je, čini mi se, istini vrlo podobno. Mene za sada opčinja tek slutnja, da su na onoj istoj grudi domovine naše dični nam rodoljubi Šubići zamišljali svoje patriotične osnove, gdje je nekad ugledao svjetlo svijeta prvi učenjak kršćanski sv. Jeronim, i zanosi me pomisao, da se iz rimskoga Stridona izvilo slavno ime Zrinj, po kojem su nosili svoj dični pridjevak naši slavni grofovi Zrinjski.

Правда твоя правда во вѣкъ, и законъ твой истина. Psal. 118. 142.

Dr. J. Florschütz.

[1] Isp. Bulić, Festschrift für Benndorf p. 277.

EPIGRAFSKI PRILOZI IZ MURSE.

Kako je god iz Osijeka razmjerno mnogo napisa poznato i sačuvano, tako se svaki dan opet novi nalaze, koji nijesu bili poznati ni Petru Katančiću, koji ih je marljivo sakupljao i izdavao. Kadgod se što dublje kopa, bilo prokopi za kanale, temelji novim kućama, dapače kada se ruše stare kuće ili crkve, opet se nalazi novoga kamenja s napisima. Jedni su zanemareni i prezreni došli pod zemlju i tamo ostali zakopani, dok ih nije našla motika radnika, drugi su opet služili kao gradivo za nove zgrade. G. 1774. i dalje spremali se takovi predmeti, kako Katančić bilježi, u samostanu Franjevaca; kašnje je i u samostanu za nje nestalo zanimanja, pak ih je odanle redom nestajalo, pa danas nema tamo više nijednoga. Kamo su dospjeli, nezna se za sve: Nekoji su prešli u muzeje, nekoji u privatne ruke, a da ih nije Katančić zapisao, za mnoge se u opće ne bi ni znalo. Najviše ih ima u osječkom gradskom muzeju, a ima ih i izvan muzeja, ali do ovih se ne može doći. Jedan služi u privatnoj kući za klupu, drugi za podložak kipa sv. Bogorodice na cesti. Dva takova sam vidio, ali se nijesam mogao odlučiti, da poduzmem dug put, pa da ih na sigurno spremim. Razlog je, što se na nijednom ne razabire više ni jedno slovo. Katančićeva „columna milliaria“ [1] tako je već rastrošena i od snijega i kiše razjedena, da je više ni Katančić nebi prepoznao. Napisi, koji se danas nađu, mnogo su sretnije sudbine. Ako se kod kakove radnje koji iskopa, to graditelj, vlasnik ili nadzornik radnje, bio državni, gradski ili privatni odmah javi čuvaru muzeja i onda se svi pobrinu, da se napis odmah na sigurno mjesto spremi.

Ovdje ću da priopćim nekolike takove spomenike, što su nedavno nađeni, a od kojih je jedan zanimiv po upoznavanje nutarnjih prilika mursijske kolonije.

Kod neke radnje u zakladnoj bolnici u doljnjem gradu našli su radnici kamen sa napisom od mekanoga lapora, 0·43 m visok i 0·18 m širok. Kamen, koji je sa strane oštećen, prenesen je u pisarnu bolnice, a odatle u gradski muzej.

I O M S A C R	= Iovi optimo maximo sacrum
MESSIVS	Messius v(otum) s(olvit)
V S L M	l(ibens) m(erito).

Gentilno ime Messius dolazi često na rimskim napisima po Italiji[2], a nije tuđe ni kod nas. Tako se u napisu iz Putinaca spominje Aelius Messius duplarius[3]; u napisu, nađenom u Crkvini u Gornjim Koljanima u Dalmaciji spominje se žensko ime Messia.[4]

---

[1] Opisana i narisana u njegovu djelu: Dissertatio de columna milliaria ad Eszekum reperta. Eszeki 178'.

[2] Pauly Realencyclopaedie sv. V.

[3] Vjestnik XI. 39. i CIL. III. 10199.

[4] Vjestnik XIII. 105

U gradskom muzeju nalazi se sada i jedan davno poznat žrtvenik sa napisom (sl. 46.) od krupnozrnatoga mramora, 0·46 m visok i 0·18 m širok, koji je do god. 1900. bio u franjevačkoj knjižnici.

Napis mu je Schönwisner čitao: Silvano silvestr(i) sacru(m) Mestr(ius) Florus v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito).

Ovako su kašnje čitali i Mommsen u zbirci napisa i Brunšmid.[1] Schönwisner sjeća na Mestrija Flora, što ga spominje Suetonius u Vespasijanovu životo-

Sl. 46. Rimski žrtvenik iz Osijeka, posvećen šumskomu Silvanu. 1/16 nar. vel.

Sl. 47. Rimski žrtvenik iz Osijeka, posvećen Jupitru. 1/10 nar. vel.

pisu.[2] Ni ime Mestrius nije neobično.[3] Katančić u svojoj raspravi o miljokazu[4] čita Messius Traianus Florus, ali je to neispravno.

Kod kopanja temelja za magazin paromlina Jos. Kraussa i sina nađen je gornji ulomak rimskoga žrtvenika (are) s napisom, od mramora, 0·48 m visok i 0·34 m širok, koji je posredovanjem g. Oskara Kissa, upravitelja paromlina, predan u zbirke gradskoga muzeja.

[1] CIL. III. 3277. i Vjes. NS. IV. str. 28.
[2] c. 22.
[3] Pauly Realencycl s. v.
[4] Columna milliaria ad Eszekum reperta. 1782. str. 88.

I · O · M	Napis glasi: Jovi optimo
I V N O N I	maximo, Junoni, Minervae
M I N E R V Æ	sacr(um) C(aius) Jul(ius).....
S A C R C I V L	(?nus..... [v(otum) s(olvit)
...	l(ibens) m(erito)].

Nekoja slova na lijevoj strani ponešto su iskvarena, ali se sigurno dadu nadopuniti. U zadnjem se retku opažaju tek slabi tragovi gornjeg dijela slova N V S, a napred fali od prilike pet slova cognomena, koje se ne može nadopuniti, jer ima veoma mnogo mogućnosti, kako bi se to učinilo. Na Kaja Julija Demetrija, koji je poznat sa are podignute u čast domaćega Silvana, [1] valjda se ne će smjeti pomisliti.

Najvažniji je napis na spomeniku, što su ga u proljeće ove godine našli radnici kod gradnje učiteljske škole u doljnjem gradu. Prosti mramor kamen, 0·93 m visok, kod napisa 0·36 m širok (sl. 47.). U gradskom muzeju.

Napis glasi: J(ovi) o(ptimo) m(aximo) pro salute T(iti) Fl(avii) Martini d(ecurionis) c(oloniae) M(ursae), praef(ecti) coll(egii) cent(onariorum) (duo) vir(i) design(ati) Fl(avius) Philippus libert(us) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito). Ovaj votivni spomenik podigao je Flavius Philippus bivši rob, a kašnje slobodnjak Tita Flavija Martina, Jupitru na čast, a za zdravlje svoga gospodara. Titus Flavius Martinus obnašao je više časti. Bio je gradski vjećnik (decurio), predstojnik ili bolje zapovjednik zbora vatrogasaca (centonarii), a bio je i izabran za načelnika.

Za unutarnje uređenje Murse doznajemo pobliže tekar od onda, kada je bila podignuta na koloniju, te dobila svoju samoupravu.[2] Nema traga, da bi Mursa prije bila municipium, kako je to bio Aquincum, pa su stoga Mursijci tim više imali razloga, da hvale cara Hadrijana kao utemeljitelja svoga grada (conditori suo). [3] Već od prije poznati rimski napisi kazivali su nam imena gradskih vjećnika (decuriones) kao Caius Aemilius Homullinus [4], Titus Hortensius Frequens [5], a sa ovoga kamena doznajemo još za jednoga, naime za Tita Flavija Martina.

Decuriones su sačinjavali senat (ordo decurionum), koji si je između sebe birao pročelnike, duumvire. To je najviša čast u koloniji. Duumviri su u malenom ono, što su u Rimu konsuli, pa su ih zato u šali i zvali konsulima. Duumviri predsjedaju gradskim skupštinama, uvode novo izabrane magistrate u službu i popunjuju mjesta imenovanjem, predsjedaju sjednicama senata, nadziru čitavu upravu, sude u civilnim parnicama i t. d. Sudstvo u kriminalnim parnicama i vojnički imperij imali su carski činovnici. U glavnim crtama odgovaraju decurioni današnjim gradskim vjećnicima (senatorima), a duumvir gradskomu načelniku. Duumviri se i vanjskim znakom razlikuju, oni nose praetextu, haljinu sa grimiznim rubom, imaju dva liktora, koji nose štapove. Uza sve to nije se za

[1] CIL III. 3276: Katančić op. c. p.

[2] Sr. za to pitanje Brunšmid Colonia Aelia Mursa u Vjesniku hrv. arh. društva. N. s. IV str. 21 i sl.

[3] CIL. III. 3279.

[4] CIL. III. 3288.

[5] Jahreshefte des oesterr. archaeol. Institutes in Wien. B. III. str. 98.

općinske časti nitko otimao, jer su bile velikim teretima skopčane, pa su se funkcijonari ponajviše morali imenovati.

Po riječi designatus vidimo, da je T. Flavius Martinus bio za duumvira tekar izabran, ali još nije bio nastupio svoje službe.

Centonarii su prvobitno pratežari kod legije, koji su imali praviti pletere (centones)[1] kao obranu protiv vatre. Naš Martinus bio je predstojnik zadruge ili ceha vatrogasaca, koji su pravili obranbene sprave od vatre i gasili požare.

Flavius Philippus, koji se kao libertus spominje, bez praenomena, bio je oslobođenik Martinov, za kojega je zdravlje valjda iz zahvalnosti, što ga je povodom svoga izbora za načelnika pustio na slobodu, podigao zavjetni žrtvenik.

V. Celestin.

[1] Vitruv. 10. 14. (20).

SPOMENICI GRADA NINA.[1]

D. Stolna crkva i biskupska palača.

Po pomjesnoj predaji glavna bi ninska crkva sizala u prve vijekove kršćanstva; već X. vijeka postade osnovanjem narodne hrvatske biskupije katedralkom. Toliku davninu ninske crkve potvrđuju i moćnici, što se u njoj još sveđer čuvaju, kao što i krstiona IX. vijeka. Predaja pak pripisuje korenit popravak ninske katedrale kralju Zvonimiru[2], što također svjedoči za njenu drevnost. Ali ako se pogleda negdanja ninska katedrala, a današnja nadžupska crkva sv. Anselma, malo ukusna pačetvorinasta građevina, 26·00 m. d. a 9·50 š., na prvi mah se vidi, da tu ne stoji više davna zgrada, nego krpež raznih doba.

U sredovječnim ispravama češće se spominje ninska stolna crkva sv. Anselma, ili ispravnije sv. Asella[3], ali potanji opis susrećemo tek u izvješću ninskoga vikara M. A. Raymunda oko g. 1536. Tada je crkva od starine bila vele trošna, te je izveden i neki popravak s dogratkom kapele sv. Marcele. Taj popravak je učinjen za biskupovanja Jurja Divnića (1510—29.), koji je u toj crkvi i pokopan bio[4], a svjedoči to njegov grb, uzidan g. 1528. nad pobočnim sjevernim kneževim vratima i u ključu kapele sv. Marcele. Po ovom opisu možemo približno obnoviti tloris ninske stolne crkve, kakva je bila do XVI. vijeka. Crkva je bila na jedan brod, koji je završavao kružastom apsidom. Na srijed apside bijaše glavni žrtvenik, a iza njega sakristija. Pod žrtvenikom je bio sarkofažić s moćima sv. Asella (theca lapidea), što je sada uzidan na stražnjem zidu sakristije te služi za pranje ruku. To je posuda od bijelog kamena 1·00 d., 0·34 v., a 0·49 š., sa izdubinom od 0·35 × 0·93 × 0·28. Na pročelnoj strani je polje uokvireno naskočenim rubom, a na srijed polja nalazi se blagosivljuća ruka, znamen Boga oca. Po izradbi i ikonografiji ova je kamenica starijega sredovječnoga doba.

---

[1] Sr. Vjesnik hrv. arh. dr. N. s. IV str. 156—171., V str. 184—192.

[2] Sr. Bianchi, Zara cristiana, II, 245.

[3] U starijim izvorima do XIV. vijeka glavni ninski pokrovitelj se piše santus Asellus. (Sr. Ljubić, Policorion, Starine XXIII, str. 208, napis na glavnom zvonu ninskoga zvonika); kašnje je taj čisto latinski oblik pretvoren u navadniji njemački „Anselmus“.

[4] Nadgrobna ploča s likom biskupovim u ležećem položaju i napisom na okolo na rubu, sada je prislonjena uz nutarnji zid kapele sv. Marcelle (Gospe od Zečeva); prvobitni grob bijaše u sakristiji, po bilješci XVII. vijeka zadarskoga vikara Valerija de Ponte, prijatelja povjesničara Lučića:

„Obijt die VIIII Augusti MDXXX
Hic jacet Aenonius Pręsul sed
Diphnica proles
Sit sua sors inter regia celsa precor
La presente inscrizione giaceva in sacristia di Nona.“ (Pisma Lučićeva i de Ponteova u zbirci spljetskoga „Bihaća“.)

S burne strane bile su crkvi dograđene dvije kapele: kapela sv. Ambroza, a do nje sv. Ivana Krstitelja sa krstionom. Iz poznijih opisa znamo, da je ova kapela bila kružastog oblika sa četiri niše, a u njezinoj sredini bijaše dobro poznata krstiona svećenika Ivana. Na desnoj strani crkve bila su tri žrtvenika: sv. Stjepana do glavnoga žrtvenika, sv. Križa i sv. Margarite do glavnih vrata. S lijeve strane prigrađena je početkom XVI. vijeka kapela sv. Marcelle; žrtvenik neporočnoga začeća, presvetoga svetotajstva, i napokon do glavnih vrata žrtvenik neke svetice. Uz crkvu je bio ovisok zvonik sa tri zvona, od kojih jedno pod imenom sv. Asella[1]. U XVI. vijeku je crkva stradala i osiromašila[2], pa je biskup Marko Loredan (1557—77.) dao popraviti krstionu i udesiti ju po propisima tridentskoga sabora.[3]

Za svojevoljnoga požara grada Nina g. 1646. i stolna bi crkva zapaljena, te preostade samo kapela sv. Marcelle. U tom stanju je ostala sve do g. 1673., kad ju je obnovio biskup Frano de Grassis[4]. Tom prigodom bi smješten u kapelu sv. Marcelle kip bl. Gospe od Zečeva, po kojem se je od tada kapela prozvala. Početkom XVIII. vijeka crkva je opet pogorjela, pa su tom prigodom osobito trpili arhiv i riznica[5].

Osobito je zanimiva povjest ninske krstionice. Na početku XVI. vijeka spominje se kao od starine trošna zgrada, pa se popravlja. I ona je za požara god. 1646. postradala; ali se je ipak održala, te su se u njoj pokapale odličnije osobe, kao što g. 1742. ninski knez Ivan Corner s kćerju. Da se proširi sakristija, bje kapela sv. Ivana Krstitelja g. 1746. porušena, a kamenica za uronjivanje muče iz Nina prokradena u Mletke. Protiv toga zločina prosvjeduje neki suvremenik oštrim riječima, opisujuć podjedno kapelu i krstionu u njihovom starom obliku. Kapela je bila kružastog oblika, posvođena i sa četiri pobočne niše. U sredini je stojala kamenica za uronjenje, kojoj se je silazilo preko pet stepenica, te je bila urešena napisima i „grbovima". Ta kamenica je dospjela u kapucinski samostan del Redentore u Mlecima, a odatle kao dar samostana u novije doba u gradski Museo Correr, gdje se čuva pod br. 115. Rijetki taj spomenik sa napisom, kojemu se odaje auktorom svećenik Ivan za doba kneza Višeslava polovinom IX. vijeka, bio je već opetovano proučavan[6], a jamči nam, da je već za ono doba opstojala kapela sv. Ivana i stolna crkva. Mletačka ruka naumila je potajice ukloniti važan starohrvatski ninski dokumenat baš s toga, jer napis spominjaše hrvatskoga vladara, a tako se je to u mletačko doba obično činilo sa dalmatinskim spomenicima, koji bi spominjali hrvatske vladare[7].

[1] Farlati Ill. sacr. Ispravniji tekst kod de Grassis Mon. eccl. Non. br. 23 str. 119—21, gdje je ovo izvješće datovano g. 1499, dočim će po nutarnjem sadržaju biti napisano oko g. 1536.

[2] Fr. de Grassis n. m. br. 81 str. 281.

[3] Farlati Ill. sacr. IV, 227.

[4] Farlati Ill. sacr. IV, 233, Ferrari-Cupilli, Di Giulio Zaccaria, Zara 1864, str. 24—25. De Grassis n. mj. br. 97 str. 327—330.

[5] Pismo niskoga kneza Lorenza Bemba, gener. providuru C. Pisanu 27. lipnja 1712.: u Namj. Arh. Atti Carlo Pisani I, 215; g. 1705. bijaše pogorio jedan ormar u sakristiji s crkvenim rubljem, srebreninom i liturgičnim knjigama.

[6] Kukuljević, Arhiv za jugosl. povjestnicu IV, 391; Ferrari-Cupilli, Voce Dalmatica 1860 br. 22; Rački, Doc. str. 376, Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća, 302; Martinov, Revue de d'Art chrétien; Cattaneo, L' architettura in Italia, str. 101; Starohrv. prosvjeta I, str. 259; Prodan, Contro il glagolito, Croatia 1900 br. 29—30 i posebni otisak.

[7] Sr. Jelić Raccolta di documenti relativi ai monumenti di Spalato e Salona, 1894, str. 52

Pod kapelom sv. Ivana bijaše neka starija zgrada, kojoj su se otkrili ostaci g. 1843. Obzirom na dubinu pod tlom cijenimo, da ti ostaci ne pripadaju samoj kapeli sv. Ivana nego starijoj zgradi.

Kapelu sv. Marcelle dogradio je početkom XVI. vijeka biskup Juraj Divnić, kako njegov grb u ključu svoda svjedoči. Iza obnovljenja grada poslije kandijskoga rata kapela sv. Marcelle bi prekrštena u kapelu Gospe od Zečeva, te godine 1780. obnovljena i produžena nastojanjem kneza Aleksandra Bona i Josipa Jurovića, kako napis na pročelju svjedoči: D · O · M | EX DEVOTA · CVRA · VIGILAN | TIS · PROETORIS · ALEXANDRI · BONI | ET · SVMO · LABORE · IOSEPHI | IVROVICH · PROCVRATORE | AMPLIATA · ET · RESTAVRATA | FVIT · A · DNI · M · DCCL · X · X · X. Obnovljenjem pročelja g. 1695.,[1] te dograđenjem nove sakristije oko g. 1746. i produženjem kapele sv. Marcelle godine 1780., crkva je dobila sadašnji oblik.

Među dekorativne ostatke starije stolne crkve spadaju neki oko nje uzidani komadi. U kruni zdenca među zvonikom i kapelom bl. Gospe od Zečeva uloženo je više komada žrtvenika, među kojima se razabire ploča mense sa izdubinom za grobić moćiju, te oprsnik urešen na sredini velikim križem, što na vrhu i podanku završuje na trokut, a na pobočnim kracima ravnom čampragom. Sudeć po obliku križa spada oprsnik u starije sredovječno doba.

Sredovječnom svetištu pripadaju i dva kamena kipa, uzidana nad istočnim vratima crkve, što predstavljaju dva sveta odvjetnika ninska sv. Ambroza i sv Asella.

Kip sv. Asella u pol naravne veličine predstavlja sveca, odjevena dugom do tla tunikom, pak do pola potkoljenicâ sižućom tunicetom, te kazulom, koje stražnje krilo pada skoro do tla, a prednje, radi podignutih ruku u simetrične nabore svedeno, do ispod koljena. Na glavi nosi nisku mitru, kako su bile u porabi u XII. i XIII. vijeku. Oko vrata ima zavrnut ovisok ovratnik (amictus) starijeg sredovječnog oblika. Iza glave u nadignutom relijefu je okrugao svetački vijenac. Svetac spram ramena prignutom desnicom blagosivlje po zapadnu, a ljevicom na lijevoj grudi drži otvorenu knjigu. Lice je oštra izraza, zenice su izvrtane.

Iz istog gradiva i iste veličine je kip sv. Ambroza, odjeven dugom tunikom, pak do nad noge sižućom oplovitom dalmatikom; oko vrata ovisok ovratnik a oko gole glave uzdignut okružni svetački vijenac. Desnicom, spuštenom o bok, drži o lancima sferoidalno kandilo, a lijevom zatvorenu knjigu. Đakonovo lice je golobrado, oštra izraza, izdubenih zenica. Oba kipa pod nogama imaju onizak stalak, te su morali izvorno stojati ili na žrtveniku ili na pregradi svetišta. Naziru se tragovi polihromije. Oblik odjela, sferoidalno kandilo i izradba odaju romanski svježi preporod koncem XII. vijeka. Simetričnost nabora u odijelu sjeća na kiparske radnje XIII. vijeka u bazilici sv. Stošije u Zadru i na spljetskom zvoniku.

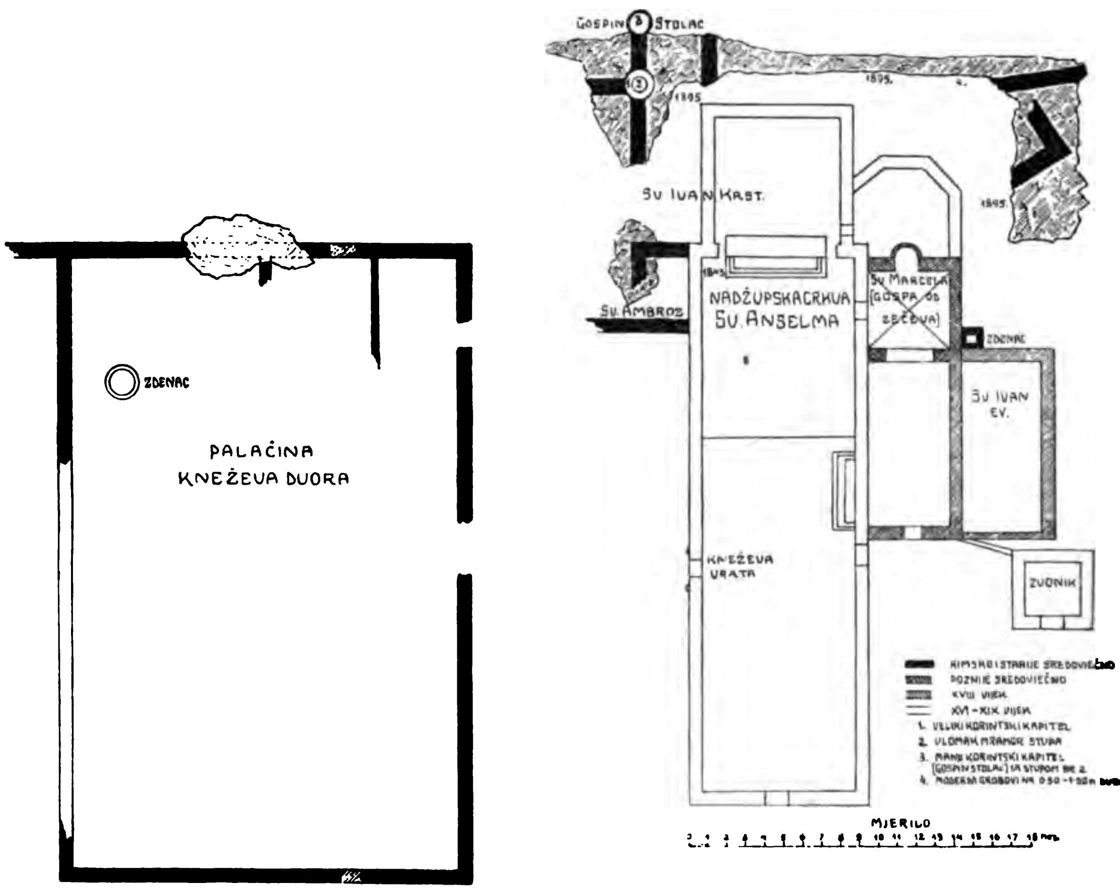
Među sakristijom crkve i krunskim dvorom na raskrižju glavne ulice od vajkada je stojao lijep rimski kapitel, 0·66 m. visok, po predaji donešen iz ruše-

i d.; Zvonik spljetske stolne crkve u Vjesn. hrv. arh. dr. NS. I, str. 63.

[1] Bianchi, Zara crist. II, 246; Benevenia, Contributo itd. „Il Dalmata" 1885, br. 15.

vina kod crkve sv. Mihovila (Tloris br. 2), pokriven s velikom kamenom pločom s napisom, odnosećim se na popravak krunskog dvora g. 1673. Služio je kao žrtvenik za polaganje kipa bl. Gospe od Zečeva za ophoda molitvenih dana. Tri metra zapadno od toga karakterističnoga „Gospinoga Stôca", kako ga Ninjani nazivlju, vidio se u tlu kružast kameni predmet, što je u promjeru imao oko 0·90 m, nalik kruni bunara. Ninska predaja je to mjesto držala položajem negdanje krstione.

Da se ta zagonetka doriješi, g. 1895. pokuša g. dr. P. Sticotti (sada kustos gradskoga muzeja u Trstu) otkopati oko crkve jamu, i tako se došlo do važnih

Sl. 48. Ninska stolna crkva i njezina okolica.

tragova. Bje otkriven najprije velik korintski kapitel 1·20×1·20 m. (sl. 48, br. 1) koji je počivao na raskrižju dvajuh starinskih zidova, a do njega ulomak mramornoga stupa (br. 2), koji se u razmjerju sudara s kapitelom Gospinog Stôca (br. 3). Veliki je kapitel bio naokolo obložen sa osam kamenih ploča, očevidno čest pločnika. Gornja stranica ovoga velikoga kapitela na slijedeći je način prerađena. Vrh kapitela bi orubljen 0·20 m. širokim pojasom, a sredina u promjeru od 0·70 m izdubena za 0·27 m. dubine. Uz to su na pojasu s jednoga kraja izdubene 4 rupe; dvije krajne okrugle sa promjerom 0·04, a obije srednje četvor-

naste 0·06 m. duge. Očevidno je ovaj kapitel bio priređen, da nosi neki teški predmet, što je unj pričvršćen bio podankom, i onda željeznim kolutom, osiguranim na 4 željezne priječke. Poznato je, da se je u mletačkim gradovima, i to posred glavnog trga ili pred kneževom palačom vijala zastava sv. Marka na visokom štandarcu. Takav štandarac sa zastavom darova gradu Ninu mletačka vlada g. 1334.[1] Obzirom na položaj usred grada i glavnoga trga a pred kneževom palačom cijenimo, da je g. 1334. štandarac bio posađen u onaj kapitel i tako tumačimo one na njemu napravljene izdubine. Tada mora da je kapitel posađen bio na ovo mjesto, donešen s ruševina monumentalne rimske zgrade. Obzirom na veliku težinu kapitela smije se slutiti, da je ta zgrada morala biti u neposrednoj blizini.

Dalje iza crkve našlo se tragova trijuh zidova po prilici 1·50 m. nad zemljom, pak modernih grobova na 0·50—1·00 m. dubine pod razinom tla (sl. 48, br. 4). Kad se je g. 1900 sadilo stabla s jugozapadne strane crkve od zdenca i zvonika uz kapelu bl. Gospe od Zečeva, naišlo se na više zidova, kojih 0·50 m. pod površinom, i na jedan kanal, ali ovi nahođaji nisu snimljeni.

Pred crkvom pri uglu sjeverne strane duboko su u zemlju zasađena dva krta kaneliranih mramornih rimskih stupova, a uz sučelno pročelje negdanje biskupske palače ima krt sličnoga stupa, kojemu srednji segmenat iznosi 0·80, a po tom promjer oko 1·10 m, te bi se sudarao s velikim kapitelom. Tu je također i kamena baza 0·65×0·65 i 0·30 m. visoka.

Ostaci dekorativnih česti svetišta starije sredovječne crkve također su amo tamo rasijani. U dvorištu nadžupske kuće sučelice ima komad oprsnika od bijeloga kamena, vis. 1·04, širok 0·38, a 0·11 m. debeo, koji na boku ima 0·05 širok okomit žlijeb za pričvršćenje. Na licu je urešen pleterom u plitkom relijefu; na naličju je gladak.

Ninski zvonik se spominje već u XVI. vijeku. Popravljan je g. 1681., ali je potla nastradao. Za popravka g. 1771. našlo se među ruševinama zvono sa napisom S . ASELLVS EP . MCCC. Sadašnji zvonik je 32 m visok.

Podrtine biskupske palače su preko Srednje ulice, sučelice crkvi. Tu su stolovali najprije narodni hrvatski biskupi već u drugoj polovini IX. vijeka, pak ninski do polovine XV. vijeka.[2] Do konca XV. vijeka o biskupskoj palači susretamo češće po koju nuzgrednu uspomenu. U ovoj palači je duže vremena zasijedao veliki državni sabor hrvatske kraljevine g. 1396.[3] Pošto je grad počeo stradati od groznice, papa Innocentije VIII. dozvoli ninskomu biskupu, da stoluje u Zadru.[4] Zapuštana palača naravno da je morala trpiti. Početkom XVI. vijeka uslijed turskoga opsijedanja s gradom je i palača nastradala, a izmakom ovoga vijeka bila je i ruševinom, te je tek za biskupa Jurja IV. Perkića (1690—1703.) obnovljena, kako se razabire po njegovom grbu, uzidanom nad glavnim vratima.[5]

[1] Ljubić, Listine V, 271.

[2] Sr. Alačević, La congregazione generale tenuta a Nona nel 1396; B. D, 1897, str. 15.

[3] Isprava 10. IV. Rim 1486; de Grassis n. mj. br. 22, str. 117.

[4] Rad nezdravog zraka ninski biskupi već prije g. 1488 stanuju u Zadru, Farlati, n. d. IV, str. 224.

[5] Na štitu po sredini kruglja, a na njoj šestokračna zvijezda; nad štitom EP(iscopu)S N(on)A(e).

Udobnije ju je priudesio biskup Ante Tripković (1754—1770.) tako, da je Dandolo na prvom dolasku u Dalmaciju, uslijed nevremena svrnuv u Nin, u njoj mogao odsjesti.

E. Ostale ninske crkve.

Pri sredini grada Nina nešto k sjevernoj strani, a sučelice Medovićevom vrtu, gdjeno se otkrili kipovi Daniellijeve zbirke, stoji zapuštena crkva sv. Mihovila na maloj visi, koja već na prvi pogled odavaše, da se tu kriju ruševine oveće zgrade. Pomjesna predaja je htjela, da je tu negda stojala arena ili amphitheatar. Pri prvome pokusu g. 1894. našli se zaista pod crkvom ulomci sjajne trabeacije prvoga vijeka po Kr., a pod svetištem substrukcija monumentalne zgrade. Dvije godine kašnje kopalo se ispred crkve, te se ispostavilo, da je tu bio rimski hram na tri celle, orijentovan na jugoistok. Toj zgradi valjda pripada i kapitel „Gospina Stôca" kod nadžupske crkve, kao i drugi, što ga je u svom vrtu kod crkve sv. Mihovila našao Bene Bigić, te je prenešen u kuću Štulića pok. Ante u ninskom varošu Klanicama. Arhitrav i zofor su urešeni fino izrađenom vajarijom u polureljefu, koja odaje doba prvih Flavijevaca ili najkašnje Trajanovo.

Sama crkva sv. Mihovila nije vele stara [1], a u drugoj polovini XVII. vijeka bila je obnovljena [2]. Vrata sa timpanom na puni luk, koja sjećaju na starokršćanska vrata po sjevernoj Dalmaciji, osobito na ona sv. Donata u Zadru, valjda su ostatak nešto starije crkve. U crkvi je uzidano više ulomaka starijega sredovječnoga doba, a spomena su vrijedna dva komada mramornoga pražića od vrata stare crkve ili od svetišta, urešena čokotom u polurelijefu.

Crkva sv. Ambroza sa graditeljskoga je gledišta važan spomenik, koji je Jackson [3] temeljito proučio. Na zgradi samoj opaža se, da je bila u XIII. ili XIV. vijeku popravljena, i tom prigodom da je za pročelje i za nutarnje pornjake upotrebljeno starorimsko kamenje, a popravljala se i polovinom XV. vijeka [4]. Od starije sredovječne crkve preostalo je još posvođeno svetište, a čini se, da crkva djelomice počiva na zidovima rimskoga doba.

Crkvi s južne strane su ruševine samostana, koji je također bio pregrađivan i dograđivan u više navrataka. Vidi se uloženo kao gradivo u zidovima arhitektonskih ulomaka starijega sredovječnoga doba; među njima jedan sa poznatim pleterom u plitkom relijefu, i jedan nadgrobni spomenik. Samostan se počimlje spominjati u ispravama počam od XIII. vijeka, te nam se sačuvao i otisak pečata od g. 1233. [5] Imamo i katastar samostanskoga posjeda od g. 1449., koji se nalazio skoro po svim selima ninske županije. [6]

[1] XII. 1448: „locus eundo ad s. Michaelem"; de Grassis n. mj. br. 13, str. 87; 28. II. 1449: „fraternitas sancti Michaelis de Nona"; n. mj. br. 13, str. 87.

[2] Civranov katastar g. 1675., L. VII, sv. 4, fo. 4. 19. V. g. 1677. crkva se je iz nova slikala.

[3] Dalmatia I, 348 i d.. gdje se nagađa, da bi crkva bila XIII. vijeka.

[4] XII. g. 1448. oporučio je ovoj crkvi odličan građanin svotu za popravak. De Grassis n. mj. br. 13, str. 84.

[5] Izvorna pergamena 6. X. 1233 u Namj. arh. odsjek sv. Krševana, M. B. C. I, br. 5; sr. Ljubić, Dva popisa listina sv. Krševana, Starine XIX, 18.

[6] 28. II. 1449. Dessegnamenti delli beni della abbatia di Nona; de Grassis n. mj. br. 12 str. 70—81.

Na susjednoj Medovićevoj njivi uz Rječinu (na tlorisu označena g. 1897.) pokusnim iskapanjem počela se otkrivati starorimska javna zgrada, sudeći po profilovanom stilobatu korintskoga sloga.

Sjaj i blagostanje grada Nina za srednjega vijeka posvjedočuju nam još mnoge javne zgrade, o kojima su do nas doprle mršave poznije vijesti. Položaj tih zgrada je većim dijelom naznačen u Civranovom katastru od g. 1677.[1] Na sjeveroistočnom kraju grada još se ističe velika gomila ruševina, koja se g. 1677. označuje kao kula Kandija Velika, u kojoj se čuvala ratna municija. Zgrada je bila posvođena. Za srednjega vijeka bijaše to gradska tvrdinja (castrum)[2], a narod ju nazivlje „Banovac". Početkom XVI. vijeka se je već namjeravalo suziti obrambeni opseg gradskih utvrda i usredotočiti sve sile u ojačanje te gradske tvrdinje, koja je bila u jako lošem stanju.[3] Nu do ostvarenja toga nauma nije nigda došlo, te je u slijedećem vijeku gradska tvrdinja zapuštena ruševina.

Crkva sv. Ivana Evangeliste među sv. Mihovilom i sv. Marcellom u sjevernom dijelu grada već koncem XVI. vijeka bijaše podružnica zadarskih Trećoredaca.[4]

Među sv. Ivanom Krstiteljem i gradskom tvrdinjom Kandija Velika vide se ruševine crkve sv. Margarite[5], a njoj na jugoistoku podrtine dominikanskoga samostana sv. Ivana Krstitelja, što je već u XV. vijeku opstojao.[6] U njoj je bila prvobitno grobnica sa pločom predstavljajućom velmožu XII. ili XIII. vijeka, sada sahranjenom u crkvici sv. Križa. Danas je ovdje općinsko groblje.

Prilično se još drži zapuštena crkvica sv. Antuna opata u glavnoj ulici među sv. Ambrozom i sv. Križem.[7] Crkvica sv. Duha, sada zidoderina, na jug od stolne crkve, spominje se polovinom XV. vijeka.[8] Nepoznat je položaj ivanovačkoga priorata u gradu kod crkve sv. Martina[9], i položaj crkve sv. Stjepana.[10]

[1] Bianchi, Zara crist. II, str. 258 i d. bilježi povijest ninskih crkava na temelju slabo pouzdanih izvora.

[2] 27. XII. 1478: „in civitate None in confinio Castri". Namj. arch. Atti S. Grisogono, Cas. XV, br. 246.

[3] Sr. Ljubić, Comm. et rel. ven. I, 173, 183; II, 13, 26, 43, 44.

[4] Spominje se 28. II, 1449, de Grassis n. mj. br. 12, str. 75. Civranov katastar g. 1677 br. 27, fo 164. najstarija isprava 23. XI. g. 1593, br. 61, fo 107. Za požara g. 1646. propala sasvim, da su joj se samo ruševine vidjele. 10. V. 1670. de Grassis br. 97, str. 327 i d.: „ecclesia s. Joannis evangelistae, rectoriae titulo".

[5] Spominje se već 28. II 1449; de Grassis n. mj. br. 12, str. 76 i d.; Civr. katastar g. 1675 br. 49 fo 95.

[6] N. mj. br. 80 fo. 122—127; najstarija isprava 20. III. 1495; samostan spomenut prvi put kao s. Joannes Praedicatorum XII. 1448. i 28. II. 1449. De Grassis n. mj. br. 12, str. 75 i 13, str. 87; sr. str. 281.

[7] U katastru g. 1677 pod br. 122. Opis posjeda u Civr. katastru g. 1675; de Grassis n. mj. br. 97, str. 327—30, 10. V. 1670.

[8] Bratovština sv. Duha u Ninu XII. 1448, i 28. II. 1449; de Grassis n. mj. br. 12, str. 77; br. 13, str. 184. Katastar g. 1677, br. 4, fo. 11: 5. VIII. 1599: „horto posto in città nel confin di S. Spirito" br. 69 fo. 113; de Grassis n. mj. br. 97, str. 327—30.

[9] De Grassis n. mj. br. 70, fo. 109; br. 120, fo. 216.

[10] Spominje se „ecclesia sancti Stephani de Nona" u ispravi 28. II. 1449; de Grassis n. mj. br. 12, str. 75.

F. Starohrvatski krunski dvor.

U središtu grada su podrtine najvažnije ninske zgrade, koju narod nazivlje Palačina, a isprave kneževskim dvorom (palatium comitis ili comitatus). To je skupina od više zgrada, u kojoj se osobito ističu ostaci palače i dvorska kapela sv. Križa. Stalno je, da su u ovoj palači stanovali župani i knezovi ninski, a narodna predaja hoće, da su se u Palačini krunili hrvatski kraljevi. Donekle potvrđuju i isprave, da je u Ninu bio krunski dvor, u kojemu su stolovali hrvatski kraljevi. Palača se svojom dužinom protezala usporedo stolnoj crkvi sa sjeverne strane na 11·50 m. duljine (sl. 48). Zgrada je u tlorisu pravokutna, perimetralni zidovi se s južne i zapadne strane dobro razabiru, dočim su s drugih strana, kao što i nutrina, pod ruševinama ili poznijim dogracima. Dvije duže stranice, južna i sjeverna, mjere 32·96, a kraće po 23·75 m. Na pročelju spram crkve u sredini bila su velika vrata bez pragova, 3·36 m. široka, a dalje k istoku manja vrata 1·10 m. široka. Zapadna stranica nije imala izvorno vrata; otvor, što se opaža, je poznije udešen. U sjevernoj stranici nije moguće opredijeliti otvore, jer su ostanci zida pod ruševinama, nu i tu su morala biti vrata u dvorište. Istočna stranica rek bi da je po sredini imala izdubina ili apsida. U nutrini opaža se samo velik zidan zdenac sredovječnoga oblika i nekoliko prizida; ostale česti nutrnje razdjelbe zasute su sasvim.

Najbolje su sačuvani južni i zapadni zid u visini do preko 2 m, ali ipak gdjegdje prorovan; pri vrhu je širok 0·68 m. Nadžupnik nadpop Pavao Zanki pripovjedio nam je, da se sjeća, kada su još svi zidovi, sve do podstrešja čitavi bili i da je palača bila samo na jedan kat; rasulo je dakle nastalo ovih zadnjih 40 godina.

Nad glavnim vratima palače bila su uzidana dva spomenika: sada uz južni zid prislonjen veliki lav sv. Marka sa grbom generalnoga providura Petra Civrana, kao na Donjim Vratima. Napis, što je pod grbom bio nad vratima uzidan, sada je na obližnjem „Gospinom Stôcu“ te glasi: PRAETORIVM | PLVRIES BELLORVM MOLESTIIS EREPTVM | S(enatus) C(onsulto) | REGENDIS POPVLIS | MAGNIFICENTIVS ERIGITVR | A PETRO CIVRANO | MAXIMO DAL(matiae) ET ALB(aniae) MODERATORE | ANNO SALVTIS | MDCLXXIII.

Palačina je za cijelo u prvi kraj bila javna zgrada, pak je za poznijega srednjega vijeka i u novo doba bila kneževskom palačom. Čini se stoga, da je ninska predaja osnovana, da je za doba narodne dinastije bila vladarska palača i da su u njoj hrvatski vladari stanovali. Pravokutni oblik tlorisa odgovara u glavnom osnovi krunskih dvoraca u Rogovu i Bihaču.[1] Neposredna pako blizina do glavne crkve sudarala bi se sa predajom: kroz glavna vrata palače vladar je prihodio crkvi na pobočna vratašca, još dandanas urešena sa dva kipa.

Za hrvatskih vladara u ovom su dvoru stolovali ninski župani i knezovi, a odsijedali su u njem i ugarsko-hrvatski kraljevi, kada bi salazili na primorje, te držali državne sabore. Živa je još uspomena u narodu o boravku kraljice Ma-

[1] Sr. Vjesnik hrv. arh. dr. NS. II, str. 142 i d.; III, 219 i d.; 89 i d.

rije u Ninu, kamo je iza tamnovanja u Novigradu došla, da se galijom preveze u Senj (1387.), kao što i o državnom saboru g. 1396.[1]

Kad je Nin g. 1328. potpao pod Mletke, u dvoru se ukonačio mletački knez, a jer je zgrada bila trošna, građani ju velikim troškom popraviše g. 1334.[2] U kneževoj palači zasijeda i od mletačke vlade delegovani sud.[3]

S gradom je u XVI. vijeku stradala i palača, te je sve do kandijskoga rata (1646.) bila u takovom stanju, da u njoj knez nije mogao obitavati.[4] Postradala je pak sasvim samovoljnim požarom grada one godine. Bila je napokon popravljena po dovršenom ratu gradivom iz zadarske tvrđe g. 1673.[5], kao što navedeni napis svjedoči. Zadnji put je bila popravljena g. 1778.

Da su hrvatski vladari stolovali u Ninu i tu imali svoj dvor, zaključujemo iz više isprava. U darovnici od g. 1069. kralj Petar Krešimir izrično veli, da je tu povelju izdao: „in nostro coenaculo nonensi residens, una cum nostris iupanis, comitibus, atque banis, capellanis etiam nostrae regalis aulae“. U ninskom vladarskom dvoru bijaše dakle i velika blagovaonica, u kojoj je vladar, okružen ne samo od svojih dvorjanika, nego i u prisutnosti zadarskoga biskupa i bizantinskoga namjesnika držao državno vijeće.[6] Ta dvorana je za cijelo bila u zgradi, koje ruševine opisasmo, i to u prizemlju, a spominje se još u XV. vijeku kao dvorana vijećanja gradskoga vijeća.[7] Takova dvorana je bila i u krunskom dvoru na Mirima kod Bihača.[8] Premda je nad ovim dvorom prohujalo toliko vijekova i nezgoda, sustavno istraživanje bi ipak urodilo dragocjenim kakvim podatkom barem za starohrvatsku državnu uredbu. Ova dvorana biva u poznijim ispravama nazivana: „Sala magna residentiae comitis — Logia Magna civitatis Nonae — Loggia publica con sala sopra discoperta“[9], te je u prizemlju imala otvorenu ložu, gdje je knez proglašivao osude, a gore dvoranu, u kojoj se vijećalo.

Usporediv ove vijesti možemo opredijeliti i položaj vijećnice. Bila je nedvojbeno u opsegu krunskoga dvora, a po katastru g. 1677. s južne strane uz glavnu ulicu, dakle u crti među kapelom sv. Križa i stolnom crkvom, sučelice čestici na tlorisu grada označenoj brojem 137.[10] Tu se doista vide zidoderine odulje pravokutne zgrade i među ovom i kneževom palačom trokutna zgrada. Ova tro-

[1] Sr. Alačević, La congregazione generale fatta a Nona nel 1396; B. D. 1891, str. 125 i d.

[2] Ljubić, Listine V, 271.

[3] a) 6—7. IV. 1336. Od mletačke vlade delegovani suci zadarski knez Marin Superancio, šibenski Blaž Zeno i ninski Andrija Maripetro potvrđuju nagodbu među općinom ninskom i zadarskim koludricama sv. Marije de Melta: „die septimo Aprilis in Palatio Comitatus Nonae . . .“ Arhiv koludričkoga samostana sv. Marije u Zadru.

[4] Atti Leonardo Foscolo II, 219.

[5] Zara, 1672, 10. Nov. Atti di Zorzi Morosini L. I, 447. Cfr. 7. Marzo 1673; Ibid. p. 448. Zara, 2. Marzo 1673. Atti Zorzi Morosini L. I, 446.

[6] Rački, Doc. str. 72.

[7] 28. IV. 1471.: „Nonae in sala magna residentiae magnifici domini Comitis in pleno et generali consilio Nonae ibique congregato solemniter ad sonum campanae ut consuetudinis est antiquae.“ De Grassis n. mj. br. 89, str. 106.

[8] Vjesnik hrv. arh. dr. NS. III, str. 221.

[9] 12. II. 1419. u Ninu; de Grassis br. 10, str. 64; katastar g. 1677. sr. Vjesnik hrvat. arh. dr. IV, str. 163, br. 144.

[10] U našem tlorisu grada Nina čitka „Loža“ je pogrešno dopisana k čestici 144, dočim bi morala stojati među brojkama 91 i 137.

kutna zgrada cijenimo da bijaše gradska vijećnica, jer je pročelje imala na glavni gradski trg. Tu bi se imalo potražiti ostanke blagovaonice (coenaculum) hrvatskih kraljeva, gdje su se obdržavala državna vijeća.

U opsegu kneževskoga dvora bila je i posebna kuća za županijskoga kancelara, nazvana „Cancelleria". Ta je kuća bila uz samu glavnu zgradu sa sjeverne strane (katastar g. 1677. br. 92). Spominje se u ispravama počam od druge polovine XV. vijeka.[1] Za kancelarijom dalje na sjever bila je stara bolnica, što je od starine trošna g. 1471. bila zamijenjena za kuću kod sv. Marije. Među bolnicom i dvorskom kapelom sv. Križa mora da su bili stanovi dvorskih kapelana, koje spominju isprave hrvatskih vladara.

Na istočnom uglu skupa zgrada, što sačinjavahu starohrvatski krunski dvor, posrijed grada diže se mala ali karakteristična crkva sv. Križa. I ne obziruć se na to, da su sredovječni krunski dvorovi imali i svoju kapelu, sam položaj već na prvi mah odaje, da je sv. Križ bio integralna čest dvora.

Dok stariji povjesni izvori ob ovom spomeniku muče, sama zgrada odaje nam doba svoga postanja. Zgrada je križne osnove sa valjkastom izvana, a iznutra čunjastom kupolom, dakle onoga tipa, koji se od V. vijeka susreća na velikaškim mauzolejima, gdje bi u pobočnim nišama počivali sarkofazi zakladateljâ, kao što u mauzoleju Galle Placidije u Ravenni, s kojim se naša zgrada najviše podudara.[2] Zidanje nepravilno sitnim kamenom sa obilatim fugama, takozvano saracensko djelo, odgovara VII. ili VIII. vijeku.

Svi ilustratori ovoga spomenika ističu, da su vrata s napisom na nadvratniku najvažniji dio ovoga spomenika.[3] Ta vrata su izvjesno u svojem izvornom obliku doprla do nas, te je i nadvratnik suvremen postanju zgrade i za to mjesto izrađen[4]; valjda je otučen timpanom, što je stao nad vanjskim licem. Ornamentacija i po kompoziciji i po izradbi odgovara drugoj polovini VII. ili VIII. vijeku, te se slaže i sa načinom zidanja i s tipom zgrade.

Poznati već napis na donjem nutarnjem rubu nadvratnika, tako da gleda tlo, svojom dužinom, je točno odmjeren baš za otvor vrata, što i bez inoga po-

[1] 28. IV. 1471; de Grassis n. mj. br. 19, str. 106 i d.: „apud domum quae vocatur Cancelleria".

[2] Sr. Kraus, Gesch. der christl. Kunst., I² str. 356; Holtzinger, Die altchr. Architektur, str. 248, 252; sr. Corroyer, L' architecture romane str. 167 i d., gdje se navodi i kapela sv. Trojstva u Lérinsu VII. ili VIII. vijeka, s kojom se crkvica sv. Križa u Ninu podudara glede građenja, najskoli radi oblika kupole.

[3] Literatura navedena je kod Bulića Hrvatski spom. u kninskoj okolici I, str. 36; Radić, Starohrv. prosvjeta I, 258; sr. Benevenia, Contributo alla storia di Nona, podlistak „Il Dalmata" 1885, br. 96. Pošto je ovaj spomenik iscrpivo opisan s arhitektonskog gledišta, mi se ograničujemo samo na još nedorješena pitanja glede nadvratnika i doba građenja.

[4] Jackson, Dalmatia I 348 naglasuje, da nadvratnik ima izvana kosi oblik, te da naliči pobočnoj strani sarkofaga, a po tom tkogod je ustvrdio (B. D. 1888 br. 3, Narodni List 1888 br. 32), da je nadvratnik čest starijega spomenika, uzidan kao gradivo u crkvicu. Ispitav na licu mjesta opetovano nadvratnik, moramo izjaviti, da ta tvrdnja nije umjesna. Nadvratnik svojim oblikom i izmjerom odgovara točno vratima i debljini zida. S donje strane su dvije rupe za okomite stožere, te je rub, na kojem teče napis, 0·075 m. širok, a odskače za nekoliko centimetara od površine. Što se oblika tiče, podudara se ovaj nadvratnik s onim južnih vrata stolne crkve u Spljetu sedmoga vijeka (Bulić n. dj. 35), i sv. Lovre u Zadru (n. mj. 37).

tvrđuje suvremenost nadvratnika sa zgradom. Ne stoji nagađanje, da bi se neka pismena napisa krila za pobočnim pragovima. Tekst je o sebi potpun. Oblik pismena je kapitalni, i to frankogallskoga ili merovinškoga doba; najskoli oblik pismena G je čisto franko-gallskoga alfabeta, što ne prelazi IX. vijeka, a u najvišoj je porabi od VI. do VIII. [1] Također pisme D, kojemu se okomita hasta produljuje iznad trbuha, tako da više naliči minuskulnom modernom *b*, rijetko kad prelazi u IX. vijek, a najviše je u porabi bilo za vižigotskih kraljeva i Merovinga VI. i VII. vijeka. [2] Od ostalih paleografičnih oblika najmarkantniji je onaj pismena ξ (s), koji nije ino nego merovinški rukopisni oblik pismena *S*. Naglasiti nam je još jednu dosle neuvaženu paleografsku osebujnost, to jest sillabičnu interpunkciju: razgodak stoji iza svake slovke. Slovčani razgodak je obilježjem najstarijega sredovječnoga doba, svakako pretkarolinškoga. [3] Po općim paleografičnim obilježjima napis spada u doba starije od IX. vijeka. Karakteristični paleografski oblici, koji su na ninskom nadvratniku, pojavljuju se i na nadgrobnom napisu spljetskoga nadbiskupa Ivana Ravenjana oko g. 680. [4], osobito istovjetni oblik pismena G. Dakako da je Ivanov napis pomnjivije udjelan, te se primiče više tipu elegantne merovinške kapitale, dok je ninski nemarno uklesan, te odaje više rustičnu kapitalu.

Sam se napis dosle raznolično čitao i tumačio, jer je 7. i 8. slovka (m e · i s ·) nastradala od udaraca. Slijedeće čitanje je izvjesno: GO · DE · ξA*I* · IVP · PA · NO · ⅢE · IS · TO · DO · Mo · $\overline{\text{CO}}$. Sedma slovka sastoji se od dva pismena. Prvo je uncijalno rukopisno M, kojega prva polovina ima oblik obratno napisanu pismenu D, a druga vodoravnu pak okomitu hastu. Iz ovoga tipa razvio se je pozniji gotički 𝔐. Drugo pisme je E, od kojega preostaje još gornji lijevi dio ⊢. Osma slovka je IS, gdje je pisme S izvjesno, a od pismena I vidi se otučeni trag. Po tom se napis mora čitati: G o d e s a v i u p p a n o m e i s t o d o m o c o(n s t r u x i t). 7—9. slovka ME IS TO bile su dosle ispravljane i čitane CHrISTO. Nego to ne stoji nikako radi dva razloga. Najprije, prvo pisme je očito M merovinške kapitale, koje često u prvoj polovini ima trbušinu na lijevo mjesto oštrokutnih krakova, te je isključena tobožnja vezanica CH; pošto pisme C ne opstoji faktično, a među dvima okomitim hastama | | nema spoja po sredini, da bi bilo pismo H, nego na vrhu |‾|, po čem je ovo jedno pisme, a ne dva. Pismenu r nema ni traga ni mjesta. Napokon po slovčanom razgotku, koji je proveden u svemkolikom tekstu, bilo bi u predloženom slučaju CHRI · TO; ali za to na napisu nije mjesta. S druge strane čitanje: G o d e s a v i u p p a n o C h r i s t o c o(n s e c r a v i t) je protiv duha i stila doba. Sama o sebi riječ C h r i s t o u votivnom napisu VII. ili VIII. vijeka, kad se je obilovalo počasnim pridjevcima prema bogu i svecima, ili neizbježivim domecima d e o, s a l v a t o r i, d o m i n o itd. bio bi slučaj nepoznat u starokršćanskoj epigrafiji. Nu protiv duha doba je i pisanje Krstova imena ispravnim latinskim oblikom, barem u zemljama, koje su na razmeđu među istokom i zapadom, gdje obično Krstovo ime biva označeno kraticama: $\overline{\text{XTS}}$, $\overline{\text{XP}}$, $\overline{\text{XPC}}$, $\overline{\text{XPI}}$, $\overline{\text{XC}}$, $\overline{\text{XPO}}$.

[1] Mabillon, De re diplomatica, str. 363.

[2] Deux Benedictins, N. Traité de Diplomatique II², str. 318.

[3] Deux Benedictins n. dj. v. III, str. 461, tab. XXV.

[4] Sr. Bulić n. dj. str. 35.

O jezičnim osebujnostima već je Rački zgodno kazao svoju, osobito glede oblika isto domo mjesto istam donum, koji dolazi u starohrvatskim ispravama.[1] Nije rijedak slučaj, kao što je i naš, da kroz posvetni napis čitaocu sam spomenik kaže, tko ga je sazdao: Godeslav, župan (ninski), sazdao je mene ovu kuću.

Na pragovima vrata uklesana su tri križa različita oblika, odnoseća se na obred posvećenja crkve, i to manji oltarski križ (crux benedictionalis) izvana na desno, ophodni križ (crux stationalis) izvana na lijevo, i viseći križ (crux gemmata) iznutra lijevo.

Rekosmo, da je crkvica sv. Križa mauzolejskoga oblika, a u dvorskim kapelama ili oko njih su se pokapali vladari i velmože za starijega srednjega vijeka. Moguće je, da i riječ isto domo u napisu na nadvratniku znači pogrebnu kapelu, grobnicu, a ne lih bogoštovnu zgradu.

G. 1895. pokušalo se i s južne strane sv. Križa kopati, pa se na 1·00 m. dubine naišlo na nekoliko grobova; ali kada se vidilo, da nisu iz rimskoga doba, obustavilo se istraživanje i zasulo jamu. Nutarnje tlo crkvice je nadignuto nad izvornim tlom. Trebalo bi svakako kopati u crkvici i oko nje, da se vidi, iz kojega su doba grobnice, i da li su se tu pokapali velmože i vladari hrvatski, koji su stolovali u ninskom krunskom dvoru. Valjda se nađe i grob zasnovateljâ zadužbine župana Sedeslava, što nam ga napis spominje.

Crkva sv. Križa bila je vazda patronatskoga prava ninskoga kneza, te je posjedovala veliku nadarbinu.[2] Posjedi ove crkve u ninskoj županiji poznati su još pod imenom „Križine" u negdanjem selu Prhovu na jugoistočnom kraju gradskoga teritorija spram Poljica, pak u Privlaci.

Na istočnoj strani krunskoga dvora među kapelom i vijećnicom vide se ruševine raznih zgrada. Svakako je tu morao biti stan za dvorjanike, za dvornika i služinčad, pak onda gospodarstvena zdanja. Po svemu čini se, da je krunski ninski dvor skup raznih zdanja, raspoređenih okolo velikoga dvorišta, te je sačinjavao posebni otok usred grada. Od ovih zgrada biti će, da je dvorska kapela suvremena prvom pokrštenju Hrvata, te da siže u drugu polovinu VII. ili u početak VIII. vijeka. Palača, sudeći po načinu zidanja, bila bi starija od dvorske kapele, te bi mogla stati u savezu s onim pokretom podizanja utvrđenih zgrada, koji se je u našim zemljama pojavio za restauracije bizantinskoga carstva u VI.

[1] Kod Bulića n. dj. str. 36. B. D. 1888, br. 1.

[2] „1675. Benefizio di S. Croce di Nona, tenuto dal canonico Don Giovanni Schiulich." Posjedovao je ukupno 187 gonjala zemlje u šest komada. CK. 1675, f. 92 v — 93.

„1654, 20. VI. Lorenzo Dolfin prov. generale conferisce a Don Giovanni Stulich il benefizio di Santa Croce dentro le mura di Nona, uacante per la morte di Don Agustin Giurcouich canonico abbate e primicerio di quella Cattedrale, di cui in defficienza del Reggimento di Nona (ne bilo tada kneza) s'appartiene l'elletione giusta le Ducali dell' Eccellentissimo Senato di 30 Maggio 1654 all' Eccellentissimo Provveditore generale. N. mj. f. 93.

1654, 23. VI. Biskup ninski Frano Andreis podjeljuje crkveno ustoličenje.

1654, 1. VIII. Dukala o ustoličenju.

1654, 1. X. Gen. providur Lorenzo Dolfin uvodi u posjed. N. mj. f. 93.

Sr. Katastar 1677. br. 133; 10. V. 1670. de Grassis n. mj. br. 97, str. 327.

i VII. vijeku.[1] Krunski dvor u Ninu bit će, da je najstarija skupina starohrvatskih spomenika, usko skopčanih sa najvažnijim i malo rasvijetljenim povjesnim razdobljem.

G. Trg Kreljevac.

Ovaj trg spram sjeverozapadne strane krunskoga dvora u narodnoj tradiciji nazivom usko je skopčan sa krunskim dvorom. Pokusnim iskapanjem u rujnu g. 1895. otkrilo se na 1·50 m. pod sadašnjim tlom zidove rimske ili starije sredovječne zgrade, jedva 0·45 m. debele, a visoke do 1·50 m. Ispod zidova je naslaga žute zemlje. Kopanje je doseglo do 4 m. dubljine, te je voda provrela, a Ninjani kašnje ogradiše zdenac. Među našastim predmetima dosta je spomenuti slijedeće: Surova baza kamenoga stupa, regbi sredovječna; kamena posuda u obliku kantara; jedan starinski utez; više neznatnih ulomaka od amfora i nad njima nekoliko pokrova. Po svoj prilici su to ostaci privatne kuće poznijega rimskoga doba. Otkriće je važno i s toga, jer je u blizini Đurovićeva (Medovićeva) vrta, odakle su izvađeni kipovi Daniellijeve zbirke, te možemo zaključiti, da u rimsko doba nije kao u poznije preko Kreljevca tekao glavni gradski put u sjeveroistočnom pravcu.

H. Različito.

Stari zdenac na raskrižju među stolnom crkvom, biskupskom palačom i krunskim dvorom, koji se spominje u sredovječnim ispravama, bi popravljen godine 1775, kako se razabire iz napisa, uzidanog u kruni: S(it) · D(eo) · G(loria) | PVTEALIS NONENSIS | IACOBO · GRADONICO | DALMATIAE PROCONSVLE | MARCO DEMVSTO | PRÆFECTO RESTAVRATA | ANNO · SAL(utis) MDCCLXXV.

U pločniku ispred nadžupske crkve na ploči nadgrobni napis biskupa Jakova Bragadina (1463—1474.), po svoj prilici izvađen iz pločnika crkve: HIC IACET IACOBVS BRAGADENO PATRITIVS VENETVS EPS. NÆ.

Na istom mjestu i s istog prvobitnoga položaja nadgrobni napis dosle nepoznatoga po tri puta ninskoga kneza Jeronima Bona od g. 1770.:

1770
HIC IACET
HIERONYMVS BON
FILIVS GEORGIJ PA
TRITIVS VENETVS
TERTIO COMES NO
NEN OBIIT M = AVGVSTI

Nad vratima kuće sučelice Vigatovoj kući na Srednjoj ulici dva grba sa napisima, desno HE(redi) M(olin) 1511 APRIL(is), lijevo IO(annes) M(arcus) M(olin) 1514 IANV(ariu)S, odnoseći se na ninskoga kneza J. M. Molina.[2]

[1] Sr. Jireček, Das christl. Element in der topographischen Nomenclatur der Balkanländer, SB. der Akad. der Wissensch. in Wien, Bd. CXXXVI, XI, str. 6 i d.

[2] Benevenia, Contributo itd. „Il Dalmata“ 1885, br. 13; Jackson, n. dj. I, 346.

*

Na komadu korniže rimske, uzidane visoko u oboru Marka Relje, spominje nam se nepoznat ninski knez g. 1575.: HANNIBAL CHRISSAVIVS COMES 1575.

Na ključu svoda u kući Kera nedaleko od groblja kod mora u potpunom relijefu bila je glava u naravnoj veličini s kalpakom. Kera, cijeneći da je u toj glavi blago, razsjekao je glavu od kalpaka, koji je još na mjestu. Kalpak ima sredovječni oblik, što se je tradicijonalno sačuvao u porabi sve do prošloga vijeka; 0·16 vis., a 0·29 m. širok. U sredini sprijeda ima eliptičnu izdubinu, 0·09 m. vis., 0·06 šir., u koju je bio uložen grb na mozajik, od koga opstoji još crveni kamenčić, pričvršćen pomazom. Takav kalpak ima hrvatski velmoža na spomenutoj nadgrobnoj ploči iz crkve sv. Ivana Krstitelja (sada sv. Križa) XIII. vijeka, samo što je nešto viši i zatubastiji na vrhu.

Kod stare ninske obitelji Štulić čuva se muškaračko plemenitaško odijelo XVI. vijeka po prilici. Kalpak ima oblik sličan onomu na Kerinoj kući, te je od crvenoga glatkoga baršuna.

Dr. L. Jelić.

COLONIA AURELIA CIBALAE.

Vinkovci u staro doba.

U nedoglednoj plodnoj ravnici, koja se je pružila južno od one nešto poviše ravni, što veže slavonske gore sa najistočnijim alpskim ogrankom Fruškom gorom, rastavljajuć područja rijeka Save i Dunava, leži na lijevom brijegu Bosuta trgovište Vinkovci. Položaj mu je i u strategičkom i trgovačkom pogledu dosta povoljan, tako da je mjesto, ležeć na stjecištu trijuh glavnijih cesta — posavske na Sisak u Solin, dunavske na Osijek i Budim u Beč i istočne na Mitrovicu u Carigrad — u rimsko doba kao tvrđava i građanska naselbina imalo neku važnost. U prometnom pogledu imaju Vinkovci tu važnost još i danas kao jedno od glavnih stjecišta slavonskih željezničkih pruga (u Budimpeštu, u Zemun, u Brčku, u Županju i u Zagreb).

Današnjim Vinkovcima manjka plovna rijeka, ali i u tom pogledu čeka ih bolja budućnost, jer će kraj njih prolaziti plovidbeni prokop, o kojem se snuje već preko sto godina, a koji će spajati Dunav kod Vukovara sa Savom blizu Šamca, te znatno skratiti vodeni put iz plodnoga Podunavlja k moru. Negda, i to svakako u predrimsko doba,[1] bila je u ostalom kraj Vinkovaca plovna rijeka, jer je koritom Bosuta, koji u sušnim godinama skoro sasma presane i svojim isparivanjem zrak okužuje, tekla rijeka Sava. To će svakomu, koji pogleda zemljovid, a koji pozna pomjesne prilike, brzo biti jasno, osim ako će slijepo da vjeruje u posve neosnovanu tradiciju, da su Bosut i svi njegovi pritoci i bare kanali, koje da su Rimljani iskopali. Za potkrjepu svoje misli navodim slijedeće:

Tobožnja rijeka Bosut i njezini glavni pritoci Berava, Biđ, Spačva i Studva nemaju izvora. Voda je u njima većim dijelom godine mrtva, te redovno ne teče spram ušća, ali kada Sava nabuja, znade da teče i spram tobožnjega svoga izvora. Kako nemaju niti znatnijega pada niti brzine, to ne može biti dvojbe, da si ove vode mrtvice nisu mogle izdubiti onako dubokih korita — kod Vinkovaca iznosi dubljina veoma zamuljena bosutskoga korita 6—8^{m} — sa onakovim serpentinama, što ih na njima opažamo. Još je manje vjerojatno, da bi ta korita mogla biti umjetna djela. Kada bi Rimljani u polubarbarskoj zemlji na državnoj međi u opće i htjeli bili tako velike prokope izvoditi, sigurno bi ih njihovi vješti inžiniri izvodili u više manje ravnoj liniji, a ne bi kopali onako suvišnih zavoja, kao što je n. pr. onaj, što obuhvaća šumu Trbušance kod Vinko-

---

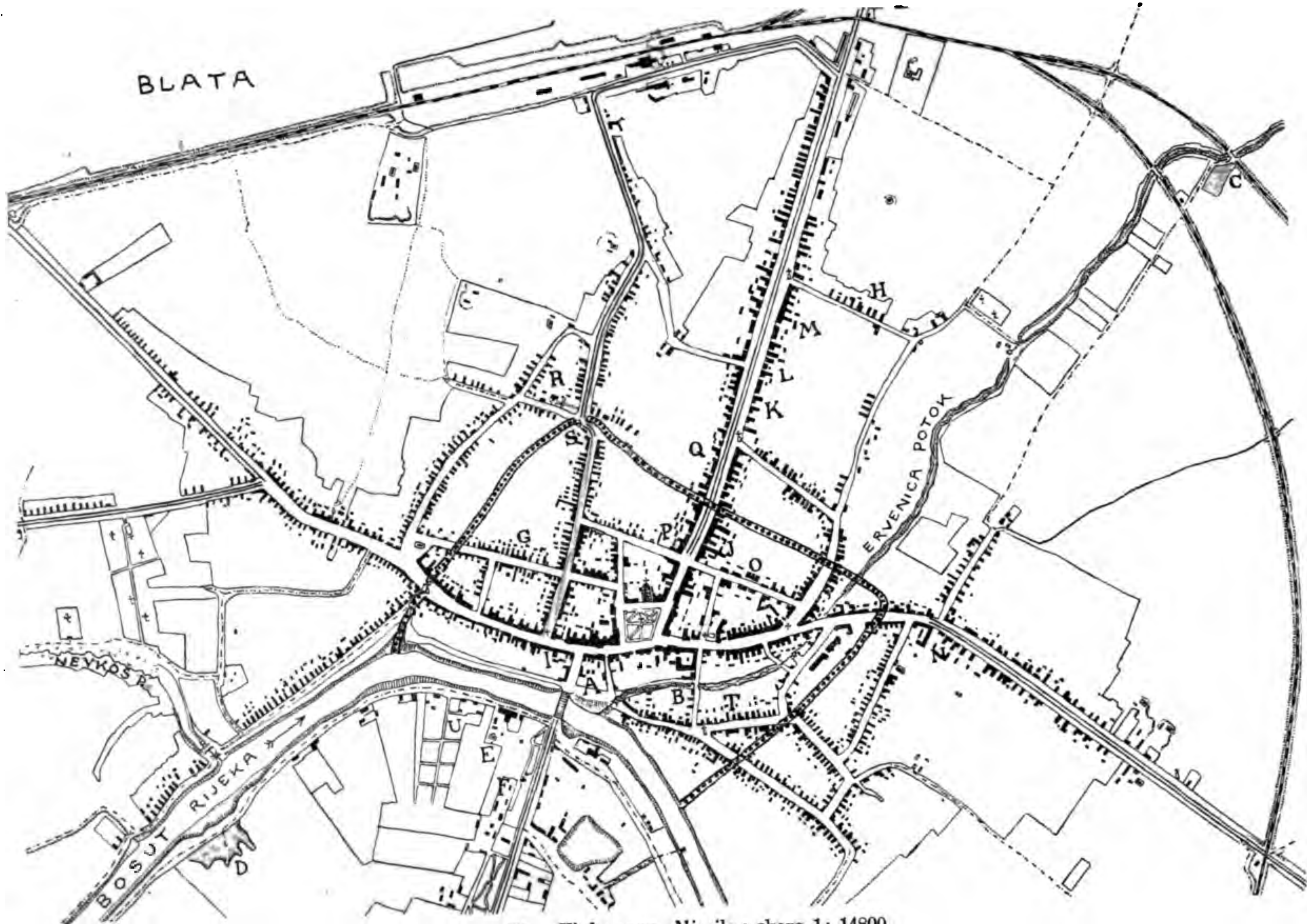
[1] Mjesto kod Zosima II 48, koje uz Vinkovce nekako spominje rijeku Savu, ne može da služi, a da bi se pitanje tako riješilo, da je u IV. vijeku tobože kraj Vinkovaca Sava još tekla.

vaca. Kako su Rimljani kod nas odvodne prokope gradili, najbolje prikazuje Jarčina, koja se kod rumskih Petrovaca rašljasto razilazi, pa bez serpentina ide k Savi, u koju utječe kod Jarka i kod Progara.

Nekadanje savsko korito odvajalo se od današnjega negdje kod Oprisavaca ili Poljanaca, pa je savska voda tekla koritom Biđa do današnje Cerne i koritom Bosuta od Cerne na sjerer do Vinkovaca, a odavle jugo-istočnim smjerom do današnjega bosutskoga ušća. Kod Cerne utjecala je u to staro savsko korito rijeka Bosna, kojoj je voda prolazila koritom Berave i onim dijelom Bosuta od Beravina do Biđova ušća kod Cerne. Spačva i Studva — u koliko nisu barem djelomice bili zamuljeni savski rukavi — imale bi se shvatiti kao produljenje rijeke Drine, koja kao da je i tu svoje korito više puta mijenjala. Od kako je Sava krenula svojim današnjim koritom, sva su se ova napuštena riječna korita tečajem vremena jako zamuljila, te su samo najdoljnji dio Bosuta, pa Spačva i Studva tako duboki, da se po njima može ploviti. Kada je Sava tekla koritom Biđa i Bosuta, pa kada si je izdubila svoje sadanje korito, ne može se reći, ali je od toga vremena valjda proteklo više tisuća godina.

P r e t h i s t o r i č k a s e l i š t a. Cijeli ovaj dio Posavine, koji od redovitih poplava nisu zaštićivali nikakovi nasipi, u neolitičko je doba prekrivala velika prašuma, u kojoj su živili ogromni jeleni i turovi uz medvjede, vukove i mnogu drugu zvjerad. Uz Bosut i njegove pritoke nizale se raštrkane koljebe žitelja nepoznata roda, sagrađene katkada u manjim hrpama na nasutim, ošančenim i palisadama utvrđenim „gradinama“, koje su dovoljno sigurnosti pružale protiv poplava, pa protiv divlje zvjeradi i protiv još pogibeljnijega neprijatelja — čovjeka, koji je uvijek bio sklon, da si prisvoji tuđu muku, kada ga u tom nisu priječile nikakove državne, a valjda samo neznatno postojeće društvene uredbe. Mjestimice je takovih naselbina valjda bilo i po šumskim čistinama u blizini većih bara, koje su ribom obilovale. Čovjek se je hranio mesom ulovljene divljači i ribom, ali je gojio i domaću stoku i sijao neke vrste kulturnih bilina.

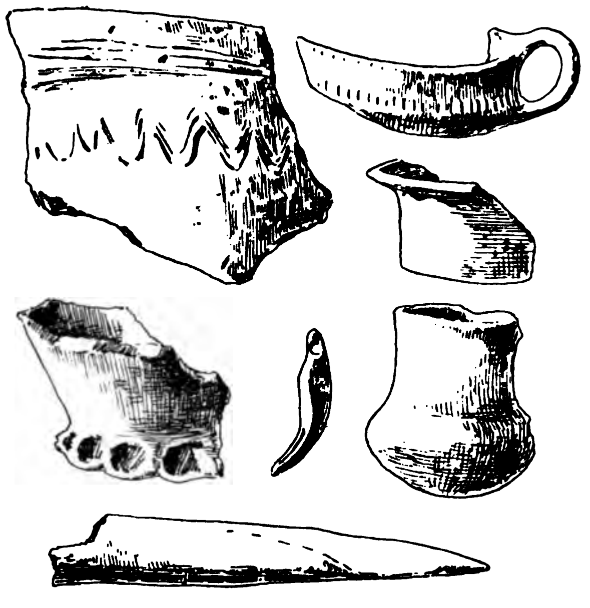
U vinkovačkoj okolici bilo je veoma mnogo neolithičkih zaselaka i to naročito na mjestima, koja se danas zovu „Gradina“ ili „Turska gradina“. Jedna takova gradina nalazila se usrijed Vinkovaca u Dugoj ulici, gdje su danas kuće i vrtovi Nikole Jankovića, Stjepana Brunschmida i Ignjata Wittnera, u neposrednoj blizini bosutskoga mosta (sl. 49 A). Ispupčeni oblik okrugle ove „gradine“ još se i sada jasno raspoznaje, premda su na njoj tečajem vremena uslijed građenja i kultiviranja nastale znatne promjene. Na prethistoričke kulturne ostanke naišlo se je, kada je moj bratić Stjepan Brunschmid rigolovao svoj vrt, da posadi lozu, a ono, što sam ja ovdje na površini zemlje sakupio i što mi je bratić za narodni muzej predao, upravo je dostatno, da se može potpunom sigurnošću reći, da je na tom mjestu postojala naselbina neolithičkoga doba. Te stvari jesu: 9 komada cijepanoga kremena, od kojih su dva svakako rabila kao sprave za rezanje, 2 ulomka od manjih prosto rukom građenih, glađenih i bojadisanih zemljanih posuda (sl. 50, desno u sredini) 1 oštećen crnkasto bojadisan zemljan utez sa mreže u obliku kotača i 1 lijep 195^{mm} dug nadžak od jelenova roga (sl. 51) sa ponešto ovalnom rupom za nasađivanje na štap, koja se nalazi blizu doljnjega debljega kraja.

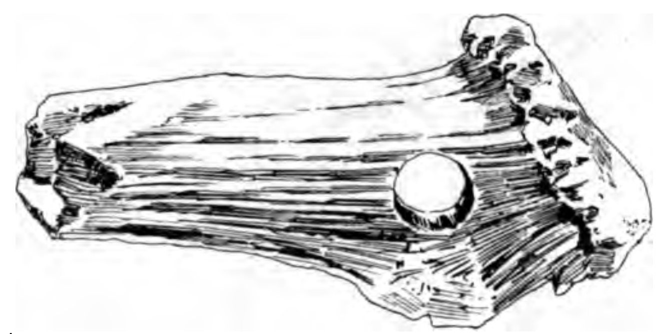
Sl. 49. Plan Vinkovaca. Mjerilo : skoro 1 : 14800.

Tragova neolithičkim naseljima našao sam još na više mjesta u Vinkovcima i njihovom ataru, pa su tuda nađeni predmeti s mojom zbirkom dospjeli kao dar u narodni muzej. Tako je u kameno doba bio naseljen i doljnji dio ulice Ervenice (sl. 49 B), odakle iz vrtova nasuprot Lehrnerova svratišta muzej posjeduje dva noža i četiri krhotine od kremena.[1]

Treće naselje našlo se g. 1890., kada se je gradila željeznica u Mitrovicu, na lijevom brijegu potoka Ervenice odmah do željezničkoga mosta (sl. 49 C). Odanle ima muzej: 22 artefakta i krhotina od kremena; 1 koštano šilo (87^{mm} dugo; sl. 50 dole), 1 malen probušen životinjski zub (sl. 50 u sredini), koji se nosio u nizu oko vrata; 2 male rukom građene zemljane posudice sa (manjkajućom) visokom vertikalno nastavljenom ručicom (sl. 50, dole desno; jedna je nepotpuna); 1 ulomak veće zemljane posude, urešen većim udubinama i ravnim potezima i 2 zemljana uteza sa tkalačkoga stana ili ribarske mreže, od kojih je jedan plosnatiji crno nabojadisan.

Sl. 50. Prethistorijski predmeti od zemlje i kosti iz Vinkovaca. $^1/_3$ i $^2/_3$ nar. vel.

Sl. 51. Nadžak od jelenova roga iz Vinkovaca. Skoro $^1/_2$ nar. vel.

Četvrto neolithičko naselje nalazilo se na desnom brijegu Bosuta nasuprot t. zv. prokopu, tamo gdje se sada kopa pijesak (sl. 49 D). Tu sam tečajem vremena posakupio slijedeće predmete: 35 artefakata i krhotina od kremena; veću okrhanu sjekiru od serpentina; komad speknuta maza sa jedne koljebe, sagrađene od pletera; nepotpunu rukom građenu veću zemljanu posudu (266^{mm} vis.) sa nepravilnim potezima na bočinama, koji su se zaparali pomoćju metlice; više ulomaka većih i manjih rukom građenih posuda, od kojih je jedna urešena valovitim ornamentom (sl. 50 gore lijevo), a druga gustim nizovima sitnijih tačaka; ulomak dna od jedne posude ima na doljnjem

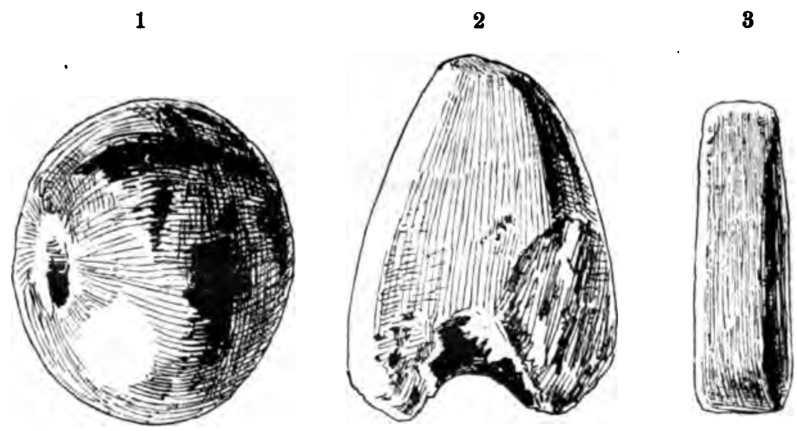
[1] Sr. Viestnik X 1888 str. 67.

rubu niz dubokih udubina, koje su prstima proizvedene (sl. 50 u sredini lijevo). Iz bronsanoga ili halštatskoga doba mogao bi biti ulomak jedne male crno firnisovane zdjelice sa ručicom, koju rijese sitni potezi na gornjem rubu, a nešto dulji uz prstom proizvedene plitke udubine na najjačoj izbočini (sl. 50 gore desno).

Peto naselje nalazilo se nešto podalje od Vinkovaca na desnom brijegu Bosuta u bivšoj šumi Sopotu. Odavle je u muzeju 5 noževa i 5 krhotina od kremena i prednja polovica probušena čekića od crnoga kamena (sl. 52, 2), koja na naoštrenoj strani pokazuje tragove uporabe. U neposrednoj blizini t. zv. rokovačke zidine nalazi se u jednom šljiviku tik uz Bosut mala jedna „gradina", nastavana po svoj prilici u kameno doba, ali odanle nisam dosele dobio nikakovih predmeta.

Šesto naselje kamenoga doba našlo se g. 1886., kada se je kopao odvodni jarak iz šume Leskovca u Bosut, od prilike 1 km. na zapad od ulice Cibalije. Odavle ima muzej: od kremena 1 velik i 1 manji nož, 1 spravu za struganje kože i 3 krhotine; od kamena 1 ulomak velika probušena čekića; od jelenova roga 1 držalo kamene sjekirice.[1]

Da je još na mnogo više mjesta vinkovačkoga atara u kameno doba bilo ljudskih stanova, dokazuju neki pojedince nađeni predmeti. Tako se je n. pr. sjeverno od mjesta u polju našlo jedno lijepo dlijeto od uglađena crnoga kamena (sl. 52, 3), 58^{mm} dugo, kojemu oštrica još nije bila zaoštrena, a ja sam g. 1896. zapadno od Vinkovaca na jednoj svojoj oranici u predjelu Blato na površini zemlje našao jednu spravu za struganje i rezanje od smeđe-crvenoga kremena. Čini se, da je ona niza, koja se zapadno od mjesta proteže općinskim pašnjakom Blato prema željezničkoj stražarnici iza Neudorfa, negda bila močvara, u kojoj su ljudi stanovali u sojenicama. Veći broj neolithičkih predmeta našao se je tu uz željezničku prugu za jedno 300^{m} od stražarnice na sjevero-istok. Na to se je naselje naišlo g. 1878. prigodom gradnje željeznice iz Dalja u Brod, pa je pokojni neudorfski pastor Stenczel narodnomu muzeju darovao jedan prednji ulomak kamena čekića od antigoritnoga serpentina, dva kamena za žrvnjanje i ulomak zemljane posude.[2] God. 1887. kopao je ovdje Ljubić[3]

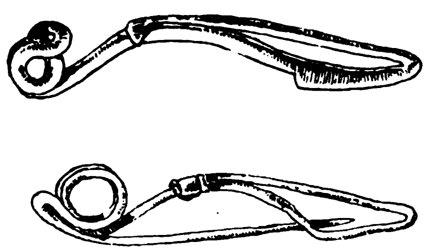
Sl. 52. Sprave od uglađena kamena iz Vinkovaca. $^{2}/_{3}$ nar. vel.

[1] Brunšmid u Viestniku X 1888 str. 66.
[2] Viestnik I 1879 str. 24. Sr. Ljubić Popis I_1 str. 42, 9 i str. 30 l i m. Kišpatić u Viestniku IX 1887 str. 76.
[3] Ljubić u Viestniku X 1888 str. 1.

jedan dan, a iza njega ja,[1] ali u ono par sati, što se tamo radilo, nije se mogao postići osobito znatan uspjeh, jer se je moglo raditi samo u željezničkom šamcu, a na susjedna polja nije se prelazilo. Ipak se je našlo dosta sprava i ulomaka, a mnogo mi je kasnije podonosio moj učenik Klein, sin željezničkoga stražara, tako da s ove neolithičke štacije sada ima u narodnom muzeju prilično velik broj artefakata od kremena, kamena i pečene zemlje.

Svakako iz vinkovačkoga atara je jedan krasan buzdovan krugljasta oblika (sl. 52, 1), od crnoga kamena sa 18 odnosno 14^{mm} širokom rupom za nasađivanje na držalo (iz moje zbirke), pa jedan velik kockast kamen za žrvnjanje i bikoničan utez sa vretena ili ribarske mreže (oba darovala gđa. Sofija Stojanović), ali nisu poznata mjesta, gdje su se ti predmeti našli.

Veoma je vjerojatno, da su Vinkovci bili nastavani i u bronsano i u halštatsko doba, ali se je dosele veoma malo predmeta iz tih razdoblja našlo, tako, da se mora uzeti, da je mjesto bilo veoma neznatno. Za ulomak jednoga bakrenoga nadžaka,[2] koji spada a doba prelaza iz kamenoga u bronsano doba, samo je vjerojatno, da se je u Vinkovcima našao. Isto vrijedi za jedan kelt i jednu masivnu otvorenu narukvicu bronsanoga doba (oboje iz moje zbirke), za dva bronsana članka od pojasa iz zadnjega vremena halštatskoga doba[3] i za jednu 30^{mm} dugu fibulu (sl. 86, 4), kojoj duple tetivama spojene špirale na glavi i nožici spaja oblučno spojena tanka pločica; u špiralu na glavi zakvačena je karičica, na kojoj je možda visilo više lančića ili drugih privjesaka (iz moje zbirke).

Sl. 53. Bronsane srednjo-latènske fibule iz Vinkovaca. Nar. vel.

Nekolike sigurne podatke znadem iz latènskoga doba, u koje kao da je pučanstvo brojem nešto poraslo. Jedna krasno tamno-zeleno patinovana fibula od bronsane žice (sl. 53 dole) sa dva zavoja i vanjskom tetivom na glavi (srednjelatènska fibula), 48^{mm} duga, iskopana je g. 1889. u ulici Ervenici (sl. 49 na uglu jugo-istočno do slova B), kada se je gradio Takšićev viganj (iz moje zbirke). Sasma slična bronsana fibula (sl. 53 gore; dulj. 55 ^{mm}; igla fali), sa krasnom svjetlo-zelenom patinom, našla se u kanalu iz Leskovca u Bosut, u neposrednoj blizini gore spomenutoga neolithičkoga naselja, na jednom mjestu, gdje se naišlo na sloj sa veoma mnogim ulomcima pomoću lončarskoga kola građenih zemljanih posuda sive boje, od kojih se nije ništa pokupilo.[4]

Jedna kasno-latènska fibula (sl. 86, 2) sa širokim, a tankim pločastim lukom (koji rijese male kružne crte sa središnim tačkama), sa špiralom od 4 zavoja i nutarnjom tetivom na glavi (igla manjka), našla se g. 1887 blizu spomenutih pjeskana u vrtu gostione k žabi (sl. 49 E), kada se je kopao prodol za streljanu. Ostali ovdje u grobovima nađeni predmeti spadaju u III. i IV. stoljeće poslije Kr.

[1] Brunšmid u Viestniku X 1888 str. 68.
[2] Brunšmid Vjesnik n. s. VI str. 54.
[3] Brunšmid Vjesnik n. s. VI str. 72.
[4] Sr. Viestnik X 1888 str. 66, gdje sam izrekao misao, da su te stvari rimske.

I sa neolithičke štacije kod neudorfske stražarnice doneo je Ljubić u muzej hrbina od posuda, koje spadaju u kasnije latènsko i prvo rimsko doba, a željeznički stražar Klein našao je na drugom mjestu blizu stražarnice jedan grob, u kojem se nalazila zdrobljena urna sa pepelom, više na suncu sušenih ili veoma slabo pečenih zemljanih krugljica,[1] a u blizini i jedan bakren keltski novac, koji se dalje dole (pod br. 6) opisuje.

U latènsko doba pojavljuju se u našim krajevima prvi novci, koji sasma dobro mogu poslužiti u svrhu, da se ustanovi, da li je koje mjesto u stanovito vrijeme bilo nastavano. Takovih keltskih novaca, koji su se po uzorku novaca macedonskoga kralja Filipa II. kod nas od prilike od konca četvrtoga stoljeća prije Kr. pa valjda do došašća Rimljana kovali, ima u narodnom muzeju iz Vinkovaca i Neudorfa devet komada (većinom iz moje zbirke), ali ih ima i u zbirkama vinkovačke gimnazije i g. Nikole Jankovića. Muzejski novci jesu:

1. AR; promjer 14—12·5mm; težina 1·35 gr. (Diobolon?). — Bradata glava (Zevsova) na d. Naokolo okrug sastavljen od debelih tačaka)(Konj, stupajući na lijevo. — Nađen u Vinkovcima.

2. AR; promjer 13mm; težina 2·56 gr. (Tetrobolon?). — Slično; mnogo bolji stil, ali veoma izlizan. — Nađen u Vinkovcima.

3. Bill.; promjer 26—21mm; težina 5·96 gr. — Ovjenčana glava na desno)(Konj na lijevo, a povrh njega kolobar sa tačkom po srijedi. — Nađen u Vinkovcima.

4. AE; promjer 32—26mm; težina 14·22 gr. — Nađen u Vinkovcima.

5. AE; promjer 28—23mm; težina 9·80 gr. Veoma loš stil. — Nađen u Vinkovcima.

6. AE; promjer 22—21mm; težina 5·19 gr. — Na prednjoj strani velik vijenac na glavi. — Nađen kod željezničke stražarnice u Neudorfu.

7. AE; promjer 12—11mm; težina 1·15 gr. — Glava na lijevo. — Nađen u Vinkovcima.

8. AE; promjer 13—12mm; težina 1·82 gr. — Na lijevo okrenuta glava sa ogromnim nosom. — Nađen u Vinkovcima.

9. AE; promjer 23—22mm; težina 4·34 gr. — Glava na desno.)(Konj na desno. — Nađen u Vinkovcima.

Ime rimskoga grada. Mnogo važnije naselje bilo je na mjestu današnjih Vinkovaca u rimsko doba, a dokazuju to mnogi pisani spomenici i starine, koje su se ovdje tečajem vremena našle. Na dva spomenika[2] zapisano je i ime samoga mjesta, ali skraćeno, tako da se po njima ne može sigurno reći, da li se je ono zvalo Cibalae ili Cibalis. Ime je potpuno ispisano u ablativu CIBALIS samo u jednom popisu iz službe otpuštenih praetorijanaca u Rimu iz vremena cara Septimija Severa,[3] gdje se imenu jednoga vojnika dodaje ime njegova rodna mjesta, a to se je redovito pripisivalo u ablativu. Prema tomu ne može dakle biti sumnje, da se je rimski grad na mjestu današnjih Vinkovaca zvao Cibalae, a ne Cibalis. U skraćenom obliku navodi se ime još nekoliko puta, i to na drugim vojničkim popisima u Rimu tri put CIBAL[4] i jedan put CIBALI,[5] a na jednom ulomku napisa iz Pećuha zabilježeno je valjda (c)ol. Cib(al)[6].

---

[1] Brunšmid Viestnik X 1888 str. 69.

[2] CIL III 3267 ... dec. mun. Cib.; 10253 ... Cibal ... M. Brašnić pokušao je u članku »Panonski grad Cibalum« (Program rakovačke realke) da dokaže, da se je mjesto zvalo Cibalum, ali ta hipoteza otpada, jer se osniva jedino na krivom čitanju napisa br. 10253, gdje u 3. retku stoji CIBAL · Q\\}/, a ne * Cibalo.

[3] Eph. ep. IV str. 313 br. 894a 14.

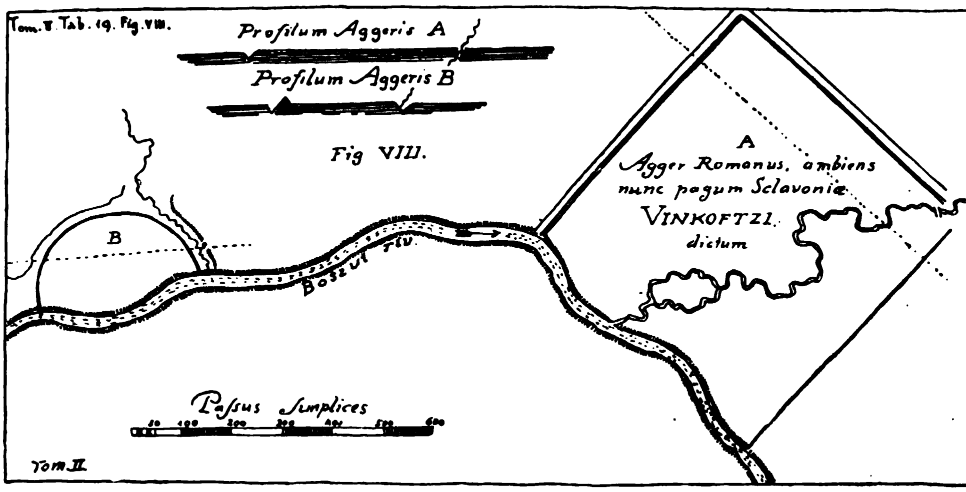
[4] CIL VI 2883, 9. 12 i 17.

[5] Eph. ep. IV str. 329 br. 896, 29 = CIL VI 2385, 1a 13.

[6] CIL III 14038.

Antikni pisci, koji su u tom pogledu manje mjerodavni od spomenika, jer se je u rukopisima krivnjom prepisača tečajem vremena mnogo toga moglo iskvariti, pišu sada Cibalae[1] sada opet — i to mnogo češće — Cibalis[2], što je svakako neispravno.

Vinkovački rimski grad imao je oblik od sjeverozapada prama jugoistoku položene pačetvorine (sl. 49), a obuhvatao je slijedeće današnje ulice: dugu, Relkovićevu, križnu, Preradovićevu, Jelačićevu, trg, južni dio njemačke i Daničićeve ulice, gospodsku, srpsku, vojarsku, pa velik dio Florijanske i Ervenice. Grad je bio opasan šamcem i bedemima; veći dio gradskoga šamca još se i danas posvema jasno raspoznaje, a još ga se bolje moralo viditi na početku XVIII. vijeka. Iz toga vremena imademo naime jednu škicu (sl. 54) u djelu grofa Marsilija[3]

Sl. 54. Marsilijev nacrt Vinkovaca.

koji je osobno u Vinkovcima bio i antikne šamceve pobilježio. Rimski gradski šamac započimao je na Bosutu u ulici Krnjašu, gdje je do prije par godina, kada je sagrađen novi rigol, bio veoma dubok i dobro sačuvan. Sjeveroistočnim smjerom

[1] Cibalas civitas. Itin. Ant. 131, 2—.. apud Cibalas. Aur. Victor, ep. 41, 5 i 45, 2; Eutropius X 5; Ammian. Marcellin. XXX 7, 2; Orosius VII, 28, 19. ...περὶ Κιβάλας. Sozomeni hist. eccl. I 6 u Migne, Patrologiae cursus completus. Patr. gr. Tom. LXVII p. 873. — Mala svjetska karta Beatova u Parizu (Paris II — Cod. 1366) ima skraćeno Cibal'. Sr. K. Miller Die ältesten Weltkarten I str. 31 i II. tab. 2.

[2] Κιβαλίς Ptol. II 16, 7; ἀπὸ Κιβαλέως Zos. II 19, 6; ἐκ Κιβαλέως Zos. III 36, 4; εἰς Κιβαλίν Zos. II 18, 4; τὴν Κιβαλίν Zos. II 19, 1. 48, 7 (sr. 49, 6 bez spolnika). ....πόλεως Κιβάλεως. Socratis hist. eccl. l. IV. c. I. u Migne, Patrolog. Patr. gr. Tom. LXVII p. 464. Slično i kod Philostorgija ecl. VIII 16 (ap. Phot. cod. 40). Od latinskih pisaca imaju: Cibalis Itin. Ant. 232, 5. 261, 1. 267, 2. 268, 4. Geogr. Rav. 216, 13. Cibalim Epitome Chronicorum Casinensium (Muratori, Rerum ital. scr. Tom. II. p. 353.) Civitas Cibalis Itin. Hieros. 563, 2. — Ad Cibalensem campum. Anonym. Valesii De Constantio Chloro, Constantino Magno et aliis impp. excerpta 15 i 16 (u Eyssenhardtovu izdanju Ammiana Marcellina). — Na Peutingerovoj tabli označene su Cibalae sa dva tornjića kao važnije mjesto, ali se zaboravilo ime napisati.

[3] Danubius pannonico-mysicus. Hagae Comitum 1726. Tom. II tab. 19 fig. VIII.

polazio je iz Krnjaša kraj kipa sv. Roka kroz cestovni trup do bivših Treyerovih kuća u dugoj i Relkovićevoj ulici (kat. br. 776, 781 i 780), služeć im kao istočna međa, presjecao je onda Relkovićevu ulicu (negda militarski sokak) i prolazio kroz vrtove Vinkove ulice, dijeleć ih u svom sjevernom dijelu od vrtova Preradovićeve ulice, do iza Šajnovićeve kuće, gdje se je zakretao na jugoistok. Ovaj sjeverni ugao bio je još prije ne mnogo godina dosta viši, nego što je bila razina današnje kolodvorske ulice, koja ovdje nastaje.

Dulja strana rimskoga gradskoga šamca išla je jugoistočnim smjerom t. zv. dolom na sjevernom kraju Preradovićeve ulice (negda Švabić-sokak), prolazila je na južnoj strani kraj nekadanje Meštrićkine kuće (kat. br. 217), rastavlja zatim razne vrtove, pa udara između dvorišta nekadanje Weissnerove kuće (kat. br. 89) i vrta gđe. Ane Bell (kat. br. 91) u njemačku ulicu, presijecajuć trup ceste presvođenim kanalom. Na protivnoj istočnoj strani njemačke ulice sagrađena je kuća prof. Dra. Domca (kat. br. 974) djelomice u zasutom dijelu gradskoga šamca, koji se opet pojavljuje u njegovom vrtu (kat. br. 975), gdje su mu strme i visoke bočine još veoma dobro sačuvane. Iza toga vrta gubi se gradski šamac, koji je upadao u potok Ervenicu i s one se strane nastavljao do blizu zapadnoga kraja pravoslavnoga groblja.

Tu je negdje započimala jugoistočna strana cibalskoga gradskoga šamca, koja je valjda izilazila iz one male uličice kraj kuće ravnatelja Maršića (kat. br. 1131), prolazila na istočnoj međi bivše domobranske vojarne (kat. br. 1336), pa dopirala negdje u erveničkim vrtovima — valjda između kat. čestica 1477 i 1482 — opet do Bosuta.

Najveća duljina rimskoga grada, što ga je ovaj gradski šamac obuhvatao, iznosio je od prilike 860^{m}, a najveća širina oko 650^{m}. Prema tome bio bi šamcevima i zidozima opasan prostor od kakovih 56 hektara, a tu je mogao stajati već prilično napučen grad, ako se uzme, što je i onako kod utvrđena grada vjerojatno, da su u tjesnim ulicama bile u neprekinutoj svezi sagrađene ponajviše kuće na više spratova.

Oblik rimskoga grada u Vinkovcima dosta sjeća na oblik rimskoga utvrđena logora, ali se neće smjeti na to pomišljati, da bi Cibalae mogle bile postati iz takova logora. Protiv toga govore prevelike mjere, koje su od prilike četiri puta tolike, nego što su kod većih kastela na njemačkim limesima[1], pa i činjenica što Cibalae valjda nisu imale stalne rimske posade. Rimski nam napisi iz Vinkovaca spominju samo dva vojnika, jednoga pukovnika (tribunus militum) i jednoga kapetana (centurio), ali nema dvojbe, da nijedan ni drugi nije više bio u djelatnoj službi.

Cibalae u rimskoj povijesti. U rimskoj se povijesti Cibalae spominju tri puta, ali tekar u četvrtom vijeku poslije Krista. Prvi puta bila bi zgoda, da se spomenu, za velikoga panonsko-dalmatinskoga ustanka (g. 6—8 posl. Kr.), kada se je moesijski legat Caecina Severus u blizini Vinkovaca kod volcejskih močvara bio utaborio i borio

[1] Glasovita Saalburg ima 221·45^{m} duljine i 147·18^{m} širine, a od prilike toliko i veliki kastel Butzbach (223·13—145·9^{m}); znatno su veći kasteli Heidenheim (271—195^{m}), Okarben (297—199·5), a Kesselstadt ima dapače 375^{m} duljine i širine. I kod ovoga najvećega kastela duljina još ne dosiže polovine duljine rimskoga grada kod Vinkovaca.

sa ustašama.[1] Cibalae su u nedavno osvojenoj i još neuređenoj, pa već opet uzbunjenoj pokrajini sigurno u taj par bile samo opustjelo barbarsko selo, koje nije imalo toliko važnosti, a da bi ga bilo vrijedno spominjati.

To se je promijenilo, naročito od kako se je za cara Hadrijana[2] doljnja Pannonija preuredila, te počela da cvate novim životom. U mnoga mjesta na dunavskom limesu, pa u gradovima u nutrašnjosti pokrajine stalno se naseli velik broj rimskih građanskih naseljenika, koji su djelovali kao važan kulturan elemenat, promijeniv u brzo u povoljnom smjeru karakter cijele zemlje, koja se je tečajem vremena posvema romanizovala. Po obiteljskim imenima žitelja najbolje se vidi, koji su si carevi oko napučivanja međúašnjih pokrajina većih zasluga stekli, jer su novi građani dobili obiteljska imena onih careva, koji su im podijelili građansko pravo. Prema tomu su naravno u doljnjoj Pannoniji morali Aelii i Aurelii biti zastupani u ogromnom broju.

Prvi put su Vinkovci u rimskoj povijesti igrali neku ulogu za rata, što se je zametnuo g. 314[3] između rimskih careva Konstantina Velikoga i Licinija, jer se je prva odlučna bitka bila pod zidovima Cibala. O toj bitki opširno govori Zosimus[4], ali njegov će opis svakoga poznavaoca današnjih Vinkovaca dovesti u nepriliku, jer je nemoguće, da bi mogao posvema odgovarati realnim prilikama. Jedino je moguće, da je Zosimus svoj izvor krivo razumio. Nekoliko podataka sačuvalo se i kod bezimenoga pisca Valesijeva[5]. Kao povod rata navodi se, što Licinije nije htio izručiti svoga rođaka Senecija, koji da je tobože bio u sporazumljenju sa svojim bratom Bassijanom, kojega je Konstantin radi zavjere dao ubiti; uz to je Konstantina uvrijedilo, što su njegovi kipovi i likovi u Aemoni (Ljubljana), koja je ležala u Licinijevoj državi, bili porušeni. Kada je Konstantin, ni ne navijestiv rata, bio prešao preko Alpa, „sakupio je Licinije svoju vojsku „od 35.000 pješaka i konjanika u Cibalama, gradu Pannonije, koji leži na jednome „brežuljku, do kojega dovodi uzak put od 5 stadija (925^m) duljine, prolazeć većim „dijelom kroz prostranu močvaru; ostalo je brijeg, u kojem leži i onaj brežuljak, „na kojem se nalazi grad, a na to neposredno slijedi nedogledna prostrana rav„nica[6]. Na toj se je ravnici Licinije utaborio, ali je, kada je neprijatelj došao

---

[1] Dio Cassius 55, 32. Te močvare, koje se kod starih pisaca nazivlju i palus Hiulca (Aur. Vict. ep. 41, 5) i Ulca fluvius (Ennodius, Panegyr. Theodorico regi dictus VIII nisu identične sa Zosimovim (II 18) λίμνη βαθεῖα kod Cibala, nego su to Vuka i od nje ovisne bare (Palača, kolođvarska bara i t. d.) između Nuštra i Osijeka. Sr. M. Brašnić Močvare između Murse (Osijeka) i Cibala (Vinkovaca) — u Progr. vinkovačke gimn. 1877/8 str. 16—19.

[2] U Vinkovcima se dosta rijetko nađu novci rimskih careva iz vremena prije Hadrijana, dok ih od kasnijih vladara ima veoma mnogo, a to bi govorilo za jaču napučenost mjesta počam od ovoga cara.

[3] Volusiano II et Anniano consulibus. Fasti Idatii.

[4] Zosimus II 18, 3 i sl. — Aur. Vict. epit. 41, 5 pripovijeda, da je Konstantin noću napao Licinijev logor i tako pobjedu održao. — Eutrop. X 5. Orosius VII 28.

[5] Anonym. Valesii §. 15 i 16.

[6] U tom Zosimovom opisu nešto nije u redu. Niti su ležale Cibalae, niti ne leže Vinkovci na brežuljku, osim ako će se kao takov da shvati položaj mjesta, koje se za par metara uzdiže povrh Bosuta i Ervenice. Močvara, kroz koju je u duljini od nešto manje od jednoga kilometra prolazila rimska cesta, nalazi se na zapadnoj strani mjesta (današnje „Blato“ ili „Blata“ i „Kerveš“), a brijeg, na kojem si je Konstantin poredao vojsku prije navale, ona je visa, što se zove Borincima i Draganovcima. Nedogledna prostrana ravnica je ravna Posavina, koja se prostire južno i istočno od Vinkovaca. Licinijev logor nalazio se je možda s one strane potoka Nevkoša na onom brežuljku iza ulice Cibalije.

protegnuo svoj bojni red i uzduž spomenuta brežuljka. Konstantin dolazio je do Cibala sa zapadne strane sa 20.000 pješaka i konjanika. Na brijegu, koji je močvarom od grada rastavljen, svoju je vojsku tako poredao, da je napred postavio konjaništvo, koje je imalo zadaću, da forsira prolaz onom uskom cestom, što je vodila kroz močvaru, a to je na prvu navalu uspjelo. Kada se je dizanjem bojnih znakova dao znak, započe u zoru 8. listopada 314. vanredno žestoka bitka, koja je trajala sve do večera, dok nije pobijedilo desno krilo Konstantinove vojske, koje je sam car vodio. Sada neprijatelji stadoše bježati, a kada opaziše, da i sam Licinije skače na konja da pobjegne, nije se njegova vojska usudila, da ostane na mjestu ni dotle, dok bi se povečeralo. Ostaviv prtljagu sa teglećom marvom i marvom za klanje, i ponesav samo toliko živeža, koliko je bilo dosta za tu jednu noć, pobježe Licinije sa velikim dijelom svoga konjaništva u Sirmium (Mitrovica). Odavde odvede suprugu, sina i državnu blagajnu i pobježe u Daciju, a da ga ne uzmogne Konstantin tako brzo da slijedi, poruši most preko rijeke Save. Da si osjegura vjernost vojske, od koje mu je kod Cibala navodno bilo poginulo 20.000 momaka, učini Licinije vojskovođu Valensa suvladarom, podijeliv mu naslov Caesara, ali ni u daljnjem poduzimanju nije imao sreće, te je iza iznovična poraza na mardijskom polju u Thrakiji morao da sklopi mir, po kojem je Konstantin pridržao sve istočnoevropske krajeve rimske države osim Thrakije i obale crnoga mora, koji su mu već iza pobjede kod Cibala pripali bili[1].

Grad, kod kojega je Konstantin Veliki održao prvu svoju pobjedu nad Licinijem, još je jedanput vidio pred svojim zidovima dvije jake vojske spremne da jedna na drugu udari, kada se je g. 351. Konstancije II., koji je još jedini od Konstantinovih sinova bio na životu, imao da bori za prijestolje protiv usurpatora Magnencija, koji se je u Galliji bio proglasio za cara. U proljeću 351. započe Konstancije vojnu[2], ali odmah u prvi kraj ga sreća slabo posluži, jer je kod Atransa na pannonsko-noričkoj međi od Magnencijevih četa iz zasjede dočekan i razbijen. Konstancije se povuče u Siscija (Sisak), dok je Magnencije pošao u Poetovio (Optuj). Ovamo dođe praetorijanski praefekt Philippus kao poslanik Konstancijev, koji je nuđao mir pod uslovom, da se Magnencije odrekne italske praefekture s Afrikom. Da li je Konstancije ozbiljno mislio na mir, nije sigurno, ali svakako se je njegov poslanik poslužio i drugim jednim sredstvom, koje je Konstanciju već jednom poslužilo protiv jednoga suparnika (Vetranija), da naime nasnubi protivnikove vojvode i vojnike, da se odmetnu, pa da pristanu uz sina velikoga Konstantina. Magnencije nije htio da znade za kakovo sporazumljivanje, nego nastavi ratovanje. Kod Siscije dođe do okršaja, u kojem je navodno Konstancije održao pobjedu, ali se je zato ipak povukao do Cibala, gdje je sagradio veoma utvrđen logor. Sudeći po Zosimovu[3] opisu, koji o tom ratu veoma opširno, ali kao obično dosta nejasno govori, morao se je taj logor nalaziti na desnom brijegu Bosuta, a na južnoj strani grada. Opasavala ga je rijeka, koja se baš kod Vinkovaca jako savija, pa duboki šamac i gusto posađene palisade. Logor

[1] Sozomeni hist. eccl. I. 6.

[2] Zosim. II 45—63. Julian. or. I 34—35, 48, II 56—57, 97. Zonar. XIII 8. Aur. Vict. Caes. 42. Eutrop. X 12. Orosius VII 29.

[3] Zosim. II 48—49.

je s gradom spajao most, sagrađen od brodova, koji se je u slučaju potrebe lako i brzo dao rastaviti. Uz šatore za vojsku nalazio se je po sredini logora sjajan carski šator, a po riječima izvjestitelja logor je bio tako velik i lijep, da u ničem nije zaostajao za raskošno urešenim gradovima. Nije manjkalo ni sjajnih gosba, kojima bi car počašćivao odličnije svoje časnike.

Konstancije je mogao uviditi, da se sa svojim protivnikom nikako neće moći nagoditi, kada mu je došao na tobožnje ugovaranje kao Magnencijev poslanik rimski senator Titianus. Poslanik je o Konstantinu i njegovim sinovima veoma uvredljivo govorio, predbacujuć im med inim, da su oni krivi propadanju i nazadovanju gradova. Ultimatum Magnencijev na Konstancijevu po Philippu izručenu poruku bijaše, da se Konstancije ima odreći prijestolja, a da će mu se samo u tom slučaju poštediti život. Na tako bahato prohtijevanje, koje ipak uz dosadanje uspjehe Magnencijeve nije odgovaralo prilikama, odgovorio je Konstancije, da se smatra obvezanim, da osveti smrt svoga brata Konstansa, kojega su Magnencijevi ljudi u Galliji ubili bili.

Kada mu se je poslanik povratio, navali Magnencije na Sisciju, osvoji grad na prvu navalu i razori. Prešav na to preko Save, prolazio je plijeneć Posavinom, pa se je dapače, iza leđa Konstancijeve pozicije u logoru kod Cibala, zaletio i do Sirmija, nadajuć se, da će ga iznenadnom navalom osvojiti i time Konstanciju presjeći glavnu svezu sa istočnim pokrajinama. Opreznost sirmijske posade i brojnoga građanstva pomrsi mu račune.

Sve plaćkanje Magnencijevo nije moglo Konstancija da sklone, da svoj sigurni logor kod Cibala ostavi, na koji se Magnencije nije usudio da navali. U to se je primakla jesen, a Magnencije je morao na to da misli, gdje će zimovati. Prije nego što će da ostavi Pannoniju, ipak je htio štogod znatnijega da učini, pa stoga pođe pod veoma utvrđenu Mursu (Osijek), ne bi li ju osvojio iznenadnom navalom, jer na redovnu opsadu nije mogao da misli, što nije imao u tu svrhu potrebitih sprava i što ga je Konstancije svaki čas mogao pretežnim silama napasti. Glas o opsadi Murse Konstancija ponuka, te je ostavio logor kod Cibala i došao sa cijelom svojom vojskom od kakovih 80.000 momaka ugroženu gradu u pomoć. Protiv tolike vojske imao je Magnencije, od kojega se baš tih dana odmetnuo konjanički vojvoda Silvanus i prešao na Konstancijevu stranu, samo 36.000 ljudi na razpolaganje. 28. rujna 351. kasno poslije podne zametnu se blizu Murse strašna bitka, koja se otegla daleko u noć. Po Magnencija već je bilo to nepovoljno, što mu je Konstancije kod dolaska posjekao četiri auksilijarne kohorte, koje su izvan grada u amphitheatru bile u zasjedi. Uz to je Konstancije razpolagao izvrsnim četama konjaničkih oklopnika i strjelaca, kojima on nije imao ravnih. Ovi konjanici obuhvatiše Magnencijevo desno krilo i bacivši ga na njegovo središte, u neprijateljskoj vojsci proizvedu metež. Magnencije, koji je sam ovdje zapovijedao, skoro da je pao u sužanjstvo, pa morade preobučen bježati i ostavi Pannoniju. Njegovi vojnici i dalje su se hrabro borili, te ih je mnogo izginulo koje u borbi, koje u valovima rijeke Drave, kamo ih zatjeraše, a jedan se dio predade pobjeditelju. Bio je tu takov pokolj, da je to državna vojna sila još mnogo godina osjećala. Na Magnencijevoj strani palo je navodno 24.000. a na Kostancijevoj 30.000 momaka. Konstancije sam nije poput svoga hrabroga

protivnika učestvovao u bitki, nego je to vrijeme sproveo u jednoj crkvici izvan gradskih zidova sa mursijskim biskupom Valensom, koji je bio Arijanac.

Kao što neki drugi gradovi u ilirskim zemljama, i Cibalae su rimskomu carstvu dale vladara, a bila su to braća Valentinijan I. (364—375) i njegov brat i suvladar Valens (364—378). I otac ovih rimskih careva, čovjek niska roda imenom Gratianus, bio je rodom iz panonskoga grada (oppidum) Cibala. O njemu se pripovijedalo, da je već kao dječak bio vanredno jak, a to da je dokazao natežuć se jednom sa pet vojnika za jedno uže, koje da mu oni nisu mogli da otmu. Stoga ga se sravnjivalo sa glasovitim atletom Milonom iz Krotona, kojemu nikakova sila na svijetu nije mogla istrgnuti jabuku, koju bi u lijevoj ili desnoj ruci držao. Gracijanu je u ostalom ta njegova koćupernost pribavila nadimak „funarius“ (užar), koji ga je i kasnije sjećao na zanat, što ga je u mlađim godinama tjerao. Postavši vojnikom doskora je izišao na glas radi jakosti i spretnosti, osobito u šakanju. Zato je brzo načinio karijeru, pa redom bio tjelesni stražar (protector)[1]. pukovnik (tribunus) i vojvoda u pokrajini Africi (comes praefuit rei castrensi per Africam). Ovdje ga obijediše za pronevjerenje ili krađu, na što je morao vojničku službu da ostavi. Iza mnogo godina opet je u istom činu upravljao britanskom vojskom, a kada je islužio i časno odstupio, povrati se kući, gdje je spokojno živio. Ipak je morao da još dočeka gubitak svojih dobara, koja mu je zlobni i osvetljivi Konstancije II. zato oduzeo, što je Gratianus navodno pogostio Magnencija, kada je isti, idući za ostvarenjem svojih osnova, kroz njegov posjed prolazio[2]. Iz toga bi se moglo zaključivati, da su Gracijanovi posjedi bili u onom dijelu Pannonije, što leži između Drave i Save, možda baš negdje u blizini Vinkovaca.

Zasluge, što ih steče Gracijan[3] kao viši časnik, a još više njegova obljubljenost kod vojske, od velike su koristi bile njegovu sinu Valentinijanu I., koji se je godine 321. u Cibalama rodio[4]. Bio je dotjerao do zapovjedništva druge schole štitonoša (scutarii), kada ga iza smrti cara Jovijana u Nikeji proglasiše za cara (1. ožujka 364.). Dok je on iz Ankyre prispio i vladu preuzeo, prošlo je deset dana, za koje je rimsko prijestolje faktično bilo ispražnjeno. Valentinijan je bio razmjerno dosta naobražen čovjek[5]: znao je nešto grčki, a umio je graditi latinske stihove i modelovati zemljane kipove. Imao je dobrih sposobnostih za vladara, bio je strog i značajan čovjek, hrabar vojnik, vješt taktičar, pa je umio da održi red u vojsci i u državnoj upravi; jedina mu je pogreška bila, da je bio veoma nagao i okrutan. Umro je od kapi u Bregeciju (Uj-Szőny), naljutiv se preko mjere na kvadske poslanike, koji su pred njega došli bili (17. studena 375.)

Valentinijan I. si je uzeo za suvladara svoga brata Valensa, koji je daleko za njim zaostajao. I on se rodio u Cibalama g. 328.[6] i služio u vojsci. Bio

[1] Sr. o tom činu moj članak „Rimska veksilacija u Mitrovici“ u Spomen-cvieću Matice hrvatske 1900. str. 278.

[2] Ammian. Marcellin. 30, 7, 2 i 3. Slično Aur. Vict. epit. 45, koji veli, da je Gracijan avansirao do časti pretorijanskoga praefekta.

[3] U početku vladanja cara Valensa zaključio je bizantski senat, da se carevu ocu Gracijanu podigne počasni kip od tuča. Tillemont Hist. des Emper. V. str. 76.

[4] Zosim. III 36, 4. Socrat. hist. eccl. IV 1. Philostorg. VIII 16.

[5] Ammian. Marc. 30, 5 i dr. Nasuprot Zosimus III 36, 4 kaže, da nije imao nikakove naobrazbe.

[6] Ammian. Marc. 26, 7, 16; 30, 7, 2.

je niska uzrasta i tamnoputan, a na jedno je oko slabo vidio. Odgoj mu je bio slab, imao je nespretne manire i naginjao je katkada na okrutnost. O njemu se sudilo, da između dobra i zla nekako drži sredinu. Bio je Arijanac, dočim je njegov brat pristajao uz nikejsko vjeroispovijedanje. Izgorjeo je u jednoj koljebi kod Hadrianopola, kamo je, teško ranjen u bitki, od Gota pobjegao bio (9. kolovoza 378).

Valentinijan I. zasnovao je dinastiju, te su i njegovi sinovi Gratianus (367—383) i Valentinianus II. (375—392), koji su bili rodom iz Sirmija (Mitrovica) i Aquinka (Budim), sjedili na rimskom carskom prijestolju. Obojica su umrla nasilnom smrću: Gratianus je u 25. godini života kod Lugduna u Galliji ubijen od jednoga časnika usurpatora Maxima, a Valentinijana II. ubi u 21. godini života Arbogast (15. svibnja 392).

Kršćanstvo. U Cibalama već se je dosta rano ispovijedala kršćanska vjera. Da bi ovdje bila biskupska stolica već skoro od vremena apoštola, kako neki hoće, to se doduše ne može ustvrditi, ali da je u trećem stoljeću sjedio na cibalskoj stolici neki Eusebije, koji je mučeničkom smrću — možda za Decijeva progona — umro[1], to se sigurno znade. Je li bilo još i drugih cibalskih biskupa, pa kada je ta stolica dokinuta, nije poznato.

Osim sv. Eusebija još su dva božja ugodnika u Vinkovcima stekla mučeničku palmu, naime neki Tiballus, o kojem se ništa pobliže ne čuje i sv. Pollio, kojega su se „Acta" sačuvala u jednom rukopisu Bertinianskoga samostana, po kojemu su ih Bollandiste (Acta sanctorum) izdali. Svu trojicu spominju i sv. Jeronim i drugi pisci k 28. travnju, kada su bili mučeni, ali se to dogodilo u razno doba.

Sv. Pollio[2] bio je u doba vladanja careva Dioklecijana i Maksimijana prvi lector (primus lector) na crkvi u Cibalama. Kada ono carevi 303. izdadoše nalog, da se imaju kršćani progoniti, latio se toga posla i namjesnik Doljnje Pannonije Probus, koji je navodno stolovao u Sirmiju. On je započeo sa duhovnicima, te dao mučiti i ubiti sv. Montana, svećenika crkve u Singidunu (Beograd) i Ireneja, sirmijskoga biskupa. U Cibalama dao je pred sebe dovesti Pollijona, da ga ispita, a kad ovaj nije htio, da prema carskome nalogu žrtvuje državnim bogovima, odsudi ga na smrt. Sv. Pollio bio je spaljen jednu rimsku milju (= 1478·5^m) daleko od grada 28. travnja valjda g. 304. Njegova „acta" običnom retorikom ističu načela kršćanske vjere kao vjere međusobne ljubavi.

Uz ovakove vijesti moglo bi se očekivati, da će se u Vinkovcima naći starokršćanskih spomenika i ostanaka, jer nije nevjerojatno, da su spomenuti sveci imali svoju crkvu, u kojoj su im ostanci zakopani bili. Dosele se međutim nije ništa našlo, što bi se moglo sigurno smatrati starokršćanskim spomenikom. Kršćanski bi mogao biti samo onaj sarkofag u gimnazijskom dvorištu sa surovo istesanim likom ribe, koji je nađen u nekadanjoj bašći predsjednika sudbenoga stola Floriana (sl. 49 M), a mogla bi kršćanska biti i dva ulomka napisa na mra-

[1] Acta s. Pollionis. U Farlati Ill. sacr. VII 577 i sl. Na jednom se mjestu kaže, da je Eusebije poginuo za pređašnjega progona, a na drugom pri kraju, da je prije mnogo godina na isti dan životom platio.

[2] U rukopisu „akata" zove se neispravno Pullio.

mornim pločama, od kojih se jedan[1] našao u srpskoj ulici pred kućom pravoslavne crkvene općine (negda Petra Stojanovića), a drugi[2] g. 1880. i 1883. u dvorištu Šajnovićeve kuće na sjeverozapadnom kraju rimskoga grada (sl. 49 S).

Da su Cibalae još na početku VI. vijeka postojale, kada su bizantski carevi barem u posavskom dijelu Pannonije još bili faktični gospodari, dokazuje jedna vijest kasinske kronike[3], po kojoj je car Justinijan odmah na početku svoje vlade, podijeliv sv. Benediktu i njegovomu kasinskomu samostanu po cijeloj svojoj državi mnoge posjede, istomu među ostalim u Pannoniji darovao i Cibalae. To je zadnja vijest o tomu gradu, koji je uz mnoga druga mjesta valjda propao onda, kada su Pannonijom pustošeći prolazili divlji barbarski čopori pod svojim kaganom Bajanom, od kojih se nije mogao obraniti niti Sirmium[4], koji je u to doba bio glavno mjesto u ovom dijelu bizantske države. Kada je Sirmium pao u avarske ruke (g. 582 posl. Kr.) prestade bizantsko gospodstvo s ove strane Save, gdje je sve romansko žiteljstvo — u koliko se nije bilo iselilo — bilo utamanjeno.

C i b a l a e i r i m s k a v o j s k a. Za prošlost Vinkovaca u rimsko vrijeme dosta podataka pružaju mnogobrojni predmeti i spomenici, koji su se tamo iskopali, a i neki spomenici, koji su se na drugim nekim mjestima našli. Tako iz nekih napisa, koji su se otkrili u Rimu, doznajemo za imena nekih Cibalićana koji su tamo kao praetorijanci služili. U jednom popisu praetorijanaca, koji su u prvim godinama vladanja Septimija Severa (193—211) svoje godine namirili, spominje se kao Cibalićanin neki Aur(elius) Cemens iz centurije nekoga Saturnina[5], a neki M. Aurelius Sabinus, poručnik (optio) centurije doslužio je propisano vrijeme g. 209[6]. Iz vremena cara Severa Aleksandra (222—235) našao se u Rimu jedan cippus sa počasnim napisom, koji su s nepoznata razloga za zdravlje cara Severa Aleksandra, njegove matere Julije Mameje i svoje dala načiniti tri Cibalićana i pet Mursijaca iz 5., 6. i 7. praetorijanske kohorte. Cibalićani su se zvali: M(arcus) Aur(elius) M(arci) f(ilius) Dalutius iz 5. kohorte, centurije Vitalisove; M. Aur. M. f. . . . ldeazius iz 6. kohorte, centurije Quintilijanove; M. Aur. M. f. Dassimius iz 6. kohorte, centurije Justinove[7]. Čini se dakle, da je u rimskoj vojsci bio broj Cibalićana dosta znatan, jer nema sumnje, da ih se je redovito mnogo više unovačivalo u one legije, koje su u ilirskim pokrajinama štacijonirane bile, naročito u one, koje su stojale u Pannoniji (Aquincum, Bregetio, Carnuntum, Vindobona); broj onih, koji su postali praetorijanci bio je sigurno spram broja legijonaraca mnogo neznatniji.

---

[1] CIL III 10252: . . . o c l . . . [? d e p]o s i t . . . Ovaj se ulomak nije izgubio, kako je u Corpusu navedeno, nego se nalazi u narodnom muzeju u Zagrebu. U ovo par slova moglo bi se tražiti datiranje sa imenom Dioklecijana i spomen na sahranjenje nekoga kršćanina. Sudeći po pismu, u ostalom mora da je taj ulomak iz mnogo kasnijega vremena.

[2] CIL III 10251: . . . n s e . . . A e l. V e r . . .

[3] In Pannonia, Cibalim, Antianim, Himasam, Balcum, Scarabantiam, Vindemonam, Arlapem, Yaciacum, Nimaniam, Artabindo. Epitome Chronicorum Casinensium (Muratori, Rerum ital. scr. Tom. II. p. 353).

[4] Sr. o tom predmetu moj članak „Eine griechische Ziegelinschrift aus Sirmium“ u „Eranos Vindobonensis“. Wien 1893 str. 331 i sl.

[5] Eph. ep. IV p. 313, 894 a 14.

[6] Eph. ep. IV p. 329, 896 B 29 = CIL VI 2385, 1 a 13.

[7] CIL VI 2883, 9, 12 i 17.

Čini se, da su i rimske Vinkovce rado potražili isluženi časnici, da u njima lagodno sprovedu ono par godina zaslužena mira, što su ih još imali da proživu. Dva takova rimska časnika spominju nam nadgrobni spomenici, koji su se u Vinkovcima iskopali. Jedan je bio Gaius Aponius Memmius Celer, pukovnik (tribunus militum) prve italske legije, koja je bila štacijonirana u Novama (Novae, sada Steklen kod Svištova u Bugarskoj), a spomenik, koji se je 15. ožujka 1825. našao u vrtu stolara Schellenbergera u Njemačkoj ulici (sl. 49 L), dadoše mu podići supruga Julia Pia i sestra Aponia Gallitia[1]. Ako se i ne veli izrično, to ipak ne može biti dvojbeno, da se pokojnik u Cibalama nije nalazio u djelatnoj službi. Sasma sigurno neaktivan bio je stari gospodin Marcus Herennius Valens, rodom Solinjanin, kojemu se je spomenik sredinom studena 1891. u vrtu profesora Josipa Riesela u Njemačkoj ulici (sl. 49 K) iskopao. Ogromni taj spomenik (2·46^{m} visok) predočuje nam pokojnikovo poprsje i priopćuje njegovu vojničku karijeru, koja se je kretala u čednim prilikama. Od svojih 75 godina proboravio je u vojničkoj službi 55; kada je naime doslužio kao legijonar ostao je dalje na poziv cara (evocatus) kod 11. klaudijske legije u kojoj je obnašao čin centurijona (kapetan), a u tom činu još je i službovao dvaputa u prvoj legiji Adiutrix, pa u drugoj Adiutrix, petnaestoj Apollinaris i četvrtoj Flavia, u kojoj je bio dotjerao samo do centurijona hastata posteriora pete kohorte. Spomenik mu je podigao njegov libertinac i baštinik M. Herennius Helius[2].

G r a d s k e u r e d b e u r i m s k o d o b a. O pravnom položaju rimskoga grada Cibalâ govore dva napisa. Jedan od njih nalazi se na zavjetnom žrtveniku, koji se je našao g. 1772., kada se je kopao temelj za vinkovačku rimokatoličku crkvu, dakle na mjestu, gdje je i u rimsko doba moralo stojati neko svetište. Spomenik je posvetio božanstvima Liberu i Liberi neki Marcus Ulpius Fronto Aemilianus, koji je bio gradski vjećnik (decurio) municipija Cibala[3]. Drugi neki dostojanstvenik cibalski podigao je u Pećuhu (Sopianae) nekakov spomenik sa zavjetnim napisom, od kojega se je u novije doba pri obnavljanju tamošnje stolne crkve našao jedan ulomak. Po dopunjenju u Corpusu[4], koje u ostalom nije ni najmanje sigurno, bio je dotičnik, kojemu se ime nije sačuvalo, svećenik doljnjopanonske pokrajine, a osim toga možda duovir (načelnik) ili augur kolonije Cibala. Spomenik je podigao zajedno s jednom osobom, koja se zvala Marcellianus ili Marcelliana, a koja je svakako bila s njime u nekom rodbinstvu.

---

[1] CIL III 3268: D. m. | C. A p o n i o. M e m | m i o. C e l e r i. t r i b u | n o. m i l i t u m. l e g | p r i m a e. I t a l i c a e. J u l i a | P i a. c o(n)i u g i. b e n e | m e r e n t i. e t. A p o n i a | G a l l i t i a. f r a t r(i). Nalazi se u Vinkovcima pred zgradom kotarske oblasti.

[2] CIL III 13360: *D. m.* | *M. Herennio* | *Tromentina Valenti* | *Sa[l]ona. evocato* | *leg. xı. cl. 7. leg. eiusd.* | *7. leg ı. adi. 7. leg. ıı. adi.* | *7. leg. xv. apol. 7. leg. iteru(m)* | *ı. adi. 7. leg. ıııı. fl. coh. v.* | *h[a]st. post. stip. l. v.* | *vixit. annis. lxxv* | *M. Herennius. Helius* | *libertus. et. heres.* | *patrono b. m. f. c* | *h. m. h. n. s.* Nalazi se u narodnom muzeju u Zagrebu. Sr. o tom spomeniku moj članak u Viestniku hrv. arh. dr. XIV (1892) str. 33 i sl.

[3] CIL III 3267: *[L]ibero. et* | *Liberae. sacr* | *M. Ulp. Fronto* | *Aemilianus. dec* | *mun. Cib. l. fec.* Nalazi se u Vinkovcima pred zgradom kotarske oblasti.

[4] CIL III 14038: . . . *[sacerdos]* | *p. P. in[f. ıı vir* (?) ili *aug.(?)]* | *[c]ol. Cib[al. cum Mar]* | *cellia[no fil.]* | *v. s. [l. m].*

U ova dva napisa Cibalae se jedanput nazivlju municipium, a drugi put colonia. To su oznake za gradske općine sa rimskim građanskim pravom, pa je u carsko doba municipium bio niži, a colonia viši neki stepen. Da li je tu, i u čem je, postojala znatnija razlika, nije poznato; možda su gradsko vijeće i narodna skupština u kolonijama posjedovali neke veće povlastice. U doljnjoj Pannoniji je naročito car Hadrijan, boraveć opetovano osobno u pokrajini, mnogo toga na dunavskom limesu organizovao. Tako je n. pr. Mursu (Osijek) podigao na koloniju[1], a jaka dunavska braništa Aquincum (Stari Budim) i Carnuntum (Deutsch Altenburg kod Beča) na municipija. Više je nego vjerojatno, da je municipalno pravo podijelio i nekim drugim važnijim mjestima, a među njima i Cibalama.

Iz pećuhskoga napisa doznajemo, da su Cibalae bile „colonia", a bile su to najkasnije od vremena cara Severa Aleksandra (222—235)[2]. Kolonija je naime imala aurelijski pridjevak, a po tom nema sumnje, da joj je kolonijalno pravo podijelio jedan car, koji je imao aurelijsko gentilno ime. Najvjerojatno je, da je taj car bio Caracalla (suvladar svoga oca Septimija Severa 196—211, samovladaoc 211—217), jer se opaža, da su baš u doba njegova i njegova oca vladanja u podunavskim pokrajinama mnoga mjesta dobila bilo municipalno bilo kolonijalno pravo. Nije naravno isključena mogućnost, da su rimski Vinkovci poradi svoje važnosti mogli prije postati kolonijom, a tu bi se smjelo pomišljati na aurelijevske careve Marka Aurelija (161—180), pa na Antonina Pija (138—161) i Commoda (180—192). To pitanje u ostalom mora ostati neriješeno, dok se ne bude našao koji spomenik, koji će više svjetla donijeti.

Među gradskim uredbama bila je u rimskim Vinkovcima već i družina dobrovoljnih vatrogasaca, koji su u rimsko doba bili svrstani u collegia fabrum et centonariorum. Jedan veći ulomak kamena s napisom, koji se je prije kakovih 40 godina našao na Krnjašu, spominje nekoga Publija Aelija Va . . . , rodom Cibalićana, koji je možda bio quinquennalis ili quaestor obijuh kolegija u doba, kada je grad već bio kolonijom[3].

Jedan zavjetni spomenik, valjda doljnji ulomak žrtvenika, posvećena nekomu božanstvu, našao se je g. 1871., kada su se kopali temelji za dogradnju bivše vojničke škole i domobranske kasarne (parc. br. 1336; sada pučka učiona). Taj ulomak ima u toliko neku važnost, što je jedini datirani spomenik iz Vinkovaca, a potječe iz g. 233, kada su bili rimski konzuli Maximus (po drugi put) i Paternus[4].

Rimski grad. Na mnogo mjesta unutar opisanih gradskih šamceva našlo se je ostanaka rimskih građevina i po gdjekoji predmet, a po tom se mogu zaključci stavljati o kulturnim prilikama, što su u rimsko vrijeme u doljnjoj Pannoniji vladale. Vjerojatno je, da je grad bio prilično napučen, pa da je imao

[1] Sr. Brunšmid Colonia Aelia Mursa u Vjesniku n. s. IV str. 23 i sl.

[2] CIL VI 2833.

[3] CIL III 10253, u vinkovačkoj gimnaziji: *De . . . | P. Ael. Va . . . . . . | Cibal. qu . . . [coll.] | fabr. col. [Cibal. item] | cento. co[l . . .* Dopunjenje je nesigurno.

[4] CIL III 10254; u Vinkovcima u zidu pučke učione: . . . . *ni* . . | *v. s. l. m.* | *Maximo et Pa* | *terno cons.*

tijesne ulice sa kućama na više spratova, koje su se nizale jedna uz drugu. Stoga je grad, koji je obuhvatao samo od prilike jednu četvrtinu današnjih dosta raštrkanih Vinkovaca, mogao imati veći broj pučanstva, nego što ga ima današnje mjesto.

Za gradnje služile su Rimljanima većinom cigle, a kamen, koji se je teže dobavljao, samo je iznimice rabio u građevne svrhe na javnim i odličnijim privatnim građevinama, te na nadgrobnim spomenicima. Katkada su neuporabivi arhitektonski i figuralni ulomci bili uzidani u temeljne zidove.

Cigle, koja je ponajviše bila veoma dobro pečena, bilo je razna oblika veličine. Najviše upadaju u oči velike oblongne ploče ($45 \times 32 \times 7^{cm}$), od kojih su veoma često sagrađene grobnice, kojima gornji otvor pokrivaju komadi od dvostruke širine. U Vinkovcima nije bilo ciglana vojničkih odjela, i to valjda stoga ne, što tu nikada nije nijedan rimski vojnički odjel štacijoniran bio. Privatne domaće ciglane u pokrajinama obično nisu pečata na svoje proizvode utisnule. Iz Vinkovaca poznajemo samo dvije cigle sa tvorničkim pečatom. Jedan je bio na cigli, koja se je našla ljeti g. 1772., kada se je kopao temelj rimokatoličke crkve, a glasio je po izvještaju redovitoga fiškala srijemske županije Ivana Paxya[1] DEC / IMP
Meni je međutim vjerojatno, da su to dva razna pečata, koji su se nalazili možda na više primjeraka kod gradnje crkve nađene rimske cigle. IMP nije drugo, nego obični pečat iz mursijskih carskih tvornica, koji se na rimskoj cigli u Osijeku češće nađe. Pečat DEC našao sam na ulomku rimske cigle pred jednom kućom od prilike na sredini desno u kolodvorskoj ulici u Vinkovcima. Pečat u t. zv. tabuli ansati je 95^{mm} dug i 26^{mm} visok. Cigla je u narodnom muzeju.

Jednom vrstom tanjih ciglenih ploča oblagali bi se zidovi i stropovi. Te su cigle bile na površini sproviđene valovitim žljebićima, da se uzmogne maz bolje prihvaćati. Podovi bi se ili nabili ili patosali ili taracali bilo kamenom bilo ciglom razna oblika. Često se nađu podovi taracani malim osmerobridim ciglicama, a našao se je takov pod i u Vinkovcima u dvorištu gostione „kugli" (k caru austrijanskomu), gdje su ciglice bile 64^{mm} vis. i 56^{mm} šir. Gdjekoje prostorije znale su biti i mozajicima popođene, gdje su se raznobojnim kamenčićima (najobičnije su boje crvena, tamnomodra, bijela i žuta) izveli geometrijski ili figuralni likovi. Narodni muzej ima iz moje zbirke veći ulomak takova mozajika iz neke rimske zgrade u predjelu Kanovcima na desnoj strani Bosuta, ali mi mjesto, gdje se je našao, nije pobliže poznato.

Krovovi bi se pokrivali velikim tanjim pločama (t e g u l a e), koje su na obije dulje strane imale letvičaste nastavke. Kuburama (i m b r i c e s) prekrivale bi se pukotine između letvica dvijuh uporedo položenih ploča, da ne može prokisavati.

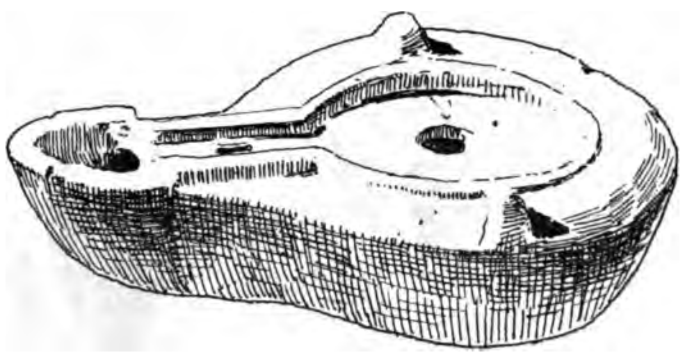
Osobita vrst pačetvorinastih šupljih kalića rabila je u svrhu zračnoga grijanja i za odvođenje vode. Rimljani naime nisu imali u svojim sobama peći, nego je kod njih bilo u običaju centralno grijanje.

[1] Pray Collectanea T. XVIII n. 12 u zbirci rukopisa sveučilišne biblioteke u Budimpešti. Sr. Arch. epigr. Mitth. VI (1882) str. 142. CIL III 10703.

Sve ovdje navedene vrste ciglje našle su se u Vinkovcima, gdje je u rimsko doba sigurno bilo ciglana, koje su ih proizvodile.

Mnogo su Rimljani držali do zdrave pitke vode. Gdjegod je bilo potrebito i moguće, načinili bi vodovode, te bi vodu katkada i iz velike daljine dovodili. Da li je u Vinkovcima bio vodovod, kao što je n. pr. bio u Sisku i Mitrovici, nije poznato, a ne može se smatrati dokazanim po tom, što se je prigodom gradnje željezničke pruge Vinkovci—Mitrovica blizu potoka Ervenice našao jedan manji ulomak vodovodne cijevi od olova (325^{mm} d., sa promjerom od 50^{mm}).[1] Mnogo je vjerojatnije, da su si Rimljani pomogli iskopavajuć i uzidujuć zdence, kao što se to i danas u Vinkovcima čini. Dosele međutim nije nijedan rimski zdenac sigurno ustanovljen. Cisterna u rimsko doba po svoj prilici u Vinkovcima nisu imali.

U rimskim naselbinama redovito se nailazi na prostorije za kupanje. Čini se, da se je u Vinkovcima na kupelj naišlo prije jedno pedeset godina u vrtu gostione k crnom konju i susjednom vrtu nekadanje Alkovićeve kuće (sl. 49 P) u Jelačićevoj ulici. Po pripovijedanju bio se je tu otkopao bassin sa ogromnim jednim kamenom, koji se je ostavilo u zemlji, jer ga je bilo preteško izvaditi.

Sl. 55. Rimska zemljana lampica iz Vinkovaca. Nar. vel.

Da je u tako znatnom gradu, kao što su bile Cibala, bilo zanatlija svake ruke, koji su nastojali da udovolje potrebama svojih sugrađana, prilično bi sigurno bilo, sve da nam i nisu ostavili tragova svoje djelatnosti. Ti tragovi jesu sprave, koje pojedinim zanatlijama u njihovu poslu služe, i predmeti što ih oni izvode. Potonji se dakako samo onda sačuvaju, ako nisu od prolaznoga materijala, a češće se može i podvojiti, jesu li u mjestu načinjeni ili od drugud dovezeni. Svakako je u Vinkovcima bilo lončara, a posvjedočava to jedan zemljan kalup gornje strane jedne rimske lampice ($10 \times 7{\cdot}5 \times 2^{cm}$), koji je g. 1878. nađen u Suratlićkinom (sada Mirosavljevićevom) vrtu u Krnjašu. Prema tomu moglo bi se zaključivati, da se je jedan dio lampica, od kojih muzej iz Vinkovaca ima 6 komada, u Vinkovcima i pravio. Tvornički pečati na vinkovačkim lampicama jesu:

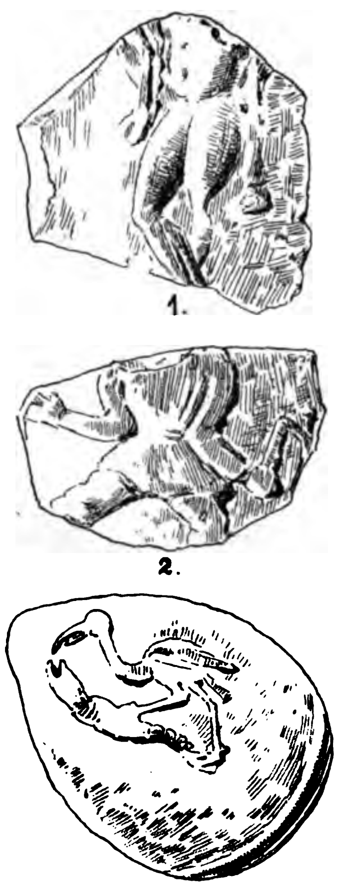
a. CERIALIS na jednom primjerku iz groba kod Pollaka na lenijama,

b) FORTIS na jednom primjerku nađenom kod gradnje Stenglove kuće u dugoj ulici i na jednom nađenom prigodom gradnje gimnazijske zgrade g. 1878.

[1] Iz jedne bilješke kapetana Stj. Schulzera Müggenburškoga doznajem, da se je u dvorištu stolara Schellenbergera osim kamenja (nadgrobni spomenik C. Aponija Memmija Celera) i cigle našlo i do dvije cente kositrenih (valjda olovnih) cijevi od vodovoda, koji se je na susjedno zemljište nastavljao. Tamo je bilo rimsko groblje!

c) SEXTI na jednom primjerku iz groba u sadanjem imovinskom vrtu kod „žabe“ (sl. 55). Jedna lampica (iz nekadanje Stojanovićeve zbirke) nema pečata, a od jedne od Stengla ima samo prednji ulomak.

Pojedini komadi rimskih zemljanih posuda iz Vinkovaca spomenuti će se na svom mjestu, a ovdje samo općenito napominjem, da su to upoprijeko dobro pečeni proizvodi sa ukusnim oblicima; gdješto je valjda kod kuće načinjeno, a gdješto od drugud uvezeno. Naročito ovo vrijedi za posude od aretinske zemlje (terra sigillata), koje su se najprije izvodile u Arreciju u Italiji i na daleko razvozile. Kašnje je bilo tvornica i u Galliji i Germaniji. U Vinkovcima se je od ovakovih posuda, kojima se površina ljeska crvenilom pečatnoga voska, našlo samo ulomaka, većinom sa relijefnim ukrasom. Na jednom ulomku (sl. 56, 1) raspoznaje se mladoliko — kako se čini žensko — tijelo, koje samo nepotpuno, omata lepršeći himation; na drugom (sl. 56, 2) vidi se snažna stupajuća muška figura sa bičem u desnoj ruci (kočijaš?); na trećem (sl. 56, 3) čini se, kao da se neka roda bori sa velikim gušterom. Na ostalim ulomcima vide se dijelovi koje životinjskih figura koje ornamenata.

Sl. 56. Ulomci posuda od aretinske zemlje sa likovima. Iz Vinkovaca. Nar. vel.

Sl. 57. Aphrodita. Ulomak zemljana kipića iz Vinkovaca. $^{2}/_{3}$ nar. vel.

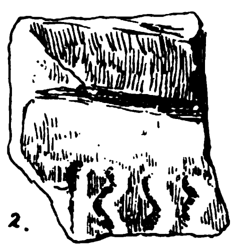
Valjda će uvežen proizvod biti i gornja polovica jednoga zemljanoga kipića božice Aphrodite (sl. 57) u zbirci g. Nikole Jankovića, veleposjednika u Vinkovcima. Božica je prikazana sa stephanom u kosi, gdje drži podignutom lijevom rukom himation, što ga je sa sebe skinula. Visina ulomka, kojemu manjka doljnji dio počam od desnoga lakta i lijevoga boka, iznosi 0·10^{m}. Nađen je g. 1896. u Krnjašu.

Domaći proizvod valjda je bila smeđa jedna posuda, od koje se sačuvao malen ulomak (sl. 58, 2), na kojem su prije pečenja bila zaparana neka slova, kako se čini } RSS }.

I od poznatih bikoničkih i okruglih uteza, koji se obično nazivlju ili prešljenima ili utezima sa ribarskih mreža, našlo se je u Vinkovcima nekoliko ukusnije izvedenih primjeraka, koji bi mogli doseći i do rimskoga vremena.

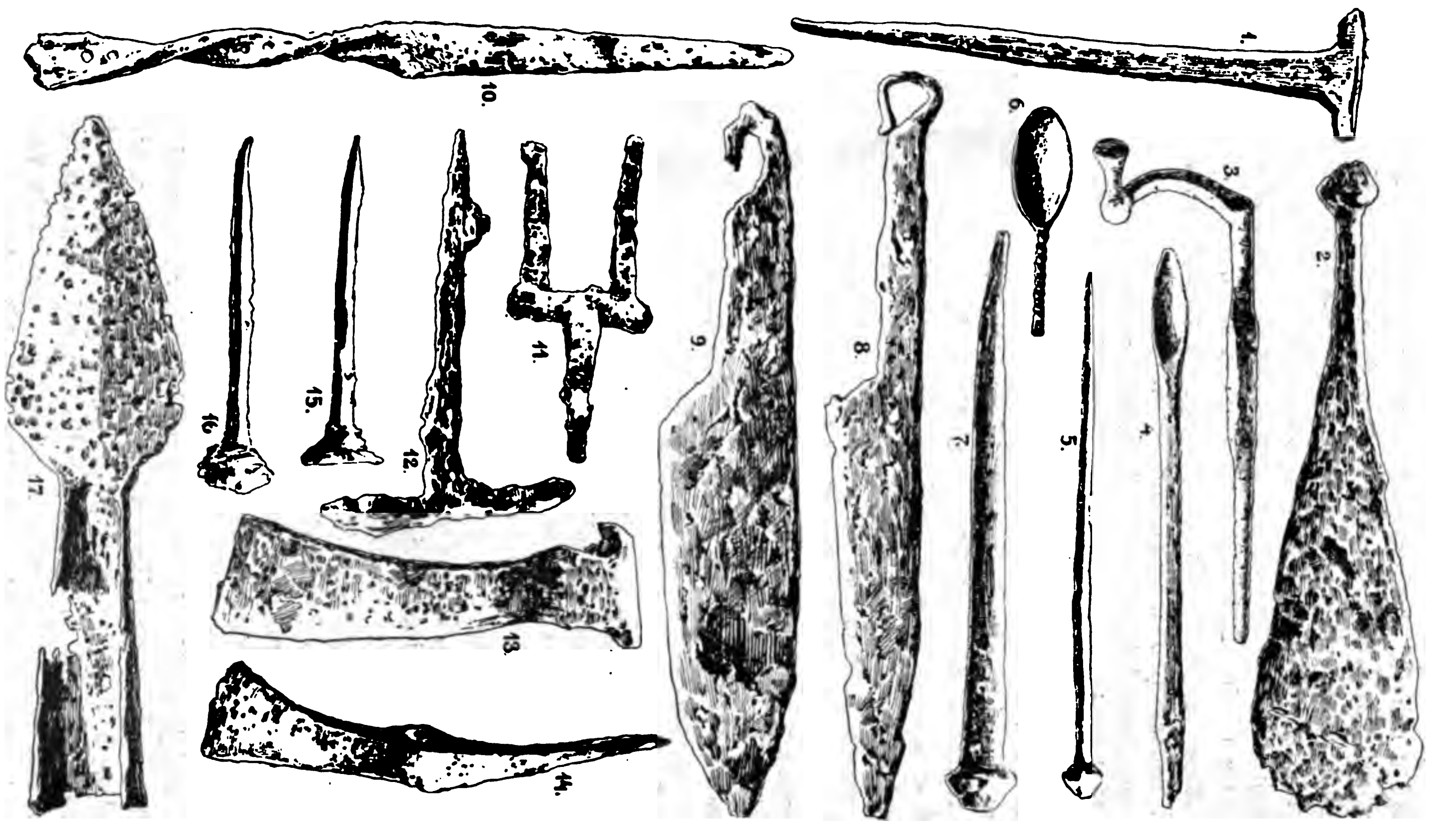
Da se je sakupilo više starinskih ostanaka, nego što se to do sada učinilo, moglo bi se i o drugim obrtima, pa i o kulturnim prilikama starih Cibala u opće, potanje govoriti i zaključke stvarati. Prema današnjem stanju stvari mislim, da ću najbolje učiniti, ako se redom pozabavim pojedinim nalazištima i spomenem predmete, što su se na njima našli. Ipak ću ovdje da navedem nekolike željezne predmete, koji su služili kao alat, a koji su na slici 59. naslikani. Br. 13 je obična željezna sjekira (ascia), 223^{mm} d., koja se je g. 1895. našla 1^{m} duboko u zemlji, kada se je kopao podrum u dvorištu mojega bratića Stjepana Brunschmida. Br. 14 željezni nadžak (dolabra), 248 ^{mm} d., obična tesarska sprava, sastojeća od sjekire i budaka, nađen je u njemačkoj ulici, navodno u grobu. Br. 4. je žličasto svrdlo iz groba u zvoničkoj ulici. Br. 2. finije dlijeto iz groba u Pollakovom vrtu na lenijama. Br. 8, 9 i 10 su noževi sa dršcima, a br. 17 je željezni raonik sa rimskoga pluga, 365^{mm} dug. Br. 1, 5, 7, 12, 15 i 16 su kovani željezni čavli. — Kako se je u rimsko doba željezo u trgovačkom prometu dobivalo, vidi se na jednom velikom komadu tvari (sl. 60), koji se je g. 1901 u ulici Ervenici iskopao. Tvar je bila saljevena u nepravilnu kocku od 35×29×25 ^{cm}, koja je preko 100 kgr. teška.

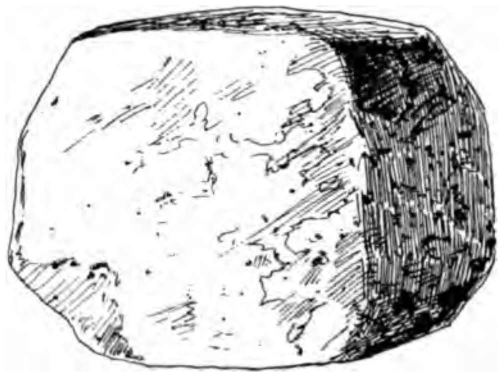
Sl. 58. Rimski zemljani predmeti iz Vinkovaca. Nar. vel.

Među vinkovačkim našašćima rimskih starina jedno je od najvažnijih ono, što se je učinilo u proljeću g. 1897 u vrtu gospođe Josipe Kezman u njemačkoj ulici (sl. 49 J). U neposrednoj blizini dvorišne zgrade iskopavali su radnici zemlju, koja je za nešto trebala, pa u dubljini od 1·70^{m} naiđoše 24. ožujka na nekakov 1·80^{m} dug i 1·50^{m} širok zid, koji je sam za sebe sačinjavao neku cjelinu, ne nastavljajuć se na nijednu stranu dalje. Zid je na 0·40^{m} visine sadržavao u pet redova rimsku ciglu, vezanu čvrstim rimskim mazom; doljnji dio na 0·60^{m} visine bio je sljeven zid (Gusswerk), sastojeći od neke vrste cementa i kamena, a kao građevni materijal zanj su služili ulomci mramornih kipova (Poseidon i Herakles), raznih arhitektonskih komada sa nekakove građevine, pa ulomci spomenika sa napisima i od jednoga ili više sarkofaga. Ovaj zid (sl. 61), koji je možda služio kao temelj nekakovu spomeniku, u mojoj je prisutnosti otkopan do svoga doljnjega lica, koje se je nalazilo u 2·70^{m} ispod sadanje razine zemlje. Osvjedočiv se, da je pun antiknih spomenika, dao sam ga demolirati i oprezno komad po komad izvaditi. Na najnižem mjestu ležao je pokidan Poseidonov kip, kojemu je glava na sjevernoj strani zida van virila; Heraklov kip, kojemu je glava namjerice odlomljena bila, ležao je prema južnoj strani zida, i to tako, da se nije ništa od njega moglo viditi, dok se nije sav građevni materijal skinuo, koji je povrh njega ležao.

Sl. 59. Rimski željezni predmeti iz Vinkovaca (6 od bakra). 13, 14 i 17 u 1/4 nar. vel., a ostali u 1/2 nar. vel.

Zid u Kezmanovičinom vrtu izvan svake je sumnje bio iz rimskoga vremena, ali valjda iz kasnijega razdoblja, kada je u Cibalama kršćanstvo bilo jedinom vladajućom vjerom. Kipovi božanstva, koja su po svoj prilici negda u kojem cibalskom hramu kao kultni likovi u porabi bili, pa onda ulomci sarkofaga i javnih spomenika, u pogansko se doba ne bi bili smjeli upotrijebiti kao građa za kakov temelj, a da se to po antiknom shvaćanju ne bi smatralo svetogrđem. Prema tome zid po svoj prilici nije sagrađen prije Konstantinova vremena; vjerojatno još nešto i kasnije, u doba, kada su kipovi poganskih bogova bili iz svojih hramova izbačeni. U novije doba — možda prije par stotina godina — gornji je dio građevnoga materijala izvađen, da se iznova upotrijebi, a ostatak pokrio je nasap od skoro 2m debljine.

Sl. 60. Kockast komad željezne tvari iz Vinkovaca. Rimsko doba. ¹/₂ nar. vel.

Iz spomenutoga zida potječu slijedeći predmeti, koji su se za narodni muzej u Zagrebu nabavili:

1. Poseidon. Kip od bijeloga krupnozrnoga mramora (sl. 62). Visina sačuvanoga dijela 0·92m, što bi odgovaralo potpunomu liku u visini od *1·23m, dakle od prilike dvjema trećinama naravne veličine.

Sl. 61. Rimski temelj u Vinkovcima sa uzidanim kipovima.

Manjka: cijela desna ruka počam od ramena zajedno sa trozubom; baza sa obije noge počam ispod koljena, ali je od lijeve sačuvan jedan ne pristajući komadić listova; rep delfina. Otučen je: komad kose povrh desne strane čela, čelo, nos i prsti lijeve ruke. Prelomljena je: lijeva ruka tri puta, pa lijeva noga ispod kuka. Sa tri željezne šipke kip je pričvršćen na svoj novi kameni podstavak.

Snažna posvema neodjevena muška figura čvrsto je stala na desnu nogu, a

lijevu je podigla i uprla o nesačuvani kamen ili brod. Na koljenu te noge počiva lijeva ruka, u kojoj bog drži delfina, kojim je atributom označena njegova vlast nad morem i svim onim, što u moru prebiva. Manjkajuća desna ruka, koja je bila u vis podignuta, držala je drugi Poseidonov atribut naime trozub (τρίαινα).

Vinkovački kip je replika poznatoga typusa Poseidonova lika sa motivom uprte noge, što ga je po običajnom shvaćanju stvorio kipar Lysippos, suvremenik Aleksandra Velikoga. Rađen je valjda po dobrom slikovnom uzorku, jer premda je posao slab, — kako se to kod djela iz provincijalne klesaone rimskoga carskoga doba drugačije i ne može očekivati — to kip ipak iz neke udaljenosti čini prilično povoljan utisak. U svojim glavnim motivima najviše sjeća na figuru u villa

Sl. 62. Mramorni kip Poseidona iz Vinkovaca. 1/11 nar. vel.

Sl. 63. Mramorni kip Herakla iz Vinkovaca. 1/11 nar. vel.

Albani u Rimu (Overbeck Atlas XII 30), a od poznatoga lateranskoga kipa razlikuje se po tom, što se je bog upro o svoje uporište lijevom nogom, mjesto s desnom. Forme su samo u glavnim potezima izvedene i dosta nedotjerano uglađene. To naročito vrijedi i za bujnu kosu i u čupe poredanu bradu, na koju se brci tako spuštaju, kao da se htjelo označiti, da su vlažni. U slabo plastički označenim očima zjenica je izdubljena. Detalji su na kipu po svoj prilici bojom jače istaknuti bili, ali boji danas više nema traga. Stražnja je strana, kao obično, u izvođenju posvema zanemarena, jer je kip negda bio uza zid smješten, tako da se od ostrag nije mogao vidjeti.

2. Herakles. Kip od bijeloga krupnozrnoga mramora (sl. 63); visina

bez baze 1·13m. Širinom na dvoje prelomljena i opet prisastavljena oblongna baza je 0·70m široka, 0·40m duboka i 0·10m visoka.

Manjka: cijela desna ruka i lijeva počam od gornje trećine nadlaktice; desna noga počam od kuka, pa sve do članka; stražnji komad stegna lijeve noge; gornji okrajak tobolca; gornji dio pećine s lavljom kožom; ugao baze na desnoj strani. Odlomljena je glava s vratom. Lijeva je noga na tri mjesta prelomljena, a prelomljena je i baza između lijeve noge i pećine. Okrhani su prsti i jedan dio lijeve noge. Restaurator svoj je posao loše izveo, nagnuvši kip previše na lijevo i okrenuv lijevu stranu previše napred.

Snažna muška neodjevena figura zamišljena je tako, kao da je baš stala; tijelo je cijelom svojom težinom počivalo na desnoj nogi, a u koljenu svinuta lijeva bila je nešto otraga. Glavu, koja stoji na kratkom debelom vratu, pokriva kraća kovrčasta kosa, a u kovrčice je naređena i brada. Od desnoga ramena spušta se preko jakih prsiju prema lijevom pazuhu remen tobolca, koji povrh desnoga ramena proviruje. Desna ruka, koja nije sasma pristajala uz tijelo, čini se kao da je bila podignuta, pa je valjda držala luk: spuštena lijeva ruka, valjda u laktu svinuta, upirala se o buzdovan, oko kojega je bila omotana lavlja koža, od koje kao da se raspoznaju ostanci na pećini, što se do figure nalazi.

Sl. 64. Eros. Ulomak relijefa iz Vinkovaca. 1/7 nar. vel.

Dosta nedotjerana radnja, od prilike iz iste klesaone i istoga vremena, kao što je i Poseidonov kip.

3. Eros (sl. 64). Ulomak ploče od numulitnoga vapnenjaka, 0·43m vis., 0·29m šir., 0·22m deb., naokolo okrhan. Napred okrenut posve neodjeven stojeći Eros, u visokom relijefu, sa spuštenom bakljom u desnoj ruci. Manjkaju: obije noge, lijeva ruka od polovice nadlaktice i stražnji dio glave, koja je odlomljena i otučena.

Sl. 65. Rimski arhitektonski ulomci iz Vinkovaca. 1/10 nar. vel.

Dekorativna radnja. Po svoj prilici ulomak od sarkofaga.

4. Ulomci završnoga vijenca (sl. 65) s neke zgrade ili spomenika, urešeni astragalima i palmetama, 0·19m visoki. Od vapnenjaka. Tri veća ulomka imaju duljinu od 0·37, 0·37 i 0·35m; dubljina je iznosila preko 0·56m. Osim toga sačuvale se i dvije veće i jedna manja krhotina s istoga završnoga vijenca. Radnja dosta surova i nejednaka.

5. Ugao arhitektonskoga završnoga vijenca (sl. 66), 0·19m vis. Ženska glava sa bujnom kosom, u kojoj kao da se nalazi vijenac. Od vapnenjaka. Surova radnja.

6. Ulomak korintske baze od vapnenjaka (sl. 65 gore na sredini), 0·125m vis.; gornji promjer preko 0·21 m.

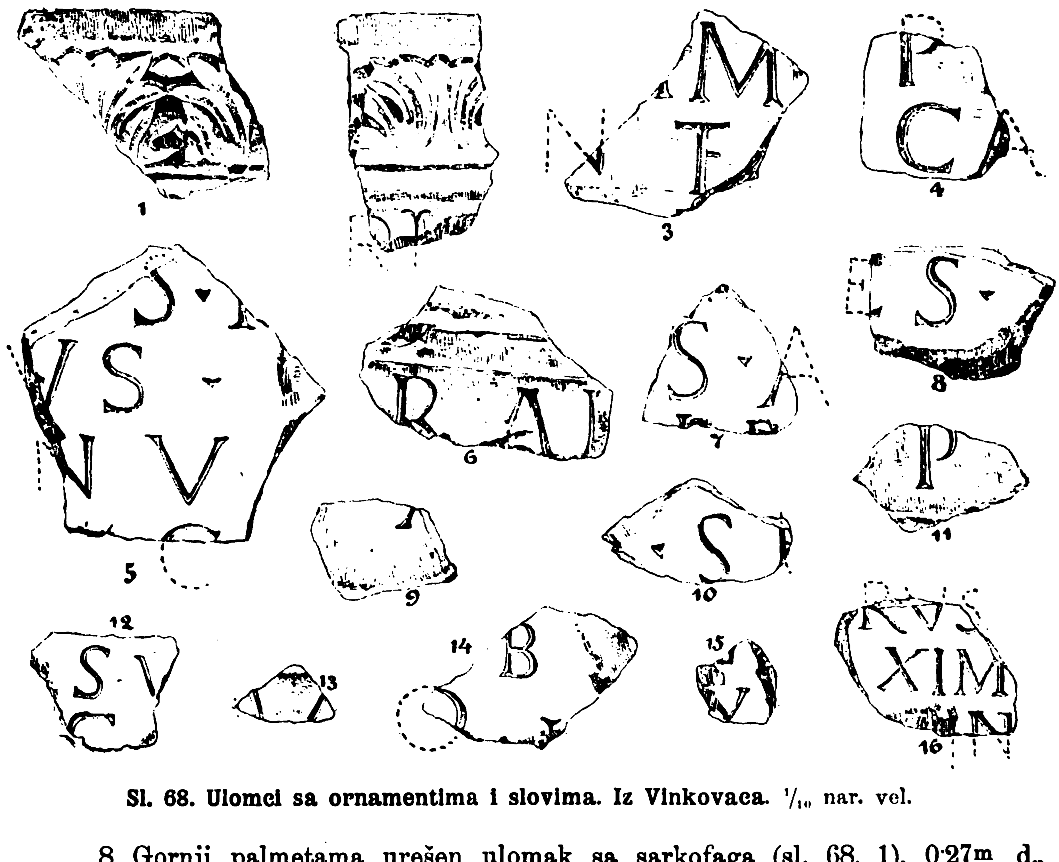
7. Ulomak od stranice jednoga ornamentima urešenoga sarkofaga (sl. 67), 0·35m vis., 0·27 šir., 0·10m deb. Ispod gornjega na 0·155 m odskačućega ruba, na kojemu se nalazi ostatak četverouglaste udubine (0·085 m dub.) za pričvršćenje poklopca: relijefna hvoja i velika rozeta. Lijevo dole pristaje jedan manji ulomak, koji nije naslikan.

Sl. 66. Rimski arhitektonski ulomak iz Vinkovaca. 1/7 nar. vel.

Sl. 67. Ulomak sa rimskoga sarkofaga. 1/8 nar. vel.

Sl. 68. Ulomci sa ornamentima i slovima. Iz Vinkovaca. 1/10 nar. vel.

8. Gornji palmetama urešen ulomak sa sarkofaga (sl. 68, 1), 0·27m d., 0·19 vis., 0·11 deb.

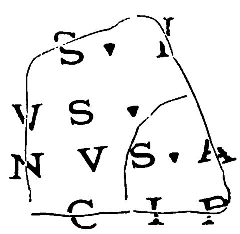
9. Petnaest ulomaka sa slovima (sl. 68, 2—16), od kojih dva (br. 5 i 7) pristaju jedan uz drugi, dajući cjelinu prikazanu na strani 143.

U prva tri retka kao da se krije ime i naslov nekoga cara, a u 4. retku nalaze se ostanci od slova CIB ili CIP. Istomu spomeniku valjda spadaju još i ulomci br. 6 i 8 – 14, kojima debljina varijira između 0·105 i 0·16^{m}; komadi su u ostalom ostrag otučeni, te su svi bili još deblji. Slova su od prilike II. ili III. stoljeća i velika tako, da bi se moglo pomišljati, da su to ulomci nekoga javnoga spomenika. Br. 6 i 13 su od gornjega ruba, a br. 11 od doljnjega.

Br. 2—4 spadaju valjda skupa, pošto im je debljina od prilike jednaka (0·07—0·08^{m}). 2 sa slovima {R I} i palmetama upućuje, da bi ti ulomci mogli pripadati jednomu sarkofagu.

Ulomak br. 16 u potezima slova ima sačuvanu antiknu crvenu boju (minium). Visina 0·15, širina 0·20, debljina 0·12^{m}. U 1. retku lako se može nadopuniti [S e v e]r u s, a u 2. [m a]x i m[u s]. U 3. retku ispred slova N ima ostatak vertikalne haste, dakle od slova H, I, M ili N. — Ovamo spada možda i ulomak br. 15.

Kada se je g. 1890. sjeverno do Kezmanovičine kuće gradila kuća gosp. dra. Đoke Milašinovića, općinskoga liječnika (parc. br. 966), kojom su se zgodom kopali veoma duboki temelji i velika pivnica, pojavi se mnogo cigle i kamena; jedan velik tesani kamen u skoro 3^{m} dubljine morao je ostati u zemlji, a i u pivnici se još danas vidi nekakov zid. Predmeta se je malo našlo, a med njima spominjem: 1. Mala glinena posudica za salijevanje kovina, 45^{mm} vis., sa tri izljeva. 2. Mala valjkasta staklena bočica, 62^{mm} vis. 3. Tri narebrena zrna iz niza od modroga neprozirnoga stakla; promjer 18^{mm}. 4. Koštana ukosnica (sl. 69. 7), 98^{mm} duga, sa polumjesečastim nastavkom. 5. Bronsan uresni čavao sa velikom plosnatom glavicom. Više komada bakrenih novaca. Našao se je tu i jedan krasno patiniran nepotpun okresač (Lichtputzer), koji nalići na slične sprave kasnijega doba.

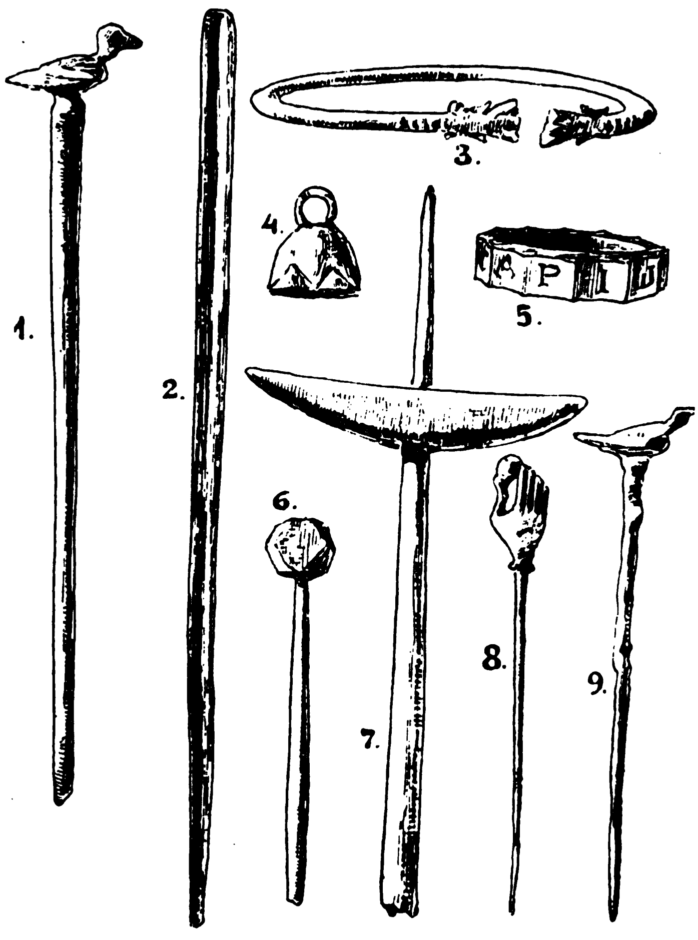

U dugoj ulici morala se je g. 1886 naslaga rimskoga naspa (sedre) otkopati do dubljine od gotovo 4^{m}, kada se je kuća moga bratića Eduarda Stengla (parc. br. 742; sl. 491) gradila. Po tom naspu našlo se je razasuto i rimskih novaca i starina, med ostalim: 1. Vaza (sl. 70, 3) sa dvije ručice (jedna fali), širokim otvorom i uskim dnom; od crvene zemlje, a sjajno-crvenim firnisom prevučena; 124^{mm} vis.; polupana i nepotpuna. 2. Vaza zvonolika oblika (sl. 70, 4) od crvenkaste zemlje, 117^{mm} vis.; pokidana i nepotpuna. 3. Zemljana lampica, 88^{mm} d. 30^{mm} vis., sa pečatom FORTIS; nerabljena. 4. Prednji dio slične rabljene zemljane lampice. 5. Koštana ukosnica (sl. 69, 2), 124^{mm} d., dole nepotpuna. 6. Koštana ukosnica (sl. 69, 6) sa kockastom glavicom, 52^{mm} d., dole nepotpuna. 7. i 8. Bronsane ukosnice sa glavicama u obliku sjedećih ptica (sl. 69, 1 i 9), 104 i 70^{mm} d.; veća dole nepotpuna. 9. Bronsana mindžušica u obliku tanke otvorene karičice; slomljena. 10. Malena bakrena žličica (sl. 59, 6), 60^{mm} d.

Iz duge ulice znadem nadalje, da se je rimskih predmeta našlo još u dvorištu Stjepana Brunschmida, kod gradnje kuća Maretićeve i dra. Lederera, te u rimskom gradskom šamcu od sv. Roka prama Bosutu. Iz toga šamca došlo je s mojom zbirkom u muzej: ulomaka od kasnohalštatskih pojasnih članaka; dvije bronsane fibule na oblik luka sa dugmencetima (Armbrustfibel), od kojih je jedna

59^{mm} d. bila pozlaćena, a druga 69^{mm} d. je pokidana; ulomaka od nekoliko fibula i od jednoga bronsanoga prstena i nekakov malen bronsan privjesak.

Iz srpske ulice poznajem samo nešto sitnjarija, ali se znade, da je tu zemlja puna rimskoga naspa, pa je vjerojatno, da bi se tu moglo naići i na temelje od zgrada. Kod dogradnje Georgijevićeve kuće (parc. br. 864) našlo se jedno jantarsko zrno iz niza i lijepo patiniran bronsan novac cara Nerona. U mojem kućnom vrtu (kbr. 264) našlo se je — osobito iza kiša — što ja pamtim preko 200 komada rimskih novaca a tako se to nalazilo i nalazi i u susjednim vrtovima. Novci iz mojega vrta počimlju sa Hadrijanom, a sižu do Gracijana.

Sl. 69. Rimski nakiti iz Vinkovaca. 4 i 5 zlato, 1, 3, 8 i 9 bronca, 2, 6 i 7 kost. Skoro nar. vel.

Najljepši rimski predmet iz Vinkovaca jedna je bronsana figurica Fortune (sl. 71 i 72), koja se je g. 1886. našla u vrtu dječačke pučke učione u gospodskoj ulici (parc. br. 953 sl. 49 O), dakle neposredno blizu sjevernoga gradskoga zida. Sada je kao moj dar u narodnom muzeju. Vis. 122^{mm}. Manjkaju: kormilo u desnoj ruci i gornja polovica roga obilnosti. Figura pristaje lijevom nogom na zemlju, a desna je natrag postavljena. Odjevena je dugim jonskim hitonom, koji je na desnom ramenu i ruci sa šest okruglih srebrnih kopčica zakopčan. Na lijevoj je strani otkopčan, pa su uslijed toga prsa povrh grudiju, rame i komad leđa ostali goli. Himation, omotan povrh lijevoga lakta, gužvasto silazi do desnoga boka, pa se onda nabrano penje prema lijevoj podlaktici, preko koje je prebačen. Na ponešto na lijevo nagnutoj glavi ukusno poredana kosa ostrag je svezana u čvor (krobylos), a po jedan se uvojak spušta iz zatiljka preko obijuh ramena na grudi. U licu, kojemu su oči negda bile srebrom izložene, raspoznaju se portretne crte, pa je opravdana pomisao, da je lijepa ova vinkovačka figura portret jedne rimske carice, koja se prikazala kao Fortuna.

Spuštena desna ruka držala je sada manjkajuće kormilo, a uz lijevo se je rame prislanjao sada odlomljeni rog obilnosti. Radnja je ukusna i izvrsna, a kipić spada još u prvo stoljeće posl. Kr., kada se je slična frizura nosila. Patina je svjetlo-crnkasta.

G. 1891. kopao je jedan nadničar, koji je stanovao u kući gostione k dobromu pastiru u Relkovićevoj ulici, u tamošnjem vrtu (parc. br. 268; sl. 49 G)

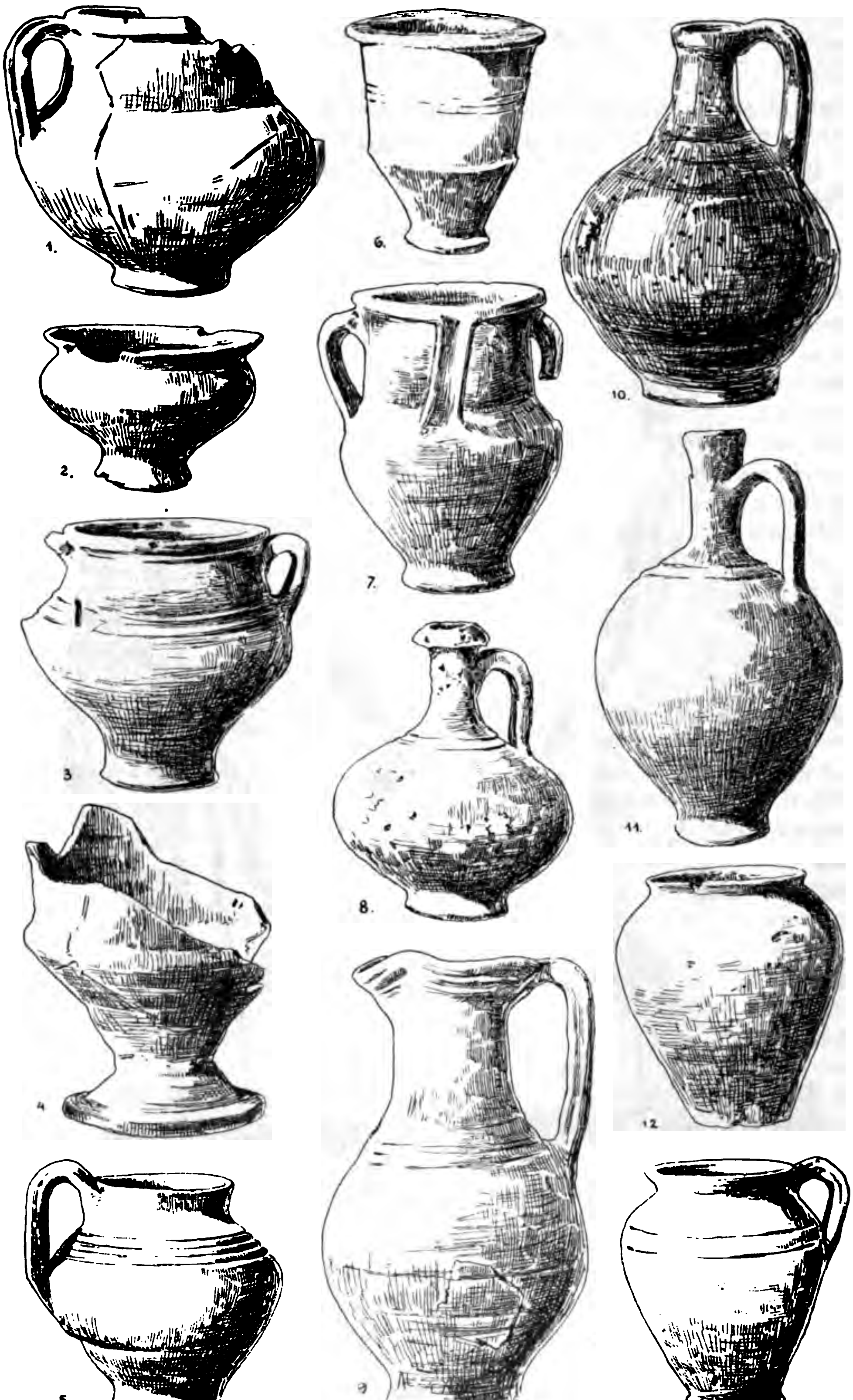

Sl. 71. i 72. Fortuna. Rimski bronsani kipić iz Vinkovaca. Nar. vel.

tražeć tobože zakopano blago, o kojem je sanjao. Blaga naravno nije našao, ali je otkopao temelje nekih zgrada rimskoga doba i iskopao tri predmeta, koje je meni prodao, tako da mu se je posao isplatio. Ti predmeti jesu:

1. Zdjelica (sl. 70, 2) od žutkasto-crvene zemlje, negda crvenom bojom nabojadisana, 64^{mm}vis.

2. Bronsan pečatni prsten sa umetnutom željeznom pločicom, u koju je bilo nešto gravirano.

Sl. 70. Rimske zemljane posude iz Vinkovaca. $^{3}/_{10}$ nar. vel.

3. Bronsan kipić (sl. 73), 120^{mm} vis. Prikazan je sasma neodjeven Eros, kako stoji desnom nogom na jednoj kruglji, na kojoj su urezani krstići; natrag metnuta lijeva noga lebdi u zraku. Desnu je probušenu ruku podigao u vis, a lijeva, također probušena, napred je ispružena. Obije su ruke negda nosile baklje. Lice je ponešto na lijevo okrenuto; kosa je povrh čela svezana u čvor, s kojega se dvije pletenice spuštaju u zatiljak; obijuh uha nestalo je u gustim uvojcima, koji lice zaokružuju. Na leđima su dva zareza za manjkajuća krila. Sasma slični bronsani kipići iz O-Szöny-a u Madžarskoj nalaze se u Trauovoj zbirci u Beču (Gurlitt u Arch. epigr. Mitth. II (1878) str. 152 br 23—26).

Na temelje rimskih kuća naišlo se je g. 1870 i u vrtu susjedne, za onda Šrankovićeve kuće, kada su se kopale rupe, da se usade stupci za loze.

Narodni muzej u Zagrebu posjeduje iz Vinkovaca još tri figuralne bronse i jednu olovnu pločicu, kojima nalazište nije pobliže poznato:

Sl. 73. Eros. Rimski bronsani kipić iz Vinkovaca. Nar. vel.

1. Aphrodita. Vis. 136^{mm}. Odlomljen: komad lijeve noge i lijevi uvojak. Patina uporabom vatre skinuta. — Sasma neodjevena božica pristajala je lijevom nogom na zemlju, a desnu je nešto natrag postavila. Lijevom rukom pokriva krilo, a ispruženu desnu kao da kani podići, da zakrili grudi. U kosi, s koje pada jedan uvojak na desno rame, ima stephanu. Kipić, koji je g. 1892. za muzej kupljen, nađen je navodno prije više nego 50 godina u polju spram Neudorfa.

2. Bikovlja glava od pozlaćena bakra (sl. 74), 81^{mm} vis. Zauzdanu glavu sa kratkim rogovima ostrag zaokružuje list vinove loze, koji je desno i lijevo probušen, da ga se može o nešto prikovati. Na gornjem kraju list završuje čvrstom djelomice odlomljenom karikom, a dole prelazi u nepotpuno lisno podnožje, kojim je glava na nešto pristajala. Služila je kao aplika na većem kovnom kotlu ili tronogu, a u onu kariku zahvatalo je negda jedno proveslo. Ova se je glava navodno našla prije jedno 40 godina u Ostrovu, nalazila se najprije u zbirki pokojnoga sapunara Petra Stojanovića, a poslije u mojoj zbirki.

3. Pijetao od bronsa (sl. 75), 132^{mm} vis. Stoji na 66^{mm} dugoj i 54 (ostrag

56mm) širokoj ploči, koja na prednjoj strani ima 22mm visok nastavak, na kojem je u okviru zarezan nerazumljivi napis DIΛBONICS. Dugi rep iza lijeve noge posebnim je podupiračem poduprt. Podnožnom pločom na dva su mjesta prolazili čavli, kojima je na nešto prikovana bila. Navodno nalazio se je ovaj pijetao preko 100 godina u Georgijevićevoj obitelji, a kupljen je g. 1892 za narodni muzej.

4. Olovna pločica (sl. 76), 88mm vis., 74mm šir. i 4mm debela; gore lijevo prelomljena. Povrh nekoga okvira na dva mjesta oblo izrezan nastavak, u kojem je na sredini na desno okrenuta veća riba (Pompilos?) između dvijuh četverotrakih zvijezda (zvijezde Dioskura?). U zaokvirenom prostoru u tri pojasa velik broj figura: Na sredini stoji na nekom podnožju napred okrenuta odjevena ženska figura, koja je ispruženim rukama uhvatila uzde dvajuh konja, na kojima su s desna i lijeva dojašila dva hlamidama odjevena konjanika (Dioskuri-Kabeiri); onaj desno

Sl. 74. Bikovlja glava. Aplika sa rimskoga bronsanoga kotlića. Nar. vel.

Sl. 75. Pijetao. Rimska bronsana figurica iz Vinkovaca. Skoro $^{3}/_{5}$ n. v.

ima šiljatu kapu (pilos) na glavi. Čini se, kao da ovi konjanici adorirajući dižu po jednu ruku spram matronalne božice, što je med njima. Ispod konja leže na trbuhu ispruženo dvije — kako se čini — ženske figure, a na konjskim repovima stoje iza konjanika dvije male figure, od kojih ona desno drži neki nejasni predmet u ruci. — Povrh glavne grupe nalazi se u nižem pojasu: na lijevoj strani napred okrenuto poprsje Helija, a na desnoj poprsje Semele, oba odjevena; u sredini je poklopljena posuda sa dvije ručice, iz koje će da piju dvije uspravljene zmije, koje su i repove u vis podigle. U doljnjem pojasu vide se ispod rastavnoga poteza: na sredini neko stablo, na kojem je za stražnje noge obješena neka životinja (ovan) bez glave; s desna pristupila je neka odjevena muška osoba, koja kao da joj vadi drob, a s lijeva stoji malena odjevena muška figura sa ovnujskom glavom; lijevo u uglu stoji stol sa tri noge i thymiaterion (sprava za kađenje),

u uglu desno posuda sa dvije ručice, u kojoj kao da su tri cvijeta, pa na lijevo okrenut pijetao, stojeći na odsječenoj ovnujskoj glavi. — Opisani relijefi odnose se na neki s misterijima skopčani kult, u kojem su glavnu ulogu igrali jedna matronalna božica i dva mlađa muška božanstva na konjima. Nowotny,[1] koji je opisao jednu znatno različnu pločicu iz Halapića kod Glamoča (sada u sarajevskom muzeju), koja se na taj misterijski kult odnosi, misli, da tu ima pomješanih elemenata iz kultova Dioskura, Kabira i Mithrasa, pa je nastojao, da to dokaže. Njegove hypothese, kojima se razjašnjuju nacrti na pločici u Sarajevu, ne mogu se u cijelosti primjeniti i na ovu vinkovačku, s kojom je jedna iz Hana Kumpanija Vitez (u sarajevskom muzeju) srodna.[2] Nowotny u ostalom upozoruje, da je taj misterijski kult morao biti najviše raširen oko srednjega i doljnjega Dunava, jer se ovakovih i nalikih ploča ponajčešće nađe u Pannoniji i Daciji. Narodni muzej u Zagrebu posjeduje dvije iz Siska i po jednu iz Vinkovaca i Petrovaca kod Rume,[3] a madžarski narodni muzej u Budimpešti ima iz Hrvatske i Slavonije primjeraka iz Siska, Vukovara, Mitrovice, Čalme i iz polja između Putinaca i Inđije.

Sl. 76. Olovna pločica sa zavjetnim relijefom. Iz Vinkovaca. Nar. vel.

Koncem lipnja 1897. regulisala se je u Vinkovcima ulica Ervenica. Tim povodom morala se je cesta ponešto otkopati, a i vlasnici susjednih kuća moradoše otkopati zemlju u svojim dvorištima i na kapijama, da uzmognu kolima unilaziti u dvorišta. Kod toga regulisanja iskopala se na cesti pred kućom br. 290 velika kamena ploča od skoro 1m², valjda od rimskoga taraca, koju su radnici razlupali. Seljak Takšić kbr. 270 našao je, kopajući u svojemu dvorištu, bazu stupa od vapnenjaka, koja je počivala na prvobitnom stylobatu. Taj dio stylobata sastojao je od dva velika tesana kamena (sl. 77), od kojih je doljnji bio 0·34m visok i 0·75m dug i dubok, a gornji 0·25m visok i 0·46m dug i dubok. Na gornjoj strani gornjega kamena nalazio se je u sredini jak željezni klin, na koji je bio zasađen spomenuti ulomak stupa. Stup je bio monolithan, ali se je od njega sačuvala samo baza i malen komad debla. Baza zajedno sa svojom četverouglastom plinthom

[1] Nowotny u Glasniku bos.-herc. muz. VI (1894) str. 201—208 = Wiss. Mitth. IV 296—302.
[2] Patsch u Glasniku XIV (1902) str. 15.
[3] Iz Petrovaca ima u muzeju i ulomak drugoga primjerka.

(0·36 šir. i dub., 0·105 vis.) ima visinu od 0·27, a deblo na gornjoj odlomljenoj strani ima promjer od 0·21m. Prof. Purić, koji je onda baš boravio u Vinkovcima, kopao je tada u Takšićevom dvorištu, pa je dva metra od ove baze našao u dubljini od 0·80 rimski zid, sazidan na naspu od 0·50m debljine, koji je mjestimice još bio do 0·60m visok. Taj zid, sagrađen od tri vrste rimskih cigala, dolazio je ispod Takšićeve kuće, prelazio preko cijeloga njegovoga dvorišta, pa se gubio pod kućom njegova susjeda. U njemu su bila tri zidana stupa od 0·87 u kvadratu, a od srednjega stupa je polazio poprječni jedan zid spram susjedove kuće. Zemljište oko toga zida bilo je puno ulomaka od ravne i žljebaste cigle, cijevi od pečene zemlje i rimskih zemljanih posuda. Po pripovijedanju Takšićeva strica isti se zid nastavlja ispod cijele susjedove kuće, pa proteže još i dalje preko dvorišta, te se prema tomu može zaključivati, da je sastavni dio znatnije privatne zgrade rimskoga vremena. Znatnijih predmeta kod ovoga se iskapanja nije našlo. Spomenuta baza prenešena je u narodni muzej.

Sl. 77. Ulomak stupa sa podgratkom iz Vinkovaca. 1/11 nar. vel.

Građevnih komada od kamena iz Vinkovaca u opće malo poznajem. U narodnom muzeju nalazi se osim spomenutih samo još doljnji dio korintskoga kapitela sa jednim redom akantovih listova. Visina ovoga mramornoga kamena iznosi 0·12m, promjer 0·39m. Po riječima moga susjeda Stoke Popovića, koji ga je muzeju darovao, našao se je na t. zv. Kamenici, u polju istočno od Vinkovaca. Odanle sam u ostalom negda vidio arhitektonskih ulomaka i u jednoj seljačkoj kući u ulici Ervenici.

Moj znanac Nikola Scheibl, baždar u Vinkovcima, našao je 15. travnja 1895. prigodom kopanja u dvorištu svoje kuće br. 321 u ulici Ervenici masivan 25 gr. težak zlatan prsten (sl. 69, 5), savijen od 8mm široke i 2–3·5mm debele šipke. Vanjski promjer iznosi 26—25mm. Izvana je šipka valovito saljevena, tvoreć po 11 izmjenice konveksno i konkavno poredanih lukova; u konkavnim poljima urezano je po jedno slovo grčkoga napisa kasnijega carskoga doba, a zarezi tih slova negda su bili srebrom ispunjeni. Napis

CAPIωN ZHCAI

Σαρίων ζήσαι sadržaje želju sretna života, sigurno za onoga, kojemu je taj prsten negda od nekoga bio darovan. — U prsten bio je prigodom našašća umetnut gornji dio zlatne bule (sl. 69, 4) u obliku rozete sa šest latica, 12mm visoke i široke. Ušica za privješanje 3·5mm je široka i tri puta narebrena. — Ova se dva predmeta nisu mogla za narodni muzej nabaviti, jer ih vlasnik previsoko cijeni.

Da se je i izvan gradskih zidova, bilo prolazno bilo trajno, u većim ili

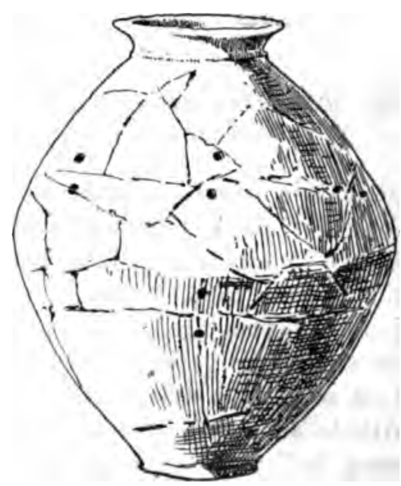
manjim zaselcima stanovalo, posvjedočuju neki ostanci, koji su se u pjeskanama na desnom brijegu Bosuta (sl. 49 D) iskopali. Osim artefakata iz neolithičkoga doba, koje sam već spomenuo, ja sam tamo našao više ulomaka sivih zemljanih posuda, građenih pomoću lončarskoga kola, koje su kod nas za kasnije latènsko i prvo rimsko doba karakteristične, a našao sam još i neke druge predmete, koji spadaju u isto doba. Ti predmeti, koji ne potječu iz grobova, jesu: 1. jedan željezni srp; najveća udaljenost obijuh krajeva 273^{mm}; najveća širina liti 32^{mm}; na ponešto užem doljnjem kraju nalazi se rupica od čavla, kojim se pričvrstilo držalo. — 2. Nekakova tanka željezna šipka, blizu jednoga kraja jedan put smotana,

Sl. 78. Rimski žrvanj iz Vinkovaca. $^1/_4$ nar. vel.

na tri mjesta sa ostancima čavala, kojima je bila kao okov na neku drvenu spravu prikovana. 3. Dva veća nepotpuna ručna žrvnja od pješčenjaka (sl. 78) — manjih ulomaka našlo se tamo i više, ali se nisu pokupili — na oblik gore i dole izdubljena kusočunja, kroz koji sredinom prolazi veća ovalna rupa, kojom je ulazilo žito. Na bočinama se nalazi manja luknja, u koju se je umetnuo drven klin, ili olovom zalio željezan čavao, kojim se je kamen pokretao. Promjer i najveća visina 0·35 × 0·12, odnosno 0·36 × 0·11^m. Oba komada su pomično gornje kamenje (catillus) rimskih žrvnjeva; doljnji nepomični kamen (meta) bio je čunjasta oblika, pa je u sredini imao rupu, u koju se je olovom učvrstila željezna os.

Blizu tih žrvnjeva nalazilo se mnogo hrbina od velikih posuda, koje bi se uz veliki trud valjda bile dale barem djelomice sastaviti i nadopuniti, da ih je bilo otkopati i pomno pokupiti. Ja sam prije jedno 10 godina perišem iskopao samo ulomke jedne 0·37^m visoke sive bikonične urne (sl. 79), koja je sada s mojom zbirkom u narodnom muzeju. Kako to dokazuje 10 pari provrtanih rupa, bila se je ova, iz mnogih ulomaka sastavljena posuda već u staro doba polupala, pa se je žicom ili olovnim sponama povezala, da uzmogne dalje služiti. U sepulkralnu svrhu sigurno nije služila.

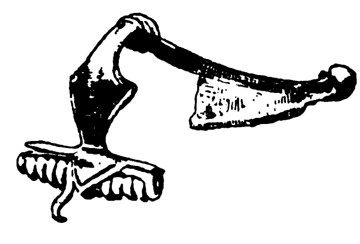

Sl. 79. Zemljana urna iz Vinkovaca. $^1/_6$ nar. vel.

Rimski predmeti iz grobova. Velika većina predmeta rimskoga vremena, što su se dosele našli, potječe iz grobova, kojih se je izvan međa rimskoga grada po svim stranama Vinkovaca u prilično znatnom broju otkrilo. U prvo su carsko doba Rimljani svoje mrtvace obično spaljivali, a od četvrtoga stoljeća re-

dovito pokopavali. Sudeći po čavlima i okovima, koji se katkada nađu, iznosile bi se lešine u sanducima, pa spaljivale na lomačama. Ostanci na pola izgorjelih kostiju sabrali bi se na hrpu, ili u kakovu posudu i pokrili zdjelicom, ciglom ili kamenom, a naokolo pometali bi se mali trbušasti vrčevi ili hrbine od posuda, koje su sadržavale kakov napitak ili hranu, da pokojniku u njegovu novome stanu ništa neuzmanjka. Kao prilozi nađu se u grobovima zemljane ili tučane svjetiljke, staklene bočice ili hrbine, okovi od škrinjica i brava, ključevi, kojekakovo oružje ili sprave, fibule i raznolični drugi nakiti, pa obično jedan ili više komada novaca, koji su po datovanje groba i u njem nađenih predmeta od neke važnosti.

Grobove su rado smještali kraj glavnijih cesta, uz koje su se često nizali nizovi lijepih nadgrobnih spomenika. Tako je to bilo i u Vinkovcima, naročito uz ceste, koje su prolazile njemačkom i Prkos-ulicom. U njemačkoj ulici stojali su u blizini te grobljanske ceste, koja je išla počam od kuće prof. Domca na sjever, već navedeni nadgrobni spomenici centurijona M. Herennija Valensa (u vrtu prof. Riesla, parc. br. 1007) i vojnoga tribuna G. Aponija Memmija Celera (u vrtu nekadanje Schellenbergerove kuće parc. br. 1015 ili 1018). U vrtu pokojnoga predsjednika sudbenoga stola Floriana (parc. br. 1028) iskopao se g. 1881. jedan sarkofag sa likom ribe, 2·06m d., 1m šir. i 0·74m visok, koji se nalazi u dvorištu gimnazijske zgrade. Nije nevjerojatno, da bi se i u drugim vrtovima istočne strane njemačke ulice,[1] po prilici u istoj daljini od današnje ceste, u kojoj se je našao Herennijev spomenik, moglo naći još i drugih pisanih spomenika i zidanih grobova rimskih. Koliko ja znadem, našlo se je rimskih grobova i na zapadnoj strani njemačke ulice u vrtovima negdašnje Soretićeve kuće (parc. br. 95), Lipošćakove (parc. br. 96), Kučerine (parc. br. 99) i Tropschove (parc. br. 110—111), pa u dvorištima negdašnje Lauričeve kuće (sada imovinska; parc. br. 106) i Engelova paromlina (parc. br. 112). Sigurno je broj grobova, koji su se slučajno našli, mnogo znatniji, a mnogi su grobovi bez dvojbe još netaknuti. Od predmeta, što su se u tim grobovima našli, osim ona dva napisa i onoga sarkofaga, sačuvala se samo jedna srebrna fibula (sl. 80), 58mm duga. Na glavi ima špiralu sa gornjom tetivom, na sredini provesla oblasto profiliranu kvržicu, a na kraju nožice okruglo dugme. Igla se je izvitlavila. Iskopala se god. 1896., a nalazi se u zbirci veleposjednika Nikole Jankovića u Vinkovcima, koji posjeduje i prilično velik broj rimskih novaca, koji potječu većim dijelom iz Vinkovaca i Siska.

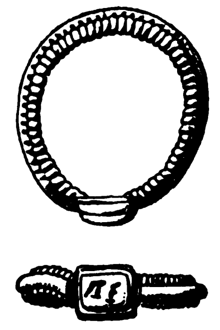
Sl. 80. Srebrna rimska fibula iz Vinkovaca. Nar. vel.

U Prkos-ulici[2] našlo se više grobova, kada su se gradile kuće na zemljištu negdašnjega pukovnikovoga i potpukovnikova vrta (parc. br. 1315—1333), a jedan zidan grob otkopao se u dvorištu krojača Langa (parc. br. 1228, ako se

[1] Kod gradnje imovinske vinkovačke šumarije (parc. br. 981) našlo se g. 1891. više grobova; od priloga dobio sam samo jedan željezan nož sa drškom (sl. 59, 9). 189mm dug.

[2] Nastalo od njemačke riječi „Berggasse“.

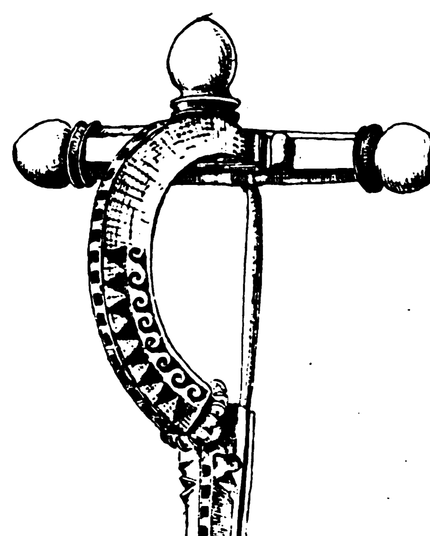
ne varam). Sačuvali su se iz te ulice i nabavili za narodni muzej samo predmeti, što su se našli u vrtu mesara Antuna Mareka kbr. 518. U jeseni 1896. iskopavala se tamo rupa za ledaru, pa se je navodno u 2m dubljine naišlo na zidan rimski grob sa kosturom, od kojega se je izvadio samo onaj dio, što je na putu bio. Uz kosti našla se je jedna sasvim zdrobljena mala staklena posuda (ulomci se nisu sabrali), srebrna fibula i zlatan prsten. 1. Prsten (sl. 81) je načinjen od dvije usporedno položene narezuckane šipke, na koje je odozgor prilotana treća gore glatka šipka. Oba kraja pristaju uz debelu četverouglastu tri puta profilovanu pločicu, u koju su urezana slova Λ̄ E, možda početna slova vlasnikova obiteljskoga imena. Radnja je u opće dosta surova i jednostavna. Promjeri prstena iznose 28—26mm, debljina 5mm, a težina 13·70 gr.

Sl. 81. Rimski zlatan prsten iz Vinkovaca. Nar. vel.

2. Srebrna fibula (sl. 82), 79mm d., ima oblik t. zv. fibula na oblik luka (Armbrustfibel). Na glavi je 61mm duga prječka, u koju je u šarniru učvršćena odebela igla, a završuje ta prječka kruškolikim masivnim dugmetima. Takovo je dugme učvršćeno i na zaglavnoj strani polukružnoga provesla, koje na obije strane urešavaju taušírani ornamenti t. zv. vučjega zuba i trčećega psa, i to na lijevoj strani samo na nešto više od gornje polovice, a na desnoj nešto više od doljnje. Na tjemenu provesla izmjenjivali su se taušírani i crveno emajlovani kvadratići, iz kojih je emajl — valjda uslijed nespretnoga čišćenja — do neznatnih tragova ispao. Slično je na svojem gornjem licu bila urešena i okratka nožica fibule, u koju se je igla zapinjala. Ovaj oblik kopča općenito je u porabi bio od konca trećega, pa u četvrtom stoljeću poslije Kr., ali su srebrni komadi dosta rijetki, a pogotovo rijetko se nađe ovako ukusno izveden primjerak, kao što je ovaj vinkovački. Težina iznosi 59·55 gr.

God. 1900. Marek je svoju ledaru proširivao, pa je tom prilikom povadio i preostali dio spomenutoga zidanoga groba, a i taj je sadržao zanimivih predmeta. Osim hrbina od više zemljanih posuda, koje su se u izbacanom materijalu našle, pa koje možda sa ovim grobom u nikakovom savezu ne stoje, iskopala su se i tri veća predmeta od kovine, naime:

Sl. 82. Rimska srebrna fibula iz Vinkovaca. Nar. vel.

3. Bakren vrč (sl. 83), 254mm visok, sastavljen od tri komada iskucana lima: doljnje zdjelice od 115mm promjera, koja je na posudino tijelo bila prilo-

tana, pa nastavka sa otvorom za izlijevanje, koji je bio bakrenim čavlima zakovan. Na tom je nastavku sa dva željezna čavla bila pričvršćena željezna ručica, a vidi se i na odgovarajućem mjestu na najvećem isponu trag, gdje joj je drugi kraj na posudu pristajao. Sličan rimski bakren vrč posjeduje muzej i iz Siska.

4. Bronsana kaserola za grabljenje vode (sl. 85, 1), sa profilovanim 120^{mm} dugim drškom; zdjela od tanko iskovana lima sasma pokidana.

5. Bronsana posuda u obliku mlađega ženskoga poprsja (sl. 84), 211^{mm} visoka. Kosa u gustim uvojcima obrubljuje visoko čelo i veoma pune obraze, sakrivajuć uši posvema, pa pokriva sa šest jakih uvojaka i zatiljak. Na poluotvorenim ustima usne su posebice izražene, a u oči umetnuta su nekakova crna zrnca. S lijevoga ramena spušta se niz leđa nabran plašt (himation), pa se od desnoga pazuha opet diže k lijevomu ramenu, ostavljajuć tako golo desno rame i dio prsiju. Tu u ostalom ima jedna znatna pogrješka, jer je umjetnik plašt na lijevoj strani prsiju, gdje se sastaje jedan kraj s drugim, sasma krivo naredio. Profilovano čunjasto podnožje je 32^{mm} visoko i posebice prilotano, kao što je to i doljnja pločica posude. Na obije strane tjemena nalaze se dvije listovima završujuće otvorene ušice, u koje zahvata ukusno rađeno čvrsto proveslo, kojemu su na krajevima labuđe glave. Na samom tjemenu okrugla je 36^{mm} široka rupa, koja zatvara šarnirom sprovidena tanka pločica. Predmet pokriva lijepa svijetlija zelena patina, veoma je dobro sačuvan, a ima znatnije pukotine samo na prsima i leđima. Posao dobar i ukusan. Posuda je sigurno služila za spremanje kojega mirisa (parfum).

Sl. 83. Rimski bakren vrč iz Vinkovaca. Skoro $^{3}/_{10}$ nar. vel.

Premda se u grobu u Marekovu vrtu nije našao niti jedan novac, koji bi nam odavao njegovo doba, to ipak imademo jedan podatak za njegovo datovanje, a to je srebrna fibula, koja najranije spada u drugu polovicu trećega stoljeća. Kod bronsane posude i kaserole moglo bi se pomišljati, da su iz znatno ranijega doba, a i poznato je, da su se ovakovi predmeti ukusnijega oblika dulje u porabi i vlasništvu imućnijega svijeta održali. Ali kada pogledamo, kako je spomenuta srebrna fibula izvedena, to ćemo lako moći vjerovati, da su majstori trećega stoljeća mogli načiniti i tako ukusne predmete, kao što je ova figuralna posuda. Veoma je doduše vjerojatno, da taj predmet nije izradio provincijalni ljevač, nego da je došao importom iz Italije.

Iz jednoga groba u Prkos-ulici potječu i dvije zemljane posude, koje su g. 1897. za muzej nabavljene, a da se nije moglo doznati, gdje su se našle i uz kakove prilike. Jedna veća (sl. 70, 7), 138^{mm} vis., ima obični oblik vaze sa tri

ručice, širokim zjalom i uskim nastavljenim dnom. Od dobro pečene je žućkaste zemlje, a bila je negda crveno bojadisana. Druga manja (sl. 70, 6), 104^{mm} vis., čaša je zvonolika oblika, u gornjem dijelu crveno bojadisana.

U Cerićkoj ulici našao je god. 1900. zidar Josip Herig kbr. 886, kada je kopao neku jamu, u dubljini od 1^{m} u crnoj zemlji velik polumjesečast privjesak od nekoga nakita (sl. 85, 3), 98^{mm} šir., koji je svojim šiljcima negda dolje visio. U najbližoj okolici nije navodno bilo niti kostiju, niti hrbina, niti cigle, ali nije isključena mogućnost, da je u blizini ipak bilo rimskih grobova.

Sl. 84. Rimska bronsana posuda iz Vinkovaca. Skoro $^{2}/_{3}$ nar. vel

Na više rimskih grobova naišlo se kod gradnje kuća na sjevernoj strani zvoničke ulice (parc. br. 1052—1058). Kada se je g. 1890. iskopavala zemlja za nabijanje stijena Rieselove kuće, iskopali su se slijedeći predmeti, koji se nalaze kao moj dar u narodnom muzeju: 1. Posrebrena bronsana fibula na oblik luka (Armbrustfibel; sl. 86, 3), 57^{mm} duga, sa kruškolikim nastavkom na glavi provesla. Spada u treće ili četvrto stoljeće. 2. Bronsana dječja narukvica od debele žice (sl. 69, 3) sa stilizovanim životinjskim glavama na otvorenim krajevima; promjer 54^{mm}. 3. Polukružni nastavak sa drška jednoga bodeža; od iskovana i koncentričnim kružnim crtama gravirana bronsana lima; promjer 26^{mm}. 4. Ulomak okova od pređice sa kajiša. 5. Svinuto iskovana željezna ploča od oklopa (sl. 87, 1), 176^{mm} duga i 144^{mm} široka. Na rubu su na gusto poredane luknjice, kojima je ploča bila ili na kožu prišivena, ili žicom sa odgovarajućim limenim komadima vezana. Komad je morao služiti na desnoj strani prsiju. 6. Dva željezna trozubo završujuća okova (sl. 87, 5), 103^{mm} d.; možda sa oklopa. 7. Doljnji željezni okov od koplja (sl. 87, 3), 360^{mm} dug, sa cijevlju za nasađivanje. 8. Željezno kašikasto svrdlo (sl. 59, 4), 288^{mm} d.; tesarski alat. 9. Tri kovana željezna čavla (sl. 59, 1, 5 i 7), 148, 139 i 152^{mm} d., od kojih dva sa čunjastom i jedan sa plosnatom duguljastom glavicom. — Iz jednoga groba u vrtu nekadanje kuće Filipa Rotha potječe ukusno rezbaren ulomak koštanoga drška od nekoga predmeta.

U dvorištima kuća na sjevernoj strani ulice sv. Ane (parc. br. 996—1000) našli su se g. 1889. u grobovima: 1. Srebrna žličica (sl. 88) sa duljim zašiljenim drškom, 150^{mm} d. 2. Tamnosiv zemljani lončić sa vertikalnom ručicom (sl. 70, 5), 111^{mm} vis.

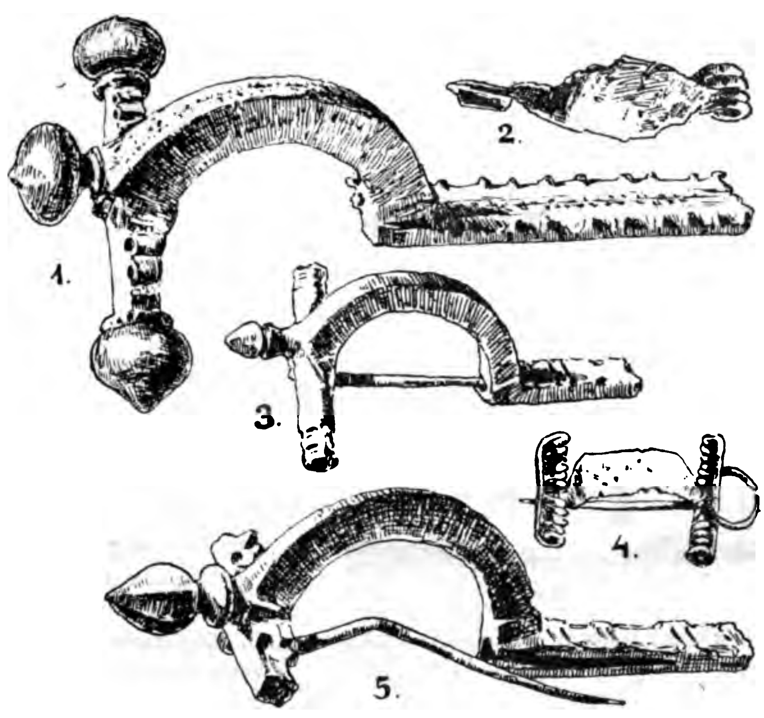
Prije mnogo godina iskopao se je u Daničićevoj ulici pred kućom tkalca Fischera (parc. br. 1102) prednji ulomak maloga lava od vapnenjaka. Sa svojim izgubljenim parom negda je služio na nekakvom nadgrobnom spomeniku, koji se je tamo negdje nalaziti morao. Sasma ga je izjela kiselina od zelja, na kojem je rabio kao kamen za pritiskavanje.

Veća skupina rimskih grobova našla se je na desnoj strani Bosuta južno i zapadno od mosta. Tu se je već prije mnogo godina na grobove naišlo u vrtu Samka Georgijevića (sada imovne općine brodskoga okružja, parc. br. 4608), a odatle sam ja imao i muzeju darovao: 1. Zemljanu lampicu, 89^{mm} dugu, 29^{mm} vis., sa luknjicom za ulijevanje ulja, duguljastim prorezom za potiskivanje fitilja i luknjom za fitilj. Crven firnis; dole pečat SEXTI. 2. Malu koštanu iglu-ukosnicu sa nastavljenim okruglim zrnom od crne neprozirne staklene mase, 88^{mm} d. (dole nepotpuna). 3. Bronsanu iglu-ukosnicu, koja završuje jednom desnom rukom, koja palcem i kažiprstom drži malu kruglju (sl. 69, 8), 62^{mm} d. — Kada je nova vlasnica taj vrt dala rigolovati, opet se pojavilo više grobova sa kosturima i u njima mnogo predmeta i rimskih novaca, koje je gosp. šumarnik Eduard Niemčić g. 1897. narodnomu muzeju kao dar predao. Evo tih predmeta: 1. Vrč sa ručicom od sive zemlje (sl. 70, 9), sa širokim otvorom i nosom za izlijevanje; 217^{mm} vis. 2. Veoma trbušasta testijica sa ručicom (sl. 70, 10), od crvene zemlje sa zelenkasto-žutom glazurom; vis. 177^{mm}. 3. Malen ćup sa širokim zjalom, od crvene zemlje (sl. 70, 12); 110^{mm} vis. 4. Ulomak zdjelice ili veće čaše od prozirna bijeloga stakla (sl. 89, 3). Površina je bila urešena izbrušenim horizontalnim i vertikalnim potezima i napisom, od kojega se sačuvalo zadnje slovo i točka: }C • Posuda je, kako se čini

Sl. 85. Rimski bronsani predmeti iz Vinkovaca. 1 u $^1/_4$ a ostali u $^1/_2$ nar. vel.

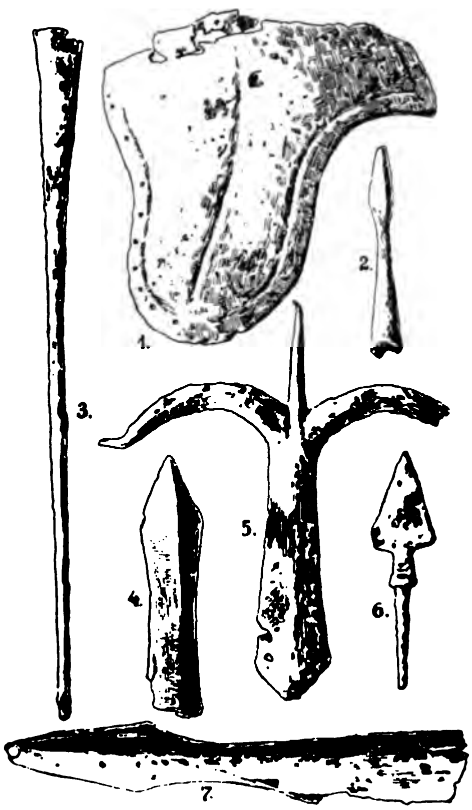
imala ručicu. 5. Pet bronsanih fibula na oblik luka sa prječkom i lukovicama (Armbrustfibeln mit Zwiebelknöpfen). Razlikuju se po duljini i ornamentaciji nožice, gdje je negda bilo emajla; na otupljenom gornjem bridu luka znade biti zarezanih ornamenata i ukucanih srebrnih niti; prječka ima na gornjoj strani provrtanih obločnih nastavaka; lukovice, od kojih je jedna na gornjem kraju luka, a dvije na krajevima prječke, ili su okrugle, plosnato oble, sprovidene sa više vertikalnih bridova, a katkada završuju šiljasto: a) 98^{mm} d., imala je željeznu sada manjkavu iglu (sl. 86, 1); b) 84^{mm} d., željezna igla fali; c) 72^{mm} d., igla od bronsa; prednje dugme fali: d) 79^{mm} d., fali desno dugme i željezna igla; e) 63^{mm} d., potpuna. 6. Bronsana dječja narukvica od otvorene deblje žice; na krajevima zmijske glave; promjeri 55 × 44^{mm}. Osim toga ulomci od daljnja dva komada. 7. Dva pokidana bronsana prstena od tanke žice sa debljim graviranim pločama. Na jednoj je poprsje Athene sa kacigom na glavi, okrenuto na desno (na otisku); na drugoj manjoj čini se, da je urezana stojeća figura. 8. Dva bronsana uresna čavlića sa širokim glavicama. 9. Bronsana zakovica na oblik dugmeta od manšeta, vis. 13^{mm}. 10. Željezni nož (sl. 59, 10), 199^{mm} d., sa veoma uskom trouglastom liti i špiralno uvijenim drškom, na kojem ima na gusto poredano 11 rupica za pričvršćivanje materijala, kojim se držak obložio. 11. Željezna strjelica (sl. 87, 2), 56^{mm} duga, sa kratkim četverouglasto iskovanim šiljkom i poduljom cijevlju za nasad. 12. Dva kovana željezna čavla (sl. 50, 15 i 16), 93 i 88^{mm} d., sa plosnatim glavicama. — Iz kasnijega su vremena ulomci od dvije staro-hrvatske bronsane narukvice, spletene od tri komada žice. Posve sličnih narukvica iz XI. vijeka našlo se više komada u staro-hrvatskom groblju u Bijelom brdu kod Osijeka.

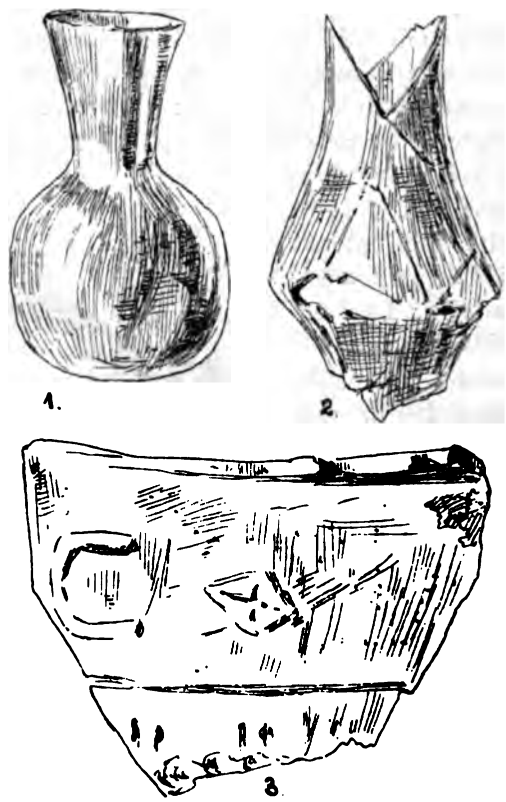
Sl. 86. Prethistorijske i rimske bronsane fibule iz Vinkovaca.
Nar. vel.

U grobovima u imovinskom vrtu našli su se i slijedeći novci, koji imaju neku vrijednost po datovanje tih grobova:

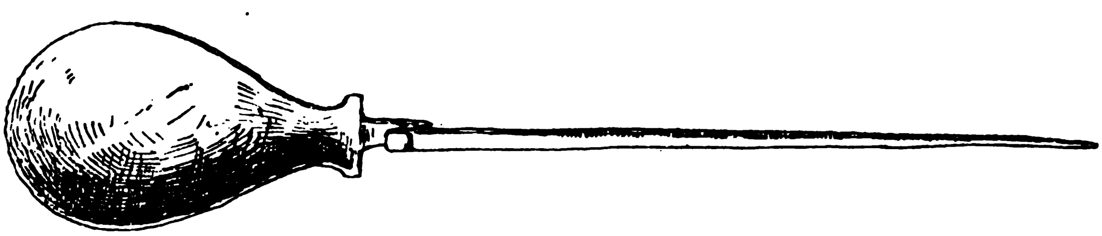
1. Antoninus Pius (138—161) COS IIII Felicitas. Æ. Coh. II² 297, 258.
2. Gallus (251—253). Col. Viminacium. AN. XIV. M.B. Pick, Ant. Münz. Nordgr. I p. 54, 168.
3. Quintillus (270). VICTORIA AVG Coh. VI² 172, 70.
4. Aurelianus (270—275) VICTORIA AVG $\frac{|S}{}$ Coh. VI² 203, 258.

Sl. 87. Rimski željezni predmeti iz Vinkovaca. 1 i 3 u $^1/_4$ a ostali u $^1/_2$ nar. vel.

Sl. 89. Rimski stakleni predmeti iz Vinkovaca. 1 i 2 skoro u $^1/_2$ nar. vel. 3 u nar. vel.

Sl. 88. Rimska srebrna žlica iz Vinkovaca. Nar. vel.

5. Helena Chlori († 328). PAX PVBLICA Coh. VII² 95, 4.
6. — — SECVRITAS REIPVBLICE $\frac{|}{SM \cdot SP}$ Coh. VII² 97, 12
7. Constantinus Max. (306—337). D N CONSTANTINI MAX AVG VOT XX TS△VI Coh VII² 242, 123.

8. — — GLORIA EXERCITVS SMKS Coh. VII² 257, 249 (Lovorvijenac).
9. — — — — SMN△ — — — — (Diadem).
10. — — — — SMNS/ — — — 250.
11—13. — — — — · SMHA ·, · ASIS · (2 kom.). Coh. VII² 258, 254.
14. — — VICTORIAE LAETAE PRINC PERP ΓSIS Coh. VII² 303, 636.
15. — — Bez napisa (Quadriga) SMANZ Coh. VII² 318, 760.
16. Constantinopolis. BSIS Coh VII² 326, 21.
17. Urbs Roma. RP Coh. VII² 330, 17.
18.—19. Constans (333—350) GLORIA EXERCITVS SMTSΓ (2 kom.) Coh. VII² 413, 54.
20.—21. — — — — SMKΓ, SMKS Coh. VII² 413, 59.
22. — — — — (? kovnički biljeg) Coh. VII² 413, 60.
23. — — — — / CON / Coh. VII² 413, 64.
24—26. — — — — AQS, ΓSIS◡, △SIS◡ Coh. VII² 414, 65.
27—30. — — VICTORIAE DD AVGG Q NN AQS (2 kom.), R⊙T, SMTS/ Coh. VII² 431, 176.
31—32. — — — — — — — $\frac{A}{AQT}$, $\frac{☘}{////}$ Coh. VII² 431. 179.
33. Constantius II (323—361). GLORIA EXERCITVS ΓSIS Coh. VII² 455, 92.
34. — — — — — SMAN⊙ Coh. VII² 455, 98.
35—36. — — — — — •△SIS, SMTS/ Coh. VII² 455, 100.
37—38. — — — — — SMKA, SMTSΓ Coh. VII² 455, 104.
39. — — — PROVIDENTIAE CAESS SMKS Coh. VII² 465, 167.
40—41. — — — VICTORIAE DD AVGG Q NN ЄSIS, •ЄSIS• Coh. VII² 484, 293.
42. — — — — — — — — $\frac{HR}{△SIS}$ — —
43—44. — — — — — — — — $\frac{☘}{BSIS}$, $\frac{☘}{ЄSIS}$ — —
45. Julianus (355—363). SPES REIPVBLICE ASIRM Coh. VIII² 48, 42.

U neposrednoj blizini imovinskoga vrta nalazi se negdašnja gostiona k zelenom vijencu, općenito poznata pod imenom „žaba", gdje se je u srpnju 1887. u vrtu (parc. br. 4615), kada se je iskopavao prosjek za streljanu, našlo mnogo jednostavnijih rimskih grobova sa kosturima, koje zidanih, koje sastavljenih od cigala na način krova, koje opet samo u zemlji iskopanih. Boraveć u ono doba kao profesor na gimnaziji u Vinkovcima, ja sam za kopanja cijelo slobodno vrijeme bio prisutan, pa sam pomno pobrao, što se iskopalo, u koliko su to neuputni radnici (kažnjenici) našli ili sačuvali. Svi su predmeti sada s mojom zbirkom u narodnom muzeju; hrbine od posuda i staklenki nisam u ono doba sabirao. Za datovanje od važnosti je jedna skupina od 10 bakrenih novaca, koji su se u jednom grobu na hrpici našli, možda zamotani u satrulu kesicu ili krpicu:

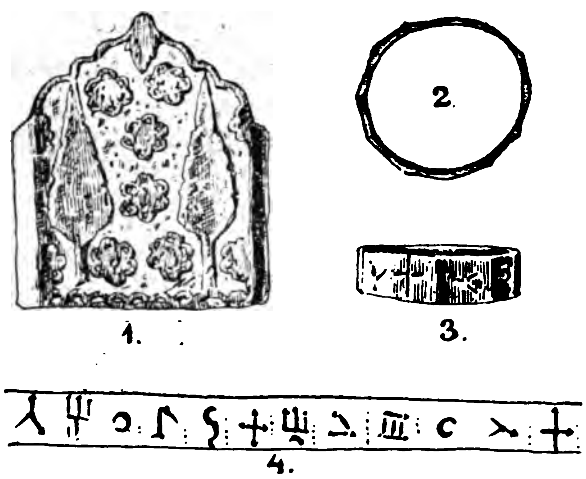
1. Claudius II (268—270). CONSECRATIO (Žrtvenik). Coh. VI² 135, 50.
2. — — — VICTORIA AVG Coh. VI² 158, 293.
3—4. Aurelianus (270—275). IOVI CONSER $\frac{I}{B}$, $\frac{I}{*S}$ Coh. VI² 187, 105.
5. — — ORIENS AVG $\frac{I}{VI}$ Coh· VI² 190, 142.
6. — — — — $\frac{I}{XXIV}$ Coh. VI² 191, 153.
7. — — RESTITVTOR ORBIS $\frac{I}{*\Gamma}$ Coh. VI² 198, 210.

8. Tacitus (275—276). PROVIDE AVG $\frac{I}{Q}$ Coh. VI² 229, 90.

9. Probus (276—282) FELICITAS AVG $\frac{IA}{XXI}$ Coh. VI² 274, 218.

10. — — PAX AVGVSTI $\frac{IQ}{XXI}$ Coh. VI² 296, 414.

Predmeti iz tih grobova jesu: 1. Vaza (sl. 70, 3) sa vertikalne dvije ručice (jedna fali), velikim zjalom i uskom nožicom, od žute sitnim pijeskom pomiješane zemlje, negda jasnocrvenom bojom nabojadisana, ali su se od boje samo neznatni tragovi sačuvali; 119^{mm} vis. 2. Lončić sa vertikalnom ručicom (sl. 70, 13) od sive crnkasto bojadisane zemlje; 112^{mm} vis. 3. Kruškolik predmet (sl. 57, 1) od crveno spečene zemlje, 68^{mm} vis.; možda je služio zidaru kao teža (Senkel). 4. Bočica za miris od prostoga stakla (sl. 89, 1), 101^{mm} vis. 5. Bočica za miris (sl. 89, 2, na slici naopako namješteno) drugoga oblika, razbijena i nepotpuna; 107^{mm} vis. 6. Srebren dvanaesterouglast prsten (sl. 90, 2—4) sa raznolikim znakovima u njegovih dvanaest polja; među njima se nalaze dva raznolika krsta i trozub. Promjer 24—22^{mm}, širina 7^{mm}. 7. Bronsana kasnolatènska fibula (sl. 86, 2). 8. Bronsana fibula na oblik luka (Armbrustfibel; sl. 86, 5), bez dugmeta na kratkoj prječki, a sa velikim kruškolikim dugmetom na glavi; 87^{mm} d. 9. Manja potpuna slična fibula sa tri lukovice; 67^{mm} d. 10. Ulomak provesla i prečka slične bronsane fibule sa manjim krugljastim dugmetima. 11. Bronsana predica od kajiša, 29^{mm} š., 23^{mm}vis. 12. Bronsano dugme sa urezanim znakom ɥʃ i sa dvije ušice za provlačenje uskoga remena ili uzice; promjer 25^{mm}; možda sa konjske orme. 13. Polumjesečasta uresna ploča od bronsa (sl. 85, 5), sa dva 18^{mm} duga čavla na naličju, kojima se je valjda u drvo zakivala; promjer 73^{mm}. 14. Okrugla uresna pločica od bronsa, 45^{mm} šir., urešena krstom od osam krakova i sproviđena sa tri luknje za željezne čavle (dva sačuvana). 15. Bronsana urešena cijevčica, 34^{mm} d. 16. Okov od brave (sl. 91) na većoj škrinjici, od bronsana lima; pokidan i nepotpun. Negda od prilike 145^{mm} širok.

Sl. 90. Rimski predmeti iz Vinkovaca. 1. Uresna pločica sa remena. 2. Srebren prsten. Nar. vel.

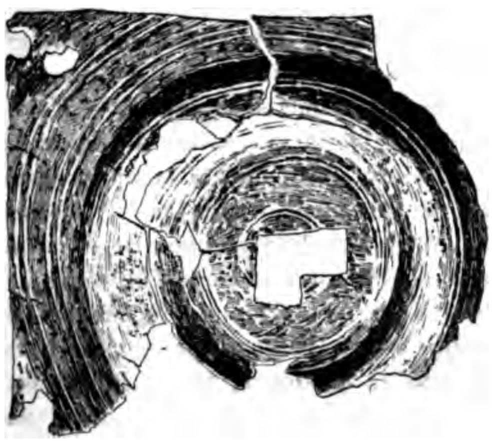
U neposrednoj blizini imovinskoga i žabinoga vrta našao je i g. Ignjat Pollak g. 1900., kada je pijesak kopao, u svojem kućnom vrtu rimskih grobova, koji s predašnjima sačinjavaju jedno groblje, kojemu su spadali i grobovi, koji su onuda prigodom gradnje ceste iz Vinkovaca u Rokovce prije jedno 35 godina nađeni[1]. U grobovima Pollakova vrta našlo se je mnogo predmeta, koji su gotovo

[1] Prije nekoliko godina još se je vidila cigla od jednoga neizvađenoga rimskoga groba u šamcu kraj parka.

svi kupljeni za narodni muzej, ali su skoro svi slabo sačuvani, jer su trpili od vatre. Zato se nalazi na zemljanim posudama čvrsta crna i siva naslaga, nastala od pepela i vapna, a željezni predmeti su veoma zahrđali. Predmeti su ovi:

1. Zemljana testijica sa ručicom od crveno ispečene zemlje, 182mm vis., na grlu okrhana. 2. Slična zemljana testijica (sl. 70, 11), 181mm vis., na grlu okrhana. 3. Slična zemljana testijica (sl. 70, 8), ali manja i trbušastija. 138mm vis. 4. i 5. Dvije slične testijice, kojima fale vrat i ručica; sada još 124 i 103mm vis. 6. Nepotpuna nožica ukusno građene posude (sl. 93) sa nastavljenim palmetama i nizom okruglih kvržica, koje oponašaju niz bisera. 7. Ulomak crveno bojadisane vaze sa dvije ručice (od one vrste kao sl. 70, 1). 8. Ulomak od ruba ogromne crveno spečene posude. 9. Smeđa zemljana lampica, 73mm vis., 23 d., sa rupom za fitilj i za ulijevanje ulja. Dole izlizan pečat CERIALIS.

10. Ulomci vrča od bronsana lima, koji se je u vatri rastopio i tako pokidao, te se neda više rekonstruirati. Na bočinama lim je bio tanko iskucan. Ručica je bila masivna, a pristajala je na bočinu srcolikim listom, koji je tri puta provrtan. 11—12. Dva bronsana provesla od ladice, završujuća nastavcima u obliku žira (nepotpuni). 13. Čunjasto dugme od bronsana

Sl. 91. Bronsan okov od rimske brave iz Vinkovaca. 1/2 nar. vel.

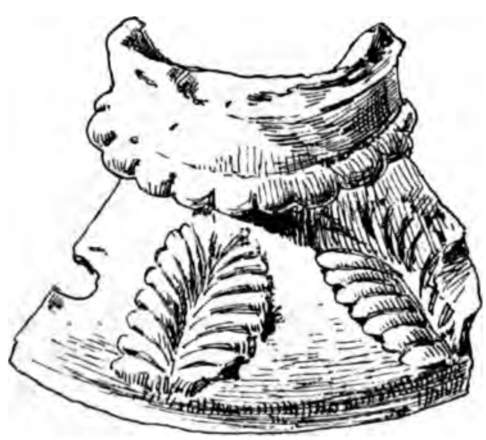
Sl. 92. Željezan okov od rimske brave iz Vinkovaca. 1/3 nar. vel.

lima; u šupljini je negda bilo olovo, koje je pod dojmom vatre iscurilo. 14. Bronsana sprava za glađenje (sl. 85, 8) u obliku noža sa drškom; d. 141mm, od čega otpada na lit 70mm. 15. Bronsan predmet, možda jezičac od vage (sl. 85, 7), 86mm d. 16. Srednji bronsan novac, valjda od Hadrijana[1], oksidiran.

17. Željezna sprava za dubljenje drveta (sl. 59, 2), 171mm d., na jednom kraju providena dugmetom, a na drugom tanko do 45mm širine iskovana 18. Željezna šipka za okretanje neke okrugle sprave, u koju se je u drvo učvršćivala (sl. 59, 3); 141mm duga. 19. Držak željezne žlice, 147mm dug; sasma sličan dršcima današnjih žlica. 20—21. Dva željezna čavla u obliku slova T (sl. 59, 12). 22—28. Sedam kovanih željeznih čavala razne veličine i oblika; od spaljenih škrinja. 29—30. Dva željezna predmeta u obliku vilice sa dva zuba (sl. 59, 11). 31—32. Dva željezna okova (oštećeni). 33. Željezni okovi sa nekakove škrinje. Jedan (sl. 92) je okov od brave, od željezna lima, 123mm d. i šir. U uglovima bio je prikovan čavlima sa velikim čunjastim glavicama; u sredini u iskucanom je kolobaru dvočlan izrezak za ključ. Druge četiri ploče, od kojih su tri neznatniji ulomci, imaju mjesto toga izreska u sredini čunjastu glavicu maloga čavla. 34—35. Dva zahrđala željezna ključa, 88 i 81mm duga.

[1] Prema tomu bi ovi grobovi sa paljevinom spadali u prvu polovinu drugoga stoljeća.

U rimsko se je doba kod Vinkovaca na svim stranama pokopavalo. Nabrojao sam već priličan broj grobova, a evo ih još nekoliko: Na sjevernom kraju Vinkove ulice desno (parc. br. 331) naišlo se kod gradnje kuća na siromašnije grobove rimskoga vremena. Spram Čutićeva obora u Lapovcu nalaze se navodno u samoj cesti nekakovi grobovi sa paljevinom u posudama. Iz kojega su vremena nije mi poznato. Na rimokatoličkom groblju (parc. br. 537) u brodskoj ulici nalaze se na sredini sjeverne strane nekakovi zidovi u zemlji. Tu je jedna prostorija bila taracana malim oblongnim ciglama, kojima su dimenzije 112×52×26^{mm}. Kada se je prije jedno 50 godina gradila moja obiteljska raka, koja se nalazi blizu te zgrade, iskopao se je velik masivan zlatan prsten rimski, težak preko 20 gr. Ovaj prsten u obliku spletena vijenca nestao mi je prije 20 godina. — S toga groblja ima narodni muzej i rimsku željeznu strjelicu (sl. 87, 6), 63^{mm} d., sa trouglastim šiljkom i trnom za uticanje u drvo. — U Krnjašu, odakle je i jedan spomenik sa napisom, muzej ima dva predmeta, naime običnu provincijalnu bronsanu fibulu drugoga stoljeća sa dugmetom na nogi (iz Mirosavljevićeva vrta, parc. br. 657, gdje se je našlo i rimskih novaca) i ornamentovan bronsan zaponac sa pojasa. — Kako je javljala kr. kotarska oblast u Vinkovcima 14. prosinca 1897. muzejskomu ravnateljstvu, Antun Papp, stanujući u Molinarijevoj ulici, nekoliko je dana prije u svom kućnom vrtu iskopao mrtvačku škrinju od olova, 1·50^{m} dugu; u njoj da se osim skeleta nije našlo nikakovih priloga. Na škrinji nije bilo ni poklopca, te je prema tomu vjerojatno, da je grob već u staro doba bio porobljen. Papp je škrinju već bio prodao po težini olova, te je ista rastopljena, tako da se više nije mogla spasiti.

Sl. 93. Nožica rimske zemljane posude iz Vinkovaca. $^1/_2$ nar. vel.

Narodni muzej u svojim zbirkama ima više predmeta, za koje se samo znade, da su iz Vinkovaca, ali se ne zna, na kojim su se mjestima našli, pa jesu li iz grobova ili iz naselbine ili iz polja. Neki od tih predmeta ovdje su naslikani, pa ih stoga posebice i spominjem. Sl. 85, 2 masivan je bronsan držak od željezna noža, 104^{mm} dug; 85, 4 bronsana je glavica od balčaka jednoga mača, 43^{mm} vis., a 85, 6 bronsano je rimsko zvonce, 55^{mm} vis., kojemu manjka batić. Jedno sasma slično 66^{mm} vis. zvonce znatno je oštećeno, a druga dva oštećena primjerka reprezentuju dva sasma različna oblika. — Sl. 87. prikazuje nekoliko primjeraka željeznoga oružja za navalu i obranu: 2 i 4 su strjelice, koje su se na držalo naticale, 6 strjelica, koja se uticala. 7 je malo 120^{mm} dugo koplje za naticanje, a 3 doljnji okov, kojim se je koplje moglo u zemlju zabosti (Lanzenschuh). 1 je ploča sa oklopa, 5 neki okov, koji je možda također na oklopu rabio. — Sl. 90, 1 lijepa je pozlaćena uresna ploča sa remena, na kojoj su iskucani likovi dvijuh cipresa, deset rozeta i jedna palmeta.

A n t i k n i n o v c i i z V i n k o v a c a. U Vinkovcima se veoma mnogo nađe antiknih novaca, a to je dalo povoda, da su se neki počeli baviti sabiranjem. Mnogo novaca iz Vinkovaca nalazi se u numizmatičkoj zbirci vinkovačke gimnazije, ali ih je mnogo bilo i u mojoj (sada u narodnom muzeju) i u više nepostojećim zbirkama pokojnoga Petra Stojanovića i Samka Georgijevića, pa u

još postojećim veleposjednika Nikole Jankovića u Vinkovcima i Ljudevita Kaisera, svilarskoga nadzornika u Mitrovici. Najbolji novac Stojanovićev, bronsan medaljon Severa Aleksandra, kovan u Thyateiri u Lydiji nalazi se u budimpeštanskom muzeju[1]. Da se vidi, što se u opće u Vinkovcima nalazi, priopćujem ovdje nepotpun sumarni popis u Vinkovcima nađenih novaca bivše moje zbirke. Od kako sam počeo provenijenciju bilježiti, nakupilo se 667 antiknih novaca iz Vinkovaca, ali se je barem dvostruki broj mojih antiknih novaca tamo našao. Gdje nije zabilježen broj, razumjeva se samo jedan primjerak.

Autonomni i kolonijalni novci: Pannonia (6). Provincia Dacia: Philippus filius; Gallus; Volusianus. Viminacium: Gordianus III (6); Philippus pater (2); Philippus filius; Decius; Hostilianus (2): Gallus (3); Volusianus; Aemilianus; Gallienus (3). Nicopolis ad Istrum: Sept. Severus. Pautalia: Elagabal (?). Serdica: Caracalla; Geta. Stobi: Sept. Severus (2); Caracalla. Thessalonike: Julia Domna. Apollonia Illyrici (Drachma). Korinthos: Julia Domna. Nicaea: Severus Alexander (3); Gordianus III (2). Nicomedia: Severus Alexander. Pergamus: Caracalla (Medaillon). Caesarea Cappadociae: Elagabal. Miletus (?).

Rimski republikanski novci: Familia Scribonia. M. Antonius, triumvir.

Rimski carski novci: Augustus. Tiberius. Claudius I. (2). Nero (2). Vespasianus (3) Titus. Domitianus (6). Nerva. Traianus (9). Hadrianus (27). Aelius. Antoninus Pius (14). Faustina maior (6). M. Aurelius (10). Faustina minor (3). L. Verus. Commodus (7). Septimius Severus (6). Julia Domna (4). Caracalla (7). Plautilla (2). Geta (4) Macrinus, Elagabal (4). Aquilia Severa. Julia Maesa. Severus Alexander (3). Julia Mamaea (2). Maximus. Gordianus III (5). Philippus pater (3). Otacilia. Philippus filius (2). Decius, Gallus (3). Volusianus. Valerianus (2). Gallienus (45). Salonina (10). Saloninus. Postumus (2). Victorinus. Tetricus pater (4). Tetricus filius (3). Claudius II (39). Quintillus (2) Aurelianus (26). Severina (2). Tacitus (3). Floriauus. Probus (14). Carus (3). Numerianus. Carinus (3). Magnia Urbica (2). Diocletianus (9). Maximianus (8). Constantius Chlorus (3). Helena. Galerius (3). Severus II (3). Maximinus Daza (6). Maxentius. Licinius pater (16). Licinius filius (2). Constantinus max (43). Constantinopolis (8). Urbs Roma (4). Fausta. Crispus (9). Delmatius (4). Constantinus II (18). Constans (38). Constantius II (51). Vetranio (2). Constantius Gallus (4). Julianus (5). Jovianus. Valentinianus I (22). Valens (21). Procopius, Gratianus (10). Valentinianus II. Theodosius. Maximus.

Bizantinski novci: Arcadius (2). Eudoxia Arcadii. Theodosius II (zlatan solidus i triens). Justinianus I. Nikephoros Botaniates (Elektron. Vinkovačka provenijencija nije sigurna).

Češće su se u Vinkovcima našli i zlatni rimski novci, ali sigurnih podataka o nađenim komadima nisam mogao doznati. Biti će, da je iz Vinkovaca jedan zlatan novac cara Vespasijana, koji sam negda vidio u sasma raspršenoj zbirci pokojnoga sapunara Petra Stojanovića, a valjda i dva novca Theodosija II. (iz moje zbirke sada u muzeju), koje sam negda u Vinkovcima kupio, ali ne doznao za njihovu provenijenciju. Sigurno iz Vinkovaca jesu dva zlatna novca, koji su se iskopali prigodom rigolovanja centralnoga voćnjaka imovne općine, a koje je ista imovna općina narodnome muzeju darovala (1901.). Od tih novaca jedan od Krispa, najstarijega sina Konstantina velikoga, kovan u sisačkoj kovnici, dosele u opće nije bio ni poznat. Krasno je sačuvan, kao da je tek iz kalupa izišao, a kako ima uz to i točnu normalnu težinu (4·55 gr.), to teško da je i bio u prometu. Drugi novac od Krispova brata Konstancija II. iz carigradske kovnice, također je veoma lijepo sačuvan, ali sasma običan.

[1] Pick „Arch. Ertesitö". NS. XI 346 = Wiener numismat. Zeitschr. XXIII (1891) 80 sa slikom.

1. IVL CRISPVS NOB CAES. Lovor-vijencem ovjenčano poprsje sa plaštem i oklopom na desno.

VICTORIAE — AETERNAE. Dole • SIS • Na desno okrenuta himatijem odjevena Nika drži povrh jednoga žrtvenika ovalan štit sa napisom VOT XX; iza nje čuči svezan zarobljenik i ogleđe se za njom.

AV; 20^{mm}; tež. 4·55 gr. F. D. C. — Cohen Monn. imp. VII^{2} nema. (Sl. 95).

2. FL IVL CONSTAN—TIVS PERP AVGV. Napred okrenuto poprsje sa kacigom i oklopom, sa kopljem u desnoj ruci i štitom na lijevom ramenu; na štitu konjanik na l. jašeći preko ležećega neprijatelja i ubijajući ga kopljem.

GLORIA—REI—PVBLICAE; dole CONS. Na prijestoljima sjedeće gradske božice Roma i Constantinopolis drže štit sa napisom: VOT | XXX | MVLT | XXXX. Roma ima kacigu i koplje, a Constantinopolis sa turnjanom krunom i žezlom upire desnu nogu na mali jedan brod.

AV; 21^{mm}; tež. 4·42 gr. — Cohen monn. imp. VII^{2} 458, 116.

Geme iz Vinkovaca. Mjestimice sam već spomenuo nekolike komade zlatnoga, srebrnoga i bronsanoga prstenja, a bilo ga je u rimsko doba veoma mnogo i od željeza. Naročito u željezno prstenje veoma je često bio ukovan koji poludragulj sa graviranim likom (gemma, intaglio), pa je služio za pečaćenje. Ti rezani kamenčići, od kojih se i u Vinkovcima par komada našlo, tečajem vremena ponajviše su iz prstenja poispadali. Ja znadem za slijedeće komade, od kojih je br. 1. u zbirci vinkovačke gimnazije, a ostali u narodnom muzeju:

Sl. 94. Rimske geme iz Vinkovaca. Nar. vel.

1. Karneol, ovalan. — Zevs, odjeven himatijem, koji mu pokriva samo doljnje tijelo, sjedi na d.; podignuta ljevica upire se o žezlo, u ispruženoj desnici drži malu Niku; do noguh mu sjedi orao.

2. Karneol, osmerouglast. Vis. 11^{mm}, šir. 8^{mm}, deb. 4^{mm} (sl. 94, 4). — Helios sa bičem u desnoj ruci na napred okrenutom četveropregu. Bič izgleda kao zastavica. Nađen 1879. u vrtu erarskoga stana u Jelačićevoj ulici (parc. br. 76). Iz moje zbirke.

3. Karneol, ovalan. Vis. 12^{mm}, šir. 8·5^{mm}, deb 4^{mm} (sl. 94, 2a i b). — Likovi gravirani na obije strane: A. na desno stupajuća polugola — valjda muška — figura sa naperenim kopljem u desnoj ruci, i trofejem prislonjenim na desno rame (Romulus?); u polju desno nejasan predmet. B. Nejasni ornamenti. Kupljeno 1894.

4. Jaspis, ovalan; okrhan. Vis 13^{mm}, šir. 12^{mm}, deb. 3^{mm} (sl. 94, 3). — Athena sa hitonom, oklopom i kacigom na lijevo, drži u ispruženoj desnici malu Niku, koja će da ju vijencem ovijenča, a spuštenom ljevicom štit i koplje. Nađen u Mirosavljevićevom vrtu u Krnjašu, a darovao prof. Andrija Mirosavljević u Mitrovici 1902.

U nakitne svrhe služila je i jedna kameja (sl. 94, 1), koja se je g. 1884. našla u erveničkim vrtovima, a u muzej je došla s mojom zbirkom. Kamen je onyx, 19^{mm} vis., 12^{mm} šir., 7·5^{mm} deb., a rezan je tako, da je svjetli sloj upotrebljen

za lik, a tamni kao podloga. Prikazano je na lijevo okrenuto odjeveno poprsje jedne rimske carice u frizuri, koja je u prvoj trećini trećega stoljeća u modi bila, Okrhan je nos i veći dio smeđega doljnjega sloja, a otkrhao se u novo vrijeme i komad odjeće na prsima, ali se opet prilijepio.

Gradina na ušću Nevkoša. Na ušću Nevkoša u Bosut, i to na desnom brijegu potoka diže se nekakova preko 6^m visoka visa, koju je kao tobožnju starinsku utvrdu već Marsilius (sl. 54 B) poznavao. Opseg brežuljka iznosi po procjeni pokojnoga kapetana Stjepana Schulzera Müggenburškoga od prilike 1200^m. Na njegovu istočnom obronku leže kuće uličice Cibalije, koju most preko Nevkoša spaja sa Krnjašem. Istočni i južni obronak dosta su položiti; sjeverni se veoma strmo ruši u potok. Na zapadnoj strani raspoznavali su se još prije ne mnogo godina nekakovi šančevi.

Što li je za pravo ta visa bila, meni za sada nije jasno, jer mi odanle dosele nisu nikakovi nahođaji pod ruke došli. Spomenuti kapetan Schulzer, koji je u sedamdesetim godinama par bilježaka o Vinkovcima napisao bio, držao ju je starim utvrdnim šancem. Narod mu nije ništa znao pričati o prošlosti te uzvisice, a čuo je, da se tu nikada nije našlo ni starih novaca ni predmeta, nego samo ljudskih i konjskih kostiju. Jedino furir Cvrković našao je tamo sasma zahrđalo koplje, koje je sudeć po Schulzerovom opisu imalo nešto neobičniji oblik. Bodilo je bilo 236^{mm} (= 9") dugo, a ostrag „prvobitno" skoro 200^{mm} (skoro 8") široko. Na doljnjem kraju bila je cijev za nasađivanje samo neznatno preko 26^{mm} (preko 1") duga i samo 15^{mm} (7"') široka. Pravom Schulzer pretpostavlja, da je ta cijev negda valjda bila dulja, a naravno je onda dalje dole imala veći promjer, tako da se je mogla na držalo primjerene debljine nataknuti. U koje doba to koplje spada, ne mogu reći, jer ga nisam vidio, ali mislim, da tu može samo o latènskom ili rimskom vremenu biti govora.

Prije kakovih 40—50 godina slegla se je zemlja u jednom vrtu (ako se ne varam, zvao se je vlasnik Kalteis) na sjevernoj strani ove vise, pa se je pojavio nekakov rov, u koji su se djeca rado zavlačila igrajući se sakrivanja. Još sam i ja kao gimnazijalac prvoga razreda g. 1869. par puta bio unutra, pa se još živo sjećam, da je taj rov sastojao od dva dijela: prvi, od prilike 4^m dug, spuštao se je koso u zemlju, a bio je tako nizak, da sam se samo ležeć mogao provlačiti. Od prilike na sredini odvajao se je drugi rov na desnu stranu. Taj je ogranak bio dosta prostran, jedno 2^m dug, a mogao sam u njem uspravno stojati. Kako sam unilazio sa svijećom, vidio sam, da su stijene toga drugoga rova bile isječene u ilovači i čvrste. U malom sjeća me to na nezdrave one zemunice, što sam ih vidio u Surduku na Dunavu, gdje se u njima stanuje i na mnogobrojne pivnice po fruškogorskom kraju srijemske županije. Vjerojatno mi je, da je i taj rov negda služio kao pivnica, a nije nemoguće, da ih je u tom brežuljku i više bilo. Schulzer, kojemu je pred očima vojnički karakter vise, misli, da se je u rovu spremao živež, municija i bolesnici, pa pripovijeda po tuđem pričanju, da se je ovdje našlo pepela, ugljena, spaljenih kostiju i turskih potkova. Ja nisam ništa sličnoga vidio niti o čemu čuo, ali ako je što u stvari, onda tu imamo posla sa grobljem, u kojem su se zakopavali spaljeni mrtvaci. Moglo je to biti samo u latènsko ili prvo rimsko doba.

Ne znam, što bi počeo još s jednim pripovijedanjem staroga Cvrkovića, koje je Schulzer zabilježio. Starcu je navodno jednom kod oranja propao konj jednom nogom u zemlju, pa se je pojavila 16^{cm} široka rupa, kojoj da sa 12^{m} (6 hvati) dugim kolcem nije mogao da dosegne dna. Cvrković je taj otvor dovodio u savez sa spomenutim rovom, ali je pripovijedanje sigurno pretjerano, pa zaključak neosnovan. Ja znadem za stalno, da se opisani rov nije dalje u zemlju nastavljao i da na svojem kraju nije bio zasut. Prije mnogo godina zasuo mu je u ostalom vlasnik ulaz, jer su mu polaznici kvara činili.

Sl. 95. Zlatan novac carevića Krispa iz sisačke kovnice. Iz Vinkovaca. Nar. vel.

Dr. J. Brunšmid.

NEKOLIKO NAŠAŠĆA NOVACA NA SKUPU U HRVATSKOJ I SLAVONIJI.[1]

II. dodatak k V. Našašće italskih i afrikanskih novaca u Mazinu.

Važni mazinski nahođaj, kojim sam se ovdje već u dva puta bavio,[2] a za koji se je i vanjski stručnjački svijet živo zanimao,[3] kao da još uvijek nije sasma iscrpljen i kao da još uvijek ima iz njega znatnijih količina bakra i novaca razasuto u seljačkim rukama tamošnje okolice. Narodni je muzej iz toga nahođaja od prije već imao oko 100 kgr., ali naknadno još je prinadošlo zaslugom gg. Frana Šabana, kr. kotarskoga pristava i Ivana Jurkovića, sudbenoga kancelista u Ogulinu, pa Jove Vojnovića, učitelja u Mazinu, više novih komada. Znatniju skupinu, a s njom velik ulomak aes signatum sa bikovima, muzej je dobio zamjenom od bosansko-hercegovačkoga zemaljskoga muzeja u Sarajevu, davši zato rimskih novaca iz dva bosanska nahođaja. Nekoliko komada aes rude, kartaških i numidskih novaca iz mazinskoga nahođaja vidio sam i u numizmatičkoj zbirci gimnazije u Karlovcima, ali nema tamo ništa, što već ne bi kod nas bilo zastupano.

Narodni muzej je dobio slijedeće nove komade:

Rim. Aes rude I. Komadi bakra nepravilna oblika. Težina pojedinih komada: 862·5, 845, 818·5, 502·5, 375, 314, 273, 246·5, 211·5, 172·5, 142, 107·5, 101·5, 99, 64, 52, 49·5, 47·5, 45, 44, 43·5, 36·5, 34, 29·5, 18, 17·5, 13·5, 13, 12, 9·5 i 6·5 gr. Svega je sada od ove vrste 271 komad u ukupnoj težini od 38.522·5 gr.

Rim. Aes rude II. Poluvaljkaste šipke. Težina: 274·5, 182 i 92 gr. Svega od ove vrste 13 komada u ukupnoj težini od 1151·5 gr.

Rim. Aes rude III. Bari, sljeveni u duguljastim kalupima. Težina: 773, 562, 526, 490, 479, 314·5, 309, 283, 274·5, 273, 238, 109·5, 104, 58, 48·5, 29, 24 i 20 gr. Kako ovamo spadaju i komadi, koji su kao aes signatum sa suhom grančicom pod br. 1 i 9 opisani, to sada od ove vrste ima svega 97 komada u ukupnoj težini od 37.295·5 gr.

Rim. Aes rude IV. Komadi u obliku četverouglastih ploča. Težina: 271. 254·5, 242·5, 229·5, 162, 161·5, 146·5, 84·5, 75·5, 64·5, 32·5, 30·5, 27·5 i 5·5 gr. Sada od ove vrste svega 72 komada u ukupnoj težini od 6295·5 gr.

Rim. Aes rude V. Komadi pogačasta oblika. Težina cijelih komada: 286·5, 146 i 120 gr. Težina ulomaka: 189, 159·5, 127·5, 101·5, 99, 73·5, 55·5, 49,

---

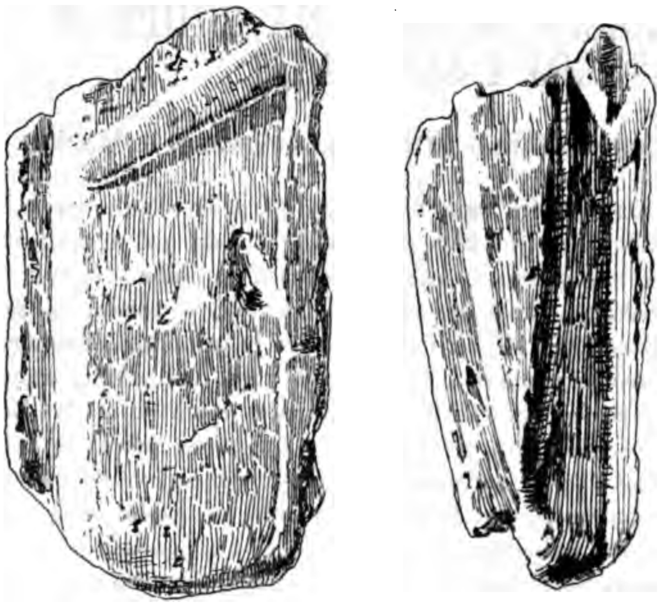
[1] I—IV u Vjesniku n. s. I. str. 96—119; V—VII u Vjesniku n. s. II. str. 42—103; V. dod. VIII—XI u Vjesniku n. s. IV. str. 81—155; XII—XV u Vjesniku n. s. V. str. 235—243.

[2] Vjesnik n. s. II. str. 42—81. IV. str. 81—86.

[3] M. Bahrfeldt. Der Münzfund von Mazin (Croatien). Berlin 1901.

35, 34, 27·5, 18, 14, 13 i 9. Od ove vrste ima svega 30 cijelih i 63 nepotpunih komada u ukupnoj težini od 10.105·5 gr.

Rim. Aes signatum I. Komadi sa suhom grančicom. Ovdje sam komade, opisane pod br. 1 (težina 800·8 gr.) i 9 (težina 216·1 gr.) izlučio, jer je veoma dvojbeno, da bi mogli ovamo spadati; uvrstio sam ih u treću vrstu Aes rude. Pridošla su dva nova komada, naime:

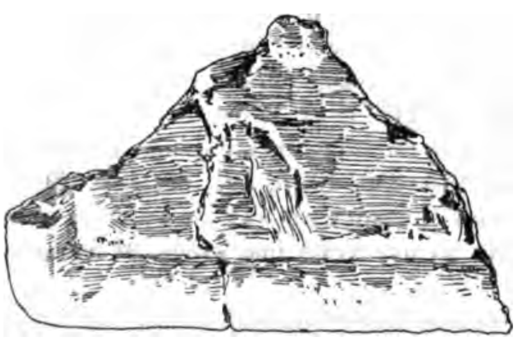

Sl. 96. Aes signatum sa suhom grančicom. Iz Mazina. Sprijeda i postrance. Nar. vel.

10. Duljina 60^{mm}, šir. 37^{mm}, deblj. 27^{mm}; težina 529·5 gr. Ulomak s desne strane, presječen nešto podalje od polovice, tako da nema srednjega rebra, nego samo dva rebarca, koja se na desno koso spuštaju. Na drugoj strani se ne vidi nikakva biljega, a postrance je obični jaki nastavak od šava (Gussnat), debeo do 14^{mm}.

11. Lijevi komad doljnjega kraja (sl. 96), 73^{mm} d., 41^{mm} šir., 29^{mm} deb.; 346·5 gr. težak. Prema doljnjem kraju postaje sve to tanji. Presječen je na sredini, tako da se vidi i srednje rebro, iz kojega na gornjem kraju izilazi zadnje lijevo rebarce. Na drugoj strani ne vidi se ništa. Postrance je šiljato završujući nastavak od šava.

Svega je sada od ove vrste iz Mazina poznato 9 komada u ukupnoj težini od 4851·7 gr.

Sl. 97. Aes signatum sa mačem i koricama. Ulomak iz Mazina. Nar. vel.

Rim. Aes signatum III. Mač.)(Korice od mača.

2. Sačuvan je lijevi gornji ugao strane s mačem (sl. 97), ali tako, da je izražen samo lijevi okrajak dočekaljke. Na drugoj strani se je tako odlomio, da na ulomku od mačevih korica ništa nema. Komad je u novije vrijeme trpio od udaraca, pa je i na dvoje razbijen. Na jednoj i drugoj strani ima naokolo žlijeb. Crna patina djelomice oljuštena. Dulj. 68^{mm}, šir. 41^{mm}, deblj. 12^{mm}; težina 163·5 gr. Darovao g. Fran Šaban, kr. kotarski pristav u Ogulinu.

Rim. Aes signatum VII. Na desno okrenut stupajući bik.

Na lijevo okrenut stupajući bik.

2. Dulj. 74^{mm}, šir. 92^{mm}, deblj. na figurama 22^{mm}, a inače 12^{mm}; težina 761·5 gr. Mrka patina. — Mazinski je komad od prilike polovica cijeloga kvadrilatera, od kojega su poznata samo četiri čitava komada, naime primjerci u britskom muzeju (tež. 1790·23 gr. — dakle pretežak), u Parizu (tež. 1385·9 gr.), u Berlinu (iz La Brune; 163^{mm} d., 92^{mm} šir.; tež. 1347 gr.) i u Fr. Gnecchia u Milanu (nađen g. 1887. u Tiberu u Rimu; tež. samo 1000 gr.; veoma loše sačuvan). Čini se, da naš komad, na kojem su likovi znatno veći, nego na berlinskom, napred nije lomljen, nego da su kalupi tamo bili nesavršeni. Likovi se i gore previše približavaju rubu. Mazinski je ulomak od prilike $2^1/_3$ rimske funte težak.

Od svih vrsta aes signatum našlo se u Mazinu svega 21 komad u ukupnoj težini od 9·107·6 gr.

Broj komada aes grave ostaje nepromijenjeno 3.

Rimskih reduciranih asa ima sada 45 komada, jer su pridošli slijedeći komadi:

I. Anonimni as bez kovničarskoga biljega. Sekstantarni komad.

3. Æ; 35^{mm}; 30·82 gr. ali napis Roma nejasan.

II. Anonimni asi sa slikovnim kovničarskim biljegom.

Biljeg: Koplje. Sekstantaran as.

33. Æ; 33^{mm}; 33·70 gr.

Sl. 98. i 99. Aes signatum s bikovima. Ulomak iz Mazina. Nar. vel.

— Obični likovi; povrh broda ležeće koplje; a vrijednosni znak desno do broda. Napis RoMA.

D'Ailly Recherches sur la monnaie romaine II 2 tabl. LXXXV 7.

Biljeg nejasan.

34. Æ; 33^{mm}; tež. 30·25 gr. (okrhan). Sekstantaran as.

35. Æ; 32^{mm}; 26·83 gr. Uncijalan as.

III. Asi sa kovničarskim monogramom ili imenom.

24. Æ; 30^{mm}; 19·30 gr. Još jedan sekstantarni as monetara C. Terencija Varrona.

Atilius Saranus $\left(\text{oko g. } \frac{560}{194}\right)$.

36. Æ; 31^{mm}; 17·45 gr. (nepotpun; samo nešto više od polovice; nije partažiran, nego u novo doba razlupan). Obični likovi, ali na naličju povrh broda [SA]R, a dole RoMA.

Sr. Babelon, Monnaies de la republique romaine I 227, 3.

Od ostalih vrsta novaca pridošla su još 24 kartaška (među njima 1 veliki), 15 numidskih i 1 egipatski od Ptolemeja VIII. Euergeta II., tako da sada broj nerimskih novaca iz mazinskoga našašća stoji ovako:

Italija.	Campania rimska	1 kom.	Egipat.	Ptolemaeus VIII. Euergetes II.	16 kom.
„	Salapia Apuliae	1 „	„	Ptolemaeus X. Soter II.	12 „
„	Teate Apuliae	2 „	Karthago.		529 „
„	Incerti	1 „	Numidia.		343 „
Sicilija.	Solus (? veoma izlizan)	1 „			
„	Syracusae	4 „			
Grčka.	Caphyae Arcadiae	1 „			

XVI. Našašće rimskih bakrenih novaca iz sredine četvrtoga vijeka u Vraniću (kotar Požega).

U kolovozu 1897. izorali su Božo Vučetić i Mile Slavujević, seljaci iz Vranića (općina Brestovac u Vilić-selu) velik zemljani lonac, koji je bio pun puncat bakrenih rimskih novaca. Lonac se je kod vađenja pokidao i ulomci pobacali, a novce si sretni nalaznici podijeliše. Slavujević je svoj dio brzo bud poraspoklanjao bud rasprodao, a to je tim laglje išlo, što su baš u onaj par u požeškoj okolici bile velike vojničke vježbe. Narodni muzej, doznav dosta kasno za ovaj nahođaj putem zagrebačkih dnevnika, mogao je da otkupi od Vučetića samo kakove tri i pol tisuće komada, a općinsko poglavarstvo brestovačko u Vilić-selu, koje je u toj stvari posredovalo, poslalo je i dno i nešto ulomaka na kolu rađene zemljane posude, u kojoj su se novci našli.

Koliko je novaca u loncu bilo, nisam mogao doznati, ali ih je moralo biti najmanje 20.000 komada.[1] Narodni ih muzej sada posjeduje 3765 komada, koji su

[1] Sigurno je ovo onaj „nahođaj u Ugarskoj od 50 kilograma — od prilike 20.000 komada“, koji spominje O. Voetter u Wiener Num. Monatsblatt 1897. str. 181.

ovdje niže pobilježeni, a po jednom rukopisnom popisu K. Nubera, koji mi je pri ruci, došlo je i u osječki gradski muzej 1120 komada. Znadem, da je jedan poručnik 16. pukovnije u Belovaru u svojoj zbirci imao jedno 2000 komada, a ne bez razloga imam uvjerenje, da je sve to tek manji dio cijeloga nahođaja, od kojega je veći dio otišao van zemlje. Ipak novci, što su došli u oba naša muzeja, kadri su, da nam pruže dosta vjernu sliku o novcu, što je u hrvatskom dijelu Pannonije g. 350. posl. Kr. kolao i o proizvodima rimske kovnice u Sisku, iz koje su ti novci skoro isključivo proizišli bili. Jedino je šteta, da se nije cijelo našašće na skupu proučiti moglo, jer bi se sigurno u tolikoj množini novaca bilo našlo i novaca nekih rijetkih sisačkih emisija onoga vremena, koje u zagrebačkom i osječkom dijelu toga skupa nisu zastupane.

U Sisku je rimska kovnica novaca osnovana od prilike oko god. 265. od cara Gallijena, a kovalo se tu u dvije radionice (officina), koje su svoje proizvode katkada bilježile brojkama I i II. Sa zasnovanjem sisačke kovnice biti će u nekom savezu rijetki novci sa napisom SISCIA AVG, na kojima se vidi sjedeća gradska božica, a ispod nje katkada plivajući riječni bog Kupe. Klaudije II. (268—270) valjda je za vremena ratovanja protiv Gota, otvorio još dvije oficine, da kovnica uzmogne zadovoljiti većim zahtjevima, koji su se za toga rata na nju stavljali. Te su oficine signirale slovima P(rima), S(ecunda), T(ertia), Q(uarta). Aurelijan (270—275) dodao je još i petu (V) i šestu (VI) oficinu, a odkako je on kovničarstvo reformisao, dolazi na sisačkim novcima kao oznaka kovnice još i početno slovo gradskoga imena **S**; na jednom njegovom novcu javlja se dapače i skraćeno ime S͡IS (Sisc.)[1] Počam od Proba (276—282) označuje kovnica neke svoje zlatne i bakrene novce sa **SIS**, a od Dioklecijana (284—305) biva to redovito. Neki rijetki Probovi novci sa SISCIA PROBI AVG i opet nam prikazuju sjedeću gradsku božicu, a do njenih noguh riječne bogove Kupe i Save. Probus je sisačku kovnicu u zadnjoj svojoj godini ograničio na tri oficine (A, B, Γ), a tako je ostalo od prilike do godine 308., kada ih je bilo šest (A, B, Γ, Δ, Є, Ϛ). Šeste oficine nestaje već prije g. 313., poslije 351. ima ih samo četiri, a iza 378. rade samo dvije. Zadnji novci u sisačkoj su se kovnici kovali za Arkadija (395 408), koji ju je valjda napustio nakon što je preko 130 godina u porabi bila.

Pregledani novci iz nahođaja u Vraniću (4885 kom.) razvrstavaju se po osobama ovako:

Theodora	1 kom.	Constans	3982 kom.
Constantinus max.	4 „	Constantius II.	842 „
Constantinus II.	5 „	Vetranio	51 „

a po kovnicama ovako:

AN Antiochia 2 kom. (Constantinus II. 1, Constantius II. 1).

AQ Aquileia 6 kom. (Constans 4, Constantius II. 2).

CONS Constantinopolis 17 kom. (Theodora 1, Constantinus max. 1, Constans 2, Constantius II. 13).

H Herakleia 2 kom. (Constantinus max. 1, Constans 1).

K Kyzikos 4 kom. (Constantinus II 1, Constans 1, Constantius II. 2).

[1] Rohde u Wiener Num. Ztschr. XXVII 1895., 109 i sl.

·N Nikomedia 5 kom. (Constans).

SIS Siscia 4298 kom. (Constantinus max. 1, Constans 3526, Constantius II. 720, Vetranio 51).

TS Thessalonike 197 kom. (Constantinus max. 1, Constantinus II. 2, Constans 135, Constantius II. 59).

TR Treveri 1 kom. (Constans).

Od preostala 353 komada nije se kovnica ustanovila, jer su koje slabo sačuvani, koje preveć oksidirani, ali sigurno su i od njih skoro svi u Sisku kovani.

Na pitanje kada i zašto su ovi novci zakopani bili, veoma je lako odgovoriti. Kako ima novaca od cara Vetranija, svakako se je to moralo dogoditi iza ožujka 350., kada je on postao carem, a kako su među novcima Konstancija II. najmlađi oni, koji su u Sisku uporedo sa Vetranijevim kovani, a još nema novaca Konstancija Galla, kojega je Konstancije II. 15. ožujka 351. imenovao Caesarom, nije se to valjda dogodilo prije proljeća g. 351. A u to vrijeme odigravali su se u hrvatskom dijelu Pannonije važni događaji, koji su mogli mnogoga bogatijega i siromašnijega čovjeka da sklonu, da sakrije sav novac, što ga je posjedovao.

U zapadnom dijelu rimske države bio se je iza ubistva cara Konstansa (u siječnju 350) pojavio kao novi car Magnentius, ali s tom promjenom nije bila zadovoljna vojska u Illyriku, koja je proglasila carem staroga vojskovođu Vetranija, čovjeka niska roda i srednje naobrazbe, rodom iz Moesije. Udovica pontskoga kralja Hanniballijana, imenom Konstantina, kojoj je otac veliki Konstantin bio podijelio carski naslov (Augusta), sama ga je ovjenčala diademom (u ožujku 350.) Kako su se novi protucarevi brzo među sobom sporazumjeli, dospjeo je Konstancije u veliku nepriliku, iz koje se je jedva nekako izvukao. Sa Maguencijem, koji je za pravo bio ubojica njegova brata Konstansa, nije mogao ugovarati, a Vetranija, s kojim se je stao nagađati, ružno je izigrao, te riješio vojske i krune. Bogatim darovima i sjajnim obećanjima predobio je naime njegove vojvode i vojnike za sebe, a kada su se oba cara u Nišu (Naissus; 24. prosinca 350) sastala, cijela je vojska aklamacijom pozdravila sina velikoga Konstantina i izrazila ogorčenje protiv usurpatora, tako da je staroga Vetranija spopao strah i on se odmah odrekao prijestolja. Takova se slabića nije trebalo bojati, pa ga je Konstancije pustio, da mirno živi u svojoj villi u Bithyniji, gdje je g. 356. umro.

Mnogo je pogibeljniji bio Magnencije, koji je zavladao u gallskoj i italskoj praefekturi, pa u proljeću 351. provalio i u Pannoniju. Tu je Konstancije bio utvrdio najglavnija mjesta Sisciju, Mursu i Sirmium, a sam je sa velikom vojskom stao u jak utvrđeni tabor kod Cibala.[1] Magnencije je rat sretno započeo, pobiv jedan Konstancijev odjel negdje na noričkoj međi u Podravini blizu Poetovija. Drugi put se sukobiše vojske kod Siska, a ovdje je navodno Konstancije održao pobjedu. Svakako ta pobjeda nije bila znatna, kada se je skoro zatim povukao u Cibalae, prepustiv i Sisak svome udesu, koji je grad Magnencije osvojio i razorio, i prepustiv njegovu pustošenju Posavinu od Siska do Mitrovice. To je tako trajalo

[1] Sr. o tom pobliže u ovoj svesci Vjesnika str. 127 i sl.

dok nije 28. rujna 351. došlo kod Osijeka do odlučne bitke, iza koje je Magnencije morao zemlju da ostavi. Za vremena toga ratovanja i pustošenja god. 351., mislim da je netko kod Vranića onaj lonac s novcima zakopao, a nije više dospjeo, da ga iskopa, jer je u tom ratu zaglavio.

Nahođaj iz Vranića sadržaje od prilike 95% novaca iz sisačke kovnice (4298:234), a med njima velika većina otpada na novce Konstansa i Konstancija II. sa reverzima: 1. Car na brodu s Nikom i 2. Phoenix na lomači, koja obadva imaju napis Fel(icis) temp(oris) reparatio[1] i to:

Constans	1. — 1899,	2. — 1612 kom.
Constantius II.	1. — 357,	2. — 280 „

Tu se vidi, da je kod prve vrste postotni razmjer Konstansovih i Konstancijevih novaca 84·18:15·82, a kod druge 84·98:15·02, dakle od prilike jednak. Sisak je ležao u Konstansovoj državi, pa stoga nije čudo, da je njegovih novaca skoro šest puta toliko, koliko Konstancijevih.

S jednim i drugim reverzom kovalo se je u Sisku u pet kovnica, a izdalo se — sigurno u razmaku od stanovitoga nekoga vremena u zadnjim godinama Konstansova vladanja († 350) — više emisija, koje su na novcima posebnim znakovima označene. Bezuvjetno suvremene će biti emisije obijuh vrsta (Car na brodu ∸ Phoenix), koje imaju ispod slike pod linijom slovo oficine (A—Є), kraticu kovničkoga imena (SIS) i jednu odeblju piknju. Ne mnogoređa je druga jedna emisija, koja mjesto te piknje ima po jedno slovo nepoznatoga jednoga alfabeta, koji se sada prvi put na novcima pojavljuje, a upotrebljuje se samo još kratko vrijeme, i to samo na novcima sisačke kovnice. U tom alfabetu odgovara slovu A znak Ϫ, slovu B znak Ռ, slovu Γ znak ᴧ, slovu Δ znak ϒ, a slovu Є znak Ϯ. Ti znakovi dolaze doduše katkada i pomiješano sa slovom koje druge od ovih pet oficina, ali se to ne smije shvatiti kao oznaka posebne emisije, nego se mora odbiti na pogreške kod rezanja kovničkih kalupa. Kao sastavine posebnih emisija nasuprot moraju se shvatiti oni novci, kod kojih se oni nepoznati znakovi nalaze bud u polju novca do lika (kod novaca s Phoenixom na desnoj strani, a kod onih s carem na lijevoj strani) bud na početku kovničke oznake mjesto grčkih slova, što označuju broj oficine. Novci jedne i druge emisije su veoma rijetki, te među toliko tisuća komada nisam mogao niti jednoga primjerka konstatovati iz 5 oficina kod Konstansa (25%); kod Konstancija ih dapače ima samo iz jedne jedine. Biti će, da su se novci tih emisija samo kratko vrijeme kovali, pa da ni nisu bili opredijeljeni za promet, te se je samo manji broj komada nepažnjom iz kovnice izdao. Osim spomenutih dvijuh glavnih i dvijuh rijetkih emisija, od kojih ima na jednako novaca sa jednim i drugim reverzom, ima od reverza sa carem na brodu još jedna redovita emisija, gdje kroz svih pet oficina ima na koncu kovničke oznake nekakva kvačica (ASIS˥ — ЄSIS˥). Novci te emisije su veoma obični.

Najmlađi novci iz nahođaja u Vraniću jesu one dvije vrste sa napisima Gloria Romanorum pa Virtus Augustorum, što su se u jednakom obličju kovali sa licem i naslovom Konstancija II. i Vetranija u svih pet sisačkih oficina,

[1] Sr. o tim novcima člančić O. Voettera u Wiener Num. Monatsblatt 1897 str. 129—132.

a u samo jednoj emisiji, koja je označena sa ASIS — ЄSIS. Te dvije emisije nisu baš bile preobilne, jer od ovih vrsta nisu niti Konstancijevi novci preveć obični, a Vetranijevih se nešto češće u opće samo kod nas nađe. Kod Gloria Romanorum je postotni razmjer Konstancijevih novaca spram Vetranijevih 62·82 : 37·18, a kod Virtus Augustorum 56 : 44.

Pojedine vrste proučenih novaca jesu slijedeće:

Novci, kovani prije smrti Konstantina Velikoga († u svibnju 337).

1. Constantinus Max. (306—337). CONSTANTI—NVS MAX AVG. Poprsje sa diademom i plaštem na desno.

GLOR—IA EXERC—ITVS. Dva bojna znaka između dva vojnika, opremljena kacigama, kopljima i štitovima.

Æ; 18^{mm}. Cohen Monn. imp. VII^2 258, 254.

•CONSA• 1 kom. •SMHA 1 kom. ASIS (1 kom.)[1] SMTSA 1 kom.

2. Constantinus iun. (317—337—340). CONSTANTINVS IVN NOB C. Poprsje sa lovorvijencem i oklopom na desno.

Isti reverz.

Æ; 18^{mm}. Cohen n. d. VII^2 378, 122.

SMANS (1 kom.) SMKA 1 kom. SMTSB 2 kom. SM / / / (1 kom.)

3. Constans (333—337—350). CONSTANS NOB CAES. Poprsje sa lovorvijencem i plaštem na desno.

Isti reverz.

Æ; 18^{mm}. Cohen n. d. VII^2 414, 69.

SMTSΔ (1 kom).

4. FL CONSTANS NOB CAES. Poprsje sa lovorvijencem i plaštem na lijevo.

Isti reverz.

Æ; 18^{mm}. Cohen n. d. VII^2 414, 72.

•CONSIA• 1 kom.

5. FL CONSTANTIS BEA C. Poprsje sa diademom i plaštem na desno.

Isti reverz.

Æ; 18^{mm}. Cohen n. d. VII^2 414, 73.

•ASIS• 1 kom.

6. Constantius II. (323—337—361). FL IVL CONSTANTIVS NOB C. Poprsje sa diademom, plaštem i oklopom na desno.

Isti reverz.

Æ; 18^{mm}. Cohen n. d. VII^2 455, 144.

SMANZ 1 kom. SMKA 1 kom., ∗SMKД 1 kom.

7. Constans. Napis kao br. 4. Poprsje sa lovorvijencem i plaštem na desno.

[1] U zaporci su zabilježeni komadi osječkoga gradskoga muzeja.

SECVRI—TAS REIPVB. Napred okrenuta Securitas sa žezlom u ruci oslanja se o stup.

Æ; 16mm. Cohen n. d. VII[2] 419, 103.

$\overline{?}$ (1 kom.)

Novci, kovani iza smrti Konstantina Velikoga († u svibnju 337).

8. Theodora, druga supruga Konstantina Chlora. FL MAX THE—ODORAE AVG. Lovorvijencem ovjenčano odjeveno poprsje na desno.

PIETAS — ROMANA. Na desno ogleđuća se carica-Pietas sa djetetom u ruku. Kovnički biljeg $\overline{\text{CONSЄ}\bullet}$ 1 kom.

Æ; 17mm. Cohen n. d. VII[2] 99, 4.

Novci, kovani iza smrti Konstantina II († u travnju 340) pa do smrti Konstansa († u siečnju 350).

Starije emisije:

Constans (333—337—350) CONSTAN—S P F AVG
Constantius II (323—337—361) CONSTANTI—VS P F AVG } Poprsje carevo sa diademom i plaštem na desno.

9. Rev. GLOR—IA EXERC—ITVS. Labarum sa Kristovim monogramom između dva vojnika, opremljena kacigama, kopljima i štitovima.

Constans: Cohen n. d. VII[2] 414, 65. Æ; 16—17mm.

$\overline{\text{AQS}}$ 1, $\overline{\bullet\text{ASIS}\bullet}$ 1 = 2 kom.

10. Rev. VICTOR—IA AVGG. Napred okrenuta Nika sa dva vijenca u podignutim rukama. Do podnožne linije sa svake strane zvijezda.

Constantius II: Cohen n. d. VII[2] 472, 210. Æ; 17—18mm.

$\frac{|☧}{\Delta\text{SIS}}$ = 1 kom.

11a. Rev. VICTORIAE DD AVGG Q NN. Dvije Nike sa vijencima i palmama jedna spram druge.

Constans: Cohen n. d. VII[2] 431, 176—179. Æ; 15—16mm.

$\frac{☧}{\text{AQS}\bullet}$ 1, $\overline{\bullet\text{ASIS}\bullet}$ (1), $\frac{☧}{\text{ASIS}}$ 1 (1), $\frac{☧}{\text{BSIS}}$ 2 (1), $\frac{\text{HR}}{\Gamma\text{SIS}}$ 1 = 5 (3) kom.

$\frac{\bullet}{\text{SMTSA}}$ 1, $\frac{\bullet}{\text{SMTSB}}$ (1), $\frac{\bullet}{\text{SMTS}\Gamma}$ 3 = 4 (1) kom. Napis CONSTANS—P F AVG.

11b. Constantius II.: Cohen n. d. VII[2] 484, 293. Æ; 15—16mm.

$\frac{☧}{\epsilon\text{SIS}}$ 1, $\frac{\text{HR}}{\epsilon\text{SIS}}$ 1 = 2 kom.

$\frac{\bullet}{\text{SMTSB}}$ (1 kom.). Napis CONSTANTI—VS P F AVG.

Constans. D N CONSTA—NS P F AVG. Glava sa diademom na d.

12. Rev. VOT—XX—MVLT—XXX u lovorvijencu.

Cohen n. d. VII[2] 435, 197. Æ, 15—16mm.

$\overline{\text{SMH}\Gamma}$ (1), $\overline{\text{SMKA}}$ 1 = 1 (1) kom.

Kasnije emisije.

Constans. D N CONSTA—NS P F AVG } Popsje sa dijademom i
Constantius II. D N CONSTAN—TIVS P F AVG } plaštem na d.

13a. Rev. FEL TEMP REPARATIO. Phoenix sa osjenkom na lomači na desno.

Constans: Cohen n. d. VII² 408, 22. Æ; 18—19mm.

AQP• 2, AQT• 1 = 3 kom.

ASIS• 32 (12), BSIS• 256 (72), ΓSIS• 87 (10), ΔSIS• 190 (37), ЄSIS• 77 (19) = 632 (150) kom.

ASIS☓ 54 (7), BSISЯ 71 (13), ΓSIS⁄ 98 (25), ΔSISϒ 99 (30), ЄSISF 78 (24) = 400 (99) kom.

ΓSIS☓ 2 (1), ΓSISЯ 1, ΓSISϒ 2 = 5 (1) kom.

☓SIS 1, ЯSIS 1, FSIS 1 (1) = 3 (1) kom.

|☓ / ASIS 5, |Я / BSIS 2, |⁄ / ΓSIS 4 (1), |ϒ / ΔSIS 2, |F / ЄSIS 1 = 14 (1) kom.

|☓ / ΓSIS 1 kom.

Sisačkih komada sa nejasnim kovničkim biljegom 305 kom.

TRS• 1 kom.

13b. Constantius II: Cohen n. d. VII² 448, 58. Æ; 18—19mm.

ASIS• 5, BSIS• 14 (2), ΓSIS• 7, ΔSIS• 27 (6), ЄSIS• 15 (2) = 68 (10) kom.

ASIS☓ 10 (1), BSISЯ 25 (8), ΓSIS⁄ 14 (5), ΔSISϒ 39 (11), ЄSISF 48 (14) = 136 (39) kom.

ASISL 1, ASIS⁄ 1, ASISϒ 3 (1), ASISF 1 = 6 (1) kom.

ΓSISϒ 1 kom.

|☓ / ΓSIS 2 kom.

Sisačkih komada sa nejasnim kovničkim biljegom 17 kom.

14a. Rev. FEL TEMP—REPARATIO. Gologlav car u oklopu i plaštu, sa phoeniksom na kruglji u desnoj a labarom u lijevoj ruci, stoji na lijevo okrenut na brodu, koji brodi na lijevo, a kojim ravna iza cara sjedeća krilata Nika.

Constans: Cohen n. d. VII² 406, 10. Æ; 18—19mm.

ASIS• 47 (12), BSIS• 253 (43), ΓSIS• 84 (27), ΔSIS• 175 (44), ЄSIS• 61 (13) = 620 (139) kom.

BSIS 1, ЄSIS 2 = 3 kom.

ASIS˥ 29, BSIS˥ 53 (2), ΓSIS˥ 57 (14), ΔSIS˥ 38 (7), ЄSIS 51 (7) = 228 (30) kom.

ASIS☓ 77 (12), BSISЯ 99 (35), ΓSIS⁄ 109 (45), ΔSISϒ 94 (20), SISF 68 (18) = 447 (130) kom.

ASIS☓ 2, ASIS☓• 9 (1) = 11 (1) kom.

☓SIS 2, ⁄SIS 1 (2), ϒSIS 2, FSIS 1 (1) = 6 (3) kom.

$\frac{☧|}{ASIS}$ 2, $\frac{?|}{ΓSIS}$ 1 (1), $\frac{?|}{ΔSIS}$ 4 (1) = 7 (2) kom.

Sisačkih komada sa nejasnim biljezima 272.

TESA 29 (5), TESB 13 (9), TESΓ 26 (12), TESΔ 12 (7), TESЄ 4 (2) = 84 (35) kom.

Solunskih komada sa nejasnim biljezima 10.

14b. Constantius II.: Cohen n. d. VII^2 446, 36. Æ; $18—19^{mm}$.

ASIS• 10 (4), BSIS• 12 (3), ΓSIS• 10 (2), ΔSIS• 18 (1), ЄSIS• 10 (3) = 60 (13) kom.

ASIS⁊ 9 (4), BSIS⁊ 19 (3), ΓSIS⁊ 5, ΔSIS⁊ 18 (4), ЄSIS⁊ 20 (9) = 71 (20) kom.

ASIS☧ 26 (5), BSISϡ 11 (6), ΓSIS? 19 ΔSIS? 30 (6), ЄSIS? 38 (13) = 124 (30) kom.

ASIS☧• 2 (3), ΓSIS☧ (1) = 2 (4) kom.

?SIS 3 kom.

Sisačkih komada sa nejasnim biljegom 30.

TESA (4), TESΓ (2), TESΔ 27 (3) TESЄ 13 (9) = 40 (18) kom.

15. Constantius II.: Cohen n. d. VII^2 448, 57. Æ; $17—18^{mm}$.

FEL TEMP REPARATIO. Phoenix sa osjenkom na kruglji na desno.

CONSA 2 (1), CONSA✱ 1, CONSΓ✱ 1, CONSЄ ✱ 1, CONSZ✱ 1 = 6

Carigradskih komada sa nejasnim biljegom 5.

16a. Constans. D N CONSTA — NS P F AVG. Na lijevo okrenuto poprsje sa diademom i plaštem i sa krugljom u desnoj ruci.

FEL TEMP REPA—RATIO. Na desno stupajući i obazirući se vojnik, sa kacigom i kopljem, vodi iz jedne koljebe mlađanoga zarobljenika; iza koljebe stablo.

Cohen n. d. VII^2 407, 18. Æ; 20^{mm}.

$\frac{Γ|}{CONSIA ✱}$ 1, $\frac{}{SMNB}$ (1), $\frac{}{SMNЄ}$ 1, $\frac{}{SMN/}$ 1, $\frac{✱}{SMNΔ}$ 1, $\frac{✱}{SMNЄ}$ (1), $\frac{}{S\ldots}$ (1) = 3 (4) kom.

16b. Constantius II. D N CONSTAN—TIVS P F AVG. Slično kao 16a.

Cohen n. d. VII^2 447, 53. Æ; 20mm.

AQT• 1 kom.

17a. Constans. Rev. FEL TEMP — REPARATIO. Na lijevo okrenuti gologlavi car u oklopu i plaštu, upiruć se o štit, sa labarom u desnoj ruci. Pred njim stoje svezani na leđima dva zarobljenika sa kacigama na glavama.

Cohen n. d. VII^2 406, 14. Æ; 20—21mm.

$\frac{}{BSIS}$ 1 (1), $\frac{}{ΔSIS}$ 2, $\frac{✱|}{ΓSISR}$ 1 = 4 (1) kom.

17b. Constantius II. D N CONSTAN—TIVS P F AVG. Na lijevo okrenuto poprsje sa diademom, plaštem i oklopom i sa krugljom u desnoj ruci.

Cohen n. d. VII[2] 446, 39. Æ; 20mm.

AQP• 1, BSIS 1 = 2 kom.

18. Rev. FEL TEMP — REPARATIO. Na lijevo okrenut gologlavi car u oklopu i plaštu, upiruć se o štit, sa labarom u desnoj ruci udara nogom dva svezana zarobljenika, što pred njim sjede.

Cohen n. d. VII[2] 446, 41. Æ; 20mm.

Γ| / CONSA* 1 antikno probušen komad.

Novci, kovani g. 350 u Sisciji.

Constantius II. (323—337—361) D N CONSTAN—TIVS P F AVG
Vetranio (350) D N VETRA—NIO P F AVG
} Poprsje carevo sa diademom i plaštem na desno.

Rev. GLORIA — RO—MANORVM. Gologlav car u vojničkoj opremi sa labarom i žezlom na lijevo.

Æ; 19 mm. Constantius II.: Cohen n. d. VII[2] 461, 139.

Vetranio: Cohen n. d. VIII[2] 4, 3.

	ASIS	BSIS	ΓSIS	ΔSIS	ЄSIS	Ukupno
19. Constantius II.	4 (4)	4 (0)	12 (1)	4 (4)	10 (5)	34 (15) kom.
20. Vetranio	9 (1)	3 (2)	4 (0)	5 (0)	4 (0)	25 (4) kom.

Rev. VIRTVS AV—GVSTORVM. Car u vojničkoj opremi, sa kopljem i krugljom u rukama, stupa na desno; pred njim sjedeći zarobljenik sa kacigom na glavi ogleđe se za njim.

Æ; 18—19mm. Constantius II.: Cohen n. d. VII[2] 488, 310.

Vetranio: Cohen n. d. VIII[2] 6, 11.

	ASIS	BSIS	ΓSIS	ΔSIS	ЄSIS	Ukupno
21. Constantius II.	4 (5)	2 (2)	0 (2)	5 (1)	6 (1)	17 (11) kom.
22. Vetranio	4 (1)	2 (2)	3 (0)	4 (0)	5 (1)	18 (4) kom.

XVII. Našašće ugarskih i poljskih novaca XV—XVII. vijeka u Valpovu.

G. Leonardo Fichtner, učitelj i muzejski povjerenik u Valpovu javljao je listom od 11. listopada 1898, da je radnik Domokoš 6. studenoga 1897, radeći na vlastelinskom zemljištu u samom mjestu Valpovu kraj vlastelinskih gospodarskih zgrada, iskopao jedan zemljani ćup sa srebrnim novcima. Na zamolbu istoga našega povjerenika g. Fichtnera poklonio je presvijetli gospodin grof Rudolf Normann Ehrenfelski, vlastelin valpovački i ćup i novce narodnomu muzeju.

Posuda (sl. 100) ukusno je građen i dobro pečen vrč sa jednom ručicom i otvorom trolisnoga oblika, kao što ga imaju grčke oinochoë. Kao obično razbi ga onaj, koji ga je našao, ali se je iz sačuvanih ulomaka mogao sastaviti do neznatnih dijelova gore i na jednoj bočini. Površina mu je bila grafitom nabojadisana i urešena sa četiri niza usporednih vertikalnih crtica. Visina vrča iznosi 191 mm, a najveći promjer 119 mm.

Valpovački skup sastoji od skoro 3000 komada malih srebrnih novaca, od kojih više od $^9/_{10}$ spada na ugarske kraljeve počam od Matije Korvina pa do Ferdinanda II. Najmlađi je novac jedan Ferdinandov denar od g. 1627, pa je stoga vjerojatno, da su svi ti novci iste godine i zakopani. Da su se kasnije zakopali sigurno bi više Ferdinandovih novaca — ima ih svega 8 od dva godišta — bilo, kao što ih ima od Rudolfa II.

(634 kom.) i Matije II. (1421 kom) na stotine i stotine. Uz te ugarske novce ima pojedinih komada erdeljskih, dubrovačkih, kotorskih i mletačkih. Drugu skupinu u valpovačkom našašću čine novci poljske kraljevine od Vladislava III. do Sigismunda III., grada Rige, pruske vojvodine i grada Schweidnitza u Šleziji, koji zajedno sačinjavaju više od $^{1}/_{20}$ cijeloga skupa, pa dokazuju kako je poljski novac — i to dulje vrijeme — u Ugarskoj i Slavoniji služio kao prometno sredstvo.

Ni najmanje nas ne će začuditi, što u valpovačkom skupu ima ugarskih i poljskih, a nešto i drugih novaca, ali je tim čudnovatije, što u njem nema novaca one države, pod koju je Valpovo g. 1627 spadalo,[1] naime turskih. Gotovo se čini, kao da se oni ovdje na skrajnoj državnoj međi u XVII. vijeku nisu rabili. Moguće je u ostalom, da je valpovački skup bio vlasnost stranoga kojega trgovaca iz onoga dijela Ugarske i Hrvatske, koji nije spadao pod sultana, pa da je ma na koji način dospio u nečiji posjed u Valpovu, a taj novi vlasnik da je imao razloga, da se s novcem rastane, zakopav ga u zemlju, u nadi, da će ga do zgode opet iskopati.

Novci valpovačkoga skupa u opće su veoma obični; rijetka su samo dva komada, jedan kotorski i jedan erdeljski, od kojih se ovdje podjedno priopćuju i slike. Dodajem točan popis cijeloga našašća, u koliko je u narodni muzej došlo:

Mleci. Marcantonio Memmo (1612 do 1615).

1). Soldo. ✠ M · ANTO · MEMMO . DVX u dvostrukom piknjastom okrugu. Liljanasti krst.

★ SANCTVS·MARCVS·VEN u dvostrukom piknjastom okrugu. Na lijevo stupajući krilati lav sv. Marka.

Dm 15mm . . . . 1 kom.

Kotor. Zuanne Magno, mletački upravitelj u Kotoru (1598—1600). · S · TRIFON · — · CATTARI · U polju Z—M. Sveti Trifon sa osjenkom oko glave i grančicom u lijevoj ruci. Naokolo kružna crta.

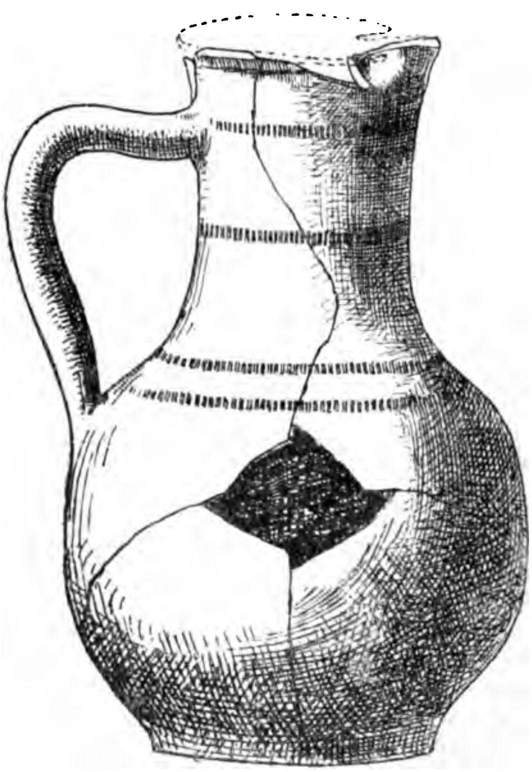
s. MARCUS — v HNETUS. Štit sa kosom gredom, u kojoj se nalazi prednji dio krilatoga lava sv. Marka.[2]

Dm. 15mm. . . . . . . 1 kom. (sl. 101).

Sl. 101. Kotorski grossetto od mletačkoga upravitelja Zuanna Magna.

Dubrovnik. 1). Grošić XVII. vijeka bez godišta. S · BLASIVS — RACVSII. U polju lijevo R. Sveti Blaž sa biskupskom kapom i svetačkom osjekom oko glave napred okrenut, podignutom desnicom blagosivlje, a u lijevoj ruci drži grad i biskupski štap. Naokolo okrug, sastavljen od crtica.

Sl. 100. Vrč iz Valpova, u kojem su se našli novci XVII. vijeka. $^{1}/_{2}$ nar. vel.

U polju razdijeljeno IC — XC. U ovalu, sastavljenom od pikanja, Spasitelj na križu desnicom blagosivlje, a u lijevoj ruci drži zemaljsku kruglju sa krstićem. Naokolo okrug od crtica.

Dm. 18—17 mm . . . . 2 kom.

[1] Valpovo je opet došlo pod Hrvatsku sa ostalom Slavonijom tekar iza bitke kod Šikloša.

[2] Mletačka obitelj Magno dijelila se u dvije grane. Jedna je u grbu imala (heraldično) od desna na lijevo koso položenu srebrnu gredu u zelenom polju, a ispod ovoga crveno polje. Druga je imala u zelenom polju isto tako položenu srebrnu gredu, u kojoj se nalazio crven lav sv. Marka.

2). Grošić od g. 1627. S · BLASIVS — RACVSII • U polju razdijeljeno I6—27. Sv. Blaž slično kao gore.

· TVTA · — · SALVS. Spasitelj sa osjenkom oko glave, desnicom blagosivlje, a u ljevici drži kruglju sa krstićem. Do njega lijevo i desno po deset šesterotrakih zvijezda.

Dm 17 mm . . . . 1 kom.

3). Sličan grošić iz trećega decenija XVII. vijeka (valjda 16—2[5]). Prvo S u BLASIVS korigirano je iz slova G, koje je prvobitno na kalupu mjesto njega pogrješno zabilježeno bilo.

Dm 18 mm . . . . 1 kom.

Ugarska. Matija Korvin (1458—1490).

1) Kremički denar bez godine. ✠ MONETA · MATHIE · R · VNGARI. Kvadriran štit sa grbovima (grede, patrijarkalni krst, dalmatinske lavlje glave i češki lav), a na njemu po srijedi manji sa kraljevim gavranom (Corvus). Naokolo kružna crta od pikanja.

· PATRON — VNGARI · U polju K—P. Majka božja sa koprenom na glavi drži na desnoj ruci maloga spasitelja. Kružna crta od pikanja.

Dm 16mm . . . . 1 kom.

— Vladislav II. (1490—1516).

1) Denar bez godine. Između piknjaste vanjske i linearne nutarnje kružne crte napis: M · WLADISLAI · R · VNGARI · Kvadriran štit sa istim grbovima; u sredini mali štit sa poljskim raskriljenim orlom.

Između sličnih crta napis PATRON — VNGARI · U polju B - H. Okrunjena majka božja sa djetetom na desnoj ruci.

Dm 16 mm . . . . 1 kom.

2) Kremnički denar od g. 1510. Između dvije piknjaste kružne crte napis: ✱ WLADISLAI ✱ R ✱ VNGARIE ✱ 1510. Štit kao prije.

Između dvije piknjaste crte napis: ✱ PATRONA ✱ — ✱ VNGARIE ✱. U polju K—G. (Kovničar Georgius Thurzó 1509. do 1516). Majka božja kao gore.

Dm 14 mm . . . . 1 kom.

— Ljudevit II. (1516 -1526).

1) Kremnički denar od g. 1525. Napis:

✱ LVDOVICVS ✱ R ✱ VNGĀRI ✱ 1525 Štit kao na Vladislavovim novcima.

Naličje kao na Vladislavovim novcima PATRONĀ ✱ — ✱ VNGĀRIE. U polju K—B (kovničar Bernhardus Behem 1525—1526).

Dm 15 mm . . . . 1 kom.

2) Kremnički denar od god. 1525. Na licu VNGĀRIE. Dm 15 mm . . . . 1 kom.

3) Kremnički denar od god. 1526. Na licu VNGĀ Dm 16 mm . . . . 1 kom.

— Ivan Zapolja (1526—1540).

1) Kremnički denar od g. 1527. IOHĀNNES ✱ R ✱ VNGĀRI ✱ 1527 ✱ Obični kvadrirani štit, kojemu je po srijedi štitić sa Zapoljinim grbom (konj sa rogom, Einhorn).

Obično naličje sa majkom božjom. U polju K—T. Dm 16 mm . . . . 1 kom.

— Ivan II. Sigmund (1556—1571).

1) Nagybanjski denar od g. 1557. IOHĀN · SECVN · D · G · R · VNG ✠ 1557 ✠ Štit kao na novcu njegova oca Ivana Zapolje.

Obično naličje sa majkom božjom. U polju N—P (kovničar Pemflinger). Dm 14 mm 1 kom.

— Ferdinand I. (1527—1564).

1) Kremnički denar od g. 1527. FERDINĀND · D · G · R · VNG · 1527. Na kvadriranom ugarskom štitu mali štitić sa austrijskom vrpcom.

PĀTRONĀ · — · VNGĀRIE U polju K—B. Sjedeća okrunjena majka božja sa djetetom na desnom ramenu. [1] 1 kom. (probušen).

2) Kremnički denar od g. 1528. 5 kom.

3) Suvremeni falzifikat kremničkoga denara od g. 1528.

FERDIИĀD (sic!) · D · G R VИG · 15·8Ƶ ·(sic!)

PATROИA — ✠ — VИGARIE. Veoma surov crtež. Dm 14 mm . . . . 1 kom.

4—33) Kremnički denari od g. 1529 (3 kom.), 1530 (3), 1531 (1), 1532 (3), 1533 (2), 1534 (3), 1535 (1), 1536 (5), 1537 (9), 1538 (11), 1539 (4), 1540 (4), 1541 (8), 1542 (9), 1543 (9), 1544 (6), 1545 (5), 1546 (19), 1547 (15), 1548 (12), 1549 (21), 1550 (24), 1551 (17), 1552 (25), 1553 (18), 1554 (12), 1555 (15), 1556 (20), 1557 (19), 1558 (16; kod jednoga ligirano NG u VNG).

34—36) Kremnički denari od g. 1535, 1548 i 1550 (2 kom.) sa VNGĀ na prednjoj strani.

37. Denar od g. 1552 sa kovničkim biljegom H—P i FERDINAN. 4 kom.

38—39. Nagybanjski denari od g. 1555 (2) i 1556 (2) sa N—C.

40—46. Kremnički denari od god. 1559 (11), 1560 (6), 1561 (9), 1562 (20), 1563 (14), 1564 (16), 1565[2] (11). Sada je napis FER · D · G · E · RO · I · S · AV · GE · HV · B · R · a godište je zapisano u polju povrh štita. Na zatku je već dulje vrijeme PATRONA · ✠ · VNGARIE.

[1] Promjer (Dm) ovih novaca iznosi između 16 i 14 mm.

[2] Ferdinand je umro g. 1564, ali su se kovali i izdavali novci iz kalupa, koji su za slijedeću godinu već napravljeni bili.

— Maksimilijan II. (1564—1576).

1. Kremnički denar od g. 1565. MAX · II · D · G · E · RO · I · S · AV · G · HV · B · R. Štit kao kod Ferdinandovih denara, a povrh štita godište. Rev. kao kod Ferdinandovih. 10 kom.

2—10. Kremnički denari od god. 1566 (14), 1567 (17), 1568 (18), 1569 (11), 1570 (16), 1571 (17), 1572 (17), 1573 (3), 1574 (8)

11. Denar od g. 1575 sa kovničkim biljegom H—S . . . . 1 kom.

12—15. Kremnički denari od god. 1575 (29), 1576 (22), 1577[1] (32), 1578[1] (26). Napis je MAX · II · RO · I · S · AV · GE · HV · BO · R.

16. Kremnički denari sa nejasnim godištima. 13 kom.

— Rudolf II. (1576—1608).

1—2. Kremnički denari od god. 1578 (1) i 1579 (20). Lik kao na denarima Maksimilijana II., ali sa napisom RVDO · II · RO · I · S · AV · GE · H · BO · R ·

3. Kremnički denar od g. 1579, ali sa G · H · B · R · . . . . 1 kom.

4. Kremnički denar od god. 1579. Novi tip. Napis na pretku je RVD · II · RO · I · S · AV · G · H · B · R, a na zatku PATR ✠ — ✠ HVNG. Godište se nalazi između obijuh slovaka napisa na zatku . . . . 8 kom.

5—27. Kremnički denari od god. 1580 (40), 1581 (41), 1582 (13), 1583 (13), 1584 (33), 1585 (51), 1586 (19), 1587 (18), 1588 (21), 1589 (15), 1590 (25), 1591 (32), 1592 (16), 1593 (25), 1594 (14), 1595 (14), 1596 (12), 1597 (17), 1598 (10), 1599 (19), 1600 (8), 1601 (14), 1602 (15).

28. Nagybanyski denar od g. 1601 sa napisima RVDOL · II · D G · R V · P · S · A G H · B R: i PATRONA · HVNGARI · 1601 · u polju N—B . . . . 1 kom.

29—35. Kremnički denari od god. 1602 (1), 1603 (9), 1604 (7), 1605 (3), 1606 (18), 1607 (24), 1608 (15). Na zatku je napis PATRO ✠ 1602 ✠ HVNGA sa odgovarajućim godištima.

36. Kremnički denari sa nejasnim godištima 41 kom.

— Matija II. (1608—1619).

1—3. Kremnički denari od god. 1609 (31), 1610 (35), 1611 (79). MAT · II · D · G · REX · HVN · 1609 u dvostrukom piknjastom okrugu. Okrunjen vertikalno raspolovljen štit sa ugarskim prugama i krstom na gorama. U polju K—B.

PATRONA — HUNGARI ● Na polumjesecu okrunjena majka božja sa djetetom na lijevoj a žezlom u d ruci. Ispod nje u napisu mali štit sa austrijskom gredom.

4. Suvremeni falzifikat kremničkoga denara od g. 1611 sa napisima MAT · D : G · RO · I · S · AV · GE · HV · B · R i · PATRONA · HVNGA · 1611 · . . . . 1 kom.

5—7. Kremnički denari od g. 1611 (66), 1612 (123), 1613 (73); napis MAT · II · D · G · HV · BO · REX · 1611 ·

8—12. Kremnički denari od g. 1613 (39), 1614 (154), 1615 (144), 1616 (160), 1617 (12). Novi tip. MAT · D · G · RO · I · S · AV · GE · HV · B · R · Neokrunjen vertikalno raspolovljen ugarski štit. Sa strana K—B.

PATRO · HVNGA · 1613 · Majka božja sa djetetom.

13—16. Kremnički denari od g. 1617. (115), 1618 (94), 1619 (103), 1620* (74). Sada je A mjesto AV.

17. Denari sa nejasnim godištima. 114 kom.

18. Suvremeni falzifikati sa izopačenim napisima. Bakar . . . . 2 kom.

19. Nagybanyski denar od g. 1614. Između piknjastog vanjskog i linearnog unutarnjeg okruga napis: MAT · II · D · G · HVN · BO · REX · 1614. Ugarski štit sa prugama i krstom na gorama, a do njega N—B.

· PATRO · — · HUNG · Na polumjesecu okrunjena majka božja sa neokrunjenim djetetom na desnom koljenu. Naokolo piknjasti okrug.

Dm 15 mm . . . . 1 kom.

20. Nagybanyski denar od g. 1615. Između dva piknjasta okruga napis MAT · D . G · RO · I · S · AV · GE · HVN · BO · R · Ugarski štit sa prugama i krstom; povrh njega · ♣ ·, a sa strana Ṅ—Ḃ

Između okruga crtičnoga i linearnoga napis PATRONA · VNGAR · 1615 (brojka 5 korigovana iz 0). Majka božja, okrunjena zračastom krunom, sa djetetom na l. koljenu i žezlom u d. ruci.

Dm 15 mm . . . . 1 kom.

— Gabriel Bethlen, erdeljski vojvoda, izabran 1620. za ugarskoga kralja, koje se je časti slijedeće godine uslijed ugovora odrekao.

1. Kremnički denar od g. 1620. Između piknjastog i linearnog okruga napis GAB · D · G · EL · HV · DA · CR · SC · S · R[1]. Ugarski štit sa prugama i krstom, a do njega K—B.

---

[1] Maksimilijan II. je umro 12. listopada 1576, ali su u Kremnicu kovali novce sa njegovim imenom još dvije godine.

[1] Bethlen se tu nazivlje: dei gratia electus Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Sclavoniae rex. Znak ispred zadnjega R biti će da je sigla za et cetera.

TR · PR · ET · SI · CO · 1620. Na polumjesecu okrunjena majka božja sa osjenkom oko glave. Na desnom joj ramenu okrunjeno dijete sa osjenkom oko glave i žezlom u desnoj ruci.

Dm 14 mm . . . . 2 kom.

2. Kremnički denar od god. 1620. kao predašnji, ali su napisi: GA · D · G · HV · ET · TRANS · PR · i AC · SICV · COM · 1620.

Dm 14 mm . . . . 1 kom.

3. Suvremeni falzifikat kremničkog denara od bakra sa izopačenim napisima. S prijeda: GAD · IC · ID · N · A · P · I · D · IR · u polju Ǝ—Ǝ ·; ostrag: TPRDINSTƎIGA 62.

Dm 14 mm . . . . 1 kom.

— Ferdinand II. Okrunjen 1618, umro 1637.

1. Kremnički denari od g. 1626 (7) i 1627 (1). FER · II · D · G · R · I · S · A · G · H · B · R · Raspolovljen ugarski štit; povrh njega 1626, a kraj njega K—B.

PATRONA · HUNGARI · Na polumjesecu okrunjena majka božja sa osjenkom oko glave, djetetom na lijevom ramenu i žezlom u desnoj ruci. Dm 16—14 mm.

Erdelj. Stjepan Bocskai (1604—1607).

1. Trostruki groš od g. 1606. STEPH D G HVN · TRAN · P · ET · SI · CV · Bradato poprsje sa oklopom na desno. Kružna crta od crtica,

·: ||| :· | · štit sa ugarskim grbom · štit sa Bocskajevim grbom ··

štit sa erdeljskim grbom · | GROS · ARG | TRIP · REGNI · | HVNGAR · | 1606. Kružna crta od crtica.

Dm 20 mm . . . . 1 kom.

— Gabriel Bathori (1608—1613).

1. Sibinjski denar od god. 1612. Između dva piknjasta okruga napis: GABRIEL · D · G · PRIN · TRAN · 16 · 12. U više puta uvijenu štitu manji štitić sa sibinjskim grbom (dva unakrštena mača), a oko njega sedam erdeljskih kula.

PATRONA — HVNGARIE. U polju C—I. Okrunjena sjedeća majka božja sa djetetom na desnom koljenu. Ispod nje neki ornamenat.

Dm 15 mm 1 kom. Veoma rijedak (sl. 102).

Sl. 102. Sibinjski denar Gabrijela Bathorija.

Schweidnitz u Slezkoj. Ljudevit II ugarski (1516—1526.)

1) Polugroš od g. 1521. U dvostrukom piknjastom okrugu napis: ✠ LVDOVICVS : R : VN : ET : BO : Okrunjen raskriljen orao sa lijevo okrenutom glavom.

U dvostrukom piknjastom okrugu napis: ✠ CIVITAS : SWEINIC : I : 5 : ZI : Kruna. Dm. 18mm . . . . 1 kom.

2) Sličan polugroš ali je slovo N naopako položeno И. Dm. 17mm . . . . 1 kom.

3) Sličan polugroš od god. 1523. Napisi: ✠ LVDOVICVS R VN : ET BO i ✠ CIVITAS : SWIENIC I5Z3. Na obije strane jednostavne dvije kružne crte. Dm. 19mm. 1 kom.

4) Sličan polugroš od g. 1525. — Napisi ✠ LVDOVICVS R VN ET BO i ✠ CIVITAS : SWIEN 15Z5 Dm. 19mm. 1 kom.

5) Sličan polugroš od g. 1525., ali bez rastavnog znaka u napisu naličja. Dm 19mm 1 kom.

6) Sličan polugroš od god. 1526. Napisi opet u dvostrukom piknjastom okrugu ✠ LVDOVICVS ∘ R ∘ VN ∘ ET ∘ BO — ✠ CIVITAS SWIEN ∘ I5Z6.

Dm. 18—16mm; . . . . 2 kom.

7) Sličan polugroš bez rastavnog znaka iza ET Dm. 17mm; . . . . 1 kom.

8) Sličan polugroš sa napisima ✠ LVDOVICVS ∘ R ∘ VИ ∘ ET ∘ BO i ✠ CIVITAS ∘ SWIEИI ∘ I5Z6.

Dm. 19—17mm; . . . . 10 kom.

9) Sličan polugroš ali kao rastavni znak služi : Dm. 19—18mm; . . . . . 3 kom.

10) Sličan polugroš sa napisima: ✠ LVDOVICVS R VИ E BO i ✠ CIVITAS ∘ SWIИE ∘ I5I8 (zadnja dva broja dvojbeno).

Dm. 17mm; . . . . 1 kom.

11) Sličan polugroš, na kojemu je godište izlizano.

Dm. 18mm; . . . . 1 kom.

Pruska kao poljsko leno. Albert braniborski, prvi vojvoda (1525—1568).

1. Groš od g. 1541. Štit sa grbom ✠ IVSTVS ✠ EX ✠ FIDE ✠ VIVIT ✠ 1541 u dvostrukom piknjastom okrugu. Vojvodino gologlavo bradato poprsje sa oklopom na desno.

♧ (trolist) ALBER ✠ D ✠ G ✠ MAR ✠ BRAN ✠ DVX ✠ PRVSS u dvostrukom piknjastom okrugu. Raskriljen orao sa lijevo okrenutom glavom. Na prsima mu okrunjen štitić sa slovom S.

Dm 23 mm . . . . 1 kom.

2. Sličan groš od g. 1542. U napisu ponešto izopačen, jer je kod kovanja dvaputa udaren.

Dm 22 mm . . . . 1 kom.

Poljska. Vladislav III. (1434—1444).

1) Polugroš. ✠ MONEta wLADISLAI u dvostrukom piknjastom okrugu. Kruna, a ispod nje F ✠

✠ REGIS POLONIE u dvostrukom piknjastom okrugu. Okrunjen raskriljen orao sa na lijevo okrenutom glavom. Dm. 19mm. 1 komad.

2) Sličan polugroš, na kojemu se ne raspoznaje biljeg ispod krune.

Dm. 21mm. . . . . . 1 komad probušen.

— Kazimir IV. (1444—1492.)

1) Polugroš (kwartnik). + MONETA X KAZIMIRI u dvostrukom piknjastom okrugu. Okrunjen raskriljen orao.

✠ REGIS X — POLONIE u dvostrukom piknjastom okrugu. Kruna, a ispod nje peterotraka zvijezda. Dm. 19—18mm; . 17 kom.

2) Sličan polugroš ali sa MONETA i REGIS. Dm 19mm . . . . 1 kom.

— Ivan Albert (1492—1501.)

1) Krunski polugroš (kwartnik.) U dvostrukom piknjastom okrugu napis: ✠ MONETA × I × ALBERTI. Okrunjen raskriljeni orao sa lijevo okrenutom glavom.

U dvostrukom piknjastom okrugu napis: ✠ REGIS X POLONIE. Kruna, a ispod nje peterotraka zvijezda. Dm. 19—17mm; 33 kom.

2) Sličan polugroš sa pogrješnim napisom: + REOIS X — PONONIE (sic!) i AL-BERTI. Dm 17mm; . . . . 1 kom.

3) Sličan polugroš sa REGIS — POLONIE i karikom (mjesto zvijezde) ispod krune.

Dm 19m . . . . 1 kom.

4) Sličan polugroš sa RDGIS X — POLONID i MONDTA Biljeg pod krunom izlizan.

Dm. 19mm; . . . . 1 kom.

— Aleksander (1501—1506.)

1) Krunski polugroš. U dvostrukom piknjastom okrugu napis: ALEXANDER ⁑ DEI ⁑ G ⁑ REX Okrunjen raskriljen orao sa lijevo okrenutom glavom.

U dvostrukom piknjastom okrugu napis: ✠ MONETA ⁑ REGIS ⁑ POLONIE Kruna. Dm. 19—17mm. . . . . . . 28 kom.

— Sigismund I. (1506—1548).

1) Krunski polugroš od g. 1507. ✠ MONETA ⁑ SIGISMVNDI u dvostrukom piknjastom kolobaru. Okrunjen raskriljen orao sa lijevo okrenutom glavom.

✠ REGIS ⁑ POLONIE ⁑ 1507 u dvostrukom piknjastom kolobaru. Kruna.

Dm. 19—18mm; . . . . 6 kom.

2—6) Slični polugroši od g. 1508 (9), 1509 (7), 1510 (4), 1511 (7) i sa izlizanim godištima (5).

— Sigismund III. (1587—1632).

1. Krunski trojak od god. 1594. SIGISM III D : G štit sa uspravljenim lavom REX PO · M D · L Okrunjeno kraljevo poprsje sa nabornicom oko vrata i oklopom na desno.

III ✠ orao, okrunjen štit sa lukom i svežnjem strjelica i litavski konjanik ✠ | GROS : ARG | · TRIP · REG · | · POLONI · | ✠ prsten 94 ✠△✠

Dm 21 mm . . . . 1 kom.

2. Krunski trojak od g. 1596. Napis · SIG III D G · R — EX PO M D L ·

· III · | . orao, okrunjen štit sa grbom, litavski konjanik . | GROS ARG TRIP REG · | POLONIE · | I, štit sa okrunjenim lavom, FH 9 cvijet 6 štit sa cvijetom, R Dm 22 mm. . . . 1 kom.

3. Krunski trojak od g. 1598. Napis SIG III D G — POLON M D L

| III | orao, okrunjen štit sa grbom, konjanik GROS ARG | TR R · POLO | NI · I, štit sa lavom, 98 F. Dm 20 mm . . . . 1 kom.

4. Krunski trojak od iste godine. Napis SIGI · 3 · D · G · REX · PO · M · DL ·

III orao, štit i konjanik GROS · ARG | TRIP REG | POLO · 98 | IR, štit sa lavom, K ·

Dm 21 mm . . . . 1 kom.

5. Krunski trojak od god. 1599. Napis SIG III · D G ; — REX PO M D L·

· III · | orao, štit i konjanik ; GROS · ARG | TRI · REG ; POLONI · | · L · , štit sa lavom, 99

Dm 21 mm . . . . 1 kom.

6. Krunski trojak od g. 1604. Napis SIGISM III · D : G štit sa lavom REX · PO M D L ·

III ; ⁎ orao, štit i konjanik ⁎ | GROS · ARG : | TRIP · REG | POLONI · : 16 K 04·

Dm 20 mm . . . . 1 kom.

Riga. Stjepan Bathori (1575—1586).

1. Trostruki groš od g. 1586. STEP ▪ D ▪ G ▪ REX ▪ P ▪ D ▪ L. Okrunjeno kraljevo poprsje sa oklopom na desno. Naokolo kružna crta, sastavljena od crtica.

Liljan III liljan | 15 GR Gradska vrata sa dvije kule; gore prekrštena 2 ključa i krst. Na vratima risova glava. 86 OS | ARG ▪ TRIP | CIVI ▪ RI · | liljan GE liljan. Naokolo kružna crta od crtica. Dm 21 mm . . . . 1 kom.

— **Sigismund** III. (1587—1632).

1. Trostruki groš od g. 1592. SIG × III × D · G : REX × PO × D × LI. Okrunjeno kraljevo poprsje sa nabornicom oko vrata i oklopom na desno. Piknjasti okrug.

× III × | $\frac{15}{GR}$ gradska vrata kao predašnji $\frac{92}{OS}$ | ARG × TRIP | CIVI × RI | liljan GE liljan. Piknjasti okrug. Dm 22 mm . . . . 1 kom.

2. Slični trostruki groš od g. 1593., ali je u napisu pretka i iza D i G Andrijin krst.
Dm 22 mm . . . . 1 kom.

3. Slični trostruki groš od g. 1598, ali izmed D i G nema rastavnoga biljega.
Dm 22 mm . . . . 1 kom.

Dr. Josip Brunšmid.

PRETHISTORIJSKE NASELBINE U OKOLICI ERDUTA.

U V. svesci ovoga Vjesnika priopćio sam nekoliko predmeta iz zbirke starina hrv. slav. dalm. ministra Ervina Cseh-a de Szentkatolna, koji su nađeni u okolici Erduta na prethistorijskim naselbinama „Velikom Varadu", Starom ili Fratrovom brdu" i „Prkosu", a potječu iz mlađega kamenoga, tučanoga i la-

Sl. 103. Prethistorijske zemljane posude iz Erduta. $^1/_2$ nar. vel.

Sl. 104. Zemljana urna bronsanoga doba iz Erduta. $^1/_4$ nar. vel.

tènskoga doba. Nastojanjem g. Scheina, upravitelja dobara u Erdutu prošle se je godine ta zbirka opet povećala.

Na naselbini Veliki Varad našla se u 0·50—0·60 m. dubljine četiri lonca i jedna zdjelica. Med njima najzanimiviji ukusno ornamentovani primjerak sa dvije ručice prikazuje slika 103 dole u $^1/_2$ nar. vel.

Sa naselbine Parlog ima više zemljanih posuda mlađega kamenoga i tučanoga doba, naročito sa zemljišta Đ. Dokića, Adama Morovićana i iz vinograda seljaka Kaloczia. I ti su predmeti nađeni od 0·40—0·60 m. duboko u zemlji. Na Dokićevu zemljištu iskopala se velika bikonična urna sa četiri horizontalno probušene bočke (sl. 104) i ljevkasto nastavljenim zjalom, 0·27 m. visoka. Površina ove ukusno ornamentovane, ali dosta oštećene posude bila je glađena i crno nabojadisana. U blizini našao se i veći ulomak žrvnja.

Morovićan našao je med ostalim lončić, koji prikazuje slika 103 gore u $^1/_2$ nar. veličine, a koji će spadati u halštatsko doba. On je med ostalim na svom zemljištu našao i rimsku bronsanu fibulu i ulomak željeznoga noža, što sve sluti na grob ili groblje ranijega rimskoga vremena, kada su se mrtvaci spaljivali.

Osim toga nađeno je još dosta ribarskih i tkalačkih uteza različite veličine i oblika.

Po materijalu, koji do sada iz Erduta poznajemo, može se ustanoviti, da je tamošnja okolica bila trajno naseljena počam od mlađega kamenoga doba i da tamošnje naselbine nisu bile neznatne. Ali za sada nema podataka, a da bi se moglo odobriti pisanje jednoga zagrebačkoga dnevnika, da je erdutska prethistorijska naselbina jedna od najznamenitijih u Europi. Do toga joj za sada još mnogo fali.

Josip Purić.

CRKVA SVIH SVETIH U STENJEVCU.

G. 1209. vraća kralj Andrija II. županu Vratislavu i njegovoj braći djedovinu, koju su izgubili ratujući nekoč uz vojvodu Andriju protiv kralja Mirka. Među tim posjedima spominje se predij Dobra, u kom se je nalazila crkva svih Svetih ovim riječima: „Prima igitur meta predii Dobra nomine, quod est supradicti W(ratislai) comitis et consanguineorum eius, incipit a Zawa et tendit ad lapideum portum, deinde ad arborem pomi ubi est meta de terra, deinde ad arborem piri, inde ad arborem cerasi, inde vadit ad arborem fagi, deinde progreditur ad arborem dumi, inde ad arborem fagi, quae stat superius in monte, inde per directum ad cacumen montis, ubi est meta terre, ibique dividitur a terra sagrabiensis ecclesie, inde revertitur ad locum qui dicitur Calz, inde descendens vadit ad rivum, deinde superius tendit ad arborem dumi, inde ad ecclesiam, quae est in honore omnium sanctorum, et hinc descendit ad arborem populi, inde tendens progreditur ad aliam arborem populi, que stat juxta rivum nomine Studensz, deinde tendit ad Zawam ; a supradicta ecclesia omnium sanctorum dividitur terra sua, quam absque consanguineis possidet. Ibi eciam habet predium pro se, ubi est ecclesia sancti Martini, cuius predii meta incipit ex una parte Zawa et tendit usque ad Crapina, deinde ad Gypka inde ascendendo, tendit usque ad verticem montis, qui volgo dicitur Zelemen.[1]

Predij Dobra bio je uz Savu, te se prostirao prema brdinama. S jedne strane međašio je posjedom, u kom se je nalazila crkva sv. Martina, a koji predij su ograničivale rijeke Sava i Krapina, te selo Gipka (kod Ivanca u župi bistranskoj). Pošto je predij Dobra i ležao uz Savu i graničio sa posjedom zagrebačke crkve, to je predij sv. Martina morao biti prediju Dobra međašem sa zapadne strane, jer zagrebačka crkva nije imala sa zapadne niti sa sjeverne strane u nikoje doba posjeda uz Savu i Krapinu, nego su svi posjedi ove okolice bili vlasništvo Vratislava i rođaka njegovih.

Kao početni medaš predija Dobra spominje se kamenita luka na Savi, koja je možda bila ostatak rimske kulture u tim krajevima, jer nije vjerojatno, da su naši predi kamenite luke gradili, pošto znademo, da su u cijelom srednjem vijeku većinom rimske ceste rabili, koje listine zovu via antiqua, torda via, via cementario opere superfusa i slično. Još g. 1316. opstojala je luka pod Susedgradom, jer ju spominje listina Karla Roberta, izdana 16. rujna 1316. u Temešvaru, kojom se dozvoljuje mletačkim trgovcima, da slobodno trguju po njegovoj

---

[1] Tkalčić Mon. hist. ep. zagr. I. 18.

zemlji, plativ prije obične daće i tridesetnicu: „sub nostro Castro, quod edificare fecimus in portu Zaue.“ [1]

Slijedeći međaši predija Dobra su razna drveća, te se moramo držati tek onih međa, kojima se mogu tragovi još danas slijediti. Od savske luke išao je međaš prema brdu do vrška brijega, dok nije došao do posjeda zagrebačke crkve. Posjed zagrebačke crkve u XIII. vijeku bio je u današnjoj vrapčanskoj župi, te ga povelja kralja Andrije II. g. 1217. ovako opisuje[2]: „Prima meta terre Rabouch quam Pater noster contulit, incipit a cacumine montis (ispuštam međaše drveća) per viam Belabochouia .... inde Calissam .... rivum Prodani .... montem Gremla .... ad Lomkam per medium flumen in insulam, inde ad Zawam, deinde ad metam Waratyzlai, inde protenditur usque ad Goliwerh et inde per cacumen montis revertitur ad priorem metam.“

Ime Rabouch (Rabouč) je istovjetno sa današnjim Vrapčem; Rabouč bo dolazi od starohrvatske riječi rab, rabče, rob, jer su Vrapčani bili kaptolski kmetovi. Od ostalih imena u gornjoj listini opstoje danas u vrapčanskoj župi Golivrh i Gremla (Grmovčica), dočim se pod Lomkom i Calissom možda imadu razumijevati znameniti kamenolomi građevnoga i vapnenoga kamena u Vrapču.

U opisu posjeda zagrebačke crkve ističe se dva puta cacumen montis i veli se, da posjed crkve graniči sa posjedom Vratislava (Waratyzlaii), prema tomu je Vratislavov posjed sa zapadne strane graničio sa posjedom zagrebačke crkve. Od vrha brijega spuštao se je međaš Dobre uz mjesto Calz (možda istovjetno sa Calissa od calx = vapno) prema crkvi svih Svetih, a od crkve prema potoku Studensz i uz taj potok do Save. Po opisu tih međaša jasno je, da je crkva svih Svetih bila među Vrapčem i Podsusedom na nekom brijegu uz potok Studensz.

Godine 1367. bio je već nekadanji predij Dobra razdijeljen među potomke Vratislavove, a uživali su taj posjed Nikola, sin Đure Toutha de Zomzed i Nikola, sin Arlanda de Stenouch. Zagrebački kaptol izdao je g. 1367. ispravu, kojom uređuje međaše susedskoga i stenjevačkoga posjeda, pak se tom prilikom spominje crkva svih Svetih. Rođaci su ustanovili, „quod ryvulus Stenouch vocatus ... temporibus perpetuis meatum habere debeat. Međaši posjeda Stenouch-a ustanovljuju se: „quarum prima meta inciperet circa quandam magnam viam, que de Zagrabia iret versus Zomzed ..... et ab hinc ad ecclesiam lapideam in honore omnium Sanctorum constructam et abinde ad metas terre Borch ascendendo per unum Berch ... attingit metas possessionis Ponykva.[3]

Iz ove se listine vidi, da je kamenita crkva svih Svetih g. 1367. opstojala blizu ceste, koja vodi iz Zagreba u Podsusjed, i blizu potoka Stenouch-a; crkva je bila na međašu posjeda Borch-eva, Borch-i pako bili su rođaci Nikole Susjedgradskoga i Stenjevačkoga, jer se svi pišu de generacione Agha. Possessio seu vallis Borch zvao se je u 15. vijeku Borčvrh, a danas se zove selo Borčec. Na vrhu stenjevačkih brijegova još se danas zove neka livada Ponikva.

Povelja od g. 1367. ne spominje potoka Studensz, blizu kojega je prema

[1] Kukuljević: Neke Gradine: Susedgrad sv. I. str. 2.

[2] Tkalčić Mon. hist. ep. Zagr. I. 40.

[3] Neštampana listina iz zbirke jugosl akademije.

povelji god. 1209. crkva svih Svetih bila, nego govori o potoku Stenouch. U razmaku od 158 godina razno se piše isti potok, ali makar se razno pisao, ipak je to jedno te isto ime. Taj gorski potočić kratkoga toka je veoma hladan, pak je od studene vode dobio ime Studenac, a g. 1209. pisali su ga Studensz. Od riječi studenac nastala je skraćena riječ zdenac ili zdenec, kako kajkavci danas vele. Da je riječ studenec kajkavska forma, dokazuje ime samostana blizu Poličana u Štajerskoj, koj se zove Studenica. Skraćenu riječ od studenec, zdenec pisali su u staro doba Stenouch, jer je dokončak na ouch (čitaj ouc) odgovarao u staro doba našim današnjim dočecima na ec. Primjera radi navodim: Lipouz (Lipovec), Horsouz (Hruševec), Dobouch (Dubovec), Lizkoucz (Leskovec). Da se ch imade u XIV. vijeku često kao c čitati, dokazuje povelja od g. 1342.[1], gdje se spominje Dolch (Dolec), Stoubicha (Stubica), Golubovech (Golubovec), Polanicha (Poljanica) i t. d. Dokončenje imena mjesta na ouc održalo se je do danas u susjednoj Štajerskoj i Kranjskoj n. pr.: Kumrouc, Žerouc, Ternouc, Drenouc Dobouc i t. d.

Ime Stenjevec se je u razno doba razno pisalo. Najstarije ime glasi Studensz (1209.), zatim Stoneuch (1342), Stenouch (1367.), Stenowcz (1501.), Stenouich (1618.), Stagnewitz (1632.), Sztenieuecz (1681.), a od ove potonje forme posta današnje ime Stenjevec. U 14. vijeku se je pod imenom Stenouc razumjevao vlastelinski posjed, nalazeći se u današnjem selu gornji Stenjevec sa pripadajućim kmetovima, dočim mjesto, gdje se današnja župna crkva nalazi, nije imena imalo, jer popis župa zagrebačkoga arhidiakonata od g. 1334.[2] spominjući stenjevačku župnu crkvu veli: Ecelesia beate Virginis in campo filiorum vel heredum Arlandi" ; nabrajajući pako druge župne crkve, koje su bile u većim mjestima, spominje ime mjesta n. pr. ecclesia sancti Petri de Crapina, beate virginis de Okich, sancte crucis de Rabouch i t. d. Povelja od g. 1342. spominje župnu crkvu stenjevačku ovim riječima: Possessio nostra Stoneuch in campo prope Zagrabiam in quo (razumjeva se campo) Ecclesia in honore B. Virginis extitit constituta.[1] Tekar u 16. vijeku počimlje se današnja župna crkva zvati crkvom stenjevačkom, a samo selo se za razliku od starijega gornjega Stenjevca zove doljnji Stenjevec.

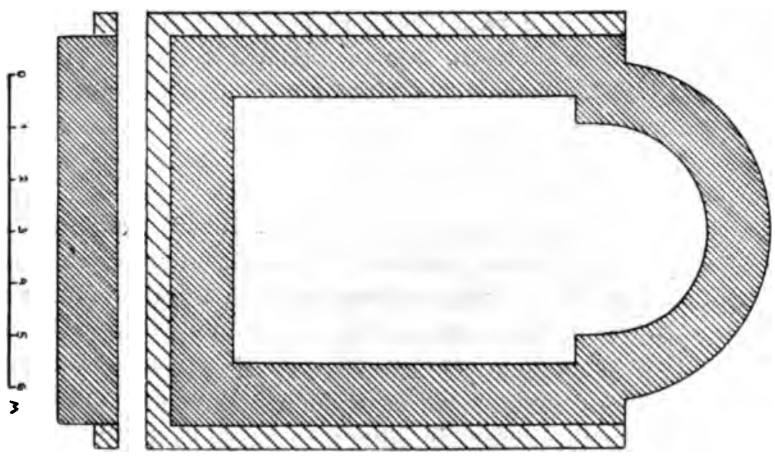
Većinom se drži, da ime Stenjevec dolazi od riječi stijena, jer da su tuj stojale ruševne stijene od rimskih vremena. To mnijenje je istaknuo i glasoviti povjesničar Mommsen, koji je svojedobno bio u Stenjevcu, ovim riječima: „nam Stenjeveci etsi et ipsa multa sunt (rudera antiqua), quod cum neget Katancsichius, testor ego de visu murorum vestigia ibi cerni pleraque per hortos camposque ecclesiae adiacentes tegulasque et fistulas et nummos continuo ibi eruderari et testatur etiam ipsum nomen vici (= vicus maceriarum)".[3] To mnijenje je bez dvojbe Mommsenu saopćio neki Hrvat, koji ga je pratio u Stenjevac, te je izvodio ime Stenjevac od sela stijena.

Unatoč opisa gore spomenutih povelja teško bi bilo točno opredijeliti mjesto, gdje je crkva svih Svetih stojala, pak s toga raspitavah župljane, jeli im je poznato, da je u staro doba, na kojem brijegu u gornjem Stenjevcu ili Bor-

[1] N. Z. Arkiv povelja jezuitskog Arkiva.
[2] Tkalčić Mon. hist. ep. Zagr. II. 90.
[3] Mommsen: Corpus inscr. lat. III str. 508.

čecu kakova crkva opstojala. Odgovoriše mi, da cijela župa znade iz starodavne predaje, da je župna crkva u prastaro doba, dok je još ravnicom uz stenjevačke brežuljke Sava tekla, opstojala na brijegu, koji se još i danas Cirkvišće zove.

Cirkvišće je katastralna parcela br. 951 u poreznoj općini Stenjevec gornji, te je najviša točka na brdašcu, koji karta generalnoga štopa Bjeličina brijeg zove, a koje je 215 m. visoko. Pod brijegom na zapad je vlastelinski dvor plemićke obitelji Junkovich, a tik dvora teče Stenjevec potok. Parcela Cirkvišće je na međašu sela Borčeca i gornjega Stenjevca, pak bi se prema tomu svi podaci pučke predaje sa listinama XIII. i XIV. vijeka slagali. Župljani ne znadu, komu je crkva posvećena bila, samo tvrde, da je to župna crkva bila, i pripovijedaju uz to, da su njihovi pređi htjeli na istom mjestu novu veću crkvu graditi; ali što bi danju sagradili, to su drugi dan razrušeno našli, dok nisu jednoga jutra u ravnici opazili na Savom doplavljenom panju (seljaci mi rekoše: „na drnu") kip blažene djevice Marije, koji se je zaustavio na onom mjestu, gdje sada župna

Sl. 105. Tloris crkve Svih Svetih u Gornjem Stenjevcu.

crkva stoji. Interesantno je to, da se u župnoj crkvi stenjevačkoj nalazi na oltaru starodavni gotički kip, koji seljaci još danas zovu majka božja drnovečka (od drna ili panja, na kom je kip doplavljen). Visita kanonička od g. 1691. nazivlje ovaj kip „statua B. V. miraculosa".

Sve ove okolnosti potakle su me, te sam u kolovozu g. 1902 počeo istraživati parcelu Cirkvišće, pak našav već na površini puste oranice sitnijega kamenja i opeka, dao sam kopati na vršku parcele, dok se nisam namjerio na sloj naspa (Schutt), pak idući uvijek tragom njegovim našao sam grabe temeljnih zidova u formi priložena nacrta (sl. 105). Debljina temeljnih zidova iznosi 115 do 120 cm., što je svakako neobična debljina za zgradu, koja je iznutra mjerila oko 40 m², ali taj način gradnje debelih zidova i za male zgrade upravo je karakterističan za stare crkve. Svetište crkve prema istoku bilo je romanske forme polukruglo, radius vanjske stijene mjeri 388 cm. Vanjska širina zapadnoga zida, gdje je ulaz bio, ima 776 cm., a duljina pokrajnih stijena 910 cm. Dubljina temelja varira

među 80 do 120 cm. Sjeverna, zapadna i južna stijena imala je s vanjske strane glavnim zidovima prizidan drugi zid u širini od 45 cm., koji međutim nije bio tako duboko fundiran kao glavni temelji (sl. 105, prosjek lijevo). Moguće je, da je crkva potresima bila oštećena, pak je ovaj zid bio za učvršćenje naknadno prizidan. Mort je neobično čvrst, te se čini, kao da je neka vrst cementa ili barem živim vapnom pravljen.

Otkopane temelje pregledao je na moju molbu g. dr. Brunšmid, ravnatelj arh. muzeja, te je pronašao, da su neki fragmenti cigala u naspu rimske provenijencije; valjda su ostaci rimskih zidova upotrebljeni za gradnju ove crkve. Iz temelja je povađeno već odavna sve uporabivo kamenje, pak su samo sitnijim kamenjem i sa ostacima naspa zasipane grabe temeljnoga zida.

Na susjednom brijegu je kapela sv. Antuna, koju je potres g. 1880. razorio. Ovu kapelu spominje prvi put vizita kanonička od g. 1741. U to doba bila je vlasnica posjeda Stenjevec Regina Rauch, koju onodobni izvori kao veoma pobožnu i veliku dobrotvorku crkve spominju. Možda je ona nastojala oko toga, da se iz ruševina stare crkve sagradi kapela na sjevernom brežuljku stenjevačkoga dvora Pogled zvanu, pak je tom prilikom iskopan i kamen iz temelja stare crkve. Pošto je zemljište, na kojem kapela sv. Antuna stoji, usrijed posjeda stenjevačkoga, to je prigodom gradnje kapele parcelu Cirkvišće vlastelinstvo okupiralo, te i sada spada k imanju Stenjevec.

Crkva nije imala rake niti svoda pod podom, nego oko crkve se nalaze kosti pokojnika, koji su se po starom običaju oko crkve pokopavali. Bilo bi veoma interesantno prekopati cijelu parcelu, jerbo bi se onda možda uz grobove pronašlo i priloga, koji bi označili doba, kada su se tamo pokojnici pokopavali, dotično, kada je crkva u porabi bila.

Pošto je stalno, da je g. 1334. župna crkva stenjevačka u nizini bila, to je valjda već koncem XIII. ili početkom XIV. vijeka crkva svih Svetih kao župna napuštena, a stalno je to, da je g. 1691. neuporabiva bila, jer ju onogodišnja vizita ne spominje.

Lj. Ivančan.

THRAČKI KONJANIK.

1. U rimskoj zbirci arheološkoga muzeja u Zagrebu nalazi se među predmetima iz Siska zanimiv jedan relijef, o kojem se ne zna, kako je dospio u muzej. Popis Dierichove zbirke sisačkih predmeta, koja je za muzej kupljena g. 1864. dobrovoljnim prinosima naroda, ne sadržaje ni jednoga komada, koji bi se dao s njime idenficirati, a nisam ni našao, da bi ovaj komad bio potvrđen kao dar u javnim glasilima. Ponajprije će biti, da je relijef došao u muzej po društvu „Siscia", koje je neko vrijeme u Sisku iskapalo, a iskopane starine muzeju dostavljalo. Društvo je doduše predmetima uvijek prilagalo točne popise, ali se je na tim popisima potvrđivao primitak, a onda su se vraćali društvu, a da se prepis nije u muzejskom arhivu sačuvao. Sigurno je međutim, da se je u ljetu 1878. relijef već nalazio u zagrebačkom muzeju. Dva člana bečkoga arheološkoga seminara, Kubitschek i Löwy pohodila su naime tada zagrebački muzej, a u putopisu, koji su nešto kasnije izdali,[1] nalazi se i kratak opis našega relijefa. Provenijencija im je ostala nepoznata, jer je ravnatelj muzeja Ljubić, koji im je jedini mogao da dade potanjih podataka, u isto vrijeme bio na dopustu.

Ploča je iz bijeloga mramora, 25 cm. visoka, 20 široka a 2 cm. debela; desno gore i lijevo dolje je okrnjena; gore je zaokružena. Stražnja strana ploče ostala je neobrađena, te se valjda nije imala vidjeti. Na prednjoj strani prikazana je u nešto udubljenom polju u relijefu ova scena (sl. 106): Mlad, golobrad čovjek, odjeven u kratki prepasani hiton bez rukava i kratku mantiju, koja za njim leprše u zraku, jaše na desno. Na glavi mu je šiljata frigijska kapa. Lijeva ruka, koja treba da drži uzde, ne vidi se. U desnoj ruci drži neki kratki šiljati predmet. Konj je u skoku. Obije prednje noge su mu u zraku; sa desnom upravo stupa na neki poviši predmet. Pod konjem trče na desno tri životinje — jedna iza druge. Samo se zadnja vidi sasvim; od prednjih se vidi samo polovica. Prva je životinja karakterisana kao govedo. Ima debeo vrat, veliko izbuljeno oko, a na glavi j e d a n rog. Moglo bi se dapače i misliti, da je klesar na jedinoj nozi živinčeta, koja se vidi, htio izraziti i papke. Druge dvije životinje mnogo je teže opredijeliti. Prva od njih, veća, ima dugačku, gore široku, a dolje šiljatu glavu. a na vratu, kako se čini, grivu. Mogla bi biti vepar. Druga je manja i najnemarnije izrađena, tako da se bez analognih relijefa u opće ni nebi dala opredijeliti. Ispod relijefa ostavljen je 4 cm. širok rub, valjda za napis; nu uduben napis nije tu nikada bio, nego je mogao samo biti naličen.

---

[1] W. Kubitschek und E. Loewy, Bericht über eine Reise in Ungarn, Slavonien und Croatien. Arch. epigr Mitth. aus Oesterreich III 1879 p. 152 sqq.

Izradba relijefa je veoma slaba. Duboko urezane konture, slaba distinkcija pojedinih dijelova tijela kod jahača i životinja, grube pogreške u simetriji ne odaju samo, da je relijef isklesao čovjek dosta neiskusan, nego i to, da valjda nije bio izložen na važnijem mjestu.

Da nema analognih relijefa, ne bi se moglo stalno reći, što je klesar u opće htio da prikaže. Nagađati bi samo mogli, da je prikazan lov, a u tom bi slučaju mogli i reći, da treća životinja ima da bude pas. I tim bi se nagađanjem morali zadovoljiti, premda se ne bi mogao rastumačiti povišeni predmet, na koji stupa konj sa desnom prednjom nogom i premda ne vidimo u jahača nikakvoga oružja osim onoga kratkoga predmeta u desnoj ruci, koji bi mogao da bude bodež. Nu ova nam scena nije prikazana samo na sisačkom relijefu. Više tih relijefa posjeduje muzej beogradski, mnogo ih ima u muzejima u Bukureštu i Carigradu, a osobito ih mnogo posjeduje bugarski narodni muzej u Sofiji. Nazalište tih relijefa je sjevero-istočni dio balkanskoga poluotoka, a gdjekoji se našao čak i u Erdelju. Veoma mnogo ih nalazimo u onom dijelu balkanskoga poluotoka, koji je sačinjavao rimsku provinciju Thraciju. Veću pažnju je tim relijefima posvetio francuski arheolog Albert Dumont. Kada je g. 1868 proputovao Thraciju, bila je ova u arheološkom pogledu još prilično nepoznata. Gradivo, koje je za svoga šestmjesečnoga boravka ondje pribrao, bilo je toli obilno, da je u svom raportu, što ga je upravio tadanjemu francuskomu ministru prosvjete Duruy-u, mogao iznijeti lijepih rezultata [1]. Kasniji plod toga putovanja je opis skulptura i napisa, što ih je na svom putu vidio [2]. Ova zbirka ima dva dijela. U drugom dijelu iznosi rezultate, što ih je dobio izučavanjem tih spomenika. Jedno poglavlje ima naslov „Le cavalier thrace“ (p. 70.), te razpravlja o značenju votivnih relijefa, koji prikazuju jahača. Gradivo, kojim je Dumont za to pitanje raspolagao, bilo je još dosta neznatno, ali se je kasnije silno umnožalo.

Sl. 106. Thrački konjanik. Relijef iz Siska. $^1/_4$ nar. vel.

Kada je g. 1892. sadanji ravnatelj francuskoga arheološkoga instituta u Atheni Th. Homolle izdao sva djela Dumontova, [3] izdao je med njima i netom spomenuto. Nu kako je Dumont bio htio, da mu rasprava s napisima i skulpturama thračkim bude nekim načinom Corpus svih poznatih thračkih spomenika, tako je i Homolle Dumontovu raspravu nadopunio svim do tada poznatim

[1] Albert Dumont, Rapport sur un voyage archéologique en Thrace. Archives des missions scientifiques et littéraires, 2e série VI p. 447—515.

[2] Inscriptions et monuments figurés de la Thrace par Albert Dumont. Extrait des Archives des missions scientifiques et littéraires. 3e série III p. 117—200. Paris 1876.

[3] Mélanges d' archéologie et d' épigraphie par Albert Dumont... réunis par Th. Homolle. Paris 1892.

thračkim spomenicima. Materijal za ovu temu bio je u to vrijeme već mnogo veći, te je Homolle poglavlju „Le cavalier Thrace" mogao da pridoda i novih rezultata.

Međutim je u Sofiji bio osnovan bugarski narodni muzej, koji je u osobi V. Dobruskoga dobio revna ravnatelja. Sa svih krajeva Bugarske dolazilo je u Sofiju spomenika, koji su smješteni u t. zv. Büjük-džamiji, koja je sada krasan lapidarij. Kraj te džamije nalazi se sada manja zgrada, u kojoj je smještena muzejska pisarna i zbirke manjih predmeta. Tu je poredano do stotinu relijefa „thračkoga konjanika". „Sbornik za narodni umotvorenija i knižnina" što ga izdaje bugarsko ministarstvo prosvjete, u svojih do sad izašlih 18 svezaka sadržaje dosta materijala za ovo pitanje, te je osobito vrijedno spomenuti, da se nije žalilo troška, da se predmeti publiciraju u valjanim ilustracijama. Osim toga si je i arheološki seminar bečkoga sveučilišta, koji je tada još imao da zastupa arheološki institut, stekao upliva na doljnjem Dunavu, te je u svom časopisu[1] mogao da publicira dosta materijala, što su mu ga priposlali iz Bugarske V. Dobrusky i profesori braća Škorpil, a iz Rumunjske prof. Gr. G. Tocilescu, ravnatelj muzeja u Bukureštu.

Materijal, što ga možemo upotrijebiti za tumačenje našega relijefa, imamo da tražimo najvećim dijelom u spomenutim radovima; tek rijetko kada su se i drugi ovim predmetom bavili.

2. Forma relijefa gotovo da je uvijek ista: tanka četverouglata ploča, većinom gore zaokružena. Veličina je razna. Ima ih, koji su samo do 5 cm. visoki, ali ih ima i do 70 cm. visokih. Isto tako različita je i izradba. Na nekim je pločama jahač samo u slabim konturama označen, a samo rijetko će se naći dobro i pomno izrađen relijef. Mane, koje smo na našem relijefu opazili, nalazimo većim dijelom i na svim poznatim relijefima. Po tomu, a i po napisima, koje se često na pločama opažaju, možemo raspoznati i vrijeme, u koje relijefi spadaju; gotovo svi su izrađeni u drugom ili trećem stoljeću iza rođenja Isusova.

Promotri li se način, kako je jahač prikazan, moći će se razlikovati samo malo tipova. Na većini relijefa, a to su većinom najlošije izrađeni, vidimo jahača, gdje miruje. Jedna mu ruka drži uzde, a druga je položena na vrat konja. Čas je gol, a čas odjeven. Odjeća mu je jednostavna: kratki je hiton — obično bez rukava — oko pasa prepasan. Kratka kabanica, prebačena preko pleća i pričvršćena na prsima, obično lebdi u zraku, što ima samo onda smisla, ako je jahač u nagloj kretnji prikazan. Kapa mu je, ako nije gologlav, obično okrugla, rjeđe šiljata. Konj, koji inače mirno stoji, ima katkada desnu prednju nogu uzdignutu. Uzrok tomu rijetko se označio, tek katkada je pred konjem prikazan povišen okrugao ili četverouglat predmet, na koji treba konj da stupi podignutom nogom.

Na boljim relijefima prikazan je jahač u skoku. Desna mu je ruka uzdignuta i drži obično duže ili kraće koplje. I tu je konj jednu ili obije prednje

[1] Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich (od sveske VIII· aus Oesterreich-Ungarn). Sv. I—XX Wien 1877—1897. Sada ih zamjenjuju „Jahreshefte des k. k österr-archaeolog. Institutes" Wien 1898 sqq.

noge digao u zrak. Predmet, na koji je već stupio ili baš hoće da stupi, katkada je jasnije izrađen, tako da se može raspoznati kao žrtvenik. S onu stranu žrtvenika vidimo često drvo sa bolje ili lošije izrađenom krošnjom, oko koga se je omotala zmija, koja pruža glavu prema konju. Pod konjem vidimo natjeravanje od nekoliko manjih životinja. Obično je to pas i vepar. Od vepra se vidi katkada samo glava, dočim je ostali dio tijela sakriven za žrtvenikom. Tu se jasno vidi, u kojem je momentu jahač prikazan. On je u lovu i baca džilit na divljač, koju mu je njegov pas dognao. Osim jahača nalazimo katkad na relijefu i drugih figura. Pred jahačem vidimo jednu ili više ženskih figura, koje su uvijek odjevene u duge haljine i zastrte velom. Stoje i pružaju ruke, u kojima drže obično koji predmet (zdjelicu), prema upravo nadošlom jahaču. Valjda mu pružaju okrepu. Interesantnije su figure, koje katkada stoje iza jahača. Uvijek su to mladi momci, odjeveni u kratak hiton sa kapom na glavi. Ima li ih više, onda prvi obično drži konja obim rukama za rep.

Zadnjih se godina našlo dosta relijefa, koji jahača prikazuju u sasvim drugom momentu. Jahač, koji je licem okrenut prema gledaocu, drži u desnoj ruci neku divljač, obično zeca, za stražnje noge. Dvije životinje, od kojih je jedna uvijek pas, a druga ili lav ili pas, skaču prema jahaču u vis i nastoje da pruženu im divljač uhvate za glavu. Na tlu je obično posuda, koju je jedna od životinja prevrnula, tako da iz nje teče voda. Žrtvenika, drveta sa zmijom i drugih čovječjih figura na ovim relijefima obično ne nalazimo. Tu je prikazan momenat iza lova; lovac se sa ulovljenom divljači igra.

3. Dok ovi relijefi nisu pobuđivali većega zanimanja, nije se pazilo, gdje i kako se nalaze. Tek kasnije, kada se je upoznala njihova važnost, stalo se je paziti i na nalazišta. Već je Dumont promatrao mjesta, ali nije više mogao da rekne, nego da su se našli med starim ruševinama ili med starim grobovima. Tek je Dobruský točno pazio na nalazišta i njegovom točnom opisu tih nalazišta imaju se da zahvale mnogi rezultati.

Prije svega valja spomenuti, da se relijefi rijetko kada nađu pojedince; obično ih se našlo više na okupu, dapače i do trideset zajedno. Kao mjesto našašća spominje se veoma često izvor ili zdenac. Tako se u bugarskom selu Kurt-Bunar (okolija Čirpan) nalazi humak, ispod kojega vodi antikni put. G. 1897. naišli su radnici ispod toga humka na zdenac, a oko zdenca ležalo je 17 ovakvih relijefa, okrenutih prednjom stranom prema zemlji[1]. U selu Paračin (Srbija) došlo se u jednom vinogradu pri kopanju do dubokoga izvora, oko kojega je ležalo 10 votivnih relijefa sa licem prema zemlji. Nekoliko ih je bilo razlupano. Od ovih ploča prikazuju tri Apollona en face, koji drži u ljevici liru iznad oltara; ostale prikazuju jahača. Danas se ti relijefi nalaze u beogradskom muzeju.[2] Jedna je ploča nađena u selu Opicvet (okol. Iskrec), na mjestu, koje se zove „Izvor“.[3] U bugarskom selu Saladinovo otkrio je Dobruský svetište nimfa;

[1] Dobruský, Sbornik XVI p. 15 n. 20.

[2] Po kazivanju prof. Valtrovića. Sbornik XVI p. 16 op. 1.

[3] H. i K. Škorpil, Sbornik VIII p. 77 n. LVI. H. Škorpil Arch. epigr. Mitth. a. Oester. XVII p. 209 n. 123. Dobruský, Sbornik XI p. 86 n. 52, tab. IV 1.

med mnogobrojnim votivnim relijefima, koji su prikazivali tri nimfe, bilo je i nekoliko relijefa sa jahačem.[1]

Kao nalazišta spominju se i ruševine antiknih zgrada. U selu Kirilovo (prije Ašik Senekli, okol. Stara Zagora) iskopale su se iz ruševina neke zgrade dvije ploče, a treća nešto dalje od toga mjesta[2]. Nekoliko ploča našlo se u antiknim temeljima pri gradnji manastira Sv. Petra i Pavla u selu Batkun (kod Tatar-Pazardžika)[3]. Ruševine spominju se kao nalazište i u selu Bjala črkva (okol. Trnovo).[4] Dva relijefa nađena su zajedno sa čovječjim kostima med starim zidovima u selu Čangarli (okol. Tatar-Pazardžik)[5], petnaest ploča g. 1893. u selu Dijnikli (okol Harmanlij). I na tom mjestu zabilježene su ruševine neke stare zgrade[6]. G. 1865, našlo se u selu Dogansko Konare (okol. Tatar-Pazardžik) pri oranju u ruševinama neke antikne zgrade pet ploča, od kojih tri prikazuju jahača, jedna Heru a jedna Aresa (?) Kraj ovih ploča bilo je do 1·5 m. visokih dolija, izgorjeloga žita, rogova od jelena, predmeta iz željeza i bronsa i pet komada bronsanih novaca: 1 od Philippa III. Arrhidaja, 1 grada Hadrianopola iz vremena Gordijana III, 1 od Dioklecijana, 1 od Konstansa i 1 od Justinijana I. Mjesto inače nije točno pretraženo, te krije možda još i drugih predmeta[7]. Jedna je ploča sa jahačem nađena u antiknim temeljima u selu Dolni Pasarel (okol. Samokov) kraj rijeke Isker. Kraj toga je relijefa ležao drugi, koji je prikazivao Asklepija i Hygieju i torzo statuete Asklepija[8]. Osam ploča našlo se je g. 1891. u starim ruševinama u selu Imirli (okol. Jambol). Jedna je prikazivala Zevsa, a ostalih 7 jahača[9]. I u selu Kapakli našle su se u ruševinama stare crkve, koja je bila sagrađena na temeljima neke antikne zgrade, dvije ploče sa jahačem. Zajedno sa relijefima našlo se je i rimskih i bizantinskih novaca, te jedna nadgrobna ploča[10]. Sa starim novcima i predmetima iz bronsa našlo se je sedam ploča sa jahačem u starim ruševinama u selu Malka Brestnica (okol. Teteven)[11]. Napokon se ruševine kao nalazište takovih relijefa spominju i u selima Dragoman kod Sofije[12] i Ellidere kod Tatar-Pazardžika.[13]

Rijetko se spominju kao nalazište grobovi ili grobišta, a i te su vijesti veoma nesigurne. Tako je poznat jedan relijef iz sela Cerovo (okol. Tatar-Pazardžik), a neki stari Cerovanci pripovijedali su o našašću ove ploče od prilike ovo: Pred jedno 40 godina nađeni su u jednoj mogili ovi predmeti: jahač,

---

[1] Dobruský, Sbornik XIII p. 398 sqq. tab. I—VIII. Bull. de corr. Hell. XXI p. 119 sqq.

[2] Dobruský, Sbornik XIII p. 424 n. 3 i XVI p. 16 n. 22.

[3] Dumont-Homolle, Mélanges p. 323 sq. n. 5—7 i p. 329 n. 24—24 a. (Tamo prijašnja literatura).

[4] Dobruský, Sbornik XI tab. XIII 2, K. Škorpil, Arch. epigr. Mitth. a. Oesterr. XVII p. 186 n. 39.

[5] H. i K. Škorpil, Sbornik VIII p. 76. n. LI, Dobruský ibid. XI p. 90 n. 67 i op. 1.

[6] Dobruský ibid. XI p. 75—77 n. 1—3, tab. I. II. III 3.

[7] Dobruský ibid. XII p. 302 sq. n. 6—8.

[8] Dobruský ibid. XVI p. 8 n. 4 i 112 n. 19.

[9] Dobruský ibid. XI p. 89 sq. n. 61—67.

[10] Dumont-Homolle, Mélanges p. 375 n. 62 c²—62 c⁵.

[11] ibid. p. 364 n. 62¹⁴. Dobruský, Sbornik XIII. p. 401 n. 5. XVI p. 4 fig. 1.

[12] H. i K. Škorpil ibid. VIII p. 77 n. LVII.

[13] ibid. p. 72. n. XVI—XIX.

12 komada starih novaca, gvozdeni kotači od kola, pojedini komadi zarđaloga željeza, tri srebrene posude i jedan zemljani vrč. Mogila je pretražena samo s jedne strane, jer su turske oblasti daljnje prekopavanje zabranile. Po nađenim predmetima može se suditi, da je mogila bila sasuta povrh groba nekoga boljara [1] Drugi put spominje Dobruský grobišta kao nalazište po kazivanju jednoga svoga učenika u selu Dipsiz-Gol (okol. Borisov-Grad). Sa toga mjesta priopćuje on četiri relijefa i jedan votivni napis u čast Apollona [2]. Još jednom spominje on grobište kao nalazište u selu Bajazli (okol. Tatar-Pazardžik), gdje se je pred 20 godina našao relijef jahača zajedno sa jednom nadgrobnom pločom, te je kasnije bio uzidan u neku zgradu. Kasnije se je na istom mjestu našla druga nadgrobna ploča [3]. Nu ni ovoga mjesta nije Dobruský sam vidio, nego je predmete objelodanio po kazivanju drugih. Ako i je istina, da se je relijef našao na tom mjestu, nije sigurno da je to votivni relijef, nego je moguće, da je komad nadgrobne ploče.

Još se na više mjesta spominju skupna nalazišta tih relijefa, ali nam manjka točan opis mjesta. Tako je iz sela Akča Kairk (okol. Kurdžali) došlo u sofijski muzej do trideset tih relijefa. Bez dvojbe su svi nađeni na jednom te istom mjestu, ali točnoga opisa toga mjesta Dobruský nam nije mogao da dade [4].

4. Svi relijefi jahača preveć su jednolični, a da bi iz njih mogli mnogo više iščitati, nego iz zagrebačkoga relijefa. Ne preostaje drugo, nego da se obratimo na napise, koji se često na njima nalaze. Nu ti su napisi opet preveć raznolični, tako da je i tu teško doći do pozitivnih rezultata. Da su relijefi posvećeni kojemu božanstvu, vidimo već po riječima θεῷ ili κυρίῳ, kojima napisi obično počimlju. Riječ κύριος mjesto θεός dolazi naime u napisima tih krajeva veoma često, n. pr. κυρίῳ Διί, κυρίᾳ 'Αρτέμιδι, κυρίᾳ "Ηρᾳ i t. d., ali božanstva, kojima su relijefi posvećeni, razna su. Mnogi i to baš najljepši relijefi, posvećeni su Apollonu. Tako tri krasna relijefa iz sela Dijnikli nose ove napise:

1. 'Απόλλωνι Γεικεσηνῷ εἰχαριστή<σ>|ριον ἀνέθηκεν Μουκιανὸς στρα|τιώτης.

2. Κυρίῳ 'Απόλλωνι | Γινκισηνῷ | Φλ(άουιος) Οὐάλης στρατιώτης Δυσυρηνὸς χαριστή|ριον.

3. Γείγοντι Αὐλουσ [. . .] | Μουκάβ[ε]ρις Μουκα|τράλεος ἀνέθεκ[εν] (sic).

Po tomu se čini, da su ove ploče kao i ostalih dvanaest, što su zajedno s njima nađene, bile postavljene u svetištu Apollonovom, tim više, što je uz relijefe ležala i 8 cm. visoka broncana statueta Apollona sa tobolcem na leđima. Riječi Γεικεσηνῷ, Γινκισηνῷ, Γείγοντι su pridjevak boga i to valjda geografski. Barbarsko ime mjesta našlo je u svakom napisu u grčkom jeziku drugu transkripciju. Riječ Αὐλουσ... u trećem napisu ne mogu da rastumačim.

Prva dva relijefa prikazala su dva vojnika, od kojih je jedan nadao i odakle je (Δυσυρηνός). Od relijefa nađenih u selu Kirilovo jedan fragmenat nosi

[1] Dumont-Homolle, Mélanges p. 324 n. 8 (tamo prijašnja literatura). Dobruský, Sbornik XII p. 320 n. 5 op. 1.

[2] Sbornik XII p. 321 n. 9. XIII p. 425 n. 8 i XVI p. 13 n. 16—18.

[3] Sbornik XII p. 332 n. 20 i XVI p. 17 n. 23.

[4] Sbornik XI p. 81-86 n. 18—51 tab. VIII—XI.

napis ΟΛΛΩΙΙΤΡ (možda 'Απόλλωνι ἰητρῷ), druga ploča 'Απόλλωνι[εὐχα]ριστήριον, a treća Ἀπόλλωνα. I ove su ploče valjda stajale u svetištu Apollonovu. Jedan relijef u sofijskom muzeju iz Četaleva (okol. Kizil-Agač)[1] nosi napis 'Απόλλωνι Σταρασκηνῷ | Πόσσης Βείθυος ὑπὲρ ἑαυ|[τοῦ καὶ τῶ]ν ἰδίων ....

Σταρασκηνῷ je geografski pridjevak i dolazi valjda od Staraska. I od Dipsiz-Golskih relijefâ posvećena su tri Apollonu:

1. Μουκάπορις Δίν[εος]... θεῷ 'Απόλλωνι εὐχήν.
2. Μούκιορ Δινκεντιράλεος θεῷ | 'Ικυρμιλα[νῷ] Απόλλ[ωνι] εὐχήν.
3. Κυρίῳ 'Απόλλωνι Κερνιλλην[ῷ] | Σκασκοπαρηνοὶ εὐχαρι[στήριον].

Geografski pridjevak boga i ovdje je dvojako transkribiran. Treći relijef nije prikazan od pojedinca, nego od žitelja jedne naselbine (Skaskopara). Geografski naziv Apollona daje nam i relijef iz Opicveta sa napisom: 'Απόλλω Σκοδρηνῷ 'Ρηβούκενθ[ος] | 'Ρηβουκένθου εὐξάμενος ἀνέ|θηκε.

Apollonu posvećen je i jedan relijef iz sela Osman-Pazar (okol. Šumen). Napis glasi: 'Απόλλωνι | [Μου]κάκενθος Βίθυ[ος] | εὐχήν.[2] Jedan relijef, posvećen Apollonu vidio je Dumont u grčkoj školi u Plovdivu. Na njemu je napis Βριζενὶς Ζικκατράλεος εὐ[χὴν] 'Απόλλωνι.[3] Jedan relijef iz Sofije ima napis Κυρίῳ 'Απόλλωνι Ζελαηνῷ | Μαυρικὸς Σκάρεος εὐξά[με]νος ἀνέθηκεν.[4]

Gotovo isto tako često posvećeni su ovakvi relijefi bogu Herosu. Da se ima pomisliti na boga, a ne na heroja, dokazuju nam riječi θεῷ ili κυρίῳ, koje obično stoje pred Ἥρωι. Iz sela Arablar (okol. Razgrad) poznata su dva relijefa, od kojih jedan nosi dosta okrnjen napis Ἥρωι Στου ... | Μουκιαν[ὸς ....[5] — Στου ... je početak geografskoga pridjevka. Jedna ploča iz Batkuna posvećena je također κυρίῳ Ἥρωι. Mnogo puta je već publiciran relijef iz sela Gabrovo[6] na kojem je lijepim slovima zabilježen napis: Ἥρωι Μανιμάζωι | Ἐστιαῖος Νεικίου ὑπὲρ | τῶν υἱῶν Νεικίου καὶ Αγα|θήν[ο]ρος χαριστήριον. U riječi Μανιμάζωι valja nam tražiti geografski pridjevak boga. Od relijefa iz M. Brestnice jedan nosi latinski napis: Her(oi) Divesanto Fl(avius) Mestrius mi(les) cohort(is) II Lucensium votu(m) posu(it). Ako uzmemo, da je Mestrius pogrešno napisano mjesto Mestrianus, onda je isti vojnik na istom mjestu prikazao još jedan relijef. Druga naime ploča, koja također prikazuje jahača, nosi ovaj grčki napis: [Ἀπό]λλωνι Θο[·]σηνῷ(?) Φλ(άουιος) Μεστριανὸς κυρίῳ Ἥρωι. Prve dvije riječi nijesu posve jasne, ali je prva ipak dosta sigurna. Druga dosta manjkavo čitana riječ Θο[·]σηνω ima da bude geografski pridjevak, te se ima dovesti nekako u svezu sa nazivom, što ga bog ima u latinskom napisu: Divesanto. Ali i ovaj naziv nije siguran, premda je napis dobro čitan. Sumnjiva je naime kratica Her(oi), dočim su druge riječi, koje bi se mogle kraticom označiti, sasvim ispisane. Moglo bi se za to pomisliti, da je klešar urezao krivo slovo D mjesto O, te bi se mjesto Her(oi) Divesanto moglo čitati Her[o]i Vesanto. Tako bi se doduše približili onomu,

[1] Dobruský, Sbornik XI p. 91 n. 71 tab. XVI. H. i K. Škorpil, Arch. epigr. Mitth. a. Oesterr. XV p. 107 n. 53.
[2] Dobruský, Sbornik XIII p. 424 n. 2.
[3] Dumont-Homolle, Mélanges p. 335 n. 40.
[4] H. Škorpil, Arch. epigr. Mitth. a. Oesterr. XVII p. 219 n. 122.
[5] K. Škorpil, ibid. p. 195 n. 61.
[6] Zadnji put Dobruský, Sbornik XI p. 92 n. 75. tab. XV2.

što daje grčki napis, ali ipak možemo samo reći, da je veoma vjerojatno, da i latinska i grčka riječ sadržaju isti geografski naziv, jer smo već u nekoliko slučajeva vidjeli, da se barbarske riječi u grčkom veoma različito transkribiraju.

Iz Plovdiva je nekoliko relijefa posvećeno bogu Herosu. Na jednomu je napis: Κυρίω Ἥρωι | Ἠραῒς Αὐλουτράλεος | εὐχήν[1], na drugom Ἀγαθήμερος κορίω Ἥρωι εὐχήν[2] Na jednom fragmentu ima krnji napis: Αρίτωνα Λογγείνου Ἥρωα[3], na drugomu Ἥρωι Πουρδ... | Ῥοιμητάλκ[ης...[4] Πουρδ... je početak riječi, koja je sigurno bila geografski naziv. Lokalni naziv boga sadržala je i ploča iz Sotirice (okol. Breznik), na kojem se nalazi ovaj napis: Ἥρωι Σκοπη... | λου ευχαρισ[τήριον.[5] Ime Heros čitamo na fragmentu jednoga relijefa, kojemu je nalazište nepoznato, a sada je u muzeju u Bukureštu. Od relijefa sačuvan je samo doljnji dio, a od latinskoga napisa samo prve dvije riječi Heroni invicto.[6] Nesiguran je naziv Heros na jednom drugom relijefu muzeja u Bukureštu, koji je nađen u mjestu Hassiduluk kod Konstance. Od relijefa sačuvan je samo doljnji dio, a od napisa u prvom redu samo ERO ETD. Slova ERO mogu se nadopuniti u [H]ero[s]. Drugo božanstvo, kojemu ime počima sa D mora biti žensko, jer napis glasi dalje: matrem Romanorum subscriptorum. Slijedi dvanaest muških i ženskih imena, kojima je pridodana i narodnost dotičnika.[7]

Nekoliko puta su relijefi posvećeni Asklepiju. Tako nosi relijef iz sela Dolna Dikanja (okol. Radomir) ovaj napis: Ἀσκληπιῶ Βεῖθυς Διζά[λου] | εὐξάμενος καὶ ἐπιτυχ[ὼν ἀνέθηκε.[8] Dobruský je u beogradskom muzeju vidio relijef jahača, kojemu se nezna provenijencija, a providen je ovim napisom [Δ]ωλήπορις Ζορδέγονος | [κυ]ρίω Ἀσκληπιῶ ἀνέθηκεν.[9] U svetištu Asklepija stajao je valjda i relijef iz sela Dolni Pasarel. Sam relijef doduše nema napisa, ali torzo statuete Asklepija i relijef Asklepija i Hygieje sa napisom κυρίω Ἀσκληπιῶ Στραμινηνῶ... daju dosta povoda misli, da su antikni zidovi, u kojima su se ti predmeti našli, temelji nekadanjega svetišta Asklepijeva.

Jedan relijef posvećen je Dioskurima. Došao je u sofijski muzej iz sela Peštera (okol. Tatar-Pazarđžik), a nosi ovaj napis: Θεοῖς Διοσκόροις | Αὐγάζων ὑπὲρ ἑαυτοῦ καὶ τῶν | ἰδίων εὐχήν.[10]

5. Po svemu tomu vidimo, da nam ni napisi ne mogu odati, koje se božanstvo u jahaču krije. Nu pošto vidimo, da se ti relijefi nalaze na teritoriju, koji su nekada nastavali thrački narodi, sasvim je opravdano mnijenje, da je to božanstvo bilo zbilja thračko, koje je kod Thračana dakako imalo svoje posebno ime, ali je to ime iščeznulo, kada je grčka religija tamo zahvatila korijen. Kako znamo, načinjeni su poznati votivni relijefi „thračkoga jahača" u doba rimskoga carstva, dakle prilično kasno. Treba dakle da potražimo, ne bi li ga našli i u ranije doba. Čini se, da nam tu može biti od pomoći numizmatika. Dobruský je i tu

[1] Dumont-Homolle, Mélanges p. 332 n. 32.
[2] ibid. p. 335 n. 39.
[3] Dobruský, Sbornik XII p. 318 n. 1.
[4] ibid. XVI p. 10 n. 6.
[5] ibid. p. 143.
[6] CIL III S n. 7592.
[7] ibid. 7532.
[8] H. i K. Škorpil, Sbornik VIII p. 76 n. LV.
[9] Sbornik XVI p. 17 n. 25, fig. 8.
[10] Dumont-Homolle, Mélanges p. 346 n. 61 (tamo prijašnja literatura). Dobruský, Sbornik XI p. 78 n. 6, tab. III2.

olakšao posao, jer je sakupio sve poznate novce thračkih careva.[1] Iza perzijskih invazija na balkanski poluotok podiglo se u Thraciji do znatne moći pleme Odrizâ. Iz toga plemena potječe prvi thrački car, koji nam je poznat iz historije, Teres I. Nu od njega još nema novaca. Prvi su thrački novci poznati od njegovoga sina Sparadoka iz druge polovine petoga stoljeća. Na njegovim tetradrahmama nalazimo na licu: jahača na lijevo, odjevena u kratku kabanicu sa okruglom kapom na glavi; u desnici drži dva duga koplja.[2] I njegov sin Seuthes I. ima na novcima tip jahača. Tu je konj već prikazan u skoku. Jahač baca uzdignutom desnom rukom neki predmet (koplje?). Odjeven je samo kratkom kabanicom, koja za njim u zraku lepršа.[3] Sličan je jahač i na novcima Kotysa I. (383—359).[4] Na votivne relijefe mora čovjek pomisliti, kada gleda novce Skostoka (početak druge polovice 4. stoljeća). U desnici jahačevoj vidi se koplje, a pod konjem životinja, za kojom ga jahač baca.[5] U isto će vrijeme spadati novac nepoznatoga vladara sa sličnim tipom. Od imena vladareva sačuvana su samo slova . . .ΔΟΚΟΥ (možda [Αμα] δόκου).[6] Kasnije nalazimo tip jahača na novcima suvremenika Aleksandra Velikoga Seuthesa III,[7] nasljednika Aleksandrovoga u Thraciji, Lizimaha[8] i na dosta lošim tetradrahmama nekoga kasnijega vladara, kojemu ime počima slovima ΜΟΣΚ. . . .[9] Sa tipom Lizimahovih novaca kuje vladar thračkoga plemena Paiona, Audoleon (318—286). Konj na njegovim novcima stoji lijevom prednjom nogom na nekom ovišem predmetu (žrtvenik?).[10]

Konjanik je dakle, kako vidimo, na novcima thračkih vladara igrao dosta znatnu ulogu. Nu zanimivo je, da ovi novci nisu na sjeveru balkanskoga poluotoka jedini, dapače ni prvi, na kojima nalazimo jahača. Novci Sparadokovi čini se, da su nastali pod dojmom novaca Aleksandra I. (početak perzijskih invazija), jer na njegovim je novcima tip jahača gotovo isti kao i na Sparadokovim.[11] I nasljednjici Aleksandrovi često su za svoje novce upotrijebili tip jahača. Nalazimo ga i na novcima pojedinih plemena u Macedoniji i Thessaliji, a i na starim autonomnim novcima pojedinih gradova macedonskih i thessalskih nije rijedak. Tako već jedan veoma stari novac grada Sermyle, koji ima na stražnjoj strani samo quadratum incusum, pokazuje na prednjoj strani gola jahača na desno. Drugi su gradovi u Macedoniji: Potidaia, u Thessaliji: Atrax, Phakion, Pharkadon, Krannon, Larissa, Pharsalos, Pelinna.

Ovaj su tip primili i neki grčki gradovi na obali crnoga mora. Grad Odessos (Varna) kovao je u prvoj polovici drugoga stoljeća prije Krista novce sa tipom jahača, od kojih imamo jedno desetak varijanata. Jahač ima u desnici neobičan atribut: cornucopiae, a dobio ga je od jednoga drugoga božanstva, kojemu se je u gradu Odessu žrtvovalo i koje se na novcima toga grada prikazuje sa rogom obilnosti u ruci.[12] Osim ovog tipa nalazimo na novcima grada

[1] Istoričeski pogled vrhu numizmatikata na trakijskite care. Sbornik XIV p. 555 sqq.
[2] o. c. tab. I n. 4.
[3] o. c. tab. I n. 5 i 7.
[4] ibid. n. 11.
[5] o. c. p. 600.
[6] ibid. p. 601.
[7] ibid. tab. II n. 5 i 6.
[8] ibid. p. 609.
[9] Berlin. Cat. I p. 339 n. 13.
[10] ibid. II p. 7 n. 46, tab. I n. 9.
[11] Brit. Mus. Cat. Macedonia cet. p. 156—161. Berlin. Cat. II p. 151 n. 1, tab. VII n. 69.
[12] Θεὸς μέγας Δερξελάτης zove se ovo božanstvo u jednom napisu iz Varne od g. 238 po Is. Revue archéologique XXXV p. 114 n. 6.

Odessa i obični tip jahača sa kopljem u ruci. Po novcima rečenoga grada došao je jahač sa rogom obilnosti i na novce gradova Tomis (danas Constantza) i Istros.[1] I rimski carevi voljeli su se na novcima ovih krajeva prikazati kao jahači u lovu. Na jednom novcu grada Nikolopis ad Istrum iz vremena Julije Domne je ovako prikazan Caracalla,[2] na drugom novcu istoga grada Elagabal,[3] a na jednom novcu grada Augusta Traiana Septimij Sever.[4]

Moglo bi se doduše novcima posvetiti i više pažnje, ali bi od toga bilo slabe koristi, jer teško da bi itko mogao reći, što uvijek ima da znači jahač na novcima. Ima li uvijek da podsjeti na neko božanstvo? Čini se da ne. Veoma često imati će se pomisliti na vladara ili možebiti i na lokalnoga herosa dotičnoga grada. Na temelju cijeloga materijala može se samo reći ono, što je jasno i iz navedena materijala: U Thessaliji, Macedoniji i Thraciji kovali su se već u najstarije doba novci sa tipom jahača kroz nekoliko stoljeća, i to neobično često. Da u nekim slučajevima imamo u jahaču raspoznati božanstvo, čini se da nam dokazuju novci grčkih gradova na obali crnoga mora, na kojima mu se kao atribut dao u ruke rog obilnosti. Vjerojatno je to donekle i za to, što su se i rimski carevi u ovim krajevima na novcima ovako prikazivali.

I novci nas dakle ne mogu dovesti de sigurna zaključka; drugih pako spomenika za „thračkoga konjanika" iz ovih vremena nema osim nekoliko atičkih dekreta, iz kojih također ne možemo ništa sigurna saznati. Athenjani su običavali nad svojim dekretima prikazati u relijefu scene, koje su sa sadržajem dekreta bile u nekoj svezi. U takvom jednom dekretu od g. 355.|4. podijeljuje se Philisku iz Sesta proksenija.[5] Nad dekretom ima ovaj relijef: Lijevo stoji božica Athena u obliku Phidijine statue. Okrenuta je na desno i drži na lijevoj ruci Niku. Lijevo od nje naslonjen je na nju štit, a u njem je zmija. Iza nje, a valjda treba misliti kraj nje, dolazi konjanik odjeven u kratku hlamidu, koja mu se iza leđa vije. S desna pokazuje se adorant. Relijef je slabo sačuvan, te je teško da se nešto sigurna rekne. Nu ipak je vjerojatno, da je narod athenski metnuo pokraj Athene i ono božanstvo, koje štuje Thračanin Philisko, te mu adorant dolazi iskazati iste časti kao i Atheni. Ali je ipak moguće i tumačenje, da je jahač kraj Athene sam Philiskos, te mu građanin athenski dolazi iskazati čast pred licem božice Athene, pokroviteljice grada, kojemu je Philiskos učinio dobročinstva, radi kojih mu je podijeljena proksenija. Godinu dana prije toga (356.|5.) sklopio je puk athenski savez sa Ketriporisom i njegovom braćom, paionskim vladarom Lyppeiom (na novcima Lykkeios) i Ilircem Grabom. Nad dotičnim dekretom, koji nam je sačuvan,[6] prikazan je u relijefu jahač. I u tom je slučaju samo vjerojatno, da je prikazano thračko božanstvo, dočim sigurna ne možemo ništa reći.

[1] Pick, Thrakische Münzbilder. Jahrb. d. deutsch. arch. Inst. XIII (1898) p. 161 sqq. tab. X n. 21–25.
[2] Pick, Münzen Nordgriechenlands p. 337 op. 4. i n. 1464. (Slika u Brit. Mus. Cat. Thrace p. 45 n. 27.).
[3] Pick o. c. n. 1987, tab. XIX n. 21.
[4] Dobruský, Sbornik XVI p. 6 fig. 2.
[5] CIA II n. 69. Relijef opisao Schöne, Griech. Reliefs tab. XXI n. 93.
[6] CIA II p. 405 n. 66 b.

6. Daljnji spomenici iz predrimskoga vremena, koji bi nam mogli pitanje razjasniti, na balkanskom poluotoku nisu poznati. Za to se moramo vratiti spomenicima iz rimskoga vremena. Vidjeli smo, da su votivni relijefi po napisima većinom bili posvećeni Apollonu, Asklepiju i Herosu. Svagdje se je dotično biće smatralo kao božanstvo, što nam svjedoče nazivi θεῷ, κυρίῳ, domino, deo. Morali bi dakle tražiti među napisima (bez relijefa), koji su tim božanstvima posvećeni. U napisima, koji spominju Apollona i Asklepija ne ćemo ništa naći. To su poznata grčka božanstva, koja ne možemo sa „thračkim jahačem" identificirati. Ali za to nam je dozvoljeno pogledati napise posvećene Herosu, koji nam kao bog u grčkom svijetu nije poznat. Pošto tih napisa nije mnogo, moći će se oni ovdje svi nabrojiti:

1. Dumont-Homolle, Mélanges p. 573 n. Q[4] (tamo prijašnja literatura). Žrtvenik, nađen u selu Bobaraci (okol. Radomir), sada u muzeju u Sofiji. Napis: Ἀγαθῆι τύχηι. | . Κυρίωι Ἥρωι | Σουϊτουλη|νῶι Παρδά λας Λούπου | εὐχήν.

2. H. i K. Škorpil, Arch. epigr. Mitth. a. Oesterr. XV p. 218 n. 106. Žrtvenik, nađen u selu Gornja Rakovica, sada u Trnovu u dvorištu mošeje. Napis: Θεῷ Ἥρωι | ЬOPKH-Ε IA | Αἴλιος Ποτά|μων ὑπὲρ | Αὐρηλιανοῦ | Φήλειχος | Που[δ]ε[ντι]α[ν]ο[ῦ χαρι]σ[τήρι]ον. (Po kopiji konzula Schley-a. Kanitz, Donau-Bulgarien[2] III p. 353 n. XXXVI).)

3. H. i K. Škorpil, Arch. epigr. Mitth. a. Oesterr. XV p. 205 n. 69. Okrugao stup. Nalazište nepoznato, sada u Vraci. Napis: Θεῷ Ἥ[ρ]ωι Ἰουλι|ανὸς Δαμοστ[ρ]άτου | ὑπὲρ ἑαυτοῦ κα|τὰ ε[ὐχ]ὴν ἀνέστησεν.

4. Dumont-Homolle, Mélanges p. 442 n. 110 b[1] i 571 n. 110 b[1]. CIL III. S. n. 7378. Ploča, nađena u selu Kaci-daran, na teritoriju stare Abdere. Napis je dvojezičan i glasi: Ἥρωι Αὐλωνείτῃ θυσιασταὶ περὶ ἱερέα Ποπίλλιον Ζείπαν | Heroi Aulonite cultores sub sacerd(ote) Popil(io) Zip[a].

5. CIL. III S. n. 12463. Žrtvenik, nađen u selu Adam-Clise (Tropaeensium civitas), sada u muzeju u Bukureštu. Napis: Eroni | inv(icto) | Iaeheav (?) | vilicus L(uci) (A)e|li Marci|ani c(larissimi) v(iri) s(ervus) e | visu suis | pos(uit).

6. CIL III S. n. 12391. Žrtvenik, nađen u selu Kunino (kod Vrace). Napis: Heroi | manjkaju dva retka | SCRIBAMBITH[T].

7. CIL III S. n. 14214[27]. Ploča, nađena u mjestu Alakapu (blizu Constantze), sada u muzeju u Bukureštu. Napis je dvojezičan i glasi: Heroi sacrum | Ti(berius) Claudius Mu|casius v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito). | Ἥρωι κατα(χθονίωι?) Τι(βέριος) Κλαύδιος Μου|κάσιος εὐξάμ[ε] νος καθιέρωσε[ν].

8. CIL III S. n. 7530. Žrtvenik, nađen u selu Besnip (kod Constantze), sada u muzeju u Bukureštu. Napis: [Her]oni dom[ino . . . | . . . lius Seve[r . . .

9. CIL III S. n. 7531. Žrtvenik, nađen u blizini Constantze, sada u muzeju u Bukureštu. Napis: Heroi invicto | sacro(m) | pro salute imp(eratoris) | Valeri(us) Zosimus et Callinic|us et Phoebio|posuerunt | de suo X Kal(endas) | Julias Cornel|io et Catio co(n)s(ulibus). (Godina 216 po Isusu).

10. CIL III S. n. 7534. Žrtvenik, nađen g. 1865 u Constantzi, upotrijebljen oudje kao građa. Napis: I(ovi) o(ptimo) m(aximo) | Heroi | Q. Trebellius Q(uinti) f(ilius) [F]ab(ia) Maxi|mus Roma | c(enturio) leg(ionis) V Mac(edonicae) | trecenarius | coh(ortis) III pr(aetoriae) | v(otum) s(olvit).

11. CIL III S. n. 8147. Četverostran žrtvenik, nađen u Beogradu, sada ondje u muzeju. Napis: Deo Heroni | Collitores (cultores) ipsius | Theodotus Gyde(?) pater | , Victorinus | , Mucianus | , Valentinus | R(h)odo | natus | , Victorinus, | Dometianus | , Septuminus, | Zinama | [H]erodes, | Hermogenes | , Iulius, | Ermogenes, | Maximinu[s], | Marcus | v(otum) p(osuerunt) l(ibentes) m(erito).

Ovi nam napisi kažu, da se je Heros zbilja kao bog obožavao. Ovi su žrtvenici i ploče jamačno stajali na mjestu, koje je bilo posvećeno bogu Herosu, ili Heronu. Nominativ bio je i Heros i Heron. Treba samo pomisliti, da se ovi napisi nalaze samo u krajevima, u kojima se nalaze i toliko spominjani relijefi „thračkoga jahača", te ćemo se lako sprijateljiti sa nazorom, da je narod u tim krajevima pod imenom Heros ili Heron zbilja štovao božanstvo, koje se je prikazivalo na konju i koje je nama poznato kao „thrački jahač". Međutim i ovi su napisi svi suvremeni sa votivnim relijefima jahača. Za to se i ne može reći, da li se je i prije za jahača upotrebljavalo ime Heros ili Heron. Kako je jahač mogao doći do toga imena, o tome će se kasnije govoriti.

7. Na jahača se nailazi u sjevero-istočnim dijelovima balkanskoga poluotoka veoma često i na nadgrobnim spomenicima. Samo se na tim spomenicima prikazuje u raznoličnijim formama, nego na votivnim relijefima. Ovdje će se spomenuti samo neki spomenici, da si možemo stvoriti sliku o načinu prikazivanja jahača na nadgrobnim relijefima, jer potpunost ne bi imala svrhe. Već je Dumont g. 1869. publicirao spomenik u obliku žrtvenika iz Belastice kod Plovdiva,[1] ali ga je držao za votivni spomenik. Na prednjoj strani nalaze se tri relijefa i napis. Dva relijefa, jedan kraj drugoga, prikazuju po jednoga jahača na desno sa uzdignutom desnom rukom, kao da bacaju koplje. Pod jednim jahačem vidi se pas. Ispod ova dva relijefa nalazi se treći, u kom su prikazane četiri figure, tri muške i jedna ženska. Da je spomenik nadgroban, jasno nam dokazuje napis, koji glasi ovako: Ἀλέξανδρος Φι|λίππου Ἀγοραῖος | τοῖς τέκνοις ἑαυτοῦ. Aleksandar sin Filipov iz Agore postavio je dakle spomenik svojoj djeci, koja su prikazana u trećem relijefu. Što imaju da znače ona dva jahača, ne može se reći. Može se naslućivati, da su ta dva jahača dva sina Aleksandrova, koje bi imali tražiti i na trećem relijefu. Treća muška figura u tom relijefu bio bi onda Aleksandar sam. Točno sravnjenje toga relijefa moglo bi možda ovo naslućivanje da potkrijepi.

Katkada nalazimo na nadgrobnim spomenicima jahača u običnom obliku, a da nema saveza sa osobama, kojih se nadgrobni spomenik tiče. Tako jedan nadgrobni relijef iz Plovdiva[2] prikazuje muža, ženu i dvoje djece. Nad relijefom je trouglati tympanon, koji je razdijeljen na tri dijela. U sredini prikazan je

[1] Revue archéologique 1869 I p. 179 sqq. Dumont-Homolle, Mélanges p. 288 sqq. [2] Dobruský, Sbornik XVI p. 11 fig. 4.

jahač na desno sa uzdignutom desnicom Konj stoji desnom prednjom nogom na žrtveniku; iza žrtvenika vidi se drvo sa zmijom. Lijevo i desno od konjanika prikazan je lav na desno, odnosno na lijevo. Jahač na ovom mjestu (u tympanonu) ne može biti bitnim dijelom spomenika. On dapače možebiti ima ovdje samo ornamentalan karakter, dočim se kod nekih drugih relijefa mora priznati vjerojatnost, da je prikazan mrtvac, koji se spominje u nadgrobnom napisu. Tako ćemo možda u jahaču, koji je prikazan u trouglatom tympanonu iznad latinskoga nadgrobnoga napisa nekoga veterana g. Julija Aemilijana, imati raspoznati samoga Aemilijana [1] Vjerojatnije se to može reći za dva druga nadgrobna relijefa sa grčkim napisima. [2]

Katkada nalazimo u jednom relijefu prikazana i po dva jahača. U tom slučaju se je udomio poseban typus. Jahači dolaze jedan s lijeva, a drugi s desna. Jedan ili oba konja stoje prednjim nogama na žrtveniku. U sredini stoji muška figura, koja drži oba konja za uzde. Takav relijef publiciraše H. i K. Škorpil iz sela Kunino (okol. Vraca).[3] Nešto više od polovice takvoga relijefa vidio sam u muzeju sofijskom. Na sličnom relijefu u muzeju u Bukureštu[4] sačuvan je i početak napisa. D(is) M(anibus) | Memoriae | karissimor|um filiorum | T(iti) Fl(avii) Flavia|ni et T(iti) Fl(avii) Lo[ngi... Vjerojatno je, da su nam ova dva pokojnika (valjda su braća) u relijefu prikazana. Ovakav se relijef nalazi i na jednoj nadgrobnoj ploči iz Orhanija[5] (sada u Sofiji). Sačuvan je od ploče samo gornji dio sa relijefom, koji je razdijeljen na tri dijela. U srednjem dijelu prikazane su četiri figure, dvije muške, jedna ženska i jedno dijete, valjda pokojnici, koji su bili u napisu spomenuti Iznad ovoga polja nalazi se tympanon u obliku polukruga, u kojem je prikazan konjanik na desno. Odzad drži neko muško čeljade konja za rep. Pod glavnim relijefom nalaze se u nešto manjem polju dva jahača prikazana onako, kako je to malo prije rečeno. Grčki napis, od kojega je preostalo samo još nekoliko slova, bio je dosta velik, te su u njem valjda bile spomenute one četiri osobe, koje su prikazane u glavnom relijefu. U kakvom odnošaju stoje jahači prema glavnom relijefu i prema izgubljenom napisu, ne može se dakako reći.

Nekoliko nam je nadgrobnih spomenika poznato, na kojima je prikazan konjanik uz t. zv. „banquet funèbre". Takva su dva relijefa poznata iz Čekanjeva kod Sofije.[6] Jahač je prikazan u oba relijefa na desno. Pred jahačem stoji po jedna muška figura, koja prema jahaču pruža lijevu ruku. Kod jedne od tih figura raspoznaje se u ispruženoj ljevici zdjelica (patera). Ispod jahača prikazana je u posebnom polju scena, koja nam je poznata sa toliko nadgrobnih spomenika, naime pokojnik ili pokojnici pri gozbi, okruženi od članova svoje obitelji. Ovakvih spomenika, na kojima je uz banket prikazan i jahač, posjeduje muzej u Bukureštu više.

---

[1] Iz Mokreša (okol. Lom), Dobruský ibid. p. 23 fig. 9.

[2] Obadva iz Plovdiva. Dobruský ibid. p. 9 fig. 3 i p. 13 fig. 5.

[3] Sbornik VIII p. 79 n. LXVIII.

[4] Tocilescu, Arch. epigr. Mitth. a. Oesterr. XIX p. 88 n. 27.

[5] H. i K. Škorpil, Sbornik VIII p. 81 n. LXXVII.

[6] Dobruský, Sbornik XVI p. 8 n. 2 i 3.

Jahač na nadgrobnom spomeniku ne bi nas na drugom mjestu toliko zanimao, ali ovdje, gdje je na većini relijefa jahač vijerna kopija votivnih relijefa i gdje ga tako često susrećemo, mora da nas zanima. Njegova zadaća na tim relijefima ne može se točno opredijeliti. Svakako ćemo u nekim jahačima imati upoznati samoga pokojnika, dočim ćemo ga na drugim spomenicima morati držati simboličkim znakom (smrti?) To ćemo tim više moći, šte su se, kako je gore spomenuto, i votivne pločice našle u grobovima, koje dakako sa osobom pokojnikovom ne mogu imati nikakvoga saveza.

8. Veoma često susrećemo jahača u Maloj Aziji na novcima već u petom stoljeću. Bio je omiljeli typus na novcima nekih gradova Ponta i Bithynije, grada Dardana u Troadi, Ophrynija (sa grančicom u ruci), Methymne (na otoku Lesbu; od konja je prikazana samo prednja polovica). Nalazimo ga nadalje na novcima gradova Ionije, Karije, Lykije i Pisidije. Grad Magnesia na Maiandru kovao ga je na svojim novcima, a isklesavao ga je i nad svojim dekretima.[1]

Istraživanja u Pisidiji, Lykiji, Kariji i Pamphyliji i za ovo su pitanje veoma važna, jer se je tamo često našlo votivnih relijefa, na kojima je jahač prikazan. On ovdje lijevom rukom drži uzde, a u desnici ima ili buzdovan ili na dvije strane zaoštrenu sjekiru. Na glavi mu je katkada vijenac od sunčanih zraka.

Napisi na tim relijefima počimaju obično sa θεῷ, znak, da su relijefi posvećeni kojemu bogu. Ime, koje najčešće nalazimo, je Σώζων, a jasno je, da to ime nije od uvijek nosio, nego da je kasnije skovano. Više puta nalazimo i ime Apollonovo. U jednom napisu zove se Ἀπόλλων θεὸς Βοζενός,[2] a u jednom drugom Ἀπόλλων Τάρσεος[3]. E. Loewy vidio je na svom putovanju u zbirci Vitalis na otoku Rhodu relijef, za koji misli, da je došao sa maloazijske obale, a nosi ovaj napis: Διογένης Μόλητος Οὐχσήμι|ος | Κακασβῶ εὐχήν. Ime boga — Κακασβός nije grčko. Ali riječ **asba** je perzijska i znači konj. Κακασβός bi po tom moglo značiti na konju, konjanik.[4] Isto ime našao je na sličnom relijefu i Petersen[5] u mjestu Levissi u Lykiji. U Pergamu našao se napis (bez relijefa), u kojem se kaže, da su dva ἱεραφόροι καθιέρωσαν τοὺς θεούς, οὓς ἡ θεὸς (Isis) ἐκέλευσε. Σάραπιν, Εἶσιν, Ἄνουβιν, Ἁρφοκράτην, Ὄσειριν, Ἆπιν, Ἥλιον ἐφ' ἵππωι καὶ ἱκέτην παρὰ τῷ ἵππωι[6]. Božanstva, koja se tu spominju, nisu grčka, nego tuđa. Ἥλιος ἐφ' ἵππῳ isto je valjda božanstvo, koje se je inače obožavalo pod imenom Σώζων.

Kod sela **Zakeria Köi** u Pisidiji nalazi se na jednoj pećini isklesano nekoliko relijefa, koji prikazuju jahača. Pod svakim relijefom nalazi se napis.

[1] O. Kern, Athen. Mitth, XVIII p. 258 Anm. 1. Zanimivo je, da se baš za ovaj grad kod nekolicine grčkih pisaca pripovijeda, da su ga naselili thessalski Magneti. Osim toga se je g. 1892. pri iskapanju našao na trgu grada napis, u kom se naseljenje grada opisuje slično. O. Kern, die Gründungsgeschichte von Magnesia am Maiandros Berlin 1894). Možda su naseljenici Magnesije na Maiandru donijeli jahača sa sobom iz pradomovine, a moguće je i to, da jahač ovdje ima da prikaže Leukippa, za koga se veli, da ih je doveo u novu domovinu. Na poznatim novcima **thessalskih** Magneta jahača nema.

[2] Athen. Mitth. VI p. 139.

[3] Archaeol. Zeitung 1880 p. 37.

[4] Archaeol. epigr. Mitth. a. Oesterr. VII p. 124 i opazka 1.

[5] Reisen im südwestl. Kleinasien II p. 3 fig. 2 n. 7.

[6] Inschriften von Pergamon II p. 248.

Tri napisa, koji su se dali pročitati, svršavaju sa Ἄρει εὐχήν; prema tomu su relijefi valjda imali prikazati Aresa.[1]

9. Pokraj svega toga, što je gradivo za pitanje o jahaču obilno, to ono ipak ne može da posvema zadovolji. Jasno je, da se je u sjevernim dijelovima balkanskoga poluotoka, u kojima su nekad stanovala thračka plemena, pa u nekim provincijama Male Azije, gdje je takodjer bilo thračkih plemena, obožavalo neko muško božanstvo, koje su si dotični obožavatelji pomišljali kao jahača, te ga obično prikazivali pri lovu. Nu napisi vode u grčku mitologiju. Božanstvo, koje grčka religija ne poznaje, dobilo je koje imena iz grčke mitologije, koje takova, koja su kasnije kovanice. Pravo se ime jahačevo iz nabrojenih spomenika ne može otkriti. Grčkoga imena sigurno nije imao, jer ga u religiji grčkoj nema. Za to se može gotovo sasvim sigurno reći, da je jahač thračko božanstvo i da mu je pravo ime bilo thračko. Kada su se thračka plemena sjeverno od Makedonije u toliko konsolidirala, da su mogla osnovati vlastitu državu, bila je grčka kultura segla već tako daleko prema sjeveru, da su ju i ova plemena morala osjetiti. Prvi novci thrački, koji na sebi imaju tip jahača, kopije su makedonskih novaca, a ovi opet nose na sebi obilježje grčke umjetnosti. U ovo je vrijeme thračko ime jahačevo možda još i živjelo. Nu iz toga vremena nemamo napisa, za koje bi mogli stalno naslućivati, da se odnose na njega. Kasnije, kada su mu postavljali spomenike, bilo je ime njegovo već zaboravljeno. Za to su mu i davali imena grčkih bogova. Kako je izmed jahača i grčkih božanstva bilo prilično malo sličnosti, tako mu i nisu dali samo jedno ime, nego su ga nazvali raznim imenima (Apollon, Asklepios, Ares). Neki, koji ga nikako nisu mogli identificirati sa kojim grčkim božanstvom, skovaše za njega novo ime Σώζων, a to se je ime po maloj Aziji dosta raširilo. Pitanje je, kako se sa imenom nije izgubilo i božanstvo samo? Čini se, da je za to lako navesti uzrok. Grci su svoje mrtve veoma štovali. Zna se, da su grobovi bili mala svetišta, na kojima bi rodbina pokojniku prikazivala žrtve, koje su se nešto razlikovale od onih, koje bi prikazivali bogovima. Tim su jasno pokazivali, da su si pokojnike pomišljali kao viša bića, koja stoje izmed njih i bogova. Na nadgrobnim spomenicima prikazivali bi pokojnike najrađe u onoj poziciji, u kojoj su se oni najzadovoljnijim osjećali. Običan je tip nadgrobnih spomenika bio med ostalima za muške pokojnike i ovaj: Pokojnik je prikazan na konju, gdje lovi vepra, koji se je sakrio za oltarom, na koji konj stupa prednjim nogama. Za oltarom stoji drvo, oko kojega se je ovila zmija, koja pruža glavu prema jahaču. Oko jahača stoje ženske i muške figure (rodbina i sluge), koje mu u zdjelicama donose jela. Ovi su relijefi veoma česti u sjevernoj Grčkoj, a osobito u Boiotiji,[2] te su poznati pod imenom „Heroenreliefe“. Na tim je relijefima prikazan život pokojnikov na drugom svijetu. Drvo znači gaj, u kojem se pokojnik zabavlja lovom, na žrtveniku prima žrtve svoje rodbine, a zmija ima karakter htonički te ima da kaže, da se ova scena odigrava u podzemlju. Napisi na ovim relijefima obično su

[1] Sarre, Arch. epigr. Mitth. a. Oesterr. XIX p. 50 sqq.

[2] G. Koerte Die antiken Skulpturen aus Boiotien. Athen. Mitth III p. 301 sqq. Bemerkungen zu den antiken Skulpturen aus Boiotien. Ibid. IV p. 268 sqq. tab. XIV—XVIII.

kratki: ime i prezime pokojnika, mjesto odakle je i pridjevak ἥρως. Kada su ovi relijefi došli na sjever morali su znatno potsjećati na gotovo zaboravljeno božanstvo, koje se je također pomišljalo na konju. Ovi su relijefi spasili jahača, da se nije sasvim zaboravio. Značenje relijefa nije se točno znalo, te su se jednostavno kopirali. S relijefima došlo je za jahača i novo ime. Pridjevak Ἥρως primljen je za nj kao ime i tako je nastao θεὸς ili κύριος Ἥρως. Ovaj se proces dade veoma lako shvatiti, te je za to tim vjerojatniji.

Kod starih pisaca, koji spominju thračke bogove, jedino mjesto, na koje bi se moglo pomišljati, da se odnosi na jahača, ne može da zadovolji. Herodot opisujuć život i običaje Thračana veli V 7: θεοὺς δὲ σέβονται μούνους τούσδε· Ἄρεα καὶ Διόνυσον καὶ Ἄρτεμιν. Moglo bi se pomišljati, da je Herodot pod imenom Aresa pomišljao na jahača. Ali je Ares u vrijeme Herodotovo već bio isključivo bog rata. Da su si Thračani svoga ratnoga boga pomišljali na konju, ne bi bilo čudo, jer su Thračani kao konjogojci i konjanici poznati već iz Homerovih pjesama. Nu na spomenicima, koji nam prikazuju jahača, ne nalazimo momenata, koji bi nas podsjećali na ovakav karakter jahača. Za to i ne smijemo jahača identificirati sa onim thračkim božanstvom, koje je Herodot identificirao sa Aresom. Ni relijefi u pisidskom selu Zakeria Köi ne bi mogli biti u prilog ovakvoj hipotezi, jer stoje osamljeni prema drugim relijefima, koji su posvećeni Apollonu i Asklepiju.

Ni o jahačevim svetištima ne može se mnogo reći. Zna se doduše, da su se mnogi relijefi našli u ruševinama antiknih zgrada. Nu prije svega ove ruševine nisu tako točno ispitane, da bi se moglo znati, da li potječu od hramova ili od drugih javnih ili privatnih zgrada A sve da se i zna, da neke potječu od hramova, ipak se ne bi moglo reći, da je dotični hram bio posvećen bogu jahaču, jer bi isto tako lako moglo biti, da su relijefi bili smješteni i u tuđem svetištu (osobito Apollona i Asklepija). Ne može se dakle za stalno reći, da li je jahač kao takav imao svoje posebne hramove. Postoji, koliko znamo, samo jedan spomenik, koji bi mogao dopustiti hipotezu, da je imao i svoje zidane hramove. Kanitz opisuje u svom djelu „Donau-Bulgarien und der Balkan“ u drugom izdanju II p. 5—6 ruševinu Dekilitaš kraj sela Jalar (izmed Trnova i Sevlijeva). Na slici, koju daje, vidi se oko ruševine, koja ima oblik visokoga stupa, nekoliko ostataka od antiknih zgrada. Med ovim kamenjem leži i trouglati timpanon od antiknoga hrama, na kojem je u relijefu prikazan jahač onako, kako ga obično vidimo na boljim relijefima: u skoku sa kopljem u ruci. Pred njim je drvo sa zmijom. Inače čini se, da se je jahač štovao uz izvore, gdje su valjda u njega tražili kao u Asklepija i nimfa, koje su u ovim uživale velik kult, pomoć protiv boli. Osim toga su ga valjda štovali na grobljima i grobovima, nu ovaj je običaj možda došao tek iz Grčke zajedno sa nadgrobnim herojskim relijefima, kojima jahač, kako smo rekli, ima da zahvali svoj daljnji opstanak.

Kako se je rimska carska vojska rekrutirala iz raznih naroda, dobila je ona i u religijoznom pogledu malo po malo svoj osobiti karakter.[1] Tako su i vojnici iz thračkih krajeva donijeli sa sobom uz druga božanstva i jahača, kojega su štovali pod imenom Heros ili Heron. G. 1875. iskopalo se u Rimu na

[1] A. v. Domaszewski, Die Religion des röm. Heeres. Westd. Zeitschr. XIV (1895) p. 1 sqq.

Eskvilinu nekoliko votivnih·ploča, posvećenih raznim božanstvima, a prikazanih od vojnika pretorijanaca. Nekoliko ih je datirano godinama 207—266. Med tim pločama ima nekoliko fragmenata, koji prikazuju jahača,[1] a koji se od opisanih votivnih relijefa razlikuju samo time, što su bolje i točnije rađeni. Jedan nosi ovaj napis: Deo sancto | Eroni Briganitio Flabius Proclianus | mil(es) coh(ortis) III pr(aetoriae), | Claudi(us) Mucianus | mil(es) coh(ortis) V pr(aetoriae) | cives Usdicensis[2] (sic) | vico Acatapara v(otum) l(ibentes) solverunt. Drugu je ploču prikazao pretorijanac translatus ex legione I Italica, koja je u to vrijeme ležala u doljnjoj Moesiji. G. 1872. nađena je u Rimu između Dioklecijanovih terma i pretorijanskoga logora daljnja ploča sa jahačem i napisom Deo Heroi | sancto[p]r[o] | salubritate Long[i]|cius cum suis votum [s(olvit)]. | T[h]raciacius f(ecit).[3]

Ove su relijefe, u koliko se to dade konstatovati, prikazali vojnici iz thračkih krajeva. I ovo nam može služiti kao dokaz, da je jahač svojim porijetlom thračko božanstvo.

10. Rezultat ove radnje većim je dijelom dakle negativan. Božanstvu, kojim smo se toliko bavili, nismo našli ni najstarijega imena, niti mu možemo označiti točnoga karaktera. Stara pitanja, da li je jahač u istinu božanstvo ili samo heroizovani mrtvac, danas su riješena. Pridjevi θεῷ, κυρίῳ, identifikacija sa raznim božanstvima, jasno govore, da se je jahač, pod raznim doduše imenima, doista štovao kao bog. Sva je sreća, da su Thračani u grčkoj umjetnosti našli uzoraka, po kojima su mogli prikazati svoje božanstvo, jer bi se inače sa imenom možda i božanstvo samo zaboravilo. Slično se je dogodilo sa jednom thračkom božicom. Plato spominje Polit. p. 353 sq. svetište i svetkovinu (Βενδίδεια) thračke božice Bendis u Pireju kod Athene. Nedavno je Paul Hartwig priličnom sigurnošću upoznao ovu božicu u jednom relijefu, koji se sada nalazi u gliptoteci u Ny-Carlsburgu. Božica je veoma slična Artemidi, samo neki dijelovi odjeće odaju njeno thračko porijetlo. Po ovom je relijefu Hartwig mogao upoznati ovu božicu i na jednom relijefu britskoga muzeja, u dvim statuama (Kentrikon u Atheni i britski muzej) i na nekoliko vaza.[4]

Nu u sjevernim krajevima balkanskoga poluotoka uzalud ćemo tražiti spomenika, posvećenih božici Bendis. Za to u tim krajevima nalazimo dosta skulptura, koje nam prikazuju božicu, sličnu Artemidi, nu u napisima se ta božica nikada ne zove Bendis, nego Artemis. I u ovom se je slučaju dogodilo ovo: Thrački je narod u grčkoj umjetnosti našao prikazanu božicu, koja se je podudarala sa jednom od njegovih božica. On je primio za svoju božicu oblik grčke, ali je sa skulpturom ujedno primio i novo ime, a staro je ime palo u zaborav. Slučaj je htio, da je baš ta božica imala kult u Atheni, koji nam spominje Plato, i da se je u Atheni našao relijef, na kojem je ona prikazana. Inače ne bi ni za

[1] Bull. d. comm. arch. com. 1876 p. 61—67, tab. V—VIII. CIL VI n. 2803—2807 = Suppl. n. 32578—32582.

[2] Στρατηγία Οὐσδικησική jedna od dijelova provincije Tracije. Ptolemej 3, 11, 8.

[3] CIL VI n. 3691.

[4] P. Hartwig, Bendis. Leipzig und Berlin 1897.

nju znali, te ne bi mogli ni slutiti, da se u nekim thračkim imenima krije ime te božice. Ime ovo dolazi naime kao žensko ime ili samo (Βένδις) ili složeno kao Βενδιδώρα, Βενδιζῆτα.

Isto tako nalazimo ime druge jedne thračke božice i to za čudo kao muško ime. To je božica Κότυς ili Κοτυτώ.[1] Forma Κότυς veoma je često muško ime kod thračkih plemena.

Vjerojatno je po tomu, da se i jahačevo isprvično ime krije u kojem možda dosta čestom thračkom imenu, nu bez ikakvoga oslona ne možemo ga tražiti. Usener je doduše pokušao da to ime nađe,[2] nu ovaj njegov pokus ni malo nije na čvršćem temelju od ostalih hipoteza, što ih iznosi u istom djelu. On se je oslonio na jedan latinski napis iz grada Lambaesis u Africi,[3] u kojem se spominje neko božanstvo na konju, koje se je štovalo u gradu Risinum u Dalmaciji pod imenom Medaurus[4]. Ovo je ime Usener htio dovesti u savez sa osnovom μάνδρος, koja često dolazi u maloazijskim imenima. Izvađanje je Usenerovo veoma nevjerojatno: Ne samo da je od Medauros do μάνδρος dosta velik skok, nego je ime Medauros valjda također samo geografski ili lokalni naziv, kako ih i za jahača i za druga božanstva nalazimo dosta često.

I tako ćemo morati ostaviti slučaju, da nam stvar razjasni. Možda će se jednom naći negdje u grčkom svijetu spomenik, koji će da odade i staro ime i značaj jahača.

Dr. V. Hoffiller.

[1] Orgije pri njenim svečanostima opisuje Strabon p. 470 C. Sr. Roscher Mythol. Lex. II col. 1398 sqq. Forma Κοτυτώ se kao thračko ime još nije našla.

[2] Götternamen p. 176 sqq.

[3] CIL. III p. 285, VIII n. 2581.

[4] Da je Medaurus bio ilirski Asklepij, ne drži se više, otkada se zna, da se napis CIL VIII 2642 (Medauro Aug. s[acru]m) nije našao u svetištu Asklepijevom, nego u jednom kompleksu svetišta, posvećenih raznim božanstvima. Sr. K. Patsch, Glasnik zem. muz. za Bosnu i Hercegovinu XIV p. 440, koji drži, da Medaurus ima karakter ratnoga božanstva.

LATINSKI RUKOPIS SVEĆENIKA DALMATINCA IZ PETNAESTOG STOLJEĆA.

Imao sam u rukama rukopis iz petnaestog stoljeća, pisan većinom latinskim, a tek nekoliko strana talijanskim jezikom. Rukopis u kvartformatu ima korice iz djelomično crvima izgriženih drvenih daščica, što su po 22 cm dugačke, 15 cm široke i $^1/_2$ cm debele, a oblijepljene tvrdom pergamenom. Konci i kanafi na leđima knjige popustili su. Rukopis ima 94 većinom na obje strane ispisana lista iz debeloga žućkastog papira, koji su po 21 cm dugački i 13·3 cm široki; na prvom listu ima dvadeset, a na ostalim 21 redak, napisan na dužini od 13 i širini od 8·4 cm.

Rukopis nema naslova, nego odmah iza prvoga praznoga lista počimlje pravi sadržaj.

Na 73. listu napisano je crvenom bojom, a ovećim slovima:

Iste liber est mei (sic) f(rat)ris Steph(an)i Bilicich, Abb(at)is mon(asterii) s(an)c(t)i Nicolai port(us) Sibenicen(sis), que(m) sc(ri)psi manu p(ro)p(ri)a. Sub mill(es)i(m)o CCCC°XLVIIII°. Die uero qua(r)to me(n)s(i)s Junij. Dakle opat manastira sv. Nikole u Šibeniku Stjepan Biličić napisao je taj rukopis vlastitom rukom 24. lipnja 1449.

Na 91. strani napisan je sadržaj rukopisa ovako:

Dvadeset i jedno poglavlje, kojemu su pridodane dvije priče o opatici, groznici i buhi, te o nekom umrlom seljaku, napisano je na 73 lista (s jedne i s druge strane) jednom te istom rukom. Svako poglavlje počimlje novim retkom, a inicijali lijepo su i marno izrađeni, osobito pako početno slovo prvoga poglavlja (sl. 107), koje je djelomično i pozlaćeno. Iz toga slova H širinom i duljinom lista izlaze zeleno bojadisani listovi, koji po obliku sjećaju na hrastovo lišće. Na toj strani nalaze se i

dva trolista — jedan u sredini s desna, a jedan s doljnje strane — što bijahu zlatom bojadisani i nekoliko zlatnih okruga, iz kojih kao plamen ili iskra suklja. Početna slova ostalih poglavlja nijesu toli sjajna, kao početno slovo prvoga poglavlja, ali se odlikuju izabranim ukusom, lijepom izradbom, po čemu se vidi, da ih je velikim marom pravio čovjek, koji je znao i dobro risati i boje shodno rasporediti. Teško bi bilo upustiti se u sadržaj pojedinih poglavlja, koja su dosta opsežna i radi kratica i nejasnosti mnogih slova teško čitljiva. Radi svoje zanimivosti navodim ovdje samo priču: „De

Sl. 107. Prva strana rukopisa svećenika Dalmatinca iz XV. vijeka.

abbatissa et febre ac pulice" (list 71) i „de uno rustico mortuo" (list 72). Te su priče u ono doba bile veoma obljubljene, pa, da se ne izgube, napisao ih je marni opat odmah iza zadnjega poglavlja: „de generali et ultimo iudicio dei."

1. De abbatissa et febre ac pulice:

Exemplariter dicitur de pulice et febre. Quod mutuo loquebantur de hospicijs, que nocte precedente habuerant. Conquerendo dicebat pulex: Ego hospitata sum in lecto cuiusdam abbatisse

inter duo lintheamina alba super piomacium mollem (sic) et credebam habere optimum hospicium, quod habebat abbatissa carnes pingues quibus optime fuissem saciata. In primo autem morsu cepit abbatissa clamare et uocare ancillas. Egoque me abscondi. Set illis recedentibus, iterum ad abbatissam reuersa et quoties redii, tocies cum lumine me fecit queri sic hac nocte non quieui. et vix eufugii. Febris autem dixit: Ego hospitata sum in domo cuiusdam mulieris pauperis. quam cum aripuissem, statim surrexit et facta lisciuia pannos fortiter percuciendo abluebat, et super humeros ad fluuium portabat. Itaque febris afflicta frigore in fluuio diu suffocata. Tunc pulex ait: comutemus in hac nocte hospicia nostra. Quibus mutatis mane rediens pulex ait: Optimum hospicium hac nocte habui. Nam mulierem illam, que hospita tua fuerat, ita fatigatam et dormientem inueni, quod secure quieui aput eam et quantum volui commedi. Cui febris respondit: optimum conscilium dedisti mihi Nam abbatissa illa cum griseo coopertorio et lintheaminibus delicatis tota nocte me calefaciens fouebat. et licet stimularem eam. Ipsam cum in lecto moli abscondita nunquam me turbauit. Vnde ab eius hospicio quamdiu me ita amicabiliter tectabit uolo recedere. Haec et videlicet ad hoc quod delicati frequentius influantur, et peius quiescunt. pauperes autem sunt saniores, et melius quiescunt.

U prijevodu bi po prilici glasila:

O opatici i groznici (zimnici) i buhi.

Za primjer pripovijeda se o buhi i groznici, da su se međusobno razgovarale o tom, kakvo je koja noćište imala prošle noći. Buha govoraše ovako: „Bila sam gostom u postelji neke opatice među dvjema plahtama, a na mekoj perini. Mislila sam, da će mi tu najbolje biti, jer opatica bijaše jako ugojena, a ja bi se doista mogla nahraniti. No čim sam ju prvi put ugrizla, poče opatica vikati i zvati služavke. Sakrila sam se, a kad su služavke otišle, opet sam se opatici vratila, no kolikogod puta sam se vratila, toliko puta me je svjetiljkom potraživala. Tako nijesam one noći mirovala, pače sam jedva pobjegla.“ Groznica naprotiv govoraše: „Bila sam u gostima kod neke siromašne žene. Kad sam ju stala tresti, ustade ona i poče jako prati zamazano rublje, koje zatim na ramenima odnese rijeci. Ondje mi bijaše zima i moradoh otići.“

Tada reče buha: „Sad da promijenimo gostovanje ove noći.“ Kad to upriličiše, reče drugo jutro buha: „Ove sam se noći najbolje osjećala, jer sam onu ženu, kod koje si ti prošle noći u gostima bila, zatekla tako umornu i čvrsto spavajuću, da sam ju mogla gristi, kolikogod sam htjela“

Njoj odgovori zimnica: „Ti si me veoma dobro svjetovala. Doista zađoh opatici, i ona me je, usprkos što sam ju živo tresla, toplila cijele noći toplim pokrivalom. Zaista me u mekom ležaju ni malo nije uznemirivala, pa zato dok će me tako ugodno primati, neću od nje otići.“

I tako oni, što su bogati i imadu udobnosti često su izvrženi kojekakvim neugodnostima i slabije spavaju, dočim su siromašni zdraviji i mirnije spavaju.

2. Miraculum de uno rustico mortuo.

Rusticus quidam nunqam uolebat aliquod audire de deo. Mortuus est. Cum autem ad eclesiam esset delatus. Sacerdos et alii clerici officia legendo et cantando circa corpus peragerent. Fatentes quod imago crucifixi cepit obturare aures suas manibus a cruce separatis. Quod cum omnes circumstantes aspicerent mirabantur. Tunc sacerdos ait ad populum: Scitis quale signum est hoc. vos scitis. quod iste qui hic iacet nunquam voluit audire verbum dei. et ideo modo est in manu dyaboli. Id circo sic obturavit aures suas ne audiat preces quas pro eo fundimus. Et cessaverunt omnes orare. que preces vel orationes pro dampnatis deus non exaudit.

U prijevodu:

Čudo o jednom mrtvom seljaku.

Neki seljak nikada ne htjede slušati što o Bogu. Na jednom umre. Njegovo mrtvo tijelo odnesoše u crkvu. Dok su svećenici za njega molili i obavljali običajne obrede, opaziše, kako si je Krist na razpelu rukama začepio uši. To opaziše i drugi, pa su se čudom čudili. Tada reče svećenik narodu: „Vi dobro znadete, da taj čovjek nikada nehtjede slušati ono, što se o Bogu govorilo; evo znaka, što nam jasno odaje, da Bog neće slušati molitve, koje za njega — prokleta — molimo“.

I prestadoše svi moliti, jer Bog ne sluša i ne prima molitve za proklete.

Iza ovih priča dolazi na listu 73. već gore navedena izreka: „Iste liber“ itd., a odmah iza toga veoma zanimiva kratka kronika dogodovština, što su se od 1412 do 1453 u Dalmaciji zbile. U toj kronici navedeno je samo ono, što su kroničari — njih trojica — našli vrijednim, da se zabilježi, a nijesu se držali kronološkoga reda. Mjestimice je ispravljano.

Ta kronika glasi:

1421. Consecrata fuit ecc(lesi)a i(n) Codice, in no(m)i(n)e s(an)c(t)e crucis, die 19 me(n)sis octobris. 1423. die ultima madij. Consecrata fuit ecc(lesi)a s(an)c(t)i Fra(n)cisci Fr(atru)m mi(no)r(um) i(n) Sib(e)n(ico). 1444. die [rasura] 10 me(n)s(is) madij. Consec(rata) fuit ecc(lesi)a in mo(n)te Kamenicnich in no(m)i(n)e s(anc)ti Michael(is). 1432. die 24 me(n)s(is) febr(uarii). Veneru(n)t Tu(r)chi usque ad villam que vocat(ur) Srima. 1444. die 12 me(n)s(is) madij. Suspensus fuit Geo(r)gi(us) Mazoriça cu(m) sex suis socijs 1444: die 26 me(n)s(is) septe(m)bris. Consec(rata) fuit ecc(lesi)a, in n(om)i(n)e s(anc)ti Pet(ri) in villa Grebac 1444. die 11 me(n)s(is) octobr(is). Consec(rata) fuit ecc(lesi)a i(n) mo(n)te sup(ra) Sibenicu(m) in no(m)i(n)e s(an)c(t)i Joh(ann)is baptiste. 1445. die 14. me(n)sis noue(m)bris. Consec(ra)ta fuit ecc(lesia) i(n) Barchagno i(n) no(m)i(n)e s(an)c(t)i Ma(r)tini. 1448. die 8 me(n)s(is) ap(ri)lis. Co(n)sec(ra)ta fuit ecc(lesi)a in i(n)sula Zlarin i(n) no(m)i(n)e s(an)c(t)a)e m(atris) Chris(ti). 1450. fuit mo(r)talitas maxi(m)a i(n) Sibenico et i(n) dicto missio fuit jubileus t(em)p(o)re p(a)pe Nicolai qui(n)ti.

1445. die 19 me(n)s(is) ap(ri)lis. Ego fr(ater) Stephan(us) Bilicich fui posit(us) i(n) co(r)porale(m) possessione(m) i(n) abbacia app(elata) s(an)c(t)i Nicolai po(r)t(us) Sibenicen(sis). t(em)p(o)re r(everen)di p(at)ris d(omi)ni fr(atr)is Georgij Sisgorich, ep(iscop)i sibenicen(sis) ac mag(ni)fici d(omi)ni Fantini Dacha Pesaro comitis sibenicen(sis). 1449. die penultima me(n)s(is) Junij. fr(ater) Paulus recepit h(ab)itum monacale(m) s(an)c(t)i B(e)n(e)dicti a r(everen)do p(at)re d(omi)no fr(atr)e Steph(an)o abb(a)te. 1443. die 28 m(en)s(is) Julij obijt Ma(r)tin(us) Bilicich, cui(us) cor(pus) iacet None i(n) ec(c)lesi)a s(anc)ti Ambrosij, cui(us) a(n)i(m)a req(ui)escat i(n) pace. am(en). 1427. die 7 me(n)s(is) decembr(is). Obijt d(omi)n(u)s Nicolaus Mirchouich, abbas sibenicen(sis). 1445. die 12 Marcij. Obijt d(omi)n(us) Jacobus Michitich, abbas sibenicen(sis). 1447. die 23 noue(m)bris. Obijt d(ominu)s Petrus de Cresanis abbas mon(asterii) s(an)c(t)i Grisogoni jadren(sis), doctor decretalium. 1448. die 11. Marcij. Obijt p(res)b(yte)r Michael archidiacon(us) Scardon(ensis). 1450. die p(ri)ma madij.[1] Obijt p(res)b(yte)r Georgi(us) p(ro) no(m)i(n)e Zec. 1450. die VIa. me(n)s(is) madij[2] Obijt p(res)b(yte)r Jacobus qui claudicabat. 148. die. 8 me(n)s(is) madij. fuit c(om)busta civitas sib(e)n(icensis) q(uas)i i(n) totu(m). 149. die 20 augusti. fuit distu(r)b(a)cio i(n)ter nobiles et p(o)p(u)lares Sib(e)n(ici). 1412. die 28 me(n)s(is) octobris. d(o)m(i)n(u)s Veneciar(um) huc v(e)n(i)t Sibenicu(m). 1423. die 30 sept(embris). Ego fr(ater) Stephan(us) abbas sib(e)n(icensis), existe(n)s monac(hus) simplex, fui ordinat(us) ad ordine(m) p(res)b(yte)rat(us).

Obijt papa Martin(us) qui(n)t(us) Rom(a)e hora 4a noctis sub 1431.

Obijt papa Eugeni(us) qua(r)t(us) Rom(a)e hora 22a diei sub 1447.

1451. die 22 me(n)sis madij Dobroijus filius Georgij Chasalouich de Sibenicho recepit h(ab)itu(m) monachale(m) s(an)c(t)i B(e)n(e)d(i)cti i(n) mon(asterio) s(anc)ti Steph(an)i de pinis dioc(esis) spalaten(sis), et illo tu(n)c sibi fuit i(n)positum nom(en) Arsenius.

1451. a di 4 noue(m)bris. Ego fr(ater) Stephanus Bilicich abbas sibenicen(sis) aplicui Spalatu(m) p(ro) vi(si)ta(n)do i(n) mon(asteri)o s(an)c(t)i S(te)ph(an)i de pinis, visi i(n) no(m)i(n)e rever(endissi(m)i i(n) Chris(to) p(at)ris d(omi)ni Niceni Cardi(nalis) 12 s(anctorum) ap(osto)lor(um). — Obijt Simon Matasarich de Jadra die 9 ap(ri)l(is) 1452. — Obijt d(omi)n(u)s Ang(e)l(u)s Chauaza natione Venet(us) ep(iscopu)s Tragurien(sis) die 16 me(n)s(is) madij 1452 hora me(r)idie. — 1458. me(n)sis augusti die 24 i(n) festo s(an)c(t)i Bartolome ap(osto)li civitas Sibenici fuit co(m)busta maiori pa(r)te a borea.

D(omi)n(us) Jacobinus Baduario natione venet(us), arciep(iscopu)s spalatensis obijt die 18. ap(ri)lis 1452. deinde creat(us) est d(omi)n(u)s Laure(n)ti(us) Zani Venet(us) et posit(us) fuit i(n) corporale(m) possessio(nem) die 26 Junij 1452. P(ater) Andreas recepit h(ab)itum monachale(m) i(n) eccl(e)s(i)a s(anc(t)i Steph(an)i de pinis dioc(esis) spalaten(sis) sub 1453 die 12 ma(r)cij. — D(omi)nus Michael d(e) Sebenico obiit nescio quando.

Na strani 92. ima slijedeća bilješka:

Su(n)t noue(m) filie dia(boli). uo(ca)b(ul)a s(anc)ti Berna(r)di.

1. Symonia	istam dedit clericis e(t) p(re)latis.
2. Eresia	istam dedit he(re)ticis
3. Ipocrisia	istam dedit religiosis.
4. Vsura	istam dedit prauis ciuibus.

[1] Ispravljeno iz aplis.

[2] Ispravljeno iz aplis.

5. Invidia istam dedit laboratoribus.
6. Fallacia istam dedit me(r)catoribus.
7. Rapina istam dedit nobilibus.
8. Vana g(lor)ia istam dedit mulieribus.
9. Luxuria istam dedit omnibus.

Rukopis se nalazi sada u posjedu jednoga njemačkoga antikvara, koji zanj traži znatnu svotu novca.

Priopćuje dr. Fran Gundrum.

TRG KOD OZLJA.

Sjeverni kut ravnice, što se stere između kotarske ceste iz Karlovca u Ozalj i ogranaka Gorjanaca, spuštajućih se prema Draganićima, optače rijeka Kupa, čineći dosta velik poluotok t. zv. Ključ. Na priječbi toga poluotoka, koji stara pisma zvahu i otokom svih svetih, rasprostranilo se dosta veliko selo Trg, koje se nekoć nazivaše i Ključ, a latinski „Forum", što odgovara današnjemu nazivu toga sela. Na kraju sela stoji crkva Svih Svetih, ograđena kamenitim zidom, a do nje lipa, zasađena g. 1825. Niska crkva nema nikakovih osobitih građevnih oblika; jedino mala vrata, što su okrenuta prema selu, imadu kamenite vratnice, koje potječu iz starijeg vremena. Oltari su iz XVII. vijeka, kor je zidan, a na njemu se nalaze male sasma pokvarene orguljice iz XVIII. vijeka. Zvona, kojih imade tri, nijesu osobito stara. Osim ove crkve bijaše u Trgu još i kapelica sv. Katarine, koja je stajala u srijed sela na humku tik Kupe kod zdenca Katarinšćaka; uz nju bilo je i groblje, pa se ondje još i danas iskopavaju čovječje kosti.

Lijevo kod ulaza u crkvenu ogradu nalaze se ruševine nekadašnjega župnoga dvora, od kojega stoji samo nešto vanjskih zidova. Unutra raste povrće školskog vrta, koji se stere do obale Kupe i sve do škole. Škola na kat nešto je bliže selu, a polaze ju djeca iz Trga, Polja, Trešćerovca, Zorkovaca i Mirkopolja. Premda broj školu polazeće djece presiže 200 — a sposobnjaka je više od 300 —, to je ipak tamo namještena samo jedna učiteljska sila, nu napredak je ipak vrlo povoljan.

Makar da nijesu Tržani siromašni ljudi, ipak im je selo malo zapušteno i blatno. Kuće su gotovo sve prizemne i pokrivene slamom, tek nekoliko novijih pokriveno je crijepom. Unutra su kuće prilično čiste. Žitelji trški svi su pošteni i radini hrvatski seljaci, a nose se svi slično susjednim Draganićanima. Žene i djevojke nose se bijelo, a žene imadu na glavi spletke poput rogova, čime se razlikuju od djevojaka. One su vrlo spretne za ručni rad; same tkaju, šiju odijela za cijelu kuću, koja umiju vrlo lijepo i ukusno išiti, stvarajući si same uzorke. Takove nakite, djelo ručnog rada njihova, vidimo na košuljama, pregačama i suknjama njihovim te košuljama i gaćama muškaraca.

U Trgu nalazi se i jedna plemićka porodica, makar za to sama vrlo malo mari. To su Ožetići ili kako se negda pisahu Obšetići. Ista porodica živjela je u Trgu već g. 1589., kad se spominje Grga Obšetić, ali tada još ne bijaše plemićka. G. 1642. spominje se u ozaljskom urbaru Mihalj Obšetić, čiji sin bijaše za cijelo Ivan Obšetić, koji je zajedno sa svojim ujakom Ivanom Kuševićem, inače Kramarić zvanom, g. 1682. u Beču 6. augusta datovanom poveljom dobio od kralja Leopolda I. plemstvo i grb. Taj plemićki list proglašen je bez prigovora na hrvatskom saboru 18. novembra 1682. Ovjerovljeni po sucu zagrebačke županije Pavlu Thauziu prijepis čuva u Trgu Ive Ožetić (Obšetić), dočim se izvornik navodno nalazi kod Josipa Ivšića u Trgu, no taj ga pod živu glavu ne će da pokaže. Ivan Obšetić obnašao je g. 1690. čast „rihtara" (suca) trškoga.

Tržani bave se lih poljodjelstvom. Lijep je običaj kod okapanja kukuruza. Tu se gotovo sav kukuruz, što je zasijan na „Ključu", besplatno uzajamno obrađuje. Nekoč bavili su se u veliko gojenjem krmaka, te bi svake godine, u koliko im nijesu zadovoljavale vlastite šume, kupovali žir u šumama susjednih gospoštija, kamo bi onda u jeseni dognali krmke u žir. Ta grana gospodarstva nosila im je znatnu korist. Danas je gojitba krmaka radi raznih pošasti i slabijih imovinskih prilika nazadovala.

Zemlje trške su lijepe i plodne, ali su mjestimice izvrgnute povodnji. Najviše se sije kukuruz, pa raž, ječam, pšenica, konoplja, lan; sadi se krumpir, tikva, zelje itd. Lan i konoplju priređuju žene za povjesmo, iz kojega opet priugotavljaju platno.

Već kroz stoljeća strada Trg mnogo od poplava Kupe, a tomu je najviše kriv otok „kanal", što je u Kupi ispred škole i crkve. Taj otok zovu i otokom „sviju svetaca". Kroz zadnjih 20 godina jasno se je opažalo, koliko obale odnaša Kupa; sve po malo nestaje školskoga dvorišta i vrta, a ne

bude li pomoći, prijeti pogibelj, da će za kojih 50—100 godina i crkvu i školu podrovati. Taj otok za cijelo je vrlo pogibeljan. Tržani hoće, da se na njemu u noći roče vještice, koje se onuda u kočijama voze!

* * *

Već u XIII. vijeku pribralo se je ispod grada Ozlja seoce, koje se je razvilo do „slobodnoga sela“ (libera vila), koje stajaše pod jurisdikcijom ozaljskih gospodara i kastelana. Za ono burno doba pod izmak XIII. i početkom XIV. vijeka mnogo je to selo stradalo od neprijatelja kraljevstva, a naročito od Nijemaca (Theotonici), koji su se često sve do pod zidine ozaljske zalijetali, te ga nemilice plijenili i palili. Čini se, da je selo pod Ozljem imalo slabu obranu od svojih gospodara ozaljske vlastele knezova Babonića, koji su grad Ozalj negdje u drugoj polovini XIII. vijeka stekli. Nu kad su se ovi pobunili protiv kralja Karla Roberta, oduze im on oko g. 1325. sve njihove gradove, a među ovima i Ozalj, koji dođe pod upravu bana Mikca Prodanića. Ozalj bijaše tada kraljevski grad, a selo pod njim kraljevsko slobodno selo.

Ban Mikac vidio je, da je položaj žitelja slobodnoga sela pod Ozljem vrlo nesiguran. S toga preseli g. 1329. cijelo selo na otok Ključ (otok svih svetih), što no stoji dolje u polju, i što ga s tri strane optače rijeka Kupa, a to je zametak današnjega Trga. Za cijelo je već tada ondje stajala crkva Svih Svetih, koja se g. 1334. spominje kao župna crkva u arcidjakonatu goričkom.[1] Preselivši ban Mikac žitelje ispod Ozlja u današnji Trg, podijeli im poveljom, izdanom na Savi kod Zagreba 17. juna 1329., znamenite slobode i to:

1. Izuzeti su od suđbenosti i suda ozaljskih kastelana.
2. Koji god se s pod grada Ozlja doseli na otok (Trg), ne će 3 godine plaćati banu bir (collectam).
3. Svi skupa imaju godimice davati 50 vjedrica (ydria) vina.
4. Nakon tri godine plaćat će svaka kuća (porta seu curia) 50 denara na godinu.
5. Ako se koji iz stranoga mjesta doseli onamo, slobodan je četiri godine od svakoga podavanja.
6. Uz dozvolu može svatko ovamo doći i odanle otići.
7. Ako tko nema djece, može svoj imetak ostaviti komu bude htio.
8. Banu ili ozaljskomu kastelanu dužni su na godinu dati tri dara i to na božić, trojake i na dan svih svetih. Taj dar ima sastojati od opašenoga maršeta (pecus pascuale), jedne ovce, 10 kokoši i 200 kruhova.
9. Dohodak od mesarije (macellum), koji se ubire, ostaje sucu (villico) i cijeloj općini.
10. Prijevoz (portus) na Kupi kod njihove varoši (civitas) ostaje općini.
11. Popa, kojega god hoće, može si općina sama birati.
12. Suca si mogu između sebe po volji birati svake godine.
13. Sudac će za svoje godine riješavati sve parnice njihove osim krade, ubojstva, paleža i nasilja. Ove će parnice suditi sudac zajedno s cijelom općinom.
14. Dva dijela od globa (iudicii) dobivat će ban, a treći dio ostaje općini.
15. Ako koji od njih ubije čovjeka, ima platiti samo 2 marke globe (iudicii), a s protivnikom ima se pogoditi kako može.
16. U krađi ulovljen ima se po uvjerenju suca i općine kazniti.
17. Od starine opstojeće sajmovanje (forum) podvrgnuto je slijedećim daćama: a) od stranih kola, izim onih natovarenih suknom (pannum), ima se plaćati 8 denara; b) od kola podanika banovih 4 denara; c) od konja, kad nosi sukno, 8 denara; d) nosi li konj što drugoga, 2 denara; e) od vola 1 denar; f) od sukna, što ga jedan čovjek bude nosio, 4 denara; g) od krmka do Martinja pol denara, a od Martinja 1 denar; h) od svake šivene kabanice (tunica sarcita) ili plašta (clamis), koja se proda ondje na trgu, 1 denar; i) od ostalih malenkosti, koje se ne nabrajaju, ima se plaćati što se običaje.

Sve ove daće od sajma i trgovine ubirati će banov tributarius.[2]

Bana Mikca, koji je umro između 23. marta i 12. juna 1343., naslijedi na banskoj stolici

[1] Tkalčić: Monum. episc. Zagr. II.

[2] Izvornik na pergameni kod imovne općine u Trgu. Pečat i vrpca manjka.

Nikola Banić Lendavski. Tek što je osvanuo u Hrvatskoj, eto dodoše pred njega Kirin sudac (villicus) i općina (vniversi hospites) slobodnoga kraljevskoga mjesta (villa) ispod Ozlja, te ga zamoliše, da gore spomenuti Mikčev privilegij potvrdi. On to učini u Zagrebu 12. juna, na samo Tijelovo g. 1343.[1]

I u hercega slavonskoga Stjepana, brata kralja Ludovika, bili su purgari ključki u osobitoj milosti. Herceg Stjepan saznao je od svoga ozaljskoga kastelana Stjepana, sina Mihajlova, da oni živu na takovom mjestu, gdje ih valja braniti od neprijatelja njegovih i njegova kraljevstva. Zato je 7. aprila g. 1350. u Budimu izdao latinsku povelju i upravio ju na „svoje vjerne suca, prisežnike i svekolike žitelje (hospites) ključke blizu grada Ozlja“, kojom obećaje čuvati slobode, podijeljene im po banu Mikcu i Nikoli, te im odredi, da si imadu prema svojim silama sagraditi utvrde (municiones et fortalicia) u svrhu obrane svojih osoba i imutka svoga.[2]

Općina ključka uživala je zajedno s podanicima ozaljskim zemlje i vode, šume i livade Breznik, ali pod konac sedamdesetih godina XIV. vijeka počeše ovi Ključanima braniti taj užitak. S toga su se Ključani potužili kralju Ludoviku, koji 25. maja 1380. u Zagrebu naloži banu Petru Zudaru i njegovom ozaljskom kaštelanu, da u smislu privilegija bana Mikca brani stanovnike (hospites) ključke od toga nasilja, i da opet u miru uživaju te gradske ozaljske zemlje. U tom nalogu pozivlje se kralj Ludovik na neku svoju povelju, izdanu pod tajnim pečatom, iz koje se razabire ovo pravo purgara ključkih.[3] Kako i što je učinio ban Zudar ne znamo, ali po kasnijim poveljama zaključujemo, da su Ključani i nadalje uživali neke zemlje grada Ozlja zajedno s ozaljskim podanicima.

Poslije smrti bana Nikole Frankopana zamoliše purgari i podložnici ozaljski njegove sinove, da im potvrdi povelju kralja Ludovika od g. 1380. U svom gradu Jelovici, na samo Markovo, prepisahu i potvrdiše tu povelju Ivan, Mihajlo, Stjepan i braća njihova Frankopani, knezovi krčki, modruški i senjski te gubernatori kraljevina Dalmacije i Hrvatske.[4]

Općina ključka ili, kako se od XV. vijeka zove, trška, doskora je osjećala potrebu šuma, a naročito u svrhu žirovine. Za cijelo već su tada Tržani mnogo gojili krmad, kad su im njihove šume bile nedostatne. Kad je g. 1437. knez Bartol Frankopan boravio u Ozlju, dodoše k njemu njegovi „plemeniti purgari slobodnoga trga“ njegovoga, te ga zamoliše, da im dade „s onu stran broda žirovno ispašišće“, koje spadaše knezu i njegovim kmetovima u Mirkovu polju. Knez uvaži njihovu molbu poveljom, pisanom u Ozlju 3. maja, pa izasla svoga ozaljskoga „gradčaka“ Petra Budislavića, koji je točno omeđio šumu onkraj Kupe, u kojoj im je dozvolio žirovno ispašišće.[5]

Istoga dana izda knez Bartol u Ozlju povelju, kojom je, kako veli, na molbu „plemenitih purgarov slobodnoga trga našega“ ustanovio medaše trških posjeda i zemalja. Mede, koje opisuje taj kotarni list, tačno su označene. Meda tekla je „od glave vrat ozaljskih“, te uz potok, iz potoka u Kupu na penu vode, iz pene vode na potok Martinac, a tu bilo je „purgarsko“ t. j. trško na desno, a podbreško na lijevo. Od martinečkoga potoka išla meda na Mlečni rtić, na Skaljev brodac, na Bobotac, na zdenac Curak, gdje bijaše „purgarsko“ na desno, a krašićko na lijevo. Dalje išla meda „klancem putem kranjskim“ na žervejene jame, na r..kitov grm na veliki cer, na srednju dragu, na Vlošne i Kupu, dalje na Krivočin brodac, na jasen, na Krnički zdenec, na gotu, gdje bijaše „purgarsko“ s desna, a drišćerovačko i levikuško na lijevo. Od Levkušev išla dalje meda na dugu Šašinu, na Bukovo, na Prekopu, na Topolnicu, na Hrvatićevo „mališće“ i putem do velike ceste pod Golubnicu u dragu, zatim na Kačerevski zdenac u dragu do ceste, otuda u Jelenčak, putem na veliki kostanj, gdje bijaše „purgarsko“ s desna, a rjavečko i brezničko na lijevo. Od Breznika išla meda dalje kroz dragu Valakov vrh, u potok oštrovrški, gdje bijaše „purgarsko“ s desna, a oštrovrško s lijeva. Od potoka oštrovrškoga išla meda putem do „popovih njiva“, do Prekrižja u potok Baničnik, gdje je bilo „purgarsko“ s desna, a „popovo“ s lijeva; dalje tekla meda u drugi potok, a od ovoga u Kupu „polag našega Ozlja slobodnoga grada“.[6]

[1] Izvorna listina na pergameni kod iste općine. Pečat i vrpca manjka.

[2] Na istom mjestu izvornik na pergameni. Na hrptu bijaše pritisnut veliki pečat.

[3] Izvorni prijepis po braći Frankopanima od g. 1433. kod iste općine.

[4] Izvornik na pergameni kod iste općine. Pečat otpao, visi samo nešto sive vrpce.

[5] Copia na pergameni kod trške općine. Lopašić: Urbari 213.

[6] Prijepis od g. 1706. učinjen po Karlu Ferdi de Pozzi na pergameni, kod općine trške. Pečat otpao.

G. 1459. trebali su Tržani prijepis povelje Mikčeve od g. 1329., te su s toga poslali Tomu Jakmana i Puhka „rihtare" (suce) ka kaptolu zagrebačkom s izvornom poveljom Mikčevom, koji ga moliše, da načini prijepis. Kaptol to učini u oči Duhova 1459. izdavši prijepis na pergameni, udariv pečat na hrptu povelje.[1]

Pošto je općina trška uslijed svojih privilegija imala vrlo povoljan položaj, nije čudo, da su se svi ispod grada Ozlja onamo selili. Radi toga je bila naravna posljedica, da je selo pod gradom Ozljem opustjelo. Da se to selo opet podigne, izda knez Bernardin Frankopan u Ozlju 1. maja 1479. glagolsku ispravu, kojom dopusti „svim purgarom ozalskim i ladancem i svakomu našem človiku" kad bi koji hotio učiniti kuću u drazi pod Ozljem, to mu je slobodno tu kuću i sve u njoj malo i veliko uživati, prodati i založiti, za dušu dati i činiti što mu bude drago. Ujedno naloži ozaljskim graščacima i službenicima, da imadu naseljenike u tom održati.[2]

Odnošaj trške općine prema gradu ozaljskom bijaše na temelju privilegija bana Mikca vrlo povoljan, nu kruti feudalizam znatno je stegnuo slobode Tržana i nametnuo im teže dužnosti, nego li bijahu one prvotne. Nema dvojbe, da su se slobode Tržana počele gubiti naročito od tada, kada su knezovi Zrinski zavladali gradom Ozljem, t. j. od g. 1544., kad je Stjepan Frankopan Ozaljski, posljednji muški odvjetak ozaljske loze Frankopana, sklopio sa svojim šurjakom knezom Nikolom Zrinskim, ugovor zamjenitoga nasljedstva. Od tog vremena trpe i ostale slobodne općine u području grada Ozlja. U koliko i kako su trpile trške slobode, i što im je sve nova do pod konac prve polovine XVII. vijeka nametnuto bilo, jasno nam prikazuje urbar grada Ozlja od g. 1642.

U sučiji trškoj bila su tada 42 selišta, od kojih su držali kmetovi popa trškoga 1 selište, crkva 1, grad sam 3, a ostalo držahu purgari trški. Sučija dijelila se je na purgariju Trg i kmetove popa trškoga. Kmetovi popa bili su Ivan, Grgur i Mihalj Duš, koji su podavali u grad 2 četvrtinke (kvarat) žita, 2 voza sijena, 3 kuplenika zobi i vinsku desetinu. Purgari pako bili su dužni podavati od svakoga cijeloga selišta „Jurjevšćinu" i „Martinšćinu" t. j. o Jurjevom i Martinju 2 libre, a od svake kuće „straževinu" u iznosu od jedne libre. Polag potonjega urbara od g. 1702. plaćali su Tržani u ime Jurjevšćine i Martinšćine po 24 nč., ukupno 15 for. 12 nč. Daću straževinu podavali su ne samo izravni podanici grada, nego i podanici gradskih vazala, župnika i manastira, baš tako kako bijahu obvezani pomagati kod popravka i utvrđivanja grada, jer grad bijaše branikom za čitavo vladanje odnosnoga vlastelinstva.

Nadalje bila je dužna cijela sučija plaćati u ime „sulišća" (za pašu) 3 vola. Nekoč podavali su u to ime 6 volova t. j. 2 za šumu, koja im je kasnije oduzeta „pri lugu", 3 za pašu, dočim su jednoga od starine dužni bili davati (u smislu povelje od 1329.). Dužni su bili podavati 12 ozaljskih četvrtinaka zobi, što imadu plaćati, davati svakoga desetoga „krnjaka" (prase), a gdje ih nema deset, od svakoga 4 soldina; davati desetinu od pšenice, riže i žita, sve u snoplju. Desetinu dužni su bili voziti na dvor Krč (kasniji majur ozaljski).

Podvoze bijahu dužni dati do Karlovca, Ribnika, do Kupčine ili dalje, kuda bude već trebalo. Dužni bijahu okolo dvora Krča orati zemlju za pšenicu, žito i ostali žitak, kositi sjenokošu Siču pod Krčem, i sijeno u stog složiti. Dužni bijahu podavati desetinu pčelaca, a gdje nema deset, ima se računati od ljeta do ljeta, te davati gornicu i desetinu; uzdržavati brod na Kupi i lađu na Skvarinom brodu; davati izrezati i dopeljati u grad Ozalj daske, potrebne za obli toranj, koji bijaše najjača utvrda grada, a stoji još i danas.

Najneugodnija dužnost Tržana bila je, što su morali graditi vješala, osuđenoga sprovoditi do vješala, čuvati ga i držati ljestve kod vješala (kod eksekucije). Osim toga morali su držati „bigu" i konop prigodom mučenja zločinaca. Obvezani bijahu nadalje polaziti na vojnu „s gospodinom" (vlastelinom ozaljskim), te njegovu prtljagu i brašno voziti. Kod grada Ozlja imali su plesti plotove i pomagati, kad se što u gradu radi. Za lagve gradske imali su izrađivati obruče, nabiti ih i lagve namještati u podrumu. Kada su gospoda u gradu, imali su tamo držati „pećare", koji će ložiti peći i kuhinju. O Božiću imali su dati od svakoga selišta po jednoga kopuna, a osim toga dužni su bili pomagati kuhinju gospodina guskama, purama, praščićima i zecevima, koliko god bude trebalo.

Dužni bijahu svake godine svoga „rihtara" (suca) promijeniti ili staroga potvrditi i u grad

[1] Izvornik kod općine trške, pečat otpao.

[2] Izvornik kod općine trške. Šurmin acta Croat. I. 288. Pogrešno čitano „Bartol" mjesto „Brnardin".

na potvrdu „oficialu" (gospoštijskomu činovniku) dovesti. Ako je bio izabrani ili potvrđeni „rihtar" po volji gospoštiji, potvrdi ga, ako li nije bio po volji, mogli su oficijali drugoga „hasnovitijega" postaviti. Rihtar opet imao je pravo izabrati si „biriće". Rihtar i birići (pomoćnici, pristavi suca) bijahu slobodni od svake tlake i daće. Rihtar i birići imali su utjerivati sve dohotke gospoštijske u svojoj sučiji, vinsku desetinu i gornicu, zaostatke i predati ih „ručnomu diaku" (posebni činovnik vlastelinski, koji je vodio račune).

Gorščaki (montanistae), kojih bijaše devet kuća, a stanovahu u selu Gorščakima nad Podgrajem i oko Svetica, a koji su spadali u sučiju purgarsku tršku, nijesu bili dužni ložiti gradske peći, nego su samo nosili listove do Ribnika, Karlovca, Prilišća, nosili metle u grad i popravljali putove u klancevima svetičkim, pleli koševe za kragulje, brali za grad kostanje, uglevlje palili i vozili, a od svake kuće davali jednu libru u ime straževine.

Svi trški purgari morali su po svojoj „sučiji" graditi mostove, gate i brvi. Daća od trgovine, „trgovina", dijelila se je među općinom i gospoštijom, koju je daću trgovac morao pod prisegom davati.[1]

Kako je ovaj urbar određivao, tako je ostalo sve do uvedenja novoga urbara pod vladom kraljice Marije Terezije.

Makar da je urbar točno određivao, da se desetina od žita ubire u snoplju, to su već godine 1646. počeli ozaljski činovnici tražiti od Tržana, da tu desetinu daju u zrnju. Tržani dođoše g. 1647. u grad Ozalj pred kneza Petra Zrinskoga, te ga zamoliše, da ostane podavanje žitne desetine kako bijaše običajno. Knez Petar, videći opravdanu molbu njihovu, odredi, „da daju v snopu pravu desetinu; taki kako požanju žito", što se ima javiti gradskomu činovniku, da desetinu odbroji. Tko ne bi to činio ili bi prije žito odvezao kući, trpiti će kaznu „na glavu i na blago". Ujedno naloži strogo svim svojim sadanjim i budućim činovnicima, da se imadu točno držati ove odredbe. — Glede toga izda im Zrinski 20. januara 1647. u Ozlju hrvatsko pismo, koje je vlastoručno potpisao: G. Z. Petar. m. p. (t. j. grof Zrinski Petar), udarivši na nj svoj prsteni pečat.[2]

Kad je za vladanja kraljice Marije Terezije provedena urbarska regulacija, zaveden je novi urbar i u Trgu. Nu tomu se Tržani suprotiviše, jer je ovim novim urbarom nestalo i ono malo sloboda, što su ih uživali na temelju urbara od g. 1642. Tržani protjeraše g. 1780. povjerenike, koji su u urbarskom poslu posjetili općinu tršku, ali vojnički brahij od 300 Slunjana pokori u mjesecu junu 1780. slobodnu općinu. Mnogo muškaraca i žena čamilo je radi te bune u tamnicama severinske županije u Karlovcu radi „pohotenja za slobodom", koja im je tijekom stoljeća oduzimana. Neki su opet pretrpili užasne batine.

Vojnici, koji su u Trg došli, učiniše silnu štetu: pogazili su polja, uništili plotove, pojeli i popili sve što nađoše, tako da nije bilo kuće u selima Trgu, Polju i Muhvićima, koja ne bi bila teško osjetila tu strašnu kaznu. Naročito mnogo je učinjeno kvara, kada su vojnici lovili ljude, koje su otpremali u tamnice. Kada je brahij otišao, dali su Tržani popisati i procijeniti sve štete[3], ali nitko im ih nije nadoknadio. Ta u to vrijeme bijaše gospodarom grada Ozlja tuđinac grof Baćan, koji je malo mario za uboge svoje kmetove.

Ovako je općina trška došla sa svijem u podaniški odnošaj prema ozaljskoj gospoštiji, iz kojega ju izbavi g. 1848.

Od novijih događaja vrijedno je zabilježiti još slijedeće: G 1806. radili su kod Trga od 26. aprila kroz puna dva mjeseca vojnici Alvinicijeve pukovnije, krčeći otok Kanal uz plaću od 20 novč. i jednog polića vina na dan. Ovi bijahu strašna muka za Tržane, jer su im mnogo kvara činili. S toga je i župnik trški Pavao Korač zabilježio u spomenicu govoreći o tim vojnicima „a quibus nos sicut ab omni malo ita ab eisdem liberet deus omnipotens".

Godina 1809. bila je također teška po Tržane. Dođoše Francezi u Hrvatsku, a u Trgu bude ukonačen kapetan Rafael Dessena, rođen Parižanin, sa svojim odjelom vojnika. On stanovaše u župnom dvoru, te je župniku Koraču učinio mnogo štete sa svojim vojnim drugovima. Francezi boravili su

[1] Loparić: Urbari I. 211.—219.

[2] Izvornik kod općine trške. — Lopašić: Urbari I. 216.

[3] Popis kod općine trške.

u Trgu od 20. maja do 21. oktobra, kadno odoše, a da se više ne povrate. I elementarne nepogode snađoše iste godine teršku općinu. Od silne kiše, koja uze lijevati 26. septembra, nabujala je Kupa tako, da je 16. oktobra poplavila cijeli Trg. Šteta, nastala uslijed ove poplave, bila je daleko veća nego li za poplave g. 1792. Ovakovo kišovito vrijeme potrajalo je sve do 27. februara 1810., kadno se raspršiše magle i oblaci. Kroz cijelih 5 mjeseci nije bilo u Trgu 10 lijepih dana. I kasnije bilo je u Trgu velikih poplava i to g. 1815., 1816 22. oktobra (kao 1809.); 1824. bila je voda čak i u župni dvor prodrla. I u novije doba poplavila je voda Trg učiniv sad više sad manje kvara.

G. 1856. 29. augusta položi župnik trški Josip Hederić temeljni kamen školi, koja još i danas opstoji. G. 1862. dovršena je gradnja škole, nu u nju nije došla škola, nego se useli župnik, a škola je g. 1863. u starom i trošnom, gotovo ruševitom župnom dvoru otvorena. U nju dolazila su djeca iz sela današnjega školovida trškoga i iz Ozlja, gdje još nije bilo škole. Učitelj dobivaše od ljudi preko 40 vagana žitka (danas jedva 6—8 vagana). Prvi učitelj bijaše u Trgu Stjepan Kovačina (do g. 1871.). Do konca g. 1873. podučavaše djecu mjesni kapelan Ivan Stišćak; g. 1874. dođe učitelj Marko Kovačević, g. 1875. Josip Živković, koji g. 1878. pođe učiteljevati u Ozalj. G. 1878. imenovan je učiteljem Josip Debeljak, koji je ali do konca maja učiteljevao u Ozlju, a kad se je župnik Marković preselio u novi župni stan u Ozlju, preseli se i učitelj Debeljak u Trg, gdje još i danas uspješno radi na polju prosvjete naroda.

* * *

Župa trška. Kako smo jur spomenuli, opstajaše već g. 1334 župa u Trgu („de Foro"), a tada bijaše župnikom kod crkve Svih Svetih u Trgu pop Leonardo, dočim je župnikom kod sv. Vida u Ozlju bio pop Ivan. Župnici trški bili su sve do XVII. vijeka glagolaši. Sačuvalo nam se je nekoliko imena ovih hrvatskih svećenika. G. 1456. bijaše trškim župnikom pop Ivan, a žakan bijaše Luka. G. 1501—1516. bijaše župnikom pop Benko Jakovčić. G. 1501. bijaše uz popa Benka ondje i kapelan Ivan i Mihalj gracijan.[1] Pop Benko umro je g. 1516., a pokopan bi u crkvi trškoj, gdje mu grob pokriva kamen-ploča, na kojoj bijaše isklesan kalež s pliticom. Naokolo je nosila glagolski napis, od kojega se danas već gotovo ništa ne vidi. Napis je glasio: „V ime božje . . . leži gospodin . . . . let . . . Benko Jakovčić plebanuš vsih svetih." Toliko se je dalo prije kojih 50—60 godina pročitati.[2] Od daljnjih trških župnika spominju se g. 1580—1596. pop Matija Maričić, g. 1632—1642. Petar Togunac[3], g. 1638. Viško Plešić, 1649. Josip Togunac. Svi ovi bijahu glagolaši. G. 1650—1668. spominje se župnikom trškim Ivan Culibrka, g. 1674—1690. Ivan Mužinić, g. 1692—1706. Petar Iffšić i kapelan Ivan Fumić (1706.), g. 1730. Franjo Hrnčević, g. 1759. Franjo Hobeker, g. 1783—1788. Marko Hegedić, g. 1788—1823. Pavao Korač, g. 1823—1859. Stjepan Hederić, koga g. 1859. naslijedi Mihajl Marković. Taj bijaše zadnji trški župnik. Još g. 1668. bila su u Trgu 3 glagolska i jedan latinski misal, nu već g. 1683. bila su tamo samo dva glagolska misala. Iz vizite kanoničke, koju je g. 1668. obavio kanonik i arcidjakon gorički, Ludovik Vukoslavić, poznato nam je koješta zanimljiva. Župna crkva bila je zidana. Glavni oltar bijaše Svih Svetih, a uz ovaj bila su još B. D. M. navještenja, Spasitelja i novi oltar sv. Fabijana i Sebastijana. Crkva bijaše dosta prostrana, sakristija i svetište bilo je svođeno, a ostali dio crkve imadaše drveni strop. Zvonik bijaše drven, a u njem su bila dva zvona. Župa nije imala matica. Župna kuća bijaše sasvijem nova. Župnik imao je 7 rali zemlje u Ključu, 2 rala u Podbrežju, 2 preko Kupe, koje je dao knez Petar Zrinski za one zemlje, što ih je uzeo crkvi. Župnik imao je 5 kmetova po imenu Duš. Župnikom trškim bijaše tada mladi i vrli svećenik Ivan Culibrka, koji je ujedno administrovao župu ozaljsku. Školnika nije bilo. U Trgu bila je još i novosagrađena zidana kapelica sv. Katarine, u kojoj postavi oltar Katarina Mihalić, udova Baltasara Babonošića. Kapelica sv. Katarine imala je 100 for. imetka, što ih je dobila iz ostavštine nekoga vojnika, ubijena u ratu, koji je pravo raspoložbe ostavio kneginji Katarini Zrinskoj, koja je onda njegov imetak dala istoj kapelici.[4]

Patronatsko pravo nad tom župom vršilo je tada vlastelinstvo ozaljsko, koje si je već vrlo rano to pravo prisvojilo, ma da privilegij bana Mikca od g. 1329. to pravo podijeljuje općini trškoj.

[1] Starine IV. Popis župa.

[2] Kukuljević: Nadpisi.

[3] U jednoj listini od godine 1636. spominje pop Petar Togunac plebanuš trški, svog pastorka Petra Horvata. Po tom je morao Togunac biti oženjen prije nego bijaše zaređen.

[4] Kanoničke vizite u dioeces. arkivu biskupije zagrebačke.

U Trgu žive predaja, da su nekoč Tržani imali pravo između 12 svećenika jednoga birati za svoga župnika. Točno ne možemo reći, kada si je ozaljska gospoštija to pravo prisvojila, nu može se naslućivati, da se je to vrlo rano dogodilo, za cijelo već u XV. vijeku, kada ima nebrojeno slučajeva otimanja sloboda slobodnim plemenskim općinama po silnoj feudalnoj gospodi.

Spomenuti Ivan Culibrka bijaše prvi župnik trški, koji je počeo upravljati i ozaljskom župom. Sve do njegova vremena imala je ozaljska župa svoga posebnoga župnika. Za Culibrka sjedinjene su te dvije župe u jednu, te se već g. 1664. pisaše Culibrka „plebanuš Svih Svetih u Trgu i sv. Vida pod Ozljem". Župa sama zvala se je trškom sve do najnovijega vremena.

Sto godina iza Culibrka bila je trška crkva u vrlo lošem stanju. Kada je onamo g. 1783. došao župnik Marko Hegedić, našao je crkvu gotovo zapuštenu: zidovi bijahu slabi, krov je curio, drveni kor je bio trošan. Na svakoj strani crkve bio je mali drveni tornjić, a u oba 2 zvona. Glavni oltar imao je sliku Svih Svetih i sprijeda kip B. D. M. žalosne; mali oltari bili su posvećeni sv. Nikoli i B. D. M. (Blagovjest). Svjetiljka u crkvi bila je limena. Kaleža bijahu tri, dva srebrena i jedan bakreni; monstrance nije našao, nu doskora dobi crkva na dar jednu monstrancu od grofice Nothburge Petazzi, rođene grofice Lichtenberg.

Hegedić učinio je mnogo za svoju župu i crkvu. Nabavio je mnogo toga, a svojim vlastitim troškom i mukom zaveo je u Trgu i Ozlju trivijalnu školu. To je dakle prvi trag školi u Trgu. Kako se vidi, Hegedić je svim silama prionuo na rad za dobrobit svoje župe i bio bi za cijelo mnogo toga izveo, da ga g. 1788. ne pokosi smrt. Njega naslijedi 1. marca Pavao Korač. On popravi župni stan i crkvu, g. 1791. kupi za 40 for. orgulje a g. 1792. presvođena je crkva. Za popravke crkve doprinesoše mnogo Disma Jelačić, Ljudevit Bušić i Stjepan Peharnik, kanonik zagrebački. G. 1795. počeše graditi novi toranj, koji bude dovršen g. 1799. U nj su postavljena dva zvona, a za treće učinjeno je mjesto. Slijedeće godine 1800. postavljena je na toranj jabuka i križ.

G. 1859. 14. augusta u $^1/_2$10 prije podne udario je grom u župnu kuću, ali nije učinio nikakove veće štete. Samo srećom ostade župnik, koji se je nalazio u kući, neozlijeđen. Župnik Hegedić, koji je župnikovao u Trgu od 4. oktobra 1823., predade župu tršku g. 1859. 2. novembra Mihalju Markoviću, koji se g. 1878. preseli u novi župni dvor u Ozalj, koji je upravo na izričnu molbu Markovićevu građen u Ozlju a ne u Trgu. Od tada zapušten je stari župni dvor u Trgu, jer je škola došla u današnju zgradu, a i stara župa trška uze se doskora i službeno nazivati ozaljskom.

* * *

Slobode i uređenje općine trške temeljile su se u staro doba na privilegiju, što ga je općini trško-ključkoj podijelio ban Mikac Prodanić g. 1329., a koji su kasnije potvrdili neki banovi i herceg Stjepan. Što je od tih sloboda preostalo do polovine XVII. vijeka, vidjeli smo kod urbarskih prilika, nu sam urbar ne spominje u potanko uredbe općine trške. Na čelu općine stajaše uvijeke „rihtar moye brathye plemenytyh purgarow Therskyh", a njemu o bok bijahu starješine i birići. Starješine bijahu dva, jedan u Trgu, a drugi u Polju; svaki od njih čuvao je ključ od imovne blagajne i općinskoga hisa, u kojem je bilo svake godine po 15 vjedara vina. To vino pilo se je kod obnove glavara i kod svakoga općinskoga rada, tako da se nije od njega ništa prodalo niti je što preostalo. Sudac, starješine i birići zvahu se glavari, a bijahu domaći ljudi, koji su se birali svake godine o novom ljetu. Taj dan sabrali bi se Tržani u jednu kuću i tamo bi se obavljao izbor glavara. Najprije bi stari glavari položili svoju čast, što se je obavljalo simbolički polaganjem ključeva i puške na stol. Iza toga obavio se izbor, a navadno bi se stari glavari ponovno izabrali. Kod ovih izbora sudjelovahu u velikom broju i žene, a navadno bijaše sve na njihovo! K izboru imali su trški brodari donijeti 12 funta mesa, dva velika hljeba i dva velika barila vina. Uz to popilo se je još jedno vjedro općinskoga vina. Sastanak taj, na kojem se je obavljao izbor glavara, zvao se je „božja večera". Uz glavare izbirali su se svake godine i općinski brodari i lugari.

Sudac sa starješinama i birićima ubirao je porez, a uplate bilježio je na rovaš, pošto nije nijedan umio čitati ili pisati.

Općina trška imala je već u staro vrijeme svoj „općinski pečat", „pečat bratinsku" „pečat purgarsku plemenitu", koji je čuvao rihtar i stavljao na pisma, koja su sadržavala kakov pravni posao, sklopljen u općini trškoj. Pisma pisana isključivo hrvatski, koja o tom rade izdavaše sudac sam, ili stranke u svoje ime, a pečat na njima bijaše samo u svrhu vjerodostojnosti i potvrde pravnoga posla „pod pečat našu plemenitu i tvrdnost". Svaki takav pravni posao, koji se je

ticao naročito nekretnina, koje kupiti ili primiti u zalog bijahu ovlašteni najprije općinari trški, sklapao se „u klupah naših plemenitih v Trgu po našem zakonu plemenitom" „po zakonu purgarskom v klupah naših purgarskih v Trgu". Dakako svaki ovakov čin morao se zbiti odobrenjem općine „prez vsakoga prigovora". Pisci ovakovih općinskih pisama bili posebni općinski „dijaki" (pisari) ili pak župnici trški. Tako čitamo u jednoj listini trškoj od g. 1580. „y ja pop mathe Maričić ki to pisah pod pečat bratinsku". g. 1587. „i Myklous djak Perych kj tha lyzth napisza". g. 1602. „i ja Andras djak Myhanouich ky tha lizt napyszah." g. 1664. „Ivan Culiberka plebanuš ki ta list napisah na prominu jedne i druge strane".

Kao primjer dodajemo jednu općinsku ispravu od g. 1587.:

Ja Syme Skerlacz buduchy wa to wryme ryhthar moye brathye plemenytjh purgarow Therskyh, na znanye dayem wzym kym ye dozthoyno, a nawlaztjto gozpodj offyezyalom grada Ozlia i oztalym wzake werzte dobzym i plemenytjm lywdem, kako prydosse predame i pred oztalw moyw brathju nas zuzed postowany Steffan Speletjch zyedne ztrane, a z druge ztrane plemenytj knez Mykula Sarko, prozechy mene i moye brathje obydwy ztrany, da byh meyw nymy iednw prawyczw i pogodbw wchynyly za dwgh, cha ye Steffan Speletjch zadwsyl ze byl pri rechenom knezw Sarkw, i wydjussy i ogledawsy meyw nymy praw rachun, naydozmo meyw nymy owako, da ye Steffan Speletjch oztall dusan knezw Sarkw na 80 kr. broyech dwkathow ozamnayzt Kr. ozam x. 1. cherny, za ky dwgh Steffan Speletjch, nemogwchy ga drwgym platjtj, dal ye Steffan Speletjch knezw Sarkw iedan kwz zenokosse zwoga della, cha ye od Hrjpanjche zenokosse med zenokossw Kaburychew i Gergura Gepychia na tri kozche za dwkatow sezth na kr., opech drugy kuz zenokosse zwoga della na branychah polagh Bolchewyche na chetjre kozche za na kr. f deweth, daye wzega za na kr. f. petnadezte, tako i podach zazlogh, da rechena dwa kuza zenokosse recheny knez Sarko ima i lada on i oztanak nyegow wechnym zakonom wolny wszwatj, radowatj, prikazati, prodatj i za dwsw oztawytj, i znamsy tho wanka, ako by tko imanye v ko godj doba na prodayw poslo, da ze ymayw ponwdj ony, ky szw naywolnysy, tko ye to Hrjpanych i Speletjcha oztanak, a i one trj dwkate kr. 8 X. 1. kj ozta dwsan Steffan Speletjch, dokonyazmo meyw nymy, da Steffan Speletjch ima ta dwgy platjtj o nowyny vynzkoj knezw Sarkw musthom, prythom na owomu byly zu i na aldomasw polagh mene; dobry i posthowany lyudj nayperwo Iwan Mozwrych, kj na tho boga moli i zagowor poztauy, kj by v chem neztall ily tho pogoworyll, da zaoztaye gospodinu milostivom w byrsaghw grjwan 25, imynye da gwby, brathye vina cb. peth, drugo Iwak Skerlaz, 3. Iua Vjnchalych 4. Iwan Franych i Myklous djak Perych, kj tha lyzth napjza na prosnyw moyw i oztalle moye brathje u klupeh nassyh purgarzkjh pod pechath nassw nauadnu purgarzku, perwy dan 9bra letha 1587. Idem qui supra Nicolaus mp.

Najstarije nama poznato pismo, koje je nosilo pečat,[1] općine trške potječe iz g. 1580., makar da nema dvojbe, da se je općina jur i od prije služila svojim posebnim pečatom i to onim, koji nam se je sačuvao na jednoj hrvatskoj ispravi od g. 1587. Osim ovoga poznata su nam još tri novija različita pečata općine trške. Jedan na ispravi od g. 1602. i ovome sličan nu manji od g. 1604.[2] Pečat od g. 1602. ima istu figuru u polju i isti napis kao onaj od g 1604. nu samo manjka naznaka god., koja se na onom od g. 1604. nalazi. Pečat pako od g. 1587. koji je za cijelo najstariji, nosi štit, a u njemu ključ Napis mu je slabo čitljiv, razabrati se može samo + · S · · · · · · TERGH · · · · · · ·
Taj pečat je nešto manji od onoga od g. 1604. U XVIII. vijeku rabila je općina trška još jedan manji pečat.[3]

Tako bijaše nekoč. Danas čuva općina samo svoja pisma i pečatnik od g. 1604. kao dičnu uspomenu na prošla vremena.

Trg čini danas posebnu imovinsku općinu, u koju spadaju sela Trg, Polje i Lukšić selo· Na čelu joj je na tri godine biran imovinski odbor s predsjednikom, koji gospodari s imetkom imovinske općine. Imetak imovinske općine sastoji od nešto preko 800 rali šume, 16 rali sjenokoša i 150 rali paševine. Šume stoje pod upravom kotarskoga šumara, a imovinski odbor ima samo prodaju trave iz sjenokoša, paševine i žir.

Tržani s ponosom, ali i žalobno spominju, da je i šuma Lug, što se pruža u ravnici između

[1] Prijepis XVIII. vijeka kod općine trške.
[2] Priopćen u Vjesniku hrv. arheol. društva. Nova ser. I. str. 133.
[3] Ibidem.

Kupe i kotarske ceste, bila nekoć njihovo vlasništvo, koje da im oteo grof Baćan gospodar Ozlja. Pripovijeda se, da su ljudi Lug haračili, a s toga predaše ga glavari grofu Baćanu, da ga čuva. Kad je za nekoliko godina Lug ponarasao, a izabrani bili novi glavari, otputiše se ovi do grofa, da mu zahvale na čuvanju, i da primu natrag Lug, kojim bi sami gospodarili. Kad grof doču njihovu želju, reče im, da je Lug njegovo vlasništvo. Tako se priča, nu u istinu moglo bi drukčije biti. Već prije god. 1642. uzeše im Zrinski šumu „pri Lugu",[1] koja je za cijelo istovjetna s Lugom, što ga Tržanima tobož ote grof Baćan.

Sl. 108. Pečat općine trške.

E. Laszowski.

[1] Lopašić: Urbari I. 216.

NEKOLIKO BILJEŽAKA O CRKVI B. D. M. U ŽAKANJU.

U karlovačkom kotaru, a općini ribničkoj desno uz cestu, što vodi iz Karlovca u Metliku, na oplazu brijega stoji župno selo Žakanje s crkvom B. D. M. U Žakanju bijaše nekoč i stari plemićki dvor sa prostranim vlastelinstvom, ali danas tomu dvoru, koji bijaše na kat sa dva krila, sjevernim i zapadnim, nema više traga. Do temelja ga razrušiše, a materijal upotrijebiše za šlunjčenje ceste. Od dvora stoji samo komad zida, kojim bijaše ograđeno dvorište, s lijepim kamenitim portalom ulaza, a unutri u negdašnjem dvorištu zidan je bunar, kako vele 80 hvati dubok. Imanje žakanjsko bijaše nekoč pristojalište grada Ribnika, te je s ovim dijelilo sudbinu do god. 1683. Te naime godine založi grof Adam Zrinjski imanje Žakanje, Zaluku i Kohanji Vrh (danas Kohanjac) kapetanu Stjepanu Šily-u i ženi njegovoj Dori Gubaševačkoj za svotu od 3500 for. Potomci Silijevi držali su Žakanje sve do pod izmak XVIII. vijeka. Od ovih pređe na porodicu Benića, a napokon na porodicu Tomašića Kovanskih. Dok je ovako nestalo stare kurije žakanjske, ostade stara crkva B. D. M., koja se spominje već god. 1558. u propisu i procjeni imanja kneza Stjepana Frankapana ozaljskoga. Tada ta crkva nije imala groblja, a procijenjena je na 3 marke.[1] Crkva žakanjska spadaše kao kapela pod župnu crkvu sv. Ilije u Lipniku ili, kako starija pisma vele, u Ribniku. Tekar od g. 1789. je Žakanje sijelo posebne župe.

God. 1668. zabilježio je kanonik Ludovik Vukoslavić u svojoj viziti arcidjakonata goričkoga, da je kapela B. D. M. u Žakanju velika i zidana, a veća i od same župne crkve ribničke. Crkva i sanktuarij imali su strop od dasaka, koji bijaše lijepo naslikan. Zvonik bijaše zidan, a u njemu dva zvona. U crkvi su bila tri nova lijepo izrađena oltara i to veliki B. D. M., te dva mala Sv. Stjepana mučenika i sv. Jurja. Sakristija bijaše sa sjeverne strane. Crkva je imala tri srebrena kaleža.

Glavni oltar dala je bila postaviti Suzana Komornik god. 1664. Napis u kapitalnim slovima, koji je nekoč stajao na tom oltaru, glasio je:

Ov oltar vchinila ye nachinit plemenitha i dobro rogena gozpa Suzana Komornik na diku y hvalu gozpodinu Boghu vzemoguchemu y na postenie blasene y praezlavne diviczae Mariae nebezke kraliczae a zvoyoy miloztivnoy gozpe pod Boghom naivechoy patronussiczae y vzagdar miloztivny pomochniczae a za dussu szvoyu y szvojeh predrageh staryeh y mladeh 1664.

Ista ova Suzana Komornik, darovala je žakanjskoj crkvi s ebreni kalež, na kojem bijaše urezano: SUZANA : KOMORNIK : DALA : JE : OV : KELECH : OLTARU : SV : STEFANA : 1662.

Crkva žakanjska održala je svoj stari oblik do nedavna. Unutra imala je ožbukan strop, a osobito karakteristična bijahu mala vrata crkve

Sl. 109. Kamen sa grbom u staroj crkvi u Žakanju (kotar Karlovac).

na južnoj strani. Vratnice bijahu kamenite i lijepo isklesane u gotskom slogu. Bez dvojbe bijaše to djelo XV. vijeka. Desno uz glavni oltar bile su u zidu dvije udubine, koje su imale kamenite okvire u gotskom slogu. Iznad ovih u sredini nad okvirom bijaše isklesan obrubljen štit (sl. 109), kojemu je gornji lijevi ugao bio odsječen, a desni unutra uvinut. U njem vidile su se dvije šesterotrake

---

[1] Izvornik u kr. ugar. drž. ark. u Budimpešti: N. R. A. fasc. 1645. Nr. 22.

zvijezde, postavljene jedna do druge, iznad ovih bijaše polumjesec, okrenut rogovima gore, a nad ovim lebdila je manja peterotraka zvijezda.

Čiji je to bio grb nije nam poznato.

Svih ovih starina nestalo je prigodom obnove crkve. Prije nekoliko godina porušena je stara crkva do temelja, a da ju zamijeni nova, vrlo lijepa i mnogo veća i viša od starije.

Izvan crkve, naslonjena su bila o zid sanktuarija četiri nadgrobna spomenika od kamena.

Prvi spomenik kamen-ploča dole na uglove, a gore krivuljasto zašiljena, ima gore uklesan križ, a ispod njega napis:

TUMULUS
MAGNIFICI DOMINI
KAMTIS de BENTKCH
CAES · REG · SUPRÆMI VIGIL · PRAEFECT
DIE
XXVII · MARTY ANNO DÑI MDCCCXXI
ÆTATIS VERO SUÆ XLVI
PLANGENTE UXORE ROSALIA
PIE IN DÑO DEFUNC ·
CUI
BONAM AC PERENNEM MEMORIAM
COGNATUS EIUS
DÑUS PAULUS BENICH
HOC MONUMENTUM
POSUIT

Drugi spomenik ima podnožak, a s gora trouglasti nastavak, u kojem je uklesano božje oko. Nosi slijedeći napis:

SPBLIS AC PRVLLIS
DNVS
FRANC · PETRVS TOMASSICH
I · COTTVS ZAG · DIST · V · IVDLIVM
ET TAM HVJVS, QVAM ET COMP · I · I
COTTVM AC VNIVERSITATIS N · C ·
TUROPOLYA ASSESSOR
OBIIT DIE 29. AVGVSTI ANNO 1845.
ÆTATIS SVAE 59.

Ispod napisa je koso postavljen križ, a preko njega grančica.

Treći spomenik je kamen-ploča, s dola uglata, s gora sferički zaobljena sa napisom:

PREŽALOSTNA DĚCA | NA USPOMENU MILOJ MAJKI | ANTONII PLEM. TOMAŠIĆ | RODJENOJ VERWOGA | PREMINUVŠI 11. VELJAČE 1861. | U 80. GOD. SVOGA VĚKA.

Četvrti, po veličini i obliku jednak predašnjemu, ima napis:

FRANJO SAVERIJ PLEM. | TOMAŠIĆ | C. KR. ČETNIK OGULINSKE : GRANIČARSKE PUKOVNIJE | UMRO DNE 7. RUJNA 1861. | U 42. GOD. ŽIVOTA SVOGA-

Kamo su postavljeni ovi spomenici iza obnove crkve, nije nam poznato, nu bit će, da su opet uzidani izvan crkve u zid.

E. Laszowski.

STRIDON I ZRINJ.

Jamačno će svak, tko se malo izbliže bavio pitanjem o rodnom mjestu sv. Jeronima, vidjeti, da sam izrađujući svoj članak „Stridon i Zrin" poznavao od prilike onu literaturu, koju navodi učenjak naš Fr. Bulić u citiranim djelima. Kako sam došao do ideje, da je Zrin stari rimski Stridon, o tome je govora u radnji samoj. Ta je ideja u meni nikla bez ikakih drugih izravnih utjecaja, što lako može svak vidjeti iz mojega dokaznog materijala i obrade njegove.

Ova je radnja bila već doštampana u mjesecu juliju t. g., kad će meni prof. Šrepel jednom uz put, da je u Danici od 1843. god. našao istu ideju, koju i ja obrađujem. Bilo je to upravo mjesec dana prije, nego što je izašla Šrepelova bilješka o tom ilirskom članku u Lisku ovogodišnjega Vijenca br. 45.

Iz Danice članak očito nije poznavao ni Fr. Bulić, jer bi me bio na nj upozorio, kad sam mu ono prošle zime u pismu saopćio svoju ideju i prikazao u glavnome nacrt svoje studije. Pročitavši članak Daničin odem uredniku „Vjesnika hrv. arh. društva" prof. Brunšmidu, pa mu pripovijedim, što znam novo o Zrinu. Kako ovaj broj nije bio još čitav izštampan, mi se složimo, da napišem svomu članku o „Stridonu i Zrinu" ovaj Dodatak, u kojem evo donosim od riječi do riječi s pravopisom originala članak iz Danice od god. 1843. br. 25. N e š t o o r o d n o m m ě s t u s v e t o g a J e r o n i m a (H i e r o n y m a).

Mněnja spisatelja o rodnom městu ovoga cȧrkvenoga učitelja jesu različna. Jedni kažu, da se je u Dalmacii, drugi da se je u Ugarskoj, a tretji opet da se je u Istrii rodio; nu budući da do sada još nijedan svoje mněnje bělodano dokazao nije, zato se usudjujem i ja něšto o tom predmetu polag mojih slabih silah progovoriti, ne bi li time k njegovom izjasnjenju štogod doprineo.

Polag Klaudia Ptolomea Alexandrinskoga[1] nalazio se je u Liburnii grad Sidrona, iliti Sdrinja, koj je u krajobrazu istoga spisatelja daleko od mora bio, to jest na sěverno-iztočnoj strani prama staroj Dalmacii i blizu medje od Panonie.

Isti sveti Jerolim sám je očitovao, da se je rodio u gradu *Stridon*, koj je bio od Gotah porušen i koj se je nalazio na medji od Dalmacie i Panonie.[2]

Grad S d r i n j ili S d r i g n o jest današnji Z r i n j, koj se nalazi u drugoj banskoj graničarskoj Regimenti, na granici od Turske Horvatske i koj je bio něgda vlastitost knezah Zrinjskih, koje su starinski taljanski spisatelji zvali C o n t i d i S d r i g n o[3], što dokazuje prilika Nikole Zrinjskoga, koja se je nedavno našla u Italii sa slědećim podpisom: Ovo je prava prilika presvětloga i prehrabrenoga gosp. Nikole Šubića kneză od Sdrinja.[4]

Prečastni gospodin Ivan Kapor, Dalmatinac, svědoči, da se u Bollandistih nalazi upisano: da se u Sdrinju iliti Stridonu nahodi grob Eusebia, otca od svetoga Jerolima.[5] Dolči sa više spisateljah potvȧrdjuje takodjer, da je S d r i d o n on isti grad, koj Ptolomeo Sidrona imenuje.

U zemljopisu rečenoga Klaudia Ptolomea, prevedenom na taljanski jezik od M. Ivana Malombra, stoji na listu 124. slědeće: „Sidrona, domovina svetoga Jerolima; drugi zovu ovo město Stridona, narod pako Sdrinjo, a drugi opet Strigo."[6] — Osim ovoga grada ne nalazi se nijedan drugi istog imena u rečenom Ptolomeu, a i u nijednom drugom starom spisatelju, na koliko nam je znamo; samo netrěba uzeti Strigo za Strido, jerbo Strigo nalazi se u Ugarskoj u saladskoj varmedji, ali ovaj Strigo (pogrješno: Sirigo) već iz toga ne može se uzeti za domovinu svetoga Jerolima; jer je daleko od dalmatinske medje.

Budući dakle isti sveti Jerolim, kako smo gore rekli, očituje, da je rodjen na medji od Dalmacie i Panonie, a grad Sdrinj iliti Stridon nalazio se je u Liburnii, spadajućoj u ono vrěme pod rimsku Dalmaciu, i stajao je na medji od Panonie: zato nije dvoumiti, da še da-

našnji Zrinj uprav na onom městu nalazi, gdě je stajao nĕgda stari grad Sdrinj iliti Stridon; jer i položaj i zvuk imena to dokazuju, što sasvim obĕlodanjuje sveti otac papa Vàrban (Urban) VIII., koj u učilištu slovinskom u Loretu ustanovi zavedenje (Stiftung) za jednoga odhranjenika od okruga stridonske biskupie, koja se je, kako isti otac papa Vàrban VIII. očituje, nalazila uprav u turskoj Horvatskoj u Bosni (Croatia Turcica in Bosnia), a baš u ono vrĕme stajao je vàs okoliš od Zrinja pod turskom vlasti. Ako još k tomu dodamo, da se i u rimskom breviaru. koj je (kao što je svem svetu poznato) osobito što se domovine Svetacah tiče, sasvim istinito i duševno izradjen, upisano nahodi, da je Dalmacia otačbina sv. Jerolima: tko da dvoji još dulje, da je sadašnji Zrinj ono mĕsto, gdĕ se je sveti Jerolim rodio (pogrješno: radio)?

A. iz S.

Mjesta označena brojevima 1—6 popraćena su citatima. Vrijedna mi je bilješka 3, jer potvrđuje moju slutnju izrečenu u mojoj studiji na str. 92, gdje velim, da nema sumnje, da bi se našlo još izvora, u kojima se Zrin zove Zdrin[1]. A i spomenuto mjesto za pitomca iz okruga stridonske biskupije, što ga je osnovao papa Urban VIII. u slovinskom učilištu u Lorettu, može se držati novim prilogom mojemu dokazivanju. Zanimljiva je bilješka, koju je tomu članku napisalo uredništvo Danice. Ono drži, da je „izpitivanje ovo od neizmĕrne znamenitosti za Slavjane u obće, a za južne Slavjane napose; jer čim nam za rukom podje pokazati, da je bio sv. Jerolim Slavjan, razrĕšit će se i velevažna zagonetka o narodnosti starih Ilirah."

Mi danas u tom zanosu ilirskom uživamo i praštamo Ilirima take rodoljubne želje. Ponavljam riječi prof. Šrepela, da one „lijepo pristaju vedromu optimizmu ilirskomu."

Sad bi nas samo zanimalo, tko je taj A. iz S, iz čijega pera onaj Daničin članak potječe. Prof. Klaić misli, da se dr. Gjuro Augustinović — iz Senja ili Slunja? — mogao zanimati za ovaka rodoljubna pitanja, premda je bio po zvanju svome liječnik.

Dr. Josip Florschütz.

[1] Danica od god. 1841. u br. 27. piše, da se spomenuta slika Nikole Šubića Zrinskoga našla u Vicenci baš te godine 1841. u jednom dućanu. Pod slikom se čita: La vera effigie dell' illustrissimo et valorosissimo Sign. Nicolao conte Subis di Sdrigno, supremo cesareo nella gran fortezza di Seget, ave finalmente fù da Turchi amazzato, et proso il luoco alli 7. di Settembre 1566." — „Doba, u kojoj je taj obraz na svĕtlo izišo, pada u god. 1567. Dakle samo nĕkoliko mĕsecih poslĕ njegove slavodobitne smèrti!" dodaje pisac R... n.

IZVJEŠTAJI MUZEJSKIH POVJERENIKA I PRIJATELJA.

1. **Nadkrižovljani,** 20. svibnja 1902. — Mjeseca veljače o. g. dao sam rigolati svoj vinograd u Đurđevcu, koji se nalazi pri »Kostanj brijegu«. Taj vinograd — tlo je pjeskovito — po pripovijedanju moga oca, prvi put je zasađen oko g. 1840. Prije se nalazila tamo šikara, obraštena niskom brezovinom, leskovinom, borovicom, što obično raste na pustom tlu.

Radnici, u dubljini oko 80 cm, nađoše ovo kameno oruđe — valjda sjekiricu, koja je vrlo davno morala dospjeti ovamo, a koju poklanjam arheološkomu muzeju

Sličnih predmeta nalaze seljaci pri otkapanju zemlje i kod sv. Ane, selca općine Virje. Tamo se po pripovijedanju nalazila gradina; vide joj se tragovi jer se na zaravanku nalazi razbijenih opeka. Nađene predmete neuki seljaci uništuju. Bilo bi dobro tamo odaslati čovjeka, koji bi ljude podučio, da slične predmete predadu kojemu uredu, da ih se odašalje u muzej.

Meni je zvonar svetojanski pripovijedao, kada je vidio kod mene ovu sjekiricu, da je baš sličnu, samo veću s luknjom iz istoga kamena, imao u rukama i da su ju jedva na nakovalu razbili.

Sa veleštovanjem

Baltazar Bažulić, upravitelj župe.

2. **Ogulin,** 18. srpnja 1901. — Moj rodak Karle Salopek kbr. 40. iz Skradnika (Josipdol), poduzetnik je jedne ceste kod Bosiljeva. Prigodom prekapanja zemljišta za cestu iskopao je jedan lonac, pokriven ravnom pločom kamena. U loncu se našlo nekoliko predmeta iz žute mjedi, a biti će valjda ti predmeti iz »la tenskoga« doba. Lonac i ploču netko mu je oduzeo i poslao navodno u Zagreb, a predmete je Salopek uručio meni, a ja sam ih opet uručio g. Šabanu, koji će Vam ih i poslati. — Salopeka sam uputio, da sve što nađe meni uruči, jer držim da tako ne će ništa propasti od nađenih predmeta. — Ovo je nađeno kod gradine Bosiljeva.

Sa veleštovanjem

Juraj Božičević, filozof.

3. **Otočac,** 24. veljače 1902. — U Crnom kalu kod Vlaškoga polja, gdje se kopa tunel za odvod vode iz Vlaškoga polja, uputili su me ovdješni žitelji na jednu špilju (pečinu), kroz koju će tunel prolaziti, da u toj špilji ima kostiju od ljudih. Uvukav se sa još jednim čovjekom u ovu pećinu i spustiv se do 15 m. duboko sa svijećom u nju, nisam mogao ništa naći. Kada sam se odavle vraćao kući u Otočac preko Bjeljevina, ležećih med Vlaškim poljem, Kompoljem, Švicom i Ponorima, vidio sam tragove japodskih naselbina. Petar Stojanović iz Turjanskoga pripovijedao mi je, da tamo ima na brežuljku jedna gradina, kojoj su zidovi visoki 6 m., 40 m. dugi, 20 m. šir. U njoj da je on našao dva mlina ili žrvnja i odnio kući, gdje i danas dobro melju žito. Današnja kapela u Turjanskom bila je također stara neka zgrada, koju su onamošnji žitelji preuredili i za crkvu napravili, te se služi tamo češće misa.

Pred kratko vrijeme otputio sam se na Katun ili Ržić više Čovića, gdje sam našao jedan zaravanak od po prilici 1000 m², na kojem ima komada črpića od raznoga posuđa, potječućega iz prethistorijskoga doba.

Sa veleštovanjem

Mate Brajković.

4. **Sisak,** 1. rujna 1901. — Nadam se, da ste se povratio, stoga Vam javljam, da je jaružalo došlo do stupova na Kupi u Sisku, ali ih još nije stalo vaditi, nego ide uz nje Tekom 14 dana našla se je jedna stara bakrena posuda, koja je kod g. Steingassnera, a više manjih stvari, kao srebrenu žličicu, stilus i neke druge malenkosti, kupio je g. Colussi.

Sa veleštovanjem

Ferdo Hefele.

5. **Sisak,** 15. prosinca 1901. — Ovih dana bio sam kod trgovca g. Pileka, pa mi je pokazao dvije stare bronsane, ali sasvim dobro uzdržane posude i fragment od jedne kamene posude. Nadam se pouzdano, da će te posude svakako doći u naš muzej.

Sa veleštovanjem

Ferdo Hefele.

6. **Sisak,** 4 travnja 1902. — Na vaše veleicijenjeno od 13. ožujka o. g. čast mi je odgovoriti,

da sam se stao s mjesta po Sisku propitkivati, gdje bi se sa sjegurnošću dalo štogod starina naći. Dr. M. vitez Mlikovsky pokazao mi je u svojem susjedstvu u Novom Sisku mjesto, gdje je prije kojih 25 g. ravnatelj Ljubić iskapao sa uspjehom. Pošto je samo jedan dio onoga polja prekopan, a čovjek, bivši moj đak, pokazao mi je danas mjesto, gdje je prije 3 god. orao, pa veli, da je pod zemljom sila rimskih cigala, a i na zidine se dolazi, to daje nade te bi se dalo štogod naći. Nu sada je tamo polje za livadu ili pašnjak okrenuto i gospodar M. Antolčić dao je to polje u najam za godišnjih 10 K. Kada bi se već imalo tu kopati, morali bi s tim kao i sa ostalim gospodarima, gdje bi se kopalo, neki pismeni ugovor načiniti. U dvorištu g. Dr. M. viteza Mlikovskoga nalazi se kameni sarkofag, sada udešen za sjedalo poput kanapeja, kojemu je zadnja strana cijela sa napisom, koji ja nisam vidio, ali mi je rečeno, da je napisu sadržaj: Juliana, koja je spadala društvu djevica — stavlja bratu Titu, građanu tesaru i veteranu 7. legije ovaj sarkofag. — Ja držim, da je to već negdje zabilježeno još za vrijeme, dok je u Sisku bio kapelanom akademik g. Ivša Tkalčić, a to je prije 36 godina bilo. (Napis nije poznat, ali svakako mora da drugačije glasi. Op. urednika).

Sa veleštovanjem

Ferdo Hefele.

7. **Mitrovica,** 3. srpnja 1901. — Griesbach mi danas pokaza na bronsanoj kaseroli iz rumske južne okolice teško čitljiv utisnut pečat, 19mm dug i 5mm šir, koji je pri opreznom čišćenju našao. Isti glasi ovako: ARIGENVS. Nalazi se na ručki sa gornje strane koso dolje utisnut.

Sa veleštovanjem

Ig. Jung.

8. **Mitrovica,** 7. veljače 1902. — Dva sata nakon što poslah prijašnji list, javi mi jedan šegrt u šegrtskoj školi, da je kod Ice Vinkovića, ulica sv. Roka novi br. 18. na dnu vrta pri Čikasu, za rigolovanja vinograda nađen 2' duboko olovni mali sarkofag. Svršiv u 6 sati na večer školu, pođoh odmah k' Vinkoviću i nađem zbilja gore spomenuti olovni sanduk, 68 cm dug, 36 cm širok i 24 cm visok; stijene 5—6 mm debele. Težina sa zaklopcem iznosi svega 55 kg. Na njem ne ima nikakova znaka, ukrasa, pečata ili slovâ, koliko do sada razabrati mogoh. Upitan, da li ga želi prodati, reče da hoće. U ovom sarkofagu ne bijaše nikakovih kostiju ni predmeta, dakle je jamačno otvaran.

Srdačan pozdrav Vaš vazda uslužni

Ig. Jung.

9. **Mitrovica,** 22. veljače 1902. — Vrtlar Haton okrenuo je ovih dana jednu kamenu ploču, koja već odavna na njegovom pragu leži, pa je na njoj našao relijef. Kamen je skoro 2 m dug, skoro 1 m širok i 15 cm debeo. Tvrd lijep kamen, posao dosta dobar, rekao bih bolji nego mnogi iz Italije u knjigama publicirani. Prilažem nacrt, koji sam brzo narisao (1 : 5). Po fragmentu prednje strane toga sarkofaga može se pouzdano ustvrditi, da je bio bar 2·5 m dug, 1 m visok, a jamačno i toliko širok, dakle vrlo velik. Ima oblik arkada sa 3 polja. Prvom i zadnjem manjka polovica sa prvom dotično zadnjom figurom. U prvom polju manjkajuća osoba ogrće sačuvanoj osobi neki plašt što li. U zadnjem polju opet lijevom rukom drži strjelicu. Nemogu ta dva interkolumnija rastumačiti. U srednjem polju je velika okrugla karika, a oko nje na 8 mjesta duplo omotana tkanina. U četiri zamke te tkanine vide se 4 poprsja. Osim toga po strani neke biljke, koje nemogu opredijeliti; lišće kao lovorovo šiljasto dugo nezarubljeno, a na lozi plod kao od jabuke. Stupovi ljuskastim lišćem, dolje i gore okrenutim, pokriveni, kapiteli korintski, nad njima u trokutima glave meduzine sa zmijama i krilima. Napisa žalibože ne ima. Vjerojatno je, da je bio crvenom bojom napisan pa se isprao.

Kod Vinkovića i Španovića sam konstatirao 1 dupli i 2 jednostavna pila, 1·8 -1·6 m, veoma čvrsto zidane, na rubu one jame, koju ja držim, da bi mogao biti amphitheater; samo mi je preveliko.

Srdačan pozdrav Vaš Vam uslužni

Ig. Jung.

10. **Mitrovica,** 27. veljače 1902. — Primio sam Vaše osobito cijenjene dopise od 22. i 24. veljače o. g. br. 104. i 110. te učinih sve što mogoh; ovaj put hvala Bogu uspješno, evo:

1. Kupio sam Mifkin kapitel, dobro uzdržan lijep materijal i posao, skoro cijel. 2. Kupio sam Valokov kapitel, loše uzdržan, ali posebna oblika, te ipak u takovu stanju, da je cjelokupna rekonstrukcija moguća; dakle za proučavanje posve dostaje. 3. Dao sam dovesti dva kapitela od g. dra. Jos. Fuchsa i 1 od Mareka, sva tri poklonjena, te ću ih prirediti za prenos u Zagreb. Jedan Fuchsov je dosta velik i težak, samo nješto manji od onoga, koji ste od Šijaka neke godine kupili. 4. Gamiršekove herme nijesu još izvađene; danas sam opet molio njegovoga činovnika, da ga na to sjeti. 5. Hatonov relief sam jedva danas kupio i to za 30 for 6. Debeljak Đuro, Kuzmin ul. br. 44 i 42 ima u dvorištu zidove. Našao je zdjelu od kamena, okruglu, debelu, plitku; valjda

se u njoj mlela sol ili žito. Razlupao ju je, ali je još veći dio cijel. Hoću li ju nabavit? (Naravno. Op. ur.) 7. Vinković iskopao još 2 grobnice zidane, manju i veću: u manjoj fragment češlja od kosti, koji su polupali. Ostanke sam sakupio i dobio na dar. Onda je još našao danas prethist. utez od pečene gline, piramidalan, probušen, kao oni u Jarugama i t. d., 13 cm. u kvadratu, toliko i visok. Ovo je prvi, što ja znam, iz Mitrovice. Nijesam ga nabavio, jer je gore oštećen. Želite li ga možda? Propustio sam ga zato, da ne misle, da svaka malenkost Bog zna što vrijedi (Pa ni ne vrijedi ništa. Op. ur.) 8 Na parceli Iv. Španovića i susjeda kraj Čikasa naišli su ljudi, kako misle (već prije), na rimsku ciglanu: Pepeo, mnogo cigle, ploča i od vatre prepečene cigle. To je i vjerojatno, jer je tamo do!a od valjda potrošene zemlje. Na blizu su komadi patosa (beton?). 9. Ilija Dorosulić kaže, da na sredini međ Rumskim i Jaračkim drumom na kraj mitrovačkoga hatara na Šašinačkoj zemlji ima zidovâ od kamena. 10. Glatz je kupio »Bajanov logor«, te će tamo kopati. Čuo je, da je jedan Srbin otvorio svod, 3 cigle debeo, pa radi užasnoga smrada opet zatrpao. Želi dobiti odatle cigle za kuću, koju će tamo zidati a i vinograd će saditi. Sadar, upravitelj kaznione je tamo već prije dosta kamena vadio, a ima ga tamo još! 11. P. Glatz ima u svom podrumu 2 zida i 1 poprečni, onda još jedan preko dvorišta. Imao je napis sa 4 reda slova, 40 cm. u kvadratu po prilici, ali ne može da ga nađe! Tražeć taj, nađem ja drugi, naime gornji fragment are posvećene Jupitru, koju mi je darovao za muzej.

Uz prijateljski pozdrav veleštovanjem

Ig. Jung.

11. **Mitrovica,** 4. ožujka 1902. — Potvrdujem primitak velecijenjenog dopisa Vašeg od 1. o. mj. br. 125. i naputnice sa svotom od 80 kruna.

1. Relijef od Hatona poslat ću, čim uzmognem; bio sam već danas kod stolara, ali mi ovaj reče, da rade uzmem tesara, koji odmah ima ljude na raspolaganje. Sa radnjom relijefa biti ćete jamačno zadovoljni, osobito figure su pomnije izrađene, a pri stupovima i okrajcima kao da je drugi pomagao. 2. Za nabavu starina vidim, da je od svega najvažnije, da što moguće više zalazim na samo lice mjesta; sve drugo je samo nuzgredno. Ta mnogi ljudi niti neznaju prosuditi, što imaju, pa vele »ništa« gdje ima ipak »išta«, a kadkad i zanimiva, kako mi se to prekjučer u subotu oko 5 sati pred večer desilo. Imadoh Gumpla u Palanki nešto naknadno zapitati i smotrim preko plota u Bauerovom novokupljenom dvorištu »mjeru« od kamena raspolovljenu. 3. Fragmenat Glatzove are nađen je, kako naknadno doznajem, g. 1892. pri gradnji njegova podruma. Onaj drugi napis žalibože još se nije našao. 4. Hartmann u Palanki našao je prošle jeseni desetak zidanih raka od ploča (većim dijelom dječije) u svom vrtu. Od predmeta bilo je samo 6 vrčića; tri polupaše djeca, a tri dade meni na dar, te ću jih zgodom poslati. 5. Na skoro ću kolima i u naše polje na istraživanje. Ustanoviti ću 1. posve točno put u Fossis; sada sam već posve siguran za pravac, samo da izmjerim. Mnogi ga dobro poznaju na svojoj zemlji; 2. vodovod kod Katanca; 3. pregledati ću Glatzov Bajanov logor i kamen tamo (od prije) iskopan; 4. zidine u Šašinačkim livadama na našoj međi; 5. mjesto nalazišta naših miljokaza; 6. »Humku«; 7. kod Petkovića mlina ima zid od kamena ravan oko 100 m. dug. Izvađeno iz njeg po Debeljaku prije već 60 hvati kamena, a ima ga još puno. 8. Kod Čović mlina na Gumplovoj livadi oveća zgrada, (pobliže u posebnom ovdje priloženom izvještaju. S vremenom ću i na mandeloškoj strani vodovod uvesti na nacrt; vidi se dobro. Manjkajuće nacrte o Mitrovačkom polju, koji su mi tom prilikom potrebni, već sam jučer u našoj gruntovnici prerisao.

Kada ima materijala, onda ima i veselja, onda ne žalim truda.

O amphori Bauer-Nikolić (Kutuz) još ovo: Bauer ju je meni (na molbu) poklonio, te je već prevežena k' meni, poslati ću Vam ju, čim uzmognem. Nije cijela (skoro polovica) ali sam joj ipak na dva tri načina mogao odrediti dimenzije i sadržaj. Već Overbek Pompeji p. 63 veli: »Hier fand sich eines der merkwürdigsten Monumente Pompejis: Der Aichungsblock oder das öffentl. Normalmass«, a i Vi velite u zadnjem Vjesniku p. 102, da su to rijetki spomenici, te da na Balkanskom poluotoku ima samo još jedan iz Kosova (Bugarska). Veseo sam dakle da Sirmium ni u tom pogledu ne će zaostati. Nepoznam oblika kosovačkoga i epheški, ali naš je lijepa oblika, koji opet pokazuje, kako toliko put, tako i sada, kako su Rimljani i stvarima svagdanje porabe davali estetičan ukusan spretan oblik. Materijal lijep, bijel, tvrd vapnenac. Komad je imao 4 ruče, da njime mogu dva čovjeka baratati. Sada su sačuvane samo dvije, a te znatno olakšavaju opredjeljenje sadržine, pošto je fragmenat nešto manji od polovice gore, a dolje uprav polovica. Među tim ručama nalazi se naime $^1/_4$ gornjega nutarnjega oboda, što sa dubljinom posve dostaje za račun, a i geometričkom konstrukcijom i drugim načinom dobio sam jednak rezultat. Iznos od

26·3 litre za čudo se sudara sa theoretičnim brojem.

Najsrdačniji pozdrav Vaš

Ig. Jung

12. **Mitrovica,** 5. svibnja 1902. Čim primih Vaš list pohitih po kiši na kolodvor, premda nijesam imao velike nade. G. glavar postaje mi veoma susretljivo dade potanje ubavijesti. Reče mi, da je koncem travnja o. g. u vrtu g. Ludw. Schrägera, trgovca sa živinom, na mjestu bivše barutane preko puta grč. ist. groblja (a ne na kolodvoru, kako ste Vi izvješteni), nađen rimski grob bez predmeta i dva mala bronsa iz Konstantinova vremena. Sutradan pođoh k' g. Schrägeru, da izvidim, što je na stvari. Nađoh na onom mjestu, gdje smo mi pitali ljude, koji kolima zemlju u dolju prenašaju, još u zemlji velik kamenit sarkofag. Pošto je loša krupno zr asta mehka materijala i nepravilne izradbe, te pošto ne ima ni zaklopca, nego mjesto ovoga dva veća i jedan manji otesan debeo kamen, to ne ima nade, da bi na njem bilo kakova napisa ili relijefa. Materijal je uzrokom, što mu je stijena osobito debela — 29—30 cm. Osim kostiju i gore pomenuta 2 slabo sačuvana novca, nije više ništa nađeno. Kada ga izvade pregledati ću ga još jednom.

Nedavno je Schrägerov susjed pravio ledenicu, pak vele, da je i tu nešto nađeno. Kad sam bio tamo, ne bijaše nikoga kod kuće, te sam samo vidio ulomke kamenitoga poklopca od velikoga sarkofaga. I za ovo ću još jednom pitati.

Nutarnje dimenzije Schrägerovoga sarkofaga jesu: duljina 1·65 m, širina 0·79 m, dubljina 0·53 m. Vanjske mjere nijesam mogao još izmjeriti.

Ružno vrijeme i posao ne dozvoliše, da se više raspitujem, isto tako nemogoh još do sada poslati poštom i željeznicom, što još imam. Čim uzmognem, učiniti ću.

Srdačan pozdrav Vaš

Ig. Jung.

13. **Inđija,** 24. travnja 1902. Bivši taj dan u Inđiji, upotrijebio sam po navadi zgodu, da se raspitam i za tamošnje starine, o kojima do danas još ništa ne znadoh. Odgovoriše mi nekoji, da tamo nikada nigdje ništa stara neiskopaše. Imajuć iskustva, nije me to naravno ni malo smelo, te se uputim sam malo po selu. Zapitao se kod neke novogradnje, opet ništa; malo dalje kod druge, opet ništa; ali u razgovoru ipak vlasnik Wilhelm Sutor glavna ulica br. 419. reče, da je 1899. pri rigolovanju svoga vinograda na kraju te ulice preko puta k. br. 441. našao neku stvar. Donesav mi ju, upoznam ju kao bronsani bodež, komu manjka ručka. Isti ga rado ustupi narodnomu muzeju. Poslat ću ga u prvoj pošiljci. Osim toga nije više ništa nađeno, bar on ne zna za više. Tako bi sad i u Inđiji bio ustanovljen bezdvojbeno prvi prethistorički nalaz. Zamolio sam ga, da sve buduće tamošnje nalaze preda mome tamošnjemu nećaku Đuri Žunteru. Ovaj potonji mi onda reče, da je nedavno u Inđiji iskopan i oveći novčani fund, ali iz doba Marije Terezije: za to ga nijesam htio pregledati; sada je u tamošnjega načelnika u općini. Sutor mi još reče, da je u polju Franje Gärtnera 1 km. sjeverno od Inđije iskopano cigala. Uputiv se k tomu i odvezav se na to polje, nijesam mogao ništa izvjesna konstatovati, premda ulomaka opeke tamo dosta ima. Gärtner reče, da je bila zidana grobnica. Poslije sam mogao u vrtu moga druga učitelja Koporčića k. br. 227. iza srpske crkve ustanoviti, da je tamo izvađena rimska grobnica, od koje je ploče upotrebio u svoju staju, ali sam kraj zdenca još 2 našao (40 × 30 cm.) i fragment jedne tanje sa uzvinutim rubom, kojom je bila pokrivena. Osim toga mi je isti dao još jedan velik bronsani novac. Av. : ANTONINVS AVG · PIVS P · P · TR · P · XV glava lovorvjenčana desno. Rev. COS · |||| sa S · C Popis muz. p. · 33 br. 44. Coh. II.[2] 298. 268.

Ig. Jung.

14. **Privlaka,** 31. siječnja 1902. Nasuprot prethistoričke gradine sa ove strane Bosuta od Privlake poče ove godine nekolicina žitelja rigolovati zemlju za vinograde. Tom je zgodom iskopano više komada iz kamenoga doba. Žalibože da je od toga veoma malo spašeno, jer sam za to kasno dočuo. Po pripovijedanju iskopalo se više kamenitih dlijeta, sjekira, koštanih predmeta i drugoga, što je na žalost opet u zemlju zatrpano Nešto sam samo spasio i to: sačuvan rog (možda od pretpotopnoga) jelena, dvije velike kosti (valjda nastavak ovoga roga), jedan kameni lijepo probušeni i ukrašeni prešljen, komad izglađene ploče od vapnenca i ostataka od lonaca. Svi ovi predmeti nađeni su u dubljini od 30—70 cm. Ako, veleučeni gospodine, držite, da bi ovi predmeti kakovu važnost imali, molim izvolite mi javiti, a ja ću dragovoljno slavnomu muzealnomu ravnateljstvu gornje predmete poslati. Na godinu rigolovati će se u ovom kraju u velike i nadam se, da me ne će ovako nepripravna zateći takova zgoda.

Izvolite primiti izraz mojega osobitoga velepoštovanja.

Valentin Jurić.

15. **Privlaka,** 23. veljače 1902. Odgovarajuć na Vaš velecijenjeni list od 2. veljače t. g., častim se priposlati »izvadak iz katastralne mape« sa parcelama, na kojima se je našlo predmeta iz kamenitoga doba. Vraćam ujedno i mapu okoliša privlačkoga, poslanu od Vas, na kojoj sam obilježio našašće predmeta. Mislim, da sam točno obilježio mjesto, nu ne bude li, to ćete moći, po izvadku i prerisu točno označiti mjesto. Po skromnom mojem mnijenju sudim, da se ovo nalazište ne će ograničiti samo na ove tri parcele, nego da će se protezati duž Bosuta do privlačkoga mosta. Moje mnijenje potkrijepljuje nalaz različitih kamenčića na cijeloj visoravni duž Bosuta. Da se ovdje kriju mnogi predmeti od velike važnosti, uvidjeti ćete iz pošiljke, koju muzeju šaljem. Biti će u toj pošiljci što šta i neznatna, ali valjda i vrijedna. Osobito vrijednima držim neke koštane predmete, na kojima se vidi, da su čovjeku ma u čem služili. Ostataka od posuda poslao sam i više, nego što bi trebalo, ali tako u listu Vi, veleučeni, zahtjevaste. Bude li možda trebalo, mogu poslati preko dva mjerova kojekakovih ostataka. Izvolite se u svakoj potrebi na mene obratiti, a ja ću dragovoljno svim Vašim željama udovoljiti.

Izvolite primiti izraz najdubljega poštovanja od Vašega bivšega učenika

Valentina Jurića.

16. **Dubica,** 26. studena 1901. Ovdje priloženo šaljem Vam 2 komada starinskih novaca, jedan srebren a drugi bakren. ((Fulvia Marci Antonii i sasma izlizan bakreni IV. vijeka. Op. ur.). Našao ih je seljak Nikola Vukas kuće broj 72 iz sela Cerovljana (općina Dubica) kopajuć tamo kuruze na oranici blizu šume. Ako imadu za muzej vrijednost, on će ih rado dati, pa se nada kakovoj makar i maloj nagradi. Zadržite novac kod sebe, pa mi obznanite kako mislite i ujedno rado bi znao, iz kojega su doba.

Sa štovanjem Vaš odani

Mijo Mutavgjić.

17. **Krbavica,** 7. rujna 1902. U ovom mjestu na srijed polja uz cestu nalazi se humak dug oko 20 m. koji je po svoj prilici nastao uslijed grobnica, koje se tamo nalaze. Povrh toga humka je cesta. Kopajući na tom humku temelj za kuću našao sam ove starine, koje šaljem na dar tomu slavnom ravnateljstvu, moleći ga ujedno, da bi mi izvoljelo priopćiti, iz kojega doba potječu. (Iz halštatskoga doba, od prilike VI—IV. stoljeća prije Kr. Op. ur.). Te su starine bile uz ljudske kosti. Čini se, da su mrtvaci okrenuti glavom prema jugu, bar tako po prilici kazuju kosti. Šaljem i jedan tamo nađen zub, a bilo ih je i više, dapače i lubanja i dosta drugih kosti. Grobnice nisu bile duboke, po prilici 70 cm. ispod zemlje. Ako su starine od vrijednosti, moglo bi se iskopavanje nastaviti, jer sam ja kopao samo s jedne strane dugo 12 m. a 60 cm. široko. Iskopavanje bi mogao nastaviti uz novčanu pripomoć, a ja sam siguran za uspjeh.

Sa veleštovanjem

Đuro Panjković.

18. **Lovas,** 23. prosinca 1901. Po Vašoj želji pretraživao sam župnički vinograd, da uđem u trag kremenu, pa sam nakon dugog traženja našao samo ovaj ulomak noža. Sada se rigolaju ovdje mnogi vinogradi, ali se ne nalazi ništa. Rigola se i vinograd tik župničkoga, pa sam ljude upozorio, da paze, ako bi što našli. Na jednom mjestu nadoše mnogo crjepljovlja od posuda, u zemlji kao ispečenoj, a odmah do toga ovu sjekiru. Komad od dna posude, a tako isto i razbiti vrh posude šaljem također. U istom vinogradu nadoše i komad kamena u obliku pravokutnog trokuta. Kao što se vidi, imao je oblik četvorine, ali je pukao po srijedi. U sredini nalazi se izdubak, kao što sam naznačio. Kamen je dug i širok po 27 cm, debljina mu je 6 cm; a težina oko 5 kg. Ako je što vrijedan, poslat ću ga. Moguće, da će Vas zanimati i ovo. Govorio sam prije 2-3 dana sa jednim ovdašnjim seljakom, kojega se vinograd nalazi blizu župničkoga a on mi reče, da je prije 3 godine, kad je svoj vinograd rigolao, iskopao cijeli čovječji kostur. Kosti da su bile veoma velike. Kaže, da ga je opet ukopao na istom mjestu.

Sa odličnim štovanjem

Đuro Plaščević.

19. **Surčin,** 15. prosinca 1901. — Moji vinciliri, pošto su na meti, rade, čim se i najmanje zemlja prosuši. Rigoluju sada onaj komadić zemljišta, što je bivšemu vinciliru služio za baštu. Dosada su iskopali: 3 koplja, jedan omanji okrnjen lonac, opet jedan isto tako omanji, jedan vrlo malen bokalčić, tri člančića od jednoga pojasa i neko meni nepoznato parče od bronca.

Sa onim našim razgovornim kočijašem Milošem još nikako nijesam mogao utvrditi, kada ćemo do »Bršljana«, navodnoga nalazišta iz kamenoga doba; uvijek je u nekom poslu, ali ja mu oprostiti ne ću i otići ćemo kad tad. On i još neki Srbin našli su po jednoga srebrnoga »Hadrijana«. Ovaj drugi je ljepši i sačuvaniji. Veličine su kao novčić. Što da im dadem, ako imaju za Vas vrijednosti?

Što se tiče kopanja »velike humke« kod 9. km. na drumu Surčin—Zemun, zamolio sam g. predstojnika Babića u Vaše ime, da mi dozvoli kopanje oko te humke, gdje kolima ne smeta i dozvolio je; no što se tiče prosijecanja same humke, bilo bi nužno, da zamolite kod građevnoga odjela Visoke vlade, kako bi Vam u Budimpešti izhodilo dozvolu takoga kopanja. Za jedan dan mogla bi se ta humka sa 3—4 nadničara širinom na 1½ m. prosjeći i odmah zatrpati. »A kad sine proljeće«, ja ću se zanimati i o drugim nalazištima, što se u narodu spominju.

Uz izraz odličnoga moga poštovanja
Ante Poturičić.

20. **Surčin,** 26. siječnja 902. — Bakreni nadžaci već su u mojim rukama. Čim sam primio pismo, uzeo sam kola i otišao u Bečmen. Ivan Sorg već je ovo dana bio u Zemunu i htio je da ih proda, no na svu sreću zaboravio ih je na kola uzeti. Jedan je nadžak već bio prodao bečmenskomu cestaru za 25 nvč. Ja sam, da se narod za budućnost ne smuti o meni i da mi povjeri, odmah pokazao pismo i nudio za komad 3 for., te sam odmah gotovim novcem za tri čitava nadžaka platio Ivanu Sorgu 9 for., a za 4 pole 3 for. i dao sam k njemu dozvati cestara i isplatio mu za četvrti čitav nadžak 3 for., što čini zajedno 15 for. Onaj komad, što je već u Zagrebu i oveće parče kremenoga kamena, što je uz tu pošiljku, nijesam platio, uzimajuć ih za pridu.

Nalazište je na gen. štabskarti zon. 16. col. XXII. u tački »a« prema priloženoj slici. Ivan Sorg priča, da je tu izorao jošte tušta kremenja i jedno malo koplje, no da je sve to izgubljeno djecom. Kada sam s njim pazar svršio, htio sam lično da se odvezem na nalazište, no u taj par zahuji ljut vjetar i spusti se hladna kiša. Po opisu to je nalazište »humka« i pružilo se između livade i bare, te je sav izgled, da bi se tamo rigolovanjem još mnogo toga našlo. Kako su posljednja 2 dana konca školskoga semestra praznici, gotov sam taj komad prerigolovati, ako Vam je pravo. Ivan Sorg to dozvoljava.

U svom vinogradu marljivo rigolujem, ali ništa našao nisam do ono malo, što sam Vam već javio, pa i tu nemam sreće: naredio sam naime mojim vincilirima da svako parče odnesu u gornju sobu donje kuće, a oni odnijeli u kačaru, te se lonci na male čerpiće razlupali.

Učitelj Lichner u Boljevcima obećao je od sada šiljati našemu muzeju stvari, koje se budu našle, (Moram baš sutra u Boljevce) i veli, da ima opet jedan la tènski mač. Za cijelo će mi ga dati, pa ću ga poslati zajedno s nadžacima i mojim stvarima.

Odličnim poštovanjem
Ante Poturičić.

21. **Surčin,** 3. veljače 1902. — U subo u 1. veljače izišao sam na Sorgovu njivu i kopao. No tek što smo sat i po do dva sata radili, razagna nas ljut vjetar i hladna kiša. Rigolovanje drugoga ašova bilo je vrlo teško. Dao sam si označiti mjesto, gdje su nadžaci nađeni i prevukao preko njega liniju od šest hvati, a od ove izmjerio sam desno i lievo 2 hvata i obije pole počeo rigolovati s protivnih strana, da mi bude lakše prekopano izravnati. Izgleda mi, da ne ćemo mnogo naći, ali držim, da ipak treba prokopati Ja sam Sorgu kazao, da ću nastaviti kopanje o kakvom lijepom prazniku. Glavno je, te on veli, da na istoj njivi na drugom mjestu ima neka ruševina i tu sam htio ogledati, ali od kiše ne mogoh. Toliko u brzini

Odličnim poštovanjem
A. Poturičić.

22. **Surčin,** 15. veljače 1902. — Vrlo poštovani list od 11. veljače primio sam i nastojati ću da sve svršim, kako bih udovoljio Vašim željama, a daj budi da bude i dobroga uspjeha. No, kako je ovdje obladala kiša, to se ne će skoro raditi. Prije nekih 10 dana donešena mi je vijest, da je neki Grčki u Bežaniji pri rigolovanju našao tušta staroga željeza, lonaca i t d. Već sam bio naumio, da uzmem kola, pa da specijalno zbog toga našašća odem u Bežaniju, ali neznajući, da li mi je kao povjereniku dozvoljeno tako na svoju ruku muzeju troškove činiti, ostavio sam ogledanje tih predmeta za pripad, kada, sam svojim poslom u Zemunu, budem kroz Bežaniju prolazio, samo što sam Grčkome poručio, da starine čuva, dok ne stignem. Tako sam 14. bio kod Grčkoga i predao mi je sve, što je našao. Malo je toga. Od predmeta, što ću ih danas ili sutra otpremiti, onaj nož sa dugačkim drškom, kugla, dvije nožice od makaza i onaj crijep od lonca. On mi veli, da je tamo naišao i na neki zid, te mi je dozvolio, da ga kopam ako me volja. Izvolite odrediti. On za te stvari ne ište ništa, no spomenite to u idućemu pismu uz izraz zahvalnosti. Bilo je i lonaca, ali su razlupani i zatrpani.

Prije 8 dana od prilike, donio mi je ovdašnji jedan Srbin Pavle Milutinović kbr. 70 ona dva bakrena komada kao dlijeta, što ih je iskopao prilikom rigolovanja za lukac u svom vrtu. Taj je došao sasma zapuren, kao da je našao čisto zlato i odredite mu, molim Vas, što veću nagradu, naravno prema vrijednosti za muzej.

Onaj kamen, valjada tucalo za žito, nađen je u mome vinogradu prema istoku nad gornjom kućom. Poklanjam ga muzeju. Za ovu godinu imam još malo da rigolujem. Našao sam tu blizu 2 garišta, ali blizu njih i u njima ništa.

U Bečmen ću, kada praznik i povoljno vrieme dopusti. Mač iz Boljevaca obećan mi je, samo što me put do sada još nije odveo tamo.

Odličnim poštovanjem

Ante Poturičić.

23. **Surčin,** 10. ožujka 1902. — Dostavljam Vam namiru Pavla Milutinovića. Našalio sam se isprva, pa mu kazao, da ste poslali za one sjekirice 2 K. i on se obradova, a kad mu rekoh 7 kruna, nije od čuda mogao da sastavi usne. U Bečmen nikako ne mogu, ali sam zamolio tamošnjega mladoga, na dobro vazda gotovoga učitelja Drenovčanina, e bi on tamošnja iskapanja preduzeo i obećao mi je. Sorg me već gonio i ostavio je ono parče (drugo je zasijao zobom), pa će ga zasijati krumpirom.

Priložene stare novce predao mi je ovdašnji nadničar Vasa Novaković. Našao ih je pri rigolovanju u vinogradu surčinskoga područničkoga vrtlara Petra Pecnera i traži nagradu prema Vašoj procjeni. Najveći je komad carice Agripine, srednji cara Hadrijana (oba od bronsa), a najmanji srebrni Hadrijanove žene Sabine.

Za onaj dugački željezni nož bubnuo je ovdašnji jedan ratar, da je oruđe za vađenje saća iz pletenih košnica. Isti nije baš ni pčelarem, te nam ni s te strane ne može važiti kao autoritet; no kada Vi ne znate, što bi moglo biti, nije možda s gorega, da Vam i to natucanje pominjem.

Hvala Vam, te me opomenuste, kako valja stvari pakovati. Od sada ću bolje paziti.

Dà, kad već nijesam mogao ništa nogama raditi, t. j. hodati ovamo onamo, a ja sam koliko se moglo u korist muzeja radio glavom i rukama. Dao sam naime kod općine proglasiti, kako su nagrađeni lijepo Sorg i Milutinović i pozvao tim putem narod, da mi donose starine, što ih nalaze pri kopanju i t. d. Prvi uspjeh je evo baš u dobitku priloženih starih novaca t. j. Novaković mi je sam kazao, da ga je taj proglas potaknuo, da novce meni preda.

Ante Poturičić.

24. **Surčin,** 16. ožujka 1902. U četvrtak po podne uzeo sam četiri nadničara i otišao prekopavati mjesto zabilježeno po Grčkom u njegovom vinogradu u Bežaniji. Prekopali smo komad od prilike 2·8 m. širok i do 5 m. dugačak, u kojem je on navodno naišao na zid, da nije mogao dublje rigolovati. Pokazalo se, da tu nema zida, već sve neko veliko kamenje, neki prhki vapnenac, izmiješan sa po gdjekojom rimskom ciglom bez svake sveze. Ne žaleći truda i opazivši, da je i u najvećoj dubljini (1·50 m.) sva zemlja naplavljena s brijega, pretražio sam cijelo to parče i na najdubljem mjestu jedva mi se ukaza parče kamena, za koje mislim, da je krnja sjekira kamenoga doba. Ono malo gvožđa našao sam u gornjim slojevima, a ono rastaljeno olovo, tutiju kositar, što li je između želj za i kamene sjekirice. Zanimivije je bilo pripovijedanje ljudi, koji su dolazili gledati, što ja radim. Tako je odmah prvi komšija do toga vinograda pripovijedao, da je on prilikom rigolovanja našao lonaca, koji su bili smješteni čelo glava mrtvaca. Te su lonce bacili i t. d. Iz toga izvodim, da bi u opće valjalo na sve općine izdati proglas, kao što sam ja činio u Surčinu, kako bi ljudi prijavljivali nalaze.

Uspjeh toga moga koraka pokazuje se sve više. Tako mi je ovo dana javio ovdašnji žitelj Petar Crljen, da je prilikom rigolovanja naišao na lonce. Na dva mjesta je iskopao naslagano kamenje i med njim lončiće, no nije ih čitave povadio: dva su tek krnja, a drugo se sve na sitno raspalo. Otišao sam na lice mjesta i molio ga, da bolje pazi ili da me pozove, kada naiđe na štogod. Ne znam, bi li Vam i taj sitniš poslao. Ima ga, koje iz Bežanije, koje od toga Crljena, a biti će do 8—10 kgr.

Osim toga javili su mi neki Nijemci pod vodstvom Adama Kleppa iz Dobanovaca, koji su osnovali između Surčina i Dobanovaca ciglanu, da su pri kopanju naišli na starine. No ti su ljudi strašno falili. Tako vele, da su naišli na neku lijepu peć, ali su je razvalili, samo je postament iste ostao i taj je sada zatrpan. Nailazili su na parčad bakra, a to su opet bacili u blizu baru. Donijeli su samo jednu veliku čitavu rimsku ciglu, 2 bronsana novca (kojima su pripisivali najveću vrijednost), parče ručke od jednoga lončića i možda najzanimivije parče, onu izrezuckanu kost, valjda starodrevnu rezbariju. U blizini te bivše peći našli su te stvari i biti će, kako sam ih pitao, da je tu jedno smetište, kao što mi pisaste, da bi se moglo naći pored eventualne peći u Bečmenu

Odličnim poštovanjem

Ante Poturičić.

25. **Surčin,** 4. travnja 1902. — Nadam se, da ćete današnjom pošiljkom biti obveseljeni. Ne trebam mnogo da pišem o pojedinim predmetima, jer sam uglednije baška pakovao u papiriće i na istima bilo s polja, bilo iznutra napisao, što bi Vas moglo zanimati.

Da najprije govorim o Hauchovom vinogradu.

Isti se u Generalstabskarti zona 26. Col. XXII. nalazi na jugo-zapadnom kraju Surčina u jakovačkom hataru sproću mosta, što vodi preko bare »Surčinovice Galovačke«, medu vinogradima, ispod kojih je zabilježeno »Jakovački vinogr.« Na to mjesto »Jakovački vinogradi« osobito upozorujem i mislim, da bi tu bilo jedno od najbogatijih nalazišta u ovom kraju, jer je to brežuljak, optočen sa dvije strane barom. U Hauchovom vinogradu (gospodar je rigolovao plugom) izrovano je za jedna kola crijepova od starih lonaca, jelenjih i drugih rogova i silesija kostiju, i nadene su alatljike od kamena, kremena i kostiju, a jedan čovjek pripovijeda, da od toga nalazišta malko dalje prema jugu u zemlji imade vrlo mnogo kostiju; te izgleda, da su ovdje baš stanovali neki majstori, koji su od kostiju i drugoga materijala orude pravili. U opće taj brijeg — možda svega 3 do 4 jutra — mora da je pun tih stvari, jer po površini vidim mnogo crjepovlja. No mislim, da će se rijetko naći koji veći čitav komad, jer su tu od prastaro doba bili vinogradi, te je zemlja splavljena do bliza dubljine u kojoj su predmeti, a osim toga kopanjem, sadenjem i polaganjem loze mora da su sudovi porazlupani. No pored svega toga mislim, da bi tu valjalo kopati i rigolovati prije nego igdje, te sam zato i otišao u Jakovo 31. marta t. g. da se raspitam, da li bi ljudi dali svoje parcele rigolovati. Vlasnik parcele, što se sučeljava s Hauchovim vinogradom s juga, po imenu Čauš i vlasnik parcele prema istoku Mirković dozvoljavaju rigolovanje, ali su ih za sada zasijali žitom, te bi se tek poslije žetve moglo na posao. I vlasnik sa zapadne strane dozvoljava rigolovanje. Najistočniji rt toga poluotoka uzeo je krčmar Petar Buta u zakup od zemunskoga trgovca Kreculja, te i on dozvoljava rigolovanje, a moglo bi se odmah raditi, jer je nakan saditi kukuruz, a tome je tek u drugoj trećini ovoga mjeseca vrijeme. Dne 2. aprila uzeo sam 3 nadničara po 1 K. 20 fil., da još kopaju, u koliko je ostalo krajičaka od Hauchovoga vinograda i na komadu trgovca Kreculja, te su našli obradenu kost, kameni batić i šilo od kosti, kao što pokazuje omot. Osim toga otišao sam istoga dana po podne sa učenicima svoje škole do tih nalazišta, te su isti zajedno sa mnom pretražili sve one rbine i džidže, što ih je Hauch dao zgrabuljati, prije no što će potačkati svoj vinograd. U tom smo dubretu našli ja i djeca raznih predmeta, kao što se vidi iz omota i poklanjamo ih muzeju.

U Crijenovom vinogradu bilo bi i čitavih stvari, no ljudi idu za tim, da svoj posao što brže svrše, a do interesa muzeja malo im je stalo, a neke su stvari tudi ljudi gledaoci baš iz obijesti razlupali.

Ako veleslavno ravnateljstvo mnije, da se kopa parcela Petra Bute, onda molim, da me se ovlasti. Ne znam, bi li bilo bolje redom kopati ili na više mjesta praviti pokuse na parčadima od 20 č. m. površine. Svakako bi šteta bila, da se tu pokusi ne čine.

Odličnim poštovanjem

Ante Poturičić.

26. **Surčin**, 11. travnja 1902. — Povodom vrlo p štovanoga otpisa, broj 206. od 7. travnja riješio sam se odmah, da već zbog praznika sa 20 nadničara činim pokuse na posjedu Petra Bute u „Jakovačkim vinogradima“ u svrhu iskapanja starina. Razdijelio sam radnike u pet partija na pačetvorastu parčad, od kojih je svako u površini imalo oko 100 m². Tačnoga plana još nemam, već ga moram prilikom dobaviti iz Boljevaca, jer Jakovo tamo spada; no za prvi čas evo maloga nacrta, kako bi se veleslavni naslov razabrao o uspjehu tih pokusa.

Uspjeh je bio veoma povoljan. Ja mislim, da bi se idućega četvrtka moglo još raditi, ali dalje ne, jer će svijet udariti u kukuruze. Ja bih nastavio parče I. od sjevera prema jugu kao najbogatije nalazište. Najmilije bi mi bilo, kada bi mogao doći gosp. ravnatelj, pa da eksploatiše taj majdan I meni je žao, što su nalazi sve fragmenti, ali je i nadeno najviše u dubrevitoj zemlji — smetištima. Valja da će Bog dati, da ćemo naići i na cijele stvari, kao što su ovaj put urne, doduše male, ali neobično i vrlo ukusno gradene.

Drugih rbina i kostiju opet je nadeno za pune taljige, ali izmiješano, da se sastaviti ne može. Osobito napominjem, da se kopa u samom šljunku ili je opet jedan sloj sama jedinstvena masa kao pečena ciglja u slojevima od 10 do 30 cm., a na nekim mjestima i to u parčetu III. na sjev. ist. i na parčetu V. na jugo-istoku naišao sam na potpun mozaik, složen od parčadi crvene ispečene više zemlje nego ciglje (ako nije istrula ciglja), i to ne ravno, nego ispupčano u dubljini od 4 ašova sa nogom, pa ispod tih kao kuba opet crna džubrevita, katkada i žuta zemlja, pa i kao sloj istrula kreča, što se dade gnječiti, kao ljepak.

Meni se nadeni predmeti svidaju, kad uzmem, da su iz kamenoga doba. Znam, da se tamo ne mogu naći gramophoni i motor-bicikli. No do Vas je, da odredite, što ćemo. Meni to ne pada lako, no za dobru stvar rado ću se žrtvovati.

Osim gornjih predmeta stekao sam za muzej još s druge strane neke interesantnije predmete

koje kao poklone, koje kupom. Tako je ovdašnji ratar Vid Pleša prilikom uškolovanja reznika u svom vrtu našao jednu urnu, koja se doduše raspala od trulosti, ali je sve tu, pa i kosti, a usred urne (oblik činije) našao sam jednu bakrenu, sasma iskrivljenu narukvicu. On te predmete poklanja muzeju.

10. rano u jutro, kad sam pošao sa nadničarima u »Jakovačke vinograde«, javio mi je ovdašnji ratar Šmidt, da je u svom vinogradu našao jednu kuglu i vrlo velik ćup. Danas sam sâm otišao po te stvari. Ćup, koji je već bio razlupan, dotukla su i raznijela djeca, a kugla ima oblik, okrugle boce sa malim grlom; zalivena je olovom, a spolja je od bronsa. Promjer 8—10 cm.

Prije ovih donio mi je jedan nadničar — Johann Holzmüller — jednu bronsanu, sačuvanu ornamentovanu narukvicu sa dvije zmijske glave. Tražio je, da mu odmah platim, jer treba novaca. Sjećajući se po muzeju kupljenih bakrenih alatljika, držao sam, da preciosa toga doba ne će biti skupo plaćena sa 1 krunom, osobito, kada mi je rekao, da se i urna prilično sačuvala, u kojoj je ta narukvica bila i koju je u svom vrtu iskopao. Otišao sam sâm na lice mjesta i pošto je falilo 2—3 parčeta od urne sam ih sâm tražio i 2 našao, tako, da je urna skoro cjelovita — opet činija. Vidivši kako je mjesto, nagovorim Johanna Holzmülllera, da na muzejski trošak dalje rigoluje. 70 m² — m² po 2 fil., pa ako nađe stvari, da mi ih dade. On tako učini i ne nađe druge urne, ali na mjestu, gdje je bila prva, nađe i drugu narukvicu i to par prvoj, koju mi je pošteno predao. Za taj par narukvica imao bih dakle dobiti 2 K. 40 f., kao što sam izdao Johannu Holzmülleru. Molim, da mi odrešito kažete, da nijesam preplatio. Ja mislim, da ne preplaćujem, prema cijenama, što ih je plaćao muzej direktno. (Tako je. Op. ur.)

Meni jeda, a muzeju su zadali troška Bečmenci. Došli su mi naime javiti, da nešto zapinje oko rada na Sorgovoj njivi, na kojoj da su našli, kopajući na muzejski trošak (za onih 5 kruna, što sam poslao učitelju Drenovčaninu), neku peć, pa ne znadu, šta će s njom, a osim toga, da su našli još bakrenih nadžaka. Misleći, da peć — ako je nađena „cak unt pak“ pošaljem muzeju uzeo sam u nedjelju 6. o. mj. kola, da vidim što je, a kad tamo, od peći ni traga, nego smetište, koje je učitelj još prije po mojoj uputi pretražiti dao i pretražio, te je našao dva fragmenta od bakrenih nadžaka i druge sitnice, koje će drugom pošiljkom doći.

Odličnim poštovanjem

Ante Poturičić,

27. **Surčin,** 20. travnja 1902. — **Pozivom na** vrlo poštovani otpis br. 212 od 13. travnja, čast mi je izvijestiti, da sam dne 17. travnja nastavio traženje starina u posjedu Petra Bute u »Jakovačkim vinogradima« sa 18 nadničara po K. 1·20, a da sam ih mogao više dobiti, radio bih bio i sa više, ali se ljudi ustezali izilaziti, jer je duhao silan vjetar. Sav sam rad koncentrisao oko fig. »I«, zabilježene u planu pisma od 11. travnja, jer se to mjesto po predašnjem kopanju (10. travnja) pokazalo kao najbogatije nalazište.

Rad na posjedu Petra Bute za sada svakako mora da prestane, jer će od ponedeljnika da otpočme sađenje kukuruza. Međutim čujem, da je vlasnik zemlje do Bute-Živković iz Jakova gotov pregorjeti ovogodišnju ljetinu, kada bi njegovo zemljište htjeli prerigolovati. Po nacrtu u pismu od 11. travnja zabilježena su dva mjesta, na kojima sam činio pokuse u toj parceli, a po svoj prilici nam ne će preostati, nego sav taj brijeg prekopati, jer nalaza imade svuda, a sve je dosta duboko, tako da muzej ne će ništa dobiti, ako ljudi sami budu rig lovali pod vinograd. Ja bih najradije, da posao, u koliko bi ja imao učestvovati, ostane za ferije. Ali bi se moglo raditi i ovako: ja bih mogao najmiti 8 do 10 vjernijih i vrednijih ljudi, koji su već malo izvještili oči za traženje, te bi radili bez moga nadzora, a nadnica bi im bila recimo 1 K. 20 ili 1 K. 40 fil., a za pripad, kada bi im nalazi bili bolji i lijepo izvađeni, dobili bi za 20 fil. više. U ostalom mnijem, da bi najprobitačnije bilo, da veleslavno ravnateljstvo samo koga izašalje u svrhu prekapanja toga brežuljka. (Ako i jesu ljudi u Slavoniji dosta savjesni kod posla, tako da neće bez razloga dangubiti, to ipak nikako nije dobro pustiti, da sami bez nadzora rade, jer kod takova posla treba vlastitih opažanja stručnjaka ili inteligentnih ljudi. Op. ur.)

Istom poštom šaljem prvi sanduk nalaza iz »Jakov. vinograda« zajedno sa drugim tekovinama iz posljednjega doba. Molim, da se pazi pri vađenju osobito gore na rbine, po Vidu Pleši poklonjene urne, u kojoj je bila bakrena skr'ana i stinjena narukvica. Svi po pismu od 11. travnja u fig. I, II, III, IV i V nađeni predmeti baške su omotani i napisom providjeni, a dne 17. travnja iskopani predmeti većinom su omotani, no na omotima je samo šara crvenom kredom i iskopani su u produženje fig. I. U drugom sanduku, koji ću otpremiti za koji dan, naći će se koturovi i molim, da mi otpišete: što su to, kad ih toliko ima. Nijesu li »olovice« t. j. kugle, što su ih upreli na donji kraj ribarskih alova; danas se

rabe krugle od olova? (Sasma ste dobro pogodili. Op. ur.)

Jučer sam opet dobio kao poklon muzeju od ovdašnjega ratara Vida Pleše tri mala zemljana sudića iz njegove baštice, od Miloša Simatovića polovicu kamenoga kotura; a u mom vinogradu našao sam ili bolje izorao »planet plugom« prilikom prašidbe jedan člančić od pâsa la tenske sablje, koju poklanjam muzeju.

Račune ću od sada podnašati u obliku „Isplatnice«; i posljeduja je već bila providena skoro svim potpisima, kad tek jedan pređe rukom i svu ju tako zamrlja, da me je sramota poslati i sastavljam novu.

Odličnim poštovanjem

Ante Poturičić.

28. **Surčin,** 2. svibnja 1902. — Prije svega čestitam uspješnu i brzu ubićenju tatova, koji mal' te ne oštetiše ljuto odlični naš kulturni zavod.

Osobitom zahvalnošću vraćam djelo »Die neolithische Station Butmir". Proučio sam ga, kako se možete uvjeriti iz mojih ispravaka tiskarkih omašaka, pa samo mogu žaliti 1. što mi te knjige nijeste prije poslali, jer bih, upućen na mnogo što šta, bodrije pazio pri iskapanju na »Kormadinu«, kako je po najnovijim glasovima ime toj našoj štaciji u jakovačkim vinogradima; 2. što ste na novo raspirili u meni jaru za lijepom naukom, koja je u meni skoro posve ugasnula, što zbog silnih mojih ekonomskih poslova, što zbog apatije sproću ozbiljne znanosti, koja je u opće ovladala med inteligencijom, te se u društvu bolje prolazi znanjem i ispoljavanjem kojekakvih bljutavih i čkakljivih smicalica, nego li raspravljanjem i podstakivanjem ozbiljnih temata. Potraje li tako i budete li me i dalje kljukali iz zaista krasne svoje biblioteke, izgraditi ćete još od mene maloga arheologa. Tako me sada osobito zanima djelo »Urgeschichte der bildenden Kunst« od Hoernesa ponajviše zato, da se razaberem o izvjesnim gestalnim i figuralnim osebnostima nekih idola, te stilarnim i ornamentalnim uzajamnostima posuda i šara na posudama tirinsko-mikensko, otočke i neolitske kulture naše. Doista ćete me obradovati, ako mi i to djelo, a možda još te koje inštruktivnije, pošljete na pročitanje.

Svakako je u prvom redu u poslatom mi djelu najpoučnija ona partija, u kojoj se opisuju momenti iskapanja, bilježenja o iskopanim predmetima, te ono udubivanje u sitnice, po kojima se dolazi do veleiteta, na koje ja ni pomišljao nijesam, kao n. pr., da se iz raznih utisaka na čatmi od pečenoga blata (Wandbewurfstücke) dadu zaključci stvarati o postojaloj nekad, te istruloj drvenoj građi; da valja pozor imati na ugljen, u kojem može biti dobro sačuvanoga sjemenja raznih bilina i t. d.

Čisto mi je žao, kad gledam slike, što prikazuju ljude na djelu oko butmirskih iskapanja. Ma humus im je više glave, a zemunice niže nogu. Zar su ti njihovi stanovi tako duboko zatrpani? I pitam se, da li će vlasnici zemljišta dozvoliti: da im se zemlja tako duboko prevrće? Buta već je počeo prigovarati, da suviše duboko kopam i da mu rodna zemlja pada odveć duboko, a jalova izlazi na površinu. Ja sam doista u dubini od 110—130 cm. nailazio na neke kao kubasto ispupčane tarace od pečene zemlje, pa sam ih provalio i nailazio opet na džubrevitu zemlju, no bojao sam se dalje kopati 1. ne sluteći na kakov uspjeh; 2. da ne bude odviše posla i troška i 3. da ne potkopan i opasnost propadanja ne prouzrokujem našim antipodima. Al' što ćemo raditi, ako su ti prividni taraci tek krovovi zemunica naših neolitskih predaka, a Vi mora da restringirate svoj bidže?! Sve to do kraja moram da promislim i da Vas upozorim, jer ako se vinogradi zasade, biti će ta štacija možda i po treći i četvrti put sahranjena i ne će je ni za stoljeća sagledati oči željnih arkeologa. Zar se u nas ne bi moglo naći mecena, koji bi i većim svotama poduprli što skorije otkrovenje tako krasnoga nalazišta? (Dvojim, da bi se našao. Op. ur.)

Sretan se cijenim, što med onim vagonom rbina nijesam upamtio nijedan ornamentiran, kao da su svi glatki, (a da nisu bojom šarani? Op. ur.) jer pročitavši o Butmiru tek vidim, kolika je vrijednost i svakoga parčeta crijepa; a ja bi ih možda ipak opet potrpao u zemlju, da mi ne bude mnogo raspremati i da ne navrljam toliko na Vas, pa da se tužite kao na Surdučane. No ipak mi je žao, te Vam ne odabrah barem boljih i sačuvanijih parčadi životinjskih kostiju, da se odredi nešto o fauni ovoga kraja, te koju pregršt iz gomila nađenih otvorenih i zatvorenih školjaka, koje su tim prastanovnicima doista služili za hranu (obične naše barske školjke).

Raznolikih ručaka sa sudova mogao sam Vam doista više poslati, pa ako želite, još su tamo porazbacana na podanku Kormadina, pa da ih proberem i pošljem; no mnoge sam ponovo zatrpao.

U posljednjoj mojoj pošiljki nalazi se jedna glava. Pored najveće pažnje nijesam je mogao bolje sačuvati. Ona potiče od čitavoga kostura, kojemu u toliko nijesam davao veće važnosti, što je dosta plitko nađen pri kopanju dne 17. travnja. Položaj kostura bio je nogama prema istoku, a ruke složene od lakta prema trbuhu. Okolo ko-

stara ništa se našlo nije. Ja sam ga sam kopao, kad sam prve znakove spazio i to vrlo pomno, da je zemlja pod njim izašla kao iz sanduka, a on je gore ležao i kad bi drugi put došlo, da se taki grob, osobito sa posudama etc. sačuva, ja bih ga opet tako opkopao i zvao majstora, da ga daskama stegne i onda bi mu polako dao dno podmetnuti i tako poslao. Ovome skeletu, kao što rekoh, ne odajem veliku važnost, već ako bi Vi što našli po starosti kostiju.

Imadem ovdje, osim sanduka, što danas šaljem, jošte dva oveća teška kamena (valjada za brušenje), a bilo ih je više, no nije se poznalo, da je na njima brušeno.

Hvala, te ovdašnje darovaoce muzeja staviste u novine, još da mi je dobiti taj broj »Narodnih Novina«.

Ostajem odličnim poštovanjem isporučujući pozdrav od mojih

Vaš odani
Ante Poturičić.

29. **Surčin,** 9. svibnja 1902. — Kako je voda u opadanju, te se sada najljepše ogledaju ispirine prethistoričkih nalazišta, odvezao sam se jučer čamcem preko bare na Bršljan, o kojem nam je u svoje doba toliko pričao naš kočijaš Miloš Simatović. On me je i vozio na čamcu. Uspjeh ekskurzije pokazuje Vam današnja pošiljka: lijep kremeni nož, ornamentovane rbine, osobite ručke zemljanih sudova, glazirane rbine, i čini mi se artefakti jedne oveće razlupane figure od napola pečene zemlje i t. d. Sve to ležalo je ispoljeno na zemlji, kako je voda isprala. Možda će Vas više ražalostiti, nego obveseliti vijest, što sam našao novu, a po svoj prilici od Kormadina kud i kamo bogatiju preistoričnu naselbinu. Ta tužite se, da nemate novaca za iskapanja na Kormadinu, pa šta ćemo onda sa Bršljanom, a javljaju mi već treću i četvrtu štaciju, da i ne govorim o pojedinim privatnim parcelama. Bršljan nije imenito zabilježen u spec. karti zona 26 col. XXII., a nalazi se kao uzvisit brežuljak zabilježen u jugo-ist. kutu toga lista izmed posljednjih slova »e« i »a«, gdje je ispisano »Donje polje« i »Petrac bara«, Brežuljak je kao stvoren za prastanovnike, jer je odasvud optočen vodom, koja ga nikad ne preliva. Na visinama istoga biti će doista čitavih starina, dočim podanak od vode i talasa pokazuje samo ulomke.

Ako nadzor iskapanja na meni ostane, to Vam se rado stavljam na raspolaganje od našega Petrova do 10.—15. augusta, jer mi je poslije oblijetati moj vinograd, u kojem će tada, bude li Bog dao mira, obiljem dozrijevati grožđem i voćem: a kažu, da gospodarove oči konja goje!

Odličnim poštovanjem odani Vam
Ante Poturičić.

30. **Bruselj,** 16. travnja 1902. — Kako vidim da mi je nemoguće kroz dugo vrijeme u domovinu doći, to Vam evo ovim putem šiljem razne nakite u srebru, koje sam imao nakanu osobno predati. Evo Vam u kratko sadržaj pošiljke:

M o d r a k u t i j a:

a) 3 razne naušnice (rinčice) u srebru pozlaćene, kako to otmene Abessinke nose. Posao taj izrađen u prestolnici Ethiopije Adis-Abeba.

b) 1 pozlaćen lanac sa pozlaćenim križem, kako to samo članovi kraljeve porodice nositi mogu.

c) 1 križić iz srebra i

d) 1 bijou za lanac iz srebra za Abessinke, koje to na crnoj vrpci oko vrata nose.

e) 1 narukvica, kovana u zemlji Uba (Olamu), koju nose samo žene.

f) 2 prstena iz srebra za žene.

C r v e n a k u t i j a:

a) Novci Menelika. $^1/_2$, $^1/_4$, $^1/_8$, $^1/_{16}$ talira, koji vrijedi 2 franka 40 c.

b) 6 raznih sprava (pozlaćena, srebrna, olovna i tučana), za čišćenje uha.

c) 1 srebrna igla ukosnica
2 srebrne a pozlaćene igle ukosnice.

d) 4 razne narukvice, što muškarci nose.

e) 3 prstena iz slonove kosti, što nose muškarci, koji su ubili slona; svaki prsten vrijedi za 1 slona. Tko ubije 7-mog slona, tomu ima i žena pravo na jedan prsten, a iza 10-toga na 3 prstena.

f) Moj pečatnik iz srebra.

g) 1 peharčić iz srebra, pozlaćen, u porabi crkve, t. j. svećenstva pri misi.

h) 3 igle iz slonove kosti, izrađene u Adis-Abebi.

Nadalje Vam prilažem kolekciju raznih pisama:

Br. 1. Kraljeva zapovijed, da odstupim jednu provinciju novo imenovanomu guverneru pukovniku Josipu.

Br. 2. P u t n i c a, t. j. Salvus conductus kroz Etiopiju, kojom sam se mogao vratiti u Europu. Eto Vam sadržaja istih:

Br. 1.: »Ja lav, pobjednik judinih plemena car nad carevima, Menelik II. mosje Seljanu dajem nalog.

Kako Tvoje zdravlje, ja hvala Bogu dobro.

Zemlju pod imenom Bija imaš odmah predati vojnicima grazmatča (pukovnik) Josefa. Kafu, zrno, med, kao i sve tribute, što si do danas primio, izruči mome grazmatču.

Dano Adis Abeba.

Br. 2.: »Ja lav itd., dajem nalog na sve vlasti, kao i na straže carinarnice i granice, da 2 Europejca mosje Stefan i mosje Mirko Seljan slobodan prohod kroz moju zemlju imadu. Putnica vrijedi za 30 vojnika pod oružjem, 15 mula za teret, 6 konja za sedlo i 6 dječaka za osobnu podvorbu.

Samo kralj ima pravo, da metne svoj pečat nad textom, i da mu je pečat velik, drugi svi moraju svoj manji pečat pod tekst staviti.

Br. 3. Pozivnica Ras Makonnena na njegovu svadbu sa nećakinjom kraljice Taitu.

Br. 4. Ras Olde Georgis poziva me na jednu konferenciju glede moje ekspedicije.

Br. 5. Kancelar kralja Allaka Gabro Sellasie priopćuje mi, da moj brat Stevo može u Harrar putovati.

Br. 6. Vrhovni sudac kralja »Afe negus Nasibu« poziva me na sud, da kao svjedok budem prisutan.

Br. 7. Moj susjed gubernator Goffe Azas Oldajes moli me, da mu izručim seljake, koji se kao bjegunci na mom zemljištu nalaze.

Br. 8. Moj susjed Kenjazmać Debalke, gubernator Saugame javlja mi, da je bolestan i moli me za chinin.

Br. 9. Kenjazmać Tesama javlja mi, da su mu pobjegli vojnici, te me moli, da ih, ako bi kroz moje provincije išli, uapsim.

Br. 10. Sa prevodom, pošto je taj Abesinac vješt njemačkom jeziku, jer je kao mali dječak u missiji Stuttgart odgojen. Kautiba de Gonda znači major domus. Taj Abessinac jedan je od najizobraženijih ljudi carstva.

Br. 11. Fitorari Maugustu mi javlja, da mi daje na uspomenu jednu togu (Šama).

Izvolite mi primitak ovih stvari objaviti na moju adressu. Uz odlično štovanje

Mirko Seljan.

31. **Crikvenica,** 26. kolovoza 1902. — Kraj Crikvenice napram Grižanima nalazi se stara razvalina »Podbadanj«. Ne zna se u koje doba spada, jer to nikada nitko nije istražio. Sada se onuda gradi komad ceste, pak se našlo više grobova, nad kojima rastu stari hrastovi. U tim grobovima našli su se kosturovi, na kojima je nađeno prstenja i naušnica, od kojih Vam evo jednu naušnicu šaljem, da ju proučite i da mi po prilici kažete, u koje doba to groblje spada.

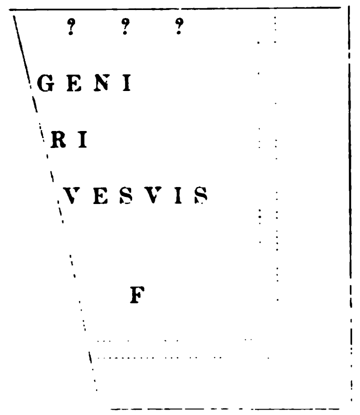
Sa štovanjem

Ivan Skomerža.

32. **Ogulin,** 27. rujna 1901. — U Svetom su Petru na Mrežnici (Dugojresi) ušli ovih dana u trag rimskomu groblju. Seljak Mijo Malović kbr. 9 nivelirajuć svoje dvorište, naišao je na rimske opeke, te kopajuć dublje, otkrio je grob u dubljini od 70 cm. Taj grob nije zidan, nego mu je dno i strane žljebastim opekama obloženo. Vrh groba sačinjavale su također opeke, jedna o drugu naslonjene. Dužina toga groba iznašala je 1·40 m., pak je, po tomu zaključujući, sakrivao lešinu čeljadeta od kojih 14 godina. U tom grobu nije ništa nađeno do nekoliko slabo sačuvanih kostiju. Ruke bijahu sklopljene preko prsiju; u jednoj ruci nađen je bakren rimski novac, vrlo slabo sačuvan, nu lik imperatora vrlo se dobro razabire. Taj novac poslužio bi dobro, da se vrijeme, iz koga grob potiče točno ustanovi, nu Malović si utvara neizmjernu vrijednost toga novca, pak ga hoće prodati za skupe novce — premda ne vrijedi sam po sebi gotovo ništa. Novac je izvan svake dvojbe iz druge polovice trećega stoljeća. U ostalom g. župnik Dolački nastojati će, da vremenom taj novac od lakomoga Malovića dobije, i arh. muzeju pošalje, jer kako spomenuh, taj bi novac bio za nas u toliko od važnosti, da se točno ustanovi vrijeme, kada je taj grob nastao.

Nije to međutim jedini grob, već se je ušlo u trag i drugim grobovima. Na spomenutom niveliranom dvorištu viri iz zemlje dosta opeke, a ušlo se je u trag i rimskomu zidu, komu se pravac može slijediti. Prilažem tloris sela Sv. Petra, sastavljen zajedno sa g. župnikom Dolačkim sa točnim oznakama koli grobova, toli i zida, koji se oko današnjega sela opaža. Rimsko groblje u Sv. Petru bilo je dosta opsežno, jer imade grobova tik pod kućom g. župnika. Zanimivo bi bilo znati, kako se je zvalo rimsko mjesto, koje se je tuda širilo. Svakako je to moralo biti oveća varošica, sudeći po spomenicima, koji se do danas pronađoše.

Naš Frigijac Attis je iskopan. Ogroman je to kamen; dug je 1 met. 10 cm., širok 90 cm., a debeo 40 cm. Mi smo posljednji put vidili relijef Attisov, nu vrlo je zanimivo, da se isti u sasvim jednakoj pozituri nalazi i na protivnoj strani kamena. Taj kamen nije ciel, već je tek odlomak, bez ikakova napisa: biti će, da je ostatak uzidan u zid famozne one župnikove štale, koja bezuvjetno krije mnogi dragocjeni spomenik. Da je tomu tako, svjedoči odlomak napisa, koji je otkriven pri vađenju Attisova kamena. Taj odlomak mora da je od ovećega spomenika, a izgleda ovako

Nad riječi »GENI« kamen je slomljen, te se na rubu vide tragovi slova, nu nikako nije moguće ustanoviti, što je. Visina slova prvih triju redaka iznosi 5 cm., dočim dolnji »F« iznosi $10^1/_2$ cm. Slova su dosta pravilna. Kamen leži u župnikovom dvorištu. Bilo bi vrijedno, da se u Zagreb otpravi. Glede otpreme neka se izvoli Vaša veleučenost izravno na g. župnika A. pl. Dolačkoga obratiti.

Vrlo bi potrebno, a po istraživanje povijesti mrežniške okolice korisno bilo, da se prednji zid župnikove štale sruši, jer krije u sebi toli mnogo dragocjena povjesnoga materijala. Trošak ne bi bio baš velik. U nutrini te toli mnogo spomenute štale opaža se i relijef rimskoga jednoga viteza. Svakako se čini, da će se na Sv. Petru na Mrežnici još koješta zanimiva naći, čemu se je tim više nadati, pošto je tamošnji g. župnik Dolački velik prijatelj povijesti i arheologije, te budno pazi na sve, što bi moglo poslužiti tamo našoj stvari.

Obavijestio sam Vas u Kraljevici u kratko o rimskom groblju, otkritom prigodom gradenja ceste u Bosiljevu. To groblje leži na jugoistočnoj strani staroga frankopanskoga grada, i to tik gradskih zidina. Radnici su, građeć cestu u posve neznatnoj dubljini od kojih 40 cm. naišli na množinu žara. Predmeti, koji iz bakra, koji iz željeza — raznešeni su kojekuda, a najviše ih je odnio sa sobom u Karlovac trgovac Balaš i uvrstio ih u svoju zbirku; nešto sam Vam ja predao, a kod vlastelinskoga upravitelja g. Pupića, koji je arh. muzej već više puta obdario — nalaze se iz spomenutoga groblja 2 sulice i jedna sasvim sačuvana žara. Ostale žare polupane su odmah pri nalazu, pak se još i danas vida samo dosta crjepovlja od tih polupanih žara. Svaka žara bila je pokrivena surovo klesanom kamenom pločom. Bilo bi vrijedno to groblje još istražiti: tomu istraživanju ne ima upravo nikakovih potežkoća, jer je odnosno zemljište neobrađeno, a žare, kako spomenuh, leže plitko.

Ove jeseni u studenom istraživati će se halštatsko groblje u Otoku na Dobri (Trost Marija).

Raspačavanje našega Vjesnika slabo napreduje — jer se ovdje slabo za starine zanimaju.

Ovom zgodom upozorujem Vas i opet veleučeni gospodine na staru zastavu opstojale slunjske pukovnije, od god. 1804., koja je pohranjena u sakristiji župne crkve u Kamenskom, pošto se bojim, da nam ta dragocjena uspomena ne ode u Beč.

Sa s dačnim pozdravom i odličnim štovanjem

Fran Šaban.

33. **Ogulin,** 13. listopada 1901. — Najmilije mi je, kada sam u Zagrebu, da zalazim u našu drevnu katedralku i njezin najbliži okoliš, jer one mrke i ozbiljne one zidine podsjećaju živo na burnu našu prošlost. Milo mi je u toj crkvi boraviti, kada znadem, da krije u sebi sveti prah mnogih slavnih i znamenitih hrvatskih crkvenih dostojanstvenika, velmoža i vitezova. Već od prije bilo mi je poznato, da se na sjevernoj strani crkve, među poslovnicom i radionicom kamenara, te depositorijem nalazi više grobnih ploča, koje su se dijelom nalazile do potresa 1880., odnosno do restauracije crkve na crkvenom tlu, označujuć grobove tamo sahranjenih pokojnika, a dijelom prigodom restauracije iskopanih i do sada sa svim nepoznatih. Prošli put, bivši u Zagrebu, proučavao sam potanje te grobne ploče i našao među njima prilično starih i nekoliko njih do sada nepoznatih, koje bi svakako trebalo na zgodnom mjestu sačuvati, jer su dosta zanimivi povjesni spomenici. Spominjem u prvom redu mensu iz bivše crkve sv. Emerika sa napisom: Anno Dni. MCCCXXXIII., dakle još iz početka XIV. stoljeća. U Kukuljevićevim napisima na str. 324. r. br. 1115 pogrješno je označena na tom kamenu godina 1303. Svakako je to jedan od najstarijih sredovječnih spomenika, pronađenih u Zagrebu — stariji bi mogao biti samo onaj nekoga Gorjanskoga u orfanotrofskoj crkvi — pak bi radi te starine svakako trebalo nešto učiniti, da se potomstvu od propasti spasi.

Nalazi se tamo nadalje više napisa iz XV. vijeka; nekoje od njih nisam mogao točno čitati radi nezgodna položaja, nu na jednom sam pročitao jasno izpisanu godinu MCCCCV. Taj se napis u Kukuljeviću nigdje ne spominje. Ne spominje se ni napis grobne ploče

nekoga kanonika Bovića Krištofa, preminuloga g. 1584.

Važna i zanimiva je grobna ploča udove Lucije de Zemche, preminule oko godine 1500. Ta udovica bila je velika dobročiniteljica kaptola i prvostolne crkve zagrebačke, ostaviv im poslije smrti više imanja kod Varaždinskih toplica. Kaptol zagrebački i danas se je zahvalno spominje, te se za nju godišnje i svečane zadušnice čitaju[1], nu scijenim, da bi prečasni kaptol bio dužan, da i njezin spomenik na doličnom mjestu sačuva.

Krasan i lijepo izrađen je spomenik grofa Ivana Erdeda, biskupa jegarskoga, umrloga god. 1626., zatim kanonika Tome Kovačevića, umrloga god. 1724., za koga se znade, da je povjesničar bio, pak mu se i na grobnoj ploči spominje, da je indefessus antiquitatum compilator. Isto tako je zanimiv spomenik Ivana Znike, izabranoga biskupa Šibenskoga, opata i kanonika čuvara zagrebačkoga. Taj čovjek bio je vrlo zaslužan po mnoge, a naročito po prvostolnu zagrebačku crkvu, narijesiv ju mnogim dragocjenim spomenicima. Od njega potječe među inim divna propovjedaonica prvostolne crkve, podignuta god. 1696., te oltar zadnje večere. Žalibože se je taj inače toli zaslužni i darežljivi muž ne malo ogriješio time, što je dao pobacati gotovo sve grobne spomenike ne samo iz prvostolne već i iz crkve remetske kraj Zagreba, pak je tako krivcem, da je mnogi dragocjeni po našu povijest spomenik valjda za uvijek propao, naročito spomenici banova Ivana Torkvata Karlovića u remetskoj crkvi (umro 1531.), te Franje Frankopana Slunjskoga (umro g. 1572.).

Imade i drugih napisa, kojih nisam posebice istaknuo, jer mi se ne čine toliko važnima, nu i oni radi starine zavrijeđuju, da se potomstvu sačuvaju.

Današnje stanje tih spomenika dosta je hrđavo, jer su raznim nepogodama izvrgnuti, a mnogi njih su vrlo oštećeni, dapače i posve razlupani, pak ostave li se tako i nadalje, propasti će žalibože sa svim. Skrajnje bi dakle vrijeme bilo, da se ti spomenici makar i u posljednji čas spase. To bi se pako dalo učiniti tako, da se sačuvaju ili u narodnom našem muzeju ili pako da se uziđu u sjeverni obranbeni zid. Ja se bojim, da bi otezanje u toj stvari pospiješilo propast tih dragocjenih spomenika, pak Vas s toga molim i zaklinjem, da učinite sve, što se može u spas toga učiniti. Ta Vi predobro znadete, da građevna uprava prvostolne crkve nije baš kod restauracije crkve štedila historičkih spomenika, ta poznato Vam je, da je n. pr. bez ikakove osobite potrebe nestalo sa južnoga tornja anžuvinskoga grba iz XIV. vijeka. Kraj nepovoljne dispozicije građevne uprave ne bi nikakovo čudo bilo, da tih spomenika na jednom nestane, upotrijebiv ih kao građevni materijal.

Preporučujuć se Vašoj veleučenosti, bilježim se sa odličnim štovanjem i srdačnim pozdravom *Fran Šaban.*

[1] Kukuljević, prvostolna crkva zagrebačka, str. 24.

34. **Ogulin**, 5. studenoga 1901. — 2. studenoga t. g. otputio sam se u Bosiljevo, da istražim rimsko groblje, pronađeno kraj staroga bosiljevačkoga grada ove godine, prigodom gradnje nove ceste iz Ogulina u Kranjsku. Da to istraživanje bude što uspješnije, zamolio sam pripomoć vlastelinskoga upravitelja g. Vjekoslava Pupića, a pridružio nam se i mjesni kapelan g. Ivan Javurek, te uz pripomoć četiriju težaka pretražismo prilično točno to groblje.

Prostor, na kom se to groblje širi, iznaša oko 150 č. hv., te se nalazi tik gradskih zidina sa jugozapadne strane. Sredinu presijeca nova cesta, dočim je s lijeva i desna preostalo nešto malo zemljišta, zarasla trnjem, a puna živca kamena. Taj prostor čini oblik elipse, dočim mu strane strmo padaju svagdje, samo ne kraj gradskih zidina. Smatrate li potrebnim, taj bi se prostor vrlo lijepo mogao fotografirati, što će drage volje g. kapelan učiniti, koji je amateur fotograf.

Uspjeh našega dosta mučnoga istraživanja nije bio od osobita uspjeha, te je nedvojbeno, da se je najbogatiji antiknim predmetima dio groblja nalazio tamo, kuda je probila nova cesta. Tamo su nađeni predmeti, predani Vam po meni, kao i žara, darovana po g. Pupiću. Vrlo malo tih antiknih predmeta odnio je trgovac Balaš u Karlovac. Značajno je, da radnici, gradeći cestu, ne nađoše nijedne cijele žare osim one jedine, koju je Pupić muzeju poklonio. Nađeno je onom zgodom na 70 po prilici mjesta u zemlji ostanaka žara, sa svim sitno-polupanih, nu cijele do one, nijedne! Bez svrhe bi bilo sakupljanje tih ostanaka, jer se nikako ne bi ma nijedna žara od njih dala sastaviti, pošto su tako strašno polupane.

Mi smo prekapali na 7 mjesta. Gotovo svagdje naišli smo u dubini od 15—20 cm. na

sa svim prosto izrađenu kamenu ploču okrugla oblika, u veličini od 40 cm u promjeru, nu bijaše ih i takovih od 90—100 cm. promjera, a 20 cm. debljine; te su više eliptičnoga lika. U dubini od 30—40 cm. nalazi se obično još jedna mnogo manja kamena ploča, a izpod nje žara ili bolje rečeno nekoliko komadića iste. Pod gdjekojim kamenom našlo se je crne zemlje, t. zv. kulturni sloj, s nekoliko sitnih komada pečene zemlje, nu kakovim drugim predmetima ni traga! Pod gdjekojim pločama nismo mogli upravo ništa naći. Za čudo je upravo, kako su mogle te žare u zemlji tako propasti, gdje je izvan svake sumnje, da ljudska ruka, od kako su u zemlju stavljene, u njih do današnjega vremena nije dirala. Možda su bile slabo pečene, a osim toga morale su se skršiti pod ogromnom težinom kamene ploče, jer ona jedina cijela sačuvala se je samo zato, što je bila postavljena među 2 živca kamena. Na jednom mjesto iskopasmo dno neke posudice, koja nije mogla služiti za žaru, jer je dno vrlo debelo, a promjer mu je tek kojih 6 cm. Ja sam ga sa nekoliko iskopana crjepovlja sačuvao, te ću Vam ga doskora donijeti.

Kako se dakle vidi, ne bi se isplatilo na iskapanje u tom groblju trošiti; u najboljem slučaju našlo bi se crjepovlja i možda koji zahrđali komad željeznoga oruđa. Tim zahvalnije bi bilo kopanje velikoga prethistoričkoga — jur poznatoga humka u Hrsini, te drugih halštatskih groblja u blizini, za koja se pozitivno znade.

Sa odličnim počitanjem

Fran Šaban.

35. **Ogulin**, 30. srpnja 1902. — Evo me sa važnom novosti! Ovih dana, kako mi javlja jedan moj mjernik, nađoše djeca u jednom kameniku kraj Jezerana lončić sa više od 1000 sitna srebrna novca. Moj mjernik, koji me je odmah o tom zanimivom nalazu obavijestio, poslao mi je 6 komada od toga novca, a drugo da su djeca raznijela. Za čudo svih tih 6 komada od iste je vrsti, a vrlo dobro sačuvano. Novci su mletački od dužda Dolfina, koji je vladao za Ljudevita Velikoga u II. polovici XIV. vijeka. Da nije taj novac sakriven za vrijeme rata, koji se je vodio među Ljudevitom i Mlečićima?

Ja sam se s mjesta pobrinuo, da se, u koliko je moguće, posakupi raznešeni novac, i da se posuda, gdje je novac bio, pribavi. Uspjeh toga, kao i okolnosti, kako i na kome mjestu je taj novac nađen izvjestiti ću Vam posebice što prije.

Sa odličnim počitanjem

Fran Šaban.

36. **Ogulin**, 30. rujna 1902. — Čuo sam češće u Dugojresi pripovijedati, a i u povijesti sv. Petra na Mrežnici spominje pokojni Rade Lopašić, da se po rijeci Mrežnici viđaju zidovi, koji potječu iz rimskoga doba Kako je sada radi abnormalne suše, koja ove jeseni vlada, u svim rijekama voda jako spala, upotrijebio sam rijetku tu zgodu, da pretražim korito rijeke Mrežnice ispod župne crkve sv. Petra, pak sam se u tu svrhu otputio tamo dne 28. t. mj. U tome poslu revno me je podupirao tamošnji ravnajući učitelj g. Tomičić, koji se nije žacao pogibelji prehlade, da sa mnom po mrzloj, nu vrlo bistroj vodi Mrežnice pretražuje drevne ostanke davno jur minule rimske kulture.

Pripovijedanje puka i tvrdnja Lopašićeva potpuno se je obistinila; ne jedan, nego mnogo zidova nalazi se u dubinama Mrežnice, raspoznaju se jasno uglovi temelja pojedinih zgrada itd. Vrlo je zanimiva neka građevina, koju tom zgodom nađosmo: to je iz vrlo fino poliranih (uglađenih) opeka ograđeni prostor, oko $2^1/_2$ metra dug, a 1 metar širok i toliko dubok. To je bezuvjetno morao grob biti. Izdubina je potpuno zamuljena. Koliko se je dalo uztrajati u dosta hladnoj vodi, crpili smo iz toga groba mulj, da što u njem nađemo, nu bez uspjeha, jer bi za taj posao trebalo dulje vremena i — toplije vode. Pokidali smo nekoje opeke iz toga groba zajedno sa meltom, koja se je čvrsto drži, i iznijeli je na obalu. Opeke su vrlo fine, jasno crvene boje, isprugane simetričkim crtama, nu žalibože na ni jednoj ne nađosmo traga kakovomu pečatu ili drugom pismenom obilježju.

Zapadni dio korita rijeke Mrežnice u duljini od kojih 200 koraka prepun je raznoga građevnoga materijala, kamena i opeka, pak je jasno, da se je dio rimske varoši morao nalaziti na mjestu, kuda danas Mrežnica teče i koja je tekom vjekova svoj tok promijenila i dio te rimske varoši u svojim dubinama pokopala.

Na jednom mjestu ustanovili smo u vodi pilote rimskoga mosta, i to u sredini rijeke. S obih krajeva — naime kod obala su povađeni, te se i danas jedan takav iz hrastovine nalazi kod kuće Mate Bosiljevca br. 11 iz Varoša. Ostaci tih pilota vidivi su samo kod vrlo nizke vode.

Taj dan obašao sam sva mjesta na obim stranama rijeke Mrežnice, gdje se je nalazila stara rimska varoš, kojoj se do danas još pravo ime ne zna. Kraj kuće spomenutoga Mate Bosiljevca pune su oranice raznoga kamenja. Na dva mjesta dižu se umjetni brežuljci, puni kamenja. Kopanje odnosno prekapanje tih brežuljaka bilo bi vrlo probitačno, te ne bi bilo dvojbe za positivan uspjeh. Pohodio sam i mlin zadruge Bosiljevac radi onih dvajuh napisa, koje je revni promicatelj i prijatelj arheologije veleč. g. župnik Aleksa pl. Dolački prepisao, i koje sam Vam prepise nedavno u Ogulinu uručio. Jedan napis, veći, uzidan je s vana, a drugi negdje u mlinu. Prvi sam vidio, dočim drugi nisam mogao, jer je mlin zatvoren bio. Pismena onoga vanjskoga napisa vrlo su lijepo i pravilno izvajana, te nam pokazuje doba, kada je rimska umjetnost najljepše cvala, dakle početak I. stoljeća.

Na desnoj strani Mrežnice (vis-a-vis župne crkve) imade po raznim kućama više finoga kamenja, urešena lijepim rezbarijama, osobito je lijep jedan takav kamen kod prije spomenutoga Mate Bosiljevca, koji je nedaleko svoje kuće iskopao. Taj kamen mora da je iz kakova hrama.

Odličnim počitanjem i srdačnim pozdravom

Fran Šaban.

37. **Sotin,** 18. lipnja 1901. — Već sam odavno osjećao, kao što je to i Vašoj veleučenosti poznato, da ću svoju kroz 31 godine svoga župnikovanja u Sotinu dosta znatnim trudom i troškom sakupljenu zbirku od raznih prethistoričkih i rimskih starina te preko 800 komada izabranih i vrlo dobro sačuvanih zlatnih, srebrenih i osobito lijepih bronsanih, a 1200 komada, stranom duplikata, stranom manje očuvanih i čitljivih novaca poslije svoje smrti ostaviti nar. muzeju. Međutim sam se, sjetiv se one: „popovsko je blago, kao konjsko meso". — da ne bi i moju zbirku isti udes snašao — predomislio, da ju još za svoga života, i to što prije, predam našemu nar. muzeju.

Sabirajući ovdje u Sotinu nađene novce i starine, nijesam isprva s njima imao nikakvoga posebnoga i opredijeljenoga cilja, osim da ih ustupim našemu nar. muzeju. Zato sam odmah s početka neke ovdje nadjene vrlo lijepe i znamenite starine i mangure ustupio bio našemu meceni, preuzv. g. biskupu Strossmayeru, koji je kroz cijeli svoj vijek bio vrlo revan i oduševljen sabirač svih, a napose u našoj zemlji nađenih starina, znajući, da će iste i tim putem dospjeti na mjesto svoga opredjeljenja, t. j. u naš nar. muzej; kao što su zaista tamo i dospjele, pošto sam ih ondje svojim vlastitim očima ugledao. — Nu kašnje, baveći se i sam ponešto sa arheologijom, naiđoh, da se učenjaci već odavno prepiru: na kojem je mjestu negda u Srijemu ležao rimski Cornacum (po Mommsenu na mjestu današnjega Sotina); zatim, pošto se u Sotinu još i dan danas dobro razabiru temelji negdašnjega utvrđenoga rimskoga logora, bilo je do sada još neriješeno pitanje i to: koja li je rimska legija nedga ovdje ležala? A to se još ni danas pravo nezna; jer po onim dvjema rimskim ciglama, od kojih je ovdje jedna prije nekoliko godina, a druga tek minuloga proljeća iskopana — dok se ne bude našlo više takovih, i sa čitavim pečatom — nije se moglo još ni sada posve točno ustanoviti. — Zato sam si preduzeo bio, u svoju zbirku uzimati samo takove novce i starine, za koje mogu jamčiti, da su ovdje u Sotinu, ili u neposrednoj mu blizini (u hataru) nađene: da tako danas sutra prikupim arheolozima što više materijala, po kom bi oni do sada prijeporna pitanja što lakše i sigurnije riješiti mogli.

Uslijed toga molim Vašu veleučenost, — a mislim, da bi to i cijelishodno bilo — kad bi se ova zbirka u našemu nar. muzeju posebice smjestila, pod imenom: „Zbirka sotinska". Njoj bi se tad pridodali i u buduće sve ovdje nađene starine, koje još ni iz daleka nijesu iscrpljene: dapače mogu reći, da ovdje još do sada nitko nije kakova iskapanja poduzimao, već sve, što se je tude našlo, nađeno je samo pukim slučajem. Na taj način bi ova zbirka, postavši s vremenom veća i bogatija, tim bolje odgovarala onoj svrhi, kojoj je namijenjena.

Da bi pako zbirka ova neoštećena i što sigurnije prispjela u naš nar. muzej, molim Vašu veleučenost, da bi izvoljeli ili po nju poslati kojega svoga pouzdanika, ili ju pak, danom zgodom, osobno od mene preuzeti.

Međutim ostajem sa odličnim veleštovanjem Vaše veleučenosti najodaniji

Roberto Turmayer,
župnik.

38. **Otočac,** 26. siječnja 1902. — Prigibno šaljem lijepi broj bronsanih predmeta, iskopanih od Ise Banovića u Drenovu klancu na njegovom vlastitom zemljištu. Među istima nalazi se nekoliko komada do sada ovdje nepoznatoga oblika. Platio sam za ove predmete 16 kruna, pošto ih jeftinije dobiti nisam mogao. Neznam, je li sam ovako preskupo platio predmete, te

izvolite mi u tom pravcu za ravnanje priopćiti Vaše cijenjeno mnienje.

Priležeći bronsani rimski novac nađen je također među predmetima.

S izrazom najodličnijega štovanja

Cvjetko Vurster.

39. **Otočac,** 10. kolovoza 1902. — Upravo dolazim iz Kompolja. Sa vlasnicima „male crkvine" udesih, te sam pogodio odštetu u ime dozvole kopanja, tako da stoji cio breščić na Vaše raspolaganje.

Glede kvartira bio sam manje sretan. Sve se bojim, da izim Müllera ne bude spasa. U ostalom to je moguće udesiti i kasnije, samo kad je zemljište pripravljeno.

Izlet u Smrčeve doline biti će silno na poran, te morate iz Sv. Jurja u Oltare stignut na noćivanje u gostionu kod javne nakapnice, te odanle podraniti u 3 sata u jutro, pa još uvijek dvojim, da li ćete moći isti dan natrag. Ako bi kočija senjska na Vas čekati morala na Oltarima biti će skupo — može biti bi bolje bilo karlobaškim vaporom do Sv. Jurja i odanle prostim kolima ili pješice na Oltare.

Cestar je još uvijek isti na Oltarima, a biti će Vam i lûgar, stanujuć u gore rečenoj gostioni, na ruci. Bez oružja i dobre pratnje ne valja ići u one krajeve poradi medveda, kojih dosta tamo imade.

Primite izraz mog odličnog veleštovanja

C. Vurster.

40. **Polje** (kod Dobrinja na otoku Krku) 25. svibnja 1902. — Odavna sam se spremao da Vam štogod uspišem, ali ne imadoh čim stalnim doći pred Vas. Sreća mi poslužila ovih dana i evo Vam nekoliko novaca. Našao ih je Dobrinjski opć. načelnik Nikola Crvić prigodom rušenja jedne stare kuće u Dobrinju. Veli, da su bili položeni jedan na drugom u blizini konobnog praga tik zemlje u jednoj luknji u zidu. Nagađam, da su bili navlaš stavljeni možda samo za neko vrijeme, pak i zaboravljeni od dotičnog polagača. Ja držim, da su svi iz mletačke dobe, ali neznam, koga su vremena kovani. Onaj najsačuvaniji čitam ovako: Leo(nardus) Laured(anus) S(ancti) M(arci) Venetia(rum) dux; Gloria tibi Soli IC XC. Je li dobro tako?

Dva komada su Sanctus + 1 Marcus Venetus reć bi oko mletačkog lava; Justicia(m) diligite oko lika valjda pravde.

S ostalima ne mogoh nikako na kraj doći. (Ti novci jesu: M l e c i Leon. Loredano (1501—1521) Da quattro od kovničara Bernardo Dona god. 1517/8.

M l e c i Gazzetta anonima XVI. vijek 2 kom.

G e n o v a Denaro minuto incerto XV. vijek.

B a i e r n L a n d s h u t Heinrich IV. Bogati (1393—1450). Pfennig sa landshutskom kacigom i Pfennig sa oettinškim psetom.

B a i e r n M ü n c h e n Ernst I. i Adolf I. (1435—38). Pfennig sa poprsjem monaha.

A u g s b u r g. Biskup Fridrich III. Hohenzollern (1486—1505) Pfennig kovničara M. B.

N ü r n b e r g, grad. Pol solda XVI. vijek 2 kom.

N ü r n b e r g, burggrofovi. Pol solda. XVI. vijek. Op. Ur.)

Pošto ste mi natuknuli, da imate odavle iz mjesta Šula broš i narukvice, reći ću Vam, da sam mnogo i mnogo čuo pripovijedati o Šulima, ali sve, što se je našlo, to je i propalo. Rekoše mi, da je bilo nađeno žara, staklenaka, kamenica, svijeća itd., nu što da nabrajam kad sve ode u nepovrat! Sada se samo roje misli po glavi čovjeku, kad onud prolazi, o onom što je moglo biti, a tuga mu oklopljuje srce s neznanstva, koje je sve ondje potrlo, što bi bilo moglo osvjetliti komadićak povjesti. — Konac svemu pripovijedanju je od ljudi, da je u Šulih bila neka crkva i uz nju valjda samostan. Ja pak slutim, da nije bilo samo to, nego je moralo biti nešto više, a što, to ne znam. Zidinama ima samo na tri mjesta traga. Debele nisu bile, a i nisu rađene tesanim kamenom. Jedna najjužnija, vele, da je bila pročelje crkve sv. Ivana. Po kazivanju jednog seljaka reko bi, da je imala tlo od mozajika. I ja sam po zemlji našao sitnih četverokutnih komadića crnog kamena, kojim se poznade, da su na jednoj strani bili ukladani u meltu. Za kojih pedeset metara prama sjeveru vidi se ostatak jedne zidine, koja se protezala prama jugu i prama istoku. Nekoliko metara još na sjever, a skoro usporedno sa ostatkom crkve, našla se bila ona cigla grobna, koju sam Vam nekoč napomenuo, a izgledala je ovako: CCAESARPAN.

Tu je bio nađen i jedan, kako se meni čini, sarkofag, koji je pretvoren sada u korito kod ovdj. seljaka Ivana Kirinčića. Suvišne dijelove je sin istoga čovjeka odbio, te uporabio za izgradnju domaće krušne peći. Mislim po tim okrhlinama da je ta „kamenica" morala biti samo poklopac sarkofaga, u čem me utvrđuje i to, što rečena kamenica nije bila dosta duboka, te su ju morali još dubsti.

Svojim očima vidim po tom prostoru u Šulih mnogo komada cigle i žlijebaca, žara i njihovih nožica. Na nekojim sam gromačama opazio i po

koji komad žrvnja i brusilovca. K tomu sam našao komadića cigle, na kojim se vide razne šare.

Pri zaključku o »Šulih« moram opaziti, da su zgrade, koliko ih bilo, zidane bile na pijesku ispod obronka zvanog »stran za Dedonjin«. Pošto ima malo kamenja, ili su bile sgrade drvene ili je kamenje nekud odvezeno bilo. Šula zove narod i »Opatije«.

Protivna istočna strana »Šulima« zove se Višebor. Razmak će biti par stotina metara, ako je i toliko. Na Višeboru se pak nalazi još i sadá jedna stražarnica. Presvođena je. Ognjište joj je u istočnom pročelju. Vratašca su u zapadnom, a imala je na svakom pobočnom zidu po jedan prozorčić. Sjevernim se vidilo luku za Šilom i more sve do »Tesnoga« i kopno od Crikvenice dalje na sjever do sv. Jakova. Južni prozorčić je imao kratak vidik. I blizu te stražarnice na zapadnoj strani bila je nekakva mala sgrada, jer ima tragova zidu, a ima sličnih komadića opeke s onima u »Šulih«. Tlo od Šuli do Višebora je jednako i ravno. Sam Višebor je kamenit mali brežuljčić, koji opada prama sjeveru, jugu i istoku. Od njega ni za 1 km. prama istoku je rtić, a zovu ga »Zidini«. Po tom, što je upravo tu bila ogromna zgrada, što je od juga u polukrugu prama sjeveroistoku od mora do mora poluotočić dijelila od kopna. Izmed zidina i Višebora jesu oranice, koje se ponajviše zovu »Borča«. Rečeno mi je, da je po Borčih nadeno tragova zidovom. Borča vise malko malo prema sjeveru i dosižu do mora za »Šilom«. Što tla leži od „Borči“ na jug, to je »Murvenica«. Za sada pozabavimo se najprije sa »Zidinama«. Na sjevernom kraju pod zidinama sa zapadne strane čeprkah i nađoh ostatka glinenog posuđa, kosti živinskih, pužića morskih i ljuštura. Po razmaku se nade po koji ostatak žrvnja, brusilovca, cigle i crepovlja. Obilnije sam našao na južnom obronku, po prilici u sredini poluotočića, crepovlja i kosti samo na jednom mjestu, valjda što nisu mogle ruke i vrijeme strovaliti u utrobu morsku. Našao sam na tom poluotočiću i dvije kamene sjekirice i komad izdrte veće, koja je imala i uši. Sve tri su od neke vrsti zelenog pjegavog kamena (serpentin). Reklo mi se za Zidine, da se zovu još i sveta Trojica, ali joj već nema ni traga. Tkogod zazove „Zidine“ još i »Posji« (Pasji). Još mi je opaziti, da su negda za zidinama bile i njive, što svjedoče neki ostatci gromača. Sa zidina se na sjever vidi more do otočića sv. Marka, na kojem su također nekakve zidine, a na jug do Senja i sv. Jurja, te na istok cijeli Vinodolski dio primorja. Proti »Zidinam« stoje sjeverno Crikvenica, istočno Selca, a dobro južno Novi. Da je Zidini mogo biti tvrđa, potvrđuje i to, što mu je veoma blizu, kakvih tri sto metara daleko od njega, zaljev Šilo, dobra naravska luka. Pa i južnu je imao, ako i malu luku »Murvenicu«. Na sjevernom obronku Murvenice, kao što i u njezinu dnu, našao sam tragova zidova i cigla, ovih poput onih u Šulih. Na južnom obronku blizu žala „Murvenice“ moralo je opet stati nekakvo zdanje, opazih mu trag, a na jednom mjestu čeprkajuć nađoh komade zarđalih čavala i komad oruđa, te ugljevlja.

Malo s višega rekoh, da brežuljčić Višebor pada polagano i na jug u Murvenicu. Gdje prestaje Višebor u vododerini, tu počimlje brežuljak »Veršok« (Vršak). Sjeverni mu se obrončić zove »Komunje«. Na tom obronku vidi se komadić prostog zida, koji reć bi da je imao nekakav polukružni ures. Ima također tri izitka na van, što je služilo za pojačanje zida kao što su imavala gradska zidna platna. Taj komadić zida kaže od sjevera u jug. Drugi komadić, koji se vidi u gromači, kaže od zapada u istok i morao se s onim prvim sticati ili sjeći. Za kakvih 5 do 6 m. od istočnog imenovanog zida, morao je teći usporedni mu drugi zid, što opazih po znakovima. I ovuda je komada od rimske ciglje.

Polazeć od Vrška prama jugu dođe se na njegov obronak »Sitini«. Tu opet u jednoj njivi opazih komada cigle.

Za mene pak najznamenitiji bio je, ali i najzagonetniji »Bočva« (Baćve), po zemljomjeru „Kloštar«. Ovdje se na najvećem prostoru protežu komadi cigle i žara. Ima mnogo i kamenja. Nešto je iskopano krčenjem, ali držim, da ga mnogo potiče i iz razvalina, kojim sada nema traga, do li u jednom komadu. Vršak tomu sjevernog pročelja viri kakav metar iz zemlje. Po građi i melti sudim, da je bio bunar. Našao sam tu najveć crvene cigle, ali je ima i žute Žlijebaca je bilo više vrsti, a jedna vrsta je bila na površini metlicom ili štapićem isprekrižana, dok je još sirova bila. Našao sam i jedan čunjast cigleni kotur, koji je mogao imati 20 cm. promjera. Ručica, nožica, komada od grlića žara ne fali. Vidio sam i onakvih opečica, kakve Vam spomenuh u »Bolančinah«. Kod najposljednjeg prekapanja zimus iskopali su radnici i dva kamena, koji su bili podloge glavama greda, jer su isječeni u tu svrhu. Našao sam dva komada kamena, koji su pripadali maloj kamenici. Jedan profiliran komadić kamena morao je služiti za shod. Materijal nije s ovih strana, nego je donesen ovamo. Poviše opstoji jedan kameni kotač sa promjerom od kakva 1·5 m., koji je mogao služiti kao dno od

bunara, ako nije za što drugo. U oči mi udara jedan kamen, koji je povaljen na zidu, biti će skoro metar i pô dug, a strana, koja mu se vidi debela oko 60 cm. Reko bih, da je nečemu služio za podnožje. Znaka napisu ne mogoh naći nikakva. I ovdje vidjeh po koji komad žrvnja. To je sve što se vidi sada. Ali moram reći, da prije kakvih trideset godina bilo je i tu sve prekopano i pretraženo od seljaka, s namjerom, da će naći zakopano blago, te je tom prilikom, ako je šta i bilo, moralo propasti. Bočva se nalazi na početku poluotočića »Druženjin« (Družinjin).

Na koncu evo Vam i otisak napisa cigle iz »Bolančini" |NSCLAP

Ja mislim, da je ovaj komadićak zemlje bivao rado napučen, jer je ravan i ubav, a imao je negda i dosta zemlje, k tomu i tri naravske, ako i ne velike luke: Šilo na sjeveru, Murvenicu na istoku i Petrinu na jugu. Što još udara u oči, imadu većinu ove zemlje u posjedu Selčani i Crikveničani. Znam, da su taj posjed stekli većinom po kupnji, ali možda su u starija vremena stekli što i darovima.

Primite srdačni pozdrav

Ivan Žic.

41. **Polje,** 4. lipnja 1902. — Pošto sam neznam već ni koliko puta uzaludno posjetio »Bočvä«, pošao sam onamo i jučer iza škole. Ovaj put sam pak bio sretan. Prošle zime, ko što Vam u posljednjem predugom pismu kazah, bilo je središte »Bočav«, prekopano za nasad trsja. Radnici su bacali komade crepovlja i cigle na gromaču u kraj. Slučaj mi nanio pod oči ovaj komadić opeke s krnjim pečatom, što Vam ovdje šaljem u slabom otisku na bugačici. Ili je pečat bio slabo pritisnut ili su se slova već izlizala tako, da jaka otiska ne mogu na bugačicu postaviti. Crijep je debeo od prilike 25 mm, gori je još sada dug 125 mm., doli 20 mm. Cijeli krnjac opeke naliči na trokut.

Visina pečata je od prilike 28 mm., sadanja duljina oko 112 mm., što je baš točno čitljivo 90 mm. Visina slova oko 23 mm. Opeka je ravna i iz crvene gline CAVD PAIS = Claud(ii) Pans(iana).

Prošlog puta nisam Vam javio, da je ovo zemljište, gdje mislim središte »Bočav« sada vlasništvo Selačkog žitelja Mata Lončarić pridjevkom Krejutićem. Komunje, gdje sam našao ona dva komada bez pečata, vlasništvo su Selačkog žitelja pridjevkom »Barenac«. — Murvenica je sva Selačka. — Po tom bih Vas svjetovao, da se obratite na koju poznatu osobu u Selcima, nek Vas bolje izvijesti o starinama s ovih strana, ako može, jer nije moguće, da Vinodolci nisu još štogod našli i odnesli sobom gori, kako mi ovdje velimo, naime kući.

Da bi bila samo groblja Šula, Posji, Murvenica i Bočva, ja se ne mogu osvjedočiti, jer kud se djedoše stanovi žitelja, koji su tu zakopani, ako nisu mrtvaci od kud drugud amo dovažani? — Držim za istinito, što mi je jedan ovdješnji seljak, koji je bio kroz trideset godina častnički sluga kod naše c. kr. mornarice, pripovijedao, da je njegov neki gosdodar njemu kazivao, kako je u nekoj knjizi čitao, da je ovaj dio Krčkog otoka bio nekoč dobro naseljen.

Primite srdačni pozdrav od Vašeg pokornog sluge *Ivana Žica.*

42. **Polje,** 15. lipnja 1902. — Na 7. t. mj. bijah pošao ponovno na razgledavanje cigljanih ulomaka u »Komunjah«. Ovog se puta namjerih na odlomak cigle s komadom pečata, koji je odlomak valjda još prijašnjih godina iskopan, jer mu je gornja strana oprana kišom. Dolnja strana mu pokazuje, da se je od njega već mnogo ciglje uslijed vlage i zime, te topline i prevraćanja odlijepilo, te je sada još na lijevoj strani debeo 18 mm., a morao je prvobitno biti debeo barem 20—30 mm. S dolnje strane je ovaj krnjac dug 180 mm., a širok 95 mm. Sam pečat je dosta duboko utisnut, valjda do 2 mm. Cijeli krnjac pečata izgleda kako je ovdje utisnut na bugačici: CPA^a.

Uz srdačan pozdrav Vaš ponizni sluga

Ivan Žic.

43. **Polje,** 29. lipnja 1902. — Srdačna Vam hvala na obavijesti. Pokušat ću se upoznati sa g. Papićem, ako ne budem sam uzeo sobom te iz Crikvenice opremio tamo. Pokupio sam i nešto crjepovlja od posuda i žara. ali sve je to bez umjetničke vrijednosti. Moglo bi služiti jedino dokazom, da je po svoj prilici istodobce na svim mjestima nastavao isti živalj. U koliko poznam istočnu obalu ovog otoka od „Ogrula“ u Vrbničkoj općini na sjever do „Voza“ u Omišaljskoj općini, može se to slobodno ustvrditi. Što spada na Dobrinjsku obalu, to je sjegurno bilo i najnapučenije, jer najpristupnije, osobito područje Polja i Solina ili Kivne (selo sv. Klimenta).

Za danas mislim da je dobro, ako Vam priopćim slijedeće. Negdje t. mj. našli su radnici kopajući mel (pijesak) u sv. Marku općine Vrbnik jedan čovječji kostur, gol, ali mislim, da su ga rasuli i kosti su pokopali, te je sad suvišno o tom i govoriti, nego u blizini je bilo i cigle.

Pošto je tlo obrašteno mahačom (vrijesak), morali su se zakopati (zariti) pod plodnu zemlju, a ova, podrita, razvalila se, te izbacila tri cigle i mnogo komada. Od tih trih su ostale dvije cijele, a treća se raspala u komade. Ove nekako pokupiše, ali poslije još u manje razbiše tako, te je ostao pečat cio, na žalost pako nečitljiv, jer valjda bio slabo pritisnut ili je tijekom vjekova otpao. Ja bi ipak reko za ono prvo. Dug je 134 mm., širok 32 mm., a slova su imala biti izmed 26 i 28 mm visine PANS (*iana*).

Cijele cigle odnesoše jednu Ivan Valković Antonov, mornar u Vrbnik, a jednu Petar Martinčić (Perićina Jakovčić) u Risiku. Ovu posljednju ciglu sam pregledao. Duga je 59 cm., široka 35 cm., a poprečno debela 2 cm. Lijevo i desno ima 20 mm. visok, toliko i debeo rub. Pod njim je gori zasječena cigla na uglovima u četverokut. Doli je rub koso završen. Jedno i drugo valjda, da može pristati cigla uz ciglu. Na nutarnjoj strani gori ima opeka šest polukrugova, preko kojih je povučena neka šara. Ona, ponešena u Vrbnik, rekoše mi, da je kao i ova.

Primite srdačni pozdrav od

Ivana Žica.

RAZLIČITE I KNJIŽEVNE VIJESTI.

Dar knjižnici arheološkoga odjela narodnoga muzeja. Muzejsko ravnateljstvo bilo se je obratilo na vrhovni komornički ured Njegova c. i kr. apoštolskoga Veličanstva s molbom, da mu ustupi kao poklon dosele izišle 22 sveske djela »Jahrbuch der kunsthistorischen Sammlungen des Allerhöchsten Kaiserhauses.« Molba, koju je visoka kr. zemaljska vlada bila preporučila, po previšnjem se je nalogu obzirom na važnost narodnoga muzeja iznimice uvažila, te je rečeno djelo sa svim dosele izašlim prilozima muzeju dostavljeno. Muzejska knjižnica tim se je darom znatno obogatila, jer je i znanstvena vrijednost djela veoma velika, a i nabavna cijena iznosi više od 2000 kruna. Podjedno je određeno, da se muzeju pošalju i daljnje sveske, koje će u buduće izići.

Napis u počast Valerija Dalmacija. U majuru Idahofu kneza Schaumburg-Lippea, koji se nalazi južno od Villanya, našla se prije dvije godine velika bronsana ploča, na kojoj je urezano sedam latinskih disticha, kojima provincia Lugdunensis tertia svoga bivšega rektora Valerija Dalmacija po zaključku pokrajinskoga sabora počašćuje počasnim napisom i njegovim likom u udaljenoj mu domovini. O tom je spomeniku govorio Th. Mommsen u sjednici berlinske akademije od 26. lipnja t. g., koji misli, da se je ta ploča nalazila na zidu atrija Dalmacijeve kuće ispod njegova poprsja ili lika. Domovina je sigurno bila Pannonia inferior, samo se ne može kazati, da li je predjel spadao pod Pannonia secunda, a onda je spadao pod grad Mursu (Osijek) ili pod Pannonia Valeria, dotično Sopianae (Pećuh). Idahof je nešto blize Osijeku nego Pećuhu, a Mursa je bila mnogo znatniji grad od Sopianâ. Napis spada u početak V. vijeka, a glasi:

Ius ad iustitiam revocare aequmque tueri sic
Dalmatio lex est, quam dedit alma fides
Bis sex scripta tenet praetorisque omne volumen,
Doctus et a sanctis condita principibus.
5 Hic idem interpres legum legumque minister
Quam prudens callet tam bonus exequitur.
Multis pro meritis, Valeri, iustissime rector,
Multis pro meritis, haec stat imago tibi,
Quam positi longe testantes publica vota
10 Usque procul patriae mittimus in gremium.
Hinc praefecturae summos venramur honores, sic
Hoc te gaudentes omine prosequimur.
Quisquis scire volet, quorum celebreris amore,
Ille hoc indicium sümserit ex titulo: sic
15 Dalmatio posuit provincia Lugdunensis
Tertia patrono grata clienta suo.

Spomenik će doći u madžarski narodni muzej u Budimpešti, kamo i spada. Pošto se je mislilo, da je otišao u inozemstvo na nepovrat, madžarsko je novinstvo sasma umjesno bilo podiglo svoj glas protiv takova otudivanja domaćih starina. U skoro se pokazalo, da ta bojazan nije bila opravdana.

Dioklecijanova palača u Spljetu. Zemljište, koje pokrivaju ostanci Dioklecijanove palače, bilo je od vajkada u posjedu ili grada Spljeta ili države. G. 1887. poduzelo je c. kr. financijalno odvjetništvo u Zadru u ime države akciju, da se ono razdijeli na manje čestice i preda u vlasništvo pojedincima. Na to su prošle godine pozvani vlasnici pograničnih čestica, da izjave, hoće li to zemljište primiti. Da se je ova namisao ostvarila, naskoro bi nestalo Dioklecijanove palače. Vlasnici bi naime svakako nastojali, da zemljište očiste i da građevni materijal, što im ga pružaju zidovi, upotrijebe. Ova neoprostiva akcija financijalnoga odvjetništva naišla je na žestok otpor; našlo se ljudi, koji su prosvjedovali protiv toga, da se najzanimiviji arheološki spomenik austro-ugarske monarkije izloži sigurnoj propasti. Najprije je podigao svoj glas spljetski načelnik Milić, a onda je do tisuću uglednih građana spljetskih potpisalo memorandum na ministra prosvjete u Beču, da uznastoji spasiti spomenik, koji ima vanredna vrijednost za znanost i donosi veliku korist i gradu i zemlji. Bečka centralna komisija za očuvanje spomenika, koji imaju umjetničku ili arheološku vrijednost, bavila se je tim pitanjem u više sjednica, te je zaključila, da

se imaju sva moguća sredstva upotrijebiti, da se Dioklecijanova palača očuva od propasti. Protiv namjere financijalnoga odvjetništva ustalo je odlučno i ravnateljstvo austrijskoga arheološkoga instituta u Beču, a osobito je mnogo uradio ravnatelj spljetskoga muzeja F. Bulić, koji ovo pitanje već davno brižno prati. Pitanje još nije riješeno, Dioklecijanova palača još uvijek nije spa šena, ali je nade, da će se stvar doskora zakonom povoljno urediti.

V. H.

Bullettino di archeologia e storia dalmata pubblicato per cura di Fr. prof. Bulić. Anno XXIV. Spalato 190 . Nro. 3—12. — F. Bulić Ritrovamenti antichi di Epetium (Stobreč; str. 33—41). F. Bulić S. Felice martire di Epetium (str. 41—45). F. Bulić i G. Bersa Iscrizioni ine dite e ricomposte (str. 45—54, 99—110, 125—137, 169—174). F. Bulić Un ampolla di oglio di S. Menas martire trovata in Dalmazia (str. 55—58). G. Strzykowski Le relazioni di Salona coll' Egitto (str. 58—65). G. Kubitschek Incisioni su monete d' argento romane (str. 65—68). F. Bulić Descrizione delle lucerne fittili — acquistate .. 1899, 1900 (str. 69). F. Bulić Ritrovamenti antichi a Traù (str. 69—70). F. Bulić Ritrovamenti di monete antiche sull' iso a di Kaprije (str. 70). P. Pisani La Dalmatie de 1797 à 1815 (str. 70—75, 111—115, 142—147, 184—188). F. Bulić Ristauro del selciato della chiesa della Madonna delle Grazie a Paludi (str. 76—79). Naši spomenici u c. k. središnjem povjerenstvu za stare spomenike (str. 80—81, 159, 190—192). D. Preradović Primjer službene hrvaštine od god. 1820 (str. 81—84). Bibliografia (str. 84, 122—124, 209—210). F. Bulić Necropoli antica cristiana a Slano di Ragusa (str. 85—99). E. Spadolini Dalmatica dall' archivio storico di Ancona (str. 116—119). V. Milić Da atti del Consiglio di Spalato (str. 119—122). F. Bulić Nomi e marche di fabbrica su tegoli acquistati . . . 1901 (str. 138—139, 207—208). F. Bulić Iscrizioni e rappresentazioni su oggetti di metallo acquistati . . . 1895—1901 (str. 139—141). G. Alačević Due documenti del Conte Vincenzo Dandolo (str. 148—155). Atto risguardante il convento di S. Domenico a Spalato (str. 155—156). V. Milić Rapporti di diritto privato sugli avanzi del Palazzo di Diocleziano (str. 156—157). F. Bulić Ritrovamenti antichi (str. 157—158, 176). F. Bulić Necropoli „in horto Metrodori" a Salona (str. 161—169). F. Bulić Ritrovamenti risguardanti il Palazzo di Diocleziano a Spalato (str. 174—175). L'acquedotto di Diocleziano fra Salona e Spalato (str. 176—178). T. Hofmann La porta Terraferma del Sanmicheli in Zara (str. 178—180). V. Milić Dal »Libro d' oro« di Spalato (str. 181—182). Starinska iznašašća na Prukljanskom jezeru (str. 182—184). Diploma dell' Arciduca Ernesto (str. 189). F. Bulić Ritrovamenti risguardanti il cemetero di Manastirine 1901. (str. 93—203). F. Bulić Ritrovamenti risguardanti il cemetero antico cristiano di Marusinac 1901 (str. 203—204). F. Bulić Frammento di pettine di bosso con rappresentazione cristiana (str. 204—207). F. Bulić Una lucerna cristiana trovata nella campagna di Clissa (str. 208—209). Prilozi: D. Savo Ripostiglio di denari romani a Dračevica — isola Brazza (str. 1—7). Ch. Šegvić Marco Marulo Pecinić (str. 1—8). S. Meneghelli Gemme antiche della collezione di S. Meneghelli in Zara (str. 1—18). Abside dell' oratorio di S. Venanzio presso il battistero Lateranense (str. 1—20).

— — — — — — Anno XXV. Spalato 1902. Nro. 1—10. — F. Bulić Ritrovamenti antichi nelle mura perimetrali dell' antica Salona. L' iscrizione della „praefectura Phariaca Salonitana" (str. 1—29). F. Bulić Le Gemme dell' i. r. Museo in Spalato acquistate nell' a. 1901 (str. 29—32). F. Bulić Descrizione delle lucerne fittili . . . 1901 (str. 32—33). P. Pisani La Dalmatie de 1797 a 1815 (str. 33—37, 62—67, 157—160). V. Tomašić Nekoliko riječi o dnevu pokopa hrvatske kraljice Jelene (str. 38—40). F. Bulić Alcune osservazioni sulla iscrizione nella chiesetta di s. Martino a Spalato (str. 40). Naši spomenici u c. k. središnjem povjerenstvu za stare spomenike (str. 41—44, 71—72, 127—128). F. Bulić i G. Bersa Iscrizioni inedite (str. 45—62, 129-145). G. Alačević Credenziali date dall' imperatore Massimiliano II. ad Antonio (Veranzio) vescovo di Agria . . . per trattare di pace col Sultano Selim II. (str. 67—69). I monumenti antichi di Spalato e Salona nella adunanza generale dell' i. r. Istituto austriaco archeologico (str. 70 71). F. Bulić Scavi nella basilica episcopalis urbana a Salona durante l' a. 1901 (str. 73—110). F. Bulić Ritrovamenti risguardanti il cemetero antico cristiano di Manastirine . . . 1902 (str. 110—112). F. Bulić Ritrovamenti antichi risguardanti la topografia suburbana (e urbana) dell' antica Salona (str. 112—118) G. Bersa Le lucerne fittili romane di Nona (str. 118—124, 148—156). Diploma dell' imperatore Rodolfo II. . . . a Fausto Veranzio (str. 125—127). G. Bersa Nuove scoperte di antichità a Zara e nei dintorni

(str. 145—147). F. Bulić Ritrovamenti antichi a Castellastua (str. 160). Prilozi: Il Palazzo di Diocleziano a Spalato è proprietà dello Stato (str. 1—20). Ch. Šegvić Iscrizione sepolcrale di Elena, figlia di Tomislavo, regina croata (str. 1—21). P. G. Coleti Accessiones et correctiones all' Illyricum sacrum del P. D. Farlati (str. 1—20).

Glasnik zemaljskoga muzeja u Bosni i Hercegovini. Urednik Kosta Hörmann. XIII. 1901 2—4. Sarajevo 1901. — Dr. Ć. Truhelka Državno i sudbeno ustrojstvo Bosne u doba prije Turaka (str. 155—199). Dr. Đ. Protić Treći prilog k poznavanju flore resina Bosne i Hercegovine (str. 201—226). Dr. Ć. Truhelka Prethistorička sojenica u koritu Save kod Dônje Doline (str. 227—288). M. Vukičević Iz starih Srbulja (str. 289—349. Dr. A. Weisbach i dr. L. Glück Crania bosnica (str. 351—403). V. Apfelbeck Izvještaj o entomološkom iztraživačkom putovanju u Tursku i Grčku u g. 1900. (str. 405—438). T. Ippen Nadgrobni spomenik kneza Karla Topije od Albanije (str. 439—442). A. Čatić Bilježke o Koraju i Tutnjevcu (str. 443—449). Dr. R. Münsterberg Dva revidirana natpisa iz Soluna (str. 451—453.). H. Engelhardt Prilog poznavanju tercijarne flore najšire okoline Donje Tuzle (str. 473—525). Dr. M. Hoernes Srebrni pokladni nalazak iz Štrbaca u Bosni (str 527—536) S. Beigl Spisi grofa Marsiljija u sveučilišnoj biblioteci u Bolonji (str. 537—563). I. Knotek Drugi prilog k biologiji nekih potkornjaka iz Područja Bosne i Hercegovine (str. 565—576). T. Ippen Stare crkve i crkvene ruševine u Albaniji (str. 577—588). Dr. R. Münsterberg Tri atičke ukletne ploče (str. 589—597). Književnost. Različito.

— — — — — — XIV. 1902. 1—4. Sarajevo 1902. — Dr. K. Patsch Pojedini nalazi iz rimskog doba (str. 1—16). Dr. Đ. Protić Treći prilog k poznavanju flore Bosne i Hercegovine (str. 17—68). R. Gutwiński O algama, sakupljenim u okolici travničkoj (str. 69—81). O. Jauker Naselja u Bosni i Hercegovini obzirom na geološki sastav zemljišta (str 83—111). M. Medić Sabljarka i platnica (str. 113—122). A. Pichler Flora hercegovačkih grobalja (str. 123—127). Dr. Ć. Truhelka Sojenica u Dônjoj Dolini (str. 129—144, 257—274, 519—539). F. Berwerth Meteor iz Zavida (str. 161—176). T. Ippen Historički gradovi u Albaniji (str. 177—199.) V. Jelavić Turska i Francuska u XVI. stoljeću (str. 201—220). Dr. Ć. Truhelka Nalaz iz Vranjske (str. 221—227). V. Ćurčić Starine iz okoline Bos. Petrovca (229—255). Dr. Đ. Protić Prilog k poznavanju flore resina Albanije (str. 275—285). Dr. K. Patsch Rimska mjesta u konjičkom kotaru (str. 303—333). Dr. F. pl. Šišić Pad Mladena Šubića, bana hrvatskoga i bosanskoga (str. 335—366). T. Ippen Pečatnik jedne već nestale biskupije u Albaniji (str. 367—368). F. Genthe Sasko-poljska pukovnija Bošnjaka i holandijski kopljanici »Bošnjaci« (str. 369—390). Dr. K. Patsch Nahođaji novaca (str. 391—438). Dr. K Patsch Prilog mitologiji Ilirije (str. 439—440). H. Engelhardt Prilog poznavanju tercijarne flore Bosne i Hercegovine (str 441—459). P. G. Strobl Novi prilozi fauni diptera balkanskog poluostrva (str. 461—517). V. Apfelbeck Nove vrste koleoptera sa balkanskog poluostrva (str. 541—547). Književnost. Različito.

Starohrvatska prosvjeta. Glasilo hrvatskoga starinarskog družtva u Kninu. Urednik joj Fr. Radić. Godina VI. sv. 1—2. 1901. — F. Radić Ostanci starinske crkve i groblja u Gornjim Koljanima kod Vrlike (str. 3—11). F. Radić Još o hrvatsko-bizantinskom slogu (str. 12—23). Fr Radić Sredovječna crkvica sv. Ivana Krstitelja u Bolu na otoku Braču (str. 24—25). O. L. Marun Popis naušnica »Prvoga muzeja hrv. spomenika« u Kninu (str. 26—33). Fr. Radić Sredovječne crkvice oko Selaca na otoku Braču (str. 34—41). Fr. Radić Župna crkva sv. Martina u Pridrazi kod Novigrada (str. 42—48). Fr. Radić Starohrvatska crkvica sv. Petra u Kuli Atlagića (str. 49—53). Bibliografija. Razne viesti. — Izvještaj o djelovanju hrvatskog starinarskog družtva u Kninu 1900—1901.

Vjestnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva. Uređuje dr. Ivan pl. Bojničić Kninski. God. III. sv. 3—4. Zagreb 1901. — Dr. I. Bojničić Izvorne plemićke diplome u kr. zem. arkivu (str. 153—156). E. Laszowski Tri priloga za povjest Kacijanerove vojne u Slavoniji g. 1537. (str. 157.—178.) Dr. D. Gruber Iz starije hrvatske povjesti (str. 179—184). Dr. G. Schwarz Prilozi k povjesti židova u Hrvatskoj u XVIII. stoljeću (str. 185—194). Dr. I. Bojničić Prilozi k povjesti Frankapana (str. 195—206). Dr. M. Wertner Eine unbekante kroatisch-schlesische Allianz (str. 207—217). Dr. F. Bučar Širenje reformacije u Hrvatskoj (str. 218—236). V. Klaić Dubrovačka vlastela Žunjevići u Senju i Vinodolu (str. 237—239). Dr. L. Jelić Zadarski bilježnički arkiv (str. 240—262). Svaštice.

— — — — — God. IV. sv. 1—4 Zagreb 1902. — Dr. L. Jelić Hrvatski zavod u Rimu (str. 1—55). Ch. Šegvić Prilog za povjest falsifikata u Dalmaciji (str. 56—65). E. Laszowski Prilog za povjest sajmova u Hrvatskoj i Slavoniji (str. 67—79). Dr. S. Srkulj Sa historičkoga kongresa 1900 (str. 80—83). Dr L. Jelić Acta Hieronymiana (str. 84—95). Dr. M. Wertner Glossen zu zwei kroatischen Urkunden (str. 96—100). Dr. I. Kršnjavi Ein Nachwort zu den Studien über die Historia Salonitana (str. 101—111). Dr. I. Bojničić Neizdane izprave o progonu vještica u Hrvatskoj (str. 112—120, 182—184). V. Klaić i Dr. K. Horvat Građa za povjesnicu zagrebačkih biskupa od g. 1433—1466 (str. 121—126, 144—150). Dr. F. Šišić Itinerarij Karla I. (str. 131—143). Lj. Ivančan Buna varaždinskoga generalata i pograničnih kmetova g. 1755. (str. 151—173, 240—259). E Laszowski Deset listina za povjest grada Križevaca (str 174—181, 260—269). S. Brusina Bibliografsko statističke sitnice (str. 185—188). Dr. G. Schwarz Prilozi k povjesti židova u Hrvatskoj (str. 189—192). V. Mažuranić Zbirka hrvatskih listina u Mažuranićâ (str. 195—212) Dr. M. Wertner Itinerarij kraljeva Stefana V., Ladislava IV. i njihovih dostojanstvenika (str. 213—233). Ch. Šegvić Na čemu se je osnivao primat spljetske crkve (str. 234—239). Svaštice. Književnost.

Rad jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Knjiga 144. Razredi filologijsko-historijski i filosofijsko juridički. 54. U Zagrebu 1900. — Dr. A. Bauer O metafizičkom sustavu Wundtovu (str. 1—39). Dr. F. Vrbanić Prilozi gospodarskomu razvoju hrv. slav. Krajine u 19. vijeku (str. 40—131). Dr. F. Marković O tragičnom problemu u Bogovićevu »Stjepanu, posljednjem kralju bosanskom« i u analognih značajih svjetske dramske literature (str. 132—197).

— — — — — — Knjiga 145. — — 55. U Zagrebu 1901. — Dr. S. Tropsch Uzori Reljkovićevu »Kućniku« (str. 1—29). Dr. Đ. Körbler Humanista Matija Grbić (str. 30—104). M. Vukčevič Jezik u Kerečkom s udiljnim obzirom na opće maćedonizme (str. 105—157). Dr. L. Jelić Moći sv. Šimuna Bogoprimaoca u Zadru. Hagiografijsko-povjesna studija (str. 158—225).

— — — — — — Knjiga 146. — — 56. U Zagrebu 1901. — Dr. N. Andrić Izvori starih kajkavskih drama (str. 1—77). R. Strohal Jezične osobine u kotaru karlovačkom (str. 78—153). Dr. M. Šrepel O Maruliću. O 400-godišnjici Marulićeve »Judite« (str. 154—220).

— — — — — — Knjiga 148. — — 57. U Zagrebu 1902. — R. Strohal Jezične osobine u kotaru karlovačkom (str. 1—50). P. Budmani „Pjerin« Marina Držića (str. 51—80). Dr. M. Šrepel Sigetski junak u povjesti hrvatskoga pjesništva (str. 81—173). Đ. Magarašević Rad dra. Jovana Subotića na školskoj knjizi (str. 174—226). N. Petrovski O genejalogiji Držićâ (str. 2 7—230).

Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena. Na svijet izdaje jugoslav. akademija znanosti i umjetnosti. Svezak VI. Uredio Dr. A. Radić U Zagrebu 1901. — I. Žic Vrbnik (na otoku Krku). Kata Jančerova Trebarjevo. I. Klarić Kraļe (u turskoj Hrvatskoj). I. Zovko Vjerovańa iz Herceg-Bosne. N. Balarin Gatańe na Grudi.

— — — — — — Kńiga VII., sv. 1. Urednici Dr. T. Maretić i Dr. D. Boranić. U Zagrebu 1902. — Dr. T. Maretić Stajaći brojevi u narodnoj našoj epici. J. Lovretić Otok. Narodni život i običaji.

Građa za povjest kńiževnosti hrvatske. Na svijet izdaje jugoslav. akademija znanosti i umjetnosti. Kńiga 3. Uredio Milivoj Šrepel. U Zagrebu 1901. — Pripomenak. Dr. M. Rešetar Pjesme Ivana Lovra Regina, dubrovačkoga kancelara XV. vijeka. Dr. M. Rešetar Doslije nepoznata štampana kńiga od g. 1592. M. Breyer O tiskanim izdańima Marulićeve »Judite«. M. Šrepel Marulićevo djelo »De ultimo Christi iudicio«. F. Menčik Hrvatska Batrahomiomahija. M. Šrepel Nije vsaki cepeliš na vsaku nogu. A. Kolander Prilog ka kajkavskoj kńiževnosti XVIII. stoljeća. M. Breyer Pismo Vatroslava Lisinskoga g 1852. M. Šrepel Listovi iz ostavine Dragojle Jarnevićeve. M. Šrepel Iz ostavine Dragutina Rakovca. M. Šrepel Sitnice iz ilirskoga doba.

Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium. Edidit Academia scientiarum et artium Slavormu meridionalium. Vol. XXX. Scriptores. Vol. IV. Balthasari Adami Kercselich: Annuae 1748—1767. Prooemio de vita operibusque scriptoris praemisso digessit T. Smičiklas. Zagrabiae 1901 et 1902.

Monumenta historico-iuridica Slavorum meridionalium. Vol. VIII. Libro delli ordinamenti e delle usançe della uniuersitade et dello commun della Isola de Lagusta. Priredio za tisak . . Fr. Radić. Na svijet izdala jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti. U Zagrebu 1901.

Ljetopis jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti za godinu 1900. Petnaesti svezak. U Zagrebu 1901.

— — — — — — za godinu 1901. Šestnaesti svezak. U Zagrebu 1902.

Atti e Memorie della società istriana di archeologia e storia patria. Vol. XVII. 1—4. Parenzo 1901. — Senato Mare. Cose dell' Istria (str. 1—79, 209—282). Raccolta di Atti publici riguardanti la Provincia dell' Istria e le Isole del Quarnero (str. 80—143) G. Pitacco Il poeta Ostio e la guerra istriana (str. 134—149). Processi di luteranismo in Istria (str. 150—186, 283—299). Dr. B. Schiavuzzi Cenni storici sull' etnografia dell' Istria (str. 300—331). R. Devescovi Il Castello di Rovigno (str. 332—368). Atti della Società. Bibliografia. Varietà.

— — — — — — Vol. XVIII. 1—2. Parenzo 1902. — Senato rettori (str. 1—43). Processi di luteranismo in Istria (str. 44—74). Dr. B. Schiavuzzi. Cenni storici sull' etnografia dell' Istria (str. 75—120). Dr. P. Sticotti Relazione preliminare sugli scavi di Nesazio (str. 121—147). Dr. B. Schiavuzzi Monete romane rinvenute negli scavi di Nesazio 1900—1901 (str. 148—160). A. Ive Quarnàro o Carnàro? Quarnèro o Carnèro? Postilla etimologica. (str. 161—167). C. De Franceschi Il Comune polese e la signoria dei Castropola (str. 168—212).

Letopis Matice srpske. Knjiga 211—216, (sveska I—VI za godinu 1902). U Novom Sadu 1902. — J. Radonić O knezu Pavlu Radenoviću. Priložak istoriji Bosne krajem XIV. i početkom XV. veka. I. Ruvarac Đurad Vuković, despot srbski i Đorđe Kastriot-Skenderbeg, vođ arbanaški, g. 1444. J. Vučković Nekoliko slika iz starih srpskih rukopisa J. Radonić Romani u gradovima Dalmacije za vreme srednjega veka. Po prof. K. Jirečku. M. Car Jovan Sundečić. J. Tomić Medgan u Srba XVI. i XVII. stoleća. J. Radonić Todora Metohita poslanica o diplomatskom putu u Srbiju povodom ženidbe kralja Milutina sa Simonidom g. 1298. P. Marković Brojno opadanje Srba i Hrvata u Hrvatskoj i Slavoniji.

Knjige Matice srpske. Broj 2. Dr. Đ. Đera Agrarni pokreti u starom Rimu. U Novomsadu 1901. — Broj 3. Č. Mijatović Carigradske slike i prilike U Novomsadu 1901. — Broj 4. Dr. T. Mandić Uspomene iz našeg crkveno narodnog života III 1867—1876 I. deo. U Novomsadu 1902. — Broj 5. Život Dra. Jovana Subotića (Autobiografija). Drugi deo: Proljeće. U Novomsadu 1902. — Broj 6. B. Nušić Kosovo. Opis zemlje i naroda. I. sv. U Novom sadu 1902.

Glas srpske kraljevske akademije. LX. Drugi razred 38. Beograd 1901. — Lj. Kovačević Žene i deca Stevana Prvovenčanoga. J. N. Tomić, Crnojevići i Crna Gora od 1479—1528. St. Dimitrijević Odnošaji pećskih patrijaraha s Rusijom u XVII. veku. J. Radonić Ko su Geti u hronici Komesa Marcelina? A. Gavrilović Prvi liričari i estetičari srpski.

— — — — LXII. — — 39. Beograd 1901. — I. Ruvarac Raški episkopi i mitropoliti. J. N. Tomić Crnojevići i Crna Gora od 1479—1528. Dr. D. M. Pavlović Administrativna i crkvena politika austrijska u Srbiji (1718—1739). Dr. A. Belić Prilošci istoriji slovenskih jezika.

— — — — LXIV. — — 40. Beograd 901. — Dr. D. M. Pavlović Financije i privreda za vreme austriske vladavine u Srbiji (1718—1739). Lj. Jovanović Prilošci hronologiji života Stevana Nemanje i svetoga Save. B. Prokić Početak Samuilove vlade. J. Lukić Nominativ i vokativ u srpskom i latinskom jeziku. Dr. M. V. Smiljanić Otmice, dobeglice i tragovi kupovine devojaka u srpskog naroda.

Srpska kraljevska akademija. Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskoga naroda. I. odeljenje. Knjiga I. Lj. Stojanović Stari srpski zapisi i natpisi. Knjiga I. Beograd 1902.

Izvestja muzejskega društva za Kranjsko. Urejuje A. Koblar. Letnik XII. 1—4. V Ljubljani 1902. — V. Steska Janez Čandik, slovenski pisatelj † 1654. M. Slekovec Duhovniki, rojeni v kranjski župniji. F. Hauptmann O pokolenju Jurija baruna Vege. V. Steska Slike v ljubljanskih cerkvah okoli l. 1715. Dr. Fr. Kos Iz arhiva grofa Sig. Attemsa v Podgori. F. Pokorn O jurisdikciji nad cerkvijo Matere božje na blejskem otoku in nad ondotno proštijo. — Mala Zapiski. Slovstvo.

Mittheilungen des Musealvereines für Krain. Geleitet von Dr. O. Gratzy Edlen von Wardengg. XV. Jahrgang 1-4 Heft. Laibach 1902. — F. Seidl Das Klima von Krain. Dr. A. Mell Krain und der historische Atlas der österreichischen Alpenländer. Fr. Komatar Tapferkeitszeugnisse zweier Krainer. A. Paulin Über die geographische Verbreitung von Daphne Blagayana. Dr. S. Puchleitner Die Territorialeinteilung der Illyrischen Provinz Krain unter französischer Verwaltung. — Kleine Mittheilungen.

Argo. Zeitschrift für krainische Landeskunde. Herausgegeben von Prof. Alfons Müllner. IX. Jahrgang. Laibach 1901. — A. Müllner Das Eisen in Krain. A. Müllner Das Waldwesen in Krain. A. Müllner Die Zukunft der Stadt Laibach. A. Müllner Der römische Limes in den italischen Grenzgebirgen. Dr. U. Vram Die Schädelsammlung des krainischen Landesmuseums in Laibach. A. Müllner Der Münzfund von Jugorje. A. Müllner Vermögen eines Laibacher Handelsmannes von 1711. — Mnogi manji članci.

Vasić Dr. Milojo M. Die neolithische Station Jablanica bei Međulužje in Serbien. Braunschweig 1902. (Sonder-Abdruck aus dem »Archiv für Anthropologie« XXVII.) — Ova je knjiga referat o iskapanjima, što ih je Dr. Vasić bio lanjske jeseni poduzeo u neolitbičkoj naselbini Jablanica na željezničkoj pruzi Mladenovac—Misača. Cijela naselbina zaprema 35—40 hektara, a prekopano je tek 84 m². Neobično veliki broj predmeta, koji se je našao na ovom razmjerno malenom prostoru, jasno dokazuje, da je naselbina mnogo bogatija od butmirske. Ženskih idola od zemlje našlo se je 83 komada; različito su prikazani, a izradba je kod ovih veoma primitivna. Ornamenti u licu mogu se smatrati tetovažom, a crte na tijelu imaju valjda da sjećaju na odijelo. Osim ovih figura našlo se i životinjskih, tako jedna ptičja glava (od kamena), nekoliko četveronožnih životinja, koje se ne mogu raspoznati i jedna glava s rogovima (valjda od goveda). Na ognjištima ležala je sva sila ulomaka od posuda. Opisav sve važnije predmete ispoređuje Vasić jablaničku naselbinu sa Trojom i Butmirom. Troja, Bos-öjük (u Phrygiji), Jablanica i Butmir imale bi tobože predočiti istu kulturu, a narod, koji je u tim mjestima u ono vrijeme živio, da je bio jedan te isti — phrygijski. Ovom hipotezom pobija Vasić starije mnijenje, koje balkanski poluotok u neolithičko doba dijeli u dva dijela: jedan što je bio pod uplivom Troje, i drugi pod uplivom Mykena. *V. H.*

E. Laszowski: Hrvatske povjesne građevine. Mjestopisni i povjesni opisi gradova, kula, samostana, crkava i drugih povjesnih građevina domovine Hrvata. Knjiga I sa 112 slika. Zagreb 1902. Tisak A. Scholza Naklada piščeva. — Od ovoga djela izašlo je deset svezaka, koji sačinjavaju I. knjigu ovoga monumentalnoga djela. Opisane su 82 građevine iz Hrvatske i Slavonije. Pisac je savjesno upotrebio svu pristupačnu literaturu i izvore i nije žalio ni truda, ni troška, a ni vremena, da mu djelo ispane što bolje i što potpunije. Mnogobrojne, većinom vrlo dobro uspjele slike gradova, gradina, kula, gospodskih dvorova, pa nacrti i tlocrti iz prošlih vijekova podaju djelu, koje imade i vrlo dostojnu vanjsku opremu, osobitu vrijednost. Jedini bi prigovor bio, da u djelu nema pravoga sistema, koji je u djelu na znanstvenoj podlozi osnovanom vrlo nuždan, ali pisac sam u predgovoru priznaje, da je želio ovakvim rasporeďajem zainteresovati čitatelje iz raznih krajeva naše domovine. Tko znade, kako je danas našim piscima teško odvažiti se na izdavanje većih djela i kakovu prođu jim djela u narodu nalaze, taj će piščevu ispriku odobriti i ovu jedinu pogrešku oprostiti. Djelo Laszowskovo je našemu narodu potrebno, jer će se u njemu sačuvati spomenici narodne prošlosti opisani i naslikani, pa s toga svraćamo pažnju cijeloga naroda na njegove »Hrvatske povjesne građevine«, da jih obilnom pretplatom podupru, da usljed narodnjega nehaja djelo ne zapne, jer bi bila pred Bogom grjehota a pred svijetom sramota!

Josip Purić.

Milan Šufflay. Hrvatska i zadnja pregnuća istočne imperije pod žezlom triju Komnena (1075—1180). Zagreb 1901. Doktorska disertacija, u kojoj pisac govori o pokusima vizantijskih vladara X. i XI. vijeka, kako bi se među vizantijskim provincijama uspostavila tema dalmatinska.

A. J.

Barlè Janko. O zdravstvu staroga Zagreba. Preštampano iz „Liečničkoga Viestnika". Zagreb 1902. — Ako i nije iscrpivo, a ono je odista prijegledno na temelju izdanja Ivana Tkalčića, pa po raznim podacima arkiva nadbiskupije zagrebačke napisano lijepo djelo, u kojem pisac opisuje zdravstvo i njegove odnošaje u Zagrebu od doba, kada je podignut na kraljevski grad pa sve do g. 1800. Čitaoc ne treba biti stručnjak, sve će shvatiti i sve će ga zanimati, a veoma je hvale vrijedno, da je neliječniku ovaj teški posao toli dobro za rukom pošao. Dr. *Fran Gundrum.*

Dr. V. Deželić. Inkunabule (prvotisci) zagrebačke sveučilišne biblioteke. U Zagrebu 1902. — Lijep pokušaj, da se hrvatska publika uputi u jedan od najzanimivijih dijelova bibliografske znanosti. Opis inkunabula hrvatske sveučilišne biblioteke u Zagrebu sastavljen je prema modernim znanstvenim zahtjevima, te daje mnogo podataka, koji bibliografima nisu bili poznati. U svem se iz vremena do g. 1500. navodi 71 djelo, koja su štampana u Augsburgu, Baselu, Bologni, Bresciji, Brnu,

Forliju, Lepzigu, Mlecima, Nürnbergu, Reutlingenu, Strassburgu, Veroni i Vicenzi, dočim od nekojih nije poznato mjesto, gdje su se štampali. Po nas Hrvate osobito su važna dijela: glagolski misal od g. 1483., štampan valjda u Mlecima, od kojega ima sveučilišna biblioteka jedan potpuni i jedan defektan primjerak (br. 67 i 68), pa hrvatski breviar od g. 1493, tiskan u Mlecima od Andrije de Torresanis de Asula, također u dva primjerka (br. 49 i 50). Ima tu i latinskih knjiga od dva hrvatska štampara: Kotoranina Andrije Paltašića, koji je djelovao u Mlecima g. 1476—1492. i Dubrovčanina Dobriše Dobrića (Boninus de Boniniis) iz vremen njegova djelovanja u Veroni (1481—1483.). Zanimivo je, što doznajemo da je brevijar za porabu zagrebačke crkve štampan g. 1484. u Mlecima po Erhardu Ratdoltu iz Augsburga. Knjigi dodane dvije table prikazuju facsimilia iz obijuh glagolskih prvotisaka.

Der römische Limes in Oesterreich. Heft, III. Wien 1902. Ova treća svezka sadržaje izvještaj o istraživanju g. 1900. Pukovnik pl. Groller, koji je poslove vodio, konstatovao je neke dijelove rimskih puteva C a r n u n t u m - S c a r a b a n t i a, C a r n u n t u m - V i n d o b o n a i jednoga trećega, koji spaja prva dva. U selu Höflein a. d. Donau iskopan je jedan dio rimskoga kastela, dočim se ostalo nije dalo iskopati, jer se danas povrh kastela nalazi crkva i groblje. U rimskom logoru Carnuntum nastavile su se radnje sa veoma lijepim uspjehom. O napisima, koji su se te godine našli, govori u dodatku prof. E. Bormann. Sveska ima 13 tabla, koje sadržaju nacrte o iskapanju i slike manjih predmeta, koji su se pri njem našli. *V. H.*

Constantin Jireček. Die Romanen in den Städten Dalmatiens während des Mittelalters I. Theil. Denkschriften der kaiser. Akademie der Wissenschaften in Wien. Philosophisch-historische Classe. Band XLVIII. Wien 1901. — Zanimiva ova študija ima da razbistri sredovječnu etnografiju u dalmatinskim gradskim općinama na osnovu do sada poznatih i nekih nepoznatih vrela. Rezultati, koji nam se ovdje iznose, jesu sa stanovišta kulturno-istorijskoga i etnografskoga vrlo zanimivi. Po njima razabiremo, da se je Dalmacija u jednom tisućljeću etnografski dvaputa promijenila, i to prvi put početkom I. v. posl. Kr., kada su se panonska i ilirska plemena, podlegavši sili rimskoj, stala latinizovati, stvarajući romanski ili romanizovani živalj, a drugi put kada je početkom VII. vijeka ovaj romanski svijet, uslijed invazije slavenske stegnut na pojedine gradove primorske, stao malo po malo popuštati kolonizaciji slavenskoj, miješajući se sa življem slavenskim dotično hrvatskim. *A. J.*

H. Schwalb. Römische Villa bei Pola. Mit 15 Taf. u. 8 Abb. im Texte. Wien 1902. (Kaiserl. Akademie der Wissenschaften. Schriften der Balkankommision. Antiquarische Abteilung II.). — Govori o ostancima rimskoga ljetnikovca na zemljištu Vittorija Candussi-Giardo kod Punte Barbariga, 20 kilometara sjevero-zapadno od Pulja. Sastojao je od ljetnoga i zimskoga stana, kojima se sve prostorije sa njihovim mozajicima i slikarijama na zidu dadoše konstatovati. Tloris i mnoge detalje lijepo predočuju pridodane chromolithografijske table.

Passow Wolfgang, Studien zum Parthenon. Berlin g. 1902. — Philologische Untersuchungen XVII. — Ova je knjiga plod višegodišnjih študija, a nastavak prijašnjega jednoga članka istoga pisca (Zum Parthenonfriese. Archaeolog. Jahrb. XV p. 42). Razdijeljena je na tri dijela. U prvom dijelu pisac govori o porabi tenije (vrpce za kosu) na parthenonskim figurama. Vrpca je u opće služila za to, da drži kosu na glavi i kod muških i kod ženskih. Nije bila oficijelni dar pobjednicima u raznim agonima, jer je u tu svrhu služio samo vijenac, nego se je darivala od prijatelja i znanaca. Bilo ih je raznoga oblika, jednostavnih i skupocjenih. Dokazujuć to na osnovu raznih vijesti kod grčkih pisaca i attičkih spomenika, prelazi na parthenonske figure i nalazi više puta prikazanu teniju, gdje se prije nije opazila. Katkada je bila označena samo bojom, više puta je pomoglo dlijeto, a često je tenija bila načinjena i od kovine. — U drugom dijelu dokazuje Passow sa dosta malo uspjeha, da se umjetnik — a to je u tom slučaju po njegovom sudu Phidija — držao pri poredanju metopâ, koje prikazuju borbu Kentaura protiv Lapitha, neke stanovite scheme. Izvođenje njegovo opire se Carreyevim snimcima parthenonskih skulptura, koji su po novijim istraživanjima arheologa dosta vjerni, te će se rijetko tko naći, tko će pristati uz mnijenje, da je Carrey ove metope pri prerisavanju pobrkao. — U trećem su dijelu iznešena opažanja piščeva o konjima, koji su prikazani u skulpturama Parthenona. Već se je prije bilo opazilo, da su konji premaleni. Passow to tumači tako, da je umjetnik htio, da i za jahače dobije mjesta u polju, kojim je mogao raspolagati, a da ipak svi konji budu jednako veliki. Svakako pravo veli, da nemamo misliti, da je u Attici bila malena pasmina konja, jer na drugim attičkim spomenicima nalazimo

konje veće prikazane, a i iz Ksenofonta znamo, da su attički konji bili dosta veliki. — Passow nije doživio izdanja svoje knjige. Rukopis, što ga je ostavio, pregledao je prof. U. v. Willamowitz-Moellendorff, koji u predgovoru sam veli, da se sa nekim piščevim nazorima ne slaže. U ostalom se na radnji vidi, da je nedovršena, a vjerojatno je, da bi pisac, da ju je sam mogao izdati, nekoje nedostatke bio ispravio. *V. H.*

Lubor Niederle. Slovanské starožitnosti — Bibliotéka historická. — Nakladem Bursika a Kohouta. V Praze 1902. — U dosele izašlim sveskama razlaže pisac o prakolijevci slavenskoj, stavljajući ju iza Karpata, te pobijajući hipotezu onih, koji ju, držeći se Nestorove kronike, stavljaju u Podunavlje; zatim govori o porijetlu Slavena, o teorijama, koje su o tome pitanju nastale, pokazuje na neuspjeh historije u tome, iznosi, kako je filologija novo svjetlo unijela. prelazi zatim na seobu, dokazujući, da je ova bila tripartitna; opisujući pradomovinu slavensku na osnovu starih pisaca, dolazi do pitanja o Vendima. *A. J.*

J. L. Červinka: Morava za pravěku. Brno 1902. — Druga sveska djela, što ga započeo izdavati muzejní spolek u Brnu pod naslovom: Vlastivéda Moravska. Knjiga je u tekstu bogato ilustrovana, a za što bolje razumjevanje dodane su joj straga 4 karte o nalazištima, te 52 table sa slikama, svrstane hronološkim redom, usvojenim u modernoj prehistoriji. U kratkom uvodu podaje pisac općenitu sliku prehistorije, razdiobu njezinu, kako se danas uzimlje, specijalno u Moravskoj, dodavši k tome popis muzeja, muzejskih društava i privatnih zbiraka, koje se nalaze u Moravskoj, te svu literaturu, koja radi o dojakošnjim prehistorijskim našašćima po Moravskoj. U drugom dijelu svoje knjige razvrstava pisac po razdobljima moravska nalazišta i spominje, što se je gdje našlo. Materijal je pregledno poredan, te se iz knjige lako može uviditi u mnogo koječem srodnost prehistorijskih kultura u Moravskoj s onima u ostalim zemljama austro-ugarske monarkije. *A. J.*

Alf Torp, Etruskische Beiträge. Erstes Heft, Leipzig, J. A. Barth, 1902. Izučavanje etruščanskoga jezika bilo je pred kratko vrijeme veoma nezahvalan posao. Ne samo da je materijal bio veoma razbacan, tako da ga je bilo mučno tražiti, nego je bio i tako neznatan, da se je moglo doći samo do neznatnih rezultata. Tek kada se je saznalo, da na povojima jedne egipatske mumije u zagrebačkom muzeju ima veći etruščanski napis i kada je Krall god. 1892. ovaj napis publicirao, moglo se je nadati, da će to olakšati proučavanje etruščanskoga jezika. Uz to je i jedan od najmarljivijih radnika na tom polju Carl Pauli našao potporu, da izda Corpus svih poznatih etruščanskih napisa. Od te zbirke izašla je do sada prva sveska, a još jedna ima da izađe. Napokon je pred dvije godine u Kapui nađen napis od jedno 60 redaka, ali se može pročitati samo polovica. — U pitanju etruščanskoga jezika s toga se tako slabo napreduje, što se med poznatim živim i mrtvim jezicima nije našao sličan; isporedivanje sa slavenskim, italskim, likijskim i armenskim jezikom ostalo je bez svakoga uspjeha. Lattes, koji se je najviše bavio povojima zagrebačke mumije, nije postigao, što je mislio postići, jer je držao, da etruščanski jezik mora imati sličnosti sa italskim jezicima. Torp zauzima stanovište, koje je već bio zauzeo Pauli; on naime etruščanski jezik ne isporeduje sa nijednim drugim, nego hoće da ga rastumači iz samih njegovih spomenika. Pauli je bio mislio, da etrurski jezik u opće ne poznaje fleksije verba. Torp tvrdi protivno i hoće da prepozna neke preteritne forme (na -n e i -c e), isto tako i neke prezentske i imperativne. Uz formu a m a = lat. e s t drži da ima enklitička ili proklitička forma m a, a preterit od toga prezenta drži da je forma a m-c e. U fleksiji imena prihvaća mnijenje, da je etrurski jezik imao plural na r (c l a n (sin) — c l e n-a-r). Osim toga raspoznaje on neke genetivne forme u singularu i pluralu. U manjim ekskurzima učinio je neke opaske o pokaznim i odnosnim zamjenicama. Oštroumno njegovo razlaganje o brojevima je prvo, koje se može prihvatiti. Brojeve 1—6, koji dolaze na kockama iz Toscanelle, poredao je ovako: ϑ u, z a l, c i, ś a, m a χ, h u ϑ. Za osam našao je etrursku riječ c e z p, za 9 s e m φ, za 20 z a ϑ r u m i, za 30 c e a l χ l. Ovomu je dijelu Torpove radnje napisao S. Bugge dodatak, u kom odobrava Torpov poredak brojeva, te drugim putem dokazuje, da je c e z p = 8, a s e m φ = 9. — Torpovi rezultati ipak su još tako problematični, da je teško o njima izreći sud. Možda će druga sveska, koja ima da se bavi tumačenjem napisa na povojima zagrebačke mumije, unijeti u ovu zagonetku nešto više svjetla. Svakako se nastavak Torpovih študija očekuje s velikim interesom, osobito u nas, jer će nam možda donekle rastumačiti najzanimiviji spomenik u našem muzeju. *V. H.*

Povjest francuske revolucije. U s t a v o t v o r n a i z a k o n o d a v n a s k u p š t i n a i k o n v e n a t. Napisao po n a j b o l j i m p i s c i m a F r a n j o V a l l a. Karlovac 1901. — Hrvatsko čitalačko općinstvo pozna već prof. Vallu po nje-

govoj povjesti srednjega i novoga vijeka u izdanju svjetske povjesti Ma ice Hrvatske. Akoprem već imademo povjest francuske revolucije od znamenitog francuskog povjesničara Migneta u prijevodu I. Rabra u izdanju Matice Hrvatske, to ipak rado pozdravljamo lijepo Vallino djelo, koje mu je mnogo bolje uspjelo nego li njegovi prvanji radovi. U svojoj povjesti francuske revolucije nije Valla bio vezan na određeni prostor i vrijeme, pak se je mogao posve slobodno kretati, a s toga mu je i djelo savršenije Pisac nam je predočio povjest vrlo znamenitog razdoblja u životu francuskoga naroda od početka francuske revolucije godine 1789. pa do 26. listopada 1795. Sam priznaje, da se je u svom djelu držao najviše priznatih povjesničara Francuza Migneta i Nijemca Weissa; njegovo djelo dakle nije posve izvorno, ali se mora priznati, da je Valla svoje uzore savjesno i zdušno rabio, da što jasnije i razgovjetnije prikaže povjest jednoga od najznamenitijih i najzamašnijih svjetskih događaja. Djelo se dijeli u četiri dijela: „Uzroci francuske revolucije", „Ustavotvorna skupština", „Zakonodavna skupština" i „Konvenat". Djelo je pisano velikom ljubavi i oduševljenjem za francuski pokret, a jezikom lakim i ugodnim, pa ga toplo hrvatskomu općinstvu preporučujemo.

Jos. Purić.

INHALT DES „VJESNIK“

der kroatischen archaeologischen Gesellschaft in Agram.

Neue Serie Band VI. 1902.

———x———

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN.

ČLANOVI UTEMELJITELJI

HRVATSKOGA ARHEOLOŠKOGA DRUŠTVA U ZAGREBU*.

1. Antolković pl. Josip, vladin ravnatelj u miru u Zagrebu.
2. Brunšmid Dr. Josip, sveučilišni profesor i ravnatelj arheološkoga odjela narodnoga muzeja u Zagrebu.
3. Bulić Franjo, ravnatelj muzeja u Spljetu.
4. Crnadak Đuro u Zagrebu.
5. Cseh Ervin de Szentkatolna, hrvatski ministar u Budimpešti.
6. † Devčić Dr. Virgil, odvjetnik u Zagrebu.
7. Deželić Đuro, gradski senator u Zagrebu.
8. Grad Karlovac.
9. Gugler Pavao, biskup i prior vranski u Zagrebu.
10. Janković grof Julijo, veleposjednik u Budimpešti.
11. Karić Pavao, potpukovnik u miru u Zagrebu.
12. Knjižnica biskupskoga sjemeništa u Djakovu.
13. Knjižnica zbora duhovne mladeži u Zagrebu.
14. Knjižnica muške učiteljske škole u Zagrebu.
15. Knjižnica okružna učiteljska u Mitrovici.
16. Knjižnica obitelji Vitezić u Vrbniku.
17. Knjižnica središnjega bogoslovnoga sjemeništa u Zadru.
18. Kolar Nikola, arhitekt u Zagrebu.
19. Kušević Svetozar, veliki župan u miru u Blackom.
20. Mikačić Dujam, općinski bilježnik u Spljetu.
21. Neumann Dr. Dragutin, odvjetnik u Osijeku.
22. Normann grof Rudolf Ehrenfelski, vlastelin u Valpovu.
23. Imovna općina brodska u Vinkovcima.
24. Imovna općina otočka u Otošcu.
25. Pleše Ferdo, kanonik i župnik u Fužini.
26. Ružić Dr. Ivan, branitelj u Zagrebu.
27. Slamnik Ljudevit, gimn. ravnatelj u miru na Rijeci.
28. Smičiklas Tade, sveučilišni profesor u Zagrebu.
29. Strossmajer Josip Juraj, biskup u Djakovu.
30. Suk Dr. Feliks, kanonik u Zagrebu.
31. Šestak Ivan, kanonik u Zagrebu.
32. Šilović Dr. Josip, sveučilišni profesor u Zagrebu.
33. Šrepel Dr. Milivoj, sveučilišni profesor u Zagrebu.
34. Prva hrvatska štediona u Zagrebu.
35. Turković Milan, vlastelin u Kutjevu.
36. Žerjavić Dr. Juraj, župnik u Mariji Bistrici.

---

* Članovi utemeljitelji uplaćuju na jednom ili u pet godišnjih obroka najmanje 100 kruna.